

PLACED ON THE SHELF
Date.....21.6.95.....

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS,
Madras.—1937.

P 35, Ex 1
G 37

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE.
Acc. No. 22021
Date
TIRUPATI.

తే. ధనమె పావనమంచు నెమ్మనమునందు
నెంచ కధికధనంబు వెచ్చించి స్వీయ
ముద్రణాలయమందు సుముద్రితమగు
సుకృతులను రమ్యసుమరాజిఁ బ్రకృతిమధుర
నాంధ్రభాషామతల్లిక నధికభక్తిఁ
బూజఁజేసెడువావిల్ల పూజ్యవంశ్యు
వేంకటేశ్వరశాస్త్రి శ్రీ వేంకటేశుఁ
డఖిలసుఖముల నిడి దయనరయుఁగాత !

విద్య నభ్యసించిన నేనును దన్తతానుసారి నై యాయాసూత్రములకడ నాయావానికి మూలభూతములగు నాయాచింతామణి తద్వివరణ వాక్యములను జూపుచు వ్యాఖ్య వ్రాసినవాడ నగుటంజేసియు, బాలవ్యాకరణమునకు మూల మిదియని యిట విస్తరించి వ్రాయఁ బ్రసక్తి గలుగదయ్యె. నామనిర్దేశము నేయక తత్తత్తములను నిరాకరించుటచేతను, వాగనుశాసనాధర్వణుల నె పేర్కొనుటచేతను, దన బహులక్షణపరిశ్రమను, వాగనుశాసనాధర్వణగ్రంథమత ప్రధానానుసరణమును వ్యక్తపఱచియే యుండుటంజేసి పాణినికాత్యాయనుల సూత్రవృత్తులంజోలు సూత్రవృత్తులు గలిగి శాస్త్రపద్ధతిని సక్రమముగ సార్థకముగ విషయముల వర్ణించు నపూర్వంబగు వ్యాకృతరచనా సంవిధాన మాత్మీయబహుపరిశ్రమసిద్ధంబ యగుట సూరి తన వ్యాకృతిని మదుపజ్జంబని యనెనుగాని యపూర్వవిషయస్పష్టమను తలంపునఁ గాదనుట స్పష్టము.

ఆదిమ గ్రాంథికాంధ్రానుశాసనములలోఁ జింతామణియు నద్దానిశేషగ్రంథమగు నధర్వణకారికలును నారెండిటికి విపులవివరణంబగు నహోబలపండితీయమును సంస్కృతభాషలో నుండుటయు మీఁదుమిక్కిలి యహోబలపండితీయము రాధాంతసిద్ధాంతపద్ధతిని దుర్గ్రాహముగ నుండుటయు నింకఁ దెనుఁగుభాషలోఁ గల యాంధ్ర భాషాభూషణాదులు నిర్వచనములై యొక క్రమము ననుసరింపక కొన్ని కేవలదేశ్యపరములును గొన్ని నిర్ధకవిషయసంకలితములును గొన్ని విసువుజనించు విపులపద్ధతి నసమగ్రముగ విషయవర్ణన మొనర్చునవియు నై యుపకరింపనివగుటయు, గొన్ని యముద్రితములై యడఁగియుండుటయు, నొక వ్యాకృతియైనఁ గొంతవఱకేని సమగ్రంబనఁదగినది బాలావ బోధకుఁ దగినది గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపము నెఱింగించునది తెనుఁగునఁ గానరాకుండుటయు, బ్రాచీనగ్రంథసరణి పండితాదరణస్వానుభవములంబట్టి యప్పటికి శాస్త్రసరణియై విలువఁగలదిగ గోచరమగుటయు శాస్త్రపద్ధతిని గ్రాంథికాంధ్రరూపము నెఱింగించు నిట్టి వ్యాకరణమును దెనుఁగున రచియింపఁ జిన్నయసూరిని బ్రోత్సహించినవని సంభావింపఁ కగు.

ఈపగిదిని బాలురు కంఠస్థము చేసికొన ననువగు సంగ్రహశాస్త్ర
పద్ధతిని సూత్రవృత్తులను గూర్చి పండితహృదయంగమ మగుగతిని
రచించుటను, గ్రాంథికాంధ్రమున కట్టి వ్యాకరణమొం డనంతరమునను
నుదయింపమిని సామాన్యముగ సర్వసమ్మతమై బాలవ్యాకృతి, సంస్కృత
భాషకుఁ బాణినీయమువలె గ్రాంథికాంధ్రమునకుఁ బరమప్రమాణ
వ్యాకరణమై యదితప్పనినది తప్పను నదియొప్పునినది యొప్పును నను
భావన పండితలోకమునకును గల్గించి గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపసంప్రకాశన
సర్వాధికారిపదవి నధిరోహించె ఈవిషయ మంతగ సహజము గాని
దగుట క్రిందివిషయమునుబట్టి విశదపడెడి.

సంస్కృతమువలెఁ గాక నిచ్చలు వ్యవహారవశమున సహజ
ముగ నగు ననేకవిపరిణామములనందు జీవద్భాషయగు తెనుఁ గున్న
దున్నటుల గ్రంథములందుఁ జొచ్చిన కాలక్రమముననైన పరిణామా
సంఖ్యతకుఁ బాలెనపదజాలమునంజేసి వాఙ్మయ మనర్థక మగునని
కావలయు నాదినుండి లాక్షణికులు గొన్ని నియమములంజేసి కొన్ని
జాతులకు మాత్రమే సాధుత్వమును శాసించుటయు, నట్లయ్యును
వ్యవహార మర్థవంతమగుటనొ, కాలక్రమమునఁ గ్రొత్తగ్రొత్తగఁ
దోచెడు భావాదులఁ బ్రకటింపసమర్థమగుపదజాలము పూర్వపూర్వ
గ్రాంథికాంధ్రమున సంభవింపమినొ విరళముగ వాఙ్మయమున వ్యావహా
రికములును గ్రాంథికాంధ్రానుకరణమున నైన విజాతీయపదములును
గలుగుటయు, నట్టివి ప్రచురప్రయుక్తములై యవిజ్ఞాతకారికములై న
పిదపఁగానిలాక్షణికుల యామోదము నందకుండుటయు నాంధ్రవ్యాకృ
తుల యుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యేతన్నులకమె యగుటయు నాంధ్రభాషా
వ్యాకరణతత్వజ్ఞులకెల్ల తేల్లమెగానఁ బ్రాచీన లాక్షణికులకు వ్యవ
హారము బహుళముగ వాఙ్మయమున సామాన్యముగ సంభవింపకుండఁ
బాటుపడుటయే సంప్రదాయమగుట స్పష్టమయ్యెడి. ఇట్లగుటఁ బ్రాచీన
లాక్షణికపద్ధతినిబట్టి చిన్నయసూరి విరళములగు మహాకవిప్రయోగము
లను సంగ్రహింపకవిడుటయు, గ్వాచిత్కప్రయోగసాధుత్వసంపాద
నార్థమైన ప్రాచీనమతములను నిరాకరించుటయుఁ బ్రాచీనములు
గాకున్నను బహుళప్రయుక్తము లగువానిని సంగ్రహించుటయు,

వ్యావహారికములనూట తలంపమియు నదుష్టములే యనఁడగు. లక్షణ కర్తల పదసాధుతాసాధుతలకు సంబంధించిన వాదోపవాదముల గమనించినను, వ్యావహారికాంధ్రమునకు లాక్షణికులకును యుద్ధమేకాలమునను జగుగుచునే యుండెడిదనుట స్పష్టపడును. పైని వ్రాసిన విషయములను గమనించిన బాలవ్యాకృతిని గలకొఱంతలనెత్తి చూపుచుఁ బ్రసిద్ధవ్యవహారము పద్యగ్రంథములందును బ్రయోక్తవ్యమె యను శ్రీ రావుసాహెబు G. V. రామమూర్తిపంతులుగారి మార్గమును, బ్రచుర ప్రసిద్ధములకే సాధుత్వము నంగీకరించు పండితలాక్షణికుఁడగు సూరిగారిపద్ధతియు సహజములై తమతమవిధులను దాము నిర్వహించుటలోఁ గృతకృత్యములే యనుట సత్యదూరప్రసంగము గాదు. వాఙ్మయమెల్లఁ బరిశోధించు శ్రమను బోనిచ్చి యద్దమునందువలె దాని నగపఱచుచుఁ దద్భాషాస్వరూపమును దేటతెల్లము గావించుటయే వ్యాకరణపరమప్రయోజనమగుట నుత్తరోత్తర మాంధ్రమునఁ గల్గిన వ్యాకృతులు తత్తత్సూర్యకాలిక గ్రాంథికాంధ్రస్వరూపమును వెల్లడించునవగుటయు వానిసక్రమపరిశోధనమున గ్రాంథికభాషాపరిణామ క్రమము సుబోధమగుటయు స్పష్టమై.

ఇట్టిస్థితిలో గ్రంథకాలక్రమము ననుసరింపక మూలగ్రంథవిషయముల నెల్ల ముద్దగాఁజేసి భాషాసక్రమపరిణామంబేని బోధపడని గతిని నాగరకపండితుండగు చిన్నయసూరియు వ్యాకరణముల పరమప్రయోజనమును గుర్తింపక విషయనిరూపణ మొనర్చుట చింత్యమని తోచకపోదు.

కాలక్రమము ననుసరించి యేర్పడెడు గ్రాంథికభాషాపరిణామనిఃసక్రమముగఁ దెల్పుచు భాషాసక్రమపరిణామము నెఱింగించుట సోదరీభాషల ననుసరించి సవిమర్శక జన్యజనకాదుల విచారించుచు వ్యుత్పత్తి ప్రదర్శనముఖమునఁ బ్రకృతిప్రత్యయాదిపరిణామమును సుబోధము నేయుట భాషాసంబంధాదిపర్యాయలోచనమొనర్పక యిచ్చవచ్చినగతిని బ్రకృతిప్రత్యయాదివిభాగము చూపుచు వేదమువలె సాధుత్వమును శాసించుట యను వ్యాకరణరచనామార్గములగు మూఁటిలో బాలవ్యాకరణము మూడవశ్రోవనే గతానుగతికముగ ననుసరించె ననుట

స్పష్టమై ఇట్టి సిద్ధాంతపద్ధతియే సంస్కృతవ్యాకరణకర్తలనుండి తుల్యమై
 యొప్పుట చేతను దద్వాసనాబలమున నాంధ్రమున వ్యాకృతులను
 వ్రాసినవారెల్లరును నట్టిమార్గమునే పట్టియున్నవా రగుటచేతను
 సిద్ధాంతపద్ధతికంటె భిన్నములగు రెండుమార్గములు బహులానుమాన
 సంకలితములగుట సిద్ధాంతపద్ధతిని సంగ్రహసూత్రరూపమున విషయ
 మును విశదీకరించునలవాటునకు లోనైనపండితుల కుపకరింపక రుచిం
 పనివగుటచేతను నాటినుండి నేటివఱకుఁ బండితుల వ్రాసినవ్యాకృతులు
 సామాన్యముగ సిద్ధాంతపద్ధతినే యాశ్రయించి యున్నవనియు
 నాంధ్రపండితుఁడగు సూరియు నట్టిపద్ధతినే బాలవ్యాకృతిని రచించె
 ననియుఁ దెల్లంబ. సిద్ధాంతపద్ధతిదప్పుఁ దక్కినరెండును నాంగ్లమునఁ
 బరిశ్రమచేసినవారికే వేద్యములనియు నాంగ్లమునందే యారెంటికి
 మార్గదర్శకములగు గ్రంథములు గలవుగాన నాంగ్ల మెఱుంగని
 పండితు లవ్వాగ్లములఁ దెలిసికొని వ్యాకృతుల రచించుట దుస్సాధ
 మనియు ననవచ్చు. గతానుగతికముగ నేర్పడిన త్రోవంబట్టి యశ్రమ
 ముగ నేపనినేని నిర్వహించుటయే ప్రాచీనపండితలక్షణమైయుండుటఁ
 గ్రొత్తగఁ గృషి నేసి యట్టివానిని వ్రాయుట కిష్టపడుదురా! అట్లు పరి
 శ్రమించి పనియొనర్చుట కదియేమి యాముష్మికమా! నిర్దోహత నాత్మ
 శక్తిని మఱచి గోల్పోయినవారి కట్టిపని సుసాధమని తోచునా?
 అయినను గొంతవఱకేని గ్రాంథికభాషాపరిణామక్రమము గోచరించి
 యుపకృతి భాషాపరిణామక్రమతత్వజిజ్ఞాసువుల కగునేమో యను
 నూహంజేసి మూలము నాయాసూత్రముల టీకలకడ వ్రాసి చూపుచు
 మూలమతముతోఁ బాటుగ వివరణముల మతములంగూడ సంగ్రహ
 ముగ గ్రంథవిస్తరభీతిని సూచించుచు వ్యాఖ్య వ్రాసి తెనుఁగుతల్లి
 యెడల నుడుతబట్టి నగవఱచిగొన్నవాఁడను. ఇంక మిగిలిన భాషా
 సోదరీత్యపరీక్షాదిక మాంగ్లాంధ్రోభయభాషాతత్వజ్ఞులకుఁ జెందినదే
 యగుటఁ బరిత్యజించితిని. కాని ప్రత్యయాదిస్వరూపములను వివరించు
 పట్టులందుఁ గొంతవఱకు సాహసించి నాయూహలను దెల్పుకొన్నవాఁ
 డను. అవ్విషయములు భాషాతత్వవిమర్శకసిద్ధాంతసరణి శొక వేళ
 విరుద్ధముగాఁ దోచినను సహృదయులు యూహాసారస్యమునేని గమ
 నించి నను మన్నింప వేడుకొనువాఁడను.

ఇట్లేవి యెట్లున్నను నింతటి శాస్త్రవద్ధతిఁటుత్వ మెసఁగ బాలురకు ధారణయోగ్యంబగుగతిని వ్యాకృతిని రచించినవాఁ డగుటనే బాలవ్యాకర్త యానాఁ డట్టి గొప్పఁదనము నందుటయు, నేఁటికిని దద్వా్యకరణాదర్శప్రతిబింబితయశఃకాయుండై శాశ్వతుఁడై నిల్చి శ్లాఘ్యుఁడగుటయును సంభవించెనన సందియము లేదు.

ఈటీకను వ్రాయుటలో నాకు మదాంధ్రగురువర్యుల యధర్వణకారికాబాలసరస్వతీయపీఠికలును చింతామణివిషయపరిశోధనమును, గుప్తార్థప్రకాశికయు నింక ననేకుల సారస్వతవ్యాసములును బ్రహ్మశ్రీ, కోరాడ రామకృష్ణయ్య, M. A., గారి భాషాతత్వవిమర్శనగ్రంథరాజములును దోడ్పడినవిగాన నాగ్రంథకర్తలకెల్ల వందనముల నర్పించువాఁడను.

బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్సన్స్ వారిచేఁజేరితుఁడనై నానేర్చినరీతి నీబాలవ్యాకృతిని వివరించుట జరిగెఁగాన నాంధ్రపండితమండలియం దత్యంతాభిమానులై వారలకు వన్నెవాసులం గూర్చుచు నాంధ్రభాషాభివర్ధనబద్ధకంఠులై మించు నవ్వారికి సర్వేశుఁ డవారిగ నాయురారోగ్యభాగ్యాదియుతోత్తరోత్తరాభివృద్ధిని బ్రసాదించుగాతమనియు నాంధ్రపండితవిమర్శకమండలి సహృదయులై యిందలి గుణలేశములనే గ్రహించి ననుఁ బ్రోత్సహింతురు గాత మనియుఁ బరమేశునిఁ బ్రాంజలివై ప్రార్థించువాఁడను.

ఇట్లు విన్నవించుకొను సుజనపండితవిధేయుఁడు,

విజయనగరము. }
15-6-36

విద్వాన్ దూసి రామమూర్తిశాస్త్రి,
శ్రీవిజయనగర మహారాజసంస్కృతకళాశాలాంధ్రోపన్యాసకుఁడు.

విషయ సూచిక.

విషయము.	పుట.
1 సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము	1
2 సంధిపరిచ్ఛేదము	40
3 తత్సమపరిచ్ఛేదము	121
4 ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదము	204
5 కారకపరిచ్ఛేదము	264
6 సమాసపరిచ్ఛేదము	316
7 తద్ధితపరిచ్ఛేదము	356
8 క్రియాపరిచ్ఛేదము	377
9 కృదంతపరిచ్ఛేదము	499
10 ప్రకీర్ణకపరిచ్ఛేదము	507
11 సూత్రానుక్రమణిక	527

శ్రీ ర స్తు.

బాలవ్యాకరణము

బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటికాటీకాయుతము.

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

క. శ్రీవేంకటేశుఁ బావని, భావించి భజించి గురుల వావిళ్లకుల
శ్రీవేంకటేశ్వరుని సం, భావన వివరింతు సూరిపద్ధతి నెలమిన్.

ఒండొరు లభిప్రాయములఁ జెలుపుకొన సాధనములై జనులచే భాషితములగు
ధ్వనులసమూహము భాష. పరోక్షవర్తల కాశయముం చెలుప నేర్పడిన ధ్వనిసంకేత
ములు లిపులు. లిపి యన వర్ణము. వర్ణములు లేఖనార్హములు. లేఖన మన వ్రాత.
ఆరవము, కన్నడము, తెలుఁగుమొదలగుభాషలు వాగ్రూపములను లిఖితరూపములును
నగు. కేవల వాగ్రూపముల నాగరికభాషలును మనదేశమునఁ గొన్ని గలవు.

అంధ్రదేశమందలివారు లేక యాంధ్రులనుతెగవారు వ్యవహరించుభాష యాం
ధ్రము. ప్రాచీనులు వికృతి యనిరి. తెలుఁగు తెనుఁగులు నామాంతరములు.

గ్రహణధారణపటువు బాలఁడని పండితప్రవాదము. బాలశబ్దము జ్ఞానశూన్యు
నందును బదునాజేంద్రవయసు దాటనివనియందును వర్తించునని నిఘంటువు లనెడి.
ప్రకృతిప్రత్యయాదులయు నాగమాదేశాదులయు విభాగమును బ్రకాశనమునేయుచు
సుప్తిజ్ఞానకృతద్వితాంతములయు సమాసములయు సాంధత్వమును సంపాదించునది వ్యాక
రణము. 'అనుశాసనము, లక్షణము, శబ్దశాస్త్రము, శబ్దానుశాసనము' అనునవి నామాంతర
ములు. అంధ్రలక్షణముల నభ్యసింపఁ గోరువారిప్రథమోపదేశముకొఱకు గ్రాంథికాంధ్ర
స్వరూప మెఱుంగనివారిప్రథమోపదేశముకొఱకు విరచితమైన వ్యాకరణమగుట సూరి
దీని బాలవ్యాకరణ మనియె. వ్యాకరణము శాస్త్రసంతతిలోఁ జేరునది. శాస్త్రము లాఱు.
'తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంస, వైద్యము, జ్యోతిషము.'

ఈబాలవ్యాకరణము నన్నయచింతామణికి వివరణము. కాన దానిని దదా ధారము లగువివరణములను ననుసరించి భాషను శాసించెడి.

బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వవేటిక.

సంజ్ఞ యనఁ జేరు; సంగ్రహోక్తి; గుఱుతు. పరిచ్ఛేదమన గ్రంథవిభాగము. పేరులకు సంబంధించిన గ్రంథభాగముగాన సూరి దీని సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదమునెను.

సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబడి. ౧.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఌ ౡ ఏ ఐ ఓ ఔ అం అః.

క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ ఞ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ. ఇం దకారాదు లచ్చులు - కకారాదులు హల్లులు. అష్టల్పిభాగ మిాలాగుననే మీఁద నెఱుంగునది.

టీ. 'ఆద్యాః పంచాశద్వర్ణాః' అనునది మూలము. సంస్కృతభాషాశబ్దసిద్ధి యేఁబదివర్ణములచే నగు. ఈయేఁబది దప్ప నితరములందుఁ గలుగవు. ఇవి సంస్కృత శబ్దములని గుర్తించుటకును, వ్యవహారవశమున సంస్కృతపదములఁ బడిన యాంధ్ర వర్ణముల గుర్తించి దిద్దికొనుటకును నిది యొకమార్గము. వ్యాకరణశిక్షితమై చక్కగా నైన దగుట సంస్కృతనామ మాభావకుఁ గల్గెనంధ్రు. సంస్కృతపదములకు సామాన్య ముగఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశము కలిమింజేసియు, విశేషించి సంస్కృతము తెలుఁగునకుఁ బోషకమగుటంజేసియు, సూరి మొట్టమొదట సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయమునె నిరూపించెను.

ఇందకారాదు లచ్చులు పదునాఱు. కాదులు హల్లులు ముప్పదినాలుగు. 'అచ్చు, హల్లు' అనుసంజ్ఞలు పాణినివ్యాకరణాదినున్న సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయనిరూపకములైన మాహేశ్వరసూత్రముల ప్రత్యాహారనియమముల ననుసరించి యైనవిగాని యిందలి వర్ణసమామ్నాయమునుబట్టి కలిగినవి కావు. కావుననే సూరి యచ్చులను హల్లులను పేరుపఱచి చూపుచు నచ్చులయు హల్లులయు విభాగ మిాలాగుననే మీఁద నెఱుంగున దని వివరణము వ్రాసికొనె. వలసినపుడెల్ల వానిం జేర్కొనుట గ్రంథవిస్తృతికిని జీకాకునకును, గారణమగుంగాన, నొక్కొక్కసమాహమం దెలుప నొక్కొకసంజ్ఞను శాస్త్ర కర్తలు చేసికొందురు. ఒక్కనున్న కనుస్వారమనియు, రెండునున్నలకు వివర్గమనియుఁ బేర్లు. ఇవి మాహేశ్వరసూత్రస్థములు గావు. వీనిన యోగవాహములని తరువాతివారంగీకరించిరి. అకారమాదిగా విసర్గంతము గలవర్ణము లచ్చులు. కకారమాదిగా శకా

కాంతము గలవర్ణములు హల్లులు. అనుస్వారవిసర్గము లచ్చుచేర్చునంగాని యుచ్చారణము నందనివగుటచే 'అం, ఆః' అని నిర్దేశించె. కకారాదులం దకారములు సుఖోచ్చారణమున కై నవిగాన వానికి హల్ సంజ్ఞ కలుగదు. అచ్చుకూర్చినిగాని హల్లునకు స్పష్టోచ్చారణములేమి స్పష్టమయ్యె. దీని నచ్చునకగు ప్రాణసంజ్ఞయు, హల్లునకగు ప్రాణిసంజ్ఞయు సార్థకములు. కాన హల్ సంజ్ఞ 'కౌ, గౌ, వౌ' అను మున్నగు వ్యంజనములకేయగు. పొల్లుల వ్యంజనము లండు. సంస్కృతవ్యాకర్తలు ప్రక్రియాప్రయోజనము నపేక్షించి యనుస్వారవిసర్గముల నచ్చులందును హల్లులందును జేర్చిరి. ఇందట్టి ప్రయోజనము లేమిని, సహజోచ్చారణము ననుసరించి వాని నచ్చులలోనె చేర్చెను. కకారమునకుఁ బూర్వమున నున్నవిసర్గమును జీహ్వమూలీయ మనియు, పకారమునకుఁ బూర్వముననున్నవిసర్గమును నుపద్మానీయ మనియు నండు. ఉచ్చారణము నూతగఁగొని యైన యాసంజ్ఞలును, నవ్వాని కట్టియుచ్చారణము నేడు తొలఁగుటంజేసి తద్దేదమును బరిత్యక్తములు. ఇట్లే 'ఇక్ యః' అనుమున్నగు పాణినీయప్రసిద్ధము లనాదృతములు. బ్రాకారము సంస్కృతవ్యాకరణజులచే బుువర్ణ దీర్ఘముజేసి సాధితమును, మంత్రశాస్త్రసిద్ధమునగుట నాదృతము. 'అది ఊంతాస్తన్నితా వర్ణాః' అను నభియుక్తోక్తి ప్రసిద్ధము. కాని సంస్కృతవ్యాకర్తలు షాంతపదమధ్యమున ఊకారాంతములఁ బఠించిరి. నిఘంటుకర్తలును నాత్రోవనె యనుసరించిరి. కాన నది కషవర్ణముల కలయికచే నైనదని తెలిసెను. దాని నది వర్ణాంతరము గాదయ్యె. దానిని స్వతంత్రవర్ణమన్ను క్త, స్త, మున్నగు సంయుక్తములం గూడ స్వతంత్రవర్ణము లనవలసి వచ్చునుగదాయని వ్యాకర్తల యాశయము. శకారము మాఘేశ్వరసూత్రసిద్ధము గాకున్నను ననాదిగ దీనియుచ్చారణము దేవభాషం దోచుచుండుటంజేసి వర్ణాంతరముగ నాదృతమయ్యె. 'అర్హేణ, ఆధుక్షత్' అను మున్నగువానిసిద్ధికొఱకు మాఘేశ్వరసూత్రము లందు షాకారము ద్విరావృత్తమయ్యెఁ గాని యిందుఁ బ్రసక్తము గామి నట్లు గాదయ్యె.

సాధారణముగ నిందలిసంజ్ఞలు పాణినీయస్థములె. పరుషము సరళము మొదలగు పాణినీయస్థములు గానిని లేకపోలేదు. "పండితసంప్రదాయప్రసిద్ధములును ననాదులును నగుసంజ్ఞ లపరిత్యాజ్యములు. ఆంధ్రభాషాజ్ఞాన మార్జింపఁగోరువారు సంస్కృతభాషాజ్ఞానమును బడసినవారై యుండవలెనుగాన నట్టివారి కాప్రాచీనసంజ్ఞలే సుబోధములగు. కృతకములు పాతకక్షేశదాయకములు" అను మున్నగునాశయములతో సూరి విరివిగ, సంస్కృతవ్యాకర్తృసమ్మతములగు సంజ్ఞలనే యిం దుపయోగించెను. సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయము ప్రసిద్ధమగుట మూల మక్షరసంఖ్యనే తెలిపెను. అయినను నిది వివరణమగుట సుబోధనమునకై వర్ణముల నెల్ల నిరూపించెను.

ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది ౨.

అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఏ ఓ అం అః. క ఖ గ ఘ చ ఛ జ ఝ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ శ హ ళ. కొందఱమతంబున హ్రస్వవక్రములును బ్రాకృతంబునందుఁ గలవు. కొందఱమతంబున వక్రతమంబులుం గలవు. ఏ ఏ ఒ ఓ లు వక్రములని, ఐ ఔ లు వక్రతమములని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

టీ. 'ప్రకృతేస్తు తే దశో నాన్యః' అనునది మూలము. ప్రాకృతభాషాశబ్దసిద్ధి నలువదివర్ణములచే నగు. ఇవి దప్పు నితరము లందగవడవు. ప్రాకృతశబ్దము వివిధములగు రీతిప నిదియొకమార్గము. ప్రకృతియన సంస్కృతమనియు, దానినుండి కలిగినదగుటఁ బ్రాకృతసంజ్ఞ దీనికి సిద్ధించెననియు నందు. ప్రాకృతమే ప్రాచీనమనియు, దానిని సంస్కరించుటచే సంస్కృతము సిద్ధించెననియు, దాన సంస్కృతప్రాకృతసంజ్ఞలు సార్థకములగుననియుఁ గొందఱుండు. సంస్కృతనాటకములందు స్త్రీలయు సీచపాత్రలయు వ్యవహారమునఁ బ్రాకృతము చూపట్టును. 'ప్రాకృతము, శౌరసేని, మాగధి, మైశాచి, చాళి కాపైశాచి, అపభ్రంశము' అని ప్రాకృతము పండితమగు. ఇందుఁ గొన్ని దేశభేదముచే నై నవియుఁ గొన్ని సంస్కృతభాషాదృష్టిని పోచెడు వికృతీతారతమ్యముచే సిద్ధించినవియు నని తోచెడి. సంస్కృతవర్ణసమామూల్యగతములలో 'ఋ, ఋ, ఌ, ఌ, ఐ, ఔ, ష, ష, శ, వ,' అను పదివర్ణము లిందులేవు. ప్రాకృతవ్యాకర్తలకొందఱ మతమున హ్రస్వవక్రములును (ఎ, ఓ) గలవు. ఈమతమున నిందు నలువదిరెండువర్ణము లగును. కొందఱమతమున వక్రతమములును (ఐ ఔ) గలవు. ఈమతమున నిందు నలువది నాలుగుకలుగును. 'ఏఙ్గో వక్రః, వక్రతమ ఏచ్' అని చింతామణికర్త యనుటచే మూలస్థప్రాచీనశబ్దవాచ్యుఁడతఁడే యగు. బహుత్వము పూజ్యతాద్యోత్తమము. వ్రాతలో ఎఱిలు వక్రతను, ఐఔలు మిక్కిలి వక్రతను గలిగియుండుటంబట్టి వక్రవక్రతను సంజ్ఞలు సార్థకములు. 'ఏ ఓ' అను దీర్ఘవక్రముల హ్రస్వరూపము లగుట. 'ఎఓ' అను వానిని హ్రస్వవక్రము లనుటయు నన్వర్థమే. ప్రాకృతము సంస్కృతమునుండి కలిగిన దనుతలంపుతోడను, సంస్కృతమునకుఁ దరువాతఁ దెలుంగును బోషించునది ప్రాకృత మనునూహతోడను బ్రాకృతవర్ణసమామూల్యమును సంస్కృతవర్ణసమామూల్యమునకుఁ బిదపఁ దేర్కొనెను. ప్రసిద్ధమగుట మూలము వర్ణసంఖ్యనే తెలిపెను. వివరణమగుట సుబోధమునకై వర్ణముల నెల్ల నిరూపించెను. ఇందుఁ గొందఱ యనుటంజేసి కొందఱి యనుట యసాధువని భ్రమింపవగు. కొందఱి కూడఁ బ్రాచీనప్రయోగదృష్టమగుట నుభయమును గ్రాహ్యములే యగు. (చూ. బా. క. ౪. 123)

గుర్తుగాఁ బ్రసిద్ధమైన తెలుఁగు 'రెండంకెను ౨ దా గుర్తుగాఁ జేసినని యెన్నవలెను. దంత్యచజలపై సూరి యిడిన 'అ' అనుగుర్తు తొల్లి వానిపై గుర్తుగా నుండిన బిందువు తాళవస్త్ర లేఖనమున నైన గంటపుదూఁకుచే నిట్లు మాటెనో లేక చజయుగమున దంత్యములు రెండవవర్ణము లగుటఁ దెనుఁగురెండంకె చే ౨ వానిని దెలుఁగువారు గుర్తించుటచే నేర్పడెనో తకారము దంత్యమగుట నిది దంత్యమనుటకు ౨ తాముడి నిడగనా తాలవ్యమునకు గుర్తుగా నిడిన తాముడి క్రమముగ దంత్యవిచ్ఛేదమయ్యెనో తెలియకున్నది. 'రస్త్యస్త్ర గృహ్యతే ద్వివిధః, గురు రతా చ బిందుయతా' అనిమూలము. రేఫకు దైవివిధ్యము నంగీకరించి యందు గురురేఫమును బిందువుచే గుర్తించియు, వర్ణసమామ్నాయమున యరలవసహాశ్వుని దానిని స్వతంత్రవర్ణముగఁ బేర్కొనకుండుటం బట్టి భిన్నస్థానప్రయత్నములు గలవానికేకాని సదృశస్థానప్రయత్నములు గలవాని కాప్రయత్నమందె మృదుకఠినత్వములు గలిగినంతమాత్రమున వర్ణాంతరత్వము సంభవింపఁ దనుతలంపుననో, ప్రత్యేక లేఖనములేమినో యున్నను నది పండితసంప్రదాయమున బిందుచిహ్నితమును, లేఖకసంప్రదాయమున వేటొకరూపముగను నుండి సర్వసాధారణమగు వ్యవస్థ దాని కగపడమినో గురురేఫమునకు వర్ణాంతరత్వ మంగీకరింప నట్లు, సంభావించి సూరియు దానిని స్వతంత్రవర్ణముగ గణింపఁడయ్యెను.

'లఘువోఽలఘువశ్చేతి ద్వైధాంతస్థాన్ వదంతి శాస్తారః' అని మూలము లకారమునకు లఘ్వలఘుభేదము నంగీకరించియు, గురురేఫమువలె విడువక 'యరలవసహాశ్వుని శకారమును స్వతంత్రవర్ణముగఁ బేర్కొనుటంబట్టి, లఘ్వలఘుత్వములు లేనికాదులవంటి స్వతంత్రవర్ణము శకారమొకటి గలదనునాశయము గలిగియున్నట్లనమానించి సూరి శకారమును వర్ణాంతరముగ నెంచి తఱుకు, బెఱుకు, తెఱుకు, తళతళ, మున్నగు లకారోచ్ఛారణమును జేయఁదగని తెనుఁగుపదములందలి శకారమును స్వతంత్ర మనిపించి చింతామణి నన్నయప్రణీత మనుతలంపు గలిగి ప్రాచీనాంధ్రభాషాదృష్టిని వివరణమువ్రాయు బాలసరస్వత్యాదుల ననుసరించె.

అప్పకవీయచింతామణి యట్లుగాక తనకాలమునకుఁ బ్రత్యేకలేఖనమును స్వతంత్రవర్ణతను గలిగియున్నగురురేఫమును నన్నయచింతామణి సూత్రములకు ముడి వెట్టినదై 'సప్రప్తంశదిహాన్యే, రయుగలయుగవసహాశ్చపాలః' అని మాటి శకారముతోఁబాటుగ గురురేఫమును వర్ణాంతరముగ వర్ణించునదయ్యెను. అప్పకవీయబాలసరస్వతీయచింతామణులలో బాలసరస్వతీయచింతామణిసే తఱుకుగఁ బ్రమాణీకరించు నహోబలపండితీయమును జింతామణి నన్నయప్రణీతమని తానన్నమాట మఱచియొ యాసందర్భ మంతగ సయుక్తికముగఁ దోఁపమినో తాత్కాలికప్రవృద్ధ గురురేఫ

భ్రమకు లోనయియొ యప్పుకవీయచింతామణి నీసందర్భమునఁ గాదనలేక తాను దఱచుగఁ బ్రమాణీకరించు బాలసరస్వతీయచింతామణిని గాదని విడువలేక “గురురేఫస్య వర్ణమధ్యే పరిగణనదశాయాం ‘సప్తత్రింశదిహాన్యే’ ‘ఇత్యుప్పకవిపుస్తకపాఠోఽపి సాధురేవ’ అని చెందుచింతామణులకు సామంజస్యమును గల్పించి కృతార్థ మయ్యె. బాలవ్యాకరణమునకు శేషగ్రంథ మనఁదగు త్రిలింగలక్షణశేషమును ప్రాథవ్యాకరణమును, ‘యవలవలవల రేఫంబును బ్రయత్న భేదముచే ద్వివిధముగాన శబ్దకాసనాదుల చేత నలఘు రేఫము వర్ణాంతరముగ గ్రహించఁబడదయ్యె’ అని గురురేఫమును లఘురేఫభేదముగ నెన్నుటయు స్వతంత్రవర్ణము గాదనుటయు శబ్దకాసనాశయములుగా నభివర్ణించి యావిషయమునఁ బ్రాచీనమార్గానుసారులగు సూరి మొదలగువారి నే యనుసరించెను.

ఇట్లీన్నివివరణము లిన్నిరీతుల శోధించి శోధించి నన్నయ ప్రాచీనచింతామణికి గురురేఫమును వర్ణాంతరముగ నెన్నుట యిష్టము గాదని ఘోషించుచున్నను బాల వ్యాకరణగుప్తార్థప్రకాశిక మాత్ర మిప్పట్లును హరికారికల మాని ‘రస్త్యస్త్ర గృహ్యతే ద్వివిధః’ అను నన్నయచింతామణి మాత్రమునె ప్రమాణీకరించియు, నప్పకవీయ చింతామణివలె గురురేఫమును వర్ణాంతరముగఁ జేసి యయుక్తికముగ నన్నయచింతామణి కద్దాని ముడివెట్టఁ బాటుపడుచున్నది. భాషాంతరీకరణములగు జీవద్భాషాలక్షణములు వివరణములును దాము మూలముగాఁ గొన్నవానికాలమును దాత్కాలికభాషాస్థితిని గమనింపక నాఁటినుండి తమకాలమువఱకుఁ గలభాషనెల్లను సంస్కృతవ్యాకరణ వ్యాఖ్యాసంప్రదాయ వాసనావాసితములై వానికి లక్ష్యముగాఁ జేయఁదలంచి వర్తించినవగుటఁ దత్తత్కాలికభాషాస్వరూపము లేటసఱుపకుండుటేగాక తామును మూలములును బూర్వాచరసందర్భవిరుద్ధములగు సమన్వయములకుఁ బాలై వాదోపవాదములను బెంచునవై తుద కుద్దేశశూన్యములును నగుచున్నవి. మైని ప్రాసిన చర్చలెల్ల నే తత్కాలములే యనుట పాఠకలోకమునకుఁ దెల్లమె.

బిందువున కచ్చుచేర్చునంగాని యుచ్చారణములేమి సహజము. తెనుఁగున బిందువనునాసికవర్ణజాత మైనను నది మఱల నెపుడును ననునాసిక మగుట గన్పట్టదు. వ్యాకరణప్రక్రియలో దీనిని హల్లుగా నెన్నవలసినప్రసక్తి యగవడదు. కాన నిది యచ్చులలోనె చేర్పఁబడియె. ఛందఃకర్తలు మాత్రము దీనిం దఱచుగ హల్లుగ నేయించిరి. బిందుమాత్ర మచ్చే యగునపుడు రాముండు రాముండను మున్నగుచోటుల సత్వసంధి రాదాయని శంకింపఁ జనదు.

అర్థానుస్వార మనునాసికోచ్చారణమునకు గుఱుతు. దానియుచ్చారణము నేఁడు పోలఁగినది, నిండునున్న యనునాసికోచ్చారణముగలదిగాన నది హల్లుల్యమె. సామ్య

నృముగ నచసంధి భిన్నపదముల యంత్యాద్యచ్ఛులకు సంభవించెడిగాని యభిన్నపదములకుఁ (ఏకపదమధ్యమున) గలుగునది కాదు. కానఁ బైస్థలములం దచసంధికిఁ బ్రసక్తియే లేదు. భాషాచరిత్రదృష్టిని బరిశీలించునపుడు తొల్లి యర్థానుసారము లేనే లేదనియు, నెల్లచోటుల నిండునున్నయే యొప్పెడిదనియు, గాలక్రమమున నైన తేల్చిపలుకుఁబడిచో నాచూచోటులందలి యనునాసికోచ్ఛారణము లుష్టమయ్యెననియు, బిదప ననునాసికోచ్ఛారణ మట్టిచోటుల నుండెడిదనుటకు గుర్తుగా నర్థబిందువేర్పడెననియుఁ జెప్పక తప్పదు. శాసనములందును దాళపత్రమాతృకలందును నర్థబిందువుండఁ దగినచోటులందు నిండునున్న నుంచుటయుఁ బూర్ణబిందువుండఁదగినతావులఁ బూర్ణము నేని యనునాసికము నేని నిల్చి పరహల్లునకు ద్విత్వముఁ గూర్చుటయుఁ జూపబ్బెడి. ఇట్టి వ్రాతలను, సబిందుకములతోడి ప్రాసాదసంబంధమును, బరిక్షించి పూర్ణార్థబిందుపద నిర్ణయమును బండిత ప్రకాండు లూనర్చిరన నొప్పెడి.

అంధ్రము, వికృతి యనునవి యీభాషకు సంస్కృతనామములు. అంధ్రకార బంధురమగు ప్రదేశమునందలివారిభాష యగుట దీని కీపేరు కలిగెనంద్రు. షర్ణలోప వర్ణాగమవర్ణ వ్యత్యయాది పరిణామములనంది, సంస్కృతప్రాకృతములనుండి చేరిన పదజాల మిందు విరివిగఁ గన్పట్టుటంజేసియో, సంస్కృతసంగ్రహోక్తి యని తలంచియో, చింతామణి వికృతిపదమునే యాదరించె. ఆధర్వణ మాంధ్రమనిగూడవాడెను. దేశీయములగు తెలుఁగు తెనుఁగునుడులను సంస్కృతకారికలందు వాడుటకంటె వికృత్యాంధ్ర వ్యవహారమే సరసమని చింతామణ్యాధర్వణములు తలంచి యుండనోవు. లేకున్న నన్నయభారతమున నగపడు తెలుఁగు తెనుఁగుపదముల కందుఁ బ్రవేశము లేమికి గతమేమి? కేతనపెద్దనాదులు తెలుఁగునఁ దెనుఁగునకు లక్షణము చెప్పినవారలు తెనుఁగు తెలుఁగులను వాడియున్నారు. తెనుఁగునఁ దెనుఁగునకు లక్షణము చెప్పినసూరియుఁ గేతనాదులమార్గము వట్టి తెలుఁగు తెనుఁగుల వాడినాడు. ప్రాధవ్యాకృతిమాత్రము వికృతిత్వమునే యనఁగా సంస్కృతప్రాకృతపదములు తెనుఁగునఁ బ్రవేశించుటనే పరిగణించి యాంధ్రమని వ్యవహరించి వర్ణముల వర్ణించె. దీని శుద్ధజాతీయపదజాలము తెనుఁగనియు, సంస్కృతప్రాకృతసంకలితపదజాల మాంధ్రమనియుఁ గొందఱు యభిప్రాయము గావచ్చు. కాని సంస్కృతాదిమిశ్రమగు తనభాషనే తెనుఁగని నన్నయ భారతమున వ్యవహరించుటను, నట్లభిప్రాయపడుట కవకాశము లేదని తోచెడి. ఎనరెట్లు వ్యవహరించినను తెనుఁగు తెలుఁగులకు పుష్పత్తిమాత్ర మేవారును దెల్పినవారు కారు. దేశీయోక్తులకు పుష్పత్తి యేమనువిచారమేలని యూరకొనిరేమో! విమర్శకులు జాతీయమగు తెలుఁగుపదమును సంస్కృతీకరించుటంజేసి త్రిలింగపద మేర్పడిన

ట్లనుచున్నారు. ఇది బ్రాచీనసంస్కృతకావ్యములఁ గానరాక వదునాలవశతాబ్దాది నుండి యగవడుటయే యట్లనుటకుఁ గతము గానోపును. త్రిలింగ త్రినగభవములు తెలుఁగు తెనుఁగులని కొందఱుమతము. ప్రకృతియందు లేనిబిందువు వికృతియందుఁ దోచుట గుదురమిని బిందువును గుదురుపఱుపఁ ద్రిలింగవికృతియగు తెలుఁగే లకారము నకారముగ మాటుటంజేసి తెనుఁగయ్యెఁ గానఁ దెలుఁగు తెనుఁగులకుఁ ద్రిలింగశబ్దమే మూలమని కొందఱుండు. తొలకు-తొనఁకు, తొల-తొన అని లనలపరిణామము గన్పట్టు. 'వైశాఖ=వేసఁగి, పీఠ=పీఁట, పూగ=పోఁక' అనువికృతులందుఁ బ్రకృతులందు లేనిబిందువు చూపట్టెడి. కాన నుభయమును గ్రాహ్యమే యని కొందఱు తలంతురు. త్రిలింగపద మాదిభాషాకావ్యములందు దేశవాచకముగఁ జూపట్టెడిఁ గాని త్రినగపదము గానము. కానఁ బ్రాచీనత్రిలింగమునుండియే తెలుఁగు తెనుఁగులు కలిగెననుట సయ్యుక్తిక మని కొందఱుమతము. అహోబలవత్సాదులు త్రిలింగపదమునే తెనుఁగు తెలుఁగులకు మూలముగ నూహించిరి. "త్రిలింగదేశవ్యవహారిస్థమగుభాష దేశ్య"మను సూత్రము ననుసరించి సూరి దేశములమననె భాష తెలుఁగు నాఁబరగెననియుఁ, దెలుఁగు తెనుఁగులకుఁ ద్రిలింగశబ్దమునే మూలముగ నెంచెననియు ననుమానింపఁ దగును. తెనుఁగని నకారమధ్యముగ నున్నయేతత్సూత్రాదిపదము నీవ్యాకృతి ననుసరించి వేటొకగలిని సాధింపనవకాశములేదుగదా! నవీనులు కొందఱు త్రికళింగమును దెలుఁగు తెనుఁగులకు మూల మనుచున్నారు. ఏది యెట్లున్నను దెలుఁగున లకారము నకారముగా మాటుట పెక్కుచోటులం దగవడుచుండుటచేతను, త్రిలింగశబ్దభవ మను నపుడే యర్థానుస్వారము పాసఁగఁదగి యుండుటచేతను, బ్రకృతులందు లేనిబిందువు వికృతులఁ దోచుట క్వాచిత్య మనఁదగుటచేతను, సామాన్యముగ లాక్షణికులెల్లను ద్రిలింగవికృతులుగనే సంభావించియుండుటచేతను, లక్షణకర్తలమతమునఁ ద్రిలింగ వికృతులే తెలుఁగు తెనుఁగులని సంభావింపనయ్యెడి. లేవనదీప్రాంతవాసులబాసగానఁ దెలుఁగయ్యెననియుఁ, దెలివేలయందలిభాష యగుటఁ దెలుఁగయ్యెననియుఁ, దిలలు గోవులుగలదేశముగానఁ దిలగుపదమునుండి తెలుఁగయ్యెననియు, ల-నకారములకు వ్యత్యాసము సహజమగుటంజేసియు, లకారమే నకారముగ మాఱెనుటకును నకారము లకారముగాలేదనుటకును నాధారములు లేమింజేసియు నజంతమై వత్తక్కరములులేనిదై వీనులకు విందొనర్చు పలుకుబడి గలదికాన లేనె యనఁగా మధురము మనోజ్ఞము నగుట (లేనె + అగు)నగుచేర్చుటంజేసి యైనదానినుండి తెనుఁగు తెలుఁగులు పరిణమించెననియుఁ, దెగుగన్నడవికృతి యగుటఁ దెలుఁగనియు నెల్లదేశములనడుమనున్న దేశమువారిబాస యగుటఁ (తెన్నులో నున్నదగుట) దెనుఁ గయ్యెననియు (తెన్ను + అగు = తెనుఁగు)

విమర్శకులు పలురకముల పుష్పత్తులను జూపినవారు. తెలుఁగుతెనుఁగులు దేశ్యములని భాషాతత్వవిమర్శకులమతము. వికృతులని లాక్షణికమతము. 'పరిధవిల్లు, ఖంగులు, పైతిణి' మున్నగువికృతములంజేసి వర్గద్వితీయచతుర్థములఁ జేర్పవలె నుండు. చింతామణి యాంధ్రభాషాభాగములలో నన్యదేశ్య మప్పటికిఁ గలుగమి నొకభాగముగఁ జెలుప లేదు. దాన దేశ్యలక్షణావసరమునను నన్యదేశ్యముమాట నెత్తలేదు. ఏపరిచ్ఛేదమున నేని యన్యదేశ్యమును దలపెట్టలేదు. సాధారణముగ నీయన్యదేశ్యములు తెలుఁగున మహమ్మ దీయాదిపరిపాలనాది సంబంధమునఁ గలిగిన ట్లుహింపనయ్యెడి. నన్నయాది ప్రాచీన కావ్యముల వీనియునికి గనరాదు. తరువాతికావ్యములందును నీటి పత్యల్పముగఁ దోచెడి. కాన సూరి వీనివిషయమున నుపేక్ష సూపెననుట యుచితమగు. అరవకన్న డాదిపదము లనేకములును, ప్రాకృతసమభవము లసంఖ్యములును నచ్చతెలుఁగుపద ములక్రిందనే గణింపఁబడియెడి. ఒకతల్లికినైన సోదరీభాష లగుటంజేసియు, నేకదేశో ద్భవము లగుటంజేసియు నవి యట్లు లెక్కింపఁబడుట సమంజసంబ. అయిన సంస్కృత సమమునుమాత్ర మేల యట్లనరాదండ్రేమో? వర్ణాదివికృతిచేఁ బ్రకృతికంటె దవ్వగుట యవిజ్ఞాతప్రకృతియై ప్రాకృతసమభవము లచ్చతెలుఁగునుడు లయ్యెననియు, నట్టివికృతి సంస్కృతసమములందుఁ దోచుమి నవి యట్లు గావయ్యెననియు ననవలయును. మఱియుఁ గావ్యరచనకుఁ జాలినన్ని శుద్ధదేశ్యములు లేమి నచ్చతెలుఁగుకావ్యకర్తలు ప్రాకృతసమభవముల నుపయోగించుటంజేసి వీని నచ్చతెలుఁగుపదములని యనక తప్పి నదిగాదు. మఱ్ఱాకు, తాటాకు, కాఫీ, ఫర్లాంగు మున్నగువాని ఆ-ఫలకు వేఱుగుర్తు లుండవలెనని విజ్ఞా లనుచున్నారు. జీవద్భాషాపదములందలి వర్ణముల కుచ్చారణభేద మును, నితరదేశీయభాషాపదసంబంధము కలిమిఁ గ్రొత్తవర్ణములకలిమియుఁ గలిగెడిఁ గాన సుత్తరోత్తరలక్షణములు వానికిఁ గావ్యప్రయోగార్హత విరివిగఁ గన్నట్టినచో సాధించెడినని సూరి చింతామణ్యునుసారియై వానిఁ దలపెట్టలేదనుట సమంజసము. ఇది చింతామణివివరణ మనుసంశయము మఱువకున్నఁ గొన్నిశంక లీగ్రంథమున సామాన్య ముగఁ గలుగవు.

బు బూ బ్ర బిసర్గ ఖ ఛ త థ ధ ఘ ఞ ఢ ధ భ జ ఞ శ
ష లు సంస్కృతసమంబులను గూడి తెలుఁగున వ్యవహరింపఁబడు. ౪.

బుతువు-పితృణము-క్లృత్తము-గ్రాకారము - దుగిఖము-ఖద్గము-
ఘటము - ఛత్రము-ఝరము-కంఠము - ఢక్క-రథము-ధరణి-ఫణము-
భయము-పజ్జీ-ఆజ్ఞ-శరము-షండము.

టీ. 'అన్యే చానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్' అనునది మూలము. సంస్కృత సమములనఁగా నాంధ్రప్రత్యయనిమిత్తకవికృతినందిన సంస్కృతపదములు. ఈపదొమ్మిదివర్ణములును బ్రధానముగ సంస్కృతశబ్దగతము లగుటంజేసి సంస్కృతశబ్దముల మూలమునఁ గల్గునని వ్రాసెను. ఇట్లునుటంజేసి పైవర్ణములుగల తెలుఁగునుడులు లేవని తెలియఁజెప్పెను. ఇవి సంస్కృతసమము లివి తెలుఁగుపదములని పోల్చికొనుట కిది యొక మార్గము. పరిధవము, కఠిల్, పెరిల్ మొదలగుదేశ్యములందును, కంఘాణము, ఖంగులు, మైరిణీ మొదలగునన్యదేశ్యములందును బైవర్ణములలోఁ గొన్ని చూపట్టెడింగాని యట్టి దేశ్యములు ప్రాచీనకావ్యములం దగవడకుండుటంజేసియు, దరువాతికల్పముల విరళములును నగుటంజేసియు, నన్యదేశ్యవిషయమునఁ జింతామణి యాభిముఖ్యమును జూపమింజేసియు, 'సంస్కృతసమములమూలమున నె యీవర్ణములు ప్రధానముగఁ గలుగునని సూరి యనెను.

ఇందలి యుదాహృతులలో పజ్జీయని జకార-కకార-తకారసంయుక్తముగను, 'కంఠము, మండము' అని సబిందుకముగను సూరి నిర్దేశించుటం బరికింపఁ, బరసవర్ణమును నిత్యముగ వ్రాయవలసిన సంస్కృతపదమధ్యమందు బరసవర్ణమిందులేఖనములు రెండును నదుప్తములని తెల్లమయ్యెడి. సంస్కృతపదమధ్యములందలి యనునాసికములలో నేవి తమకుఁ బూర్వమునఁగాని పరమునఁగాని వేటొకపొల్లు హల్లును గలిగి యుండునో యాయనునాసికము ల ననునాసికములుగనే వ్రాయవలయును గాని పాని స్థానమున బిందువు వ్రాయరాదని సూచించెనన్న పజ్జీ, శార్ఙ్గము మన్నగునవి సబిందుకములుగ వ్రాయుట దుప్తమయ్యెడి. తెలుఁగున శార్ఙ్గమును మాత్రము సబిందుకముగ వ్రాయుట గానము. పజ్జీత్యాదులు సబిందుకములుగ నె తోఁచెడి. శాసనములందు బహుళముగఁ బరసవర్ణమే పూర్ణమిందుస్థానమునఁ దోఁచెడి. బిందుయతి సంధిగతప్రాసముల ధోరణిని బరిశీలించిన సంస్కృతపదమధ్యానునాసికములస్థానమున బిందువును వ్రాయునాచార మవిరుద్ధమయ్యెడి. అనునాసికప్రాసమునరసిగ ననునాసికమునే వ్రాయవలయుననితోఁచెడి. వీనిం గమనించియే సూరి సంస్కృతపదమధ్యానునాసికములస్థానమున ననునాసికమిందులేఖనములు రెండును నదుప్తములే యని 'పజ్జీ కంఠము' అనునదాహరణములచే సూచించెననుటయే సముచితమయ్యెడి.

మూలమున 'శబ్దయోగవశాత్' అని సామాన్యముగ నుటంజేసి తెలుఁగున దేశ్యేతరదేశ్యములమూలమునను మహాప్రాణములకలిమి గుదురుపడెడి. కాని తత్సమ రూపసాధనపరమై దేశ్యవిషయమున వ్యవహారమునె ప్రమాణీకరించు చింతామణి దేశ్యాన్యదేశ్యవర్ణప్రవేశమునలంతి విషయము. నేతన్మూలమున సూచించెననుట సరసము.

గామి వ్యాఖ్యాతల ననుసరించి సూరియు నాదశమునకు సంస్కృతశబ్దములనె విషయము చేసెను. ప్రాకృతమున మహాప్రాణము లున్నను దెలుఁగునఁ గలిగిన ప్రాకృతసమముల నవి తోఁపమిఁ దన్మూలమునఁ గలుగునని సూరి యనలేదు. భవముల నవి లేనేలేవు.

క చటతపలు పరుషంబులని గజడదబలు సరళంబులని చెప్పబడు. ౫.

టీ. 'కచటతపాః పరుషాఖ్యా గజడదబాస్తు సరళాః' అనునది మూలము. అయిదువర్ణపులందలి తొలియక్షరము లైదింటికీ బరుషసంజ్ఞయు, మూడవవర్ణము లైదింటికీ సరళసంజ్ఞయుఁ జేసెను. పరుషసరళముల కుచ్చారణమునందలి కాఠిన్యమును, సారళ్యమును దెలుపునీసంజ్ఞలు సార్థకములు. పరుషములు వర్గాదిమవర్ణములుగాన నొక్కిపలుకఁబడు. దాన నవి పరుషము లనంబరగె. వర్ణప్రథమద్వితీయచతుర్థములవలెఁ గ్రమముగ నొక్కిపలుకఁబడుట హకారయోగమునఁ గట్టోచ్చారణమునంది యుండుట యనునవస్థల పాలుగామిఁ దృతీయములు సరళములు నాఁబరగెను. ఈసంజ్ఞ లాంధ్ర లక్షణసిద్ధములుగాని యాద్యవ్యాకరణప్రసిద్ధములు గావు.

ఇతరములగు హల్లులు స్థిరములు. ౬.

ఖ ఘ బ ఛ ఝ ఞ త థ ణ డ ధ న ఫ భ మ య ర ల వ శ ష స హ ళ.

టీ. 'స్థిరా ఇతరే' అనునది మూలము. పరుషసరళములు పని తప్ప నితరములు స్థిరములనుసంజ్ఞ నందెడి. వ్యాకరణప్రక్రియనుబట్టి పరుషసరళములు పరిణామార్హ వర్ణము లయ్యెడి. తక్కుంగలవర్ణములకు సాధారణముగఁ బరిణామము చూపట్టమి నవి స్థిరములు నాఁబడెడి. కొన్నివర్ణములకు స్థిరసంజ్ఞకములకుఁ గొండొకచోఁ బరిణతి చూపట్టెడి. కాని యాపరిణతి పరుషములకువలె సార్వత్రికము గామి స్థిరసంజ్ఞకసార్థక్యమును గల్గింపఁజాలదు. అయాహల్లుల కాయాహల్లు లాదేశములుగఁ జూపట్టునే గాని సమూలముగ నాయాహల్లులు పోవుట సామాన్యముగ వ్యాకరణప్రక్రియలోఁ జూపట్టదు గాన వీనికీసంజ్ఞ కలిగెననియే ననవచ్చును. ఇదాద్యవ్యాకృతిసిద్ధసంజ్ఞయే.

దంత్యతాలవ్యంబులయిన చజలు సవర్ణంబులు. ౭.

తాలవ్య చకారంబు దంత్య చకారంబునకును దాలవ్య జకారంబు దంత్య జకారంబునకును గ్రాహకములని తాత్పర్యము.

టీ. 'స్యాన్విధస్సవర్ణశ్చ' అనునది మూలము. సంస్కృతమున చజలకుఁ దాల వ్యోచ్చారణమేగాని దంత్యోచ్చారణము లేదు. 'తేలుఁగుపదములందలి చజలకు దంత్య

తాలవ్యోచ్చారణములు చెందును గలవు. దాన నవి యందు ద్వివిధము లయ్యెడిది. తాల వ్యమన దవుడలఁ బుట్టినది. దంత్యమన దంతములఁ బుట్టినది. దవుడలకు నాలుక తాఁకఁ జేసి పలుకవలసినది తాలవ్యమనియు, దంతములకు నాలుక తవలించి పలుకవలసినది దంత్యమనియు నిర్ణయింపనగు. సవర్ణమనఁగా సజాతీయము. సదృశమనుట. పలుకుబడిలో భేదమున్నను నభిన్నములుగ నె యెన్నవలెనని ఫలితము. గ్రాహకమనఁగా గ్రహించు నది. లక్షణములందు దంత్యతాలవ్యచజలలలో నెద్దానిం బేర్కొన్నను, చెండింటిని బేర్కొన్నట్లే కలంపవలెనని భావము. తాలవ్యచకారమున కగువిధి దంత్యమునకును దంత్యమున కగువిధి తాలవ్యమునకును గలుగునని క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

ఇ టా ఏ ఏ లం గూడిన చజలు తాలవ్యంబులు. ౮.

చిలుక - చీమ - చెలి - చేమ, జిల - జీడి - జెట్టి - జేజె.

టీ. “తాలవ్యశ్చర్వక్రః” అనునది మూలము. స్పష్టము. ఇ టా ఏ ఏ లు తాల వ్యములుగాన పీనిసంబంధమున చజలు తాలవ్యము లగుట యవిరుద్ధము.

అ ఆ ఉ ఊ ఓ ఓ ఔ లం గూడిన చజలు దంత్యంబులు. ౯.

చేలి-చేప-చేక్క-చోపు - చోక్కు-చోటు-చోక, జేముఁడు - జోతర-జోన్న-జోలు-జోన్న - జోలి-జోకు. విదంతములయిన చజలు సమేతరశబ్దములందు లేవు.

టీ. సూత్రమనందలి యేడచ్చులసంబంధమున చజలు దంత్యములగును. కంత్యోష్ఠ్యము లగువీనిచేర్చిన చజలు దంత్యములగుట వింత. చింతామణి వ్యవహారమున దంత్యములుగఁ బలుకఁబడున నత్వవిశిష్టములును దాలవ్యములుగఁ బలుకఁబడున నెత్వవిశిష్టములును నని జేస చేద చేట చేడ యనుమున్నగువానిసంస్కరించుచున్నట్లును, నత్వవిశిష్టము దంత్యమని తాలవ్యచజలరూపమును వేఱుపఱచు చున్నట్లును, సందేశాస్పదములగునవి అకారై కారములే యగుట నోత్వమునకుఁ బ్రసక్తియే లేమి వక్రశబ్దమే కారబోధకమగు చున్నట్లును, గ్రహించియు, నాయాయచ్చులతోడఁ గూడినపు డాయాచజలను వేటొక రీతిని బలుకుట పాసఁగదని సంభావించియు, నూరి పర్ణములలో చజలకై యచ్చుల భేదమున నిట్టిభిన్నోచ్చారణము సంభవించుటంజేసి దానిని గవ్యపడి తెలిసికొనునక్కఱును దీర్చి సుబోధముగానించుటకే మూలము నిట్లు వివరించెననవలెను. చింతామణియందువలెఁ గాక యిం దాయాయచ్చులసంబంధముచే చజలకుఁ గలిగెడు దంత్యతాలవ్యశల నిర్ణయించునందర్భము చూడట్లుటంబట్టి పర్ణసమామూయమున చజలను చెండిటిసే నిల్పుట యుచితమని తోచెడి. ప్రాకృతమున దంత్యచజలు లేకున్నను దెనుఁగునమాత్ర మాప్రా

కృతచజలకు దంత్యతయు సిద్ధించుచున్నది. సంస్కృతసమములందలి చజలు తాలవ్యము లేగాని దంత్యములుగామి వాని కీవిధులతో సంబంధములేదు. కాన నీసూత్రమును బూర్వసూత్రమును సంస్కృతసమేతర పదవిషయము లనుట స్పష్టము. ఏదంతములైన చజలు సమేతరమైన తెలుఁగునలేవు. 'వైపులసాకిరి చాయమగఁ'డనునది చూపట్టుంగాని 'చయపుల'అని దిద్దనగుటఁ ద్యాజ్యము. ఇది కేవల సంస్కృత సమనిషయము.

సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములయిన శబ్దములయొప్పఘా చజలు బహువచనంబు వరంబగునపుడు దంత్యములగును. ౧౦.

ఇవి దప్ప సంస్కృతసమంబులందు దంత్యచజలు లేనని తాత్పర్యము. ఉపధ యనఁగాఁదుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము. అర్చి-అర్చులు; రోచి-రోచులు; వీచి-వీచేలు; రాజి-రాజేలు; వాజి-వాజేలు. మఱియు రాజేశబ్దం బొక్కటి దంత్యయు క్తంబు కానంబడియెడిది. ఇతరములయిన చజల కుదాహరణములు: చంద్రుఁడు-చామరము-చుక్రిక-చూర్ణము-చోరుఁడు-చౌర్యము-జయము-జాతీ-జుగుప్ప-జూటము ఇత్యాదులు.

టీ. ఇదియు దంత్యచజవివరణమేగాన 'అద్దంత్య'అనునదే మూల మనవలయును. సంస్కృతసమములందలి చజలకును గొన్నియెడలఁ చెనుఁగునఁ గలుగుదంత్యత వివరింప నీసూత్ర మార్భము. ఇకారాంతములైన సంస్కృతసమముల చజలు బహువచనయోగ మున నుకారాంతములై దంత్యోచ్చారణము నందును. ఈయవస్థయందుఁ దప్ప నితరములకు సంస్కృతసమముల చజలకు నెపుడును దంత్యత సిద్ధింపదు. 'ఉపధ' ఇది పాణి సీయసిద్ధసంజ్ఞ. 'అలోన్యాత్పూర్వ ఉపధా'అని సూత్రము. తుదివర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్నవర్ణ ముపధ యనంబడు. ఆంధ్రప్రత్యయసూత్రమును జెందినది సంస్కృత సమము. 'అన్ని + లు'ఇందుఁ దుదివర్ణ మికారము. దీనికిఁ బూర్వవర్ణము చకారము. బహువచనప్రత్యయము లువర్ణము. ఇది పరముగాఁ దుదియికార ముకారమై చజలకు దంత్యోచ్చారణముం గూర్చునుగాన నాసందర్భమునందలి చజలు దంత్యము లగుచున్నవి. ఇట్లేతక్కినపూహించునది. అచ్చులు=స్వరములు:—ఇందీసూత్రము వర్తింపకున్నను దీనికి దంత్యోచ్చారణమే ప్రసిద్ధము. అచ్చులు=ముద్రలు: తెనుఁగుశబ్దమగుట 9 చే దంత్యత సిద్ధించెడిది. ఇట్లే మంచము (ఖట్వ) అనునపుడు తదృశమగుట దంత్యత గల్గెనని యెంచు నది. మఱియు గోచి, బూచి, సంచి, తేజి, జాజి, విరవాజి మున్నగువాని కేకవచన బహువచనములందుఁ దాలవ్యదంత్యతల సాధింప 8-9 సూత్రములు సమర్థములుగాన సంస్కృతసమములకు సంబంధించిన యీసూత్రమున కవి లక్ష్యములు గాఁజాలవు.

ఈసూత్ర మికారాంత సంస్కృతసమముల చ జలకు బహుపచనము పరమగునపుడే దంత్యతను సాధించునదగుటఁ దాఁ దత్సమపరిచ్ఛేదమున సాధించిన రాజ్ శబ్దప్రథమైకపచనరూపమగు 'రాజు' అనుదాని కేకత్వబహుత్వముల దంత్యతను సాధింప సమర్థముగామి "మఱియు రాజ్ శబ్దం బొక్కటి దంత్యయుక్తంబు గానంబడియెడి"నని సూరి వివరణము వ్రాయవలసి వచ్చెను. ఈతఁడు మహత్వమున స్వార్థపరమగును 'రాజ్' శబ్దమునకును, 'రాజు' రూపము కలుగునని శాసించినవాఁడు (తత్స. 78 సూ.) గాన నీతనిమతమున దంత్యత వ్యస్తరాజ్ శబ్దరూపములగు రాజు, రాజుచేత మున్నగువానికే గాక ఖగరాజు, ఖగరాజుచేత మున్నగువానికిని సంభవించునని సంభావింపవలయును. దీనివిస్తృతికయి తత్సమపరిచ్ఛేదమునందలి 78 సూత్ర వ్యాఖ్యల నరయునది. 'రాజ్' శబ్దముతుది నున్న 'అ' అనుభాగమును లోపింపఁజేయును, దంత్యోచ్చారణ ముత్వ మూలమున సిద్ధింపఁజేయును, దత్సమరూపసాధనసందర్భమున సదా డుపర్ణమును విధించుచింతామణియాశయమును గమనించియే సూరి యిట్లు వ్రాసెననుట సముచితమగుటంజేసి చింతామణియు వీనికి దంత్యతను సాధించునదే యని విశ్వసింపఁదగును. ఒకేశబ్దమునందలి జకారము నొకమాటు తాలవ్యముగను మఱియొకమాటు దంత్యముగను క్లేషయందుఁ బలుకవలసి యుండు ననువితను బాలవ్యాకరణముచక్కన్న నధికముగఁ గనవలయుచున్నదే శముతోడ జకారం బుభయంబగునని సూత్రించి 'పాండురాజయశము' అనుదాని నుదాహరించి యిందజయశమను రామాయణార్థమున (అజయశము) జకారమును దాలవ్యముగను, భారతార్థమున (పాండురాజు! సుబుద్ధి) దంత్యముగను నమన్వయించుచు రాజు వైకృతమనుదానిని గేచిన్తతముగను నిరూపించుచు రాజు వైకృతమని వ్రాసినవ్రాతలనుబట్టి స్వార్థపరమైనరాజుశబ్దము దంత్యమనువిషయమున నాతఁడును జింతామణిసూరులనే యనుసరించువాఁ డనుట తెల్లము. "స్వార్థప్రధానే భావే స్వాత్ రాజ్ డుః పుంసి చేతనే" అని చింతామణిని వివరించు నాధర్వణమును రాజు ఖగరాజులందలి జకారములకు దంత్యములనెడు సూరి సీతారామాచార్యులమార్గములకు మార్గదర్శకమే యగుచున్నది. గుప్తార్థప్రకాశికసూత్రము పాండురాజయశమును నుదాహరణమందలి భారతార్థముననైన జకారమును గూడ పాండురోగముచేఁ బ్రకాశించువాఁడను పుస్తకైతికలన్నముమూలమునఁ దాలవ్యముగఁ జేయుచు, గేచిన్తతము ననుసరించి తత్సమజకారములెల్లఁ దాలవ్యములనియు వైకృతములు దంత్యములనియుఁ బరిష్కరించుట యుచితమని సప్తతించుచు హరికారికామూలకాశయముతో బాలవ్యాకరణాశయమును సప్తతించెడువివరణముల యాశయమును గమనించుట మాని తన విమర్శనపాటవమును బ్రకటించుచున్నది. లక్షణకర్తలమతమున స్వార్థపరమైన రాజ్

శబ్దజకారములు దంత్యములనియు దంత్యత సంస్కృతశబ్దగత చ జ సాధారణ్యము గామిని, 'జేడు, రాయడు' అను తెనుగు నుడులు ప్రసిద్ధములై యున్నను, దంత్యోచ్చారణ స్త్రీనమస్వరూపములంబట్టియు నిద్దాని నచ్చతెలుగుకల్పములకర్తలు వైకృతమని భ్రమించి తమకావ్యముల నుపయోగించి యుండురనియు, దాన సంస్కృతసమ వైకృతవాదద్వయము వెడలెననియు, ఫలితమును గ్రహించుట యుచితము. ఇట్లు దంత్యోచ్చారణముం జేసియైన రాజాశబ్దము వైకృత మనుభ్రమయే పలరాజు మున్నగు సమాసముల నిందుఁ గల్గించెనని విశ్వసింపఁదగును. స్వార్థపరరాజక శబ్దజకారములఁ గేచిన్ద తము ననుసరించి తాలవ్యములుగ నుచ్చరించుటకు నించుకయు నవకాశములేమి లాక్షణికుల దంత్యతాసిద్ధాంతమే రమణీయమని తోచెడిది.

నకారంబు ద్రుతంబు. ౧౧

టీ. 'ద్రుతాభ్యో నః' అనునది మూలము. దీనివివరణ మీ క్రిందిసూత్రమున నరయునది.

ద్రుతాంతములయిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు. ౧౨.

ప్రథమా కయి పట్టి యొక్కేతరములయిన విభక్తులు - ఉత్తమ పురుషైకవచనంబులు - భూత తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనంబులు - ఆశీరాద్యర్థంబులయిన యెడుతనర్థకంబులు - శత్రు తు మానంత ర్యచేదాద్యర్థకంబులు - నేను తాను పదంబులును - వలె ప్రభృతులును ద్రుతప్రకృతికంబులు. నన్ను - నాచేత - నాతోడ - నాకొఱకు - నావలన - నాకంటె - నాకు - మాలోపల - మాయందు - వత్తు - వచ్చెద - వచ్చె - వచ్చు - వచ్చెడు - ప్రసన్నులయ్యెడు - కావుత - కొట్టుచు - కొట్ట - కొట్టగ - కొట్టుడు - కొట్టిన - వలె - ఎంతయు - పోలె - అయ్యు - ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

టీ. నకార మంతమందుఁ గలశబ్దములు ద్రుతప్రకృతికములు. "నకారంబు ద్రుతం" బను వైసూత్రమునబట్టి నకారమాత్రమునకు ద్రుతసంజ్ఞ కలుగుచుండ నీ క్రింది పట్టికమూలమున నిట్టి నకారములు ద్రుతములని వ్యాపర్తకముగఁ జూపుచు నకార సామాన్యమునకు ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింపకుండఁజేయుటకు యత్నించుచున్నాఁడు. "అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్ఫుర్హ్యనుజీవితద్రుతా నిశ్యమ్" అనునది మూలము.

ప్రథమావిభక్త్యైకవచనబహువచనములును జతుర్థి ప్రత్యయములలో 'తై' అను ౪దియుఁ బంచమీ ప్రత్యయములలో 'పట్టి' అనునదియు షష్ఠి ప్రత్యయములలో యొక్క.

యనునదియుఁ దప్పఁ దక్కిన ప్రత్యయములెల్లను ననఁగా ను, చేత, తోడ, కొఱకు, వలన, కంటె, కు, లోపల, అందు, న, అనునవి ద్రుతప్రకృతికములు. ఇదంత శబ్దములపై నిదంతములుగ మాత్రేడు ని, కి అనువికృతులును ద్రుతప్రకృతికములె. ప్రథమాక్షరశేషములైన చే, తో అనునవియు ద్రుతప్రకృతికములె యగును. మఱియుఁ జతుర్థ్యర్థకమగు 'పొంటె' అనునదియు, బంచమ్యర్థకమగు 'కన్న' అనునదియు ద్రుతప్రకృతికములె యగు. ప్రత్యయము లాయాశబ్దములకుఁ దుదిని జేరునవిగాన నాయా ప్రత్యయము లంతమందుఁ గలశబ్దములెల్ల ద్రుతప్రకృతికములె యని గ్రహింపవలెను.

నన్నుఁ: ద్వితీయాంతము. నాచేతఁ, నాతోడఁ: తృతీయాంతములు. నా కొఱకుఁ: చతుర్థ్యంతము. నావలనఁ, నాకంటెఁ: పంచమ్యంతములు. నాకుఁ, మాలోపలఁ: షష్ఠ్యంతములు. మాయందుఁ: సప్తమ్యంతము. వత్తుఁ, వచ్చెదఁ: లాదుత్తమపురుషైకవచనములు. వచ్చెఁ: భూతార్థక ప్రథమపురుషైకవచనము. వచ్చుఁ, వచ్చెడుఁ: తద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైకవచనములు. ప్రసన్నులయ్యెడుఁ, కావుతఁ: ఎడుతవర్ణ కాంతాశీరాద్యర్థకములు. కొట్టుచుఁ: శత్రుర్థకము. కొట్టఁ, కొట్టగఁ: తుమున్నాద్యర్థకములు. కొట్టుడుఁ: ఆనంతర్యార్థకము. కొట్టినఁ: చేదాద్యర్థకము. నేను, తాను: అస్మదాత్మశబ్ద ప్రథమైకవచనములు. ప్రథమాంతములుగాన వీనికిఁ గళాత్వమెసిద్ధించెడిఁగాన నిట్లు నిర్దేశింపవలసివచ్చెను. ఎంతయుఁ, పోలెఁ, అయ్యుఁ, వలె ప్రభృతులు. మిగులఁ, మఱలఁ, కడుఁ, వెంటఁ మొదలగునవి ప్రభృతి శబ్దముచే వాచ్యములగు నవ్యయములు. మూలమునఁ దద్ధర్మాశీచ్ఛేదర్థకములకాదిపద మును జేర్చుట కాయా ప్రత్యయము లాయర్థములందేగాక మఱికొన్నియర్థములందును గలుగునవగుట నాయాయర్థములం దాయా ప్రత్యయములతోఁగూడినవానినెల్ల సంగ్రహించుటకని తలంపవలయును. తెలుఁగున నత్వవిశిష్టనకారమును ద్రుతమన వీలు లేదు. ఐనను, 'ద్రుతాభ్యోనక' అని చింతామణి వర్ణనమామూయగతరూపమునే నిర్దేశించి ద్రుతసంజ్ఞను జేయుట యిది హల్లునకెయగువిశేషసంజ్ఞగానను, కేవల వ్యంజనము నచ్చుచేర్పక పలుక నవకాశములేమిఁ నెలఁగునుడి పలుకుబడి యాచితింబట్టి యుత్తు చేదనుగానను, ద్రుతమబ్దివిష్టమైనను గాకున్నను నీసంజ్ఞచెల్లునను సుద్దేశముతో నైనదిగా నెంచి సూరి యిట్టి పొల్లురూపమునందిన నకారములగును ద్రుతసంజ్ఞ గలుగును జూడీ యని తెలుపఁ బట్టికలో ద్రుతప్రకృతికముల నెల్లఁ బొల్లులతో నిర్దేశించెను. ఈపట్టికయందుఁ జూపఁబడిన ద్వితీయాది విభక్తులకును, నాయారూపములకును, నాయాసందర్భములం దుత్వవిశిష్టమైన నకారము తుదను గల్గనని సూరి

సూత్రించియున్నాడు. అవసానంబున ద్రుతస్వరలోపము బహుళముగఁ గల్గునని సంధిపరిచ్ఛేదమున సూత్రించినాడు. ద్రుతస్వత్వరూప ముత్సవిశిష్ట నకారమని సంధిపరిచ్ఛేదమున వివరణము వ్రాసినాడు. ఇకారంబుమీఁది కు ను పు క్రియా విభక్తులయుత్సమున కిత్వమును సూత్రించి సాధించినాడు. ద్రుతస్వత్వరూపము మీఁదఁ బరుషములకు సరళములు గలుగుట సూత్రించి చూపినాడు. ద్రుతస్వరము సంశ్లేషప్రతిబంధకముగా నూహించి సంశ్లేషమును సూత్రముఖమున సాధించినాడు. ఈసందర్భములఁ బరిశీలించ నీతనిమతమున నుత్సవిశిష్టనకారమే ద్రుతమనుట సాధార మగును. ఇకఁ బ్రథమేతరసూత్రసందర్భమునను నిఁకాదిసూత్రప్రణాళికయందును ద్రుతప్రకృతికములఁ బొల్లునకారము లంతమందుఁగలవిగా నిర్దేశించియున్నాడు. దీని ద్రుతప్రకృతికము లచే సంధివిషయములుగా వానితుది నున్నద్రుతము లుప్తాచ్ఛ మై దోచుననునాశయము గల్గియుండుట తెల్లమగు. వైసందర్భములంబట్టి యుత్సవిశిష్ట మైయుండుట బొల్లురూపముగ నుండుట యను రెండేరూపములుగాని (ను అనునచే యికారాంతములపై ని యగుంగాన నువర్ణముగనే దాని గణింపవలెను) యితరరూపములు ద్రుతమునకు సంభవింప వను దృఢవిశ్వాసముతో సూరి యుండుట స్పష్టమయ్యె. దీని “నకారంబు ద్రుతంబు,” అనుసూత్ర ముత్సవిశిష్టమును బొల్లురూపమును నైననకారము లను రెండిటిని బోధించునదిగా సూరి యెన్నెననుట స్పష్టమయ్యె. ‘ద్రుతాభ్యాం నః’ అనుమూలమును, నిదేయర్థము నిచ్చునదిగ సూరి తలంచెననుట పునరుక్తము. మూల మెట్టిదానినేని వ్యంజనరూపమునందఁ గలుగుదానిని నకారమును ద్రుతమనఁదగునను నాశయముగలదగుట సూరియిష్టార్థమందేకదేశగ్రహణముచేనైన దనఁదగును. ఈపట్టి కలా ద్రుతప్రకృతికముగ నిరూపించిన ద్వితీయావిభక్తి ను రూపమని నువర్ణంబు ద్వితీయయనుదానిచే స్పష్టమగు. తక్కుంగల నుబ్బిభక్తులతుదిని నువర్ణ మాగమముగఁ దృతీయాదులకు నుమాగమంబగుననుదానిచే సిద్ధించుచున్నది. మిగిలిన తిజంతములలోఁ గొన్ని ప్రత్యయరూపనువర్ణ మంతమందుఁ గలవియుఁ, గొన్ని సూత్రవిహితద్రుతాంతము లైనప్రత్యయములతోఁ గూడినవియు నైయున్నవి. ఎంతయు నిత్యాదుల తుది నున్న నువర్ణము సముచ్చయ్యాద్యర్థములఁ గల్గినదగుట నవ్యయరూపము. (దీని నీతఁడు సాధింపలేదు). వలె నిత్యాదు లవ్యయములగుట వానితుదిద్రుతమును నవ్యయరూపమె యగును. ఇట్టివానిస్వరూపము నెఱింగింపలేమి వీనితుదిని ద్రుతమెట్లు కల్గెనో యీ వ్యాకృతింబట్టి నిర్ణయింపరాదు. ఈద్రుతములెల్ల నాయావదములతుదల నిల్చినవే. మఱియు సంధ్యాదులందు వీని కదృశ్యతను సూరి కొన్నియెడల సూచించి యున్నాడు. తానునేనులలోఁ దుదిని ద్రుతమున్నను నది ప్రథమాసంబంధి

యగుట ద్రుతము కాఁజాలదనుశంకను దొలఁగించు తలంపుతోడను, దాను నేనులను వర్జములు తానాయనుప్రకృతులకుఁ గలిగినవగుటఁ బ్రథమాసంబంధము లైనను శబ్దసహజములు గాక యాగమములుగఁ గల్గుటంజేసి ద్రుతములే యని సూచించు నుద్దేశముతోడను, సూరి పట్టికలోఁ దానునేనుల నిర్దేశించెనన్న శబ్దసహజములై శబ్దాంతమున నిల్చిన యేనువర్జములకును ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింపదని స్పష్టపడును. కానఁ బైసందర్భముల ననుసరించి శబ్దసహజములుగానివియుఁ బ్రత్యయాగమావ్యయాత్మకము లైనవియుఁ, బదములతుది నె నిల్చునవియుఁ, దాము లుప్తములయ్యుఁ బదములయర్థాదులకు భంగమును గూర్పఁజాలనివియు నగునుత్పత్తివిష్టనకారములును గొండొకచో వానికే యైన పొల్లరూపములును ద్రుతము లనునొకలక్షణము సిద్ధించెడి. దీని ద్రుతమనునది యుండవలయునన్న నుండునదియుఁ బోవలయునన్నఁ బోవునది యు నని స్పష్టపడినది గాన ద్రుతసంజ్ఞ సార్థకమగుచున్నది. ఇట్లు దీనిలక్షణమును సూరి వానివానిముఖమున నేగాని స్వీయవాక్యములవివరింపమింజేసి పాఠకసుబోధమునకై ప్రాథవ్యాకర్త “నకారం బసాధారణంబు ద్రుతం” బని సూత్రించి యసాధారణపదము నకుఁ బ్రత్యయాగమావ్యయాత్మకమై యుత్పత్తివిష్టమని వివరణము వ్రాసి ద్రుతమనఁగా నొల్లనియొడ మఱిగిపోవునదని ద్రుతసంజ్ఞకు సార్థక్యమును గూడఁ జూపుచు నున్నా నిత్యాదులందు మాత్రము ద్రుతస్వరద్రుతలోపములు గలుగవని ద్రుతలక్షణమును వివరించినాడు. ఈతఁడు ‘ద్రుతాభ్యో నః’ అనునన్నయద్రుతలక్షణమవయవావయవినకారవ్యంజనసాధారణమునతత్వమును, నన్నయ ద్రుతసంజ్ఞేషములని తానెన్నినయన్నిష్టసఖిత్యాదులచే నెఱింగినవాడయ్యుఁ దాఁ జెప్పిన యుత్పత్తివిష్టనకార మనునర్థమునుగూడ నాసూత్రమున సామాన్యనిర్దిష్టమైవ ‘నః’ అనుదానినుండి యుద్ధరింప నవకాశ మయ్యెడిఁగాన నన్నయచింతామణి తన్నీవిషయమున విరోధించునది గాదనుటకే ‘ద్రుతాభ్యో నః’ అనుసూత్రమును బ్రమాణీకరించెననియుఁ గావుననే ‘అన్నిష్టసఖి-పెన్నురము-నక్కంటెట్టు కమ్మండేనె’ మున్నగువానిని సూత్రాంతములచే సాధించిఁగొనెననియుఁ గ్రహింపవలెను. కాన నీసందర్భమున ‘ద్రుతాభ్యో నః’ అనుసూత్రమునకుఁ బ్రాథవ్యాకర్తయు సూరిమార్గమునే యనుసరించి యర్థముచేసెనని తెల్లమయ్యె. ‘ఁగన్నాను’ అనుదానివిషయమున నందలిద్రుతమునకు స్వరలోప లోపార్థవర్ణబిందురూపకార్యములు గలుగవనుట మాత్రము ప్రాథవ్యాకర్త సూరికంటెఁ గ్రొత్తగఁ చెల్పి. ద్రుతము సహజముగఁ దుదినిగలిగియుండునది ద్రుతప్రకృతికములని వుత్పత్తి.

వ్యాకరణప్రక్రియ ననుసరించి యెల్లశబ్దములు నాయాప్రత్యయములమూలమునను, నర్థవిశేషప్రకాశకమై చేరెడు నువర్ణముమూలమునను, నాగమనువర్ణముల

మూలమునను ద్రుతప్రకృతికము లగుచుండుటంజేసియు, శబ్దసహజములగు నకారము లకు ద్రుతసంజ్ఞ సిద్ధింపమింజేసియు వ్యాకరణసిద్ధద్రుతాంతములకే సూరి ద్రుతప్రకృతి కమును బర్యాయముగఁజేసెను. చింతామణి ప్రణాళికలో నిట్లాయావానికి వేర్వేరు ద్రుత విధానములు లేకుండుటే గాక “అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్వ్యానుజీవి తద్రుతా నిత్యమ్” అనుదానిచేఁ గళలుగానివానికెల్ల నకారము నిత్యముగ నగుట నందలిద్రుత ప్రకృతికసంజ్ఞ సార్థకము. ఇం దట్టిప్రక్రియ లేమి ద్రుతప్రకృతిక మనుమాట నేతి బీరకాయను బోలె. పరికింప నిద్దానింబట్టి పోలెనిత్యాదులు ద్రుతప్రకృతికములును దక్కుంగలవి ద్రుతాంతములును నయ్యెడి. మూలము తత్తదర్థకసంస్కృతపదములచేఁ దెలుఁగుపదముల నెఱింగించునదైనను, “నః-మోః” అని తెలుఁగును సంస్కృతవిభక్తి నిడి వాఁడుటను, నధర్వణుఁడు ‘ఓయిపదే, అడాంతత్వమ్, ల్వాదివర్ణకే,” అని యను టను, గమనించియుఁ దత్తదర్థకసంస్కృతపదములకంటె నసంవిధార్థప్రతిపాదకములు దేశ్యములె యనియెంచియుఁ గావలయు సూరి దేశ్యములనె గ్రహించుటయు, వానిని సంస్కృతపదములుగ భావించి పరముననున్న సంస్కృతపదములతోఁ గలుపుటయే గాక ‘యొక్కేతరములు, పడ్వాదులు’ అను మొదలగుచోటుల గుణయణాదేశాదులం గూర్పు టయు, జరిగెనని తోచెడి.

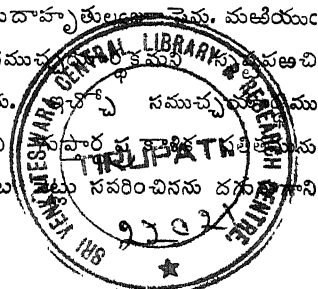
ద్రుతప్రకృతులు గానిశబ్దంబులు కళ లనంబడు. ౧౩.

రాముఁడు - రాములు - హయము - విష్ణువు - గోడ - మేడ - అయ్య - అమ్మ - రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - నాయొక్క - వచ్చిరి - వచ్చితివి - వచ్చితిరి - వచ్చితిమి - రాఁడు - రారు - రాదు - రావు - రాము - కొట్టక - తిట్టక - ఎత్తిలి - ఒత్తిలి - డోరక - మిన్నక - బళి - అక్కట - ఏల - ఇత్యాదు లూహించునది.

టీ. “తిజ్జధ్యశేషవష్టి సున్కర్తప్రవచనీయజవిభక్తిః, కించిత్ ప్రశంససార్థక సంతాపయదాతదా కిమేవాంశచ్చ. క్త్వా కిల తూష్టి మాద్యా నభిదధతి కళా ద్రుతో న యేషాం స్యాత్” అనునది మూలము. ద్రుత మంతమందు లేనిశబ్దములు గళలగును. స్వచ్ఛములైనవనుట. ‘రాముఁడు, రాములు, హయము, విష్ణువు, గోడ, మేడ, అయ్య, అమ్మ’ అనునవి డు ము వు లంతమునఁ గలిగినవియుఁ, బ్రథమైకవచన లోపము నందినవియునగు వివిధశబ్దప్రథమారూపములు. (సున్ ప్రథమా మాత్రవాచకమని గ్రహించె) 12 సూత్రమునఁ బ్రథమాకై పట్టియొక్కేతరములు ద్రుతప్రకృతికము లగుటంజేసి యిందు వానినే మొట్టమొదటఁ గళలుగఁ జూపు

చున్నాడు. రామునికై:—ఇది చతుర్థ్యేకవచనము. జ్ఞానముంబట్టి:—పట్టిపర్ణకము చేరిన పంచమ్యేకవచనము. నాయొక్క:—యొక్కవర్ణకము చేరిన షష్ఠ్యేకవచనము. (మూలస్థశేషపత్తి) కై పట్టి యొక్క:—ఏకవచనబహువచన సాధారణములగుట కళా లక్షణమును దత్సాధారణ మగును. వచ్చిరి:—రేఫాంతభూతకాలిక ప్రథమపురుష బహువచనము. వచ్చితివి, వచ్చితిరి:—భూతకాలికమధ్యమైకవచన బహువచనములు. వచ్చితిమి:—మాంతభూతకాలికోత్తమబహువచనము. (ఇవి మూలస్థతిజ్ఞానోదాహరణములు. “తిజ్ఞానామకాస్సుర్ధ్యమపురుషాశ్చయే రమాంతాశ్చ” అని మూలము.) రాఁడు, రారు, రావు, రాము:—ఉత్తమైకవచనవ్యతిరేక వ్యతిరేకప్రథమ మధ్య మోత్తమైకవచన బహువచనములు. తిట్టక, కొట్టక:—వ్యతిరేకత్వార్థకములు. ఎత్తిలి, ఓత్తిలి:—దేశ్యావ్యయములు. ఊరక, మిన్నక:—తూష్టిమర్థకములు. (“తూష్టిమాద్యాః” అని మూలము) బళి:—ప్రశంసనార్థకము, అక్కట:—సంతాపార్థకము. ఏల:—ప్రశ్నార్థకము. అట్లు, అట్టి, ఇట్టి, ఎట్టి, ఏమి, మఱి, మిక్కిలి, కొంచెము. ఆహా, ఔర, రాముఁడె, అట్టిద-రాముఁడె ఇత్యాదు లాదిపదగ్రాహ్యములు. సంధి 13 సూత్రమున ఆపుడిపుడెపుడనునవి నిత్యప్రథమైకవచనములని ప్రతిపాదించుచు గాన “యదాతదా”యను మూలమున కుదాహరణ మిందుఁ జూపఁబడలేదు. ఈతనిమతమునఁ గూర్చిగుఱించు లుత్పాదకములుగఁ దలంపఁబడినవగుట గతార్థము లనవలెను. కాని యిందుఁ గ్వాదార్థ కోదాహృతి లేదు. వ్యతిరేకత్వార్థకములమూలమునఁ గ్వాదార్థకములకును గళాత్వ మూహింపవలెను. ద్రుతప్రకృతికముల పట్టికలోఁ జేర్పఁబడుట చేతను వీనికి గళాత్వ మనుమానింపఁదగును. తృతీయార్థకమగు చేసియుఁ బంచమ్యర్థకమగు నుండియు నా యాధాతువుల క్త్వారూపములనుతలంపునఁ జేర్పలేదని భావింపనగు. చేసి తృతీయార్థక మని చెప్పనేలేదు. ఉండి స్పష్టముగ శబ్దమనినవాఁడు. చేసి క్రియలలోఁ గ్త్వారూప ముగ సాధించినాఁడు.

“అనఘ యిది యేటితప మే, మనుషమదుఃఖితులమగుట నాధారము లే, కను సంతానోచ్ఛేదం బున” అనుభారతాదిపర్వ ద్వితీయాశ్వాస పద్యమునందలి ‘లేకను’ అనుదానింబట్టి కొందఱు వ్యతిరేకత్వార్థకము ద్రుతప్రకృతికమని భ్రమింతురు. ఇట్టి భ్రమను దొలఁగింపనే సూరి ‘కొట్టక, తిట్టక’ అని రెండుదాహృతులఁ జెను, మఱియుఁ బ్రాథమ్యార్థక ‘లేకను’ అనుదానిలో నుపపన్నము సముచ్చయార్థకముననుసరించి వ్యతిరేకత్వార్థకము కళయ యని సిద్ధాంతముచేసెను. ఇట్లు సముచ్చయార్థకము ప్రసక్తము గామి ‘లేమిని’ అని దిద్దుట యుచితమని నానందపూర్ణాచార్యులు నిరసించినను దగ్ధమైనది. యతినిర్బంధము లేని కందపద్య పాదమగుట

నువర్ణము సముచ్చయవ్యోతకమే. గాక యర్థవిశేషమును బ్రకటించునదియునని ప్రాథమ్యకర్త యిచ్చిన ప్రయోగసరణి ననుసరించి గ్రహింపవలసియుండునుగాన లేకుండుట యొక్క యతిశయమును నువర్ణము సూచించునట్లు గ్రహించి బహుపుస్తకగతమును ననేకులకు లాక్షణికకపులకు ద్రుతప్రకృతిక మనుభవము నుదయింపజేసినదియు నగు నీపాఠమును ప్రాథమ్యకర్తృమతము ననుసరించి స్వరసమని గ్రహించుటయే సరసమని తోచెడి. (చూ. ప్రాథ. సంజ్ఞ 8)

హ్రస్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగ నగును. ౧౪.

అడఁకువ - అడఁకువ - అరఁటి - అరఁటి - ఎఱుంగుట - ఎఱుంగుట - బలఁగము - బలఁగము - మగఁటిమి - మగఁటిమి.

టీ. 'హ్రస్వాత్పూర్ణోఽపి భవేత్' అనునది మూలము. అచ్చునకే హ్రస్వదీర్ఘపుత్ర భేదముగాని హల్లునకు లేదుగాన హల్లునుగూర్చియైన సందర్భములందు నాయాయచ్చులతోఁ గూడినహల్లుల నట్లభేదముగ వ్యవహరించెనని గ్రహింపవలెను. మఱియు వ్యంజనము లచ్చు చేర్పు లేక యుచ్చారణము లేనివగుటయు నట్లు వ్యవహరింపవలసెనని యెన్నునది. కాఁగా హ్రస్వమున కనఁగా హ్రస్వాచ్చునకును హ్రస్వాచ్చుతోఁ గూడినహల్లునకును నని గ్రహింపవలెను. వికల్పమనఁగా నొకమాటు కలుగుట యొక మాటు కలుగకుండుట. నిందునున్న యఱుసున్న యని నున్న చ్చివిధము. సిద్ధపూర్ణము, సాధ్యపూర్ణము. సిద్ధఖండము, సాధ్యఖండము. అను భేదమునఁ బై రెండును రెండేసి విధములగు. సిద్ధమనఁగా శబ్దసహజమైనది. సాధ్యమనఁగా వ్యాకరణప్రాప్తమైనది. ఇందు సామాన్యముగ ఖండబిందువ నుటంజేసి సిద్ధసాధ్యఖండములకు రెండింటికి స్వీకారము గలిగెడిగాని యట్లన నవకాశము చాలదు.

ఇందలి యుదాహరణములలో 'మగఁటిమి' అనునది తప్పఁ దక్కినవెల్లను సిద్ధఖండములు గల పదములని చెప్పవలసియున్నను నీవ్యాకృతివద్ధతి ననుసరించి యకాప విభక్తి కటికర్ణము ద్వివీయాద్యైకవచనములందే వచ్చునదగుటచేతను, టివర్ణమునకుఁ బూర్వము కల్గినఁబూర్ణమేకలుగఁదగి యుండుటచేతను, దద్ధిత ప్రకరణమున నర్థబిందువుతో డి, టి, వర్ణము సోపవిభక్తికముగ సమర్థించుకొనలేకయే యిమియను తద్ధిత ప్రత్యయ ముత్థితగూడినదీనిని మగఁటివ్యూదులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములను సూత్రాంతరమున సాధించుటచేతను, నీసూత్రము హ్రస్వముమీఁదఁ బూర్ణములయనికీని సామాన్యముగఁ బెలుపునది గాక ఖండమునుద్దిష్టముగఁ జేసికొని పూర్ణమును దానికి విధించున

దగుటచేతను సాధ్యమనలేక దానినిగూడ సిద్ధఖండముగనే గ్రహించె ననవలసియున్నది. మఱియు దీర్ఘముమీద సాధ్యపూర్ణము లేదనుసూత్రము సామాన్యముగ బిందు సూత్రమును విధించెడి వ్యాకరణవిధులచే గలుగు ఖండపూర్ణములలో దీర్ఘము మీదిపూర్ణమును వారింప సమర్థమైయుండుటంజేసియు, నిక ప్రాస్వముమీద ఖండ పూర్ణములు సామాన్యబిందునిధానములచేతనే సంభవించునవగుటంజేసియు, నీసూత్రము సిద్ధఖండములనే పూర్ణములజేయునదని గ్రహింపవలయును. కానఁ గుఱుచయచ్చునకును నట్టియచ్చుతోడిహల్లునకును దరువాత నున్నసిద్ధఖండము (లఘువుమీదనున్న దనుట) వికల్పముగఁ బూర్ణమగునని సూత్రార్థము సంభవించెడిది.

అడఁకువ; ఇందుఁ గు వర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్నసిద్ధఖండము పూర్ణము గాఁగ 'అడఁకువ' అయ్యెను. పూర్ణరూప మద్దానికిఁ గలుగనిపక్షమున 'అడఁకువ' అను పహజరూపమే యుండును. ఇట్లే తక్కుంగలపూర్వాములు.

బిందువనునాసికోచ్చారణమునకు గుఱుతు. అనునాసికోచ్చారణము నిల్చియున్న దానిగుఱుతగుబిందువు పూర్ణరూపమునె కల్గియుండును. అట్టియచ్చారణము లుత్తమైన నం దట్టియచ్చారణ ముండెనని తెలుప నర్థబిందువు (ఖండము)ంచుట యాచార మయ్యెను. కాఁగాఁ దొల్లి యనునాసికోచ్చారణము గలిగి నేఁడు దానియచ్చారణము గనరాని పదజాతి పూర్వావస్థను బ్రకటింప సూరి యీసూత్రమును రచించెననుట స్పష్టము. కాని యచ్చారణమున లేనిరూపమును సిద్ధముగఁ జేసికొని యచ్చారణము నద్దానికిఁ గట్టుటకన్నఁ జారిత్రకదృష్టిని బ్రాచీనపూర్ణమును నర్థముగాఁ జెల్పుట సుబోధమగుమార్గముగానఁ బూర్ణబిందువు ప్రాస్వముమీద వికల్పముగ నర్థమగునని ప్రాస్వము మీద బూర్ణ ఖండముల చెంటియునికిని సూచించుట సరసమగునని తోచెడిది. ఇదియును దీని తరువాతివిధియును గ్రమముగ వైకల్పికమును నిత్యమును నగుటంజేసి యీచెండు సూత్రములలో నేదేనొకదానియం దవధారణార్థకమును జేర్చి యొకదానిని విడువఁ దగునను కొందఱయూశయము. కాని యట్లైనఁ గ్రమముగ వికల్పముగ దీర్ఘముమీది ఖండమునకుఁ బూర్ణము గాదనియు, నిత్యముగ ప్రాస్వముమీది ఖండము పూర్ణమగు ననియు నపార్థములగుంగాన నష్టార్థమనఁదరణీయము. ఖండమును స్థానముగఁజేసి పూర్ణమును విధించుటచేత నారింజ గావంచ పావంచేత్యాదులందు ఖండము గలుగ కుండుట ఫలముగా ననుమానింపఁదగును.

ఉచ్చారణము లేనిఖండమును వ్రాఁతలో విడువఁదగునని కొందఱందురు గాని ఖండము సుద్విష్టముగఁ జేసికొని పూర్ణమును విధించునట్టియు, ద్రుతమున కర్థబిందు రూపమును బ్రక్రియలోఁ జూపునట్టియు సూర్యాది లాక్షణికుల మతము ననుసరించి

యు, శ్లేషకావ్యములఁ గొన్నిపట్టుల దీని యుపయోగము చూపట్టుట నవలంబించియు, ఖండస్థిత్యభావములఁ బదములం దర్థభేదము కలుగుట గమనించియు నిని యపరిత్యాజ్యమని యనవలయును.

దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేదు. ౧౫.

వాఁడు - వీఁడు - రాఁడు - లేఁడు - కాఁబోలు - కాఁబట్టి - గోఁగులు - రేఁగులు.

టీ. 'దీర్ఘచ్ఛేత్తంధ ఏవ స శ్లేయః' అనునది మూలము. దీర్ఘాచ్ఛునకును దీర్ఘాచ్ఛతోఁగూడిన హల్లునకును దరువాత బిందుసామాన్యమును విధించువ్యాకరణ విధులచేఁ గలుగు పూర్ణబిందువు నిత్యముగ సంభవింపదని సూత్రార్థము. ఇట్లునుటంజేసి శబ్దసహజమగు పూర్ణమును, నట్టిఖండమును, సాధ్యఖండమును నుండఁదగునని విశదమయ్యెను. జేత్తు బిందుపూర్వం బగు ననుమొదలగు బిందుసామాన్యమును విధించువిధులచే ఖండపూర్ణములు రెండును నాయాచోటులఁ గలుగుచుండ సీసూత్రము దీర్ఘముమీఁదఁ బూర్ణమును వారించుటకై సూత్రితమయ్యెనని సూరియాశయము నభివర్ణింపఁదగును. దీని సీసామాన్యసూత్రము బిందుసామాన్యమును విధించువిధులతోఁ జేరి దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము గాదని యడ్డుచు, శాస్త్రమేయేచోటులందుఁ గంతోక్తముగ దీర్ఘముమీఁదఁ బూర్ణమును విధించునో యట్టిచోటులందె సాధ్యపూర్ణమునునికిని దోఁపఁ జేయునదగును.

వాఁడు, వీఁడు:—ఈరెండిటియందును బ్రథమైకవచనమగు డుజ్ అనుదానికిఁ బూర్వము జేత్తు బిందుపూర్వం బగుననువిధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును బ్రాప్తములుగా దీర్ఘముమీద నగుట ఖండమే సిద్ధించెనని గ్రహించునది. వాండు, వీండు, అనురూపములు గలుగఁదగుట. రాఁడు, లేఁడు:—వ్యతిరేకార్థకము లగువీనికిఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్ ప్రత్యయమునకు ముందు నెఱుసున్న దీర్ఘముమీఁదఁగానఁ గలుగలేదు. కాఁబోలు, కాఁబట్టి:— 'కాను' అను సుజ్యోతముమీఁద పోలుపట్టులు పరములుగా సరళాదేశము గలిగినపిదప నాదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసామాన్యవిధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును గలుగుచుండఁ బూర్ణమీసూత్రముచే వారింపఁబడినది. గోఁగులు, రేఁగులు:—గోను రేనుశబ్దములతుది సువర్ణమునకు గుజ్ కలుగగా గుఱు జకారము పోవుప్రత్యయముగాన జేత్తు బిందుపూర్వంబగు సామాన్యబిందువిధిచే ఖండపూర్ణములు రెండును బ్రాప్తింపఁగాఁ బూర్ణము వారింపఁబడియెను. వాండిత్యాది

పూర్ణబిందురూపములు నన్నెచోడాదిగ్రంథములందుఁ బ్రాసములలోఁ గానంబడియెడి. నిండుసున్నయే ప్రాచీనరూపమును దానిని జేల్చినలుకుటచే నర్థబిందువును, నేర్పడెఁ గానఁ బ్రాచీనమున నట్టిరూపములు గలుగుట యవిరుద్ధము. కాన నిండుసున్ననే యుద్దిష్టముగఁ జేసికొని యర్థబిందువును విధేయముగఁ జేయుట యుచితము. ఇందలియుదాహరణములలోని యర్థబిందువులెల్ల సాధ్యములే యగుట నిది సాధ్యబిందువిషయక మనుట పునరుక్తము.

సంస్కృతసమేతరములయిన తెలుఁగుశబ్దములయందుఁ బరుష సరళంబులకు ముందే బిందువు కానంబడుచున్నది. ౧౬.

వంకర - కలఁకువ - మంచే - త్రాచే - దంట - దాటు-కొంత - కోత ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

టీ. సంస్కృతసమమనఁగాఁ దెలుఁగుప్రత్యయములు మాత్రము చేరిన సంస్కృతప్రకృతులు. ఇట్టివిదప్ప నితరములందు—ప్రాకృతసమ-సంస్కృతభవ-ప్రాకృతభవ-దేశ్యములందు, క చ ట త ప గ జ డ ద బ అనునక్షరములకుఁ బూర్వమే యుండిన బిందువుండునని తాత్పర్యము. వీనిపూర్వమునఁ దప్పక యుండవలె ననునియమములేదు. ఉన్న వీనికిఁ బూర్వమే తోచునుగాని యితరహల్లులకు ముందుండదు. కంసాలిపదము మాత్ర మివిధికి వ్యతిరేకము. కమసాలిలోని మకారము వ్యవహారమున బిందువయ్యె. కాని యివిధిచే నిందు బిందువు వ్రాతవిరుద్ధమేయగుఁ గానఁ గమసాలి యనియే సాధురూప మనఁదగు. 'తృతీయే ప్రథమే వర్ణే పర ఏవ హి దృశ్యతే బిందుః ప్రకృతమధ్యే తు నాన్యవర్ణే పరే తు నః' అనునాధర్వణము మూలము.

ఈనియమముచేఁ బ్రాకృతసమభవ-సంస్కృతభవ-దేశ్యరూపమగు తెలుఁగున బిందువాకరితిగ నుండిన నెచట నుండునో కొంతగఁ దెలిసికొనుట సుకరమగును. ఈవిధి సామాన్యముగ సిద్ధములనే గాక సాధ్యముల నెఱింగించుటకును దోడుపడెడి.

యకారంబును వు పూ వొ వో లును తెలుఁగుమాటలకు మొదట లేవు. ౧౭.

ఎవఁడు-ఎక్కడ-ఏమి-ఏల - ఉండ-ఉరు - ఒకఁడు - ఓడ. హరి యతఁడు-నిద్రవోయె నిట్టిచోట్ల సంధివశంబున వచ్చిన యకార వకారంబులుగాని పూర్వసిద్ధంబులు గావు. వోధృ వోఢవ్య శబ్దములు దప్ప సంస్కృతసమంబులందు సహితము వు పూ వొ వో వర్ణాదులగు శబ్దంబులు లేవని యెఱుంగునది. ఉదకము - ఊర్చిక - ఓదనము.

టీ. స్వతంత్రప్రయోగార్హములైన తెలుఁగుమాటలకు మొదట యకారమును ఊ ఊ ఓ ఓ లతోఁగూడిన వకారమును జూపట్టవు. వు వూ వో వో లనుటంజేసి పదాది నాయచ్చులతోఁ గూడిన వకారమే యుండదనియు, నితరాచ్చులతోఁ గూడిన వకార ముండదగుననియు, యకారసామాన్యమునే పేర్కొనుటంజేసి యేయచ్చుతోఁ గూడిన యకారమును బదాది నుండదనియు గ్రహింపవలెను. ఇది కేవలము తెలుఁగుపదముల కగువిధి. దీనిచే యెవఁడు, యెప్పుడు, యేమి అనుమున్నగువానియందలి పదాదియకారముల హలంశములును, వుండ, వొకఁడు, వూరు, వోడ, వుండు మొదలగువానియందలి పదాదివకారముల హలంశములును, బరిత్యాజ్యములని తెల్లమయ్యె. కాన ఎవఁడు, ఎప్పుడు, ఏమి, ఉండ, ఉోరు, ఒకఁడు, ఓడ, ఉండు అనునవియే సాధువులనియు, యకార-వకారములు గలవసాధువులనియు విశదమయ్యెను. లాక్షణికులమతమున కేష ప్తీప్రత్యయమైన యొక్క యకారాదిపదమే యైనను నద్దానికి స్వతంత్రప్రయోగము లేమింజేసి యది వాక్యాదినుండి పదాదియకారమును స్థిరపఱుక జాలదుగాన నది దీనికి బాధకము గాఁజాలదు. తత్వ మరసిన ఏకఒక్కయొక్కలపరిణామము తెల్లమగుంగాన నది యకారాదిపదమే గాదనియు నాయాశబ్దములపై జేరినపుడు సంధ్యభావమున నైన యడాగమముతోఁ గూడి యొక్క యై లాక్షణికదృష్టికి యొక్కయయ్యెననియుఁ దోఁచెడి.

పదాదిని యవ లుండకున్న ‘హరి-యతఁడు-నిద్రవోయె’ అనుపదములయూదిని యవ లెట్లు కలెనని శంకించికొని యట్టిస్థలముల వ్యాకరణముచే గలిగిన యవలుగాని శబ్దముపుట్టుకతోఁ గలిగినవి గావని సమాధానమును వ్రాసినవాఁడు. పూర్వసిద్ధములు = శబ్దమునందుఁ దొలుతనుండి యుండినవి. సంస్కృతసమంబులలోఁ గూడ మూలమున నిచ్చిన రెండుశబ్దములు దప్ప ఊ ఊ ఓ ఓ లతోఁ గూడిన వకారమాదినిగలపదము లేదని భావము. పొట్టి ఒకారము సంస్కృతమున లేనేలేదు గాన దానితోఁగూడిన వకారము మాట సంస్కృతసమప్రస్తావన యగునిందుఁ దలంపఁబడలేదు. వోధృవోధప్యేతర సంస్కృతసమములందును వు వూ వో, అనునవి యూదియందుఁ గలపదములు లేవనెనుగాని ‘వోళికా, వోధా, వోరకః, వోధజః’ అని వోకారమాదియందుఁ గలశబ్దములు సంస్కృతకోశములం దగపడుచున్నవి. ఐనను సూరి, వు వూ వో వో లలో నొక్క వోకారాది శబ్దములే కోశములందుఁ జూపట్టుటంబట్టియు నవ్వానికిని దఱచు గాఁబ్రయోగ మాంధ్ర కావ్యముల నగపడకుండుటంబట్టియు నిట్లు వ్రాసెనని యనఁదగు.

‘అద్యః క్రియాను భూతార్థద్యోతితమాద్యగం వినా సర్వః’ అనుమూలము యెవఁడు యెపు డిత్యాదులందుఁ బదాదియకారమును వ్యవహారము ననుసరించి యంగీ

కరించినదిగానఁ గ్రయలలో భూతార్థమును బెలుపు (పొయెను) నట్టియుఁ బదము తొలినన్నదియు నగుయకారములను విడిచి తక్కినతెనుఁగుపదముల నున్నయకారము లెకారవిశిష్టములని తెలిపినది. కావుననే సంధివేళలందు 'సర్వత్రాజ్వత్కార్యం జ్ఞేయం యస్య ద్రుతప్రకృతికేభ్యః' అని యాపదాదియకారమున కజ్వద్భావమును దానికి విధించికొనవలసి వచ్చినది. అనఁగా హలంశమును విడువవలెననుట. మూలము 'యవడు, యప్పడు' మున్నగునవి యెత్వవిశిష్టములుగాని యెత్వవిశిష్టములు గావని సరసముగ వ్యవహారోచ్ఛారణము నున్నదాని నున్నట్లు తెల్పుచు సంస్కరించి సాధు రూపములఁ జూపి సంధిసమయముల నవరూపములు గలుగఁకుండ దాని హలంశమును, విడువవలెనని నిరూపించినది. కాఁగా 'వచ్చెన్ + యెపుడు = వచ్చెనెపుడు' అనియేగాని 'వచ్చెన్యెపుడు' అని గాదన్నది. అప్పకవ్యాదులు 'పదాదిని యకారము నంగీకరింపనేల? దాని కజ్వద్భావమును విధింపనేల?' అని తలంచి కావలయు దాని నంగీకరింపనివారై 'అద్యః క్రియాను భూతార్థసముద్యోతినం వినాసర్వః' అని ఆద్యగం అను పదాది యకారాంగీకార సూచకమగుదశమును దీసివైచి యొక్క భూతార్థకమగు యెకారము దప్పఁ దక్కినవెల్ల నత్వవిశిష్టములే యని తెలిపినారు. కాని పదాది యకారమున కజ్వద్భావమును విధించు సూత్రము చింతామణిలో నగవడుచుండుటం జేసియుఁ, జింతామణిశేషగ్రంథమగు నాధర్వణము 'వికృత్యాదిగతో యోఽత్ర స్యాచ్ఛబ్దాంతరయోగతః, ప్రాణమాత్రావశేషస్సాన్యత్' అని వికృతిశబ్దాదిని యకార ముండుటయును దాని హలంశమును సంధివేళలఁ బరిత్యజింపవలె ననుటయుఁ బ్రతిపాదించుచుండుటంజేసియుఁ, బదాదియకారాంగీకారపాతమే ప్రాచీనమనుటకు సందియములేదు. అప్పకవీయమునఁ బదాదియకారమున కజ్వద్భావము విధించుసూత్రమును దానియాంధ్రీకరణమును లేనేలేవని యహోబలపతి వ్రాసినాడు. కాని ప్రకృతమచ్చు పడియున్న యప్పకవీయములందెల్ల నాకారికయును దానియాంధ్రీకరణపద్యములును నగవడుచున్నవి కాన నవి పదాదియకారము నంగీకరింపని యప్పకవిప్రణాళికకు విరుద్ధములగుటఁ దరువాతివారు తెలియక దూర్చినప్రక్షీప్తపద్యములని విశ్వసింపనగును. నన్నయచింతామణి పదాదినుండని పద్యములఁ బెలుపునదిగాక సందేహనిర్ణయమొనర్చునదగుటంజేసి పదాది నాయాయక్షరము లుండవనువిషయము నప్రసక్తముగ భావించెను. "వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతఃస్థ తృతీయానునాసికౌ నస్తః (య-ణ) క్వచిదపి నస్త ఉదోతో దంతోష్ఠభవస్య వికృతిశబ్దాదౌ(వు-వూ-వొ-వో)" అను నప్పకవి చింతామణియు, దాని నీసందర్భమున ననుసరించిన సూరి బాలవ్యాకరణమును బదాదినుండని యక్షరములఁ బెల్పునవగుటంజేసి జ-ఇ-ఈ యనునక్షరము లాదియందుఁ గలపదము లుండ

వనియుఁ జెప్పకుండుట కొంత యనవలెను. ఎందును, జుఱాదిపదములు లేమిని, నా వర్ణములు తెలుఁగువర్ణములుగామిని నిటఁ దలఁప నప్రసక్తములని విడిచెనని యుత్తర మీఁదగు.

యరలవలు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు లగు. ౧౮.

హరియతఁడు-ఇత్యాదులం దాగమ యకారము లఘువు-తక్కిన యకార మలఘువు. విటుగు మెటుఁ గిత్యాదులందు రేఫంబలఘువు. ఇదే శకటరేఫ మని చెప్పఁబడును. శకటరేఫము తత్సమ తద్భవము లందు లేదు. పెరుగు కరు గిత్యాదులందు రేఫంబు లఘువు. ఏళులు పాళులు త్రాళులని బహుత్వమందు రలడల కాదేశ మయిన శకార మలఘువు. తల నెల యిత్యాదులందలిలకారము లఘువు. అతఁడవలికె నిత్యాదులందున్న పాదేశవకారము లఘువు. తక్కిన వకార మలఘువు. వర్ణసమామ్నాయమందలి శ-కారము వర్ణాంతరముగాని యలఘు శ-కారము గాదని యెఱుంగునది.

టీ. 'లఘవోఽలఘవశ్చేతి ద్వేధాంతస్థాన్ వదంతి శాస్త్రాః' అనునది మూలము. వీనికి సంస్కృతమున నంతఃస్థములని పేరు. నోటిలోఁపలిభాగము నంటి పలుకఁబడునవి గాన వీని కీపేరు కల్గెను. లఘువు = చులకనైనది. గురువు=బరువైనది తేల్చి పలుకఁబడునవి, (నోకి) యూఁది పలుకఁబడునవి యని భావము. సంధిరాని చోటుల నచ్చునకుఁ బరమందున్నయచ్చునకైన యకారము లఘువు. ఇట్లే సంధిలో వపర్ణమున కగువకారము లఘువు. ఆర్యోచోటుల రలడలకైన శ-కార మలఘువు. శబ్దసిద్ధములు యవలఘువులు. వ్యాకరణముచేసినవి లఘువులు. వ్యాకరణముచేసిన శ-కార మలఘువు. శబ్దసిద్ధమైనది లఘువు. శకటరేఫము లెల్ల నలఘువులు. రేఫము లెల్ల లఘువులు. కేవలము సంస్కృతప్రాకృతసమభవేతరంబగు పదజాతీయందే యలఘురేఫము గన్పట్టినని సూరియాశయ మైనట్లు శకటరేఫము తత్సమతద్భవములందు లేదనువ్రాత స్పష్టపఱచుచున్నది. అలఘురేఫము శకటరేఫము శకటము బండిరాయనునవి సమా సార్థకములు. సర్వలక్షణసారసంగ్రహకర్త ప్రౌఢవ్యాకర్త మొదలగువారు తద్భవపదము లందును శకటరేఫ ముండుటను 'ఘరరి = గొఱ్ఱ, పర=పెఱ, భీరు=పిఱికి, గరుత్=గఱి' అను మున్నగునుదాహరణముల మూలమున నూచించియున్నారు. వేదము తెల్లట్లే వర్ణము లనాదిసిద్ధములగుట వర్ణసమాహమనకు వర్ణసమామ్నాయ మనువ్యవహారము సిద్ధించెను. (రి సంఖ్యాసూత్రమున) తెలుఁగువర్ణములలోఁ దుదినన్న శ-కారము కాదుల వంటి స్వతంత్ర వర్ణ మనియు, దానికి లఘువలఘుత్వములు లేవనియుఁ గాన దానిని మాత్ర

మలఘుశకారముని యుచ్చారణసాదృశ్యము ననుసరించి భావింపరాదనియుఁ దెలుపుటకై వర్ణ సమామ్నాయమందలి శకారము వర్ణాంతరముగాని యలఘుశకారముగాదని సూరి వివరణమును వ్రాసెను. గుప్తార్థప్రకాశిక మాత్రము వైవివరణమునందలి కాని యనుదాని నగుభాతువ్యతిరేక నిజిరూపముగ నెన్ని వర్ణాంతరము గానటుపంటి యలఘుశకారము గాదని నజ్ఞద్వయఘటితముగ నన్వయించి వర్ణ సమామ్నాయమునందలి శకారము వర్ణాంతరమును నలఘువును నగునని వివరించినది. తఱుకు బెఱుకు మున్నగు వాని నలఘువులుగఁ జూపక యిందు లకారమున కలఘురూపము వ్యాకరణముచేఁగలుగు శకారముని స్పష్టముగఁ జూపుటచేతనే వర్ణ సమామ్నాయమున నిట్టియాదేశ భూతమగుశకారమునకుఁ బ్రవేశములేదనియు వర్ణ సమామ్నాయమునందలి శకారము కాదులవలె లఘులఘుత్వముల నందని స్వతంత్రవర్ణమనియు స్పష్టమగుచున్నది. వ్రాతలో భేదమున్నను గురురేఫమును లఘురేఫభేదమగునలఘువుగ నే స్పష్టపఱచుటం బట్టియు నిట్టియలఘువులకు వర్ణ సమామ్నాయమునఁ బ్రవేశములేదని విశదమగుచున్నది. లఘులఘుయవలవిషయమున శంకయే లేదు. ఐనను గుప్తార్థప్రకాశికవలె నేరైన విమర్శక పాఠకులు వర్ణ సమామ్నాయగత శకారమునకును నలఘువునకును గలయుచ్చారణతౌల్యమును బట్టియు లేఖనసాదృశ్యమునుబట్టియు నిజే యది యదే యిది యని భ్రమ ప్రమాదములకు లోనగుదురేమోయని సూరి యట్టిభ్రమ ప్రమాదములు గలుగుట కవకాశమియకుండ నిట్టివివరణమును వ్రాసికొనెను. కానఁ బైసమన్వయము నిరాకరమనకతీరదు. మఱియు నిట్టివ్యతిరేకనిజ్యంత విశేషణ, వ్యతిరేకసమాపకక్రియలతోఁ గూర్చిన నజ్ఞద్వయార్థకవాక్యములందు నిజ్యంతమునకును వ్యతిరేకసమాపకక్రియకును గర్తయొకటే యైయుండుట తెలుఁగువాక్యములందు సహజముగఁ జూపట్టును. ఇట్టి వాక్యములందు నిర్ధార్యము నిర్ధార్యముచేతనే నిర్ధారితమగునుగాన నిజ్యంతవిశేషణక్రియలకుఁ గర్తయొకటే గాక తీరదు. అది తప్పగాని ఐనిగాదు. ఇందుఁ బని కర్త. ఇదియే నిజ్యంతమునకును సమాపకక్రియకును గర్త. 'వర్ణ సమామ్నాయమందలి' అను నిందలివివరణవాక్యమున వర్ణ సమామ్నాయమందలి శకారముననది కర్త. నిజ్యంతవ్యతిరేకసమాపకములగు కానికాదులలో నిజ్యంతమున కలఘులకారమును సమాపకమునకు వర్ణ సమామ్నాయమందలి శకారమును గర్తలగుచున్నవి. ఇందు నిర్ధార్యమగు వర్ణ సమామ్నాయగతశకారము తద్భిన్నమగు నలఘులకారముచే నిర్ధారితమగుట చూపబడి. ఇట్లు భిన్నకర్తృకత్వము భిన్నవిషయప్రదర్శనముచే నిర్ధార్యమును నిర్ధారణముచేయుట యనునవి వికల్పార్థకమగుకానియను నవ్యయముతో నైనవ్యతిరేకసమాపకక్రియాఘటితవాక్యములందే కనుపట్టును. కాన వర్ణ సమామ్నాయమందలి యను సూరివివరణవాక్యము నజ్ఞ

ద్వయార్థకము గాఁజాలదని నొక్కిపలుకుటేగాక యిందలి కానియనునది వికల్పార్థక మగుట వర్ణసమామ్నాయగత శకార మలఘువుగాదని స్పష్టముగ సిద్ధాంతీకరించునదిగాఁ జెప్పవలసియున్నది. సూరిమతమున వర్ణాసమామ్నాయ గతశకార మలఘువని సిద్ధాంతీ కరింప గుప్తార్థప్రకాశిక బద్ధకంకణమై వీని భేదమును మఱచినదిగానఁ గానికాదులలోఁ గానియనుదాని కలఘుశకారమునుగాదనుదానికి వర్ణసమామ్నాయగతశకారమునుగర్తలై భిన్నకర్తృకత స్పష్టమగుచున్నను నేకకర్తృకమనియే భావించియుండనోవును. గుప్తార్థ ప్రకాశిక వర్ణసమామ్నాయమందలి యను సూరివివరణవాక్యపుఁ బ్రణాళికను దూచా తప్ప కనుకరించునదై 'కాశీవాసియగు బ్రహ్మణఁడు విద్వాంసుఁడుగాని విప్రుండుగాఁడు' అని యొక యపూర్వవాక్యమును సృజించెను. నఞ్చద్వయార్థకవాక్య మిది యేకకర్తృక ముగాఁ దోపినను నిట్టివాక్యములం దొక్కవిషయమునకే గాని రెండుభిన్నవిషయములకు నిర్ధారణ మప్రసిద్ధమగుట నిట్టివాక్యరచన తెలుఁగువాక్యపద్ధతికి విరుద్ధమని చెప్పకతీరదు. ఇందుఁ గర్తృభూత బ్రహ్మణు నందున్న బ్రహ్మణత్వమునకేగాక విద్యత్త్వమునకును నిర్ధారణము సిద్ధ మగుచున్నది. ఇట్టియెడల బ్రహ్మణవిద్వాంసుఁడని రెంటిని నిర్ధార్య ములు చేయుట తగును. తాఁగ్రిందనిచ్చిన 'న చ నస్వీకృతమర్థగౌరవమ్' అనుదానిలో నర్థగౌరవ మొకటియే నఞ్చద్వయమున నిర్ధారితమగుచుండుట దాను గన్నారఁగాంచుచు నిట్టివాక్యమును గల్పించుట కలఘుశకార-వర్ణ సమామ్నాయగతశకారముల మేళవించునభి నివేశమే గదా కారణము. అలఘుశకారమే యగు నెడల నలఘువులకు వేసికిని లభింపని వర్ణాంతరత్వమును దీసికొక్కదానికి లభింపఁజేయుటకుఁ బాటుపడిన నపాటులయుక్తము గాకుండునా? కాన గుప్తార్థప్రకాశికయందలి యీసందర్భము నిర్హలమనఁదగును.

ఇక వర్ణసమామ్నాయమున లేని యలఘుశకారము నాయాతావులందు రలడలకు నిత్యవైకల్యకములుగా నెట్లెచ్చటినుండి గొనివచ్చి బాలవ్యాకరణము విధించుచున్నదని వర్ణసమామ్నాయమందలిశకారము నలఘువుగఁజేయు ఘోస్కితో గుప్తార్థప్రకాశిక చూపు యుక్త్యంతరమును విచారితము. అలఘులకారము పూర్ణముగ వర్ణసమామ్నాయ గతశకారమునే యుచ్చారణసాదృశ్యము ననుసరించి పోలునదగుటచేత వర్ణసమామ్నాయగతశకారలేఖనమునే, కాలక్రమమునఁ బొందఁగల్గెననియు నట్టిలేఖన మద్దానికిఁ దనకాలమున సిద్ధమైయుండుటచే వానివాని కలఘూచ్చారణము గల్గుననుటకు మాఱుగా నలఘులకార మగునని చెప్పెననియు సంభావింపవలసియున్నదిగానఁ బైయుక్తియు ననా కరమే యనక తీరదు.

మూల మంతఃస్థముల లఘులఘుప్రస్తావనను సూచనామాత్రముగ సూచించు నదిగాని దానినే ప్రధానముగఁ గొన్నది గాదు. ముఖ్యముగ సంస్కృతప్రాకృతసాధా

రణముగాని రేఫాలఘుత్వమును మాత్రమే ప్రతిపాదించుట కారభమయ్యెనని యెన్నవలయును. మఱియు నానాఁ డలఘులకారమునకుఁ బ్రత్యేకలేఖనము లేదనువిషయమును 'రోలః' అని రేఫకు లకారమును మాత్రమే విధించుటనుబట్టియు డలలకుఁ దద్విధాన మగవడకుండుటంబట్టియు నాయాస్థలముల వానివాని కలఘుత్వమును యథాసంభవముగ నుచ్చరించుటను బాఠకులకే వదలుటంబట్టియు 'గురురతా చ బిందుయుతౌ' అని బిందువుచే నలఘురలల గుర్తించుటనుబట్టియు విశదమయ్యెడి. కాన మూలము ననుసరించియు వర్ణసమామ్నాయగతశకారము కాదులవంటి స్వతంత్రవర్ణమే యనక తీరదుగాన దద్వివరణమగునిందును నది ప్రత్యేకవర్ణమే యనియు దాని నలఘువుగ నెన్నుట నిర్మూలప్రసంగమనియు సిద్ధాంతీకరింపనగును. దీననే 'రోశః' అను మూలపాఠమమూలస్థమయ్యెడి.

సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యంబగు భాష తత్సమంబు. ౧౯.

సంస్కృతము.

సంస్కృతసమము.

రామః	రాముఁడు.
విద్యా	విద్య.
హరిః	హరి.
ధేనుః	ధేనువు.
భూః	భువి.
పితా	పిత.
గౌః	గోవు.
నాః	నావ.
ద్యౌః	దివి.
హృద్	హృది.
జగత్	{ జగత్తు జగము.

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

సంస్కృతము.

ప్రాకృతము.

ప్రాకృతసమము.

అగ్నిః	...	అగ్గి	...	అగ్గి.
ఆటిః	...	ఆడి	...	ఆడి.

సంస్కృతము.		ప్రాకృతము.		ప్రాకృతసమము.
అలిః	}	ఓలీ	...	ఓలి.
పల్లవః				
కటుః	...	కారో	...	కారము.
గౌరవమ్	...	గౌరవం	...	గౌరవము.
జటా	...	జడా	...	జేడ.
మిరా	...	మేరా	...	మేర.
యమః	...	జమో	...	జేముడు.
రాజ్ఞి	...	రాణీ	...	రాణి.
శృంగారః	...	సింగారో	...	సింగారము.
శ్రీ	...	సిరి	...	సిరి.

ఇత్యాదు లెలుంగునది.

టీ. 'తుల్యాతు సమా' అనునది మూలము. సంస్కృతమునకును బ్రాకృతమునకును సమమగుభాష తత్సమము. తత్ = ఆసంస్కృతప్రాకృతములకు, సమము=తుల్యమైనది. సంస్కృతప్రాకృతపదములు తెలుంగున నున్నపున్నటులఁ బ్రయోగింప ననుకరణవిధిచేఁ దప్ప వీలులేమిని సమములయి యుండుటే సంభవింపదు. ఇంక దుఃఖాదిప్రత్యయయోగ మునంది తెలుంగునఁ గలుగుట సామాన్యముగఁ జూపట్టును. అప్పుడును దుఃఖాదులయోగ మునఁ బ్రతిపదికముల కుత్వాదులును దుదిహట్లునకు ద్విత్వోత్వాదులును జూపట్టక మానవు. కాన నాయాహానినిబట్టి మాత్రము సమము గాదని యన నవకాశములేదు. అట్లు గాదన్న సమములే సామాన్యముగ లేకపోవలసివచ్చును. ప్రకృతిమధ్యమునందలి యక్షరము లెట్టిమార్పునందకుండుటయు దుఃఖాదియోగముననైన యుత్వాదులను మాత్ర మే చెందుటయు సమలక్షణముగ సంభావింపవలయును. ఆదిభాషయందు భూద్యౌల కగునప్తమ్యంతములే (భువి, దివి) తెలుంగునఁ బ్రతిపదికము లగునని తత్సమపరిచ్ఛేద మునఁ జెప్పటంజేసి యవి తత్సమములే, యని యంగీకరింపవలెను. 'రాముండు, ధేనువు, గోవు' డువులు చేరినసమముల కుదాహరణములు. హరి, విద్యుః—ప్రథమైక వచనలో పముకలిగినసమముల కుదాహరణములు. 'జగత్తు జగము' అనునవి ద్విత్వోత్పములు, మువర్ణకముఁ జేరినవాని కుదాహరణములు. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. కారమును బ్రాకృతసమమునకుఁ గటుశబ్దమును మూలముగఁ జూపుటకంటె వర్ణసారూప్యము నను సరించి ఔరశబ్దమును మూలముగఁ జూపుట యుచితమని ప్రాథవ్యాకర్త ఔరశబ్దము కారమర్థము గలదియై యని యర్థతౌల్యమును గూడ 'ఔరలవణవర్ణనం చ' అని సప్ర మాణముగఁ జూపినాఁడు.

అగ్నిత్యాదులు ప్రాకృతపదములకు వర్ణసారూప్యముచే మిగుల దగ్గఱగా నున్నవియు, బ్రాకృత ప్రాదికములంబోలి మార్పునందక యున్నవియు నగుట వానిని బ్రాకృత సమములుగఁ జేర్కొనెను.

సంస్కృత ప్రాకృతభవంబగుభాష తద్భవంబు. ౨౦.

సంస్కృతము.

సంస్కృతభవము.

ఆకాశః	...	ఆకాసము.
కుడ్యమ్	...	గోడ.
చన్ద్రః	...	చేంద్రుఁడు.
తమజః	...	తమగము.
తామరసమ్	...	తామర.
నారాచః	...	నారసము.
నిభః	...	{ నెపము. నెవము.
ముఖమ్	...	{ మొకము. మొగము.
మృగః	...	{ మెకము. మెగము.
వక్రః	...	వంకర.
వేసరః	...	వేసడము.
సముద్రః	...	సంద్రము.
సూచీ	...	సూచి.
స్తరః	...	మరుఁడు.
హరణమ్	...	అరణము.
హరితాళమ్	...	హరిదళము.

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

సంస్కృతము.		ప్రాకృతము.		ప్రాకృతభవము.
అక్షరః	...	ఇంగులో	...	ఇంగలము.
అపసరాః	...	అచ్చరా	...	అచ్చేర.
ఆశ్చర్యమ్	...	అచ్చేరం	...	అచ్చేరువు.
ఐశ్వాశత్	...	పణ్ణాసా	...	పనస.
పుథివీ	...	పుథవీ	...	పుడమి.
ప్రయాణమ్	...	పయాణం	...	పయనము.
ప్రవాళః	...	పవాళో	...	{ పవడము. పగడము.
మత్సరః	...	మచ్చరో	...	మచ్చేరము.
యజ్ఞః	...	జణ్ణో	...	జేన్నము
లక్ష్మీః	...	లచ్చీ	...	లచ్చి.
విష్ణుః	...	విష్ణూ	...	వెన్నుడు.
వైద్యః	...	వెజ్జో	...	వెజ్జే.
స్తమ్భః	...	ఖంభో	...	కంబము.
స్థూలమ్	...	థోరం	...	తోరము.

ఇత్యాదులు తెలియునది.

ప్రాకృతిద్వయజా తజ్జా అనునది మూలము. సంస్కృతప్రాకృతములనుండి పుట్టినభాష తద్భవము. తత్=ఆసంస్కృతప్రాకృతములనుండి, భవము=పుట్టినది. వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణవ్యత్యయముల నంది సంస్కృతప్రాకృతపదసంబంధ మూహాగోచరముగఁ జేయుపదజాలము తద్భవమని తాత్పర్యము. పట్టికయందలిభవములలోఁ గొన్ని సంస్కృత భవము లగుటయుఁ గొన్ని ప్రాకృతభవము లగుటయు వర్ణసన్నిహితసంబంధముమూలము ననే యయ్యెను. వర్ణలోప-వర్ణాగమ-వర్ణవ్యత్యయాదివికారముల నందినపదములలో నేవేని వేనివేనితోడ దగ్గఱసంబంధము గలిగియుండునో వానివానిని నాయాసంస్కృత ప్రాకృతభవములుగ నిర్ణయించెను.

ఇందలియుదాహరణములెల్ల సంస్కృతపదములు మూలముగఁ గలవియెగానఁ బ్రాకృతసమభవములనెల్ల సంస్కృతభవములుగ నిర్ణయించి ప్రాకృతసమభవవిభాగము లనావశ్యకము లనఁ జనును. కాని సంస్కృతమునఁ జూపట్టని ప్రాకృతదేశ్యములనుండి

కలిగినపదములు తెలుఁగున నేవైనఁ జూప శక్యమేని యవ్విభాగములకు సార్థక్యము సంభవింపకపోదు.

త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధం బగుభాష దేశ్యంబు. ౨౧.

ఊరు - పేరు - ఇల్లు - ముల్లు - కోట - పేట - దూడ - మేడ - కోత - లేత - తావి - మోవి - ఇత్యాదు లరయునది.

టీ. 'ప్రవాహినీ దేశ్యా' అనునది మూలము. దేశ్యమనఁగా దేశమునఁ బుట్టినది. సంస్కృతప్రాకృతసమత్వముగాని భవత్వముగాని యించుకేని యూహాగోచరముగాని పదజాలము దేశ్యమని భావము. త్రిలింగదేశమనఁగాఁ దెలుఁగుదేశము. అందు వ్యవహారప్రసిద్ధమైనభాష దేశ్యమనంబడును. శ్రీతైల - దాక్షారామ - కాశేశ్వరము లను మూఁడు ష్టేత్రముల శివలింగములు గలప్రదేశముగానఁ ద్రిలింగసంజ్ఞ దానికిఁ గలిగెనందురు. అనఁగాఁ బైమూఁడు శివష్టేత్రముల మధ్యవర్తి యగుదేశమని భావము. మూఁడు కలింగములు గలదేశముగానఁ ద్రికలింగమనుసంజ్ఞ కలిగెననియు దానినుండి త్రిలింగశబ్దము గలిగెననియుఁ గొందఱుండు. ప్రతాపరుద్రీయమునఁ ద్రిలింగపదము గనుపట్టుచున్నది. పైవివరణము త్రిలింగపదవ్యాఖ్యానావసరమునఁదద్వావ్యాఖ్యాత కుమారస్వామి యజ్ఞ యొనర్చెను. ఈచర్చ దేశచరిత్రజ్ఞులదగుటంజేసి పరిత్యక్తము. నాఁడును బట్టియే భావకును దానివ్యవహరించుప్రజలకును దెలుఁగువ్యవహారముకల్గెనని సూరియభిప్రాయపడుట స్పష్టము. ఇందలియుదాహృతులకెల్ల సంస్కృతప్రాకృతపదములసంబంధ మూహాగోచరము గూడఁ గామింజేసి శుద్ధదేశ్యములని సూరియూహ. ప్రాధవ్యాకర్త మాత్ర మిందలి కోట కోట్టశబ్దభవముగను దేట పింతాశబ్దభవముగను దెలిపెను. ప్రకృతి వికృతుల కర్థభేదము కావించితమగుటను, సామాన్యముగ అకారాంతభవములకుఁ గాఁదగు నాంధ్రప్రత్యయము చేరమిని, కోటపేటలని జనవ్యవహారము ప్రసిద్ధమగుటను, సూరి కోటపేటలను దేశ్యములుగనే యెంచియుండును. పేట పల్లెయనునర్థము విచ్చునది గాక (ముత్యాలపేట) యొకపరుసంజెప్పినదన్న నీచర్చకే సంగతిలేదు. పింతాభవమన్న పేటలో టవర్ణమునకు ముందర్థబిందు వీడవలయును.

సలక్షణముగ సంస్కృతప్రాకృతసమభవములఁ దెల్పి తద్భిన్నముగ దేశ్యమును నిర్దేశించుటంజేసి సమభవదేశ్యరూపమగు తెలుఁగున కంతకును దెనుఁగులక్షణములు సంస్కృతప్రాకృతములనె మూలమనిరను విమర్శకోక్తి నిరాకరమయ్యెను. దేశ్యవిషయమునఁ దాము మూలమును జూపఁజాలక మిన్నకుండ వారిపై నానిందమోపుట కించుకే నవకాశము లేదు గదా! ఇక ద్రావిడభాషాసంబంధమును బరిశీలించి యాయావానికీ

మూలముల నాయాభాషనుండి చూపెడు భాషాతత్వశాస్త్రజ్ఞత మాత్ర మాంధ్రలాక్షణికులకు లేదనునంశము సత్యమనక తీరదు. కేవల మాద్యప్రకృతిం బరిశీలించినపండితులే యాంధ్రవ్యాకరణకర్తలును దద్దిమర్మకులును నగుటయు భాషాతత్వపరిశీలన మవ్వారి బుద్ధికి రానిదియునగుట నష్టార్థము తొల్లి యనాదృతమయ్యెను.

లక్షణవిరుద్ధంబగుభాష గ్రామ్యంబు. ౨౨.

వస్తాడు - తెస్తాడు - వచ్చేని - తెచ్చేని - వచ్చేవాడు - తెచ్చేవాడు - వచ్చేటివాడు - తెచ్చేటివాడు. ఈభాష ప్రయోగంబున కనర్హంబు.

టీ. 'అనియమాద్ధా)మ్యమ్', 'పామరాదిప్రయుక్తం యత్తద్ధా)మ్యమభిధీయతే' అనునవి మూలములు. లక్షణమనగా శాస్త్రము. వ్యాకరణశాస్త్రమునకుఁ గట్టువడని పదజాలము గ్రామ్యమని తాత్పర్యము. గ్రామ్యమనగా ననాగరకుల యసభ్యవ్యవహారము. గ్రామ్యము నియమరహితమగు మార్పుగలదిగాన నియమమునకు లొంగనిదాని నెల్ల లక్షణకర్తలు గ్రామ్యమని వ్యవహరించుట యాచారమయ్యెను. అనుశాసనమునకుఁ గట్టువడనివగుట నిందలి యుదాహృతులెల్ల గ్రామ్యములు. ఇట్టి యసభ్యమగు నియమమునకుఁ గట్టువడనిభాషను గ్రంథములఁ బ్రయోగింపరాదని గ్రహించునది. ఇందలిగ్రామ్యపదమున కసభ్యవ్యవహారమేగాక యనుశాసనవిరుద్ధమును నర్థమయ్యెడిఁ గాన, సుత్తరసూత్రము నందలి కఱకంఠాదులకును గ్రామ్యత కలుగుచున్నది. ఆలంకారికగ్రామ్యము, వైయాకరణికగ్రామ్యమనని గ్రామ్యము ద్వివిధమగు. అర్థవిచారము ప్రధానముగఁ గొన్నవారాలంకారికులు. శబ్దవిచారము ప్రధానముగ నెంచెడువారు వైయాకరణులు. ఇది వ్యాకరణముగాన నిం దర్థవిచారమువలనిగ్రామ్య మప్రసక్తమనుతలంపున నవిచారితము. 'గ్రామ్యం తత్తద్విధౌ సాధు' అను సాధర్మ్యము ననుసరించువాడై, ప్రాథవ్యాకర్తయు నిట్టియసభ్యవ్యవహార మాయాసీచపాత్రలధోరణికి నైజమైయుండునుగాన, నాయవసరముల గ్రంథములందును నుపయోగింపనగునని వివరించెను. దీని నిట్టి యసభ్యనియమ రహితవ్యవహారము సామాన్యముగ గ్రంథప్రయోగార్హము గాదనుట స్పష్టపడెడిది.

ఆర్యవ్యవహారంబులదృష్టంబు గ్రాహ్యంబు. ౨౩.

పెద్దలు వ్యవహరించినమాట గ్రామ్యంబయిన గ్రహింపందగు నని తాత్పర్యము. కఱకంఠుడు, ప్రాణగొడ్డము, జీవగట్ట, కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజేడలు.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'కఱకంఠముఖా హితాః' అనునాధర్వణము మూలము. ఇందుదాహృతులెల్లఁ గవిప్రయుక్తములు. కాన నాధర్వణవహర మనఁగాఁ దొల్లిటికపీశులగ్రాంధిక ప్రయోగములె యయ్యెడి. తొల్లిటివారివ్యవహరమునకు గ్రంథప్రయోగములె శరణ్యములనుట నిర్వివాదము. కానఁ బూజ్యులగు కవులగ్రాంధిక ప్రయోగములు నియమమునకుఁ గట్టువడనివైనను బరిగ్రాహ్యములే ప్రయోగార్హములే యని భావము. అనుశాసనమునకుఁ గట్టువడనియట్టి కపీశుల ప్రయోగములకు మాత్రమే గ్రంథప్రయోగార్హత యంగీకార్యము; కాని యట్టివానిని మఱిొన్నిటిని మాత్ర మనుకరణవిధిని గల్పించి ప్రయోగింపరాదు. ఇట్లనకున్న వ్యవహరమంతయుఁ బ్రయోగార్హమే యయ్యెడి. ఇవియెల్ల భారతప్రయోగములు.

'బహుప్రీహిస్త్రీ సమఘటితంబ చూపట్టెడి' ననునియమంబునకుఁ గట్టువడమింజేసి కఱకంఠుఁడు గ్రామ్యమయ్యెను.' (చూ. సమా. 6) 'కర్త ధారయము త్రికపూర్వకమై యేని, స్త్రీ సమపూర్వకమైయేని, మువిభక్తిచిహ్నితపదపూర్వకమైయేని, యగు' ననునియమమునకుఁ గట్టువడనివగుటంజేసి, 'కపిలకన్నులు, కపిలగడ్డము, కపిలజేడలు' అనునవి గ్రామ్యములయ్యెను. తెలుఁగువిభక్తిచేరిని సంస్కృతపదములకు వేసికి నేసమాసమును తెలుఁగుపదములతోడఁ గలుగదుగాన 'ప్రాణగొడ్డము జీవగఱ్ఱ' అనునవి గ్రామ్యములయ్యెను.

బాలసరస్వతి కఱకంఠశబ్దమును మిశ్రబహుప్రీహిగ భావించి కఱకంఠశబ్దగత తకారమును సమాసాంతప్రత్యయముగ సమర్థింపఁ బాటుపడెను. తదనుసారియై యహోబలపండితుఁడును దీని మిశ్రబహుప్రీహిగఁ దలంచి 'క్వచిదంతిమవర్ణస్య సమాసాంతప్రతిమివ్యతే' అనునధర్వణకారికను నలరుచిల్లఁ డిత్యాదులందు శబ్దగతముగాని యంతిమవర్ణమునకు సమాసాంతతనుగల్పించుదాని నాధారముగఁ జేసికొని యసంగతముగఁ గఱకంఠశబ్దగతతకారమును సమాసాంతప్రత్యయముగఁజేయయత్నించినవాఁడు. 'కఱకంఠముఖా హితాః' అని యధర్వణుఁడు 'గ్రామ్యం తత్తద్విధౌ సాధు' అను పూర్వార్థముచే వ్యావహారికగ్రామ్య గ్రాహ్యతావసరమును ముందుచెల్పి పిదప మహాకవి ప్రయుక్తములగు వీనికిఁ బ్రక్రియం జూపఁ బాటుపడక సూరివలెనే కవిప్రయుక్తములగుటఁ గ్రాహ్య మనుచుండ వీరి ట్లసంగతముగ నధర్వణకారికకు ముడివెట్టి సాధింపఁ దలంచుట యసంగతముగాన నీసందర్భ మనాకరము. ప్రాధవ్యాకర్త కఱకంఠశబ్దమును గరకంఠశబ్దభవముగాను, బ్రాణగొడ్డమును బ్రాణకుట్టకశబ్దభవముగాను, సంస్కృతకపిల శబ్దమునుండి కలిగిన కపిలశబ్దమొందు గలదనుచుఁ గపిలశబ్దఘటితసమాసప్రయమును గపిలశబ్దఘటితములుగాను సిద్ధాంతీకరించి, హంసయానభవములగు సంచయానేత్యాదు

లందు యానపదమవికృతంబై నిల్చినట్లే ప్రాణగొడ్డమునఁ బ్రాణపదము నిల్చినని యుక్తిని గనుపఱచి చిన్నయసూరి గ్రాంథిక గ్రామ్యములుగ నెన్నినవానిలో జీవగట్టునఁ దప్ప నితరములకెల్ల సామాసిక గ్రామ్యతను దొలఁగించినాఁడు. కట్టను సేసంస్కృతశబ్ద భవముగాను నిరూపింప శక్యముగామిఁ గావలయు దానిని మాత్రము వదలెను. అయినను ననాంధ్ర వర్ణమగుతకారయోగమునంజేసి కావలయు నాతఁడు తనశబ్దరత్నాకరమునఁ గఱకంతశబ్దమును వైకృతగ్రామ్యముగ నిరూపించినాఁడు. రేఫశకటరేఫ ప్రాసానంగీకార మిశబ్దసాధుత్వవిషయమున నిందఱి కిన్నిచీకాకులఁ గల్పించెను. శాసనముల గోపర్యాయముగఁ గవితశబ్దము గన్నట్టును. కాని వాఙ్మయమున నిందలి సమాసత్రయమును వదలినచో నెచటను వ్యస్తముగఁ గాని ధమస్తముగఁ గాని తెలుఁగున వర్ణపర్యాయముగ కవితశబ్దమును నిరూపింప నశక్యము. కానఁ బ్రాథవ్యాకర్త కవితశబ్దకల్పనమును గృత్రిమమే యయ్యెడిది. మఱియు పీనిని సూరి పకారమధ్యములుగ నిరూపింప, వానియుబునుఁ దలంపక, ప్రాథవ్యాకర్త పకారమధ్యములుగ నెన్నుట వింతగా నున్నది. ఇంతకు పవప్రాసానంగీకార మిట్టియసంగతసిద్ధాంతముల నాతనిచేఁ జేయించె ననుట యుచితము. అంచయానపదమున నుత్తరపదీభూతయానపద మవికృతమై గన్నట్టు. ప్రాణగొడ్డశబ్దమునఁ బూర్వపదీభూతప్రాణపదమే యవికృతాంతంబు. ప్రాణగొడ్డొంచ యానలకు సమానైక్యము లేదు. కాన పీనికి సాటియే లేదు. భవములలోఁ బూర్వోత్తరపదములలో నేదైన నవికృతాంతము గావచ్చుననినఁ గవితశబ్దసమాసత్రయమును కఱకంతేశ్వాదులును సాధువులగుటయే గాక భవకల్పనమువలని ప్రయాసమున తకార మచాంధ్రవర్ణమగుటవలని గ్రామ్యతయుఁ దప్పిపోవును గదా! అట్లే జీవగట్టును జీవ కాష్ఠాశబ్దభవమన్న దాని గ్రామ్యతయుఁ దొలఁగుంగదా! కాన నివ్వాని విషయమున వైన త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృసిద్ధాంతము లస్వరసములని తోచెడిది. కవిప్రయుక్తము లగుట గ్రాహ్యములను సూరిసిద్ధాంతమే రమణీయము.

కావ్యభాషకై వ్యాకరణము. కావ్యభాషాస్వరూపప్రకాశనమే వ్యాకరణ ప్రయోజనము. 'వస్తాఁడు తెస్తాఁడు,' అనునిట్టివి కావ్యములఁ గానరావు. కాన వ్యాకరణ మిట్టివానిని గావ్యప్రయోగానర్హములుగ నెన్నుట యుచితము. జనవ్యవహార ముననున్న జీవద్భాష యనంతములగుమార్పుల నందుటయు, నాయాకాలపుఁగవు లట్టిభాషయందలి పదజాలమును గ్రాంథికభాషానియమబద్ధముగఁ జేసి ప్రయోగించుటయుఁ గలదు. కాని వ్యవహారమున నున్నయట్లే యే గ్రంథములందును నేకవియును బ్రయోగించుట గానము. కాన గ్రాంథికభాష వ్యవహారభాషకంటె విలక్షణమగుట కలిగెను. జీవద్భాషాపరిణామ మొక కట్టుఁబాటునకు లొంగునది గాదు. ఆయాకాలపుఁ

గవు లాయావ్యవహారపదముల నున్నవున్నటులఁ బ్రయోగింపక సంస్కరించి ప్రయోగించుటంజేసి ప్రాచీనగ్రాంథికభాషానుకరణ మవ్వనియందుఁ దోచక మానదు. అనుకరణమునఁ బ్రమాదములుగలుగుట సహజమగుటం జేసి కొన్నిట వైరుధ్యము చూపట్టవచ్చును. కాని సామాన్యముగ నియమైక్యమే యగపడుచుండునుగాన గ్రాంథికభాషాస్వరూప మంతగ నియమశూన్యమన నవకాశము లేదు. నియమసాదృశ్యముంజేసియేని గ్రాంథికభాష సర్వజనసాధారణము గానోపును. ఏకాలమున నేమండలమున నున్నకవి యాయామండలములందలి యాయాకాలపు నియమరహిత వ్యవహారము నున్నదున్నట్లే గ్రంథముల నుపయోగించునేని, యాయాకాలములం దాయామండలములవారికె యవి యర్థమగుటయు, దరువాతివారికిని దదితరమండలములవారికిని నవి దుర్గ్రాహములగుటయు, నొక్కొకమండలపుభాష కొక్కొకకాలపుభాష కొక్కొకనిఘంటు వొక్కొకలక్షణ ముదయింపవలసి యుండుటయు ననివార్యములగును. కాన సర్వకవుల గ్రంథములు సర్వసాధారణము లగుటకొఱకు, నియమైక్యముకలిగి సర్వాపత యూహ్యమగునట్లేని గ్రాంథికభాష యుండుట యావశ్యకము. కావుననే గ్రాంథికనియమశూన్యజనవ్యవహార మగ్రాహ్యమని లక్షణకర్తలు తీర్మానించుట జరిగెను. ఇందలి యుదాహృతులెల్లఁ గవిప్రయుక్తములే యగుట వ్యవహారశబ్దమును గవిప్రయోగవిషయముగ నెన్నుట యసాకరము గాఁజాలదు. గ్రామ్యసంజ్ఞకు సంబంధించిన విషయములం దెల్పునవగుట నీరెండునూత్రములును సంజ్ఞాప్రకరణమున నుండఁదగినవి కానోపును.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

సంధి పరిచ్ఛేదము.

అవ్యవహితోచ్ఛారణమున వర్ణములకుఁ గాని వదములకుఁ గాని కలిగిన కల యిక సంధి నాఁబడును. సంధియందగు వర్ణ లోప-వర్ణాగమ-వర్ణాదేశాదుల నిరూపించు గ్రంథభాగముగాన సంధిపరిచ్ఛేద మనంబరఁగెను. తెలుఁగు సామాన్యముగ నజంతభాష గానఁ దఱచుగ నచ్చసంధియే గాననగు. అర్థభంగము గానిచో నగు నవ్యవహితోచ్ఛారణమున నైనవర్ణ లోపమే సంధిస్వరూపమని ఫలితము నెంచనగు.

ఉత్తైన కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు. ౧.

పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం జేకాదేశంబగుట సంధి యనంబడు.

రాముఁడు ... అతఁడు ... రాముఁడతఁడు.

సోముఁడు ... ఇతఁడు ... సోముఁడితఁడు

మనము ... ఉంటిమి ... మనముంటిమి.

అతఁడు ... ఎక్కడ ... అతఁడెక్కడ.

ఇతఁడు ... ఒకఁడు ... ఇతఁడొకఁడు.

టీ. 'సంధిర్నాచోఽచ్యుతః' అనునది మూలము. సంధి యనఁ గూడిక. ఆద్యంత వర్ణములయేకీభావము సంధియని సామాన్యలక్షణము. ఇది యచ్చసంధిసందర్భ మగుటం జేసియు, నందుఁ దెనుఁగున విశేషించి పరరూపసంధియే చూపట్టుటంజేసియు, దొలి యచ్చునకును దరువాతియచ్చునకును దరువాతియచ్చుదేశమగుటయే సంధిలక్షణముగా నెఱ్ఱెను. పూర్వపరాచ్చుల రెండింటిస్థానమునఁ బరాచ్చు నిల్చుట యచ్చసంధిస్వరూప మగుట స్పష్టము. 'పూర్వస్య పరరూపత్వ మత్రైవ నియతం భవేత్' అనునాధర్వణ మిమాటకాధారము. ఆదేశమనఁగా నున్నదానిని లేక యున్నవానిని ద్రోసి యొకటి దానిస్థానమున లేక వానిస్థానమున నిల్చుట. వర్ణద్విత్వమును నుపేక్షగాగమాదులును ద్రుతమునకగు బిందుసంక్షేపాదులును నవ్యవహితోచ్ఛారణమూలకములే యగుట నయ్యవి సంధిపరిచ్ఛేదవిషయకములేయని సంభావింపవలెను. కాన కేతనాదులు చెప్పినట్లు పూర్వపదాంత్యవర్ణ ము త్తరపదాదిమవర్ణముతో నితరావ్యవహితమై కలియుటయే

సంధి యనుట లెస్స. రాముడు+అతడు:—ఇందుఁ బూర్వపదాంత్యాచ్చగు ఉకారము నకుఁ బరపదాద్యచ్చగు అకారము పరముఁగాగ నీసూత్రముచే నారెండచ్చులకును బరపదాద్యచ్చగు అకార మాదేశముగా ‘రాముఁడతఁ’ డయ్యెను. ఇట్లే తక్కినపూర్వములు. వ్యాకరణశాస్త్రపద్ధతిలో తకారవ్యంజనముఁ (త్) జేర్చినవి తత్కాలము నే యనఁగా నిర్దిష్టమగు నవస్థనే తెల్పున వగుటంజేసి సూత్రస్థమగు ‘ఉత్’ అనునది హ్రస్వోకారము నే తెల్పెడి. సంస్కృతమునుండి తెలుఁగునఁ గలుగు దీర్ఘాంతశబ్దములకు హ్రస్వము వెంటనే కలుగునుగానఁ జెలుఁగున నవి హ్రస్వము లై యే యుండును. అపుడు వాని కాయావిధులచే సంధి కలిగెడి. ఏ కాక్షర సంస్కృతశబ్దములకును దేశ్య దీర్ఘాంతములకును హ్రస్వము సంభవించుమింజేసి యవి యాయాసంధివిధులకు విషయములు గాఁజాలవు. ఇదంతయుఁ బరీక్షించియే సూరి యత్వోత్పత్త్యసంధివిధులందు తకారవ్యంజనమును “అ, ఇ, ఉ.” అను నచ్చులకుఁ జేర్చి (అత్, ఇత్, ఉత్,) హ్రస్వములకు మాత్రమే సంధి విధించెను. ‘అత్తు, ఇత్తు, ఉత్తు,’ అను ద్విత్వోత్పదూపము లుగాగమద్విత్వములనందినవని యెఱుంగునది. (చూ. తత్సమ. 68.)

ద్రుతపూర్వములగు ఉకారముల కీసూత్రముచే సంధి రాదనునంశము ప్రథమే తరేకాదిసూత్రసందర్భములచే స్పష్టమయ్యెడి. అఖండపదమున కవ్యవహితోచ్ఛారణము సంభవించుట సహజము. వ్యస్తములగు పదముల కవ్యవహితోచ్ఛారణ మైచ్చి కము గానోపునుగాన నట్టియైచ్చికతను దొలఁగించి నిత్యముగ సంధి విధింప నీసూత్ర మార్జమయ్యెను. సంస్కృతమునఁ బ్రత్యయప్రకృతులయు, ధాతూపసర్గములయు, సమాసాంతర్గతపదములయు సంధి మానరానిది. ఇతరములగుతావుల నది యైచ్చికము. తెనుఁగున వాక్యారంభము మొదలుకొని వాక్యాంతమువఱకు నడుమ నేదేనొకసంధి గాకతీరదు. కానఁ జెలుఁగువాక్యముల విసంధియే గనుపట్టదనుట స్పష్టము. ఇందు వికల్పార్థకము లెవ్వియు నగపడమి నీవిధి నిత్యమని గ్రహించునది.

ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రర్థచువర్ణంబులందున్న యుకారమునకు సంధి వైకల్పికముగానగును. ౧.

నన్ను	...	అడిగె	...	{ నన్నడిగె. నన్నునడిగె.
నాకొఱకు	...	ఇచ్చె	...	
				{ నాకొఱకిచ్చె. నాకొఱకునిచ్చె.

నాకు	...	ఆదరువు	...	{ నాకాదరువు. నాకునాదరువు.
నాయందుకు	...	ఆశ	...	{ నాయందాశ. నాయందునాశ.
ఇందుకు	...	ఉన్నాడు	{ ఇందున్నాడు. ఇందునున్నాడు.
ఎందుకు	...	ఉంటివి	...	{ ఎందుంటివి. ఎందునుంటివి.
వచ్చుచు	...	ఉండెను	...	{ వచ్చుచుండెను. వచ్చుచునుండెను.
చూచుచు	...	ఏగెను	...	{ చూచుచేగెను. చూచుచునేగెను.

టీ. 'అనాదిపం విభక్తిపూర్వో హ' అనునది మూలము. ద్రుతపరకములగు ద్వితీయాదివిభక్తులందలి ఉకారములకును, శత్రర్థక చువర్ణమునందలి యుకారము నకును నచ్చు పరమగునపుడు సంధి వికల్పముగా నగును. వికల్పమనగా నొకమాటు కలుగుట యొకమాటు కలుగకుండుట. శత్రర్థకచువర్ణము క్రియాశరి. 43-వ సూత్రముచే సిద్ధించును. ఇది ద్రుతాంతము. ఇది ద్రుతపూర్వోకార సంధివిధాన మగుటంజేసి పూర్వపరాచ్చులకు నడుమనుగల ద్రుతము వాని యవ్యవహితశ్చమును జేఱుచునదిగ భావించరాదు. మఱియుఁ బూర్వపరాచ్చులనడుమ నున్న ద్రుతము సంధివిధానసామర్థ్యముచేతనే లోపించునదిగఁ దలంపవలెను. సంధిలో నవసానమున ద్రుతస్వరద్రుతలోపముల విధించువిధినిఁ బ్రవర్తించుట యవ్యవహితమని లోఁచెడి. ఇంతియగాక తృతీయాదివిభక్తులకు నుమాగమమును విధించువిధులను, యుష్మద్దస్తదాత్తార్థకములకు ద్వితీయైకవచనబహువచనములందు 'నిన్నును, మిమ్మును, నన్నును, మమ్మును, తన్నును, తమ్మును,' అనురూపముల నిబతించు సూరి వ్రాతయు వచ్చుచు నని శత్రర్థమును సాధించు ప్రణాళికయుఁ బ్రథమేతరవిభక్త్యుకారముల కును బరపదాద్యచ్చునకును నడుమ నున్నది యుత్పత్తివిశిష్టనకారమని యనకతీరదు. అట్లయ్యుని నిందు సూరి ద్వితీయాదివిభక్తులయు శత్రర్థకములయు ద్రుతమును బొల్లు రూపముగ నిర్దేశించి సంధిని విధించుటనుబట్టి ద్రుతప్రకృతికము సంధివిషయముగా వానిద్రుతము లుప్తాచ్యమై యచ్ సంధిలో నదృశ్యమగునని యనుమానింపవలసి

యున్నది. 'అచాం సంధౌ ద్రుతోఽదృశ్యః స్థితోఽపి చ భవేత్సదా' అనునాధర్వణ మిందులకుఁ బ్రమాణము. నన్నుఁ + అడిగె:— ఇది ద్వితీయావిభక్తిస్థోకారమున కుదాహరణము. పూర్వపదాంత్యాచ్చగు ఊకారమునకును బరపదాద్యచ్చగు అకార మునకును బరపదాద్యచ్చగు అకారమే యాదేశమగుట 'నన్నడిగె' నయ్యెను. ఇది వికల్పవిధిగాన సంధి కలుగకున్నఁ బొల్లునకారము పరపదాద్యచ్చుతోఁ జేరును గాన 'నన్నునడిగె' నగును. లేదా పూర్వసూత్రముచే ద్రుతముమీఁది యుకారము నకును సంధియయ్యెననియేని సంభావించునది. ఇట్లే 'నిన్నడిగె, నిన్నునడిగె, మిమ్మడిగె, మిమ్మునడిగె' అను మొదలగు యుష్మదస్తదాత్తార్థక ద్వితీయైకవచనబహువచనరూపముల సంధిప్రక్రియ నూహించునది. వైరూపములు ద్విత్వరహితములగునపుడు సంధి రాదని ద్విత్వరహితములగు ద్వితీయోకారములకు సంధి రాదనుసూత్రముచేఁ బ్రాథవ్యాకర్త శాసించి ననేలే మొదలగురూపముల వారించెను. కాని వీనినేగాక యిట్టివానిని మఱి కొన్నింటినిగూడ జడ్డక్కరంబు పదాదిస్వరముతోఁ గూడునపుడు జడ్డుకు లోపంబు లేదని శాసించి సూరి వారించువాఁడుగానఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తృప్రయాసము వ్యర్థమని తోఁపనగు. కాని జడ్డక్కరేత్యాదినూత్రము జడ్డలులేని ద్వితీయోకార ముల నీసూత్రమునకు విషయములు గాకుండ నడ్డఁజాలనిదగుటను, జడ్డక్కరము సంధించునపుడే యడ్డఁగలుగుటను ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తృ కట్టిప్రయాసము కలిగెనన వచ్చు; కాన ద్వితీయోకారములు సద్విత్వములు తమసహజద్విత్వరూపములతోడ వెలయునపుడే వానియుత్తులు సంధివిషయములగుంగాని లాతిచోఁ గావనుఫలితమును బాతకులు మఱువరాదు. 'నన్నుఁ' ఇత్యాదులందలి యుకారము విభక్తిస్థోకారము గాదు. నువర్ణతోకారము గాదగుంగాని యది యదృశ్యమయ్యెను. కాన నీసూత్ర మిట్టివానియందు వర్తింపదని శంకింపనగును. సూరి వీనిని ద్వితీయాంతములుగా నిప తించుటను బట్టియు నిశ్శంకముగ ద్వితీయావిభక్త్యుకారముగ నిందుదాహరించుటను బట్టియు విభక్త్యుకారమే యని విశ్వసింపవలెను. "న్నుమ్మాప్రాస్నశ్చాదేరమిశసి చ" అని వీని ప్రక్రియను సాధించుమూలమున కీతఁడు ద్వితీయైకవచన బహువచనములందుఁ బ్రత్యయముల కాదేశములుగా 'న్ను,మ్మ' అనునవి కలుగునను నర్థమును జేసెనని యను మానింతమన్న నింక ద్వితీయాప్రత్యయము లేమి నువర్ణము కలుగుట యసంభవమై 'నన్నుఁ' అని యుదాహరించుటే యసంగతమగును. కళలుగాని వానికి ద్రుతము తగిలియుండుననుశాస్త్రము (ఆస్యేద్రుతప్రకృతయో యేస్యర్హస్యసదేవితద్రుతనిత్యమ్) చింతామణియందువలె నిందుఁ గానరామి నీయూహయు నస్వరసమే యగుచున్నది.

అమృతస్సలు పరముగా న్ను, మ్ము కలిగెనని యీతఁడు భావించెనని యూహితమన్న 'నన్ను' ఇత్యాదులందలి నువర్ణకోకారమే విభక్తిస్థోకారము గాఁదగుటయు 'న్నమ్మా'లయుకారము గాకపోవుటయు సంభవించి యిందుఁ బొట్టులతో వాని నుదాహరించుటయే యసంగతమగు. ఇక సంస్కృతసంప్రదాయము ననుసరించి యమృతవయవముగను శవవయవముగను న్నుమ్మాలు గల్గెనని సూరి యూహించె ననుకొందమన్ను బ్రకృతులందలియుకారములు విభక్తిస్థోకారములు గాఁజాలవు. కాని ద్వితీయావయవమునుటం జేసి యవయవిధర్మ మవయవయమునఁ గొంతవఱకుఁ దేవచ్ఛనని యీతఁడు భావించెనేమో తెలియకున్నది. లేక యిట్టిచిక్కల గమనించియే ద్వితీయూహములుగఁ జల్లగా నివతించి యుదాహరించెనో? పైని వ్రాసిన త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృధోరణిం గమనించినను నాతఁడును నన్ను నిత్యాదిద్విత్వము లందలి యుకారములు ద్వితీయావిభక్త్యుకారము లనుభావనయే కలిగియుండెననుట తెల్లము. న్నుమ్మాలు ద్వితీయాసాధారణములును నితరవిభక్తిసాధారణములు గాకుండుటను గమనించి వీనిని ద్వితీయోకారములుగ నిరూపించెనని తోచెడిని. బాలసరస్వతి నన్నేలె ననుదాని నిద్దాని కుదాహృతిగఁ జూపలేదు. అహోబలపతి యమృతస్సలకు, న్నుమ్మా లాదేశములని యంగీకరించి 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్హ్యనుజీవిత ద్రుతా నిత్యమ్' అనుదానిచే దుదినీ నకారము తవలించి నన్ను ఇత్యాదులందలి యుకారముల విభక్తిస్థోకారము లనిపించి ప్రథమేతరసూత్రమునకు విషయములుగాఁ జేసి నన్నేలె నిత్యాదిరూపముల సాధించెను. చింతామణివిషయపరిశోధనకర్తయు 'నన్ను' అనుదానిద్విత్వమునందలియుకారమును ద్వితీయోకారముగఁ జింతామణి ననుసరించి సమర్థింప నవకాశములేదనియే తెలిపెను. కాని దానివంటిదే యగు 'మమ్ము, తమ్ము, మిమ్ము' అనువానియందలి యుకారములను మాత్రము ద్వితీయోకారములుగ సమర్థింపఁ బూనుట వింతగా నున్నదనకతీరదు. మనశబ్దశస్సునకు మాత్రమే లకారాదేశమును, విధించుటంబట్టి, నీనాతాశబ్దములద్వితీయాబహువచనములకు లకారాదేశము గలుగదనియు 'మ్మ'రూపములమీఁది శన్ ప్రత్యయము నబదాన్యవ్యయేత్వాదివిధిచే లుప్త మగుననియు దాన 'మమ్ము, మిమ్ము, తమ్ము' అనురూపములందు ద్విత్వములందలి యుకారములు ద్వితీయోకారము లగుచున్నవనియుఁ గావున నాయుకారముల ననాది సూత్రసంధివిషయములుగఁ జేయనగుననియు, వ్రాయుచు, వానితుదినీ 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్హ్యనుజీవిత ద్రుతా నిత్యమ్' అనువిధిచే ద్రుతమును గూర్చి, మమ్ము + ఇట్లునమిట్లు అను నట్టిరూపములను సాధించెను. (చూ. చిం. వి. ప. పేరా 99) తామన్నట్లే

ద్వితీయా బహువచనప్రత్యయము నపదాన్యవ్యయేత్యాదిసూత్రముచే లుప్తమగుటం జేసియుఁ దత్థానమునఁ బ్రత్యయ మేదియుఁ గలుగకుండుటంజేసియు, 'మృ' అనునది ప్రకృతికి శస్సు పరముగా నాగమముగ వచ్చినదగుటంజేసియు, 'మృ' అనుదానియందలి యుకారము ద్వితీయోకారమన నెట్లవకాశమయ్యెనో తెలియకున్నది. 'రామున్ + ఆభిరామున్' ఇత్యాదులందు ద్వితీయోకారము లేమింజేసి, విభక్తిస్థోకారములు గన్నట్టిని యాయా విభక్తంతములైనశబ్దములందలి యుకారమునకు సంధి రానేరాదను దాముచేసిననియమమునకు (చూ. చి. వి. ప. పేరా. 96) లుప్తవిభక్తులగుట విభక్తి స్థోకారములు లేనివై ద్వితీయాంశములుగ నున్న మమృ తమృ మ మ్మిత్యాదులేల విషయములుగావో తోఁపకున్నది. నన్నయప్రయోగములను జింతామణి విరోధించు నది కాదను తలఁపునఁ దత్ప్రయోగదృష్టిని దా మిట్లు చింతామణిసూత్రముల సమన్వయించుట జరిగెనని తోచెడి. నాకొఱకున్ + ఇచ్చె=నాకొఱకిచ్చె:—ఇది చతుర్థివిభక్తి స్థోకారమున కుదాహరణము. నాకున్ + ఆదరువు=నాకాదరువు:—షష్ఠివిభక్తిస్థోకారమునకుదాహరణము. నాయందున్ + ఆశ=నాయందాశ:—సప్తమివిభక్తిస్థోకారమునకుదాహరణము. ఇందుకొ + ఉన్నాడు=ఇందున్నాడు. ఎందున్ + ఉంటివి=ఎందుంటివి:—ఈరెండును సప్తమివిభక్తిప్రతిరూపకావ్యయము లగుటంజేసి వీనియందలి యుత్తులు విభక్త్యుకారసమములే యనుభావనతో వీనిని సూరి యుదాహరించెనండ్రు. కాని యత్తదిదమర్థకములగు నమహద్వాచకములగు, ఆ-ఈ-ఏ-శబ్దముల కందు వర్ణకము కలుగ సప్తమ్యేకవచనమున నేర్పడినరూపములుగ 'ఎందు-అందు-ఇందు' అనువాని నిరూపింప నగుటంజేసి వైయుదాహరణములందలి యుకారములు విభక్తిస్థోకారములని నవ్వుతించఁదగును. పక్షాంతరమున వానికి దేనియందు దానియందు దీనియందనురూపములు గలుగనగును. వచ్చుచుకొ + ఉండెను=వచ్చుచుండెను. చూచుచుకొ + ఏగెను=చూచుచేగెను:—ఈరెండును శత్రుర్థకచువర్ణకోకారసంధి కుదాహరణములు. సంధి కలుగనపు డీరూపములందెల్లఁ బూర్వపరాచ్చులనడుమ ద్రుతము నిల్చునుగాన నన్ను నడిగె నిత్యాదిరూపము లగును. ప్రయోగప్రక్రియల దృష్టిని మూలముకంటె భిన్నముగ నిందు శత్రుర్థకదళ మాదృతము. రాముకొ + ఈక్షించె. ఇత్యాదులందు విభక్తిస్థోకారము లేమి నీసూత్రముచే సంధిరాదనియు నిట్టివిద్రుతప్రకృతికము లగుట నికాది సూత్రనిషేధమునకుఁ బాలై 'రామునీక్షించె' ననియేగాని 'రామీక్షించె'నను నట్టిరూపములు గలుగవనియు గ్రహించునది. ఉత్వసంధి కళోకారములకేగాని ద్రుతప్రకృతికోకారములకఁ బ్రాప్తింపదుగాన 'రాముకొ + ఈక్షించె' ఇత్యాదులు తద్విషయములు గాఁజాలవు. కాని యిందు మొదటి యుత్వసంధిసూత్రము కళోకారపరమే యనునపుడు

ద్రుతాద్రుతప్రకృతి శోకారములకు సంధిని విధించు సామాన్యసూత్రమే లేకుండుట చేతను, నుదాహరణములంబట్టి యట్లే యిత్యసంధిని నత్యసంధిని గళేశ్వరారాకారపరములను నపుడు ద్రుతాద్రుతప్రకృతిశోకారారాకారములకు సంధిని విధించు సామాన్యశాస్త్రము లగపడకుండుట చేతను, ద్రుతప్రకృతిశోకారేశ్వరారాకారములకు సంధి ప్రాప్తియే లేమి నీవికల్పవిధియేగాక నిఁకాదిని షేధము, నేమ్యాదివికల్పవిధి యత్యసంధివికల్పవిధి మున్నగునవి శాస్త్రసంప్రదాయవిరుద్ధవిధు లనవలసివచ్చును. నిషేధముఖముగనో నిత్యముఖముగనో యాయాసామాన్యవిధుల నారంభించి యాయావానికి విశేషవిధుల చే నిత్యవైకల్పికత్వములఁ గల్పించుట శాస్త్రసంప్రదాయము. కావుననే దీనిమూలమగు చింతామణి 'సంధిర్నాచోఽవ్యయతః' అని యుకారభిన్నమునకు సంధి రాదని నిషేధముఖముగ సంధి నారంభించి యాయావిశేషవిధుల చే నాయాయచ్చులకు సంధి ప్రాప్తి లేనివానికి నిత్యవైకల్పికసంధులను నమకూర్చుచున్నది. కాన నుత్తునకె యచ్చు పరంబగునపుడు సంధియగునని యవధారణముంజేర్చి సూత్రించిన నాయాతక్కుంగల నిత్యవైకల్పికవిధులకు సార్థక్యము సంధించి శాస్త్రసంప్రదాయము సురక్షిత మయ్యెడి. మఱియు నుత్వేత్వాత్వసంధి సామాన్యసూత్రములు ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సామాన్యములని యెన్ని ద్రుతప్రకృతికాచ్చులను గూడ వానికి విషయములంజేసి యిఁకాదిసూత్ర నిషేధమునకు సార్థక్యమును గల్పించుటయు నావశ్యకమే యనక తీరదు.

ప్రథమేతరసూత్రము ననుసరించియు, నిఁకాదిసూత్రప్రారంభము ననుసరించియు, నేమ్యాదిసూత్రమునఁ గిషష్ఠిని జేర్చుట ననుసరించియు, ద్రుతమధ్యస్థితి స్వర సంధిప్రతిబంధకము గాదని యనక తీరదు. కాన నుత్వాత్వేత్వసంధివిధులు ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతికసాధారణము లయ్యెడి. కాఁగా నెచటఁ గంతోక్తముగనే ద్రుతప్రకృతికములకు స్వరసంధి విహితమగునో యవిదక్క నన్యములెల్లను, నాయాయాస్వర సంధివిధులకు గుఱియై యిఁకాదిసూత్ర నిషేధమునకుఁ బాలుగునని యెన్నవలసియుండును. ఇట్లుచునపుడే యిఁకాదిసూత్ర నిషేధమునకు సార్థక్యమును, నిఁకాదిస్వరసంధివిధానమునకు సాఫల్యమును, “ప్రథమేతరవిభక్తివిధినిరవకాశంబుగావున దీనిని బాధించెడి” నను సూరివాక్యమునకు సాధారణయు, నుత్వేత్వాత్వసంధిసూత్రములు సామాన్యములు కళావిషయము లనుట కాధారమును, గుదురుపడెడి. సూత్రమున శత్రధ్ధకచువర్ణశోకారమున కనుటంజేసి యున్న శబ్దము పరంబగునపుడగు చువర్ణశోకారమున కీవిధి కలుగదని గ్రహించునది. (చూ. క్రియాపఠ. 14 సూ.) ఈచెండు చువర్ణములకుఁ గల భేదము క్రియ 14 లోఁ గాంచునది.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటెం బరంబయినస్వరంబునకు యడా
గమంబగు. 3.

ఆగమం బనఁగా వర్ణాధిక్యంబు.

మా	...	అమ్మ	...	మాయమ్మ.
మీ	...	ఇల్లు	...	మీయిల్లు.
మా	...	ఊరు	...	మాయూరు.

టీ. 'యశ్రుతిమార్యాఘయం ప్రవదంతి ప్రాణతః పరం ప్రాణమ్' అనునది మూలము. సంధిరానిచోటులందు స్వరమున కవ్యవహితపరముగ నున్నయచ్చునకు యడాగమ మగును. ద్రుతప్రకృతికాచ్చులకు సంధిరానపుడు పూర్వపరాచ్చులనడుమ నకారమే నిల్చియుండునుగాన నం దీసూత్రము వర్తింపదని గ్రహించునది. కాఁగాఁ గళలగు స్వరములకు సంధిరానపుడు పరస్వరమునకు యడాగమము కలుగునని తేలినది. 'యట్ + ఆగమము = యడాగమము.' ఆగమమనఁగా నున్నదుండఁగా నధికముగ మఱి యొకవర్ణము కలుగుట. టకారపుఁబొల్లు తుదించిజేర్చి నిర్దేశించినయాగమము నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగఁ గలుగునని సంస్కృతవ్యాకర్తలసంప్రదాయము. 'యట్' అనుదాని యందలి టకారమునకు నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగ నది కల్గుటయే ఫలము. కాన నది ప్రక్రియఁగోఁ గానరాదు. ఇట్లేదేనొకప్రయోజనమును గోరి ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమై ప్రకృతియం దాదృతముగాక విడువఁబడునట్టి దిత్తని వ్యవహరించుటయు సంస్కృతవ్యాకర్తలసంప్రదాయమే. మఱియు 'యట్' అనుదానియందలి యకార మందున్న అకారము సుఖోచ్చారణార్థమని యెన్నవలెను. ఇదియుసంస్కృతవ్యాకర్తృ ప్రసిద్ధమార్గమే. కాఁగా 'య్' అనుపొల్లయకారము పరాచ్చున కవయవముగఁ గల్గినని ఫలితము తేలినది. అత్యేతోష్వములకు హ్రస్వములకే సంధివిధాన మగవడెడి కాని దీర్ఘాంతములకన్వానికి సంధివిధానములు లేవు. కాన నిందలి మూఁడుదాహృతులును స్పష్టముగ సంధి ప్రాప్తిలేనివే యగుచున్నవి. మా + ఆమ్మ = మా + య్ + ఆమ్మ = మాయమ్మ. ఇట్లే తక్కినరెండు సూహ్యములు. ఇట్టియాగమములం దాగమపర్ణములందలియచ్చు లుచ్చారణార్థములు గావన్న నపదాదిస్వరసంధికేని నాయాస్వరసందివిధులకేని నిత్య ప్రవృత్తిని గల్పించి రూపసాధనమును జేయవలసియుండును.

బాలవ్యాకరణమున 'ట్, క్, మ్,' అనుపొల్లులు చేర్చి యాయావాని కాద్యంతములఁ గలుగుటకుఁగా నిర్దిష్టములైన యాగమము లించుమించుగ ముప్పది కన్నఁడెడి.

ఆగమములెల్ల నెల్లయెడల నిర్దిష్టములగు నచ్చులతోడనే కల్గిననియు నచ్చు, వానికిఁ బరమగునపు డపదాదిస్వరసంధికేని యాయాయచ్ సంధివిధులకేని నిత్యప్ర

వృత్తి సంభవించుననియుఁ దలంచిన నాగమములొకచోఁ బొల్లురూపముతోడను నొక చోఁ నిర్దిష్టాచ్చుతోడను గల్గుననుటయు వానిం బ్రక్రియనుబట్టి యూహించుశ్రమయు లేకుండును. ఇందధికముగ నిర్దిష్టములగు నచ్చులతోడనే యాయాప్రకృతులకుఁ గలుగునవి కాననగును. పొల్లురూపముగ నగునవి యల్పముగఁగన్పట్టును. ఆగూయచ్చులతోఁ గూడినవి పొల్లురూపమునఁ గల్గునవనియు నాయాయచ్చులతోఁగూడినవి నిర్దిష్టములగునచ్చులతోడనే గలుగనవనియు నిరూపింప నశక్యము. అనఁగా వేనిమీఁది యచ్చులు సుఖోచ్చారణమే ప్రయోజనముగాఁ గలవో, వేనిమీఁదియచ్చులు సుఖోచ్చారణప్రయోజనము గలవి గావో నిర్ధారించుటకు మార్గము లేదనుట. వ్యాకరణ ప్రక్రియ ననుసరించితే యాగమవర్ణములయందలి యచ్చుల కాయాప్రయోజనములను తెలిసికొనవలెను గాన నిర్దిష్టాచ్చుతోనె యగుననుమార్గమే నమంజనమని తోచెడి. టకారవ్యంజనము తుదింజేర్చినది నిర్దిష్టమున కాద్యవయవముగను, కకారవ్యంజనము తుదింజేర్చినది నిర్దిష్టమున కంత్యావయవముగను, మకారవ్యంజనము తుదింజేర్చినది నిర్దిష్టము నంత్యాచ్చునకుఁ బరముగను, నగుననుసంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయ మాయావలసిన సందర్భములం దనుసరించునది. తాలవ్యాచ్చు పరమగునపుడు తాలవ్యమగుయకారము శ్రుతిసుఖముంబట్టి వచ్చుట సహజముగాని తద్భిన్న మోష్ఠ్యాదికము పరమగునపుడును యకారమే యగుట యసహజముగఁ గన్పట్టెడి. 'అయతివ సుఖోభనాకృతి' అను మొదలగు నుదాహృతులంబట్టి (అయతివ=ఆస్తి, అయతి=ఉత్తరకాలము.) హల్లస్వ సార్థక్యము నూహించునది. 'సహల్పాచ్చ భవేత్క్వచిత్' అనునాధర్వణ మిందులకుఁ బ్రమాణము.

అత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు. ౪.

మేన	...	అల్లుడు	...	{ మేనల్లుడు.
				{ మేనయల్లుడు.
పుట్టిన	...	ఇల్లు	...	{ పుట్టినిల్లు.
				{ పుట్టినయిల్లు.
చూడక	...	ఉండెను	...	{ చూడకుండెను.
				{ చూడకయుండెను.

బహుళ గ్రహణముచేత స్త్రీవాచక తత్త్వమసంబోధనాంతంబులకు సంధి లేదు.

అమ్మ	...	ఇచ్చెను	...	అమ్మయిచ్చెను.
దూత	...	ఇతడు	...	దూతయితడు.
చెలువుడ	...	ఇందము	...	చెలువుడయిందము.

సంస్కృతీయంబునకు సంధి యగునని యధర్వణాచార్యులు చెప్పిరి గాని దానికిం బూర్వకావ్యంబులందుఁ బ్రయోగంబు మృగ్యంబు. ఆధునికకృతులం దొకానొకచోట. స్త్రీవాచక తత్సమంబులకు సంధి గానంబడియెడు. గంగను కాసె. నెలఁతిచ్చెను. వెలయాల్యాదుల సంధి లేమి బాహుళ్యకము చేతనే యని యూహించునది.

టీ. 'వాతః' అనునది మూలము. హ్రస్వాకారమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధి బహుళముగా నగును. బహుళమనఁగాఁ గొన్నియెడల నిత్యముగఁ గలుగుటయు, గొన్నియెడలఁ గలుగకుండుటయు, గొన్నియెడల నొకమాటు కలిగి యొకమాటు కలుగ కుండుటయు, గొన్ని యెడల వేటొకరితి నగుటయు నను సంస్కృతవ్యాకరణసంప్రదాయ మిందనుసరణీయము. వైనాల్ల నొక్కచోఁ గనుపడనక్కఱలేదు. వీనిలోఁ గొన్ని తోఁచినను బహుళమనవచ్చును. ఇందు వేటొకరితిని సంధిజరుగుటయను బహుళ ప్రయోజనము గానరాదు. దీనికై రెలి సంధిసూత్రము నరయునది. మేన + ఆల్లఁడు:— పూర్వపదాంత్యాచ్చగు అకారమునకును నుత్తరపదాద్యాచ్చగు అకారమునకును బరపదాద్యాచ్చగు అకార మాచేశముగా మేనల్లఁ డయ్యెను. సంధి కలుగనపుడచ్చుకంటెఁ బరమగునచ్చునకు యడాగమము కలుగ మేన + య్ + ఆల్లఁడు = మేనయల్లఁ డగును. ఇట్లే తక్కిన పూహ్యములు. వికల్పముగ సంధియగుట కివి యుదాహరణములు.

స్త్రీవ్యక్తిని జెప్పవలయుఁ దత్సమశబ్దములయు, సంబోధనములయు, నంతముల కనఁగా నత్తున కచ్చుపరమగునపుడు సంధి దీనిచేఁగలుగదు. ఇది యప్రవృత్తిరూప బహుళ ప్రయోజనము అప్తు:—ఇది స్త్రీవాచకము. స్త్రీవ్యక్తిని జెప్పనది గాన స్త్రీవాచక మయ్యెను. దూత:—ఇది తత్సమము. దూతాదులకు స్త్రీత్వము బహుళ మనుసూత్రముచే సిద్ధము. తత్సమశబ్దము సంస్కృతసమవాచకము. చెలువుఁడ:—ఇది యాహ్వనార్థకముగాన సంబుద్ధి. సంధి దీనికిఁ గలుగదుగాన రి సూ. చే యడాగమమురా అప్తు + య్ + ఇచ్చెను = అప్తయిచ్చెనని యగును. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు. అమ్మిచ్చె ననరాదని భావము. ఈసందర్భము ననుసరించి సమభవాదిభేదము ననుసరింపక యెల్ల పదముల అకారములును నీసూత్రమునకు విషయములే యనియు నందు స్త్రీవాచక తత్సమసంబోధనములయత్తులకే యానిషేధమనియు గమనింపఁదగు.

'కుత్రచిత్సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోఽప్యత్ర చ్యుతో భవేత్' అని యధర్వణాచార్యులు సంస్కృతసమశబ్దమునచ్చునకు సంధి కలుగవచ్చునని సామాన్యముగ ననిరి గాని పూర్వకవిగ్రంథముల నట్టిప్రయోగములతివిరళములగుటంజేసి సంస్కృతసమముల

యత్తునకు సంధి రాదను తనమాట నాతనివిధి విరోధించునది గాదని సూరియాశయము. మఱియుఁ గుత్రచిత్తనుటంజేసి యవిధి సర్వసాధారణము గాదనుటయు స్పష్టమే. నవీనులకావ్యములందు స్త్రీవాచకతత్వముసంబోధనాత్మకము సంధి యగవడెడి గాని యది బహుళముగఁ బ్రాచీనకవిప్రయోగదృష్టము గామిఁ బాటించరానిదని సూరి నిరాకరించెను. దూతః—ఇది సంస్కృతసమము. దీనియత్తునకు సంధిరాదు. ఇట్లే గంగయనుశబ్దము తుదినున్న ఆకారము సంస్కృతీయము. తత్సమాచ్చని భావము. సంస్కృతపద మున్న దున్నటులఁ జెలుఁగునఁగలుగదుగాన సంస్కృతీయమనుదానికిఁ దత్సమాచ్చనున దర్థమని యనక తీరదు. సూరిమతమున దీని కచ్చుపరముగా సంధి రాదుగాన గంగ + అను కానె, గంగయనుకానియనియే రూపము కలుగును. కాని నవ్యులు గంగనుకానె యని సంధిఁ గూర్చి ప్రయోగించిరి. సహజాదంతములకే గాక యిందు వ్యాకరణముచే సిద్ధించిన భౌత బ్రహ్మ మున్నగుకృతకాదంతములును గ్రాహ్యములే గాఁదగును. నెలఁతః—ఇది స్త్రీవాచకము. దీనియత్తునకు సంధి కలుగదుగాన నెలఁతయిచ్చె ననియే రూపమగు. కాని నవ్యులు సంధిఁగూర్చి నెలఁతిచ్చె నని ప్రయోగించిరి. నెలఁతలుః—ఇచ్చో నీవిధి ప్రవర్తింపఁదగును. కాని నెలాలనురూపమగవడమి నిందలి బహుళగ్రహణముచే నిందీ విధి వర్తింపదనెను. అవధారణార్థకాకారమునకుఁ గొన్నిట సంధిరామికిని (గోడయ) బహుళగ్రహణమునే యాధారముగఁ గొనవలెను. ఇది కేవలప్రవృత్తిరూప బహుళ ప్రయోజనమని యెన్నఁదగు. నెలయాలనియే యడాగమము కల్గినరూపము సిద్ధించును. శ్రేష్ఠతావాచకంబులగు నార్యాంబాద్యర్థకశబ్దములు పరములగుచో నన్నియచ్చులకు సంధి నిత్యమని త్రిలింగలక్షణకేషకర్త దీనినేగాక యిందలి యత్వేత్వాదిసంధివిధులఁ గూడ సవరించుట నరయునది. ప్రయోగమార్గ మెఱిగి శ్రుతిసుఖమును బాటించుచు నాయాచోటులం దీసంధికిఁ బ్రవృత్తిప్రవృత్తి వైకల్పికత్వముల ననుమానింపవలె ననునంశము బహుళగ్రహణముచే సూచితముగానఁ ద్రిలింగలక్షణకేషకర్త 'సంధి ర్నిత్యం ప్రత్యయావస్తధార్యాదిగతస్య చ' అనునాధర్మణము ననుసరించి దానినే విశదపఱచెననఁదగును. ఇట్ల నవధారణార్థకాకారము పరమగునపుడును గొన్నియెడల నెల్లయచ్చులకు సంధియగునని పూరించుట యావశ్యకము. ఇందలి గంగనుకానె యను ప్రయోగమాముక్తమాల్యదయందలిది. 'చేష్టుఁడిగె శ్రీరంగభర్తంఁచు' అను తత్సమాకార మునకు సంధిగూర్చిన రూపములును నంద యగవడెడి. ఆధర్వణఁ డట్టివానిని సాధువు లని యన్న వాడు. ఇట్లుండ సూరి వాని నసాధువులు నవ్యములుననుట జీవద్భాషాకావ్య ప్రయోగతత్వవిరుద్ధమును జింత్యమును నని యనక తీరదు. కాని యిట్టిరూపములు నన్నయాది ప్రాచీనులకావ్యములందుఁ గనుపట్టుటండుటయు, నానంతరులకావ్యములందును నిట్టివత్సల్యముగఁ దోచుటయు, దనలక్షణము నన్నయచింతామణి ననుసరించున

దగుటయు, నియమము బహుళపదానుసారి యగుటయు, శ్రుతిసుఖార్థ మేర్పడినసంధి యివాన్వియందుఁ గలుపుటకై దోఁచుటయు, సూరి యవాన్వినిసంధియనమృతికై గారణములు గానోపును. 'రాజులొద్ద - పుట్టినిల్లు - తామరసనేత్ర లిండ్ల' మొదలగుకొన్ని సమాసములందును నీవిధికిఁ బ్రవృత్తి ప్రయోగదృష్టము.

ఏమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగానగు. ౫.

ఏమి-మఱి-కిషష్ఠి-అది-అవి-ఇది-ఇవి-ఏది-ఏవి- ఇది యాకృతిగణంబు.

ఏమి	...	అంటివి	...	{ ఏమంటివి
మఱి	...	ఏమి	...	{ ఏమియంటివి.
హరికి	...	ఇచ్చె	...	{ మఱియంటివి.
				{ మఱియంటివి.
				{ హరికియంటివి.
				{ హరికినిచ్చె

టీ. 'ప్రాయస్తు స్యాత్కిమాదికస్యేతత్' అనునది మూలము. ఏమియనున దాది యందుఁగల పదసమూహ మగుట నేమ్యాదులని వ్యవహరించెను. ఇది యిత్యసంధివిధి యగుటచేత నాదినున్న యేమియనుదానివలెనే తక్కినవియు నిదంతములే యని యూహింపవగును. కాన నిందుఁ జేరఁదగిన విదంతములేయగుట నిర్వివాదము. ఇదంతా కృతిసాదృశ్యముగలవెల్ల నిందుఁ జేర నర్హము లగుటంజేసి యిది యాకృతిగణ మయ్యెను. హ్రస్వేకారాంతముల కచ్చు పరమగునపుడు సంధి వికల్పముగ నగును. ఏమి:—ఇది కిమర్థకము. మఱి:—పునరర్థకము. కిషష్ఠి:—ఇకారాంతములమీఁద కిషర్ణ కముగా మాఱినవష్టిప్రత్యయము. ప్రథమేతరసూత్రమున ద్రుతపూర్వవిభక్త్యుకార మునకే సంధి యగు. దాన కిషష్ఠి తద్విషయము గాదయ్యె. ఇఁక నది యిఁకాది నిషేధమునకు గుఱిగాఁగ దానికి వికల్పసంధి సాధింప నెంచి యిందుఁ జేర్చెనని గ్రహించు నది. కావుననే కిషష్ఠి యని కంతోక్తముగ నూత్రించెను. ఇదంతములమీఁది కిషష్ఠి యనుటంజేసి ద్వితీయైకవచనమును నివర్ణముగా మాఱినదానిని గ్రహింపరాదు. ఏమి + అంటివి:—సంధిలోఁ బూర్వపరస్పరములకుఁ బఠించితికిఁ బరస్పర మాదేశముగా ఏమంటి వగును, సంధి గాకున్న యడాగమము పరపదాద్యచ్చునకుఁ గలుగ ఏమియంటివని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినవానిప్రక్రియను గమనించునది. హరికి + ఇచ్చె:— సంధిలో ద్రుతపరస్పరము ద్రుతమును నదృశ్యముగా హరికిచ్చెనగును. సంధిగాకున్నఁ బొల్లు నకారము పరాచ్చుతోఁ గలియఁగ హరికినిచ్చెనని యగును. ఇదొక్కటితక్క నిందుఁ గలవియుఁ జేరఁదగునవియుఁ గళలె యగును. మూలముమతమున విధి ప్రాయస్సంధి

యగుటంజేసి తఱచుగ నాయావానియందు నిత్యప్రవృత్తియే చూపబడెడిది. సాధారణముగ నిత్యసంధి శ్రుతిసుఖమును జెఱుపునదగుటంజేసి కాలక్రమమున దీనికి వైకల్పికత్వము సిద్ధించె. దాన నీవిధి యిట్లు వికల్పవిధిగ మాత్రము, గాన శ్రుతిసుఖమునకు భంగము రానిగతి నీసంధికిఁ బ్రవృత్తిప్రవృత్తులఁ గల్పింపవలెనని తెలియవచ్చును.

క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగానగు. ౬.

వచ్చితి ...

అప్పుడు ...

{ వచ్చిగప్పుడు.
వచ్చిరియప్పుడు.

వచ్చితిమి ...

ఇప్పుడు ...

{ వచ్చితిమిప్పుడు.
వచ్చితిమియిప్పుడు.

టీ. 'ప్రథమశ్చోత్తమశ్చైవ క్రియేతో వా భవేత్' చ్యుతిః' అనునాధర్వణము మూలము. యుద్ధమపురుషక్రియేకారములు మీఁదిసూత్రపునిత్యసంధికి విషయములు. ఉత్తమపురుషైకవచనమును ఎడవర్ణకము గలిగిన లాట్ ప్రథమపురుషైకవచనమును, ద్రుతప్రకృతికము లగుటంజేసి యిఁకాదినూత్రని షేధమునకు గుఱియై సంధివిషయములు గాఁజాలవు. ఇఁకఁ బ్రథమపురుషైకవచనములకు వేసికిని దుదినికారము సంభవింపదు. భూతకాలికక్రియలందే సాధారణముగ నిత్యము చూపబడెడిది. కానఁ గళలగుభూతకాలికప్రథమోత్తమపురుషబహువచనముల తుది నున్నప్రాప్త్యేకారమున కచ్చు పరముగా సంధి వికల్పముగ నగువని సూత్రార్థము లభించెడిది. వచ్చిరి + అప్పుడు:— ఇందు వచ్చిరనునది భూతకాలికప్రథమపురుష బహువచనరూపము. సంధి కలుగ వచ్చిరపుడగును. సంధిరానిచో యడాగమము కలుగ వచ్చిరియపు డగును. వచ్చితిమి + ఇప్పుడు:— వచ్చితి మనునది యుత్తమపురుషబహువచనము. సంధి కలుగ వచ్చితిమిప్పుడనియుఁ గాకున్న వచ్చితిమియిప్పు డనియు నగును.

సూరి 'వచ్చితిని' అను నుత్తమపురుషైకవచనము నిం దుదాహరింపలేదు. ద్రుతప్రకృతికమగుట నిఁకాదని షేధమునకు విషయముగఁ జేసెనందమన్న నందును దీని నుదాహరింపలేదు. చింతామణివలె దీని నేహ్యుదిసంధివిషయముగఁ జేసెనందమన్న నందును దీని నుదాహరింపమి నట్లనుమానింప వీలులేదు. చింతామణియం దిత్యసంధి విధానములు రెండే యుండుటంజేసి దీనిం గిమాదులలోఁ జేర్చి ప్రాయోగ్రహణమునం జేసి సంధిరాదని బాలసర్వతి 'కొలిచితిసంబ'నని యుదాహరించె. అహోబలపండితుఁడు గిమాదులలో నె దీనిం జేర్చెనుగాని యందలి ప్రాయశ్చిద్ధమును వికల్పవర్ణముగ నెన్ని 'చేసితచ్యుతార్చనము చేసితచ్యుతార్చన'మని యుదాహరించెను. చింతామణిని వివ

రించునధర్వణుడు 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ క్రియేతో వా భవేత్ చ్యుతిః' 'నిత్య మన్యస్య' అని యుత్తమపురుషేశ్వరమునకు వికల్పసంధి నే యంగీకరించి వచ్చితినిపుడు వచ్చితిపు డనురూపములనే సిద్ధింపఁజేయువాఁడని వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసియున్నారు. కిమాదిసూత్ర వ్యాఖ్యాసందర్భమునను నహోబలుఁడు 'కొలిచితభిజ్ఞ', 'కొలిచితిసభిజ్ఞ' అని యుదాహరించెను. అప్పకవి 'బ్రదికితినఁగ' అని యుదాహరించి దీనికి సంధి రాదని తెల్పినాఁడు. చింతామణివిషయపరిశోధనకర్త యుత్తమపురుషైకవచనమును గిమాదిసూత్రవిషయముగనే చేసియుం జింతామణి ననుసరించి 'కొలిచితిని' అను మున్నగురూపములే యుత్తమపురుషరూపములు గానోపునుగాన వీనికి సంధి కల్గిన 'కొలి చితిసంబను' అనియుం గలుగకున్న 'కొలిచితిని సంబను' అను మున్నగురూపము లేర్పడు ననెను. చింతామణిలో ద్రుతప్రకృతికముల కచ్చుపరమగునపుడు సంధినివారించు సామాన్యసూత్రము లేమింజేసియు నచీసంధివిధులెల్ల ద్రుతప్రకృతికాద్రుతప్రకృతిక సామాన్యము లగుటంజేసియు వారువారెల్ల నాచూరీతుల నీరూపసాధనమువిషయమున వివదించుట జరిగెనని తోచెడిది. ఇందు సూరి సంధిప్రణాళిక కెట్టిరూపములు సమ్యత ములో నిందు స్పష్టముగ నుదాహరింపమిని బరిశీలించవలసియున్నది.

ఇకారాంతధాతువులఁ దెనుఁగున సామాన్యముగఁ గానము. భూతకాలిక తివర్ణ యోగముననే క్రియలికారాంతములగుట సంధివించెడిది. క్రియాపదములం దిత్తని సామాన్యముగ ననుటంజేసి క్రియలందలి తుదియికారములెల్ల సీసూత్ర సంధికి విషయములే యగును. మధ్యమపురుషేశ్వరములకు నిత్యసంధి విహిత మగుటంజేసి యవి మాత్ర మిందుఁ జేరవు. ఏమ్యాదిసంధిక్రియేకారవిషయము గాక శబ్దాంత్యేకారవిషయమగుట యుదాహరణములనుబట్టి స్పష్టమగును. క్రియేత్తని కంతోక్తముగఁ గ్రియేకారము లకు సంధిని విధించుట నిందుమాని యగతికముగ నుత్తమపురుషేశ్వరమును నేమ్యాదు లలోఁ గూర్చుటయు నయుక్తికమే యగు. ఇకాదినిషేధము కంతోక్తముగఁ గ్రియే కారములకు సంధిని విధించుదీనికి బాధకము గాఁజాలదు. మఱియు నిది కళేశ్వరము లందు సావకాశమన్న నికాదిసూత్రమును ద్రుతపరకములగు నత్వేతోవ్యవహారములందు సావకాశమే యనకతీరదు. ద్రుతప్రకృతికము నచీసంధివిషయముంజేయ ద్రుతాచ్చు లుప్తమగునని యంగీకరింపక తీరదు. కానఁ బైకారణముల ననుసరించి వచ్చితిని+ ఇపుడు=వచ్చితి+ఇపుడు:—సంధి రాఁగ వచ్చితిపుడగును. సంధి రాకున్న వచ్చితినిపు డగుననియనఁదగు. క్రియేత్తనుటంజేసి సంధిలో ద్రుతస్వరము లుప్తము గాదన్న ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు ద్రుతమే నిలుచుట ప్రసిద్ధముగాన సంధి కలుగ 'వచ్చితినిపుడు', కలుగకున్న 'వచ్చితినినిపుడు' అని యగును. మధ్యమపురుషమున లిङ్గాడ్వకారమాత్రము

నకు లోపము రాఁగఁ దత్సూర్యతివర్ణకేకారమే సంధివిషయ మైనట్లు 'వచ్చితిని' అను నది యచ్ సంధిలో 'వచ్చితిన్' అనురూపమునందినను దత్సూర్యతివర్ణకేకారమే యీసూత్రసంధికి విషయమగుట వచ్చితిపుడనురూపము గానోపును. మధ్యమపురుషమున వకారసూత్రమునకే లోపము గలుగుటంజేసి వకారసంబంధమగు నికారముసంబంధము తివర్ణకమునకు సిద్ధించెడిఁగాన నందు సంధిసూత్రమునకుఁ బ్రవృత్తి గలిగెననియు 'వచ్చి తిని' ఇత్యాదులందు సంధిలో ద్రుతస్వరము లుప్తమగుట దానియికారముసంబంధము తివర్ణకమునకు లేమి సంధి యందుఁ గలుగదనియునన్న వచ్చితినిపుడనియే యగుంగాని యాపక్షమున తివర్ణకముమీఁది యిత్తులకు మాత్రమే యీసూత్రములు సంధిని విధించు నవని స్పష్టముగా సూత్రకర్త చెప్పకుండుట యనుచితముగ నున్నదనకతీరదు. కానఁ బైని వివరించిన ప్రకారముత్తమపురుషైకవచనమున కచ్ సంధిరూపము లేర్పడుచున్నను దుల్యబలవిరోధవిధులలోఁ బరకార్యమే బలవత్తరమను సంస్కృతవ్యాకరణమర్యాద ననుసరించి యీకాదిసూత్రకార్యము పరకార్యమగుటచేతను, నది ద్రుతపూర్వస్వర సంధిని షేధవిధాన మగుటచేతను, సంధిని ద్రుతస్వరలోపము కలిగిన 'వచ్చితిన్ + ఇపుడు' ఇత్యాదులందు దానికే ప్రవృత్తికలిగి వచ్చితినిపుడను మున్నగురూపములేర్పడు ననుటయే బాలవ్యాకరణసద్ధతికిఁ దగియుండునుగాని వచ్చితిపు డిత్యాదిరూపములుకలుగు ననుట యర్హము గాదని యంగీకరింపవలయును. ఇట్టిబాలవ్యాకృతిసంస్కారమే 'గాండివి నోవ్వఁ బల్కితిటు' అనుప్రయోగమును బల్కి యిటు; బల్కితిని' అని మార్చెననుట తెల్లము. చింతామణివ్యాఖ్యాతలును విమర్శకులను, వచ్చితినిపుడను జాతిరూపముల నేక గ్రీవముగ నంగీకరించినవారు. ఒక్కయహోబలుఁడు తక్క నన్యులేవ్వరును నుత్తమైక వచనసంధిరూపములుగ వచ్చితిపుడనుజాతిరూపముల నంగీకరించినవారు గారు. కాన నిద్దాని నికాదిసూత్రనిషేధమునకే పాలుచేసి వచ్చితినిపుడని సాధించుటయే బాల వ్యాకరణప్రణాళికకు సమ్యతమని యంగీకరించుట సరసమును సాధారమును నగునని తోచెడి. ఇక నికాదిసూత్రమున 'ఉండెడిన్ + అతఁడు' అని యుదాహరించి యుండెడినతఁడని సాధించుటనుబట్టి యిట్టివానియికారము క్రియాపదంబులం దిత్తున కనుదానికి విషయము గాదనుట స్పష్టము. కాఁగా నీసూత్రము ద్రుతపరకములుగాని క్రియేకారవిషయమునుట తెల్లమయ్యె. ఉత్తమపురుషబహువచనము నిందుదాహరించి వికల్పసంధిని జూపుటంజేసి యెవరెట్లన్నను బాలవ్యాకరణమతమున దీనికి సంధివికల్పముగ నగునని చెప్పక తీరదు. కాఁగా నిందుఁ బ్రథమపురుషమునకు వికల్పసంధి విధించుట చింతామణికంటె విశేషమనియు నిదియు 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ' అను సధర్వణ కారికను గళేకారవిషయముగ నమన్వయించుటచేఁ గలిగినదనియు సంభావింపవల

యును. 'నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః' అని ప్రథమమధ్యమేకారములకు నిత్య సంధిని విధించు చింతామణిని 'ప్రథమే చోత్తమే చైవ క్రియేతో వా భవేత్' చ్యుతిః నిత్యమన్యన్య' అని యాధర్వణము నిత్యసంధివిషయమైన ప్రథమపురుషేకారమునకు వికల్ప సంధిని విధించుచు సవరించుటంబట్టి తత్కాలమునకే ప్రథమపురుషేకారమునకు వికల్ప సంధి ప్రసిద్ధమయ్యెనని యనుమానింపఁ దగును. ఇట్టిస్థితిలోఁ గూర్చుండిరి యెండొరు' అను శ్రీనాథప్రయోగమును బరపురుషక్రియలఁ బ్రకృతిభావముగలనే యని యప్పు కవి యధిక్షేపించుట యసంగతము. గుప్తార్థప్రకాశిక నిత్యమిత్యాదినూత్రస్థపురుష శబ్దము ప్రథమపురుషబోధకముగ నెన్ని ప్రథమోత్తమపురుషములకు వికల్పసంధిని మధ్యమపురుషమునకు నిత్యసంధిని గల్పించుచు నీయర్థమునే యాధర్వణము తెల్పునను చున్నది. ఆధర్వణ మిప్పట్లునఁ జింతామణినూత్ర మట్టియర్థము నీయకుండుటంబట్టి యట్టికొఱంతను దీర్పఁ బుట్టినదిగానఁ జింతామణినూత్రార్థమునే యేకరుపువేయునది గాఁజాలదు. మఱియు నన్నయప్రయోగములందు బ్రథమమధ్యమేకారములకు నిత్య సంధియే గన్పట్టు. వీని కెచటనైన సంధ్యభావము నన్నయప్రయోగములందుఁ జూపట్టిన నప్పట్లులు వాక్యాంతపాదాంతత్వములు సంభవించుటను సంధిచేయ నక్కఱ లేనిచోటులే యైయుండుననుట సాహసముగాదు. కానఁ జింతామణి ప్రథమపురుష వికల్పసంధిని బ్రతిపాదించునట్లుగ నర్థముచేయుట ప్రాచీనవాఙ్మయప్రయోగవిరుద్ధ మనుటకు సందియము లేదు.

ఇట్లు పరిశీలింప నీనూత్రము కళేకారవిషయమై వికల్పసంధిని వానికి విధించునదగుటచేత మచ్చున కికారాంతమైన యొకధాతురూపమును నేమ్యాదులలో సూచనకై చేర్చి యీనూత్రమును ద్యజించుటయే యుచితమని తోచెడి. "విమ్యాది నూత్రము శాబ్దికేకారవిషయము; ఇది క్రియేకారవిషయము." అను భేదముదప్పు నితరమంతయు నభిన్నమే.

మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగును. ౭.

ఏలితివి	...	అపుడు	...	ఏలితివపుడు.
ఏలితి	...	ఇపుడు	...	ఏలితిపుడు.
ఏలితిరి	...	ఇపుడు	...	ఏలితిరిపుడు.

టీ. "నిత్యమనుత్తమపురుషక్రియాస్వితః" అను దానిని వివరించు 'నిత్యమన్యన్య' అనునాధర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషైకవచన బహువచనములకుది యికారములకు నిత్యముగా సంధి యగును. లిట్లాట్టులవకారమునకు వికల్పముగ లోపము కలుగునను

విధిచే మధ్యమపురుషైకవచనమున వకారముమాత్రము లోపించినను నీవిధి పర్తించునని గ్రహింపవలెను. భూతకాలికరూపములందే యికారము తోచుచుగాన నీమాత్రమునకు భూతకాలికమధ్యమపురుషరూపములే విషయములనుట న్నష్టము.

ఏలితివి + అపుడు:—పూర్వపరస్వరములస్థానమునఁ బరస్వరమకారము నిలువ ఏలితివపుడగును. మధ్యమపురుషవకారము లోపింప “ఏలితి + అపుడు = ఏలితపుడు” అని యగును. ఏలితిరి + అపుడు = ఏలితిరపుడు. ఇందు వికల్పము విభాష మొదలగు వికల్పతం చెల్లుపదములు లేమి నీవిధి నిత్యమనియే భావింపవలెను. ఈసంధి యెల్ల లాక్షణికుల మతమునను నిత్యమే.

క్వార్థంజైనయిత్తునకు సంధిలేదు. ౮.

వచ్చి ... ఇచ్చెను ... వచ్చియిచ్చెను.

టీ. “క్వార్థేతో న భవేత్తదా” అనునాధర్వణము మూలము. క్రియ కిరి సూత్రముచే క్వార్థమున ధాతువున కికారము విధింపఁబడినది. ఏకవస్తువ్యాపారములను చెల్పుడు రెండుక్రియలలో ముందు జరిగినవ్యాపారమును చెలుపుక్రియకు నికారము కలుగు. అట్టియికార మంతమందుఁ గల క్రియారూపములకు సంధిరాదు. సంధి కలుగ నపుడు పరస్వరమున కవయవముగ యడాగమము కలుగును. వచ్చి + ఇచ్చెను = వచ్చి యిచ్చెను. చేసి + అడిగెను = చేసి యడిగెను. ‘త్యక్త్వా, కృత్వా, గత్వా’ ఇత్యాదులు సంస్కృతక్వాప్రత్యయంతములు. విడుచు + ఇ, విడిచి = చేయు + ఇ = చేసి, పోవు + ఇ = పోయి మొదలగునవి తెలుఁగునందలి క్వార్థకములు. క్వాస్థానమునఁ చెలుఁగున క్రియల కికార మంతమునఁ గలుగు. ధాతువు సోపస్వరమైనను ననుప స్వరమైనను క్వాప్రత్యయము సంస్కృతమునఁ గలుగును. ధాతువు సోపస్వరమగునపుడే ల్యప్ ఆను ప్రత్యయము క్వాప్రత్యయస్థానముననే యందుఁ గలుగును. సంస్కృతమున నైన క్వాల్పల్యపుల రెండింటి స్థానమునను తెలుఁగున నికారమే క్రియంతమునఁ గలిగెడి.

ఇప్రత్యయంతావ్యయమునకు సంధియుఁ జూపట్టెడునని త్రిలింగలక్షణశేష కర్త ప్రయోగముల నుదాహరించి బాలవ్యాకరణముతోవ నిష్పట్టున సవరించినాఁడు. విజయవిలాసాదికావ్యములం దీసంధి యచ్చటచ్చటఁ జూపట్టెడి. ప్రాచీనకావ్యము లందును క్వార్థకేకారసంధి కలదందురుగాని యట్టివానిం గొన్నింటిని శబ్దపల్లవములుగ నమర్చించియుఁ గొన్నింటిని వేఱొకలాగున సంస్కరించియుఁ గనరాకుండఁ జేసిననుట యసంగతము గాదు. ‘క్వార్థేతో న భవేత్తని’ యధర్వణుఁడు శాసించుటనుబట్టి యాకాలమునకే క్వార్థకేకారసంధివిషయకవాదము గలదనుట నిర్వివాదము.

ఇకాదులకుఁ దప్పు ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు. ౯.

ప్రథమేతరవిభక్తివిధి నిరవకాశంబు గావున దీనిని బాధించెడిని.

వచ్చున్ ... ఇపుడు ... వచ్చునిపుడు.

చూడన్ ... అయితి ... చూడనయితి.

ఉండెడిన్ ... అతఁడు ... ఉండెడినతఁడు.

ఇక-ఇక-ఎట్టకేలకు-ఎట్టకేని. ఈయవి యికాదులని యెఱుంగునది; వీనికి సంధివైకల్పికము.

టీ. ఈ క్రింద నుదాహరించిన నాల్గుశబ్దములకుఁ దక్కు నితరములగు ద్రుతప్రకృతికములకు వేసికిని సంధిరాదు. 'ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి ద్రుతపూర్వాచ్చునకే యగును గాని ద్రుతాచ్చునకుఁ గాదు. అనఁగా నచే సంధివిషయమున నీనాల్గుశబ్దములందలి ద్రుతములు తప్ప నితరశబ్దములందలి ద్రుతములెల్ల నచే సంధి కడ్డును గలుగఁజేయునవి' యని గ్రహింపవలయును. మఱియు ద్రుతప్రకృతికమును సంధివిషయముగఁ జేయ ద్రుతమునందలి యచ్చు లోపించుననియు గ్రహింపవలెను. వచ్చును+ఇపుడు = వచ్చున్ + ఇపుడు = వచ్చునిపుడు. వచ్చిపుడని సంధి గలుగదు. వచ్చుననునది తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనము. ఇది ద్రుతాంతము. ఇందు 'ను' అను ద్రుతమునకుఁ బూర్వమున నున్న 'చ్చు' అని దానియందలి ఉకారమునకు సంధి కలుగదు. చూడను+అయితి = చూడన్ + అయితి = చూడనయితి. ఇందు 'చూడను' అనునది వ్యతిరేకార్థతోత్తమపురుషైకవచనము. 'అయితి' అనునది దాని కనుప్రయుక్తమైన లిడంతంబైన యగుధాతూత్తమపురుషైకవచనము (చూ. క్రియ. 114) 'చూడను' అనునది ద్రుతాంతము. ఇందు 'ను' అను ద్రుతమునకుఁ బూర్వమున నున్న ఉకారమునందలి అకారమునకు సంధిరాదు. ఉండెడిని+అతఁడు = ఉండెడిన్ + అతఁడు = ఉండెడినతఁడు. 'ఉండెడిని' అనునది తద్ధర్మ ప్రథమపురుషైకవచనము. ఇది ద్రుతాంతము. ఇందు నివర్ణకమునకుఁ బూర్వమున నున్న ఉకారమునందలియికారమునకు సంధిరాదు. ఉత్వాత్వేత్వాంతములకు ద్రుతప్రకృతికములకు సంధి రామికి నివి క్రమముగ నుదాహరణములు. ఉత్వాత్వేత్వ సంధివిధులందు ద్రుతప్రకృతికములకుఁ బ్రవేశమే లేదన్న వీనికి సంధి ప్రాప్తియే లేదు. కాన నాయాసూత్రముల సంధుల కివి గుఱియై యేతత్సూత్ర నిషేధమునందునని గ్రహింపకున్న నివ్వీధికి సార్థక్యము సంభవింపదు. ఈసూత్రము ద్రుతపూర్వస్వరముల కెల్ల సంధిని నిషేధించునదగుటఁ బ్రథమేతరసూత్రమునందలి ద్రుతపూర్వోకారములెల్ల నేతత్సూత్ర నిషేధమునకు లక్ష్యములు గావలసినవే! కాని ప్రథమేతరసూత్రోదాహరణ

ములపట్టును నీసూత్రమే ప్రవర్తించునెడలఁ బ్రథమేతరసూత్ర ముదాహరణాంతరములు లేమిని నిరర్థకమై పరిత్యాజ్యమయ్యెడిది. ప్రథమేతరసూత్రమున కా ద్రుత పూర్వాకారములే విషయములుగాని యన్యములు లేవు. ఈసూత్రమునకన్న నో ద్రుత పూర్వాచోప్రపంచమంతయు లక్ష్యమే యగును. కాన ద్రుతాంతములైన ప్రథమేతర విభక్తిశత్రుత్వచువర్ణములయు కారములనే యాధారముగఁ జేసికొని పుట్టిన ప్రథమేతరవిధి వానియభావమున లక్ష్యశూన్యమై నిరపకాశమై ప్రథమేతరశత్రుత్వచువర్ణ కోకారేతరములగుబహులక్ష్యములందు వర్తించెడి సావకాశవిధి నిఁకాచిసూత్రమును బాధించి తానే ప్రథమేతరశత్రుత్వచువర్ణో కారములకు సంధిగూర్చునని భావము. ప్రథమేతర సూత్రలక్ష్యములు ద్రుతప్రకృతికము లిఁకాదిని షేధమునకు విషయములు గావని తాత్పర్యము.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందలి యత్వేత్వోత్పన్నసంధిసూత్రములు ద్రుతప్రకృతి కాద్రుతప్రకృతికసాధారణములగుట ద్రుతపూర్వాచ్చులకెల్ల సంధి సంప్రాప్తమగుటం జేసియు, ద్రుతమున కచ్చు పరమగునపుడు ద్రుతలోపసంక్షేపములు విధింపఁబడమిం జేసియు, బదాదియకారమునకు ద్రుతముతోడి సంక్షేపమును, నది పరమగునపుడు ద్రుతమున కగులోపమును, వారింప 'స త్వత్రాజ్వతా' ర్యంజ్ఞేయం యన్య' ద్రుతప్రకృతి కేభ్యః' అనుసూత్రము సమర్థమై యుండుటంజేసియు, 'లుకస్సంక్షేపా నాచి' యను సూత్రము ద్రుతప్రకృతికమున కచ్చు పరమగునపుడు సంధిలోఁ గలిగెడు ద్రుతాదృశ్యతను స్వపూర్వస్వరాశ్రయణరూపమగు ద్రుతసంక్షేపమును, వారించి తన్ములమున నైన 'వచ్చుక్-ఇపుడు' అనురూపమైన వ్యవహితోచ్చారణమును, నాఁపి ద్రుతమును బరాచ్చుతోడనే కూర్పవలెనను(వచ్చునిపుడు) విషయమును నిరూపించునదిగా భావించి తదాధారముగ నీసూత్రమును సూరి సూత్రించియుండనోపును. 'లుకస్సంక్షేపా నాచి' అనుదానిని ద్రుతప్రకృతికస్వరసంధి నిషేధపరముగ సంభావించి యుండనోపునని యభిప్రాయము. సంధి 17 లో దీనివిస్తృతి నరయునది.

అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱచుగనగు. ౧౦

ద్విరుక్తముయొక్క పరరూప మామ్రేడిత మనంబడు. తఱచుగ ననుటచేత నొకానొకచోట వైకల్పికసంధియుం గలదని తాత్పర్యము.

ఔర	...	ఔర	...	ఔరార
ఆహః	...	ఆహః	...	ఆహఃహః
ఎట్టూ	...	ఎట్టూ	...	ఎట్టెట్టూ

ఓహో ... ఓహో ... ఓహోహో
 ఏమి ... ఏమి ... { ఏమేమి.
 ఏమి యేమి.

ఏగి యేగి యనుచోఁ గ్రావ్యర్థంబగుట సంధిలేదు.

టీ. “అద్యస్యాప్రేక్షితేఽంత్యలోపశ్చ” అనునది మూలము. ఒకపద మాయా
 యర్థవిశేషప్రకాశమున రెండుమాటు లావృత్తమగును. అందు రెండవరూపమున కాప్రే
 డితమని సంజ్ఞ. అట్టియాప్రేక్షితము నాఁబడు రెండవరూపము పరముగాఁగ మొదటి
 రూపము సంత్యాచ్ఛునకు సంధి సాధారణముగ నగును. కొండొకచో వికల్పసంధియు
 సంభవించును. ద్విరుక్తము = రెండుమాటులు పలుకఁబడుపదము. పరరూపము = రెండవ
 రూపము. ఔర + ఔరః— ఔర యనురూపముయొక్క ద్విరుక్తము. ఇందు రెండవ
 మాటు పలుకఁబడు పద మాప్రేక్షితము. అది పరముగా మొదటిపదము సంత్యాచ్ఛుగు
 అకారమునకు సంధి కలిగి పూర్వపరముల నున్న అకారౌకారములస్థానమున నౌకారమే
 నిల్చి ‘ఔరౌర’ అని యయ్యెను. ఇచ్చోమాత్రము ‘ఔరయౌర’ యనరాదు. ఇట్లే
 ‘అహయాహ’ యనరాదు. తక్కినమూఁడుదాహరణములందు సంధి కలుగుటయుఁ
 గలుగకున్న యడాగమము కలుగుటయు నగునని యెఱుంగవలయును. త్వాద్యర్థమునకు
 ద్విరుక్తి కలిగినను త్వాద్యర్థమైన యికారమునకు సంధి రాదనువిధింజేసి యచ్చో సంధి
 రాదనియే గ్రహింపవలెనుగాని యీమాత్రముచే సంధి కలుగునని గ్రహింపరాదు.
 ఏగి యేగి—ఇది త్వాద్యర్థమున కైన ద్విరుక్తరూపము. ఇచ్చో సంధిరామి యడాగమ
 మే కలుగ ఏగియేగి యయ్యెను. ఈసంధి వికల్పముగఁ గొన్నియెడల నగుటకును గొన్ని
 యెడల నిత్యముగ నగుటకును గొన్నియెడల రాకుండుటకును దఱచు శబ్దము శరణ్యము.
 ప్రయుక్తముల ననుసరించి దీని నుపయోగించికొనవలయును. బహుప్రసిద్ధప్రయోగ
 ములంబట్టి యేగులోనర్థబిందువు లేదనియే యనఁదగును.

అంద్యవగాగమంబులందప్పు నపదాదీస్వరంబు పరంబగునప్పు

డచ్చునకు సంధియగు. ౧౧.

మూర ... ఎఁడు ... మూరెఁడు.
 వీనె ... ఎఁడు ... వీనెఁడు.
 అర్థ ... ఇంచు ... అర్థించు.
 నిర్జి ... ఇంచు ... నిర్జించు.

అంద్వవగాగమంబులు పరంబులగునపుడు యథాసంభవముగా గ్రహించునది. రాములందు-రాములయందు-హరియందు-ఎనిమిదవది - ఎనిమిదియవది.

టీ. 'పరిమితౌ సమస్తానామ్' 'సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయాచః' అనునవి మూలములు. స్వతంత్రప్రయోగమున కర్తృములుగానివి యపదములు. అవి యాయాప్రకృతులం గూడియే యర్థవంతములగు. ఆయావాని కాయాయర్థాదులందగు ప్రత్యయములని యనఁదగు. అట్టి యపదముల తొలియచ్చు పరమగునపుడు పూర్వముననున్న వేయచ్చు లైనను సంధి నిత్యముగఁ గలుగును. 'అందు' అను సప్తమివిభక్తిప్రత్యయమును, సంఖ్యకుఁ బూర్వార్థమున నగు 'అవ' అనునదియుఁ బరమగునపుడు ప్రయోగాను సారముగ నీసంధికే బ్రవృత్తిప్రవృత్తులఁ గల్పించుకొనవలెను. మూర + ఎడు:— మూసార్థకమగు 'మూర' అనుదానికి తద్ధితప్. 25 నూ॥ చే 'ఎడు' అనువర్ణకము కలిగెను. 'ఎడు' అనునది మూసార్థకమునకే గలిసియేగాని స్వతంత్రముగాఁ బ్రయోగింపఁ బడదు. కాన నిది యపదము. దీనియాద్యచ్చు ఎకారము. ఇది పరముగాఁ బూర్వము నచ్చునకు సంధి యయ్యె. అకారైకారముల రెండింటిస్థానమున ఎకారము కలుగ మూరఁడను రూపమయ్యెను. వీసె + ఎడు = వీసెడు. ఇదియు మూసార్థకశబ్దరూపమే నిర్ణీతంబు:—ఇది సంస్కృతభాతువున కించుగాగమము క్రియ. రీసెనూ॥ చే గలిగిన రూపము. ఇందు 'ఇంచు' అనుదానికి స్వతంత్రప్రయోగము లేదు. ఆయాభాతువుల కిది చేరియుండును. కాన నిది యపదము. సంధిరా నిర్ణీతచని యగును. ఇట్లే అర్థించని యెఱుంగవలెను. భారతాదులందు 'ఏము వెలిగాఁగ మాతండ్రికించునెట్లు' అనునొంటు లందలి ఇంచునని స్వతంత్రప్రయోగార్హమగు భాతువగుట నద్దాని నపద మనఁజనదు. ఆరయనరయ నాయావ్యాపారవాచకములగుక్రియల కిష్టపడనునర్థమున నిదియే చేరఁడి గాని లాక్షణికు లిద్దాని వివక్షింపమిని బ్రత్యయమనవలసివచ్చెను. రాముల + అందు = రాములందు: సంధికలిగినరూపము. రాములయందు: సంధిరానిరూపము. హరి యందు: సంధిరానిరూపము. హరందనుసంధిరూప మప్రసిద్ధము. ఎనిమిది + అవది = ఎనిమిదవది: సంధిరూపము, ఎనిమిదియవది: సంధిరానిరూపము. ఇట్లే ప్రయోగదృష్టి నీసంధి కలుగుట కలుగకుండుటయు నరయవలయును. అంద్వవగాగమములు పరములగు నపుడు తప్ప నితరములు పరములగునపు డీసంధి నిత్యముగ నగునని గ్రహించునది 'సంధిర్నిత్యం ప్రత్యయాచః' అను నాధర్వణమునుగూడ నీవిషయమున సూరి యాద రించెననుట స్పష్టము.

కుఱు చిఱు కడు నడు నిడు శబ్దముల ఊడల కచ్చువరంబగునపుడు
ద్విరుక్తటకారంబగు. ౧౨.

కుఱు	...	ఉసురు	...	కుట్టుసురు.
చిఱు	...	ఎలుక	...	చిట్టెలుక.
కడు	...	ఎదురు	...	కట్టెదురు.
నడు	...	ఇల్లు	...	నట్టిల్లు.
నిడు	...	ఊరుపు	...	నిట్టూరుపు.

టీ. 'కేచిదాదా' ద్వివర్ణ కాః' అనునాధర్వణము మూలము. కుఱుచిఱుశబ్దముల తుదినున్న గురురేఫమునకును, కడు నడు నిడుశబ్దములతుదినున్న డకారమునకును నచ్చు వరమగునపుడు ద్విత్వటకారము (ట్ట) కలుగును.

కుఱు + ఉసురు = కుట్ట + ఉ + ఉసురు = కుట్టుసురు. కడు + ఎదురు = కట్ట + ఉ + ఎదురు = కట్టెదురు. ఇట్లే తక్కినపూర్వాహములు. 'కుఱు చిఱు' అనునవి వృత్తియందంత్యమగుహల్లు లోపించిన "కుఱుచ చిఱుత" అనువానిరూపములు. 'కడు' అనునది వృత్తియందంత్యద్రుతము లోపించిన 'కడుక్' అనుదానిరూపము. 'శిట్టెలి, కుఱుయిర్, కట్టాణి, నెట్టుయిర్పు', అను నరవభాషారూపములనుబట్టి యీద్విత్వవిధానమును సూరి కల్పించెనందు. సాధారణముగ నిట్టిరూపములు నన్నయభారతభాగమున నగ పడమింజేసి కావలయు నాతనిచింతామణి యీవిషయమున నేమియుఁ దెల్పదయ్యెను. 'కడు నెండ' అనునట్టిరూపములే యందు వ్యస్తములు గాననగునని తోచెడిది. చిఱుతశబ్దమునకగు టకారద్విత్వమందుమృగ్యము గాఁదగు. ఇందుఁ జిఱుశబ్దమునకైన ద్విత్వటకారరూపములను బ్రౌఢవ్యాకర్త చిట్టిశబ్దరూపములుగ సంభావించి సాధుత్వమును దెల్పినాఁడు. (చూ. ప్రౌఢ. సం-4.)—చిఱుతపులి చిఱుతకూఁకటి నాఁడు మొదలగు వానింబట్టి చిఱుత చిఱులే తొల్లిటివనవలెను. పిదప నిదియే చిట్టియై యుండనోపుఁగాన నీసూరిపద్ధతియే హృద్యమనఁదగు. ఇందు సమాసముననని యనకున్నను నీవిధి సమాస విషయమనియే చెప్పవలెను. కాన కడు నెండ, చిఱుతయూర్పు మున్నగువ్యస్తములందీవిధి వర్తింపదని యెన్నవలెను. ప్రక్రియలో 'ఱుడు' అనువానిలో రడలకుమాత్రమే ద్విత్వటకారము విధించుటంజేసి వానివైసుండు నుత్వము మిగులుచున్నది. ఉత్వము మిగులునన్న నపదాదిర్వరసంధికేని యుత్వసంధికేని నిత్యప్రవృత్తి ననుమానింపక తీరదు. కాన ఱుడుల కుత్వసహితములకే ద్విరుక్తటకారము విధించుట యుచితమని తోచెడిది.

టుగాగమాది సామాసికసంధికార్యప్రాప్త్యర్హత లేమింజేసియు, సమాసభూర్వా వయవోదంతములకువలెఁ గాక యిందలి యుదంతములతుదిహల్లులకు మాత్రము ద్విరుక్త టకారాదేశ మగుటంజేసియుఁ బ్రధానముగఁ గల్గునది యుత్పదసంధియే యగుటం జేసియు, ద్విరుక్త టకారాదేశ మవదాదిస్వరసంధివలె నచ్చు పరమగునపు డిందలి యుదంతములకు నిత్యముగ నగుటను సూచించునంకల్పమునంజేసియు, నివిధానమును సామాసికసంధిసూత్రములలో మాని నిత్యాపదాదిస్వరసంధిసూత్రమువెనుకనే నూరి నిలిపె ననఁదగుంగాన నీసందర్భము ప్రకరణభంగదోషయంతమను గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి విచార్యము.

ప్రథమమిఁది పరుషములకు గ స డ ద వలు బహుళము
గానగు. ౧౩.

వాఁడు	...	కొట్టె	...	{ వాఁడు గొట్టె.
				{ వాఁడు కొట్టె.
అపుడు	...	చనియె	...	{ అపుడు సనియె.
				{ అపుడు చనియె.
నీవు	...	టక్కురివి	...	{ నీవు డక్కురివి.
				{ నీవు టక్కురివి.
మీరు	...	తలఁడు	...	{ మీరు దలఁడు.
				{ మీరు తలఁడు.
వారు	...	పోరు	...	{ వారు వోరు.
				{ వారు పోరు.

అప్పు డిప్పు డెప్పు డనుశబ్దములు నిత్యైకవచనాంతములు; వాగను శాసనులు యదా తదా యని గ్రహించుట ప్రపంచార్థమని యెఱుఁగు నది ఈకార్యము కళలగు క్రియాపదములమిఁద సహితము కానంబడియెడి.

రారు	...	కదా	...	{ రారు గదా.
				{ రారు కదా.
వత్తురు	...	పోదురు	...	{ వత్తురువోదురు.
				{ వత్తురుపోదురు.

టీ. “గనడదవా స్వ్యుః ప్రథమామాత్రాత్” అనునది మూలము. ప్రథమాంతముమీది పరుషములకు గనడదవలు బహుళముగా నగును. ప్రయోగదృష్టిని బరిశీలించునపు డిక్కార్థము కళాంతములమీదఁ గలుగునదిగ సంభావింపక తీరదు. ప్రథమావిభక్తి కళగాను బ్రథమపదము కళల కుపలక్షణమని గ్రహించునది. మూలస్థమగు ‘మాత్రాత్’ అనునది యిట్టియర్థమును గల్పించుటకుఁ బ్రమాణ ముండు. కాని డుమువులు తుదిని గలిగినట్టియు, నవి గలుగనట్టి చెట్టు మొదలగునట్టియు శబ్దములనుబోధింప మాత్రపదము నిల్పెనని ప్రాచీనభాషాదృష్టిని జెప్పకతప్పదు. కాని దీని నూతఁగఁ గొనియే లాక్షణికు లీసంధిప్రవృత్తివిషయమునఁ బలుపోకల పోయినారు. వాఁడు + కొట్టె:—‘వాఁడు’ అనునది ప్రథమ, దీనిమీది పరుషముగు కకారమునకు గకార మివిధిచేఁ గలిగి ‘వాఁడు గొట్టె’ అని యయ్యె. ఈవిధి వికల్పముగాన ‘వాఁడు కొట్టె’ అని పరుషమునకు గకారము కలుగనిరూపమును బక్షమున నేర్పడెడి. ఇట్లే చటత పలకు సడదవలు గల్గిన తక్కినయుదాహరణము లూహ్యములు. ఇందు రెండవయుదాహరణమునం దాదిపదమగు ‘అప్పుడు’ అనునది నిత్యైకవచనమగుటంజేసి దానిని బ్రథమ గనే భావింపవలెను. ‘అప్పుడు’ లనిగాని, ‘అప్పుడును, అప్పుడుచేత’ ననిగాని, యితరవచనములందును నితరవిభక్తులందును నిది యుండదు గాన, నిత్యైకవచనమని సూరియాశయము. వాగనుశాసనముల=ఆంధ్రశబ్దచింతామణికర్త. “తిజ్జధ్యశేషషష్ఠీసుస్కర్తప్రవచనీయజవిభక్తిః, కించిత్ప్రశంసనాద్భుతసంతాపయదా తదా కిమేవాంశః. క్షాకీలతూష్ణీమాద్యానభిదధతి కళాద్రుతో నయేహం స్యాత్” అని నన్నయ కళాశబ్దవివరణసందర్భమునఁ (సున్) బ్రథమాభిన్నములుగ (యదా తదా) నెప్పుడప్పుడనువానిని బేర్కొనుటంబట్టి తా నెప్పుడప్పుడనువానికి నిరూపించిన ప్రథమాంతత్వ మాధారమగుమూలగ్రంథప్రణాళికకు విరుద్ధమని యేరైన శంకింతురేమో యని యనుమానించి సూరి, (సున్) ప్రథమను గళగా నిరూపించియు నప్పుడెప్పుడనువానిని దిరుగఁ గళలలో వాగనుశాసనము పేర్కొనుటకు, కళాసమూహమును విస్తరించి చూపుచు సుబోధము చేయుటే ఫలముగాన నాతనికి బ్రథమకంటె నెప్పుడెప్పుడనునవి భిన్నములనుతలంపు లేదనియు, దానఁ దాను బ్రథమలన్నమాట కాతనిమోట విరోధించునది గాదనియుఁ దాఁజేసినప్రసంగము సుసంగతమే యనియు సమాధాన మప్పు డిప్పు డెప్పు డనువాక్యద్వయమున నిరూపించినాఁడు. కాని నుబంతావ్యయరూపముల ద్వివిధమగు కళాశబ్దసమూహమునఁ బ్రథమనువిభక్త్యంతములలోను, నెప్పుడెప్పుడనువాని నవ్యయములలోను జింతామణికర్త నిరూపించుటనుబట్టి వీనిని బ్రథమాంతములుగ నూతఁడు భావింపలేదనుట స్పష్టము. అవ్యయములకును (సుప్) ప్రథమాప్రత్యయము గలుగుననియు, నది లోపించుననియు, దాన వానికిఁ బదత్వసిద్ధి

కలుగునభియు ననెడు సంస్కృతవ్యాకరణమర్యాద ననుసరించినను వీనియందు సుబంత ములకంటె వైలక్షణ్యము గన్పట్టుచునే యుండును. కాన వానిని జింతామణి సుబంత కళలకంటె భిన్నములుగ నెన్నియుండనోవును.

వైయంశముల గమనించిన నేను వానిని బ్రథమైకవచనములుగ గ్రహించితి ననక యాతనికిని నాయభిప్రాయమే వీనివిషయమునఁ గలదని నిపుణముగ సూరి వ్రాయుట చింత్యము. మీరు + తలఁడు=మీరు దలఁడు:—ఇందు దలఁడనునది తలఁచు ధాతుమధ్యమపురుష బహువచనరూపమా గాక తలఁగు ధాతురూపమా యని సందియం బందనగును. కాని క్రియాప. 101 సూత్రమున సంత్యాక్షరలోపమునకు స్పష్టముగాఁ దలఁచిత్యాది చువర్ణాంతధాతువుల నుదాహరించి విషయములుగాఁ జేయుచుండుటం బట్టియు నందే పిలుచు మొదలగుపదముచే తలఁగిత్యాదులు గ్రాహ్యములుగాఁదగునని సూచించుటంబట్టియుఁ దలఁడనునది సూరిమతమున తలఁచుతలఁగు ధాతువుల మధ్యమ పురుష బహువచనరూపములలో నేదన్నను బాధలేదు.

శాసనములందును, నన్నయప్రయోగములందును నీసంధికిఁ బ్రథమమీఁద నిత్యప్రవృత్తియే గలదు. అధర్వణునికాలమున కీసంధి ప్రవృత్తివిషయమున నిత్య వైకల్పికత లసంఖ్యములయ్యెను. కావుననే “పరుషావా న్వరూపేణ ప్రథమాంతో పరిస్థితాః, కాకా సంబోధనే చాపి హ్యవ్యయే కర్తృధారయే. అచేతనార్థకే శబ్దే ఇతి శృంగారభూషణః, కేచిదాద్యస్య వోసస్యాత్ న చ ప్రాసే యతే తు వా, కేచిద్వయోర్వికల్పత్వం యతే సర్వత్రకేచన.” అని యెల్లయెడలను వికల్పముగ నగుటను యతిప్రాసస్థలములఁ బ్రవృత్త్యప్రవృత్తులను యథాసంభవముగ సిద్ధానుసారముగ నందుటను సధర్వణుఁడు వివరింపవలసివచ్చెను. పిదప రాసురానీసంధి వైకల్పికమై యైచ్ఛికముగఁ బరిణమించెను. ‘గనడదవా స్యుః పదాద్వంద్వే’ అని చింతామణికర్త మఱియొకసూత్రము నారంభించుటంజేసి వ్యస్తమున నీవిధి వికల్పముగఁ గలుగనగునను నుద్దేశము గలవాఁడనుటకును నవకాశము లభించెడి. కాని సమాసత సిద్ధించిన నేకపదత్వ మేర్పడుటయు దానఁ బ్రథమాంతముమీఁది కచటతపలన నచోచ్ఛటల నవకాశములేకుం డుటయు, గమనించి ద్వంద్వమునఁ దిరుగ, గనడదవాదేశవిధానముమూల మొనర్చెననుటయే హృద్యము. మఱియు సర్వలక్షణసారసంగ్రహకర్త కవిసంశయ విచ్ఛేదకర్త మున్నగువా రీసంధి ప్రవృత్త్యప్రవృత్తులఁ బలుగతుల ననుమానించినారు. సూరి సూత్రమున బహుళపదముంజేర్చి యీసంధి ప్రవృత్త్యప్రవృత్తులను యథా సంభవముగఁ బాఠకులే యూహింతురుగాకని నిపుణముగఁ దెలిపినాఁడు. ‘ఈవిధి కళలగు క్రియాపదములందును గనఁబడెడి’ అని ‘రారుగదా’ ఇత్యాదులందె యీవిధి

ప్రవృత్తిని నిరూపించుటంబట్టి కళలలోఁ గ్రీయాపదములమీఁదనే దీని వికల్పప్రవృత్తి కనుజ్ఞ సూరి సూచించెనుగాని యెంత, కొంత యనుమున్నగుకళలపైఁ గాఢనెనని మాత్రము గ్రహింపరాదు. ప్రథమమీఁది యనుటంజేసి ప్రథమలనే గ్రహింపఁగఁ దనియుఁ బ్రథమ ద్రుతప్రకృతికములుగానివానికి సూచకమనియు ద్రుతప్రకృతికములు గానిక్రియలును నేతద్విధివిషయములుగ నెన్నవచ్చుననియును చెలుపుటకొఱకే సూరి యావివరణవాక్యమును వ్రాసెనని యెన్నవలెను. ఇట్లనిన వివరణమందలి నైతమనునది సార్థకమగు. ఈవిధి వ్యస్తపదవిషయము.

తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గనడదవలు రావు. ౧౪.

వాఁడు	...	కంసారి	...	వాఁడు కంసారి.
వీఁడు	...	చక్రపాణి	...	వీఁడు చక్రపాణి.
ఆయది	...	టంకృతి	...	ఆయది టంకృతి.
అది	...	తథ్యము	...	అది తథ్యము.
ఇది	...	పథ్యము	...	ఇది పథ్యము.

టీ. “న వికృతిశబ్దాత్పరతస్సాంస్కృతికానాం భవంతి గనడదవాః” అనునది మూలము. ఇందలి తెనుఁగుపదము సంస్కృతసమేతరమును చెల్పెడి. అనఁగాఁ బ్రాకృత సమ - సంస్కృతభవ - ప్రాకృతభవ - దేశ్యపదబోధకమని భావము.

కళలగు తెనుఁగుపదములకంటే దరువాతనున్న సంస్కృతశబ్దముల క చటతవలకు గనడదవలు గలుగవు. అనఁగా సంస్కృతసమేతరములకుఁ బరమున నైన సంస్కృతసమముల యాదినున్న పరుషములు గనడదవలుగా మాఱవని తాత్పర్యము. వాఁడు + కంసారి:—వాఁడనునది తెలుఁగుపదము. దానికంటేఁ బరమునున్న కంసారియను సంస్కృతపదమునాదినున్న కకారమునకు గకారము రాలేదు. కాన ‘వాఁడు కంసారి’ రనియే యగును. ఇట్లే మీదియుదాహరణములలో ‘చక్రపాణి, టంకృతి, తథ్యము, పథ్యము’ అనునది సంస్కృతపదములు. కాన వానియాదియున్న చటతవలు గనడదవలుగా మాఱలేదు. ఉత్తరమాత్రమును బట్టి యిదియు వ్యస్తపదవిషయమనియే గ్రహింపనగుంగాని మిశ్రసమాసములందలి సాంస్కృతికముల కీయాదేశమురాకుండ వాగించుట యావశ్యకముగాన నుభయ విషయముగ నెన్నవలెనని తోచెడి. ఇందలి తెలుఁగుపదము ప్రాకృతసమభవ-సంస్కృతభవ-దేశ్యవాచక మగుటచేతను, తెలుఁగుపదముల తరువాతసంస్కృతశబ్దముల పరుషములకే యీని షేధముగుటచేతను, తెలుఁగుపదములతరువాతి తెలుఁగుపదముల

పరుషములకును సంస్కృతపదములమీఁది సంస్కృతశబ్దములపరుషములకును సంస్కృత పదములతరువాతి తెలుఁగుశబ్దములపరుషములకును గనడదవాచేశము గలుగనగును. దీని “కావలియైసురరాజ్య శ్రీవాల్మీకం” అను మున్నగు ప్రయోగములు సురక్షితము లయ్యెడిది. మఱియుఁ, జెనుఁగుపదములమీఁది సంస్కృతశబ్ద క త పలకును గ ద వా చేశము ప్రయోగదృష్టమని ప్రాథవ్యాకర్త ‘వీరల్లాపించిన, ఇట్లు దపంబు, వేవణములు’ మున్నగువాని నుదాహరించి సూరి యీసూత్రమును సవరించినాఁడు. (చూ. ప్రా. సంధి. 5) మఱియు “జగములనెల్లడక్...ఎం, తగుమతులైన నోర్తుర” యని లిక్కన యుంఁ బ్రాథవ్యాకర్త సవరణకు మార్గ దర్శకుఁ డైనాఁడు. వ్యస్తములేగాక సమస్తము లును నీసూత్రనిషేధమునకుఁ బాలగుననియే గ్రహింపవలెను. (చూడు మీఁదిసూత్ర ము)వైని నిరూపించిన విషయముల వివరింపనే యధర్వణాఁడు “వికృతాః పరుషాశ్చ స్యు స్స్యస్త ఆద్యబదాదిగాః, నవో గనడదవాస్సేఽపి పరుషాః ప్రథమాహితాత్” అని మూలమును వివరించిగాఁడు. దీనిఁ తెలుఁగులమీఁది సంస్కృతపరుషములు గనడదపలు గాకుండుట చింతామణికర్తనాఁటికే గాక యధర్వణునినాఁటికిని నిల్చియే యుండె ననియుఁ దరువాత నీవిధికి సడల్ను సంభవించెననియు ననుమానింపఁదగును. నన్నయ భాషలో నేఁడిట్టి వచ్చుపడిన పాత్రముల నగపడవు గాని, ప్రాచీనకావనభాషలో “ఇందు వ్రత్యక్షమై ఉర్విజముల్, వ్రాకి, తమ్ముడు వ్రతావమున, విభుండు సక్రి” అను ప్రయోగము లగపడెడిది.

ద్వంద్వంబునం బదంబుపయిపరుషములకు గనడదవలగు. ౧౫.

కూర	...	కాయ	...	కూరగాయలు.
కాలు	...	చేయి	...	కాలునేతులు.
టక్కు	...	లెక్కు	...	టక్కుడెక్కులు.
తల్లి	...	తండ్రి	...	తల్లిదండ్రులు.
ఊరు	...	పల్లె	...	ఊరుపల్లెలు.

టీ. “గనడదవాస్య్యుః పదాద్ద్వంద్వే” అనునది మూలము. ఇది తెలుఁగుద్వంద్వ సమాసము విషయము. తెలుఁగున ద్వంద్వసమాస మాచ్ఛికపదములకేగాని సంస్కృతపద ములతోడ నాచ్ఛికములకుఁ గలుగదు. అందును దొలిపదము స్త్రీ సమమే యైయుండ వలెను. (చూ. బాల. సమాస. 7.) కాన తెలుఁగుద్వంద్వమునఁ దొలినున్న స్త్రీ సమంబగు పదమునకుఁ దరువాతివగు తెలుఁగుశబ్దములపరుషములకు నిత్యముగా గనడదపలు కలుగు నని సూత్రార్థము లభించెడిది. కూర + కాయః—ఇది యాచ్ఛికద్వంద్వము. ఇందు రెండును

దెలుగుపదములే. అందును కూరను తెనుగుపదము ప్రథమైకవచనలోపమును నిత్యముగఁ బొందినదగుట స్త్రీసమము. దీనికిఁ బరమున నున్న తెలుగుశబ్ద మగు కాయపదములందలి కకారమునకు గకారము నిత్యముగఁ గల్గి “కూరగాయ” లను రూపమయ్యెను. కూరకాయ లనిగాదని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు, గనడదవాదేశకాస్త్రము (సంధి 13) నిత్యముగాదు. సమాసమునకై ననేకపదీభాషనంజేసియు నిట్టివానియం దావిధి వర్తిం పదు. కాన నిత్యముగ నీవిధి యారబ్ధము. కాన సంధి 13 సూత్ర మైచ్చికశాస్త్ర మని స్పష్టపడెను. మఱియు నాచ్చికద్వంద్వమున నిత్యవిధానమునంజేసి యితరాచ్చిక మిశ్రసమాసముల నీవిధి యైచ్చికమని గ్రహించఁదగును. కాని “నల్లగలువ, పెలిదమ్మి, వేగంటి” మొదలగువానియందు నిత్యముగ నగుటయు, నాఁపసేను, కనువపులు, కడలిరా చూలి” మొదలగువానియం దీవిధి కప్రవృత్తియై గన్పట్టెడి. ద్వంద్వసమాసమున నిత్య మను నీపునర్విధానమునంజేసి 13 సూత్రము వ్యస్తపదవిషయమును వికల్పమును నయ్యెడి. ప్రాథవ్యాకర్త యిట్టి యాచ్చికద్వంద్వములందును చ త పలకు సదపలు గల్గుట చూపట్టదని ‘ఆప్పాచెల్లెండు, అందచందములు, రాకపోకలు, కండతుండెములు’ మున్నగువానిం జూపి సూరి యీసూత్రమును సవరించి నాఁడు. (చూ. ప్రాథ. సంధి. 6) “స్మృగ్నిన్నా ఏవ తస్మాత్తే వినాద్వంద్వం హరేర్తతే” అని యధర్వణుండు ద్వంద్వ మున నీవిధి నిత్యముగ నగుటనే సూచించినాఁడు. దీనింబట్టి ‘ప్రాథవ్యాకర్త యివ్వీషయ మున నిచ్చినవానిం బోలునవి నన్నయధర్వణులనాఁడు లేవనియు దరువాత నేర్పడి నవనియుఁ దెల్లమయ్యెను. సముచ్చయమునం దిదంతములపై నైన ‘యును’ అనునది లాపింపఁగాఁ దత్పూర్వస్వరము దీర్ఘమగుట వ్యవహారప్రసిద్ధమగుటంజేసి “అన్నా దమ్ములు, తల్లితండ్రులు” మున్నగురూపములు వ్యస్తములుగాని సమస్తములు గాఁ జాలవని తోచెడి. ఐనను ‘ఆప్పాచెల్లెండు’ మున్నగురూపము లర్వాచీనలాక్షణికుల మతమున ద్వంద్వములే యై సాధుత్వము నందినవి.

ద్రుత ప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళములగు. ౧౬.

పూచెను	...	కలువలు	...	పూచెను గలువలు.
తోచెను	...	చుక్కలు	...	తోచెను జుక్కలు.
చేసెను	...	టక్కులు	...	చేసెను డక్కులు.
నెగడెను	...	తమములు	...	నెగడెను దమములు.
మొగిడెను	...	పద్మము	...	మొగిడెను బద్మము.

టీ. “పరుషా ద్రుతప్రకృతికాత్సరళాః స్వ్యః” అనునది మూలము. ద్రుత మంతమందుఁ గలపదములు ద్రుతప్రకృతికములు. అట్టిద్రుతప్రకృతికములకంటెఁ బర మున నున్న క చ ట త పలకుఁ గ్రమముగా గ జ డ ద బలు నిత్యముగనగును. పూచె ను + కలుపలు:— ‘పూచెను’ అనునది ద్రుతప్రకృతికము. ఇందు ‘ను’ అనునది ద్రుతము (చూ. క్రి.య. 16) దీనికి ‘కలుప’ అనుశబ్దమునాదినున్న కపర్ణము పరముగ నున్నది. కాన దానికి గకార మాదేశముగా ‘పూచెను గలుపలు’ అనురూప మయ్యెను. ద్రుత ప్రకృతికములకుఁ బరముననుండు పరుషములు తత్సమాదిశబ్దముల కేవానికి సంబంధించినవైనను సీకార్యము కలుగును. “నెగడెను + తమములు = నెగడెను దమములు, మొగి డెను + పద్దములు = మొగిడెను బద్దములు” అని సంస్కృతసమముల పరుషములకు గజ డదబాదేశమును నిరూపించుటచేఁ బై విషయము స్పష్టపడెడిది. ఆదేశమనఁగా నొకదానిం ద్రోసి పుచ్చి మఱియొకటి తత్థానము నాక్రమించుట. ఇందు క చ ట త పలను ద్రోసి క్రమముగ వానిస్థానమున గ జ డ ద బలు నిల్పుచున్నవికాన నివి వాని కాదేశము లయ్యెనని గ్రహించునది. తక్కుంగలయుదాహృతు లాహ్యములు.

ఈసరళాదేశ మత్వవిశిష్టద్రుతముమీఁద నన్నయకాలమున నగపడదనియుఁ బొల్లరూపమునందిన ద్రుతముమీఁదనే యగపడుననియు దాన “కవదొనలును గాండీ పము.....మే, ను విదపడిగియెద.” అని యప్పకవి సంధికతప్రాసమున కిచ్చిన తిక్తనభారతలక్ష్యము “ఏను సిదప” అనియే యుండదగుననియు, “గనడదవాదేశవిష యమున నాత్తాస్తచ్చబ్దములను ‘అత్తాస్తదోర్విస్తైవైతే’” అని పృథక్క్రరించుటంబట్టి యది కలుగదనియుఁ బైవాదము చేయువారి యాశయము. అట్లయిన లాక్షణికానమ్మతమగు పవప్రాసము సంధిలుకతన ఛందోనియమము దుష్టమగుంగదా యనుశంక కలుగకపోదు. “ఆవసరజ్ఞాండయి కపిలకన్నులు కపిలగడ్డము కపిలజడలు” అని నన్నయ కపిలశబ్ద ఘటితసమాసత్రయమును సూరి యెన్నినట్లే పకారమధ్యములుగఁ బ్రయోగించి పవప్రాస మును గూర్చినవాడగుటఁ దిక్తనయు నట్టిప్రాచీనమార్గముపట్టి “ఏనుసిదప” అనుస్థల మున పవప్రాసముం గూర్చెననియుఁ దరువాతి లాక్షణికులమతమున నుత్వవిశిష్టద్రుత ముపై సరళాదేశమును పవలకుఁ బ్రాసము లేకుండుటయు సిద్ధములయ్యెగానఁ బైనుదా హరించిన తావులందు లేనిపోనిసందేహములు గలిగెననియుఁ బైవాదముచేయువారు సమాధానమిత్తురు. “యతిప్రాసానిస్థలములనుండి కదల్చురాని ప్రయోగముల నుత్వవిశిష్ట ద్రుతమువైఁ గల్గినసరళాదేశమును ధ్రువపఱచుటకుగాను నన్నయభారతభాగమునుండి యుదాహరించుట దుస్సాధము. ఒకవేళ నగపడినను నవి యాయాయర్థవిశేషప్రకాశన మునకైన ద్రుతము లైయుండనోపెడిఁగాని పోయినను నున్నను బద్ధార్థమునకు భంగము

లేని ద్రుతములు గాఁజాలవు.” అని మైవాదమువారియభిప్రాయము. మఱి కొందఱు “ఏను” అనుదాని కవధారణార్థకమగు అకారముం జేర్చి కళగా మార్చి గసడదవాదేశము తూర్చి “ఏన విదప” అని సమర్థించిరి. కొందఱు “అస్తచ్చబ్దము” “నేను” అనురూపము గలిగియుండునపుడే గజడదవాదేశము సిద్ధించును. అది ‘ఏను’ అని వికృతినందినపుడు గసడదవాదేశవిషయమే యగును. కాన ‘ఏను విదప’ అనుప్రయోగము సిద్ధించుట కడ్డంకి లేదండ్రు. ఇట్లే “సిచ్చెప్పినపెద్దలు,...యే చక్కంబెట్టువాఁడనే పాండవులకొ” అనుతిక్కనప్రయోగమున ‘యేచక్కంబెట్టు’ అనుస్థలమున గజడదవాదేశము రాకుండుట కన్నబైడి. కొందఱిచొచ్చి యేనుశబ్దము నేననుదానికంటె భిన్నమై లుప్తద్రుతాంతం బయ్యెగాన నిచ్చోటిచకారమునకు జకారము కలుగలేదనియు గసడదవాదేశము వికల్పవిధియగుటఁ గలుగలేదనియు నంద్రు. మఱి కొందఱు అందలిది యేనుశబ్దలుప్తశేషమగు ఏరూపము గాదనియు ‘కొని’ యనుదానికిని, ‘వాఁడను’ అనుదానికిని బ్రశ్నార్థకమగు నేకారము చేరఁగా నై నరూపములనియు సమర్థించి “వారలను నవలంబించియా నేను బాండవులను జక్కంబెట్టువాఁడను?” అనఁగా వారల నాధారముగఁ జేసికొనకయే స్వయముగఁ బాండవుల సాధింతును.” అనునర్థము నిచ్చునదిగ సంభావించి యచ్చటి జకారాదేశమునకుఁ బ్రసక్తియే లేదనిరి. ‘చక్కంబెట్టువాఁడను’ అనుక్రియ నేననుకర్తను దెల్పుటకు సమర్థమైయుండుటంబట్టి గొనిపదముతరువాతి ‘యే’ అనుననీ బ్రశ్నార్థకముగ నంగీకరించుటయే యుచితమగును. అట్లే “వాఁడనే” అనుదానియందలి నేయనుదానిని నేనుశబ్ద క్లబ్దరూపముగఁ దలఁచి పాండవశబ్దాదిగతపకారమునకు బాదేశ మేల కలుగలేదని శంకించికొనుటకన్నను త్తమైకవచనసూచకమగు ‘ను’ అనుతానితోఁ బ్రశ్నార్థకై కారము సంధించి ‘వాఁడనే’ అనురూప మేర్పడెననుటయే సమంజసము. రెండుబ్రశ్నార్థకములు స్వయముగా నేనొక్కఁడనే సాధింతుననుటను దృఢపఱచునవని యీపక్షమున నెన్నవలెను. ఈపక్షమున గసడదవాదేశము వికల్పవిధి గాన రాదయ్యెనని యెన్నునది. ఇక “ధృతరాష్ట్రుండును బుత్రులున్వనము.....గా, నతగంబొందుటకార్యము” అను తిక్కనప్రయోగమున ద్రుతప్రకృతికముమీఁద సరళాదేశము గాకపోవుట చూపబైడు ననువిషయమును బరిశీలింతుము. కొందఱిచొచ్చి గాన యనునది కాననశబ్దవికృతియగు కానశబ్దపుఁ బ్రభుమరూపముగాను ‘తగకొ’ అనునది ‘తెగన్’ అనునట్లును (నాశార్థక తెగుధాతునుజ్యంతము) ననుమానించి కాన తెగఁగా వనావృతపృత్యంబులుగాని సింహములకు వేగంబ చేటొందునని పూర్వమున కన్వయించి సరళాదేశాభావమును సమర్థించుచు గసడదవాదేశముగూడ వికల్పవిధి యగుటఁ గలుగలేదని తీర్మానించిరి. కొందఱు కావున ననునర్థమిచ్చు కానయే యైనను నది ద్రుతప్రకృతికమని సమర్థింప సమర్థములగు ప్రాచీనప్రయోగములు లేమి కళ యనఁ దగుననియుఁ గాన నిట

గనడదవాదేశము రామి మాత్రమే విశేషమనియు నందు. కొందఱు కాను లేక కాక అనుప్రకృతి కవధారణార్థకమగు అకారము చేర్చుకొని కాన అనురూపము కలుగు ననియు నది అగుటయే యనునర్థ మిచ్చెడిగాన నచోచ్చ కాబట్టియే యనునర్థము పొందు గడిననియు నందు. ఇంక ‘‘భృతరాష్ట్రం డవినీతి సేసినను... వేగ తెగంబాటకు...’’ అను తిక్కనప్రయోగమున వేగ ననునది ద్రుతాంతమగుట ‘‘తెగక’’ అనుదాని తొలి తకారము దకారముగా మాటకుండుట లక్షణవిరుద్ధమనియు నచోచ్చ దకారాదేశము గల్గిన ప్రాసభంగము వాటిలుననియు నందు. ఇచోచ్చ వేగమునుప్రకృతినందు ములోపము కలుగ ‘వేగ’ అనురూప మేర్పడినట్లు నిర్ణయింపవగుఁ గానఁ గళయే యయ్యెడి. దీనిని ద్రుతాంతముగాఁ జేయవలెనన్న ‘వే’ అను వేగమునశబ్దపుఁ గ్లప్తరూపమునకు ‘కాను’ అను నుచ్ఛ్రితమును జేర్చి సాధింపవలసియుండును. కాను, కను, కకా అని మాటుట ప్రసిద్ధమును వ్యాకర్తృసమ్మతమును నైనవిషయము. (చూ. క్రి. 115-116: చూ. ప్రాథ. 23) కాన నిచోచ్చ వేగనునది వేగముశబ్ద లుప్తమువర్ణకరూపముగ నెన్నుటయే యుచితమని తోచెడి.

ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాషనగు. ౧౭.

సంశ్లేషం బనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట.

పూ చెను గలువలు	...	{ పూ చెంగలువలు. పూ చెంగలువలు. పూ చెన్గలువలు.
తోఁచెను జుక్కలు	...	{ తోఁ చెంజుక్కలు. తోఁ చెంజుక్కలు. తోఁ చెన్జుక్కలు.
చేసెను డక్కులు	...	{ చేసెండ్కులు. చేసెండ్కులు. చేసెన్డకులు.
నెగ డెను దమములు	...	{ నెగ డెందమములు. నెగ డెందమములు. నెగ డెన్దమములు

మొగి డెను బద్ధము ...

{ మొగి డెంబద్ధము.
 మొగి డెంబద్ధము
 మొగి డెన్నద్ధము.

పక్షంబున స్వత్వంబగు; స్వత్వంబనఁగా ద్రుతంబునకుఁ బ్రకృతి భావము.

టీ. “తద్ద్రుతం చ బిందుస్సృష్టిత్, అవికారగతే తస్మిన్నపి నరళా ఏవ సంతి తే పరతః” అనునవి మూలములు. అదేశసరళములు:—పూర్వసూత్రముచేఁ బరుషముల శాదేశములగ వచ్చిన గ జ డద బ లాదేశసరళములు. వీనికిఁ బూర్వముననున్న ద్రుతమునకు వికల్పముగ బిందువును సంక్షేపమును గలుగును. బిందుసంక్షేపములు రెండు కార్యములునుఁ బర్యాయముగ వికల్పముగ నగునని గ్రహింపవలెను. వైరెండుకార్యములును వికల్పములగుట రెండును గలుగనపుడు ద్రుతము తనసహజరూపముతోడనే యుండును. బిందుశబ్దము పూర్ణార్థములను రెండింటిని బోధించునది కానఁ బ్రక్రియలో ప్రాసవదీర్ఘముల గమనించుచు యథాసంభవముగ పూర్ణార్థబిందువులఁ గూర్చుకొనవలెను. సంక్షేపమునఁగా ద్రుతము తనకుఁ దరువాత నున్న హల్లుతోఁ గలిసి కొనుట. హల్లు వేటొకహల్లుతోఁగలియుట తనపైనుండునచ్చు పోవునపుడే సంభవించెడిఁగాన సంక్షేపవిధానమునకు ద్రుతము లుప్తాచ్చమగుననుటయే తాత్పర్యముగ నభివర్ణింపఁదగును. ఐనను సూరి “పూచె కలువలు” అను వ్యవహితోచ్ఛారణమున కవకాశ మియకుండుటకై తరువాతిహల్లుతోఁ గూడుటయే సంక్షేపలక్షణముగ నిర్వచించి యుండనోపును. కాని యట్టి వ్యవహితోచ్ఛారణము తరువాతిపదమునర్థము నాకాంక్షించు ప్రయోజనమునందేసి కలుగనే కలుగదని చెప్పఁదగునుగాన నీవివరణము స్పష్టార్థమయ్యెడి. పూచెను + కలువలు:—ఇందు కలువశబ్దమందలిక కారమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే గకారము గలిగెఁగాన నది యాదేశసరళము. దానికిఁ బూర్వమున నున్న ‘పూచెను’ అనుపదముతుదినున్న ‘ను’ అనునది ద్రుతము. దానికి నెఱుసున్న యాదేశము గాఁగ “పూచెంగలువ” లనియు, నరసున్న గలుగ “పూచెంగలువ” లనియు, సంక్షేపము గలుగ “పూచెన్గలువ” లనియు, నీ కార్యము లెవ్వియుఁ గలుగకున్న “పూచెను గలువ” లనియు రూపము లేర్పడెడి. ఇట్లే జ డ ద బలాదేశసరళములు పరములగునపుడును రూపముల నూహించికొనునది. దీర్ఘముమీఁది ద్రుతమైన సర్థబిందువు మాత్రమే దాని కగునని గ్రహింపవలెను. (చూ. సంధి 23 టీక.)

నన్నయకు ద్రుతద్విత్వమిష్టమని చూప “అన్నిష్టనఖి” అనునాతని ప్రయోగము పదాహరించి “లుక్సంక్షేపే నాచి” యని సూత్రించుట ప్రయోగవైరళ్యసూచనార్థమను

సీతారామాచార్యులుగారివ్రాత ననుసరించి ద్విత్వసంక్షేపములు పర్యాయము లనియు, సంక్షేపమనగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడుటే యనియు సూరివలెనే యాశండును భావించి యుండుట స్పష్టము. “అలుకి చ సంక్షేపస్సాస్యతో” అను సూత్రవ్యాఖ్యలో “నస్య పరవర్జేన సాకం సంక్షేపశ్చ భిషేత్” అనునహోబలునివ్రాతయే సూరి-సీతారామాచార్యుల సంక్షేపవిషయకములకు వ్రాతలకు మూలము. అహోబలపతి “వాక్యంతగత పదానాం చ” అనుసూత్రము వ్యాఖ్యలో ‘పద్యభేదావసానే తు శ్లిష్టతా నస్య కథ్యతే’ అనునధర్వణకారిక నాధారముగఁగొని ‘వచ్చె’ అనునీతి విద్రుతసంక్షేపములనియు నంగీకరించుటంజేసి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్నయచ్చు నంటి ప్రేలాడియుండుటయు సంక్షేపలక్షణముగ నే గ్రహించెనకతీరదు. ఇచ్ఛతము మాత్రము బాలప్రాధవ్యాకర్తలచే ననాదృతము. “నోవాద్విత్వం క్వచిద్ధీప్తం పరప్రాణేన సంగత్యే” అని యాధర్వణ మిట్టిరూపముల విరళములనియని వానిని ద్విత్వములనియే వ్యవహరించెను. ‘క్వచిద్ధీప్తం’ అను పాఠాంతరముంబట్టి కొందఱు ద్విత్వసంక్షేపములు భిన్నములనియు ననఁగా రెండు హల్లులకలయిక ద్విత్వమనియు ద్రుతము పూర్వాచ్చునంటియుండుట సంక్షేప మనియు నందు. సమానవర్జకృతము ద్విత్వమనియు నసమానవర్జకృతము సంక్షేప మనియుఁ గొందఱుమతము. పొల్లుహల్లుల కచ్చారణము లేదు. ఆది యచ్చుతోఁగూడి యున్నపుడే దానియుచ్చారణము సుగోచరమగు. ఉచ్చారణముఖముం గోరి యాయా వర్ణములకును బదములకును సుత్వము తెలుఁగునఁ జేర్చుట సహజము. అట్టి సుభోచిచ్చారణార్థమేర్పడిన యచ్చు కొన్నియొడల సుభోచిచ్చారణము మూలముననే జేటికకగతిని మాఱిడి. ద్రుతము వైషధ్యతి ననుసరించియే యుత్పత్తివిశిష్ట మయ్యెను. లుప్తాచ్చుమగుద్రుత సంబంధముననే పరుషములు సరళములగుట సహజము. ద్రుతము సుభోచిచ్చారణార్థమైన యుత్పత్తుతోఁ గూడినపుడు దాని పోఁకు పరుషములకుఁ గలుగమి నవి సరళములగుట యసహజము. మైయంశములను గమనించియే యాంధ్రశబ్దచింతామణి పొల్లురూప మగుద్రుతమే పరుషముల సరళములగా మార్పను, బిదప బిందురూపమునందును, నర్హ మైనదిగ సభావించెను. మఱియు ద్రుతము పొల్లురూపముగ నున్నపుడు తాను నిల్చుటకుఁ దనకుఁ బూర్వమున నుండునచ్చే యాధారమగుట బిందురూపమును దానంద నపుడు స్వపూర్వస్వరమునుబట్టి ప్రేలాడియుండుటయే దాని సహజస్థితి యయ్యెడి. ద్రుతము పొల్లురూపముగ నున్నపుడుగాని పూర్ణబిందురూపమున నున్నపుడుగాని తనకుఁ బూర్వముననున్నయచ్చునకే గురుత్వమును గూర్చుచున్నదిగాన నదియ దాని యునికి కాధారమగుట సయ్యక్తికము గదా! కావుననే చింతామణి యాదేశసరళము లకు ముందున్నపొల్లురూపమగుద్రుతమునకు స్వపూర్వస్వరాశ్రయణము సహజమే

యగుటంజేసియు, నవ్యవహితోచ్ఛారణమున హలంతరసంయోగము స్వభావసిద్ధమగుటంజేసియు నేరూపమగుసంశ్లేషమును నిరూపింప దయ్యెను. ఇంక సహజసరళములు పరములగునపుడు ద్రుతమునకు లోపము వికల్పముగ విధించుటంజేసి లోపము రానిపక్షమున నెట్టి రూపమగునో యను పాఠకులకగు సందియమును వారింప ద్రుతలోపము గలుగునపుడు 'అలకి చ సంశ్లేషస్సాస్యత్' అని సంశ్లేషమగు ననవలసివచ్చినదిగాన నీవిషయమును గమనించినను జింతామణి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్నయచ్చు నంటియుండుటయే సంశ్లేషముగ భావించె ననకతీరదు. అచ్చు పరమగునపుడు ద్రుత మచే సంధివిధులచే నదృశ్యమగుటయు స్వపూర్వస్వరమునంటి వ్రేలాడి యుండుటయు నసహజములును ననభిమతములును నగుట వానిని వారించుటకై "లుక్సంశ్లేషా నాచి" అనుసూత్ర మార్భమయ్యెననుట చింతామణి ప్రణాళికకుఁ దగియుండు ననుసంశమును గమనించినను జింతామణి ద్రుతము తనకుఁ బూర్వమున నున్న స్వరము నంటియుండుటయే సంశ్లేషముగ భావించెననుట సుబోధమగును. బాలప్రాథవ్యాకృతులు సుభోచ్ఛారణముననైన యుకారముతోఁ గూడిన ద్రుతముమీఁదనే సరళాదేశము విధించినవగుటంజేసియు నెట్టి ద్రుతము మీఁదియుకారము తొలగినంగాని హలంతరయోగ మద్దానికి సిద్ధింపమింజేసియుఁ బొల్లుహల్లు తరువాతిహల్లును గూడుట స్థూలదృష్టికిఁ దోచునదగుటంజేసియు సుబోధమునకై ద్రుతమునకగు హలంతరసంయోగమునే సంశ్లేషముగ భావించినవి. కాఁగా నన్నిష్టసఖిత్యాదులు సుభోచ్ఛారణార్థ మింకొక నకారము చేరినరూపములగుట ద్రుత ద్విత్వములనుట తగుననియు నిట్టియాచ్చికరూపముల ప్రక్రియను దత్తమరూపసాధనపరమగుచింతామణి తలపెట్టినే లేదనియు, వానిని ద్రుతసంశ్లేషములుగ నెన్ని ప్రాథవ్యాకర్త "లుక్సంశ్లేషా నాచి" అనుసూత్రమందలి సంశ్లేషమునకు లక్ష్యములుగఁ జేయుట తనకనుకూలించుగతిని దాఁజేసినసమన్వయమేగాని మూలాభిప్రాయ మట్లుగామి నిర్వూల ప్రసంగమనియుఁ దోచెడి. మఱియు మూలమున, ద్రుతమున కచ్చుపరముగా నింకొక నకారమును విధించువిధి గానరామిని, నెల్లయెడల నట్టితావులను, నకారమైన, నచ్చరత్వమే గలగఁజాలమిని 'లుక్సంశ్లేషానాచి' అను విధికే యావశ్యకత లేమిని, నీ సూత్రము పదాదియకారమున 'సర్వత్రాజ్వతాగ్ర్యం జ్ఞేయం యస్య' ఆనుదానిచే సజ్వద్భావముగా, నగుస్థితినిగాని, నకారాంతరమును నడుమఁగూర్చి యచ్చరత్వమును నొల్పించి లోపసంశ్లేషములఁ జేయరాదనిగాని బోధించునదనుట సరసమని తోచెడి. కాన నెట్లరసినను, సంశ్లేషమన ద్రుతము తనకు ముందున్న స్వరము నంటియుండుటయే యని ప్రాచీనలక్షణికులయాశయమనుట తెల్లమయ్యెను. అన్నిష్టసఖిత్యాదులవంటి వానిని నాలంకారికులు దుస్సంధులనుటంజేసి అన్న+ఇష్టసఖి = అన్నిష్టసఖి, అని ప్రక్రియచూపి ఉన్న + ఎడల = ఉన్నెడల, ఉన్న + అతఁడు ఉన్నతఁడు, అనునన్నయ

ప్రయోగములవలె సాధుత్వమును సంపాదించుటయే ప్రాచీనసప్తతమార్గమైనట్లభివర్ణింపవలయు. (చూ. నరసభూపాలీయము. దోషప్ర.)

ప్రకృతిభావ మనఁగా ద్రుతము బిందురూపమునుగాని హలంతరసంయోగరూపమునుగాని పొందక నిల్చియుండుట. ఈవ్యాకర్తృమతమున నుత్పత్తివిష్టరూపమే ద్రుత సహజరూపమగుట బిందుసంక్షేపములు గలుగనపుడు నుత్పరూపముతోడనే ద్రుతము నిల్చియుండునుగాన నదియే స్వత్పరూపముగ సంభావితమయ్యెను. పూచెను గలువలు. ప్రకృతిభావము = ద్రుతమునకు బిందుసంక్షేపరూపమగుసంధి కలుగక సహజస్థితియొప్పుట. చింతామణిమతమున ద్రుతము పొల్లురూపమే యగుట దాని కిట్టియెడల స్వపూర్వస్వరాశ్రయణరూపసంక్షేపమే సహజరూపమయ్యెడిగాన నందుఁ బ్రకృతిభావ మద్దానికి విహితము గాలేదు ఇట్టి స్వత్పరూపమును విధించుటకు నూరికి “ఇ ఈ ఐ భ్యః పరం స్వత్వం నిస్సృజదన్యత్ర సుర్భవేత్” అనునాధర్వణము మూలము గానోపును. 36 సంధిసూత్రముచే నేకాక్షరక్షేపములైనవానికి బరుషములు పరముగానగు నుగాగమమునకు సంక్షేపము సంభవింపకుండుట కిందలి విభాషాపదము నియమముగాఁగలదు. చూ. సంధి 36-37.

ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లోపసంక్షేపంబులు విభాషనగు. ౧౮.

వచ్చెను ... గోవులు ...	{	వచ్చెగోవులు
		వచ్చెగ్గోవులు
		వచ్చెనుగోవులు
మెఱసెను ... ఖడ్గము ...	{	మెఱసెఖడ్గము
		మెఱసెనడ్గము
		మెఱసెనుఖడ్గము

టీ. “లుగ్వా ద్రుతప్రకృతికాత్పరతస్సరళే స్థిరే చ నస్యస్యాత్”, “అలుకి చ సంక్షేపస్యాత్” అనునది మూలము. కచటతపలకైన గజడదబలుగాక శబ్దసహజములైన గజడదబలు పరములగునపుడు ద్రుతమునకు లోపసంక్షేపములు పర్యాయమున నగును. లోపసంక్షేపములు రెండును వికల్పముగ నగునవేయగుట నవి రానపుడు ద్రుతమునకుఁ బ్రకృతిభావమే కలిగెడి. వచ్చెను + గోవులు:—‘గోవులు’ అనుపదము నాచినున్నగకారము శబ్దసహజము. అది పరముగా ‘వచ్చెను’ అనుపదము తుదినకారము లోపింప “వచ్చె గోవు”లనియుం, దదభావమున ద్రుతముమీఁది హల్లుతోఁగూడ

“వచ్చెన్గోవు” అనియు, దదభావమున ద్రుతమునకుఁ బ్రకృతిభావము సిద్ధింప “వచ్చెను గోవు” అనియు రూపము లేర్పడును. ‘ఖడ్గము’ అనుపదమునందలి ఖకారము స్థిరము. అది పరముగాఁ బూర్వరూపమువలెనే రూపత్రయ మేర్పడునని గ్రహింపవలెను.

వర్గయుక్తరళములు పరములగునపు డొకానొకచో ద్రుతమునకుఁ బూర్ణబిందువును గానంబడియెడి. ౧౯.

వచ్చెను ... ధాత్రీపతి ... వచ్చెంధాత్రీపతి.
పాడెను ... గంధర్వుడు ... పాడెంగంధర్వుడు.
కన్ ... దోయి ... కందోయి.

టీ. “బిందుం ప్రవదంతి తం క్వచిత్ కేచిత్” అనునది మూలము. వర్గయుక్తులు = కాదివర్గపంచకమునైన ద్వితీయసత్పుర్ణాక్షరములు. సరివర్ణములని తాత్పర్యము. సరళములు = కాదివర్గ లైడింటిలోఁ గల మూడవయక్షరములు. ఇందలి సరళశబ్దము సహజసరళములనే బోధించెడి. ‘ఖ ఘ చ ఝ త థ ధ ఢ ధ ణ భ’ అనుపది వర్ణములు వర్గయుక్తులు. శబ్దాదిసహజములగు గ జ డ ద బ లేతత్సూత్రస్థ సరళశబ్ద వాచ్యములని ఫలితము. ఇవి పరములగునపుడు ద్రుతమునకుఁ గొన్నియెడలఁ బూర్ణబిందువు కలుగును. ఒకానొకచో ననుటంజేసి యివివిధి క్వాచిత్కముని గ్రహించునది. వచ్చెను + ధాత్రీపతి:—ఇందు ధాత్రీపతిశబ్దాదిగతధకారము వర్గయుక్తు. ఇది పరముగాఁ దత్సూర్వమున నున్న ‘వచ్చెను’ అనుశబ్దముతుది నున్న ద్రుతమునకు బిందువు కలుగఁగా “వచ్చెం ధాత్రీపతి” యయ్యె. పాడెను + గంధర్వుడు:—ఇందు గంధర్వశబ్దాదిగకారము సరళము. ఇది పరముగాఁ దత్సూర్వద్రుతమునకు బిందువాదేశముగఁ గలిగెనుగాన “పాడెంగంధర్వుడు” డనురూపమేర్పడెను. కన్ + దోయి:—దోయిశబ్దాది దకారము సరళము. ఇది పరముగాఁ దత్సూర్వముననున్న ‘కన్’ అనుదాని తుదినకారమునకు బిందు వాదేశముగఁ గల్గెగాన “కందోయి” రూపము సిద్ధించెను.

‘కన్ను’ అనుశబ్దమునందుఁ దుదినవర్ణముక్రింది నవర్ణమునకు ప్రకీ.ప. 7 సూత్రముచే లోపము గలుగ ‘కను’ అనియు, దానితుది నువర్ణముమీఁదియుత్వమునకు ప్రకీ. ప. 16 సూత్రముచే లోపము కలుగ ‘కన్’ అనియు రూపమేర్పడెడి. కాన నిందలి పొల్లునకారము శబ్దసహజమే యనక తీరదు. శబ్దసహజమగు నవయవనకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ సూరి యెచటను నస్తులింపలేదు కాన నిందు మాత్రము సూరి తన ప్రణాళికకు విరుద్ధముగా శబ్దావయవ నకారమునకు బిందువును విధించుటయు దానిని

ద్రుతమని వ్యవహరించుటయు నసంగతమును నగతికమును ననక తీరదు. కాని 'కన్ను + దోయి' అను షష్ఠీసమాసమున సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే యొక్కవర్ణకము లోపించినపిదప సంధి 25 సూత్రముచే నుదంతమైన కన్నుశబ్దముమీఁద దోయిశబ్దము నాదినున్నదకారము సహజసరళము పరముగా నుగాగమము కలిగి కన్ను + న్ + దోయియై ప్రకృతులకు వర్ణలోపవర్ణాగమవర్ణవికృతు లాచ్ఛికసమాసముల వివిధ ములుగఁ గన్నట్టునను ప్రాథ. సమాస. 36 వేఁ గన్ను శబ్దమందలి 'న్న' అనునది లేక ప్రక్షీర్ణ. ప. 7-16 లచే శేషించిన 'న్' అనునది లుప్తమై యాగమముగాఁ గల్గినద్రుత ములోఁగూడి 'కన్' అయ్యెననియు, నాగమనకారమునకు ద్రుతసంజ్ఞ నిరాఘాటుముగ సిద్ధించెడిఁగాన సూరి దానిని ద్రుతమని వ్యవహరించి బిందువును విధించెననియు, నవయవనకారమునకును ద్రుతసంజ్ఞ నంగీకరించి సూరి బిందువిధానమునఁబెన్నెనని యన నక్కఱలేదనియుఁ గొందఱుండు. (చూ. చి. విషయ ప. పేరా 128) ఉదంత ముపై నుగాగమము కర్తృధారయముననే గాని తత్పురషమున సిద్ధింపదని సంధి 25 సూత్ర మునందలి యుదాహరణములు స్పష్టముగఁ జాటుచుండుటంజేసి నుగాగమసిద్ధి షష్ఠీతత్పురుషమగు నిందు సంభవింపదనియు గత్యంతరములేమి నిచోఁచమాత్రము 'కన్' అనునవయవనకారమునే సూరి ద్రుతమని వ్యవహరించి బిందువిధానముంజేసి కందోయిరూపసిద్ధి యొనఁబెన్నెననియుఁ గొందఱుండు. సూరి యిచోఁచి దనద్రుతసంజ్ఞ గుదురమిని, ప్రాథవ్యాకర్త నిఁబది యిత్యాదులందుఁ బలె (చూ. ప్రా. సమా. 24) నేమియు నెఱుంగని వానివలె బిందువునవయవనకారమునకు విధించెననిమాత్ర మనకతీరదు. చింతామణి యవయవనకారమునకు ద్రుతకార్యములు భాహుళికము లనుతలంపుతో నున్నదిగాన నిట్టివి తత్సప్తమతములే యయ్యెడి. మఱియు నందు షష్ఠీసమాసమునందలి షష్ఠ్యంతపదమునకు ద్వితీయాతౌల్యము సంభవించెడిఁగాన నేతత్సాధుత్వవిషయమునఁ బ్రతిబంధమే యగపడదు. వర్గయుక్తులు బరమగునపు డీవిధి క్వాచితక్రముగనే గాన నగు. సరళములు పరములగునపుడు సాధారణముగఁ గన్నట్టఁదగును. కాన నొకానొక చోనను దళము ననుసరించి ప్రయోగానుసారముగ నేతదుపయోగము నరయునది. 'పూర్ణబిందువును' అను సముచ్చయమునంజేసి యథాసంభవముగఁ బూర్వసూత్రముచే నగు లోపసంక్షేపములును గలుగునని యనుమానింపదగును. "కందోయి కన్దోయి" కదోయి గాదు. చూ. సంధి 22 సూ. ద్రుతమునకు మకారము పరమగునపుడు ప్రాస ములందు బిందువు విధించి యప్పకవ్యాదు లనునాసికప్రాసముం బొసఁగఁజేసిరి. చూ. అప్పక. 3 ఆ. 342-343 ప. 5 ఆ. 159 ప. తిమ్మకవియు నిమ్మార్గమునే యనుసరిం చెను. ప్రాథవ్యాకర్త "కేచిద్వదంత్య భేదత్వ మనుసార్వరమకారయోః." అనునాధర్వణ

మునుబట్టి యట్టిచోటుల ద్రుతమునకు మకారమే యాదేశముగ విధించి వారి నిరాకరించెను. మూలసూత్రస్థమగు 'కృచ్చితే' అనుదశమునకు వారొనర్చినవివరణ మిది. ఇందప్పకవి యొనర్చిన బిందువివరణమే సూరి వర్గయుక్తులను కల్పనమునకు బీజము (చూ. అచ్చక. 5 ఆ. 152-157 పద్యములు.)

'సఖండః ప్రథమాద్భిస్వాన్నస్య లోపశ్చ నేష్యతే' అను నధర్వణకారికకు వ్యాఖ్యానము చేయుచుఁ గవిజనమండన మొసంగిన 'చెంగల్వ, కందోయి, కెంజాయ' అను నుదాహరణత్రయమునుండి సూరి 'కందోయి' అను దానిని స్వీకరించి యుదాహరించుట స్పష్టపడుచుండుటచేత హరికారికాకర్తయే యీసందర్భమును సంస్కృతీకరించుచు నుదాహరణాంతరముం గానక కందోయివంటిదానిని జందోయిని గల్పించి యుండుననఁదగుట సీసందర్భమున సూరిపై హరికారికాచార్య మారోపించు గుప్తార్థప్రకాశికాప్రసంగ మనత్యసంకలిత మనఁదగును. మఱియు సూరి 'ఇత్తు-తుంట్లు కన్నెటికము-లంజె-ముట్టుత' అనుపదముల నసభ్యములనక యుదాహరించియుండుటం జేసి చందోయిని గందోయిగా మార్చెననుటయు ననాకరంబ.

అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని లోపంబు బహుళంబుగానగు. ౨౦.

వాఁడు వచ్చెన్-వాఁడు వచ్చె-వాఁడు వచ్చెను; ఈలోపంబు పద్యాంతములయందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయి యుండు. గుర్వవసాయి యగుపద్యంబుతుదను స్వత్వంబు లేదు. అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁడగు బుధనేవక.

టీ. "వాక్యాంతగతపదానాం చ" అనునది మూలము. అవసాన మనఁగాఁ దుది. అచ్చును హల్లును బరముగాక యుండుట. ఏదియు మీఁద లేకపోవుట. అట్టి యెడల ద్రుతమందలి యచ్చునకేని యచ్చుతోడి ద్రుతమునకేని లోపము బహుళముగ నగును. ద్రుతస్వరమునకు మాత్రమే లోపము కలుగ 'వాఁడు వచ్చెన్' అని యగును. ద్రుతమున కంతకు లోపము గలుగ 'వాఁడు వచ్చె' అగును. ఈ రెండును బహుళములగుటఁ గాకున్న 'వాఁడు వచ్చెను' అను సహజరూపమునె ద్రుతము కలిగి యుండును. 'వాఁడు వచ్చె'నని కర్తతోఁ గూర్చి యుదాహరించుట వాక్యసమూహిని సూచించుచుఁ బరమున నేదియు లేదని తెల్పుటకని గ్రహింపవలయును. ఈవిధి కాయాపద్యముల తుదలందలి గణముల యంత్యాక్షరములకు సంబంధించిన గౌరవ లాఘవముల ననుసరించి ప్రవృత్తిప్రవృత్తుల సూహించికొనునది. అనఁగాఁ దుది

యక్షరము గురువు గావలసిన ద్రుతస్వరలోపమును లఘువు గావలసిన స్వరముతోడి ద్రుతమునకు లోపమును లేక దానికిఁ బ్రకృతిభావమును నిట్టి గతిని గౌరవలాఘవములు గుదిరి గణభంగము గాకుండునట్టివిధి నుపయోగించిసాఁదగునని భావము. గురువు తుద నుండవలసిన కంద ద్వితీయ చతుర్థపాదాంతములందు మాత్రము ద్రుతమునకు స్వత్వరూపమును గల్పింపరాదు. ద్రుతస్వర ద్రుతలోపములు రెండును వైకల్పికములే యగుటఁ బక్షమున స్వత్వరూపము కలిగెడి గాన గుర్వంతము లగు పద్యపాదములందు మాత్ర మట్టిరూపము గలుగదని వివరణమును సూరి వ్రాసికొనవలసి వచ్చెను. “అతిశయముగ బుద్ధిమంతుఁడగు బుద్ధసేవన్” ఇది కంద పద్య చతుర్థపాదము. ఇందుఁ దుదిని గురు వుండవలెను. మఱియు నిందుఁ దుది గణము గగము. స్వత్వరూప మిచ్చో నంగీకరించిన ‘సేవను’ అని గణము చెడును గాన నిచ్చో ద్రుతస్వరలోపమే యగుననియు స్వత్వరూపము గలుగదనియు గ్రహింపవలెను. ఇట్లే తక్కినచోటు లూహ్యములు. గుర్వపసాయి యనుటంజేసి లఘువసాయి యగుపద్యము తుదినినుండిన స్వత్వరూప ముండఁదగును. కాని యట్టి చోటులందును స్వత్వరూపమును ద్రుత మందరాదని ‘పద్యావసానే సర్వేషాం స్వత్వం నాపిన్నీతి సాధుతాం’ అను నధర్వణవచనము విశదీకరించెడి. వ్యవస్థ యనఁగాఁ గట్టుఁబాటుగాన గణానుసారముగ నిబద్ధమై యుండునని భావము గ్రహింపఁదగు.

కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి. ౨౧.

అదియునున్గాక - దివంబునుంబోలె.

టీ. “ద్రుతాద్భుతః క్వచిచ్ఛాత్ర దృశ్యతే కవిభాషితే” అను నాధర్వణము మూలము. కొన్ని చోటులందు ద్రుతమునకుఁ బరముగ ద్రుతమే చూపట్టును. అదియును + గాక:—‘అదియును’ అనుదాని తుదనువర్ణము ద్రుతము. దానికిఁ బరముగ ద్రుతమే కలుగఁగా ‘అదియును + క + గాక=అదియునున్గాక’ అని రూప మేర్పడెను. దివంబునుంబోలె:—అనుదాని తుదనువర్ణము ద్రుతము. దీనిపై మఱి యొకద్రుతము వచ్చి 16—17 సంధిసూత్రములచే సరళాదేశ బిందురూపములు కలుగఁగా ‘దివంబునుం బోలె’ ననురూప మేర్పడెను. ద్రుతముపైఁ గల్గిన ద్రుతమునకుఁ బ్రయోగములందు స్వత్వరూపము సాధారణముగఁ జూచట్టదు. ఈ యంశమును గమనించియే గావలయు సూరి నుగాది వ్యవహారమును జేయక నిపుణముగ అకారమును సుభోచ్ఛారణమునకై చేర్చి నకారమనెనని తోఁచెడి. “నకారంబు ద్రుతం” బని

గదా సామాన్యలక్షణము. 'అవియును' అనున దదిశబ్దముమీఁద యువర్ణ పూర్వక ముగ నుశబ్దము సముచ్చయమునఁ గల్గిన రూపము. 'దివంబును' అనునది యివార్థక మగు పోలె పరముగాఁ గల్గిన సద్రుశరూపము. ఇది వ్యాకర్తృమతమున సమాసము. (చూ. ప్రాథ. సమాస ప. 38-39 నూ.) అలంకారికులమతమునను నిట్టివి సమాస ములే. (చూ. నరసభూ. అలం. ప్ర) 'అవియునున్నూ దివంబునున్నూ' అను స్వవహార మును, బహుత్వాద్యర్థప్రకాశనమును గుఱిగఁగొని యీరూపము లేర్పడి యుండనోవును. ఇందలి యుదాహరణముల ననుసరించి యచ్చు పరమగునపుడు ద్రుతముమీఁద ద్రుత మగుట నూరికి నమృతమై నట్లు తోఁచదు. కాని యచ్చు పరమగునపుడును నిక్కార్థము ప్రయోగములఁ గన్పట్టెడి. మఱియు గణప్రతిబంధమునఁ బూర్వ నువర్ణ మునకుఁ గురుత్వము వలయునేని యివిధి యాదరణీయము గాక తీరదు. కాఁగా నీవిధి యొక్కచో నిరర్థకముగను నొక్కచో నర్థవిశేషద్యోతకముగను గల్గినని ఫలితము లేలేడి.

అట యిఁక చుండు శబ్దంబులందప్ప నుడితొలిప్రాస్వంబుమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు. ౨౨.

ముంగొంగు - క్రొంబసిఁడి - కన్దోయి.

టీ. 'న ఖండః ప్రథమాద్ధిస్వాన్నస్య లోపశ్చ నేవ్యతే' అను నాధర్వణము మూలము. ఇందలి ఖండబిందువనునది సిద్ధసాధ్య ఖండబిందువాచకమనుట యుదాహృతులంబట్టి తెల్లము. అటః—కిలార్థమును డెల్లు నవ్యయము; కళ. వారట. నీరట. వ్యవహారమున నేడిసి 'అవ' అయ్యె. ఇఁకః—ఇతఃపరము మఱియును నను నర్థములం డెల్లుపు నవ్యయము; ద్రుతప్రకృతికము. ఇఁక నేమయ్యె. ఇఁక నొక కారణము గలదు. చుండుః—చూడుండను మధ్యమపురుష బహువచన నిపాతరూపము. వచ్చును జుండి. నిపాత మనఁగా వ్యాకరణ సాధారణవిధికి సంబంధింపమిని బ్రక్రియ చూపక యిది యిట్లుండునని శాసింపఁబడెడిది. వై మూండు మాటలందప్ప మాట మొదటి కుఱుచ యెక్కురమునకుఁ దరువాత నరసున్న కలుగదు. మఱియు పదము తొలిప్రాస్వమునకు మీఁదనున్న ద్రుతమునకును లోపంబు సంభవింపదు. పలుకు తొలిప్రాస్వముపై నరసున్న వై మూండు శబ్దములందే చూపట్టెడిఁగాని సిద్ధ సాధ్య ఖండములలో నేదియుఁ దదితరములగు శబ్దముల తొలిప్రాస్వముపై సంభవింపదని తాత్పర్యము. ద్రుతమునకు 17 సంధి సూత్రముచే గలుగు పూర్ణార్థములలో నర్థమును బలుకు తొలిప్రాస్వముమీఁద వారింపను, సంధి 24 సూత్రముచే నగు సామాసిక ద్రుతలోపము ప్రథమప్రాస్వము తరువాతి ద్రుతమునకుఁ గలుగకుండఁ జేయను నీ సూత్ర మార్భము. ముందు + కొంగు. సంధి 36 సూత్రముచే దొలి

యచ్చు పర్ణములకెల్ల లోపము. ము + కొంగు. 37 సంధి సూత్రముచే నుగాగము. ము + న్ + కొంగు. 16 సంధి సూత్రముచే సరభాదేశమును, 17 చే బూర్ణబిందువు మాత్రము కలుగ “ముంగొ” గను రూప మేర్పడెడి. ఇట్లే క్రొంబసిడియు నయ్యెడి. కన్దోయిప్రక్రియ 19 సూత్రపుఁ డీకలఁ జూపఁబడినది. ఇందుఁ బ్రథమ ప్రాస్వముమీఁది దాగమనకారమగుట ద్రుతమని యుక్తి చూపఁబడినది. ఇది ద్రుత లోపము రామి కుదాహరణము. కందోయి యని బిందు రూపమును నుండఁదగును. 17 సూత్రమందలి విభాష వ్యవస్థిత మగుటంజేసి ముంగొంగు క్రొంబసిడిత్యాదులందు సంక్షేపము గలుగదు. సంధి 17 నందలి విభాషా పదమున కట్టి వ్యవస్థ ప్రాతాది శాస్త్రమునకు సంబంధించిన నుగాగమమునకే యయ్యెడి గానఁ గన్దోయిత్యాదులందు 18 చే సంక్షేపము మాత్రము సంభవించెడి. 19 సంధి సూత్రముచే బిందువు సిద్ధించెడి. ఇవి మూఁడును సమానపదములు గాన సంధి 26 సూత్రముచే స్వత్స్వరూపము గలుగదు. కాఁగాఁ గందోయియందలి ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందుసంక్షేపములును, ముంగొంగు క్రొంబసిడి రూపద్వయమునందలి ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువొక్కటి మాత్రమే కలుగుననియు ఫలితము లేలేడి. ‘కన్దోయిచల్లగానిటు కన్దోయి’ అని విజయ విలాసము. సమాసమున ద్రుమనకే లోపముగల్గిన బిందుసంక్షేపములు గురురమి నపరూపములు గలుగుఁ గాన ద్రుతలోపము గలగదనెను. నుడి=మాట-పదము. పదము తొలిప్రాస్వముమీఁద ఖండబిందుపనుటంజేసి మాట తొలిదీర్ఘముపై ఖండము సంభవింప నకుననునాశయము విశదమగును. అర్థబిందువును గుర్తించుట కిది యొక మార్గము.

కవిజనమండనవాక్యముల యథావస్థితముగఁ దత్సమము 15-58 మొదలగు చోటుల ననువదించినట్లే యిచటను ‘ఇందుచేతనే’ ఇంక-అట ఇత్యాదుల సిద్ధఖండము లుండుట; ఇందలి చకారమువలన ‘చుండు’ అనుచో సిద్ధఖండము ప్రవర్తిల్లుచున్నది’ అనువాక్యముల ననుసరించి యట యింక చుండులఁ బేర్కొన్నట్లు స్పష్టపడుచుండుట చేత, హరికారికలో లేనిదానిం గూర్చి టంకపుఁబొడి యదికి సూరి పశ్యతోహరుఁ డయ్యెనను సీసందర్భమునందలి గుప్తార్థప్రకాశితోక్తి యసత్యమని విశదమయ్యెడి.

తాను నేను పదంబుల ద్రుతంబునకు సంక్షేపంబు లేదు. 23.

తాను ... చదివె ...

తాను ... విసె ...

{ తాఁ జదివె
తాను జదివె

{ తా విసె
తాను విసె

దీర్ఘంబుమీఁదిదిగాన దీనికి నెఱుసున్న లేదు.

టీ. 'వాత్సాన్యదోద్ధృతస్య స్యాల్లక్' అనునదియుఁ దద్వివరణమగు 'వినా ద్వితీయం స్యాదస్య దాత్తనోః స్వంతయోరపి నోః' అనునాధర్వణమును మూలములు. 12 ద్రుతసంఖ్యాసూత్రమున ద్రుతప్రకృతికములుగఁ బరిగృహీతములైన నేనుదాననువాని ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరములగునపుడు 17-18 సంధిసూత్రములచే నగుసంక్షేపము మాత్రము కలుగదు. దీర్ఘముమీఁదిదిగాన నెఱుసున్న ఓనికఁ గాదు. కాన నాదేశసరళములు పరమగునపుడు 17 చే నర్థబిందుస్వత్వములును, సహజసరళస్థిరములు పరములగునపుడు 18 చే లోపస్వత్వరూపములును మాత్రమే సంభవించెడి. తాను + చదివె:— 16 చే సరళాదేశము. తాను + జదివె. 17 చే నర్థబిందురూపమును, స్వత్వమును, గలుగ "తాఁ జదివె, తాను జదివె." అనురూపములు గలుగు. 'ఇట్లే, నేను గంటిని; నేఁగంటి' నిత్యాదు లూహ్యములు. తాను + విసె:—విసెను లోనివకారము స్థిరముగాన 18 చే లోపస్వత్వములు సిద్ధింప "తాను విసె, తా విసె"నని రూపములయ్యెడి. ఇట్లేదీర్ఘము మీఁది ద్రుతమునకు సరళస్థిరములు పరములగునపుడు కార్యము లూహ్యములు. నేను దానులమీఁది ద్రుతమునకు సంక్షేపము గలుగదనునీవిధి దీర్ఘములమీఁది ద్రుతములకెల్ల నుపలక్షణమని ప్రయోగములంబట్టి గ్రహింపదగును. పూర్ణబిందువు దీర్ఘముమీఁది ద్రుతమునకుఁ గలుగదనుటంజేసి యిట్టిశ్రుతియే దీర్ఘముమీఁదిసంక్షేపమునకును సంభవించెడిఁ గాన సంక్షేపము గూడ నిష్పద్ధమే యని పాఠకులు గ్రహింపకపోరనునాశయముతోఁ గావలయు సూరి యివిషయమును వివరింపడయ్యెను. చింతామణి యిట్టిసంక్షేపమును మాన్పనే 'వాత్సాన్యదోః' అనుసూత్రము నారంభించియుండనోపునని, ఫలాంతరములేమి నూహింపవగును. (చూ. ఆహో. పం. పుట. 232)

సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు. ౨౪.

ఎల్లయర్థములు - ఎల్లకలుషములు; సర్వపర్యాయంబయినయెల్ల శబ్దంబు ద్రుతాంతంబయిన యవ్యయంబు. దీని కసమాసంబున విశేష్యంబునకు ముందు ప్రయోగంబు లేదు.

టీ. 'ద్రుతస్య సర్వత్ర లుక్సమాసేషు' అనునది మూలము. సమాసమున ద్రుతమునకు నిత్యముగ లోపము గలుగును. ఎల్లక్ + అర్థములు:—ఇది కర్తృధారయము. కాన 'ఎల్లక్' అనుదాని తుదిద్రుతము లోపించి పరాచ్చునకు యడాగమము గలుగ 'ఎల్లయర్థములు' అనురూప మయ్యెను. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణ మూహ్యము. ద్రుతము లోపించుటంజేసి "యెల్లకలుషము"లనునపుడు సరళాదేశమును ద్రుతమునకగు బింద్వాది

రూపములును గలుగవచ్చెను. సమస్తమనునర్థమిచ్చు నీయెల్లశబ్దము ద్రుతమంతమందుఁ గల యవ్యయమనియు, ద్రుతాంతమగు దీనికి సమాసమునందే విశేష్యమునకుఁ బూర్వమున నుండుట సంభవించుననియు, వ్యస్తమున విశేష్యమునకుఁ బరముగనే యుండుననియు, నిది ద్రుతాంతవిశేషణావ్యయమని సమర్థించికొన సూరి 'సర్వపర్యాయంబైన' అని వివరణము వ్రాసికొన్నవాఁడు. దీనిచే నెల్లశబ్దము ద్రుతాంతంబై వ్యస్తమునఁ గాని సమాసమునఁ గాని విశేష్యమునకుఁ బూర్వమున నుండుట సంభవించదనుట స్పష్టమయ్యెను. ప్రాథవ్యాకర్త 'సర్వపర్యాయంబైన యెల్లశబ్దమునకు సప్తమియు నసమా సంబున విశేష్యమునకు ముందుఁ బ్రయోగంబును జూపట్టెడిని" అని "ఎల్లయందును దావసియించుట, ఎల్లఁ శిష్యులఁ గొంచువత్తునొ," అను నుదాహరణుల నొసంగి సూరి యీధోరణిని సవరించివాఁడు.

"కర్త ధారయంబు త్రికస్త్రీ సమముగంత ధాతుజవిశేషణపూర్వంబగు" నను నీ గ్రంథమందలి నియమముననుసరించి (చూ. సమాస 5) 'ఎల్లఁ' అనునది ద్రుతాంతమగుటఁ గర్త ధారయలక్షణ మిందుఁ గన్పట్టవచ్చెను. స్త్రీ సమపదము ప్రథమైకవచనలోపముగల్గిన వానికి వేనికైనను నుపలక్షణమనియేని సమానార్థకత భాసించుటంజేసియే కర్త ధారయమనియేని, యంగీకరింపవలెను. పరిశీలింప 'ఎల్ల' అనునది కళయ. దీనిపై సముచ్చయమున యువర్ణ పూర్వకమై నుశబ్దము గలుగ నెల్లయును నగును. నుశబ్దము యువర్ణ పూర్వముగాకయు వచ్చుట ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పినట్లు (చూ. ప్రాథ. శబ్దప. 106 క్రింద) బహు ప్రయోగదృష్ట మగుటంజేసి 'ఎల్లఁ, ఎల్లను,' ఏర్పడెడి. కాన నిది విశేష్యమునకు ముందు 'ఎల్ల' అని యున్ననది దానిసహజకళారూపమనియు సర్వమనునర్థమిచ్చు విశేషణావ్యయముగాన మీఁదివిశేష్యముతో సమసించెననియు ననవలెను. 'ఎల్లఁ శిష్యులఁ' అని ద్రుతాంతంబై విశేష్యమునకు ముందున్న సముచ్చయముం గూడిన వ్యస్తరూపమని సంభావింపవలెను. వెనుక నున్నపు డెట్లును వ్యస్తమనక తీరదు. దీనిని ద్రుతాంతావ్యయముగా నంగీకరించుటంజేసి యీయొక్క దానితుది ద్రుతము లోపింపఁ జేయుటే సూరి యీనూత్రమునకు ఫలము. సమాసములలో నెచటను నీ ద్రుతలోప నూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియే యగవడదు. మఱియు నీనిత్యవిధింజేసి సమాసములఁ గొన్నియెడల ద్రుతలోపము గలుగదనియు సూరికిఁ జెప్పికొనవలసివచ్చినది. (చూ. మీఁదు) కాన దీని ద్రుతాంతావ్యయముగ నంగీకరింపక కళగా నెన్ని యీనూత్రమును సూత్రింపకుండుటే సూరి చేయఁదగిననుట యయుక్తము గాదని తోచెడిది.

ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి 'షష్ఠీ భవేద్విత్తీయా తుల్యా' అని సమాసగతవ్యంత పదములకు ద్విత్తీయాతుల్యతను విధించునదిగాన నచ్చొట్టులందలి ద్విత్తీయాద్రుతమును

లోపింపఁజేయుట తప్పరానిదగుటంజేసి 'దుతస్య లుక్సమాసేష' అను సామాసికదుత లోపకాస్త్రమును సూత్రించికొనెను. ఇందట్టినిర్బంధము లేమి నట్టిమూలసూత్రమును దృఢీకరింపక యెల్లకల్పము నొక్కదానిం జెచ్చి యవిధికి ముడివేసి యనుకరించుట యసం గతమని తోచెడిని. మఱియు నివిధిని విడిచిన నితరసమాసములందు దుతలోప మసం భవమగుటంజేసి 25 సంధిసూత్రమున విధానసామర్థ్యముచే దీనికి లోపము లేదను ప్రయాసమును దలఁబ్రాలు మొదలగుసమాసములదుతమనకు లోపములేదని సూత్రించు శ్రమయు లేకపోయెడిని. ఈసూత్రము నాచినున్న 'సమాసంబునయందు' అనుప్రయో గము నీలక్షణకర్త సాధింపలేదు. జడముల సప్తమ్యేకవచనమునకు నవర్ణము విధించుటం జేసి యందునకుఁ బూర్వముననున్నవి నవర్ణకమసినఁ బ్రత్యయముమీఁదఁ బ్రత్యయము కల్గుట కాస్త్రవిరుద్ధమగుటంజేసి యలాక్షణిక మయ్యెడి. అందువర్ణకము పరముగా నుమాగమము విధించెనుగాని నగాగమము విధించియండలేదు. కాన నీరూప మీవాగ్ని కృతిచే దుస్సాధమే. 1. 'తనువున యందు 2. అనిమిషనాయకత్వమునయందు 3. ఉర మునయందు' అను మున్నగు నన్నయభారతప్రయోగము లీరూపమును సాధువుగాఁ జేయుచున్నవి. తరువాతివారలకావ్యములందును నిట్టిరూపములు తఱచుగఁ జూప ట్టెడి. కావుననే ప్రాధవ్యాకర్త యందుంతజడమునకుఁ గొన్నియెడల నందువర్ణకము పరముగాఁగ నవర్ణకమును విధించి యిట్టిరూపములను సాధింపవలసివచ్చెను.

సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుంపులకుం బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు సుగాగమంబగు. ౨౫.

ఇచటం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు దుతంబునకు బిందు సంశ్లేషంబులచే మూఁడురూపంబులు. సరళంబులు పరంబులగునపుడు లోప సంశ్లేష పూర్ణబిందువులచేత మూఁడురూపములు. విధానసామర్థ్యమువలన దీనికి లోపము లేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే స్వత్వములేదు.

చిగురు	...	కయిదువు	...	{	చిగురుంగయిదువు
					చిగురుంగయిదువు
					చిగురున్నయిదువు.
తళుకు	...	గజ్జెలు	...	{	తళుకుగజ్జెలు
					తళుకున్నజ్జెలు
					తళుకుంగజ్జెలు

సింగపు	...	కొదమ	...	{	సింగపుంగొదమ
					సింగపుగొదమ
					సింగపున్గొదమ
ఉన్నతంపు	...	గొడుగు	...	{	ఉన్నతంపుగొడుగు
					ఉన్నతంపున్గొడుగు
					ఉన్నతంపుంగొడుగు

నలుంగ డాదుల నీయాగమంబు లేదండు. ఈయాగమం బొకా నొకచోట స్థిరంబు పరంబగుచోఁ గానంబడియెడి - గఱువపుస్తరువు.

టీ. 'ను మ్మోతః' అనునదియు 'పరుషే సరళే చైవ సమాసే నుముతో భవేత్...' వికారాచ్చాపి కేచన... అమిత్రే స్త్రీసమాత్రే-చిత్' అనిదానిని బరుషసరళములు పరములగునపుడని వివరించు నాధర్వణమును మూలములు. సమాసములందు హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల స్త్రీసమములకును, నమహన్నపుంసకముల కదంతములకుఁ బ్రథమైకవచనమునఁ గల్గు మువర్ణమునకు సమాసమున నాదేశములగు పుంపువర్ణములకును, బరుషసరళములు పరములగునపుడు సమాగమ మగును.

చిగురు + కయిదుపు:—చిగురు:—ఇది స్త్రీసమముదంతము. చిగురను నాయుధమని యర్థముగాన కర్త ధారయఃసమాసము. కయిదుపునందలి యాదివర్ణము కకారము పరుషము. ఇది పరముగా సమాగమము కలిగె. 'నుమ్' అనునది పొల్లుము కారము పోవు ప్రత్యయముగాన మిత్తు. ఇది ప్రకృతియంత్యాచ్చుకంటె నవ్యవహిత పరముగ నగును. కాఁగా చిగురును + కయిదుపు. సరళౌదేశము చిగురును + కయిదుపు. ఇది సమాసముగాన 17 వే నగు బిందుసంశ్లేషస్వత్వములలో మిఁదివిధిచే స్వత్వరూపము నిషిద్ధమగుట సర్థపూర్ణబిందుద్వయమును, సంశ్లేషమును గ్రమముగఁ గల్గును. కాన 'చిగురుఁగైదుపు, చిగురుఁగైదుపు, చిగురునైదుపు' అని రూపత్రయ మేర్పడును. పరుషములు పరములగునపు డిట్లే రూపత్రయ మూహ్యము. దీర్ఘ ముమిఁదనైనఁ బూర్ణబిందుసంశ్లేషములు యెందును నుండక నర్థబిందురూపమే యగుననుమాట మఱువరాదు. 'ఉన్నతంపు + గొడుగు.—ఇది సహజసరళమున కుదాహరణము. ఉన్నతము + గొడుగు:—సంధి 32 సూత్రముచే మువర్ణకమునకు పువర్ణము రాఁగ ఉన్నతంపు + గొడుగు. 'గొడుగు' అను పదము నాదిది గకారము సరళము. ఇది పరముగా సమాగమము. 'ఉన్నతంపును + గొడుగు సంధి 18 సూత్రముచే ద్రుతమునకు లాఁపసంశ్లేషములును 19 వే బూర్ణబిందువును వికల్పముగఁ గాఁగ 'ఉన్నతంపుగొడుగు, ఉన్నతంపున్గొడుగు, ఉన్నతంపు

గొడుగు' అని రూపత్రయము సిద్ధించును. ఇట్లే సరళములు పరములగునపుడు రూపత్రయ మూహ్యము. మువర్ణమునకు పువర్ణము కలిగినపుడును నిట్లే పరుషసరళములు బరములగునపుడు యథాకాస్త్రముగ రూపముల సాధించికొనునది. పూర్వనూత్రముచే నీద్రుతమే పోవునేని విధానము వ్యర్థమగుంగాన నూత్రవిహితమైన యీద్రుతము విషయమున నాలోపవిధి వర్తింపదని గ్రహించవలెనని 'విధానసామర్థ్యముచే' అను సూరివివరణమునకుఁ దాత్పర్యము. మీఁదివిధిచే స్వత్వరూపము గలుగదుగాన స్వత్వరూపమునకు సంబంధించిన సంక్షేపమును బొంద నవకాశములేదు. నలు+కడలు:—ఇది సంఖ్యాపూర్వముగాన ద్విగువు. నాలుగుశబ్దము 'నలు' అనురూపమును బొందెను. (చూ. ప్రాథ 92, 99) ఇందు 'నలు' అనునది స్త్రీసమము. దీనికే బరుషము పరముగా నున్నది. ఐనను సుమాగమము గలుగదని కొందఱుందురు. గసడదవాడేమే గలిగి 'నలుగడ'యనియే యగును. ద్రుతకార్యములు ద్రుతము లేమిని సంభవింపవు. కాన 'నలుంగడలు, నలునడలు, నలుగడలు' అనురూపములు సిద్ధింపవు. కాని 'నలుంగడ'లని శ్రుతికింపుగ రూపము వినఁబడెడి. ఈవాక్యమును సూరి వ్రాయుటకు "సరసావిశ్వనేన నలుగడలు ఇత్యాదివ్యావృత్తిః" అనునహోబలునిద్రాత మూలము. దీని మూలమున 'నలుంగడ' అనుపదమునందలి గకారమునకు ముందున్న యర్థబింబువు ప్రమాదవతిత మనవలెను. ఒక్కచో నీసుమాగమము స్థిరము పరమగునపుడును గన్నట్టుచున్నది. గరువము +మురువు:—గరువపు+మురువు. గరువపు+ను+మురువు=గరువపున్నురువు. స్థిరము పరముగా సంక్షేపరూపము. ఇందలి యుదాహరణముల ననుసరించి యీవిధి కర్తృధారయమందే యగునని యనరాదు. సమాసంబులందను బహువచనమునం జేసి కర్తృధారయేతరంబులందును ననఁగాఁ దత్పురుషమునను నీసుమాగమ ముదంతాచ్ఛికముల మీఁదఁ గలుగునని యెన్నవలెను. 'మిరియంపుంబొడి, పునుగుందావి, కన్నుంగవ' ఇత్యాదులు తత్పురుషమునైన సుమాగమమునకు లక్ష్యములు కవిప్రయుక్తములు గన్నట్టెడి. పుంపులుగూడ నుదంతములే యగుటంజేసి యీకార్య ముదంతములకుఁ గలుగుననినఁ జాలునుగాని సహజోదంత స్త్రీసమములమీఁదనే యని పాఠకు లర్థముఁజేసికొందురేమో యని పుంపులమీఁదఁ గూడ నగునని సూరి నిర్వచింపవలసివచ్చెను. ప్రథమైకవచనము దోఁపనియాచ్ఛికశబ్దములు స్త్రీసమములని విశదపఱుచుట యైనది.

ఇచ్చో 'నుమోచ్చిలో' హల్విధర్వణాచార్యమతాత్' అని యప్పకవి చింతామణి పాఠ మగపడెడి. ఆధర్వణము చింతామణివివరణమనియు నందు లేనివిషయములను సందిగ్ధములగువానిని వివరించునదనియుఁ ననుట యయ్యుక్తికము గాదు. మూలము నాధారముగఁ జేసికొని వివరణము వెడలునుగాని వివరణము నాధారముగఁ జేసికొని

మూలము పుట్టదు. కాన వివరణము మతము మూలమునఁ బ్రస్తావించబడుట యసరభావ్యము. మఱియు నాధర్వణమున సామాన్యముగ హల్లు పరమగునపుడు నుమాగమ విధాన మగవడదు. దాన హల్లు పరమగునపుడు నుమాగమము గల్గుట యధర్వణనిమత మనుటయుఁ బొసంగదు. కావునఁ బైపాఠ మప్పకవి యధర్వణనిపేరిటఁ గల్పించిన కృతక పాఠమనియే యనఁదగును.

సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు స్వత్వంబు లేదు. ౨౬.

టీ. సమాసములందు ద్రుతమునకు స్వత్వరూపము సంభవింపదు. స్పష్టము. 'ఉన్నతంపునుగొడుగు; సరసంపునుబలుకు' అనునట్టిరూపము లేర్పడవని భావము.

తలఁబ్రాలు మొదలగుసమాసంబుల ద్రుతమునకు లోపములేదు. ౨౭.

తలఁబ్రాలు - ఒడిఁబ్రాలు - నేసఁబ్రాలు-ఊరఁబంది- ఊరఁబిచ్చిక. తోడఁబుట్టువు - తోఁబుట్టువు - ఒల్లఁబాటు - ఒడఁబాటు - ఇత్యాదులు.

టీ. తలను + ప్రాలు:—ఇందుఁ దలననుదానితుదిద్రుతము సమాసమందలి దగుట లోపము రాలేదు. సరళాదేశ మర్థబిందువు పూర్ణబిందువుఁ గలుగ 'తలంబ్రాలు, తలఁబ్రాలు,' అనురూపము లగును. 'తలప్రాలు' అని గాదు. సమాసముగాన స్వత్వరూప ముండదు. ఈసూత్రము క్రింది యుదాహరణములందు ద్రుత మాగమముగఁ గల్గెననుట కాధార మగవడదు. ఇందు "తలఁబ్రాలు, ఒడిఁబ్రాలు, ఊరఁబంది, ఊరఁబిచ్చిక," అనునవి సప్తమితత్పురుషములన్న విభక్తిలోపము గలిగి నుమాగమము గల్గె ననవలెను. లేదా సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్ర మాయాసమాసములందు సహజముగ నున్నప్రత్యయములకు సంబంధించినదేగాని యాయావిభక్తులకు మాఱుగఁ గల్గిన మఱియొకవిభక్తులకు (ద్వితీయాదులకు; సప్తమికిట ద్వితీయ) సంబంధించినది గాదన్న నివి యలుక్సమాసము లనియుఁ బ్రకృతులద్రుతమునకే లోపము గలుగదని తెల్పుసూత్రమిది యనియు ననవలయును. (చూ. తత్పురుషసామాసికవిభక్తిలోపత్వము సంధి 4౩-44) అట్లే "తోడఁబుట్టువు, తోఁబుట్టువు" అనునవి తమ సహజద్రుతములతో నిల్చినవనియు, వానితుదిద్రుతముల లోపమునే, యీసూత్రము నిషేధించునదనియు ననవలెను. ఇంక 'నేసఁబ్రాలు' అనుదానియందు ద్రుతము సహజమని యెట్లు నిరూపింపవలసియుండునన సేవవిషయమైన యిది విషయసప్తమియని సమర్థింపవలెనని తోచెడిది. ఇంక 'ఒల్ల, ఒడ' అనునవి ద్రుతాంతములని వ్యస్తప్రయోగముంజూపి సమర్థింప నవకాశము లేమిని నుమాగమము పీఠిక 'సరసాత్' అనునాధర్వణోక్తి ననుసరించి సిద్ధించెనని చెప్పవలెను. మైయంశములను గమనింపఁగాఁ గొన్ని సహజద్రుతాంతములగుట వానితుది

ద్రుతములు సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు విషయములు గాకుండను, గొన్ని యిందు సూత్రించుట మఱచినను, సుమాగమము సమాసమున సంభవించిన రూపములగుట వానియొగమద్రుతము లోపింపకుండఁ గాపాడను, నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెననియు దాన నిది సహజాగమద్రుతద్వయమునకును సమాసములందు లోపమును నిషేధించుశాస్త్రమనియును ననుట యుచితమని తోచెడి. ఇంతకంటె నీసమాసపదములందలి పూర్వపదములు సమాసమున ద్రుతాంతము లగుననియు వాని తుదిద్రుతములు సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు విషయములు గావనియు ననుట యొప్పెడి. ఇందు ద్రుతములెట్లు కల్గెనో యివి యేసమాసములో తెల్పక నిపుణముగ సూరి ద్రుతమునకు లోపము గలుగదని సూత్రించుట యసంగతముగ నున్నది. సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమునకు ద్రుతాంతమునే విషయముగాఁ జేయుటంబట్టి యీసమాసములఁ బూర్వపదములు ద్రుతాంతములనియే భావించెనేమో? అట్లనినను 'ఒల్ల-ఒడ' అనువాని నట్లన నవకాశము గానరాదు గదా! మఱియు వీనిని సమాసము లుగ నేల యంగీకరింపవలెనో తెలియకున్నది. వీనిని సమాసము లనుటకు సుమాగమము గల్గుటయే ప్రయోజనము గదా! అట్టిప్రయోజన మీవ్యాకృతిలో నుదంతేతరాచ్చిక పదములవై సిద్ధింపమి నీసూత్రమున కర్థము కన్పట్టకున్నది. ఈరూపములు పూర్ణార్థములతోఁ బ్రయోగప్రసిద్ధములగుటను ద్రుతము గలిగినంగాని యారూపములు సంభవింపకుండుటను నిందలి రెండుపదములు వేటొకయర్థమును బోధించుటకు గమనించి సమాసములనుచుఁ దాను వీనిపై సుమాగమమును సాధింపకున్నను సమాసతను సాధింపకున్నను నిపుణముగ ద్రుతమునకు లోపము రాదని సూరి తెల్పుట యసంగతముగా నున్నదనక తీరదు. ఈరూపములందు సంశ్లేషము ప్రయోగప్రసిద్ధమైన ట్లగపడదు. పూర్వోత్తరపదములయన్వయసంబంధమునుబట్టి యిందలి యుదాహృతులు సమాసాభాసము లనుట సముచితమని తోచెడి.

కర్త ధారయంబులందుత్తునకచ్చుపరంబగునపుడుటుగాగమంబగు. ౨౮-

కఱకు	...	అమ్ము	...	కఱకుటమ్ము.
నిగ్గు	...	అద్దము	...	నిగ్గుటద్దము.
సరసపు	...	అలుక	...	సరసపుటలుక.

టీ. 'సామానాధికరణ్యేషాదంతానాం టుగాగమోఽచి స్యాత్' అనునది మూలము. కర్త ధారయసమాసములందు ప్రాసోవ్వికారాంతము లగుశబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమము నిత్యముగ నగును. ఆచ్చికోదంతమును (స్త్రీసమము) పుంప్యా

దులచే నుదంతము లైనశబ్దములును నుదంతపదముచే గ్రాహ్యములు. కర్తృధారయంబు లందను బహువచనమునంజేసి కర్తృధారయమేగాక శేషషష్ఠీతత్పురుషమును గ్రాహ్యమ యని తోచెడిని.

కఱకు+అమ్మ:—ఇది కర్తృధారయము. ‘కఱకు’ అనునది యుదంతస్త్రీసము. దీనికి ‘అమ్మ’ అనుశబ్దము నాదినున్న ఆకార మచ్చుపరముగా టుగాగమము. ‘టుక్’ అనునది కకారము లోపించుప్రత్యయముగానఁ దొలిపదమున కంతావయవముగ నగును. కఱకు+ట+అమ్మ=కఱకుటమ్మ. ఇట్లే ‘నిగ్గుటద్దము’ ప్రక్రియను గ్రహించునది. సరసపు+అలుక:—‘సరసము’ అనుదానితుదిని గర్తృధారయమున పువర్ణము కలిగిన రూపము. పువర్ణముదంతము. దీని కచ్చుపరముగా టుగాగమము. సరసపుటలుక. ఇట్లేంపు వర్ణమునకును, నుదంతస్త్రీ సమచులకును నజాదిపదము పరమగునపుడు కర్తృధారయమున టుగాగమ మూహించికొనవలెను. ‘వేల్పుటాపు, కప్పరపుటనంటులు’ ఇత్యాదులందుఁ దత్పురుషేతరసమాసములందును నీటుగాగమము గాననయ్యెడిది. మఱియుఁ గర్తృధారయ మున నుదంతములపైనే గాక యితరములగువానిపైఁ గూడ నీటుగాగమము గన్పట్టు చున్నది. “మిదైటిల్లు, పల్లెటూరు, తేనెటిగ, దుక్కిటెద్దు.” కాని ప్రాచీనభాషలో నిట్టిరూపములుండు టరుదగుటంజేసి, చింతామణి ‘సామానాధికరణ్యేషు’ అని యేకార్థిభావరూపసామర్థ్యముగల కర్తృధారయభేదముల నెల్ల గ్రహింప బహువచన ప్రయోగము చేసెఁగాని తత్పురుషమును సంగ్రహింపఁ గాదని చెప్పవలసియుండుటచే వానివివరణమగు నిందును సమాసములను బహువచనమున కదేయర్థ మనుట లెస్స.

కర్తృధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరంబగునపుడు
టుగాగమంబు విభాషనగు. ౨౯.

వేరు	...	ఉరము	...	{ వేరుటురము. పేరురము.
చిగురు	...	ఆకు	...	{ చిగురుటాకు. చిగురాకు.
పొదరు	...	ఇల్లు	...	{ పొదరుటిల్లు. పొదరిల్లు.

టీ. కర్తృధారయసమాసమునఁ జేరు మొదలగుశబ్దముల కచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమము వికల్పముగ నగును. పేర్వాదు లనుటంజేసియుఁ గ్రింది యుదాహృతులం జేసియు నిందుఁ జేరఁదగినవి సహజోదంతములైన యాచ్చికస్త్రీసమశబ్దములే యని

యెన్నునది. 2రి సూత్రముచే వీనికి నిత్యముగ టుగాగమము సిద్ధించుచుండుటంజేసి వికల్పముగఁ గల్గుటకై యీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెనని గ్రహింపవలెను. 'పేరు+ఉరము:—'పేరు' అనునది స్త్రీసమము. దీని కచ్చు పరమైనదిగాన టుగాగమము కలుగ 'పేరు+ట+ఉరము=పేరుటరము' అనురూపము సిద్ధించెను. టుగాగమము గలుగనపు డుత్వసంధి నిత్యముగఁ గల్గి 'పేరురము' అగును. ఇట్లే తక్కినరూపము లూహ్యములు. ఇందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థచేసి 'పల్లెటూ' రిత్యాదుల సాధించుట యుచితమని తోచెడిది. ఆగమశాస్త్ర మనిత్యమగు సంస్కృతవాచిక ర్థలసంప్రదాయము ననుసరించి టుగాగమము నందని 'చిగురాకు' మున్నగు నీసూత్రోదాహృతుల సాధింపనగునుగాని సుబోధకై సూత్రాంతరమున వీనిని సూరి సాధించెననఁదగును.

పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్తధారయంబునందు రుగాగమంబగు. 30.

పేద	...	ఆలు	...	పేదరాలు.
బీద	...	ఆలు	...	బీదరాలు.

పేద-బీద-ముద్ద-బాలెంత-కొమ-జవ-అయిదువ-మనుమ-గొడ్డు - ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందు జవ్వనిశబ్దంబునకు జవాదేశంబని యెఱుంగు నది. 'ఏకాంతమునందు నున్న జవరాండ్ర' నని ప్రయోగము.

టీ. పేద మొదలగు నాచ్చికముల కాలుశబ్దము పరమగునపుడు రుగాగమము నిత్యముగ నగును. పేద+ఆలు:—రుగాగమము. పేద+ర్+ఆలు=పేదరాలు. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణముల సాధించునది. ఇదియు కకారముపోవు ప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ నగునని యూహించునది. ఈయాగమములమీఁది యచ్చులు సుభోచ్ఛార్ణమున కై నవగుట లోపించుననియు దాన పొల్లులే (టో, ర్) మిగులుననియు గ్రహించునది. జవ్వని+ఆలు:—ఇందు 'జవ్వని' అనుదానికి 'జవ' అనునాదేశమగును. జవ+ర్+ఆలు=జవరాలు. "ఏకాంతమునందున్న జవరాండ్రను" అని యల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రమునఁ బ్రయోగించెను. కాన జవ్వనిశబ్దమునకు 'జవ' అను దాని నాదేశముగఁ జెప్పక తీరదని సూరియాశయము. ఇది సామాన్యముగ నాచ్చిక విషయము. 'రేఫ ఏవ క్వచిద్భవేత్' అనునాధర్వణము దీనికి మూలము. "జవరాలు వ్యతిరిక్తా—భూయాంస ఇత్యాచార్యోక్తేః, వర్ణలోపాగమాలైకే నర్వస్తిన్ స్తద్భవేపదే ఇత్యధర్వణోక్తేశ్చ నస్య లోపః." అనునహోబలునివ్రాత జవరాలు రూపసిద్ధివిషయ

మునవ్రాసిన సూరివ్రాతకు మూలము. అందును, 'ఇక్కడజవ్వనశబ్దమునకు జవాదేశము' అను కవిజనమండనవాక్యము సూరికి ముఖ్యముసరణీయమయ్యెనని తోచెడిది.

కర్తృధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబునగు. 30.

ధీర ... ఆలు ... ధీరురాలు.

గుణవంత ... ఆలు ... గుణవంతురాలు.

ఇచట వృత్తియం దాలుశబ్దము స్త్రీమాత్రపరము.

టీ. 'దారాశ్లేత ఉదపిరః' అనుమూలమును, 'దానిని 'అజ్ఞుల'ారాలుశబ్దేన సమాసార్థకతా యది, సమాసస్త్ర చోద్రస్యాత్' అని వివరించు నాధర్వణమును మూలములు. కర్తృధారయమున తత్సమాదంతశబ్దముల కాలుశబ్దము పరమగునపుడు వానితుదియత్తునకు ప్రాస్వాకారమును దత్పరముగ రుగాగమమును నిత్యముగ నగును. ధీరురాలు:—ధీరాశబ్దమునకు నామంబులతుది దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు ననువిధిచే ప్రాస్వము గలుగ 'ధీర' అని యగును. ఇట్లే 'గుణవంతమ్' అను తత్సమము 70-71 చేసిన ద్వితీయాంతతుల్యప్రాతిపదిక త్వాంతిమమకారములొపములు గలుగ 'గుణవంత' అను నదంతతత్సమప్రాతిపదిక మేర్పడును. వీనితుదియత్తుల కుత్వము గలుగ 'ధీరు + ఆలు, గుణవంతు + ఆలు' అనురూపము లగును. రుగాగమ మాదేశోత్పమున కంతావయవ ముగఁ గలుగ 'ధీరు + ఆలు = ధీరురాలు, గుణవంతు + ఆలు = గుణవంతురాలు' అను రూపము లేర్పడును. ఇట్లే 'విద్వాంసమ్ = విద్వాంస = విద్వాంసుర్ + ఆలు = విద్వాంసురాలు' (విదుషియట) ఇట్లే యిట్టిరూపములు గలుగుట యూహ్యము. కర్తృధారయంబునందును నేకవచనమునంజేసి యీమాత్రము తత్పురుషవిషయము గాఁజాలదు. కాన 'గుణవంతురాలు' అనుదానికి గుణవంతునిభార్య యనరాదు. గుణవతి యనియే యర్థము. మఱియుఁ దత్పురుషమున నదంతతత్సమప్రాతిపదికము గల్గుటయుఁ బొసఁగదుకాన నట్టివీమాత్రమునకు విషయములు గావనుటయే సరసము. కానఁ దత్పురుషవత్సమున 'ధీరురాలు, గుణవంతురాలు' అని యిట్టివి 31 మాత్రముచే నగు సుమాగమవిషయము లయ్యెడినని యూహించు టుచితము. ఇచోట్టి సమాసమున నాలుశబ్ద మాఁడుదానినే చెప్పనుగాని భార్యావాచకముగాదు. (చూ. అహో. పంపుట 227-228) శుద్ధాదంతసంస్కృతపదములనక తత్సమంబు లనుటంజేసి ప్రాస్వాంతిమాత్తురలోపాది కార్వవిశేషములు గల్గి తత్సమము లనిపించుకొనినవానికే యిందు గ్రహణమనుట స్పష్టము. మఱియు నీసమాసమున నదంతసంస్కృతసమము

కంటే బరమగు నాలుశబ్దము భార్యపర్యాయముగాక యాఁడుదానినే చెప్పనదనుటంజేసియు, నిది కర్తృధారయసమాసవిషయ మనుటంజేసియు, బూర్వపదము విశేషణమే యైయుండవలెననుట స్పష్టము. కాన నెన్నివిధముల గమనించినను నీవిధిని దత్పురుషము విషయముగాఁ జేయ నవకాశము గానరాకున్నది. కర్తృధారయంబు త్రికస్త్రీసమధాతుజవిశేషణపూర్వకంబై యుండునను నియమ మిచటఁ గుదురమి నధర్వణుఁ డన్నట్లు సమానార్థకతయే (విశేషణవిశేష్యభావము) కర్తృధారయలక్షణముగ నిం చెన్నవలెను. కర్తృధారయమున సంస్కృతమున స్త్రీలింగవిశేషణములకుఁ బుంసద్భావమగుంగాన నట్టిపద్ధతి నిఁపింతునను, గుణవద్ధీరాదులపుంలింగాదంతరూపములే తొలి నిల్పెననియు విభక్త్యభావముచే నుత్పాద్యభావము గుఱిచెననియు నేని గ్రహింపఁదగునని కొందఱుండు. ఏమైన నిట్టివి కర్తృధారాయాభాసములనుట యుచితమని తోచెడి.

“సంబంధే క్వచిదర్థస్యాదసంబంధే విలక్షణః,” అనునాధర్వణమును, “ఇత్యాదావపి స్త్రీమాత్రపరత్వాత్” అను నహోబలునివ్రాతయొ “ఇచట వృత్తియం దాలు శబ్దము స్త్రీమాత్రపర”మను సూరివివరణమునకు మూలములు.

సోదరిల్లుమొదలగు రేఫాంతాచ్ఛికసమాసములయనుకరణమున నుత్పము సుభిః చ్చార్ణార్థము తొలిపదముతుదిం జేర్పఁగ నిట్టిరూపము లయ్యెనని భాషాతత్వవిమర్శకు లందు.

కర్తృధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు. 31.

సరసము	...	మాట	...	{ సరసపుమాట. సరసంపుమాట.
విరసము	...	వచనము...	...	

టీ. “మోస్తు విభక్త్యైకవచనకే పుంపూ” అనునది మూలము. కర్తృధారయసమాసములందు మువర్ణకమునకు ‘పు, ంపు’ అనునవి పర్యాయమున నిత్యముగ నగును. మువర్ణకము=ముప్రత్యయము. ముప్రత్యయమున కాదేశములుగ విధించుటంజేసి యిట్టిసమాసములందు (సమాస 25) సామాసికవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే మువర్ణకము లాపింపదని గ్రహించునది.

సరసము + మాట:—ఇందు సరసమనుమాట తుదిమువర్ణమునకు పుంపులలో ‘పు’వర్ణము కలుగ “సరసపుమాట” యగును. ‘ంపు’ అనువర్ణము గలుగ ‘సరసంపుమాట’

అగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణముల ప్రక్రియ నూహించునది. తత్సమము 41 సూత్రము వివరణమున మువర్ణకమునకు విధించు కార్యము ముగాగమమునకును గలుగునటుంటే సీ సరసములు + వచనములు. సమాసవిభక్తిలోపశాస్త్రముచే బహువచన లువర్ణకము లోపించినవిదప లేక కారక 20 సూత్రముచే మువర్ణకాంత విశేషణముల కేకత్వము సిద్ధించినవిదప పుంపులు గలుగనగునుగాన బహుత్వమునఁ గూడ సరసంపువచనములు సరసపువచనములను రూపద్వయమేర్పడెడి. కర్తృధారయంబులందను బహువచనమునంటేసి శేషషష్ఠియందు యొక్క లోకింప ముగాగమాంతములైన పూర్వపదముల ముగాగమమువర్ణ మునకును నీవిధి గల్గనని కొందఱుండు. కాని ప్రాచీనకావ్యముల నిట్టివి గనరామిని, నెల్లకర్తృధారయముల సంగ్రహింపనే మూలవివరణములు, బహువచనప్రయోగము చేసెననుటలేదు. వైది నిరూపించిన ప్రకార మికార్యములు బహుత్వమందునా గలుగుననుటయేగాక యిట్టిచోటుల మువర్ణకమున కనుటంటేసి మువర్ణకమునకు తత్సమా 42 చే 'ంబు' ఆదేశము సంభవింపదనియు గ్రహింపవలెను. లేదా యధర్వణునిపల "సామానాధికరణ్యేషు బహుత్వాధ్యే పరేఽపి చ మబోవర్భవేతాం పుంపావ్యభావ దేశావత్ర సర్వదా" అని ముఖులకు పుంపులగునేని సప్తవింశవలెను. వైయధర్వణకాగిః యందలి 'సామానాధికరణ్యేషు' అనుబహువచనమే కర్తృధారయంబులందను బహుత్వమునకు బీజము. చింతామణియందు విభక్తులెల్లఁ బరమగునపుడును బ్రథమైకవచనమునను మువర్ణకము విధింపఁబడినను విభక్త్యైకవచనముననే పుంపులగునటుంటేసి ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రమే యీవిధి వర్తించుననుట తెల్లము. కాన చింతామణిపద్యమున బహుత్వమున పుంపులను గుదుర్పవలెనన్న నందును "వికత్వం భేదకగతబహువచనానాం చ దృశ్యతే వికృతౌ" అని వికృతివిశేషణగత బహుత్వమున కేకత్వము సాధింపఁబడిన దగుటంటేసి యది సుసాధమే యగును. ప్రాథవ్యాకర్త తామరకాండ వరమగునపుడు పుగాగమము గల్గనని తామరపాకు సాధించి దీనిం బూరించుట నరయనది. "మృము" అనునవి "పుంపు"గా మాటుటంబట్టి మువిభక్తిముకారయతులు సార్థకము లయ్యెడి.

ఉదంతమగు తద్ధర్తారవిశేషణమున కచ్చుపరమగునపుడు
సుగాగమంబగు. 33.

చేయు	...	అతఁడు	...	చేయునతఁడు.
చేసెడు	...	అతఁడు	...	చేసెడునతఁడు.

టీ. 'నస్సన్యితధర్మోత్క' అనునది మూలము. హ్రస్వోకార మంతమందుఁ గల తద్ధర్తారవిశేషణముల కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమము గలుగును. ఉదంత

మనుటంజేసి యిదంతమగుచేసె డీత్యాదు లగ్రహ్యములనుట స్పష్టము. విశేషణము లనుటంజేసి చేయు నిత్యాది తద్ధర్మార్థకసమాపకము లీసంధికి విషయములు గాఁజాలవని గ్రహింపవలెను. క్రియ ౧౧-౧౨ సూత్రములచే నీవిశేషణములు సాధింపఁబడినవి. చేయు + అతఁడు:—నుగాగమము. చేయున్ + అతఁడు=చేయునతఁడు. ఇట్లే తక్కినవి గ్రహించునది. తద్ధర్మార్థకములకే యనుటంజేసి యితరోదంతముల కిక్కార్మము సంభవింపదు.

కళలపట్టికలోఁ జేరనివెల్ల ద్రుతప్రకృతికములే యను భావనంగల్గి చింతామణి వివరణములగు నాధర్మణబాలసరస్వతీమాహాబలపండితీయములు 'సన్యాస్తద్ధర్మోత్తః' అను సంధినిషేధపాతమునే యాదరించి ద్రుతప్రకృతికములగు తద్ధర్మక్రియాతజ్జన్యవిశేషణోకారములకుఁ జింతామణిలో నత్వేత్వోత్పత్తి సంధిసూత్రములు ద్రుతప్రకృతికాదుతప్రకృతిక సామాన్యములనువిషయము నూతఁతఁగఁగొని సంధిప్రాప్తిని సూచించుచు నిచ్చుటల సంధ్యభావమునే ప్రతిపాదించుచున్నవి. మఱియు మూలస్థమగు తద్ధర్మపదము ద్రుతప్రకృతికోదంతములైన తద్ధర్మవిశేషణ తత్సమాపకక్రియలను రెంటిని బోధించునదిగా నెన్ని వాని రెండింటిసంధిని నిషేధించుచు దీనూత్రమని నిర్వచించినారు. ఇందులకు "ప్రథమశ్లోత్తమశ్చైవ తాను తద్ధర్మసంజ్ఞికౌ, భూతా ద్యవిషయా తత్ర చైకత్వాద్ధాభిధాయకౌ, ఉదంతౌచ సదానాంతౌ న సంధిస్తత్ర కల్ప్యతే' అను నధర్మణుని తద్ధర్మపదాదుల వివరణమును, దద్ధర్మక్రియలందుండు నుకారమునకు సంధిలేదని సామాన్యముగఁ దద్ధర్మోకారములనెల్ల సీనూత్రమునకు విషయములుగఁ జేయు బాలసరస్వతివ్రాతయు, 'తద్ధర్మోకారస్యాచి సంధిర్న స్యాత్, తద్ధర్మపదేన తద్ధర్మక్రియా తజ్జన్య విశేషణం చ గృహ్యతే' అని యధర్మణబాలసరస్వతులనే యనుసరించు నహోబలుని వ్యాఖ్యయుఁ బ్రమాణములు. మూలము నందలి సూత్రక్రమ మరసినను నిది సంధ్యభావవిధానపరమే యగు. అప్పకవి యీని షేధము ద్రుతప్రకృతికములగు తద్ధర్మసమాపకక్రియావిషయముగ నెన్ని తద్ధర్మార్థకవిశేషణములకు 'ధాతుపదసంభవానా ముతస్తథానుమచి' అని యచ్చు పరమగునపుడు నుమాగమము నొక శ్లోత్రపాతముం గల్పించి విధించెను.

విశేషణములను ద్రుతప్రకృతికములుగ నెన్నుట తనకాలపుఁబండితులకును దనప్రణాళికకును సమ్మతము గామింజేసియుఁ, జింతామణి ప్రణాళిక ననుసరించినను దద్ధర్మార్థకవిశేషణములు తమకుఁ బరములగు విశేష్యములతో నన్నితము లయినపుడు సమాసత యవశ్య మంగీకార్యమగుటయు సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రమువలని ద్రుతలోప మనివార్యమగుటయు స్పష్టపడుటచే లుత్తమైన ద్రుతమును బునరుద్ధారణము

చేయుటకే యీ సూత్ర మారబ్ధమయ్యెననుట సయ్యక్తికమును తలంపునంజేసియుం, జితా మణిసందర్భము పూసగుచ్చినట్లు సక్రమముగ నున్నదని సిద్ధాంతీకరించుట యశక్య మగుటంజేసియు, 'లుక్సంక్షేపా నాచి' యనునది యితర ద్రుతప్రకృతికముల ద్రుతము లుప్తముగాకుండ నిల్ప సమర్థమై యుండుటంజేసియు, నప్పకవి తద్ధర్మ విశేషణములకు నుమాగమము విధించుచు దోడుపడుచుండుటంజేసియు, సూరి మూలమును, నకార విధాన పరముగ నే యొంచెనని తోచెడిని.

షష్ఠీసమాసమునం దుకారఋకారముల కచ్చు పరమగు
నపుడు నుగాగమంబగు. 3౪.

రాజుయొక్క ... ఆజ్ఞ ... రాజునాజ్ఞ.
విధాతృయొక్క... ఆనతి ... విధాతృనానతి.

టీ. 'షష్ఠ్యా ఉతోచి నుష్పే చ' అనునది మూలము. ప్రయోగముల ననుసరించి మూలస్థమగు చకారమునకు ఫలముగ ఋకారమును గూడ మూలమునకంటె నధికముగ సూరి సంగ్రహించెనని తోచెడి. సూత్రము నందలియొకారము సహజ కృత్రిమోదంతముల రెండింటిని బోధించును. దీర్ఘాంతము లసంభవములగుటఁ దవరకరణ మనాదృతము. షష్ఠీతత్పురుషమున సమాసిక విభక్తిలోప విధిచే లుప్త షష్ఠీప్రత్యయములైన యొకార ఋకారాంతపదముల కచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమము గలుగును. రాజుయొక్క + ఆజ్ఞ:—యొక్కకు లోపము. రాజు + ఆజ్ఞ. ఇం దుకారాంతమైన రాజుశబ్దము నుకారమున కంతావయవముగ నుగాగమము. రాజు + న్ + ఆజ్ఞ = రాజునాజ్ఞ. విధాతృయొక్క + ఆనతి:—తత్సమ ౨౩ సూత్రముచే విధాతృశబ్దమున కత్వ స్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ నగుటఁ బక్షమున విధాతృఁడను రూపమేర్పడు. అట్టిరూపమే ఋకారాంతము గాఁదగుట నిందు దానికె గ్రహణము. తత్సమ 2౩ సూత్రముచే నిగాగమము పాక్షికమగుటంజేసి విధాతృయొక్క యనిరూప మగును, కాన నిగాగమము గలంగనిరూపమే యిందు గ్రాహ్యము. యొక్కకు లోపము. విధాతృ + ఆజ్ఞ. దీనిచే నుగాగమము. విధాతృ + న్ + ఆజ్ఞ = విధాతృనాజ్ఞ. నిగాగమమును గలిగియున్న పక్షమున నుకార ఋకారాంతములగుట సంభవింపమిని యొక్కకు మాత్రమే లోపముగలిగి 'విధాతృనియానతి, రామునియాజ్ఞ' మున్నగురూపములే సిద్ధించెడి. నిగాగమేకారమునకు సంధియేగలిగినచో 'రామునాజ్ఞ' యగునుగాని నిగాగమా భావమున 'రామునాజ్ఞే'త్యాదులు సిద్ధింపమిని, 'విధాతృనియాజ్ఞే'త్యాది నిగాగమేకార సంధ్యభావరూపములు ప్రయుక్తములై ప్రసిద్ధములగుటను, నీవిధానము సార్థకమగు

టయేగాక నిగాగమేకారమునకు సంధి రాదనువిషయమును స్పష్టపఱచెడిని. షష్ఠీ ప్రత్యయములు చేరినపదములలో నొక్క యొక్క ప్రత్యయముచేరినవానికే మీఁది పదముతోడఁ దత్పురుషము పొనఁగఁదగియుండుటచేత సూత్రమునందలి షష్ఠీసమాస పదము యొక్క షష్ఠీతత్పురుషమునే బోధించును. మూలము సమాసపూర్వావయవ యొక్క షష్ఠ్యంతమునకు ద్వితీయాతౌల్యము గలుగ ద్రుతము సామాసికద్రుతలోప విధిచే లోపింప నద్దానిఁ బునరుద్ధరింపనే యట్లు నుమ్మిధాన మొనర్చియుండునని తోచెడి. కొన్నిచోటుల షష్ఠీసమాసమున నుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగునపుడును నుగాగమమునకు లోపంబగునని ప్రాథవ్యాకర్త, 'శిరసందము, బచ్చింట' మున్నగు ప్రయోగములం జూపుచు నీసూత్రమును సవరించినాఁడు. ఇట్టి నుగాగమము గలుగని ప్రయోగములు 16 శతాబ్దివాఙ్మయమునుండి ప్రవృద్ధినందిన ట్లునమానింపఁదగును.

ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకును
దనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు. 34.

సొగసు	...	తనము	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{సొగసుందనము.} \\ \text{సొగసుఁదనము.} \\ \text{సొగసున్దనము.} \end{array} \right.$
సరసపు	...	తనము	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{సరసపుందనము.} \\ \text{సరసపుఁదనము} \\ \text{సరసపున్దనము.} \end{array} \right.$
తెల్ల	...	తనము	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{తెల్లందనము} \\ \text{తెల్లఁదనము.} \\ \text{తెల్లన్దనము.} \end{array} \right.$

టీ. 'నుమ్మొత్త' అను మూలమునకే యిదియు వివరణము. 'తనే చ కుత్ర చిత్' అని మూలమును వివరించునాధర్వణము మూలము. హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల స్త్రీసమశబ్దములకు గర్తధారయమున మువర్ణకమున కగు పుంపులకును, గుణవాచకములగు నదంతశబ్దములకును భావముననైన తనము పరమగునపుడు నుగాగమమగును. తద్ధిత 1 సూత్రముచే దనవర్ణకము గలుగును. లుప్తప్రభమైకవచనములైన యాచ్చికములు స్త్రీసమములు. సొగసు+తనము:—నుగాగమము. సొగసు+సు+తనము. 16 చే సరళాదేశము. సొగసు+సు+దనము. 17చే బిందుసంక్షేపములు. "సొగసుందనము, సొగసుఁదనము, సొగసున్దనము" అను మూఁడురూపము లేర్పడును. తద్ధితవృత్తిగాన

స్వత్వరూపముగలుగదని యొన్నవలెను. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు. తనము పరుషాది పదమగుటచే బరుష, సరళములు పరమగునపుడు సామాన్యముగ నుగాగమమును విధించు 25 సంధి సూత్రమున నుదంతాచ్ఛికములయు, పుంపులయు, మీది నుమాగమరూపములజేర్చి యదంతగుణవాచకముమీది నుమాగమమునే యీసూత్రవిషయ మొనర్పఁ దగునందు. కాని 25 సూత్రము కర్తృధారయముననే యగుంగాని షష్ఠీతత్పురుష మనఁదగు తద్ధితవృత్తిని గాదని తలంచి కావలయు సూరి యట్లు చేయఁడయ్యెను. తెల్ల + తనము:—తెల్ల యిది గుణవాచకము. తెల్ల, నల్ల మున్నగునవి వర్ణవాచకములు—గుణవాచకములని 6 తద్ధితసూత్రము స్పష్టపఱచెడిది. నుమాగమ సరళాదేశ బిందుసంక్షేపములు పర్యాయమునఁ గలుగఁ గ్రమముగ తెల్లన్ + దనము. “తెల్లఁ దనము, తెల్లందనము, తెల్లన్దనము” అనురూపములు గలుగును. ఇట్లే యదంతగుణవాచకములకెల్లఁ దనము పరముగా రూపత్రయ మూహ్యము.

సమాసంబునం ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగు. 31.

ప్రాత	...	ఇల్లు	...	{ ప్రాయిల్లు. ప్రాతయిల్లు.
లేత	...	దూడ	...	{ లేదూడ లేతదూడ
పూవు	...	రెమ్మ	...	{ పూరెమ్మ. పూవురెమ్మ.

టీ. ‘శబ్దానామాదిభాగేషు నూతనత్వాదిబోధకాః, ఏకద్విషణ్ణశబ్దాస్సుర్వి రథ భేజీఽపిచ క్వచిత్’ అను నాధర్వణమును మూలముగఁగొని ప్రాతాదిశాస్త్రమంతయుఁ గల్పితము. సమాసమునఁ బూర్వపదములైన ప్రాతాదిశబ్దముల యాద్యచ్చు తరువాతి యక్షరములకెల్లను బహుళముగ లోపము గలుగును. ప్రాత మొదలగు నీసందర్భము నందలి సమాసపూర్వపదములెల్ల విశేషణములే యగుటంజేసి కర్తృధారయమే సూత్రస్థమగు సమాసమున ననుపదముచే వాచ్యమగును. బహుళపదప్రయోజనము మీఁద స్పష్టపడును. ప్రాత + ఇల్లు:—ప్రాతయను పదమునందుఁ దొలియచ్చు ‘ప్రా’ మీఁదియూకారము. దాని తరువాతి యక్షరములకెల్ల నీసూత్రముచే లోపముగలంగ ‘త’ అను భాగము లోపించును. దీర్ఘముపై సంధి రాదుగనుక యడాగమము గలుగును. కాన ప్రా + ఇల్లు, ప్రా + య్ + ఇల్లు = ‘ప్రాయిల్లు’ అని రూపమగును. బహుళముగా ‘త’ అను

నది లోపింపనున్న యడాగమము కల్గి 'ప్రాంతయిల్లు' అనియు నుండదగును. అత్వసంధి బహుళమగుట నిందుఁ గలుగదన్నఁ బ్రాంతిల్లునురూప మేర్పడదు. ఇట్లే యచ్చు పరమగు నపుడును స్థిరములు పరములగునపుడును రూపము లూహించునది. పర్ణములనుటంజేసి యచ్చులు హల్లులుగూడఁ దొలియచ్చుమీఁదివి లోపించునని గ్రహించునది. ప్రాంతే త్యాదులం దర్థబిందువు తనకాశ్రయమగు పరుషము పోవుటచేఁ దానును దొలఁగెనని కాని యచ్చులలో నీవ్యాకృతిని జేరుటచేఁ దొలఁగెనని కాని భావింపవలయును. అసమాసమునను, ననఁగాఁ బూర్వాపయవము గాకున్నను, బూశబ్దము పూవుశబ్ద పర్యాయమనఁగా నేకాక్షరశేషము గానోపునని ప్రాధవ్యాకర్త 'కాలకంఠునిశిరసు పూ గగనగంగ' అని యుదాహరించి దీనిని సవరించె.

లుప్తశ్లేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు

సుగాగమంబగు. 32.

ప్రాత	...	కెంపు	...	ప్రాకెంపు.
లేత	...	కొమ్మ	...	లేకొమ్మ.
పూవు	...	తోట	...	పూదోట.
మీఁదు	...	కడ	...	మీఁగడ.
కెంపు	...	తామర	...	కెందామర.
చెన్ను	...	తోవ	...	చెందోవ.

చెన్నుశబ్దము వృత్తిని శోణార్థకంబు; బహుళగ్రహణముచే మీఁదుప్రభృతులందు నిట లోపంబు నిత్యంబు; వ్యవస్థితవిభాషచే నీ ద్రుతంబునకు సంశ్లేషంబు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నాద్యక్షరశేషములైనవానికి కచటతపలు పరములైనచో సుమాగమమగును. అనఁగా కచటతప లాదియందుఁ గలిగినపదములు పరములైనపుడా ద్యక్షరశేషములగు పదములకు సుమాగమము సంభవించుననిభావము. ప్రాత+కెంపు:— పూర్వసూత్రముచే 'త' అనుదానికి లోపము. సుమాగమము. ప్రా+క+కెంపు. సరళాదేశము. ప్రా+క+కెంపు. దీర్ఘముమీఁదఁగానఁ బూర్ణబిందుసంశ్లేషములను, సమాసముగానఁ స్వత్పరూపమును గలుగవు. ఇక ద్రుతమునకర్థబిందువే 17 సంధిసూత్రముచేఁ గలుగ 'ప్రాకెంపు' అని రూపమగును. ఇట్లే 'లేత+కొమ్మ=లే+కొమ్మ=లే+న్+కొమ్మ=లేకొమ్మ' అని ప్రక్రియ నూహించునది. ఆద్యక్షరశేషమగునది ప్రాస్వాంత

మైన 22 సంధిసూత్రముచే ఖండబిందువు గలుగదుగాన 17 చే బూర్ణమే గలుగునని యెన్నవలెను. “కెంపు + తామర = కె + తామర = కె + క్ = తామర = కె + క్ + తామర = కెందామర” అని ప్రక్రియ యేర్పడును. ఇట్లే యథాసంభవముగ లోపరూపము లూహ్యములు. ఇందు వికల్పప్రవృత్తిరూపబహుళప్రయోజనము నిరూపితము. 17 సంధి సూత్రమునందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థ గల్పించుటంజేసి యీ ప్రాంతాదికాస్త్రమున నాద్యక్షరశేషములగువానిమీఁదఁ బరుషములు పరముగాఁగ నగుద్రుతమునకు సంశ్లేషము సంభవింపదు. కాన “కెందామర చెందోవ” యనురూపము లేర్పడవని గ్రహింపవలెను. అచట నట్టికార్యమును గల్గింపనియదిగ నెన్నుటయే వ్యవస్థ. ఇది సంస్కృతవ్యాకర్తల సంప్రదాయము. 17 సంధిసూత్రముచే నగు బిందుసంశ్లేషములు పర్యాయముగాఁ గలుగుట విభాషాపదశక్తింజేసియే యగుటచేత నిట్టిచోటుల సంశ్లేషరూపమును సంభవింపఁ జేయుకుండుటకై దానినే నియమింపవలసియుండును గాన నదియే వ్యవస్థితమయ్యెనని యెన్నవలెను. చెన్నుశబ్దమునకు వ్యస్తమున నందము విధము ననునర్థములు ప్రసిద్ధములైనను సమాసగతమగునపుడుమాత్ర మద్దాని కెఱుపే యర్థముగానఁ జెందోవేత్యాదులందలి చెన్నుశబ్దమున కెఱుని యనియే యర్థము. కాన నందమైన విధమైన యనునర్థములు సమాస గత చెన్నుశబ్దమునకుఁ జెప్పరాదని చెన్నుశబ్దమున నీక్రింది సూరివివరణమునకాశయము. శోణార్థకముగాని చెన్నుశబ్దము నామవాచకమగుట కర్తృధారయమున నట్టిదానికిఁ బూర్వావయవవిశేషణముగాఁ బ్రయోగము గలుగదని ఫలితము. ఈవిధి బహుళమగు టంజేసి ప్రాతయి ల్లిత్యాదులందువలెనే మీఁదు మొదలగునదాహరణములందును దొలి యచ్చులమీఁది వర్ణములకు లోపము గలుగనివక్షమున మీఁదుగడ మొదలగురూపము లేర్పడ నవకాశముండుటంజేసి పాలమీఁదితెట్టె పెరుగుమీఁదితెట్టె యర్థమగునపు డట్టిరూప (మీఁదుగడ)మ ప్రసిద్ధమగుట నట్టివానినివారింప బహుళపద మాధారమగు ననియుఁ గాన నట్టిరూపములందు బహుళపదశక్తింజేసి తొలియచ్చులమీఁది వర్ణముల కెల్ల లోపము నిత్యముగాఁ గల్గుననియు నందులకే సూత్రమున బహుళపదము గృహీత మయ్యెననియుఁ చెలుపుటకై సూరి బహుళగ్రహణముచే ననువివరణము వ్రాయవలసి వచ్చెను. అనఁగా మీఁదఁజేత్యాదులందుఁ దొలియచ్చులమీఁది వర్ణములకెల్లను నిత్యముగ లోపము బహుళపదముశక్తింజేసి సుసాధమగునని భావము. ఇది నిత్యప్రవృత్తి రూపబహుళప్రయోజనము. సంశ్లేషాభావము ముందే నిరూపితము. ఇందలియుదాహరణ ములంబట్టి నుగాగమ మార్చికనమాసవిషయమని స్పష్టపడుటంజేసి తత్సమము పర మగునపుడును నుగాగమము గలుగునని ప్రాథవ్యాకర్త “ముంగోపము వింజాను”రమని యుదాహరించి దీని సవరించె.

క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబునుం గొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు నగు. 35.

క్రొత్త	...	చాయ	...	క్రొంజాయ.
క్రొత్త	...	చెమట	...	క్రొంజెమట.
క్రొత్త	...	పసిడి	...	క్రొంబసిడి.
క్రొత్త	...	కారు	...	క్రొక్కారు.
క్రొత్త	...	తావి	...	క్రొత్తావి.

పరుషేతరంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వంబగు.

క్రొత్త	...	గండి	...	క్రొగండి.
క్రొత్త	...	నన	...	క్రొన్నన.
క్రొత్త	...	మావి	...	క్రొమ్మావి.

కెంధూళి కెంజడలని ప్రయోగంబులు కానంబడియెడి. బహుళగ్రహణముచేతఁ గ్రొత్తకుండ లిత్యాదుల లోపంబులేదు. క్రీఁగడుపు-క్రీఁగాలు - క్రీఁదొడ - ఇత్యాదులం గ్రిందుశబ్దమునకు లుప్తశేషంబునకు దీర్ఘంబు బహుళగ్రహణముచేత నని యెఱుంగునది.

టీ. వృత్తిని దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములెల్ల లోపింప నర్హములైన ప్రాతమున్నగుశబ్దములలోఁ జేరు క్రొత్తశబ్దమునకుఁ బరుషములు పరంబులగునపుడు నుగాగమము గొన్నిచోటులందును పరుషమునకు ద్విత్వము గొన్నితావులందును నగపడును. క్రొత్త + చాయ:—36 చే నాద్యక్షరశేషముగా క్రొ + చాయ, 37 చే నుగాగమము రా క్రొ + న్ + చాయ, బిందువు 17 చే గలుగ “క్రొంజాయ.” ఇట్లే యాద్యుదాహరణత్రయము ప్రక్రియనూహించునది. క్రొత్త + కారు:—36 చే నాద్యక్షరశేషముగా క్రొ + కారు అని యగును. అనంతరమున నీవిధిచే నుగాగమాదులనడ్డి ద్విత్వము పరహల్లుగు క కారమునకుఁ గలుగ “క్రొక్కారు” అగును. ఇట్లే తక్కినరూపమూహ్యము. పరుషవర్ణములుగాక సరళస్థిరములు క్రొత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషమునకుఁ బరములయ్యెనేని 37 సూత్రము పరుషములు పరములగునపుడే నుగాగమము విధించెడిగాని సరళస్థిరములు పరములగునపుడు విధింపదుగాన నుగాగమమురాకకే యోగ్యతలేమింజేసి యాసరళస్థిరముల కిసూత్రముచే

విధింపఁబడు నుగాగమద్విత్వములలో నొక్కద్విత్వకార్యమే సంభవించునని పరుషే తరంబులను వివరణమునకాశయము. $\text{క్రొత్త} + \text{గండ} = \text{క్రొ} + \text{గండ} = \text{క్రొగండ}$. ఇట్లే తక్కిన వాని ప్రక్రియ నరయునది. సామాన్యముగ నెల్లయెడల నుగాగమము పరుషములు పరములగునపుడే గలుగుటయు నద్దానికిఁ బరుషముల సరళములుగఁమార్పుట తాను బింద్వాది రూపములనందుట ఫలములని పాఠకు లెఱింగినవిషయమే. ప్రాంతాదిశాస్త్రమునందలి నుగాగమద్విత్వకార్యములు కేవలమాచ్ఛికసమాసములకు సంబంధించినవిగాని మిశ్రముల కైనవి గావు. అట్లని ప్రాంతాదులు సమములతో సమసింపవని తలంపరాదు. అట్లు కేవల మచ్చితెనుగుసమాసముల నగుకార్యములు కేంద్రాశీత్యాదులందు మిశ్రసమాసములందు నందునుఁ బ్రాంతాద్యాచ్ఛికసమాసములందువలె గాక స్థిరము పరమగునపుడు సంభవించుట కన్నట్లుటండేసి సూరి దీనిని నివతించి సాధించె. కేంజడలనునది యాచ్ఛిక సమాస మైనను సరళము పరమగునపుడు ద్విత్వకార్యమే కిరి చే సంప్రాప్తమగుట దీనిని గూడ నివతించవలసివచ్చెను. నియమమునకు లొంగని కవిప్రయుక్తముల నిట్లుండునని శాసించుట నివతించుట. ‘క్రొత్త+గుండ’ ఇత్యాదులందు కిరి సూత్రమునందలి బహుళ పదముశక్తిండేసి తొలియచ్చుమీఁదివర్ణములకు లోపమే గలుగదు. కాన 37-కిరి సూత్రములే నుగాగమమును, దస్తూలకమైన సరళాదేశబిందురూపములును, ద్విత్వమును, సంభవింపవని గ్రహించునది. “క్రొంగుండ క్రొగ్గుండే”త్యాద్యపరూపములు గలుగవని ఫలితము. ఇది నిత్యముగ నప్రవృత్తిగ రూపమైన బహుళప్రయోజనము. క్రిందుశబ్దముతో సమసించిన కడుపు కాలు తొడ శబ్దములు పరములగునపుడు క్రిందు శబ్దము లుప్తశేషమై ‘క్రి’యను రూపమునందఁ బరుషములు పరములగుటండేసి 37 చే నుగాగమము సిద్ధించి సంధి 16 చే సరళాదేశము గలిగి సంధి 17 చే ప్రాస్యముమీఁది దగుట నుగాగమమునకు నిండునున్నయే సంభవించి ‘క్రింగడు’పిత్యాది రూపములు గావలసిరాఁగా కిరి సూత్రమునందలి బహుళపదముశక్తిండేసి కిరి చే లోపింపఁగా మిగిలిన తొలియచ్చు దీర్ఘమగునని బహుళగ్రహణఫలము నభివర్ణించుచు సూరి “క్రీఁగడుపు-క్రీఁగాలు-క్రీఁదొడ”లను రూపములనే సాధవులని వివరింపవలసి వచ్చెను. దీర్ఘము మీఁదిదగుట నాగమద్రుతమున కర్థబిందువే 17 సంధిసూత్రముచే సిద్ధించెడి. కాన ‘క్రీఁగడుపు, క్రీఁగాలు, క్రీఁదొడ’ అనియే రూపము లేర్పడెడిగాని చెందోవేత్యాదుల వలె క్రింగడుపిత్యాదులు సిద్ధింపవని క్రిందివివరణమున కాశయము. కిరి చే లుప్తశేషమైన భాగమందు తొలియచ్చేదైనఁ దద్దీర్ఘమే దానికగునని గ్రహింపవలెను. ఆయా యచ్చు సంబంధమునన యాయాహల్లులు దీర్ఘములగుననుట పునరుక్తము. ఇది మఱి యొకలాఁగగుట యను బహుళప్రయోజనముగ భావించునది.

అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్యంబులు కొండొకచోఁ
గానంబడియెడి. 3౯.

ఒకానొకశబ్దంబున కొకానొకశబ్దము పరంబగునపుడు తొంటి
యట్లు లోపనుగాగమంబులును గొండొకశబ్దమున కొకానొకశబ్దము
పరంబగునపుడు లోపద్విత్వంబులును బ్రయోగంబులందుఁ జూపట్టెడు
నని తాత్పర్యము.

పది	...	తొమ్మిది	...	పందొమ్మిది.
తొమ్మిది	...	పది	...	తొంబది.
వంక	...	చెఱుగు	...	వంజెఱుగు.
సగము	...	కోరు	...	సంగోరు.
నిండు	...	వెఱు	...	నివ్వెఱు.
నిండు	...	వెఱుగు	...	నివ్వెఱుగు.
నెఱు	...	తఱి	...	నెత్తఱి.
నెఱు	...	నడుము	...	నెన్నడుము.
నెఱు	...	మది	...	నెమ్మది.
నెఱు	...	వడి	...	నెవ్వడి.

ఇత్యాదులు ప్రయోగంబులవలనం దెలియునది.

టీ. పూర్వసూత్రములందుఁ దేర్కొనఁబడనిశబ్దములకుఁ గొన్నింటికిని దొలి
యచ్చుమీఁది వర్ణములలోపమును, బరుషములు పరములగునపుడు సుగాగమమును,
సరళస్థిరములు పరములగునపుడు ద్విత్వమును గల్గుట చూపట్టెడి. ప్రయోగానుసారముగ
సీప్రాతాదికాస్త్రకార్యములఁ బ్రవర్తింపఁజేయునది యనుటే యీసూత్రముక్రిందివివ
రణమున కభిప్రాయము. పది+తొమ్మిది:—36 చే 'ది' అనునది లోపించును. 36 ప
37 చే సుగాగమము. సంధి 16 చే సరళాదేశము. సంధి 22 చే ఖండము రారాదు
గానఁ బూర్ణమే సంధి 17 చే నగు. ప+న్+తొమ్మిది=ప+న్+దొమ్మిది=పందొమ్మిది.
17 నందలి వ్యవస్థితవిభాషచే సంక్షేపమును, 26 చే స్వత్వమును సంభవించుపండుట
స్మరించికొనునది. ఇట్లే తరువాతియదాహరణత్రయముప్రక్రియ సరయునది. నిండు+
వెఱు=ని+వెఱు=నివ్వెఱు. వకారము స్థిరముగాన 38 చే ద్విత్వము గలిగెను. తరువాతి

యుదాహరణము ప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. సెఱ + తఱి = సె + తఱి = సెత్తఱి. క్రొక్కారిత్యాదులందువలె సుగాగమాదుల నడ్డి కిరి చే ద్విత్వమే కలిగెనని యెన్నవలయును. తక్కిన సెఱశబ్దమిదియందుఁ గలయుదాహరణత్రయమున సెఱశబ్దము తరువాతనున్నది స్థిరవర్ణ మునియందుఁ గలపదములే యగుటంజేసి కిరి సూత్రముక్రింది వివరణము ననుసరించి పరుషేతరములు పరములగునపుడు, సుగాగమము సంభవింపమిని ద్విత్వమే గలుగ నిష్పేతేత్యాదులవలె సెన్నడుము సెన్నది సెవ్విడి యని యేర్పడిన రూపములని యెన్నవలయును. సెఱ + నడుము = సె + నడుము = సెన్నడుము. ఇట్లే ప్రక్రియను గమనింపవలెను. సెన్నడేత్యాదులందలి పూర్వపదము సంపూర్ణార్థకమగు సెఱ యనుటకంటె రమ్యార్థకమగు సెఱి యనుట సరసమని ప్రాథవ్యాకర్త సవరించినాఁడు. నడుమునకుఁ బూర్వతకంటె మనోహరత యాపాదించుట వర్ణమున కుత్కర్తాధాయకమని యాతనితలంపు. అట్లన్నను దొలియచ్చుమీఁదివర్ణములకు లోపముఁ బరవర్ణమునకు ద్విత్వముఁ గల్గినపిదప రూపభేదము మాత్రమేర్పడదు. ఈరీతిని యథాసంభవముగఁ గవి ప్రయుక్తముల ననుసరించి కార్యముల గమనించికొనవలెను. సెన్నున మిత్యాదులందలి సమముల యాదిస్థిరములకును నీద్విత్వము గల్గుననుట కిందలి సెన్నుదియే గుఱుతు. ఐనను సుబోధకై యాచ్ఛికసమాసములందలి వింతలను విస్తరించి సూరి చూపెనని యెన్నవలెను. ఇందుఁ బందొమ్మిది సంగోరులు కర్తృధారయములనుట కవకాశము గానరాదు. కావుననే యొకానొకదాని కొకానొకటి పరమగునపుడను వివరణమునకు గుఱిగాఁ జేసెనని తోఁచెడిని. కాని తక్కినవెల్లఁ గర్తృధారయములే యగుట నియమశూన్యమగు నీవిధికి లక్ష్యములుగఁ జేయుట యసంగతముగా నున్నట్లు తోఁచునుగాని యిది యంతయుఁ బ్రాతాదికాస్తప్రపంచమే గాన సుబోధకై యట్లు విస్తరించెనని మాత్రమే ఫలము నూహించుకొనవలెను. 'ఇది యంతయు నుమ్మోఁచితః' అను మూలమువివరణముగ గ్రహించునది. రెండు + నాళ్లు = రెన్నాళ్లు మూఁడు + నాళ్లు = మూన్నాళ్లు అనునట్టి వాని నిందుఁ జేర్పవలెనని ప్రాథవ్యాకృత్యాశయమైనట్లు తోఁచెడి.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చుమీఁది
వర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్విరుక్తటకారం బగు. ౪౦.

ఈసూత్రంబునకు భృశార్థంబునందు ద్విరుక్తంబు విషయంబని
యొలుంగునది.

కడ	...	కడ	...	కట్టకడ.
ఎదురు	...	ఎదురు	...	ఎట్టయెదురు.

కడ - ఎదురు - కొన - చివర - తుద - తెన్ను - తెరువు - నడుము - పగలు - పిడుగు - బయలు - మొదలు - ఇత్యాదులు కదాదులు.

టీ. “క్వచిదర్థవిశేషే న్యుః కేచిదాదౌ ద్వివర్ణకాః” అను నాధర్వణమును, దీనిని “నట్టనడుము, కొట్టకొన, ఎట్టయెదురు, కట్టకడ, పట్టపగలు, మిట్టమిట్టు; ఇత్యాదుల ద్విరుక్తటకారాదేశము” అని వివరించు కవిజనమండనమును మూలములు. అత్యంతార్థమున ద్విరుక్తములగువానియందలి తొలిపదము తొలియచ్చుల మీఁది వర్ణములకెల్ల ప్రాస్వాకారమంతమందుఁగల ద్విత్వటకార మాదేశమగును. (ట్ట). మిక్కిలి యనునర్థమున రెండుమాటులు పలుకఁబడునచే యీవిధికి విషయములని యీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ఆదరాద్యర్థముల ద్విరుక్తములైనవి దీని కుదాహరణములు గావని భావము. కాన ఔకారేత్యాదులం దీవిధి గలుగదు. కడ+కడ:—మిక్కిలితుద యనునర్థమున నిది ద్విరుక్తమయ్యె. కాన మొదటిపదమునందలి తొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకు ‘డ’అనుదాని కదంతద్విత్వటకార మాదేశముగాఁగ ‘క + ట్ట + కడ = కట్టకడ” అని రూపమగును. ఇట్లే ‘ఎదురు + ఎదురు,’ అనునదాహరణమున మొదటిపదము నందలి తుది ‘దురు’ అనువర్ణములకు ‘ట్ట’ ఆదేశముగా నత్వసంధి బహుళమగుటఁ గలుగమి యడాగమము సిద్ధింప ‘ఎట్టయెదురు’ అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే తొలి యచ్చును దొలియచ్చుతోఁ గూడినవర్ణమును విడిచి తక్కుంగలవర్ణములకెల్ల ద్విత్వ టకార మదంతమైనదాని నాదేశముగఁ జేయుచు నీక్రిందియదాహరణములనెల్ల సాధించుకొనునది. ఆదంతద్విత్వటకార మాదేశముగఁ గల్గుననుటంజేసి యాద్విత్వ టకారముపై నుండు ఆకారమత్వసంధికి విషయమై పోరానిదనియు నిట్టియెడలఁ బరమున నచ్చున్న యడాగమమే కలుగునుగాని ద్విత్వటకారముమీఁది యకార మత్వసంధి విషయము గాదనియు నిర్ణయమును గ్రహించునది. ద్విరుక్తమున రెండవరూపమున కామ్రేడితమని సంజ్ఞయని ముందే నిరూపితము. వర్ణములకెల్ల ననుటంజేసి తొలి యచ్చునకుఁ దరువాత నెన్నివర్ణములున్నను వానికెల్ల ద్విత్వటకార మాదేశమగునని యెన్నవలెను. ఇట్లత్యంతార్థమున ద్విరుక్తములు గాఁదగినవాని నరసికొని యథాసంభవ ముగ నీవిధిని వర్తింపఁజేయవలెనుగాని ద్విరుక్తములకెల్ల దీనికి విషయములఁ జేయ రాదు. మూలము దేశ్యవైచిత్రిని నిరూపింపఁ దలంపమిన్, తననాఁ డిట్టివి లేమిన్, స్పష్టపఱుపదయ్యె.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు

బహుళంబుగా నగు. ౪౧.

అప్పటికిఁ ... అప్పటికిఁ ... { అప్పటప్పటికిఁ.
అప్పటికప్పటికిఁ.

అక్కడే	...	అక్కడే	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{అక్కడక్కడే.} \\ \text{అక్కడనక్కడే.} \end{array} \right.$
ఇంటే	...	ఇంటే	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ఇంటింటే.} \\ \text{ఇంటనింటే.} \end{array} \right.$
ఊరే	...	ఊరే	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ఊరూరే.} \\ \text{ఊరనూరే.} \end{array} \right.$

ఇంచుకనాఁ డిత్యాదులందు బహుళగ్రహణముచేత సంతిమాక్షరలోపంబు నగు.

ఇంచుక	...	ఇంచుక	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ఇంచించుక.} \\ \text{ఇంచుకించుక.} \end{array} \right.$
నాఁడు	...	నాఁడు	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{నానాఁడు.} \\ \text{నాఁడునాఁడు.} \end{array} \right.$

టీ. “అద్యస్యామేడితేఽంత్యలోపశ్చ” అనునది మూలము. ద్వీరుక్తములలో రెండవది యామేడితము. త్రిరుక్తి కామేడితసంజ్ఞ కోశ ప్రసిద్ధమైనను బ్రయోగాభావమున నిందగృహీతము. అది పరమగునపుడు విభక్తిలోపము బహుళముగానగును. అప్పటికిన్ + అప్పటికిఁ:—ఇందు రెండవదాని కామేడితసంజ్ఞ. అది పరముగా మొదటిదానితుదినున్న ‘కిఁ’ అను షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమునకు లోపము. అప్పటి + అప్పటికిఁ: ఇచ్చోన్ నేమ్యాదిసంధికి నిత్యప్రవృత్తి గలుగును. ‘అప్పటప్పటికిఁ.’ ఈ విభక్తిలోపము బహుళమగుట సంభవింపనివశమున నేమ్యాదులలో కిషష్ఠి చేరియుండుటంజేసి వికల్పముగ సంధిరాఁగ ‘అప్పటికప్పటికిఁ’ అనియు, సంధిగానపుడు ‘అప్పటికి నప్పటికిఁ’ అనియు రూపములేర్పడు. విభక్తిలోపము గల్గినపుడు ‘అప్పటి యప్పటికి’ ననురూపము మాత్రమేర్పడదని గ్రహించునది. సంధి 13 గనడదవాదేశ శాస్త్రమున నపుడనుదానిని నిత్యైకవచనాంతమనియెను. ఇట నప్పటికినిగివర్ణకము పరముగా నౌవవిభక్తికటివర్ణము గల్గిన యప్పటికనురూప ముదాహరించె. దీన నిదియు దీనినిబోలు నిపుడెపుడులను గలిచిద్విభక్తులలో నేకవచనములందు మాత్రమే ప్రయుక్తములగు నవ్యయములనుట స్పష్టము. దీననే యపుడనునది ప్రథమైకవచనమని సూరి యెంచి యుండనోవును. “అపుడు-అప్పటికంటె-అప్పటిలో-అప్పటికి-” అని యిట్లు వ్యవహారమునను నేకవచనములందె కొన్నివిభక్తులలో మాత్రమే యపుడెపు డెపుడులకుఁ బ్రయోగము చూపట్టెడి గదా. ‘అక్కడే + అక్కడే:—అచోటును, లేక యా

దిక్కును' అని యర్థము చేసిన నిది ద్వితీయాంతముగను. ఆచోటునందని యర్థము చేసిన సప్తమ్యర్థమున నైన ద్వితీయాంతముగను. కాన నిందు మొదటిపదము పొల్లనకారము ద్వితీయాచిహ్నుము లోపించిన 'అక్కడ+అక్కడ' అని యగును. పిదప సత్వసంధి కేని యపదాదిస్వరసంధికేని నిత్యప్రవృత్తి గల్పించిన 'అక్కడక్కడ' అను రూప మేర్పడును. 'అక్కడ యక్కడ' అని మాత్రము గాదు. ఈవిధి గలుగనపుడు తుది నకారముపొల్లు పరపదాద్యచ్ఛతోఁ జేరి 'అక్కడ నక్కడ' అని రూప మేర్పడును. ప్రత్యయముల కనక విభక్తియని సామాన్యముగ ననుటంజేసి ప్రత్యయములకును, నాయా విభక్తుల కాదేశములుగఁ గల్గిన విభక్త్యర్థకములకును, లోపము గలుగునని గ్రహింప వలసియున్నది. "ఇంట+ఇంట, ఊర+ఊర" అను నుదాహరణములం దత్వము సప్తమ్యర్థప్రకాశకమై ఆచ్ఛిక పిరి సూత్రముచేఁ గలిగెను. కాన నందు 'అన్' అను భాగమును విభక్తిగా నెన్ని దానికి లోపముచేసిన "ఇంట+ఇంట = ఇంటింట, ఊర్+ఊర = ఊరుర" అని రూపములయ్యెడి. లేదా తుదిని నిల్పిన పొల్లు నకారమునే విభక్తిసంబంధియగుట విభక్తిగా నెన్ని లోపింపఁజేసి యత్వ సంధ్యపదాదిస్వరసంధులలో దేనికేని నిత్యప్రవృత్తి నూహించి సాధించికొనవలెను. ఇవి యాపవిభక్తికము లగుట వీని ద్వితీయాంతరూపములు 'ఇంటిని, ఊరిని' అనియే యుండును గాన వీనిని ద్వితీయాంతములన నవకాశము లేదు. ద్వితీయైకవచనమున సౌపవిభక్తిక ప్రత్యయములు గలుగవన్నను 'ఇల్లును, ఊరును' అనియే యగుం గాన ద్వితీయాంతములన పిలువలేదు. కాన నిందు నిర్దిష్టములైనవి సప్తమ్యంతములగు సౌప విభక్తికరూపములనియుఁ, బైని నిరూపించిన ప్రకారమే విభక్త్యర్థకమునకు 'అన్' అనుదానికి లేక పొల్లనకారమునకు లోప మీవిధిచేఁ గలుగుననియు సంగీకరింపక తీరదు. ద్రుతాంతమును సంధివిషయముగఁ జేయఁ దుదిద్రుతము పొల్లురూపముగట నహజమని ముందే నిరూపితము. సూత్రమునందలి బహుళపదముశక్తింజేసి విభక్తి విభక్త్యర్థకములకే గాక కొన్ని పదములందలి తుదియక్షరములకును ద్విరుక్తము పరముగాఁగ లోపము గలిగెడి. కాన 'ఇంచుక+ఇంచుక, నాడు+నాడు' అను నుదాహరణములందుఁ గ్రమముగ 'క, డు' అను వర్ణములకు లోపము బహుళముగఁ గలిగి 'ఇంచించుక, నానాడు' డనురూపములు సిద్ధించెడి. 'ఇంచించుక' అను స్థలమున కవర్ణము తుదిది లోపించినపిదప సత్వసంధి లేదా యపదాదిస్వరసంధి కలుగునని గ్రహించునది. 'నానాడు' అను నుదాహరణమునఁ దన కాశ్రయమగు 'డు' వర్ణము పోవుటంజేసి నాడు శబ్దము తొలినున్న కారము స్థిరము పరమగుటంజేసి మొదటి నాడు శబ్దమునందు 'డు' వర్ణమునకుఁ బూర్వముననున్న యర్థబిందు వనాశ్రయమగుట

నవ్యముగ నదృశ్యమయ్యెనని గ్రహించునది. ఈయంతిమాక్షరలోపము వికల్పమగుటఁ గలుగనిపక్షమున 'ఇంచుకించుక' అని యత్వసంధి గలిగిన రూపమును, 'నాఁడు నాఁడను సహజరూపమును నేర్పడెడి. 'ఇంచుకయింపుక' యను నత్వసంధ్యభావమున యదాగమము కలిగినరూపమును సభ్యముగఁ దోచెడి. మూల మంత్యలోపమునే తెల్పెడి. కాన 'సప్పటప్పటి' కనునది తక్కుఁ దక్కుంగలవెల్లఁ దన్నతమున నే చీకాకును బడనక్కఱలేక సుసాధములయ్యెడి. "అద్రుతానామజాదీనాం ద్వీరుక్తావంత్యలో పితా, అన్యేషాం చ ద్వీరుక్తా స్మ్యర్పహులోపాగమా మతాః." అని 'ఆద్యస్యాప్రేడి తేఽంత్యలోపశ్చ' అను మూలమును వివరించు నాధర్వణ మిప్రక్రియకు మూలమని తోచెడి.

అందదుకు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రహ్యంబులు. ౪౨.

అందదుకు - ఇట్టింకులు - ఇల్లిగ్గులు - చెల్ల చెదరు - చెల్లాచెదరు -
తుత్తుమురు - తుత్తునియలు - మిటుమిట్లు - ఇత్యాదు లెటుంగునది

టీ. భృశార్థమున ద్వీరుక్తములైన యీసూత్రముక్రిందిరూపములందు సంధిలోఁ గలుగు వర్ణలోపాగమాదులను మహాకవిప్రయోగములమూలముననే తెలిసికొనవలసి యుండుటయు నొక నియమమునకు నట్టివనేకవిధములగుట లొంగని వగుటయు సూరి వీనిని నివరించి యిట్టివానికిఁ గవిప్రయోగములనే శరణముగాఁ జేర్కొనెను. (యథాప్రయోగముగ = ప్రయోగానుసారముగ) కవుల కావ్యముల నిట్టి వెట్లున్న నట్లే యుండునని గ్రహింపవలెననుట. అదుకు + అదుకు:—ఇందు రెండవ దాప్రేడితము పరముగా మొదటిపదమునాదినున్న అకారమునకుఁ దరువాతనున్న వర్ణములకెల్లఁ బూర్ణబిందుపూర్వకమగు దకార మాదేశమగుటఁ గన్పట్టును. అందదుకు: మిక్కిలి యదుకని యర్థము. ఇంకులు + ఇంకులు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల ద్విత్యరేఫ (ట్ల) మాదేశముగఁ గల్గెను. ఇట్టింకులు: మిక్కిలి యింకులని యర్థము. ఇగ్గులు + ఇగ్గులు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణములకెల్ల ద్విత్యలకార (ల్ల) మాదేశమగుట చూపట్టును. ఇల్లిగ్గులు: మిక్కిలి వెనుక కొఱుంగులని యర్థము. చెదరు + చెదరు:—పూర్వోదాహరణమునందువలెనే ద్విత్యలకారము తొలియచ్చు మీఁది వర్ణముల కాదేశమయ్యెను. చెల్లచెదరు: మిక్కిలి చెదరుట యని యర్థము. చెల్లాచెదరు:—ద్విత్యలకారము దీర్ఘాంతమగుటయే యిందు పూర్వోదాహృతికంటె విశేషము. తుమురు + తుమురు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁదివర్ణములు లోపించి పరమగు

తకారమునకు ద్విత్వము గల్గుట విశేషము. తుత్తుమురు: మిక్కిలి శాడియనియర్థము. తునియలు + తునియలు = తుత్తునియలు:—పూర్వోదాహృతివలెనే తొలియచ్చు మీఁదివర్ణములు లోపించి పరతకారమునకు ద్విత్వము కలెను. మిక్కిలి చిన్నముక్కలని యర్థము. మిట్లు + మిట్లు = మిఱుమిట్లు:—ఇందుఁ దొలియచ్చుమీఁది వర్ణముల కుత్సవిశిష్టమగు శకటరేఫ మాదేశమయ్యెను. చూచుట కశక్యమైన తేజస్సును జూచుటచే దృష్టి పలురంగులు గలదగుట యర్థము. ఇట్లే ప్రయోగదృష్టములు గ్రాహ్యములు.

చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు. ౪౩.

నీచేతఁ	...	ప్రోపు	...	నీచేతిప్రోపు.
నాతోడఁ	...	చెలిమి	...	నాతోడిచెలిమి.
నీవలనఁ	...	భయము	...	నీవలనిభయము.

టీ. 'ఇచ్చ విభక్త్యంతిమస్య' అనునది మూలము. చేత - తోడ - వలనల కిడి సర్వాదేశముగాక తదంతముల కగునని యెన్నవలెను. చేత-తోడ-వలనలు విభక్తులును శబ్దములును గ్రాహ్యములుగాఁదగునని సామాన్యోక్తింజేసి తోడచెడి. దీననేతదంతములయు స్వతంత్ర శబ్దములయ్యుతోడి తత్పురుషములను, సంగ్రహింప సూరిసమాసములందని బహుచచనప్రయోగము సేసెనని తోడచెడి. 'చేత, తోడ, వలన' అను విభక్తు లంతమందుఁ గల పదములకు మీఁది పదములతో నైన తత్పురుషసమాసములందు హ్రస్వీకార మావిభక్తిప్రత్యయముల కంతమందగును. ఈవిధానమునంజేసియే యీ విభక్తిప్రత్యయములకు సామాసిక విభక్తిలోపవిధిచే లోపము గలుగదని గ్రహింపవలయును. ఇత్వము విభక్తిప్రత్యయముల 'అన్' అను తుదిభాగముల కాదేశము లగునని గుప్తార్థప్రకాశిక ప్రక్రియను గనుపఱచుచున్నది. కాని చేత తోడ వలన లని సూరి లుప్తద్రుతములుగ నిర్దేశించుచు వాని కిత్వము గల్గుననుటంజేసి సామాసిక ద్రుత లోపవిధిచే బైమూఁడు ప్రత్యయముల తుదిద్రుతములు సమాసభావన గల్గినతోడనే లోపించుననియు, నట్టి లుప్తద్రుతములకుఁ బూర్వముననున్న అకారముల కికార మాదేశమగుననియు గ్రహించుట సయ్యుక్తికమని తోడచెడిని. జాలసరస్వతి అకారమున కికారమని స్పష్టముగా వివరించిశాఁడు. నీచేతఁ + ప్రోపు:—ద్రుతలోపము. నీచేత + ప్రోపు. తకారమునందలి అకారమునకు హ్రస్వీకార మాదేశము. 'నీచేతిప్రోపు.' ఇట్లే తక్కిన పూహ్యములు. మూలము విభక్త్యంతిమమున కనుటంజేసి నిర్బాధము. ఇది యలుక్సమాసవిషయమనుట స్పష్టము. చేతోవికృతులం దీవిధి వర్తింపదు; ఇది యలుక్సమాసవిషయమనుట స్పష్టము. చేతోవికృతులం దీవిధి వర్తింపదు; ఇది యలుక్సమాసవిషయమనుట స్పష్టము. చేతోవికృతులం దీవిధి వర్తింపదు; ఇది యలుక్సమాసవిషయమనుట స్పష్టము. చేతోవికృతులం దీవిధి వర్తింపదు; ఇది యలుక్సమాసవిషయమనుట స్పష్టము.

తోడివాడు' అని యిత్యము గల్గినరూపములు చూపట్టుగాని యవి లాక్షణికమతమున నాపవిభక్తికవర్ణములుగ సంభాష్యములగుట నందీవిధికి బ్రవృత్తి లేదని యనవలెను. కాని సుబంతస్వతంత్రశబ్దములే ప్రత్యయములుగ లెక్కింపఁబడుట సమాసముల నెల్లడల నాపవిభక్తికవర్ణములే గలిగెననుటయు దాన చేయివలను - తోడుల కనుట సరసమనియుఁ దోచెడి. ఇట్లే లోని-మీఁది-తరువాతి, మొదలగువానిని సమాసమున నాపవిభక్తి కేత్యము గాననగు. చేత - తోడ - వలనలకుఁ దిది నికారమై యత్వసంధికి నిత్యప్రవృత్తి గలిగెనని యేని భావించునది.

అంద్యాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునం దగు. ౪౪.

నాయందుక్	...	కరుణ	...	నాయందలికరుణ.
ఇందుక్	...	జనులు	...	ఇందలిజనులు.
ఎందుక్	...	వారు	...	ఎందలివారు.

ఎందుశబ్దమున కలిగాగమము కొందఱు లేదండ్రు.

టీ. "శేరలి చ" అనునదిమూలము. 'అందు, ఇందు, ఎందు' అను మూఁడింటికి సమాసమున 'అలిక్' అనునాగమము గలుగును. నాయందుక్ + కరుణః—సంధి 24 చే ద్రు తలోపము. ఇదికకారము పోవుప్రత్యయము గాన నంద్వాదిత్రయమున కంతాపయవముగ నగును. నాయందు + అలి + కరుణ అపదాది స్వరసంధి నిత్యముగ నేని యుత్వ సంధియేని గలుగును. 'నాయందలికరుణ.' ఇట్లే తక్కినయుదాహరణము లూహ్యములు. "అందు, ఇందు, ఎందు" అనుమూఁడిలో నందునకు మాత్రమే సప్తమీప్రత్యయమగుట కర్హతయొప్పుటచే నాశబ్దముతోఁ జేర్చి నాయందలియని నిర్దేశించెను. తక్కినరెండింటి కట్టియర్హతలేమి నట్లు చూపఁజాలఁడయ్యెను. అందునకుఁ బ్రత్యయమగుట కర్హతయేగాక తత్రార్థకమై ప్రత్యేకప్రయోగమునకును నర్హతయొప్పెడిగాన అందలివారనియుఁ గాఁదగును. ఇందులకు 'సాశ్రయానాశ్రయాషి స్యాత్తత్రార్థకతసప్తమీ'యను సధర్వజునివివరణము తోడుపడెడి. 'అంద్వాదీనాం శక్తిమన్తాత్రాపి క్వచిచ్ఛతే' అని యధర్వణుఁ డివి ప్రాతిపదికములై కొన్నిప్రత్యయములతో నుండఁదగుటను గూడ నూచించినాఁడు. చింతామణి 'శేరలి చ' అను సూత్రముచే నగు నల్యాగమము సిద్ధిచుటకొఱకే 'అంద్విందునాస్తు సప్తమీ' అని యిందను దానింగూడ సప్తమీప్రత్యయముగ నంగీకరించెననుట 'సవిధవర్తినామిందు' అనియనుటంజేసి స్పష్టపడెడి. మఱి కొంతకాలమున కెందనుదానికిఁ గూడ లాక్షణికు లల్యాగమము నంగీకరించిరి. అధర్వణుఁడు 'అల్యాగమస్సాస్యదంద్వింద్వోర్భవేదిన్జసిచేతయోః, తథాతోడవిభక్తౌ చ

సమాసే కవినమ్మతేః' అని 'జేరలి చ, ఇచ్చవిభక్త్యంతిమస్య' అనుమూలసూత్రముల వివరించినాఁడు. దీనింబట్టి ప్రయోగానుసారముగ జేరులచ యని కొందఱూహించు పాఠము మూలస్థముగాక కృతకమనుట తెల్లము. సూరి యీ త్రోవనే ఁట్టి 43, 44 సూత్రముల వివరించినాఁడు. "ఎంద్విత్వనేన కిమపరాధమ్" అను నహోబలపండితీయ వాక్యమునుబట్టి ఎందునకుఁ గూడ నిల్యాగమము నంగీకరించె. అంద్వాదిశబ్దత్రయ మధికరణలక్షణాభిధాయకములగు దేశ్యశబ్దములుగాన వీనిని సప్తమ్యంతములుగ నెన్ని యిల్యాగమము చేయనగునని యహోబలపండితీయాశయము. ప్రాచీనమున మాత్రము అందులదానవు ఇందులదానవు ఎందులదానవు అనునట్టి రూపములే తోచెడిఁగాని యలిగాగమరూపముతోడి రూపములు సామాన్యముగ నివి యలిగాగమము గలిగినవని సమర్థింపఁదగినవి గన్పట్టవు. కానన ప్రయోగములను నన్నయభారత ప్రయోగములను గమనించిన అందు ఇందు ఎందులు కళలనియుఁ బిదప వీనికి సముచ్చయము చేరుట ద్రుత ప్రకృతికత్వము గలిగెననియు విశదమగు. సంధి 2 సూత్రములో నిరూపించిన ప్రకార "అందు ఇందు ఎందు" అనునవి 'ఆ-ఈ-ఏ' అను నమహదర్థముల కందువర్ణ కము చేరిన సప్తమ్యేకవచనములుగఁ జెప్పనగుంగాన వీని కలిగాగమము గలుగుట నిర్వి వాదమని తోచెడి. అధర్వణాదు లెందుశబ్దమున కిల్యాగమము నంగీకరింపమిని కొందఱెందుశబ్దమున కలిగాగమము లేదండ్రని సూరి వివరించికొనవలసివచ్చెను. ఈయలిగా గమము పఠమగునపుడు 2 సూత్రముచే నందునకు సంధి గలుగదని యెన్నవలెను. నాయందునలివారు గాదనుట. సామాసిక ద్రుతలోపశాస్త్రముచే ద్రుతము పోయినను బ్రత్యయోకార మున్నదిగానఁ గల్గిన నిత్యముగ సంధి గల్గఁదగును. సమాసత నంగీకరించు నపుడే యీరెండుసూత్రములచే నగుకార్యములు గల్గెడి. వ్యస్తముననైన నాయందుఁ గరుణ నీచేతఁ బ్రోవను మున్నగు రూపములు గలిగెడి. ఇంచెందులకు వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము ప్రసిద్ధమగుట ననిర్దిష్టము.

ఆధారార్థకావ్యయములగుటఁ దొల్లిటిభాష నివి కళలు. అవ్యయము గొన్ని విభక్తులుగల్గి ప్రయుక్తమగుట చూపబడెడిగాన నాపద్యిని దొల్లిటి తెనుఁగున కువర్ణ కముతోడి కలయిక యమరెననియు నపుడు తత్సంగతిని నందుల కిత్వాదిరూపము లేర్పడెననియు నూహింపవగును. ఇట్లే యలిరూపము లకారముపై నికారము సమాస మునఁ గాఁగలిగె ననఁదగు. కాలక్రమమున వీనిమీఁద చేత-కొఱకు-వలన-కంటె-కు చేర్చఁగా ననుకరణమునంజేసి 'అందుకు, అందున' కిత్వాదిరూపములు గలిగెనని ఫలితము.

ఇత్వాలిగాగమవిధానములంబట్టి యొక్కయొక్క పక్షితత్పురుషము తక్కుఁ జెనుఁగున నిభక్తి లొపించి తత్పురుషార్థమును వినాశపఱచు తత్పురుషము వేటొకటి

లేదనుట స్పష్టము. మఱియు నేతద్వ్యతిరిక్త విభక్త్యంతములకు విభక్తిలోపముచేసిన నిజమైన తత్పురుషమే మృగ్యమనుటయుఁ దెల్లమె. ఇంకను నిట్టి సమాసముల విభక్తి లోపము గల్గినచో పక్షీసమాసతయే భాసింపజేసిననుటయుఁ దెల్లంబుకాన విభక్తి లోపము సమాస 25 వేఁ గలుగకుండుటకై యీవిధులు (44-45) గలిగెనని గ్రహింపఁ దగును.

అది యవి శబ్దంబులయత్తునకు వృత్తిని లోపంబు
బహుళంబుగ నగు. ౪౫.

నా	...	అది	...	{ నాది. నాయది.
నా	...	అవి	...	
				{ నావి. నాయవి.

ఉదంతములగు తద్ధర్త విశేషణంబులకు మీఁద లోపంబు లేదనియు నిదంతంబులగు తద్ధర్త విశేషణంబులమీఁద నిత్యంబనియు బహుళ గ్రహణముచే నెఱుంగునది.

వచ్చునది-వచ్చునవి - వచ్చెడిది-వచ్చెడివి.

టీ. 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అనునది మూలము. సమాస ౮ చే నెల్లశబ్దములకు సంబంధార్థమునఁ దచ్ఛబ్దముతో సమసించుట సిద్ధించెడిది. సంబంధార్థక ప్రకాశకముయొక్క పక్షి. సంబంధార్థమున శబ్దములతో సమసించినయదియపుల తొలి ఆకారములకు లోపము బహుళముగ నగును. నాయొక్క+అది. సామాసికవిభక్తికి యొక్క+నిత్యముగ లోపము. నా+అది. అదిశబ్దము నాదినున్న ప్రాస్వాకారమున కీవిధిచే లోపము. నాది. ఈవిధి బహుళమగుటఁ గలుగనపుడు దీర్ఘాంతములపై సంధివిధానము లేమి యడా గమము రా నాయదియని రూపమేర్పడును. ఇట్లే ప్రాస్వాంతములమీఁది యదియపులకును రూపములు గలుగును. ప్రాస్వాకారాంతములపై నదియపులయత్తున కత్వసంధి తదభావముల (తనది-తనవి-తనయది-తనయవి) నత్వలోపము గలుగనక్కఱలేకయే రూపములు సిద్ధించెడిగాని యాకారాంతములయు నికారాంతములయు నుకారాంతములయుమీఁద నావశ్యకమగుట సివిధి సర్వశబ్దపరముగ సంభావించక తీరదు. ఉకారాంతములమీఁద నత్తునకు లోపము గలుగనపుడు 34 చే నుగాగమమురాకను శ్చరించునది. (రామునది) వృత్తిశబ్దము సమాసవాచకమగుట స్పష్టము. ఐనను నెల్ల శబ్దములు సంబంధార్థమున నదియపులతో వర్తించుట నిట వృత్తి యనెనని తోచెడిది.

ఇందలి బహుళపదముశక్తింజేసి యీవిధి పొట్టియుకార మంతమందుఁగల తద్ధర్మార్థవిశేషణములపై నుండు నదియపులయత్వమును లోపింపఁజేయదనియు ప్రాప్త్యేకారమంతమందుఁగల తద్ధర్మవిశేషణములమీఁది యదియపుల యత్తుల నిత్యముగ లోపింపఁజేయుననియు సూరి యీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. వచ్చు+అది:—ఇచ్చో 'వచ్చు' అనునది తద్ధర్మార్థోదంత విశేషణము. దీనికిఁ బరముననున్న అదిశబ్దాకారమునకు లోపము బహుళగ్రహణమునంజేసి గలుగదు. కాన నచ్చు పరమగుటంజేసి 3కి సంధిసూత్రముచే నుగాగమము గలుగ 'వచ్చునది' అనియే రూప మగు. ఇట్లే యదంత తద్ధర్మార్థమునకు అవిశబ్దము పరమగునపుడును రూప మూహించి కొనునది. 'వచ్చెడు' అను నెడుపర్ణకముచేరిన తద్ధర్మవిశేషణరూపములమీఁద నిట్లే యది యపుల నూచినున్న అకారమున కీవిధిచే లోపము రాకుండుటయు 3కి సంధిసూత్రముచే నుగాగమమును నూహించునది, వచ్చెడి+అది:—ఇది యదంత తద్ధర్మవిశేషణము. దీనిమీఁది యదియపుల తొలి అకారములకు బహుళగ్రహణమునంజేసి నిత్యముగ లోపము గలుగ 'వచ్చెడి+ది=వచ్చెడిది. వచ్చెడి+వి=విచ్చెడివి.' అనురూపము లేర్పడును. 'వచ్చుది, వచ్చువి, వచ్చెడియది, వచ్చెడియవి' యనునట్టి రూపములు సిద్ధింపవని భావము. ఇవియెపులను శబ్దములను జేర్చినచో ముందేగాని, పరమునఁ జేర్పరాదని (ఇవి నీవి; ఎవి నావి?) దీనిచేఁ దేలుచున్నది. మఱియు వృత్తిననుటంజేసి వ్యస్తమునఁ బూర్వపదీభూతములగు వీనికైన యత్తులకు లోపము గాదనుటయు స్పష్టము. సమాస 9 సూత్రముచే వీనికి యదియపులు పరములగుట సంభవించునుగాన నీ వివరణమును సూరి వ్రాసికొనవలసివచ్చెను. క్రియ 44, 45 సూత్రములచే నీ విశేషణము లేర్పడును. దీని విస్తృతి సమాస 8 లో నరయునది.

పద్మాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోపపూర్ణ బిందువులు విభాష నగు. ౮౬.

భయము	...	పడె	...	$\left\{ \begin{array}{l} \text{భయపడె.} \\ \text{భయంపడె.} \\ \text{భయముపడె.} \end{array} \right.$
సూత్రము	...	పట్టె	...	

ఈకార్యము కర్తృవాచి మువర్ణకమునకుఁ గలుగదు.

గజము పడియె - ఆశ్వము పడియె.

టీ. 'ప్రథమావైభక్తికమౌర్బిందుశ్చ మహాకా పత్రిక్రియార్థేషు' అనునది మూలము. పడు, పాటు, మొదలగు పడుధాత్వర్థకములును, పట్టె, పెట్టు మొదలగు మాత్రస్థాదిపదవాచ్యశబ్దములును, బరములగునపుడు ప్రథమైకవచనప్రత్యయమగు 'ము' అనుదాని నొకమాటు లోపమును నొకమాటు పూర్ణబిందువును సీరెండును వికల్పము లగుట నొకమాటు స్వస్వరూపముతో నుండుటయుఁ గలుగును. భయము+పడె:—పడె ననునది పరమయ్యైగాన భయముశబ్దము తుదినున్న మువర్ణకమునకు లోపము గలుగ 'భయపడె'ననియుఁ బూర్ణబిందువు రాఁగ 'భయంపడె'ననియు సీరెండుకార్యములు సంభ వింపకున్న 'భయముపడె'ననియు రూపప్రయ మేర్పడును. భయమును బొందెనని వీని కర్థము. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణము ప్రక్రియను గమనించునది. పూర్ణబిందు విధాన ముండేసి యర్థబిందువు గలుగదని గ్రహించునది. ఈమాత్రముచే నగు లోప పూర్ణ బిందు కార్యములు గర్తను జెప్ప పదమునకు సంబంధించిన ముప్రత్యయమునకుఁ గలు గవు. అనఁగాఁ గారక 24 చే ద్వితీయకు బదులుగాఁ గల్గిన ప్రథమకు, సంబంధించిన మువర్ణమునకు మాత్రమే గలుగునని భావము. భయంపడు మొదలగువానికి భయము నందెనని యర్థమగుటచే నచ్చటి పడుధాతురూపమునకు భయమునని కర్తగాక యన్యము చేపడతాదికము కర్త యయ్యెడిగాన నచ్చో నీకార్యములు గలుగనగును. గజముపడియె నిత్యాదులందు పడినది గజమే గాన నచ్చటి పడుధాతురూపమునకు గజమే కర్త యగుటచే నది కర్తృవాచి యగుంగాన దాని మువర్ణకమున కీకార్యములు సంభవింపవు. ఇట్లే ఆశ్వము పడియె నను స్థలమునఁ బాటునందినది యశ్వమేగాన నట్టి కర్తృవాచకమగు దాని మువర్ణమునకు లోప పూర్ణబిందువులు గలుగ నేరవు. పడ్వాదు లకుఁ గర్తలగు పదముల మువర్ణకముల కీకార్యములు రావనియు, వానికిఁ గర్తలు గానట్టియుఁ గర్తార్థకములై మువర్ణ కాంతము లైనట్టియుఁ బదముల మువర్ణకములకే యీ కార్యములు గలుగునని ఫలితమును గ్రహించునది.

మూలము ప్రత్రిక్రియార్థములు పరములగునపుడు మాత్రమే మువర్ణకమున కీ కార్యములు విధించెడి. అనఁగాఁ బడుధాతురూపములు పరములగునపుడే యనుట. ఆధర్వణుఁడు 'అదంతపాదిశబ్దేషు పత్యర్థే బిందులోపకా, వర్ణకస్యాత్ర కథితౌ క్వచి త్సుకవిసమ్మలేః' అని పాటు మొదలగు నాకారాది పడుధాతురూపములు పరము లగునపుడును నీకార్యములు గల్గునని 'పత్రిక్రియార్థేషు' అను మూలమునందలి బహు

వచన ప్రయోగమునకు సారస్యముం జూపుచు, వివరించెను. ఈమూలవివరణముల ననుసరించినను, పెట్టు పట్టు మున్నగునవి పరమగునపుడు మువర్ణకమున కీ కార్యములు గలుగుట పొసఁగదు. ప్రాచీనమునఁ గానరాకున్నను కట్టు-పఱచు-పెట్టు-మొదలగునవి పరమగునపుడు గూడ నీ లోపబిందుకార్యములు పూర్వపద మువర్ణకమునకుఁ గవి ప్రయోగములఁ గన్నట్టుచుండుటంజేసి మూలమునందలి 'పతిక్రియార్థేషు' అను బహువచనప్రయోగమును, నధర్వణుని పై వివరణమును, నాధారముగఁగొని సూరి పడ్వాదులని యాదిశబ్దము మూలమున గణముగా నీశబ్దముల నెల్ల నిరూపించి యివి యెల్లఁ బరమగునపు డీ కార్యములు గలుగనగునని వివరించెనని తోచెడిది.

మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబు
లగునపుడు లోపము విభాష నగు. ౪౭.

చూడుము	...	నన్ను	...	{ చూడు నన్ను. చూడుము నన్ను.
ఇటు	...	చూడుము	...	
				{ ఇటు చూడు. ఇటు చూడుము.

చూడుమనియె - వినుమనియె. ఇచ్చట నచ్చు పరంబయినది కాఁబట్టి లోపము లేదు.

టీ. 'ప్రార్థనార్థే ముచేక త్వే కథ్యతే మధ్యమార్థకః, విభాషాం తం వదంత్యేకే న ప్రాజేతు కదాచన' అను నాధర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషైకవచన క్రియల తుదినున్న మువర్ణమునకు హల్లు పరమగునపుడును నేదియుఁ బరముగ లేనపుడును వికల్పముగ లోపము గలుగును. చూడుము+నన్ను:—ఇచ్చో 'చూడుము' అను మధ్యమపురుష క్రియకుఁ దుదినున్న మువర్ణకమునకు నన్ను శబ్దము నాదినున్న నకారము హల్లు పరమైనదిగాన లోపము గలుగ 'చూడు నన్ను' అని రూపమేర్పడెను. ఇటు చూడుము. ఈవాక్యమున 'చూడు' అనుదానితో వాక్యము పరిసమాప్తమగుట నేదియుఁ బరముగ లేదుగాన నవసానమున మువర్ణకము లోపింప 'ఇటు చూడు' అను రూపమేర్పడెను. హల్లు పరమగుటగాని యేది పరముగ లేకపోవుటగాని సంభవించునపుడే యీ కార్యము విధింపఁబడుటచే నచ్చు పరమగునపు డీలోపము గలుగదని గ్రహింప వలెనని సూరి స్పష్టపఱచెను. చూడుము+అనియె-వినుము+అనియె:—ఇందు మధ్యమ మువర్ణకముల కచ్చుపరముగ నుండుటంజేసి మువర్ణకమునకు లోపము గలుగదు. కాన నుత్పసంధి గలిగి 'చూడుమనియె, వినుమనియె' ననియే రూపము లేర్పడునుగాని

‘చూడనియె, విననియె’ ననురూపములు సంభవింపవని క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. ప్రాథవ్యాకర్త యాడిదె (అడుము+ఇదె=అడిదె) యను మున్నగు ప్రయోగముల నుదాహరించి యచ్చు పరమగునపుడును మధ్యను మువర్ణకలాపము కొన్నియొడలఁ జూపట్టెడినని యీమాత్రమును సవరించినాఁడు. ఇట్టివి విరళము లగుటను, నవీనము లగుటను, శ్రుతికటువు లగుటను సూరి వివరింపక విడిచెనని తోచెడిది.

వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణకంబున కెల్లయొడలలోపంబువిభాషనగు. ౪౮.

నమ్మకుము...ఇట.... { నమ్మకిట.
నమ్మకుమిట.

టీ. వ్యతిరేకక్రియకుసంబంధించిన మధ్యమపురుషైకవచనమువర్ణకమున కచ్చు పరమగునపుడును హల్లు పరమగునపుడును నేదియుఁ బరము గానపుడును లోపము వికల్పముగఁ గలుగును. ‘నమ్మకుము, చేయకుము, చెప్పకుము’ ఇత్యాదులు వ్యతిరేకక్రియామధ్యమపురుషైకవచనములు. నమ్ముమిత్యాదుల వ్యతిరేకరూపములగుట నవి వ్యతిరేకమధ్యమపురుషరూపము లయ్యెను. ఎల్లయొడల ననుటంజేసి యజ్ఞప్లులలో నేది పరముగ నున్నను లేక పోయినను ననునర్థము లభించెడిది. నమ్మకుము+ఇట:—ఇట నీవిధిచే నచ్చు పరమగుడు లోపము గల్గినపక్షమున నుత్పన్నంధి గలిగి ‘నమ్మకిట’ ననియు, మువర్ణకలాపము సిద్ధింపని పక్షమున ‘నమ్మకుమిట’ ననియు రూపము లేర్పడెడిది. ఇట్లే హల్లు పరమగునపుడును ‘నమ్మకు వారిని, నమ్మకుము వారిని’ ననుమున్నగురూపము లేర్పడు. ఇట్లే యేది పరముగ లేనపుడును ‘వారిని నమ్మకు, వారిని నమ్మకుము’ అను మొదలగురూపములు గలుగును. మధ్యమ మువర్ణకమునకు పలెనే వ్యతిరేకమధ్యమ మువర్ణకమునకును నచ్చు పరమగునపుడు లోపము గలుగదని యధర్వణాహోబలులయాశయము. దాన ‘జాగొనరింపకో జనకజాహ్నుదయేశ, తలంపకమ్మ’ మున్నగు నచ్చుపరమగునపుడైన వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణకలాపరూపము లసాధువులని వారనిరి. ‘నమ్ముము, నమ్మకుము’ అను నీజాతివెల్ల మధ్యమపురుషైకవచనములే యైనను, వ్యతిరేకము గానిదానికిని వ్యతిరేకమునకును, నచ్చు పరమగునపుడు రూపభేదము లేర్పడుచుండుటంజేసి వేఱు సూత్రములను విరచింపవలసి పచ్చెనని గ్రహించునది.

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమముడుజ్ఞులకు లోపంబు
విభాషనగు. ౪౯.

ఉండుము...ఉండుము... { ఉండుండుము.
ఉండుముండుము.

కొట్టుడు...కొట్టుడు... { కొట్టు కొట్టుడు.
కొట్టుడు కొట్టుడు.

టీ. ద్వీరుక్తములైన మధ్యమపురుషైకపచనబహువచనరూపములందు తొలినున్న రూపములకుఁ దుదినున్న ము, డు, ఆశువానికి వికల్పముగ లోపము గలుగును. ముడుజ్ఞులనఁగా మధ్యమైకపచనబహువచనప్రత్యయములు. ఆప్రేడితార్థము ముందే వివరింపఁబడినది. ఊండుము+ఊండుము:—ఇందు మొదటిపదముమువర్ణ మీవిధిచే లోపింప నుత్పసంధిచే 'నుండుండు' మనురూప మగును. మువర్ణలోపము గలుగనియెడల నుత్పసంధియే కలిగి 'ఊండు ముండు' మని యగును. ఇట్లే తక్కిన రూప మూహ్యము. మూలమువలె నంత్యలోపము గల్గు ననకుండుటంజేసి యాప్రేడితము పరముగా నుబ్బిభక్తి లోపమున కొకకాస్త్రము యజంతాజాదిపదసంధి కొకసూత్రము మధ్యమ ముడుజ్ఞులలోప మున కొకసూత్రము సూరికి సూత్రించికొనవలసి వచ్చెను. ఆప్రేడితము పరమగు నపుడు కృతప్రాన్వమునకు దీర్ఘంబగునని 'లే'లెమ్ము; పో'పొమ్ము;' అని యుదాహరించి త్రిలింగలక్షణేశ్వకర్త దీనిని సవరించుట నరయునది. దీన మువర్ణకమేగాక సద్విత్త్వ మువర్ణకమును నీలోపమునకు విషయమని తే'లెడి.

విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు. ౫౦.

వర్ధతాం శ్రీ:—అనియె. వర్ధతాం శ్రీ యనియె.

టీ. 'లోప' నను అదికే విసర్గస్య' అనునది మూలము. ఇది మొదలుగా నైదు సూత్రములు సంస్కృత సుప్తిహితముల నున్న పున్నటులఁ దెనుఁగునఁ బ్రయోగించుట కుపాయమును సూచించుమూలమున నపుడగు కార్యవిశేషములఁ జేర్చెనును. అను కరణమనఁగా నొకదాని నొకటి పోలుటకుఁ బాటుపడుట యని యర్థము. సంస్కృత శబ్దజాలమెల్లఁ దెలుఁగున వెలయించి సంస్కృతభాషాతౌల్యము తెలుఁగునకు సంపాదించఁ బడునట్టిపాటును దెల్పుప్రకరణముగాన నిది యనుకరణప్రకరణ మగును. ఇందులకు 'అను' అనునది సాధనముగాన ననుకరణమనియు ననఁదగును. కరణమన సాధనము. 'అను' అనుదానిం దుదిం జేర్చి సంస్కృతపదములు తెలుఁగుభాషలోనికి లాంగఁ బడుచున్నవిగాన ననుకరణమనుపేరు గల్గెనని భావము. 'అను-అని-అన్న-అన్-అనియె' ఇత్యాదులను ధాతురూపము లనుకరణమున గ్రాహ్యములనుట స్పష్టము.

విసర్గాంతమైనపదమునుగాని వాక్యమునుగాని యనుకరణము చేయునపుడు వాని తుదివిసర్గమునకు లోపము గల్గును. వర్ధతాం శ్రీ: + అనియె:—'వర్ధతాం శ్రీ:' అను వాక్య మనుకరణము చేయఁబడునదిగాన దీనితుఃవిసర్గము లోపించెడి. పిదప దీర్ఘాకార ముపై సంధివిధానము లేమిని శుద్ధసాంస్కృతికమగుటను ననుధాతురూపాదీనున్న

అకారమునకు యడాగముము గలుగ “వర్ధతాం శ్రీ” యనియే ననురూప మేర్పడును. లోపింపఁదగిన విసర్గమునకుఁ బూర్వమున నున్నవి ప్రాస్వాచ్చులే యైనను శుద్ధసాంస్కృతికము లగుట సంధి గలుగదనియే గ్రహింపవలెను. ఆయాసందర్భములం దాయా పాత్రలసంభాషణయందే ప్రసక్తి యనుకరణమునకుఁ గలిగెడిఁగాన ననుధాతురూపము లకే ప్రవేశ మిందుఁ దఱచుగఁ గలిగెడి. కాని యనుకరణము “ఇతి-ఇత్థమ్-ఏవమ్” అను మున్నగువానిచే జరుపుటగూడఁ గన్పట్టును. కాని వీనితో ననుకరణము చేయు నపుడు మాత్ర మివి తెలుఁగువిభక్తి చేరిన సిద్ధసమాసాదిగతపదములే యైయుండును. ఉ. “జగత్ ఇత్యాదులు గ్రాహ్యములు, రాజలే ఇత్యాదిధాతువులు.” కొన్నియెడల ననుకరణము చేయకయే సంస్కృతవాక్యములఁ దెలుఁగునఁ బ్రయోగించుటయుఁ జూపట్టు నశి ప్రాధవ్యాకర్త ‘అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్తురాలి’ మున్నగువాని నుదాహరించె. శుద్ధసంస్కృతవాక్యరచన యనుకరణహీనమై తెలుఁగుకల్పములఁ గన్పట్టెడి. నదా సర్వదా స్వస్తిసాహిమమున్నగువాని కనుకృతి గన్పట్టదు. చయపద మనుకృతి లేకయే తెలుఁగునఁ బ్రయుక్తమై గన్పట్టుచున్నదని ప్రాధవ్యాకర్త ‘జయ నారాయణ పుండరీక’ అని యుదాహరించె. సాధారణముగ ననుకరణమై చూపట్టు. కావచిత్రముగ నేవో కొన్నియనుకరణము చేయఁబడనివి గనుపట్టు. కాన మిగిలినవీనివిశేషములను నియమము లను బ్రయోగములవలన నెఱుంగునది.

అనుకృతిని నమశ్శబ్దముతుదియైత్తున కోత్వము విభాషనగు. ౫౧.

తుభ్యంనమః ... అనె... { తుభ్యం నమో యనె.
తుభ్యం నమ యనె.

ఈకార్యము లాఁతిచోసహితము గనంబడియెడి. గతానుగతికోలోకో యటంచుకా.

టీ. ‘నమశ్శబ్దవిసర్గస్య లోపః ఓత్వమపీవ్యలే’ అను నాధర్వణము మూలము. అనుకరణమున ‘నమః’ అనుదాని తుదివిసర్గము నిత్యముగ లోపించును. ఆవిసర్గమునకుఁ బూర్వమున నున్న మకారముమీఁది అకారమునకు ఓకారము వికల్పముగఁ గలుగును. విసర్గలోపము పూర్వనూత్రప్రాప్తమున కనువాదము. ఓకారవికల్పవిధానమే యీ మాత్రము శ్రొత్తగ విధించిన కార్యము. ‘తుభ్యం నమః + అనె,’ ఇందు ‘తుభ్యం నమః’ అనున దనుకరింపఁబడియె. ఈవాక్యముతుదినున్న ‘నమః’ అనుదానివిసర్గము లోపించి మకారముమీఁది అకారమున కోత్వము వికల్పముగ సిద్ధింప ‘తుభ్యం నమో’ అనురూప మేర్పడు. ఓత్వము గలుగనియెడల విసర్గలోపము నిత్యముగాన నది సిద్ధించి యడాగ ‘మము పరపదాద్యచ్చునకయి ‘తుభ్యం నమ యనె’ అని రూపమగును. నమో యను

ఓదంతాప్రయమును సంస్కృతమునఁ గన్నట్టుటచే నమశ్శబ్ద మోదంతముగఁ గన్నట్టు నపు డోదంతాప్రయ మనియు, 'నమః' అని యున్నపుడు వినర్థాంతమనియుఁ జెప్ప నగునుగాన, నోత్పదవిధాన మనావశ్యకమని యెన్ని చింతామణి చేయలేదనియు, దాన నీవిధియు నట్టిదేయగుననియు ననవచ్చును. అధర్వణఁ డోత్వమును 'నమశ్శబ్దవిసర్గస్య లోప ఓత్వచపీష్యతే' అని నమశ్శబ్దమునకు విధించుటంజేసి యీతఁడును నాదారి నే పోయెనుగాన నాతనివివరణ మెట్టిదైన నిదియు నట్టిదే యయ్యెడి. లుప్తవిసర్గమునకు ముందున్న అకారమున ఓత్వము గలుగుట నమశ్శబ్దమునకేగాక యితరమునకుఁ గూడ నగపడుచున్నది. 'గతానుగతితో లోకః + అటంచు' ఇందు గతానుగతితో లోక యను ననుకృతివాక్యమున లోకశబ్దమువిసర్గము 50 చే లోపించినపిదప కకారమువైనుండు అకారమున ఓకారముగల్గి లోకో యనునోదంతరూప మయ్యెడి. ఇట్టితరముల ఓత్వము గలుగుట యరుదని చెప్పవచ్చును.

అనుకరణంబునం దుద్దిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు. ౫౨.

కింతత్ ... అనియే ... కింత త్తనియే.
కస్త్యమ్ ... అనియే ... కస్త్యమ్మనియే.

టీ, 'అహమాదీనాం ద్విత్వమ్' అనుమూలమును వివరించు 'అంత్యగస్య హలో ద్విత్వం భవేదనుకృతే వరే' అనునాధర్వణము మూలము. అనుకరింపఁబడునది హలంత మైన దానితుదిహల్లునకు ద్విత్వమగును, 'కింతత్ + అనియే' ఇందనుకరింపఁబడిన కింతత్త నుదాని తుదితకారము పొల్లునకు ద్విత్వము రాఁగ 'త్త' అగును. అది యనుభాతురూపము నాదినున్న అకారముతోఁ జేరి 'కింతత్తనియే' ననురూపమగును. 'కస్త్యమ్ + అనియే' ఇందు కస్త్యమ్మనుదాని తుదిమకారమునకు ద్విత్వము గలిగి 'మ్మ' యను భాతురూపము నాది నున్న అకారముతోఁ జేరి 'కస్త్యమ్మనియే' నని రూపమేర్పడును. వదాంతమున వికల్ప ముగ నున్నయు నుండనోపునుగాన నట్టియెడల నున్నను మకారముగా భావించుటయేని మకారాంతమునే పరిగ్రహించి ద్విత్వమును గూర్చుటయేని చేయవలయును. ఇది నిత్య సూత్రము.

అనుకరణంబునం దహమాదులమకారంబునకు ద్విరుక్తి విభాషనగు. ౫౩.

దాసోహమ్ ... అనె ... { దాసోహమ్మనె,
దాసోహమనె.
తత్కర్తవ్యమ్...అనె... { తత్కర్తవ్యమ్మనె.
తత్కర్తవ్యమనె.

టీ. 'అహమాదీనాం ద్విత్వం' అనునది మూలము. పొల్లుమకారము తుదిఁ గల వానికిఁ గొన్నిటికి వికల్పముగ ద్విత్వవిధాన మావశ్యకమగుటఁ బ్రత్యేకసూత్రమార్భము. అనుకరణమున 'అహమ్' అను నున్నగుశబ్దములతుదినున్న పొల్లు మకారమునకు ద్విత్వము వికల్పముగ నగును. 'దాసోహమ్ + అ నెను.' ఇందు 'దాసోహ' మను ననుకరింపఁబడుదాని తుదిమకారమునకు ద్విత్వము గలిగి (మ్మ) పరాచ్ఛతోఁ గలియఁగ 'దాసోహమ్మనె' ననియు, మకారమునకు ద్విత్వము రానపుడు పొల్లుమకారము పరాచ్ఛతోఁజేరి "దాసోహమ్నె" ననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణముల ప్రక్రియను గనుంగొనునది. ఇట్లే యేహలంతములహల్లులు నిత్యముగ ననుకరణమున ద్విత్వముం జేందఁదగినవో వానిని బూర్వసూత్రమునను, వికల్పముగఁ జేందఁదగిన మకారాంతముల నిందును జేర్చికొని రూపముల యథాసంభవముగ సాధించుకొనునది.

ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు పుగాగమంబగు. ౫౪.

ఇయం ధేనుః...అనె...ఇయం ధేనువనె.

అనుకృతిని నిడుదకుం గుఱుచ యగునని యొకండు వలికె నది నిరాకరంబు. దుర్బలస్య బలం రాజా యన వినవే.

టీ. 'తల్తోతోపుర్వపేన్నిత్యమ్' అనునాధర్వణము మూలము. ఉదంతమగు సంస్కృతప్రాతిపదిక మనుకరింపఁబడునపుడు దానివిసర్గము 50 సూత్రముచే నిత్యముగ లోపించిన పిదప 'వుక్' అనునాగమము నిత్యముగ నగును. 'ఇయం ధేనుః + అనె' 'ఇయం ధేనుః' అనున దనుకరింపఁబడునది. దీని విసర్గము లోపించిన పిదప ధేనుశబ్దము తుది యుకారమునకు 'వు' ఆగమముగఁ గల్గును. కాన 'ఇయం ధేనువనె' అని రూపమగును. పుగాగమము కకారము పోవునాగమముగాన నిర్దిష్టమున కంతాపయవముగ నగుటను స్మరించునది. ఈవిధి నిత్యముగాన నుదంతము పుగాగమరహితమై 'ఇయం ధేను అనె' అనురూపమును బొందదని గ్రహింపవలెను. 'వు' అనునాగమముయకారమునకును నను ధాతురూపాద్యకారమునకును సంధి నిత్యము. ఇయం ధేను వనె. దీర్ఘాంత మనుకరణమున హ్రస్వాంతమగునని యొకరనిగాని యిది మూలములేని ప్రసంగముగాన నిరాకరమని సూరి వ్రాసెను. 'దుర్బలస్య బలం రాజా + అన':—ఇందు రాజాయను దీర్ఘాంతశబ్దము తత్సమ 54 చే హ్రస్వము గాఁజాలదని భావము. తత్సమ 54 సూత్రమనుకరణమున నగు ప్రక్రియను బోధించునదిగాక తత్సమప్రాతిపదికములఁ దయారుచేయునదిగాన నిందు దానికిఁ బ్రసక్తి చూపట్టదని భావము. అనుకరణమున దీర్ఘమునకు హ్రస్వము గలుగుననుమాట సూరికాలపువా రెవరో యన్నమాటగాని ప్రాచీనులన్నమాట గాదు

గాన నొకండని యనాదరముగ సూరి వ్రాసియుండనోపురు. ఇట్టిసూత్రపంచకమున శుద్ధసంస్కృతమునకే యనుకరణార్హత మూలము ననుసరించి ప్రతిపాదించినను నే భాషాపదము ననుకరింపవలసినచిన్నను నీయనుభాతురూపముల సంశయముఁ జేర్చి తెలుఁగున ననుకరింపవచ్చుననుట నిర్వివాదము. ఇందులకు 'అహేయమన్యదేశీయం యత్తదేవ ప్రయుజ్యతే' అనునధర్మణోక్తి యాధారమయ్యెడిది. ఇది సామాన్యముగ నన్యదేశ్యముల నున్నపున్నటుల నుపయోగింపవలె నను సంశయము సూచించునదైనను నట్లు ప్రయోగించుట కనుకరణమును మార్గాంతరముగానఁ బ్రమాణముగ స్వీకృతము. తెలుఁగునను సాధారణముగ ద్విధుక్తములగు పదార్థధ్వన్యాది వాచకముల కనుయోగ ముననె యనుకరణమగుపడు. అట్టియెడలఁ గొన్నింటికి ముగాగమంబై నలసలమనునట్టి రూపములేర్పడును." అను విశేషమును బ్రాధవ్యాకృతినిబట్టి గ్రహించునది.

వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గాదని యార్జులండు. ౫౫.

సత్యము సర్వశ్రేయము - అదిలేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమంద చూపజ్జెడు.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము.

టీ. న స్యాద్వాక్యవిరామేతు సంధ్యభావోఽపి దోషకృత్ అనునది మూలము. ఈసంధిపరిచ్ఛేదము ననుసరించి యజంతములు (కళలును) ద్రుతాంతములనగు నాంధ్ర భాషాపద ప్రపంచమునకు వాక్యవిన్యాసమున సంధి గలుగుటయే తోఁచెడిగాన వాక్యముల కెల్ల నేకవాక్యతయే సంధికార్యములంజేసి సిద్ధింపఁగా నట్టియవస్థను దొలగింప నీవిధి యార్జుమయ్యెను. కర్తృకర్తృక్రియలతో వాక్యము పరిసమాప్తమైనచో మిగిలిన వక్త వ్యముండెలుపు రెండవవాక్యముతో మొదటివాక్యమును గలుపనక్కఱలేదని యీవిధి కథిప్రాయము. "సత్యము సర్వశ్రేయము" అనుటతో నొకవాక్యము సమాప్తమయ్యెను. "అది లేనిచో" నను రెండవవాక్యమును వేరుగానే (మొదటివాక్యముతోఁ గూర్పక) ప్రారంభింపవచ్చును. "సత్యము సర్వశ్రేయ మదిలేనిచో" నని సంధిచేయ నక్కఱలేదని భావము. ఇది గద్యకు సంబంధించినవిషయము. పద్యమున మాత్రము వాక్యసమాప్తియుఁ బాదసమాప్తియు (రెండును) సంభవించునపుడే సంధికూర్పుట మానవలెనుగాని వాక్యాంతమైనను బాదాంతము గానపుడును, బాదాంతమైనను వాక్యాంతము గాని యపుడును వినంధి చేయరాదు. వాక్యాంతపాదాంతత్వములు రెండును సంభవించు నపుడే పద్యముల సంధి మానవచ్చునని భావము. "సమధిగమము సత్యంబుతో సరియు గావు; ఎఱుగు మెల్ల అంతఁ గొందఱుధిక హాస్యంబు నేసిరి; అడవి నేమిరో నెదనిరి. క్రమము

పడసి యొక్క సమయంబు సేసిరి; ఒనరదాని తెజఃగు” “పడగనున్న హనుమ భయవిహులండు గాఁడు; అరదమునకు సూతుఁ డచ్యుతుండు.” అను ప్రయోగములంబుల వాక్యాంతపాదాంతములగుట సంభవించినపుడే పద్యముల విసంధి యగపడునను నిర్వివాదము. గద్యమునఁ బాదనియమము లేదుగాన వాక్యసమాప్తి యగుడు సంమానవచ్చును. ఇం దుదాహరణమున సుత్వ సంధ్యభావమే ప్రదర్శితమైనను శెల్లసంధ్యలును గద్యయందు వాక్యాంతమునఁ గలుగవనియు, నట్లే పద్యమున వాక్యాంతపాదాంత్యములు సంభవించినపిదపఁ గలుగకపోవచ్చుననియు గ్రహించునది. సంస్కృతమున గద్యలో సంధి యైచ్చికము. తెనుఁగున నది పనికిరాదన నీవిధి యారబ్ధము. ఫలితము.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము సమాప్తము.

త త్స మ ప రి చ్ఛే ద ము.

సంస్కృత ప్రాతిపదికములను డు - ము - వు - లు - మొదలగు ప్రత్యయములను విధించి సంస్కృతసమములను సిద్ధింపఁజేయు గ్రంథభాగముగానఁ దత్సమపరిచ్ఛేదము నాఁబడెను. తత్సమముల కార్యవిశేషములను బేర్కొనుగ్రంథభాగమని ఫలితము. సంస్కృత ప్రాకృతసమంబగు భాషకుఁ దత్సమసంజ్ఞ సిద్ధమైనను నీపరిచ్ఛేదమునఁ బ్రాకృతసమముల ప్రస్తావనమే గానరామిని గేవల సంస్కృతసమముల రూపసాధన ప్రక్రియయే యగవడుచుండుటను దత్సమశబ్దము సంస్కృతసమవాచకమే యగును. దీనిఁ దచ్చబ్దము సంస్కృతపదవాచకమనియు దానికి సమము (దుల్యము) తత్సమ మనియుఁ దత్సమపదమున కిట వుత్పత్తి నూహించికొనునది. ఇది యందును నజంత శబ్దముల ప్రక్రియంబెలుపు భాగముగాన నజంతపరిచ్ఛేదము నాఁబడును.

డు - ము - వు - లు - ప్రథమ. ౧.

టీ. 'డుమువులవః ప్రథమా స్యాత్' అనునది మూలము. 'డు-ము-వు-లు' అను నీనాల్గును బ్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములుగాన వీనికిఁ బ్రథమాసంజ్ఞ చేసెను. వీనివిభాగా దులు మీఁద స్పష్టపడును.

నువర్ణంబు-ద్వితీయ. ౨.

టీ. 'హర్షిలనునయోర్భవేద్దితీయాతు' అనునది మూలము. 'ను' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయమగుట దీనికి ద్వితీయయనిపేరు. మూలము కూర్చిని ద్వితీయ యనె డిఁగాని యిది కూర్చుధాతు క్తావర్థకరూపముగా నిరూపింప నవకాశముండుటచే దీనిని ద్వితీయాప్రత్యయముగ నూరి దలంపలేదని తోఁచెడి. ఇట్టిదానిఁ బ్రత్యయమన్నగుఁజింతి గుఁజింతి మొదలగునానింగూడఁ బ్రత్యయము లనవలసివచ్చునుగాన వీనిని నూరి యుపే క్షించెనని తోఁచెడి. ఈతనివ్యాకృతిసంస్థతియందు 'ల' అనునది ద్వితీయాప్రత్యయము గాక ద్వితీయాదిబహువచనములందుఁ గలుగునాగమముగ నెన్నఁబడుటచేఁ బ్రత్యయ ముగ ననాదృతము. మఱియు 'మహతోనిశావిభక్తా టాదౌ వచనద్వయేక్రమేణిస్తః' అని మూలము తృతీయాదిబహువచనము మొదలుగా నెల్లవిభక్తుల బహువచనములందును లకారవిధానముం జేయుచుండుటచేత ద్వితీయా బహువచనమందును నదే యనినఁ బ్రక్రియ సక్రమముగ నుండుననియుఁ బైరీతి ననుసరించి లకారము బహుత్వప్రకా

శకమేగాని విభక్తిప్రత్యయము గాదనియుఁ దలంచి సూరి దీనిని ద్వితీయాగా నెన్నఁ
డయ్యెను. ఇంతియగాక మూలమునందువలె నిందుఁ గళగానిదానికెల్ల ద్రుతము తుది
నంటు ననుపద్ధతి యసాదృతముగాన 'రాములను' ఇత్యాదిరూపములసిద్ధికై ద్వితీయా
బహువచనమున లకారము ప్రత్యయమన్నను నువర్ణము చేర్పక తప్పదుగానఁ దక్కిన
తృతీయాదిబహువచన రూపములందువలె నిందును లకార మాగమముగ నే యంగీకృతమై
నువర్ణమే ప్రత్యయముగ లెక్కింపఁబడెనని గ్రహించునది. ఇట్లే నియనునదియు నాగమ
మని తలంచియు డుమంతంబునిఁదను నికారాంతాదుమిఁదనునగు నివర్ణకము నువర్ణక
పరిణామరూపమే యనియు నెన్ని నివర్ణమును బ్రత్యయముగ నెన్నక తత్సవ 23-
24-25-26 లచే నువర్ణకమును నివర్ణకముగా మార్చి కృతార్థుడయ్యెను.

చేత-తోడ-తృతీయ. 3.

టీ. 'తో చేత తోడ చే చ తృతీయాయాః' అనునది మూలము. 'చేత-తోడ'
అనునవి తృతీయాప్రత్యయములుగాన వీనికిఁ దృతీయసంజ్ఞ చేసె. మూలము 'తో-చే'
లనుగూడఁ దృతీయాప్రత్యయము లనుచున్నను, జేత-తోడల యాద్యక్షరశేషములే
యవియని స్పష్టపడుచుండుటంజేసి సూరి 10 సూత్రముచే వానిని జేత - తోడల
యాద్యక్షరశేషములుగ నెన్ని సహజతృతీయాప్రత్యయములుగ గణింపఁడయ్యెను.
'తోడుత-చేసి-మెయి-మై-మయి' ననునవి స్వతంత్రపదములుగాఁ దలంపఁబడుటను
బ్రత్యయములుగ లెక్కింపఁబడవలెయ్యె. మూల మిట్టిభావనంజేసియే వీనిని బ్రత్యయము
లనడయ్యెగానఁ దదనుసారముగ సూరియు ననఁడయ్యె.

కొఱకు-కయి-చతుర్థి. ౪.

టీ. 'కొఱకు కై చతుర్థ్యాస్త్యః' అనునది మూలము. 'కొఱకు-కయి' అనునవి
చతుర్థిప్రత్యయము లగుటఁ జతుర్థి సాఁబడును. 'కయి' అనునది కైగాను క్రియ 103
సూత్రముచే వికల్పముగ నగుంగాన 'కై' యని మూలము ననునరించి యనలేదు.
మఱియు మూలానుసారముగ 'కై' యన్న పై 103 క్రియాసూత్రముచే 'కయి'
సిద్ధింపదుగాన 'కయి'నే మూలముగ నెన్నె నని గ్రహించునది. (చూ. క్రియ. 103)
తొల్లి చతుర్థిప్రత్యయముగఁ గన్నట్లు 'పొంటె' ననుదానిని, స్వతంత్రశబ్దమని యెన్ని
గావలయు మూలము ప్రత్యయముగఁ దలంపమి నీతఁడును దలంపఁడయ్యెను.

వలన-కంటె-పట్టి-పంచమి. ౫.

టీ. 'పట్టి-వలన-కంటె ఇలి పంచమి' అనునది మూలము. 'వలన-కంటె-పట్టి' ఇవి
పంచమిప్రత్యయము లగుట వీనికిఁ బంచమిసంజ్ఞ. 'వల్ల-కన్న' అనునవి పంచమిప్రత్య

యము లనుటకుఁ బ్రాచీన ప్రయోగము లగవడమిని వాని నిందుఁ జేర్కొనలేదని తోచెడి. వీని యితరవిషయము 7 సూత్రపుఁ డీకలోఁ దుది సరయునది.

కు-యొక్క-లోపల-షష్ఠి. ౬.

టీ. 'అథ లోపలకియొక్కాన్య' అనునది మూలము. 'కు-యొక్క-లోపల' ఇవి షష్ఠీ ప్రత్యయము లగుట షష్ఠి నాఁబడెను. 26 చే కుష్టకము కిష్ట మగుంగాన కిష్టకము వేఱుగ నంగీకృతము గాదయ్యెను. 10 చే లోపల ష్టకమునుండి లో సిద్ధిం చెడిఁగాన లో ననుదానిని వేఱుగ నంగీకరింపఁడయ్యెను.

అందు - న - సప్తమి. ౭.

టీ. 'అందిందు నాస్త సప్తమి' అనునది మూలము. 'అందు-న' అనునవి సప్తమి ప్రత్యయములుగాన వీనికి సప్తమి యని సంజ్ఞ. మూల మలిగాగమము సిద్ధింపఁజేయుటకే యందును సప్తమిగ నెన్నెనుగాని యిది సప్తమి ప్రత్యయముగ శబ్దములకుఁ జేరమింజేసి సూరి యాయలిగాగమ ప్రయోజనమును సంధి ౪ చే గూర్చుటంజేసి దీనిని సప్తమి ప్రత్యయముగ నంగీకరింపఁడయ్యెను. నవ్విక్రము కారకము 18 చే జడవాచకముల కగునదనుట మఱువరాదు. మఱియు నవ్విక్ర ముదంతజడంబు తృతీయకు (కారకము 23 చే) నగుటను గూడ సరయునది.

కాలక్రమమున నవి జ్ఞాత ప్రకృతులైన కర్త స్వతంత్ర పదముల శిష్టభాగములు ప్రత్యయములనుట నిర్వివాదము. ఈలక్షణము ననుసరించి తెలుఁగున 'డు-ము-వు-లు, ను, కు, న,' అనునవియే ప్రత్యయము లయ్యెడి. తక్కినవి యర్థవంతము లగుపదము లగుట ప్రసిద్ధము. దీని నాంధ్ర భాష సంస్కృతమువలె గేవల మవిజ్ఞాత ప్రకృతిక ప్రత్యయభాషగాక విజ్ఞాతావిజ్ఞాత ప్రకృతిక ప్రత్యయభాష యగుచున్నది. మఱియు నవిజ్ఞాత ప్రకృతులగు సన్నబడు 'డు-ము-వు-లు' అనువానిలో 'డు' అనునది మహా తృప్త్యుపపురుషైకవచన కర్తృవాచక మగువాఁ డనుదాని వా లోపింప నేర్పడిన యాప మని తోచెడి. ఇక 'ము' అనునది పొల్లు మకారమంతమందుఁ గల 'జ్ఞానమ్' మొదలగు వానిఁ జెనుఁగున నుఘోచ్చారణార్థము పదాంతమునఁ జేరెడు ఉకారముచే సిద్ధించిన 'జ్ఞానమ్ + ఉ = జ్ఞానము' మన్నగూరుపముల యనుకరణమునఁ దిక్కుంగలవానికిని గల్గినదిని తోచెడి. 'వు' అనునది ఉకారాంతములమీఁద నోస్త్రోచ్చారణతేల్చుమునలజేసి నుఘోచ్చారణమునకై వుష్టముగా నైన 'శంభువు' ఇత్యదుల యనుకరణవిధి నన్యములకును గల్గినదని తోచెడి. 'లు' అనునది బహుత్వప్రకాశకమగు 'పల' శబ్దము పకారము లోపింపఁగా సిద్ధించినదేమో యని యనుమానము పొడమెడి. 'గల్' - 'గల్గు' అనువాని

గకారము లోపింప నేర్పడినదని విమర్శకాశయము. ఇట్లే ద్వితీయాప్రత్యయముగు నువర్ణము 'తను - నిను - నను' అనువానియాద్యక్షరములు లోపింప నేర్పడినదేమో యని నందియము గలిగెడి. 'తు' అనునది 'ఓక' శబ్దమునందు ఒకారము లోపింపఁగా సుభోచ్చారణమునకై తెలుఁగునఁ జేరిన ఊకారముతో సిద్ధించినరూపమో లేక ఒకారము తనసహజముగు నుకారస్వరూపమునంది కవర్ణముపైఁ బడుటను సిద్ధించిన రూపమో యని యనుమానము గలిగెడి. 'న' అనునది నడు లేక నడుము శబ్దము సాద్యక్షరశేషమో ఊరసం దిత్యాదులఁ బ్రకృతిప్రత్యయములకు నడుమ సుభోచ్చారణార్థమైన 'న్' అనుదానితోఁ గలిసి నందుగా నేర్పడినరూపమునండి 'ందు' అను దాని వేటువటుప నరూపమునంది యనుకరణవిధిని గృత్రిమోదంతములకును సప్తమ్యైకత్వమున సిద్ధించినదో యని యూహ పొడమెడి. ఏమైన నేమి? పైని నిరూపించినవి యవిజ్ఞాతప్రకృతులగుటఁ బ్రత్యయములు నాఁబరగెనని తేలినది. భాషాతత్వవిమర్శకులు సర్వద్రావిడభాషాలోఁడనమున సిప్రత్యయములంగూర్చి వేటొకరిని వ్రాసిరి. (చూ. డా. రా. సంధి) తత్తదర్థబోధకములగు శబ్దములు దుదినగూర్చి విభక్త్యర్థముల బోధింపఁగాఁ గాలక్రమమున నవ్వాని యాద్యక్షరాదు లుచ్చారమున లోపించుడు నవి ప్రత్యయము లైనవని నాయూహ.

తృతీయాదులకు నుగాగమంబగు. ౮.

రామునిచేతను - రామునితోడను - రామునికొఱకును - రాముని వలనను - రామునికంఠును - రామునకును - రామునియందును.

టీ. కళలుగాని (కయి పట్టి యొక్కలు దప్ప) తృతీయాదివిభక్తులకుఁ దుదిన నువర్ణము చేరును. రామునిచేతః ఇది తృతీయాదివిభక్తియగు చేతవిర్ణకము చేరినపదము. దీనితుదిన నుగాగమము గలుగ 'రామునిచేతను' అని యగును. విభక్తులు ప్రత్యేక ప్రయోగమున కనర్హములును బ్రకృతితోడనే యుండునవియు నగుటఁ బ్రకృతితోడ నవ్వానిని గూర్చి నుగాగమము గల్గెననుటకే రామునిచేతనను నట్టివి చూపఁబడెను. ఇట్లే తక్కిన పూహ్యములు. 10 వేఁ బ్రథమాక్షర శేషములైనవానికిని నీనుగాగమము 'ఏక దేశ వికృత మనన్యవత్' అను సుక్తింబట్టి యగునని గ్రహించునది.

కయి-పట్టి-యొక్క-లకు నుగాగమంబు లేదు. ౯.

రామునికయి - జ్ఞానముఁబట్టి - రామునియొక్క.

టీ. 'కయి-పట్టి-యొక్క' అను విభక్తులతుదిన నువర్ణము గలుగదు. ఇవి కళలు గాన వీనికి నుగాగమప్రాప్తి లేదని గ్రహించునది. 'రామునికయిను' ఇత్యాదులు

సిద్ధింపవని భావము. మూలము కళలుగానివానికెల్ల 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో యే స్యుర్హ్యనుజీవితద్రుతా నిత్యమ్' అని నకారమును జేర్చునదిగాన నందీరెండుసూత్రములకు మూలమగుపడదు. కాన 'అన్యే ద్రుతప్రకృతయో' అనుదానినే వైరెండుసూత్రములకు మూలమనవలెను.

చేత-తోడ-లోపల-వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు. ౧౦.

ప్రత్యయంబు వర్ణకంబని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

రామునిచే - రామునితో - వనములలో.

టీ. 'చేత-తోడ-లోపల' అను ప్రత్యయములందలి ప్రథమాక్షరములైన, 'చే-తో-లో' అనునవి వికల్పముగ మిగులును. వికల్పమునుటంజేసి ఐక్షమున 'చేత-తోడ-లోపల' అనియు నుండవచ్చును. "రామునిచే, రామునితో." తక్కినవిట్లే గ్రహించునది. నుగాగమ మాద్యక్షరశేషములకును నగు ననవలెనుగాని 'రామునిచేను గరుణచూపఁబడెను, రామునితోను దిరిగె, వనములలోను బరగె.' అనునట్టి స్వత్వ రూపము లరుదని తోచెడి. 'ప్రత్యయ ఇహ వర్ణకః' అని చింతామణి ప్రత్యయమును వర్ణకమని వ్యవహరించెను. తదనుసారముగఁ దద్వ్యాఖ్యాతలును బ్రత్యయమును వర్ణకమనిరి. కానఁ బ్రత్యయమును వర్ణకమని యనిన ప్రాచీనులు చింతామణి కర్తృతద్వ్యాఖ్యాతలే యని యెన్నవలెను.

డు-ము-వు-న-లేకవచనంబులు. ౧౧.

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయం బేకవచనంబు. రాముఁడు-సోముఁడు - వనము - ధనము - ధేనువు - భానువు.

టీ. మొదటి 7 సూత్రములచేఁ జెప్పఁబడిన ప్రత్యయములలో 'డు-ము-వు-న' అను నాల్గును నేకత్వమునే బోధించెడి. అనఁగా నివి ప్రకృతి లేకవచనముననే యగునని భావము. ఇందు 'డు-ము-వు' అనునవి యాయాప్రకృతులకుఁ బ్రథమైకవచనమునను, 'న' అనునది యుదంతములకు నష్టమ్యేకవచనమునను, సిద్ధించునగుట వీని నేకవచనములుగా నిరూపించుట పొసఁగెను. ఈవైని నిరూపించిన ప్రత్యయములతోఁ గూడినపదము లొకపదార్థమునే బోధించెడి గావునను, నట్టిశక్తి ప్రత్యయమునకే గలదు గావునను వీని నేకవచనములని యంటినని సూరి యాక్రిందివివరణమున కాశయము. ఈక్రింది డు-ము-వు-లతోఁ గూడినపదము లాయాపదార్థముల యేకత్వమునే బోధించుచున్నవిగాన నవి యేకవచనములయ్యెను. ఇట్లే 'చెట్టున' అను నవర్ణక మొక్క

చెట్టునే తెలిపెడిగాన నిత్యాదులందలి నవర్ణకమును నేకవచనమే యని యెఱుంగవలయును. ఈనవర్ణకము కారక 23 చే నుదంతమునకుఁ దృప్తీయైకవచనమునందే సిద్ధించెడిగాన నాయవస్థను గమనించినను, నిది యేకవచనమే యయ్యెడిది. మూలమును సుబోధకై నూరి యిట్లు వివరించెను.

లువర్ణంబు బహువచనంబు. ౧౨.

బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు. రాములు - సోములు - వనములు - ధనములు - ధేనువులు - భానువులు.

టీ. పదార్థములయ నేకతను బోధించు ప్రత్యయము బహువచనము. క్రింది యుదాహరణములందు, 'రామ' ఇత్యాది ప్రకృతులకుఁ జేరిన లువర్ణకము రాములయందుఁ దక్కుంగలవానియు ననేకత్వమును దెల్పిడిగాన నిది బహువచన మనంబరగెను. 31 నూత్రమచే బహుత్వబోధకముగా లువర్ణమును విధించుటండేసి యదియు బహుత్వ బోధకమే యని గ్రహించునది.

తక్కినవి యుభయంబులు. ౧3.

మిగిలిన ప్రత్యయము లేకత్వ బహుత్వములకు బోధకములని యర్థము. వనమును - వనములను - వనము చేతను - వనముల చేతను. వనముతోడను - వనములతోడను.

టీ. తక్కిన ప్రత్యయములెల్లను నాయూప్రకృతులతోఁ గూడి వాని యేకత్వమును బహుత్వమును గూడఁ దెల్పునుగాన నవి యేకవచన బహువచనసాధారణములని భావము. 'వనమును-వనములను' ఇత్యాదులందు 'ను' మున్నగు ప్రత్యయము లేకవచన బహువచన సాధారణములై గన్పట్టుచుండుటండేసి యవి యేకత్వబహుత్వబోధకములై యుభయములు నాంబరగెనని నమన్వయము. కాని ద్వితీయాది బహువచనములందు లకారమే బహుత్వప్రకాశకముగాని ప్రత్యయములు గావనంతము లకారాభావమున బహుత్వము దెల్పడిగామని న్నప్తము. కావున ద్వితీయాది బహువచనములందుఁ బ్రత్యయములను బహుత్వబోధకములుగా నెన్నుట యస్వరసమనియు నీ ప్రత్యయము లేకవచనబహువచనసాధారణము లనుటయే యుచితమనియుఁ దోచెడిది.

ఓయామంత్రణంబునందగు. ౧౪.

ఓయామంత్రణము సంబోధనంబునందగునని యర్థము. ఇది సంబోధ్యవాచకంబునకు ముందే ప్రయోగింపబడును. ఓశబ్దంబు త్రితీయగియు సంబోధ్యవాచకంబు ప్రయోగింపవచ్చును ఓరాముడ. ఓరాములార - రాముడ - రాములార.

టీ. 'ఓయీత్యామంత్రణే చ వికృతో స్యాత్' అనునది మూలము. ఆమంత్రణము సంబోధనమనునవి పిలుచుటనుదానికిఁ బర్యాయములు. పిలుచుటను జెప్పనది ఓకారము. పిలుచుటయందుఁ బిలువఁబడుదానిం జెప్పుపదమునకుఁ దొలుఁదొల్త 'ఓ' అనువర్ణము గలుగును. ఓకార మామంత్రణార్థకమనియు నిది యామంత్రితవాచకమున కవ్యవహితపూర్వముగా నుండుననియు నభిప్రాయము. సంబోధ్య మనఁగాఁ బిలువఁదగినది. సంబోధ్యవాచకమనఁగాఁ బిలువఁదగిన పదార్థమును జెప్పుపదము. సంబోధ్యవాచకమునకును ఓ శబ్దమునకును నడుమ నేపదమును నుండరాదని ఇది సంబోధ్యవాచకంబున కనువివరణమున కభిప్రాయము. క్రింది యుదాహరణములందు సంబోధ్యవాచకమగు గామశబ్దమున కవ్యవహితపూర్వముగ నోశబ్దముండుటను గమనించుచుది. రాముఁడు సంబోధ్యుఁడుగానఁ దద్వాచకము సంబోధ్యవాచకమని యెన్నునది. సంబోధనవాచకము ఓశబ్దము సంబోధ్యమునకు ముందు చేర్చకయే ప్రయోగింపవచ్చును. రాముఁడ! అనియు ననఁదగునని భావము. దీని నీవిధి యైచ్చికమని తేలెను. సంబోధ్యవాచకమునకును నోశబ్దమునకును నడుమ సందర్భయోగ్యమగు పదములతోడి వ్యవధాన ముండఁదగునని 'ఓమిను వీధినున్న ఖచరోత్తములార' అని యుదాహరించి ప్రాధవ్యాకర్త సంబోధ్యవాచకము నకు ముందే ప్రయోగింపఁబడునను సూరివాక్యమును సవరించి నాఁడు. సంబోధ్యవాచకమునకు సంబంధించిన విశేషణము దానికి సంబంధించిన యితరపదమునని వ్యవధానస్వరూపమును గూడ నిర్వచించినాఁడు. 'ఓయీత్యామంత్రణే చ వికృతో స్యాత్' అని (ఓయి) శెండక్షరముల పాఠమునే బాలసరస్వతియు నధర్వణఁడును మూలస్థముగా నెన్నిరి. అధర్వణఁడు దాని నాధారముగఁ గొనియే యందుఁ దుదివర్ణమునకు లోపమును బ్రతిపాదించి ఓ శబ్దమును సిద్ధింపఁజేసినవాఁడు. స్త్ర్యామంత్రణమున ఓయి శబ్దప్రయోగము పాసఁగమింజేసి పురుషామంత్రణమున వికల్పముగను, స్త్ర్యామంత్రణమున నిత్యముగను 'యి' అను తుదివర్ణమును లోపింపఁజేయ నహోబలాఁడు పాటుపడినవాఁడు. ఇదంతయు నేలయని సూరి 'ఓ' అను నొక్కయక్షరము పాఠమునే ప్రమాణీకరించినవాడై వానికి యివర్ణము క్రింది సూత్రముచే సంపాదించి యధర్వణ-బాలసరస్వ-త్యహోబలాంగీకృత రూపముల నెల్ల సంపాదించినాఁడు.

ఓశబ్దంబునకుం బురుష నీచస్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు యి-సి-రి-వర్ణంబులు విభాష. సంతాగమంబులగు. ౧౫.

ఓయి రాముఁడ - ఓరాముఁడ - ఓసిదుష్టురాల - ఓదుష్టురాల.
ఓరిదుష్టుఁడ - ఓదుష్టుఁడ.

టీ. 'ఓయీత్యామంత్రణే చ వికృతా స్యాత్' అను చింతామణిని 'వికృతా వత్త్ర లోపస్యాన్యత్సంబుద్ధ్యయివదే తు యేః, నీచతాయాం రిసీ స్యాతాయ్' అని వివరించు నాధర్వణము మూలము. మగవాని యామంత్రణమునఁ దద్వాచకమగు ఓశబ్దమునకుఁ దుదిని 'యి' అనునదియు, నీచురాలి సంబోధనమున 'సి' అను వర్ణమును, నీచపురుషుని యాహ్వానమున 'రి' అను వర్ణమును వికల్పముగఁ గలుగును. 'ఓయి-ఓసి-ఓరి' అని యేర్పడునని భావము. వికల్పముగుటఁ బక్షమున 'ఓ' అని యుండును. ఓ రాముడః—ఇది యుత్కృష్టపురుషామంత్రణముగాన నామంత్రణవాచకమగు ఓశబ్దమునకు 'యి' అను వర్ణ మంతమున నాగమముగఁ గల్గి 'ఓయి రాముడ!' అను రూపమయ్యెను. 'యి' అను వర్ణము వికల్పముగ నయ్యెడిదిగానఁ బక్షమున 'ఓరాముడ' అను రూప మేర్పడును. 'ఓ దుష్టురాల' ఇత్యాదులందు దుష్టత్వముచే స్త్రీ నీచురాలగుచున్నది గానఁ దదామంత్రణవాచకమగు ఓశబ్దమునకు 'సి'వర్ణము చేరి 'ఓసి దుష్టురాల' అనురూపము సిద్ధించును. సివర్ణము గలుగని పక్షమున 'ఓదుష్టురాల' అగును. 'ఓదుష్టుడ' ఇత్యాదులందు దుష్టత్వముచేఁ బురుషుఁడు నీచుఁడు నాఁబడుచున్నవాఁడుగానఁ దదామంత్రణవాచకమునకు 'రి'వర్ణము గలిగి 'ఓరి దుష్టుడ' అనురూపమగును. రివర్ణము గలుగనియెడల 'ఓదుష్టుడ' అనురూపము సిద్ధించును. నీచత్వమునకు దుష్టువర్తన దుశ్శీలములే కారణములుగ నెంచి స్త్రీపురుషుల నీచత్వమును నిర్ణయించి కొనవలసి యుండుట నుదాహరణములు సూచించుచున్నవి. కాని యధమజాతి స్త్రీపురుషామంత్రణమునను దద్వాచకమగు నోశబ్దమునకు 'సి-రి' వర్ణములు గలుగుట చూపట్టును. నీచస్త్రీ పురుషామంత్రణమున 'సి-రి' వర్ణములు విధించుటంజేసి మొదటఁ జేర్కొన్న యివర్ణ ముత్కృష్ట పురుషామంత్రణ విషయమును, దుష్టుఁడుగాని సామాన్య పురుషుని యాహ్వానము విషయమును నయ్యెడినని గ్రహింపవలసియున్నది. మీఁది సూత్రము ననుసరించినను దక్కువజాతి యాఁడుదానిని నట్టిపురుషుని సంబోధించునపుడును లేక యెక్కువజాతి స్త్రీపురుషుల సంబోధించునపుడును, లేక దుశ్శీలురుగాని స్త్రీపురుషుల సంబోధించునపుడును మిత్రత్వమునంజేసియే యట్టిపిలుపు సంభవించెడినని స్పష్టపడెడిగాన నధమజాతి స్త్రీపురుషామంత్రణమున నోశబ్దమునకు 'సి-రి' వర్ణములు గలుగుట సూరిహృదయము గానట్లును నట్టిప్రయోగము లగవడిన వానిని మైత్రిచే గలిగినవానినిగా నమర్శింపవలెననియే యాతఁడు భావించినట్లును స్పష్టమయ్యెడి. ప్రయోగములు ప్రాచీనము లిట్లే దృష్టములగుట సూరి యిట్లు నిరూపించుటకుఁ గారణమని గ్రహించునది. (చూ. ఆహో. 24 పుట) ఈ సందర్భ మహోబలగ్రంథానువాదము.

ఓరి యోసి మైత్రియందుం గలవు. ౧౬.

ఓరిచిన్నికృష్ణ - ఓసిముద్దుబాల. ఓయి మొదలయినవానికి స్వతంత్రప్రయోగముం గలదు. సంగతియె యోయి-ఓసిపోవే-ఓరోరి యింకెందుఁబోవచ్చు. వీనికి దీర్ఘంబుంగలదు. ఓయి విప్రకులావతంస-ఓరి దుష్టనిశాటులార - ఓసీ ననుఁ జెనకరాకు.

టీ. 'క్వచిన్వైత్త్యాం చ తచ్చుతిః' అను నాధర్వణము మూలము. సీచపురుష సీచస్త్రీసంబోధనముననే గాక స్నేహప్రకాశక మగు పురుషస్త్రీసంబోధనమునను సంబోధనవాచకమగు నోశబ్దమునకు 'రి-సి' వర్ణము లాగముములై ఓరి ఓసిరూపములు సిద్ధించు నని యర్థము. ఓరి చిన్నికృష్ణః—ఇచట చిన్నికృష్ణయను పురుషవాచకమగు సంబోధ్యమునకుమందు 'ఓరి' యను నామంత్రణవాచకము మైత్రిద్యోతకముగాఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఇట్లే 'ఓసిముద్దుబాల' యనుచో ముద్దుబాలయను స్త్రీసంబోధ్యవాచకమునకుఁ బూర్వము 'ఓసి' అను నామంత్రణవాచకము స్నేహద్యోతకముగాఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. 'ఓయి-ఓసి-ఓరి' అనువానికి సంబోధ్యమునకుమందే గాక స్వతంత్రముగను బ్రయోగము గలదు. అనఁగా నివి యామంత్రణవాచకము లైనను స్వతంత్రముగ నాయాపురుష స్త్రీసంబోధ్యములంగూడఁ జెప్పనవై యామంత్రణసంబోధ్యములకు రెండింటిని వాచకమగునని భావము. ఓసి పోవె:—ఇచోచ్చట నోసిశబ్దము స్వతంత్రముగఁ బ్రయుక్తమై స్త్రీసంబోధనమును జెప్పచున్నది. ఇట్లే 'ఓరి + ఓరి = ఓరోరి' అనుచో నోరిశబ్దము పురుషామంత్రణమును స్వతంత్రముగఁ బ్రకాశితము సేయుచున్నది. 'ఓయి-ఓసి-ఓరి' అనువానికి దీర్ఘమును బ్రయోగములఁ జూపట్టెడి. ఓయి విప్రకులావతంస:—ఇచోచ్చట బురుషామంత్రణవాచకమగు నోయి యనునది దీర్ఘాంతమయ్యెను. ఓరి దుష్టనిశాటులార:—ఇచోచ్చ దుష్టపురుషామంత్రణవాచకమగు నోరి యనునది దీర్ఘాంతమయ్యెను. ఓసీ ననుఁ జెనకరాకు:—ఇందు దుష్టస్త్రీ సంబోధనవాచకమగు నోసియనునది దీర్ఘాంతమయ్యెను. తుది యుదాహృతి ననుసరించి స్వతంత్రప్రయోగార్హము లైనపుడును సీదీర్ఘాంతత్వము సిద్ధింపవచ్చుననుట తెల్లము. ఓరి దుష్టనిశాటులార:—ఈయుదాహృతి ననుసరించి సంబోధ్యవాచకము బహువచనాంతంబైనను నామంత్రణవాచకము లివియే యగునని గ్రహించునది. 'రో ఇతి స్త్రీవాచకో భవేత్, పరత్రైవ ప్రయోగః' 'క్వచిదామంత్రణేకానోరైకృతాత్పరతో మతః' అను నాధర్వణము నూతగఁగొని 'రో' యను నవ్యయమును దానిహ్రస్వరూపమైన 'రో' అనునదియు స్త్రీవాచక సంబోధ్యములకుఁ బరమునను, 'కాన-అల-అలా' అనునది

దేశ్య స్త్రీవాచక స్త్రీసమ సంబోధ్యశబ్దములకుఁ దరువాతను, నామంత్రణమునఁ బ్రయుక్తములై యగపడుచున్నవని ప్రాథవ్యాకర్త సంబోధ్యవాచకములకు మీఁదఁ బ్రయుక్తములైనవానిని బ్రయోగములతోడ నిరూపించినవాఁడు. ప్రాచీన గ్రాంథికాంధ్రమున నట్టిప్రయోగము లగపడమిని నాంధ్రశబ్దచింతామణి మూలము వీనిని దలంపమిని సూరి వీనిని దలంపఁడయ్యెను.

స్త్రీ తిర్యగ్జడభిన్నంబులును వానివిశేషణంబులును మహత్తులనంబడు ౧౭.

తిర్యక్కులనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు జడము లనఁగా నచేతనములు.

టీ. 'స్త్రీ పశుజడాన్వినా న్యే మహదాఖ్యాస్తద్విశేషణాశ్చాపి' అనునదిమూలము. స్త్రీవాచకములను వానికి విశేషణములగు శబ్దములును, బశుపక్ష్యాది తిర్యక్కులను జెప్పశబ్దములును వానికి విశేషణములగు శబ్దములును, నప్రాణివాచకములును వానికి విశేషణములగు శబ్దములును దప్ప, నితరములెల్ల మహత్తులు నాఁబడును. మహద్వాచకవిశేషణములును మహత్తులేయరుటఁ బై వివరణమునబట్టియే స్పష్టమయ్యెడి మొత్తముమీఁదఁ బురుషవాచకములకు మహత్సంజ్ఞ యనుట స్పష్టము. స్త్రీవాచకములకు మహతీసంజ్ఞ మీఁదఁ గన్పట్టును. తిర్యక్కులనఁగాఁ బశువులు పక్షులు మొదలగు నవి. జడము లనఁగా సంచారములేని కొండలు చెట్లు సముద్రములు మొదలగు ప్రాణము లేనివి. వృక్షములు నవీర నాగరిక సిద్ధాంతానుసారముగఁ బ్రాణులే యైనను గమనాభావము ననుసరించి యప్రాణులుగానే యంగీకృతము లయ్యెను. మహదమహద్విచారము వివక్షాధీనము. దీని సముద్రుఁడు ఉరగులు భుజగజాలుఁడు ఆశ్వోత్తమునో అనురూపములు గలుగు. 'కేచిచ్ఛామహతశ్చబ్దా మలే కవిశిఖామణేః, పురుషాఖ్యా భవంతి' అని గూఢర్వణము. (నూ. ఆహా. 2వీరి పుట.) సంస్కృతశబ్దములలింగమునబట్టి రూప సిద్ధిచేయుట పాఠగమిని మహదమహత్సంజ్ఞాకరణ మావశ్యక మయ్యెననుట స్పష్టము.

స్త్రీబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం బుంలింగ
తుల్యంబులగు. ౧౮.

మిత్ర శరణ ప్రధానపాత్రాదులు మిత్రాదులు.

టీ. 'క్వచిదర్థవిశేషే తు క్లిబే తూభయరూపతా' అను నాధర్వణము మూలము. మహత్తులం జెప్పవని యయున్య నపుంసకలింగములగు సంస్కృతమున నగపడు మిత్ర మొదలగుశబ్దములకు వికల్పముగఁ బుంలింగతౌల్యము సంభవించును. దీని 21-22

సూత్రములచే హాని కుశ్వ-దుష్పర్ణకములను, దక్కుంగల పుంలింగశబ్దములకగు కార్య విశేషములును సిద్ధించెడి. స్నేహితునిం జెప్ప మిత్రపదమును, రక్షకునిం చెల్పు శరణశబ్దమును, మంత్రివాచకమగు ప్రధానశబ్దమును, నిట్లే మహాత్ములందెల్లు నపుంసకలింగశబ్దములను, నీగణమునఁ జేరఁ దగినవి. మిత్రశబ్ద మాదియందుఁ గల గణముగాన మిత్రాదుల నెను. స్త్రీబంధు లనుటండేసి సూర్యవాచకమై కేవలము పుంలింగంబగు మిత్రశబ్దమును, మహద్వాచకము లనుటండేసి కేవలము గృహవాచకమైన శరణశబ్దమును, నమహద్వాచకమైన మిత్రశబ్దమును, నీవిధికి విషయములు గావని యెన్నవలెను. మహద్వాచకములైన నపుంసకలింగములైన శబ్దములే యీవిధికి లక్ష్యములని ఫలితము. వైమహద్వాచక నపుంసకలింగత్వములలో నేది కొంత యైనను నీవిధి వర్తింపదని భావము.

జీత్తుబిందుపూర్వంబగు. ౧౯.

జీకార మిత్తుగాఁ గలదినికి ముందు బిందువు వచ్చుననియర్థము. కార్యస్థము ప్రత్యయములందు నిబద్ధమయి ప్రయోగించునపుడు మునుంబడునర్థ మిత్తునాఁబడును; ఉదాహరణముమీఁద స్పష్టంబగు.

టీ. జీకారము లోనించునట్టి ప్రత్యయమునకుఁ బూర్వము బిందువు గలుగును. ప్రాస్తవగీర్ణముల గమనించి యర్థపూర్ణపరిభాషము నుపింపునది. ఆయాయీకార్యవిశేషములకయి ప్రత్యయములందును గుంపుబడి లక్ష్యములందు విడిచిపెట్టబడు పర్ణము నను ఇత్తుని పేరు. రాముఁ డిలస్వరూపములందు గీర్ణప్రయోజనము స్పష్టపడును 'దుష్' అనుదానితునిం గుంపున జీకారము బిందువును ఘటించి లోపించునుగాన 'జీ' అనున దిత్తు నాఁబడును. 'హలస్త్యమ్' అనుదాని కిది వివరణము.

దుష్పర్ణకంబునకుం బ్రకృతియయినది దుమంతంబనంబడు. ౨౦.

స్పష్టము.

టీ. 'దుష్' అను ప్రత్యయము పేరుటకుఁ దగిన ప్రాతిపదికము దుమంత మనంబడును. ప్రత్యయము పేరకముందున్న శబ్దస్వరూపమునకుఁ బ్రకృతి యని పేరు. 'రామ' ఇలస్వదులు ప్రకృతులు. దుశిత్యాదులు ప్రత్యయములు. ప్రకృతిప్రాతిపదికములు పర్ణయములు.

పుంలింగ బయి మహద్వాచకం బయిననామంబు తుదియత్వంబున కుత్వంబగు. ౨౧.

నామంబనగాఁ బ్రాతిపదికము. డిద్ధ - రామ - భౌగ్గవ - రాజ పురుష - ఇట్టి ప్రాతిపదికములు. డిద్ధ - రాము - భౌగ్గవు - రాజపురుషు.

టీ. 'మహతోఽత ఉద్విభక్తా' అనునది మూలము. మహత్తును జేవ్వనదై సంస్కృతమునఁ బులింగముగాఁ బ్రసిద్ధమైన ప్రకృతి తుదినున్న అకారమున కుకార మాదేశమగును. పులింగమహద్వాచకత్వములు రెండును గలిగిన యదంతమగు ప్రాతిపదికమునట్లునకే యుత్వ మాదేశమగును. నామ మనఁగాఁ బ్రాతిపదికము. 'ప్రాతిపదికం హి నామ' అని చింతామణి. 'డిద్ధ-రామ-భార్గవ' అను మున్నగు ప్రత్యయములు చేరని ప్రకృతులు ప్రాతిపదికములు. 'డిద్ధ' అనునది మహద్వాచకసంజ్ఞ. వీని తుదియకారమున కుకారము గలుగ 'డిద్ధ-రాము-భార్గవు' అని రూపము లేర్పడును. ఉత్వమునుటంజేసి యాదేశమగునది హ్రస్వోకారమగుటయు, నత్వంబున కనుటంజేసి హ్రస్వాకారమునకే యనుటయు స్పష్టము. 'అశుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' అనునక్తిం బట్టి 'అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్' అను సంస్కృతవ్యాకృతిలక్షణము ననుసరించి ప్రత్యయములు చేరని ప్రకృతులను బ్రాతిపదికములుగ గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుకొనఁదగు. ప్రాతిపదిక ప్రకృతులు సమానార్థకములని ముందె ప్రోక్తము.

పులింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు. ౨౨.

ఇచ్చట డుజ్జనుదానియందు జకార మిత్తుగావున జీత్తు బిందు పూర్వంబగు ననుసూత్రముచేత డువర్ణమునకుముందు సున్నవచ్చును బిమ్మట జకారము లోపించును. ఉ. డిద్ధుఁడు - డిద్ధుండు - రాముఁడు - రాముండు - భార్గవుఁడు - భార్గవుండు.

టీ. 'మహత్సోర్ధ్వజనితో భవేత్పుంసి' అనునది మూలము. పులింగమై మహత్తును బోధించు ప్రకృతికంటెఁ బ్రథమైకవచనమునకు 'డుజ్' అను ప్రత్యయమగునని భావము. ప్రాచీనులు సంస్కృతస్వాదులకు డుజౌదు లగుననిరి. సూరి స్వాదులు తెనుఁగునఁ గలుగనవకాశము లేదని తలంచి గావలయు నమూనమును విడిచి యాయావిభక్తుల యేకవచనబహువచనముల నాయా ప్రత్యయములు గలుగుననెను. ప్రథమాబహువచనము నందును ద్వితీయాద్యేకవచనబహువచనములందును బ్రత్యయాంతరములు సూత్రాంతరములచే విధింపఁబడి యుండుటచేతఁ బరిశేషన్యాయమున నిది పులింగమహద్వాచకమునకుఁ బ్రథమైకవచనమునందె యగునని గ్రహించునది. పులింగమహద్వాచకత్వములు రెండుధర్మములును గలపదములకే యావిధిచే 'డుజ్' సిద్ధించెడిఁగాని యారెండుటిఁగో నేది తక్కువయైనను, సిద్ధింపదని గ్రహించునది. 'వృక్ష' ఇత్యాది ప్రకృతులు సంస్కృతమునఁ బులింగము లైనను మహద్వాచకములు గామిని డుజ్జర్ణక మట్టివానికి సిద్ధింపదు. 'అపత్య-దైవ-దైవత' అను ప్రకృతులు మహద్వాచకము లైనను పులింగ

ములుగామి నట్టివానికి డుజ్వర్ణకము సిద్ధింపదు. కాన సూత్రమునందలి పుంలింగమహ ద్వాచకశబ్దములు సార్థకములయ్యెడి. డుజ్ వర్ణకము జకారము పోవుప్రత్యయముగాన 19 విధిచేత 'డు' అనుదానికిఁ బూర్వము బిందువును సంపాదించి పిదప 'డుజ్' అను దాని తుదినున్న జకారము పోవును. 'కార్యార్థమును 19-వ సూత్రమునందలి వివరణ మున కిది యుదాహరణవాక్యము. డిద్ధ:—21 చే నుత్పము-డిద్ధు. ఈసూత్రముచే డుజ్వర్ణకము-డిద్ధు+డుజ్. 19 చే బిందువును జకారలోపమును సంభవించగా 'డిద్ధుడు-డిద్ధుడు' అనురూపము లేర్పడును. 19 వ సూత్రమందలి బిందుశబ్దమర్థ పూర్ణములకు "ఁండింటికిని వాచకముగాన నుభయమును సిద్ధించెను. ఇట్లు బిందుసామాన్య విధులచే గలుగు బిందువువిషయమున హ్రస్వదీర్ఘములమీఁదిస్థితిని గమనించుచుఁ బ్రక్రియ నరయునని. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. 1-11 సూత్ర ములంబట్టి డు-ము-పు-లు ప్రథమైకవచనమున కగునవని స్పష్టపడుచుండుటచేతను, బ్రత్యయము శ్రకృతికంటెఁ బరముగ నగుననుసంశ మాద్యవ్యాకృతింబట్టి విశదపడు చుండుటచేతను, బ్రకృతినివిడిచి ప్రత్యయముండుట యసంభవమగుటచేతను, దెనుఁగునఁ బంచమికి బదులు తఱచుగ వృద్ధిని నిల్పుట సహజమగుటచేతను మహద్వాచకమునకనునట్టి కువర్ణ కాంతపదము సంబంధమును బోధించుచు వానిప్రథమైకవచనమునకు డు-ము-పు-లగుటం దెల్పు సమర్థమైయుండుటచేతను దెనుఁగునకు సహజమైన వాక్యవద్ధి ననుసరించి మహద్వాచకమునకు డుజ్జగునని సూరి సూత్రించెఁగాన గంటె వర్ణ కాంతముగఁ జెప్ప వండుట దోషమను నీసందర్భమునందలి గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి యనాదరణీయము. ఇట్లే యీప్రకరణమున 39-48 సూత్రములందును ద్విత్వప్రకరణమున 5-6 సూత్రము లందును గ్రియ 48 సూత్రమునందును గల వ్యవ్యంతుల కర్థమును గ్రహించుచు నవైరుధ్యము నెంచునది.

డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగునపుడు నిగాగ మంబు సర్వత్ర విభాష నగు. ౨౩.

రామునిని-రాముని-రామునిచేతను - రాముచేతను-రామునికిని- రామునకును, సర్వత్ర యనుట నగాగమబాధనార్థము.

టీ. డుజ్వర్ణకమునకుఁ బ్రకృతియైనదానికి ననఁగా డుజ్ వర్ణకము నందెడి దానికిఁ ద్వితీయాదివిభక్తుల యేకవచనములు పరములుగాఁగ నెల్లయెడలను నిగాగమము వికల్పము. నగును. 'రామ-' ఇది డుమంతము. దీనికి 21 చే నుత్పము. రాము. 2 చే నువర్ణకము 'రాము+ను. ఈవిధిచే నిగాగమము. 'నిక్' అనునది కకారము పోవు

ప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతికంతావయవముగనై పిదప నద్దానితుదినున్న పాల్లక కారము పొవును. రాము+ని+ను: 26 చే దుదివిభక్తినువర్ణమున కిత్వము సిద్ధింప 'రామునిని' అని రూపమగును. ఇది వికల్పవిధియగుట నిగాగమము గలుగనిపక్షమున 25 చే నువర్ణకము నివర్ణముగామాటి 'రాముని' అని యగును. ఇట్లే తక్కిన తృతీయాద్యైకవచనములు పరములగునపుడు పాక్షికముగఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ నిగాగమము గల్గురూపముల గమనించునది. 23 చే నిత్యముగ షష్ట్యైకవచనమున నగుననిగాగమమును రానియక పక్షమున నిగాగమరూపమును సంపాదించుటకై సూత్రమునందు సర్వత్ర పదము సమకూర్పఁబడిన దని సర్వత్ర యను నీ క్రిందివిపరణమున కభిప్రాయము. నిగాగమము కల్గిన 'రామునికి' అనియుఁ దదభావమున వగాగమమైన 'రామునకు' అనియు రూపములగును. చింతామణిలో 'ని' అనునదియు ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయమే యగుటంజేసి ద్వితీయైకవచనమున నివర్ణవిధాన మగపడదు. తృతీయాద్యైకవచనములందు 'మహతోనితావిభక్తౌ టాదౌ' వచనద్వయే క్రమేణ స్తః, టాదివిభక్తౌ నిర్నేత్యేకే' అనువిధులంజేసి నివర్ణము పాక్షికముగఁ గలుగఁజేసెఁగాన నీవికల్పనిగాగమవిధికిఁ బైవిధులే మూలము లనవలయును.

అనుదంతమగు తెనుఁగుడుమంతమునకు నిగాగమము నిత్యముగా నగును. ౨౪.

మగసిని-మగనిచేతను-మగనికిని. అనుదంతంబను పర్యుదాసము చేత తమ్మునిని-తమ్ముని తమ్మునిచేతను-తమ్ముచేతను, అల్లునిని - అల్లుని - అల్లునిచేతను-అల్లుచేతను, బల్లిదునిని - బల్లిదుని-బల్లిదునిచేతను-బల్లిదుచేతను-ఇత్యాదులందు నిగాగమంబు పాక్షికంబని యెఱుఁగునది.

టీ. హ్రస్వకారము (ఉ) తుదిని లేని యాచ్ఛికడుమంతమునకు ద్వితీయాద్యైకవచనములందు నిగాగమము నిత్యముగఁ గలుగును. సూత్రస్థమగునుదంతశబ్దము సహజోదంతములను, గృతతోదంతములను రెండింటిని జెప్పునదిగ గ్రహించునది. 21 సూత్రముచేఁ బ్రకృతితుదినున్న అకారమున కుకారము నిత్యముగ సిద్ధించెడిఁగాన నదంతడుమంతములెల్ల నుదంతములే యగును. ఆచ్ఛిక ౨ సూత్రముచే మగమున్నగుశబ్దముల తుదియత్వమున కుత్వము నిషేధింపఁబడినదిగాన నుత్వము గలుగమి నవి యనుదంతములే యుయ్యెడి. కాన 'మగనిని మగనిచేత' నిత్యాదులు నిగాగమము నిత్యముగఁ గల్గినరూపములే వానికి సిద్ధించెడిఁగాని 'మగచేత మగకంటె' నను నిగాగమము రానిరూపములు గలుగవని గ్రహించునది. నిషేధార్థమగు నశబ్దము సహజతోత్తర

పదముతోడ నన్వయించునట్లు పొందుపఱచుట పర్యుదాస మనంబడును. ప్రకృతము 'అనుదంతము' అనుదానియందలి నిష్కేధార్థకము 'అనుదంతము' అను సమాసమునందలి యుదంతమును నుత్తరపదముతో నన్వయించి యుదంతము గానిదాని కనుసర్థబోధను గలుగఁజేయుచున్నదిగాన నిది పర్యుదాసమనంబడెను. ఇట్టిపర్యుదాసము నాశ్రయణమున మగాదులు డుజ్జీప్రాప్తివిషయమున నుదంతతుల్యములును, నిగాగమప్రాప్తి విషయమునఁ దద్భిన్నములును నగునని ఫలితము లేలేక. 'తమ్ము-అల్లు-బల్లిదు' అను మున్నగునవి యుదంతము లగుటంజేసి వీనికి రామునిని రాముని ఇత్యాదులందువలెనే నిగాగమము వికల్పముగ ద్వితీయాదివిభక్తులయేకవచనముల నగును. 'పాక్షికము:— కల్గుట గలుగకుండుట. ఇక తమ్ము-అల్లు-బల్లిదు మున్నగునవి సహజముగ నుదంతములాలేక రాముమొదలగువానివలెఁ గృతకోదంతములాలె యని విచారింపవలసియున్నది. 34 సూత్రమున వీనిసంబుద్ధిడుజ్ఞునకు లోపంబు రాకుండఁజేయుటకుఁ గృతోత్కదశమును సమర్థముగానెన్నక సంస్కృతనామంబనుదశమునే సమర్థముగాఁ బేర్కొనుటంబట్టి యివి రాముమున్నగువానివలెఁ గృతోత్కములే యని సూరి యభిప్రాయపడియుండుట స్పష్టము. కాన సూత్రస్థగు నుదంతపదము సహజకృతకోదంతములను చెంటిరి బోధించు ననియుఁ దమ్ము మొదలగునవి కృతకోదంతములగుట నిగాగమము 23 చేఁ బాక్షికముగనయ్యెననియు గ్రహించునది. అచ్చిక 4 సూత్రమునందలి మగాదులలో నెట్లును నుత్పప్రాప్తిలేని యుదంతములకే ప్రవేశముగలుగుటయుఁ దమ్ము మొదలగునవి యందుఁ జేరకుండుటయుఁ బై విషయమునకుఁ బోషకము లయ్యెడి. మహత్సంస్కృతాదంత నామములెల్ల డుజ్జీనందునప్పటికిఁ గృతోత్కము లైయుండుట సహజమగుటంజేసియు డుజ్ఞునందఁగల మహత్సహజోదంతముల సంబుద్ధి డుజ్ఞునకు లోప మనాకాంక్షిత మగు టంజేసియు సంస్కృతనామం బనుదానికిఁ గృతోత్కమనువిశేషము గూర్పఁబడెను గాన నట్టికృతోత్కదశమును జేబట్టి తమ్ముమొదలైనవి కృతోత్కములనుట కవకాశము లేదనియు దాన నీసూత్రమునను దమ్ముమొదలైనవి కృతోత్కములు గావనియు నీసూత్రమునను, 35 సూత్రమునను, బ్రత్యుదాహరణములుగ నీయఁబడిన 'తమ్ము-అల్లు-బల్లిదు' అనునవి సహజోదంతములే యనియు శంకింపనగును. మఱియు 23 చేఁ గృతోత్కాదంతములకుఁ బాక్షికముగ నిగాగమము సిద్ధించుచుండుటంజేసి 26 సూత్రమునందలి యనుదంతశబ్దము కేవలచ్చికసహజోదంతములకుఁ గాదనువిషయమునే బోధించెడిఁ గానఁ దమ్ముమొదలగునవి సహజోదంతములే యని సంభావింపవలెననియుఁ బ్రశ్నింపఁదగును. కాని పగతాదులబహువచనలకారంబునకు రేఫంబగునను (అచ్చిక 5) సూత్రము విన్యాసము ననుసరించి పగతాదు లకారాంతములనియు నందు 'అల్లురు'

అనునదాహరణ మగవడుచుండుటండేసి యది 'అల్ల' అనునదంతశబ్దమనియు సంభావింపఁ దగియుండుటచేతఁ దక్కుంగల తప్పు మొదలైనవియు దానితోఁబాటుగ నదంతములే యనియు, కృతోత్కములైన రూపములనియు నని విశ్వసించుట యచితమని తోచెడిది. పగతాదులు సహజోదంతములే యగు నెడల పగత్యాదులని సూరి సూత్రింప కుండునా? కాన 'అల్ల-తప్తు-బల్లిఁ' అనునవదంత ప్రకృతులనియు 'అల్లు-తప్తు-బల్లిడు' అనునవి కృతోత్కరూపములనియు నిర్ణయింప నుచితమని తోచెడిది. మఱియుఁ 'గృతోత్కములకును వచ్చును. రామునిన్-రామున్; తప్తునిన్-అల్లునిన్; ఇత్యాదుల నిత్యంబు.' అను దీనికి మూలమైన కవిజనమండనవాక్యములును నదంతతనె వీనికి సాధించెడిది. కేవలతత్సమరూప సాధనపరమగు మూలమీ ప్రక్రియతెఱఁగు డుమంతము లకుఁజేందినదౌట నిరూఢింపలేదు.

డుమంతంబుమీఁది నువర్ణకంబునుత్పంబున కిత్వంబగు. ౨౧.

నువర్ణంబు ద్వితీయ యనుసూత్రముచేత రామును - అని ప్రాప్తింపఁగా నీసూత్రముచేత నువర్ణ కోత్వమున కిత్వంబు సిద్ధించె. రాముని - భార్గవుని.

టీ. 'నిరమోమహతాం' అనునది మూలము. డుమంతమున కవ్యపహితపరముగా నున్న ద్వితీయైకవచనప్రత్యయమగు 'ను' అనుదానియుత్వమున కిత్వంబు గలుగును. నువర్ణకము నివర్ణకముగా మాటునని భావము. రామ ప్రకృతి 21 చే ఉత్వము. రాము. 2 చే నువర్ణకము. రాము + ను: ఈవిధిచే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వము. రాము + న్ - ఇ = రాముని. 'రామును' అనునద్యత్వరూపము నిగాగమాభావమున నుండకుండుటయే యీ నిత్యవిధానమునకుఁ బ్రయోజనమని గ్రహించునని. నిగాగమము గలిగినను, 26 చే నువర్ణకోకారమున కికారము నిత్యముగనయ్యెడిఁగాన నపుడును 'రామునిని' అనియే గాని 'రామునిను' అని రూపమేర్పడదు. నిగాగమము సిద్ధింపనపు డీవిధియని తెలుపుటకే యీక్రింది వివరణమును సూరి వ్రాసికొనెనని యెన్నునది.

ఇకారంబుమీఁది కు-ను-పుక్రియావిభక్తులయుత్వంబున కిత్వంబగు. ౨౨.

హరిని-హరికిని-శ్రీని-శ్రీకిని-వారిని-వారికిని.

టీ. ఇ-ఈలు తుదినిగలదానికిఁ బరమైన 'కు-ను-పు' అనువర్ణములయు, గ్రియల కాయాపురుషవచనముల సిద్ధించిన యుకారాంతప్రత్యయములయు నుత్వమున కిత్వము గలుగును. హరి + ను:—హరి యనున దిదంతము. దానితుదియికారమునకు 'ను' అనునది పరమయ్యెను. కాన 'ను' అనుదానియుకారమున కికార మాదేశముగాఁగ హరి + న్ - ఇ =

హరిని అనురూపము సిద్ధించెడి. ఇది సువర్ణకమునుత్పన్నమున కిత్వము గల్గుట కుదాహరణము. హరి+కుసు:—మొదట నికారాంతముమీఁది కువర్ణకము కివర్ణమును, బిదప నికారాంతమైన కివర్ణముమీఁదినవర్ణము నివర్ణమును నయ్యెను. ఇది ముఖ్యముగ నికారాంతముమీఁది కువర్ణము కివర్ణమగుట కుదాహరణము. కారక కిరి సూత్రమునందలి “సుకృతి+వు=సుకృతిని” అనునట్టివి యికారాంతముమీఁద ‘వు-వి’యగుట కుదాహరణములు. వచ్చితి+వు=వచ్చితిని-వచ్చితి+ము=వచ్చితిమి-వచ్చితి+ను = వచ్చితిని-మున్నగునవి క్రియావిభక్తులయొత్ప మిత్వమగుట కుదాహరణములు. వారి:—ద్వితీయాదిబహువచనములందికారాంతముగ నివలితమైన తచ్ఛబ్దరూపము. (చూ. ఆచ్చి. ప. 24 క్రింద) దానిమీఁది సువర్ణకము నివర్ణమిఁగిచేసగుట ‘వారిని’ అనురూపమయ్యెను. ఇట్లే వారికిని ననునది యూహ్యము. తకారము పొల్లు చేప్పి ‘ఇత్’ అని హ్రస్వీకారమును నిర్దేశింపకుండుటంజేసి ‘క్రి+ను=క్రిని-క్రి+కు క్రికి’ అను మొదలగు నీకారాంతములమీఁది కునువులకును నీకార్యము సిద్ధించెడి. ఇహంతమందుఁ గలవాని కవ్యవహితపరముగవచ్చు కునువు అనునవియు సుత్వవిశిష్టములైన క్రియాప్రత్యయములును నిత్వవిశిష్టములగునను వ్యావకశాస్త్రముగ దీని నెన్నునది. ప్రకృతియే సహజముగ ఇహంతమందుఁగఁగి గానక్కఱలేదు. వర్ణాగమాదులచేఁ బ్రకృతి కట్టిసితి కలిగినను, దానిమీఁది కునువు క్రియావిభక్తుల నీశాస్త్రమునకు విషయములుగఁ జేయవచ్చును. (వచ్చిరి-వచ్చితిమి) అట్లే ప్రకృతికిదంతత ప్రత్యయాదులమూలమునఁ జేసిన నీశాస్త్రము వర్తింపదనియు దాన హరులకు శ్రీలకు మొదలగు కువర్ణరూపములే గలుగుననియు గ్రహించునది. అగమవర్ణములయోగమునంజేసి యాదంతతమాత్రము ప్రకృతికి సిద్ధించుట గన్పట్టదు. ఈధాతుయుష్మదర్థంబులమీఁదివానియుత్వంబున కిత్వంబురాదు. ౨౭

ఈరు-ఈవు-ఈను-ఈము, ఈకు-నీకు-మీకు.

టీ. ఈధాతువు:—క్రియ 92 సూత్రముచే ఇచ్చుధాతువునకు సర్వాదేశముగ వచ్చు ఈయనునది. యుష్మదర్థము:—యుష్మచ్ఛబ్దార్థకములై యేకత్వబహుత్వములఁ జెనుఁగున నుండు ‘నీ-మీ’ అనునవి. ఇచ్చుధాతువున కంతకును నాదేశమైన ఈయను దానికిని నీమీయనువానికిని దరువాత వచ్చిన కునువుక్రియావిభక్తులయొత్పన్నమున కిత్వము గలుగదు. ఈ+రు=ఈరు. ఇచ్చోచ్చి నిచ్చు ధాతువున కంతకు నాదేశమైన ఈయను దానికి దరువాతనున్న ‘రు’ అనుదానియుత్పన్నమున కిత్వము పూర్వసూత్రముచే నిత్తని తపరకరణమందు లేమింజేసి సంభవింప నీవిధిచే నిషిద్ధమయ్యెఁగాన ‘ఈరి’ యని గాక ‘ఈరు’ అనియే రూపమయ్యె. ఈయరని యర్థము. ‘ఈవు-ఈను-ఈము’; అను సుదాహరణ త్రయమునను బూర్వోదాహరణమునందువలెనే పూర్వసూత్రముచే నీధాతువుకంటెఁ

బరమయిన 'వు-ను-ము' అను క్రియావిభక్తులయ్యుత్వమున కిత్వము వచ్చి 'ఈవి-ఈని-ఈమి' అనురూపములు సంప్రాప్తములు గాగ నీవిధిచే నిత్వము నిషిద్ధమై 'ఈవు-ఈను-ఈము' అనురూపములే సంభవించెనని గ్రహించునది. ఈ ధాతువనుటంజేసి దీనికిఁ బరముగ నున్నవి క్రియాప్రత్యయములనియు దాన నీనాలుగుదాహరణములును నీ ధాతువు మీఁది క్రియావిభక్తులయ్యుత్వమున కిత్వము రాకుండుట కుదాహరణములనియు నెన్నునది. 'ఈకు-నీకు-మీకు' అనునవి యుష్మదర్థములపైఁ గల్గిన కువర్ణకమునత్వమున కిత్వము గలుగకుండుట కుదాహరణములు. 'ఈకి-నీకి-మీకి' అనురూపములు పూర్వసూత్రముచే సిద్ధింపవని భావము. ఇకారముమీఁది కునువుక్రియావిభక్తులయ్యుత్వమున కిత్వమువిధించు పూర్వసూత్రమున నికారమని సామాన్యముగ ననుటంజేసి ఈకారాంతముల మీఁదివానికిని నీవిధి సిద్ధించుచుండఁగ నీసూత్ర మారబ్రమయ్యె. ఇందు దీర్ఘేకారాంతములగు నీ ధాతుయ్యుష్మదర్థములే గ్రాహ్యములయ్యెడిగాన నీ ధాతుమూలమగు నిచ్చు ధాతురూపములమీఁద నీనిషేధము గలుగదని గ్రహించునది. యుష్మదర్థములగు నీమీయను వానితోలిహల్లులు లూపించినపక్షమునను వాని కీకారాంతతయ్యు యుష్మదర్థకతయుఁ జెడదుగాన నపుడును నీనిషేధమునకు గుఱియగునని సూచించుటకై 'ఈకు' అని యుదాహరించెనని సంభావించునది. చింతామణి యికారాంతములకు, 'నికి' ప్రత్యయముల విధించునదియు సాధారణముగ నికారాంతక్రియలమీఁద నెల్ల నికారాంత ప్రత్యయముల సామాన్యసూత్రములచే విధించి యథాసంబంధముగఁ బ్రక్రియ నూహించిఁకొనుమని సూచించునదియు నగుటచేత నీసూత్రమునకును బూర్వసూత్రమునకును మూలములందుఁ బ్రత్యేకముగఁ గనుపట్టవు.

కువర్ణకంబు పరంబగునపుడుకారముకారంబులకు నగాగమంబగు. ౨౮

రామునకును-విష్ణునకును-సనిత్యనకును-విధాత్యనకును.

టీ. 'నః కా' అనునదియు దానిని నవరించు 'నః ప్రాయస్సాన్విదృకారాశ్చ' అనుసాధర్వణముకు మూలములు. షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయమగు కువర్ణకము పరముగా నుకారముకారాంతప్రకృతుల కంతావయవముగ నగాగమము గలుగును. రాము+కుః=కువర్ణకము పరముగాఁగ 21 చే నుదంతమైన 'రాము' అనుదానికి నగాగమము. రాము+న+కు=రామునకు, 'నక్' అనునది కకారము పోవుప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతి కంతావయవముగఁ గలిగెను. మఱియు యట్-మున్నగునాగమములవలె 'న' అనునది పొల్లురూపమునఁ గాక నిర్దిష్టమగు అకారయంతమైయే (న) కలుగునని గణించునది. ఇది కృతకోదంతముమీఁద నగాగమమగుట కుదాహరణము. విష్ణు+కుః=విష్ణు+న+కు

కు=విష్ణునకు. ఇది సహజోదంతముమీడినగాగమమున కుదాహరణము. విధాతృ+కు:—
 531 చే విధాతృమున్నగురూపములు పక్షమున నేర్పడెడిగాన ఋకారాంతత సిద్ధము.
 దాన నగాగమము దీనిచే గలుగ విధాతృ+న+కు=విధాతృన కనురూప మేర్పడును.
 ఇది ఋకారాంతముమీడి నగాగమమున కుదాహృతి. పైవిషయము ననుసరించి సూత్రస్థ
 మగునుకారము సహజకృత్రి మోదంతములను రెండింటిని బోధించునదనియు ఋకారము
 సహజముగఁ గన్నట్లు ఋకారాంతములనే చెప్పెడిదనియు గ్రహింపవలయును. ప్రాథ
 వ్యాకర్త కువర్ణకము పరమగునపుడు కవిత్రయమువారిప్రయోగములం దక్క నితర
 ముల నగాగమము చూపట్టదని సూత్రించి నగాగమాభావము నుదాహరణప్రదర్శన
 పూర్వకముగ సూచించి యాగమశాస్త్రమున కనిత్యతను దానిమూలమున దృఢపఱచుచు
 'తూపుకు'మున్నగు పువర్ణాంతశబ్దములమీడికువర్ణకము—కుత్సార్థమును బోధించు
 నట్టిది గాకుండఁజేయుటకే 'నః కా'అను నిత్యవిధానము చేయఁబడెనని యీసూత్రమును
 సవరించెను. కాని కవిత్రయప్రయోగము, పువర్ణాంతాపువర్ణాంతశబ్దములమీడి నిత్య
 ముగఁ గువర్ణకము పరముగా, నగాగమం బగపడుచుండఁగ నపువర్ణాంతముమీడిననేని
 నగాగమాభావ మవ్వారిప్రయోగములఁ గానరాకుండఁ దర్వాతివారిప్రయోగములం
 బట్టి నన్నయరచిత మాంధ్రశబ్దచింతామణియని నమ్మియున్న ప్రాథవ్యాకర్త నన్నయ
 సూత్రమున కిట్లు వికల్పిత నాపాదించి, నగాగమాభావరూపముల 'నః కా' అను సూత్ర
 మునకు ముడివెట్టుట చింత్యమనక తీరదు. మఱియుఁ గంటెవర్ణకము పరమగునపుడును
 నుదంతామహత్తుల కందువర్ణకము పరమగునపుడును గొన్నియెడల నగాగమముచూపట్టు
 నని 'కృతుశతంబున కంటె మనంబునయందు'అను మొదలగు నుదాహృతులం జూపి
 యీసందర్భమును సవరించినాడు. సూరి 'సమాసంబునయందు'అని ప్రయోగించుటే
 గాని రూపసాధుత్వమునకు మాత్రము దారి చూపలేదు. నిగాగమ మీనగాగమమును
 బక్షమున బాధించి డుమంతముమీడి 231 చే నగుటను స్మరించికొనునది.

ఉకారఋకారంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు

నుగాగమంబగు. 2౯.

రామునందును-విష్ణునందును-విధాతృనందును.

టీ. ఉకారాంతములకును ఋకారాంతములకును సత్తమీప్రత్యయ మగు. 'అందు'
 అనునది పరముగా 'నుక' అనునది యాగమముగ నగునని సూత్రార్థము. ఉకార మంత
 ముం దుండుట సహజముగఁ గాని కృత్రిమముగఁగాని సంభవింపనగు. ఋకార మంతమం
 దగుట యత్వస్త్రీవద్భావములుగానపుడు (చూ. తత్స 531) గలుగును. 'నుక్' అనుపధి

కకారము పోవు ప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతి కంతాగమముగ నగును. తదంతవిధి ననుసరించి యుదంతములకు ఋకారాంతములకని యర్థము సిద్ధించును. రామునందు:— ఇది కృత్రిమోదంతమున కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమంబగుట కుదాహరణము: 21 చే నుత్వమత్వమున కయ్యె. విష్ణునందు:—ఇది సహజోదంతమున కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమంబగుట కుదాహృతి. విధాత్మనందు:—ఇటఁ దత్సమము 53 చే నత్వస్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ నగుంగాన నవి గలుగనిపక్షమున ఋకారాంతమగు దీనికంటె నుగాగమము నిత్యముగ నందువర్ణకము పరముగా నయ్యె. నిత్యవిధి యగుటం జేసి నుక్కురానిరూపము లసభ్యములగుట లెల్లము.

ఆగమము-పు-వర్ణంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు
నుగాగమంబు విభాషనగు. 30.

వనమునందును-వనమందును-ధేనువునందును-ధేనువందును.

టీ. 'అందు పట్టి కూర్చి విధక్తిషు' అనునాధర్వణము మూలము. ఆగమమువులు= ప్రథమైకవచన ప్రత్యయములుగాక తక్కినవచనములం దాగమములుగఁ బ్రకృతి కగుమువులు. 40 చే మువర్ణమును 49 చే పువర్ణమును నాగమములుగ నగును. అట్టిముపువర్ణములాతునిని జేసిన ప్రకృతుల కందువర్ణకము పరముగా నుగాగమము వికల్పముగ నగును. వనము+అందు:—ఇందు 'ము' అనునాగమవర్ణమున కందువర్ణకము పరమయ్యెఁగాన నీవిధి చే నుగాగమము గలుగ 'వనమునం'దనియుఁ గాకున్నయెడల 'వనమం'దనియు రూపములగు. ఇట్లే పువర్ణాంతమున కందువర్ణకము పరముగా 'ధేనువునం'దనియు 'ధేనువం'దనియు రూపము లగుటను గమనించికొనునది. ఆగమమువులనుటంజేసి సహజమువు పర్ణాంతములకు పాము-వేము-ఆము-తావు అనునట్టివానికిఁ బూర్వసూత్రము చే నిత్యముగ, నుగాగమ మగుననియు దానఁ బామందుఁ దావందనునట్టి రూపములు గావనియు గ్రహింపఁదగును. 'నుక్కు' లో నత్వయుత నకారము 'నుక్కు'లో నుత్వయుతనకారము నిల్చుననుట స్పష్టము. ప్రపూర్వసూత్రాంతమునఁ జెప్పినరీతిని ద్రిలింగలక్షణశేషము ననుసరించి యుదంతామహత్తుల కందువర్ణకముగాఁ గొన్నియెడల నాయకత్వమునయం దనుమొదలగురూపములఁ గూర్చికొనునది.

బహుత్వంబున ద్వితీయాదివిభక్తులకు లడాగమంబగు. 31.

రాములను-రాముల చేతను-విధాత్మలను-విధాత్మల చేతను.

టీ. బహుత్వమునఁ గల్గిన తత్తద్విభక్తులు పరములుగాఁ బ్రకృతికంతావయవము గను విభక్తుల కాద్యవయవముగను లడాగమము నిత్యముగ నగును. డుమువునలు దప్ప

నితరము లేకవచనబహువచనసాధారణప్రత్యయములనుట స్పష్టముగాన వానినే బహుత్వవాచకములుగాను, వానితోఁ గూడినవానినే బహువచనాంతములుగాను నంగీకరింపవలసి వచ్చుటచేత బహుత్వమున గామును-రాముచేత మొదలగువానియందలి విభక్తులకే యాద్యపయవముగ లకారమును విధించెనని యెంచునది. బహుత్వమున ననుట నేకత్వమున లడాగమము గాదనియు విభక్తులకు లడాగమమని యాద్యపయవముగ వానికిఁ జేయుటంజేసి బహుత్వ ప్రకాశనశక్తి దీనికి యమరియున్నదనియు దీని విడిచిన బహుత్వప్రకాశనము జరుగమియే వైవిషయమునకుఁ బ్రమాణమనియు విభక్త్యవయవ మగుటంజేసి యవయవిలోపమున నవయవలోపమును బ్రసక్తముగా సమాసము 25 విధానము సార్థకమగుచున్నదనియుఁ జెప్పఁదగును. 'రామును' అని యుండ నీవిధిచే లడాగమముగా రాములని రూపమగు. ఇట్లే చేత మున్నగువర్ణకములకు బహుత్వమున నెల్లశబ్దములమీఁద లడాగమంబగుటను గమనించికొనునది. కాన నీవిధానము సర్వాజంతములకు సంబంధించినదని గ్రహించునది. 'విధాతృలను-విధాతృలచేత' అనునవి ఋకారాంతములద్వితీయాదివిభక్తులకు బహుత్వమున లడాగమము గలుగుట కుదాహరణములు. 'లుజసో లశసోఽంతాత్' అని ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయముగను, "మహతోసిలావిభక్తౌ టాదౌ వచనద్వయే" అని బహుత్వమునఁ దృతీయాదివిభక్తులు పరముగాఁగ నాగమముగను లకారమును విధించు చింతామణిని దానిని 'శసస్యాదుభయత్రాపి లస్తస్సాట్టాది రుచ్చతే' అని మహదమహచ్చబ్దములపరముగఁ బూరించునాధర్వణమును సాధారముగఁ గొని సూరి లకారమును నెల్లయెడలను విభక్తుల కాగమమనిన నొకచో విభక్తిగను, నొకచో నాగమముగను నంగీకరింపవలసిన ప్రసక్తి గలుగకుండునని తలంచి యిట్లెల్లయెడల దానినాగమముగ నే పేర్కొనెనని గ్రహించునది. కాని చింతామణియు సాధర్వణమును, బహుత్వప్రకాశకముగ లకారము సెంచినట్లు తత్ప్రణాళిక స్పష్టపఱచుచుండుటంజేసియు, సూరి ప్రక్రియ విభక్తులకే యట్టి బహుత్వప్రకాశనశక్తి విశదపఱచుచుండుటంజేసియు, సహజముగ బహుత్వప్రకాశనమునజేయ లకారమే సమర్థమగుటంజేసియు, లకారాభావమున నాయావిభక్తులచే బహుత్వము డెలియఁబడమింజేసియు బహుత్వద్యోతకమగు లువర్ణకమే యితరబహువచనముల లువర్ణముగ మాత్రమే ననుట సయ్యక్తి మగుటంజేసియు సూరి కొకపద్ధతి గుదిరినను నది యార్థికదృష్టికిఁ బుష్టియొనర్చునదిగామిని బ్రాచీనప్రణాళికయే యిప్పట్టున సార్థకమని తోచెడి. 'నీలలు' నీనాతా మున్నగు ప్రకృతులయేకత్వబహుత్వములందు మాత్రము గలుగవని గ్రహించునది.

సంబోధనంబునం దేకార్థంబునుపదంబుతుదియుకారంబున
కకారంబగు. 32.

ఓరాముండ-ఓవృక్షము-ఓశంభువ-ఓకొడుక.

టీ. ఏకత్వముంజెల్పు సంబోధ్యవాచకముతుది నున్న ఉకారమునకు ఆకారము నిత్యముగ నాదేశమగును. ఏకార్థము:—ఏకత్వముం జెప్పనదిని భావము. ఏకత్వముం జెప్పవదము తుదియుకారమున కకారము సంబోధనమున నగునని ఫలితము. ఓరాముండ:—రాముండ: ఇది యొకే వ్యక్తిం జెప్పనదిగాన నేకార్థంబైనపదము. 14 చే దీని కాదినామంత్రణమున ఓకబ్బంబగు. ఈసూత్రముచే డువర్ణకము నుకారమున కకారము రా ‘ఓరాముడ్ + ఆ = ఓరాముండ’ అనురూప మగును. ఇట్లే తక్కినవాని యుకారమున కకారము గలుగుటను గమనించునది. ఈకార్యము తత్సమములకే గాక తెలుగుశబ్దముల కెల్లవానికిని సంభవించుననియు నందును నుకారము ప్రకృతిప్రత్యయ ములలో నేదానికి సంబంధించినదైనను నీకార్యము గల్గుననియు సూచింప ‘ఓకొడుక’ అను నుదాహరణ మియంబడెనని గ్రహించునది. అనుదంతముల కిక్కార్యముగాదనుటే ఫలమని యెంచవలెగాని యవదాది స్వరనిత్యసంధివిధానమును నుత్పనిత్యసంధివిధాన మును నిందుండగ ఆకార ముకారమునకు సర్వాదేశముగవిధించుట చింత్యమనందగు. బహుత్వమున రాకుండుటకై యేకార్థమ నెననుట న్నవ్వుము. (రాములా, గాదనుట)

సంబోధనంబునందుఁ బదంబుతుదియుకారేకారంబులకు దీర్ఘంబు
విభాషనగు. 33.

ఓరాముండా-ఓరాముండ-ఓచెలియా-ఓచెలియ-ఓహారీ-ఓహారి -
ఓతండ్రి-ఓతండ్రి.

టీ. సంబోధనమున సంబోధ్యవాచకముతుది నున్న అకారమునకును, ఇకారము నకును దీర్ఘము ఏకల్పముగ నగును. అకార మాకారమును నికార మికారమును విభాష నగునని భావము. అకారము పదసహజమును బూర్వసూత్రముచే సంభవించినయుఁ గావచ్చును. ఇకారము మాత్రము పదముతుదిని సహజముగ నున్నచే యని గ్రహించు నది. పూర్వసూత్రముచే నకారము సిద్ధించినపిదప దీనిచే దానికి దీర్ఘము గలుగ ‘ఓ రాముండా’ అనురూప మగును. ఇక్కార్యము రానివక్షమున ‘ఓరాముండ’ అని యగును. ఓచెలియా:—ఇది పదముతుదిని సహజముగనున్న అకారమునకు దీర్ఘము గలుగుట కుదాహరణము. దీర్ఘము రానివక్షమున ‘ఓచెలియ’ అని రూపమగును. ‘ఓహారీ!

ఓహరి!' అనునవి యుకారమునకు దీర్ఘము వికల్పముగ నగుట కుదాహరణములు. ఈవిధి తత్సమములకేగాక యచ్చతెలుగుశబ్దములకును సంబంధించినదని సూచింప 'ఓతండ్రి! ఓతండ్రి!' అని యుదాహరించెనని యెన్నునది. 32-33 సూత్రములచే గలుగుకార్యములు సంబోధనవాచక మోకారము లేకున్నను సంబోధ్యవాచకమునకుఁ గలుగునని గ్రహించునది. 32-33 సూత్రములకుఁ గ్రమముగ "ఆమంత్రణచుజసోస్త్యః క్రమేణ చాదారదాగమావంతే" అను చింతామణిసూత్రమును, "సంబోధనే వా దీర్ఘ స్సాస్యిత్వప్రయోగస్య తథాగతేః" అనునధర్వణకారికయు మూలములు. చింతామణి సంబోధ్యవాచకములకుది యచ్చులకు, ప్లుతశ్రుతిగలుగుట సహజమును తలంపుతోడఁగా వలయు దీర్ఘవిధానముసేయ కదారదాగమాదులను నామంత్రణకార్యవిశేషములను మాత్రమే పేర్కొనెడి. అధర్వణ మాసంశయమును దీర్చుటకుఁ బాటుపడెను. దాని ననుసరించి సూరియాప్రక్రియ యేర్పడెననుట తెల్లము.

కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబుసంబుద్ధిడుజ్ఞునకు లోపంబు విభాషనగు. 3౪.

ఓరామ-ఓకృష్ణ. పూర్వసూత్రముచేత దీర్ఘంబు. ఓరామా-ఓకృష్ణా. సంస్కృతనామంబనుటఁజేసి ఓతమ్ముడ - ఓబల్లిదుండ - ఇత్యాదులందు లోపంబు లేదు.

టీ. 'నామంత్రణే డుజిత్యన్యే' అనునది మూలము. ప్రాస్వాకారాంతములై 21 చే నుత్వముంజెంది యుకారాంతములైన సంబోధ్యవాచకముల డుజ్ ప్రత్యయమునకు వికల్పముగ లోపము గలుగును. కృతోత్కము=శాస్త్రముచే నుదంతమైనశబ్దము. సంస్కృతనామము=సంస్కృతప్రాలిపనికము. ప్రాలిపనికము= ప్రత్యయము చేరనిప్రకృతి. సంబుద్ధిడుజ్ఞు=సంబుద్ధియందైన డుజ్ ప్రత్యయము. ఓరాముండః—ఇందు రాము అనునది 21 చే నుత్వముం జెందిన కృతోత్కప్రకృతి. దీనికి 22 చే డుజ్ఞు సిద్ధించెను. విదప నీసూత్రముచే డుజ్ఞునకు లోపము రాఁగ 'ఓరాము' అని యగును. 32 చే దీని తుది యుత్వమున కత్వము గలుగ 'ఓరాము' అని యగును. 33 చే దీనితుది ఆకారము దీర్ఘముగాఁగ 'ఓరామా' అని యగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణముప్రక్రియ నూహించునది. సంస్కృతనామము సంబుద్ధి డుజ్ఞున కనకున్న 'తమ్ముడ' అనుమొదలగు తెలుగుశబ్దముల డుజ్ఞునకును లోపము గల్గి 'తమ్మ' మొదలగు ననిష్టరూపములు గలిగెడిఁ గాన దద్వారణమునకై సంస్కృతనామసంబంధమైన డుజ్ఞునకుని చెప్పవలసివచ్చెనని క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. అనఁగా నీవిధి కేవలము శాస్త్రముచే సిద్ధించిన

ప్రాసోక్వికారమంతమందుఁగల సంస్కృతప్రాతిపదికములకే యనిభావము. కృతోత్కము లని యనకున్న సహజోదంతములకును నిక్కార్వము గలిగి శంభా (శంభుఁడు) గురా (గురుఁడు) మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగవలసివచ్చునుగానఁ గృతోత్కమును విశేషణము కూర్పవలసివచ్చెను. ఈనూత్రముచే డుజ్జు లోపింప దానికి ముందున్న మున్నయు దానియాశ్రయము నశించినకారణమున నశించునని గ్రహించునది. తమ్ముఁడు మొదలగువాని సహజరూపమును సూర్వి 24 నూత్రపుండీక నరయునది. ఇందు డుజ్జున కనుటంజేసి 32 చే డుజ్జుకుకారమున కకారము గలుగకపూర్వమే యీలోపము గలుగు నని గ్రహింపవలెను.

ఉదంతసంస్కృతనామంబుమిఁది సంబుద్ధిడుజ్జునకు నూకారంబు
పుత్రం బాదేశంబు విభాషనగు. 34.

ఓవిష్ణూ 3 - ఓశంభూ 3 - పక్షంబునందు - విష్ణుఁడ - శంభుఁడ - ఇత్యాది.

టీ. 'డుజతో' చ న పుతస్సృతసంబుద్ధావిత్యుతాం విదుః కేచిత్' అనునది మూలము. సహజముగ ప్రాసోక్వికార మంతమందుఁగల సంస్కృతనామములకుఁ బరమున నున్న సంబుద్ధి డుజ్జునకు ఊ పి కారము వికల్పముగ నాదేశమగును. పుత్రము త్రిమాత్రాకాలికము. లఘువేకమాత్రాకాలికము. దీర్ఘము లేక గురువు ద్విమాత్రాకాలికము. పౌల్లర్థమాత్రాకాలికము. మాత్ర యనఁగాఁ ద్రుటి. త్రుటి యనఁగా లఘ్యుత్తరము నుచ్చరించుటకుఁ బట్టు కాలములో నాలవభాగము. ఓవిష్ణుఁడు:—విష్ణుశబ్దము సహజోదంతసంస్కృతనామము. 50 చే దీనికి పువర్ణకము సిద్ధింపని పక్షమున 22 చే డుజ్జుగును. ఈడుజ్జునకు సర్వాదేశముగా ఊకారము పుత్రము గలుగ 'ఓవిష్ణు+ఊ=ఓవిష్ణూ' అని రూపమగును. ఇది గలుగనిపక్షమున 32 చే డుజ్జునుత్వమున కత్వము సిద్ధింప 'ఓవిష్ణుఁడ' అని యగును. 31 చే నిట్టిసహజోదంతముల డుజ్జు లోపింపదుగాన 'ఓవిష్ణు' యను మున్నగురూపములు గలుగవు. వీనికి 50 చే పువర్ణకము సిద్ధించినచో 32 చే నత్వమును 33 చే దానికి వైకల్పికదీర్ఘమును గలిగి 'ఓవిష్ణువ; ఓవిష్ణువా' అను రూపము లేర్పడును. ఆమంత్రణమే యిందు విశేషముగాని ప్రత్యయాదులు ప్రథమా సంబంధములే యని యెఱుంగునది. కావుననే సంబుద్ధిని బ్రత్యేకవిభక్తిగా శాస్త్రకర్తలు గణింపలేదు. తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. ఇందు సంస్కృత నామసంబుద్ధి డుజ్జునకే యనుటంజేసి తెలుఁగునుదంతములెల్ల 32-33 నూత్రవిహితములకుఁ గార్యములకే పాలగునని గ్రహించునది. దాన 'ఓచెట్టా-ఓపట్టా-ఓఊరా-ఓరీరా-ఓరాజా' అను రూపములే పాసఁగెడి.

సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమంబగు. 3౬.

ఓరాములార - ఓకృష్ణులార. దీనికిం బాక్షికంబుగ దీర్ఘంబగు - ఓరాములారా- ఓకృష్ణులారా.

టీ. 'అమంత్రణసుజసోత్సః క్రమేణ చాదారదాగమావస్తే' అనునది మూలము. సంబోధనమున బహువచనప్రత్యయమున కంతావయవముగ 'ఆరక్' అను నాగమము నిశ్యముగఁ గలుగును. ఓరాములు. ఇది బహువచనాంతమైన సంబోధ్య వాచకము. ఇందుఁ దునినున్న 'లు' అనునది సంబోధనమునందలి బహువచనము. దీని కంతావయవముగ 'ఆర' అనునాగమము గలుగ 'రాములు+ఆర = రాములార' అనురూపముగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణ మూహ్యము ఈవిధి సమములకే గాక యాచ్ఛికములకును గలుగును. 33 వే నారగాగమముతుది అకారమునకు వికల్పముగ దీర్ఘము గలుగ 'రాములారా' ఇత్యాదిరూపములు సిద్ధించెడి. 'ఆరక్' అనునది పొట్లక కారము పోవుప్రత్యయముగాన నిర్దిష్టమున కంతావయవముగ నగుననుట పునరుక్తి. సంబోధనమున బహువచనమున కగుకార్యమును సూచించు సూత్రమిది.

మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగాగమంబు విభాషనగు. 3౭.

వినుడు బాలకులు - వినుడు బాలకులార; వచ్చితిరి కాంతలు- వచ్చితిరి కాంతలార. అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొకమాట - ఇచ్చట మధ్యమపురుషయోగంబు లేమింజేసి యారగాగమంబు నిత్యంబు.

టీ. 'అమంత్రణసుజసోత్సః' అను చింతామణిని బూరించెడు 'స్యాన్తధ్యమక్రియా యోగే వినా కుత్రచిదాగమః' అనునాధర్వణము మూలము. మధ్యమపురుషక్రియా యోగమున సంబోధనమునందు బహువచనమున కారగాగమము వికల్పముగ నగును. సంబోధనమునందు బహువచనాంతమగు సంబోధ్యవాచకము మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయై దానితో నన్వయించుటయే మధ్యమపురుషయోగము. ఇది బహువచనాంతసంబోధ్య విషయముగాన మధ్యమపురుషక్రియ బహువచనాంతమే యైయుండును. మఱియు సంబోధన మెదుటనున్నవానికే యయ్యెడిగాన సామాన్యముగ సంబోధ్యవాచకమును దక్కియయు మధ్యమపురుషక్రియాకర్తయు మధ్యమపురుషక్రియయును గ్రమముగఁ గాక తీరవు. వినుడు బాలకులు:— ఇచ్చో బాలకులను సంబోధ్యము వినుడను మధ్యమపురుషక్రియకుఁ గర్తయై దానితో నన్వయించుచున్నదిగాన 36 వే నారగాగమము రాలేదు. ఈవిధి వికల్పముగాన 36 వే నారగాగమము పక్షమునఁ గల్గిన 'వినుడు బాలకులార' అనియు రూపమేర్పడును. ఆరగాగమము

గలిగినపుడు 33 చే దీర్ఘమును సిద్ధింపనగును. ఉ. వినుఁడుబాలకులారా! ఆరగాగమము గలుగనపుడు బాలకులనునది యేకార్థము గామింజేసి 32 చే ఆకారము సిద్ధింపదుగాన 'వినుఁడు బాలకులారా' అను సనిష్టరూపము గలుగదు. మధ్యమపురుషయోగమును ముఖ్యముగ సూచింప వినుఁడనుక్రియను మొదట నిడెనుగాన సంబుద్ధిని మాత్రమే 'బాలకులు వినుఁడు' అని యుండరాదని సంభావించునది. "అన్నలార మిమ్ము నడిగెదనొకమాట." ఇచ్చోచి 'అన్నలార' అనుసంబోధ్యము మధ్యమపురుషక్రియతో నన్వయించుట లేక దానినిగ గర్తయై యుండుట యనునవస్థకుఁ బాలుగామి మధ్యమపురుషయోగ మన్న భారవచమునకు లేదు. మఱియు నీవాక్యమున 'అడిగెదను' అను లాడర్థకోత్రమపురుషైకవచనాంతక్రియయే యున్నదిగాన దానికి నేననునదే కర్త యయ్యెడి. దాన మధ్యమపురుషక్రియారూపమున మధ్యమక్రియాయోగమే యిందు సంబోధ్యమునకు సంభవించుట యసంభవము. ఇట్లు సంబోధ్యమునకు మధ్యమపురుషయోగము లేనపు డారగాగమము నిత్యముగనే 33 చే నగుఁగాని యీమాత్రముచే వైకల్పికముగ సిద్ధింపదనియు దాన 'అన్నలు మిమ్ము నడిగెదను' అని యనరాదనియు నీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

ఆచంతంబయి దీర్ఘపూర్వలోపధంబయిన మహత్తుమిఁది విభక్తి
లకారంబునకు రేఫంబగు. 3౪.

బాలురు-బాలురను - బాలురచేతను, నృపాలురు-నృపాలురను-
నృపాలురచేతను. దయాళుశబ్దంబున కిట్లు రేఫంబు గానంబడియెడి.
దయాళురు-దయాళురను-దయాళురచేతను.

టీ. 'లాంతాత్తు రురౌ' అనునది మూలము. హ్రస్వాకార మంతమండుఁ గల్గి నట్టియు దీర్ఘాక్షరమద్దాని కవ్యవహితపూర్వమునఁ గల్గినట్టియు లకార ముపధగాఁ గల్గి నట్టియు మహత్తునకుఁ బరమున నున్నవిభక్తిసంబంధమగు లకారమునకు రేఫము నిత్యముగ నగును. ఇది కేవలము సమములకగువిధి. మహద్వాచకములై దీర్ఘపూర్వకములగు హ్రస్వాకారాంతలాంత ప్రకృతుల బహువచనలకారమునకు రేఫాదేశ మగునని భావము. బాల + లు:—బాల: ఇది యదంతము. లకారమునకుఁ బూర్వము 'బా' అనునదన్నదిగాన దీర్ఘపూర్వము. లకారముపై నుండునకారమున కంతాల్పమునకుమందటిది లకారమేగాన లకారోపధము. మహద్వాచకముగాన మహత్తు. దీనికంటె బరముననున్న విభక్తిలకారము లవర్ణకము. ఇది 12 చే సిద్ధించెడి. దీనిలకారమాత్రమునకు రేఫ మాదేశముగాఁగ 'బాల+౮+ఉ=అని యగును. పిదప 21 చే ప్రకృత్యంతాకారమున కుత్సము గలుగ

‘బాలురు’ అని రూపమేర్పడును. బాలు + ల + ను:—ఇచ్చో దీర్ఘపూర్వలాంతప్రకృతి మీఁది లడాగమలకారమునకు రేఫగలిగెనుగాన ‘బాలరును’ ననురూపముసిద్ధించెను. లడాగమలకారము విభక్తిలకారము గాకున్నను విభక్త్యవయవముగ 31 చే విధింపబడుటం జేసి దీనిని విభక్తిగ నే యంగీకరింపవలెనని సూరియాశయమైనట్లు బాలరును బాలరుచేత నను సుదాహరణములు విశదీకరించుచున్నవి. ప్రకృత్యంతావయవముగ విధింపక విభక్త్యా ద్యవయవముగ విధించుట కిట్టిచోటుల రేఫాదేశము దానికిఁ గలుగుటయే ఫలము. లశల కభేదవ్యవహారము ప్రసిద్ధమని యెంచినను దయాళుప్రకృతియందు సూత్రోక్తవిషయము లన్నియుఁ గుదిరినను, లకారాంతము గాకుండుటంజేసి రేఫాదేశము దాని విభక్తిలకారమున కీసూత్రముచే సిద్ధింపమిని దయాళుశబ్దమున కిట్లు రేఫము గఃసంబడి యెడినని సూరి నివతించి సాధించుకీతిని వివరణము వ్రాసికొనవలసివచ్చెనని గ్రహించు నది. ఈవివరణమును సూరి యిట్టివి ‘అశుచ్’ అనుప్రత్యయముయోగమున సంస్కృతమునఁ గల్గినవిగా భావించి వ్రాసెను. కొందఱు ‘దయాం లాతి గృహ్లాతీతి దయాళః’ అనునట్టి కృత్రిమపుష్పత్తికల్పనముచే లకారాంతముగా నిట్టివానిని సాధింప నెంచి సూరిప్రయాసమును వ్యర్థపఱుప యత్నించిరి. కాని స్పష్టముగా ‘దయాళు’ అని సూరి యుదాహరించుటంబట్టి యట్టికృత్రిమోక్తి కల్పన మవిచారమూలకమును ననా కాంతక్షీతమునని లక్షణకర్త తలంచి ప్రసిద్ధమెనురూపసాధనప్రక్రియనే యిట్టివానిరూప నిష్పత్తివిషయమున గ్రహించినట్లు స్పష్టమయ్యెడిఁగాన నష్టార్థము పరిత్యాజ్యము. శూలి-వాలి-కపాలి మున్నగువానియం దన్నిధర్మము లున్నను నదంతతగానరాకుండుటం జేసి వానివిభక్తిలకారమునకు రేఫము గలుగదయ్యెను. ఇది యదంతదళసార్థశ్యము. ఖల మొదలగువానియం దన్నిధర్మములు గుదిరినను, దీర్ఘపూర్వము గాకుండుటచేత రేఫము సిద్ధింపదయ్యెను. ఇది దీర్ఘపూర్వదళసార్థశ్యము. రామ మొదలగువానియం దన్నియుఁ గుదిరినను లకారోపధము గాకుండుటచేత రేఫాదేశము రాదయ్యెను. ఇది లోపధాదళ సార్థశ్యము. వాలశూల మున్నగువాని యందెల్ల యవియెల్ల సరిపడినను మహత్తులు గామి నిక్కార్శ్యము సంభవించదయ్యెను. బాలేశ్యాదులందు ప్రకృతిస్థమగు లకారమునకే రేఫాదేశము సంభవించెడిఁగానఁ దద్వారణార్థము విభక్తిలకారదళ మావశ్యకము. కాన సీసూత్రమునందలి దళములెల్ల నస్పర్థములే యనియు, నింత కట్టుబాటుగ సూత్రమును రచించిన సూరి వ్యాకరణసంప్రదాయమును గట్టిగ నెఱింగినప్రాడ యనియుఁ నెఱుంగఁ దగుంగదా! ఇందు దీర్ఘపూర్వదళమును మాత్రము సూరి యహోబలునికంటెఁ గ్రొత్తగఁ జేర్చెను (చూ. అహోబలపం - ‘ఘాంతాత్తు రురౌ’ అనుసూత్ర వ్యాఖ్య. పుట 258) ‘ద్విత్వయుక్తలాంతంబుమీఁది లలలకును రురలాదేశంబులగును’ అని ప్రాథవ్యాకర్త శాపించి ‘మల్లరకుఁ’ అని ప్రాసస్థానప్రయోగముంజూపి యీసూత్రమును సవరించెను.

కాని లకారస్రాసమున 'మల్లులనని' తిక్కన విరాటకర్వప్రయోగ మగపడుచుండుటచే దీనికి రేఫాదేశము వికల్పముగ నగుననవలెను.

అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు. ౩౯.

వృక్షము-ఋక్షము; దైవము-కళత్రము-అపత్యము, క్లీబంబులు మిత్రాదు లనుసూత్రంబునఁ బౌక్షికంబుగం బుంలింగత్వం బతిదే శించుటంజేసి మిత్రాదిశబ్దంబులకు ద్వైరూప్యం బెఱుంగునది. ఉ. మిత్రుఁడు-మిత్రము. శరణుఁడు-శరణము.

టీ. 'స్వాదమహతాం విభక్తా సోశ్చ ము.' అనునది మూలము. ఇందు 'అమహన్నపుంసకములకు' అనునది ద్వంద్వసహసము. అదంతములకు అనునది యాద్వంద్వమునకు విశేషణము, కాఁగా నదంతములైన యమహద్వాచకములకును నదంతములైన నపుంసకలింగశబ్దములకును 'ము' అనుప్రత్యయము ప్రథమైకవచనమునఁ గలుగునని సూత్రార్థము తేలినది. 'వృషభ-వృక్ష-ఋక్ష' అనుప్రకృతు లదంతములైన యమహత్తులు. వీనికి మువర్ణకము గలుగ 'వృషభము-వృక్షము-ఋక్షము' అనురూపములు సిద్ధించును. 'దైవ-కళత్ర-అపత్య' అను నవదంతములైన నపుంసకములు. వీనికి మువర్ణకము సిద్ధింప 'దైవము-కళత్రము-అపత్యము' అనురూపము లేర్పడును. 18 చే నదంతములై, నపుంసకములైన మిత్రాదులకుఁ బులింగతుల్యతయుఁ బక్షమున సంభవించెడిఁగాన నదంతనపుంసకములుగ నెన్నఁబడినపు డీసూత్రముచే మిత్రము శరణము ప్రధానము పాత్రము మున్నగురూపములును నదంతపుంలింగములుగ నెన్నఁబడినపుడు 21-22లచే నుత్పడుజ్జులు సిద్ధింప మిత్రుఁడు శరణుఁడు ప్రధానుఁడు పాత్రుఁడు మున్నగురూపములును సిద్ధించెడినని యాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. దీన నదంతనపుంసకములు మహదమహద్వాచకములలో నేవైనను మువర్ణకమునే యుం బెడినని ఫలితము తేలినది. అదంతామహన్నపుంసకములు పరస్పరసాపేక్షములుగానివై మువర్ణకప్రాప్తినందుచున్నవి గాన నిచో 'అమహన్నపుంసకములు' అను సముచ్చయద్వంద్వము సంస్కృతశబ్ద శాస్త్రసరణిని బొనఁగదనియు నమహత్తులైన నపుంసకములని కర్తృధారయము నంగీకరించుటయే శాస్త్రసప్తతమార్గమనియు వృక్షము వృషభము దైవతము మున్నగురూపము లీపక్షమున నమహత్వముకల్పినగు నపుంసక తావత్తదేశమునను సిద్ధించుననియు గుప్తార్థప్రకాశికాకారులు, బ్ర. శ్రీ. మ. తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రులవారును, బ్ర. శ్రీమదాంధ్రగురువరులు పర్వుల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రులవారును గూడి యాసూత్రమునందలి యమహన్నపుంసకములనునని ద్వంద్వముగాఁ దీర్తానించుచు వ్రాసినవ్యాసములపైఁ దమ

సిద్ధాంతమును వెల్లడించిరి. ద్వంద్వము శాస్త్రసమృత మగుఁగాక. కాకపోవుఁగాక. అది పండితపర్యులపర్యాలోచనపాత్రమై వెలసినది. ఇఁక సీసూత్రార్థము బాలరతును బాతకులకును సోదాహరణముగ సుబోధముచేయవలెనన్న నమహన్నపుంసకమును ద్వంద్వముగా నెన్నక తీరదు. మఱియు నిది ద్వంద్వసమాసముగా సూరి యెన్నకుండినచో తక్కుంగలచోటులందువలెనే శబ్దసమూహమునంతను నేకత్వనాచకశబ్దముచే నమహన్నపుంసకమునకని బోధించియుండఁడా యని సందేహము గలిగెడి. కాన నమహన్నపుంసకములకును బహువచననిర్దేశమునంజేసి దీనిని గర్తధారయముగ భావింపలేదనియు ద్వంద్వముగనే యెంచెననియుఁ దోచెడి. మువర్ణకప్రాప్తియోగ్యములైన యదంతా మహత్తులను నదంతనపుంసకములను రెండుతెగలను బోధించుటకే సూరి యమహన్నపుంసకము లనెననియు నారెండుతెగలును నదంతములే యగుట నదంతములను విశేషణమును నిల్పెననియు దీని సీసూత్రార్థము ప్రథమోపదేశమునందు బాలరతు సుబోధమగుననియు సూరి తలంచెననుట యయ్యక్తికము గాదని తోచెడి. భాష్యాది సవిమర్శపర్యాలోచనముచే సూత్రార్థముల నెఱుంగఁగల్గుటయు వృషభము-వృక్షము-దైవతమిత్యాదులు కర్తధారయసాధ్యములు గామిని గ్రమముగ నమహత్తులగుట నపుంసకకార్యార్థములనియు నపుంసకత్వాదిదేశముం జేయఁదగినవనియు విశ్వసించి సాధించుటయు దూరతరదుర్గాహ్యయు క్తికవిషయములగుటంజేసి సుబోధకై యమహన్నపుంసకములను దానిని ద్వంద్వముగను వానియదంతతనజెప్పు విశేషణముగ నదంతమునుపదమును గ్రహింతును. దీని నదంతామహత్తులు పుంలింగములైనను మువర్ణకమునే పొందుననియు, (వృక్షము) నదంతనపుంసకములు మహదమహద్వాచకములలో నెట్టివైనను మువర్ణకమునే పొందుననియును (దైవతము, కళత్రము, జ్ఞానము) మువర్ణకార్థములకెల్ల గుఱిగా లక్షణార్థము గుదురుపడెడి. రామేత్యాదు లదంతమహద్వాచకములగుటను బుంలింగములగుటను నిద్దానికి విషయములుగాఁ జేయ నవకాశమే గలుగదు. కాన లింగమును గుఱిఁగఁగొనక యదంతామహత్తులని సామాన్యముగ ననుటకును, లింగమును జేరిని యదంతనపుంసకము లనుటకును బైని నిరూపించినలక్ష్యములసిద్ధియే కతమని సంభావింపవలెను.

వానికి మువర్ణకేతరంబయినవిభక్తి పరంబగునపుడు
ముగాగమంబగు. ౪౦.

వృక్షములు-వృక్షమును-ఋక్షములు-ఋక్షమును.

టీ. ప్రథమైకవచనమున మువర్ణకమును బొందఁదగిన వైశిష్ట్యములకుఁ బ్రథమైకవచనేతరములు పరములుగా ముగాగమము గలుగును. ప్రథమైకవచనమునం దక్క

దక్కినవిభక్తుల యేకవచనబహువచన ప్రత్యయములు పరములుగాఁ బ్రకృతి కంతావయవముగ 'ము' అనునదాగమమగును. ప్రథమాబహువచనమును దక్కినవిభక్తులయేకవచనబహువచనములును బరములుగా నగునని తాత్పర్యము. వృక్ష:—దీనికి 12 చేలువర్ణకము. అది ప్రథమైకవచనేతరముగానఁ బ్రకృతి కంతమున 'ముగాగమముగా' 'వృక్ష + ము + లు = వృక్షములు' అనురూపము సిద్ధించును. వృక్ష:—2 చే నువర్ణకము. ఇది ద్వితీయైకవచనముగానఁ బ్రథమైకవచనేతరము. దీనిచే ముగాగమముగా 'వృక్ష + ము + ను = వృక్షమును' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణము లూహ్యములు. వృక్షశబ్ద మదంతపులింగము. అమహద్వాచకము. ఋక్షశబ్ద మదంతపుంసకామహద్వాచకము. (నక్షత్ర వాచకమగునపుడు) ఎలుగుగొడ్డు మున్నగువానిం జెప్పునచైనను నదంతపులింగమే యగుంగాన వృక్షశబ్దమువలెనే మువర్ణక ముగాగమ ప్రాప్తియొగ్గమయ్యెడి. 'విభక్తా చ' అనునది మూలమని గ్రహించునది.

మువర్ణకంబునకు విధించుకార్యము ముగాగమంబునకునగు. ౪౧.

మువర్ణకంబునకు విధించు లోపాదేశాది కార్యములు యుగాగమమునకు సహితము వచ్చునని యర్థము.

టీ. ౩9 చే సిద్ధించెడు ముప్రత్యయమునకు విధించునట్టి కార్యములెల్లను 40 చేఁ గలిగెడు ముగాగమరూపమువర్ణమునకును గలుగును. మువర్ణకమునకు శాస్త్రముచే సిద్ధించెడు లోపాదేశాదిరూపములగు కార్యవిశేషములు ముగాగమమునకును నిత్యముగ సంభవించునని క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'లోపమనఁ గానరాకపోవుట. ఆదేశమనఁగా మఱియొకవర్ణ మున్న దానిం ద్రోసి దానిచోట నిల్పుట' అని ముందే వివరించితిని. అనంతరసూత్రమున బిందుపూర్వకబువర్ణ మాదేశముగ మువర్ణకముగాగమములకుఁ గలుగుట నరయునది. 58 సూత్రమునఁ జరిత్రాదులమువర్ణకముతోఁబాటుగ ముగాగమమును లోపించుటను గమనించునది. 72 చేఁ బ్రథమైకవచనముతోఁబాటుగ ముగాగమమువర్ణము లోపింపకుండుట గనునది. ఇట్లే ప్రక్రియారూపయోజనముల నరసికొనునది.

మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణంబేని విభాష నగు. ౪౨.

వృక్షమ్ము - వృక్షంబు; ఋక్షమ్ము - ఋక్షంబు. పూర్వసూత్రము చేత ముగాగమమున కీ కార్యంబగు. వృక్షమ్ములు - వృక్షంబులు, ఋక్షమ్ములు - ఋక్షంబులు.

టీ. 'తదుపరి పునర్దుబా స్సాతాప్' అనునదియు, దానిని 'బౌపరే మస్య బిందు స్సాన్యస్తాపరే మేశనం భవేత్' అని సవరించునాధర్వణమును మూలములు. 39 చే సిద్ధించిన ముప్రత్యయమున కింకొక పొల్లుమ కార మాగమముగను పూర్ణబిందువు పూర్వ మునఁగల బువర్ణమును బర్యాయమున వికల్పముగఁ గలుగును. ఈరెండును సిద్ధింపనపుడు మువర్ణము సహజరూపముతో నిల్చియుండును. మకారమునకుఁ గ్రింది మకారము జడ్డను మాముడి యని వ్యవహరించుట ప్రసిద్ధము. వృక్షము:—ఇందు మువర్ణకమునకు మాముడి కలుగ 'వృక్షమ్' అని రూపమగును. పూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణ మాదేశముగా 'వృక్షంబు' అని యగును. ఈరెండుకార్యములు గలుగకున్న 'వృక్షము' అని యుండును. పూర్వసూత్రముచే ముప్రత్యయమునకు సిద్ధించెడికార్యములు ముగాగమ మునకును గలుగనగుటంజేసి ప్రథమాబహువచనమునను దక్కినవిభక్తులయేకవచనబహు వచనములందును నున్న ముగాగమమువర్ణమునకును నీకార్యద్వయము వికల్పముగఁ గలుగ 'వృక్షమ్ములు-వృక్షంబులు - వృక్షములు-వృక్షంబులు - వృక్షమ్ములు-వృక్షమును- వృక్షమ్ముచేత-వృక్షంబుచేత-వృక్షముచేత' మున్నగురూపములేర్పడునని యాక్రిందివివ రణమున కభిప్రాయము. ఇట్లే తక్కినవి యూహ్యములు. మూలము ప్రాచీనపద్ధతింబట్టి బువర్ణమును మువర్ణకముమీఁదఁ గూర్చి మ్బురూపమును సాధించెడి. కాలక్రమమున నది ంబు రూపమయ్యెననుట తెల్లము.

లు - ల - న - లు పరంబులగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు లోపంబును దత్పూర్వస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు. ౪౩.

వజ్రాలు - వజ్రాలను - వజ్రాన; పగడాలు - పగడాలను-పగ డాన. ఒకానొకచోట ననుటచే నీకార్యంబునకుం బ్రయోగవైర శ్యంబు సూచింపబడియె.

టీ. 'వికృతౌ క్షచ్చిచ్చ లోపా మ్మోర్ధీర్ణశ్చాత ఆదిమస్య భవేత్' అనునది మూలము. ప్రథమాబహువచనప్రత్యయము 'లు' అనునది. 'ల' అనునది ద్వితీయాది బహువచనములందగు లడాగమములకారము. 'న' అనునది యుదంతజడంబునకు సప్త మ్యేకవచనమున నగు నవర్ణకము. పై 'లు, ల, న' అనునవి పరంబులగునపుడు వానికిఁ బూర్వముననున్న నాగమము కారమునకు లోపమును, నాముగాగమమువర్ణమునకు ముం దుండెడి యచ్చునకు దీర్ఘమును వికల్పముగ నగును. మువర్ణలోపతత్పూర్వస్వరదీర్ఘ కార్యములు రెండును నన్నియోగశిష్టములు. అనఁగా మువర్ణలోపము గల్గెనేని పూర్వ స్వరము దీర్ఘము గాకుండుట సంభవింపదనియు రెండుకార్యము లొకటి నొకటి యాశ్ర

యించినవగుటంజేసి మువర్ణలోపము గల్గినయెడల నవశ్యము తత్సూర్వస్వరము దీర్ఘమగుననియు భావము. మువర్ణలోపమున కెంతటిప్రాధాన్యము గలదో యంతటిప్రాధాన్యము తత్సూర్వస్వరము దీర్ఘమగుటకును గలదని గ్రహించునది. వికల్పముని యెంచి పీనిని రెండుకార్యములుగ భావించి యిది రానపు డది యది రానపు డిది యని భావించక నొకేకార్యముగ భావించి చేసిన రెండుకార్యములను జేయుటయుఁ జేయకున్న రెంటిని మానుటయుఁ జేయవలెనని తాత్పర్యము. వజ్రము + లు:—ఇచ్చో లువర్ణకము పరముగాఁగఁ దత్సూర్వమున నున్న ముగాగమ ముకారమునకు లోపమును నామువర్ణమునకు ముందున్న యచ్చగు 'జ్ర' అనుదానియకారమునకు దీర్ఘమును గలుగ 'వజ్రాలు' అను రూపమగును. ప్రథమైకవచనమునందక్కఁ దక్కినవిభక్తులవచనములందు మువర్ణ ముగమముగ 40 చే సిద్ధించినదనువిషయము విదితమె. కాన 'లు-ల-న' అనువానికి ముందున్న మువర్ణము ముగాగమసంబంధి గాక యన్యము గాఁజాలమింజేసి ముగాగమంబని విశేషించి యన నక్కఱలేదనియు మువర్ణమనినఁ జాలననియుశంకింపఁదగును. కాని ఊఱుము మెఱుము మున్నగుశబ్దములందు సహజముగాఁ దోచు మువర్ణమునకు లోపమును దత్సూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును గలుగకుండుటకును, మివర్ణాంతములైన కలిమి బలిమి మున్నగుశబ్దములకు బహువచనము పరమగునపుడు శబ్దసిద్ధమైన మివర్ణము 45 చే మువర్ణమగుటఁ గలుగుఁగాన నట్టిమువర్ణములకు లోపమును దన్ని మిత్తమైన తత్సూర్వస్వరదీర్ఘమును సిద్ధింపకుండుటకును ముగాగమమని సూరి యనెనని యొప్పునది. ఇట్లే 'ల' 'న' పరమగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునది. వజ్రము:—ఇది మువర్ణకాంతమగుట నుదంతజడముగాన దీనికి గారకము 18 చే సప్తమ్యైకవచనమున నవర్ణకము సిద్ధించెడి. మువర్ణకలోపమును నది నిమిత్తముగానగు పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘమును నొక్కకార్యముగనే యొంచెననుటకుఁ గ్రిందివివరణమున సూరి యీకార్యంబునకని యొకవచనమున వ్యవహరించుటయై ప్రమాణము. ఈకార్యము గలుగనిపక్షమున 'వజ్రములు-వజ్రములను - వజ్రమున' అనురూపము లుండునని గ్రహించునది. సూత్రమున 'ఒకానొకచోట' అని యనుటచే నీవిధి సార్వత్రికము గాదనియు నచట నచట శ్రుతిసుఖము తోచినపుడు చేయనగుననియు నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మఱియు ముగాగమమువర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్నస్వరము దీర్ఘము గాఁదగిన దగునపుడే యీకార్యము చేయఁదగుంగాని తత్సూర్వస్వరము దీర్ఘమే యైయున్న నీవిధి యుట్టిచోటులఁ గలుగదనియు గ్రహించునది. ఇంతియగాక యీసూత్రముచేనగు నీకార్య మకారముకంటెఁ బరమగు ముగాగమముకారమునకే కలుగుననియు నెన్నఁదగును. మూలమునందలి 'కర్వచిచ్చ' అనుదశము ననుసరించి సూరి తొన్నియెడలనని

యీ కార్యమునకుఁ గావించితక్రతను సూచించెనుగాని యిట్టిరూపములు నేటివాఙ్మయము నందు విరివిగఁ గన్పట్టెడి. మూలము 'వికృతా' అని తెలుఁగుపదములకే యీ కార్యమగుననుచుండ సూరి సమాసమ సాధారణముగ నెంచుట సరిగాదండ్రుగాని మూలము సమసంకలితభాషను గూడ వికృతియని వ్యవహరించినట్లు కొన్ని సందర్భములు స్పష్టపఱచెడిగాన నిది యొక దోషముగా నెన్న నవకాశము లేదని తోచెడి. పగడాలనియు నుదాహరించుటచేత నీవిధి సంస్కృతసమాసమ సాధారణ మనుట స్పష్టము. అధర్వణుఁడు 'ప్రాయశో వైకృతపదే లోహా దీర్ఘశ్చ మోర్తతః' అని ప్రాయశ్శబ్దముచే వైకృతము గానిదానికిని నీవిధి గల్గనని సూచించుటే సూరి దీనిని సమాసమ సాధారణముగ నెంచుటకు బీజమని యెన్నునది. 'ఈకార్యము కవర్ణకము పర మగునపుడును గానంబడెడి.' అని ప్రాథవ్యాకర్త 'భిక్షానకుస్వత్తునో' అని యుదాహ రించి యీసూత్రమును నవరించెను. ఇక్కార్యము బహువచనములందె యగపడుచుండు టంజేసియు, 'ల్వాదిపర్ణకే' అని యధర్వణుఁ డనుటంజేసియు, 'లల'లనియు, ప్రాణానం గలు గంగనను మున్నగు ప్రయోగములంబట్టి 'న' అనియు సూరి మూలమును వివరించి యుండనోపును. 'మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు ప్రాణానంగలుగంగ; వాఁడిసారాచంబువరల నీనిటలానన్;' ఇత్యాదులేకవచనంబులు' అను కవిజనమండనవాక్యములు ముఖ్యముగ మూలములనఁదగు రెండక్షరములుగాని యంతకుమించినయక్షరములుగాని గల్గినపదము లందే యీలోపదీర్ఘములకుఁ బ్రసక్తి యగపడెడి. దీర్ఘపూర్వ, ముగాగమమున కిక్కా ర్యద్వయము గలుగదనుట పూర్వస్వరదీర్ఘవిధానమునంజేసి తెల్లము.

ఇగ్లోరాయుగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు. ౪౪.

ఇకారాంతములకు గ్లోరైశబ్దములకు మఱి యుగాగమాంతం బులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబగు. హరి - గిరి - శ్రీ - ధీ.

టీ. ఇక్=ఇ ఈ లంతమందుఁ గల ప్రకృతులు. గ్లో-రై. ఉగంతములు = 6రి చే హ్రస్వోకార మంతమందుఁ జేరిన ప్రకృతులు. వైవానిప్రథమైకవచనమునకు లోపము గలుగును. రై+ఉగంతములు=రాయుగంతములు. ప్రథమైకవచన మెద్దియో ప్రాప్తిని సూచించువిధులఁబట్టి యూహించునది. ప్రాప్తిని సూచించువిధి లేనపు డనుక్త మితనవ్యాకరణమునుబట్టి గ్రహింపవలెననుపద్ధతిని సంస్కృతవ్యాకరణము ననుసరించి 'సు' అనునదే ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమునుకొని లోపమును జేయునది. హరి:—ఇది మహద్వాచకము. దీనికి 22 చే డుజ్ఞు ప్రాప్తింపెడి. ఆడుజ్ఞునకే యీసూత్రముచే నిత్య ముగ లోపము గలుగ 'హరి'యని రూపమగును. గిరి:—ఇది యమహద్వాచకము. దీనికి

బ్రథమైకవచన మీదియని విధించెడువిధియే లేదుగాన 'సు' అనునదే ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమనుకొని దానికే లోపమునుజేయ 'గిరి'యని రూపమగును. ఇకారమునకని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యీకారాంతములకును నీకార్యము గలిగెడిగాన 'శ్రీ, ధీ' అనునట్టివాని ప్రథమైకవచనమును లోపించెడి. శ్రీధీలకు బ్రథమైకవచన మిది యని విధానము గానరాదుగాన 'సు' అనుదానినే ప్రథమైకవచనముగ నెన్నవలెను. స్థా.— ఇది మహాద్వాచకమన్న 'స్థాడు' గావలెనుగాన దాని వారిచి 'స్థా' అనియే ప్రథమైక వచనరూపమును సాధింపనిందు దీని జేర్చెనని గ్రహించునది. 'రై' ఇది యమహాద్వాచ కముధనార్థకము. దీనిని స్త్రీలింగముగా నెన్నిన 57 వే బ్రథమైకవచనలోపము సిద్ధించెడి గాని యిది మూడులింగములందును ప ర్తించునదగుటంజేసి విశేషించి యిందు జేర్చెనని గ్రహించునది. కేవలము స్త్రీలింగముల ప్రథమైకవచనమునకు లోపమువిధించు 57 సూత్ర మునమాని శ్రీమున్నగు నీకారాంత స్త్రీలింగముల నిందు జేర్చుట యనుచితమని తోచక పోదుగాని హరిమున్నగు నీకారాంతముల కస్త్రీలింగములకు బ్రథమైకవచనలోప విధానము వానినందు జేర్చినను జేయక తప్పదుగాన నీకారాంతసాదృశ్యము ననుసరించి యీకారాంతములను గూడ నిందు జేర్చుటయే యనుచితమని మారి యెంచెనని తోచెడి. మఱియు 57 సూత్రమమహత్తువై ముష్కర్ణకమునందదగిన యదంతస్త్రీలింగ ముల ప్రథమైకవచనలోపమును విధించెడిగాని తక్కినవానికి గాదని యుదాహరణ సారస్యము ననుసరించి యన్న-నో నీవిధియందలి 'ఇక్' అనునది ఇతలంతమందుగల పుంస్త్రీలింగశబ్దముల రెండింటి ప్రథమైకవచనమును లోపింపజేయునదనెడి సారస్యము తేలునుగాన సార్థకమయ్యెడి. ఈప్రకృతులు స్వార్థపరములగునపుడే యీకార్యము గల్గెడిగాని బహువ్రీహిసమాసాంతగతములైనపుడు తద్వాచ్యములనుబట్టియే యాయా ప్రథమైకవచనములు గలుగునని గ్రహించునది. 'సోర్థగితః, స్త్రీవద్ స్థాః,' 'ఐకారాంతం స్వరూపేణ మతే భవతి' అను చింతామణి ప్రథమసూత్రద్వయమును దుదియాధర్వణ మును నాధారముగా గొని సూరి యిట్లు సూత్రించెను. రుక్కు-రాట్టు - మరుత్తు-మున్నగునవి యుగాగమాంతములు. వీనికి 4రి చే వుష్కర్ణకము గలుగ వుండుటకై ప్రథ మైకవచనలోపము నిత్యముగ విధింపబడియెనని గ్రహించునది.

ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వంబగు. ౪౫

హరులు - గిరులు - కవులు - రవులు - యామినులు - భామినులు. తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబున కుత్వంబులేదు. శ్రీలు - స్త్రీలు - లకోరీలు.

టీ. 'ఉద్విభక్తా' అనునది మూలము. ప్రాప్త్యకారమంతమందు గలశబ్దములకు బహువచనప్రత్యయము పరముగాఁగ వానితుదియికారమున కుకారమాదేశమగును.

తుదియికారము హ్రస్వముగాన నాదేశమగునుకారమును హ్రస్వమే యగును. 13 చే
డుముపునలు దప్పఁ దక్కిన వెల్లను నుభయములుగాఁదగుటచే బహువచనములందెల్ల నీవిధి
గల్గుటను బహువచనములకు ముందు లడాగమము తోఁచియుండుటను గమనించునది.
హరి+లు:—హరియనునది హ్రస్వకారముతుదిని గలప్రకృతి. దీనికి 'లు' అను బహు
వచనము పరముగాఁగఁ దుదినున్నయికార ముకారముగాఁగ'హర్ +ఉ+లు=హరులు'అని
రూపమేర్పడును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణము లూహ్యముల. ఈవిధి యిదంత మహా
దమహత్సాధారణమని సూచింప 'హరి కవి—యను మహద్వాచకములతోడ'
'యామిని—గిరి' యను నమహద్వాచకములను గూడ నుదాహరించెను. సూత్రమున
నికారమని సామాన్యముగ ననక 'ఇత్' అని తకారపుఁజొల్లును జేర్చి నిర్దేశించుటంజేసి
హ్రస్వకారమునకే యికార్య మయ్యెడిఁ గాన శ్రీ-లకోరీ మున్నగుసీకారాంతములతుది
నున్నదీర్ఘకారమున కుత్వము గలుగదనియు దాన శ్రులు-లకోరులు మున్నగునవిప్తరూప
ములు సంభవింపవనియు నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లకోరీశబ్దము దేశ్యముగాన
సూరి చెప్పకున్నను 'న చ దేశ్యవదే' అనుమూలము ననుసరించి 5½ సూత్రముచే నగు
హ్రస్వము గలుగదని గ్రహింపక తీరదు. మఱియు నిందికారాంతముగ దీనిని నిర్దే
శించి యుత్వము రాదనుటంబట్టియే దేశ్యములగునిట్టివానికి హ్రస్వము గలుగదను
తలంపు సూరికిఁ గలదని నొక్కి చెప్పవచ్చును. కాన లకోరీలనియే రూపములేర్పడెడి.
స్త్రీ-శ్రీ-మున్నగు సీకారాంతము లేకాశ్చరము లగుటంజేసి 5½ చే హ్రస్వము గలుగ
దనియు దీనిచే బహువచనము పరముగా నుత్వాదేశము సంభవింపక శ్రీలు-స్త్రీలు-
మున్నగురూపములే యేర్పడుననియు గ్రహించునది. ఈ కార్యము లకోరీలను నుదాహర
ణము ననుసరించి తత్సమాచ్ఛికసాధారణమని తలంపవలెను.

వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనము
పరంబగునపు డుత్వంబగు. ౪౬.

ఇచ్చట వికృతిశబ్దముచే సంస్కృతసమేతరంబు గ్రహింప
వలయు. కలికి-కలుకులు - ములికి - ములుకులు - చెలిమి-చెలుములు-
బలిమి-బలుములు. డాపోత్తమేత్వంబున కనుటంజేసి జిగి - నిసి - ఇత్వా
దులం దుత్వంబులేదు. జిగులు - నిసులు.

టీ. 'ఇదుపోత్తమోత్తమానాం బహువచన ఉపోత్తమే త ఇద్భవతి' అనునది
మూలము. ఇందలివికృతిపదము సంస్కృతసములకంటె నితరమగుపదజాలిని బోధించు
నని సూరియే క్రింద స్పష్టపఱచినాఁడు. మూఁడువర్ణములు గలపదమునందలి తుది

నున్న యచ్చునకు 'ఉత్తమము' అని పేరు. దానికి బూర్వముగ నున్న యచ్చునకు 'ఉపోత్తమము' అని పేరు. ఉత్తమమునకు సమీపముననున్నదని యర్థము. మూడు వర్ణములగుల యభండపదమునందలి యచ్చులకీ పేరులు సిద్ధించెడిగాన నందు దుదినున్న యుత్తమమునకు సమీపముననున్న యచ్చుత్తమమునకు ముందున్నదే యగుంగాని వేటొకటి గాఁజాలదు. మూడికింటె నెక్కుడువర్ణములవానిలో దుది దానికిముందున్న దానికిని సీసంజ గలుగుననుటకు 47 సూత్రమునందు బిడికిలి యని యుదాహరించుటయే ప్రమాణము. పరమున నచ్చుత్తమమునకు సంభవించినను నది వేటొకపదమునకు సంబంధించినదే గాని తనకు సంబంధించినదిగామి నద్దానితోఁ బ్రసక్తియే యీసంజ్ఞకుఁ జూపట్టదు. ఇది యికారాంతములకుని యికారమునకుఁ బూర్వముననున్న యికారమున కుకారము నాదేశించువిధి యగుటంజేసి మూడువర్ణములు గల ప్రకృతులలోఁ దుదిరెండువర్ణము లికారాంతములై యుండుననియే యందుఁ జేరఁదగినవనుట స్పష్టము. ఇట్లగుటంజేసి తక్కిన విదంతములై యుండరాదనిగాని తప్పక యుండవలెననిగాని గ్రహించరాదు. వాకిలిమొదలగువానియందీవిధి వర్తింపదు. కలికియను నట్టిశబ్దములందును పోడిమి, తాలిమి, మేలిమి అను మొదలగువానియందును నీవిధి వర్తించు. కాన యథార్హముగనుపయోగించుకొనునది. కలికి:—మూడువర్ణముల ప్రకృతి. ఇందు దుదివర్ణమగు కికారముపైనున్న యికారముత్తమము నాఁబడును. దానికి ముందున్న లికారముపైనున్న 'యికారము' ఉపోత్తమ మనంబరంగును. దాని కుత్వమాదేశముగాఁగ 'కల్ + ఉ + కి + లు' అని యగును. పిదప దుది యికారమునకు 45 చే నుత్వము గలుగ 'కల్ + ఉ + క్ + ఉ + లుఁకలుకులు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహృతు లూహ్యములు. మూడువర్ణములు గల యభండపదమునందలి తుదియికారమునకు ముందున్న యికారముకార మగుననుటంజేసి జిగి-నిసి మున్నగు రెండువర్ణములపదమునందలి తుదియికారమునకుఁ బూర్వముననున్న యికారమున కుకారాదేశము గలుగదుగానఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనము పరమగునపుడు తుదియికారమున కుకార మాదేశముగాఁగ 'జిగులు-నిసులు' మున్నగురూపములే సిద్ధించెడిగాని 'జుగులు-నుసులు' అను ననిష్టరూపములు గలుగవని యుపోత్తమేత్వమునకనుటంజేసియను క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇదంతములై న తుదిరెండువర్ణములుగల మూడువర్ణములగుల యభండాచ్చిక పదములలో రెండవవర్ణముపై నుండునికారముకారమగునని ఫలితమును గ్రహించునది. సమితి మున్నగు సంస్కృతసమముల కికార్థము వికృతియందనుటంజేసి గలుగదుగానఁ బూర్వసూత్రముచే నుత్వము తుది యిత్వమునకుఁ గల్గి 'సమితు' లనియేగాని 'సముతు' లనురూపము సంభవింపదని యెన్నునది. కిటికీ-బావిలీ మున్నగునవి దేశ్యములగుట వానితుదియచ్చునకు హ్రస్వము గలుగ

కున్నను సీసూత్రమున నికారాంతములనుసామాన్యోక్తింజేసి యీకారాంతములు గ్రాహ్యములై వానియహోత్తమేత్వమున కుత్వము గలుగ కటికులు-బావులులు-మున్నగురూపములు దుర్వారము లగునని తోచెడి. కాన 45 సూత్రమునందువలె నిత్తనుట యావశ్యకము. లేదా 45 సూత్రమునందలి యిత్తనునదే యిందలియికారపదముచే బోధింపఁబడుననియేని గ్రహింపవలసియుండును. ప్రాచీనకవిప్రయోగారూఢము లిట్టివి గామిని సూరి స్మరింపలేదో.

రలఁదోపధనవార్థాదులయుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబుగలుగదు. ౪౭

పందిరి - పందిరులు; పిడికిలి - పిడికిళ్లు; రాపిడి - రాపిడులు; తొమ్మిది - తొమ్మిదులు

టీ. పూర్వసూత్రముచే సీక్రిందివాని యుహోత్తమేత్వముల కుత్వము నిత్యముగ సిద్ధించుచుండ నొకయనుగమము ప్రయోగానుసారముగ నేర్పఱచి నిష్కేధించుచున్నాడు. 'ర-ల-డి' అనునవి యుపధగాఁగలపదములయందు తొమ్మిది మొదలగు పదముల యనుహోత్తమేత్వమునకు బహువచనము పరమగునపు డుత్వము గలుగదు. పందిరి:—ఇది రోపధము. తుదియచ్చునకు ముందున్నవర్ణ ముపధయని ముందె యుక్తము. రేఫోత్తరవర్తి యగు నికారము తుదియచ్చు. తానికిఁ బూర్వముననున్నవర్ణము రేఫము. కాన రేఫమున కుపధాసంజ్ఞ సిద్ధించెడి. మఱియు నిట్టిరేఫ ముపధగాఁగలపదములందుఁ దుదియికారమునకుఁ బూర్వమున నుండెడియికార ముహోత్తమ మనంబడునుగాన దాని కుత్వము గలుగదు. పూర్వసూత్రముచేఁ దుదియిత్వమునకు మాత్ర ముత్వము గలుగ 'పందిర్ + ఉ + లు = పందిరులు' అనియే రూపము సిద్ధించునుగాని 'పందురులు' అనునరూపము గలుగదని గ్రహించుచది. పిడికిలి:—ఇది మూఁటికంటె నెక్కుడువర్ణములు గలపదము. లోపధము. ఉత్తమసంజ్ఞ కంటగు దీనితుదినున్న యికారమునకుఁ బూర్వమున నున్న యుహోత్తమేకారంబున కుత్వము గలుగదుగానఁ బిడికులలను నపరూపము గలుగక పూర్వసూత్రముచేఁ దుదియికార ముకారమై పిడికిలి లనియే రూపమేర్పడును. ఉహోత్తమపూర్వమునకు విధానమే లేమి నుత్పమద్దానికిఁ గలుగదని గ్రహింపవలయును. పిడికిలిలనుటంజేసి ఆచ్చిక 13 చే బహుళముగ లికారమున కలఘుళికారమగుట సూచితము. రాపిడి:—ఇది డోపధము. రాఫుడులని గాక రాపిడులని రూపమగును. తొమ్మిది:—ఇది నవార్థము. తొమ్మిదిలెక్క దీనిచేఁ జెప్పుఁబడునుగాన నిది నవార్థమయ్యెను. తొమ్మిదులని గాక తొమ్మిదు లనురూపమే దీనిచే సిద్ధించెడి. నవార్థాదులనుటంజేసి తొమ్మిదితోఁబాటుగ నాదిశబ్దముచే సంఖ్యావాచకములే బోధ్యములగునని గ్రహింపక ఎనిమిది-పది-చెయిది—మున్నగు నుహోత్తమేత్వమున కుత్వమునందఁదగని

వెల్ల నిందుఁ జేర్చుచుగనుని యాదిశబ్దఫలమును గ్రహించునది. ఇతర నవార్థము నవార్థ పదముతోడి యాదిశబ్దముచే వాచ్యములును దకారోపధములే యగుటంజేసి నవార్థాదులనుట సూత్రమున మాని రలడలతోఁబాటుగ దకారమును జేర్చి రలడవోపధంబుల కనినఁ జాలునని శంకింపనగును. కాని 'చెలిమి-రాసిడి' అనునుదాహరణములు క్రమముగ 46-47 సూత్రములం దగపడుటంబట్టి తద్ధితాదిప్రత్యయములయోగమునంజేసి యుత్తమోపోత్తమేత్యత్వములు సిద్ధించినపదములవిషయమునఁ గూడ నీవిధులు వర్తించునని విశదమగుచున్నదిగాన మగఁటిమి-పేదటిమి-చూడికి-పోలికి-కోరికి-మున్నగు వానియుపోత్తమేత్య ముత్వము గాకుండుటకై దోపధమనక నవార్థాదులని యాదిపదమునే సూరి గ్రహించెననుట యుచితము. అదిపదవాచ్యముల కివిధి యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యమని నవార్థాదులనుదళమందలి యాదిపదమునుబట్టి గ్రహించునది.

ఉకారాంత గోశబ్దంబుల కంతట వువర్ణకంబగు. ౪౮.

తరువు - ధేనువు - మధువు - గోవు. అంతట ననుట స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచనలోపబాధనార్థము.

టీ. 'సర్వత్రోదోతోర్వర్ణవతి' అనునది మూలము. ప్రాసోక్వికార మంతమందుఁ గలశబ్దమునకును, గోశబ్దమునకును, నంతటవువర్ణకము ప్రథమైకవచనమున సిద్ధించును. ధేను-గోశబ్దములు స్త్రీలింగములగుటంజేసి 57 చే నిత్యముగఁ బ్రథమైకవచనలోపము సంప్రాప్తముగా దానిని వారింప నంతటనంటినని సూరియే యంతటనుదానికి ఫలమును ప్రాసోక్తివాఁడు. ఈసూత్రముచే స్త్రీలింగములకుఁ గలుగువువర్ణకము 57 చే లోపింపదని ఫలితము. తరుః—ఇది యుకారాంతపులింగము. ప్రథమైకవచనమున వువర్ణకము రాఁగ తరువనురూప మేర్పడును. మధుః—ఇది యుకారాంతసపుంసకము. వువర్ణకము గలుగ మధువని రూపమగును. గోః—ఇది యోకారాంతస్త్రీలింగము. వువర్ణకము దీనిచే సిద్ధింప 'గోవు' అని యగును. అంతట ననుటంజేసి 57 చే వువర్ణక లోపము రాదనియు దాన ధేను-గో-అనుననిష్ఠరూపము లేర్పడవనియు గ్రహించునది. మూలము 'ఓతోః' అని యోకారాంతములకెల్ల వువర్ణకము విధించుచున్నను నోకారాంతములందు గోశబ్దమొక్కటియే వువర్ణకమునందుట కర్హమై యగపడుచుండుటంజేసి సూరి 'ఓతోః' అనుదళము నాదరింపక దానిస్థానమున గోశబ్దమును మాత్రమే నిలిపెనని గ్రహించునది. 'తై-ష్టా' అనువానికిఁ బక్షమున 64 చే నోకారాంతత సిద్ధించినను 44 చే నోకారాంతములగు నవాని ప్రథమైకవచనము నిత్యముగ లోపించుటంజేసి వువర్ణకాంతము లై యవి గన్పట్టవని యెన్నునది. మూలము మువర్ణకమువలెనే వుప

ర్థమును బ్రత్యక్షముగా మరూపముగ సిద్ధించుననుటకు సర్వత్రయనఁగా సూరి దానిని బ్రథమైకవచనలోపబాధనార్థమని పరిగణించెను. 51 చే మహత్తుల కుదంతములకుఁ బక్షమున డుట్టు కలుగుననుమాట మఱువరాదు. ఈకార్యము మహతీమహదమహద్వాచకములైన సహజోదంతముల కయ్యెడి. ఉగాగమాంతంబులకు 41 చే బ్రథమైకవచన లోపము గల్గుఁగాన నవి పువర్ణకార్తములు గాఁజాలవు. 'స్త్రీలింగములు గాని యుదంతములగు నమహద్వాచకములకుఁ గొన్నింటికి తరు బాహు మున్నగువానికి పువర్ణకము వికల్పముగఁ గలుగుటయు రాహు అనుదానికిని, నట్లే పువర్ణకాభావ మగపడుటయు నుదంతములు కానివానికిఁ గొన్నింటికి ధర్మపు కర్మనిత్యాదుల కుత్సపువర్ణకములు వికల్పముగ నగుటయుఁ బ్రయోగసిద్ధము లైయుండుటచేఁ గొన్నియదంతములకును, అర్హువు - అసంబుద్ధో భవేద్వాపురస్త్రీయామ్ - భవేద్ధర్మాదిశబ్దానాం ముశ్చపుశ్చాత్ర క్షత్రచిత్' అనునధర్మణకారికల ననుసరించి ప్రాథవ్యాకర్త రాహుబాహుశబ్దముల కంతట లోపంబు వైకల్పికంబు - అర్హాదులకడయచ్చున కుత్సంబును మీఁద పువర్ణకమును వైకల్పికముగా నగునని సోదాహరణముగ సూత్రించి సాధుత్వమును బైవానికిఁ గల్పించి సూరి యీసూత్రమును నవరించెను. ఈప్రయోగములు మీఁదినూత్రమునందలి బహుళగ్రహణముచే సాధ్యములగునని కొందఱుండు. ప్రథమైకవచనమునను బైవానికి పువర్ణకము వికల్పముగఁ గలుగవలసియున్నదిగాన బహువచనము పరమగునపుడు పుగాగమమును విధించునూత్రమునందలి బహుళగ్రహణముంబట్టి యేకవచనమున పువర్ణకవికల్పత సాధించుట యయుక్తికమని తోచెడి. ఆ పక్షమువారు మఱియొకలాఁగగునను బహుళప్రయోజనమని యెంచి వైరూపముల సాధింతురని తలంపవలయును. పుట్టువు మున్నగు తెలుఁగు నుదంతములకును పువర్ణకము చూపట్టెడిఁ గాన నీవిధి యుదంతసామాన్యపర మనఁదగు.

పువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళంబుగా గోశబ్దంబునకు నిత్యంబుగా పుగాగమంబగు. ౪౯.

తరువులు - తరులు - ధేనువులు - ధేనులు - గోవులు.

టీ. 'ఉటోతోర్వర్షపతి మువతో' అనుదానియందలి 'మువతో' అనుదళ మిట్లు సూత్రించుటకు బీజము. ఉకారాంతములకుఁ బ్రథమైకవచనమునఁ దప్పఁ దక్కిన యితరవిభక్తుల యేకవచనబహువచనములు పరముగాఁగ పుగాగమము వికల్పముగను గోశబ్దమున కంతట నిత్యముగను గలుగునని యర్థము. తరు+లు:—'తరు' అనునదుకారాంతము. దీనికి బహువచన ప్రత్యయము లుపర్ణకము పరముగాఁ బ్రకృతి కంతావయవ

ముగ వువర్ణకమాగమముగఁ గలుగ తరు+వు+లు=తరువులనురూపము సిద్ధించును. వుగా గమము వికల్పముగ నగునదిగాన నని రానిపక్షమున తరులని రూపమగును. ఇట్లే తరువు లను-తరులను. తరువుచేత-తరుచేత. మున్నగురూపము లూహ్యములు. తక్కినయుదాహృతుల ప్రక్రియ నిట్లే గమనించునది. 42-49 సూత్రములందుదంతమనక యుకారమని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యూకారాంతైకాక్షరశబ్దములకును నిక్కార్థము గలిగి భ్రూవుమున్నగు రూపములు సిద్ధించెడి. ఏకాక్షరశబ్దములు గానివానికి ప్రాస్వము సిద్ధింపెడిఁగాన నుదంతములే యగును. కకారపొల్లుగూర్చినది యంతావయవముగ నగునను మాటను నాగమమన మఱియొకవర్ణ మధికముగఁ గలుగుననునైని మఱువరాదు.

ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళముగానగు. ౫౦

విష్ణువు-విష్ణుఁడు; శంభువు-శంభుఁడు; వసువు-వసుఁడు.

టీ. 'డుజ్జహత్పదానాం వా' అనునది మూలము. ఉకారాంతమైన మహద్వాచకమునకుఁ బ్రథమైకవచనమున వువర్ణకము బహుళముగ నగును. వువర్ణకము గలుగనిపక్షమున 22 చే డుజ్జు సిద్ధించెడి. వువర్ణకము గల్గినపక్షమున వువర్ణకేతరవిభక్తులు పరములగునపుడు 49 చే వుగాగమమును డుజ్జ్వర్ణకము సిద్ధించినపక్షమునఁ బ్రథమైకవచనేతరస్థలముల లులని మున్నగుడుమంతకార్యములను గమనించుచుఁ ప్రక్రియ నూహించికొనవలయును. శంభు:—ఇది యుదంత మహద్వాచకము. దీని కీసూత్రముచే వువర్ణకము గలుగ శంభువగును. ఇది రానిపక్షమున 22చే శంభుఁ డగును. ఇట్లే తక్కిన వానిప్రక్రియను గమనించునది. చాత్రాదవైష్ణవుఁడుగాన సూరి విష్ణువను నుదాహృతిని దొలుత నుంచెనని తోచెడి. స్వయంభువు-మనువు-మధువు-పటువు మున్నగు నుకారాంత మహద్వాచకములకుఁ డుజ్జ్వర్ణకముతోఁ బ్రయోగమగపడమి నిందలిబహుళగ్రహణమునంజేసి వువర్ణకము వానికి నిత్యమని కొందఱుండు. కావచ్చును. కాని సూరి విపరిపమికిఁ గతమగపడదు. 'మనుషట్వాదిశబ్దానాం నుడుజ్జిశ్చ ప్రయుజ్యతే' అని యధర్వణుఁడు మూలమును వివరించి వైమహద్వాచకములకు వువర్ణకము నిత్యముగ నగునని శాసించినవాఁడు. కేతన యధర్వణునితోవనే యనుసరించినాఁడు. ఆహో బలునిమార్గ మట్టిదియె. కాని 'మధు - పటు' అనునవి డుమంతము లైనట్లు 'చండ స్ఫూర్తి పటుండు గాంచె' అను మున్నగు భాగవతవైజయంతీవిలాసాదికావ్యప్రయోగములవలన విశదమయ్యెడి. సూరి యిట్టిచిక్కును గమనించీయే కావలయుఁ బ్రాచీనప్రయోగసరణినిబట్టి యిట్టివానివిషయమున జేమియు వ్రాయక నిపుణముగ సూత్రమున బహుళపదముం గూర్చి వానిప్రక్రియను గమనించుభారము పాఠకులపైనే

మోక్షినాడు. కానఁ బ్రయోగానుసారముగ నుదంతమహద్వాచకముల వుడుజ్వల్లకములసంభవమును బహుళపదమునజేసి పాతకులు గమనింపవలెనని ఫలితము లేలేడి.

కద్రువ నాగమాత ౫౧.

కద్రువ - కద్రువలు - కద్రువను - కద్రువలను.

టీ. నాగులకల్లి కద్రుశబ్దముచే జెప్పఁబడినపుడు 'కద్రువ' అని యదంతవకారంత మై యుండునని తాత్పర్యము. ఇట్లే తక్కినవిభక్తివచనములందును నదంతవకారంతమై 'కద్రువలు-కద్రువలను-కద్రువలచేత' అని యుండును. ఉకారాంతవిధియగు 48 చే సాధింపరాని దీనిని నివలించి సాధించెనని గ్రహించునది. శాస్త్రముచే సాధింపరానిదాని నిట్లుండునని శాసించుట నివలించుట, ఉకారాంతములలో నేదియు నదంతవకారముతుదినందునది లేమి నిది నివతనార్హమయ్యెను. ఇది నాగమాతను జెప్పనది గాక గోరోచనాద్యర్థకమగునపుడు 'కద్రువు' అని పువర్ణాంతంబై 48 కి విషయమై రూపమగునని యెన్నునది.

ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీవద్భావంబునగు. ౫౨

భ్రాత-జామాత-కర్త-భర్త-హర్త-గంత-హంత.

టీ. ఋకారాంతములగు ప్రకృతులతుది ఋకారమునకు ఆకార మాదేశమగును. మరియు నట్లకారాదేశమునందిన యాపదములు స్త్రీలింగములవంటివియు నగును. స్త్రీవద్భావము=స్త్రీలింగశబ్దధర్మము. ఋకారము హల్లుపై వట్టువరూపముగ నుండుననుట స్పష్టము. ఋకారాంతంబున కనుజాత్యేకవచనసామాన్యోక్తింజేసి మహదమహద్వాచకములగు ఋకారాంతములకెల్ల నత్వస్త్రీవద్భావముల నివిధి విధించెడి. భ్రాతృ:—ఇది మహద్వాచకమగు ఋకారాంతము. దీనికి 22 చే నిత్యముగ దుజ్వల్లకము ప్రాప్తించుచుండఁ దద్వారణార్థము నీవిధిచే నత్వస్త్రీవద్భావములు విధింపఁబడి యెను. మీఁదిసూత్రముచే ఋకారాంతములైన విధాత్రాదుల కత్వస్త్రీవద్భావములు విభాష నగుంగానఁ బక్షమున దుజ్వల్లకమును నట్టివాని కేర్పడియెడి. 57 చే నిత్యముగఁ బ్రథమైకవచనము లోపించుటయే స్త్రీవద్భావమును విధించుటకు ఫలము. భ్రాతృ:—దీనితుదిఋకారమున కకార మాదేశముగాఁగ 'భ్రాత్ + ఆ=భ్రాత' అని యగును. స్త్రీవద్భావాదిదేశమునంజేసి 57 చే నిత్యముగఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగ 'భ్రాత' యని రూపము సిద్ధించును. స్త్రీవద్భావ నిత్య విధానమునంజేసి యిది మహద్వాచకమైనను నితరవిభక్తివచనములందును స్త్రీలింగశబ్దకార్యములేగాని దుమంతమహత్కార్యములు న్యాగమాదులు సిద్ధింపవనియు దాన భ్రాతలు - భ్రాతలను భ్రాతచేత మున్నగురూపములే యేర్పడునని గ్రహింపవలెను. రూపసాధనముకొఱకే స్త్రీత్వవిధా

నముగాని యిట్టి యతిదిప్త లింగశబ్దముల విశేషములకు మాత్రము స్త్రీత్వాదులు గలుగ
వని 'విశేష్యమాత్రే స్త్రీ తా స్యాత్' డుజ్ఞాస్యాతాం చ భేదకే' అను నాధర్వణోక్తిం
బట్టి యవశ్యమంగీకరింపవలెను. అత్వస్త్రీత్వవిధానము లుత్పడుజ్ఞులను మహద్భుకారాంత
ములకును, నందు స్త్రీత్వము మువర్ణకాదుల - నమహదత్వాంతయుకారాంతములకును,
గలుగకుండుటకే విధింపఁబడినవిగాన నీవిధిచే నదంతములైనవిదవ మరల నుత్వాదులు
రారాదాయని శంకింప నవకాశమే లేదు. ఇట్లే యీవిధిచే స్త్రీవద్భావమునంది యదంత
ములైన నయమహద్వాచకములగు ఋకారాంతములకు 39 చే మువర్ణకాదులు గలుగు
నని సరిభావింపరాదు. దీర్ఘమగు ఋకాము మృగ్యమగుటఁ దదంతములప్రక్రియా
విషయమున శంకయే లేదు. మూలము డావప్రత్యయమును 'డాబవిధాత్రా దేరుః'
అని విధాత్రాది వ్యతిరిక్తములగు ఋకారాంతములకు నిత్యముగ విధించి యిట్టిరూపము
లను సాధించెను. మఱియు విధాత్రాదులకు 'తస్య చ వా' అని సూత్రించి పక్షమున
డుజ్ఞాదులఁగూర్చి కృతార్థమయ్యెను. మూలముపక్షమున 'దీర్ఘాణాం ప్రాస్వరిస్యాత్'
అనుదానిచే నాకారాంతములకు ప్రాస్వరము సిద్ధించును. 'డావ్' అనునది డకారము
పోవు ప్రత్యయముగాన (డిత్తు) నది తుదినున్న సంస్కృతవ్యాకృతిపద్ధతిని టిసంజ్ఞక
మగునట్టి ఋకారమును లోపింపఁజేసి యగునని గ్రహింపవలెను. దీని 'డాబవిధా
త్రాదే రుః' అనునది దీనికి మూలమని ఫలితము లేరది. మూలము సంస్కృతవ్యాకృతి
పద్ధతింబట్టి స్త్రీత్వముం గూర్చుటకే 'డావ్' అనెనని యెంచియో, డాప్ప్రత్యయాంత
ములు ప్రాస్వరితములైనను డువర్ణకాదులు స్త్రీత్వవిధానము లేక దుర్వారములై యగు
నని తలంచియో, సూరి యత్వస్త్రీత్వవిధానమే యిట్టి రూపములసాధింప తమమనియెంచి
యిట్లు సూత్రించె. తక్కిన వానిప్రక్రియను భ్రాతయను రూపమునట్లే గమనించునది.
మహతీవాచకములగు ఋకారాంతములు జీప్రత్యయమును నిత్యముగ సంస్కృతవ్యా
కృతిపద్ధతి ననుసరించి యందఁ దగినవి, 85 చే స్త్రీప్రత్యయసహితము లైయే యిందుఁ
బ్రవేశింప నర్హములగుటంజేసి యిట్టి శబ్దములు ఋకారాంతములై తెలుఁగున నగవడు
టయే గుదురమి నవి యీసూత్రమునకు విషయములు గాఁజాలవని గ్రహించునది.
కాఁగా జీప్ప్రత్యయాంతములు గాఁజాలని విధాత్రాదులకంటె నితరములగు, మహ
దమహద్భుకారాంతము లీసూత్రమునకు విషయములని ఫలితము నెన్నునది. దాన
స్వసృ-మాతృ-పితృ - హోతృ-మున్నగునవి యింక చేరఁదగినవయ్యెడి.

విధాతృ ధాతృ దాతృ సవితృ నేతృ శబ్దంబులకు మహత్తుల

కత్వస్త్రీవద్భావంబులు విభాషనగు. ౫౩.

విధాత - విధాతృఁడు - ధాత - ధాతృఁడు - దాత - దాతృఁడు -
సవిత - సవితృఁడు - నేత - నేతృఁడు.

టీ. 'అవిధాత్రాచేః, తస్య చ వా' అనుమూలమును, 'విధాతా సవితా ధాతా నేతా దాతా చ వాడుజి, భవంతి సవిధాత్రాదిస్తదన్వేన దుజిస్థితాః' అని విధాత్రాది గణ మిది యని వివరించునాధర్వణము మూలము. సూరియు నీయైదుశబ్దములనే వికల్పముగ దుష్టునంద నర్థములని లెక్కించుట చింతామణ్యధర్వణకారి కాహోబలపండితీయముల నె మూలముగఁ గొనెననుట శాకపరమప్రమాణము. మహద్వాచకములై ఋకారాంతములైన యీయైదు ప్రకృతులకు (విధాతృ-ధాతృ-దాతృ-సవితృ-నేతృ-) 52 చే నగు నత్వస్త్రీవద్భావములు వికల్పముగ నగును. అత్వస్త్రీవద్భావములు గలుగని పక్షమున మహత్తులగు వీనికి దుష్పర్ణకము న్యాగమాని దుమంతకార్యములు సంభవింప విధాతృఁడు - విధాతృలు - విధాతృలను-విధాతృనిచేత మున్నగురూపములు గలిగెడి. అత్వస్త్రీవద్భావములు గల్గినెడల విధాత-విధాతలు - విధాతలను - విధాతచేత అను మున్నగురూపములు సిద్ధించెడి. ఇట్లే తక్కిననాల్గుదాహరణములప్రక్రియను గమనించునది. జీబంతములు గాఁజాలని విధాత్రాదిపంచకవ్యతిరిక్తములైన ఋకారాంతము లెల్లఁ బూర్వసూత్రమునకు విషయములనియు మహద్వాచక విధాత్రాదిశబ్దపంచక విధానానికి విషయమగుననియు ఫలితమును గ్రహించునది.

నామంబులతుదిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు. ౫౪.

రమా - రమ - వనితా - వనిత - విద్యా - విద్య - లక్ష్మీ - లక్ష్మీ - సేనానీ - సేనాని, ఇట్లు కృతప్రాస్వములకు ప్రాస్వాంతములకుఁ బోలేఁ గార్యంబగు. లక్ష్మీలు - సేనానులు - సిరులు.

టీ. 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్యాస్యోత్' అనునది మూలము. నామమనఁగాఁ బ్రాతిపదిక మనుమాట పూర్వపేయుక్తము. ప్రాతిపదికమనఁ బ్రత్యయము చేరిని ప్రకృతి. ప్రాతిపదిక ముల తుదినున్న దీర్ఘము హ్రస్వమగును. హ్రస్వదీర్ఘత్వము లచ్చుధర్మములుగాఁ బ్రాతిపదికముల తుదిపర్ణములపై నున్నయచ్చు పొట్టిదగుననియుఁ దన్మూలమున నాయచ్చున కాశ్రయమైనహల్లును హ్రస్వమగుననియు గ్రహించునది. ఈయచ్చు యచ్చును భేదము లేక యెల్లయచ్చులును ప్రాతిపదికముల తుదినున్నవి హ్రస్వములగును. హ్రస్వరూపములం జెందదగిన దీర్ఘాచ్చులకే యీవిధానము. దాన ఐదొలు దీర్ఘాచ్చులైనను వానికి హ్రస్వరూపము లేమిని హ్రస్వము సిద్ధింపదు. మఱియు శాస్త్రసిద్ధములైన దీర్ఘాంతములకు (రో-గ్లో) నిట్టివానియొకారవిధానమునకు వ్యర్థత కలుగుంగాన హ్రస్వము గలుగదు. ఏదంతము లగవడవుగాన వానివిషయమునఁ బ్రశ్నయేలేదు. ఇంక సామాన్యముగ దీర్ఘములై ప్రాతిపదికములతుది నగవడునవి 'ఆ-ఈ-ఊ' అనునచ్చులే

యగంగాన వాని కీమూత్రముచే హ్రస్వము సిద్ధించెడిది. దీర్ఘాంతములను బ్రతిపదికములుగా గ్రహించి సమములను సిద్ధింపఁ జేయు ప్రక్రియ యిది. రమా:—తుదియాకారము హ్రస్వముగా 'రమ'యగును. ఇది యాకారము హ్రస్వమగుట కుదాహరణము. ఇట్లే తక్కిన యాకారాంతములకు హ్రస్వమూహ్యము. లక్ష్య-సేనానీ:—ఇవి యాకారాంతముల తుదియాకారము హ్రస్వమగుట కుదాహృతులు. దీనిచే హ్రస్వము గలుగ 'లక్ష్య-సేనానీ' యనురూపము లేర్పడును. ఇట్లే వధూ మున్నగునూదంతముల దుని యాకారమునకు హ్రస్వము గలుగుటను గమనించునది. ఇట్లు దీనిచే హ్రస్వము చేయఁబడి హ్రస్వాంతములైన యాయాయచ్చులుగల ప్రకృతులకు మహదమహావృహా తీవాచకత్వములను, బుంస్త్రీనపుంసకలింగత్వములను, యత్వేతోత్వాంతత్వములను, ననుసరించి యాయాకార్యవిశేషములను జెప్ప నాయావిధులచే నాయాకార్యములు గలుగునని గ్రహించునది. హ్రస్వము లైనవిదప హ్రస్వాంతములకుఁ గలుగు శాస్త్రప్రాప్తములగుకార్యముల కవి పాలగునని భావము. రమా:—హ్రస్వాంతమైనదీనికి 57 చే బ్రథమైకపచనము నిత్యముగ లాపించుటయే యానిత్యవిధానమునకు ఫలము. లక్ష్య:—ఇది హ్రస్వేకారాంతమయ్యెగాన నిగ్ధాసూత్రముచే బ్రథమైకపచనలోపమును, 43 సూత్రముచే బహుపచనము పరమగునపుడుత్వమును జెంది లక్ష్య-లక్ష్యులు-లక్ష్యులను-లక్ష్యచేత - లక్ష్యులచేత - మున్నగురూపముల నాయావిభక్తులం దందుటయే యానిత్య హ్రస్వవిధానమునకు ఫలము. ఇట్లే సేనానీశబ్దమునకు నిత్యముగ హ్రస్వముంగూర్చుటలో ఫలమును గ్రహించునది. ఊదంతమైన వధూమున్నగునవి హ్రస్వాంతములై 43 చే పువర్ణ కాదులను యథాసంభవముగ నందఁదగునవగుటయే యేతన్నిత్యహ్రస్వ విధాన ఫలమగును. కృతహ్రస్వంబగునను సూరివివరణమునకుఁ బైని వివరించినదే యభిప్రాయము. మీఁదిసూత్రము ననుసరించి యేకాక్షరముల తుది దీర్ఘమునకు హ్రస్వము రాదు. రమా - సేనానీ - ఆనునుదాహరణముల ననుసరించి పుంస్త్రీలింగములైన మహాతీమహాదమహద్వాచకములైన దీర్ఘాంతముల కీకార్యము గలుగునని ఫలితము లేలుచున్నది. దీర్ఘాంతములు నపుంసకములు గానరామి వానిని దలంపఁబని లేదు. వనిత - రమా:—మహాతీవాచక స్త్రీలింగములు. విద్య:—అమహాత్రీనిలింగము. సేనానీ:—మహద్వాచకపుంలింగము-ఉదాహరణసారస్యము ననుసరించి వ్యస్తములకె యిదివిధి యనుట స్పష్టము. కాని 'సదిసుతగురుకర్ణశల్యనాగపురిశుల్'; నలినరజస్సుగంధి యమునానదితుంగతరంగములు; ఆను నన్నయప్రయోగములంబట్టి సమాసగత దీర్ఘాంత ఖహ్యక్షరశబ్దములకును హ్రస్వము గలుగునని తెలియఁదగును. ఇట్టివానిం బరిక్షించియే కావలయు నధర్మణుడు 'హ్రస్వో దీర్ఘ సమాసేఽపి క్వచిన్ష్టిపః ప్రయోగతః' అని

మూలమును సవరించి వైవానికి సాధుత్వమిడెను. జీబంతమునకు మాత్రమే యాతఁడు సాధుత్వమును బ్రసాదించుటంజేసి 'మహిమంగలతమసతీరసికతావిలసనములు' అను సూరసప్రయోగము ప్రకారాంతరమున సాధించిసొనవలసియుండును. ఈకారాకారాంతములైన సంజ్ఞావాచకములకుఁ గొన్నింటికి రేపతిపుత్తుఁడు; అజక్షీరము; మున్నగు వానికి ప్రాస్వమును సంస్కృతవ్యాకర్తలే ప్రసాదించుటంజేసి వైప్రయోగములు నిర్బాధములయ్యెడి. మఱియు "తి" అనువర్ణ మంతమందుఁగల క్రిన్పిత్యయాంతములు దఘ్న దక్ష్మిన కృదంతాకృదంతేకారాంతములెల్ల ప్రాస్వదీర్ఘాంతము లుభయములు నయ్యెడినని సంస్కృతవ్యాకర్తలే శాసించియుండుటచే 'కనకక్షోణిధరంబు కార్దుకముగా; ధరణిధవదత్తవిధోపధ; పురంద్రివర్గయుతయై;' అను శ్రీనాథ-కృష్ణరాయ-రామరాజభూషణప్రయోగములు సురక్షితములయ్యెడి. వైప్రయోగవ్యాకృతులఁ జాడఁజాడ ప్రాస్వదీర్ఘాంతశబ్దవివర్ణయ మాదినుండి యుభయభాషావాక్యములందు ఛందోనిరోధమునంజేసి కవులారవ్పఁ గన్నట్టెడినని ఫలితము లేలినది.

ఏకాక్షరంబులకు ప్రాస్వంబు లేదు. ౫౫

త్వా - మా - భా - శ్రీ - స్త్రీ - ప్రి - ధీ - భీ - భూవు.

టీ 'స వైకవణ్ణేఽపి' అనునది మూలము. ఏకాచ్చుగల లేక యేకాక్షరములైన ప్రకృతులతుదిదీర్ఘమునకు ప్రాస్వమగును. పూర్వసూత్రప్రాప్తప్రాస్వకార్యమున కీనిషేధము. ఏకాక్షరశబ్దము లేదీర్ఘాచ్చును గలిగియున్నను నీనిషేధమునకుఁ బాలగుననియే తలంపవలెను. త్వా:—దీనికి ప్రాస్వము గలుగదుగాన త్వా-త్వాచేత మున్నగురూపములే గలుగునని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినదీర్ఘాజంతైకాక్షరశబ్దములప్రక్రియాదు లూహ్యములు. ఇందలి యుదాహృతులు నుపాత్యమహద్వాచక స్త్రీలింగములు. ఈయేకాక్షరశబ్దములు సమాసాంతముల నున్నపుడును, సమాసపదమును బహ్వాక్షరముగా నెంచి ప్రాస్వము పూర్వసూత్రముచే వానికి జేయరాదని 'కావలియై సురరాజ్యశ్రీవాలింపంగ; సకలత్వానేలే;' అనుప్రయోగములు తెలిపెడి. ఇది కేవలము తత్సమములకు సంబంధించిన పరిచ్ఛేదమని తలంచియే పూర్వసూత్రము కేవలసంస్కృతసమములవిషయ మగుట దేశ్యముల కామాత్రముచే ప్రాస్వప్రాప్తియే లేదని యెంచియే దీర్ఘాంతదేశ్యములు ప్రాచీనవాక్యయాదృష్టములని భావించియే విదపఁ గల్గినను నట్టి వత్సల్యములని యెంచియే మూలము 'స చ దేశ్యవదే' అని దేశ్యములకు ప్రాస్వము గలుగదని స్పష్టపఱచుచున్నను దదనుసారియయ్యు మారి వానిమాట నీసందర్భమునఁ దలంపఁడయ్యెను. సామాన్యముగ నీపరిచ్ఛేదము సంస్కృతసమములకు సంబంధించినదైనను బ్రత్యయోగమూది సామాన్యకార్యములు తత్తద్దేశ్యములకును గలుగవలసియుండుటంజేసియు, 43-45

సూత్రములందు యథాక్రమముగ పగడాలు, లకోరీలని యుదాహరించియు తత్పరిచ్ఛేద గత సూత్రములచే నగుకార్యములు వలసినచో దేశ్యములకును గలుగునని సూరియ సూచించియుండుటంజేసియు, 46-47 సూత్రములు కేవలమాచ్ఛికశబ్దములకు సంబంధించినవగుటంజేసియు, 54 విధిచే దీర్ఘాంతదేశ్యములకును పూర్వవిధిచే హ్రస్వము సంప్రాప్తమగుననియు తలంచి దేశ్యములకు హ్రస్వము గలుగదని సూత్రించి నవలా - నేజా-కిటికి మున్నగువానికి హ్రస్వరూపములు గాకుండ నడ్డుటయే చింతామణ్యమసారి యగుసూరికి విధియని యనక తీరదు. అన్యదేశ్యములు వైతిణీ మున్నగునవి యాతనిసప్త తిని బొందనివగుట వాని నీవిషయమునఁ దలంపకుండుట యుచితము గావచ్చును. కాగా దేశ్యాన్యదేశ్యములు దీర్ఘాంతములు బహ్వక్షరశబ్దములైనను వానికి దీర్ఘము సామాన్యముగఁ గలుగదని తేలినది. కాని 'ప్రాసోద్వ దేశ్యే తు వా క్వచిత్' అని యధర్వణుండు దీర్ఘాంతదేశ్యములకును గొన్నియెడల హ్రస్వమును శాసించి 'కల్పలకోరియు; చక్రేర ఖాణపుఁదేజి; మున్నగువానికిఁ గతి కల్పించుచుండ సూరి యట్టివానిం దలంపకుండుట చింత్యమనకతీరదు. మఱియు సమాసాంతగతైకాక్షరదీర్ఘాంతసంస్కృతసమములకును గొండొకచో 'నిస్తులాస్యశ్రీవయస్తస్సంభనిక్షిప్తనింబచ్చనభ్రువు' అని హ్రస్వము గానంబడియెడి. కానఁ బైసందర్భము ననుసరించి 54-55 సూత్రములలో నేదానియందేని బహుళపదముంజేర్చి యథాసంభవముగఁ బ్రయోగసాధనమునకు దారిఁజూపుట యుచితమని తోచెడి.

వృద్ధాదుల డుజ్జునకు లోపము విభాషనగు. 56

వృద్ధు - వృద్ధుఁడు - మూర్ఖు - మూర్ఖుఁడు - నీచు - నీచుఁడు - గృహస్థు - గృహస్థుఁడు - చార్వాకు - చార్వాకుఁడు.

టీ. 'ధూర్తమూర్ఖా నీచవృద్ధావుదంతావపి సప్తతౌ, ఉత్పేనైవ భవంత్యన్యే' అనునాధర్వణము మూలము. మహద్వాచకములై పుంలింగములై యదంతములై యుత్పడుజ్జులనంది వృద్ధుఁడను నిట్టిరూపములఁ బ్రథమైకవచనమునఁ జెందెడుశబ్దముల ప్రథమైకవచన ప్రత్యయమగు డుజ్జునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ఉత్పడుజ్జులు పరస్పరాశ్రితములు గామి ననఁగా నొకదానిరాక కొకటి యాధారము గామిని డుజ్జు లోపించినపు డుత్పము నిల్చియుండునని గ్రహించునది. డుజ్జునందలి జిత్యము నాధారముగఁ గొని డుజ్జునకుఁ బూర్వము బిందువు గలిగెఁగాన నాశ్రయము లోపించుటంజేసి యదియుం బోవునని సూరి యెంచి దానికి లోపమును జెప్పలేదని యెన్నునది. ఉదంతరూపసంపాదనార్థమే యీసూత్రముత్పన్నమయ్యెఁగాన డుజ్జుర్ల

కము లోపింప శేషించిన యిట్టికృత్రిమోదంతములకు వువర్ణకము గలుగదని గ్రహింపవలెను. పృథ్వాదులనుటంజేసి యదంతమహద్వాచకముల డుజ్వర్ణకమే లోపించెడిఁగాని యుదంతమహద్వాచకములకుఁ బక్షమున నైన డుజ్వర్ణకము లోపింపదనియు దానశంభుమున్నగురూపములు గలుగవనియు గ్రహింపవలెను. డుజ్జునకు మాత్రమే లోపము విధింపఁబడుటంజేసియుఁ బక్షమున డుజ్వర్ణకముతోడి రూపములే సిద్ధించుచుండుటంజేసియు డుజ్వర్ణకలోపము గల్గినపుడును, డుమంతకార్యములు న్యాయమాదులు వీనికి సిద్ధించుననియే యెన్నవలెను. ఇందులకే స్త్రీత్వమును విధింపక డుజ్జోపమునే సూత్రించెనని ఫలము నెన్నునది. పృథ్వుఁడు:—ఇందు డుజ్వర్ణకము బిందువుతోడ లోపింప 'పృథ్వు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినపూర్వములు. అధర్వణునన్యశబ్దముచే నదంతపుంలింగమహద్వాచకములకే గాక రూపు (రూపము) మున్నగువానికిఁ గూడ నుత్పరూపమును గూర్చెడి. సూరి యిట్టివానిని దదృపములుగ నెంచి గావలయు నుపేక్షించెను. చింతామణి యిట్టిరూపములను గంతోక్తముగ సాధింపలేదు. నన్నయభారతప్రయోగము లిట్టి వగవడుటంజేసి కావలయు 'డుజ్జువాత్సదానాం వా' అనుసూత్రపు వ్యాఖ్యలో నధర్వణకారికాధారమున నహోబలుఁడు సాధించె. చూ. అహోబ, ప. 293 పుట.

స్త్రీలింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు, ౫౭

రమ - క్షమ - వనిత - ఘనత - విద్య - దేవత - మి ననేత్ర.

టీ. 'అనుతాం స్త్రీయాం సమానాం సర్వస్య స్త్రీసమస్య చ సులోపః.' అనునది మూలము. స్త్రీలింగములైన సంస్కృతప్రకృతుల ప్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపించును. ఇదంతములెల్ల నిష్టాసూత్రవిషయములు. ఉదంతము లుకారాంతగోశబ్దసూత్రవిహిత వువర్ణకవిషయములు. ఋకారాంతములు స్వస్వనియతస్త్రీప్రత్యయములం గూడి వచ్చునవియై 54 చే నిదంతములై యిష్టా సూత్రవిషయములగునవి, గొన్నియు నత్వస్త్రీవద్భావవిషయములైనవి గొన్నియు నగును. తక్కిన యచ్చు లంతములఁగల స్త్రీలింగశబ్దము లప్రసిద్ధములు. ఇఁక నాకారాంతములై 54 చే హ్రస్వములైన స్త్రీలింగశబ్దములును, నత్వస్త్రీవద్భావములనంది యదంతములైన యతిదిష్టస్త్రీలింగశబ్దములును యీసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము నందుట కర్హములని పరిశేషన్యాయమునఁ జేలినది. కావుననే యిందలియుదాహరణులెల్ల నదంతములుగనే చూపఁబడెను. ప్రకృతి స్త్రీలింగమైనఁ జాలును. మహదమహద్వాచకములలో నేదైనను బాధలేదు. రమా:—ఇది యాకారాంతస్త్రీలింగము. మహతీవాచకము. 54 చే హ్రస్వము దీనిచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగ 'రమ' యని యగును,

స్త్రీతిర్వగ్ద భిన్నంబను సూత్రముచే నిది యమహద్వాచక మయ్యోజిగానఁ బ్రథమైక. వచనమున మువర్ణక మమహన్నపుంసకసూత్రముచేఁ గలుగవలసి యున్నదిగాన నట్టి మువర్ణ రూపమును సంభవింపకుండఁజేయుటకే యీసూత్రము ప్రారబ్ధమయ్యెనని గ్రహించునది. కాఁగా సంప్రాప్తకమువర్ణకమును గానరాకుండఁజేయుటకే యీవిధియన్నపుడు, మహతీవాచకాదంతములకు మువర్ణకేతరవిభక్తి పరమగునపుడగు ముగాగమమును లోపింపఁజేయుటకును, నీప్రథమైకవచనలోపవిధి నుపలక్షణముగా నెన్ని ప్రైవానికిఁగల్గు ముగాగమమును నిత్యముగ లోపింపఁజేయవలె ననకతీరదు. ఘనతా:—ఇందు 'తా' అనునది భావార్థమున సంస్కృతవ్యాకృతిచే నైన ప్రత్యయము. అమహద్వాచకము. స్త్రీలింగము. హ్రస్వప్రథమైకవచనలోపములు గలుగ 'ఘనత' యని రూపమగును. మీనశేత్రా:— సంయుక్తాక్షరము తుదినున్నశబ్దముగాన నిది సంస్కృతవ్యాకృతిసరణిని, స్త్రీలింగబోధకాకారప్రత్యయయుతమై యాకారాంతమే యగును. ఇందులకు రిసీ సూత్రముక్రింది సూరివివరణమును దానిటీకయు నరయునది. హ్రస్వప్రథమైకవచన లోపములు గలుగ 'మీనశేత్ర' యగును. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు.

చరిత్రాదుల మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. శ్లో

చరిత్ర - చరిత్రము - చరిత - చరితము. అలక - అభిలాష - అక్షత - ఘోష - తరంగ - భ్రమ - విజృంభణ - వధ - వేగ - స్ఫురణ - హంస - ఇత్యాదులు చరిత్రాదులు. బాహుళకమువలన దర్భాదులకు ములోపంబు నిత్యంబు. దర్భ - పనస - ఇత్యాదులు.

టీ. 'చరితాదికశబ్దానాం రూపం తూభయథా భవేత్' అనునాధర్వణము మూలము. చరిత్రాదిగణ మాకృతిగణము. అమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకము నందఁదగిన యదంతములై యిందుఁ జేరఁదగు ననునంశమును యిందలి యుదాహరణములే స్పష్టపఱచుచున్నవి. అందును బ్రయోగానుసారముగ నీమువర్ణకలోపవిధిని బాతకు లుపయోగించిసోనవలయు ననుట కిందలి బహుళగ్రహణమే ప్రధానకారణము. 'జ్ఞాన-వృక్ష' అను నిట్టిప్రయోగము లగపడమి యథాసంభవముగ నీవిధికి దావాసంగవలె ననక తీరదు. చరిత్రశబ్ద మాదియందుఁ గల గణముగాన చరిత్రాదు లనెనని గ్రహించునది. చరిత్రాదిశబ్దముల కమహన్నపుంసకసూత్రముచే నగు మువర్ణకమునకు వికల్పముగ లోపము గలుగును. మువర్ణకలోపవిధానము ముగాగమలోపమునకును నుపలక్షణమని గ్రహించి చరిత్రను, చరిత్రచేత మున్నగురూపముల సాధించిసొనునది. బహుళగ్రహణమునంజేసి దర్భ-పనస మున్నగువానికి నిత్యముగ మువర్ణకలోపము గలు

స్వర్గనివాసులుగనే యెంచి విష్ణుదేవుఁడు; దేవుఁ డిహో వెలసెను; మహాదేవుఁడు; మున్నగురూపములసాధుత్వము నూహించునది. దేవశబ్దమున కింకొకయర్థము మృగ్యము, సురశబ్దమునకు మాత్రము మద్యమున సర్థము చూపబడితి. కాని యిందు సురయని ప్రాస్యాకారాంతముగ నిర్దేశించుటంజేసి వేల్పును జెప్ప సురశబ్దమే యీవిషయమున గ్రాహ్యమయ్యెడిది. కాన నుభయమును స్వర్గివాచకములై యగును. కాని సంస్కృతసమాసాంతగతములైన నివి సమాసపూర్వపదసంబంధమున స్వర్గివాచకములుగాకపోవుట కొన్ని యెడలఁ గలిగెడుగాన నట్టియెడల నీవిధానము గలుగకుండుటకై దేవసురశబ్దములు స్వర్గివాచకములు గావలెనను నియమము చేయఁబడియెను. భూదేవులు-భూసురులు:—అను పదములు బ్రాహ్మణులను జెప్పునవి. మఱియుఁ బదములవ్యుత్పత్తిని గమనించిన పిరు భూమియందున్నవారె యగుదురుగాని స్వర్గనివాసులు గారు. కాన నీపదములు స్వర్గివాచకములు గావు. స్వర్గివాచకములు గామింజేసి దేవశబ్దము బహువచనాంతమునైన భూదేవునియు, సురశబ్ద మేకవచనాంతమున నై భూసురుఁడనియు నుండవచ్చునని యాశ్రింది స్వర్గివాచి యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్వర్గివాచకములు గానపు డీయభయమును దక్కినశబ్దములవలె నుభయవచనములందు భూదేవుఁడు-భూసురుఁడు; భూదేవులు- భూసురులు; అని యుండునని ఫలితము. 'తిరుమలదేవుఁడు భక్తరక్షకుఁడు; దేవుఁడింట నున్నాఁడు' ఇత్యాదులందలి దేవశబ్దము భూమిస్థదేవునే చెప్పుచున్నను, నాదేవుని యీదిమస్థిరనివాసము స్వర్గమే (అనశ్వరస్థానము.)యగుటను విశ్వసించి యొనర్చిన ప్రయోగములుగ వానిని సంభావింపవలెను. స్వర్గపదమున కిట్టిసంసర్థమున కాశ్వతరైవస్థాన ముపలక్షణమని యెన్నవలసియుండును. వ్యవహారమునఁ గూడ దేవులనకుండుటయే యందులకుఁ దార్కాణము. స్వర్గివాచకములగు నీయుభయమును బ్రథమయందే గాక తక్కినవిభక్తులందును నేకత్వబహుత్వములందె 'దేవుని దేవునిచేత - దేవునికొఱకు; సురలను సురలచేత-సురలకొఱకు; అని ప్రయోగింపఁబడునని గ్రహించునది.

సురశబ్దంబు నిత్యంబుగా నసురశబ్దము వైకల్పికముగా స్త్రీతుల్యంబు లగు; సంస్కృతసమాసంబునఁ గావు. ౬౦.

సురలు - అసుర - అసురుఁడు. నిఖిలసురులు - రావణాసురుఁడు. ఎల్లసురలు - ఎల్లయసురలు - ఎల్లయసురులు.

టీ. సంస్కృతసమాసాంతమున నున్నపుడు దప్ప ననఁగా వ్యస్తమున ననఁగా స్వతంత్రప్రయుక్తములగునపుడు సురశబ్దమునకు నిత్యముగను నసురశబ్దమునకు వికల్ప

ముగను స్త్రీతుల్యత సంభవించును. తెలుఁగుసమాసము 'తుదినున్నచో' సార్వధికములైన వీనికి ముందుచెప్పినరీతిగనే యథాక్రమముగా నిత్యవైకల్పికస్త్రీతుల్యత సిద్ధించెడిది. ఇట సమాసపదముచేఁ గర్తృధారయమే గ్రాహ్యమనుట కిందలి యుదాహృతులె ప్రమాణములు. సుర:—దీనికి బూర్వసూత్రముచే బహుత్వమందె ప్రయోగము గలుగు. దీనిచే స్త్రీతుల్యత నిత్యముగ సిద్ధించునుగాన మహద్వాచకమైనను బుంలింగముగామిని 21 చే దీనితుదియత్వమున కుత్వము గలుగదు. కాన 'సురలు'అనియే రూపమేర్పడును. అనుర:—ఈసూత్రముచే స్త్రీతుల్యత సిద్ధించినపక్షమున 21-22 చే బుంలింగములకగు నుత్పడుజ్ఞులు గలుగవుగాన 'అనుర' అని రూపమగును. స్త్రీతుల్యత సంభవించనిపక్షమున బుంలింగమగుటంజేసి యుత్పమును మహద్వాచకమగుటచే డుజ్ఞులు గలుగ 'అనురుడు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినవిభక్తులందును పచనములందును నసురశబ్దమున కొకపక్షమున స్త్రీలింగకార్యములును నొకపక్షమున బుంలింగడుమంతకార్యములును గల్గుటను గమనించికొనుచు రూపసిద్ధి నూహించునది. సురశబ్దమునకు మాత్రము తక్కినవిభక్తులందు స్త్రీలింగాదంతశబ్దములకగు బహుత్వకార్యములనే చేయుచు బహుపచనరూపములసిద్ధిని గమనించునది. నిఖలసురులు:—ఇందు సురశబ్దము సంస్కృతసమాసముతుదినున్నదిగాన నీసూత్రముచే స్త్రీలింగతుల్యత సంభవించదు. పూర్వసూత్రముచే బహుత్వముమాత్రమే సురశబ్దమునకు సిద్ధించెడిది గాన 'నిఖలసురులు' అను రూపమయ్యెను. వైకార్యముల ననుసరించి సురశబ్దమునకు సంస్కృతసమాసాంతమునను, వ్యస్తమునను బహుత్వమందె ప్రయోగమగవడెడిగాని వ్యస్తమునను, బెలుఁగుసమాసముతుదిని, దీనికి స్త్రీతుల్యత గల్గుటమాత్రము విశేషమని తేలినది. కావుననే సంస్కృతసమాసమున నని సూత్రమునఁ బేర్కొనుట సార్థకమయ్యెడిది. ఎల్లసురులు:—తెలుఁగుసమాసముతుది నుండుటచే దీనికొచ్చి నిత్యముగ స్త్రీతుల్యతయే సిద్ధించెను. రావణాసురుడు:—ఇచ్చో నసురశబ్దము సంస్కృత సమాసగతమయ్యెను గాన దీని కీసూత్రముచే స్త్రీతుల్యత గలుగలేదు. దాన నసురుడని డుజంతరూపమే నిత్యముగఁగల్గెను. ఎల్లయసురులు-ఎల్లయసురులు:—ఇంద సురశబ్దము తెలుఁగుసమాసముతుదినున్నదిగాన దీనికీవిధిచే వికల్పముగ స్త్రీతుల్యత సిద్ధించెను. స్త్రీతుల్యత సిద్ధించినపక్షమున 'ఎల్లయసురులు' అనియు, నది గలుగనిపక్షమున 'ఎల్లయసురులు'అనియు రూపములుగలిగెను. వైవిధ్యముల ననుసరించి యసురశబ్దమునకు వ్యస్తమునను, తెలుఁగుసమాసముతుదిని, స్త్రీతుల్యతవికల్పముగఁ గలుగుననియు, సంస్కృత సమాసాంతమున నున్నది డుజంతమే యైయుండుననియుఁ దేలినది. కాఁగా 'సురుడు; ఉత్తమసురుడు; గొప్పసురుడు' అను ప్రయోగములు గలుగవనియు, ననఁగా నెఱుఁగు సురశబ్దమున కదంతమహాదేక పచనరూపములెల్ల విభక్తులందును గలుగవనియు, 'ఖరాసుర'

దుష్టానుర-' అను ప్రయోగములు సిద్ధింపవనియు; ననఁగా ననురశబ్దము సంస్కృతసమాసాంతమున మాత్రము స్త్రీత్వమునందడుఁ గాని తక్కినచోటులందు సర్వవిభక్తివచనములందు వికల్పస్త్రీత్వమునందు ననియు ఫలితమును గ్రహించునది. స్త్రీతుల్యత = స్త్రీలింగశబ్దముతో సమానముగుట. ప్రథమైకవచనలోపా - త్యాభావ - నిగాగమాభావములు స్త్రీతుల్యతావిధానమునకు ఫలములనుట పునరుక్తము.

దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగ నగు. ౬౧.

దూత - దూతుఁడు - యోధ - యోధుఁడు - శుంత - శుంతుఁడు. బహుళగ్రహణముచే నమహత్త్వంబునందు స్త్రీత్వంబు నిత్యంబు, సింగంబుదూతయగుజంబుకంబు.

టీ. దీని కధర్వణకారికావళివ్యాఖ్యాత యగు ద్విలింగ్రిణీ సీతారామకవిగారి కవిజనమండనవాక్యములు మూలములు. దూతమున్నగు నదంతమహద్వాచకములకు స్త్రీత్వము బహుళముగా నగును. దూతః— స్త్రీత్వ మిద్దానిచేఁ గుదిరినపక్షమునఁ బులింగతలేమి 21-22 చే నుత్పడుజ్జులురామి 'దూత'యనియే రూపమేర్పడును. స్త్రీత్వము సిద్ధింపనిపక్షమున నుత్పడుజ్జులు గలిగి 'దూతుఁడు'అని యగును. స్త్రీత్వము గల్గినపు డెల్ల విభక్తివచనములందును నదంత స్త్రీలింగశబ్ద కార్యములను, స్త్రీత్వము గలుగనియపు డదంతడుమంత కార్యములను జేయుచు రూపముల గమనించునది. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణముల ప్రక్రియ నూహించునది. వికల్పప్రవృత్తిరూపబహుళ ప్రయోజనమున కివి యుదాహృతులు. సింగంబుదూతయగు జంబుకంబుః—ఇచోఁ దూతయైనది నక్క, నక్కను జేప్పనది జంబుకశబ్దము. దీనికి దూత శబ్దము విశేషణము. జంబుకశబ్దము తిర్యగ్వాచకమగుటను దూతపదము దానికి విశేషణమగుటను జంబుకదూతశబ్దములు విశేష్యవిశేషణములు లెండును 17 విధిచే నమహత్వాలె యయ్యెడి. కాన నిందు దూత యనునది సహజముగ సందేశహరశక్తిం జేసి మహత్తనను నమహద్విశేషణమగుటంజేసి (అమహత్కృతవార్తాహరత్వమునంజేసి) యమహద్వాచకధర్మయంత్రయై యమహత్తయ్యెను. ఈగలిని నమహత్వమునందిన దూతశబ్దమునకు మాత్రము నిత్యముగ స్త్రీతుల్యత గలుగుటకే నూత్రమున బహుళపదము గృహీతమయ్యెఁగాన నిట్టి దూతశబ్దమున కేపుడు నుత్పడుజ్జులును డుమంత కార్యములును సంభవింపవనియు, నిత్యముగ నెల్లవిభక్తివచనములందును దీని కదంత స్త్రీలింగశబ్ద కార్యములే సంభవించుననియును బహుళగ్రహణముచే నను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. యోధ-శుంతః— సమాసాంతమున నున్నను నీశబ్దములకు స్వాధ్యక్షరములగువానికి బహుళముగ స్త్రీత్వము

గలుగవచ్చును. 'మహాయోధ-మహాశుంఠ.' 'యోధాసురాది శబ్దానాం స్త్రీసమత్వ మిహేవ్యతే' అని యాధర్వణము. "అస్య స్త్రీత్వబహుత్వయోరేవ ప్రయోగః. సమానే తు భూసురుండు, అనురేతి స్త్రీసమత్వప్రయోగస్తు 'ఈ యగ్నిదేవుఁ డను రకు' ఇత్యాచార్యప్రయోగాత్; ఏతత్ప్రయోగబలాదేవ ప్రభూర్వసూత్రాత్ క్వచి దిత్యనువర్త్య క్వచిత్సమానేఽసి స్త్రీత్వమితి వ్యాఖ్యానాత్ మహాయోధ; మహాశుంఠే త్యాదిరూపం సిద్ధమ్. కిం చ స్త్రీత్వబహుత్వయోః క్వచిదేకత్ర నివేశః; క్వచిత్ స్త్రీత్వస్య పార్థక్యేన వృత్తిరున్నేయా; లేన యోధ-శుంఠేత్యాద్యా స్త్రీసమాన్విధాః. ఏవం వ్యాఖ్యాన ఏవ సురాదేరంతర్గతత్వం సిద్ధతి....." అను నహోబలపండితీయ మందులకుఁ బ్రమాణము. వైవ్యాఖ్యానము నరసియే మారి 59-60-61 సూత్రముల రచించెనని గ్రహింపక తీరదు గదా! చూ. అహో. ప. పుట 313. 59-60-61 మొద లగుసూత్రములచే స్త్రీతుల్యత్వాదులనందునని యాయాశబ్దములేగాని తద్విశేషణములు మాత్రము గానేరవు. కానఁ దద్విశేషణములకు మాత్ర మవ్యానివిశేష్యముల మహ త్యామహత్వాదుల ననుసరించి డుమంతమువర్ణ కాంతకార్యములే యథార్థముగ నగు నని గ్రహించునది. ఇందులకు 'విశేష్యమాత్రే స్త్రీతా స్యాత్ డుష్టా స్యాతాం చ భేదకే' అనునధర్వణునివచనము ప్రమాణమని ముందె యుక్తము. కావున "మహాను భావులైన సురలు; అధికులైన యోధలు" అను మున్నగు పుంలింగవిశేషణములే వానికి సిద్ధించునని గ్రహింపవలయును.

వృద్ధీవాచిభూశబ్దంబునకు భువి యగు. ౬౨.

భువి . భువులు - భువిని - భువులను

టీ. 'భూదివోస్తు జౌ యత్తత్' అనునది మూలము. నేలను జెప్పెడు భూశబ్దము నకు 'భువి' అనునది ప్రకృతిగ నిల్చునని భావము. ఇది యికారాంత మగుటంజేసి యిదంత కార్యములు గలుగుటను గమనించునది. భువి:—ఇకారాంతమగుటం జేసి యిక్లా సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగును. భువి+లు; 45 చే నుత్వము గలుగ 'భువులు' అను రూపమగును. భువి + ను=భువిని. 26 చే ద్వితీయాప్రత్యయనువర్ణతోత్ప మున కిత్వము. భువి + ను:—31 చే లడాగమమును 26 చేఁ బ్రకృతి రుదియిత్వమున కుత్వములుగలుగ 'భువులను' అని రూపమగును. ఇట్లేతక్కినవిభక్తులందును వచనములందును రూపము లూహ్యములు. భూశబ్దమునకు శాస్త్రముచే భువియనుప్రాతిపదికము సాధ్యము గామిని, 48 శాస్త్రము ననుసరించి భూవు మున్నగురూపములే కలుగవలసి యుండుట చేతను, దీనిని సూరినివలించి సాధించెను. ఆత్మభూ-మనోభూ-ఇత్యాదులందలి భూశబ్దము భూమ్యర్థకము గాకుండుటంజేసి యట్టివానియందలి భూశబ్దమునకు భువి యనునది

గలుగకుండుటకొఱకుఁ బృథ్వీవాచకభూశబ్దమని సూరి సూత్రించెనని గ్రహించునది. 48 చే వీనికి ఆత్మభువు-మనోభువు-స్వయంభువు మున్నగు వుపర్ణ కాంతరూపములు గలిగెడి. పృథ్వీవాచకమైన భూశబ్దము సంస్కృతసమాసాంతమునను, నుండుట పాసంగదు. 'పృథ్వీపరస్తు భూస్సంతో నాత్మభ్యాదిరిహేవ్యతే' అనునధర్వణవచన మిందులకుఁ బ్రమాణము. దీనిచే భూస్వామి యని పూర్వపదముగ నది యుండుట నిర్దృప్తమయ్యెడిది. తెలుఁగున సాధ్యసమాసము-పూర్వపదముగను, నుత్తరపదముగను గూడనది చూపట్టదు. వలసినఁ దత్పర్యాయము లేక భవి యను భూశబ్దమున కైనరూపమును సాధ్యమునఁ బూర్వపరములుగఁ బ్రయోగింపవలయును.

నౌశబ్దంబునకు నావ యగు. ౬౩.

నావ - నావలు. మహానావ. కొందఱు నావి యనియు నాదేశం బగునందు.

టీ. 'స్తోవావౌ రై నావోః' అనునది మూలము. 'నా' అనుశబ్దమునకు 'నావ' అనునది ప్రకృతిగ నిల్పునని యర్థము. నావ:—నౌశబ్దము స్త్రీలింగమగుటచే దాని కీసూత్రముచే నైన నావయనునదియు నట్టిద యగునని యెంచి 57వే బ్రథమైక వచనలోపము చేయఁగ సిద్ధించినరూపము. నావలు:—బహువచనరూపము. ఇట్లే యదంత స్త్రీలింగశబ్దములకువలెనే తక్కినవిభక్తులందు రూపము లూహ్యములు. మహానావ:—బహువ్రీహిసమాసాంతమున నుండని స్వార్థపరమైన నౌశబ్దమునకును నీరూపము గలుగునని సూచింప 'మహానావ' అని యుదాహరించెను. ఉపసర్జనముగాక యనఁగా నన్యపదార్థముం డెల్లక స్వార్థపరమైన సంస్కృతసమాసాంతగత నౌశబ్దమునకును నావాదేశము గలుగునని భావము. బహువ్రీహిగత మయ్యెనేని సంస్కృతవ్యాకరణోక్తకార్యములు గలిగి 'అతీతసాకుడు-అతీతసాక-అతీతసాకము.' అని మూఁడులింగములందును గన్పట్టును. ఇందులకు "త్రిలింగామసి రై నావోస్సమాసే ప్రత్యయంతతా' అను నధర్వణవచనము ప్రమాణమయ్యెడిది. కొందఱు నౌశబ్దమునకు నావి యను దానింగూడ నాదేశముగఁ జెప్పిరి. 'నావి' అనునది కారాంత మగుట నిదంత కార్యముల నాపక్షమున గమనించునది. ఈపక్షమున నావులిత్యాది బహువచనరూపములు వినరాకున్నవిగాన బహుత్వమున నిత్తున కుత్వముగాదని గ్రహింపవలెను. కొందఱు అని యాభిముఖ్యముం జూపక సూరి వ్రాయుటకు బీజమిదియే యని తోచెడిది.

రైన్లౌశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు. ౬౪

ఇన్లౌసూత్రముచేతం బ్రథమైకవచనమునకు లోపంబు. రో-రై-గ్గో-గ్గో.

టీ. 'స్వాద్వక్రతమయగ్నస్య వక్రవర్ణో ద్వితీయకః. ఐకారాంతస్వరూపేణ' అనునాధర్వణము మూలము. రై-క్లాశబ్దముల యైకారాకారములకోత్వము వికల్పముగ నాదేశమగును. ఈవిధిచే వికల్పముగ నోకారాంతము లగునపుడును 'వికదేశ వికృతమనన్యవత్' అను నుక్తింబట్టి సహజమగుస్థితినే ప్రమాణముగఁ గొని 44 ఇక్లా సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపమును జేయవలెనని 'ఇక్లా' అను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. అనఁగా నిక్లాసూత్రమునందలి క్లా-రై యనునవి ప్రకృతిమాత్రబోధకములుగాని తదంతప్రకృతిబోధకములు గావని భావము. ఓత్వముగలిగినపుడు (క్లో; రో; అని) సర్వవిభక్తివచనములందును నోదంతరూపము లాహ్యములు. ఔత్వముతోడివానికిఁ బక్షమున నౌదంతరూపము లాహ్యములు. క్లాలు-క్లాలను-క్లాలచేత, రోలు-రోలను-రోలచేత మున్నగురూపములు చెవి సోకకున్నవి. స్పార్థకరములకె యివిధి.

ఐకారం బీతుల్యంబు. ౬౫.

రైని - రైకి - కైని - కైకి - వైని - వైకి.

టీ. ఐకారాంతమగుశబ్దమీకారాంతశబ్దమునకు సమమగును. ఇదినిత్యవిధానము. 26 చేనగు విభక్తికార్యము రైకారాంతములకును గలుగవలసినచుటంజేసియు, 26 విధి ప్రాస్వదీర్ఘైకారాంతపరమగుటంజేసియు వైకారాంతముల కీకారాంతతుల్యతయతిదేశింపఁబడియెను. 26 విధి కైకారాంతముల విషయములుగఁ జేయవలెనన్న నందన్నట్లే యికారతుల్యంబగు నన్నఁజాలునే యని శంకింపవగును. కాని సామాన్యముగ నికారతుల్యమగునన్న ప్రాప్త్యైకారాంతతుల్యతయు నంగీకార్యమగుటంజేసి 45వే బహువచనము పరమగునపు డగునుత్వము గలిగి రులు-రులను-రులచేత-గ్గులు-గ్గులను-గ్గులచేత మున్నగు ననిష్టరూపములు గలిగెడిఁగాన వానిని వారింప దీర్ఘైకారాంతతుల్యత విధింపఁబడియెనని గ్రహించునది. 45సూత్రము ప్రాప్త్యైకారసూత్రపరమని ఇత్తునకనుటచే స్పష్టమయ్యెడిఁగాన దానిచేనగు కార్యమీకారాంతములకుఁ దత్తుల్యములకును గలుగదు. కాన నీతుల్యత సార్థకమయ్యెడి. రై + ను:—26 చే నువిభక్తియుత్వమున కిత్వమురా 'రైని' యని యయ్యెను. రై + కు=రైకి; 26వే కువర్ణమునుత్వమున కిత్వము. ఇట్లే యీసూత్రమున కైకారాంతములైన తెలుఁగుశబ్దములును విషయములని తెలుప కై-వైశబ్దముల ద్వితీయూషష్ఠ్యైకవచనరూపము లుదాహృతములయ్యెను. కై-వై; అను మున్నగునవి 103 క్రియ. చేనైన వైకారాంతములు. ఇవి కయి-పయి అనురూపములతోడ నున్నను బహువచనమున వీనికీతుల్యతయే యగుననియు దాన కయులు-పయులు మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగుననియు సంభావించునది. మఱియు వైకారాంతములు

గానపు డికారాంతములె యగుంగాక 26 విధికి విషయము లగుట స్పష్టము. 45 విధికి విషయములు గాకుండఁజేయుటకును, 26 విధికి బాలుగాఁ జేయుటకును నీతుల్యత సమర్థమయ్యెడిది.

కంధరాదులు క్లిబతుల్యంబులు బహుళంబుగానగు. ౬౬.

కంధరము-కంధర. విధాశబ్దమునకుఁ గ్లిబతుల్యత్వంబు నిత్యంబు-విధము. కంధరా నాసికా భిక్షా దంత్రా గ్రీవా పాదుకోల్కా ప్రభృతులు కంధరాదులు.

టీ. కంధరమున్నగుశబ్దములు సంస్కృతమున నాకారాంత స్త్రీలింగములు. వీనికి 54వే ప్రాస్తవమును 57వే బ్రథమైకవచనలోపమును సిద్ధింప కంధర-కంధరలు-కంధరను-కంధరలను-మున్నగురూపములే సిద్ధించెడి. కంధరము మున్నగుమువర్ణకారంతరూపములను సంపాదించుట వక్షమున నావశ్యకమగుటంజేసియు, మువర్ణక ముగాగమములు నపుంసకాదంతములకుఁ గలుగునవి యగుటంజేసియు, 39-40 లవే బక్షమున నట్టిరూపములు గలుగ వీనికిఁ గ్లిబతుల్యత గట్టఁబడియెనని గ్రహించునది. క్లిబతుల్యము=నపుంసకతుల్యము. కంధర:—దీనిచేఁ గ్లిబతుల్యత సిద్ధించినపిదప 39 వే మువర్ణకము సిద్ధింప 'కంధరము' అని రూపమగును. క్లిబతుల్యత సిద్ధింపనివక్షమున 54 వే ప్రాస్తవము గలిగిన పిదప 57 ప్రథమైకవచనలోపము రా 'కంధర' అని రూపమగును. మువర్ణకము గల్గినప్పుడు ముగాగమాదులను, గలుగనివక్షమున మువర్ణక ముగాగమలోపాదులను యథార్హముగ గమనించునది. తక్కినశబ్దములప్రక్రియ నిట్లే యెఱుంగునది. ఇది యాకృతిగణమగుటంబట్టియు, గణాదిసకంధరాశబ్దసాదృశ్యముంబట్టియు మువర్ణకమునందఁగిన యాకారాంత స్త్రీలింగశబ్దముల నిందుఁ గూర్చుదగును. 'విధా' అనునాకారాంత స్త్రీలింగశబ్దము నిందుఁ జేర్చి 'విధ-విధము' అనురూపద్వయము సిద్ధింపవలసి యున్నదిగానఁ దన్నివారణార్థము విధాశబ్దము నిత్యముగఁ గ్లిబతుల్యమగునని వివరింపవలసివచ్చెను. దీని విధమనియే రూపమేర్పడెడిది. ఇది నిత్యరూపబహుళప్రయోజనము. ప్రాధవ్యాకర్త విధాశబ్దము సంస్కృతమునఁ బులింగమును నగునని 'విధో విధానే' అని యజయనిఘంటువునుదాహరించి పులింగరూపమునకే (విధము) తెనుఁగునఁ బ్రయోగముగాని స్త్రీలింగరూపమునకు లేదనియు దానఁ గ్లిబతుల్యత నిత్యమని వివరించు సూరివివరణ మసంగతమనియు పృక్షమిత్యాదులవలెనే విధశబ్దమునకుఁ బులింగమున కమహన్నపుంసకసూత్రముచే నదంతామహద్వాచకమగుట మువర్ణకమే గలుగుననియు, విధయనుప్రయోగ

మగవడమిఁ గంధరాదులలోఁ జేర్ప నేయవకాశము లేదనియు, దానఁ బులింగమునే గ్రహించి విధమని రూపమును సిద్ధింపఁ జేయవలెనుగాని స్త్రీలింగమును గ్రహించి క్లిబతుల్యతనుగల్పించుట యనావశ్యకవిషయమనియుఁ దెలిసి, బాలవ్యాకరణపాఠకుల నుద్బోధించినాఁడు. ఇట్లే దంష్ట్రాశబ్దంబును బులింగము నగునని వివరించి స్త్రీలింగాకారాంతమును గ్రహించి దష్ట్రయనియుఁ బులింగాదంతమును గ్రహించి దంష్ట్రమనియు రూపంబుల సాధింప నగుంగాన దీని నీయాకృతిగణమునఁ జేర్చనక్కఱలేదని నవరించి నాఁడు. 'విధము, దంష్ట్రము' అనురూపములఁ బులింగశబ్దములనుండి పుట్టించు నీ ప్రాథమ్యాకరణకర్త వ్రాత యమహన్నపుంసకసూత్రస్థమగు 'అమహన్నపుంసకములకు' అనునది ద్వంద్వమగుటను, నదంతముల కనునది దానికి విశేషణమగుటను నమర్చింపఁజాలి యున్నదనుట స్పష్టము. ఇంతవఱ కజంతశబ్దములరూపములు సాధింపఁబడియె. ఇంక హలంతప్రక్రియ నిరూపిత మగును. అచ్చుతుదింగలవజంతములు.

ఇంక హలంతప్రకరణము.

హల్లుతుదినిగలవి హలంతములు. హలంతములనుకూర్చి యైన గ్రంథభాగముగాన నిది హలంతప్రకరణ మయ్యెడి. శాస్త్రముచే గలుగు కార్యవిశేషములంబట్టి యిందజంతములగుచున్నను శుద్ధప్రకృతులు హలంతములె యగుట హలంతములనుట పొసఁగెడి.

హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామంబగు. ౬౭.

రుక్ - రాట్ - మరుత్ - వీరుత్ - కర్త - నర్త. శ్వశబ్దంబు దప్ప నకాంతంబులెల్లం బ్రథమైకవచనతుల్యంబులె యగునని యెఱుంగునది.

టీ. 'ప్రథమైకవచనతుల్యం సర్వత్ర హలంతమగుణవత్ప్రభృతి' అనునది మూలము. సామాన్యముగ హలంతశబ్దములకు సంస్కృతమునఁ గలప్రథమైకవచన రూపమే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదిక మగునని యర్థము. సంస్కృతశబ్దములకు సాక్షాత్తుగ ననగా ననుకరణము చేయక ప్రత్యయాదులతో నున్నవానికిఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశము లేమింజేసియుఁ బ్రథమైకవచనాంతమే ప్రాతిపదికమన్న బ్రథమైకవచనముతోఁ గూడిన యట్టిశబ్దమువై మఱలఁ బ్రథమైకవచనాదిప్రత్యయములు గలుగుట శాస్త్ర సంప్రదాయవిరుద్ధమగుటంజేసియు, శాస్త్రసంప్రదాయరక్షణమునకై ప్రథమైకవచనాంతంబనక ప్రథమైకవచనతుల్యమని సూరి సూత్రించెనని గ్రహించునది. దానిపంటిది గాని యదిగాదనుటంజేసి ప్రత్యయముమీద మరలఁ బ్రత్యయము గలుగలేదనుయుక్తి సురక్షితమైనది. ఇందలి యాఱుదాహరణము లాయాసంస్కృతశబ్దముల ప్రథమైకవచనరూపములు. తెలుఁగున నట్టివే ప్రాతిపదికములగునుగాన నట్లు నిర్దిష్టములయ్యెను.

ఇందు దునిలెందుదాహరణములును నకారాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనములు. ఒక్క 'శ్వన్' అనునకారాంతశబ్దముతప్ప దక్కినసంస్కృత నకారాంతశబ్దములెల్లఁ దెలుఁగునఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములే యగును. నకారాంతములలో 'శ్వన్' అనుశబ్దమును విడిచి తక్కిన మహదమహన్నకారాంతములకెల్లను వానివాని ప్రథమైకవచనములనే తెలుఁగునఁ బ్రతిపదికములుగ గ్రహించి యాయావిధత్తులఁ జేర్చి ప్రక్రియను గమనించినఁదగునని శ్వశబ్దముదప్పనను సూరియాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. హలంశములకుఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యతయు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యతయు ననుసరించే యవస్థలు ప్రాతిపదికగ్రహణవిషయమున నిందగపడెడిఁగానఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యతనిర్ధింపమిని శ్వశబ్దమునకు 70వే నిత్యముగ ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత సంభవించునని సంభావించునని. ఇని సంస్కృతశబ్దానుశాసనము గామిని సంస్కృతశబ్దముల గూఢము తెలిసింపఁబడవు. ఇఁక నాయాహలంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనము తెలుఁబడునో ద్వితీయైకవచనము లేగతి నుండునో యెఱుంగ సంస్కృతశబ్దానుశాసనము నేని దానిమార్గముచట్టి శబ్దగూఢములఁ బ్రదర్శించుగ్రంథములనేని చదివినబాలురకే మూని యిటుమొదలుకొని చెప్పినశబ్దముల ప్రక్రియ సుబోధమయ్యెడి. మఱియు నిట్లే ప్రతిపదికములకుఁ గొన్నిపట్టులు సంస్కృతభాషయందు వ్యుత్పన్నులైనవారికే సుబోధములై తక్కినవారల కగమ్యములగుట గమనించయుంటిమి. ఇట్లు సంస్కృత వాచకావాసితుల కాస్త్రసంప్రదాయములంజేసి యాంధ్రలక్ష్యలక్షణములు విరచితము లగుటఁ దెలుఁగుభాషాసహజస్థితి, తెలుఁగుజాతి సహజజీవనాధికము, సుబోధములుగాఁ జూపింపఁబడు సాహసోక్తి గాఁజాలదు. కాన నీవ్యాకరణము నెట్టివారభ్యసించ నట్లుగాఁ గొని బాలవ్యాకరణమో కాదో పాఠకులే చింతించినవలయును. హలంతముల కచటతపాంతప్రథమైకవచనరూపములే గ్రాహ్యములందగుఁగాని గజడదబాంతములు గాఁజాలవని గ్రహించునని. (జస్తవరూపములుగావని భావము.)

ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లునకగు. ౬౮

ఉగాగమాంతంబుల కిగ్లాసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపంబగు. గుక్కు - రాట్టు - మరుత్తు - వీరుత్తు. ఉగాగమంబు లేమింజేసి యుచట నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచనలోపంబులేదు. కర్తము-వర్తము-చర్తము-సుధన్వండు-సూత్రముండు.

టీ. 'ద్విత్వోత్పేద్య సర్వహలాం ప్రాసాత్' అనునది మూలము. (69) కొఱకు ఇందు కార్యములుగఁ దెలుపుట యావశ్యకమయ్యెఁగాన సుగాగమద్విత్వములు వేఱేఱు

కార్యములని తలంపక యవి వరస్పరసాపేక్షములనియే సంభావించుదగును. పూర్వసూత్రముచే బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన హలంతముల తుదిహల్లునకు హ్రస్వోకార మంతాపయవముగ నాగమమగుటయేగాక యద్దానికి ద్విత్వమును గలుగును. ద్విత్వ మనఁగా నట్టిదియే మఱియొకహల్లున్నదానింగూడుట. ఉత్పద్విత్వములనందిన యట్టి హలంతము లుదంతము లగుటంజేసి యిగ్గొసూత్రముచే వానిప్రథమైకవచనప్రత్యయము లోపించెడినని యుగాగమాంతముల కను సూరి యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. రుక్కు:—67 చే బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమగుంగాన 'రుక్' అనునది ప్రాతిపదికమగును. దీనిచే ద్విత్వోత్పత్తములుగా 'రుక్ + క్ + ఉ = రుక్కు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినరూపము లూహ్యములు. 67 చే బ్రాతిపదికములైన ప్రథమైకవచనాంతతుల్యనకారాంతములతుదిని హల్లులేమింజేసి యీవిధిచే నుత్పద్విత్వములు గలుగ నవకాశములేదనియు, స్త్రీలింగములు గాకుండుటంజేసి 57 చే బ్రథమైకవచనలోపము వీనికి గలుగదనియు, నిక నదంతములైనవీనికి మహదమహద్వాచకత్వములను బున్నపుంసకత్వములను ననుసరించి ముషర్తకడుబ్బర్తకాదులఁ గూర్చి యథార్హముగ రూపములనిష్పత్తి నొనర్చుకొనవలెననియు 'ఉగాగమంబు లేమింజేసి' యను సీక్రిందిసూరివివరణమున కభిప్రాయము. కర్త:—ఇది నపుంసకనకారాంతశబ్దప్రథమైకవచనరూపము. దీనితుదిని హల్లు లేమింజేసి యుత్పద్విత్వములు గావయ్యెను. స్త్రీలింగము గామిని 57 చే బ్రథమైకవచనము లోపించదు. ఇక నపుంసకమగుట నదంతమగుట నమహన్నపుంసకసూత్రముచే ముషర్తకము గలుగ 'కర్త'ము అని రూపమగును. ముషర్తకార్హమయ్యెగానఁ దక్కినవిభక్తివిచనములందు ముగాగమాదికార్యవిశేషముల యథార్హముగ గమనింపవలయును. ఇట్లే తక్కినరూపము లూహ్యములు. కర్తువిత్వాదిరూపములు కవిప్రయుక్తములు గానఁ బ్రాధవ్యాకర్తృవద్ధి ననుసరించి యర్హాదులం దట్టివానింజేర్పఁదగుననుట పునరుక్తము. 'సుధన్వన్-సుత్రామన్' అనునవి నకారాంతపుంలింగశబ్దములు. 'సుధన్వా-సుత్రామా' అనునవి వీనిప్రథమైకవచనములు. 51 చే వీనితుదిద్విత్వములు హ్రస్వములగును. పూర్వోక్తప్రకారమే వీనికి ద్విత్వోత్పత్తములుగాని పుంలింగములగుట 57 చే బ్రథమైకవచనలోపముగానికలుగదు. ఇకఁబుంలింగాదంతములగుటచే 21-22 చే నుత్పదుజ్జులు గలుగ 'సుధన్వండు-సుత్రాముండు' అని రూపములు సిద్ధించును. డుమంతములయ్యెగానఁ దక్కినవిభక్తులందు యథార్హముగ న్యాగమాది డుమంతకార్యము లూహ్యములు. ఇట్లే నకారాంతపుంలింగశబ్దములప్రక్రియను గమనించునది. లింగమునుగణింపక ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములు గాఁదగినవాని నెల్ల నిందుఁజేర్పఁదగునని ఫలితము. ద్విత్వముగల్గి యుగాగమము గాకుండుట సంభవింపదు.

దీర్ఘంబుమిఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ౬౯.

వాక్కు - వాకు; స్వరాట్టు - స్వరాటు.

టీ. 'ద్విత్వం తు దీర్ఘతో బహుళమ్' అనునది మూలము. దీర్ఘాక్షరమునకుఁ దరువాతనున్నహల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగా నగును. పూర్వసూత్రముచే నుగా గమద్విత్వములు పరస్పరసాపేక్షములై నిత్యముగఁ గలుగుచుండ నీసూత్రముచే ద్విత్వమును పేజుపజుచి బహుళముగ నగు ననవలసివచ్చెను. పూర్వసూత్రముచేఁ గలుగు నుత్పద్విత్వములలో ద్విత్వము మాత్రమే బహుళమనుటంజేసి ద్విత్వము రానిపక్షమునను నుత్పము నిత్యముగ సిద్ధింపనగునని గ్రహించునది. వాక్:—ఇది 'వాక్' అనుశబ్దము ప్రథమైకవచనరూపము. 67 చే నిదియే ప్రాతిపదిక మగును. పూర్వసూత్రముచే నుత్పద్విత్వములు రా 'వాక్ + క్ + క్ష = వాక్కు' అని రూపమగును. ఈసూత్రముచే దీర్ఘముమిఁదిదానికి ద్విత్వము గలుగనియెడల నుత్పము మాత్రము పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించి 'వాక్ + క్ష = వాక్' అని రూపమగును. ఇట్లే 'స్వరాట్టు-స్వరాటు' అనురూపము సూహించునది. బహుళగ్రహణమునంజేసి రాజుం దెల్పు 'రాట్' అను వ్యస్తముగ నున్నదానికి 'రాట్టు' అను దిత్వోత్పములు గల్గినరూపమేగాని యీసూత్రముచేనగు ద్విత్వము రాక యుత్పము మాత్రమే సిద్ధించిన 'రాటు' అను రూపము గలుగదని ఫలము నెన్నునది. కచటతపాంతశబ్దములే గ్రాహ్యము లిదివయ ముననని ముందే తెలుపఁబడినది. 'స్వరాట్టు-స్వరాటు' అని యుదాహరించుటంజేసి స్పార్థకపరమైనశబ్దములకును నీకార్యములు గలుగనగుననుట సూచితము.

మతుబాదికంబు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబు నామంబగు. ౭౦.

శ్రీమంతమ్ - గుణవంతమ్ - విద్వాంసమ్ - అనడాహమ్ - శ్వానమ్ - ఉపానహమ్ - అప్పరసమ్ - ఇత్యాదులు.

టీ. 'గుణవద్గణో ద్వితీయైకవచనతుల్యా భవేద్వికృతౌ' అనునది మూలము. మతుప్పిత్యయాంతములైన శబ్దములును మతుబంతములుగాని (ఆది) మఱిొన్నిశబ్దములును ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యము లగును. అనఁగాఁ బై వాని ద్వితీయైకవచనములే తెలుఁగునఁ బ్రాతిపదికములగునని భావము. ప్రత్యయాంతమువైఁ బ్రత్యయములు గలుగుట వ్యాకరణసంప్రదాయము గామిని దత్తుల్యమనెనని ముందే వ్రాయఁబడినది. 'శ్రీమంతమ్-గుణవంతమ్' అనునవి మతుబంతములు. 'శ్రీగలవాఁడు-గుణములు గలవాఁడు. అని యర్థము. మతుప్పిత్యయమునందలి మకార మొకపుడు వకార మగుంగాన 'గుణవంతమ్' అనుమున్నగు చోటులందు మకారస్థానమున వకార మగ

పడెడి. ఇందుఁ జేరఁదగినవెల్ల మకారాంతములే యైయుండును. హలంతము లేలింగము గలవైనను ద్వితీయైకవచనమున మకారాంతములగునవియే ప్రాతిపదికములుగ నిందంగీ కృతములని తెలియఁదగును. స్త్రీలింగము లగునపుడు మాత్రము రిర్ విభానాంతరము కలిమిని సంస్కృతస్త్రీలింగరూపములును గ్రాహ్యములయ్యెడి. మీఁదు చూడుండు. సంస్కృతసమములసాధనమున సంస్కృతశబ్దముల ప్రథమద్వితీయైకవచనాంతములే ప్రాతిపదికములుగ నగుంగాని యన్యము గాఁజాలదనియు నేవానికిఁ బ్రథమైకవచనాంతము ప్రాతిపదికము గాఁదగునో యేవానికి ద్వితీయైకవచనాంత మర్హమగునో యేవాని కుభయమును బరిగ్రాహ్యమగునో యనువిషయములఁ బ్రయోగముల ననుసరించు దృష్టితో నరసి తెలిసికొనవలెననియు నీసందర్భమునుబట్టి గ్రహించునది. ఈక్రింది యుదాహరణము లాయాశబ్దముల మకారాంత ద్వితీయైకవచనములు. శ్రీమంతమ్:— ఇది మతుప్పృత్యయాంతము. ఇట్లే గుణవంతమనునదియు మతుబంతమ్. అకారాకారాంతములకును అకారాకారోపధంబులకును గల్గిన మతుప్పృత్యయమునందలిమకారము వకారరూపము నందునని పాణినీయము తెల్పుచున్నది. తక్కినవానియందట్లుగాక మకారరూపముతోడనే యుండును. గుణ:—ఇది అకారాంతముగాన దీనికిఁ గల్గినమతుప్పృత్యయము మకారము వకారమై ‘గుణవాన్ - గుణవంతమ్ - గుణవతీ’ అని రూపములేర్పడెను. శ్రీత్యాదు లీకారాంతము లగుట ‘శ్రీమాన్-శ్రీమంతమ్-శ్రీమతీ’ అని రూపములేర్పడును. ఇట్లే యశన్ మున్నగునవి అకారోపధములగుట నందు ‘యశస్విన్-యశస్వినీ-యశస్వీ’ అని వకారమే యగపడును.

దానియంతిమమకారంబునకు లోపంబగు. 2౧.

శ్రీమంత - గుణవంత - విద్వాంస - అనడ్వాహ-ఇత్యాది. వీని కజంతములకుం బోలె డుజాదులు యథాయోగ్యంబుగ నగు. అతఁడు శ్రీమంతుఁడు - ఇతఁడు గుణవంతుఁడు - వానివంశము శ్రీమంతము-వీనివంశము గుణవంతము. విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము. అనడ్వాహము - శ్వాసము - అస్సరస. వక్ష్యమాణలక్షణంబుచే స్త్రీత్వంబున మతుబాదులు జ్యంతంబులే యిందు గ్రహింపంబడు. శ్రీమతి - గుణవతి-విదుషి-శుని. మహతి వాచ్యంబగునపుడు శ్రీమంతురాలు - గుణవంతురాలు-విద్వాంసురాలనియుఁ బ్రయోగింపఁదగు.

టీ. ‘అన్యేహం చ వా లుగంతస్య’ అనునది మూలము. పూర్వసూత్రముచే ద్వితీయైకవచనాంతములైన మతుబంతాదుల తుదినున్నబొల్లు మకారమునకు లోపము

నిత్యముగనగును. మకారము లోపించినపిదప నవి యజంతములగుంగాన నపుడు వాని వానిమహాతీమహాదమహద్వాచకత్వముల గమనించి యథాయోగ్యముగఁ గ్రమముగ నాలుశబ్దముతోడ సమాసమును, డుమువర్ణకములను; గూర్చుచు వానివానిరూపముల నుత్పాదించిగొనవలయును. అనఁగా నమహత్తును జెప్పనా? మహత్తును జెప్పనా? స్త్రీని జెప్పనా? యని గమనించుచు దేనింజెప్పనదైన దానికర్తృములగు ప్రత్యయాదులను గూర్చుచు రూపముల సాధించిగొనవలెనని తాత్పర్యము. శ్రీమంతః—70 చే ద్వితీయైకతుల్యమైనదియు దీనిచే మకారలోపమునందినదియునగు నామము. ఇది పురుషుని బోధించునదిగ నెన్నిన శ్రీమంతుడని డుమంతమగు. (రాముఁడు) ఆమహత్తును బోధించునదిగఁ దలంచిన శ్రీమంతమని మువర్ణకాంతమగును. (వృక్షము) స్త్రీని చెల్పినదిగ భావించిన శ్రీమంతురాలని యాలుశబ్దముతోడ సమసించిన రూపము నందును. (ధీరురాలు) ఇట్లే మహత్తును చెల్పు 'గుణవంతమ్' అనునది గుణవంతుఁడనియు, నమహత్తును జెప్పనది గుణవంతమనియు, మహాతీవాచకమగునది గుణవంతురాలనియు రూపములనందును. ఈరీతిగనే విద్వాంసుఁడు - విద్వాంసము - విద్వాంసురాలనురూపములు 'విద్వాంసమ్' అను ప్రకృతికి సంభవించును. డుజ్జువర్ణకాద్యర్థముగవని కాయాకార్యవిశేషములను నాలుశబ్దతోడి సమాసమునందినవాని కాపవిధక్షికమగు నికారమును (అచ్చిక 30) బూర్ణబిందుపూర్వకడువర్ణాదేశాదులను (అచ్చిక 11) గల్గుట తత్తద్విభక్త్యైకవచన బహువచనములందు గమనించుచు రూపముల నూహించునది. మహాతీమహద్వాచకములు గాఁజాలనివానికి మువర్ణకరూపమే గలుగునని గ్రహించునది. మహాతీవాచకము లగునపుడు సంస్కృతశబ్దములెల్ల ౬౨ చే నిందు వాని వానికి సంస్కృతమున నియతములైన స్త్రీప్రత్యయములతోడ వర్తింపనగుంగాన నీకారాంతము లయియే యుండెడి. వాని తుదిదీర్ఘమునకు మాత్రము ౨౩ చే హ్రస్వమును 44 చే బ్రథమైకవచనప్రత్యయలోపమును గలుగును. శ్రీమత్:—దీనికి స్త్రీప్రత్యయముచేరిన మహాతీవాచకమగురూపము 'శ్రీమతీ' యని యగును. ౨౩ చే హ్రస్వము 44 చే బ్రథమైకవచనలోపమును గలుగ 'శ్రీమతి'యగును. ఇట్లే గుణవత్ అనుదానికి గుణవతి యనియు విద్యవత్ అనుదానికి విద్యవి యనియు, ననడువత్ అనుదాని కనడుపాయనడాపి యనియు, శ్వన్ అనుదానికి శుని యనియు స్త్రీలింగరూపములు గలుగును. ఈగతి నివి తెలుఁగున నికారాంతము లయ్యెఁగాన వీనికిదంతకార్యములఁ దత్తద్విభక్తి వచనములందుఁ గూర్చుచు రూపముల నూహించిగొనునది. మహాతీవాచకమున 31 సంధి ననుసరించి యాలుశబ్దముతోడి సమాసమును స్వనియత స్త్రీప్రత్యయముతోడి యునికియు నను సుభయమును గలుగుట విశేషము. పక్ష్యమాణలక్షణము రెవ్వు నూత్రము.

మతుబాదులు = మతుబంతములును మఱికొన్నియును. జ్యంతములు = 'జీవ్ + జీమ్; జీన్' అను స్త్రీలింగప్రత్యయములు చేరిన యీకారాంతశబ్దములు. జీ + ఆంతములు = జ్యంతములు. జకారముపోవునదైనను సూత్రవిహితములు తద్రూపములగుట జ్యంతములను వ్యవహారము గురిచెను. మఱియుఁ బైని పేర్కొన్న ప్రత్యయత్రయమునకు లక్ష్యములైన వివిధశబ్దములనెల్ల సంగ్రహింప సూరి యిట్లు సామాన్యముగ జ్యంతమని వ్యవహరించెనని గ్రహించునది. మహతి:—ఇది మహత్తనదాని స్త్రీలింగరూపము. స్త్రీవాచకమని యర్థము. స్త్రీత్వము = స్త్రీలింగధర్మము - స్త్రీవాచకధర్మము. హలంతములైన మతుబాదులకు స్త్రీలింగమున నీకారాంతరూపములే సంస్కృతమునఁ గురిచెడిగాన మతుబాదులు జ్యంతములే యిందు గ్రహింపఁబడునని సూరి వివరించుటకుఁ గారణమని గ్రహించునది.

ముదాదులకుఁ బ్రథమైకవచనలోపంబు లేదు. 22.

ముదము - ఉపానహము - స్రజము.

టీ. 70 సూత్రముచే ద్వితీయాంతతుల్యత నందినట్టియు మతుబాదులలోఁ జేరు నవియునగు ముద మొదలగుకొన్ని స్త్రీలింగశబ్దములకుఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలుగదు. మతుబాదులలోఁ జేరిన స్త్రీలింగశబ్దములయంతిమమకారమునకు 71 చే లోపము సిద్ధించినవిదప 57 సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనలోపము గలిగి ముదమున్నగురూపములే గావలసివచ్చుటంజేసి యీసూత్రమును సూత్రింపవలసివచ్చెను. ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములై మకారాంతములై తెలుఁగునఁ బ్రతిపదికములుగ నేర్పడిన స్త్రీలింగశబ్దముల కగుప్రథమైకవచనలోపము నడ్డుటయే యీసూత్రమునకుఁ బ్రయోజనమని ఫలితము. ఇందలి మూడుదాహృతులు స్త్రీలింగములే. ముదము:—70 చే ద్వితీయాంతతుల్యతనంది'ముదమ్' అగును. 71 చే దుది మకారమునకు లోపమురా 'ముద' అగును. విదప నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకముగా 'ముదము' అనిరూపమయ్యె. 57 చేఁ బ్రథమైకలోపము ప్రాప్తముగా దీనిచే వారించినాడుగాన ముద యను ననిష్ఠరూపము గలుగదు. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు. 'ఆపదమ్' మున్నగువానికిఁ బ్రథమైకవచనలోపముగలిగి 'ఆపద' అనునీతి రూపములు సిద్ధింపవలెనుగాన స్త్రీలింగములైనను నట్టివాని నిందుఁ జేర్చక ప్రథమైకవచనలోపమునకుఁ బాలుగాఁదగినవానిని మాత్రమే యిందుఁ జేర్చునది. ఆపత్తిత్యాదులు ప్రథమైకవచనతుల్యతచే సాధ్యములగు. ముదాదులకని సూత్రమున సంతిమమకారలోపము చేసినరూపమును నిర్దేశించుటబట్టి యీశబ్దములు మతుబాద్యంతర్గతములని స్పష్టమయ్యెడి.

ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యంబులు విభాషనగు. 23.

ఋత్విజాఁడు - ఋత్విక్కు - నీవృతము - నీవృత్తు. ఋత్విగానికం
బాకృతిగణంబు.

టీ. “ఋత్విక్” అను మొదలగునవి వికల్పముగ ద్వితీయాంతతుల్యము లగును. 70 సూత్రస్థమగు నాదిపదముచే బోధ్యమగునీ ఋత్విగానికము మతుబాద్యంతర్గణము. ద్వితీయాంతతుల్యములు 70 చే నగును. అపుడు 71 చే వానియంతిమవకారము లోపించును. కాన ‘ఋత్విజః; ఋత్విజ’ అని యగును. ఇపుడు పులింగమహద్వాచకాదంత శబ్దమయ్యెగాన 21-22లచే నుత్పడుజ్ఞులు గలిగి ‘ఋత్విజాఁడు’ అని రూపమేర్పడును. ద్వితీయాంతతుల్యము గానిపక్షమున 67 చే బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమై 68 చే నుత్పద్విత్వములు గలిగి ‘ఋత్విక్ + క్ + ఊ = ఋత్విక్కు’ అని రూపమగును. డుమంతమగు నపుడు డుమంతకార్యములను గానపుడు యథాసంభవములగు ప్రథమైకవచనలోపాది కార్యములను గమనించుచు మిగిలిన విభక్తివచనములందు రూపముల నూహించునది. నీవృచ్ఛబ్జ మమహాత్తును దెలుపునదిగాన ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమగునపుడు (నీవృతః; నీవృత; నీవృతము) మువర్ణకము గల్గును. ఈసూత్రముచే బ్రథమైకవచనాంతతుల్యమగునపు డుత్పద్విత్వములు గలిగి ‘నీవృత్; నీవృత్ + త్ + ఊ = నీవృత్తు’ అని రూపమేర్పడును. ఇట్లే ద్వితీయైకవచనమున మకారాంతములై ప్రథమద్వితీయైకవచనాంత తుల్యత్వములను చెండిటిని బొందఁదగినవాని నిండేలింగముగలవానినైనను క్షేర్పి రూపముల సాధించిశాసునదని యిది యాకృతిగణమును సూరిమాట కభిప్రాయము. నీవృచ్ఛబ్జము దేశవాచకము. 70 చే నిత్యముగ వీనికి ద్వితీయాంతతుల్యత సిద్ధించుచుండుటంజేసి ప్రథమాంతతుల్యతయుఁ బక్షమునఁ గుదుర్ప 70 విధికి వికల్పపువృత్తిని గూర్చి నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెననుట స్పష్టము.

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతుప్తకారంబున కానాచేశంబు
విభాషనగు. 24.

హనుమానుఁడు-హనుమంతుఁడు-భగవానుఁడు-భగవంతుఁడు -
ఇత్యాది.

టీ. కొన్నిచోటులందు మతుబంతములైన శబ్దములందలి మతుచ్చృత్యయమునకు సంబంధించిన తవర్ణమునకు ‘అన’ అనునది, యాచేశము వికల్పముగనగు. ‘అన’ అని యదంతముగ నాచేశించుట డుజర్థమె యనుట స్పష్టము. హనుమత్:—ఇందు ‘మత్’ అనునది మతుచ్చృత్యయభాగము. అందుఁ దుదిబొల్లుతకారమునకు ‘అన’ అనునది

యాదేశముగాఁగ 'హనుమ+అన=హనుమాన' అని ప్రాతిపదిక మేర్పడును. ఇపుడిది యదంతపుంలింగమహద్వాచకమగుట నుత్పడుజ్జులు 21-22 లచే గలుగ హనుమానుఁడని రూపమగును. ఇట్లే 'భగవత్' అనుమతుబంతము దీనిచే 'భగవ+అన=భగవాన' అని యదంతమై యుత్పడుజ్జులనంది భగవానుఁడనియగును. డుమంతమగునపుడు డుమంతకార్యముల న్యాగమాదులను గమనించునది. ఇవి రెండును మతుబంతములేగాన 'అన' అనునదాదేశము గాకున్నవక్షమున 70 చే ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములై (హనుమంతః-భగవంతః) 71 చే నంతిమమకారలోపమునంది యదంత మహత్పుంలింగములగుట 21-22 లచే నుత్పడుజ్జులనంది హనుమంతుఁడు భగవంతుఁడను రూపములందును. ఋత్విగాదులవలె బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములగునన్నను 'హనుమత్ భగవత్' అనువానికిఁ బైరూపములు సిద్ధింపనవకాశములేమిని ఆనాదేశమును సూత్రింపవలసివచ్చెనని గ్రహించునది. వీనికిఁ బ్రథమైకవచనరూపములు హనుమాత్, భగవాత్ అని యుండునుగాన నదంతములు గాఁజాలమిని, ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత యే సంభవించుటను ఆనాదేశమైనపుడు గల్గునట్టివిరూపములు గలుగఁజాలవు. ఇందు హనుమచ్ఛబ్దమునకు మాత్రము హనుమ యనురూపము, కవిప్రయుక్తమై యగవడెడి. 'హనుమాత్' అనుప్రథమైకవచనమును బ్రాతిపదికముగ నంగీకరించినను దుదినకారము పోవుటకు శాస్త్రములేమిని మకారమునకు హ్రస్వము గల్గిన హనుమరూపము సిద్ధింపనవకాశము గన్నట్టకున్నది. విశ్వకర్తృత్వాదినకారాంతములకు 'విశ్వకర్తా' అను మున్నగు దీర్ఘాంతరూపములే ప్రథమైకవచనమున నుండెడిగాన 54 చే హ్రస్వము గల్గినపిదప 75 చే నిత్యస్త్రీత్వము సిద్ధింప విశ్వకర్తృమున్నగునవేర్పడెడిగాని యిది యట్టిదీర్ఘాకారాంతప్రథమైకవచనరూపముగలది గామి హనుమరూప మేర్పడ నవకాశము లేదు. మఱియుఁ దుదిహల్లునకు లోపము గల్గుట సాంతశబ్దములతుది సకారమునకే యిందు సంభవించెడి గాన 'హనుమాత్' అనుదానితుదినున్న పొల్లునకారము పోవుటకు విధియు నగవడదు. 77 లో నాంతమగు మనుజసంజ్ఞగా నెన్ని చేర్తమన్న నిది నహజనాంతము (హనుమత్) గామిని, స్త్రీత్వాభావమున దుశ్రాపమనివార్యమగుటను, నంతిమాక్షరలోపవిధానాభావమునను, నట్లొనర్పనవకాశము గలుగదయ్యెను. మఱియు నిది మతుబంతమగుటచే నవశ్యము 70 చే ద్వితీయైకవచనతుల్యమే గావలసి యున్నది. ప్రథమైకవచనతుల్యత్వము నంగీకరించిన నంతిమాక్షరలోపవిధ్యభావమున 68 చే 'హనుమాన్న' అని రూపము గావలసివచ్చినది. ఇంక నకారలోపమును విధించి చతుర్థభు ఋత్విగ్విప్రవాచక బ్రహ్మశబ్దమునకువలె నిత్యస్త్రీత్వమును విధించిన హనుమరూప మేర్పడెడి. ఇట్లేయొక్క శబ్దమును సాధింప నిన్నిసూత్రముల రచింపనేల యనియొ హనుమ

రూపము కావించితమనియొ 'హనుమాన్' అనుప్రకృతినుండిగల్గిన తద్భవమనుట యుచితమనియొ నూరి దీనిని సాధింపక విడిచెను. పర్ణలోపము ప్రకృతిదృష్టిని వికృతి సగపడుటఁ దద్భవపక్షమునె నూరి యాదరించి యుండనీవును. పర్ణలోప-పర్ణాగమ-పర్ణ వ్యత్యయములు ప్రకృతికంటె వికృతియందుఁ గ్రొత్తగఁ దోచుటయే తద్భవపక్షమున లాక్షణికుల యాశయము గదా! కావుననే శబ్దరత్నాకరకర్త 'హనుమ కనిలజాఁ డనియె' అను భారతప్రయోగమును జూపుచు వైకృతముగా దీనిని నిర్దేశించుట పొసఁగెడి. పర్ణలోపాలులు గానరామిని హనుమానుఁ డనుదానిని 'హనుమాన్' అను ప్రకృతినుండి పుట్టినభవముగా లాక్షణికులు తీర్మానింపఁజాలరైరి. ఇంక హనుమంతుఁ డిత్యాదులు ద్వితియైకవచనాంతత్యులుములై. యుత్పడుజ్జులను మాత్రమె యందిన పగుట నట్టివానిం గూడఁ దద్భవములుగ నిరూపింపలేరైరి. చింతామ-గ్యాధర్వణ, బాల సరస్వతీ-యాహోబలపండితీయములు హనుమ రూపమును సాధింపఁ దద్భవమనియొ తలంచినవనఁదగును. అహోబలపతి 'హనుమానుఁడు; భగవానుఁడు' అనువానిని ప్రథమైకవచనాంతప్రాతిపదికములనుండి దీర్ఘముమీఁద ద్విత్వము బహుళమును విధియందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి యిట్టియెడల నుత్పము నిత్యముగఁజేసి డుపర్ణకమును గూర్చి యుత్పాదించెను. ఈపక్షమున నాతఁడుత్వాంతమువై బహుళగ్రహణమునంజేసియే పుష్కలకము వీనికిఁ గాదని తలంచియుండును. బాలవ్యాకరణమున నిగ్దాసూత్రముచే నుగాగమాంతంబులకుఁ బ్రథమైకవచనలోప మనివార్య మగుటచేతను బహుళగ్రహణముచే 'ఊగాగమము నిత్యముగనగుట; ప్రథమైకవచనలోపము గలుగకుండుట; డుపు పర్ణకములలో డుపర్ణకమే కలుగుట;' అనునిన్నియసంభవకార్యములను సంభవింపఁ జేయుట యసంభవమయ్యెకమని యెన్ని నూరి యాలోచన విడిచి ఆనాదేశమును విధించి సాధుత్వ మవ్వానికి సంపాదించెనని గ్రహించునది. ఈప్రకరణమున మూల మగపఱచినవానికిఁ దప్పఁ దక్కినసూత్రములరచన కహోబలుని 'అన్వేషిం చ వా లుగంతస్య' అను మున్నగుసూత్రములవ్యాఖ్యయే మూలమనుటకు సందియము లేదు. (చూ. అహోబ. పుటలు 312-312.) తత్వమరయ సుభోచ్చారణార్థోకారము 'హనుమాన్; భగవాన్;' అనువానితుదిని గావ్యవహరమున హనుమాను అనునట్టిరూపము లయ్యెననియొ 'హనుమత్' అనుశుద్ధప్రకృతియందలి పాల్గుతకారముతుదిది లోపింప హనుమరూపమయ్యెననియుఁ దోచెడి.

విశ్వకర్తాదులకు స్త్రీత్వంబగు. 24.

స్త్రీలింగత్వాదిదేశంబుచేత నుత్పడుజ్జులు లేవని యెఱుంగునది. విశ్వకర్త - కృష్ణవర్మ - అశ్వత్థామ - యువ - యజ్ఞ - ఇత్యాదులు.

టీ. విశ్వకర్త మున్నగు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన మహద్వాచకనాంత ప్రాతిపదికములకు స్త్రీత్వము నిత్యముగఁ గలుగును. స్త్రీత్వాతిదేశముచేఁ బుంలింగత్వము చెడుటంజేసి 21-22 లచే నుత్పడుజ్జులు గలుగవు. 57 వేఁ బ్రథమైకవచన ప్రత్యయము నిత్యముగ లోపించును. వీనికి 'విశ్వకర్త' అనుమున్నగుదీర్ఘకారాంతరూపములు ప్రథమైకవచనములు. 54 వే హ్రస్వము. స్త్రీత్వము నిత్యమగుటంజేసి 57 వేఁ బ్రథమైకవచనలోపము కాఁగా 'విశ్వకర్త' మున్నగురూపము లేర్పడెడిది. విశ్వకర్తృడు మున్నగురూపములు గలుగవని తాత్పర్యము. 'కస్యచిన్మనుజసంజ్ఞాయాం డుజ్ఞాంతాన్న విధీయతే' అని యధర్వణుఁడు మనుష్యులపేరులగువానికే యిట్లు డుజ్ఞు రాకుండుట తెల్పును. దీని విశ్వకర్తాశ్వాతామేత్యాదులే సూరి చెప్పిన స్త్రీత్వమున కర్హములని యధర్వణునియాశయము విశదమయ్యెడిది; సరస్వత్యహోబలపతుల ననుసరించి సూరి "యువా-యజ్ఞ" అను మఱిొన్ని నాంతములకును స్త్రీత్వమును గూర్చి డుమంతములు గాకుండ నడ్డి కృతార్థుఁ డయ్యెను. ప్రాథవ్యాకర్త విశ్వకర్తృఁడనియు రూపంబని సూత్రించి 'విశ్వకర్తృనిహూతు' అని యుదాహరించి డుమంత మగుటను నుత్పనిగాగమములచే న్నవ్వుపఱచుచు భారత ప్రయోగ ద్వైవిధ్యముంబట్టి యాసూత్రమును సవరించెను. పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ బ్రయుక్తమైన నిగమశర్తరూపము నిందుఁ జేర్చి సాధింపనగును. 77 నందు నాంతములగు మనుజసంజ్ఞలలో విశ్వకర్త నిగమశర్తాదులం జేర్పమి నవియాసూత్రముచే నగు నిత్యస్త్రీత్వమునకే విషయము లగుట న్నవ్వుపడియెం గానఁ బ్రాథవ్యాకర్త సవరణము సార్థకము. గుప్తార్థప్రకాశిక, ప్రాథవ్యాకర్త డుమంత మగుటకిచ్చిన 'విశ్వకర్తృనిహూతు' అనుప్రయోగమును 'విశ్వకర్త కుఁగూతు' అని సవరించి బాలవ్యాకర్త సిద్ధాంతమునే సార్థకముచేసె. యతిప్రాసనిర్బంధములేని సీసపద్యము నందలి తావగుట ఛందోభంగము గాకుండ నెట్లు సవరించినను దగుంగాని తండ్రికిని బుత్రికకును గల జన్యజనకసంబంధముంబట్టి యట్టిసంబంధము నెఱింగించునది షష్ఠీతత్పురుషమే యనువిషయము ననుసరించయు వైపాతము బహుపుస్తకగతమగుట ననుసరించయు 'ఇమ్ముగ విశ్వకర్త' అను మొదలగు ప్రయోగములం గాంచియు డుమంత స్త్రీత్వ రూపములు రెండును భారతకర్తకు సమ్మతములే యను ప్రాధాశయముతో నట్లు ప్రాథవ్యాకర్త వర్తించె ననఁదగును.

చింతామణియందలి హలంతశబ్దసాధనప్రక్రియను సహజముగ గమనించిన విశ్వకర్తాదులను బ్రథమైకవచనతుల్యములనే ప్రాతిపదికములుగ గ్రహించి యగుణ పద్ధతిప్రక్రియకే పాలుచేయవలసి యుండుటంజేసి యగుణపద్ధతిపరితములకైన నిత్య సులోపమున విశ్వకర్తయవయజ్ఞేత్యాదిరూపములే గలిగెడి. సాధారణముగ మహా

ద్వాచకనాంతములు, దుద్రహిశములైయే ప్రయోగసిద్ధమగుటయు వ్యాకృతి బహుళ ప్రయోగానుసారీ యగుటయు నట్లగుటకుఁ బ్రబలప్రమాణములు. మఱియు నిట్టివానిని ద్విత్వీయైకవచనతుల్యములుగ గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుటకుఁ బ్రయుక్తరూపసిద్ధి సిద్ధింపమి నవకాశములేదుగదా! ఇఁక గుణవదగుణవద్దణనిత్యకాస్త్రములకు వీనిని బాలు సేయక శుద్ధసంస్కృతప్రాతిపదికములను బ్రాతిపదికముగ గ్రహించు మూఁడవ పద్ధతి లోనివానినిగా నెంచి యంతలోపమునకుఁ బాలుసేయుదమన్న సంతలోపము వైకల్పిక మగుటను నది గలుగనిపక్షమున నాంతములగు విశ్వకర్తృదులకు ద్విత్వోత్పత్తయోగ్యత లేకుండుటను, ద్విత్వోత్పత్తములు చేసినచో 'విశ్వకర్తృన్ను' అను మొదలగు ననిష్టరూపములే గలుగవలసివచ్చుటను వీనిని గుణవదగుణవద్దణభిన్నమగు, శుద్ధసంస్కృతప్రాతిపదిక ముల గ్రహించి యంతలోపాది వైకల్పికవిధులచే దుములం గూర్చు మూఁడవగణ మున నిల్చు నవకాశ మగపడదు గదా; కాన నేవిధముగఁ జూచినను జింతామణి నను గరించి ప్రథమైకవచనతుల్యప్రాతిపదిక గ్రహణనులోపములచేతనే వీనికి బహుళ ప్రయుక్తరూపసిద్ధి భావగుట స్పష్టపడుటంజేసి చింతామణి ననుసరించు సూరియు విశ్వకర్తృదులకు నిత్యస్త్రీత్వమునె యతిదేశించి రూపసిద్ధిసేయుటయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు నిట్టియాశయముతోడనే దుమంతరూపము దుస్సాధమని యెంచి విశ్వకర్తృఁడనియు రూపంబని నూత్రించి సాధించుటయు జరిగెనని తోచెడిది. కాని 'క్వచిన్నజనంజ్ఞాయాం డుజ్ఞాంతాన్న విధీయతే' అను నాధర్వణము, మూలము డుజ్ఞాప్రమునే, సాధించుటను సమర్థించుటంజేసి, విశ్వకర్తృదులు, మూలమతమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్యములై హ్రస్వమునంది, పిదప దుమంతములు నిత్యముగనైనవే యని నమృవలసియున్నది. కాని యగుణవద్దణాంతర్గతములగు వీనిప్రథమైకవచనమేల నిత్యముగ 'అగుణవతాం సర్వ హలాం సోఽస్థోఽపః' అనుదానిచే లోపింపదనుశ్చంకయాపక్షమున బాధింపకమానదు. కాన గుణవదగుణవద్దణవ్యతిరేకగణమునంజేర్చి శబ్దప్రకృతిని నామముగ నెన్ని (విశ్వకర్తృన్) 'అన్యేషాం చ వాలగంతస్య' అనుసూత్రమునందలి భాషార్థకవాకారమును కాస్త్రసంప్రదాయముంబట్టి వ్యవస్థచేసి యిట్టిసకారాంతముల కంతలోపము నిత్యమని యెంచి పిదప డుజ్ఞును వీనికి గూర్చుట కేవల డుజ్ఞాప్రసాధనమున కంతకంటె నుత్తమ మార్గమని తోచెడిది. స్త్రీత్వాదిదేశ మేకవచన బహువచనసాధారణమని భావించియుఁ బ్రథమైకవచనలోపము స్త్రీత్వమున కుపలక్షణముగఁ దలంచియు బహువచనముల నివాని కుత్వము సిద్ధింపదని యెంచి ప్రయుక్తప్రసిద్ధములను యజ్జలు బ్రహ్మలు మొదలగువానిని సాధించిశాసవలెను.

మహద్వాచకమయిపుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వంబగు. ౭౬.

బ్రహ్మ-ఈశబ్దము చతుర్ముఖ ఋత్విగ్విపులకు వాచకంబు తత్వ తపోవేదయోగ వాచకంబగు నేని బ్రహ్మము నాబడు

టీ. మహత్తును బోధించునట్టియుఁ బుంలింగ మగునట్టియు బ్రహ్మశబ్దమునకు స్త్రీత్వము నిత్యముగ నగును. ఇది 'బ్రహ్మ' అని ప్రథమైకవచనతుల్యంబగును. ౧౩ చే డీర్ఘమునకు హ్రస్వము. దీనిచే స్త్రీత్వము నిత్యముగఁ గలుగ 57 చే బ్రథమైకవచనలొపము నిత్యముగ నగును. కాన 'బ్రహ్మ' అని రూపమగు. ఇది సృష్టికర్తను, ఋత్విజాని ననగా యజ్ఞకర్తచే ధనముఁ గొని యజ్ఞముచేయుచువానిని, బ్రహ్మజానిఁజెప్పును. ఈమూఁదర్థములం జెప్పునపుడే దీనికేతత్సూత్ర విహితస్త్రీత్వము గుఱిరెడి. 'వేదస్తత్వం తపో బ్రహ్మ' అనుదాని ననుసరించి తత్వతపోవేదములం జెప్పునదేని యమహదదంత మయ్యెడిగాన మువర్ణకమునంది 'బ్రహ్మము' అనురూపమునందును. కాన 'బ్రహ్మఁడు' అని మహత్తుం లింగమైనపుడును, 'బ్రహ్మ' అని యమహదదంతమైనపుడును, రూపము లుండవని ఫలితమును గ్రహించునది. డుమంతరూపము దీనికిఁ గలుగదని ఫలితము. స్త్రీత్వమున స్త్రీలింగ కార్యములను మువర్ణకమునందిన నమహదదంత కార్యములను మిగిలినవిభక్తివచనములందు గమనించుచు రూపముల సాధించికొనునది. తత్వశబ్దము పరమాత్మబోధకము. తత్వ తపోవేదవాచకము బ్రహ్మశబ్దము నపుంసకమై యగుటంజేసి సూత్రమునఁ బుంలింగం బగు బ్రహ్మశబ్దమున కనిన, నిష్టరూపసిద్ధి కలుగుచుండ మహద్వాచకదళమేల యనావశ్యకముగ సూరి చేచ్చె ననుశంక కవకాశము గలదు. కాని, బహువ్రీహిసమాసాంతమున నున్నదై యన్యపదార్థమును బోధించునిది యొకపుడు పుంలింగమయ్యు మహద్వాచకము గాకుండుట సంభవించెడిగాన నట్టిచోటులందు స్త్రీత్వము గలుగకుండుటకై మహద్వాచకదళముం జేర్చెనని గ్రహించునది. 'ఆశ్రితబ్రహ్మము స్వర్గము' అనుచో బ్రహ్మశబ్దము స్వర్గమును జెప్పునదిగానఁ బుంలింగమయ్యు మహద్వాచకము గామి స్త్రీతుల్యము గాలేదు. మహద్వాచకదళమునే యాదరించి పుంలింగదళమును బరిత్యజితమన్న నపుంసకమైన పరమాత్మ వాచక బ్రహ్మశబ్దము మహద్వాచకమయ్యుఁ బుంలింగము గామి దానికి స్త్రీతుల్యత సిద్ధింపకపోవలసివచ్చును. కాన సూత్రస్థములగు పుంలింగ మహద్వాచకదళములు చెండును సార్థకము లనక తప్పదు. 'పుం బ్రహ్మణో వేదసత్వ హ్రస్వత్వేనైవ సంస్థితిః' అనునాధర్వణము మూలము.

ఆత్మేమనిజంతంబులకు నాంతములగుమనుజసంజ్ఞలకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౭౭.

ఆత్మ-ఆత్మము-ఆత్మఁడు; మహిమ-మహిమము; అణిమ-అణిమము; గరిష్ఠ-గరిష్ఠము; లఘిమ-లఘిమము; దేవశర్మ-దేవశర్మఁడు.

టీ. 'అత్త'న ఇమనంతానాం డావా' అనునదియు, 'క్వచిన్నజసంజ్ఞాయాం డుష్మాంతాన్న విధీయతే' అనునాధర్వణమును మూలములు. ప్రథమైకవచనతుల్యములు గాఁదగిన వీనిలో నాల్గైమనిజంతములకు స్త్రీత్వరూపమును, మనుజసంజ్ఞ యగు దేవశర్మ మున్నగువానికి 75 వే బులింగరూపమును, సంభవింప నవకాశములేమి నీవిధాన మావశ్యకమయ్యెను. అత్త౯ శబ్దమునకును నిమనిచ్ ప్రత్యయంతములకును మనుష్యుల సంజ్ఞల కనఁగాఁ బురుషుల పేరులం జెప్పనట్టి నాంతశబ్దములకును స్త్రీత్వము బహుళముగ నగును. పైని పేర్కొన్నవి ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములై తెలుఁగన నామములగును. 'అత్త' ఇది అత్తన్ శబ్దప్రథమైకవచనము. 54 చే హ్రస్వము. మహద్వాచకమై దీనిచే స్త్రీత్వమునందనియపుడు డుజంతమై అత్తుఁడగును. అమహద్వాచకమగునపుడు మువర్ణకాంతమై 'అత్తము' అనురూపము నందును. స్త్రీత్వము గల్గినపక్షమున 57 వే బ్రథమైకవచనలోపము గల్గి మహదమహద్వాచకములకు రెండిటికిని 'అత్త' అనురూప మేర్పడును. మహిమ మొదలుకొని నాల్గును ఇమనిచ్ ప్రత్యయంతముల కుదాహరణములు. 'మహిమా' మున్నగునవి వీని ప్రథమైకవచనరూపములు. 54 చే హ్రస్వమును, దీనిచే స్త్రీత్వమును, దిదప 57 వే బ్రథమైకవచనలోపమును గలుగ 'మహిమ' మున్నగురూపము లేర్పడును. ఈనాల్గును నమహద్వాచకములై యగుటచే స్త్రీత్వము రానిపక్షమున నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకార్తములై 'మహిమము - అతిమము-గరిమము-లఘిమము-' అనురూపముల నందెడిని. దేవశర్మ:—ఇది మనుజసంజ్ఞ, ఒకని పేరునుట. దీని ప్రథమైకవచనము 'దేవశర్మ' అని యుండును. హ్రస్వమును దీనిచే స్త్రీత్వమును గలుగఁ బ్రథమైకవచనలోపము గల్గి 'దేవశర్మ' అని యగును. స్త్రీత్వాభావమున మహద్వాచకమగుట డుమంతమై 'దేవశర్మఁడు' అని రూప మేర్పడును. స్త్రీత్వము గల్గినపుడు స్త్రీలింగకార్యములను, బ్రథమైకవచనలోపము ముగాగమాదుల కుపలక్షణమును విషయమును, గమనింపవలెననుట పునరుక్తము. మూలము డాప్రత్యయము స్త్రీలింగసూచకముగను దలంచుటంజేసి 'అత్త' రూపము సుసాధమనియు నది వికల్పమునుటంజేసి యంతలోపముచే 'అత్తము - అత్తుఁడు' సుసాధములయ్యెడిననియు సెంచెనని తోచెడిది.

మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు కాజశబ్దము రాజునాఁబడు. 2౮.

రాజు-ఖగరాజు. అమహత్త్వంబునందు-రాజము-వృక్ష రాజము ఉపసర్జనత్వంబునందు-హతరాజుఁడు పరశురాముఁడు.

టీ. 'దుఃస్యాత్పదా రాజ్ఞః' అనుచింతామణియు, దానిని "స్వార్థప్రధానే భావే స్యాద్రాజ్ఞో దుః పుంసి చేతనే" అని వివరించునాధర్వణమును మూలములు

మహద్వాచకమై యితరపదార్థమును బోధింపని రాజశబ్దమునకు 'రాజు' అని స్త్రీసమముగఁ బ్రథమైకవచనముండును. అనఁగా మహత్తును జెప్పనదయ్యు బహువ్రీహి సమాసాంతమున నున్నదానికి మాత్ర మీవిధి గలుగదని తాత్పర్యము. రాజశబ్దమునకని అకారాంతముగ సూత్రమున నిర్దేశించుటంజేసి తత్పురుషకర్తృధారయసమాసములకుది నున్నటజంతమై అకారాంతమైన రాజశబ్దములకును స్వార్థపరములగుటంజేసి యివిధి గలుగుట సూచితము. స్వార్థపరమునా నితరపదార్థమును జెప్పకుండుట, బహువ్రీహిని రాజశబ్దమన్యపదార్థమును దెల్పిడిగాన నందుఁ దాబోధించునర్థము స్వార్థపరముగాఁ జాలమి నట్టిచోటులందలి దీనిధికి విషయము గాదని గ్రహించునది. ప్రథమైకవచనాంత తుల్యముగఁగాని; ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యముగఁగాని; గ్రహించినను, నీరూపము గలుగఁజాలదుగాన సూరి దీనిని నిపతించి సాధించెనని గ్రహించునది. మఱియు నకారాంతములు సాధారణముగఁ బ్రథమైకవచనాంతతుల్యములే గాదగుటచే విశ్వకర్తృత్వాదులవలె "రాజ" అను రూపమే గలిగెడి. కాన నిపతించుట యావశ్యకమయ్యెను. నిపతించుట ప్రయోజనశూన్యమగుంగాన దీనిపై వుడుజ్వర్ణకములు గలుగవని గ్రహించు నది. రాజు. భగరాజు:—ఇచ్చోదత్పురుషసమాసాంతమునందలి రాజశబ్ద మితరపదార్థ బోధకముగాక భగాధిపతీసూచకమే యగుటంజేసి దీనికిని రాజురూపము గల్గెను. మహత్వమునందనుటంజేసి యమహద్వాచకమగునెడల 'రాజము' అని మువర్ణకాంతమై అగును. అమహత్వమునఁ బ్రథమైకవచనతుల్యమే యిది యగుంగాన ౧౩ చే హ్రస్వాంతమును, నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకాంతమును నగునని భావము. ఇట్లే పృక్షరాజశబ్దమును పృక్షగతమగుశ్రేష్ఠత్వమునే దెల్పునదగుటచే నమహద్వాచక మయ్యెడిగాన మువర్ణకాంతమే యగునని తాత్పర్యము. హతరాజుఁడు పరశురాముఁ డిత్యాదులందలి రాజశబ్దము స్వార్థపరముగాక పరశురాము నన్యపదార్థమును బోధించునదగుటంజేసి మహద్వాచకమయ్యు రాజురూపమునందక తాబోధించునర్థమున కాధారమగుపదమున కగులింగమునే పొందియుత్పడుజ్జుల నందెనని గ్రహించునది. ఇట్లే మహద్వాచకమై స్వార్థపరమైన రాజశబ్దమునకు రాజు రూపము గలుగుటను గమనించునది. దీని విస్తృతి సంఖ్య 10 సూత్రము టీకలో నరయునది. భగరాజశబ్దము భగరాజురూపము నందినట్లే పృక్షరాజశబ్దమును 'పృక్షరాజు' అనురూపము నేల యందరాదని శంక గలుగకపోదు. భగపృక్షశబ్దములు రెండును నమహద్వాచకములే యైనను దత్పురుషోత్తరపదములే యైనను భగశబ్దము ప్రాణివాచకమును పృక్షశబ్ద మప్రాణివాచకమును నగుటచేత భగరాజశబ్దము తుదినన్నరాజశబ్దము ప్రభువును జెప్పనదగుటయు పృక్షశబ్దముతుది నున్నదట్లు సమర్థముగాక శ్రేష్ఠతావాచకమగుటయు సంభవింపెడిగాన భగరాజశబ్దము

భగరాజురూపమునే పృక్షరాజశబ్దము పృక్షరాజమునరూపమునే పొందునని సంభా
 వించునది. ఆధిపత్యము ప్రాణినిష్ఠమును బ్రాణివిషయకమును నగుటచేత జడముల కట్టిస్థితి
 పంభవింపజాలదనుట యయుక్తికము గాఁజాలదు. మహత్త్వమును వివక్షించినచో
 రాజురూప మప్రాణివాచకములకును గావచ్చుననుట పునరుక్తము. కాఁగాఁ బ్రాణివి
 యక ప్రభుత్వద్యోతకములగు స్వార్థ పరములగు రాజన్ శబ్దములకెల్ల రాజురూపము
 గలుగునని ఫలితము తేలినది.

జగదీంద్రజిత్తులతకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. 2౯.

జగము - జగత్తు; ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తు. ఋత్విగాదియగుటం
 జేసి యింద్రజితుండనియు వాడంబడు.

టీ. ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములైన 'జగత్'; ఇంద్రజిత్' అనుశబ్దముల
 తుదినున్న పొల్లుతకారమునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ప్రథమైకవచనతుల్యము
 లైన వీనికి ద్వితీయత్వములు గలిగిన రూపములే గుదిరెడి. మఱియు 'ఇంద్రజిత్'
 అనుదానిని ఋత్విగాదులలోఁ జేర్చినను 'ఇంద్రజితుండు' అనియే రూపము
 గలిగెడి. ఋత్విగాదికము మతుబాద్యంతర్గణమని ముందె యుక్తము. ఎట్లు చూడ
 నను దుదితకారము పోవురూపము సంభవింప నవకాశముగపడదు నీవిధి యూర్హ
 మయ్యెను. 'జగత్' ఇది జగచ్ఛబ్దప్రథమైకవచనరూపము. 67 చే ప్రథమైకవ
 నాంతతుల్యమై యిందు నామమయ్యెను. దీనిచే దుదితకారము లోపింప 'జగ' అ
 అకారాంతప్రాతిపదిక మేర్పడును. పిదప నమహన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకముగ
 జగమని రూపమగును. దీనిచే దుది పొల్లుతకారము పోనిపక్షమున 63 చే సుత్వద్విత్
 ములు గలిగి యిగ్లావిధిచే బ్రథమైకవచనము లోపించి 'జగత్తు' అని రూపమగును
 ఇట్లే 'ఇంద్రజిత్' అను నింద్రజిచ్ఛబ్దప్రథమైకవచనాంతతుల్యప్రాతిపదికము తుదినున్న
 'త్' అనునది దీనిచే లోపింప 'ఇంద్రజి' అగును. పిదప నిగ్లా సూత్రముచే నికారా
 మయ్యెగానఁ బ్రథమైకవచనలోపము రా 'ఇంద్రజి' అనియుఁ బొల్లుతకారము పో
 వక్షమున ఋత్విగాదిగణమునం జేర్చి ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమును 'ఋత్విజ
 అనుదానిని నామముగా గ్రహించి 71 చే తుదిమకారమునకు లోపముచేసి 'ఇంద్రజి
 అని యకారాంతప్రాతిపదిక మేర్పడినపిదప 21-22 చే నదంతమహద్వాచకముగ
 సుత్వడుజ్జులఁ గూర్చి 'ఇంద్రజితుం' డనియును రూపములను నిష్పాదించికొనవలె
 తక్కినవిభక్తివచనములందును నీవిధుల కనుగుణముగఁ గార్యముల నూహించి
 రూపముల గమనించునది.

సాంతంబులతుదిసకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. ౮౦

ఉరము-ఉరస్సు - వక్షము - వక్షస్సు - అర్చి - అర్చిస్సు - ధనువు-
ధనుస్సు - ఆయువు - ఆయుస్సు. బహుళ గ్రహణంబునంజేసి పయగి
ప్రభృతులసకారంబునకు లోపంబు లేదు. పయస్సు - పయస్సు - సరస్సు.

టీ. 'సాంతాదవయఃప్రభృతేః స్తోపః' అనునది మూలము. రిగి చే నుత్పద్విత్వ
ములు నిత్యముగ సంప్రాప్తములుగా నీవిధి యారబ్ధము. అమహద్వాచకములైన సకా
రాంతశబ్దములతుదిసకారమునకు లోపము బహుళముగ నగును. సాంతముల కనుటంజేసి
యివి ప్రథమైకవచనాంతతుల్యములు గావనుటయు శుద్ధప్రకృతులనుటయు స్పష్టము.
'ఉరన్' ఇది యురశ్శబ్దప్రకృతి. దీనితుదిపొల్లుసకారము లోపింప 'ఉర' అగును. విదప
నమహన్నపుంసకవిధిచే నకారాంతనపుంసకమగుట మువర్ణకాంతమై 'ఉరము' అని రూప
మగును. ఇట్లే సకారాంతముల తుదిసకారమునకు లోపముచేసి యథాసంభవముగ
నాయావిధులచే ము-పు-వర్ణ కాదులం గూర్చుచు దక్కినరూపముల నూహించిఁకొను
నది. సకారలోపము గలుగనిపక్షమున రిగి చే నీయుదాహృతులకెల్లను నుత్పద్విత్వ
ములు గలిగిన ఉరస్సు మున్నగురూపములగు టూహ్యము. సకారాంతనపుంసకములకు
పయన్ - పయన్ - సరన్ మున్నగువానికి సకారలోపము దీనిచే గలుగకుండను, దాన
మువర్ణకరూపము లవానికి సిద్ధింపకుండను జేయుటకు నూత్రస్థబహుళశబ్దము సమర్థ
మగును. బహుళ గ్రహణముచే పయము - పయము - సరము మున్నగునవిప్యరూప
ములు సకారలోపముచే నేర్పడునవి సిద్ధింపవని భావము. నేటికావ్యములలో సరశ్శబ్ద
మునకు మాత్రము సరమని రూపమగపడెడిది. హార్యమున సరశబ్దమకారాంత
పుంలింగముగాని సకారాంతనపుంసకము గామి సరమురూపము సిద్ధింపనగును. మీఁది
నూత్రము ననుసరించి యిందు సకారాంతము లమహద్వాచకములే చేరదగునని
గ్రహించునది సకారాంతములం బ్రకృతులనే గ్రహించెనన్ను బ్రథమద్వితీయైక
వచనాంతతుల్యత్వముల విధించు నుభయవిధులకంటె భిన్నముగ మూడవమార్గము
మూలమువలె నంగీకరించెనవలెను. లేదా ప్రథమాంతముమీఁది విసర్గలు సకారజాత
ములేయగుట సకారమునే తుదినున్నట్లెంచి ప్రక్రియను నడపెననియేని భావింపవలెను.

మహద్వాచకంబులగుసాంతంబుల కంతలోపంచేని ద్వితీయైక
వచనాంతతుల్యత్వంచే నగు. ౮౧.

అంగిరుఁడు - అంగిరసుఁడు - ఉగ్రశ్రవుఁడు - ఉగ్రశ్రవసుఁడు -
ప్రచేతుఁడు - ప్రచేతసుఁడు - ఊర్ధ్వరేతుఁడు - ఊర్ధ్వరేతసుఁడు.

అ. అనుబంధము. 70. నకారాంతశబ్దముల తుదిసకారమునకు లోపము నుండి తుదిసకారముదల ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యతగాని యగునని సూత్రార్థము. అంగి - 71. — ఇది నకారాంతముల వ్యాచరము. దీనిచే దీనితుదిసకారము లోపింప 'అంగి' అని అనుబంధమున వేర్పడును. పదవ 21-22వే నుత్పదుజ్ఞులు గలుగ అంగిరుడని గూడ వేర్పడును. తుది సకారము లోపింపనిపక్షమున 'అంగిరసమ్' అని ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత గలుగును. 71 వే నంగిమమకారలోపము. పదవ 21-22వే నుత్పదుజ్ఞులు అంగి అంగిరసమ్ అని గూడము సిద్ధించును. ఇట్లే - 'ఉగ్రశ్రవన్ - ప్రచేతన్ - ఉర్ధ్వచేతన్' అని నకారాంతముల గ్రహించి యంతలోపముచే ఉగ్రశ్రవుడు - ప్రచేతుడు - ఉర్ధ్వచేతనుడు అనునూపములను, 'ఉగ్రశ్రవస్ - ప్రచేతస్ - ఉర్ధ్వచేతస్' అని ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములను నానుములుగా గ్రహించి 71 వే నంగిమమకారలోపమును 21-22 లవే నుత్పదుజ్ఞులను నూర్చి 'ఉగ్రశ్రవసుడు - ప్రచేతసుడు, ఉర్ధ్వచేతనుడు' అనునూపములను సాధించి నునది. 80-81-83 విధముగాను ఇది నకారాంతములను బ్రధమైకవచనసమ్యములుగా నంగీకరింప లేదన నుటకు నకారాంత ప్రకృతులనే నానుములుగ నంగీకరించి ప్రక్రియ చూపెననుటయు స్పష్టము.

చేధ పురోధ పురోధనుడు. ౮౨.

చేధశబ్దమునకు నిత్యంబుగాఁ బురోధశబ్దమునకు వైకల్పికము గా నుండి స్త్రీచంద్రనంబులు దీనిచే నివరింపబడియె.

అ. 'అబ్రహ్మణా' చేధశబ్ద ప్రార్యతే వైవ సంస్థితి' అను నాధర్మము మూలము. ఇందుఁ జూపిన నామ సంజ్ఞానములను సాంతములైన మహద్వాచకములు. 81 వే నంగిమమకారలోపము. దీని ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వంచే గలుగవలసి యున్నది. అట్లుగాను చేధనుడు, పురోధనుడు అనునూపములే సిద్ధిచెడి. కాన నీనిపాతవిధి యోగ్యము. నకారాంతములకు వేనిని బ్రధమైకవచనాంతతుల్యత సంభవింపదనుటయు శబ్దాంతకారాంత ప్రకృతుల ప్రసంగమునందు లగుటయు ముందె నిరూపితము.

చేధశబ్దమునకు చేధ అనియును పురోధశబ్దమునకు పురోధ, పురోధనుఁ దలయును నూపములు బ్రధమైకవచనమునఁ గల్గును. పురోధశబ్దమునకు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత చేధనుడు అనియును పురోధనుఁడను నూపమే యేర్పడెడిగాని పురోధ నూపము గలుగ నవకాశము లేమిని దీనిని నూడ దానిలో నివరించి సాధించెనని గ్రహించువది. 81 సూత్రముచే నగునంతలోపమును, నంతలోపము జరిగినపదవ నుత్పదుగ్రహించువది. 81 సూత్రముచే నగునంతలోపమును, నంతలోపము జరిగినపదవ నుత్పదుగ్రహించువది.

డుజ్జులు గలుగకుండ స్త్రీవద్దావమును, వేధశృబ్దమునకు నిత్యముగ నివర్తించబడెననియు నక్కార్యములు పురోధశృబ్దమునకు వికల్పముగఁ గలుగుటయును నవి రానివక్షమున 81 చే ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమగుటయును, నివర్తితము లయ్యెననియు సూరి న్రాయు వేధశృబ్దమునకను సీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. వేధన్:—ఇది సాంతమహా ద్వాచకమగుటచే నంత లోపము 81 చే వికల్పముగఁ గలుగుచుండ నిత్యముగను, బిదప 21-22 చే నుత్పడుజ్జులు రాకుండ 57 చే బ్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగను, నివర్తితము లయ్యెననియు, ఇట్లే 'పురోధన్' అను సాంతమహాద్వాచకమునకుఁ బూర్వ సూత్రముచే సలోపమును 57 చే బ్రథమైకవచనలోపమును వికల్పముగ నగుటయును బక్షమున ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యమగుటయును నివర్తితములయ్యెననియు సూరి నివర్తన ప్రక్రియను నిర్వచించెనని తాత్పర్యమును గ్రహించునది.

మనః ప్రభృతులసకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాషనగు. ౮౩.

మనసు - మనస్సు-శిరసు-శిరస్సు-సదసు-సదస్సు. సలోపంబయ్యె నేని - మనము - శిరము - సదము.

టీ. అమహాద్వాచకములైన సాంతశబ్దములకుదినకారమునకు ద్విత్వము వికల్ప ముగ నగును. ద్విత్వము మాత్రమే వికల్పమనుటంజేసి యుత్పత్తి, ద్విత్వము రానపుడు నిత్యముగఁ గలుగునని గ్రహించునది. 6౮ చే నిత్యముగ నుత్పత్తిద్విత్వములు గలుగవలసి యుండ నీవిధి ద్విత్వము మాత్రము వికల్పముగఁ గూర్చుట కారబ్ధమయ్యెనని యూహించునది. మనన్:—దీనిచే దుదినకారమునకు ద్విత్వము రానివక్షమున నుత్పత్తి మే కలిగి 'మనన్ + ఉ=మనసు' అని రూపమగును. ద్విత్వము గల్గినపుడు 'మనన్-న్-ఉ= మనస్సు' అని రూపమగును. ఈరెండును గలుగనపుడు 80 చే దుదినకారము లోపించి మువర్ణకాంతమై మనసునురూప మేర్పడును. ఇట్లే తక్కినవానికిని నుత్పత్తి-ద్విత్వో-ద్విత్వ-మువర్ణకముల తోడి మూడురూపము లేర్పడుటను గమనించునది. అమహాద్వాచక సాంతముల కుత్పత్తి-ద్విత్వో-ద్విత్వ-మువర్ణకరూపములను, మహాద్వాచక సాంతముల కంత లోప-ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యత్వములచే దుజంతరూపములను, గ్వాచిత్రముగ నమహా త్సాంతములుగొన్ని నిత్యముగ మువర్ణకమునందరాని వగుటను, నట్లే మహాత్సాంతములు గొన్ని నిత్యముగ స్త్రీతుల్యము లగుటను, బ్రకరణమునుబట్టి యథాసంభవముగ గ్రహింప వలెను. సూత్రములందు - సాంతనిర్దేశమునంజేసి ప్రథమైకవచనతుల్యములు మాత్రము సాంతములు గాఁజాలవని గ్రహింపఁదగును. మూలము గుణవద్గణశబ్దములు ద్వితీయైక వచనతుల్యములును, నగుణవద్గణశబ్దములు ప్రథమైకవచనతుల్యములును నగునని

కాసించి యీరెంటును జేరనివి యథావస్థిత శుద్ధప్రాతిపదికములే నామములగు ననియు నభిప్రాయమును సూచించెను. సూరి యట్టిమార్గము నాదరింపమి 67-70 సామాన్యవిధులకు సాంతశబ్దప్రాతిపదిక స్వీకారప్రక్రియ విరోధించెడి. కాని సున్న నకారజాతముగాన సకారాంతముగ సహజస్వరూపముంబట్టి నిర్దేశించెనన్న సంతగ నట్టి విరోధము తోఁపదని తోఁచెడి.

ద్యుహృచ్ఛబ్జంబులకు దివి హృది యగు. ౮౪.

దివి - దివులు - హృది - హృదులు.

టీ. 'భూదివోస్తు జాయత్తత్' అనునది మూలము. ద్యుహృచ్ఛబ్జములనునది సమాసము. ఇందు 'ద్యు' అనునది దివ్ శబ్దమును బోధించెడి. (ద్యౌః) సమాసమున దివ్ శబ్దమును ద్యురూపమున బోధించుట యవిరుద్ధము. ప్రథమద్వితీయైకవచనాంతములు నామములుగ గ్రహించినను నీరూపములు గలుగవుగాన వీనిని నివర్తించవలసి వచ్చెను. ద్యుశబ్దమునకు దివి యనియు హృచ్ఛబ్జమునకు హృది యనియు బ్రథమైకవచనము లగునని భావము. ద్యుహృచ్ఛబ్జముల సంస్కృత సప్తమ్యైకవచనములు ప్రాతిపదికములుగ తెనుఁగున వాని కేర్పడునని తాత్పర్యము. ఇకారాంతప్రాతిపదికము లేర్పడుటం జేసి యిగ్లౌ సూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచన లోపమును బహుత్వమున 45 చే నుత్తమును మున్నగు నిదంతకార్యముల గమనించుచు, రూపముల సాధించిన నది. ద్యుశబ్దమునకు దీనిచే దివి కలిగిన పిదప నిగ్లౌసూత్రముచేఁ బ్రథమైకవచనము లోపింప 'దివి' యని ప్రథమైకవచనము సిద్ధించును. 'దివి + లు' - 45 చే నుత్తము రా దివులని యగును. ఇట్లే తక్కినరూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. హృచ్ఛబ్జమిందుఁ బ్రయోగదృష్టిని గ్రత్తగ గృహీతము. దివియనుదానిం గొండఱు వికృతిగా నెన్నినను, నిందు సమముగానే యెన్నఁబడి ప్రక్రియ చూపఁబడెను. 'ద్యౌ హృత్తు' అను ననిష్ఠరూపములు గలుగకుండుటే యీవిధికిఁ బ్రయోజనమని ఫలితము.

స్త్రీలింగంబులెల్ల స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీప్రత్యయంబులంగూడి
యిందుఁ బ్రవర్తిల్లు. ౮5.

నామము. స్త్రీప్రత్యయాంతము. తత్సమము.
కర్తృ ... కర్త్రీ ... కర్త్రి.
జనయితృ ... జనయిత్రీ ... జనయిత్రి.
భాగ్యశాలిక ... భాగ్యశాలినీ ... భాగ్యశాలిని.
బుద్ధిశాలిక ... బుద్ధిశాలినీ ... బుద్ధిశాలిని.

నేత్రి' అను నీకారాంతములకు హ్రస్వము గూర్చినరూపము లలాక్షణికము లసాధువు లయ్యెడి. సంస్కృతముననే వానికికారాంతత సిద్ధింపనియపుడు తెలుఁగున నవ్వాని కిదంతత పాసఁగుట యసంభవమని తాత్పర్యము. మిననేత్ర:—ఇం దంత్యవర్ణ మకారము. దానికిఁ బూర్వముననున్నది సంయుక్తవర్ణముగాన నిది సంయోగోపధ మయ్యెను. అంత్యవర్ణమునకు ముందున్నదాని కుపధయని పేరని ముందె తెలుపఁబడినది. ఇట్టి సంయోగోపధములలోఁ బైని బేర్కొన్న అక్షరాత్మాదులగు నెనిమిదిశబ్దములకేగాని యితరములకు జీవ్ కలుగమింజేసి యవి యీకారాంతములు సంస్కృతమున స్త్రీత్వ విపక్షయందుఁ గాఁజాలవు. కాన మిననేత్ర-పద్మనేత్రాదిసంయోగోపధంబులు సంస్కృతమున స్త్రీత్వమున టాబంతములే గాఁదగుటంజేసి యీకారాంతములుగ భ్రమించి హ్రస్వముఁ గూర్చి ప్రయోగించిన మిననేత్రపద్మనేత్రీత్యాదు లసాధువు లని యంగాదులకను సూరి యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. తెనుఁగునఁ బరసపర్ణ స్థానమునను బిందువిడుట యాచారమైనను నాబిందువుకూడికచే వర్ణములు సంయుక్తములగుననియే భావించి అంగ-కంఠేత్యాదుల సంయోగోపధంబులుగనే గ్రహింపవలయును. అంగాదులలోఁ జేరని మిననేత్రీత్యాదులకు సంయోగోపధంబులకును నీకారాంతత తెలుఁగున గొన్నిచోటులందుఁ గవిప్రయోగములఁ జూపట్టెడి. ముగ్ధబోధాది సంస్కృతవ్యాకృతులం దంగాదిభిన్నములకును నీకారాంతత యంగీకృతమై చూపట్టు: ఇట్లుండ 'నేత్ర' అనుఋకారాంతము స్త్రీత్వమున 'నేత్రీ' అని జీబంతము (ఈకారాంతము) గాఁదగుఁగాన మిననేత్రీత్యాదులందలి నేత్రీశబ్దమునకు మినముల నేలనది యని కొందఱర్థము చెప్పఁచు నుపమేయము నిరూపితముగాకున్నను మినములకును నేత్రములకును సాటి కవిసమయప్రసిద్ధమగుటచే నుపమానముచేతనే యుపమేయమును దానియందము మున్నగుననియు గమ్యములగునని దలంతురు. ఇట్లే పద్మనేత్రీత్యాదు లందును బద్మములఁ శాసించునదని యర్థముచేసి పదములకును నేత్రములకును సాదృశ్యము సహజముగ నుండుటచే నేత్రములయందము పద్మములసారను ధిక్కరించునని గమ్యము ననుమానింతురు. ఈరీతిగ వీని సాధుత్వపరికల్పనమున కొక కృత్రిమమార్గము గనుపట్టుననుటకె పైవిషయము నిరూపితము. కాని యిట్టివాని కుపమిత సమానమే ప్రసిద్ధమును నదియే యుపమానోపమేయసాదృశ్యప్రతిపాదన శక్తమును నని యంగీకరింపక తీరదు.

సామాన్యముగ సంస్కృతశబ్దములలో నదంతములకు స్త్రీత్వవిపక్షయందు 'టావ్' అను ప్రత్యయమును 'పన్-చన్' అనునవంతమందుఁగల శబ్దములకు 'డావ్' అనునదియు 'వ్య' అనునదంతమందుఁగల వానికి 'చావ్' అనునదియుఁ గలిగి ప్రకృతు

లూకారాంతము లయ్యెడి. ఇట్లే 'జీవ్-జీవ్-జీన్' అనువానిసంబంధముచే గొన్ని యీకారాంతము లగును. అట్లే, 'డోజ్' అనునది చేరుటచే గొన్ని యీకారాంతము లూకారాంతము లగును. తిప్రత్యయయోగముచే యువన్ శబ్దమునకు యువతి యనురూపము నందును. ఇట్లాయీస్త్రీప్రత్యయముల కలయికచే నేర్పడిన స్త్రీలింగములలో ప్రాస్వాంతమగుయువతి యనుదానిని యథావస్థితముగను దక్కినదీర్ఘాంతములను ప్రాస్వము గూర్చియుఁ దెలుగున స్వీకరించి వానివానికి ప్రాస్వాంతముల కగుకార్యములఁ జేయుచు నాయావిభక్తులందును వచనములందును, రూపముల నుత్పాదించి కొనవలసియుండును. ఆయాస్త్రీప్రత్యయములు చేరునపుడు ప్రకృతులందుఁ గల్గెడు నచ్చులలోపము మున్నగు నవాంతరకార్యవిశేషముల నాద్యవ్యాకరణమునుబట్టి తెలిసికొనవలెను.

మహాతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులకుఁ గ్లిబత్వంబు విభాషనగు. ౮౬.

పద్మలత మనోహారి - పద్మలత మనోహారిణి-హృద్యంబగువిద్య-హృద్యయగువిద్య. మొదవులలోఁ గపిల వరిష్ఠంబు-కపిల వరిష్ఠ.

టీ. 'ఉభయవిధమహాతీనామ్' అనునదియు, 'అప్రాణివాచినామత్ర భవే దమహతాం స్త్రీయామ్, ద్విధావిశేషణం తత్ర మానం సువచసాం వచః' అని దానిని వివరించు నాధర్వణమును మూలములు. స్త్రీవాచకములు గానట్టి స్త్రీలింగశబ్దములవిశేషణములకు నపుంసకలింగత్వము వికల్పముగనగును. ఇయ్యది స్త్రీవాచకములుగాని సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దములకు విశేషణములైన సంస్కృతశబ్దములకు సంబంధించినవిధి. సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణములు కారకము 19 సామాన్యవిధి ననుసరించి స్త్రీలింగములే గావలసియుండ స్త్రీత్వమేగాక నపుంసకతయుఁ గలుగునను విశేషము నీవిధి తెలిపెడి. సామాన్యముగ శబ్దములు ప్రాణివాచకములును నప్రాణివాచకములును నని ద్వివిధములగు. ఆం దప్రాణివాచకములును బ్రాణివాచకములలో స్త్రీతిర్యక్కులను జెప్పనవియును నమహత్తులు నాఁబడును. ఆయమహత్తులలోను, కొన్నిస్త్రీలింగములును గొన్ని యస్త్రీలింగములును నగును. ఆస్త్రీలింగములలోను గొన్ని స్త్రీవాచకములును గొన్ని స్త్రీవాచకములు గానివియు నగును. 'రమా-గౌరీ-పద్మాః' అనునట్టివి స్త్రీవాచకములు. 'లతా-మతిః-భూః-కురరీ' అనునట్టివి స్త్రీలింగములు. స్త్రీలింగములలోనన్నియు స్త్రీలను బోధించునవి గాఁజాలవనియు, నందుఁ గొన్ని స్త్రీవాచకములును గొన్ని ప్రాణివాచకములును గొన్ని యప్రాణివాచకములును గాఁజాలనని

తాత్పర్యము. మైని వివరించిన స్త్రీలింగశబ్దముల విధముననుండు స్త్రీలింగసంస్కృతశబ్దములలో స్త్రీవాచకములుగాని యెల్ల సంస్కృత స్త్రీలింగశబ్దములకు విశేషణములైన సంస్కృతపదములకు స్త్రీలింగత్వమును నపుంసకలింగత్వమును గలుగునని యాసూత్రమున కభిప్రాయము. మహాతీ=స్త్రీ. స్త్రీని బోధించునదని భావము. మహాతీతరము=స్త్రీని జెప్పనిశబ్దము. మహాతీతరస్త్రీలింగములు=స్త్రీనిబోధింపని స్త్రీలింగములైన సంస్కృతశబ్దములు. పద్మలత మనోహారి:—పద్మలతాశబ్ద మాకారాంతస్త్రీలింగము. స్త్రీలింగమైనను స్త్రీనిజెప్పుదుగాన మహాతీతరము. ౧౩ చే హ్రస్వముచేయఁ జెలుంగునఁ గల్గిన రూపము. పూర్వసూత్రముచే నియతస్త్రీప్రత్యయములతోడిఁ బ్రవేశ మంగీకృతము. ఇట్టిపద్మలతాశబ్దమునకు 'మనోహారిన్' అనునది విశేషణము. దీనికి నపుంసకలింగమును నీవిధిచేఁ గలుగునుగాన 'మనోహారి' అను నపుంసకలింగవిశేషణము గుడియెను. నపుంసకత్వము గలుగనిపక్షమునఁ బద్మలతాశబ్దము స్త్రీలింగమగుటఁ దద్విశేషణమగు 'మనోహారిన్' అనుదానికిఁ గారకము 19 చే స్త్రీలింగమే సిద్ధించెడిఁగాన 'మనోహారిణీ' అను జీబంతరూపమే సంభవింపఁగాఁ జెలుంగున దానికి హ్రస్వముఁ గూర్చు 'మనోహారిణీ' యగును. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణమునందలి విద్యాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఇది స్త్రీని బోధింపదుగాన నమహాతీవాచకము. దీనికి విశేషణమగునది హృద్యశబ్దము. దీనికి నపుంసకత్వ మివిధిచేఁ గలుగ నమహాన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణకాంతమై హృద్యమని యగును. హృద్యమగువిద్య యని భవత్యర్థప్రవహితముగా (అగు)ఁ జూపుట స్పష్టార్థము. ఇట్లే తృతీయోదాహరణము. కపిలశబ్దము గోవాచకము స్త్రీలింగము. స్త్రీవాచకము గామి మహాతీతరము. దీనివిశేషణమగు పరిష్కశబ్దమునకుఁ గ్లిబత్వముఁ గల్గిన పక్షమున మువర్ణకాంతమై పరిష్కమనియు స్త్రీత్వమే గల్గినపుడు పరిష్క యనియు నుండును. ప్రాణివాచకములైనను నప్రాణివాచకములైనను, స్త్రీవాచకములుగాని స్త్రీలింగశబ్దములకే యివిధి గలుగుననుట కుదాహరణత్రయ మియఁబడినది. దీని స్త్రీలింగస్త్రీవాచకములు భిన్నములనియు స్త్రీలింగములైనవెల్ల స్త్రీవాచకములు గాఁజాలవనియు స్త్రీవాచకము మాత్రము స్త్రీలింగముగానోపుననియు (దారకళత్రశబ్దములతప్ప) ఫలితము లేదనినది. మహాతీతరస్త్రీలింగముల కనుటంజేసి మహాతీవాచక స్త్రీలింగముల విశేషణములు స్త్రీలింగములే యగునని గ్రహించునది. దారకళత్రశబ్దములలో దారశబ్దమునకు బహుత్వమందె పుంస్త్యము నియతమగుటంజేసి స్త్రీవాచకమైనను స్త్రీలింగముగామిని నదంతామహద్వాచకమగుటను దారములనియు; నేకత్వమునఁ బుంస్త్యము గుదురమిని, 'నిజాగ్రదారన్; నయవిదుదార;' అను మున్నగు ప్రయోగము లగపడుటను, నేకత్వమున టాబంతమైనగలిని 'దార' అని స్త్రీలింగరూపమే యేర్పడుననియు; గళత్ర

శబ్దము స్త్రీవాచకమైనను నిత్యనపుంసక మగుటచే నమహాన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణ కాంతమె యయి 'కళత్రము, కళత్రములు' అనురీతిగ నుండుననియుఁ జెలియవలయును. కాఁగా స్త్రీవాచకములయ్యె నీరెండును స్త్రీలింగములు గామింజేసి వీని విశేషణముల కేలింగము గలుగునో యని సంవియము పొడమక తీరదు. సంస్కృతశబ్దముల లింగమశిష్యమగుటంజేసి యివ్వపయమున నీరెండుశబ్దములందలి. స్త్రీవాచకత్వమునే యాధారముగఁ గొని యెట్లయెడల వీనివిశేషణములు స్త్రీలింగములే యగుననియు నుత్తమశీల దార-మనోహరిణి కళత్రమనియే యేతద్విశేషణములు స్త్రీలింగములైయుమటు ననియు గ్రహింపవలెననితోచెడిది. కారక 19 చే విశేష్యలింగవిభక్తివచనములే విశేషణముల కగుటను గమనించునది. ఇంక నిది సంస్కృతస్త్రీలింగములకు సంస్కృతశబ్దములు విశేషణములగునపుడగువిధియని తేలివదిగానఁ జెలుంగున లింగము లేమింజేసి స్త్రీవాచకాంధ్రశబ్దములకు పడఁతి మున్నగువానికి విశేషణములైన సంస్కృతశబ్దములకేలింగము గల్గునో మఱియు స్త్రీవాచకములుగాని తెలుఁగుస్త్రీసమశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణముల కేలింగము గలుగవలయునో మారి విశదపఱుపమి నరయవలసి వచ్చినది. తండ్రి-అన్న మొదలగునవి స్త్రీసమములైనను మహద్వాచకము లగుటచే వానిసంస్కృతవిశేషణములు పుంలింగములగుననియు పడఁతి-లచ్చి మున్నగునవి స్త్రీసమములైనను నవి స్త్రీవాచకము లగుటంజేసి వానిసంస్కృతవిశేషణములు స్త్రీలింగములే యగుననియుఁ, జెట్టు-పిట్ట-మున్నగునవి స్త్రీవాచకములు గాక స్త్రీసమములగుటంజేసి వానిసంస్కృత విశేషణములు నపుంసకములే యగుననియు గ్రహింపవలెనని తోచెడిది. మహాదమహావృహతీవాచకత్వము ననుసరించి స్త్రీసమాంధ్రశబ్దముల సంస్కృతవిశేషణములలో మహాద్వాచకవిశేషణమునకుఁ బుంలింగమును, నమహాద్వాచకవిశేషణమునకు నపుంసకమును, మహాతీవాచకవిశేషణమునకు స్త్రీలింగమును నగునని సామాన్యముగ ఫలితము గ్రహింపఁదగు. దీని 'భాగ్యకాలిని పడఁతి - బుద్ధిమతి - ఉవిద' అని స్త్రీవాచకాంధ్రశబ్దముల విశేషణములు స్త్రీలింగములే యగుననియు, 'మనోహరము-నెమిలి - హృద్భయగు విద్రే-సుందరమగుచందమామ' అని మహాతీవాచకభిన్న స్త్రీసమవిశేషణములు నపుంసకములే యగుననియు ఫలితమును గ్రహించునది, కొన్ని స్త్రీసమము లయ్యె స్త్రీవాచకములుగ నెన్నుట చూపట్టెడిది. 'మిన్నేరు' అనునది యాకాశగంగాబోధకము. ఈపక్షమున నిది యమహాద్వాచక స్త్రీసమమగును. కాన దీనిసంస్కృతవిశేషణము 'రమ్యము మిన్నేరు' అని మువర్ణకాంతమె గావలెను. కాని గంగను స్త్రీవ్యక్తిగా నెన్ని. 'శివజటాజూటవాసిని మిన్నేరు' అని స్త్రీలింగవిశేషణమును నిల్పుటయొక గాననగును. ఇంక సామాన్యముగ విశేషణములైన యచ్చుతెలుఁగుపదము లవిభక్తికములును, స్త్రీసమములును, నలింగ

ములును నగుట సంస్కృతాసంస్కృతవిశేష్యముల విశేషణములగు దెలుఁగు శబ్దముల కేలింగము గలుగుననువిషయము విశదీకరింప నక్కఱలేదనియు నట్టివి తమ సహజరూపముతోడనే (స్రీసమ) యెల్లపు డొప్పుననియుఁ జెప్పనొప్పును.

భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు. ౮౭.

భవదాదులగు హలంతసర్వనామంబులకును శత్రురేఖాంతాదు లకును దెనుఁగుభాషయందు వ్యవహారంబు లేదని యర్థము. సమాసంబులం దొలుతం గదిసి యిందుం బ్రయుక్తంబులగు. భవద్గుణంబులు - త్వదాశ్రయము - మత్పుణ్యము - లసద్రూపము - భవిష్యత్కాలము - ధూర్వహము - ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

ఇది తత్సమపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'భవద్దీర్ఘభావానామాద్యయోర్యుష్మదస్తదోః, భాషాయాం న ప్రయోగస్యాదితి సిద్ధాంతపద్ధతిః' అనునాధర్వణము మూలము. భవత్-తత్-యత్-యుష్మత్-అస్తత్-మన్నగుహల్లంతమందుఁ గలిగినసర్వనామములకును, గచ్ఛత్-లసత్ మున్నగుశత్రుప్రత్యయము తుదిఁజేరిన రూపములకును, గీర్-దూర్ మొదలగురేఖాంత శబ్దములకును, దెలుఁగున స్వతంత్రముగఁ బ్రయోగార్హత లేదని యర్థము. సంస్కృత సమాసము తొలుతనున్నవై యనఁగాఁ దాము కొండొకపదముతో సమసించినవై సిద్ధ సమాసమురాక మూలమునఁ దెలుఁగున నివి తోచిన తోచవచ్చును. మొత్తముమీఁద సిద్ధసమాసాద్యవయవములుగనో యంతరవయవములుగనో యున్నవై సిద్ధసమాసము మూలమున నివి దెలుఁగునఁ గలిగెడిఁగాని సిద్ధసమాసము తుదినున్నవానిని వ్యస్తముల కును దెనుఁగునఁ బ్రవేశము గలుగదని గ్రహింపవగును. సిద్ధసమాసాంతావయవములైన వీనికిఁ బ్రవేశమే యంగీకృతమగునెడల నీవిధికిఁ బ్రయోజనమే శూన్యమయ్యెడిఁగాన వ్యస్తమునను సమాసాంతమునను వీనికిఁ బ్రయోగము గలుగదనియే చెప్పవలెను. ఇయ్య వాద్యవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి సంస్కృతపదములతోడ సమసించినవై యాయా సమాసములనాదిమధ్యావయవములుగ నున్నవై యాయాసమాసముల మూలమునఁ దెలుఁగునఁ గలుగనగునని తాత్పర్యము. భవద్గుణములు:—ఇందు 'భవత్' అను సర్వ నామము గుణశబ్దముతోడ సమసించిన దై 'భవద్గుణ' అనుసమాసముమూలమునఁ దెలుఁగునఁ గల్గెను. ఇట్లే 'తత్-మత్' అను సర్వనామము లాయాశబ్దములతోడ సమ

సించి సమాసాద్యవయవములై సమాసముమూలమునఁ దెలుఁగునఁ దోచెను. అట్లే 'లసత్-భవిష్యత్' అనుశత్రంతములు సిద్ధసమాసాద్యవయవములై సమాసముమూలమునఁ దెనుఁగునఁ జూపబట్టెడి. ఈరీతిగనే 'ధూర్' అను రేఫాంతశబ్దము సిద్ధసమాసము తొలుత నున్నదై సమాసముమూలమునఁ దెనుఁగునఁ గన్పట్టెడి. ఇంకను దెనుఁగునఁ గలుగనివి తిజంతాదులు గలవుగాని యివి సుబంతవిషయమగుట సుబంతములలో నిట్టివి మాత్రము తెలుఁగునఁ బ్రయోగింప ననర్హములని తెలిపెనని గ్రహించునది. అనుకరణమున నెల్లశబ్దములును దెలుఁగునఁ గలుగనగుననుట ముందె నిరూపితము. మఱియు నిందుఁ జెప్పిన భవచ్ఛత్రాదులకే గాక 'సర్వత్ర-సర్వథా-పరితః-సర్వతః-' మున్నగునవ్యయములకును మహాన్ మొదలగువానికిని నిందుఁ బ్రయోగము స్వతంత్రముగఁ జూపబ్బదు. ఇట్టివానిని గవిప్రయోగములంబట్టి గ్రహించునది. 'సర్వదా-సదా-సర్వత్ర' అనునవి యనుకరణము లేకయే ప్రయుక్తములగుచున్నవి.

ఇది తత్సమమున హలంతపరిచేదము.

ఆ చ్ఛిక ప రి చే ష్ఠ ద ము.

ఆ చ్ఛికపదములంగూర్చి యైన గ్రంథభాగముగాన నా చ్ఛికపరిచేష్ఠదము నా బడును.

సంస్కృతసమేతరంబయిన యీ భాష యచ్చ యనంబడు. ౧.

స్పష్టము.

టీ. 'సంస్కృతసమము; ప్రాకృతసమము; సంస్కృతభవము; ప్రాకృతభవము; దేశ్యము;' అను నైదుజాతులపదములు తెలుంగునఁ గలవని సంజ్ఞాపరిచేష్ఠదమునందలి 19-20-21 సూత్రములచే విశదీకృతము. ఇందు సంస్కృతసమములు దప్పఁ దక్కిన ప్రాకృతసమ, సంస్కృతభవ, ప్రాకృతభవ, దేశ్యము లచ్చయనుసంజ్ఞ నందునని భావము. అచ్చశబ్దమునుండి 'అచ్చ' అను పదము పుట్టెను. కాన నీ భాష నచ్చతెలుఁ గని వ్యవహరింతురు. సంస్కృతసమములు చేరని భాష యచ్చతెలుఁగని యర్థము. అచ్చతెలుఁగు కావ్యములుగా నెన్నికకెక్కిన యయాతిచరిత్రము నీలాసుందరీపరిణయము మున్నగువానియందలి భాషనుబట్టి యీ యచ్చతెలుఁగును సంజ్ఞ లాక్షణిక మయ్యెఁ గాని సంస్కృత ప్రాకృత సంపర్కములేని శుద్ధాంధ్రదేశ్యము ననుసరించి గాదని యెఱుంగవలయును. అవిజ్ఞాత ప్రకృతికమగుట నిట్లు వ్యవహరించికేమో యని యెందమన్నఁ గొంతవఱకుఁ బ్రాకృతసమభవాదివిభాగము నెఱింగించుటం బట్టి యట్లన నవకాశమగపడదు. కాన నిట్లనుట కచ్చతెలుఁగుఁగల్గుములభాషయే శరణ్య మనకతీరదు. ఏ భాషలోనేని జనవ్యవహారమునకుఁ జాలినన్నిపదము లుండక తీరదు. కాని యీ భాషను వ్యవహరించువారిదేశమునఁ గనరానివానికి మాత్రము సంజ్ఞ లరుదగుట సహజము. అట్టియెడల వా రావశ్యకమగునపు డితరభాషాపదముల నెరవుగైకొనుటయుఁ దన్మూలమున నన్యభాషాపదము లా భాషలోఁ దోఁచుటయుఁ గుదురును. నిజముగ నరయునపుడు తెలుఁగున దేశీయములగు కొన్నిటికి సమభవములే సంజ్ఞలు తోఁచెడిఁగాని శుద్ధదేశ్యములు గనరావు. మఱియు మనుష్యావయవములకును, బ్రకృతిని గోచరించు కొన్ని పదార్థములకును, దేశీయ శాకాద్యాహారవస్తువులకును, వివిధ బంధువులకును, నాభరణాదులకును సంస్కృత ప్రాకృత సమభవములే సంజ్ఞలుగఁ జూపట్టెడి. ఇట్లగుటకుఁ దెలుఁగుభాష కేవలము సంస్కృతప్రాకృతజాత మగుటయా? గాక సంస్కృతప్రాకృతములు దీని నడఁగఁద్రొక్కుటయా? కారణమని యరయఁ

దగును. కొందఱు తెనుఁగుభాష కేవలము సంస్కృత ప్రాకృత జన్యమనియు నవిజ్ఞాత ప్రకృతులు దేశ్యము లాయా ప్రాకృతదేశ్యములనుండి కలిగియుండుటచే నప్రాకృతదేశ్యజ్ఞానులగువారి కది తోఁపమి శుద్ధదేశ్యమందురనియు, జన్యజనక భావము లేని యేభాషకును నిట్టిసంబంధ మన్యముతోడఁ గలుగదనియు నందురు. భాషాశాస్త్రదృష్టిని శోధించిన సుప్తిజ్ఞప్రత్యయములయు సర్వనామములయుఁ బశు పక్ష్యాదివాచకములయు బంధువాచకములయు దేశీయవస్తువాచకములయు, మనుష్యా వయవవాచకములయు, సంబంధము సంస్కృత ప్రాకృతములతో నగపడమిని ద్రమిశ గర్హాటకాది భాషలతో నెంతయు నగపడుటను దెలుఁగు ద్రావిడభాషా సహోదరిగాని యన్యము గాదనియు, సంస్కృత ప్రాకృతభాషలు దాని పోషక భాషలనియు నందురు. ఆంధ్రశాతవాహను లుత్తరమున నున్నవారు దక్షిణ పానులగుటంజేసి కాలక్రమమున వారిగృహభాషయగు ప్రాకృతమును దక్షిణదేశీయా నాగరకభాషయుఁ బెరిసి యిట్టి యొక క్రొత్తభాష గునిచెననియు దాన ధాతురూపాదులయు విభక్తులయు సంబంధము మున్నగునవి తెలుఁగు ద్రావిడములకు సదృశమై యొప్పుట గన్పట్టుననియుఁ గొందఱుందురు. తెనుఁగుపదములస్థానములో సమభవములు నెక్కించుటయు శుద్ధదేశీయము లున్నను నోట నవి రాకుండుటయుఁ దనవ్యవహారమును బట్టి తనకుఁ దోఁపక పోవచ్చునుగాని యొరునివ్యవహారమునుబట్టి యొరునకు విశదము గాకపోదు. మఱియు గ్రామ్యజన వ్యవహారమునను శుద్ధాంధ్రపదస్థానమును సమభవము లాక్రమించుటను గమనింపదగును. గ్రంథములందును నిదేయవస్థ దృశ్యమగును. వైయంశముల గమనించిన సంస్కృత ప్రాకృతములు తొల్లి విజృంభించి ప్రాచీనశుద్ధాంధ్రము నడఁగఁద్రొక్కుటయుఁ గేవల సంస్కృతాభిమానులగు పండితకవులయభిరుచింజేసి గ్రాంథికభాష సమభవసాంద్రమగుటయు, బ్రాకృతభాషాసమములయు భవములయు జాడ సంస్కృత సమదృష్టలకు సమగ్రముగ వర్ణలోపాదులంజేసి యగోచరమగుటయు, కాలక్రమమున శుద్ధాంధ్రపదములు లుప్తములగుట గత్యంతరములేమి వర్ణలోపాదులనంది సంస్కృతసమములకు దూరములైనవానిని శుద్ధాంధ్రములుగ భావించుటయు, దస్తూలమున సమేతరముల కచ్చవ్యవహారము లాక్షణికలోక మొనర్చుటయు, గుదిరియుండునని యనుమానింపక తీరదు. సంస్కృత ప్రాకృతపద సమూహము శుద్ధాంధ్రపదస్థానము నాక్రమింపఁ గల్గెను గాని ప్రత్యయాదుల సహజ రూపమును మాత్రము మార్పజాలదయ్యెను. వానినిబట్టియే యిది యార్యభాషా కుటుంబమునకుఁ జేరినది గాదన నేటి భాషాతత్వశాస్త్రజ్ఞుల కవకాశము గల్గినది.

ఆచ్చికశబ్దంబులెల్లం దఱుచుగ స్త్రీసమంబులుం గ్లీబసమంబు
లయియుండు. ౨.

స్త్రీసమత్వాతిదేశంబుచే బ్రథమైకవచన లోపాదికంబును గ్లీబ
సమత్వాతిదేశంబుచే మువర్ణకంబు నగునని యెఱుంగునది. అన్న-
మిన్న-అద్ద-గద్ద-జాణ-గాణ-ఓడ - గోడ - ఇత్యాదులు స్త్రీసమంబులు,
బియ్యము-నెయ్యము-అల్లము-మొల్లము-సున్నము-సన్నము - ఇత్యా
దులు గ్లీబసమంబులు. తఱుచుగ ననుటచే బులింగతుల్యంబులుం
గొండొక కలవని తాత్పర్యము. కొమరుడు-చందురుడు-జముడు -
కందుడు-ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఏకృతా సర్వే శబ్దాః క్లీబసమా స్త్రీసమాశ్చ నాన్యే న్యుః క్లీబసమా
అమహద్వత్; స్త్రీవత్ న్యుః స్త్రీసమాః' అనునది మూలము. తైని నిరూపించిన
యచ్చతెలుగుశబ్దములు తఱుచుగ స్త్రీలింగశబ్దతుల్యములును నపుంసకలింగ శబ్ద
సదృశములును నైయుండును. తఱుచుగ ననుటంజేసి పులింగశబ్దములం బోలు
నవియుఁ గొన్ని గలవని సంభావించునది. తెలుఁగున లింగము లేదు. కాన లింగము
ననుసరించి సంస్కృతసమములకువలె డు-ము-వు మున్నగువానిని బ్రతిపాదింప
నవకాశములేమి నిష్కర్త మాదృతమయ్యెను. మఱియు సంస్కృతలింగము నను
సరించి తదర్థకపదములకుఁ బ్రత్యయాదుల నెఱింగించుట గుదురమి నిష్కర్తమే
శరణ్యమయ్యె. ఇంతియగాక తత్సమపరిచ్ఛేదమునఁ గొన్ని తావులందువలె మహాతీ
మహాదమహద్వాచకత్వముల ననుసరించి ప్రత్యయాదుల విధితమన్న నట్లును
సరిపడమి నిష్కర్తమే గతియయ్యె. తెలుఁగునఁ దండ్రిశబ్దము స్త్రీసమము. తల్లి
స్త్రీసమము. చెట్టు స్త్రీసమము. ఇట్లుగుట శబ్దలక్షణముంబట్టి, ప్రత్యయాదివిధాన
మొనర్ప నవకాశములేదు. తత్సమపరిచ్ఛేదమున సామాన్యముగఁ బులింగము లుత్ప
డుజంతము లగుటయు స్త్రీలింగములు ప్రథమైకవచన ప్రత్యయలోపము నందుటయు
నపుంసకములు మువర్ణ కాంతము లగుటయు లక్షణముగఁ గన్పట్టును. ఆపద్ధతి నను
సరించి డుమంతము లై నవి పుంసమములనియు, మువర్ణ కాంతములగునవి నపుంసకసమము
లనియుఁ బ్రథమైకవచన లోపము నందునవి స్త్రీసమము లనియు సూరి వ్యవహరించెను.
వీనిలో స్త్రీసమములు లెక్కకెక్కుడుగను, గొంతగ మువర్ణ కాంతములును, నత్యల్ప
ముగ డుమంతములును దెలుఁగునఁ దోచుటంజేసి బాహుళ్యము ననుసరించి స్త్రీసమ
ములు నపుంసకములుం దఱుచుగ నగునని లక్షణకర్త కానించి కొన్ని పుంసమములం

గూడఁ జూపి వానిం దతిచు శబ్దమునకు శరణ్యముగఁ జేసెను. స్త్రీసమ-సపుంసకసమ-పుంసమములకు యథాక్రమముగ స్త్రీలింగ - సపుంసకలింగ-పుంలింగ శబ్దసదృశములని యర్థము గాని స్త్రీవాచకాదులని మాత్ర మర్థముగాదు. ఈతెల్యమును బ్రత్యయములంబట్టియేగాని యన్యము ననుసరించి గాదని స్త్రీసమత్వాదిదేశముచే నను సూరి వివరణమే విశదీకరించెడి. కాఁగా నీసూత్రమునకుఁ బుంసమముల కుత్వ డుజాదులను, స్త్రీసమములకుఁ బ్రథమైకవచన లోపాదులను, సపుంసకములకు మువర్ణకాదులను గూర్చుట ఫలముగా నెన్నవలయును. దీనఁ బ్రకృతులను బ్రత్యయములను వేరుచేసి చూపుట యాచ్ఛికముల విషయమునను శక్యమ యనునాశయము సూరి కలిగియుండి ననుట తెల్లము. బాలబోధకై లక్షణకర్త యిష్టార్థ మాదరించెఁగాని తెలుఁగునఁ గొన్ని యెడల నిట్లు చూపుట పొసఁగకుండుటయుఁ బొసఁగినను నావధితీయంతగ నర్థవంతముగ నుండకుండుటయుఁ దోచెడి. మరియుఁ దెనుఁగునఁ బ్రథమైకవచనమే ప్రాతిపదికమగుటం గమనించినను నిష్కర్ణము కృతకమే యయ్యెడి. అన్న మొదలగు నెనిమిదియుఁ బ్రథమైకవచనలోపము నందఁదగునవగుటజేసి నీనికి స్త్రీసమత్వాదిదేశమును దస్తూలమునఁ దత్సమము 27 చేఁ బ్రథమైకవచనలోపప్రాప్తియుఁ గుదిచెనని గ్రహించునది. ఆచ్ఛికములలో నేదానిం జెప్పవానికై నను బ్రథమైకవచనలోపము నందఁదగినవాని కీవిధిచే స్త్రీసమత్వాదిదేశమును గమనించునది. బియ్యము మొదలగు నాణుదాహరణములును సపుంసకత్వాదిదేశముచే నమహన్నపుంసక సూత్రముచే మువర్ణకాంతము లయ్యెనని యెఱుంగునది. వైని వివరించినట్లే మువర్ణ కాంతములు గాఁదగువానినెల్ల సపుంసకసమత్వాదిదేశమొనర్చు నీవిధికి గుఱిగఁజేసి మువర్ణకముం గూర్చునది. కొమరుఁడు మున్నగునాల్గును బుంలింగతుల్యతాదిదేశము నంది 21-22 చే నుత్పడుజ్జుల నందినవాని కుదాహరణములు. వైవానియట్లే యుత్పడుజ్జుల నందఁదగిన మహత్తులకెల్ల నీవిధిచేఁ బుంలింగతుల్యత నతిదేశించి యుత్పడుజాదులం గూర్చికొనునది. అతిదేశమనఁగాఁ గలుగరాని కార్యమును గలుగునని గట్టఁబెట్టుట. తెలుఁగున లింగములేమిఁ బ్రథమైకవచనలోప మువర్ణకోత్పడుజాదులు తెలుఁగుశబ్దములకుఁ గలుగ నవకాశము లేకున్నను సంభవింపరానిలింగమును సంభవింపజేసి తస్తూలమునఁ బైకార్యములఁ గూర్చుటంజేసి యియ్యదిదేశవిధి యయ్యెనని యెఱుంగునది. సామాన్యముగ స్త్రీసమములవిషయమున నియమము గానరాదు గాని మువర్ణ కాంతము లమహత్తులే యగుననియు డుమంతములు ఘహద్వాచకములే యగుననియు నిర్ణయము తెలుఁగుపదముల విషయమునను గాననగును. (కైరాదులు తప్ప) మూలమును దద్వివరణములును గేవలము సంస్కృతసమసాధనపరములే యగుటంజేసి సాధారణముగ నీపరిచ్ఛేదమునందలి విధులెల్ల నీసూత్రమునకు మూలముగాఁ

జూపబడిన చింతామణిసూత్రమునకు విపులముగ వ్యాఖ్యవ్రాయు నహోబలపండితుని వ్యాఖ్యనే యనుసరించి కల్గెనని గ్రహించునది. (చూ. ఆహోబల పం.) పుటలు. 351-54.

బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు. 3.

మహాత్వంబున వీనికుత్పడుజాదులు నమహాత్వంబున మువర్ణ కాదులును స్త్రీత్వంబునం దాలుశబ్దముతోడ సమాసంబునుంగలుగునని యెఱుంగునది. బల్లిదుడు - బల్లిదము - బల్లిదురాలు. బల్లిద-అక్కజ-కావల-చెట్టిద-చెడిద-మిసిమింత-మొక్కల-ఇత్యాదులు బల్లిదాదులు.

టీ. బల్లిదమొదలగు తెలుగుపదములు సంస్కృతపదములకు సరిమైనవగునని యర్థము. సంస్కృతతుల్యత్వాతిదేశముచే వీనికిఁబు స్త్రీనపుంసకలింగాదులగుననిభావము. ఇయ్యవి సంస్కృతశబ్దములపంటివి గాకున్న వివరణమునఁ బేర్కొన్న మూడుకార్యములను సంభవింపఁజాలవుగాన నీవిధి యావశ్యకము. మఱియు 2 విధిచే నేదో యొకలింగమే యతిదిష్టమగుంగాని రెండుమూడు సంభవింపమింజేసి యిది యార్థము. కాఁగా సంస్కృతవిశేష్యనిష్ఠుములవలె నివి స్త్రీపున్నపుంసకరూపములనంద నర్హము లగుటంజేసి సమత్వాతిదేశము చేయక సంస్కృతతుల్యతాతిదేశ మొనర్చెనని గ్రహించునది. సంస్కృతతుల్యము లగుటంజేసి మహద్వాచకము లైనపుడు తత్సమ 21-22 లచే నుత్పడుజ్జులను నిగాగమాది మహాత్కార్యములను; స్త్రీవాచకములైనపుడు సంధి 31 చే నాలుశబ్దసమాసమున నుత్పరుగాగమంబులను; నమహద్వాచకములైనపు డమహాన్నపుంసకసూత్రముచే మువర్ణ కాదులను బొందునని సంభావింపవలెను. బల్లిద:—దీనిచే సంస్కృతతుల్యమై మహత్వమునఁ దత్సమ 21-22 చే నుత్పడుజ్జులనంది 'బల్లిదు'డనియు మహాతీత్వమున సంధి 31 చే నాలుశబ్దసమాసమున నుత్పరుగాగమములనంది "బల్లిదురా" లనియు నమహత్వమున నమహాన్నపుంసకవిధిచే మువర్ణకమునంది బల్లిదమగు ననియు గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినవానికిని రూపత్రయమూహ్యము. తక్కినవిభక్తులందును పచనములందును యథార్హముగ డమంతము లైనపుడు డమంతకార్యములను స్త్రీవాచకములైనపుడు స్త్రీలింగకార్యములను మువర్ణకాంతములగునపుడు ముగాగమాద్యమహాత్కార్యములను గ్రహించి రూపనిష్పాదసక్రమ మూహించికొనునది.

మహాత్తులగుమగాదులకుం గయిరాదులకును డుజ్జగు

నుత్వంబు గాదు. ౪.

మగఁడు-మనుమఁడు. కయిరఁడు - కత్తళఁడు. మగ - మనుమ-రాయ-పాప-వ్రే-తే - ఈకాప్రత్యయాంతంబులు - ఇత్యాదులు మగాదులు. కయిర-కత్తళ-జన్న-నీల-ఇత్యాదులు కయిరాదులు.

టీ. మహద్వాచకములగు మగ మొదలగువానికిని దదితరములగు కైర మున్నగు వానికిని బ్రథమైకవచనమున డుష్ప్రత్యయము గలుగుచుగాని యుత్వము మాత్రము గలుగదు. ఉత్పని షేధ మదంతములకే యనియు డుష్ప్రధానము సర్వసాధారణమనియు గ్రహించునది. మగాదులు కైరాదులను రెండుగణములలో మగాదులు మహద్వాచకము లగుటంజేసి యుత్వడుష్టులు రెండును గలుగవలసియుండ వానివిషయమున నుత్వము మాత్రము గలుగదని చెప్పవలసివచ్చెననియుఁ గైరాదు లమహద్వాచకము లగుటంజేసి యుత్వడుష్టులు రెండును సంప్రాప్తములుగామి డుష్ప్రధాన మొనర్చి యుత్వమును నిషేధింపవలసివచ్చెననియు మగాదిగణమున నదంతములుగాని మహద్వాచకములు, ప్రే-తే-అనునవియు 'ఈ-కా' అను ప్రత్యయములు తుదినిజేరిన శబ్దములును నమరి యుండుటంజేసి వాని కుత్వప్రాప్తి తత్పమము 21 చే లేమి డుష్ప్రధానమే చేయవలసి వచ్చెననియు గ్రహించునది. మగః—ఈనూత్రముచే డుమంతమయ్యెడి. ప్రకృతితుది యుత్వమున కుత్వమురాదు. మగ + డు = మగఁడు. డుమంతము లగువీనికిఁ దత్పమము 24 చే నేకత్వమున నిగాగమము నిత్యముగ నగుననియు, దాన 'మగనిన్ - మగనిచేత' మున్నగురూపములేగాని 'మగను-మగచేత' మొదలగునపరూపములు గలుగవనియు గ్రహించునది. 'ప్రే + డు = ప్రేఁడు.' 'తే + డు = తేఁడు.' ఈకాప్రత్యయాంత ములు:—ఈయనునట్టియుఁ గాయనునట్టియు ప్రత్యయములు తుదిని జేరిన తెలుఁగు ప్రకృతులు. ఈరెండును దద్ధితప్రత్యయములు. తద్ధిత 15 చే నీప్రత్యయమును, దద్ధిత 11 చే గాప్రత్యయమును గలుగును. ఇట్లే కైరాదిశబ్దములరూపము లూహ్యములు. కైరాదులెల్ల సామాన్యముగ నశ్వవాచకములుగఁ గన్పట్టెడి. పరిక్షింప నిందున్న శబ్దములెల్ల 1 నూత్రముచే బుంసమములే గాఁదగుటను; ప్రే-తే; ఈ-కా-ప్రత్య యాంతములకంటె నన్యములకు నుత్పని షేధముమాత్ర మొనర్చినఁ జాలును. కాని 1 నూత్రము స్త్రీపున్నపుంసకలింగకార్యములను దత్పమప్రకరణోత్తములనుజ్ఞప్తికే దెచ్చి యదిదేశించుముఖమున నాచ్చికశబ్ద సామాన్యస్వరూపప్రకాశనపరమేగాని శబ్దసాధన విషయప్రధానము గామిని యాచ్చిక శబ్దసాధనమునకయి యిట్టి విశేషకాస్త్రము లీ పరిచ్ఛేదమునఁ బ్రసక్తము లయ్యెనని తలంపఁదగును. డుష్ప్రగాగమాదులు తత్పమహరి చ్ఛేదమునందలి యాయావిధులచే నగుటను స్థిరించుకొనునది.

పగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగు. గి.

పగతురు-అల్లురు-నెయ్యురు-బలియురు-మార్దురు.

టీ. పగత మున్నగు నదంతమహద్వాచకాచ్చికప్రకృతులకు బహుత్వమున నగు లుపరకమునకును లడాగమలకారమునకును రేఫ మాదేశ మగును. బహువచనలకారమని

సామాన్యముగ ననుటంజేసి లులకు చెందింపికిని నగుననియు లకారమునుటంజేసి హల్వా
త్రమునకే యనియు గ్రహించునది. పగత:—1 చే బుంలింగతుల్యమై యంత్యదుజ్జుల
నంది పగతుండగును. పగతు+లు:—దీనిచే లువర్ణలకారమాత్రమునకు రేఫాదేశము
గలుగ 'పగతు+ర్+ఉ=పగతురు' అని రూపమగును. పగతు+ల+ను:—లకార
మాత్రమునకు రేఫాదేశము రా 'పగతు+ర్+అను=పగతురను' అని యగును. ఇట్లే,
తక్కినరూపముల ప్రక్రియం గమనించునది. ఇది నిత్యవిధి యగుటచే రేఫాదేశము పగ,
తాదులకు నిత్యమని యెఱుంగవలెను. తత్స పిరి చే గలుగ నపకాశము లేమి నీవిధి,
యారబ్ధము.

కొన్ని డుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును, దానికి
ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డకారంబు నగు, ౬.

గండండ్రు-మిండండ్రు-ఇత్యాదులు.

టీ. డుమంతములైన కొన్ని యాచ్ఛికశబ్దములకు సంబంధించిన బహువచన
ప్రత్యయముగు లువర్ణకమునకును లడాగమలకారమునకును రేఫ మాదేశమగుటయేగాక
యయ్యాదేశరేఫమునకుం బూర్వమున నిండునున్న ముందిడికొన్నడకారమును గలుగును.
(ండ్) వైసూత్రమునవలెనే లకారహల్వాత్రమునకు రేఫాదేశమనియుం బూర్ణబిందు
పూర్వకడకారము పొల్లురూపముగ నగుననియు గ్రహింపవలెను. గండ:—ఇది మగాది
గణమునకేరెడి. కాన దీని కుత్వముగాక డుజ్జాత్రమే సిద్ధించెడి. గండ+లు:—దీనిచే
బహువచనలకారమాత్రమునకు రేఫాదేశము రా 'గండ+ర్+ఉ' అనియు నాదేశ
ముగనైన రేఫకు ముందీవిధిచేతనే 'ండ్' అనునది గలుగ 'గండ+ండ్+ర్+ఉ=
గండండ్రు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినదియు నూహ్యము. 'గండని' అని నిగా
గమము నిత్యముగ నగుటను 'గండండ్రుచేత' అని రేఫపూర్ణబిందుపూర్వకడకారములు
నిత్యముగఁ గలుగుటను నేకత్వబహుత్వముల గమనించునది. సూత్ర విహితములు రేఫా
దేశపూర్ణబిందు పూర్వక డకారములు నన్ని యోగశిష్టములగుట నొకటిగల్గి యొకటి
గలుగకుండుట సంభవింపదని గ్రహింపవలెను. లువర్ణ కాదులను దత్సనుపరిచ్ఛేదమునందలి
యాయావిధులచే గూర్చికొనునది.

కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచనలకారంబునకు లఘులఘు
రేఫంబులును, లఘురేఫంబునకు ముందు బిందుపూర్వక
డకారంబునగు. ౭.

విలుకాండ్రు - విలుకాటు - వేటకాండ్రు - వేటకాటు - వేడుక
కాండ్రు - వేడుక కాటు.

టీ. కాప్రత్యయముతుదింజేరిన ప్రాతిపదికములకు సంబంధించిన బహువచన ప్రత్యయమగు లువర్ణకమునకును లడాగమలకారమునకును రేఫ మొకమాటును శకట రేఫ మొకమాటును నగును. రేఫము గల్గినపక్షమున నద్దానికి ముందు బిందుపూర్వక డకారము నిత్యముగనగును. శకటరేఫము గల్గినయెడల బిందుపూర్వకడకారము దానికి ముందు గలుగదు. విలుకా:—ఇది తద్ధిత 11 చే సిద్ధించిన కాప్రత్యయంతము. ఏకత్వ మున డుజ్జురా విలుకాడగును. బహుత్వమున 'విలుకా+లు' అని యుండ నీవిధిచే బహువచనలకారమాత్రమునకు రేఫమును దానికిముందు బిందుపూర్వకడకారమును గలుగ 'విలుకా+ర్-ఉ; విలుకా+ండ్+ర్+ఉ=విలుకాండు' అని రూపమేర్ప డును. ఇట్లే 'విలుకా+ల+ను; విలుకా+ర్+అ+ను; విలుకా+ండ్+ర్+అ+ను= విలుకాండ్రను' అని ద్వితీయాబహువచనమున రూపము గలుగును. ఈరీతిగ నే యేకత్వ మున విలుకానిచేత నిత్యాదులను బహుత్వమున విలుకాండ్ర చేత నిత్యాదులను రూప ములను గమనించునది. శకటరేఫము గల్గునెడల 'విలుకా+లు; విలుకా+ల్-ఉ= విలుకాలు' అని రూపమగును. ఇట్లే ద్వితీయాదిబహువచనములందు 'విలుకాఱును; విలుకాఱుచేత' మున్నగురూపములును, నేకత్వమున 'విలుకానిన్; విలుకానిచేత' మొద లగురూపములును గల్గుటను గుర్తించునది. ఈరీతిగ నే తక్కినయుదాహరణ మూహ్యము. శకటరేఫ మాదేశమగునపుడు బిందుపూర్వకడకారము దానిముందు గలుగదనుట మఱువ రాదు.

తే:ప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జుగు. ౮.

తే:డులు - తే:ండ్లు.

టీ. తేమొదలగుప్రకృతుల బహుత్వబోధకలంఘనకారమున డుజ్జునన దగును. బిందుపూర్వక డువర్ణవిధానముచే నొక్కపూర్ణబిందురూపమే గాని యర్థబిందు రూపము గుదురమి డుజ్జీధాన మావశ్యకమయ్యెను. బహుత్వమున డుజ్జుర్ణకము గలుగ పీలులేమి డుజ్జుని సామాన్యముగ విధించెను. నిజ మరయ నేకత్వబోధక ప్రత్యయమగు డుజ్జుర్ణకముమీఁద బహుత్వబోధక ప్రత్యయము నిలిచెననియు నట్లు నిలుచుట తే:డను నదియే ప్రకృతిగఁ దలంచుటంజేసి గుదిచెననియు లాక్షణికు లేకత్వబోధక ప్రత్యయము మీఁద బహుత్వబోధక ప్రత్యయమగుట నంగీకరింపనివారగుట లాక్షణికమార్గమును బట్టి సూరి యిట్లు డుజ్జీధాన మొనర్చెననియు గ్రహించునది. 'తే+లు':—దీనిచే డుజ్జు గలుగును. డుజ్జు జిత్రుగాన తత్వము 19 చే బిందుపూర్వమై యగును. సంజ్ఞ 15 చే దీర్ఘముమీఁదిదగుట నీడువర్ణ మర్థబిందువును ముందిడికొనియే గలుగునుగాన 'తే+డు+లు=తే:డులు' అని రూపమగును. బహుత్వమున 12 చే డువర్ణము నుత్వమునకు లోపం

బును, 15 మాత్రముచే బహువచనశ్లష్టమగుటంజేసి నిత్యముగఁ బూర్ణబిందువును సిద్ధింపఁ బడునను తేంద్రగును. ఉత్పలొపమగునపుడు నిందునున్న నిత్యముగాన తేంద్రము; 'తేంద్రచేత' అనియే రూపములగును. దువర్ణ మునుత్పమునకు లోపము 12 విధిపాక్షిక మగుటంజేసి గలుగనియెడల నరసున్నయే గలిగి 'తేఁడులు; తేఁడులను; తేఁడులచేత' మొదలగురూపములు సిద్ధించును. ప్రభృతిశబ్దముచే నిట్లు దీర్ఘముమీఁద బహుత్వమున దుజ్జీర్ణ మునందఁదగినవాని నిందుఁ జేర్చి ప్రక్రియను బైరీతిని గ్రహించునది. మాత్రమున బహువచనమునకని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యెల్లవిభక్తుల బహువచనము లందును సీకార్యము గలుగుటను గమనించునది. 1 మాత్రముచే బుంలింగతుల్యతయు 4 చే దుమంతమగుటను గమనించునది. ఇది నిత్యవిధి.

కూఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణంబగు. ౯.

కూఁతురు - కూఁతులు. కూఁతురులు - కూఁతుల్లు. కూఁతురి నిత్యవిధిరూపంబులు గ్రామ్యంబులని యెఱుంగునది.

టీ. 'కూఁతుశబ్దమునకగు ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రము రువర్ణ మాదేశమగును. ప్రథమైకవచనమునకె యనుటంజేసి ప్రథమాబహువచనమునకును, నితరవిభక్తుల యేక వచనబహువచనములకును నీవిధి గలుగదని గ్రహించునది. ఇది నిత్యవిధానము. కూఁతురు:—ప్రథమైకవచనరూపము. ప్రథమాబహువచనమునఁ కూఁతులని యగును. ఇట్లే యాయా యితరవిభక్తులం దేకత్వమునఁ 'కూఁతును; కూఁతుచేత;' మున్నగురూప ములును, బహుత్వమునఁ 'కూతులను; కూతులచేత;' మొదలగురూపములును గలుగునని గ్రహించునది. ప్రథమైకవచనమునకు మాత్రమే రువర్ణ విధాన మొనర్పుటంజేసి 'కూఁతురులు' అను బహుత్వమున రువర్ణ మాగమముగఁ గలిగినరూప మహక్షణికమయ్యె. బహుత్వమున రువర్ణ విధానము చేయమింజేసియు, నది యాగమముగఁ బ్రకృతికగుట యశంభవమగుటంజేసియు, సంభవింపని రేఫమును సంభవింపఁజేసి యట్లే సంభవింప నవ కాశములేని యలఘుశకారముపై నున్న యుత్పమునకు లేక యుత్పలొపమునందిన రేఫ మున కలఘుశకారాదేశమును గూర్చి; సిద్ధింపఁజేసినదగుటంజేసియుఁ కూఁతుళ్లు నురూప మగ్రాహ్యమయ్యె. రువర్ణము ద్విత్వీయైకవచనమున రామిని, నువర్ణకమును రువర్ణమును నిత్యమునందఁ బ్రమాణమగపడమిని, 'కూఁతురిని' ననురూప మసాధువయ్యె. ఇట్లే 'కూఁతుళ్లచేత; కూఁతురికొఱకు' మున్నగురూపములు గ్రామ్యములని గ్రహించునది. శాస్త్రపద్ధతికి లొంగనివగుటఁ కూఁతురులిత్యాదులు గ్రామ్యములని నూరి యీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. కాని 'కూఁతు' అనునదే ప్రాతిపదిక మనుకొని కొందఱును,

‘హూతురు’ అనునదే ప్రకృతి యనుకొని కొందఱును నౌపవిభక్తికమునుకొని కొందఱును, ననౌపవిభక్తికముని యెంచి కొందఱును వివిధముగ నీశబ్దమునకు రూపముల నూహించి గ్రంథములఁ జేసియున్నారు. నన్నయ మొదలగుకవులప్రాచీనకావ్యముల నిది యనౌప విభక్తికమును “హూతు” అనునదే ప్రాతిపదికమును నగుటంజేసి ‘హూతునకు, హూతురవు’ మున్నగురూపములు గాననయ్యెడి. పిదప నిది యౌపవిభక్తికముగ సంభావితమగుటంజేసియు ‘హూతురు’ అనునదే ప్రాతిపదికముగఁ దలంపఁబడుటంజేసియు నౌపవిభక్తికత్వము రాను రాననియతమగుటంజేసియు ‘హూతురను, హూతురిని, హూతుండు, హూతుళ్లు’ మొదలగు వింతరూపములను గవులు ప్రయోగించియున్నారు. ఆహోబలపతియు వీనిలోఁ గొన్ని టికి సాధుత్వమొసంగుటేగాక తానును ‘హూతురిమోవి’ యని ప్రయోగించినాడు. (చూ. ఆహోబలప. పుట. 310) కవిరాజుదిరుదాదులనందిన పేటి తెనుఁగుకవులు గూడ నీశబ్దము నిచ్చువచ్చినగతిఁ బ్రయోగించిరి. (చూ. బాలకవిశరణ్యము. గి. వెం. రా. పం॥ ది.) ఇట్టిప్రయోగములు ప్రాచీనకావ్యములం దత్యముగఁ దోచుటంజేసి నవ్యములని యెంచి కావలయు త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు బాలవ్యాకరణగుప్తార్థ ప్రకాశికాకర్తయు బాలవ్యాకరణమార్గమునే యివ్వించుమున సమ్మతించి మిన్ను కుండిరి.

చెయువు బహువచనలకారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు. ౧౦.

చెయువులు - చెయువులు - చెయువులు - చెయువులను.

టీ. ‘చెయువు’ అను నాచ్చికశబ్దమునకైన బహుత్వబోధకములగు లులలకు శకటరేఫము వికల్పముగఁ గలుగును. చెయువు + లు:—దీనిచే లువర్ణకమున కలఘు రేఫము గలుగ ‘చెయువు + ల్ + డ = చెయువులు’ అని రూపమగు. శకటరేఫము రాకున్నఁ ‘జెయువు’ అని యగును. ఇట్లే ద్వితీయాదిబహువచనముల శకటరేఫము సంభవించినపక్ష మునఁ ‘జెయువులును; జెయువులుచేత’ ననుమున్నగురూపములును, నది రానిపక్షమునఁ ‘జెయువులను; జెయువులుచేత’ నను మొదలగురూపములును గలుగును. ప్రథమైకవచనము ‘చెయువు’ అని 1 సూత్రముచే స్త్రీసమమై తత్సమ 54 చే బ్రథమైకవచనలోపము నంది సిద్ధించును. శకటరేఫము లకారహల్లాత్తమున కగునని సంభావించునది.

ఆల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందటి లువర్ణం బునకు బిందుపూర్వకడకారంబు నగు. ౧౧.

ఆండు-ఆండ్రు. ఆలు-చెలియలు-చెల్లెలు-కోడలు-మఱిదలు - ఇవి యాల్వాదులు.

లేమింజేసి యనంగా సంజ్ఞ 16 సూత్రమునకు విరోధము సంభవించుటంజేసి యుత్వ లోపవికల్పపక్షమునగాని యుత్వలోపము గల్గినపక్షమునగాని 13-14 విధులచే నలఘుళకారము గలుగదని గ్రహించునది. ఉత్వలోపము గలుగకున్న 'గుండులు' అనియే యుండును. ఇది డకారము నుత్వమువికల్పముగ లోపించుట కుదాహరణము. బహువచనము పరమగునపుడని సామాన్యముగ ననుటంజేసి లడాగమలకారము పరమగు నపు డెల్లవిభక్తులందును బహుత్వమున నీయుత్వలోపము గలుగుననియు దాన 'గుండ్లను-గుండ్లచేత' మున్నగురూపములను, నుత్వలోపము బహుళమగుట 'గుండులను, గుండుల చేత' మొదలగురూపములను గలుగునని గ్రహించునది. ఇట్లే కృత్రిమోకారాంత డవర్ణకము నుత్వము లోపించుట కిచ్చిన తక్కినయుదాహరణ మూహ్యము. కాలు+లు:—ఇది లకారమునుత్వము లోపించుట కుదాహరణము. ఈవిధిచే నుత్వము లోపింప 'కాల్ +లు=కాల్లు' అని యుండ 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారము గలుగ 'కాల్ +లు=కాల్లు' అని రూపమగును. ఈవిధిచే నుత్వలోపము పాక్షికమగుట రానపుడు 13 చే బదము తుదిలకారమున కలఘుళకారము గలుగ 'కాలు+లు; కాల్ +ఉ+లు=కాళులు' అని రూపమగును. ఉత్వలోపము గల్గి బహువచనశ్లిష్టము లైన శబ్దాంతావయవములగు డలలకే యలఘుళకారాదేశమును 14 సూత్రము విధించునదగుటంజేసి 'కాల్లు' అని యాదేశళకారముక్రింది బహువచనప్రత్యయ లువర్ణమును లఘురూపముగనే సంయోగించి వ్రాయవలెననియే యీలాక్షణికుండు తలంచెననుట స్పష్టము. ఇట్లే బహుత్వమున లులలకు బ్రత్యయాగమాత్మకముల కలఘుళకారవిధానము లేమింజేసి యుత్వలోపము నాధారముగఁ గొని డలలకు, 14 విధిచేఁ గలిగెడు నలఘుళకారముక్రింది లులలను లఘుసంయోగములగనే వ్రాయవలెనని గ్రహించునది. బాలవ్యాకరణప్రతులందెల్ల సామాన్యముగ లఘులకారసంయోగమే యలఘువున కిట్టి తావులందుఁ గూర్చియున్న ట్లగపడుచుండ గుప్తార్థప్రకాశిక యిట్టిచోటల 'ళ' అని రెంటిని నలఘువులుగ నిరూపింప నాధారమగపడకున్నది. మూల మొక్క రేఫమునకే గాని తక్కినవాని కలఘులకారమును విధింపమి నుత్వలోపము గల్గినయెడల నుచ్చారణము ననుసరించి శబ్దావయవలకారమున కెట్లో యట్లే ప్రత్యయలకారమునకును నలఘుత్వము ననుమానింపఁదగుంగాని యీవ్యాకరణము కంఠోక్తముగ శబ్దావయవడలవర్ణములకే యనుచుండఁ బ్రత్యయాగమలకారముల కద్దానింగూర్చుట దుర్లుటమగుటంజేసి యట్టి వ్రాత యీలాక్షణము ననుసరించి యలాక్షణికమయ్యెడి. ఇట్లే మూలము డకారమున, కలఘుళకారము నాదేశింపమిని; లకారమునకే యీదివిధిత్య మమరియుండుటను; లకారమునే యట్లుచ్చరింప నవకాశమయ్యెడిగాని డకారము నట్లు పలుకుట కవకాశము లేదు. కాన మూలము ననుసరించి 'త్రాడ్లు త్రాడులు' అనియే యుత్వలోపతదభాష

ములరూపములు సిద్ధించెడి. 'గుండు' అనునది సహజోకారాంతదవర్ణము నుత్పలాప మునకును గిండి యనున (గిండి+లు = గిండులు) ది కారాంతమైనను బహుత్వమునఁ దత్సమము 45 చే నుదంతమయ్యెడిగాన నద్దానిని గృత్రి మోదంతదవర్ణము నుత్పలాప మునకును నుదాహరించినట్లే 'కాట్ల' అను దానిని సహజోదంతలవర్ణము నుత్పలాపమున కును 'మొసళ్లు' అనుదానిఁ (మొసలి+లు = మొసలులు = మొసల్+లు = మొసళ్లు) గృత్రి మోదంతలవర్ణము నుత్పలాపమునకును నుదాహరించెనని గ్రహించునది. ఇట్లే సహజకృత్రి మోదంతటవర్ణాంతశబ్దముల యుత్పలాపమునకుఁ గ్రమముగ నిచ్చిన నాల్గు దాహరణముల ప్రక్రియను గమనించునది. స్త్రీవిషయక ప్రత్యయమైన ఇకారము తుదిని గల గొంటిశబ్దమొండు తద్గిత 18 చే నయ్యెడిగాని యిందలి యుదాహరణముల క్రమము ననుసరించి మొదటిది సహజోదంతమునకును, రెండవది కృత్రి మోదంతము నకును నుదాహృతు లనవలసి యుండుటంజేసి టవర్ణము నుత్పలాపమునకు మొదట నిచ్చిన యాయుదాహృతి 'గొంటు' అని యుదంతమే యనకతీరదు. ఇట్లని 'గొంటి' అనుదానికి బహుత్వమున నుత్పలాపము ('గొంటి+లు తత్సమ 45 చే గొంటులు') గలుగదని మాత్రము గ్రహింపరాదు. 'పిల్లు' అనునది సహజోదంతలాంతశబ్దము. 'పిల్లి' ఇది యిదంతమైనను బహుత్వమునఁ దత్సమము 45 చే నుదంతమయ్యెడిగాన బహుత్వమునఁ గృత్రి మోదంతలాంతశబ్దమగును. 'పులి' ఇదియు నిదంతమే గాని బహుత్వ మునఁ బిల్లిశబ్దమువలెనే కృత్రి మోదంతలాంతమయ్యెడి. సూత్రమున లకారమునుత్పమున కని సాహస్యముగ ననుటంజేసి సద్విత్వాద్విత్వలకారాంతలకారములయుత్పమునకు లోపము సంప్రాప్తమై పిదప 14 చే నలఘుళకారము గూడ నిత్యముగఁ గల్గి 'పిల్లు-పిల్ల-పుల్ల' మున్నగు ననిష్టరూపములు గలుగవలసియుండ నట్టియపరూపముల వారింప బహుళగ్రహణము చేయఁబడెననియు, నట్లు బహుళపదమును సూత్రమున నిల్పుటంజేసి యది యట్టిస్థలముల నుత్పలాపము బహుత్వమునఁ గలుగకుండ నడ్డుననియు, దాన నుత్పలాపము నాధారముగఁ గొని 14 చే నగు నలఘుళకారము గలుగమించేసి యట్టి యపరూపము లేర్పడుట కవకాశమే లేదనియు, బహుగ్రహణముచే నను సీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయమని గ్రహించునది. సాధారణముగ సర్విత్వోద్వదంతలాంత శబ్దములవిషయమున నీవిధి ప్రవర్తింపదనియే యెన్నవచ్చును. ఇక నుదంతలాంతముల విషయమున; యథాసంభవముగ వర్తించుటను గమనింపవలెను. ఇది కేవల మాచ్చికశబ్ద ములకు సంబంధించిన సూత్రమగుటను నీపరిచ్ఛేదమును నాచ్చికశబ్దవిషయమగుటను తత్సమశబ్దములవిషయమున నీవిధి వర్తింపదని యనుమానించి సూరి సంస్కృతసమము లైన 'కోటి-పిప్పలి' అనురెండుశబ్దములకును బహుత్వమున నుత్పలాపము (కోటి+లు= కోటు+లు=కోట్లు; పిప్పలి+లు=పిప్పలు+లు = పిప్పల్+లు=పిప్పళ్ళి+లు = పిప్పళ్లు)

ప్రయోగసిద్ధమై యగపడుచున్నదని వివరింపవలసినవచ్చెను. ఇవి యికారాంతములు గాన బహుత్వమునఁ దత్ప్రసము 45 చే నుదంతములై యుత్పలోపమునకు విషయము లుగా నర్హములగు.

13 చే నలఘుళకారము సిద్ధించినపిదప 12 సూత్రమునందలి లకారముచే లకారలఘులఘురూపముల చెంటిని గ్రహించి యలఘుళకారము నుత్పమునకు లోపముం గూర్చిన 'కాల్లు; త్రాల్లు;' మొదలగురూపములు గలుగునుగాని 12 సూత్రము వికల్పవిధి యగుటంజేసి పక్షమున 'కాల్లు; త్రాడ్లు' అనుమొదలగు ననిష్టరూపములును నీవ్యాకృతివద్దలింబట్టి సంభవించవలసి యుండుటంబట్టియు; గాల్లు; త్రాడ్లు మొదలగు ననిష్టరూపముల వారించుటకే 14 నిత్యవిధి యారబ్ధమగుటంబట్టియు; 12 విధియందలి లకార మలఘుళకారమునకు గ్రాహకము గాఁజాలదనియే సూరి తలంచెననక తప్పుదు. మైరితిని 12 విధియందలి లకారముచే నలఘుళకారమును గ్రహింప నవకాశము లేమిం జేసియు; 14 విధి డలలకే నిత్యముగ నలఘుళకారమును విధించునదగుటంజేసియు; నుదంతరేఫాంతశబ్దములకు బహుత్వమున 12 చే నుత్పలోపము గలిగినవాని కలఘుళకార ప్రాప్తియే లేదుగాన నీళ్లు; నీళ్లచేత మొదలగురూపములు బాలవ్యాకరణసమ్మతములు గావనక తప్పుదు. 13 చే నలఘుళకారముగల్గినదాని నొక్కరూపమునేని 12 సూత్రమునఁ జేర్చి యుత్పలోపముం జూపమియు నిందులకుఁ బ్రమాణంబై. కాఁగా శబ్దసహజ డలటరల యుత్పమునకు లోపమును విధించుసూత్ర మిదియనియు మీఁదివిధి యుత్పలోప మీవిధిచేఁ గలుగనపుడు వర్తించునదనియు 14 విధి యీవిధిచే నుత్పలోపమునందిన డలలకు మాత్రమలఘుళకారమును విధించునదనియు ఫలితమును గ్రహించునది.

బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులయియుదంతంబు లయిన డ-ల-ర-ల కలఘులకారంబు బహుళంబుగానగు. ౧౩.

త్రాళ్లు-త్రాడులు. గుమ్మళ్లు-గుమ్మడులు. మొగిళ్లు-మొగిలులు. విడికిళ్లు-విడికిలులు. డొళ్లు-డొరులు. పందిళ్లు - పందిరులు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నగునుత్పలోపమునకు విషయములు గాక యుదంతములైన డలరలాంతశబ్దముల డలరలకు బహుత్వమున బహుళముగ నలఘుళకారము గలుగును. బహువచనమున నను సామాన్యోక్తింజేసి యివివిధిచే నగు నలఘుళకారము నిశ్చలవిభక్తులందును బహుత్వమున సిద్ధించెడి. త్రాడు+లు:—దీనిచే డకారమాత్రమున నలఘుళకారము గలుగ 'త్రాళ్ + డ + లు=త్రాళ్లు' అని రూపమగును. ఇది సహజోదంత డపర్ణాంతశబ్దమునకు బహువచనమున నలఘుళకారము గల్గుట కుదాహరణము.

అలఘుళకారము సిద్ధింపనిపక్షమునఁ ద్రాడులని యుండును. ఇట్లే త్రాళ్లలను; త్రాళ్లలచేత మున్నగురూపములు గలుగుటను బహుత్వమున గమనించునది. గుప్తుడి:—ఇది యికారాంతమైనను బహుత్వమున నుదంతముగ మాతెడిఁగాన నలఘుళకారము గల్గిన గుప్తుళ్లలనియుఁ గలుగఁతున్న గుప్తుడులనియు నిట్లే నితరవిభక్తులందు బహుత్వమున గుప్తుళ్లలను గుప్తుళ్లలచేత మున్నగురూపములు గలుగుననియు గ్రహించునది. ఈరీతిగనే మొగిలు-ఊర్లు మొదలగునహజోదంతములయు; పిడికిలి-పందిరి మొదలగుతత్సమము 45 చే బహుత్వమున నుదంతములైనవానియు, రూపములప్రక్రియను గమనించునది. 12-13 నందుదాహృతములైన శబ్దములలోఁ గొన్ని యకావచితకము లగుటంజేసి ద్విత్వీయాద్యైకవచనములందు కాలిని-కాలచేత - త్రాటిని-త్రాటిచేత-త్రాట-ఊరిని - ఊరన్; గోరిచేత - గోరన్; పిడికిటిని - పిడికిట- మున్నగురూపములు 29-30-31 మొదలగుసూత్రములచే సిద్ధించుటను యథాసంభవముగ గమనించునది.

బహువచనశ్లిష్టంబులయి యద్విరుక్తంబులయిన డకార లకారంబుల కలఘులకారంబు నిత్యంబుగ నగు. ౧౪.

త్రాళ్లు - గుప్తుళ్లు - మొగిళ్లు - మొసళ్లు - విళ్లు - సిళ్లు.

టీ. పండ్రెండవవిధిచే నుత్పలావమునంది బహువచనముతోడఁ గూడినట్టియు సహజముగ జడ్డక్కరము తుదిఁగల్గినది గానట్టియునగు డకారలకారాంతప్రకృతుల తుదినున్న డకారలకారముల కలఘుళకారము నిత్యముగ నగును. త్రాడు+లు:—12 చే నుత్పలావము గాఁగ 'త్రాడ్లు' అని యగును. ఈవిధిచే డకారమున కలఘుళకారము నిత్యముగ సిద్ధింప 'త్రాళ్+ఉ+లు=త్రాళ్లు' అని రూపమగును. ఇది డకారమున కలఘుళకారము నిత్యముగ నగుట కుదాహరణము. మొగిలి+లు:—తత్సమము 45 చేఁ బ్రకృతితుదియత్వ ముత్పమగును. మొగిలు+లు:—12 చే నుత్పలావము 'మొగిల్లు' ఇపు డివిద్విధిచే నిత్యముగ లకారమున కలఘుళకారముగాఁగ 'మొగిళ్లు' అని రూపమగును. ఇట్లే బహుత్వమున నుదంతములై యుత్పలావమునందిన డలల కలఘులకారము నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. విడి=ఎఱ్ఱనికాంతి. విడులు-విడ్లు-విళ్లు. లేక విల్లు శబ్దకృత్ రూపము విలు. ఇది ద్విత్వరహితముగాన బహుత్వమున 'విలు+లు=విల్లు-విళ్లు' అని రూప ముండఁదగును. ఇట్లే సిడి+లు=సిడులు=సిడ్లు=సిళ్లు' అనురూపము ప్రక్రియం గమనించు నది. డలలకే నిత్యముగ బహుత్వమున నలఘుళకారము విధించుటంజేసి యుత్పలావము నందిన టరేఫాంతశబ్దములకు తుంట్టు-సిర్లు మున్నగురూపములే గలిగెడి. సిళ్లు గోళ్లు మున్నగు రేఫాంతములకును బహువచనసంయోగమున నిట్లలఘుళకారము బహుళప్రాచీన

కవి ప్రయోగదృష్టమయ్యెడిగాని యీలక్షణకర్త యట్టివి బ్రాసీన ప్రయోగదృష్టములు గావని తలంచి కావలయు నంగీకరింపఁడయ్యెను. 12 విధియందలి లకారముచే నలఘు శకారమును గూడ గ్రహించి 13 చే నలఘుశకారము సిద్ధించిన వానియొత్పమునకు లోపముచేయుదమన్న 12 వికల్పవిధియగుటఁ బక్షమున కాల్లు మున్నగుననిష్టరూపములు గలుగుటంబట్టియు నిత్యవిధానమునకు సార్థక్యము చెడుటంబట్టియు నట్లొనర్ప నవకాశము లేదని 12 నందె నిరూపితము. డలలకు నిత్యముగ శకారము విధించుటంజేసి యొత్ప లోపపక్షమున 'త్రాళ్లు-కాళ్లు' అనియే గాని 'త్రాడ్లు-కాల్లు' అనుననిష్టరూపములు గలుగ వని గ్రహించునది. బహువచనశ్లిష్టములను సామాన్యోక్తింజేసి బహుత్వమున విధించిన లకార సంయోగము సంభవించినపుడెల్ల నీవిధి గల్గుననియు దానఁ 'ద్రాళ్లును, ద్రాళ్లుచేత, ద్రాళ్లుకొఱకు' 'కాళ్లును-గాళ్లుచేత' అను మొదలగురూపములు సిద్ధించుననియు గ్రహింప వలెను. అద్విరుక్తంబులనుటంజేసి 'గడ్డి - తల్లి - పిల్లి' మొదలగు ద్విరుక్తాంతముల కిక్కార్యము బహుత్వమునఁ గలుగదనుట స్పష్టము. 'విల్లు' మొదలగు వానికి బిందుపూర్వక డకారంబగుటను గమనించునది.

సమానపదంబునందు సంయోగంబు పరంబగునపు డెల్లచో ఖండ బిందునకుం బూర్ణంబగు. ౧౫.

అనఁటులు-అనంట్లు. పనఁటులు - పనంట్లు. గోఁటులు - గోంట్లు. తేఁటులు-తేంట్లు. ఏఁడులు-ఏండ్లు కాఁడులు - కాండ్లు. ఏండ్లు - కాండ్లిత్యాదులందు డాకు భాదేశంబు కొందఱు వక్కాణించిరి; తెనుఁ గున బిందుపూర్వకస్థిరంబు లేమింజేసి యది గ్రాహ్యంబుగాదు.

టీ. వికపదమునం దనఁగా సమానపదమునైన నేకపదంబునంగాక యొకే ప్రకృతియందు 12 విధిచే నుత్పలోపము సంభవించెనేని దీర్ఘప్రాస్వములలో నెద్దాని మీఁదిదైనను నర్థానుస్వారము పూర్ణానుస్వారమగును. ఉత్పలోపమునందఁగిన డ-ల-ట-ర-లలో రేఫలకారములకు ముందర్థబిందువు సంజ్ఞ 16 చే సంభవింపదుగాని డకార టనర్థములకుఁ బూర్వముండిన నుండఁదగుంగాన నట్లు టడవర్ణాంతశబ్దములలో ట-డ-లకు ముందర్థబిందువు లోఁచెడిస్థలములందలి యర్థబిందువును నిత్యముగఁ బూర్ణముగ మార్ప నీసూత్రమార్థమయ్యెనని గ్రహించునది. సంజ్ఞ 14 వికల్పవిధి యగుటంజేసి పక్షమున నర్థబిందురూపమే నిల్చిపోవలసివచ్చుటంబట్టియు 15 విధి దీర్ఘముమీఁద నిత్యముగ ఖండమునే నిలువనదగుటంబట్టియు బహువచనసంయోగమున ప్రాస్వదీర్ఘములపై నర్థమునకుఁ బూర్ణము నిత్యముగ విధింపఁబడెనని ప్రయోజనము నెఱుంగునది.

సంజ్ఞ 16 విధి బిందుమాత్రముండదగినతావుల సూచించెడి. 'అనఁటి+లు':—తత్సమము 45 చే బ్రకృతితుదియికారమున కుకారమగును. 'అనఁటు+లు:—12 చే నుత్పలాపము రా 'అనఁట్లు' అని రూపమును గావలసియుండ నిత్యముగఁ బూర్వబిందువు దీనిచేఁ గూర్చి 'అనఁట్లు' అని రూపమును సిద్ధింపఁజేసెను. అనఁటి యనునది యఖండపదము. ఏకపదమని యర్థము. ఇది సిద్ధఖండము పూర్వమగుట కుదాహరణము. ఇట్లే పనఁట్లునుదాని ప్రక్రియం గమనించునది. 'పనఁటి' ఇది యికారాంతము. గోఁటు:—ఇది యుదంతము. గోఁటు+లు:—12 చే నుత్పలాపము రా 'గోఁట్లు' అని గావలసియుండఁగ నిందలి యెల్లచో ననుదళమునంజేసి దీర్ఘముమీఁదఁగూడ సంజ్ఞ 15 సూత్రమును బాధించి పూర్వబిందువయ్యెడిగాన 'గోఁట్లు' అని రూపమగును. ఇది దీర్ఘముమీఁది సిద్ధఖండము నిత్యముగఁ బూర్వమగుట కుదాహరణము. ఇట్లే తేఁటి అనుదానికిఁ దేంట్లునని గ్రహించునది. ఏండ్లనునది యట్లే యేఁడను ప్రకృతిమండి గల్గినదిగ సంభావించునది. సమానపదమనుటంజేసి యివిధి ప్రాస్తవిద్దీర్ఘములమీఁది సిద్ధఖండమునే నిండునున్నగ మార్చునదిగాని సాధ్యఖండమును గాదని సామాన్యముగ నెఱుంగవలెను. మఱియు సమానపదములందలి వ్యాకరణప్రాప్తార్థము పూర్వముగాకుండుటయు నిందులకు దృష్టాంతము. బహువచనశ్లిష్టములైన డలలలో లకారమున కలఘుళకారము గల్గుట నిర్వివాదము. లకారము స్థిరవర్ణమగుట నద్దానికిమిందు బిందువు చూపట్టదుగాన (సంజ్ఞ 16 విధి) శకారము గల్గినచో; బిందువుండెనేని యది చెడునేమో యని యనుమానమేని పడనక్కఱలేదు. డకారమునకు ముందె బిందువుండిన నుండఁదగును. (సంజ్ఞ 16 విధిననుసరించి) 12 చే నుత్పలాపము డకారాంతములకెల్ల బహుత్వమున సిద్ధించిన పక్షమున 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారము గలుగక తప్పదు. మఱియు 13 చే నుత్పలాపముగలుగనిపక్షమునను నలఘుళకారము డకారాంతములకు బహువచనమునఁ గలుగవలసియున్నది. ముందుబిందువుగల డకారముల కలఘుళకారము గల్గినచో సంజ్ఞ 16 విధి ననుసరించి బిందువు తొలగక తీరదు. కాన బిందువు ముందులేని డకారములకే 13-14 చే నగు నలఘుళకారము గలిగెడిగాని బిందువు సహజముగ ముందిడిగొన్న డకారముల కలఘుళకారము గలుగదని గ్రహింపవలసియున్నది. ఈరీతి ననుసరించి 'ఏఁడు; కాఁడు;' మొదలగు సిద్ధబిందుపూర్వకడవర్ణముల కలఘుళకారము 13-14 చే నయ్యెనేని డవర్ణము ముందుండుబిందువు లాపింపవలసివచ్చునుగాన నిట్లు సిద్ధబిందువు ముందు తోఁచెడిడకారముల కలఘుళకారము 13-14 చే సిద్ధింపదనియు, 12 చే నుత్పలాపముం జేరిన పక్షమున 15 చే నిత్యముగ నర్థము పూర్వమై 'యేండ్ల'నియు నుత్పలాపాభావమున 'నేఁడు'లనియు, నిట్లే 'కాఁడులు-కాండ్ల'నియు నగునుగాని 'ఏళ్లు-

కాళ్లను రూపములు గలుగవనియు, దాన నలఘుళకారము నిట్టిబిందుపూర్వకడకారముల కాదేశించువారిమతము (సంజ్ఞ 16 విధి) లక్షణవిరుద్ధమగుటంజేసి యనాదరణీయమనియు నేండ్లు-కాండ్లును నీక్రిందినూరివివరణమున కభిప్రాయము. కాఁగా నలఘుళకారాదేశము (13-14 లచే నయ్యెడిది) నిర్బిందుకములకే గాని సబిందుకములకుఁ గలుగదని ఫలితమును గ్రహింపవలెను. సామాన్యముగ నలఘుళకారము డ-ల-రలకే శాస్త్రముచే నగుటఁ గాననగును. అందు రలలు స్థిరములగుటంజేసి యవి బిందుపూర్వకములు గాఁజాలవు. ఇంక నొకడవర్ణమే బిందుపూర్వకము గాఁజాలినదగుటంజేసి నిర్బిందువులకే గాని సబిందుకములకు డకారముల కిక్కార్యము గలుగదని నూరి వివరించుట యావశ్యకమయ్యెను. దీర్ఘముమీఁది సబిందుకడకారములనే యుదాహరించినను హ్రస్వముమీఁదఁ గూడ నెంచేని డవర్ణమునకు ముందు బిందువు తోఁచిన నట్టివానికిని నలఘుళకారము గలుగదనియే గ్రహింపవలెను.

ఔపవిభక్తికంబుల వివర్ణసలలువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం
బగునపుడు పూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణంబు బహుళంబుగా
నగు. ౧౬.

కొడవలి-కొడవండులు. ఉల్లోపంబు-కొడవండ్లు-పక్షంబునం దలఘులకారంబు-కొడవళులు-కొడవళ్లు-కొడవలులు. రోఁకలిప్రభృతుల కిట్లు రూపంబు లెఱుంగునది. ఇల్లు-ఇండులు-ఇండ్లు-ఇల్లులు. ఇట్లు-కల్లు-పల్లు-ముల్లు-విల్లు-శబ్దంబులకు రూపంబులు తెలియునది. మద్యనిమ్నార్థకంబులయిన కల్లు-పల్లు శబ్దంబులును తెల్లు ప్రభృతిశబ్దంబులు ననౌపవిభక్తికంబు లగుటంజేసి వాని కీకార్యంబు లేదు.

టీ. 'ఔపవిభక్తికలీనామిల్లుకృహుళం తథైవ డుశ్చ స్థాల్'; సలలోర్బిందు యుతోడుర్వా' అనునవి మూలములు. ల్లు-లివర్ణములు తుదినిగల యౌపవిభక్తికశబ్దముల తుది లి-బువర్ణములకు బహుత్వమున బహుళముగ బిందువు ముందిడిగొన్న డువర్ణ మాదేశమగును. బహువచనమున నను సామాన్యోక్తి ననుసరించి యెల్లవిభక్తులందును బహువచనములందగునని యెఱుంగునది. 28 చే నగునవి యౌపవిభక్తికములు. ద్వితీయాద్యైకవచనప్రత్యయములకు ముందుండునవి గాన వీని కౌపవిభక్తికములను సంజ్ఞ గల్గెనని తోఁచెడి. మఱియు 'ఇ-టి-తి' అనునవి ప్రకృతులకగుఁ బ్రత్యయములకుముందు చేరునవిగాన నుపవిభక్తులనుచేరు గల్గియుండును. ఉపవిభక్తులే యౌపవిభక్తికము లనం

బడును. వీనినిగూర్చి విస్తృతి 28 సూత్రపుండీకలో నరయునది. కొడవలి+లు:—
 కొడవలిశబ్ద చూపవిభక్తికము. దీనితుది లివర్ణమునకు బిందుపూర్వకడువర్ణము బహువచ
 నము పరముగా నీసూత్రముచే గలుగ 'కొడవ+ండు+లు=కొడవండులు' అని రూప
 మగును. 12 చే డువర్ణమునుత్వమునకు లోపము పాక్షికముగఁ గలుగ 'కొడవండ్లు'
 అని రూపమేర్పడును. ఈవిధిచే బిందుపూర్వకడువర్ణము రానిపక్షమున 'కొడవలి+లు'
 అని యుండ తత్సమము 45 చే లివర్ణమునిత్వమున కుత్వము గలిగి 'కొడవలులు' అని
 యగును. సిదప 13 చే నుదంతమైనలంపర్ణమున కలఘుళకారము గలుగ 'కొడవళులు'
 అని రూపమేర్పడును. అలఘుళకారము 13 చేఁ గలుగని పక్షమున 12 చే బహుత్వ
 మునఁ బ్రకృతితుదినున్న లువర్ణమునుత్వమునకు 12 చే లోపమును 14 చే నిత్యముగ
 నలఘుళకారమును గలుగుంగాన 'కొడవళ్లు' అని రూపము సిద్ధించును. కాఁగా బహువచన
 మున 'కొడవండులు-కొడవండ్లు-కొడవళులు-కొడవళ్లు-కొడవలులు' అని యైదురూప
 ములు గల్గననియు, నిట్లే బహుత్వమునం దెల్ల నికార్యములు చూపట్టననియు, దాన
 'కొండవండులను-కొడవండులచేత-కొడవండ్లను-కొడవండ్లచేత-కొడవళులను-కొడవళుల
 చేత-కొడవళ్లను-కొడవళ్లచేత - కొడవలులను - కొడవలులచేత' నను మొదలగురూపము
 లేర్పడుననియు గ్రహించునది. ఇట్లే యాపవిభక్తికమగు రోఁకలిశబ్దమునకు 'రోఁకండు
 లు-రోఁకండ్లు-రోఁకళులు-రోఁకళ్లు-రోఁకలులు' అనురూపము లాయావిధులచేఁ గలుగు
 టను గమనించికొనునది. ఈరీతిగ నే యెల్ల లివర్ణాంతోపవిభక్తికములప్రక్రియను గమ
 నించునది. సలలువర్ణము=ల కారముతోఁగూడినలువర్ణము 'ల్లు' అనువర్ణమనితాత్పర్యము.
 ఇల్లు:—ఇది సలలువర్ణాపవిభక్తికశబ్దము. ఇల్లు+లు:—బహువచనము పరమగునపుడు
 'ల్లు' అనుప్రకృతితుదిభాగమున కంతకును బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణ ముదేశము
 గాఁగ 'ఇండులు' అని రూపమగును. ఇట్లే యితరవిభక్తుల బహువచనములందు 'ఇండుల
 చేత' నను మొదలగు రూపము లగుటను గమనించునది. 12 చే బిందుపూర్వకడువర్ణము
 నుత్వమునకు లోపము గల్గినపక్షమున 'ఇండ్లు' అని రూపమగును. ఇట్లే యుత్వలోప
 పక్షమున 'ఇండ్లను-ఇండ్లచేత' అను మున్నగురూపము లేర్పడుటను దెలిసికొనునది.
 తెనుగున బిందుపూర్వకస్థిరము లేమింజేసియు; సంయుక్తాంతముగటంజేసియు ; బిందు
 పూర్వకడకారమునకు శాదేశము 13-14 చేఁ గలుగదని గ్రహించునది. 'ఇల్లులు'
 అనియే, బిందుపూర్వకడవర్ణము గలుగని పక్షమున రూపము సిద్ధించెడి. 13-14 సూత్ర
 ములందుఁ గ్రమముగ 'అసంయుక్తంబులై; అద్విరుక్తంబులైన' అనుదిగములు
 గూర్చబడి యుండుటచే నిట్టిసంయుక్తాంతముల కుత్వలోపముగాని తన్మూలముననగు
 నలఘుళకారాదేశముగాని సంభవింపవుగాన 'ఇళ్లు' అనురూప మివిధిచే బిందుపూర్వక
 డువర్ణము రానిపక్షమునను సిద్ధింపదని ఫలితమును గ్రహింపవలెను. మధ్యముంజేప్పని

కల్లుశబ్దమునకును, బల్లమునుబోధింపని పల్లుశబ్దమునకును, గంటకమునుదెలిపెడు మల్లు
శబ్దమునకును, ధనుర్ధకముగు విల్లుశబ్దమునకును, నౌపవిభక్తికము లగుటంజేసి యీవిధిచే
బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణము బహుళముగఁ గలిగి గ్రమముగ 'కండులు - పండులు -
ముండులు - విండులు' అనురూపములు సంభవించుననియు, 12 చే నుత్పలోపము
గలిగి 'కండ్లు - పండ్లు - ముండ్లు - విండ్లు-' అని రూపములు సిద్ధించుననియుఁ
దెలియవలయును. మైని వివరించిన ప్రకారము ద్విరుక్తాంతము లగుటకతన వీని కలఘు
ళకారము సిద్ధింపదు. కల్లునుజెప్పెడు కల్లుశబ్దమును బల్లమును బోధించెడి పల్లు
శబ్దమును తెల్లుమొదలగుశబ్దములును నౌపవిభక్తికములు గామింజేసి యవ్యాసి కీవిధిచే
బిందుపూర్వకడువర్ణము సంభవించదనియు, దాన వానికి 'కల్లులు-పల్లులు-తెల్లులు' అనియే
రూపము లేర్పడుననియు, ద్విరుక్తాంతము లగుటంజేసి యుత్పలోపాలఘుళకారములును
గలుగవనియు, మద్యనిమ్నార్థకములను నీ క్రిందిహరివివరణమున కభిప్రాయము. మద్య
నిమ్నార్థకములు గాని కల్లుపల్లు మొదలగువానికి ద్వితీయాద్యైకవచనములందు 'కంటిని-
పంటిని-ముంటిని-వింటిని-' అనుమున్నగు 'ంటి' అనునౌపవిభక్తిక ప్రత్యయము గలిగెడి
గాన నయ్యవి యౌపవిభక్తికములని యెఱుంగవలయును. మద్యనిమ్నార్థకములకుఁ గల్లు
పల్లుశబ్దములకుఁ 'గల్లును-బల్లును' ననియే ద్వితీయాద్యైకవచనములందు రూపములు గుది
రెడిగాన నవి యౌపవిభక్తికము లయ్యెను. కల్లు=కన్ను:—ఈయర్థమునను గండులును
ప్రయోగము క్వాచిత్రము. ఇల్లు మొదలగులకారసంయోగాంతములకు ప్రక్తిర్ణ 8 చే
జడ్డుకు లోపము గల్గినవత్తమున (ఇలు+లు) 12 చే నుత్పలోపము గలిగి 14 చే నిత్య
ముగ నలఘుళకారము సిద్ధించి బహుత్వమున 'ఇల్లు-ఇల్లును' మున్నగు రూపములును బత్త
మునఁ గలుగుట కవకాశముగపడెడిది. సామాన్యముగ బిందువన్న బిందుద్వయము గలుగ
వలయుచుగానఁ బూర్ణబిందుపూర్వక డువర్ణముని యనవలసివచ్చెనని గ్రహించునది.
బహువచనమువరమగునపుడే యీవిధియగుటచేతను, నికారాంతములును బహుత్వమునఁ
దత్తవము 45 చే నుదంతములుగాఁదగుటచేతను, 'ండి' అని మాత్రమాదేశించినఁ
జాలునని తోచెడిది.

ఒకానొకచో నామంబు సంశ్లిష్టబహువచనాంతతుల్యంబయి
బహువచనంబు నెనయు. ౧౭

కొడవండ్లులు-కొడవండ్లులను-కొడవల్లులు-కొడవల్లులను
ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు గ్రహించునది.

టీ. ఆపి సంయుక్తసమాప్తా భూయోఽంతే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్' అను
నది మూలము. కొలఁదిచోటులందు ప్రాతిపదికము తుదియక్షరము బహువచనముతోడఁ

గలిసికొనియు మరల బహువచన ప్రత్యయమును బొందుటయుఁ గలదు. అనఁగా బహువచనముతోడఁ గూడికొనినదే నామమై బహువచన ప్రత్యయమును బొందునని భావము బహుత్వమునందె యిట్లుగుట యని గ్రహించునది. బహువచనముతోడఁ బ్రకృతితుది యక్షరము సంయోగించుటందేసి మరల బహువచన ప్రత్యయము వ్యవహారమునఁ గుదిచె ననఁ దగును. బహుత్వబోధక ప్రత్యయముపై మఱల నట్టిదె యగుట వ్యాకరణమార్గ విరుద్ధవిషయమగుటచే బహుత్వమున బహువచనశబ్దమునె నామముగా నిరూపించి బహువచన ప్రత్యయము నద్దానికి విధించుట లాక్షణికసంప్రదాయ మయ్యెనని గ్రహించునది. 'కొడవండ్లు':—ఇది 16 చే బూర్ణబిందుపూర్వకడువర్ణము నంది 12 చే సుత్వలోపమునంది సంశ్లిష్టబహువచనాంతమైనశబ్దము. దీనిపై మరల బహువచన ప్రత్యయ మీవిధిచేఁ గలుగ 'కొడవండ్లులు' అనురూపము సిద్ధించెడి. ఇట్లే ద్వితీయాది విభక్తులందును బహుత్వమునఁ దత్తద్విభక్తులును లడాగమమును సిద్ధింప 'కొడవండ్లులను' మున్నగురూపములు గలుగును. కొడవట్లు:—ఇది 12 చే సుత్వలోపమును 14 చే నిత్యముగ నలఘుళకారమును బొందిన సంశ్లిష్టబహువచనాంతము. దీని కీవిధిచే మరల బహువచన ప్రత్యయాదులు చేర 'కొడవట్లులు- కొడవట్లులను' అనురూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే యితరవిభక్తులందు బహుత్వమున సంశ్లిష్టబహువచనాంతము మీఁద బహువచన ప్రత్యయాదులు గలుగుటను గమనించునది. ఇట్లు బహుత్వమున సంశ్లిష్టబహువచనతుల్యములు గాఁదగువానికెల్ల మరల బహువచన ప్రత్యయమును సంభవించఁజేయక మహాకవి ప్రయుక్తములై యగవదానికి మాత్ర మే యివ్విధిచే బహువచనమును సంశ్లిష్ట బహువచనాంతముమీఁద గూర్చి సాధుత్వమును సంపాదించవలెనని 'ఇట్లు ప్రయోగ దృష్టంబుల గ్రహించునది' అను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. 'కొడం డ్రురు-అండ్రురు- వీండ్రురు-' అని సంశ్లిష్టబహువచనాంతములమీఁద మరల బహువచన ప్రత్యయము గల్గిన ప్రయోగములు భారతాదులందును గన్పట్టెడి. సంశ్లిష్టబహువచనాంతము మీఁదనే గాక సహజబహువచనాంతముమీఁదఁగూడ 'చూపఱులు, వేడుక కాఱులు' అని మరల బహువచన ప్రత్యయము గ్రంథములఁ గానంబడియెడి.

కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు; బహువచనము పరంబగునపుడు నిత్యముగా నగు. ౧౮

కలఁకు - కలను - కలఁకులు. కలను-కెలను-కొఱను-కొలను - గవను - నెఱను - మ్రాను-వరను - వలను ఇవి కలన్వాదులు.

టీ. న్వంతాన్నామ్నః కుజ్జోర్భహువచనే' అనునది మూలము. కలనుమొదలగు నువర్ణము తుదినిగలశబ్దముల తుదినువర్ణమున కేకవచనము పరముగా వికల్పముగను,

బహువచనము పరముగా నిత్యముగను 'కుజ్' అనునదాదేశమగును. 'కుజ్':— ఇందు జకారము లోపించెడిగాన నది జిత్రగును. 'జిత్తు బిందుపూర్వంబగు'నను విధానముచే నది బిందువు ముందిడిగొని కలుగును (ఁకు; ఁకు) ప్రాస్వముమీఁద నైన రెండుబిందువులును దీర్ఘములపై నైన యర్థబిందువును గలుగుననుట పునరుక్తము. కలను:— దీనితొదినువర్ణమున కేకత్వమున 'కుజ్' అనున దీవిధిచే సిద్ధించినపక్షమున 'కలఁకు; కలంకు' అనియు, 'కుజ్' అనునది గలుగనిపక్షమునను, స్త్రీ సమముగానఁ బ్రభ్రమైకవచనలోపము గలిగి 'కలను' అనియు రూపములేర్పడును. ఇట్లే ప్రాస్వముమీఁద నువర్ణమునకు 'కుజ్' అనునది వికల్పముగ నాదేశమైనరూపముల ప్రక్రియ నేకత్వమున నెల్లవిభక్తలందును గమనించునది. కలను + లు:— బహుత్వమున నీవిధిచే కుజ్ఞు నిత్యముగ నగుంగాన 'కలఁకులు; కలంకులు' అనురూపములే సిద్ధించును గాని కలనులను మున్నగునవిప్లరూపములు గలుగవని గ్రహించునది. ఇట్లే బహుత్వమున నెల్లవిభక్తలందును కలంకులను; కలఁకులను; కలంకులచేత; కలంకులచేత మున్నగురూపములందు కుజ్ఞు నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. మ్రాను:— ఇందుఁ దుదినున్న నువర్ణము దీర్ఘముమీఁదిదిగాన 'మ్రాఁకు' అని కువర్ణమునకు ముందర్థ బిందువే గలుగుటను గమనించునది. 'మ్రాను-మ్రాఁకు' అని యేకత్వమున నిట్లు వికల్పముగను, 'మ్రాఁకులు; మ్రాఁకులను' అని బహుత్వమున నిత్యముగను, కుజ్ఞు గల్గుటను గ్రహించునది. 'మునలిమ్రానుల్' అని వసుచరిత్రకర్త తురుష్క జ్యేష్ఠపృక్షముల బోధించు వాఁడై మ్రాఁకులంజెప్పవత్తమున (బహుత్వమున) నిత్యముగఁ గాఁదగు కుజాదేశమును గణింపక ప్రయోగించిన ప్రయోగ మొం డగవడెడి. ఇవి కలన్వాదులనుటంజేసి యిది యాకృతిగణము గాదనియు వీనికే గాని యితరముల కిక్కార్యమును గూర్పరాదనియు గ్రహించునది.

అట్లు రేను గోను శబ్దంబుల నువర్ణంబు గుజ్జగు. ౧౯.

రేఁగు - రేను - రేఁగులు. గోఁగు - గోను - గోఁగులు.

టీ. కలన్వాదులనువర్ణమునకు కుజాదేశ మేకత్వమున వికల్పముగను బహుత్వమున నిత్యముగను నగునట్లే రేను గోను శబ్దములనువర్ణమునకు గుజాదేశమగును. 'కుజ్' అనునది జిత్రగాన బిందుపూర్వకమై యగును. రేనుగోనునువర్ణము దీర్ఘముమీఁదిదిగాన దానికగుగుజాదేశ మర్థబిందుపూర్వకమైయే యగును. రేను:— దీనిచే నేకత్వమున గుజాదేశమైనచో 'రేఁగు' అని రూపమగును. గుజాదేశముగానిపక్షమున 'రేను' అనియే యుండును. ఇట్లే గోనుశబ్దమున కేకత్వమున 'గోఁగు-గోను' అనియు, బహుత్వమున గోఁగులనియు రూపము లేర్పడెడి. 'కుజ్'; గుజ్' అని తెలుఁగులాక్షణికు లాదేశించినవానిని భాషాతత్వవిమర్శకులు 'కల్', గల్' అనుబహువచన ప్రత్యయముల

యాదిమభాగములనియు, గావుననే బహుత్వమున నివి నిత్యముగఁ జూపట్టుననియు, నేకత్వమునఁ బై బహువచనప్రత్యయములందలి కగలనుభాగములంగూడ శబ్దసహజములుగ గ్రహించుటంజేసి (అనుచితవిభాగమునంజేసి) రేఁగు, కలఁకు మొదలగురూపములు వక్షమునఁ గురిచెననియు, రే-గో అనునవే ప్రకృతులనియు, నడుమనువర్ణము సంబంధార్థప్రకాశకమనియు నందు. సామాన్యముగ శుద్ధాంధ్రమునఁ బ్రథమరూపమే ప్రాతిపదికముగాని ప్రత్యయయోగముచే బ్రథమరూపమేర్పడుట సహజముగామిఁ బై విమర్శకులయమ్మాట నయుక్తికమన నొప్పెడి. 'కేహించి న్వంతశబ్దానాం కుస్సాన్విద్ధు శ్చార్థబిదుకః' అను నాధర్వణము నూఁతగఁగొని యీసూత్రమును సూరి రచించెను. కుజ్-గుజాదేశములు సమాసములందును గలిగెడి.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను చేను మీనుశబ్దంబుల

నువర్ణంబు లోపించు. ౨౦.

చేను-చేలు. చేను-చేలు. మీను-మీలు.

టీ. 'కుత్రచిన్ను లోపశ్చ' అనునది మూలము. బహుత్వమున చేను-చేను-మీను శబ్దములతుది నువర్ణమునకు నిత్యముగ లోపము గలుగును. చేను+లు:—దీనిచే నువర్ణము లోపింప 'చేలు' అని రూపమగును. ఇట్లే 'చేను+లు=చేలు; మీను+లు=మీలు' అని రూపములు సిద్ధించెడి. ఈరీతిగ నే చేలను-చేలచేత-చేలను-చేలచేత-మీలను-మీలచేత మున్నగు బహువచనరూపముల సాధించిశొనునది. ఏకత్వమున చేను-మున్నగురూపము లగునని గ్రహించునది. 'చేనులను' అను మొదలగురూపము లలక్షణికములని ఫలితము నెన్నునది. ఇవిధి సమాసములందుఁ గలుగదు.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు రేయిప్రభృతులతుదియక్షరంబు లోపించు. ౨౧.

రేయి-రేలు. తాయి-తాలు. వేయి-వేలు. వ్రాయి-వ్రాలు. ఇత్యాదులు. ఈలోపంబు సమాసంబులందుం జూపట్టెడు. రేరాజా-మగతాపతకము-వేచెలుగు.

టీ. 'కేహించిద్వంతశబ్దానాం...వర్ణస్యాంత్యస్య లోపస్సాన్విల్లులయోః ప్రాయశః క్వచిత్.' అనునాధర్వణము మూలము. బహుత్వమున రేయిమొదలగు శబ్దములతుది వ్రాయి నిత్యముగ లోపించును. రేయి+లు:—దీనిచే 'యి' అను తుదియక్షరము లోపింప 'రేలు' అని రూపమేర్పడును. ఇట్లే యిందలి యదాహృతులతుదినున్న యివర్ణములకు

బహుత్వమున నీవిధిచే నిత్యముగ లోపము గలుగ 'తాయి+లు=తాలు; వేయి+లు=వేలు; వ్రాయి+లు=వ్రాలు' అనురూపములు సిద్ధించెడి. ఇట్లంత్యవర్ణలలోపము నందఁదగు వానినెల్ల నిందుఁ జేర్చి సాధింపవలెను. ఇట్లు తుదియక్షరలోపము వ్యస్తమున నేగాక సమాసాంతర్గతములైన యాయాశబ్దములందును గలుగుట ప్రయోగానుసారముగ గమనించునది. రేయి + రాజు:—ఇందు మొదట నున్న రేయిశబ్దముతుదియక్షరము లోపించి 'రేరాజు' అనురూప మయ్యెను. మగతాయి + పతకము:—ఇందు తాయిశబ్దముతుది వ్రాయి లోపించి 'మగతాపతకము' అనురూపము సిద్ధించెను. వేయి+వెలుఁగు:—ఇందుఁ దుదివ్రాయి లోపించి 'వేవెలుఁగు' అనురూపము గలిగెను. క్రమముగ నిష్కూఢులు దత్తురుషకర్తృ భారయబహువ్రీహు లగుటంజేసి సమాసములందునును మూలమునందలి బహువచనమునకు సారస్యము సంభవించెడి. ఇవియెల్లను 'యి' అనునదంతమందుఁ గలశబ్దములే గాన రేయిప్రభృతులనుపదమునందలి ప్రభృతిశబ్దముచే యివర్ణాంతములే బోధ్యములయ్యెడి. 'తాయి+లు' అనునపు డంతిమాక్షరలోపము నిత్యమగుటంజేసియు, నింకొక లకారము సంభవించ నవకాశము లేమింజేసియు, తాళ్లను వ్యవహార మలాక్షణికమయ్యెడి. సంశ్లిష్ట బహువచనాంతముమీఁదనే గాని మరల బహువచనప్రత్యయము చూపట్టమింజేసియు తాళ్లనున దవరూపమే యయ్యెడి.

బహువచనంబు పరంబగునపు డావుప్రభృతుల తుదియక్షరంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౨౨.

ఆవు-ఆలు-ఆవులు. జాము-జాలు-జాములు. చుట్టము - చుట్టలు-చుట్టములు. మీసము-మీసలు-మీసములు.

టీ. బహువచనము పరముగాఁగ 'ఆవు' అను మొదలగుశబ్దముల తుదివర్ణమునకు లోపము వికల్పముగ నగును. ఇందుఁ బ్రభృతిశబ్ద మావుశబ్దమునుబట్టి పువర్ణాంతములనే బోధించునదిగ గ్రహింపక యంతిమాక్షరలోపమును బహుత్వమున వికల్పముగ నందఁదగు వివిధవర్ణములు తుదినిగలశబ్దములనెల్ల దీనికి గుఱిగఁ జేయఁదగునని యిందలి యుదాహరణములంబట్టి గ్రహింపవలెను. ఆవు + లు:—దీనిచే బహువచనము షరముగా పులోపము గాఁగ 'ఆలు' అనురూపమగును. పులోపము గలుగనిపక్షమున 'ఆవులు' అని యగును. ఇట్లే 'జాలు-జాములు' అనురూపములప్రక్రియను జాము శబ్దమునుండి యూహించి కొనునది. ఈరీతిగనే బహుత్వమున మిగిలినవిభక్తులందు ఆలను-ఆవులను మొదలగురూపములసిద్ధిని గమనించునది. చుట్టము + లు:—ఇది నపురకనప్రమముగాన మువర్ణకాంత మైయిండును. బహుత్వమున ములోపము గలుగ

‘చుట్టలు’ అనియు, ములోపము గలుగనిపక్షమున ‘చుట్టములు’ అనియు వలసిన దత్తవము 4వే చే ‘చుట్టలు’ అనియు రూపములు గలిగెడి. ఇట్లే ‘మీసలు-మీసములు-మీసాలు’ అను రూపములు సిద్ధించెడి. ‘మీసాలపై తేనియల్’ అని మనుచరిత్రప్రయోగము. వృత్తియందుఁ బూర్వపదమగునపుడును నావుశబ్దము తుదివ్రాయి లోపించుటయు నద్దానికిఁ బరుషములు పరములగునపుడు నుమాగమమగుటయు, బరుషములు సరళములగుటయు నర్థబిందువు ద్రుతమునకుఁ గలుగుటయును, సరళస్థిరములు పరములగునపు డంత్యవర్ణలోపము మాత్రమగుటయుఁ బాక్షికమని గ్రహించునది. ‘ఆ-బైయ్య-ఆ-దో-క-ఆదూడ-ఆలగావరి’ అని ప్రయోగము లగపడెడి.

ఇయకుమాటుగా నామాంతంబునకెత్వంబు బహుళంబుగానగు. ౨3.

కన్నియ-కన్నె. జన్నియ-జన్నె. వన్నియ-వన్నె. కొంచియము-కొంచెము. కొండియము-కొండెము. బహుళ గ్రహణముచే సందియము కాఱియ మొదలగుశబ్దంబులందెత్వము లేదు. ఇయశబ్దంబునం దికార లోపంబు కొందఱు వక్కాణించిరి. అయ్యది ప్రయోగంబులందు మృగ్యంబు. ముత్తియశబ్దంబునందు మాత్ర మిత్వలోపంబు గానంబడియెడి. ముత్తియము-ముత్తైము-ముత్త్యము.

టీ. ‘ఏదంతతా చ నామ్నామన్యతరస్యామియాంతానామ్’ అను చింతామణి సూత్రమును, దానిని వివరించు ‘ఇయాంతత్వే కుత్రచిత్సన్యదెత్వం యశ్చాపి తద్భవే, లఘుస్సాన్వేపి చ సంయుక్త ఇతి కేహించిదీరణా.’ అను నాధర్వణమును మూలములు. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి ‘ఇయ’ అనుభాగమునకు ‘ఎ’ అనునది బహుళముగ నాదేశమగును. కన్నియ:—ఇందుఁ దుదిభాగమగు ‘ఇయ’ అనుదాని కెకార మాదేశముగాఁగ ‘కన్నె-ఎ=కన్నె’ అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినయుదాహరణములప్రక్రియను గమనించునది. ఏకత్వమునను బహుత్వమునను నీయైత్వము బహుళముగఁ గల్గునని గ్రహించునది. సూత్రమున బహుళపదముం గూర్చుటంజేసి ‘సందియ-కాఱియ’ అను మొదలగు శబ్దముల తుదినున్న యియ కైత్వము సిద్ధింపదని ‘బహుళ గ్రహణముచే’ నను క్రింది సూరి నివరణమున కభిప్రాయము. నిత్యముగఁ బ్రవర్తింపకుండుట యనుబహుళ ప్రయోజనమని గ్రహించునది. కొందఱు లాక్షణికు లియాంతశబ్దములందలి యికారమునకును బక్షమున లోపము గల్గునగునని యనిరినియు (కన్నియ:—కన్నె + య=కన్నె:—జడ్డకు లోపము; కన్య) గాని యట్టిరూపములు ప్రాచీనకవిప్రయుక్తములై బహుళముగ నగపడమింజేసి యికారలోపమును జెప్పెడి లాక్షణికుల యమ్మాట యనాదరణీయమనియు నయ్యది యనుసూరి యీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. (మృగ్యము=వెదుకఁదగినది-శూన్యమనుట) ఒక్కముత్తియ శబ్దమునకు మాత్ర మిత్వలోపము ప్రయోగసిద్ధమై ముత్త్యమని

యగః డుచుండుటచే బైలాక్షణికోక్తి యిద్దానివిషయమున మాత్రమే యంగీకరింప నగు నని 'మత్తియశబ్దమునందు మాత్ర'మను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇత్వ లోపము గల్గినపిదప-మత్తియ శబ్దమునందలి జడ్డకు బ్రక్షీర్ణము రి చే లోపము గలుగు టను గమనించునది. ప్రాథవ్యాకర్త 'మత్తియశబ్దేతరంబులకును దఱచుగ నిత్వలోపము గానంబడియెడి' నని 'దివియ+అఱుపు=దివ్యాఱుపు-కల్లియము = కళ్యాణ-వల్లియము= వశ్యము-వీడియము=వీడ్చ్యము' అను మొదలగువాని నుదాహరించి మత్తియశబ్దంబునందు మాత్రమను సూరి వాక్యమును సవరించినాడు. ఇట్టిత్వలోపముగల్గిన చోటులందు జడ్డ లోచెనేని పూర్వము తెల్పిన ప్రకారము ప్రక్షీర్ణము రి చే జడ్డలోపము గల్గనను టను స్మరించిననునది. కాని యిట్టి యిత్వలోపము గల్గిన ప్రయోగములు భార తాదిప్రాచీనకావ్యసిద్ధములు గామింజేసి సూరి యుపేక్షించెనని లోచెడి. కాఁగా బ్రయోగానుసారముగ నెత్వము గలుగుటను నిత్వలోప మగుటను గమనింపవలెనుగాని యియాంతశబ్దములం దెల్ల నీవిధులం గూర్పరాదని గ్రహించునది. ఇత్వలోపమునకు 'నెయ్యపుఁగన్యకలనవాలఁదూపుల' అనురాఘవ పాండవీయ ప్రయోగము గన్పట్టెడి. భారతార్థమున 'నెయ్యపుఁగన్యకల' అని విఱుంగవలెనుగాన రామాయణార్థమునఁ గూడ నద్దానిని గన్యయనుశబ్దముగనే భావింపక తీరదు. ఆపక్షమున నది కన్నియశబ్దమున కిత్వ లోపముచే గల్గినదిగ నంగీకరింపక తప్పదు. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి యియయనుదాని కెత్వమాదేశమగునను సామాన్యోక్తింజేసి తుదనున్నదానికే గాక నడుమనున్నదానికిని సీయాదేశము గలుగనగుననియు దాన బరియాచకమునకుఁ బరేచకమనియు నిత్వలోపము గల్గిన బర్యాచక మనియు రూపాంతరములు గలుగవచ్చుననియు లాక్షణికులయూశ యము. మూలమును సీమాత్రమును బ్రతిపదికములకే యివిధానమని తెలిపెడి. కాని యాచ్ఛికక్రియలందును నిక్కార్థము గల్గుట ప్రయోగదృష్టమని వ్యాఖ్యాతలయూశ యము. (కదియంబడె=క దెంబడె.)

సర్వనామ ప్రకరణము.

వాక్యమున నామవాచకమునకు బదులుగా వాడఁబడునది సర్వనామము. ఏదే నొకపదార్థమునుగాని పదార్థములను గాని తెల్పునది నామవాచకము. ఒకదానికిఁ దేరైనశబ్దమని భావము. ఒకవాక్యమున నామవాచకము నావృత్తము చేయవలసివచ్చిన యెడల మరల నద్దానినే పునరుక్తముగ నావృత్తి చేయనక్కఱ లేకుండ దానికి బదు లుగ వాడఁబడునది సర్వనామము. విశేష్యపునరుక్తిదోషమును దలఁగింప సర్వనామము ప్రయోగింపఁబడునని తాత్పర్యము. 'సర్వనామము=ఎల్లనామములకు బదులుగనగు నామము. ఎల్లనామములకు బదులుగ వాడఁబడునది సర్వనామము గావుననే సర్వనామ ముపసర్జనమగుటయు నొకదానికి సంజ్ఞయగుటయు సంభవింపవు.

అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామంబులు. ౨౪.

అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-అ-ఈ-ఏ-నీ-నా-మన-తా-సంఖ్యావాచకంబులు-అన్ని ప్రభృతులు. వీనికిం బ్రథమాంతరూపంబులుదాహరించెద. వీనిలో డుమంతంబులకెల్లన్యాయము పూర్వోక్తంబు స్మరించునది. బహువచనలకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును బ్రథమాబహువచనంబునకుం బోలె నెఱుంగునది. విశేషాకారంబులు గలిగెనేనిఁ గొండాకచో ద్వితీయవఱకును గొండాకచోఁ దృతీయయం దొక్కరూపంబు వఱకును రూపభేదంబులు వక్కాణించెద. శేషంబూహించునది. అన్ని మొదలగుశబ్దంబు లాఱును ద్వీప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులును మహదర్థంబులు బహువచనాంతంబులగు-అమహదర్థంబు లేకవచనాంతంబులగు. ఇందు నీ మొదలగునాలుగుశబ్దంబులు సర్వార్థంబులం దుల్యరూపంబు లయియుండు.

మ-అనునది మహదర్థమనుటకు, అ-అనునది యమహదర్థమనుటకు, ప్ర-మొదలయినవి ప్రథమాదివిభక్తులకును సంకేతములుగా నిందు గ్రహించునది.

మ. అ.

సర్వతావదర్థకము.

ప్ర. { అందఱు } ...అన్ని.

ఇయదర్థకము.

ప్ర. ఇందఱు ...ఇన్ని.

కియద్యావదర్థకము.

ప్ర. ఎందఱు ...ఎన్ని

కతిషయాధికము.

ప్ర. కొందఱు ...కొన్ని

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పెక్కుండు } పెక్కు. దీనికి

బహువచనముం గలదు

పెక్కులు

ఈశబ్దంబు లౌపవిభక్తికంబు

లగుటంజేసి - అన్ని టి - అన్నింటి -

ఇన్ని టి - ఇన్నింటి - ఎన్ని టి - ఎ

న్నింటి - కొన్ని టి - కొన్నింటి -

పెక్కి టి - పెక్కింటి - యనురూపం

బులు ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు

పరంబు లగునపు డమహత్త్వంబు

నం దగునని తెలియునది.

బహ్వర్థకము.

ప్ర. { పలుగురు } అమహ

త్వంబున

దీనికి వ్యస్త

ప్రయోగంబు లేదు.

మ.
తదర్థకము.

ప్ర. వాఁడు... { వారు
వారలు
వాండ్రు.
ద్వి. వానిని... { వారిని
వారలను
వాండ్రను

అ.

ప్ర. { అది ... అవి.
అద్ది ... అవివి.
ఆయది ... ఆయవి.
అయ్యది... అయ్యవి.
ద్వి. { దానిని
ఆదానిని } ...వానిని
అద్దానిని

మ.

ఇదమర్థకము.

ప్ర. వీఁడు ... { వీరు
వీరలు
వీండ్రు.
ద్వి. వీనిని ... { వీరిని
వీరలను
వీండ్రను.

అ

ప్ర. { ఇది ... ఇవి.
ఇద్ది ... ఇవివి.
ఈయది ... ఈయవి.
ఇయ్యది ... ఇయ్యవి.

ద్వి. { దీనిని
ఈదానిని } ...వీనిని.
ఇద్దానిని

మ.

యత్కిమర్థకము.

ప్ర. { ఏఁడు... ఏరు.
ఏవాఁడు... { ఏవారు.
ఏవారలు
ఏవాండ్రు
ఏవ్వాడు... { ఏవ్వారు
ఏవ్వారలు
ఏవ్వ్యాండ్రు
ఏవ్వఁడు... { ఏవ్వరు
ఏవ్వండ్రు
ఏవడు { ఏవరు
ఏవండ్రు
ఏనిని ఏరిని.

ప్ర. { ఏవానిని { ఏవారిని
ఏవారలను
ఏవాండ్రను
ఏవ్వారిని { ఏవ్వారిని
ఏవ్వారలను
ఏవ్వ్యాండ్రను
ఏవ్వనిని... { ఏవ్వరిని
ఏవ్వండ్రను.
ఏవనిని { ఏవరిని
ఏవండ్రను.

అ.									
ప్ర	{	ఎది	...	ఎవి.	ద్వి.	{	దేనిని	...	వేనిని
		ఏది	...	ఏవి.			ఏదానిని	...	ఏవానిని
		ఎద్ది	...	ఎవ్వి.			ఎద్దానిని	...	ఎవ్వానిని
		ఏయది	...	ఏయవి.					
		ఎయ్యది	...	ఎయ్యవి.					

మహతి వాచ్యంబగునే నేకత్వంబున యత్కి-మర్థకశబ్దంబు-ఎవ్వరిత-ఎవ్వర్త-ఎవ్వత-ఎవరిత-ఎవర్త-ఎవత-ఎవ్వరితి - ఎవ్వర్తి-ఎవ్వతి-ఎవరితి-ఎవర్తి-ఎవతి-ఎవ్వరితె ఎవ్వర్తె-ఎవ్వతె-ఎవరితె-ఎవర్తె-ఎవతె - ఎవ్వర్తుక-ఎవ్వతుక-ఎవర్తుక-ఎవతుక-అనియిరువది రెండురూపంబులువడయు.

తదాదులు మూడు మహద్వాచకంబు లేకత్వంబునం బూజ వివక్షించునపుడు-అతడు-ఆతడు; ఇతడు - ఈతడు; ఎతడు-ఏతడు-అనురూపంబులు వడయు. మహతీవాచకంబులు. ఆమె - ఆపె - ఆకె; ఈమె-ఈవె-ఈకె; ఏమె-ఏవె-ఏకె-అనురూపంబులు వడయు.

యుష్ట దర్థకము.

ప్ర.	{	{	...	{	మీరు.
					మీరలు.
					ఈరు.
					ఈరలు.

ద్వి. నిన్నును... మిమ్మును.

తృ. నీచేతను... మీచేతను

అస్త దర్థకము.

ప్ర.	{	{	...	{	మేము
					నేము
					ఏము

ద్వి. నన్నును ...మమ్మును

తృ. నాచేతను ...మాచేతను

ఉభయార్థకము.

నిత్యబహువచనాంతము.

ప్ర. మనము.

ద్వి. మనలను.

తృ. మనచేతను-మనలచేతను.

ఆత్మార్థకము.

ప్ర.	{	{	...	{	తాము.
					తారు.
					తమరు.

ద్వి. తన్నును ...తమ్మును.

తృ. తనచేతను ...తమచేతను.

ఇంక సంఖ్యా వాచకంబులు

ఏకాక్షరించెద.

మ.	ఏ కార్థకశబ్దము.
ప్ర.	
ఒకడు	... { ఒకరు. ఒకండు
ఒకొడు	... { ఒకొరు ఒకొండు
ఒక్కడు	... { ఒక్కరు ఒక్కొండు
ఒక్కొడు	... { ఒక్కొరు ఒక్కొండు
ఒకరుడు	... { ఒకరులు. ఒకళ్లు. ఒకళ్లు.
ఒకొరుడు	... { ఒకొరులు. ఒకొళ్లు. ఒకొళ్లు.
ఒక్కరుడు	... { ఒక్కరులు ఒక్కళ్లు ఒక్కళ్లు
ఒక్కొరుడు	... { ఒక్కొరులు ఒక్కొళ్లు ఒక్కొళ్లు.
ఒకరువుడు	... ఒకరువులు.
ఒకొరువుడు	... ఒకొరువులు.
ఒక్కరువుడు	... ఒక్కరువులు
ఒక్కొరువుడు	... ఒక్కొరువులు
ఒరుడు	... ఒరులు.
ఒరువుడు	... ఒరువులు.

ఒండు	...	{ ఒండులు. ఒండ్లు.
ఒడ్డు	...	{ ఒడ్డులు. ఒడ్లు.

ద్వితీయాది విభక్తిరూపంబు
లూపించుకొనునది.

అ.

ప్రథమైకవచనాంతములు.

ఒకటి - ఒకొటి - ఒక్కటి -

ఒక్కొటి - ఎక్కటి - ఒకడు -

ఒకొడు - ఒక్కడు-ఒక్కొడు -

ఒండు. ఈశబ్దంబునకుసంఖ్యావాచ

కంబునకు బహువచనంబు లేదు.

దీనికి మహతి వాచ్యంబగునపు
డేకత్వంబున వక్ష్యమాణరూపంబు
లేఱుంగునది.

మహత్ప్రథకము.

ఒకరిత - ఒకర్త - ఒకర్తు -

ఒకర్తుక - ఒకత - ఒకతుక - ఒకొరిత -

ఒకొర్త - ఒకొర్తు - ఒకొర్తుక - ఒకొత -

ఒకొతుక - ఒక్కరిత - ఒక్కర్త -

ఒక్కర్తు - ఒక్కర్తుక - ఒక్కత - ఒక్క

తుక - ఒకొరిత - ఒకొర్త - ఒక్కొ

ర్తు - ఒకొర్తుక - ఒకొత - ఒకొ

తుక - ఒకరితి - ఒకర్తి - ఒకతి - ఒకొరితి -

ఒకొర్తి - ఒకొతి - ఒక్కరితి - ఒక్కర్తి -

ఒక్కతి - ఒక్కొరితి - ఒక్కొర్తి - ఒక్కొతి -

ఒకరితె - ఒకర్తె - ఒకతె - ఒకొరితె -

ఒకొర్తె - ఒకొతె - ఒక్కరితె - ఒక్కర్తె

ఒక్కతె - ఒక్కరితె - ఒక్కరై -
ఒక్కతె-ఓర్త - ఓర్తి-ఓర్తు-ఓర్తుక.

ఇంక ద్విప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులు ప్రథమాంతరూపంబులు వక్కాణించెద.

మ.

అ.

ప్ర.

ఇద్దలు } ...రెండు
ఇరుగురు }
మూగురు } ...మూడు
ఘుగురు }
ముగురు }
నలుగురు ...నాలుగు.
అయిదుగురు ...అయిదు.
ఏగురు ...ఏను.
ఆరుగురు ...ఆరు.
ఏడుగురు ...ఏడు.
ఎనమండ్రు ...ఎనిమిది.
తొమ్మండ్రు ...తొమ్మిది.
పదుగురు }
పదురు } ...పది.
పదుగుండ్రు }
పదుండ్రు }
పదునొకరు ...పదునొకటి.

ఇచ్చట నేకశబ్దార్థరూపంబు
"తెల్ల నర్థానురూపంబుగం గూర్చు
కొనునది.

పదునొకరు ... పదునొకటి.

ఇత్యాదులు.

పన్నీడ్లు } పండ్రెండు.
పన్నీరుగురు }
పదుమూగురు }
పదుముగురు } పదుమూడు
పదుముగురు }

పదునలుగురు ...పదునాలుగు.
పదునయిదుగురు...పదునయిదు.
పదు నేగురు ...పదు నేను
పదునాలుగుగురు ...పదునాలు.
పదు నేడుగురు ...పదు నేడు.
పదు నెనమండ్రు ...పదు నెనిమిది.
పందొమ్మండ్రు ...పందొమ్మిది.
ఇరువండ్రు ...ఇరువది.
ఇరువదియొకరు ...ఇరువదియొకటి

ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

ముప్పండ్రు ...ముప్పది.
నలువండ్రు ...నలువది.
ఏబండ్రు ...ఏబది.
అరువండ్రు ...అరువది.
డెబ్బండ్రు ...డెబ్బది.
ఎనుబండ్రు ...ఎనుబది.
తొంబండ్రు ...తొంబది.
నూలుగురు ...నూలు.
వేగురు ...వేయి.
పదివేగురు ...పదివేలు.

రెండు మొదలగునవి యకాపవిభక్తిక శబ్దంబు లగుటంజేసి ద్వితీయాది విభక్తులు పరంబు లగునపుడు టంటు లగునని యెఱుంగునది. రెండిటిని- రెండింటిని- రెంటిని. మూడిటిని - మూడింటిని-మూటిని- ఇత్యాదులు. ఏకశబ్దమునకు-ఒంటి - ఒకానొకడు-ఒకానొకటి - ఒకానొకరిత-ఒరిమ - ఒండొకరు-ఓరట్ట - అనురూపంబులును-ద్విశబ్దార్థంబునకు-ఇనుమడి-ఈరాటు-అనురూపంబులు నర్థవిశేషంబులం జూపఁజ్ఞెడు.

టీ. 'అన్ని మొదలగుపదుమూడుశబ్దములను రెండుమొదలగుసంఖ్యను జేపెడు శబ్దములును' అన్నిప్రభృతు లనుపదముచే బోధింపఁబడెడి. ప్రభృతులు=మొదలైనవి. ఇందు ప్రక్రియాప్రదర్శనముఖమునఁ గాక నిపాతవిధి నాశ్రయించి సర్వనామముల సిద్ధరూపములు మాత్రమే చూపఁబడును. కాన నన్ని మొదలగుసర్వనామములలో మహద్వాచకములై డుప్పిత్రయమును బొందఁదగినవానికెల్లను దత్తము 23-24 లచే నిగాగమము గలుగుటను జ్ఞప్తికిఁ జెచ్చుకొనవలెను. ని+ఆగమము = న్యాగమము. పూర్వోక్తంబు=ముందుఁ జెప్పఁబడినది. ప్రథమాబహువచన ప్రత్యయమగు లువర్ణకమునకును, దక్ష్ఠినవిభక్తులందు బహుత్వముననగు నాగమలకారమునకును రేఫ మాదేశముగ నగుటను, నాయాదేశరేఫమునకు ముందు బిందుపూర్వక డకారము మొదలగునవి యాగమముగ సిద్ధించుటను బ్రథమాబహువచనమందువలెనే ద్వితీయాదివిభక్తులబహువచనములందును నూహించికొనవలెను. పూర్వాగమము=రేఫాదేశమునందెడు లకారమునకు ముందుఁ గలుగునాగమములు. చెప్పినలక్షణములకు వ్యతిరేకముగ నెచ్చినేని రూపములు గలుగుట కల్గెనేని కొన్నిస్థలములందు ద్వితీయాదివిభక్తివఱకును గొన్నిస్థలములందుఁ దృతీయాదివిభక్తియం దొక్కరూపము వఱకును రూపములు చూపఁబడెడి. తక్కినవాని నాయాస్థలములందు యథాసంభవముగ గమనించికొనవలెను. విశేషాకారము = చెప్పినదానికంటె విలక్షణమగు నాకారము నందియుండుట. మహత్తును బోధించునవియేని 'అన్ని - ఇన్ని-ఎన్ని - కొన్ని - పెక్కు-చలు.' అనుసీయాలును రెండు మొదలగు సంఖ్యావాచకములును బహువచనాంతములే యగును. అనఁగా మహద్వాచకము లైనపుడు వీని కేకవచనాంతముగఁ బ్రయోగము లేదని భావము. అమహత్తును జెప్పునవియేని వైశబ్దము లేకవచనాంతములే యయ్యెడి. అనఁగా నమహద్వాచకము లగునపుడు వైశబ్దములు బహువచనాంతములుగఁ బ్రయోగింపఁబడవని తాత్పర్యము. ఇష్టాటలు సామాన్యముగ శబ్దలక్షణమునుబట్టి వ్యాకరణపాఠకుల సుబోధమునకై యైనవనుట స్పష్టము. (పెక్కు-తప్ప) వైని నిరూపించిన సర్వనామములలో 'నీ-నా-తా-మన' అనుసీనాల్గు మహద్వాచకము లైనను నమహద్వాచకము లైనను, మహాతీవాచకము

లైనను రూపభేదములను బొందవు. అనఁగా నెద్దానింజెప్పనవి యైనను వీనికి దుల్య రూపములే యగును గాని యర్థభేదముంబట్టి రూపభేదము గలుగదని భావము. సర్వార్థంబులకై=ఎల్లయర్థములందు, తుల్యరూపంబులు=ఒక్కరీతియైనరూపములనే గలిగియుండునవి. సర్వనామముల సిద్ధరూపములఁ బ్రదర్శించు నీ క్రిందిపట్టికయందు 'మ' అనునది మహదర్థమున కనఁగా మహద్వాచకమనుటకును, 'అ' అనునది యమహదర్థమున కనఁగా నమహద్వాచకమనుటకును, 'ప్ర' అనునది ప్రథమావిభక్తికిని, 'ద్వి' అనునది ద్వితీయావిభక్తికిని 'తృ' అనునది తృతీయావిభక్తికిని 'మహత్సర్థకము' అనునది స్త్రీవాచకమనుటకును గుర్తులని గ్రహించుచు సిద్ధరూపముల గుర్తించికొనవలెను.

సర్వతావదర్థకము=అందఱును లేక అన్నింటిని బోధించునది. ఇది మహత్సాకల్యార్థక మగు నేని 'అందఱు - అందొఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పనదియేని 'అన్ని' అనియుఁ బ్రథమచ రూపముల నంచెడి.

ఇయదర్థకము=ఇంతమంది లేక ఇన్ని యనునర్థమును బోధించునది. ఇది మహదర్థక మగు నేని 'ఇందఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పనదియేని 'ఇన్ని' అనియుఁ బ్రథమయందు రూపముల నంచెడి.

కియద్యవదర్థకము=ఎంతమంది లేక యెన్ని యను నర్థమును బోధించునది. ఇది మహత్తులఁ జెప్పిన 'ఎందఱు' అనియు నమహత్తులఁ జెప్పిన 'ఎన్ని' అనియుఁ బ్రథమను రూపంబులఁ బొందెడి.

కతివయార్థకము=కొంతమంది లేక కొన్ని యనునర్థమును జెప్పనది. ఇది మహద్వాచక మగు నేని 'కొందఱు' అనియు నమహద్వోధకమగు నేని 'కొన్ని' అనియుఁ బ్రథమను రూపంబులఁ బడయును.

బహ్వర్థకము=పెక్కుమందిని లేక పెక్కింటిని బోధించునది. మహద్వాచక మగునపుడు 'పెక్కుండు - పెక్కురు' అని దీనికిఁ బ్రథమను రూపము లేర్పడెడి. అమహద్వాచక మగు నేని 'పెక్కు' అని రూపమును బొందును. 'అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని' అను నమహద్వోధకములకు వలె గాక దీనికి 'పెక్కులు' అనియు బహువచనము తోడి రూపము గన్పట్టెడి. దీనికి బహువచనముం గలదని 'పెక్కులు' అని యుదాహరించుటంజేసి యన్నీ త్యాదిరూపములు నాల్గును నేకవచనము లనియు వానికి 'అన్నులిత్యాది రూపములు గలుగవనియుఁ బెక్కునకు మాత్రమే 'పెక్కులు' అని వానికంటె విలక్షణముగ బహువచనరూపము గలుగనగుననియు, సూరి యభిప్రాయపడెననుట స్పష్టము. కాని యన్నీ త్యాదులు నాల్గును దత్తమము 11 క్రింది వివరణము ననుసరించి యేకత్వ

సంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయ మంతమందుఁ గలవు. మఱియు బహుపదార్థబోధకము లగుటంజేసి వాని నేకవచనములుగ నెంచుట విచారదూరము. ఇకారాంతములకు వలెఁ బ్రథమైకవచనము లాపించెనందమన్న బహుపదార్థబోధకమగు వీని కేకత్వమును నేకవచనమును గలుగుననుటకే యుక్తి యగపడకున్నది. కాన నన్నీ త్యాదులకు వలెఁ గాక పెక్కునుదానికి బహుత్వబోధకలుకర్తకము చేరుటయన్నిశేషము ప్రయోగదృష్ట మని తెల్పుటయే యుచితమనితోచెడిది. కాని యాపవిభక్తిక ప్రత్యయములు టింటులు ద్విత్వీయాద్వైకవచనములందే గలుగునవి యగుటంజేసియు నన్నీ త్యాదులతోఁబాటుగఁ బెక్కునునదియు నమహద్వాచక మగునపుడు టి - టుల నందఁదగిన దగుటంజేసియు సూరి వీని ననేకవచనములుగ సంభావించి యుండనోపును. ఇంతకంటె నమహద్వాచకము లియ్యవి యాపవిభక్తికాంతములును, మహద్వాచకము లియ్యవి యశాపవిభక్తికాంత ములును నగునని స్పష్టపఱచి వీనిని నిత్యబహువచనములుగనే యెంచుట సరసమని తోచెడిది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు వీని నేకవచనములుగనే తెల్పెను. (చూ. సర్వనా. ప్ర. 52) బహువచన ప్రత్యయభావమున వీనిని వ్యాకర్త లేకవచనములనిరనుట స్పష్టము. మహద్వాచకములైన అన్నీ త్యాదులకు వాల్చింటికి ద్విత్వీయాదివిభక్తులందు బహుత్వముననైన నాగమలకారమునకె శకటరేఖాదేశమని యనుమానింపఁదగుటంజేసి 'అందఱను-అందఱ చేతను, ఇందఱను-ఇందఱ చేతను, ఎందఱను-ఎందఱ చేతను, కొందఱను-కొందఱ చేతను.' అని యత్వవిశిష్టశకటరేఖముతోడి రూపములే గలుగుంగాని 'అందఱి చేత'అనుమున్నగు నిత్యవిప్రములు సిద్ధింపవని గ్రహింపవలసియున్నది. దౌపవిభక్తిక ప్రత్యయములలో ఇకారమును జేరియుండుటంజేసి మహద్వాచకము లగునపు డౌప విభక్తిక ప్రత్యయ మికారము గలుగుననియు దాన నిత్యవిశిష్టశకటరేఖముతోడిరూపము లును సాధువులే యనియు ననవచ్చునుగాని బహువచనములం దౌపవిభక్తిక ప్రత్యయము గలుగుటయు, నిట్టౌపవిభక్తిక ప్రత్యయము మహద్వాచకములగువీనికి సిద్ధించుటయుఁ గ్రమముగ నలాక్షణికమును బ్రాచీన ప్రయోగవిరుద్ధమును నగుటంజేసి యట్లన నవకాశము లేదు. కాన నిత్యవిశిష్ట శకటరేఖములుతోడిరూపము లర్వాచీనకవి ప్రయుక్తములైనను నలాక్షణికము లనియు నత్యవిశిష్ట శకటరేఖరూపములు లాక్షణికములనియు నీవ్యా కృతిపద్ధతింబట్టి నమ్మఱింపక తీరదు. ఇంక మిగిలిన పెక్కు-పలుశబ్దములలో పలుశబ్ద మున కమహద్వాచకమునకు జేఱుగఁ బ్రయోగములేమియు పెక్కు-శబ్ద మమహత్వమున బహుపదనాంతమును నగుటయు మహత్వమున నీరెండిటికి బహువచనలకారమునకు రేఖ మైకమాటును బిందు పూర్వకడ కార మారేఖమునకు ముందుగలుగుట యొకమాటును గల్గుట సోదాహరణముగ నూచితము. సామాన్యముగ సర్వనామములు నామములకు బదులుగ వాడఁబడునవిగుటంజేసి యొకరీతిగ విశేషణములును నామములకుఁ దరువాత

నున్నవియుఁ గాఁదగినవి యగును. కాన ముందు నామముండినచోటుల ననఁగా నామ వాచకమునకుఁ దరువాతఁ బ్రయుక్తములైనవి వ్యస్తముగఁ బ్రయోగింపఁబడినట్లు గణ్యములగును, అట్లు గాక నామమున కవ్యవహితపూర్వముగ నర్హనామ ముండుట సంభవించినచోటులందు సమాసత భాసింపక తప్పదు. ఇందు నామముతోడి వ్యవహితపరత్వ మనుహత్వమునఁ బలుశబ్దమునకు సంభవింపదని యనుహత్వంబున నను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. సంఖ్యావాచకములకు వలె మహత్వమునఁ బ్రకృతికిఁ దుదిని బలుశబ్దమునకు గుప్తముగలుగుట యన్నీత్యాదులకంటె విశేష మైయున్నది. ఇట్లా దేశాదులను నాగమాదులనుజూపుట గ్రంథవిస్తృతికిని దస్తూలముననగు విషయదురవబోధమునకును గతమగుంగానఁ గుదురుపడుగతి నాయావిధులచే నగుకార్యముల ననుమానించొనునది. అందఱుచేత మున్నగువానివలెనే రేఫాదేశమును దానికి ముందగు బిందుపూర్వకడకారమును లఙ్గామలకారమునకే గల్గినవగుటంజేసి 'పెక్కుండ్రను-పెక్కురను, పెక్కుండ్ర చేత-పెక్కురచేత, పలుగురును-పలుగుండ్రను, పలుగురచేత-పలుగుండ్ర చేత' అను మున్నగునత్వవిశిష్టరూపములే బహుత్వమున సిద్ధించునని గ్రహించొనునది.

తదర్థకము= 'అది లేక వాఁడు' అనునర్థ మిచ్చునది. 'ఆ' అనునది తెలుఁగునఁ దదర్థకము. మహత్వముననంతట దీనికి 'వ' అనునదియు, నమహత్వమున ద్వితీయాద్యైకవచనముల 'ద' అనునదియు బహువచనముల 'వ' అనునదియుఁ బూర్వాగమములగుటను, బ్రథమైకవచన బహువచనముల ప్రాసవమైన అకారమునకుఁ బిదపఁ గ్రమముగ 'ది-వి' అనునవగుటను, (చూ. ప్రా. శ. ప.) నాయారూపములు గలిగెడి. మహత్వమున నేకత్వమున డుజ్జును డుమంతముమీఁది నిగాగమాదులను గల్గుట యరయునది. బహుత్వమున బహువచనలకారమునకు రేఫ మాదేశమగుటయు నది యత్వవిశిష్టరూపమునందుటయు బహువచనముమీఁద మరల బహువచనముగలుగుటయు, నాదేశరేఫమునకుముందు బిందుపూర్వకడకారము సిద్ధించుటయు మొదలగు పూర్వోక్తములగు కార్యముల యథాసంభవముగ గమనించుచు సిద్ధరూపముల ననుమానించికొనవలెను. అట్లే మహత్వమునఁ దృతీయాదిబహువచనముల నాగమలకారమునకైన రేఫ మిత్వవిశిష్టరూపమునందుటయు, (ఇరువురనిత్యాదులందుఁడప్ప. చూ. ప్రా. శబ్దప. 90) రేఫమునకుఁ బూర్వమున బిందువు ముండికొన్న కడకారమగుట నాదేశరేఫముమీఁద నాగమముగ లకారము మరల నగుటయుఁ బర్యాయముగ గ్రహించుచు వాగిచేత-వాండ్ర చేత-వారలచేత మున్నగురూపముల సిద్ధిని గమనించునది. అనుహత్వమునఁ బ్రథమ నేకవచనబహువచనముల దివులం తాగమము లగుటయు ద్వితీయాద్యైకవచనబహువచనములఁ గ్రమముగ 'ద వ' అనునవాద్యవయవము లగుటయు గమనించుచు రూపముల

సిద్ధి సరసికొనవలెను. అమహత్వమునను 'దా-వా' అనువానిపై విభక్తులకుముందు నిగా
గముము నిత్యముగ నగుటను గమనించునది. సిద్ధరూపముల ననుసరించియే యీ ప్ర
క్రియ సుబోధితై చూపబడెనుగాని తదర్థకరూపము సహజముగఁ దెలుగున 'ఆ'
అనునదియే యగుటంజేసి దానికిఁ బ్రథమసంతాగముములగు 'ది-వి' అనునచే, ద్వితీయా
ద్యోకవచన బహువచనముల నాద్యవయవములుగ నైనవనియుఁ బ్రథమైకవచనబహు
వచనముల సంతాగముములగఁ గల్గిన దివులకుఁ బ్రథమను ద్విత్వమును, ద్విత్వము
స్థించినపిదపఁ దదర్థకమునకు ప్రాస్వమును, గలిగెననియు శాబ్దికసరణిని గ్రహింపఁదగు.
అమహత్వమునఁ బ్రథమైకవచనబహువచనముల నేర్పడెడు 'అయది-అయ్యది. ఆయది-
అయ్యది' అనురూపములు తదర్థకాకారముపైఁ దదర్థకములగు నమహాద్రూపములను
అది అది అనువానిని నిల్పి యడాగమ త్రికద్విత్వప్రాస్వవిధులగుండున్న నేర్పడినవిగాని
శుద్ధతదర్థకములు గావని గ్రహింపవలెను. ఇట్లే ద్వితీయా ద్యోకవచనములం దమహత్వ
మున నగు 'ఆదానిని - ఆద్దానిని-ఆదానిచేత-ఆద్దానిచేత' అను మొదలగునవి త్రికము
మీఁది హల్లునకు ద్విత్వమును త్రికంబునకు ప్రాస్వమును గలుగుటచే నేర్పడినవిగాని
శుద్ధతదర్థకములు గావని యెఱుంగువది.

ఇదమర్థకము=ఇది లేక వీఁడనుసర్థమును బోధించునది. తెలుగున 'ఈ'
అనునది యిదమర్థకము.

కిముప్పము=ఏది లేక యెవఁడను సర్థమును జెప్పనది. 'ఏ' అనునది తెలు
గునఁ గిమర్థకము. ఇదమర్థకమగు నీయనుదానికి మహత్వమున నేకత్వబహుత్వములందు
వకార మాద్యవయవముగ నిత్యమై యగుట సర్వవిభక్తులందును సామాన్యము. ప్రథ
మైకవచనమున డుజ్జును బహువచనమున లువర్ణకమునకు రేఫాదేశమును బిందు
పూర్వకడకారము దానికిముం దాగమముగ నగుటను మొదలగువానిని దదర్థకమునకు
వలెనే గూర్చుచు సిద్ధరూపముల నూహించిశుననది. ద్వితీయా ద్యోకవచనములందును
బహువచనములందును నిగాగమరేఫాదేశాదులను దదర్థకమునకు వలెనే గూర్చుచు
రూపముల నెఱుంగవలయును. అమహత్వమునఁ దదర్థకమునకువలెనే దివులు చేరిన
ప్రకృతికి ప్రాస్వము గలుగుట గమనించువది. మఱియు ప్రాస్వద్విత్వములు గలిగిన
'అది-అది యనునవియుఁ దదర్థకమునకు వలెనే యగుటను స్మరించునది. ఆయది -
అయ్యది మొదలగు తదర్థకరూపములవలెనే 'ఈ+అది-ఈ+అవి' అను నిదమర్థకమగు
నీకారముమీఁది 'అది-అవి' అనువానికి యడాగమద్విత్వప్రాస్వములను ద్రికశాస్త్రము
లచే (సమా 14-15) సంపాదించుచు సిద్ధరూపముల గమనించిశుననది. ఇట్లే యిదమర్థక
మగునీకారముమీఁద ననుప్రయుక్తములై త్రికద్విత్వప్రాస్వములనందినట్టివియు నందని

యట్టివియు నగు రూపములుగ 'ఇద్దానిని-ఇద్దానిచేత-ఈదానిని ఈదానిచేత' అను మొదలగురూపములను సంభాషించెదగు. బహుత్వమున ద్విత్వీయాదులం దిదమర్థకమగు సీకారమునకు వకారము పూర్వాగమముగుట నిగాగమముగుట స్థిరించిననుచు వీనిని-వీనిచేత మొదలగురూపముల ప్రక్రియం గమనించునది. 'ఇది-ఇద్ది, ఇని-ఇన్ని' అను నవియు వీనిని వీనిచేత మొదలగు ద్విత్వీయాదిబహువచనరూపములను దప్ప నన్యము తెల్ల నిదమర్థకమగు సీకారమువైఁ దదర్థకరూపములఁ జేర్చుటచేతనే సిద్ధించినవి యనుట స్పష్టము. ఇది యిదమర్థకరూప మనిపింప నాదితైన యీకారముచేర్చే నమర్థ మయ్యెననుట తెల్లము.

యత్క్రిమర్థకము=ఏది ఎవఁడనునర్థమును బోధించునది. తెలుఁగున 'ఏ' అనునది యత్క్రిమర్థకము. యత్క్రింశబ్దములకు రెండింటికీని 'ఏ' అనునది యొకటి తెలుఁగునఁ బ్రకృతియని గ్రహింపవలెను. 'ఏ' అనుదానివైఁ దదర్థకమహదనుహద్రూపములఁ జేర్చుటచేత సాధారణముగ రూపములు గల్గుటకు గమనింపవలెను. త్రికాస్త్రములచే హ్రస్వద్విత్వాదులు గల్గుట తదిదమర్థకములకు వలెనే యని యెఱుంగవలయును. 'ఎవఁడు-ఎవ్వఁడు, ఎవరు-ఎవ్వరు, ఎవ్వఁడు-ఎవఁడు, ఎవరిని-ఎవ్వరిని, ఎవఁడును-ఎవ్వఁడును' అను మొదలగు మహద్వాచకైకవచనబహువచనరూపములందును, 'దేనిని-వేనిని, దేనిచేత-వేనిచేత' అను మున్నగు నమహదేకవచనబహువచనరూపములందును గ్రమముగఁ దదర్థకమునకు హ్రస్వమును, 'ద-వ' అనునవి యాద్యవయవములుగ నగుటయును విశేషములు. తదిదమర్థకములకును, యత్క్రిమర్థకమునకును, నమహత్వమునఁ దృతీయాసప్తమ్యైకవచనములందుఁ గ్రమముగ 'దాన-దీన-దేన' అనురూపములును, బహుత్వమున వాన-వీన-వేన' అనురూపములును గల్గునని సూరి నిరూపింపమింజేసి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త వానిని (శబ్దపరి. 62 చే) నిబతించి సప్రయోగముగఁ జూపించెను. కాని నన్నయూది ప్రాచీనకావ్యములలం దట్టిరూపములు గనరామింజేసియు, నందును 'దేనఁ - వేనఁ' అనువానికిఁ బ్రయోగములు మృగ్యములని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయే కఠోక్తముగఁ జెప్పుచుండుటంజేసియుఁ బ్రాచీనప్రయోగ సాధనమాత్రప్రపణంఁడగు సూరి వానిని నిరూపింపఁడయ్యెననుట యుచితము. ప్రాచీనవాఙ్మయప్రపంచము సూరిదృష్టికి సంబంధించినది. ప్రాచీనార్యాచీన వాఙ్మయప్రపంచము త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృదృష్టిలో నున్నది. కాన నిట్టిభేద మీరెండువ్యాకరణములందును సర్వసాధారణముగఁ గన్నట్టక మానదు. స్త్రీని జెప్పునదియేని యత్క్రిమర్థకమగు నేయనుప్రకృతినుండి యేకత్వమున మూలమునఁ బట్టికలఁగ జూపినరీతి నిరుపదిరెండురూపము లేర్పడును. 'ఏ' అనుదానిమీఁది 'వాకారమునకు స్వర్గక

మగు తవర్ణము స్వార్థమునఁ గ ప్రత్యయమును జేరఁగా నీరూపము లిరువని
 చెందును నుచ్చారణమూలకమైన మార్పు ననుసరించి యేర్పడినవనుట స్పష్టము.
 పూజ్యత విపక్షితమగునపుడు మహత్వమున నేకత్వమునఁ దదర్థకమునకు 'అతఁడు -
 ఆతఁడు. అతని-ఆతని. అతనిచేత-ఆతనిచేత' అను మొదలగు రూపములు నిదమర్థకము
 నకు 'ఇతఁడు-ఈతఁడు. ఇతని-ఈతని. ఇతనిచేత-ఈతనిచేత' అను మొదలగు రూపము
 లును, యత్కి-మర్థకమునకు 'ఏతఁడు-ఏతఁడు. ఏతనిని-ఏతనిని. ఏతనిచేత - ఏతనిచేత'
 అనుమున్నగు రూపములును గలుగును. ఇట్లే స్త్రీవాచకములై పూజ్యార్థకములైన తది
 దమ్ యత్కి-మర్థకములలోఁ దదర్థకమున నేకత్వమున 'ఆమె - ఆమె-ఆకె' 'ఆమెను-
 ఆమెను-ఆకెను. ఆమెచేత - ఆమెచేత-ఆకెచేత' అనుమున్నగునవియు నిదమర్థకమునకు
 'ఈమె-ఈమె-ఈకె. ఈమెను-ఈమెను-ఈకెను' అను మొదలగునవియు, యత్కి-మర్థక
 మునకు 'ఏమె-ఏమె-ఏకె. ఏమెను-ఏమెను-ఏకెను' అనుమున్నగు రూపములును గలుగు
 నని భావము. ఈరూపము లెల్ల తదిదమ్ యత్కి-మర్థకములగు 'ఆ - ఈ - ఏ' అనువానిపై
 స్త్ర్యర్థకములగు 'ఆక - ఆప - ఆమ' అనునవి చేరఁగా నెత్వముతుచిం గలిగి యేర్పడిన
 రూపములనుట స్పష్టము. పైసర్వనామముల సిద్ధరూపములను గమనించినచోఁ దదర్థక
 రూపములే స్వతంత్రములుగ నేర్పడినవనియు, దక్కుంగలవానిరూపములు తదర్థక
 రూపసప్తేశనమునం జేసియు, స్త్ర్యర్థకశబ్దసంధానమునం జేసియు గలుగుటంజేసి
 కృత్రిమములనియు, దీని 'ఈ-ఏ' అనువానికి స్వతంత్రరూపములు భాషలో సాధా
 రణముగ లేవనియుఁ జెప్పట యనుచితము గాఁజాలదు. ఇట్లు వీనిప్రక్రియ సాధా
 రణముగ చెందుశబ్దములఁ గూర్చునంజేసి గలినదగుటను, దక్కినవానిప్రక్రియయు
 నొకకట్టుఁబాటునకు లొంగనిదగుటను, గొంతవఱ కాధర్వణమును జింతామణివ్యాఖ్యా
 తలును ప్రక్రియను దెల్పుచున్నను నది సమగ్రముగాని దనఁదగుటను, సూరి సర్వనామ
 రూపములఁ బ్రక్రియాప్రదర్శనముఖమున సాధింపక నివతించి సిద్ధరూపములఁ జూపె
 నని గ్రహించువది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త చింతామణివ్యాఖ్యాతల ననుసరించి యెట్లో
 ప్రక్రియాప్రదర్శనపూర్వకముగ శబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి సర్వనామప్రకరణమున
 సర్వనామరూపములఁ జాలవఱకు సాధించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృత్వమును సార్థకము
 నేసికొన్నవాఁడు. సిద్ధరూపజిజ్ఞాసువులకు బాలవ్యాకరణమార్గము రమణీయము. సర్వ
 నామవృత్తపత్తికత్వవిచారణమొనర్చు భాషాతత్వశాస్త్రవిమర్శకులకుఁ గొంతగఁ బ్రాధ
 న్యవ్యాకరణపుఁద్రోవ హృదయంగమమని మాత్ర మనకతీరదు. కాన సర్వనామరూప
 నిష్పత్తివృత్తపత్తిప్రకారము లరయఁగోరువారు ప్రాధవ్యాకరణమునందలి సర్వనామ
 ప్రకరణమును బరికింతురు గాక.

యుష్మ దర్థకము = తెలుఁగునీయనునది యుష్మ దర్థకము. ప్రథమైకవచనమున ఛవర్ణ మగును. బహువచనమున మకారము పూర్వాగమముగనగును. ప్రథమైకవచనమున 'నీ' అనుదానియందలి నకారమును, బహువచనమున 'మీ' అనుదానియందలి మకారమును వికల్పముగ లోపించును. బహువచన లకారమునకు రేఫ మాదేశమగుటయు నారేఫముమీఁద మరల లువర్ణకము గలుగ నది యదంతరేఫ మగుటయు గమనించునది. (మీరలు) ద్వితీయ నేకవచన బహువచనములందుఁ గ్రమముగ 'న్ను-మ్ము' అనునవి సువర్ణకమునకు ముందగుటయు, నాద్విత్వవర్ణములు పరములుగాఁ బ్రకృతులకు (నీ-మీ) ప్రాస్వముగలుగుటయు గమనించుచు, "నిన్నును-మిమ్మును" అనురూపముల నిష్పత్తి నూహించుకొనునది. తృతీయాదులం దేశత్వబహుత్వముల 'నీ-మీ' అనువానిమీఁదనే విభక్తిప్రత్యయములు గలిగెడిగాన 'నీచేత-మీచేత' మొదలగు రూపము లేర్పడును.

అస్మ దర్థకము = 'నా' అనునది యస్మ దర్థకము. ప్రథమైకవచనమునకు సువర్ణమును బహువచనమునకు మువర్ణమును 'నా' అనుదానియందలి యాకారమున కేశ్యమును గలుగును. (నేను-నేము) మఱియుఁ బ్రథమాబహువచనమున 'నే' అనుదానియందలి నకారమాత్రమునకు మకారము వికల్పముగ నాదేశమగును. (మేము) యుష్మ దర్థకమందలి నకారమకారములవలెనే ప్రథమను నిందును నమలు వికల్పముగ లోపించును. (మీను-మీము) ద్వితీయను సద్విత్వరూపములు యుష్మ దర్థకమునకువలెనే గలుగుటను గమనించునది. (నన్నును-మమ్మును) తృతీయాదులం దేశవచనబహువచనముల 'నా నూ' అనువానిమీఁదనే విభక్తిప్రత్యయములు గలిగి 'నాచేత-మాచేత' నను మొదలగు రూపములు సిద్ధించెడి.

ఉభయార్థకము = 'మన' అనునది తెలుఁగున సుభయార్థకము. ఎదుటనున్న వానిని దక్షిణను గూడ బోధించునదిగాన నిది యుభయార్థకమును నిత్యబహువచనాంతమును నయ్యెనిని యెఱుంగునది. ప్రథమాబహువచనమునకు మువర్ణమును ద్వితీయాది బహువచనముల లడాగమమును గల్గుట నరయ్యుచు 'మనము-మనలను-మనలచేత-మనచేత' నను మున్నగురూపముల ననుమానించికొనునది. తృతీయాదులందు దీనికి లడాగమము షాక్షికమని యెంచునది. చింతామణి 'తస్యజనోము - శనోలః' అని మనశబ్ద ద్వితీయారబహువచనమునకు మాత్రమే లకారమును విధించుటంబట్టి మనలచేత మొదలగువానియందలి లకారమును, మిమ్ములను-మమ్ములను-తమ్ములను మొదలగు సభ్యవ్యవహారపదములందలి లకారమును, బ్రాచీనలక్షణసమ్మతము గానిదని సమ్మతింపక తీరదు.

ఆత్మార్థకము = 'తా' అనునది తెలుఁగున నాత్మార్థకము. ప్రథమైకవచనమున సువర్ణమును బహువచనమున మురువర్ణములు పర్యాయముగను నగుటను గమనించునది,

బహువచనమునఁ దమ యని తాశబ్దము పక్షమున మార్పునందుటను గూడ నరయునది. (తాను-తారు-తాము-తమరు) ద్వితీయైకవచన బహువచనములందు యొప్పుదస్తదర్శకము లకు వలెనే సద్విత్పరూపము లేర్పడుటను నరయునది. తృతీయాద్యైకవచనబహు వచనములందుఁ దాశబ్దము క్రమముగఁ దనతమరూపములుగ మాటుటను గమనించుచు సిద్ధరూపముల నూహింపవలెను. నీ మొదలగు నాలుగుశబ్దములును సర్వార్థములం దుల్లు రూపంబు లయియుండు ననుటంజేసి యొప్పుదస్తదుభయాత్కారకములకు నాల్గిటికి మహన్తఃపాత్యమహత్వముల రూపభేదము లేర్పడవనియుఁ గావుననే యమహత్వమున మహతీత్యమున యత్క్రిమర్థకాదులకువలె రూపభేదములు గలుగుటను జూపలేదనియు నెఱుంగునది. మహతీవాచకము లైనపు డాయావాని కేకవచనములందే రూపభేదములు గలుగుటఁ జూపఁబడుటంజేసి వానివానికి బహుత్వమున నెట్టిరూపములు గలిగెడి ననుశంక యింతకుఁ గలుగనగును. 26 సూత్రముచే మహద్వాచకసర్వనామముల బహువచనరూపములే మహతీవాచకబహువచనరూపములు గాఁవగుటను జెప్పియుండు టంజేసి యట్టిశంక కవకాశమే గలుగదని గ్రహించునది. ఇకమీఁద లెక్కను జెప్పనట్టి యాయాశబ్దములకు మహదమహన్తఃపాతీత్యముల నేర్పడురూపభేదములు నిపతితములై చూపఁబడును.

ఏ కార్థకము=‘ఒక’ అనునది యే కార్థకము. మహత్వమున డుజ్జు మొదలగునవి యేకవచనమందును రేఫాదేశ బిందుపూర్వక డకారాలఘుశకారాదేశకాదులు బహుత్వ మునందును, ద్విత్వోత్పత్త్యవృత్త్యయోదు లేకత్వబహుత్వములందును నగుటను బ్రథమ యందు యథాసంభవముగ గమనించికొనునది. ఇందు వర్ణములమూ ర్పికరీతిఁ గామిఁ బట్టిక ననుసరించి సిద్ధరూపముల గమనించుటయే యుచితము. ద్వితీయాదులం దేక వచనబహువచనములఁ గ్రమముగ నిగాగమము మీఁదను, లడాగమాదంతలకారము మీఁదను, నాయావిభక్తిప్రత్యయముల నిల్పుచు యథాసంభవముగ సిద్ధరూపముల గమ నింపవలెను. ఇందుఁ గొన్ని ప్రయోగదృష్టములుగఁ దోఁపమిని, బ్రకృత మర్థవంతము లుగఁ దోఁపమిని ననుభవదూరము లైనపీనిని లక్షణము ననుసరించి యిట్లుండునని గ్రహించుటయే యుచితము. కావుననే సూరియు ద్వితీయాదివిభక్తులందు రూపంబు లూహించికొనునది యని నిపుణముగ వ్రాయుచు, నితరవిభక్తులందుఁ గొన్నింటి సందే హమునందుట కవకాశ మగవడుచున్నను గొంతపఱికినైఁ దేటపఱుపక విడిచినాఁ డనుట సాహసము గాఁజాలదు.

అమహదర్థక ప్రథమైకవచనాంతములు:— రెండు మొదలగు సంఖ్యా వాచకములే యమహదర్థము లేకవచనాంతముఁ గునని మొదట నిర్వచించుటంజేసి

యాశబ్దమునకు సంఖ్యావాచకమునకు బహువచనము లేదనియు మహతి వాచ్యంబగు నపు డేకత్వంబున వక్ష్యమాణరూపంబు లెఱుంగునది యనియు వివరణమును వ్రాయుటయు, నేకవచనాంతముల నే యుదాహరించుటయు జరిగెనని గ్రహించునది. మహతి=స్త్రీ = ఆడుది. వాచ్యము = చెప్పబడునది. శబ్దముచే నాడుది చెప్పబడినపుడనుట. వక్ష్యమాణ=చెప్పబోవు. ఇంకమీఁదఁ బట్టికలఁ నిరూపించెడు.

రెండుమొదలగు సంఖ్యావాచకరూపములలో మహద్వాచకరూపములు బహువచనాంతము లనియు నమహద్వాచకము లేకవచనాంతములనియు ద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకములను సీప్రకరణము మొదటఁజేసినవివరణమునుబట్టి గ్రహించునది. ఇందు 'ఇద్దఱు' మున్నగురూపములవరుగును మహద్వాచకబహువచనరూపములనియు రెండుమొదలగువానివరుసను నమహదేకవచనరూపములనియు గ్రహించునది. త్రిప్రభృతి మహత్సంఖ్యావాచకముల కంతాగమముగ విభక్తిప్రత్యయమునకుమందు గువర్ణము సాధారణముగ నగుటను గమనించునది. నుహదర్థక ద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకబహువచనరూపములు ప్రథమాంతములు, ద్వితీయాదిబహువచనములం దదంతములై యాయావిభక్తిప్రత్యయముల నంది ఇద్దఱుచేత-తోవృంద్రను-మొదలగు రూపములుగ మాఱుటయు, నమహదేకవచనాంతములు టింటు లంతమందుఁ జెందినవై ద్వితీయాది విభక్తులందుఁ దత్తదేకవచనప్రత్యయముల నంది రెంటిచేత - రెండిటిచేత-రెండిటిని-రెంటిని మొదలగురూపములఁ బడయుటయును గుర్తించికొనునది. ఔపవిభక్తికప్రత్యయములు 29 చే ద్వితీయాదివిభక్తులయేకవచనములందే గలుగునవగుటం జేసియు, ద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకామహద్వాచకములు టింటుల నందఁదగినవగుటం జేసియు ద్విప్రభృతिसంఖ్యావాచకామహద్వాచకము లేకవచనాంతము లనవలసివచ్చెనని ముందె వ్రాయఁబడినది. ఈయర్థమునె సూరి 'రెండుమొదలగునవి' అనువివరణముచే నెఱింగించెనని గ్రహించునది. 'రెండు + ను = రెండు + టి + ను = రెండు + టి - ని = రెండిటిని.' అని రూపము రెండుశబ్దమున కౌపవిభక్తికమునకు సిద్ధించును. శబ్దము నుత్వ మిత్వ రూపమునందుట 36-37 సూత్రములచే నయ్యెడి. నువర్ణకము నివర్ణకమగుట తత్సమము 26 చే నని యెఱుంగునది. రెంటినిమూటినిత్యాదులు 31 చే శబ్దముతుదిప్రాణకాదేశమై టింటులు గలుగుటచే నేర్పడినవని గ్రహించునది. ఇట్లే యౌపవిభక్తికాంతములగు నితరసంఖ్యావాచకములరూపములప్రక్రియను గమనింపవలెను. ఏకశబ్దార్థకమైన లెఱుంగునందలిఒకబ్దమున కేకాకీత్వమును నర్థవిశేషమును నొంటి యనియు, మహాదనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకఁడనియు, నమహాదనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకటి యనియు, మహత్స్యనిర్దిష్టార్థమున నొకానొకతె యనియు, నన్యార్థమున నొరిమ యనియు,

నొకరితరువాత నొకరు లేక పరస్పరమును నర్థమున నొండొకరినియు, నేకత్వమున నోరట్ట యనియు రూపాంతరము లేర్పడెడి. ద్విశబ్దార్థంబున కనఁగా రెండనుదానికి రెండురెట్లనునర్థమున నినుమడి యనియు రెండాఱు లనునర్థమున నీరాఱనియు రూపములు గలిగెడి. 'ఒకాకొ' అన నవిపూర్వాగమమగుటంగూర్చి ప్రాథవ్యాకృతిశబ్దపరిచ్ఛేదమునందలి రిపో సూత్రము నరయునది. సర్వనామరూపములప్రక్రియను దెలియఁ గోరువా రాధర్వణమున నజుతపరిచ్ఛేదమునందలి తుదిభాగమును; చింతామణ్యజంత పరిచ్ఛేదాంతిమభాగపు నహోబలునివ్యాఖ్యయును, ప్రాథవ్యాకరణశబ్దపరిచ్ఛేదాంతర్గతమగు సర్వనామప్రకరణము నరయునది. ఒరిమకుమాత్రము విశేషార్థము ప్రయోగప్రమాణాదృష్టము. అర్థవిశేషములం జూపట్టెడు నేకశబ్దరూపములలో మహద్వాచకములకు నిగాగమాదులను దక్కుంగలవానికి యథార్థముగను నితరవిభక్తులం దేకత్వమున నె రూపముల నూహించికొనునది. వృత్తియందు హల్లు పరమగునపుడు రెండుశబ్దమునకు 'ఇను-ఇరు' అనియు, నచ్చు పరమగునపుడు 'ఈరు' అనియు నాదేశము లగుంగాన 'ఇరు - ఇను - ఈరు' అనువానికి వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము లేదని గ్రహించునది. మఱియుఁ దెలుఁగున సామాన్యముగ విశేషణము లవిభక్తికములుగాన పినికితరవిభక్తివచనముల రూపములు గలుగవని యెన్నునది. సంస్కృతానుశాసనానుకరణమున సర్వనామసంజ్ఞకృతము. సంఖ్యావాచకములు సర్వనామములలోఁ జేరఁజాలనివేగాని సామాన్యపుఁ జెల్లుబడింబట్టి చేర్పఁబడినవని గ్రహింపఁదగు. సంస్కృతానుశాసనమున సర్వశబ్దమువలెనే యిందుఁ దత్పర్యాయమగు 'అన్ని' అనుశబ్దమాదియందుండుటచేఁగూడ సర్వనామసంజ్ఞ సార్థకమగునని గ్రహింపఁదగు.

సంఖ్యకుం బూరణార్థంబునం దవగాగమంబగు. ౨౫.

రెండవ వాఁడు - రెండవది - మూడవ వాఁడు - మూడవది.

టీ. పూరణమనఁ బూర్తిచేయుట. సంఖ్యకన సంఖ్యావాచకమునకు. సంఖ్యావాచకశబ్దమునకుఁ బూర్తిచేయుట యనునర్థమున 'అవకొ' అనునాగమము గలుగును. కర్తృబహుత్వమునఁ గ్రమము ననుసరించి యందొకకర్తను లేక గొన్నింటిని బ్రధానముగ సంఖ్యావాచకముచే బోధింపవలసివచ్చినపు డాసంఖ్యావాచకముచే బోధ్యమగునది ద్విత్వాదిసంఖ్యలను బూర్తిచేయున దయ్యెడిఁగాన నట్టిసంఖ్యావాచకమున కవగాగమమగును. 'రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులఁగో రెండవవాఁ డింద్ర జితుని సంహరించెను' ఈవాక్యమున రామాదులు నల్వరును గర్తలై. అందు లక్ష్మణుని బ్రధానముగ సంఖ్యావాచకముచే బోధింపవలసివచ్చెను. లక్ష్మణుఁడు ద్విత్వసంఖ్యను బూర్తిచేయువాఁడు.

కాన నాతఁడు పూరణార్థమును వానిని జెప్పసంఖ్యావాచకము రెండనునది పూరణార్థకమును నగుటంజేసి యవగాగమంబు నంచెడి. ఇట్లే వైవాక్యము ననుసరించి మూడవ వాఁడు భరతుఁడు చిత్రకూటమున రాముని దర్శించె ననువాక్యమున భరతుఁడు త్రిత్వ సంఖ్యను బూరించువాఁ డగుటంజేసి తద్వాచకమగు మూడుశబ్ద మవగాగమాంత మయ్యెడినని గ్రహించునది. 'ఈవృక్షపంక్తిలో నైదవది చూతమైయున్నది.' అనువాక్యమున వృక్షపంక్తి యంతయుఁ గర్తృత్వము నందుచున్నను బ్రధానముగఁ జూతము సంఖ్యావాచకముచేఁ జెప్పవలసివచ్చుటను, నది యాపంక్తియందుఁ బంచత్వసంఖ్యను బూర్తిచేయునదగుటను దద్వాచకమగు నైదయ సంఖ్యావాచక మవగాగమాంతంబయ్యె నని యెఱుంగునది. 'రాముఁడును సోముఁడును గాముఁడును వనములోఁ దిరుగుచుండ మూడవవానితో' రెండవవాఁడు గూడి రాముని బాధించెను.' ఈవాక్యమున రామ సోమగాములు ముగరును గర్తలయ్యుఁ గామసోములు తృతీయద్వితీయులు త్రిత్వ ద్విత్వసంఖ్యలం బూర్తిచేయువా రగుటంజేసి తద్దోష్ఠకములగు 'మూడు; రెండు' అను సంఖ్యావాచకముల కవగాగమంబు సిద్ధించెను. ఇట్లే 'ఈగ్రంథమున నాల్గవభాగము రమణీయము.' అనువాక్యమున నాలవభాగముననుండి నాలవసంఖ్యను బూరించు నాల్గు సంఖ్య యవగాగమయోగ్యంబగుటను గమనించునది. పూరణప్రత్యయాంతమైన సంఖ్యా వాచకమొకదానికి విశేషణమగుట సహజముగానఁ దద్వాచ్యమగుమహత్వామహత్వముల ననుసరించి యద్దానికి 'వాఁడు; అని' అనునవి తుదినితనిలియే యుండును. రెండు + అవ = రెండవ, మూడు + అవ = మూడవ' ఊత్వసంధికేని యపదాదిస్వరసంధికేని ప్రవృత్తిని గల్పించునది. ఇట్లే యితరసంఖ్యావాచకములమీఁదను నవగాగమంబగునపుడు రూపములం దెలిసికొనునది. 'అవక్' ఇది కకారము లోపించెడి ప్రత్యయముగానఁ బ్రకృతికిఁ దుదియవయవముగ నగుటను స్మరించునది. ఆచ్ఛికపరిచ్ఛేదమునందలిదిగాన నివ్వధీ తెలుఁగుసంఖ్యావాచకములకు సంబంధించినదని గుర్తించునది. మఱియు నేకద్వితీ త్యాదులకుఁ దెలుఁగున వ్యస్తముగఁ బ్రయోగము లేమింజేసియు వానికిఁ బూరణ ప్రత్యయాంతరూపము లాద్యభాషయందుఁ బ్రసిద్ధము లైయుండుటంజేసియు వానిపై నవగాగమము గలుగదని గ్రహించునది. వలసిన 'ద్వితీయుఁడు-ద్వితీయ-ద్వితీయము. తృతీయుఁడు - తృతీయ - తృతీయము.' అనుమున్నగురూపము లవగాగమాంతములైన 'రెండవవాఁడు-రెండవది. మూడవవాఁడు - మూడవది' అనుమున్నగువానిస్థానమునఁ బ్రయోగింపఁదగును. పైద్వితీయాది సాంస్కృతికరూపములు పూరణప్రత్యయాంతము లగుటంజేసి మఱల నయ్యవి పూరణప్రత్యయోపగాగమాంతంబులు తెలుఁగున గాఁజాలవని తెలియఁదగును. నిపుణముగఁ బరికింప నగుఘాతువే చేర్పఁబడి గకారము పకార

మగునెడల నుత్ప మత్వంబై యపరూప మేర్పడెనని తోచెడి. నన్నయాదిప్రాచీన కావ్యముల నగురూపములే యగపడెడి. 'సమాపేఽపస్తు సర్వదా' అని యాధర్వణ మవయనుచున్నది. 'పదార్వస్నైవసిండి మేడలకు-పదార్వన్నియపట్టుపుట్టము' అనునవగా గమముగాని ప్రయోగములు క్వాచితక్రములు. ఇట్టియెడల నవకగురూపమే గాననగు నను త్రిలింగలక్షణోదాహృతు లిందులకుఁ బ్రమాణములు గానోపును. దీన మహద మహాన్తహతీవాచకాంధ్రసంఖ్యావాచకము మహాద్రుపమునందక యీసందర్భమున 'సవ' లేక, 'యగు' అనువాని నంది విశేషణమై వాఁడుక నందుననుట తెల్లము.

సర్వనామ క్రియాపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుంబోలే

మహాతికగు. ౨౬.

వారిద్దఱు రుక్తిణీసత్యభామలు - వీరుమువ్వురు శ్రీభూసీళలు.

టీ. మహద్వాచకములైన సర్వనామములయు క్రియాపదములయు బహువచనరూపములే స్త్రీవాచకమునకును బహువచన రూపము లగునని సూత్రార్థము. తత్సమము 17 విధి ననుసరించి స్త్రీలమహత్తులుగాఁదగుటచే 'అవి రుక్తిణీ సత్యభామలు రెండు వెళ్లుచున్నవి' అని రుక్తిణీసత్యభామలను బోధించెడు. 'అవి-రెండు' అను సర్వనామములను వెళ్లుచున్నవనుక్రియయు నమహాద్రుపములనే యంద వలసి రాఁగాఁ దద్వారణార్థము మహద్వాచకసర్వనామముల బహువచనరూప ములే మహతీవాచకబహువచనరూపము లగునని శాసించవలసివచ్చెనని యెఱుంగవలయును. దీనిచే నవిరెండను సర్వనామములకు మహద్బహువచనరూపములై 'వారు-ఇద్దఱు-ఇద్వరు-ఇరువురు' అనురూపములే మహాతికిని బహువచనరూపము లగుననియు 'వెళ్లుచున్నారు' అను మహత్కర్తృకబహువచనరూపమే మహాతికిని నగుననియుఁ దెలియనయ్యెగాన 'రుక్తిణీసత్యభామ లిద్దఱును వెళ్లుచున్నారు' అనియే యుండవలె నని స్పష్టమయ్యెడి. మహతీవాచక సర్వనామములకును గ్రియలకును నేకత్వముననె గాని బహుత్వమున స్వతంత్రరూపములు లేవనియు మహత్సర్వనామబహువచనరూప ములను మహత్కర్తృకక్రియలబహువచనరూపములను స్త్రీవాచకములకు బహుత్వ మున బహువచనరూపములుగ నంగీకరింపవలెననియుఁ దాత్పర్యము. బహువచనంబను సామాన్యోక్తింజేసి సర్వనామముల సర్వవిభక్తులందలి బహువచనరూపములను గ్రియల మూఁడుపురుషములందలి బహువచనరూపములను నాయావిభక్తులందును బురుషము లందును స్త్రీవాచకములకుఁ దగునని తెలియవలయు. ఏకత్వముననే మహతీవాచకసర్వ నామక్రియల కమహాద్రుపము గాని బహుత్వమున మహాద్రుపమే యగునని ఫలితము.

దీనిచేఁగఁగర్వనామప్రకరణమున 'అ' అనుగుర్తుక్రింద నుదాహరింపఁబడిన నమహద్వచనరూపములును వానికితరవిభక్తులం జేర్పడు రూపములును సేకవచనాంతములగు శాసింపఁబడిన ద్విప్రభృతినంఖ్యానాచకామహదర్థకరూపములును, మహతీతరములగు నమహత్తుల కయ్యొడివే గాని మహతీవాచకములకుఁ గావని భావము తేలినది. తత్సముము 87 విధి ననుసరించి సంస్కృతహలంతసర్వనామములకుఁ దెలుఁగునఁ బ్రవేశము లేమింజేసి యివివిధి తెలుఁగుసర్వనామములకును స్పష్టము. ఏకద్విత్రిత్యాదులైన సంస్కృతసంఖ్యావాచకసర్వనామములకు స్వతంత్రప్రవేశము లేకుండుట ముందె నిరూపితము. క్రియారూపవిషయము సంస్కృతసమాసమసాధారణము. 'నిరిద్దఱు రుక్తిణీసత్యభామలు. వీరుమువ్వురు శ్రీ భూనీళలు.' అను నుదాహరణములందు 'వారు. ఇద్దఱు. వీరు-మువ్వురు.' అనుతదిదమర్థకసర్వనామములయు 'ఇద్దఱు-మువ్వురు.' అను సంఖ్యావాచకసర్వనామములయు మహద్రూపములు మహతీల కగుటను గమనించు నది. ఇచ్చో 'అవిరెండు రుక్తిణీసత్యభామలు; ఇవి మూఁడు శ్రీ భూనీళలు' అను ననన్వయరూపములు గలుగవని ముఖ్యముగ గ్రహింపవలెను. క్రియాపదంబున కుదాహృతి స్పష్టమగుట నుదాహృతము గా లేదు.

అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు వకారంబు విభాషనగు. ౨౭.

పలుగురు-పలువురు - ఇరుగురు - ఇరువురు - వేగురు - వేవురు.
తోగ - తోవ - పగలు - పవలు.

టీ. పదాదిని లేనట్టియు మఱియొకహల్లును గూడనట్టియు గకారమునకు వికల్పముగ వకారమాదేశమగును. 'క్వచిద్గకారో వః' అనునది మూలము. పదాద్యంబు=పదము మొదటనున్నది. అపదాద్యంబు=పదము మొదట నుండనిది. ఈక్రిందియైదు దాహరణము లందును గకారమునకు వికల్పముగ వకారమగుటను వకారాదేశము గలుగనివశ్యమున గకారమే నిల్చియుండుటను గమనించునది. మూలమున గకారమును వకారమును బ్రథమానిర్దిష్టములే యగుటంజేసి గకారము వకారమగునా వకారము గకారమగునా యనునందియను తోచి యేది మొదటిరూపమో తెలియదయ్యెను. మఱియు గకారము లెల్ల నెచ్చోట నున్నవైనను వకారములు గావలెనా యని సందియము జనించెడిది. ఆధర్వణము 'ఆద్యగస్య గకారస్య వకారస్తు న దృశ్యతే' అని గకారమును స్థానిగాను వకారము నాదేశముగను బేర్కొనుచు బలుకు మొదటిగకారమునకుమాత్రము గాదని మూలమును సవరించి యట్టి సందియమును దొలగించె. మూలవివరణముల ఫలితమే

యీసూత్రమనుట పునరుక్తి. అర్థబిందుపూర్వకగకారముల కీయాదేశము గల్గునెడల బిందుపూర్వకస్థిరంబు తెనుఁగున లేమింజేసి బిందువు లోపించునని గ్రహింపవలెనుగాని బిందువాచము వాదేశవక్షమునఁ గలిగెడిగాన వాదేశము గలుగదని మాత్రము గ్రహింపరాదు. ఇదంతయు నర్థబిందుపూర్వక గకారవిషయము. అపదాద్యగకారమున కనుటంజేసి యీవిధి యఖండ పదములందలి గకారములకు సంబంధించినదగుటయు, వాదేశబిందువులకుఁ బరమందున్న గకారములకు సంబంధించినది గాకుండుటయు స్పష్టములు. రెండుపదములు గలిసి యొకానొకవిలక్షణమగునర్థము నొసంగుచు నఖండపదము నాఁగ భాసించెడువానియం దీవాదేశము చూపట్టదు. అఖండపదమధ్యగతగకారమునకుఁ దఱచుగ నీయాదేశమగును. పదమధ్యగతములైన పకారమువరమందుఁ గలగకారముల కీయాదేశము సామాన్యముగఁ గన్పట్టదు. దీర్ఘముమీఁదిగకారములకుఁ గ్వాచిత్కముగ నగును. బిందుపూర్వకసంయుక్తగకారములకుఁ గలుగనే గలుగదు. అసంయుక్తమున కనుటంజేసి ద్విత్వగకారమునకును నట్టిదే యనందగుపూర్ణబిందుపూర్వక గకారములకును నీవాదేశము గలుగమి సహజము. ఖండబిందుపూర్వకములగు దీర్ఘముమీఁది గకారములకును నీవాదేశము తఱచుగఁ జూపట్టదు. ఏకపదమధ్యమందును గొన్నితావుల (తగవు-తగరు-వగరు)నీవాదేశము చూపట్టదు. దీర్ఘముమీఁది తుదిగకారములకును నీయాదేశము సార్వత్రికముగాదు. తఱచుగ డు-ము-వులముందటివానికి నీయాదేశము గలుగదు. కావుననే యీవాదేశము క్వాచిత్కమని మూలము పేర్కొనెను. మూలము గకారమునకని నిర్దేశించుటంజేసి యసంయుక్తాద్విత్వగకారములకే యని స్పష్టపడెడి. ఇట్టి యాశయము నద్దానినుండి యుద్ధరించెయ సూరి ప్రయోగదృష్టితో యసంయుక్తదశమును నిల్పెనని తోచెడి. వైవిషయముల ననుసరించి గకారమునకు పకారమగుట సార్వత్రికము గాదనియు శ్రుతికింపుగఁ దోచినపుడును బ్రయోగదృష్టమగునెడలను నీసూత్రము నుపయోగించినవలెననియు గ్రహింపవలెను. వేసఁగి=వేసవి. తీఁగ=తీవ. మొదలగుపదములను నగుధాతురూపములప్రక్రియను ననుసరించి యర్థబిందువుతోడి గకారరూపమే (గకారమే) మొదటిదనియు పకారము గకారమున కాదేశమైనదివలన నర్థబిందువు తొలఁగెననియు దాన గకారమునకు పకారమగుటయే మూలాశయమనియుఁ జెల్లము. తొల్లి యర్థబిందువేర్పడనికాలమునఁ బూర్ణమే బిందుస్థానమునందు వేళను నద్దానిపరమందున్న గకారము ద్విత్వాక్షరమువంటిదే యైయుండుటచే పకారాదేశమట్టివానికిఁ గలుగమి నేడును సాధారణముగఁ బూర్ణార్థబిందువరములగు గకారములకు పకారాదేశము గన్పట్టకున్నదనియు నర్థబిందువరములగు గకారములకు పకారము క్వాచిత్కముగఁ గన్పట్టుట యుచ్చారణము లేమి నర్థబిందు వచ్చే లేదనుభ్రమకు లోనైన తరువాతివారిచే నైనదనియు ననుమానింపఁదగును.

ఔపవిభక్తి ప్రకరణము.

విభక్తులవలె నేయేదఖండములూ పోల్పరానివియు ద్వితీయాద్యైకవచనముల శబ్దములకు విభక్తులకు ముందగునవియు గాన పీని కుపవిభక్తులను వ్యవహారము గల్గెనని ముందె నిరూపితము. పదమునకుఁబదాంతరముతోడి యన్వయరూపసంబంధము నీవర్ణములు చెల్పునని తెల్పుచు భాషాతత్త్వవిమర్శకులును నుపవిభక్తిసంజ్ఞను సార్థకముగ సంభావించిరి. విభక్తులకు సమీపమున నగునవి యని యర్థము. ఔపవిభక్తివర్ణములే యాపవిభక్తికము లనంబరగును. ఔపవిభక్తికములు చేరఁదగుశబ్దములును నౌప విభక్తికశబ్దములు నాఁబడును. ప్రకరణము = గ్రంథభాగము. ఇందౌపవిభక్తికవర్ణము లాయాశబ్దముల కాగమాదేశాదులచే నయ్యెడి రీతులు విశదీకరింపఁబడుంగాన నీ ప్రకరణము నౌపవిభక్తిక ప్రకరణమని వ్యవహరించెను. ప్రాచీనాంధ్రమున శబ్దముల కుప విభక్తులగుట నిత్యము. అనఁగా నేశబ్దము లుపవిభక్తులు చేరఁదగినవియో నియమముగ నవియెల్లయెడలను నౌపవిభక్తికవర్ణములం గూడియే యుండుట తొల్లిటి యాంధ్రమునఁ గన్పట్టెడిఁగాని యొకేశబ్ద మాపవిభక్తికానౌపవిభక్తికత్వములఁ జెందుట చూపట్టదని తాత్పర్యము. మఱియుఁ దొల్లిటి తెలుఁగుపాత్రముల నౌపవిభక్తికశబ్దములగునవి రానురా ననౌపవిభక్తికములును దొల్లి యాపవిభక్తికశబ్దములైనవి రానురా వికల్పముగ ననౌప విభక్తికములును నగుట నేఁటి యాంధ్రమునఁ గలిగె. జీవద్భాషకు మార్పు లనంతములగుఁ గదా! 'ఔపవిభక్తికవర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ, రుల్వాదేర్నమ్నం స్యుస్తే హి విభక్తౌ సమాసే చ' అని చింతామణి యాపవిభక్తికము లాయాశబ్దములకుఁ గలుగుట నిత్యమనెడి. తద్వివరణ మాధర్వము 'బహవోఽత్రాంధ్రభాషాయాం వర్ణా ఔపవిభక్తి కాః, ప్రవృత్తిశాచప్రవృత్తిశ్చ వికల్పశ్చ క్వచిద్భవేత్, తద్వివేకః ప్రయోగైకశరణం స్యాద్ధి శబ్దతః. విభాషయా భవంత్యత్ర భవంత్యుపవిభక్తయః, భవంతి కుత్రచిన్నైవ నిదానం తత్ర సద్వచః.' అని నిత్యవైకల్పికప్రవృత్తులను నిత్యాప్రవృత్తిని చెల్పుడి. వైవిషయమును బరిశీలించినఁ దొల్లి నిత్యముగ శబ్దములకయ్యెడి యివ్వానికే గాలక్రమమున వికల్పప్రవృత్తియు నప్రవృత్తియుఁ గుదిచెననుట స్పష్టము. ఇట్లే యనుకరణవిధి నుత్తరాంధ్రమున ననౌపవిభక్తికశబ్దము లౌపవిభక్తికము లగుటయు నౌపవిభక్తికము లనౌపవిభక్తికము లగుటయు సంభవించెనని గ్రహించునది. ఈయాప విభక్తికశబ్దములు స్వతంత్రములై ప్రయుక్తములగునపుడేగాక సమాసగతము లగునపు డును నీయాపవిభక్తికవర్ణములనందెడి. బ్రహ్మప్రీహిసమసాంతములం దీచెప్పఁబడిన యిటిలివర్ణములేగాక కొన్ని క్రొత్తవర్ణములును (అలరువిల్లుఁడు-తు) కొన్ని వర్ణములకు

వికారాదులును (నలువాయి=నలువ) గలుగుట చూపట్టెడి, వీనిని సమాసాంతకార్యములనుట వ్యాకరణసంప్రదాయము. (మా. సమాసప. 22) మఱియు సమాసమున పవర్ణమగుట గన్పట్టెడి. (పాఠపఠేడు.) పైని వివరించిన సమాసాంతములనగువర్ణము లేయే యర్థముల బోధించెడి స్వతంత్రపదములయవశిష్టభాగములొక డెలియఁజేయ నవకాశము లేమింజేసియు సామాన్యముగ సమాసాంతములందు విభక్తులకు ముందగనవగుటంజేసియు నట్లు సమాసాంతములందుఁ గలుగు నవ్యానిని సమాసాంతవర్ణములని ప్రాచీనార్యాచీనలాక్షణికులు వ్యవహరించిరి. సమాసాంతములనగునవి యాపవిభక్తికవర్ణములవలె ద్వితీయాద్యైకవచనములందె గాక యేకత్వబహుత్వముల విభక్తులకు ముందెల్లయెడల శబ్దముల కగునను విశేషమును గమనించి 'కార్యా ఔపవిభక్తివదంతవిధయశ్చ' అను మూలము ననుసరించి సమాసాంతకార్యములుగాఁ బేర్కొని యవ్వర్ణములను సమాసాంతవర్ణములని సూరి వ్యవహరించెను.

ఇ-టి-తివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లౌపవిభక్తికంబులు. ౨౮.

విభక్తినిమిత్తకంబులయి యాదేశాగమాత్తకంబులయిన ఇ-టి-తి-అను వర్ణంబు లౌపవిభక్తికంబు లనంబడు.

టీ. 'ఔపవిభక్తికవర్ణాష్టింట్యాదయో భవంతీహ' అనునది మూలము. పక్ష్యమాణంబులు=చెప్పఁబోవునవి. ఆయాసూత్రములచే నాచూశబ్దములకు మీఁద విధింపఁబోవునట్టి 'ఇ-టి-తి' అను మూఁడువర్ణములకు నౌపవిభక్తికములని సంజ్ఞ. ద్వితీయాద్యైకవచనములు కారణములగ శబ్దములకుది నాదేశాగమరూపముల నీయితివర్ణములయ్యెడినని సూరి యాపవిభక్తికమన విభక్తులనమీషమున నగునవనువ్యుత్పత్తిని సూచింపనే, 'విభక్తినిమిత్తకంబులయి' అని వివరించెనని గ్రహించునది.

ఇవి ద్వితీయాద్యైకవచనంబులు పరంబులగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిం బ్రాయికంబుగ నగు. ౨౯.

కాలు - కాలిని - కాలిచే. నాఁగలి - నాఁగటిని - నాఁగటిచే. నేయి-నేతిని-నేతిచే. ద్వితీయైకవచనంబు పరంబగునపు డౌపవిభక్తికంబులు రావని కొందఱు వక్కాణించిరి - అయ్యది లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధంబగుటం జేసి యనాదరణీయంబు.

టీ. 'దుల్వాదేర్నామ్నం స్మృస్తే హి విభక్తౌ' అనునది మూలము. పైని పేర్కొన్న యితివర్ణములు కొన్ని ప్రాతిపదికములకు ద్వితీయావిభక్తిమొదలుగా

నెల్లవిభక్తులందు నేకవచనంబులు పరములగునపుడు తఱచుగ నగు. మూలము 'రు-లు' అనునది తుదిని గలశబ్దముల కనుచున్నను డు-యి-మొదలగున వంతమందు గలవానికిని గొన్ని సంఖ్యావాచకములకును గావలసియుండుటచేత సంతిమవర్ణప్రధానముగ శబ్దములఁ జేర్చొనక నామంబులకుఁ గొన్నింటికని సామాన్యముగ ననెనని గ్రహించునది. మఱియు 'టి-ంటి' అనువానినే ముఖ్యముగ నౌపవిభక్తికవర్ణములక్రింద భావించుట చేతను నవి ప్రధానముగ. రుల్వాది నామముల కగునవగుటచేతను మూలము రుల్వాదిశబ్దముల కనెను. సూరి మూలమునందలి టింబ్యాదు లనుదేశమునందలి యాదిశబ్దముచే ఇ-తి-వర్ణములను గ్రహించినవాడును, టివర్ణమునకు ముందు గొన్నియెడలఁ బూర్ణబిందువును విధించి 'ంటి' అనుదానిని గుదిర్చికొనినవాడును నగుటచేతను (చూ 32-33) మూలముగూడ రుల్వాదులకని యాదిశబ్దముచే మఱికొన్నిటిని గూడ సంగ్రహించు తలంపు గల్గియుండుటచేతను, నామంబులకుఁ గొన్నింటికని సామాన్యనిర్దేశముచేయుటయు ంటి-వర్ణమును బ్రత్యేకముగ నౌపవిభక్తికవర్ణముగ నంగీకరింపకుండుటయు సంభవించెనని యెన్నునది. ద్వితీయైకవచనమున నౌపవిభక్తికవర్ణము లాయాశబ్దములకుఁ గలుగుట వాఙ్మయమునఁ బ్రసిద్ధముగ నగపడుచుండుటచేతను లక్షణకర్తలెల్లరును సామాన్యముగ ద్వితీయైకవచనమునను నౌపవిభక్తికవర్ణముల సంభవమును వాఙ్మయము ననుసరించి శాసించుచుండుటచేతను ద్వితీయైకవచనమున నౌపవిభక్తికవర్ణములు గలుగవని కొందఱు చెప్పుమాట లక్ష్యలక్షణవిరుద్ధమైనదనియు దాన నది యాదరింపరానిదనియు 'ద్వితీయైకవచనం'బను మున్నగు సూరివివరణవాక్యమున కభిప్రాయము.

కాలు:—దీనికి ద్వితీయైకవచనప్రత్యయము నువర్ణకము పరముగా 'కాలు + ను' అని యుండును. ఈవిధిచే నౌపవిభక్తికవర్ణమగు ఇకారమాగమముగ రా 'కాలు + ఇ + ను' అని యగును. పిదప నుత్వసంధిగాని యవదాది స్వరసంధిగాని యైన కాలి + ను' అని యేర్పడును. తరువాతఁ దత్సమము 26 చే నువర్ణకము నివర్ణముగా 'కాలిని' అని రూపము సిద్ధించెడిది. ఇట్లే యితరవిభక్తుల యేకవచనములందు 'కాలిచేత-కాలిశాఙ్ము-కాలియందు' మొదలగురూపము లేర్పడుటను గమనించునది. కాలిక్రింద మొదలగు సమాసములందును బూర్వపదమగు నౌపవిభక్తికశబ్ద మాపవిభక్తికవర్ణము నందుటను జూచికొనునది. నాగలి + ను:—ఇచ్చో 'టి' అను నౌపవిభక్తికవర్ణము నాగలిశబ్దము తుదినున్న లివర్ణమున కాదేశమగుటచే 'నాగటిని' అనురూప మేర్పడెను. ఇట్లే 'నాగటిచేత' మున్నగు నేకవచనరూపములును, 'నాగటిచాలు' మున్నగు సమాస రూపములను గమనించికొనునది. నేయి + ను:—ఇచ్చో లివర్ణము నేయిశబ్దముతుది వ్రాయి యగు యివర్ణమున కాదేశమయ్యెనుగాన 'నేలి + ను' అని యై పిదప నికారంబు మీఁది యనుశాస్త్రముచే నువర్ణకము నివర్ణమై 'నేలిని' అనురూపము సిద్ధించెను. ఇట్లే

‘నేతిచేత’మున్నగు నేకవచనరూపములయు, ‘నేతికుండ’ మొదలగు సామాసికరూపములయు ప్రక్రియం గమనించునది.

ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబగు. 30.

ఊరు - ఊరిని - కాలు - కాలిని - మ్రాను - మ్రానిని - నోరు - నోరిని - చోటు - చోటిని.

టీ. ఇ-టి-తి-వర్ణములలో నేని యేని యే యే శబ్దములకు సామాన్యముగఁ గల్గినో యిది మొదలుకొని వివరింపఁబడును. ఊరు మొదలగుశబ్దములకు ప్రాప్త్యేకార మగును. అదినున్న ఊరుశబ్దముచుబట్టి రేఖాంతశబ్దముల కిత్వమని సంభావింపరాదనువిషయము నుదాహరణములే స్పష్టపఱుపఁ జాలియున్నవి. ఊరు మొదలగువాని కనుటంజేసి యంత్యమున కీయివర్ణ మగునని యెంచునది. ఇకారము ప్రాతిపదికముతునిం జేరినపిదప నంతటను దత్తమము 26 చే నువర్ణకము నివర్ణమగుటను స్మరించునది. ‘ఊరు + ఇ + ను = ఊరిని. కాలు + ఇ + ను = కాలిని. మ్రాను + ఇ + ను = మ్రానిని. నోరు = నోరిని. చోటు = చోటిని. ఇతరవిభక్తులయేకవచనములందును దత్తురుపాదులందును యివర్ణ మగుటను గమనించునది.

టివర్ణంబు గొన్నింటియంతాక్షరంబున కాదేశంబును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిం బర్యాయంబున రెండును బ్రాయి కంబుగనగు. 31.

అదేశము:—త్రాడు-త్రాటిని; కాడు-కాటిని; నోరు-నోటిని; ఏలు - ఏటిని; అగమము:—అన్ని - అన్నిటిని; ఎనిమిది-ఎనిమిదిటిని; వేయి వేయిటిని, ఉభయము:—ఏమి - ఏటిని - ఏమిటిని; పగలు - పగటిని - పగలిటిని; మొదలు - మొదటిని - మొదలిటిని; రెండు - రెంటిని - రెండిటిని; మూడు-మూటిని-మూడిటిని; నూలు-నూటిని - నూటిటిని.

టీ. వైని పేర్కొన్న యాపవిభక్తివర్ణములలో టి-వర్ణము గొన్నిశబ్దముల యంతిమాక్షరమున కాదేశముగను గొన్నిశబ్దములందు సాగమముగను గొన్నిశబ్దముల కొకమా తాదేశముగను నొకమా తాగమముగను (ఉభయము) దఱచుగ నగును. త్రాడు + ను. దీనిచేఁ దుదివర్ణమగు ‘డు’ అనుదాస్థానమున టి-వర్ణ మదేశమై పిదప నువర్ణక మికారముమీఁది కునువుక్రియావిభక్తులను శాస్త్రముచే నివర్ణకముగా ‘త్రాటిని’ అనురూపము గలుగును. ఇట్లే ‘కాడు + ను = కాటి + ను = కాటిని; నోరు + ను =

నోటి + ను = నోటిని; ఏఱు + ను = ఏటి + ను = ఏటిని' అనురూపములందు శబ్దాంతిమవర్ణముల కాదేశముగ టి-వర్ణ మగుటను గమనించునది. ఈలిగినే నితరవిభక్తులం దేశవచనములందును సమాసములను టి-వర్ణ మిశబ్దములకువివర్ణముల కాదేశమగుటను గమనించుచుఁ 'ద్రాటిచేత-కాటిచేత - నోటిచేత - ఏటికొఱకు-త్రాటియల్లిక-కాటికాపరి-నోటిమాట - ఏటిసీరు' మొదలగురూపముల నూహించొనునది. అన్ని + ను:—సర్వనామములమహద్భక్తి ము లేకసచసాంతములుగాన ద్వితీయైకవచనమున దీనిచే టి-వర్ణ మంతాగమముగ దీనికి సిద్ధింప 'అన్ని + టి + ను = అన్నిటిని' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే 'ఏనిమిది + టి + ను = ఏనిమిదిటిని; వేయి + టి + ను = వేయిటిని' అను మొదలగువానియందు టివర్ణ మంతాగమముగ నగుటను గమనించునది. ఏమి + ను:—దీనికి దీనిచే టి-వర్ణ మంతి మాక్షరమున కాదేశముగఁ గలిగినపక్షమున 'ఏమి + టి + ను = ఏటి + ను = ఏటిని; అనియు, సంతాగమముగఁ గల్గిన 'ఏమి + టి + ను = ఏమిటిని' అనియు రూపము లగును. ఈలిగినె పగలుశబ్దమున సంతిమాక్షరమైన లువర్ణ మునకు టి-వర్ణ మాదేశమైనపక్షమునఁ 'బగటిని' ననియు సంతాగమమైనపక్షమునఁ 'బగలిటిని' ననియు, మొదలుశబ్దమున కాదేశముగ నైనపక్షమున 'మొదటిని' ననియు నాగమముగ నైనయెడల 'మొదలిటిని' ననియు, రెండుశబ్దమున కాదేశపక్షమున 'రెంటి' ననియు నాగమపక్షమున 'రెండిటి' ననియు, మూడుశబ్దముతుదివర్ణముం ద్రోసి యైనయెడల 'మూడిటిని' ననియు, సంత్యమున కధికముగ నైనచో 'మూడిటిని' ననియు, నూలుశబ్దమున కాదేశముగనైన 'నూటిని' ననియు, నాగమముగ నైన 'నూటిటి' ననియు రూపములేర్పడెడి. పగలు మున్నగువానికి టివర్ణమాగమముగ నైనపక్షమున 36 చే లువర్ణము సుత్యమున కిత్వము గల్గనని గ్రహించునది. అనంతరవిధింబట్టి హ్రస్వముమీఁది టివర్ణ మునకుముందు బిందువగుటను గమనించునది. మూడుశబ్దమున డువర్ణ మునకు ముందున్న బిందువు టివర్ణము డువర్ణమున కాదేశమైనపుడును సంఖ్య 16 విధి ననుసరించి విధిని యూహించునది. ఇట్లు ప్రయోగములంబట్టి యెచ్చట నాగమమో యెచ్చట నాదేశమో యెచ్చట నుభయమో యెఱుంగునది.

హ్రస్వముమీఁది టివర్ణంబునకుముందు పూర్ణబిందువు

బహుళముగానగు, 3౨

అన్నింటిని - ఏనిమిదింటిని - పగంటిని - పగలింటిని - రెండింటిని-మూడింటిని.

టీ. ప్రస్థాంతమైన శబ్దమునకుఁ దరువాతనున్న యకాబనిభక్తికవర్ణమగు టివర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళముగ నగును. అన్ని + టి + ని 'అన్ని' అను

దానియందుఁ దుదినిగల ని యనునది ప్రాస్వము. దానికిఁ బరమున నున్న టియను నౌపవిభక్తికవర్ణమునకు ముందు నిండునున్న దీనిచేఁ గలుగ 'అన్ని +ం +టి+ని= అన్నింటిని' అని రూపము సిద్ధించెడి. నిండునున్న రాసపుడు 'అన్నిటిని' అనియే యుండును. ఇట్లే యితరవిభక్తులం దేకవచనముల టి-వర్ణమునకు ముందు బిందువగుటయందుఁ గాకుండుటయు గమనించునది. ఎనిమిది:—ఇందు ది యనునది ప్రాస్వము. దానికిఁ దరువాతఁ గల్గిన టి-వర్ణమునకు ముందు నిండునున్న రా 'ఎనిమిదింటిని' అనియు నెఱు సున్న రాకున్న 'ఎనిమిదిటిని' అనియు రూపములేర్పడును. ఇచ్చో టి-వర్ణ మౌగమముగ నయ్యెననుట స్పష్టము. పగంటిని:—పగలను ప్రాతిపదికమున గ-వర్ణము ప్రాస్వము. దానికిఁ దరువాత నైన టి-వర్ణమునకు ముందు పెద్దబిందువు గలుగ 'పగంటిని' అను రూపము సిద్ధించెను. ఇచ్చోట 'పగలు' అను శబ్దముతుచ్చివ్రాయి కాదేశముగ టి-వర్ణ మగుట తెల్లము. పగలింటిని:—ఇందుఁ బగలుశబ్దమున కాగమముగ టి-వర్ణము గలు గుటయు దానికిముందు బిందు వీవిధిచే సిద్ధించుటయు పిరి చే లువర్ణము నుత్వమున కిత్వము గలుగుటయు గ్రాహ్యములు. రెండుమూఁడుశబ్దములందుఁ దుదినున్న డు-వర్ణ ములు ప్రాస్వములు. వీని కాగమముగ నైన టి-వర్ణమునకుముందు గట్టిబిందువగుటచే 'రెండింటిని; మూడింటిని' అని రూపములు గలిగెను. పిరిచే డువర్ణ మునుత్వమున కిత్వము సిద్ధించెడి. పూర్ణబిందువు రానిపక్షమున 'పగటిని-పగలిటిని-రెండిటిని-మూడిటిని' అనురూప ములగునని గ్రహించునది. ప్రాస్వముమీఁది టి-వర్ణమున కనుటంజేసి త్రాటిని మొదలగు దీర్ఘముమీఁది టివర్ణములకు నిండునున్న రాదరుట స్పష్టము. వికల్పమునక బహుళ మనుటంజేసి 'నెత్తుటికి, ఏమిటిని; మొదటిని;' మొదలగుస్థలములందు ప్రాస్వముమీఁది టి-వర్ణమునకును ముందు నిండునున్న గలుగకుండుట ఫలమని సంభావించునది. మూలమున 'ంటి' అనునదియు నౌపవిభక్తికవర్ణమే యగుటంజేసి టివర్ణమునకు ముందు నిండునున్న విధించెడుపూత్రములందుఁ జూపట్టవు. ఇందు బిందువని సామాన్యముగనన్న ఖండపూర్ణ ములు రెండును గలుగవలసివచ్చు ననుతలంపునఁ బూర్ణబిందువ నెనని గ్రహించునది.

పదాద్యంబగు ప్రాస్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు పూర్ణ బిందువగు. 33

కన్ను-కంటిని; మిన్ను-మింటిని; ఇల్లు - ఇంటిని; పల్లు - పంటిని.

టీ. పదములొలిప్రాస్వమునకుఁ దరువాత నున్న టి-వర్ణమునకు ముందు నిండు నున్న నిత్యముగ నగును. కంటిని:—ఇచ్చోఁ గన్నుశబ్దమునందలి 'న్ను' అనుదాని కాదేశముగ టి-వర్ణమయ్యెఁ గాన 'క + టి + ను'. అని యుండును. పిదప దీనిచే టి-వర్ణ

మునకు ముందు నిండునున్న నిత్యముగఁ గలుగ 'క+ం+టి+ను' అని యగును. తత్సమము 2రీచే నువర్ణకము నుత్పమున కిత్వము గలుగ 'కంటిని' అని రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'మిత్తు+ను=మి+టి+ను = మి+ం+టి+ను=మి+ం+టి+ని=మింటిని; ఇల్లు+ను = ఇ+టి+ను = ఇ+ం+టి+ను = ఇ+ం+టి+ని = ఇంటిని; పల్లు+ను=ప+టి+ను=ప+ం+టి+ను=ప+ం+టి+ని=పంటిని' అనురూపముల ప్రక్రియం గను గొనునది. ఇతరవిభక్తులం దేకత్వమున నిట్లే టివర్ణమునకు ముందు నిండునున్న యగుటను గమనించునది. సంధి 22విధి ననుసరించి నుడితోలిప్రాసముమీఁద ఖండబిందువును నిల్ప నవకాశములేమి నీసూత్రమున బిందువని సామాన్యముగ ననినంజాలును. టివర్ణమునకుముందు నిండునున్న విధించెడిసందర్భముగట స్పష్టార్థము పూర్ణమనెనని యెన్నునది.

అట్లు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివర్ణంబును రేఫంబున కొక్కటికి లోపంబు నగు. 3౪.

అట్టు - అటితిని. అట్టు - కట్టు - కొట్టు - గొట్టు - మిట్టు - వట్టు-ఇవి యట్టు మొదలయినవి.

టీ. 'అట్టు' అనుమన్నగుశబ్దములకుఁ దుది నాగమముగ (అంతావయవముగ) తి-వర్ణమును, తి-వర్ణము గలుగుదు నాశబ్దముల తుదనున్న ద్విత్వరేఫములూ నొకదానికి లోపమును నిత్యముగఁ గలుగును. తి-వర్ణమును నది పరమగుడుఁ గలుగు రేఫలోపంబును నిత్యముగ నే యగును. గణాదినన్న అట్టుశబ్దము ననుసరించియు రేఫలోపవిధానము ననుసరించియు నీగణమునందలిశబ్దములను నిందుఁ జేరఁదగినవియు, 'ట్టు' అనునదంతమందుఁ గలశబ్దములే యని సంభావింపవలయును. 3రీచే ఋవర్ణము నుత్పమున కిత్వముగల్గి సిద్ధించిన 'అటితిని' అను మున్నగురూపముల ననుసరించి ద్విత్వరేఫమునఁ గ్రిందిహల్నా త్రమే లోపించునని గ్రహింపవలసియున్నది. 'అట్టు+ను:—దీనిచే తి-వర్ణమును రేఫమున కొక్కటికి లోపమును గలుగ 'అట్టు+తి+ను' అని యుండును. పిదప 3రీచే శకటరేఫము నుత్పమున కిత్వమును దత్సమము 2రీచే నువర్ణకము నుత్పమున కిత్వమును గలుగ 'అటితిని' అని రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'కటితిని - కొటితిని- గొటితిని-మిటితిని-పటితిని' అను మొదలగు రూపముల ప్రక్రియం గమనించునది. తృతీయాద్యైకవచనముల నిట్లే 'అటితిచేత' మొదలగురూపములగుట నూహించిజొనవలెను. తివర్ణముగా నీరెండుకార్యములగుట నిత్యము. ద్విత్వరేఫము శకటమే యగుంగాన రేఫమని సామాన్యముగనన్నను బాధలేదు.

విభక్తి పరంబగునపుడు గోయి ప్రభృతులతుదియక్షరంబు
తి-వర్ణంబగు. ౩౫.

గోయి - గోతులు - గోతిని - గోతులను. గోయి - చేయి -
దాయి - నూయి - నేయి - వాయి - రోయి - ఇత్యాదులు.

టీ. విభక్తి పరమగునపుడు గోయి మొదలగు శబ్దముల తుదియవర్ణమునకు తి-వర్ణము
నిత్యముగ నాదేశమగును. గోయియను తొలిపదముననుసరించి యిందలి శబ్దములను నిందుఁ
జేరఁదగునవియు యి-వర్ణాంతశబ్దములేయని సంభావింపవలయును. మఱియునవి దీర్ఘ పూర్వ
యి-వర్ణాంతద్వ్యక్షరశబ్దములనియు ననుమానింపఁదగును. ఔషవిభక్తికవర్ణములన్నియు,
నాయాశబ్దముల కాయాద్వితీయాది విభక్తులందే యేకవచనములకు ముందె గాని బహు
వచనములఁ గలుగుట గన్పట్టదు. ఈయివర్ణాంతదీర్ఘ పూర్వద్వ్యక్షర శబ్దములకు మాత్రము
ప్రథమాబహువచనము మొదలుకొని ద్వితీయాదివిభక్తులయేకవచన బహువచనములందును
తి-వర్ణకము వానికిముందగుట గన్పట్టెడి. కావుననే సూరి నిపుణముగ విభక్తి పరంబగు
నపుడని సామాన్యముగ ననెనని యెన్నునది. ఈయివర్ణాంతశబ్దముల ప్రథమైకవచనము
తత్సమము 4౫వే నిత్యముగ లోపించెడిఁగానఁ బ్రథమైకవచనమున విభక్తి పరమగుట
కవకాశమే లేమింజేసి యందీతివర్ణ మాదేశమగునని యనుచూనింపరాదు. గోయి +
లు:—ఇచ్చోట లువర్ణకము ప్రథమాబహువచనము పరముగాఁ దుదియవర్ణమున
కీవిధిచే నాదేశముగఁ ది-వర్ణమును, బిదపఁ దత్సమము 4౫వే తి-వర్ణమునిత్యమున
కుత్వమును గలిగి 'గోతులు' అని రూపము సిద్ధించెను. గోయి + య:—ద్వితీయైకవచనము
పరముగాఁ ది-వర్ణమును నువర్ణకమునుత్వమున కిత్వమును గలిగి 'గోతిని' అనురూప
మయ్యెను. గోయి + ల + య:—ఇచ్చోట ద్వితీయాబహువచన ప్రత్యయమగు నువర్ణమును
దత్పూర్వమునైన లడాగమలకారమును బరముగా 'యి' అను వర్ణమునకుఁ దివర్ణమును
దత్సమము 4౫వే దానియిత్వమున కుత్వమును గలిగి 'గోతులను' అనురూపము గలిగెను.
ఇట్లే తక్కినవానికినిఁ బ్రథమాబహువచనము మొదలుకొని తక్కినవిభక్తుల యేకవచన
బహువచనములందును నీవిధిచే దివర్ణమగుటను బహువచనములందుఁ దత్సమము
4౫వే దివర్ణము నిత్యమున కుత్వమగుటను గమనించుచు సిద్ధరూపములం దెలిసికొనునది.
ద్వితీయాదివిభక్తులందు బహుత్వమున విభక్తుల కాద్యవయవముగఁ దత్సమము ౩1వే
లడాగమము విధింపఁబడుటంబట్టి నువర్ణ కాదిబహువచనములు లడాగమవ్యవహితము
లైనను దివర్ణమునకు విభక్తిపరత్వము చెడలేదనియే యనుమానింపఁదగును. మఱియు
ద్వితీయాదివిభక్తులు పరముగాఁ దివర్ణాదేశము గలిగినప్పుటనే లడాగమము విభక్తి
ప్రత్యయములకుఁ గలిగెనన్నను బాధలేదని గ్రహింపవచ్చును.

టి-తి-వర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కిత్వంబగు. 31

రెండిటికి - మూడిటికి - నాలుగిటికి - పగలిటికి - మొదలిటికి-
పెక్కిటికి. కొండొకచో నుత్వంబున కిత్వంబు చూపట్టదు. నెత్తుటికి.

టీ. 'టి-తి' అనునావవిధక్షికవర్ణములు పరములగునపు డావర్ణములకుముందున్న ప్రాసోవ్యకారమునకు ప్రాసేవ్యకారము నిత్యముగ నగును. రెండు + టి + కి:—ఇందు 'రెండుశబ్దముడువర్ణమునుత్వమునకు టి-వర్ణమునకు ముందున్న దాని కిత్వమివిధిచే సిద్ధించి 'రెండిటికి' అనురూపమయ్యెను. ఇట్లే మూడు-నాలుగు-పగలు-మొదలు-పెక్కు-శబ్దముల తుదియుత్వమునకు టి-వర్ణము పరముగా నిత్యము గలిగి 'మూడిటికి - నాలుగిటికి-పగలి టికి-మొదలిటికి-పెక్కిటికి' అనురూపములు సిద్ధించెను. షష్ట్యైకవచనములు స్వప్తార్థముదాహరింపబడినవిగాన ద్వితీయాది విభక్తులందన్నిటియందును నేకవచనముల టివర్ణముగనపు డిట్లే శబ్దాంత్యమగుచుత్వమున కిత్వము గలుగునని గ్రహింపవలెను. తి-వర్ణము పరంబగునపు డుత్వమున కిత్వముగలుగుటకు 31 సూత్రముక్రింది పుదాహరణములుగ గ్రహింపవగును. నెత్తురు:—ఈ శబ్దముతుది నున్న రువర్ణమున కాదేశముగ టి-వర్ణము ద్వితీయాద్యైకవచనములందగునపు డాటివర్ణమునకు ముందున్న 'త్తు' అనువర్ణమునుత్వమున కిత్వము గలుగుట ప్రయోగసిద్ధము గామింజేసి యాసూత్ర మద్దాని విషయమునను నట్టివానివిషయమునను వర్తింపదని కొండొకచో నను సూరివివరణమున కభిప్రాయమని గ్రహించునది.

టి-వర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు పు-వర్ణంబుల కత్వంబగు. 32.

క్రిందు-క్రిందటిని; మీఁదు - మీఁదటిని; ముందు - ముందటిని; మాపు-మాపటిని; అప్పుడు-అప్పుటిని.

టీ. టి-వర్ణము పరముగా 'క్రిందు-మీఁదు-ముందు' అనుశబ్దముల తుదియుత్వమునకును, పు-వర్ణాంతశబ్దముల తుదియుత్వమునకును, నత్వమాదేశము నిత్యముగ నగును. పూర్వసూత్రముచే గలుగు నిత్వమున కీసూత్రముచేనగు నత్వము బాధకమగుటంజేసి టి-వర్ణము పరమగునపు డుత్వమున కత్వమని సామాన్యముగ ననక క్రిందు-మీఁదు-ముందు పు-వర్ణములకని విశేషించి 'పేర్కొనె నని గ్రహించునది. దీని నిందుఁ జేర్కొన్నస్థలములందప్పుఁ దక్కినచోటులందు 32 సూత్రమే వర్తింపునని సంభావింపవలయును. క్రిందు + ను:—టి-వర్ణ మాగమముగఁ గలుగ 'క్రిందు + టి + ను.' అని యగును. పిదప నీవిధిచే క్రిందుశబ్దము తుదియుత్వమున కత్వమును దత్సమము 26 చే నువర్ణకము నుత్వమున కిత్వమును సిద్ధింప 'క్రిందటిని' అనురూపమగును. ఇట్లే తక్కినవానితుది

యత్వమునకు టి-వర్ణము పరమగునపుడెల్ల నత్వముగలుగుటను గమనించునది. అప్పుడు:—
 ఈశబ్దము డువర్ణమునకు ద్వితీయైకవచనమునువర్ణము పరముగా టివర్ణ మాదేశమయ్యెను.
 పిదప 'అప్పు + టి + ను' అని యుండ నీసూత్రముచే టి-వర్ణమునకు ముందున్న 'పు'
 అనుదానియుత్వమున కత్వమును నువర్ణకము నుత్వమునకు దత్వము 26 చే నిత్వమును
 గలిగి 'అప్పటిని' అని రూపమయ్యె. ఈరీతిగానే 'ఇప్పటిని-ఎప్పటిని' అనురూపముల
 ప్రక్రియను గమనింపవలెను. ఇట్లే 'అప్పటికిని' ఇత్యాదులందు టి-వర్ణమును నది పరముగా
 దానిముందటియుత్వ మత్వమగుటయు గమనించునది. అప్పుడిప్పుడెప్పుడనునవి నిత్యైక
 వచనములుగా సంధి 13 సూత్రమున నుదాహరించి వాగనుశాసననాశయ మిదియెయని
 సూరి నమర్థించికొన యత్నించినవాఁడగుట నిచ్చోఁగూడ నప్పటిని నని ద్వితీయైక
 వచనముగా నిర్దేశించెనని గ్రహించునది. వాఙ్మయప్రయోగస్థితి యటుండనిచ్చి వ్యవ
 హారమును బ్రమాణీకరించినను 'అప్పటికంటె-అప్పటిలో - అప్పటికి-ఇప్పటికంటె-ఇప్ప
 టిలో - ఇప్పటికి - ఎప్పటికంటె-ఎప్పటిలో-ఎప్పటికి' అనురూపములు దప్ప నితరము
 లేకత్వమున ద్వితీయాదివిభక్తులం దీశబ్దములకు రూపములు గానరామి నప్పటిని నని
 యుదాహరించుటయు, నేకత్వమున సామాన్యముగ నెల్లవిభక్తులందును నౌపవిభక్తిక
 వర్ణముల నందఁదగు శబ్దములలోఁ జేర్చి దీనిని బేర్కొనుటయు, నెల్లెల్లవిభక్తులం
 దేకత్వమున నౌపవిభక్తికవర్ణములం గూడియుండని వాని నేరి యీరిగ నివి
 యీవిభక్తులందె యిట్లే యౌపవిభక్తికవర్ణములం జేందియుండునని దెలుపకుండుటయు
 విచార్యవిషయము లనకతీరదు. 'అప్పటినుండి-ఇప్పటినుండి-ఎప్పటినుండి' అని వినంబడెడి
 రూప మప్పటివలననుండి మొదలగు రూపములనుండి గల్గినదిగ బాలవ్యాకరణ కారకము
 11 సూత్రము ననుసరించి నిర్ణయింపవలసియుండుటచేత నప్పటిని నను మొదలగు
 రూపములు ద్వితీయైకవచనములని యూహింపవలసియున్నది. ఇందలి 'యప్పుడఁ-క్రిందు-
 ముందు-మీఁదు' శబ్దములు కలిచిన్విభక్త్యైకవచనప్రయుక్తములగు నవ్యయములని ఫలిత
 మనుమానింపఁ దగును. 29-32-33-36-37 సూత్రములందలి యుదాహరణముల కుప
 విభక్తులస్రాప్తి నాయావర్ణముల విధించెడి సూత్రములచే నగునని యెఱుంగునది.

ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబు

బహుళంబుగానగు. 3౮.

గోరను గీతెను, ఊరనున్నాఁడు. గొడ్డట నఱికెను. ఇంటలేఁడు.
 వటుతఁ గలిసె. కటుత దూఁటె. పక్షంబునందు గోరిచేత-నూరియం
 దిత్యాదులు.

ఇది యాచ్చికపరిచేదము.

టీ. 'జౌపవిభక్తికనామ్ననుత్వం స్యాత్సప్తమిత్యతీయాథే' అనునది మూలము. ద్వితీయాద్యైకవచనములందే యౌపవిభక్తికవర్ణములు గలుగునవగుటచేత సౌపవిభక్తిక శబ్దముల తృతీయాసప్తముల కనుపదమున కౌపవిభక్తికశబ్దములకు సంబంధించినతృతీయాసప్తమ్యైకవచనప్రత్యయములకని యర్థమును గ్రహింపవలెను. ఉపవిభక్తులం జేంచెడు శబ్దముల తృతీయాసప్తమ్యైకవచనప్రత్యయములకు సర్వాదేశముగ ప్రాస్యాకారము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. ఇట్లనుటంజేసి విభక్తులనుది నాగమముగఁ జేరిన నుగా గమమునకు మాత్ర మత్వమాదేశముగాదని గ్రహింపవలెను. గోరు+చేతను, గోరు+అందును, ఈచోటులఁ దృతీయాసప్తమ్యైకవచనములు పరములుగా గోరుశబ్దమునకు 30 సూత్రముచే సౌపవిభక్తికప్రత్యయమగు ఇ-వర్ణము గలిగి 'గోరిచేత - గోరియందు' అను రూపములు గలిగె. పిదప నీవిధిచే 'చేత-అందు-' అను తృతీయాసప్తమ్యైకవచనముల కత్వము సర్వాదేశముగాఁగ 'గోరు+అను' అని యేర్పడెను. పిదప సంధి 11 చే నిత్యముగ సంధి జరుగ 'గోరను' అని తృతీయాసప్తమ్యైకవచనములందొక్కరూపుగల రూపమే సిద్ధించెడి. ఇట్లే 'ఊరు+చేతను; ఊరు+అందును; ఊరి+చేతను; ఊరి+అందును; ఊరు+అను=ఊరను' అనురూప మేర్పడును. అత్వమాదేశము గాని పక్షమున 'ఊరిచేత; ఊరియందు' అని రూపములొప్పును. గొడ్డలి+చేతను; గొడ్డలి+అందును:—గొడ్డలిశబ్దమునకు 31 చే నంతిమాక్షరమున కాదేశముగ టి-వర్ణముగను. పిదపఁ దృతీయాసప్తమ్యైకవచనముల కత్వము నపదాదిన్వరసంధియుఁ గ్రమముగఁ గలుగ గొడ్డలి+చేతను, గొడ్డలి+అందును = గొడ్డటను' అని రూపమగును. అత్వము బహుళముగలుటఁ గలుగనిపక్షమున 'గొడ్డలిచేత-గొడ్డలియందు' అని రూపములగును. ఇల్లు+చేతను; ఇల్లు+అందును; దీనికి 31 చే 'ల్లు' అనుదాని కాదేశముగ టి-వర్ణమును 32 చే నిత్యముగ టి-వర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువును నీవిధిచే నత్వమును నపదాదిన్వరసంధియుఁ గలుగ 'ఇ+టి+చేతను; ఇ+ం+టి+చేతను; ఇ+ం+టి+అను = ఇంటను' అనురూపము సిద్ధించెడి. ఇట్లే సప్తమి యందును 'ఇంటను' అగుట యూహ్యము. పక్షమున నింటిచేత నింటియందగును. వట్టు:—దీనికి 34 చే టి-వర్ణమును శేషమున కొక్కదానికి లోపమును నీవిధిచే నత్వమును, నపదాదిన్వరసంధియుఁగాగ 'వట్టు+చేతను; అందును; వటు+టి-అను = వటుతను' అనురూప మేర్పడును. అత్వము గలుగనిచో వటితిచేత వటితియందని రూపములు 39 చే టువర్ణము నుత్వమునకిత్వము గలిగియగును. 'వటుతను' అనునపుడు తృతీయాసప్తముల కాదేశమైన యత్వముతోఁ దివర్ణము నికారము సంధించుటంజేసి యచ్చోఁ దివర్ణము పరముగాక తవర్ణమే పరమగుటంజేసి 36 విధిచే టుతవర్ణము నుత్వమున కిత్వము రాలేదనిగాని కొండొకచోఁ జూపట్టదను 36 సూత్రముక్రింది వివరణము నాధారముగఁగొని యిత్వము రాలేదనిగాని చెప్పవలసి

యున్నది. ఇట్లే 'కణ్ణు' అని దానినుండి 'కణ్ణు+లి+అను=కణ్ణుశను' అనురూపము గల్గుట నరయునది. ఔపవిభక్తికశబ్దములలో నికారము నందెడువానికి గోరుశబ్దమునకు వలెను, టి-వర్ణమునందెడువానికి గొడ్డలిశబ్దమునకు వలెను టి-వర్ణము నందెడువానికి వణ్ణు కణ్ణుశబ్దములకువలెను నత్వము గల్గునపుడు రూపము లేర్పడునని గ్రహించునది.

ఉపవిభక్తింజేసి నవర్ణకాధారమగు నుదంతత చెడుంగాన నవర్ణకమును నిమిత్తముగఁ గొని యుదంతమున కుపవిభక్తులు గలుగుటకాని నవర్ణకము పరమగునపు డుదంతముపవిభక్తులనంది యౌపవిభక్తికమగుటగాని సంభవింపదుగాన నవర్ణకార్థకప్రత్యయములనె నిమిత్తముగఁ గొని యుదంతమున కుపవిభక్తులు గలుగుననియు నవర్ణకార్థకప్రత్యయములు పరములగునపుడె యుదంత యౌపవిభక్తిక మగుననియు ననకతీరదు. కాన నవర్ణకార్థకప్రత్యయములె యుదంతమున కుపవిభక్తులం గూర్చి యౌపవిభక్తికసంజ్ఞను గల్గించి యౌపవిభక్తికాత్వమునకు గుఱియగునవిగాని నవర్ణకము గాదని గ్రహింపక తప్పదు. నవర్ణకమును నుదంతమున కుపవిభక్తిం గూర్చి యౌపవిభక్తికసంజ్ఞను గూర్చునదియేని యిందత్వము బాహుళిక మగుటంజేసి నవర్ణకార్థకములు పరమగునపు డుదంత మత్వాభావమున 'ఊరిచేత-ఊరియందు' అనునట్టి రూపములనందునట్లే 'ఊరిన-నోటి'న' అనునట్టిరూపములను నందవలసివచ్చును.

ఇతరవిభక్తులందలి రూపములంబట్టి శబ్దము నౌపవిభక్తికముగ నంగీకరించి తృతీయానప్తములనేకత్వము వివక్షింపఁబడినతోడనే ప్రత్యయములు గలుగకముందె ప్రత్యయస్థానమున నత్వమాదేశించి ప్రత్యయస్థానమునఁ గల్గినదగుట నయ్యత్వమునే ప్రత్యయముగ నెంచి ప్రకృతి కుపవిభక్తులంగూర్చి యత్వరూపముల సంపాదించవచ్చుననిగాని యుదంతమునకైన నవర్ణకమున కత్వము ప్రకృతి కుపవిభక్తి గలుగకముందె యాదేశించి, నవర్ణకస్థానముననైన యాయత్వమునే నవర్ణకముగ నెంచి ప్రకృతి కుపవిభక్తులం గూర్చి యత్వరూపముల సంపాదించవచ్చుననిగాని వాదించనగును. కాని మూలమునందువలె నిత్యముగాక యిందత్వము బాహుళిక మగుటంజేసి యత్వాభావక్షయమున నేర్పడవలసిన 'నోరిన-త్రాటిన' అనునట్టిరూపములను నుదంతౌపవిభక్తికమునకు నవర్ణకము గలుగదని వాచ్యముగఁ దెలుపఁజాలని వైవాదద్వయము వారింప వలఁలిగామి నిందుకరింపదనియు నవర్ణక ముదంతమున కర్హతలేమిఁ గలుగదనువాదమే యీ సందర్భమున శరణ్యమనియు ననక తప్పదు. మఱియు నిపుణముగఁ బరిక్షింపఁ దై వాదద్వయ ముదంతౌపవిభక్తికమునకుఁ బరమమున నవర్ణకమును గనుపడకుండఁ జేయుటకై పుట్టినదగుటంజేసి యుదంతౌపవిభక్తికములకు నవర్ణకము గలుగకుండుట సూచితమగుచున్నదిగాన నుదంతౌపవిభక్తికములకు నవర్ణకముగలుగదనువాదమునకు మీదుమిక్కిలి పోషకమే యనియు నంగీకరింపఁదగు, కానఁ గారకము 18-23

సూత్రములచే నగునవర్ణక మసౌపవిభక్తికములగు నుదంతములకే గాని యుపవిభక్తుల నందు నుదంతములకుఁ గాదనియు దాన సౌపవిభక్తికోదంతముల కత్వాభావమున నవర్ణ కార్థకములు పరముగా 'నోరిచేత-నోరియందు - త్రాటియందు' అనునట్టిరూపములే యుపవిభక్తులతోడ నేర్పడుంగాని 'నోరిన-త్రాటిన' అనునట్టిరూపము లేర్పడవనియు ఫలితమును గ్రహింపవలయును. సూరి యత్వాభావమున సూరిచేత సూరియందనియే యుదాహరించుటంబట్టి యౌపవిభక్తికోదంతములకుఁ గారకము 18-23లచే నవర్ణకము సిద్ధింపడను నభిప్రాయముతోడనే యీనందర్భమునఁ బ్రక్రియను నడిపెనని సంభావింపనగును. మఱియు బహుళముగ నత్వముం గూర్చు సూరి కత్వాభావమున సూరిన నోటిన ననునట్టిరూపములు దుర్వారము లగుంగాన నుదంతౌపవిభక్తికములకు నవర్ణకము సిద్ధింపడనుపద్ధతియే సిద్ధాంతముగ సంభావింపవలసివచ్చెనని విశ్వసించునది.

“కేహించిదుదంతానాం నేతివిభక్తావునో లుక్స్యత్; ఔపవిభక్తికనామ్నా మత్వం స్యాత్సప్తమీత్యతీయాథే” అని రెండుసూత్రములు చింతామణిలో నత్వరూపముల సంఘటించునవగపడును. బాలసరస్వత్యాదివ్యాఖ్య లిందు మొదటియుష్టుగ్విధిని సప్తమ్యేకవచనమునందె కొన్ని యుదంతములకే యత్వరూపముల సంపాదించుననిగను రెండవయత్వవిధి టితివర్ణములనందు నెల్లయౌపవిభక్తికములకును సప్తమీత్యతీయైకవచనములందత్వరూపములఁ గూర్చుననిగను నెన్నినవి. సప్తమియందు మాత్రమే యుష్టుగ్విధింజేసి యత్వరూపమునందు నుదంతములు స్టుగ్విధానమునందేసియే యసౌపవిభక్తికము లగుచున్నవనియు, నవర్ణకము తృతీయాప్రత్యయముగ నిర్ణయింప నందు సరియగు ప్రమాణము లేమింజేసి యట్టియౌదంతములకు సప్తమ్యేకత్వమున మాత్రమే యుష్టుగ్విధిలమున నత్వరూపములు గలుగుననియుఁ దక్కిన యౌపవిభక్తికములకెల్లఁ దృతీయాసప్తమ్యేకత్వములరెంటను నత్వరూపములు గలుగుననియు బాలసరస్వత్యాదులు విశ్వసించి వైరెండుచింతామణిసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బాతకలకుఁ దెల్పుచు వ్యాఖ్య వ్రాసిరనుట స్పష్టము. అహోబలపండితుఁడు బాలసరస్వత్యాదుల వలెనే వైరెండుసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బ్రకాశితమొనర్చి సార్థక్యమును సమర్థించుతలంపుతోడ నత్వశాస్త్రమునందలి యుదంతటితివర్ణాంతౌపవిభక్తికముల నుష్టుగ్విధింజేర్చి యుష్టుగ్విధియందలి నేతియనుదానిని దృతీయాప్రత్యయముగను సమర్థించుచు వ్రాసిన చర్చావాక్యముల స్థూలదృష్టిని గమనించియొ కాలక్రమమున టితివర్ణాంతౌపవిభక్తికములకునలెనే యూరు చోటు మేన్వాదులకును నత్వరూపములును సౌపవిభక్తిత్వమును వాఙ్మయమున నేర్పడుటం గమనించియొ బహుళగ్రహణమునందేసి తృతీయః యం దూర్వాదుల కత్వరూపములు వారింపఁబడుటేగాక యహోబలపతి

ప్రపూర్వసూత్రమునూజి బహుళపదము ననువర్తించి యుష్టుగ్విధిజేర్చి సాధించిన పేరున చోటున నడుమున ననునట్టివియు సాధువులగుననియు సూరి యుష్టుగ్విధిని బరిత్యజించి యద్వానిలత్యముల నత్యక్తాస్త్రమునఁ జేర్చి యత్యక్తాస్త్రమునే యాదరించెను.

“ఊరు చోటు మేన్వాదులఁయుష్టుగ్విషయంబు”లని సూత్రించి, “యూరు లోనగు వానికిఁ దృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాన, ‘సౌపవిభక్తికనామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమిత్యతీయాథే’ అనుసూత్రమున కవి విషయములు గాక ‘కేహించినదంతా నాం నేతివిభక్తావునో లుక్యాన్’ అనుసూత్రమున కవి విషయము లగుచున్నవని యెఱుంగునది.” అని వివరణమును వ్రాయు త్రిలింగలక్షణశేషకర్తృభోరణిం బరిక్షించిన నీతఁడును బాలసరస్వత్యాదులయభిప్రాయమునే కలిగియుండె ననుట స్పష్టము. కాని యసౌపవిభక్తికములు గాననని హేతుాపన్యాస మొనర్చక తృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదు గాననని హేతుాపన్యాసము చేయుటంబట్టి సూరివలెనే త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు, నుష్టుగ్విధివిషయములగు నుదంతముల సౌపవిభక్తికములుగ నెంచిన వాఁడగుటఁ దృతీయయం దత్వరూపాభావభేదమునే గొని వైరెండుసూత్రములకు భిన్నస్థలవర్తిత్వమును బ్రకాశితము నేయుచుండె నని శంక గలుగకపోదు. ఉపవిభక్తిం జేసి నపర్ణకము పరమగునపుడుదంతములందు ‘ఉన్’ అనుభాగ మగపడుటయే గుర్తురమింజేసి, నపర్ణకమును బరముగ నిల్పి యున్లోపమును విధించుచుష్టుగ్విధి యసౌపవిభక్తికముల కత్వరూపముల సంపాదించువదనువిషయము స్పష్టపడుచుండుటచేత. నసౌపవిభక్తికములుగాన నని హేతుాపన్యాసముచేయక, నపర్ణకమును దృతీయాప్రత్యయముగను నెంచి తృతీయయందును నత్వరూపముల ఘటించి యుష్టుగ్విధికి వైయర్థ్యమును గూర్చునారిత్రోవ నవశ్యము నిరోధించి యత్యక్తాస్త్రమున నుష్టుగుదాహరణములు చేరవనునంశమును స్పష్టపఱచి సూత్రద్వయభిన్నస్థలవర్తిత్వమును బ్రకాశనము చేయ సమర్థమగు తృతీయయం దత్వము సంప్రాప్తింపదుగాన ననుహేతుాపన్యాసమే చేయఁబడెనని గ్రహించిన నిష్పట్టున నీతఁడును బాలసరస్వత్యాదులనే యచుసరించువాఁడయ్యెడి.

మూలమతమునేగాక సర్వమతములను విరోధింపకుండ సరిపెట్టుట కీసందర్భము నందలి బహుళప్రాయశ్చబ్దములు సమర్థము లైయుండుటచేత నియ్యింపవిభక్తిప్రకరణమును విశేషించి యియ్యిత్యక్తాస్త్రమును సార్థకము గానోవునని గ్రంథవిస్తరభీతి నీచర్చముగింతును.

కారకపరిచ్ఛేదము.

కారకములను గూర్చి యైన గ్రంథభాగముగాన దీని కీపేరు గలిగెను. క్రియతో నన్వయమును బొందుచది లేక క్రియతో నన్వయమును గలిగించునది కారకము. కారక మన విభక్తియని ఫలితము. కర్తృకర్తాద్యర్థముల నాయాకారకములు గలుగుట మీఁద నిరూపితము. కర్తృకర్తాద్యర్థములం దాయావిభక్తులను బొందినపదములు కర్తృకర్తాది రూపముల నాయాక్రియలతో నన్వయించెడిగానఁ గ్రియాన్వయము నందునది కారక మనుట యన్వర్థము. కర్తృకర్తాద్యర్థములందాయావిభక్తులు ప్రకృతులకుఁ జేరి క్రియా వాచ్యవ్యాపారమున వానికిఁ గర్తృకర్తత్వాదులం గూర్చి క్రియాన్వయము నుద్బోధించెడిగానఁ గ్రియాన్వయమును గలిగించునది కారకమనుటయు సార్థకమే. ఈవిషయము కారకపరిచ్ఛేదాదిని ద్రిలింగలక్షణశేషకర్తచే వివరింపఁబడినది. కర్తృ-కర్త-కరణ-సంప్రదానా-పాదానా-ధికరణములు కారకము లాఱని శాస్త్రకర్త లందు. అన్వయము=సంబంధము. ఆయాద్యర్థములం దాయావిభక్తులు శబ్దముల కగుట యందు నిరూపితము.

ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు ౧.

ప్రాతిపదికార్థమునందు:—రాముఁడు-రావణుఁడు. నియతోపస్థితము ప్రాతిపదికార్థము. సంబోధనమునందు:—ఓరాముఁడ-ఓరావణుఁడ. ఉక్తార్థమందు:—రాముఁడు రావణుని సంహరించెను. ఉక్తమనఁగాఁ జెప్పఁబడినది. ఈవాక్యమందు నాఖ్యాతము కర్తను జెప్పినది గావునఁ దద్వాచకమగు రామశబ్దమునకుఁ బ్రథమయయ్యె. రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె. ఈవాక్యమం దాఖ్యాతము కర్తమును జెప్పినదిగావునఁ దద్వాచకంబగు రావణశబ్దంబునకుం బ్రథమయయ్యె నని యెఱుంగునది

టీ. 'సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా' అను మూలము నాధారముగఁ గొని సంస్కృతవ్యాకరణానుసారియై సూరి యాయావిభక్తుల నిందు విధించెను. అర్థపదము సమాసగతపూర్వపదముల కెల్లవానికి సంబంధించెడి. కానఁ బ్రాతిపదికార్థమునందును

సంబోధనార్థమునందును సుక్తార్థమునందును బ్రథమ యగునని సూత్రార్థము లభించును. శబ్దమును బల్కినతోడనే యేయర్థమునకు నిత్యముగఁ బ్రకాశము గలుగునో యాయర్థమే ప్రాతిపదికార్థమగును. నియతోపస్థితికము=నియమమైన స్ఫురణము గలది, లేక యన్యముం ద్రోక్తి తానే యై తోచునది. నియత=నియమమైన లేక నిత్యమైన, ఉపస్థితికము=తోచుట కలది లేక ఉనికి గలది. రాముఁడు; రావణుఁడు:—క్రమముగ 'దశరథుని పెద్దకొడుకు, పులస్త్యుని పెద్దకొడుకు' అనునర్థములు నియమముగఁ దోచునవి ప్రాతిపదికార్థములు గాన నాయర్థముల నీరెండు ప్రకృతులకుఁ బ్రథమయు మీఁద డుబ్బర్థకమును సిద్ధించెను. ఇట్లే "ఓరాముఁడ! ఓరావణుఁడ!" అను స్థలములందు, దశరథపులస్త్యజ్యేష్ఠావత్యవాచకరామరావణప్రకృతులకు సంబోధనార్థమునఁ బ్రథమ యుం బురుషవ్యక్తివాచకములగుటఁ బిదప వానిమీఁద డుబ్బాదిసంబుద్ధికార్యములును సిద్ధించెను. సంబోధనమనఁగా నెదుట వానిని దనకభిముఖునిగాఁ జేసికొన నాహ్వానించుట. 'రాముఁడు రావణుని సంహరించెను:—' ఇందు భూతార్థకమును గర్తృర్థకమును నగు 'సంహరించెను' అనుక్రియ సంహారవ్యాపారకర్తను రాముని జెప్పచున్నదిగాన. రామవాచకశబ్దార్థ ముక్తార్థమగుటంజేసి రామవాచకప్రకృతికి ప్రథమ సిద్ధించెను. ఇట్లే 'రామునిచే రావణుఁడు సంహరింపఁబడియె' నను వాక్యమున సంహరింపఁబడియె నను కర్తార్థక లిదంతము సంహారమునందిన రావణుని జెప్పచున్నదిగాన రావణవాచకమునకుఁ గర్తమున ద్వితీయ గలుగక ప్రథమయే గలిగెను. ఆఖ్యాతము = క్రియ. ఈసూత్రమునకుఁ గర్తాద్యర్థముల ద్వితీయాదులను విధించు మీఁదిసూత్రములెల్ల బాధకములని తెలిసికొనునది.

మిత్రుఁడు - మిత్రము-బ్రహ్మము-బ్రహ్మ-మొదలగు రూపములందు డు ము పులును వానిలోపమును లింగములను స్ఫురింపఁజేయునవిగాన నవి యనియతలింగము లగుటంజేసి వానిలింగము నియతోపస్థితికము గామి 'నియతోపస్థితికము ప్రాతిపదికార్థ' మను వివరణము ననుసరించి యట్టి యనియతలింగములకుఁ బ్రాతిపదికార్థమునఁ బ్రథమ గలుగ నవకాశము లేకపోవుచున్నదనియు, జాతివ్యక్తిలింగసంఖ్యాకారకము లేనును ప్రాతిపదికార్థములే యగుటంజేసి 'ప్రాతిపదికార్థమునఁ బ్రథమ యగు' అను సామాన్యోక్తింజేసియే లింగాధిక్యమునను నట్టివానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించెడిగాన నీవివరణ మనిష్ఠముం గూర్చునది యగుటఁ బరిత్యాజ్యమనియు గుప్తార్థప్రకాశిక తెల్పుచున్నది. ఈపక్షమున నీప్రకరణమున 'అనుక్తే' అనుపదము లేదుగాన సుక్తార్థమున ననుమాట యుండనగుంగాని సంబోధనార్థమున ననుమాటయు సూత్రమున నుండ నక్కఱలేదు. లింగాధిక్యమున నెట్లు బ్రథమ కలుగుచున్నదో సంబోధనాధిక్యమునను నట్లే ప్రథమ

సిద్ధించుట నిర్వివాదము గదా. మఱియు రూపాంతరసంధానమునకై చేసిన పున్నపుంసక స్త్రీతుల్యత్వములను బున్నపుంసక స్త్రీలింగములుగ భావింపరాదను నభిప్రాయముతోడ సూరి యిట్లు వివరించెననియుఁ దోచెడిది. శాస్త్రీయలింగమునుబట్టియే యాయావాని కాయాప్రత్యయములు నియమముగ మొట్టమొదటఁ గంతోక్తముగ లింగమున కని విధించు నాయావిధులచే సిద్ధించుననియుఁ దుల్యత్వాతిదేశము రూపాంతరసంధానము నకై యేర్పడిన దగుట దాని ననుసరించి రజ్జానర్పభ్రాంతిని దల్లింగములుగ వాని నెంచి యనియతలింగములుగ భావింపరాదనియుఁ, గాన నవియు నియతలింగములే యగుటం జేసి 'నియతోపస్థితకము బ్రాతిపదికార్థ'మను నిర్వచన మనిష్ఠముం గూర్చునది గాదనియు విశ్వసించుట యుచితమని తోచెడిది. తెనుఁగున లింగము లేమియు మహదమహన్నహ తీత్వముల ననుసరించియే సంస్కృతసమములకును గొన్నింటి కాయాప్రత్యయములు సిద్ధించుటయుఁ బరికించిన లింగసమత్వాతిదేశమును లింగముగ నెన్నుట సూరి యెంచిన మార్గము గాదనియే తోచెడిది. చింతామణి 'సర్వవిభక్తిస్సంస్కృతతుల్యా' అని సూత్రించి సంస్కృతము ననుసరించియే యెల్లవిభక్తుల యునికిని గమనించుకొనవలెనని శాసించినదిగాన సూరి తదనుసారియై కారకప్రకరణమునకుఁ బాఠినియమునే యాధారముగఁ గొనెనని యెఱుంగవలయును. "ప్రాతిపదికార్థలింగపచనపరిమాణమాత్రే ప్రథమా; ఆనుక్తే" అను సిద్ధాంతకాముదీసరణి నూతగఁగొని మాత్రపదమును విడుచుటంజేసి యేర్పడెడు ఫలితమును సుబోధముగ నీరీతిని సూత్రించెనని తెలిసికొనునది.

కర్తృబున ద్వితీయయగు. ౨.

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్తృము నాఁబడు. దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను. ఇట వండె ననుమాటకు వంటచేసెనని యర్థము. వంట ఫలము-చేయుట వ్యాపారము - వంట యనఁగాఁ బాకము - పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము కర్తృబయ్యెనని యెఱుంగునది.

టీ. కర్తార్థమున ద్వితీయావిభక్తి సిద్ధించును. ధాత్వర్థఫలమున కాశ్రయమగునది కర్తృ మనంబడును. 'దేవదత్తుఁడు వంటకమును వండెను. వండెననఁగా వంటచేసెనని యర్థము. వంటచేయుట వ్యాపారము. వంటచేయుటకుఁ బదార్థ ముడికి వంటకము తయారగుటయే ఫలము. కాన వంటచేయువ్యాపారమునకు వంటయే ఫలమును వంట యనుఫలమున కాశ్రయమగుటంజేసి వంటకమే ఫలాశ్రయమును నగును. కాఁబట్టి యుడుకుటయను ఫలమునందిన వంటకమునకుఁ గర్తృసంజ్ఞయుఁ దద్వాచకమునకు ద్వితీయయు సిద్ధించెనని తెలియవలయును. పాకము=పాగుగ నుడుకుట నందినది. ఆశ్ర

యము=అధారమైనది. స్థానమైనది. వంటకము=వండబడినది. మెత్తన యనుఫలమున కాధారమగుటంజేసి వంటకము కర్తృమయ్యెనని భావము. 'కర్తృణి ద్వితీయా' అనునది మూలము.

“ఉద్దేశార్థమునందు ద్వితీయకు గుఱించియు ననుప్రయుక్తంబగు. సముచ్చయ గ్రహణము కూర్చి జ్ఞాపనార్థము; అయ్యది వ్యవహితంబును నగు” అని త్రిలింగలక్షణ శేషకర్త యర్థవిశేషమునఁ గర్తృమునఁ గూర్చి గుఱిచు లనుప్రయుక్తము లగునని తెల్పి మైబాలవ్యాకరణ ప్రకరణమును బూరించినాఁడు. అర్థవిశేషప్రకాశకములగు శబ్దము లగుట నివ్వనిమాట సూరి తలంపక విడుచుట యుచితము. గుఱించియే కాలక్రమమున గుఱించి యయ్యె. గుఱి=లక్ష్యము 'గుఱి=ఁగించి' అనునదియే కాలక్రమమునఁ గుఱించి గుఱిచులుగ నేర్పడెనని లోచెడి. కూర్పుధాతు క్తార్థకరూపము కూర్చి యగుట శ్పష్టము. కూర్చిని మాత్రము మూలము 'కర్తృప్రపచనీయకే కూర్చి' అని కర్తృమును నొక్కిచూపునవసరమునఁ గర్తార్థకమునకుఁ జేర్పఁదగునని యన్నది. గుఱించి నన్నయభారత ప్రయుక్తమయ్యెను బ్రత్యయముగ సంభావించదయ్యె. ఈవిధముం బరికింప సంస్కృత వ్యాకృతిబద్ధతెబ్బటి వారు ప్రత్యయములుగ నాయూయర్థములందుఁ జేర్కొన్నవానికి సరియగు తెనుగుపదములు ప్రత్యయలక్షణలక్షితములు గాకున్నను తదర్థబోధకములగుటఁ బ్రత్యయములుగ నే ప్రాచీనులును దదనుయాయులును సంగీకరించిన గ్రహింపఁదగును.

చేతవర్ణకంబు కర్తకగు. 3.

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తనాఁబడు. దేవదత్తునిచేత వంటకము వండబడియె - వండబడియెననఁగా వంటచేయఁబడియెనని యర్థము-చేయుటకాశ్రయఁడగుటంజేసి దేవదత్తుండు కర్తయయ్యె.

టీ. 'కర్తరి తృతీయా' అనునది మూలము. కర్తృవాచకమునకుఁ జేత యను ప్రత్యయము గలుగును. ధాత్వర్థమగు వ్యాపారమున కాధారమగునది కర్తృసంజ్ఞ నందును. దేవదత్తునిచేత వంటకము వండబడియెను. ఇట దేవదత్తుండు, పాకముచేయుట యను వ్యాపారమున కాశ్రయఁడుగాన దేవదత్తశబ్దమునకుఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించెనని గ్రహించునది. వంటచేసినవాడు దేవదత్తుండుగాన వంటచేయువ్యాపారమునకు దేవదత్తుడే యాశ్రయఁడగుట స్పష్టము. వండబడియె ననుదానిచే వండబడినవంటకమే చెప్పబడుచున్నదిగానఁ బూర్వసూత్రముచే దానికిఁ బ్రథమయే గలిగెననియు, దేవదత్తుడాఖ్యాతముచేఁ జెప్పబడమిని దద్యాచకమునకుఁ దృతీయ గలిగెననియుఁ గ్రహించునది. ఇట్లే క్రియచేతఁ జెప్పబడనపుడే యాయావానికి ద్వితీయాదివిభక్తు

లగునని యెఱుంగునది. చేయశబ్దపునాపవిభక్తికృతీయాసత్తమ్యేకవచనరూప మిది యనియు సంస్కృతవ్యాకృత్యనుసారముగ నైన ప్రత్యయార్థబోధంజేసి ప్రత్యయముగ సంభాష్యమయ్యెననియుం దలంపదగు.

చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రహ్యదియోగజంబగు

పంచమికిని బహుళంబుగానగు. ౪.

ఫలసాధనయోగ్యం బగుపదార్థంబు హేతువు. క్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకంబు కరణంబు. హేతువునకు:—ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు; విద్యచేత యశంబుగలుగు. పక్షంబున వలనవర్ణకంబగు. కరణంబునకు:—ఖడ్గంబుచేత ఖండించె; ణోలచేతఁ గూలనేసె; పక్షంబునం దోడవర్ణకంబగు. గ్రహ్యదియోగంబునందు:—జరాసంధుఁడు రాజుల చేతఁ గప్పంబుగొనియె. మైత్రుండు చైత్రునిచేత ఋణంబుఁ గొనియె. ఈయర్థంబును నీచేత నెఱింగితి. ఈవృత్తాంతంబు వానిచేత వింటి - పక్షంబున వలనవర్ణకంబగు. ఇత్యాదికంబు లెఱుంగునది.

టీ. తృతీయాప్రత్యయములలో నేవేవేయే యర్థములందగునో యిటనుండి తెలుపఁబడుచున్నది. ఇట్లే యాయాకారకములను నిర్దేశించునపు డాయాప్రత్యయము లర్థవిశేషములందుఁ గల్గుట ప్రత్యేకసూత్రములచే నిరూపితము. సంస్కృతమున విభక్తి ప్రత్యయము లొక్కొకవిభక్తి కనేకములుగ నుండమి నర్థవిశేషములనే పేర్కొనుచు విభక్తి విధించుట యగవడును. తెనుఁగున నొక విభక్తికిసంబంధించిన శబ్దరూపప్రత్యయములు రెండుమూఁడు నాలుగు నుండుట గన్పట్టెడిఁగాన నాయాయర్థముల నాయా ప్రత్యయములు గలుగునని యాయాకారకములనందర్భమున నిరూపింపవలసి వచ్చెనని తెలియవలయును.

హేతుకరణములకును, గ్రహించుట, గ్రహించుట యర్థముగాఁగల పదముల లోడ సంబంధమునఁ బంచమివిభక్తినిందినపదముల పంచమికిని జేత యనుప్రత్యయము బహుళముగా నగును. ఫలమును సాధింప నర్హమగుపదార్థము హేతువు. వనిని సిద్ధి నొందింప మిగుల నుపకరించునది కరణము. 'ధనముచేత సౌఖ్యంబు గలుగు':—సౌఖ్య మనుఫలమును సంపాదించ యోగ్యమగుపదార్థము ధనముగాన నది హేతువు నాఁబ డెడిఁగానఁ దద్వాచకధనశబ్దమునకుఁ జేతవర్ణక మీవిధిచే సిద్ధించెను. హేతువునా; గారణము. ధనరూపకారణముచే సౌఖ్యరూపకార్యము సిద్ధించెను. ఇట్లే 'విద్యచేత యశంబు

గలుగు' అనునదాహరణమున యశోరూపఫలమును సాధింప విద్య యర్హపదార్థముగాన విద్య యనుదానికిఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించెనని యెఱుంగునది. ఈరెండుదాహృతులం దీవిధిచే హేతుకరణములకుఁ జేతప్రత్యయము సిద్ధింపని బక్షమున 9 విధిచే భవసార్థమునఁ బంచమియు వలన ప్రత్యయమును నగునుగాన ధనమువలన సౌఖ్యము గలుగును. విద్యవలన యశము గలుగు ననురూపము లేర్పడెడి. 'ఖడ్గంబుచేత ఖండించె; కోలచేతఁ గూలనేసె';-అనునదాహృతులందుఁ గ్రమముగ ఖండనరూపవ్యాపారమును గూల నేయుట రూపమగు వ్యాపారమును సాధించుటలో నన్నిసాధనములకంటె మిక్కిలి యుపకరించినవి ఖడ్గమును గోలయునుగాన నవి కరణము లయ్యెననియుఁ దద్వాచకములకుఁ జేత యనుప్రత్యయము సిద్ధించెననియు గ్రహించునది. 'జరాసంధుఁడు రాజుల వలనఁ గప్పంబుఁగొనియె:—'9 విధిచేఁ గప్పమును గ్రహించుట రాజులనుండి యయ్యెఁగాన రాజాశబ్దమునకు వలనవర్ణకము సిద్ధించెను. ఈవిధిచే గ్రహ్యదియోగజంబగు పంచమిని జేతవర్ణకము సిద్ధించెడిఁగాన రాజాశబ్దమునకంటె 9 చే నైన వలనవర్ణకస్థానమునఁ జేతవర్ణకము నిలువఁ బక్షమున జరాసంధుఁడు రాజులచేతఁ గప్పముగొనియె ననురూపము సిద్ధించెను. 'కొనియె' అనునది గ్రహణార్థకము. యోగజము = సంబంధము వలన సిద్ధించినది. యోగమనఁగ నన్వయము. ఇట్లే 'మైత్రుఁడు చైత్రునిచేత బుబురంబుఁ గొనియె' అనునదాహరణమున 9 విధిచే గ్రహణార్థమునఁ జైత్రపదమునకు సిద్ధించిన వలనవర్ణకము స్థానమున నీవిధిచే జేతవర్ణకము గలిగెనని గ్రహించునది. 'ఈయర్థము నీచేత నెఱింగితి; ఈవృత్తాంతము వానిచేత వింటి' అనునదాహరణములందు 9 చే గ్రహణార్థమున 'నీ-వా' అనువానికి సిద్ధించిన వలనవర్ణకము స్థానమున నీవిధిచే గ్రహించుట యర్థముగాఁగల యెఱింగితి, వింటి ననుపదముల యోగమునఁ జేతవర్ణకము సిద్ధింపఁ బక్షమున నేర్పడిన రూపములని గ్రహించునది. ఇట్లే పుచ్చుకొనియె - తెలిసికొనియెను - గ్రహించెను - మొదలగునవి గ్రహణార్థకములనియుఁ దద్యోగమునఁ బంచమి వలనవర్ణకస్థానమునఁ జేతవర్ణకము సిద్ధించుననియుఁ దెలిసికొనునది.

హేతుకరణములకు భేదమును సుబోధము చేయుటకయి 'ఫలసాధన యోగ్యము-క్రియాసిద్ధిం బ్రకృప్తోపకారకము' అనులక్షణములను సంస్కృతానుసారియై సూరి నిరూపించెను. 'సౌఖ్యము-యశము'- అనునవి ఫలములుగాని వ్యాపారములు గావు. కావున వానిని వ్యాపారములుగ నెన్ని ధనవిద్యలను వ్యాపారకరణములుగ నిరూపింప నవకాశము లేదు. మఱియు సౌఖ్యయశములంగూర్చి సాధనాంతరములు విద్యాధనములే గాక యితరము లనేకములు లోకమునఁ గన్పట్టెడిఁగాన నవి మిగుల నుపకరించుసాధనములు గాఁజాలవు. 'ఖండించుట కూల నేయుట' అనునవి

వ్యాపారములు. అట్టివ్యాపారములను సిద్ధింపఁజేయుటకు ఖడ్గము కోలయునే మిక్కిలి యుపయోగించునని యనునంశ మవి లేకున్న నావ్యాపారము సిద్ధింపకుండుటయే నిదర్శనము కాన ధనవిద్యలు హేతువులే ఖడ్గముం గోలయుఁ గరణములే యగుచున్నవని భేదమును గుర్తించునది. ఇందు ధనవిద్యలను సౌఖ్యయశము లనుఫలములకే హేతువులుగఁ జూపఁబడెను. గుణఫలములకు సంస్కృతవ్యాకర్తలు హేతువులుగ నుదాహరించిన 'పుణ్యముచేత హరి దృష్టఁడయ్యె. ఆధ్యయనముచే నివసించె' అనునట్టి యుదాహరణము లిందుఁ జూపఁబడవయ్యె. చేతవర్ణకము చేవర్ణకమునకును నుపలక్షణమని గ్రహించునది.

త్రిలింగలక్షణకేషకర్త "కొన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకును, వలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁ జేసి యనుప్రయుక్తంబగును. తఱచుగ ననుటచే నొకానొకచో నేకవచనంబున నుకారంబుమీఁదిద్వితీయయుఁ దృతీయార్థక్త్యర్థకమయ్యెడునని తెలియవలయును. ఈయర్థమునకు 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా' అనుస్థాన నియమాశూన్యవిధియు నవకాశమిచ్చుచున్నది. అయ్యది యొక్కచోఁ బెక్కుచోట్ల కొక్కటియ చాలెడి" అనుసూత్ర వివరణముల మూలమున నీవిధిని బూరించెను. ఇట్లే యిందు సూరి న్వతంత్ర శబ్దములను భావనంజేసి గావలయుఁ బ్రాచీనగ్రంథములందుఁ దఱచుగఁ గన్పట్టు 'మై-మెయి-మయి-' అనుతృతీయార్థకముల మాట తలంపలేదు. 'నీచేత నెఱింగితి-వానిచేత వింటి' అనునట్టివి సంస్కృతము ననుసరించి నిర్దిష్టములు గాని తెనుఁగు సహజముగు వాడుకకు మాత్రము విరుద్ధముగఁ దోఁచెడి. వలనవర్ణక యోగమే సహజముగఁ దోఁచెడి.

కరణసహార్థతుల్యార్థయోగంబులం దృతీయకుందోడవర్ణకంబగు. ౫.

కరణంబునందు:—కోలతోడఁ గూలనేనె. సహార్థంబునందు:—రాజు సేనలతోడ వచ్చె-సేనాసహితుండయి వచ్చెనని యర్థము. తుల్యార్థయోగంబునందు:—చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు - తృతీయకునుటంజేసి చైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండని తుల్యార్థయోగంబున పష్టియు నగు.

టీ. కరణార్థమునను, సహార్థమునను, దుల్యార్థయోగమునను నగు తృతీయకుఁ దోడవర్ణకము గలుగును. అనఁగా కరణార్థకమగు శబ్దమునకును సహార్థకమగుశబ్దమునకును దుల్యార్థకములతోడ నన్వయించెడి శబ్దములకును దోడ ననుప్రత్యయము సిద్ధించునని భావము. కరణమనఁ గ్రియాసిద్ధిం బ్రకృష్టోపకారకమనియుక్తము. సహ

ర్థకమనఁ గలయుట, కూడియుండుట యనునర్థమిచ్చునది. తుల్యార్థకమన సమము సాటి సరి యనునర్థమిచ్చునది. కోలతోడఁ గూల నేనె:—కూలనేయుటకుఁ గోల ప్రకృష్టోప కరణముగానఁ గోల కరణమయ్యెననియుఁ దద్వాచకముకంటెఁ దోడవర్ణకము సిద్ధించె ననియు నెఱుంగునది. రాజు సేనలతోడ వచ్చె రాజునకుఁ బాసటయై వచ్చినది సేనలుగాన సేనలనునది సహార్థకమై తోడవర్ణకము నీవిధిచే బొందెనని గ్రహించునది. సేనలు సహార్థకమని యెఱింగింప నేనాసహితుండయియునువివరణమును సూరి వ్రాసెనని గమనించునది. చైత్రునితోడ మైత్రుండు తుల్యుండు:—ఇందుఁ దుల్యవదము చైత్రవద ముతో నన్వయించెడిఁ గాన చైత్రశబ్దము తుల్యశబ్దయోగమునఁ దోడప్రత్యయము నందెనని గ్రహించునది. ఇట్లే సరి-సాటి-సముండు మొదలగు తుల్యార్థకములతోడి యోగమునను, దోడవర్ణకమగుట యూహ్యము. తోడవర్ణక మగునని సామాన్యముగ ననక తృతీయకనుటంజేసి తృతీయ వివక్షించునపుడే తుల్యార్థయోగమునఁ దోడ వర్ణక మగుననియు లేకున్న కుష్యయే యగుననియు దానఁ జైత్రునకు మైత్రుండు తుల్యుండను మొదలగునవియు సాధువులే యనియుఁ దృతీయకనుటంజేసి యను సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. అనఁగా సీతృతీయ, కుష్యకై నదే యనియు సహజకారకము తుల్యార్థ యోగమున వ్యయే యనియు భావము. కర్తృకర్తాదులందఱు నెల్లయర్థముల నీతుల్యార్థ మందేగాక సామాన్యముగఁ దెలుంగున కుష్యయే ప్రాసీనకావ్యములందును సహజమై చూపబడి. (చూ. ప్రాథ. కా. ప. 13.) సంస్కృతవ్యాకరణకారక ప్రకరణము ననుస రించి కారకముల విధించుటగాని తేనుఁగున కవి యసహజములై పాసఁగమి నించెనో యంశములు నిరర్థకములనుట యనుచితముగాదు.

త్రిలింగలక్షణశేషకర్త “ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ బ్రత్యేకప్రయోగంబునం జూపబడి. కొన్నియెడల నుశబ్దప్రయోగంబునం దోడకు లోపంబును వ్యవహితత్వంబును బహుత్వంబునం గానంబడియెడి. ఒకానొకచోఁ దోడకుఁ దోడుత నని రూపాంత రంబును గలదు, అయినను దానికివలె దీని కితరకార్యంబు గలుగదు.” (ఇతరకార్యము= 7 సూత్రవిహితకార్యము మొదలగునది) అని యీబాలవ్యాకరణ తోడ విధానమును బూరించెను. దీనింబట్టి తోడుతనుండి ‘తోడ-తో’ అనునవి యేర్పడినవనియుఁ దొలుతటి రూపముతోడుత యనియు నిట్లే యర్థవంతములగు శబ్దభాగములయత్సరములు లుప్తము లగుట నానాఁటికిఁ బ్రత్యయములయొత్పత్తి గలిగెననియుఁ బాఠకులకు సుబోధమే గదా. ‘సాహాయ్యము=తోడు-వెంట’ అనునర్థములందుఁ దోడననిప్రయోగము లగపడు చుండుట విదితము గదా! దీనఁ దోడుశబ్దపు నన్నంతరూపమిదియనుటఁ బునరుక్తము. కవివ్యవహారమునను, నిది నేఁడు, తోటిగా మాటుట గాననగును.

వచ్యర్థముఖ్యకర్తంబునకుఁ దోడకువర్ణకంబులు

ప్రాయికంబుగానగు. ౬.

మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె - మైత్రుండు చైత్రున కిట్ల
నియె ప్రాయికం బనుటచే నొకానొకచో ద్వితీయయునగు

టీ. వచ్ఛాతువునకు భాషణమర్థము. వచించు-పలుకు-అను చెప్ప-మొదలగు
నవి వచ్ఛాత్పర్థకములు. ఇట్టివచ్యర్థకఛాతుప్రయోగమున వానియముఖ్యకర్త మునకుఁ
దోడ వర్ణకముగాని కువర్ణకముగాని ప్రాయికముగ నగును. ప్రాయికమనుటచే ద్వితీ
యయుఁ గొన్నిచోటులందుఁ గావచ్చును. అనఁగాఁ దోడకువర్ణకంబులు తఱచుచుగను
ద్వితీయ కావ్యచిత్తముగను ప్రయోగములందుఁ జూపబడినవి భావము. అను-పలుకు
మొదలగు వచ్ఛాత్పర్థకములు ప్రయోగింపఁబడిన వాక్యమున ముఖ్యాముఖ్యకర్తములు
రెండు నుండుట సహజము. అట్టివాక్యమున నేశబ్దము ద్వితీయనేగాని యితరవిభక్తిని
బొందఁదగదో యది ముఖ్యకర్తమనియు, నేశబ్దము ద్వితీయను దృతీయావస్థలను
సందర్శనసారముగఁ బొందఁదగునో యది యముఖ్యకర్తమనియు నెఱుంగవలెను.
అముఖ్యమునకు గౌణమని వ్యవహారము గలదుగాన నముఖ్యకర్తమును గౌణకర్త
మని వ్యవహరింపఁదగును. 'మైత్రుండు చైత్రునితోడ నిట్లనియె' ఈవాక్యమున 'అనియె'
అనునది వచ్యర్థకము. 'అనియె' అనుదానికి మాటాడెననియు నర్థము. కాన నిది
సామాన్యముగ నంతర్గతకర్తార్థక మయ్యెడి. అనినమాట తీరును తెల్పునదిగాన 'ఇట్లు=
ఇట్టిమాటను' అనునది ముఖ్యకర్తము. అనినది చైత్రునిగూర్చిగానఁ జైత్రపదమముఖ్య
కర్తము. ఇట్లు=ఇట్టిమాటను అనెనను వచ్యర్థమున కముఖ్యకర్తమైన చైత్రశబ్దమునకుఁ
దోడ కువర్ణకము లీవిధిచే సిద్ధింప 'చైత్రునితోడ నిట్లనియె-చైత్రున కిట్లనియె' అని రూప
ద్వయము గలుగును. ద్వితీయ యైనచైత్రుని నిట్లనియెనని రూపమేర్పడును. తోడవర్ణక
యోగమే యాంధ్రభాషాసహజముగఁ దోచెడి.

ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకం బగు. ౭.

నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు. రామ
కృష్ణులుసాందీపునితోడ వేదంబులం జదివిరి-సాందీపునివలన నని యర్థము.

టీ. నియమముగొని విద్యను గ్రహించుట యుపయోగశబ్దమున కర్థము.
ఆఖ్యాత=చెప్పవాఁడు-విద్యను జెప్ప గురువని భావము. నియమమనఁగా విద్యనభ్యసించు
నపు డుండవలసిన కట్టుబాటులని భావము. నియమపూర్వకవిద్యాగ్రహణమర్థముగాఁ

గలవాక్యమున విద్య గఱపుగురువును జెప్పెడిపదమునకుఁ దోడప్రత్యయము గలుగునని సూత్రము. 'రామకృష్ణులు సాందీపునితోడ పేదంబులం జదివెరి':—ఈవాక్యమున రామకృష్ణులచే జేయఁబడు నియమపూర్వకవిద్యాసీకారము ప్రకాశమగుచున్నది గాన వారలవిద్యగురువగు సాందీపునిఁ జెప్ప సాందీపశబ్దమునకుఁ దోడవర్ణకము సిద్ధించెనని యెఱుంగునది. సాందీపునితోఁ గలిసి చదివెరను ననిష్టార్థము తోడప్రత్యయముచేరికచే గలుగునేమో యని యనుమానించి సూరి సాందీపునివలననని యర్థమని వివరించెనని యెఱుంగునది. ఇట్టిచోటుల గ్రహణార్థమున నాఖ్యాతకు వలనవర్ణకము గలుగుటయే తెలుఁగు వాడుకకు సహజముగాని తోడవర్ణకము సహజము గాదు. మఱియు నొడ్డ పద్ద యనుపదముల చేర్పుతోడనే యిట్టియర్థమున నాఖ్యాత యొప్పుట సహజమై గన్పట్టును. ఇట్లునుటకుఁ బై సూరివివరణమును, వ్యవహారమును, సంస్కృతము నందును సంస్కృతలక్షణానుసారులగు లాక్షణిక ప్రయోగములందును దప్ప, నిట్లాఖ్యాతకుఁ దోడవర్ణకమైన ప్రయోగములు క్వాచిత్కము లగుటయును, బ్రమాణములు. కానఁ గేవలము తెలుఁగువాడుకకు విరుద్ధవిషయ మిది యన సందియము లేదు.

సంప్రదానంబునకుం జతుర్థి యగు. ౮.

త్యాగోద్దేశ్యంబు సంప్రదానంబు నాఁబడు జనకుండు రాముని కొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను. కొన్నియెడల నుద్దేశ్యమాత్రంబున కగు. పురుషార్థంబుకొఱకు యత్నింపవలయు. చతుర్థికి మాఱుగా పష్టియె తఱుచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి. జనకుండు రామునకుం గన్యనిచ్చెను - పురుషార్థంబునకు యత్నింపవలయు.

టీ. త్యాగమున దానము. దాన మేవాని కీయఁ దలంతుమో యవ్వఁడు సంప్రదానము నాఁబడును. దానము చేయఁదలంచి యెవని నర్హునిగా నక్కార్యమున నిర్ణయింతుమో యవ్వఁడె సంప్రదాన మనంబడునని సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. సంప్రదానము నాఁబడువానిం జెప్పవదమునకుఁ జతుర్థివిధక్తి యగును. 'జనకుండు రామునికొఱకుఁ గన్య నిచ్చెను':—ఈయుదాహరణమునఁ గన్యాదానవిషయమున రాముఁ డుద్దేశ్యుఁ డయ్యెగాన రాముండు సంప్రదానంబును దద్వాచకమునకుఁ జతుర్థియుఁ గొఱకువర్ణకమును నీవిధిచే గలిగెను. కొన్నిచోటులఁ ద్యాగము లేకున్నను దలంపఁబడినదానికే సంప్రదానసంజ్ఞ యుం జతుర్థియుఁ గలిగెడి. 'పురుషార్థముకొఱకు యత్నింపవలెను':—ఇందు యత్నించుటలోఁ బురుషార్థ ముద్దేశ్యముగాన నుద్దేశ్య మాత్రముననే పురుషార్థశబ్దమునకుఁ జతుర్థి సిద్ధించెను. దానవిషయోద్దేశ్యమునను

సుద్దేశ్యమాత్రమునను జతుర్థి కలుగనగునని ఫలితము. ఇట్టిస్థలముల సుద్దేశ్యమునకు శాస్త్రము చతుర్థియందుఁ గొఱకువర్ణకము విధించుచున్నను పృథ్వియే తఱచుగ ప్రయోగదృష్టమగుటంజేసి సూరి 'చతుర్థికి మాటుగా పృథ్వియే తఱచుగాఁ బ్రయోగంబులం గానంబడియెడి'నని వివరింపవలసి వచ్చెనని గ్రహించునది. దీనినిబట్టి తెలుగునఁ గువృత్తి కితరకారకములకంటెఁ గలబలము పాఠకులకు సుబోధమయ్యెడి. 'రామునకు - పురుషార్థమునకు' అనుసీరెండును గ్రమముగఁ ద్యాగోద్దేశ్యోద్దేశ్యమాత్రములకుఁ గువృత్తి యగుట కుదాహరణములు.

నిమిత్తార్థక ప్రయోగవిషయమునను గొఱకువర్ణకము ప్రయోగదృష్టము. కొఱకుదానికిఁ బ్రయోజన మర్థముగాన ఫలార్థకమగు నిమిత్తాదులస్థానము నది యందుట యుచితమే. కొఱమాలీత్యాదులందుఁ బ్రయోజనార్థకమై కొఱ ప్రత్యేకముగ గన పడుట తెల్లము. మఱియుఁ జతుర్థికిఁ బొందెవర్ణకము ప్రాసీనప్రయోగదృష్ట మగుటం జేసి త్రిలింగలక్షణాశేషకర్త 'చతుర్థికి పొందెవర్ణకంబు నగు' అని యీమాత్రమును బూరించినాఁడు. 'కై-కయి-' అనునవి కువృత్తిపై 'బి-అయి' చేర్చుటచే నైనవిగాన వానిని చతుర్థి న్వతంత్రప్రత్యయములుగ తెక్కింప నక్కఱలేదు గాని యీలక్షణకర్త దానినిగూడఁ జతుర్థిప్రత్యయముగా నెన్నుటంజేసి కొఱకు వర్ణకస్థానమునఁ బక్షమున నవియు నిల్వవచ్చునని గ్రహించునది.

అపాయ భయ జుగుప్సా పరాజయ ప్రమాద గ్రహణ భవనత్రాణవిరా మాంతర్ధి వారణంబు లెద్దాననగు దానికి వలనవర్ణకం బగు. ౯.

అపాయము - విశ్లేషము. భయము - వెఱపు. జుగుప్స - ఏవ పరాజయము - డయ్యుట. ప్రమాదము - పరాకు. 'గ్రహణము-కొనుట-ఎఱుంగుట - వినుట-ఇత్యాది. భవనము - పుట్టుట. త్రాణము-కాచుట. విరామము - విరమించుట. అంతర్ధి - మఱుంగుట. వారణము - వారిం చుట. అపాయంబునకు:—మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుం డయ్యె. భయంబునకు:—చోరునివలన భయపడియె. జుగుప్సకు:—పాపంబు వలన నేవగించె. పరాజయమునకు:—అధ్యయనమువలన డస్సె. ప్రమాదంబునకు:—పాడివలనం బరాకుపడియె. గ్రహణంబునకు:—మైత్రుని వలన ధనంబుగొనియె. భవనంబునకు:—మనువువలనం బ్రజలుపుట్టిరి. త్రాణంబునకు:—చోరునివలనంగాచె. విరామంబునకు:—భోగంబుల వలన విరమించె. అంతర్ధికి:—కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె. వారణంబు

నకు:—శ్రీకంబువలన వారిం చె. ఈపంచమికి వృష్టియుం గొండొకయెడల నగు. చోరునకు వెఱచె-పాపంబున కేవగిం చె-అధ్యయనంబునకు డస్సె-పాడికిం బరాకుపడియె - మనువునకు నిత్యైకుండు పుట్టె ఇత్యాదు లూహించునది.

టీ. విశ్వేషభయాదుల నేది గలిగించు నద్దానిం జెప్పవదముమీద వలనవర్ణకము గలుగును. అపాపమున విశ్వేషము. విశ్వేషమనగా నెడఁబాటు-విడివడుట యని భావము. భయమనగా వెఱపు. భీతి యని యర్థము. జుగుప్స యవ నేవగింపు. పరాజయమన నలయుట. ప్రమాదమనఁ బరాకు-ఏమఱుట. గ్రహణమన గ్రహించుట. వినుట-కొనుట-తెలియుట-ఎఱుంగుట మొదలగునవి గ్రహణార్థకములు. భవనము - పుట్టుక - ఉత్పత్తి యని యర్థము. త్రాణము=రక్షణము. విరామమన నుడుగుట మానుట యని భావము. అంతర్థియన మఱుఁగుట-దాఁగుట యని యర్థము. వారణము - వారించుట - మరలించుట యని యర్థము. మైని పేర్కొన్నవి దేనిమూలముగఁ బుట్టునో దానిం జెప్పవదముకంటె వలన ప్రత్యయము గలుగునని సూత్రార్థము. 'మైత్రుండు రాజ్యంబువలన భ్రష్టుండయ్యె' మైత్రునకును రాజ్యమునకును నెడఁబాటు గలిగె. ఈవిశ్వేషము రాజ్యావధిగాన రాజ్య శబ్దముమీద నీవిధిచే వలనవర్ణకము గలిగెనని గ్రహించునది. 'చోరునివలన భయ పడియె' భయము గలుగుటకుఁ జోరుండు మూలముగానఁ దద్వాచకముమీద వలన వర్ణక మీవిధిచే సిద్ధించెను. 'పాపంబువలన నేవగించె' ఏవగింపు గలగుటకుఁ బాపము గారణముగానఁ బాపశబ్దమునకంటె వలన ప్రత్యయము గలిగెను. 'అధ్యయనమువలన డస్సె' బడలికనందుట కధ్యయనము మూలముగాన నధ్యయనశబ్దముమీద వలనవర్ణ కము సిద్ధించెను. 'పాడివలనం బరాకుపడియె' పరాకునకు పాడి యవధిగానఁ బాడిశబ్ద మునకంటె వలనవర్ణకము గలిగె. ధర్మ మేమిటని భావము. 'మైత్రునివలన ధనంబు గొనియె' ధనగ్రహణమునకు మైత్రుఁ డవధిభూతుండుగాన మైత్ర వాచకమునకు వలన వర్ణకము గలిగెను. 'ఈయర్థంబు వాసివలన వినియె' నిత్యాదులు గ్రహణార్థకముల కుదాహృతులు. 'మనువువలనం బ్రజలు పుట్టిరి' ప్రజలయొక్కత్పత్తికి మను వవధిభూతుండు గానఁ దద్వాచకమనుశబ్దముమీద వలనవర్ణకము గలిగె. 'చోరునివలనంగాచె' ఇట రక్షణము చోరమూలకముగానఁ జోరపదముమీద వలన ప్రత్యయము' సిద్ధించెను. 'భోగం బులవలన విరమించెను' ఇట విరామమున కవధి భోగముగానఁ దద్వాచకభోగశబ్దము నకు వలనవర్ణకము గలిగె. 'కృష్ణుండు తల్లివలన దాఁగె' ఇట దాఁగుటకుఁ దల్లి యవధి గానఁ దల్లిశబ్దము వలనవర్ణకము నందెను. 'శ్రీకంబువలన వారించె' ఇట దుఃఖవంతునకు దుఃఖమునుండి వారణము జరిగెఁగాన దుఃఖవాచకమగు శ్రీకశబ్దమునకు మీద వలన

వర్ణకము సిద్ధించె. ఈసూత్రముచే నగుపంచమికి బదులుగఁ గొన్ని యుదాహరణములందుఁ గువృత్తియొక బ్రయోగములం దగవడునని యాపంచమి కను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. 'చోరునకు వెఱచె':—ఇచ్చో పలనవర్ణకమునకుఁ గువృత్తి కలిగెను. ఇట్లే తక్కిన యుదాహరణములందు వలనకుఁ గువర్ణకమగుట యూహ్యము. తెలుఁగునఁ గువృత్తి తక్కిన కారకములకంటె బలమనుట కీసందర్భ మొక నిదర్శనము. వలను శబ్దము నన్నంతరూప మిదియనుట స్పష్టము. కాలక్రమమున నిది 'వల్ల' అనురూపమందె. 'చలిమలవల్లనుల్లసిలు; దక్షిణాంసచూచుకనయనప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లఁగావు' అను మనుచరిత్ర పారిజాతాపహరణప్రయోగములలో మొదటిని ప్రత్యయమగుటను, రెండవని రూపాంతరపరిణామమందిన విశేషణశబ్దమగుటను విశదపఱచెడి. ఇట్లే వలంకులను రూపమునుండి వంక యేర్పడి వంచనూప్రత్యయార్థాభిదాయకమయ్యెననుట యుచితము. (15 A. D.) శతాబ్దికిఁబూర్వ మిట్టివి గ్రాంథికభాషను దోఁపమి నొ; రూపాంతరములను గూడఁ బేర్కొనుట గ్రంథవిస్తృతికారణమును, తనమార్గమునకు సరిపడనిదియును నగుటనొ; యిట్టివానిని బ్రత్యయములుగ సూరి తెక్కింపఁడయ్యె. ఇట్లునుటకు 'కుండ' (ఇదే కూడ యైనది) అనుదానిని బ్రత్యయముగ గణింపకుండుటయు నొక ప్రమాణము.

ఉండిపదం బొకానొకచో వలనవర్ణకంబున కనుప్రయుక్తంబగు. ౧౦.

హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె - నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చె.

టీ. 'ఉండి' ఇది యుండుభాతు క్తవర్ణకరూపము. పూర్వసూత్రముచే సిద్ధించిన వలనవర్ణకమునకుమీఁద 'ఉండి' అనుపదము గలుగును. అనుప్రయుక్తము=వెంటఁ గలుగునది. వలనవర్ణకమున కవ్యవహితవరముగ నుండి యగునని తాత్పర్యము. ఇది వలనవర్ణకము వెంటనుండి వంచమ్యర్థమును బొగుగఁ జెలిపెడి. 'హిమగిరివలననుండి గంగవొడమె' ఇట భవనార్థమున నవధిభూతమగు హిమగిరికిఁ బూర్వసూత్రముచే వలనవర్ణకమును సీసూత్రముచే దానిమీఁద నుండిపదంబును గలిగెగాన 'హిమగిరివలననుండి' యనురూప మేర్పడెను. 'నాకంబువలననుండి నారదుండు వచ్చె' ఇట నారదునకు నాకమునకును విశ్లేషము గలిగెగాన విశ్లేషావధియగు నాకమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే వలనవర్ణకమును సీవిధిచే వలనమీఁద నుండిపదంబును సిద్ధించి 'నాకంబువలననుండి' యనుప్రయోగము గలిగెను. ఈయుండిపదమవధిని స్పష్టపఱచునదిగానఁ దన్మూలమున వలనవర్ణకమును సార్థకమయ్యెడి.

ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు

ప్రాయికంబుగ నగు. ౧౧

వనమునుండివచ్చె - వనమందుండివచ్చె - ఊరినుండివచ్చె ఊర నుండివచ్చె. వనమునుంచి ధనమునుంచి యని యుంచిశబ్దానుప్రయోగంబుతోఁ గొందఱు వ్యవహరించెదరు గాని యది సాధుకవిప్రయోగారూఢంబుగాదని యెఱుంగునది.

టీ. వలన కనుప్రయుక్తమైన యుండిపదము పరముగ నిల్చి యుండ వలనవర్ణకమునకు ద్వితీయగాని సప్తమిగాని తత్తుచుగఁ గలుగును. ఉండిని దరువాత నుంచికొనిన వలనకేగాని యుండిలేని వలనవర్ణకమున కీవిధి గలుగదని గ్రహించునది. ఉండి పంచమ్యర్థప్రకాశకమగుట నది నిల్చియున్న ద్వితీయాసప్తములలో నేది వలనవర్ణకమున కైనను బంచమ్యర్థస్ఫురణమునకు భంగము గలుగదుగాన నుండివెంటఁబడించి యున్న వలనకే ద్వితీయాసప్తములు గలుగుట సంభవించె. సామాన్యముగ ద్వితీయాసప్తములన్నను 'ను-న-అందు' అనునవియే గలుగునని గ్రహించునది. 22 వే సప్తమికి ద్వితీయ యగుంగాన ద్వితీయ సప్తమ్యర్థబోధకమగుట స్పష్టము. అపధిభూత మధికరణార్థక మగుటయు స్పష్టమే. కాన నపధిభూతపదార్థవాచకములకు వలనవర్ణకమే గాక సప్తమియు సప్తమ్యర్థకద్వితీయయు సంభవించుట సహజమే. కాని యుండిపద మున్నపుడె యపధిభూతములయధికరణత్వము స్పష్టపడియెడిఁగాన నాస్థితియందుఁ దే వలనకు ద్వితీయాసప్తములు గలిగెడి. ఉండి యనుదానికి వసించి యని గదా యర్థము. వాసస్థాన మధికరణమగుట కడ్డంకి లేమి స్పష్టము.

'వనమునుండి వచ్చె-వనమందుండి వచ్చె' ఇటు వచ్చినవానికిని వనమునకును విశ్లేషమయ్యెఁగాన విశ్లేషావధియగు వనమునకు 9 వే వలనవర్ణకమును, నావలనకు 10 వే నుండియుఁ గలిగి 'వనమువలననుండి' అని యైనపిదప నీవిధిచేతైన ద్వితీయాసప్తములలో ద్వితీయ గల్గినపక్షమున 'వనమునుండి వచ్చెన'నియు, సప్తమి యైనపక్షమున 'వనమందుండి వచ్చె'ననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే వలనకు ద్వితీయ గల్గినపక్షమున 'ఊరి నుండి వచ్చె'ననియు, సప్తమి సిద్ధించినయెడల 'ఊరియందుండి వచ్చె'ననియు రూపము లగుటను గమనించునది. ప్రాయిక మనుటంటేసి సాధారణముగ నుండిపదము పరమగు నపుడు ద్వితీయాసప్తములే వలనస్థానమునఁ జూపట్టుననియు, వలననుండి యని యుండుట క్వాచితక్రమనియు సూచితము. అధునికులు కొందఱు యుండిపదమునకు బదులుగా నుంచిని వలనమోదఁ జేర్చి వలన కది పరముగా ద్వితీయగూర్చి "వనమునుంచి వచ్చె,

ధనమునుంచి కలిగె'ననురీతిని వ్యవహరింతురుగాని యీరీతి ప్రాచీనకవిప్రయోగారూఢము గామి నగ్రాహ్యమని సూరి వ్రాసిన 'వనమునుంచి ధనమునుంచి' యనువివరణమున కభిప్రాయము. సాధుకవిప్రయోగారూఢము=మంచికవియని ప్రసిద్ధికెక్కినకవియొక్క గ్రంథములఁ బ్రసిద్ధము. తత్త్వమరయ వనమునుంచి వచ్చె నిత్యాదులందు "వనము నట నునిచి యిటకు వచ్చె"ననుసర్థమును బెల్పుచుఁ బ్రధానముగ నుంచుధాతు క్త్వార్థకరూపము వనమునకునువచ్చినవానికిని నైన విశ్లేషమును నుండివదమువలెనే ప్రకటింపఁ జాలియున్నది గాన నిట్టివ్యవహారమును సరసమే యని యంగీకరించుట యసముచితము గాఁజాలదు. లాక్షణికులు వ్యవహారమునుగాక సాధుకవివ్యవహారము నాధారముగఁ గొనువారగుటఁ దదారూఢము గానిదాని నగ్రాహ్యమని తలంతురుగాన లాక్షణికుండగు సూరి లాక్షణిక మార్గమునే యనుసరించి యీవివరణమును వ్రాసెనని గ్రహించునది. అందును నాంధ్రవాక్త్రయమునఁ బ్రాచీనపుఁ గావ్యభాషనే సాధుపుగ నెన్ను సూరి యిట్లు వ్రాయుట వింతగాదు. సూరి వలనకు సప్తమి యగుట కుదాహరణము నందువర్ణకము చేర్చియేగాని నవర్ణకమును గూర్చి యుదాహరింపకుండుటచేతను, ద్వితీయమిఁది యుండికిని నంద్వితర సప్తమ్యర్థకములమిఁది యుండికిని లోపము కవిప్రయోగదృష్ట మగుటచేతను, ద్రిలింగ లక్షణశేషకర్త 'ఉండివదము వరమగుచో'వలన కందువర్ణకమట్లు నవర్ణకంబునగు'అనియు, 'వలన కాదేశంబగు ద్వితీయాసప్తములమిఁది యుండికి లోపంబు బహుళంబుగానగు' అనియు సూత్రించి, "బహుళగ్రహణముచే నందుమిఁది యుండికి లోపము గలుగదు. ఈ సూత్రము నిట్లు చెప్పుటకు నంద్వితర సప్తమ్యర్థకవర్ణకములమిఁదియుండికి లోపము వచ్చుట ప్రయోజనంబు" అని వివరించి సూరి యీసందర్భమును బూరించినవాఁడు. ద్వితీయాసప్తములను సామాన్యవిధానమునంజేసియే యందువర్ణక మెట్లుట నవర్ణకమును సూరికి సిద్ధించుచుండుటంజేసియు, ద్వితీయమిఁదనున్న యుండికిని సప్తమ్యర్థకముల మిఁద నున్నయుండికిని లోపము ప్రాచీనప్రయోగములం దగవడమిం జేసియు, సూరి త్రిలింగలక్షణశేషమార్గము నాదరింపఁడయ్యెను. నిజమరసినను విశ్లేషావధి లేక యధికరణార్థమును స్పష్టపఱువఁజాలెడు నుండిని లోపింపఁజేసి ప్రయోగించుట యర్థపుష్టికే గొఱంత యనక తీరదు. కావుననే యిట్టియుండి లోపించిన ప్రయోగములు దొలఁతటి తెలుఁగుఁ గల్పముల మృగ్యములయ్యె. నన్నయప్రయోగముల నుండి వరముగా సప్తమియే దృష్టము. సప్తమిస్థానమున ద్వితీయ రానురాఁ గలుగ ద్వితీయయుఁ దోచి యుండనగును. తృతీయార్థకమగు 'చేసి' అనుదానివలె 'ఉండి-ఉంచి' మొదలగునవి విభక్తులమిఁద ననుప్రయుక్తములగునవి గావునను, వీనిపై విభక్త్యర్థములుగాని విభక్తులుగాని చేరవుగావునను, విభక్త్యర్థములను స్పష్టపఱుచునవి గావునను, నిట్లు విభక్త్యర్థ

ములం జెప్పునవి విరివిగ నగపడును గావునను, వీని ననుప్రయుక్తశబ్దములుగనే, సూరి సంభావించెననితోచెడిది. వాక్యమునందలి పదములకుఁగల సంబంధమును దెల్పునవి ప్రత్యయములగుననుసామాన్యలక్షణముగ్రహించి యానంతరలాక్షణికు లిట్టివానిని గూడ విభక్త్యర్థములుగ భావించియుండురనియు, బ్రాచీనమతానుసారియై సూరి యట్లు సేయఁడయ్యెననియుఁ దోచెడిది.

కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియోగజం బగు పంచమి కగు. ౧౨.

రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కండు లేఁడు - లోభంబు కంటె నితరంబు దోషంబు లేదు. ఇచట షష్ఠీయు నగు. రామున కన్యుండు ధానుష్కండు లేఁడు. అన్యము - ఇతరము - పూర్వము - పరము - ఉత్తరము ఇత్యాదు లన్యాయములు.

టీ. అన్య మొదలగుపదములతోడి యన్వయమున నగు పంచమికే గంటెప్రత్యయము గలుగును. ఒకదానియందైన యతిశయమును బోధింపవలసివచ్చినపు డితరమును జూపవలసివచ్చును గాన నట్టియెడల నన్యార్థకములు ప్రయుక్తము లగుటయు వాని తోడ నతిశయవంతమగుపదార్థమును జెప్పుపదము కంటె వర్ణకమును బొంది యన్వయించుటయు సహజములు. ఈనూత్రముక్రింద నిచ్చిన యేనుచు నట్టి సంస్కృతపదములును గాక యింక నట్టివానికి సమానార్థకములుగాఁదగు సంస్కృతాచ్చికములును నన్యార్థములై యాదిపదగ్రాహ్యము లగును. 'పెఱ-వేటొక' మొదలగునవి యాచ్చికానన్యార్థములు. 'రామునికంటె నన్యుండు ధానుష్కండు లేఁడు' ధనుర్విద్యాపాటవమున రాముని మించినవాఁడు లేఁడను విషయమును వ్యక్తీకరింప నేర్పడిన యీవాక్యమున ధనుర్విద్యాతిశయము గల రాముని జెప్పెడు రామశబ్దమునకుఁ బంచమిని గంటెవర్ణక మన్యశబ్దాన్వయమున నీవిధిచే సిద్ధించెను. 'లోభంబుకంటె నితరంబు దోషంబులేదు' ఎల్లదోషములలో లోభముననది పెద్ద దోషమను విషయమును విశదీకరింప నేర్పడిన యీవాక్యమున లోభముయొక్క యతిశయదోషత్వమును దెలుపునదై పంచమిని గంటె వర్ణకంబన్యార్థకమగు నితరశబ్దయోగమున లోభశబ్దమునకుఁ గలిగెను. ఇట్టిచోటులం గంటెవర్ణకస్థానమునఁ గుషష్ఠీయు నయ్యెడిది. కాన 'రామున కన్యుండు ధానుష్కండు లేఁడు' అను మొదలగు ప్రయోగములు సిద్ధించెడి. కవిప్రయోగారూఢమైనను గువర్ణక మిట్టిచోటుల నర్థపుష్టిని గలిగింపనియట్లు తోచెడిది. 'కంటె' అనునది నిజముగ 'కు + అంటేన్' అను వానియోగమున వ్యవహారమునఁ గల్గినను భూతకాలికమధ్యమైకవచన మగునను ధాతురూపము (అంటివి) మీఁద 'వీని' అనుదానింగూర్చి వకారలోపమొనర్చి

యేని శబ్దేశ్వరమును లోపింపజేసి 'అంటే' అనునంతవఱకు వ్యాకృతింబట్టి సాధింపవలనుపడుచుండుట చేతను, 'అంటే' అనుదానిలోని 'టే' మీఁది యేనిశబ్దపు నేశ్వరమునకు హ్రస్వము సాధింప నవకాశము లేకుండుటచేతను, నెడుటనున్న వానినిగూర్చియే గాక సామాన్యముగ నెల్ల వానివిషయమును నిది తేల్చవలసి ప్రయుక్తమగుచుండుటచేతను లాక్షణికు లాచిక్కులలోఁ బడక ప్రత్యయమనిరి. కన్న:—(కు + అన్న) అని సాధింప నగుగాన దీనిని ప్రత్యయమనరైరి." అని సామాన్యవృత్తికి వీనివిషయముననైన లాక్షణికాశయము తోఁచెడి.

కంటెవర్ణకంబు నిర్ధారణపంచమి కగు. ౧౩.

ఎచ్చట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబు కలిగియుండునచటం బంచమియగు-ఆ పంచమికిం గంటె వర్ణకంబగునని యర్థము. జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు. మానహానికంటె మరణము మేలు.

టీ. నిర్ధారణమన నిశ్చయము. వేఱుచేయుట. నిర్ధారణము జాతిగుణక్రియల కగును. వేర్వేఱుజాతులలో నొకజాతికిఁ గాని వేర్వేఱుగుణములలో నొకగుణమునకుఁ గాని వేర్వేఱు వ్యాపారములలో నొకవ్యాపారమునకుఁగాని నిర్ధారణము చేయవలసి వచ్చినపు డట్టినిర్ధారణమున కవధిభూతమగుదానిని బోధించువదముమీఁదఁ గంటె వర్ణకము గలుగునని భావము. దీనింబట్టి పంచమినిర్ధారణమున నిర్ధారితమగునది స్వజాతిలోఁ గాని స్వగుణములోఁగాని స్వవ్యాపారములోఁ గాని యుండినది గాకుండునని తేలినది. నిర్ధార్యమాణము=నిశ్చయింపబడునది. ఈపంచమినిర్ధారణమున నిశ్చితమగునది జాతిగుణక్రియలచే భేదమునే గలిగియుండునని యీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఇందు నిర్ధార్యము తనజాతిగుణక్రియలకంటె భేదించి యుండునని తాత్పర్యము. 'జానపదులకంటె నాగరులు వివేకులు.' ఇట నాగరులు నిర్ధార్యులు. ఇట్టి నిర్ధారణమున కవధిభూతులు జానపదులుగానఁ దద్వాచకమునకుఁ గంటెవర్ణకము సిద్ధించెనని గ్రహించునది. ఇందు నిర్ధార్యమాణులు నాగరులు జానపదులకంటె భిన్నులు గాన నిర్ధార్యము జాతిచే భేదంబై గలిగియున్నదనుట స్పష్టము. 'జానపదులు వేఱు. 'నాగరులు వేఱు.' అనునంశము తెల్లము. 'మానహానికంటె మరణము మేలు.' ఇట మరణము నిర్ధార్యము. ఇట నిర్ధారణమున కవధి మానహానిగానఁ దద్వాచకము మీఁదఁ గంటెవర్ణక మివిధిచే సిద్ధించెను, మానహాని మరణములు క్రియలు. మానహాని వేఱు. మరణక్రియ వేఱు. కాన నిట నిర్ధార్యమాణమగు మానహానిక్రియ మరణక్రియకంటె

భిన్నము గానఁ గ్రయచే భిన్నమే యనుట స్పష్టము. ఒకేజాతికిని గుణమునకును గ్రయమును సంబంధించినవానిలో నాజాతిగుణక్రియలయందే సామాన్యవిశేషధర్మవివక్షచే నొకదానిని వేఱుచేయుట జరుగునెడల నట్టిచోటుల నవధిభూతమగుదానికి 16 చే లోపలవర్ణక మగుట నరయునది. అవధి యనఁగా హద్దు. మేర. దేనిదృష్టితో వేఱుచేయుట యయ్యెనో యది యని తాత్పర్యము. దీని విస్తృతి 16 సూత్రమున నరయునది.

పట్టివర్ణకంబు హేతువులగుగుణక్రియల కగు. ౧౪.

జ్ఞానముఁబట్టి ముక్తుఁడగు - నీవువచ్చుటంబట్టి ధన్యుఁడ నయితి. ఇచట వలనవర్ణకంబు నగు - జ్ఞానమువలన ముక్తుఁడగు.

టీ. 'పట్టితి తు పంచమీ గుణే హేతౌ' అనునది మూలము. హేతువునాఁ గారణము. హేతువులైన గుణక్రియావాచకములగు శబ్దములమీఁదఁ బట్టివర్ణక మగును. 'జ్ఞానముంబట్టి ముక్తుఁడగును.' ఇట ముక్తుఁడగుటకు హేతువు జ్ఞానము. ఇది గుణము. కాన ముక్తత్వమున హేతువగు జ్ఞానమునుబోధించు జ్ఞానశబ్దమునకుఁ బట్టి ప్రత్యయ మీవిధిచే సిద్ధించెను. 'నీవు వచ్చుటంబట్టి ధన్యుఁడ నయితి' ఇట ధన్యత్వమున వచ్చుట యనువ్యాపారము హేతువుగాన వ్యాపారవాచకమగు వచ్చుట యనుదానికిఁ బట్టిప్రత్యయ మీవిధానముచేఁ గలిగె. పట్టి పరమగునపు డిట్టిచోటులందు వలనవర్ణక మును బ్రయోగదృష్టముగాన జ్ఞానమువలన మొదలగు రూపములును గలుగును. పట్టి పరమగునపుడు నుమాగమవిధానము చేయకపోవుటంబట్టి 'జ్ఞానముంబట్టి-వచ్చుటంబట్టి' అనునట్టిరూపములు బాలవ్యాకరణమునుబట్టి సిద్ధింప కున్నవి. 'అందు పట్టికూర్చి విభిక్తి ఘ' అని యాధర్వణము నుమాగమము విధించెడిఁగాన దాని నిట నెరవు తెచ్చుకొనవలెను. 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' అనునభియక్తోక్తి గలదు గదా ! పట్టుధాతుక్తార్థకము పట్టియన్న నది సకర్తకమగును గాన దానితో నన్వయించునది నువర్ణకాంతమై యుండుటసహజంబ. క్తార్థకము త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయన్నట్లు హేత్వర్థకమగుటయు నైజమే. కాని నువర్ణకాంత ద్వితీయారూపముమీఁదనే, యవ్యవహితపరముగనే, యుండుటంబట్టి పట్టికిఁ బ్రత్యయత్వమును, దానిముందటిది నుగాగమమగుటయును గలిగె ననఁదగును. సూరి నామవాచకములమీఁదనే పట్టివర్ణకమగుటను జూపుటంబట్టి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త "కొన్నియెడల హేతువునం దన్నంతక్రియలమీఁదను బట్టివర్ణకము విభాషనగు" అని నుజ్యంతములమీఁదఁ గూడఁ బట్టివర్ణకమగుటను పలయ్యాదియోగ జముంబోలి నుజ్యంతము భావార్థకమగుటను చెల్పుచు నీసూత్రమును బూరించినాఁడు. 'మందేహులం బ్రసన్నులఁజేయన్ మృదునకుఁబని' అను పాండురంగమాహాత్మ్యాది కః

ప్రయోగములందు నుజ్యంతము భావార్థకమగుట ప్రసిద్ధము. కాన నామవాచకమగు నిదానిపైఁబట్టివర్ణకము పాసఁగుట యుచితమై. జీత్తు పరంబగునపు డుత్పమునకగు నత్వము నాదిగఁగొని యనుటంజేసి నుజ్యంతమున కన్నంతమునువ్యవహారము గుదిరె. ముక్తత్వధన్యత్వములు జ్ఞానాగమన మూలకములగుట జ్ఞానమును వచ్చుటయును హేతువులయ్యెనని గ్రహించునది.

శేషషష్ఠికి యొక్కయు నగు. ౧౫.

ఇచట శేషంబనఁగా సంబంధంబు - రామునియొక్కగుణములు - నాయొక్కమిత్రుఁడు - వానియొక్క తమ్ముఁడు. కువర్ణకంబును గొన్ని యెడల సంబంధంబునం దగు. నాకుం దమ్ముఁడు-మీకు నెచ్చెలి.

టీ. 'యొక్కచ శేషషష్ఠీ' అనునది మూలము. కర్తకరణ సంప్రదానాద్యర్థము లందు ద్విలీనూదులు విధింపఁబడినవి. ఇఁక మిగిలినది సంబంధార్థము. కాన మిగిలిన సంబంధార్థమున యొక్క యనుప్రత్యయము గూడ నగును. యొక్కయు ననుటంజేసి కువర్ణకమును గొన్నియెడల సంబంధార్థమునఁ గలుగవచ్చును. ఒక్కయనునదే సుఖి చ్చారణమూలకమగు యకారము చేర్చునంజేసి యొక్కయై లాక్షణికానుచిత విభాగ మున యొక్కయై ప్రత్యయ మయ్యెనని తోచెడినని ముందె యుక్తము. స్వస్వామి భావము. (నేవ్య నేవకభావము) గుణగుణిభావము మొదలైనవి సంబంధములు. 'రామునియొక్కగుణములు' ఇట రామునకును గుణములకును గుణగుణి భావరూప సంబంధముగలదు. రాముఁడు గుణములు గలవాఁడు. రాముని నాశ్రయించి యున్నవి గుణములు. కాబట్టి గుణములకును రామునకును గల నిత్యసంబంధమును దెల్పునదై యొక్కప్రత్యయము గుణివాచకమునకుఁ గల్గెఁగాన 'రామునియొక్క' యని రూపమేర్పడెనని గ్రహించునది. ఇట్లే 'నాయొక్కమిత్రుఁడు-వానియొక్కతమ్ముఁడు' మొదలగునుదాహరణములందు సంబంధమాత్రమున సంబంధివాచకముమీఁద యొక్క వర్ణకమగుటను గమనించునది. సంబంధార్థమున యొక్కయేగాక కువర్ణకమును రాఁ దగుటంజేసి 'నాకుందమ్ముఁడు; మీకు నెచ్చెలి' యను మున్నగు ప్రయోగములు సురక్షితము లయ్యెడి. దీనినిబట్టి కువర్ణకము కారకవృత్తియందేగాక సంబంధార్థప్రకాశకమగు శేష వృత్తియందును గలుగవచ్చునని తేలుచున్నది.

చింతామణి 'దిస్యాత్సంబధార్థే' అని సంబంధార్థమున దివర్ణమును విధించుట నరయ యొక్కప్రత్యయమున కాంధ్రవాక్యమున నవ్యత్యతయే గలుగునను నాశ యముతో నున్నదనుట స్పష్టము. వాక్యమున యొక్క యగపదదని భావము. సంఖం

ధార్మప్రకాశక మగు యొక్కను నిత్యముగ లోపమునిధించునని ఫలితము. సంబంధార్థ ప్రకాశకమై యొక్కప్రత్యయము పూర్వాపరపదములమేళించునదిగాన సమాసతయవశ్యనిర్ధ మగుటంజేసియు సామాసిక ప్రత్యయలోపవిధానమునంజేసి యొక్కవర్ణకములు వ్రముగాక తీరదు. ఇంక వ్యస్తమున 'అదినాయొక్క-అదిరాజుయొక్క' అనుప్రయోగములను నిర్దులింపఁ జైచింతామణిసూత్ర మారబ్ధమగుటంజేసి వ్యస్తమునను యొక్కవర్ణక మగవడదనియే సిద్ధాంతింపనగును. ఇందుల కనుగుణముగ నాంధ్రవాఙ్మయమున మొన్నటివఱకును యొక్కప్రత్యయమున కదృశ్యతయే చూపట్టును. నవ్వులు మాత్రము 'నాయొక్కవని' యనురీతిని వాక్యవిన్యాసము సేయుచున్నారు. ఇట్టిసితిలో సూరి యొక్కప్రత్యయములోడ వాక్యములఁ జూపుట యాంధ్రవాక్యసహజస్థితికి విరుద్ధమైనవిషయమని యనకతీరదు. కాని విభక్తిలోపము సమాసమున నెట్లును నిత్యముగ నగుంగాన సుబోధకై యిట్లు వాక్యవిన్యాసము చేసెననుట యుచితమని తోచెడిది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త కొంతవఱకు యొక్కప్రత్యయ మాంధ్రవాక్యములఁ గన్నట్టదని గ్రహించినవాడనుటకు "యొక్కను లోపంబు బహుళంబు" అని దీనిని బూరించు సూత్రమును రచించుటంజేసి విశదమయ్యెడిది. సామాసికవిభక్తిలోపకాస్త్రముచే యొక్కపోవుననుతలంపే ప్రాథవ్యాకర్త గల్గియున్నవాడన్నయెడలఁ బ్రైసూత్రము వ్యర్థమగుంగాన సంబంధార్థప్రకాశకమగు యొక్క సంబంధార్థప్రకాశకమగుచు లోపమునందక నిల్చిపోవునను బాలవ్యాకరణపాఠకులకుఁ గలుగు భ్రాంతిని నివారించుటకే యీసూత్ర మాతఁ డారంభించెనని యనక తప్పదు. కాని త్రిలింగలక్షణశేషకర్తయు, "బహుళగ్రహణమునంజేసి ధాతుజవిశేషణ భావార్థకముల ముందటికర్తృపదంబుల యొక్కప్రత్యయమునకు నిత్యముగ లోపముగలుగు" నని బహుళఫలము నభివర్ణించుటంజేసి యాంధ్రవాఙ్మయమున యొక్క కంతటను నదృశ్యత కలుగుటయే ప్రాచీనకవ్యాశయ మనునాశయము పూర్తిగ గ్రహింపలేదనుట స్పష్టము. కాని తానుదాహరించిన పద్య భాగములం దెచటను యొక్కవర్ణకము నిల్చియగవఱుపమిని బద్యవాఙ్మయమున నిత్యముగ యొక్కవర్ణకమునకు లోపమేయగునని తలంచెననుట తెల్లము. గద్యసూత్రముండిన నుండనగునని తలంచెనేమో? భారణాదిగ్రంథములందు గద్యలందును యొక్కయగవడదు. మఱియు సూరి యొక్కప్రత్యయాంతముతో నన్వయించుపద మప్యవహిత పరముగ నుండుననియే యభిప్రాయపడిన ట్లాతని వైయ దాహరణములు విశదవఱుచుచుండుటంబట్టి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త "ధాతుజవిశేషణ భావార్థకపూర్వవ్యవహితావ్యవహితకర్తృపదప్రథమకుఁ దఱచుగ యొక్కవృత్తి యగు" అని సూత్రించి వ్యవహితత్వముతోబాటుగఁ గర్తృపదప్రథమకును యొక్క వృత్తి యగునను విశేషముం గూడ బాల

వ్యాకరణమునకంటె విశేషముగ సూచించి కృతార్థుఁడయ్యెను. ఇట్లే కువర్ణకము తృతీయాదులం దగుటను శేషవృత్తి కగుటను సూరి యాయాసందర్భములందు సూచింపఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త “వృత్తిస్థానికంబగు కువర్ణకం బొక్కొకచో ద్వితీయాదివిభక్తులకు మాటుగాఁ దత్తదర్థంబులం జూపఁబెడి” అని స్ఫూర్తిించి వైబాలవ్యాకరణవిషయమును విపులీకరించి కృతార్థుఁడయ్యెను. ఇంతియగాక “వీపుయందును గాలపరిమితియందును నామంబులకుఁ గువర్ణకమగు” అని శాసించి యితరస్థలములందును గువర్ణకమగుటను దేటపఱచినాఁడు. సూరి యిట్టి యాంతరంగికవిషయములకుఁ బోక రాజమార్గమునే బట్టి యాసందర్భమును నడవెనని గ్రహించునది. తెనుఁగులోని ‘అగు’ అను రూపమునకు ననుమై ద్రావిడమునం దగపడు ‘అకు’ అనునదే తెనుఁగున కువర్ణకమయ్యెననియు నుకారాంతములపై మాత్రమిది ‘ఉక’ అను సంబంధార్థకమును ముందిడికొని యగుననియుఁ దదితరాంతములపై నందలి అకారము పలుకుబడితోఁ బోవుననియు భాషాతత్వవిమర్శ కులయూహ. కువర్ణకము ప్రథమేతరవిభక్తులం దగపడుట చూడ నీయూహ సరసమని తోఁచెడి.

నిర్ధారణషష్ఠికి లోపలవర్ణకంబగు. ౧౬.

జాతి గుణక్రియా సంజ్ఞలచేత సముదాయంబునుండి యేకదేశం బునకుం బృథక్కరణంబు నిర్ధారణం బనంబడు. ఎద్దానివలన నిర్ధారణం బగు నచ్చటిషష్ఠికి లోపలవర్ణకం బగునని యర్థము. మనుష్యులలోపల య్త్రియుండు శూరుండు-గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర-అధ్వగుల లోపలం బొలువాఁడు శీఘ్రగామి - ఛాత్రులలోపల మైత్రుండు సమర్థుండు. ఇట సప్తమియుంగలదు-మనుష్యులయందు య్త్రియుండు శూరుండు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ‘లోపలనిర్ధారణోద్భవా షష్ఠీ’ అనునది మూలము. ఒకానొకజాతి యందలి గుంపునుండి యొకదానిని నొకానొక గుణసమూహమునుండి యొక గుణమును నొకానొక వ్యాపారములగుమినుండి యొక వ్యాపారమును నొకా నొకసంజ్ఞాసమూహమునుండి యొకసంజ్ఞను వేరుచేయుట నిర్ధారణము నాఁబడును. ఈమాత్రముచే నిర్ధారితమగునది నిర్ధారితసముదాయమునకే చెందిన దైయుండును. ఏసమూహమునుండి వేరుచేయఁబడునది యాసమూహమునం దున్నదే యగునో యచో నిర్ధార్యావధివాచకమునకు లోపలవర్ణక మగును. ఏసమూహమునుండి వేరు చేయఁబడునది యాసమూహమునకుఁ జేందినదిగాక వేరుదానికి సంబంధించున దగునో

యచోచ్చి నిర్ధార్యావధివాచకమునకుఁ గంటెవర్ణకముగను. ఇదియె లోపలకంటెవర్ణకములనిర్ధారణముల కయిన భేదము. ఒకజాతికి సంబంధించినవానిలో నొకదానిని నొకగుణమున గల్గినవానిలో నొకదానిని నొకేవ్యాపారము గలవానిలో నొకదానిని నొకేసంజ్ఞను గలగుంపులో నొకదానిని వేఱుచేయవలసి వచ్చినపు డట్లు వేఱుపఱచుట దేనిదృష్టితో జరుగునో యద్దానిం జెప్పవలయు మిఁద లోపలవర్ణక మీవిధి చే సిద్ధించునని తాత్పర్యము. సముదాయము = సమూహము - మొత్తము - గుంపు. ఏక దేశము = ఒకటి (అసమూహమునం దున్నయొకటి) 'మనుష్యులలోపల డ్మత్రియండు శూరుండు' ఇటు మనుష్యజాతినుండి మనుష్యులలో నేకదేశభూతుడగు డ్మత్రియండు వేఱుచేయఁబడుచున్నవాఁడు. అట్లు వేఱుచేయుట మనుష్యావధివధిముగాన మనుష్యశబ్దముమిఁద లోపలవర్ణక మీవిధిచే గలిగెనని యెన్నునది. డ్మత్రియత్వము మనుష్యత్వసామాన్యధర్మమున నేకదేశముగాన మనుష్యత్వసామాన్యధర్మము ననుసరించి డ్మత్రియత్వ విశేషధర్మము వేఱుచేయఁబడెనుట స్పష్టము. ఇది జాతిని వేఱుచేయుట కుదాహరణము. 'గోవులలోపలఁ గపిల బహుక్షీర' ఇచట గోత్వజాతినుండి కపిల గుణవిశిష్ట భేనువు వేఱుచేయఁబడుచున్నది. ఈవేఱుచేయుట గోత్వజాతిమూలకముగాన గోత్వాధారగోశబ్దముమిఁద లోపలవర్ణకము గలిగె. ఇటఁ గపిలగుణవిశిష్టమగుగోవు వేఱుచేయఁబడెనుగాన నిది గుణబృథక్రూరణమున కుదాహరణము. కపిలయు గోత్వజాతిలో నేకదేశమనుట స్పష్టము. 'అధ్వగులలోపలఁ బాణువాఁడు శీఘ్రగామి' ఇచట దారిఁబోవువారలలోఁ బరుగెత్తువాఁడు వేఱు చేయఁబడుచున్నాఁడు. పాణుగెత్తుట వ్యాపారము. (క్రియ) ఇచటఁ బాణువానిని వేఱుచేయుట యధ్వగదృష్టితో నైనదిగాన నధ్వగపదముమిఁద లోపలవర్ణకము సిద్ధించెను. అధ్వగజాతినుండి పాణుగెత్తుక్రియగలవానిని వేఱుచేయుట జరిగెఁగాన నిది క్రియను వేఱుచేయుట కుదాహరణము. దారినడచువారిలోఁ బాణువాఁడును నొకఁడగుట తెల్లము గదా! 'ఛాత్రులలోపల మైత్రుండు సమర్థుండు.' ఇటు శిష్యులగుంపునుండి మైత్రుఁడనుపేరుగల యొకఁడు వేఱుచేయఁబడుచున్నవాఁడు. ఈవేఱుచేయుట కవధిభూతులు ఛాత్రులుగాన ఛాత్రవాచక ఛాత్రశబ్దముమిఁద లోపలవర్ణకము సిద్ధించెను. మైత్రుఁడనునది సంజ్ఞగాననిది సంజ్ఞాబృథక్రూరణమున కుదాహరణము. మైత్రుఁడును ఛాత్రులలోనివాఁడే యగుట స్పష్టము. ఇట్లు మనుష్యత్వాదివిశిష్టధర్మములనుండి తదేకదేశములగు డ్మత్రియత్వాదులను విశేషధర్మములను వేఱుపఱచుటయు విశిష్టధర్మ వాచకములకు లోపలవర్ణకమగుటయు సంతటను గమనించునది. 13 సూత్రమున విశిష్టమునుండి విశేషమునకు బృథక్రూరణంబు తోఁపమింజేసి యట్టిచోటులందు నిర్ధార్యమునకుఁ గంటెవర్ణక మేయగునని తెలియవలయును. లోపలవర్ణకమగుస్థలములందు

సప్తమియు నుండనోపునుగాన 'మనుష్యులందు త్కత్త్రియుఁడు శూరుఁ' డిత్యాదిరూపము గను వాక్యములు గలుగనగును. నిర్ధార్యము లాజాలి గుణక్రియాసంజ్ఞలందలివేగాన నవధివాచకములకు సప్తమియగుట యవిరుద్ధంబు. ఈనందర్భమున సిద్ధాంతకామునిని గల యుదాహరణముల నెల్ల మక్కిమక్కిగా నాంధ్రీకరించిన సూరి 'నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః' అను సుదాహరణమును మాత్ర మట్లు చేయక మనుష్యులలోపల త్కత్త్రి యుఁడు శూరుఁడు' అని క్రొత్తదానిని సృజించుటంజేసి యీతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషి యగుట స్పష్టమని యందు. అందుల వారనునట్టి ప్రాచీనరూపములందువలెనే లోపు శబ్దముపై 'ఉల' చేరి పలుకుబడిలో నుకార ముకారమై వికృతినంది; ప్రత్యయత్వము నందిన శబ్దమిదియని తోచెడి.

అధికరణంబునకు సప్తమి యగు. ౧౭.

అధికరణంబు నా నాధారంబు. ఔపశ్లేషికంబు వైషయికం బభి వ్యాచకం బని యాధారంబు త్రివిధంబు. ఘటమందు జలమున్నది - మోక్షమం దిచ్చగలదు-అన్నింటియం దీశ్వరుండు గలండు.

టీ. అధికరణమన నాధారము. ఆధారమన నెద్దానికైన నుండుట కర్తవ్యమగునది. ఔపశ్లేషికము:—శ్లేషమనఁగా సంబంధము- (అలింగనము) ఉపకు సమీపమర్థము. ఉప శ్లేషము=సమీపసంబంధము. ఉపశ్లేషకృతమే=సామీప్యసంబంధముచే నైనదే యాప శ్లేషికము నాఁబడును. దగ్గఱ కూడిక గల్గియున్నదని భావము. వైషయికము:—విషయ ములనఁ బదార్థములు. పదార్థములందుండునవి విషయాలు. కాన విషయాలు విషయము లందు విషయతాసంబంధమున నుండుట సహజము. విషయసంబంధము గలది వైష యికము నాఁబడును. అభివ్యాపకము=వ్యాపించియుండుటకుఁ దావైనది. ఒకపస్తువునకు పదార్థమెల్ల నాధారమగునెడల నట్టియాధారము నభివ్యాపకమందు. 'ఘటమందు జల మున్నది.' కుండయందు నీరు కుండనంటియున్నది. నీరట్లు కుండను బట్టుకొని యుండుటకుఁ గుండ యాధారముగాన ఘట మాపశ్లేషికాధారము నాఁబడుటయుఁ దద్వాచకమునకు సప్తమియు సిద్ధించెను. మోక్షమం దిచ్చ గలదు. ఇచ్చ విషయము. విషయమైన యిచ్చ విషయతా సంబంధమున మోక్షమున నిల్చియున్నదిగాన మోక్షము వైషయికాధార మగుటయుఁ దద్వాచకము సప్తమిసీవిధిచేఁ జొందుటయుఁ గలిగెను. 'అన్నింటియందీశ్వ రుఁడుగలఁడు. ఎల్లవానియందును నీశ్వరుఁడు నిల్చియుండుటంజేసి యీశ్వరసర్వవ్యాపిత్వ మునకెల్ల యవియు నాధారములగుటయు నెల్లపస్తువులు నభివ్యాపకాధారము లగుటయు స్పష్టము. కాన సర్వపదార్థవాచకమగు నన్నిశబ్దముమీఁద సప్తమి సిద్ధించెను. ఇం దుద్ధా

హరణము లందువర్జకమునుగూర్చియే యాయఁబడినను యోగ్యతగల్గినచో నవర్జకమును నాధారమునఁ గలుగనగుననియు 'ఘటమున జలమున్నది' అను మొదలగు నవర్జకముతోడి ప్రయోగములను సాధువులే యనియుఁ దలంచునది. (చూ 18 సూ.) జౌపణ్ణేశికాధారమున నాధేయము నాధారమునంతను నుపశ్లేషించి యుండనక్కఱలేదనియు ఘటమున నల్పజలమున్నను ఘటమునకగు నౌపణ్ణేశికాధారతకు భంగము లేదనియు గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినచోటు లూహ్యములు. తొల్లి 'అందు' అనునది యధికరణార్థకస్వతంత్రశబ్దమై యుండెడిదనుటకు "అదౌరమునందుఁ జొచ్చిరి; పరుణభనేశ్వరులం దిట్టినభఁ జూచి యెఱుంగను." అను నన్నయప్రయోగములే ప్రమాణములు.

ఉకారాంత జడంబునకు నవర్జకం బగు. ౧౮.

ఘటంబున జలంబున్నది - దేవదత్తునకు మోక్షమున నిచ్చగలదు.

టీ. ఆధార ముకారాంతజడవాచకమయ్యేనేని దానికి సప్తమిని నవర్జకమును గలుగునని తాత్పర్యము. నవర్జక ముకారాంతజడవాచకమునకు సప్తమ్యేకవచనమున సిద్ధించుననుట కిది సూచకము. ఉకారాంత మువర్ణము మూలముననేని సహజముగ నేని యైనది గావచ్చును. 'ఘటము- మోక్షము' అనునవి మువర్ణముచే నుదంతము లైనవియు జడవాచకము లైనవియుఁ గావున వీనికి సప్తమిని నవర్జకము సిద్ధించెను. చెట్టున- పట్టున మొదలగునవి సహజోకారాంతముల కుదాహరణములు. జడము లనఁగా నచేతనములని ముందె నిరూపితము. (చూ 17 తత్ప్రమవ.) జడమునకు- ఆధారమునకు- మొదలగు స్థలములందు 'జడవాచకమునకు- ఆధారవాచకమునకు' అని లక్షణచే నర్థమును గమనించుచు నాయాప్రత్యయములను గూర్చునది. ఉదంతములపై 'నందు' అను రూపము నందియున్న, నందనుదానినుండి, యందును పేఱుచేయఁగా, నరూపమునందిన ప్రత్యయమిది యని తోచెడి. 'కేహించి దుదంతానాం నేతివిభక్తై' అను మూలము నుండి యుద్ధరించిన యర్థమే యీసూత్రరూపమును ధరించెననుట స్పష్టము.

విశేష్యంబునకుంబోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తి

వచనంబులగు. ౧౯

నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు - దేవకీపుత్రు హరిని నుతింతు నెపుడు - శుభవిధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు - భువన వంద్యును రుక్తిణిఁ బొగడుచుండు.

టీ. విశేష్యమన నామవాచకము. విశేష్యమున కేరితినాయావిధులచే నాయా లింగవిభక్తివచనములు మూఁడును సిద్ధించు నట్లే యాయావిశేష్యముల విశేషణములకును

నావిధులచేతనే యాయా లింగవిభక్తివచనములు గలుగును. క్రియాన్వయమును బుట్టించు నది లేక క్రియతో నన్వయించునది కారకమని ముందె నిరూపితము. విశేష్య మేరీ తిని గారకమును బొంది క్రియాన్వయమునందునో యారీతి నె విశేష్యవిశేషణమును విభక్తినంది క్రియతో నన్వయించునని యాసూత్రమున కభిప్రాయమును గ్రహించునది. విశేష్య మే లింగవిభక్తివచనములు గలదగునో విశేషణమును నాలింగవిభక్తివచనములే గలదగునని భావము. నామవాచకమునకే తత్ప్రమప్రకరణమున లింగవిభక్తివచనాదులు విహితములు, విశేషణములు విశేష్యమునందలి విశేషమును జెప్పనవగుట నామవాచకము లన నవకాశము లేమి లింగవిభక్తివచనములు వానికి సిద్ధింపవను నపోహమును నిర్మూలించ నీసూత్ర మారబ్ధమయ్యెనని యెన్నునది. 'నందతనయఁడు కృష్ణుండు నాకు నిక్కుః—ఇందు కృష్ణుండను విశేష్యమునకు విశేషణమైన నందతనయశబ్దమునకుఁ గృష్ణ శబ్దమునకు వలెనే పులింగమును బ్రథమయు నేకవచనమును నయ్యెను. కృష్ణునియందలి నందతనయత్వమునువిశేషమును విశదీకరించునదిగాన నందతనయశబ్దము విశేషణమగుట స్పష్టము. 'దేవకీపుత్రు, హరిని నుతింతు నెపుడు.' ఇచట హరియందలి దేవకీపుత్రత్వమును విశేషమునుబోధించు దేవకీపుత్ర శబ్దము విశేషణమగుట స్పష్టమగుటంజేసి విశేష్యమునకు వలెనే దానికిఁ బుంత్వమును ద్వితీయయు నేకత్వమును గలిగెననియెన్నునది. 'శుభ విధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు' ఇట రామకృష్ణులందలి శుభవిధాయితను దెల్పునట్టి శుభవిధాయువిశేషణమునకు విశేష్యమునకువలెనే పులింగమును ద్వితీయయు బహువచనమును నీవిధిచే సిద్ధించెను. 'భువనపంద్యును రుక్మిణిఁ బొగడుచుండు' ఇచట రుక్మిణియందలి భువనపంద్యుత్వమును విశేషమును బోధించు భువనపంద్యయనువిశేషణమునకుఁ దద్విశేష్యమునకు వలెనే స్త్రీలింగమును ద్వితీయయు నేకవచనమును గలిగెనని గ్రహించునది. ఇట్లే విశేష్యము ననుసరించి తద్విశేషణములకుఁ దల్లింగవిభక్తివచనములగుట యూహ్యము. ఇందు విశేషణమున కవ్యవహితపరముననె విశేష్యముం గూర్చి చూపఁ బడినను సంపర్కయోగ్యపదములచే విశేషణవిశేష్యములు వేర్పడుటయఁ గొండొకచోఁ గన్పట్టెడి. అర్థసూక్తి కంఠరాయమునుగూర్చుని వ్యవధానముండిన నుండవచ్చును గాని సంస్కృతమునందు వలె నిచ్చవచ్చినన్నిపదములను విశేషణవిశేష్యములకు నడుమఁ గూర్చుట మాత్ర మాంధ్రవాక్యవధ్ధతికి సహజముగాదు. తెలుఁగున లింగమే లేమిని నందును దెనుఁగువిశేషణములు సామాన్యముగ నవిభక్తికములే యగుటను నీసూత్రము సంస్కృతసమవిశేషణములకే చెందినదనియు సంస్కృతమార్గముంబట్టి గల్గినదనియు స్పష్టపడుచున్నది.

స్త్రీసమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్ణకాంతవిశేషణంబులయు బహువచనంబున కేకవచనంబు బహుళంబుగానగు. ౨౦.

మాటలు పెక్కేల-మాటలు పెక్కులేల-కులిశ ధారల్కుంతితంబు బయ్యె - కులిశ ధారల్కుంతంబు లయ్యె - ఇష్టమగు పదార్థములు - ఇష్టములగు పదార్థములు.

టీ. 'ఏకత్వం భేదకగతబహువచనానాం చ దృశ్యతే ఏకృతౌ' అనునదిమూలము. స్త్రీసమమనఁగాఁ బ్రథమైకవచనలోపమునందిన యాచ్ఛికశబ్దమని ముందె యుక్తము. విశేషణమున విశేష్యమందున్న విశేషమును దెలుపునది. విశేష్యమనఁగ విశేషించి చెప్పఁ బడినదనఁగాఁ బ్రధానముగఁ జేర్చొన్నది. కర్తృదికము. విశేషముగలవస్తువాచకశబ్దమని ఫలితము. ఏకవచనబహువచనములలో నుండఁదగు స్త్రీసమములకే యిందు గ్రహణము. సాధారణముగ మువర్ణ కాంతసంస్కృతసమములే మువర్ణ కాంత విశేషణగ్రాహ్యములగుట నుదాహృతులు దెల్పెడి. స్త్రీసమములగు విశేషణములబహువచనమునకును మువర్ణ కాంత ములగు విశేషణములబహువచనమునకును నేకవచనము ఏకల్పముగ నగును. 'మాటలు పెక్కేల':—ఇటఁ బూర్వసూత్రముచే మాటలనుదానికి విశేషణమైన 'పెక్కు' అను స్త్రీ సమశబ్దమునకుఁ బెక్కులనిరూపము ప్రాప్తించుచుండ నీవిధిచే నేకవచనమును సిద్ధించుటం జేసి పెక్కేల యని రూపమేర్పడెను. 'పెక్కు' అనునది ప్రథమైకవచనలోపమును నిత్య ముగనందిన తెలుఁగుశబ్దమగుట నిది స్త్రీసమమగుట స్పష్టము. కాన నీయుదాహృతి స్త్రీ సమవిశేషణబహువచనమున కేకవచనమగుట కీయఁబడెనని గ్రహించునది. ఏకత్వము గలుగనిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనము గలుగ 'మాటలు పెక్కులేల' యను రూప మేర్పడును. 'కులిశ ధారల్కుంతంబయ్యె':—కులిశ ధారలను బహువచనాంత స్త్రీలింగశబ్దమునకు విశేషణమైన కుంతితశబ్దమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే స్త్రీలింగమును బ్రథమయు బహువచనమును రావలసియుండఁ దత్సమము రిరి చే ఏకల్పముగఁ గ్లిబత్వ మద్దానికి సిద్ధించుటంజేసి మువర్ణ కాంతవిశేషణమును నయ్యెఁ గాన నాపక్షమున దీనిచే నేకవచనమును గలిగి పైప్రయోగ మేర్పడెనని యెఱుంగునది. ఏకవచనము రాని పక్షమునఁ బూర్వవిధిచే బహువచనమును దత్సమము రిరి చే వైన గ్లిబత్వమునం జేసి మువర్ణ కాంతమై 'కులిశ ధార ల్కుంతంబు లయ్యె' అని యుండును. తత్సమము రిరి చేఁ గ్లిబత్వము రానిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే విశేష్యలింగవిభక్తివచనములే గలుగ 'కులిశ ధారల్కుంతంబయ్యె' అనియు నుండఁదగును. ఇది లక్షణసిద్ధ మువర్ణ కాంతవిశేషణ బహువచనమున కేకవచన మగుట కుదాహరణము. 'ఇష్టమగుపదార్థములు':—పదార్థము

లనుదానికి విశేషణమైన యిష్టశబ్దమునకుఁ బూర్వసూత్రముచేఁ దల్లింగవిభక్తివచనములే గలుగవలసి యున్నదిగాని యది మువర్ణకాంతవిశేషణ మగుటంజేసి దాని బహువచనము నకు మాత్ర మేకవచన మీవిధిచే సిద్ధింపఁ బ్రయోగము గలిగెనని గ్రహించునది. ఏకవచనము గలుగనిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే బహువచనమే సిద్ధింప నిష్టములగు పదార్థములని కారక మేర్పడును. మువర్ణకాంతశబ్దముల బహువచనరూపములందు ముగాగమ మువర్ణ మేగాని మువర్ణక ముండుట పొసఁగమింజేసి సూత్రస్థమగు మువర్ణక పదమునకు మువర్ణ కార్హముల కనిగాని తత్సమము 41 సూత్రవివరణములంబట్టి మువర్ణకము ముగాగమమున కుపలక్షణముగ నెంచి ముగాగమాంతముల కనిగాని యర్థమును గ్రహించుట యావశ్యకము. ఇది సహజ మువర్ణకాంతబహువచనమున కేకవచన మగుట కుదాహరణము. సామాన్యముగ నిట్టిస్థలములందు 10 చే విశేషణములకు విశేష్యముల లింగవిభక్తివచనములే గలుగుటను బీదపఁ దత్సమమునందలి యాయావిధులచే నాయాప్రత్యయాదులు సిద్ధించుటను స్మరించుకొనవలయును.

ఇందలి యుదాహరణములంబట్టి యప్రాణివాచకముల స్త్రీసమమువర్ణకాంత విశేషణములకే యేకవచన మగుంగాని ప్రాణివాచకముల యట్టివిశేషణములకు గాదని విశదమగుచున్నది. మూలము వికృతియందె యీవిధి యనుచున్నదిగాని విశేషణవిశేష్యములస్వరూప మిట్టిదని వివరింపదయ్యెను. 'క్వచిదేకత్వమిష్టం స్యాదప్రాణిస్త్రీవిశేషణే' సిద్ధమ్నంత స్త్రీసమయోస్తన్విశేష్యకయోరపి' అని యధర్వణుండు ప్రాణివాచకముల స్త్రీసమమువర్ణకాంతములకే యీవిధి యని వివరించెనుగాని సంస్కృతసమవిశేషణపరముగను నీవిధిని భావించినట్లు 'స్త్రీవిశేషణే' యనుపదము సూచించుచుండుటంజేసి మూలస్థమగు వికృతిపదము నీతఁడు సంస్కృతసమాసమపరముగ నెంచె ననవలసియున్నది. బాలసరస్వతి "యింపైచజవరాండు-నీకీర్తులువిఖ్యాతమాయె-విపైవనకన్నుల" అని యుదాహరించి మూలమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుటంజేసి సంస్కృతసమాసమపరముగ నే వికృతిపదము నెంచెనుట సుష్టపడెడిగాని యధర్వణునివలెఁ గేవల మప్రాణివాచకవిశేషణపరముగ నీవిధిని భావింపలేదని మొదటి యుదాహరణము తెలిపెడి. సర్వలక్షణసారకవిసంశయ విచ్ఛేదములు సంస్కృతసమాసము జడవాచకవిశేషణముల బహువచనమునకే యేకవచన మగుననుచున్నవి. మూలస్థమగు వికృతిపదము సంస్కృతసమతదితరబోధకముగా నాంధ్ర శబ్దచింతామణి యొంచెనుట కాధారము లుండుటచేతను, 'భేదకగతబహువచనా నామ్' అను బహువచనమునంజేసి యోగ్యత గలచో వివిధవిశేషణములబహువచనముల కేకవచనముం గూర్పవచ్చునని యొంచెనుట కవకాశముండుటచేతను, గావలయు సూరి యప్రాణివాచక విశేషణములకని విశేషించి యనక సామాన్యముగ స్త్రీసమ మువర్ణ

కాంతవిశేషణములకని యని సంస్కృతసమాసమవిశేషణవరముగ నీవిధిని గల్పించెను. ప్రాణివిశేషణముల కేకవచనమగుట చూపమి నీవిధి యప్రాణివిశేషణములకే యని యనుమానింపదగుంగాని స్త్రీ సమమువర్ణ కాంతములను సామాన్యోక్తిజేసి ప్రాణివిశేషణములకును నీవిధి గలుగ నవకాశముండుటచే బాలసరస్వతి సాధించిన 'ఇంద్రమేనజపరాండు' అను మొదలైనవియు బాలవ్యాకరణసప్తతములే గావచ్చును. కాని మహద్వాచకేతర స్త్రీ సమాచ్ఛికవిశేషణములకే యేకత్వము గలుగుట ప్రసిద్ధమగుట విశేషణవిశేష్యములరూపమును నిరూపించుట యావశ్యకమని తోచెడిది.

స్త్రీ సమసంజ్ఞ సంస్కృతసమేతరములకే యని యాచ్ఛికము 2 చే విధితము. అమహద్భూతృణబోధకసర్వనామములలోఁ బెక్కుశబ్దమునకే యేకవచనము పోసఁగి యుండుట సర్వనామప్రకరణమునుబట్టి తెల్లము. సాధారణముగ నాచ్ఛికవిశేషణము లవిభక్తికములగుట ప్రసిద్ధము. ఆచ్ఛిక స్త్రీ సమవిశేషణములను దాదృశసర్వనామములను విశేష్యమునకు ముందున్నచో సమాసతయే భాసించుట సహజము. మఱియు నాచ్ఛిక స్త్రీ సమముల విశేష్యవిశేషణము లుభయము లగుట నైజముగాన విశేష్యమునకు ముందున్నపుడే వానివిశేషణత గోచరించెడిది. తెనుఁగున మువర్ణ కాంతములకుఁ గాని స్త్రీ సమములకుఁగాని యగుధాతురూపములంగూర్చి విశేష్యములకుముందు ప్రయోగించునపుడే వానివిశేషణత స్పష్టపడుట సహజము. కావుననే యగుధాతురూపములజేర్చియే విశేష్యమునకుముందు స్త్రీ సమ మువర్ణ కాంతవిశేషణముల నిల్పుటయు నగుధాతురూపములంగూడి విశేషణము లైనవానికే యేకవచనమగుటయుఁ జూపబట్టెడిది. అందును బ్రథమేతర విభక్తి బహువచనముల నందియున్న విశేష్యములకు సంబంధించిన విశేషణము లగుధాతురూపములఁ గూడియున్నపుడే యేకవచనమును బొందుట గన్పట్టెడిది. అవస్థాభేదమును బట్టి యగుధాతురూపముతోఁ గూడక విశేషణ ముండుటయుఁ గలదు. ప్రాణివిశేషణములలో నాచ్ఛిక స్త్రీ సమములకే యేకవచనమగు ననఁదగును. కానఁ బైవిషయముల గమనించుచుఁ బ్రయోగముల ననుసరించి యథార్థముగ నీవిధిని వర్తింపఁజేసికొనుట యావశ్యకము. నిజమరయ నాచ్ఛికవిశేషణము లవిభక్తికము లగుటంజేసి సామాన్యముగ విశేష్యములకు ముందున్న యవ్యాస కేకత్వమే యగునని చింతామణి శాసింపఁ దరువాలివా రీవిధిని సంస్కృతసమాసమవిశేషణవరముగ భావించుటంజేసి సంస్కృతసమతదితరపరమగుటయు నప్రాణివాచకవిశేషణవరమగుటయు నందును మతభేదములు గలుగుటయుఁ బోసఁగెనని తోచెడిది. సామాన్యముగ నీవిధి వాఙ్మయమునుబట్టి జడవాచకవిశేషణములకు సంబంధించినదనియే సంభావింపనగును. ఇది వ్యస్తవిశేషణవిషయము.

ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొక విభక్తియునగు. ౨౧.

మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. గృహమునుండి యని యర్థము. వాడు వాహనమును దిగెను—వాహనమునుండి యని యర్థము. వారు సుఖమున్నారు—సుఖముతో నని యర్థము. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అనునది మూలము. కొన్నిచోటులందు శాస్త్రముచే నొకవిభక్తి గావలసియండ నద్దానికి బదులుగ మఱియొకవిభక్తి యగుటయుఁ గన్పట్టునని భావము. ఆయా యర్థములను వివక్షించునపుడే యాయాకారకములు గలుగుటయు నవ్యానికి వివక్ష లేకున్న నవి గలుగకపోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఈక్రిందియదాహృతులం దాయా యర్థములు వివక్షితములు గామి నాయావిభక్తులు గలుగలేదనియు నాయా యర్థములే వివక్షితము లగుటండేసి యాయావిభక్తులే గలిగెననియు భావింపనగును. 'వివక్షాతః కారకాణి భవంతి' అనునక్తి ప్రైవిషయమునకుఁ బ్రమాణము. 'మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. ఇచట మైత్రునకైన వియోగమునకు గృహ మవధిగాన 9 చే వలనవర్ణకమును 10-11 చే నితరవిధులను గలుగవలసియున్నవి. కాని వలనకు బదులుగ ద్వితీయ యయ్యెగాన 'గృహమును' అని కారక మేర్పడెను. ఇట్లే వానికిని వాహనమునకును నైవవియోగమునకు వాహనమవధిగానఁ దద్వాచకమునకుఁ బంచమిని వలనవర్ణకాదులు గలుగవలెను. కాని ద్వితీయయే పంచమికి బదులుగ నగుటండేసి 'వాహనము'నని కారకము పొనఁగెను. 11 చే సిద్ధించిన ద్వితీయా సప్తములమీఁది యుండికి లోపము సూరినవృత్తముగామి నీరెండుదాహరణములను పంచమికి ద్వితీయ యగుటకుఁ బాలయ్యెను. ప్రాథవ్యాకర్తృమతమున నివి వలన కాదేశమైన ద్వితీయమీఁదియుండి లోపించుట కుదాహరణముల య్యెడి. చూ. ప్రాథ, కారకము 11. 'వారు సుఖమున్నారు' సుఖముతోఁ గూడియును సహార్థమును వివక్షించిన 9 చే తోడవర్ణకముగాని, హేతుత్వమును బరిగణించిన 4వేఁ జేతవర్ణకముగాని, గావలయుంగాన నద్దానికి బదులుగఁ బ్రథమ గలిగెనని గ్రహించునది. సుఖముతో ననియర్థమని వివరించుటనుబట్టి సూరి యిట సహార్థమునే వివక్షించి దానికిఁ బ్రథమ శాసించెనని యెన్నఁదగు. క్రియావిధేయవిశేషణములమీఁది యగుధాతువున కన్నంతము నకు లోపంబు విభాషనగునను త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రమునందేసి 'సుఖముగన్' అను మొదటిరూపమునందలి 'కన్' అనుభాగము పోఁగా శేషించినదానినిగఁ జెప్ప నొప్పు ననియుఁ దోచెడి. సూరి 'సుఖేన వసతి' అనుమొదలగు సంస్కృతభాషయందలి ప్రయోగముల ననుసరించి దీని నిందుఁ జూనిపెనని యనుమానింపనగును. కావుననే

‘అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛన్యా’ అను మూలసూత్రము స్పష్టముగ సప్తమి యుండ వలసినచోటులఁ బ్రథమము బ్రతిపాదించునదిగ విశ్వసించి త్రిలింగలక్షణకేషకర్త సమన్వయమును జూపుట సార్థకమయ్యెడి. చూ. ప్రాథ. కారక. 20 తుదినున్నవ్రాత. మూలము ‘సర్వవిభక్తిః సంస్కృతతుల్యా’ అని యెల్లవిభక్తులద్యవ్యాకరణమార్గము ననుసరించి యగుటనే సూచించునదిగానఁ దెలుగున నాద్యవ్యాకరణమార్గమునకు భిన్నముగ నగువిభక్తుల నెల్లను సాధింప ‘అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛన్యా’ అనుసూత్రమునుగూడ నిల్పుకొనెను. ‘అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛన్యా’ అనువిధి కుదాహరణములగు వానిలోఁ గొన్నిటిని మార్గాంతరములచేఁ బ్రాథవ్యాకర్త సాధించియుండుటంజేసి మార్గాంతరములచే సాధింపరాని కేషించిన ప్రయోగములే దానికి విషయములుగ నెన్ని నాఁడు. సూరి కేవలము మూలమార్గమునే యనుసరించినవాఁడుగాన నాద్యవ్యాకరణ మార్గమునకు లొంగని తెలుగు కారకముల నెల్ల నాసూత్రమునకే విషయములుగఁ జేసెను. కాన సీసూత్ర మిచ్చునచ్చినరీతి నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తిని గూర్చువచ్చు నని బోధించునదిగాక సంస్కృతసంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగఁ దెనుగునఁ దోచు విభక్తుల సాధించునది యనియే సంభావింపవలెను.

జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగానగు. ౨౨.

రాముండు వాలినొక్కకోలంగూలనేసె-కోలతో నని యర్థము. లంకం గలకలంబు పుట్టె - లంకయందని యర్థము. బాహుళకంబుచే నిక్కార్వం బుదంతంబునకు బహుత్వమందె యగు. అర్జునుండు శత్రు సేనలను బాణంబులను రూపుమాపె—బాణములచే నని యర్థము. మీనంబు జలంబులనుండు-జలంబులందని యర్థము.

టీ. ‘ఇతరత్ర చ ద్వితీయా’ అనునది మూలము గానోపును. జడవాచకములకగు తృతీయాసప్తములకు బహుళముగ ద్వితీయ యగును. జడవాచకములలో నుదంతంబు లగు శబ్దములకు ద్వితీయాతృతీయాసప్తమిబహుళపచనాంతములకే గాని యేకపచనాంత ములకుఁ గాదని గ్రహించునది. అనఁగా నుదంతజడవాచకముల ద్వితీయాబహుళపచన రూపములే తృతీయాసప్తమ్యర్థముల బోధింపఁగలవుగాని వానిద్వితీయైకపచనరూపము లట్లు గాఁజాలవని భావము. ఉదం తేతరజడవాచకముల ద్వితీయైకపచనబహుళపచనములు రెండును దృతీయాసప్తమ్యర్థబోధకములు గావచ్చునని ఫలితము. తృతీయాసప్తములలో నేవచనమునకగుద్వితీయ యావచనమునకు సంబంధించినదే యైయుండునని గ్రహించు నది. తృతీయైకపచనమునకు ద్వితీయయైన ద్వితీయైకపచనమును దృతీయాబహుళపచన

మునకైన ద్వితీయాబహువచనమును నీరీతినే సప్తమ్యైకవచనమున ద్వితీయైకవచనమును బహువచనమున ద్వితీయాబహువచనమునునగునని భావము. 'రాముండు వాలి నొక్క కోలం గూలనేని.' వాలిని గూలనేయఁ గోల ప్రకృష్టోపకరణముగానఁ గోలశబ్దమునకు 4-5లచే 'చేత తోడ'వర్ణకములు గలిగెడి. ఆత్మతీయకు దీనిచే ద్వితీయగలిగిన 'కోలను' అని యగును. ఈవిధి గలుగనివక్షమునఁ గోలచేఁ గోలతోడ నని యుండును. 'లంకం గలంకంబుపుట్టె' కలంకమున కధికరణంబగుట లంకాశబ్దమునకు సప్తమిందువర్ణకము 17 చే సిద్ధింప నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ గలుగ 'లంకను' అని యగును. ద్వితీయ రానివక్షమున లంకాయందని యగును. 'అర్జునుండు శత్రు సేనలను బాణంబులను రూపు మాపె' ఇచట శత్రు సేనల రూపుమాపుటలో ప్రకృష్టోపకారకమైన బాణంబుల బోధించు బాణశబ్దమునకు 4-5 లచే దృతీయ గలుగఁగా నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ సిద్ధింప 'బాణంబులను' అని యయ్యెను. 'బాణము' ఆనునది యుదంతజడ వాచక మగుట ద్వితీయ యిట్టిశబ్దములకు బహువచనాంతములకే గాని యేకవచనాంతములకు బహుళగ్రహణమునజేసి సిద్ధింపదు గాన 'అర్జునుండు శత్రు సేనలను, బాణంబును రూపుమాపె'నని ప్రయోగము చేయరాదని భావము. ఇట్లే 'మీనంబు జలంబుల నుండు' అనునపుడు మీనముల కధికరణమైన జలంబులను దానికి 17చే సప్తమి సిద్ధింప నద్దాని కీవిధిచే ద్వితీయ రా 'జలంబులను' అని యయ్యెననియు 'జలంబు' అను నది యుదంతజడవాచకమగుట నిందలి బహుళపదముశక్తింజేసి బహుత్వమందె ద్వితీయ సిద్ధింపజేడిగాన 'జలంబులను' అనియే యుండును గాని మీనంబులు జలంబును నుండునని యుండదని గ్రహించునది. ఉదంతజడములకుఁ దృతీయాసప్తములం దేకత్వమున ద్వితీయ సిద్ధింపమికి దృతీయయందుఁ గర్తార్థకముతోఁబాటుగఁ గరణార్థకమును గర్తార్థకమైనట్లు గోచరించుటయు, సప్తమియందుఁ గర్తార్థకముతోఁబాటుగ నధికరణార్థకమును గర్తార్థకముగఁ దోచుటయుఁ గారణములని తలంపనగును. త్రిలింగలక్షణశేష కర్త 'కొన్నియెడల నజడంబుత్వతీయాసప్తములకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపజేడి' నని నూత్రించి 'స్తనచక్రవాకములకొ; ఓంటెలఁ బెఱికి రాఁగ-మునుజాలవిప్రుండు' అని యుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. స్తనములందుఁ జక్రవాకత్వ మారోపిత మగుటంజేసి చక్రవాకనిష్ఠమగు నజడత్వమున కిటుఁ బ్రసక్తి యంతగ లేమి స్తన ధర్మము ననుసరించి చక్రవాకములనుగూడ జడములుగఁ దలంపనగుంగాన నిది యంతగ నీవిధికుదాహరణము గాఁజాలదేమోయని తోచెడి. 'పెఱికి-రాఁగ' అనుక్రియల కొంటెలు కర్తలైనట్లు స్పష్టపడుచున్నదిగాన నిట నొంటె లనునది సప్తమ్యర్థకద్వితీయ గాక ప్రథమాబహువచనాంతమని యనివలెనుగాన నిదియు నీవిధికి సరియైన యుదాహృతి

గాఁజాలదనియే తోచెడిది. శబ్దరత్నాకరమున నొంటెలనునది కర్తృర్థకముగ నే యదా హృతమయ్యెను. (చూడు. శ. ర. పెఱుకుశబ్దము 516 పుట.) ఇక మిగిలినది మనుజుల విప్రుండనునదే. ప్రాథవ్యాకర్త, కారకము సూత్రముక్రింద, నొకానొకచో నేక వచనంబున నుకారంబుమీది ద్వితీయయందు దృతీయావిభక్త్యర్థకమయ్యెడినని 'ఇతరత్రచ ద్వితీయా' అను మూలసూత్రము నాధారముగఁగొని యందుతజడ ద్వితీయా బహు వచన రూపమేగాని యేకవచనరూపము తృతీయార్థకము గాఁజాలదను పైసూరియుక్తిని నిగూఢముగ నవరించుచు దాఁజెప్పినదాని కనుకూలించుగతిని బ్రసంగించుట నరయఁ దగు. నిజమరయఁజేసి యాశబ్దముమీదనున్నపుడే యట్టియర్థము గోచరించుటను, మూలసూత్రమది తృతీయకు ద్వితీయ విధించునదేయని స్పష్టపఱుపనవశాశము లేకుండుటను, ప్రాథవ్యాకర్తపై ప్రసంగము తనసిద్ధాంతమును సరిపెట్టికొనుటకై నదేగాని సహజ మైనది గాదని సంభావించఁదగును.

ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు. ౨౩.

రాముఁ డొక్కబాణంబున వాలింగూలనెసె - బాణముచే నని యర్థము.

టీ. హ్రస్వోకారాంతమైన జడవాచకశబ్దమునకుఁ దృతీయైకవచనమున నవర్ణక మగును. పూర్వసూత్రముచే నుదంతజడమునకు బహుత్వమందె తృతీయకు ద్వితీయ విధింపఁబడినది. ఏకత్వమునఁ దృతీయయందుదంతజడమునకు ద్వితీయ సిద్ధింపమి నీవిధిచే నవర్ణకము గలిగెడిఁ గాన 'రాముఁ డొక్కబాణంబున వాలిం గూలనెసె' అనుచో నుదంతజడవాచకమైన బాణశబ్దమునకుఁ బూర్వసూత్రముచే ద్వితీయ గలుగక యీ విధిచే దృతీయకు నవర్ణకమే గలిగి బాణంబున ననుప్రయోగ మేర్పడెనని గ్రహించు నది. నవర్ణకము రానివక్షమునఁ గరణార్థకమగు దీనికి 4-5 లచే జేతతోడ వర్ణకము లగుటను స్మరించునది. ఒక్కొక్కచో నుదంతంబగునజడంబు తృతీయకును నవర్ణకము చూపఁబడినని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'వినుఁగున కేనుఁగు వైచుచు' అని యుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. 'కేహించిదుదంతానాం నేతి విభక్తానునో లుక్స్యాత్' అను మూలసూత్రముచే సప్తమి నేకత్వమున నుదంతములకు సూచితమగు నవర్ణకమే 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అను విధిచే దృతీయైకవచన మునను నగునను నహోబలవతియాశయముంబట్టి 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అనునదే దీనికి, మూలమనవలెను.

జడంబు ద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు. ౨౪.

వాడు పూవులు దెచ్చె - వాడు పూవులను దెచ్చె. ఆకె సొమ్ములు దాల్చె-ఆకె సొమ్ములను దాల్చె. వాడిల్లువెడలె-వాడింటిని వెడలె. బాహుళకముచే దృతీయాసప్తములకు విధించినద్వితీయకుం బ్రథమరాదు.

టీ. 'తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యాత్' అనునది మూలము గానోపును. జడవాచకముల ద్వితీయకు ప్రథమ బహుళముగ నగును. 'వాడు పూవులు దెచ్చె' ఇచటఁ బూవులను గర్తార్థకమునకు జడవాచకమునకైన ద్వితీయకుం బ్రథమ యీవిధిచే గలుగ 'పూవులు' అని కారక మేర్పడెను. ఇట్లే సొమ్ములను కర్తార్థకమున కైన ద్వితీయకుం బ్రథమ గలుగ 'సొమ్ములు' అనురూప మేర్పడెనని గ్రహించునది. 'వాడిల్లు వెడలెను' వానికిని యింటికిని నైన వియోగము గృహోపధికముగానఁ దద్వాచకమగు నిల్లు శబ్దమునకు 9 చే వలనపర్థకమును 10 చే నుండియు 11 చే ద్వితీయాసప్తములను గలుగ 'ఇంటినుండి-ఇంటియందుండి' అనుప్రయోగము లేర్పడుననియు, నిందు 21 చే ఇంటినుండి యనుదానికైన యింటినను, ద్వితీయ కీవిధిచే బ్రథమ గలుగ 'ఇల్లు వెడలెను' అను ప్రయోగము సిద్ధించెననియు నెఱుంగునది. కాని యీపక్షముననుండియుఁ బోయిన దనవలెను. దీని నిదియుండి లోపింప మిగిలిన ద్వితీయకుం బ్రథమగల్గిన రూపమునటయే నరసమని తోచెడిది. ప్రాథవ్యాకర్తృమతమున నిదియుండి లోపింప మిగిలినద్వితీయకుం బ్రథమయగుట కుదాహరణమగును. ద్వితీయకును సామాన్యోక్తింజేసి జడవాచకముల ద్వితీయైకత్వబహుత్వముల రెంటును బ్రథమ యగునని భావించునది. ఇందు బహుళ పదమును గూర్చుటంజేసి 22 చే దృతీయాసప్తములకు విధించిన ద్వితీయకు మాత్ర మీవిధిచే బ్రథమ గలుగదని గ్రహింపవలెను. 'రాముడు శత్రు సేనలను బాణంబులు రూపుమాపె, వారి నొక్కొక్కొక్క కూలచేసె' అనుమొదలగు ప్రయోగములు గలుగవని తాత్పర్యము. ఈవిధిచే బ్రథమ యట్టివానికి సిద్ధించినవానికరణాద్యర్థకత చెడుంగాన నట్లు 22 చే సిద్ధించిన ద్వితీయకుం బ్రథమ గలుగదని నిర్వచించెనని సంభావించునది. మొత్తముమీఁద నరయ నీవిధి కర్తార్థక జడవాచకముల కైన ద్వితీయకు సంబంధించినదని సామాన్యముగ సంభావించవగును. ఈవిధి బహుళ మగుటచేతఁ బక్షమున ద్వితీయయు నుండనగును. 'కొన్నియెడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ గానంబడియెడి నని ప్రాథవ్యాకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. మఱియు 'ఒక్కొక్కచో జడంబు సప్తమికిం బ్రథమయగునని దీనిని సవరించుటను గమనించునది.

దీనఁ దృతీయాసప్తములకుఁ గల్గిన ద్వితీయలలో సప్తమికిఁ గల్గిన ద్వితీయ ప్రథమాంతమై సప్తమ్యర్థకము గావచ్చుననుట తెల్లము.

కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమ యగు. ౨౫.

వాఁడు నిన్నవచ్చె - వీఁడు నేఁడువోయె - మాపు నిలుపుము -
తేపు పొమ్ము-వారు శ్రోశము నడచిరి-వీరామడ వోయిరి.

టీ. కాలవాచకములకును సభ్యవాచకములకుఁ దఱచుగఁ బ్రథమ యగును. అధ్వమన మార్గము. 'వాఁడు నిన్న వచ్చె' ఇచటి నిన్నటివినమందను సప్తమికిఁ బ్రథమ యీవిధిచే నయ్యెగాన నిన్న యను ప్రయోగ మేర్పడెను. ఇట్లే తరువాతి యుదాహరణములలో నిన్నశబ్దమునకువలెనే కాలవాచకములై సప్తమ్యంతములైన వాని కీవిధిచేఁ బ్రథమ సిద్ధించుటచే నేఁడు-మాపు తేవపు ప్రయోగములు సిద్ధించెనని యెఱుంగునది. ఇట్లే మార్గవాచకములైన శ్రోశశబ్దము సప్తమికిని, ఆమడశబ్దము సప్తమికిని, బ్రథమ యీసూత్రముచే నగుటచే 'శ్రోశము-ఆమడ' అనుప్రయోగములు సాధువులయ్యెనని యెఱుంగునది. ఆయావాక్యములందు నిరూపితములైన వ్యాపారము లాయాసమయము లందును నాయాయధ్వమనందును నైనవిగాన నాయాకాలవాచకములును సభ్యవాచకములును సప్తమ్యంతములయ్యెనని గ్రహించుచు వాని కీవిధిచేఁ బ్రథమ గలిగెనని యెంచునది. ప్రాయోగహణమునంజేసి యీవిధి సాధారణముగ నిత్యమని సంభావించుదగును. 'కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగే' అనుదాని ననుసరించి యీసూత్రము గలిగెనని యనుమానింపనగును. ప్రాయిక మనుటంజేసి క్వాచిత్కముగ 'నిన్న మధ్యాహ్నమున వచ్చె' నేఁటి ప్రాతఃకాలమునం దేగె' అనుమున్నగునవియు సాధువులయ్యెడి. కాల పరిమితీయందు నామములకు కువర్ణకమగునని ప్రాథవ్యాకర్త 'అఱునెలలకు' అను మొదలగు నుదాహృతుల నిచ్చియుండుటను గమనించునది.

సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు
ప్రయోగింపంబడు దానిద్వితీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా
నగు. ౨౬.

అన్ని గుఱ్ఱములకు - అన్నింటికిగుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములన్నింటికి-
గుఱ్ఱముల కన్నింటికి - సాహిణులుమువ్వరు. రెండు గుఱ్ఱములకు - రెం-
డింటికి గుఱ్ఱములకు - గుఱ్ఱములు రెండింటికి - గుఱ్ఱములకు రెండింటికి-
సాహిణులు నలుగురు. లక్షగుఱ్ఱములకు-లక్షకుగుఱ్ఱములకు-గుఱ్ఱములు
లక్షకు-గుఱ్ఱములకులక్షకు-గవృతులులక్ష. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'సర్వనామవిశేష్యములలోను సంఖ్యావాచకవిశేష్యములలోను నేదానికీ బూర్వప్రయోగమగునో యద్దానికి బహుళముగ బ్రథమ యగును. విశేష్యమునుబట్టి విశేషణ మేవిభక్తిని జెందవలసియున్నను, సర్థసందర్భము ననుసరించి విశేష్య మేవిభక్తిని జెందవలసియున్నను, మొట్టమొదట విశేషణవిశేష్యములలో నేది ప్రయోగింపఁబడు నద్దానికీ బ్రథమయే సిద్ధించుననియుఁ దరువాలిదానికి యథార్థమగు విభక్తియగు ననియుఁ దాత్పర్యము. 'అన్నిగుఱ్ఱములకు' ఇందన్నియను సర్వనామము ముందు ప్రయోగింపఁబడెనుగాన విశేష్యమునుబట్టి దానికిఁ గలిగిన వృత్తికే బ్రథమ యీవిధిచే సిద్ధించెనని గ్రహించునది. ఈవిధి బహుళముగ నగునదగుటఁ బ్రథమ రానిపక్షమున 19 చే 'అన్నింటికి గుఱ్ఱములకు' అని యగును. అన్నిత్యాదు లాపవిభక్తికములగుటచే ద్వితీయాద్యైకవచనములు పరములగునపు డమహత్వమున టింటులగునను నాచ్చికపరి చే్చదమునందలి వ్రాతను విశేష్యము ననుసరించి విశేషణమునకు ద్వితీయాదివిభక్తులు చేర్చు నపుడు స్థగించుకొనునది. 'గుఱ్ఱములన్నింటికి' ఇందు గుఱ్ఱములను విశేష్యము ముందుఁ బ్రయుక్తముగాన దానివృత్తికే బ్రథమ యయ్యె. ఈవిధిచే బ్రథమ గలుగకున్న 19 చే 'గుఱ్ఱములకన్నింటికి' అని యుండును. 'రెండుగుఱ్ఱములకు' ఇందు రెండను సంఖ్యా వాచకము ముందు ప్రయోగింపఁబడెగాన దానివృత్తికే బ్రథమ యయ్యె. ప్రథమ రానిపక్షమున 19 చే 'రెండింటికి గుఱ్ఱములకు' అని యుండును. రెండుమొదలైనవి యాపవిభక్తికము లగుటంజేసి ద్వితీయాదివిభక్తులు పరమగునపు డమహత్వమున టింటు లగునను నాచ్చికపరిచే్చదమునందలి వివరణమును, నమహత్సంఖ్యావాచకములకు విశేష్య మునుబట్టి విశేషణమునకు 19 చే ద్వితీయాదివిభక్తులను గూర్చునపుడు స్థగించినావలెను. 'గుఱ్ఱములు రెండింటికి' ఇచట గుఱ్ఱములను విశేష్యము ముందు ప్రయుక్తమయ్యెగాన దానివృత్తికే బ్రథమయయ్యె. ప్రథమరానిపక్షమున 'గుఱ్ఱములకు రెండింటికి' అని 19 చే నగును. ఇట్లే 'లక్షగుఱ్ఱములకు' అనునదాహరణమునఁ దొలుతఁ బ్రయోగింపఁబడిన దానికి బ్రథమ యగుటను బ్రథమ రానిపక్షమున వృత్తి 19 చే నగుటను నూహించి కొనునది. తొలుతఁ బ్రయుక్తమైనదానికి బ్రథమ గల్గునెడలఁ దరువాలిదాని కర్తా మగు విభక్తి యగునని గ్రహించునది. ఈయదాహరణములెల్ల వృత్తికే బ్రథమ యగు టనే సూచించుచున్నను విశేష్యము ద్వితీయాద్యంతమై యున్నపుడు నీవిధి గలుగ వచ్చును. ఇందులకు 'దానిద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమయగు' అను విధానమే నిదర్శనము. ఇందమహద్విశేష్యములకును, వానిసర్వనామసంఖ్యాభిధానములకును బ్రథమ యగుట యే సూచింపఁబడినను నీవిధి ప్రాకృప్తవిశేష్యములకెల్లను వానిసర్వనామసంఖ్యాభిధానములకెల్లను గావచ్చునని గ్రహించవలెను. 'మనుజులందఱ కిది తగు-అందఱకు మను

జులకు. మూపురు పురుషులకు-పురుషులు మూపురకు. ఇద్దఱు స్త్రీలకు-స్త్రీల కిద్దఱకు' అను ప్రయోగములును దీనికి గుఱియయ్యెడి. సంఖ్యాభిధానమన సంఖ్యకుఁ బేరైనది. సంఖ్యావాచకమని తాత్పర్యము. సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేషములయందు:—తుదివిశేష్యశబ్దమునకు సర్వనామసంఖ్యాభిధానపదములతో 'రెండింటితో' ను నన్వయము కాన 'సర్వనామము దాని విశేష్యము, సంఖ్యావాచకము దానివిశేష్యము' అని యర్థము సిద్ధించెడి. 'సర్వనామతద్విశేష్యములు, సంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యములు' అని రెండుజంటలని తాత్పర్యము ఫలించు. సర్వనామసంఖ్యావాచకములు సహజముగ విశేషణములు గాన వానివిశేష్యములనె నని యెన్నునది. 20 వలెనే యీవిధియు వ్యస్తముననె యని యెఱుంగునది. 1. 'సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై సమస్తమగుచో విశేష్య ముత్తరపదమును నేకపచనాంతమును నగును. 2. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణ మేకాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై వ్యస్తమగుచో విశేష్యము పూర్వపదమును బహువచనాంతంబును నగును. 3. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై మహద్విశేష్యకమై సమస్తమగుచో విశేష్య ముత్తరపదమును నేకపచనాంతమును నగును. 4. సంఖ్యాప్రయుక్త విశేషణము తదంతాంతంబై మహద్విశేష్యకమై వ్యస్తమగుచో విశేష్యము పూర్వపదమును బహువచనాంతమును నగు. 5. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై సమస్తమగుచో విశేష్యము ముత్తరపదమును నేకపచనాంతమును నగును. 6. సంఖ్యాప్రయుక్తవిశేషణము తదంతాంతంబై యమహద్విశేష్యకమై వ్యస్తమగుచో విశేష్యము పూర్వపదంబును బహువచనాంతంబును నగు.' అనునాఱుసూత్రముల నేకసూత్రము గావించియు 'అయ్యది యేకాంతము మహద్విశేష్యకము సమస్తముగాదు. వ్యస్తంబగుచో బహువచనాంతంబయగు' అని సూత్రించియు సూరి యీసందర్భమును ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త సవరించుట సరయునది. ద్విలియోదులకుఁ బ్రథమయగుట తరువాతి సూత్రమునకంటె నిందలి వైలక్షణ్యవనియు నందును ముందున్న దానికె యగుటయనియు గ్రహించునది.

ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠీకిం బ్రథమ విభాషనగు. 21.

సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు జోహారువానచ్చెద - సుగుణాభిరామునకు రామునకు జోహారువానచ్చెద.

టీ. 'షష్ఠీవిశేషణానాం ప్రథమా స్యాత్' అనునది మూలము. షష్ఠ్యంతవిశేష్యములకు విశేషణములైన పదముల షష్ఠీవిభక్తికిఁ బ్రథమ వికల్పముగ నగును. విశేష్యము షష్ఠ్యంత మైయున్నను దద్విశేషణము ప్రథమాంతమై యుండ నగునని భావము. ప్రథమ రానిషణ్మున 19 చే షష్ఠీయే గలుగునని గ్రహించునది. విశేష్య మేవచన

మును గల్గియుండునో దానివిశేషణమును బ్రథమయగునపుడును నావచనమునే గల్గి యుండును. 'సుగుణాభిరాముఁడు రామునకు' ఇచట రామునకునను వష్టివిశేష్యమునకు విశేషణమైన సుగుణాభిరామ పదమునకు 19 చే వష్టియయ్యెననియు నావష్టికి దీనిచే బ్రథమ యయ్యెననియు నెఱుంగునది. ప్రథమ రానిపక్షమున 19 చే వష్టియే యగుగాన 'సుగుణాభిరామునకు రామునకు' అని యుండును. సూరి వ్యవస్థంతవ్యస్తవిశేషణమునకే ప్రథమ యగునని తలంచినటుల నాతఁ డిచ్చిన వైయదాహరణము విశదపఱచుచున్నదిగానఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'యొక్కొకచోసమాసాంతర్గతవిశేష్యంబుల కగువిశేషణంబుల వష్టికిని బ్రథమ చూపట్టెడి'నని సూత్రించి సమాసమునందలి వ్యవస్థంత విశేష్యమునకు సంబంధించిన వ్యస్తవిశేషణమునకును నీప్రథమగావచ్చునని 'పార్థివ ప్రాగ్రసరుండు ధర్మ సుతుపస్సు' అను మొదలగు నుదాహరణములఁ జూపి సూరి యీ సందర్భమును బూరించినాఁడు. మఱియుఁ 'గ్రియాన్వయంబున రెండుపదంబులకు స్వస్వామిసంబంధము గలచో సంబంధిపదంబు (స్వామివాచకమునకు)వష్టికి ద్వితీయ యగు'నని సూత్రించి 'నన్నునతఁడు చెట్టవట్టినన్' అను మొదలగువాని నుదాహరించి 'నాయొక్క చెట్ట' అను మొదలగు నర్థములందు స్వస్వామిత్వము నినుసరించి స్వామివాచకమునకు ద్వితీయ యగుటను విశదపఱచి యీసందర్భమును బూరించినాఁడు. ఇది 'యితరత్ర చ ద్వితీయ' యనుమూలము నాధారముగఁ గొని యైన యిందలి 22 సూత్రమునకును బూరకగ్రంథము గావచ్చును. ఇంతియగాక కొన్నియొడల విశేషణంబు ద్వితీయాదులకును బ్రథమచూపట్టెడి నని సూత్రించి 'అహీనబలసారఘనుల్ మధుకైటభాదిదైత్యపతులనెల్ల' అను మొదలగునవి యుదాహరించి 'వష్టివిశేషణానామ్' అనుమూల సూత్రమునందలి బహువచనమునకు సారస్యమును గూడ వివరించినాఁడు. 'వష్టివిశేషణానామ్' అనువిధి వష్టివిశేషణములకుఁ బ్రథమ విధించున దగుటంజేసి వష్టివిశేషణముల వివిధత్వమును నిరూపించి వానివానికెల్లను బ్రథమ ప్రయోగసిద్ధమని చూపి యాబహువచనమునకు సారస్యము చూపిన నది మూలాశయమని విశ్వసించునగునుగాని విశేషణంబు ద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ యగుటకు 'వష్టివిశేషణానామ్' అనుబహువచనమును బ్రమాణముగఁ జెప్పట మాత్ర మంతగ మూలాశయ మైనట్లు తోచకున్నది. మూలము 'వ్యస్తవష్టివిశేషణములు. సమాసాంతర్గతవష్టివిశేష్యములవిశేషణములు. ఆగుధాతురూపములతోఁ గూడిన వష్టివిశేషణములు' అని వష్టివిశేషణములు త్రివిధములగుటను గమనించి వానివానికెల్లను బ్రథమను విధింప 'వష్టివిశేషణానామ్' అను బహువచనమును నిల్పెననియుం దరువాలివారు విశేష్యములకంటె భిన్నముగ విశేషణములకుఁ బ్రథమయగుచోటుల నెల్ల 'విశేషణానామ్' అనుబహువచనము న్నూతనగాఁ

గాని సాధువులుగాఁ జేసిరనియుఁ దత్వము విశదమయ్యెడి. కాన సమాసాంతర్గతవిశేష్యంబుల వృద్ధివిశేషణములకును బ్రథమ 'వృద్ధివిశేషణానామ్' అను బహువచనమునఁజేసి యే సిద్ధించునని విశ్వసించునగుననిగాని విశేషణంబుల ద్వివీర్యాదులకుఁ బ్రథమ మాత్రము దానిచేఁ గలుగదని తలంపనగును. మఱియు నిందులకు నన్నయభారతమున నట్టిప్రయోగములు లేమియే గారణమనవచ్చును.

ఇందలి యుదాహరణములను బట్టి మహద్వాచకముల వ్యవ్యంజవిశేషణములకే ప్రథమ యగునని తోఁపవచ్చును గాని వ్యవ్యంజవిశేషణములలో నేదానికైనను బ్రథమ గలుగుట ప్రచురప్రయోగసిద్ధముగానఁ బ్రయోగసరణికిని నర్థసూచికిని భంగము గలుగనిగతి నేకత్వబహుత్వముల రెంటును నెల్ల వృద్ధివిశేషణములకుఁ బ్రథమగూర్చు వచ్చునని గ్రహించునది. కాని యొకానొకచో ననుటచే నీవిధి సార్వత్రికము గాదని యెఱుంగనగు. పూర్వ - పూర్వమాత్రములయు వానిక్రింది ప్రయోగములయు నుత్తరమాత్ర లక్ష్యములయుసరణి, ననుసరించి తెనుఁగున సంస్కృతమునందువలె విశేషణవిశేష్యములు నియతలింగవిభక్తిపచనము లైయుండుట గానరాదనియు సంస్కృతము ననుసరించి లక్షణకర్తలచెప్పిన కారకములు తెనుఁగునకు సాధారణముగ సరిపడునవిగావనియుఁ జెల్లమయ్యె. సమాసము 1 టవ మాత్రము దానివిపరణమును ననుసరించి వేర్వేరుగా నున్నపదార్థములు గలిసి యొక యఖండపదార్థముగ భాసించుట లేక వేర్వేరుపదార్థములను బోధించుపదములు మొత్తమై యొకపదార్థమునే తెల్పుట సమాసలక్షణమని విశదమగుటచే దారముల్లఁ గలిసి వస్త్రముగా నేర్పడినపిదప నావస్త్రమునందలి యొక దారముతో వెలుపలనున్న వేటొక దారమునకును, వెండ్రుకల్లఁ గూడి జడగానైనపిదప నాజడయందలి యొక వెండ్రుకతో వెలినున్న వేటొక వెండ్రుకకును, బూవుల్లఁ గలిసి దండగానైనపిదప నాదండయందలి యొకపూవుతో వెలుపలనున్న వేటొక పూవునకును నిటుకల్లఁగూడి గోడగానైనపిదప నాగోడయందలి యొకయిటుకతో వెలినున్న వేటొకయిటుకకును సంబంధమును గూర్చు నవకాశములేని యట్లఖండపదార్థముగ భాసించిన దానిలో నొకపదార్థమును విడదీసి వెలినున్న మఱియొకపదార్థముతో దానికి సంబంధమును గూర్చుటగాని యఖండపదార్థబోధకములగు పదములలో నుండి యొకపదార్థమును బోధించునొకపదమును విడదీసి వేటొకపదార్థమును జెప్పెడు వేటొకపదముతో దాని కన్వయసంబంధమును సమకూర్చుటగాని దుష్కరమని స్పష్టపడెడి గాన సమాసాంతర్గతవృద్ధివిశేష్యములకు వ్యస్తముగ విశేషణముల నిడుట నంగీకరించు నీసందర్భ మేకదేశాన్వయదోషదూషితమని సంస్కృతలక్షణములమార్గము ననుసరించి యనవలసియున్నది. అఖండపదార్థములో నెట్లేని యొకపదార్థమునకు వెలినున్న

వేటొకపదార్థముతో సంబంధము కష్టపడి గట్టినను నది సమాజమైనట్లైతే యెనవేసినట్లు స్వప్తముగఁ దోచుచు నఖండపదార్థమునకు వికారమునే గూర్చురీతిని సమానైకదేశమునకుఁ గట్టిన విశేషణమన్వయసంబంధమును సమానైకదేశముతోఁ గనఁజాలమిని వక్తవ్యాకర్థస్ఫురణమునకు భంగమును గలిగించెడిఁగాన నిట్టిదానిని దోషముగా సంస్కృత లాక్షణికు లెన్నియందురని తోచెడి. సంస్కృతమున విశేష్యవిశేషణములకు విభక్తి వ్యత్యాసమే గలగదన పక్షీవిశేషణములమాట వేఱుగఁజెప్పవలె! సమాసాంతర్గతపక్షీ విశేష్యమునకు వ్యస్తవిశేషణమే గలగదనఁ దద్విశేషణమునకు బ్రథమ యసంభవమని వ్రాయవలె! తెనుఁగున పక్షీతత్పురుషాంతర్గత లుప్తవ్యంతరపూర్వపదమునకే యిట్లు వ్యస్త విశేషణము నిడుట గన్పట్టునుగాని యెఱుకర సమాసములందలి యేయేకదేశమునకు వ్యస్తవిశేషణమును వేయుట ప్రసిద్ధమైగానరాదు. అందును గేవలసంస్కృతసమములకుఁ గాని సంస్కృతసమాచ్ఛికములకుఁ గాని సాధ్యసమాసము (ఆంధ్రవిభక్తి చిహ్నితములైన పిదప నగుసమాసము) సంభవించినపుడే యందలి లుప్తవ్యంతరపూర్వపదమునకు వ్యస్తవిశేషణము నిడుపద్ధతి చూపటైడిఁ గాని సిద్ధపక్షీసమాసమునందలి (కేవలము సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధమైన పక్షీతత్పురుషమునందలి) ప్యంతరమున కిట్లు వ్యస్తవిశేషము నిడుపద్ధతి గానరాదు. సమాసమున విభక్తిలోపశాస్త్రము ననుసరించి యాయావిభక్తులు లోపించిన వానివానియాయాయర్థముల స్ఫూర్తి పూర్ణముగాఁ బోవుననియును యొక్కప్రత్యయము వ్యస్తమునను సమాసమునను నిత్యముగఁ లోపించెడిది గాన నది విభక్తిలోపశాస్త్రముచేఁ దొలఁగినను దత్సంబంధార్థద్యోతకత్వమునకు నాశము సమాసమునను గలగదనియును నెంచుటచేఁగావలయుఁ జెలుఁగుకవులు యొక్క లోపించినపదములకు వ్యస్తవిశేషణమును వ్యస్తవిశేష్యమునకువలెనే నిలుపుట యదుష్టమని యనుకొనుటయు లాక్షణికు లిహ్యార్థమును సూత్రించి యదుష్టముగాఁ జేయుటయుఁ గుదిచెనని తోచెడి. 'సంస్కృతలాక్షణికులు' కి మోదనం శాలీనామ్ సత్త్వాధకమాపణీయా నామ్; అనువాక్యములలో సమాసగతములుగాని 'శాలీనామ్; ఆపణీయానామ్;' అనుపద్యంతములకు సమానైకదేశములగు 'కిమ్; సత్తు;' అనుపదములతోడ నన్వయము నంగీకరించు మార్గము నాధారముగఁ గొని గావలయుఁ జెరుగుకవులు సమాసగత ప్యంతరమునకును నితరవ్యస్తవిశేషణముతోడ నన్వయము నంగీకరించి యాయేకదేశాన్వయమార్గము నభివృద్ధినిొందించిరిని తోచెడి. సంస్కృతమునను లాక్షణికులయందా హరణములే యట్టివి చూపటైడిఁ గాని ప్రసిద్ధములైనకవిప్రయోగములు మాత్రము బహుళముగఁ దోచుటను వి. మొత్తముమీఁద నేకదేశాన్వయవిషయమున నాద్యాంధ్ర భాషాపద్ధతులు విభిన్నములని చెప్పక తప్పదు. అభిప్రాయము నెల్లడియైనఁ జాలునని సులభాపేక్షను వ్యవహృతమగు జీవద్భాషలెలుఁగు తీర్చిదిద్దిన వ్యవహారభ్రష్టయగుభాష

సంస్కృతము. కాననట్టియున్ని వానికిసహజంబె. 'ఒక్కొక్కచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తరపదంబొంటితోడను వాని వెక్కిరింతితోడను నన్వయించెడి. కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదములతోఁ దద్విన్నపదముల కన్వయము చూపట్టెడి. 'ఒకానొకచో గుణవాచక ధాతుజనిశేషణంబు లవయవవిశేష్యపూర్వకములయి యవయవితో సమ సించెడి' అను త్రిలింగలక్షణశేషసూత్రములను బరిక్షించిన నేక దేశాన్వయ మిప్పట్టుననే గాక మఱి కొన్నిచోటులందును దెలుఁగునఁ దోఁచెడిననియు నీవిషయమున సంస్కృతాంధ్రముల శేమాత్రము సంబంధము లేదనియు స్పష్టపడక మానదు. కాని యర్థసూర్తి కేకదేశాన్వయము మిగుల భంగము గలిగించునదిగాన నిట్టిప్రయోగములు కొలదిగనే వాఙ్మయమునఁ దోచుట గలిగెననియు, సాధ్యమగునంతవఱకు బ్రసన్నార్థస్ఫురణకై యత్నించుకవు లీమార్గము నంటకుండ నొత్తిలిపోవుటయే యుచితమనియుఁ దెలుపుట యనుచితము గాఁజాలదని యీవిషయము నింతతో ముగింతు. విశేషణములు సాధారణముగ భవత్యర్థకములతోఁ గూడినపుడు ప్రథమావిభక్తి నందుట సహజముగాన నావిధానము ననుసరించి భవత్యర్థకముతోఁ గూడుకొనకున్నను విశేషణములకుఁ బ్రథమ కాలక్రమమునఁ గల్గెననియుఁ బ్రౌఢవ్యాకరణోదాహరణముల ననుసరించి వృద్ధివిశేష్యముల విశేషణములకే గాక ద్విత్వియాద్యంతవిశేష్యముల విశేషణములకును బ్రథమ సిద్ధించుటను గమనించిన బ్రథమయే యగుట కదియే కారణము గానోపు ననియుఁ దెల్లమయ్యెడి గదా! మూలసూత్రము నిత్యముగఁ దోచుచున్నను జితౌమణి శేషమగునాధర్మణయు 'విభాషనూ సుసంతం స్యాదత్ర వృద్ధివిశేషణమ్' అని యనుటను సూరివిభాషనగునని సూత్రించెనని నమ్మఁదగు.

భవత్యర్థవ్యవహితంబులగు విశేషణంబులకుం బ్రథమ యగు. ౨౮.

అగు మొదలగునవి భవత్యర్థములు విద్యాశాలియగు పురుషుని సకలజనులు సన్మానింతురు. భూతదయాళు రగుమహాత్ములకు శ్రేయంబు గలుగును. అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కర మయిన కేశవార్జున కృత్రిన్.

టీ. 'భావద్యర్థవ్యవధానేతు భేద్యస్య నిఖిలం భవేత్' అనునాధర్మణము మూలమనఁదగు. విశేషణవిశేష్యములకు నడుమనుండి వానిని వేఱువఱుచుచు బ్రధానముగ విశేషణము తుదనంటి విశేషణమునకుఁ దనద్వారముననేగాని సాక్షాత్తుగ విశేష్యముతో నన్వయమును నడ్డుచు నగు ధాత్వర్థకము లుండునపుడు విశేష్య మేవిభక్తి నందియున్నను విశేషణము ప్రథమాంతమే యగునని భావము. విశేష్యమునందు సిద్ధమైయున్నవిశేష

మునే విశేషణము తెలిపెడిగాన సాధారణముగ నుబంత్విశేషణములకుఁడునిని భూతార్థకములు గాఁజాలు నగుధాతురూపములం జేర్చియే ప్రయోగించుట చూపబడి. అగు-
 ఔ-అయిన-విస మొదలగునవియే వైవిషయమునుబట్టి విశేషణములతుదిని జేరు భవత్సర్థములని యననొప్పెడి. 'విద్యాశాలి యగుపురుషుని' ఇచట నగు ననునది భవత్సర్థము. అగు ననుదానిచే వ్యవహిత మగువిశేషణము విద్యాశాలి. పురుషుని ననువిశేష్యము ద్వితీయైకవచనాంతముగానఁ దద్విశేషణ మగునిదియు 19వే ద్వితీయైకవచనాంతము గావలెను కాని యిది భవత్సర్థముచే వేఱుచేయఁబడినవిశేషణముగాన నీవిధిచేఁ బ్రథమ సిద్ధించి విద్యాశాలి యని కారకమేర్పడెను. ఇది విశేషణంబుద్వీయకు భవత్సర్థ వ్యవధానమునఁ బ్రథమ యగుట కుదాహరణము. 'భూతదయాళురగు మహాత్ములకు' ఇచట నగుననుదానిచే వ్యవహితమైన భూతదయాళుశబ్దమునకుఁ బ్రథమ యీవిధిచే నయ్యెఁగాన భూతదయాళుని కారకము సిద్ధించెను. భవత్సర్థవ్యవహితముగాని యపుడు 'విద్యాశాలిని బురుషుని; భూతదయాళురకు మహాత్ములకు; భూతదయాళురు మహాత్ములకు' అనురూపములు గలుగుటను న్నర్పించునది. విశేషణత్వమును విశదపఱచునది భవత్సర్థకము. ప్రథమాంతపూర్వపద విశేషణత్వమునే యిది ప్రకాశిత మొనర్చెడి గాని యితరవిభక్త్యంతములైన విశేషణముల విశేషణత్వమునది యన్వయసంబంధాభావమునఁ దెలుపఁజాలదు. కాన భవత్సర్థవ్యవహితవిశేషణమునకుఁ బ్రథమయే శరణ్యమయ్యె. 'అతిమానుషమత్యద్భుతమతిదుష్కరమయిన కేశవార్జునకృతి' విశేషణములు వరుసగఁ బెక్కులై తోఁచునపుడు ప్రతివిశేషణమును దవిలి భవత్సర్థకముండి విశేషణవిశేష్యముల వేఱుపఱువనక్కఱలేదనియుఁ దుదివిశేషణము భవత్సర్థసహిత మైయున్నచో నెల్లవిశేషణములను భవత్సర్థవ్యవహితములుగనే భావించి ప్రథమ గూర్పవచ్చుననియుఁ దెలుప నీయుదాహరణమును సూరి యిచ్చెనని యెఱుంగునది. ఇచట కేశవార్జునకృతికి ద్వితీయాంతమునకు విశేషణములైన 'అతిమానుష-అత్యద్భుత-అతిదుష్కర' అనుపదములను తుదివిశేషణమునకుఁ దగిలి యున్న యయిన యనుభవత్సర్థమునుబట్టి భవత్సర్థవ్యవహితములుగనే యెంచి వాని ద్వితీయకుఁ బ్రథమ గూర్చెనని గ్రహించునది. ఇది నన్నయ భారతోద్భృతము. (చూ. క. మ. టీ.)

భవత్సర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందు

విశేషణంబుల కయివదంబును బహుళంబుగా

ననుప్రయుక్తంబగు ౨౯.

అతులుఁ డయి యప్రమేయుఁడౌ హరిని గొలుతు,

టీ. విశేషణము లనేకము లగునపుడు విశేష్యమునకు సమీపమున (పూర్వమున) నున్నదానికి భవత్స్వర్థకమును దక్కినవానికి 'అయి' అనుపదమును బహుళముగ వెన్నంటి ప్రయోగింపఁబడును. అనఁగా విశేషణములు పెక్కులై వరుసగఁ బ్రయోగింపఁబడి వానితరువాత విశేష్యము ప్రయుక్త మైయున్నపుడు విశేష్యమునకుఁ బూర్వమున నున్న విశేషణమునకు అగు ఔ మొదలగు భవత్స్వర్థములలో నేదేనియు, భవత్స్వర్థము చేరినవిశేషణములకు ముందున్నవిశేషణములకు అయిపదమును, జేరునని భావము. ఏది చేరినను భవత్స్వర్థప్రవహితములే విశేషణములగుంగాన 22 రి చే బ్రథమ విశేషణముల కగు. 'అతులఁడై యప్రమేయుఁ డాహరిని':—ఇచట హరినను విశేష్యమునకు సమీపమునఁ బూర్వమున నున్న యప్రమేయ విశేషణమునకు భవత్స్వర్థమగు 'ఔ' అనుపదయు దానికి ముందున్నదాని కయిపదంబును నీవిధిచే ననుప్రయుక్తము లయ్యె. పూర్వసూత్రముచే భవత్స్వర్థప్రవధానమున విశేషణములకుఁ బ్రథమ సిద్ధించె. విశేషణత్వమును వెల్లడింప భవత్స్వర్థము లన్వయసరసోపస్థితి ననుసరించి కవులు ప్రయోగించు పద్ధతి వివిధమున సంశయ సూచితము.

అయిపదానుప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుదివిశేషణంబునకేని
విశేషణంబు లన్నింటికేని మీఁద సముచ్చయార్థంబు
విభాషం బ్రయోగింపఁబడు. 30.

ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగుహరినిగొలుతు. ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌహరిని గొలుతు. ఆద్యుఁ డప్రమేయుండగు హరిని గొలుతు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే భవత్స్వర్థకముతోఁ గూడి విశేష్యమునకు ముందున్న విశేషణమునకుఁ బూర్వమున నుండిన విశేషణముల కయిపదము చేరినపక్షమున భవత్స్వర్థకముతోఁ గూడినవిశేషణమున కొక్కదానికిఁ గాని లేక విశేషణము ల్నుండికిఁ గాని సముచ్చయార్థకనువర్ణము చేరునని భావము. పెక్కువిశేషణము లగునెడ సముచ్చయార్థక నువర్ణము చేరుట సహజమే. నువర్ణక మొక్కచో నున్నను సముచ్చయార్థస్ఫురణ కడ్డంకి లేమి నొక్కవిశేషణంబునకేని యనుట పొసఁగెడి. 'ఆద్యుఁడప్రమేయుఁడు నగుహరిని గొలుతు':—ఈవాక్యమున హరిననుదానికి విశేషణములైన 'ఆద్యుఁడు, అప్రమేయుఁడు' అనువానిలొక దుదివిశేషణమగు 'అప్రమేయుఁడు' నుదానికి మాత్రమే యయిపద మనుప్రయుక్తము గాలేదుగాన సముచ్చయార్థకమగునువర్ణమే చేరెను. ఇట్లే 'ఆద్యుఁడు నమేయగుణుఁడు నౌహరిని గొలుతు' ననువాక్యమున భవత్స్వర్థకముతోఁ గూడినదానికిని దానిముందుదానికిని గూడ సముచ్చయార్థక

నువర్ణము మీఁదఁ జేరెను. విశేషణము లన్నింటికి మీఁద సముచ్చయార్థకము చేరుట కిది యుదాహరణము. పూర్వసూత్రముచేనైన అయి పదానుప్రయోగమున సముచ్చయార్థము విశేషణములకుఁ జేరుట యాంధ్రవాక్యపద్ధతికి సహజమైనట్లు తోచదు. ఆద్యుఁడునయి నప్ర మేయుఁడు నై నిత్యుఁడు నాయీశుని ననురీతిని స్థితిార్థకమగుట వాక్యము గలుగదని తోచెడి. ఈవిధి వైకల్పికమగుటంజేసి సముచ్చయార్థమును, బూర్వవిధియు బాహుళిక మగుటంజేసి యయిపదమును, గాకున్న 28 వే బ్రథమ గలుగ 'ఆద్యుఁడప్ర మేయుఁడగుహరి' నని వాక్య మేర్పడెడి. భవత్యర్థ వ్యవహితమగు విశేషణములకె 28-29-30-31 సూత్రములు సంబంధించినవని గ్రహించునది. కాన భవత్యర్థవ్యవహితములు గానివానికి 19 వే విశేష్యలింగవిభక్తివచనము లగుననుట మఱువరాదు.

ధాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబులన్నింటి

కముపదం బనుప్రయుక్తంబగు. 30.

ఆద్యుఁడయి యప్ర మేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని నభినుతింతు ఇచట మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యంబు గలదది ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. విశేషణములను విశేష్యమును వేఱుచేయుచు వానినడుమ ధాతుజవిశేషణమున్నచో విశేషణములెల్ల నయిపదమును బొందెడినని భావము. ధాతుజవిశేషణములనఁగాఁ గ్రియలనుండి పుట్టిన విశేషణములని భావము. ఇవియేడు. చూ. క్రి.య.44-45-46-47 సూత్రములు. 'ఆద్యుఁడయి యప్ర మేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యెసంగెడు దేవుని':—ఇచట నెసంగెడును ధాతుజవిశేషణముచే విశేషణములెల్ల వ్యవహితము లగుచున్నవి గాన నీవిధిచే నెల్లవిశేషణముల కయిపదము చేరెనని గ్రహించునది. అయి-విరూపమును బొందియు విశేషణములమీఁద నుండనగును. విశేష్యమందలి విశేషములను గ్రమముగ స్పష్టపఱుప నీభవత్యర్థ కాంక్షపదానుప్రయోగము విశేషణముల కగునని గ్రహించునది. ఇట్టిసూత్రమునఁ జెప్పినరీతిని గాక కొన్నివిశేషణములు మాత్రమే యయిపదానుప్రయుక్తము లగుటయుఁ గొన్ని యట్లు గాకుండుటయు మొదలగు విశేషములు బ్రయోగములందుఁ దోచెడిననియు, నట్టివిశేషములఁ గవివ్యవహారము ననుసరించి గ్రహింపవలెనుగాని యనంతములగు నవిశేషములను మార్గప్రదర్శన మాత్రపరమగునందుఁ బ్రదర్శింప నవకాశము లేదనియు, 'ఇచట మఱియుం బ్రయోగవైచిత్ర్యముగలదది ప్రయోగంబుల నెఱుంగునదని సూరివ్రాసినవివరణమున కభిప్రాయము.

‘అద్యుడప్రమేయుడఖలసేవ్యుడనై యెసంగెడు దేవదేవుడు విష్ణువు ప్రాచుర్యముగాక; మాధవుండు దుదితసంరంభియై లక్ష్మీయుతుండై పాదచారియై గజేంద్రరక్షణబద్ధకంకణుండై లక్ష్మీసమేతుండై యేతెంచె; అద్యుడప్రమేయుడనునై యఖలజనసేవ్యుడైన హరిని గొల్తు’ అనునిట్టివియు: బైవివరణమునకు గుఱి గానోపును. పరిశీలించ విశేషణముల కెల్ల వానికిఁ దుదినీ విశేష్య మున్నపుడు విశేషణము లయిపదమునందియు భవత్సర్గధాతుజ విశేషణవ్యవహితములు గాతుండుటయు ముందు విశేష్యముండి విశేషణములనంతరమున నున్నపుడు విశేషణము లయిపదముతోఁ గూడియు ధాతుజవిశేషణవ్యవహితములు గాఁజాలమియు సముచ్చయనుపర్ణముతోఁ బాటుగ నయిపదమును సన్నిహితవిశేషణమే యంది తక్కినవి యేదాని నందక లేక యెల్లవిశేషణములును సముచ్చయనుపర్ణమునంది ధాతుజవిశేషణవ్యవధానమునను నొప్పుటయు నను మొదలగు ప్రయోగవైచిత్ర్యములూ పలురకముల నగపడుంగాన వానిని గవిప్రయోగములంబట్టియే యెఱుంగుట యావశ్యక మునుట యనుచితము గాఁజాలదు. అనఁగా నీవిధి ధాతుజవిశేషణవ్యవధానమునను గలుగుట ప్రయోగసిద్ధమని భావము.

భావార్థకాదియోగంబునం గర్తకుం బ్రథమ యగు. 3౨.

రాముండు వచ్చుట - రాముండు రాఁగా లక్ష్మణుండు గాంచె - రాముండు విల్లందినం ద్రిలోకంబు లాకులంబులగు - రాముండు పట్టిన ప్రతిప వారింపం దరంబుగాదు.

టీ. భావార్థకము మొదలగుపదములతోడి యన్వయమునఁ గర్తృపదమగునట్టి దానికిఁ బ్రథమ యగును. భావార్థకాదులకుఁ గర్తయై వానితో నన్వయించెడిదానికిఁ బ్రథమావిభక్తి యగునని యర్థము. ఈవిధి నిత్యము. భావంబనఁగా ధాత్వర్థమనియు ధాత్వర్థమాత్రమున నగు ప్రత్యయములను గూడినవి భావార్థకములనియు గ్రహింప వలెను. తద్దిత 1 సూత్రవివరణము లిచట గ్రాహ్యములు గావు. క్రియ 35 సూత్ర వివరణము లీవిషయమున గ్రాహ్యములు. భావార్థకపదముతరువాతీయాదిపదముచే ధాతువులకు భావంబున నగునితరరూపములును ధాతువుల కాయార్థముల సిద్ధించెడి నసమాపకరూపములును గ్రాహ్యములు. వరుసగఁ గ్రియ 35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-సూత్రములచే సిద్ధించెడి రూపములకుఁ గర్తలగువానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించునని తాత్పర్యము. ట. (పండుట) క. (పండకమునుపు) మి (పండమి) ఇ. (పండి) క. (పండక) ను (పండను) న. (పండినన్) డు. (పండుడున్) ఎడి (పండిడి) ఎడు (పండిడు) వానిలోపము. (పండు) ఉన్న (పండుచున్న) కల (పండగల)

న. (పండిన) ని (పండని). అనునవి భావార్థకములు. ఆదిపదముచే నసమాపకములు నిందు గ్రాహ్యములు. 'రాముఁడు వచ్చుట' ఇచట వచ్చుటనుదానికి రాముఁడు గర్తయైన వాఁడుగానఁ దద్వాచకమునకు దానితోడి యన్వయసంబంధము స్పష్టమగుటఁ బ్రథమ యీవిధిచేనయ్యె. 'రాముఁడు రాఁగా' ఇచట రాఁగానను నుజ్యంతమునకు రాముఁడను నది గర్తయై యన్వయించుటచే దానికిఁ బ్రథమ సిద్ధించె. 'రాముఁడు పట్టిన ప్రతి' ఇచటను బట్టిన యను భూతకాలిక క్రియారూపముచేఁ దెలుపఁబడు వ్యాపారమునకు రాముఁడు కర్తయగుటంజేసి రామపదము దానితో నన్వయించునదనియుఁ బ్రథమ యీవిధిచే సిద్ధించెననియు నెఱుంగునది. వాక్యనిర్దిష్టములైన ప్రధాన సమాపకములకుఁ గర్తలైన వానికెట్లు బ్రథమ కారక 1 సూత్రముచే నుక్తార్థమున సిద్ధించునో యట్లే వాక్యాంతర్గతభావార్థ కాసమాపక్రియలకుఁ గర్తలైనవానికిని బ్రథమ గలుగునని యీసూత్రమునకభిప్రాయము. ఇట్లే యాయాభావార్థకములయు నసమాపకములయు యోగమునఁ గర్తలగువానికిఁ బ్రథమ యగుట నూహించుకొనునది.

ప్రథమాంతంబులగు యుష్మదస్తద్విశేషణంబుల కేకత్వంబున
పు-ను-లును బహుత్వంబున రు-ము-లు సంతాగమంబులు
ప్రాయికంబుగ నగు. 33.

టీ. 'అస్మద్యష్మద్వాచ్యాదేకత్వఇతోనివీ; పరేహం తు ధర్మోత్తమమధ్యమవత్; బహుషు న మధ్యమవత్' అనునది మూలము. తెలుఁగున నీ-నాయనునవి యుష్మదస్తద్బహుములు. (చూ- సర్వనానుప్ర) ప్రథమాంతములైన యుష్మదేకవచనముల విశేషణములకు 'పు' అనునదియు నస్తదేకవచనవిశేషణములకు 'ను' అనునదియు యుష్మద్బహువచనవిశేషములకు 'రు' అనునదియు నస్తద్బహువచనవిశేషణములకు 'ము' అను నదియుఁ దుదిని జేరునని సూత్రార్థము. ప్రథమాంతములగువానికే యీవిధి యనుట మఱువరాదు.

ఈయాగమంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు. 34.

నీవు ధన్యుడవు-నేను ధన్యుడను-మీరు ధన్యులరు-మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది కు-ను-పు-క్రియావిభక్తుల యుత్వంబున కిత్వంబగు ననుసూత్రముచేత వునుల కిత్వంబగు. నీవు సుకృతివి-నేను సుకృతిని - ఆర్తిహారుడ వొనినుఁ గొల్తు నంబుజాక్ష. గర్వ

గరిష్ఠుండగు నన్ను-మీరలు పెద్దలు-ఇత్యాదులు స్రావిక గ్రహణము చేరక్షితంబులయ్యె.

టీ. 'ఉతోచ్చ సర్వేషు' అనునది మూలము. 'పు-ను; రు-ము;' అను పూర్వ సూత్రోక్తములగు నాగమములు పరములగుచుండఁ బూర్వమున నున్న హ్రస్వోకారము హ్రస్వోకారమగు. 'సీవు ధన్యుడవు':—ఇచట సీవను యుష్టచ్ఛబ్దప్రథమైక వచనమునకు విశేషణమైన ధన్యుడను దానికిఁ బూర్వసూత్రముచే వువర్ణమంతాగమముగ నయ్యెననియు సీవిధిచే నావువర్ణము పరముగా 'ధన్యుడు' అను దానియందలి డుబ్బర్లకము నుత్వమున కత్వము గల్గెననియు గ్రహించునది. 'నేను ధన్యుడను' ఇచట నేనను నస్తచ్ఛబ్దప్రథమైక వచనమునకు విశేషణమైన ధన్యుడను దానికిఁ బూర్వసూత్రముచే నువర్ణమును నది పరముగా సీవిధిచే డుబ్బర్లకము నుత్వమున కత్వమును సిద్ధించె. ఇట్లే తక్కిన రెండుదాహరణములందును గ్రమమున మీరను యుష్టచ్ఛబ్ద ప్రథమా బహువచనమునకును మేమను నస్తచ్ఛబ్దప్రథమాబహువచనమునకును విశేషణమైన ధన్యులను దానికి రు-మువర్ణము లంతాగమములుగఁ బూర్వసూత్రముచే నగుటను సీవిధిచే రు-ములకు ముందున్న 'ధన్యులు' అనుదానియందున్న లువర్ణకము నుత్వమున కత్వమగుటను నూహించి ననునది. ప్రథమాంతయుష్టదస్తద్విశేషణములకేగాని యితర విభక్త్యంతయుష్టదస్తద్విశేషణముల కిక్కార్యములు గలుగవని గ్రహించునది. ప్రథమేతర యుష్టదస్తద్విశేషణములకు ముందుచెప్పిన విశేషణములకగు కార్యములే యాయాసూత్రములచే యథాసంభవముగ నగుట నూహించి ననునది. 'సీవు-మీరు-నేను-మేము' అను వాని యాద్యక్షరములు పలుకుబడిగాఁ జాటిపోగా మిగిలినవర్ణములే పూర్వసూత్రములచేత సంతాగమములుగ సిద్ధించినవనియు నుత్వవిశిష్టముల రెండింటిని బలుకుట కష్టముగాన నుచ్చారణసౌకర్యము నపేక్షించి యందు మొదటియుత్వ మత్వ మగుటనే యాసూత్రము స్పష్టపఱచెడిననియుఁ బాఠశాలకుఁ దెల్లంబ. దీనినిబట్టి యాది కాలమునఁ బండితుఁడు నేను మొదలగురీతిచే విశేషణము తరువాతఁ దస్త్విశేష్యము నిడి విశేషణ విశేష్యభావమును దెలిపెడివారనియుఁ గాలక్రమమున నుచ్చారణ సౌకర్యాపేక్షచే దుదిప్రకృతుల యాదిమభాగములు లుప్తములై యచ్చులమార్పు గలుగుట నిట్టిరూపము లేర్పడెననియు నిట్లు ప్రకృతుల యాద్యక్షరములు తెగుటకుఁ బలుకుబడిలో యొత్తిపలుకుఁబడి లేమియు కారణమనియుఁ దత్వజ్ఞులకుఁ దెల్లంబ. ప్రథమేతరవిభక్త్యైకవచనబహువచనములందున్న యుష్టదస్తచ్ఛబ్దముల విశేషణములకు భవ త్యర్థ కాదియోగమునఁ బ్రథమసంభవించె నేని యవి ప్రథమాంతయుష్టదస్తద్విశేషణములు గానో వేడిగాన నపుడును సీవిధిచేతను బూర్వసూత్రముచేతను నగు కార్యములు గలుగు

నని యెఱుంగవలెను. పండితుఁడనగు నన్ను - బుద్ధికుంతులరగు మీకు-పుణ్యాత్ముఁడవగు నీవలన-అదృష్టవంతులమగు మాచే-మొదలగునవియు సాధువులగును. ఇందులకు 'ఆర్తి హరుఁడ వానిను గొల్తు' అను నుదాహరణమే ప్రమాణము. ఇచ్చో 'నిను' అనుద్వితీ యైకవచనాంతయుష్ట చ్ఛబ్దమునకు విశేషణమైన 'ఆర్తిహర' అను పదము 'ఔ' అను భవత్స్వర్థవ్యవధానమునంజేసి ప్రథమాంతమయ్యెననియుఁ బ్రథమైకవచనాంతయుష్ట ద్వితీయణ మగుటచేఁ బూర్వసూత్రముచే వువర్ణమును దీసిచే దానిముందున్న యత్వమున కుత్వమును సిద్ధించెనను విషయము స్పష్టము. ఈయూగము లికారాంతైకవచనములమీఁదనై నచోఁ దత్సమము 26 చే నుదంతములైన యావర్ణము లిదంతములగునని యికారంబుమీది యను సూరి యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'నీవు సుకృతివి-నేను సుకృతిని' అను నుదాహరణములందుఁ బూర్వసూత్రముచే సిద్ధించిన వుసుల యుత్వమునకుఁ దత్సమము 26 చే నిత్వము గలుగుటను గమనించునది. వుసులును రుములును బ్రాయికముగ నగునని సూత్రమునఁ బ్రాయశ్చబ్దమును బ్రయోగించి చెప్పటంజేసి సాధారణముగఁ బ్రథమాంతయుష్ట దస్తద్విశేషణములమీద నాయూగములు గలుగుననియుఁ గ్వాచిత్రముగఁ గొండోకచోఁ గలుగకున్నఁ గలుగకపోవచ్చుననియు నర్థము లభించెడి గాన 'గర్వగరిష్ఠండుగు'నన్ను అను నుదాహరణమున నస్తచ్చబ్దవిశేషణమై భవత్స్వర్థవ్యవధానమునఁ బ్రథమైకవచనాంతమైన గర్వగరిష్ఠండును దానికి నువర్ణము చేరకుండుటయుఁ దధారమగు నత్వకార్యము సంభవింపకుండుటయు; 'మీరలు పెద్దలు' అను నుదాహరణమున 'మీరలు' అను ప్రథమా బహువచనాంతమైన యుష్ట చ్ఛబ్దమునకు విశేషణమగు 'పెద్దలు' అనుదానికి రువర్ణము పూర్వసూత్రముచే రాకుండుటయు నత్వ మీవిధిచేఁ గలుగకుండుటయు; సాధువు లయ్యెనని గర్వగరిష్ఠండుగు నన్ను నను సూరివివరణమున కభిప్రాయమని యెఱుంగునది. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'తచ్చబ్దాంతములగు ధాతుజవిశేషణములమీద నరు చూపట్టదని సూత్రించి మీరేయే గిరులైట్టినారు.' అను మొదలగు ప్రయోగముల నుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించినాడు. సూరి ప్రథమాంత యుష్ట దస్తద్విశేషణముల పరముగనే 33-34 విధుల నెంచెనని యుదాహృతులంబట్టి స్పష్టపడుచుండుటంబట్టియు సూత్రము యుష్ట దస్తద్విశేషణములంబెల్లను వ్యాపించునదగుటంబట్టియు సూరిప్రాయశ్చబ్దమును నిల్పినను ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త యాదారివట్టెనని తెలియవలెను. 'పాండుభూపరునకుఁ గోడలైతి' అను మున్నగు ప్రయోగములు 33 విధికి వ్యతిరేకములైనవి గలవు. కాని యట్టివానిని సూరి 33 నందలి ప్రాయోగహణముచే రక్షించెను. అహోబలాదులు 33 నకు వ్యతిరేకములైనవాని నసాధువులని నిరాకరించిరి. యుష్ట దస్తద్విశేషణము

లేమార్గముచే బ్రథమాంతము లైనను వునురుములంతాగమములగు ననవలసి యున్నదిగాని పవ్యంతయుష్వదస్వద్విశేషణములకు 27 సిద్ధించెడు ప్రథమారూపములకు మాత్ర మీయాగమములు గలుగవని గ్రహించునది. 19-27-28 సూత్రములచే యుష్వదస్వద్విశేషణములు ప్రథమాంతములై గన్పట్టెడి. 27 చే నగు ప్రథమాంతవిశేషణములకు మాత్రమీకార్యము గలుగదని భావము. ఇదంతములమీది యుత్పత్తివిష్టమున నీయాగమవర్ణముల బల్కుట దుష్కరమగుటచే సుచ్చారణసుఖము నపేక్షించి యవి యికారాంతములు పఠకుఁబడిలో నయ్యెనని యెఱుంగునది. మహద్వాచకప్రథమాంత యుష్వదస్వద్విశేషణములకే 33-34 సూత్రములచే నగు నాగమములును నత్వమును నగునని యెఱుంగునది. మహతీవాచక యుష్వదస్వద్ద్యోధకముల కేతత్వమున మీదివిధిచే దానాదేశమును, బహుత్వమునఁ దద్యోధకములు మహద్రూపములనే (వారు) పొంది యుండెడిఁగాన నీవిధిచేతనే వానికి రు-ములును నత్వమును నగునని యెఱుంగునది.

అదిశబ్దంబునకు వునులు పరంబు లగునపుడును సంబో

ధనంబునందును దాన యనునాదేశం బగు. 35.

నీవు చిన్నదానవు-నేను జిన్నదానను-టు చిన్నదాన.

టీ. 33 చే వునులను నందునపుడును సంబోధనమునను నది శబ్దమునకు 'దాన' అనునది యాదేశమగును. మహతీవాచక యుష్వదస్వద్ద్యోధకమై లేక మహతీవాచక యుష్వదస్వత్కర్తృకమై ప్రథమైకవచనమైన యది శబ్దమే యీయాదేశమునందుట కర్హము. మహతీ బహుత్వవాచక యుష్వదస్వద్ద్యోధకము లేక మహతీ బహుత్వవాచక యుష్వదస్వత్కర్తృకము ప్రథమాంత మదిశబ్దము (ఆచ్ఛిక 26 చే) మహత్స్వర నామ మై (వారు) యొప్పెడిఁ గాన నపుడు దానాదేశమునకుఁ బ్రసక్తి లేకుండుటయే గాక 33 చేతనే రుములు గలుగునని గ్రహించునది. ఆమహద్వాచకయుష్వదస్వద్ద్యోధక ప్రథమాంత తచ్ఛబ్ద రూపములకును విపక్షంజేసి యేకత్వమునను సంబుద్ధిని దానాదేశ మును; బహుత్వమున రుములును; నయ్యెడి. (ఓవృక్షమా! నీవు చిన్నదానవు. ఓ వృక్షములారా! మీరు ధ్యులరు) నీవు చిన్నదానవు:—ఇట 'చిన్న+అది' అని యుండ నిందనిశబ్దమునకు 33 చే వువర్ణకమును, నది పరముగా నీవిధిచే 'దాన' అనున దాదేశమును, నై 'చిన్నదానవు' అని రూపమేర్పడె. ప్రథమాంత యుష్వత్కర్తృక మని బోధింప వాక్యమున నీవనునది యుంచి చూపఁబడియెను. ఇట్లే నేను జిన్నదాన నను వాక్యమున 'చిన్న+అది' అని యుండ 33 చే నువర్ణమును నది పరముగా నీ సూత్రముచే దానాదేశమును సిద్ధించి ప్రైరూపమేర్పడెను. నేనని చూపుట యస్య

తక్కువైన కృత్య సూచనార్థము. 'ఓచిన్న + అచి' అని యుండ సంబుద్ధి నీవిధిచే నది శబ్దమునకు దానాదేశము రా 'ఓ చిన్నదానా!' అను రూపమయ్యె. తత్సమము 33 చే వికల్పముగఁ దుదియచ్చు దీర్ఘమగుటను స్మరించికొనునది. అది-పర్ణవ్యత్యయముచే 'దా' అగుటయు ద్వితీయయాద్యేకవచనముల 'దాని' అనురూపముల నందుటయుఁ బ్రసిద్ధము. ఆరూపమే పునులు పరమగునపుడును సంబుద్ధిని బ్రత్యక్షమయ్యెనని యూహింపవగు.

అన్యయుష్టదస్తత్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు 34.

వారును మీరును ధన్యులరు. మీరును మేమును ధన్యులము.

టీ. 'ఒకవాక్యమున నన్యమును నీవును నేనును గర్తలగునపుడు తద్విశేషణములు గాని ముఖ్యముగఁ దత్త్వియలుగాని దేనికి సంబంధించి యుండవలెను? ఏదో యొక్కదానికేగాని కొన్నింటికి సంబంధించినట్లు గాని యన్నింటికి సంబంధించునట్లుగాని యుండుట కవకాశము లేదు గదా?' అనుప్రశ్న పిరి సూత్రమునబట్టి కలుగ నవకాశ ముండుటంజేసి యద్దాని కీసూత్ర ముత్తరముగఁ గల్పించెను. ప్రథమమధ్యమోత్తమపురుషకార్యముల కొక్కచోట సమావేశము గల్గినచోఁ బ్రథమపురుషకార్యమున కంటె మధ్యమపురుషకార్యమును మధ్యమపురుషకార్యమునకంటె నుత్తరపురుషకార్యమును బ్రబలములగుననిసూత్రార్థము. ఏకవాక్యమునందుఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమపురుషంబులకు మూఁటికి సమావేశంబు సంభవించిన నందుత్తమపురుషమునకును, బ్రథమమధ్యమపురుషంబులకు సమావేశము గల్గిన నందు మధ్యమపురుషంబునకును, బ్రథమోత్తమములకు సమావేశమైననం దుత్తమమునకును, మధ్యమోత్తమములకైన నుత్తమమునకును, నొక్క ప్రథమపురుషమునకే యైన నద్దాని కొక్కటికిని, సంబంధించురీతిని విశేషణక్రియలమరియుండవలెనని తాత్పర్యము. ఈసూత్రముచే మధ్యమోత్తమపురుషకార్యముల నంది శేషించిన యాయారూపములే లోపించిన యాప్రథమమధ్యమపురుషరూపములకు సూచకములగునని గ్రహించునది. 'త్యదాదీనాం మిథస్సవోక్తౌ యత్సరం తచ్చివ్యతే' అను సంస్కృతవైయాకరణులసంప్రదాయమును బోలునదిగ దీని భావింపవగును. 'వారును మీరును ధన్యులరు' ఇట ధన్యులైనవారు వారును మీరును నగుటంజేసి వారు మీరనునవి రెండును ధన్యపదాశ్రయములే. కాన ధన్యపదము వారనుదాని ననుసరించి ప్రథమపురుషకార్యము నందవలెనా లేక మీరనుదానింబట్టి మధ్యమపురుషకార్యమును బొందవలెనా యని సందియము గలుగ నీవిధిచే నన్యకార్యమునకన్న యుష్టత్కార్యము ప్రబలమగుట సిద్ధించి దానికనుగుణముగ పిరిచే ధన్యపదమునకంటె

రువర్ణ మంతాగమముగ నగుటయు నది పరముగా కి॥ చే నత్వము గలుగుటయు నై వైకారక మేర్పడెనని యెఱుంగునది. 'మీరును మేమును ధన్యులము' ఇచటఁ బూర్వము వ్రాసినరీతి నే మీరు మేమునురెండుపదములును ధన్యపదాశ్రయములు. ఈవిధిచే యుష్మత్కార్యమునకంటె సస్త్వత్కార్యము ప్రబలమగుటంజేసి యీవాక్యమున ధన్యపదము కిరి చే మువర్ణమును, కి॥ చే నత్వమును బొంది పైయాకృతిని ధరించెనని గ్రహించు నది. మనము గర్తయగునేని మనమనునది వానిని నెదుటివానిని దన్నునుగూడ బోధించు నదిగాన నందు మూఁడుపురుషములయర్థములు నిమిడియున్నట్లు గ్రహించి యీవిధిచే నుత్తమకార్యమునకే ప్రాబల్య మూహించి క్రియ నుత్తమబహుత్వకార్యయుక్తముగఁ జేయవలెనని తోచెడిది. (మనము ధన్యులము) బహుత్వబోధక ప్రత్యయసంఘటనము ప్రథమ మధ్యమోత్తమపురుషసమావేశసూచనార్థము. సూరి యిచ్చిన యుదాహరణము లలో ధన్యపదము విధేయవిశేషణము. సముచ్చయము సహార్థక మగుచోఁ గ్రియ యేక షచనాంతమయ్య నుండఁదగునని త్రిలింగలక్షణకేషకర్త 'ఒకానొకచో సహార్థమున యుష్మదస్త దర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు' అని సూత్రించి సోదాహరణముగ వివరించుట నరయునది. 'విప్రకులండ్ వెల్వడుము వేగమ నీవును నీనిషాదియన్.'

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు తక్క సర్వపదంబులు

క్రమనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపంజను. 32.

పూర్వమిది పరమిది యను నియమ మపేక్షింపక వాక్యమం దెల్లపదంబులు వలచినట్లు ప్రయోగింపందగును- వీనిప్రభృతిశబ్దములు కొన్ని నియమసాపేక్షంబు లయియుండు-గాలి చల్లగా వీచెను-వీచెను జల్లగా గాలి-చల్లగా గాలివీచెను - వీచెను గాలి చల్లగా-గాలి వీచెను జల్లగా-చల్లగా వీచెను గాలి.

ఇది కారకపరిచేదము.

టీ. 'వ్యవహితాశ్చ సర్వే న్యుః' అనునది మూలము గానోపును. కర్తృకర్తృక్రియలతోఁగూడిన యుభండవాక్యమున నేదో యొకపదము తప్పఁ దక్కినపదము తెల్ల నిచ్చవచ్చినరీతి నిది ముం దిదివెనుక యని తలంపక ప్రయోగింపనగును. కర్తృకర్తృక్రియ లన్యయక్రమము ననుసరించి, యేదాని కేది యవ్యవహితపరముగ నుండ

వలెనో, కర్తృకర్తృక్రియావిశేషణము లట్లే కర్తృకర్తృక్రియల కవ్యవహితపూర్వ వర్తులై. యుండవలెనో యను విషయముల గమనింపక యిచ్చవచ్చినరీతిని బదప్రయోగము చేయనగునని భావము. కాని తెనుఁగువాక్యమున సంస్కృతవాక్యమునందువలె నిచ్చవచ్చినరీతిని విశేషణవిశేష్యముల నలిదురముగఁ బ్రయోగించుట గన్పట్టదు. మఱియు కర్తృకర్తృద్యర్థోపస్థితికి దూరముగానిరీతినే క్రమమనపేక్షించి పదప్రయోగమొనర్చుట తెలుఁగు వాక్యమునఁ గన్పట్టడిఁగాని యెందని కర్తృకర్తృద్యర్థకములను, వాక్యమున నుంచితిమి గదా యని పదప్రయోగముచేయుట మాత్రము చూపట్టదు. సంస్కృతభాషావాసనావాసితులై తెలుఁగువారు తోచినరీతిని బదములఁ బ్రయోగింపరాదని తెల్పుటకుఁ గావలయు నధర్వణుఁడు 'వ్యవధానం చ సాధు స్యాత్ప్రకృతార్థప్రకాశకమ్' అని ప్రకృతార్థప్రకాశనమునకు భంగమును గలిగింపని వ్యవధానమే కర్తృకర్తృక్రియాదుల కుండవలెనుగాని మఱియొకరీతి నుండరాదని వల్కుటను బరికింప నీవిషయమున సంస్కృతాంధ్రములకు సాదృశ్యము లేదనియే స్పష్టపడెడిది. కాన నీసూత్ర మాంధ్రభాషావాక్య సహజస్థితి ప్రకాశము గాఁజాలని దయ్యోడి. ఏనియనుపద మేదానితోడ నన్వయించునో యాపదమునేగూడి యది యుండును గాని వేఱొకపదముతో నది గలిసి యుండఁజాలదు గాన దానిని విడఁచిసి వేఱొకపదముతోఁ గూర్చు నవకాశము లేమి నట్టిపదములను నియమముగ వాని వానికి సంబంధించిన పదములతోడనే గూర్చి ప్రయోగింపవలెనని 'యేనిప్రభృతి'యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. అగు-వలెను మొదలగు నుపమావాచకములు-ఉత్ప్రేక్షా వాచకములు మొదలగునవి యేనిప్రభృతిపదమునందలి ప్రభృతిశబ్దముచే గ్రాహ్యములు. నియమసాపేక్షములు = ఉపమానోత్ప్రేక్షావాచకముల వెనుకనే యుండుట యను నియమముయొక్కయ పేక్షతోఁ గూడినవి. కర్తృకర్తృద్యర్థకములవలెఁ గ్రమము నపేక్షింపక ప్రయోగింపఁదగినవగుట నేనిమొదలగునవి నియమసాపేక్షము లయ్యెనని గ్రహించుచుంది. 'గాలి చల్లగా వీచెను':—ఇందు వీచెను క్రియకుఁ గర్తయైన గాలి యనునది వీచెనుదానికే బూర్వమున నుండవలసియున్నదిగాని యీవిధిచే బదంబులు క్రమనిరపేక్షములై యుండఁదగుటంజేసి చల్లగా నను క్రియావిశేషణము కర్తృక్రియలకు మధ్యప్రయోగింపఁబడుట సాధువయ్యెనని గ్రహించుచుంది. 'వీచెను జల్లగా గాలి':—ఇందుఁ గ్రియ మొదట నుండుటయఁ దత్కర్త నుండుటయు వానిమధ్యఁ జల్లగా నను క్రియావిశేషణ మమరి వానిని వేఱుచేయుటయు నీవిధిచే నవిరుద్ధము లయ్యెను. 'చల్లగా గాలి వీచెను'.—ఇందుఁ గ్రియావిశేషణమగు చల్లగా ననునది క్రియాసమీపముననుండక మొదట నుండుట యీసూత్రముచే సాధువయ్యె. 'వీచెను గాలి

చల్లగా:—ఇందుఁ గ్రియ మొదటఁ బ్రయత్నమగుటయు దానికి సంబంధించిన విశేషణము తుదిని బ్రయోగింపఁబడుటయు నీవిధిచే: బొసఁగె. 'గాలి వీచెను జల్లగా':—ఇందుఁ జల్లగా నను క్రియావిశేషణము క్రియకు ముందుండుటకు బదులుగా వెనుక నుండుటయు నీవిధిచే నవిరుద్ధంబయ్యె. 'చల్లగా వీచెను గాలి':—ఇందు గాలియనుకర్తృపదము వాక్యాది నుండవలసినది వాక్యము తుదనుండుట యీసూత్రముచే సాధుపయ్యె. కాని 'క్రియాయాస్తు ప్రయోగస్సౌత్కారకాద్యంతభాగయోః, మధ్యభాగే తత్ప్రయోగో న సాధు హృదయంగమః' అను నధర్మశాస్త్రీ ననుసరించి యిందలి యైదాఱుదాహరణము లసాధువులగుచున్నవి. ప్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినట్లు యోగ్యతాకాంక్షాసత్తులకు భంగము గలుగనిరీతిని వాక్యమును రచించుట యావశ్యకమగుట నిట్లు నియమము నపేక్షింపక వలచినయట్లు వాక్యమునఁ బదములఁ బ్రయోగింపవచ్చునను నీ విధి నెల్లయెడల నాదరించి పదములఁ బ్రయోగింపక యేవేని యట్లు వాక్యమున నియమానపేక్షములగు నెడల వానిని మాత్రము సాధువులుగాఁజేయ నీవిధి సాధారణుగఁ గైకొనఁదగునని యీవిధికి ఫలమును గ్రహింపవలెను. క్రియావిశేషణమే గాని సాధారణ సుబంతవిశేషణ మిందుఁ జూపమిని సుబంతవిశేషణములకు సామాన్యముగ నిట్లు క్రమానపేక్ష సంభవింపదని యెన్నునగు. కర్తృకర్తృక్రియలకును దద్విశేషణాదులకును సెంతటి వ్యవధానము తగునో యను విషయమును గూర్చి త్రిలింగలక్షణ శేషమునందలి వాక్యపరిచ్ఛేదమును సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి 18-26 సూత్రములను గారకపరిచ్ఛేదమునందలి 15 సూత్రమును నాంధ్రభాషావాక్యశైలిని గమనించుచు వక్రవ్యర్థ ప్రకాశనఫలకములగువాక్యముల తెలుఁగున రచింపఁదగు. మఱియు సులభాపేక్ష నెదుటివాని కర్థమైనఁజాలునని మాట్లాడు నేజనుల వ్యాపహారికభాషనైన నిట్లు కారకములయు, విశేషణవిశేష్యవిభక్తులయు, వ్యత్యాసము తోఁచుట సహజము. సంస్కృతమర్యాదానుసారియగు సెంతటిపండితుని కవితయందైనను, జాతీయాంధ్ర సహజధర్మముల తత్వత్కాలిక వ్యవహారవాసనను జెప్పకయే చొచ్చుట జరుగుంగాన నీకారకములయు, విశేష్యవిశేషణ విభక్తులయు వ్యత్యాసమును నాంధ్రభాషాప్రత్యేకతకుఁ బ్రధానలక్షణముగఁ బరిగ్రహింపఁదగును.

స మా స ప రి చే ఛే ద ము.

సమాసమన సంక్షేపము. పదములను గలుపునపుడు నడుమఁగల విభక్త్యాదులు విడువబడునుగాన సంగ్రహమేర్పడును. మూడుకన్నలు గలవాఁడని చెప్పటకు మాఱుగ ముక్కంటి యనుట సంక్షేపము. ఇట్టి సమాసములన్నియూపాదు లిందుఁ బ్రదర్శితము లగుంగాన నీగ్రంథభాగమునకు సమాసపరిచేఛద మనుపేరు గలిగె. 'సమాస మనఁగా సంయోగదశయందుఁ గలిగెడు విభక్తిలోపాత్త కపదస్వరూపసంగ్రహము (ఇది లుక్సమాసవిషయము)' అను త్రిలింగలక్షణశేషవివరణము నరయునది.

సమర్థంబులగుపదంబు లేకపదంబగుట సమాసంబు. ౧.

పృథగ్భూతంబులగు నర్థంబుల కేకార్థిభావంబు సామర్థ్యంబు-
పృథక్ప్రసిద్ధార్థంబులగుపదంబుల కేకార్థంబునందు వృత్తిసామర్థ్యము.

టీ. ఏకార్థంబు లగుపదము లఖండపదముగ నగుట సమాసమని సూత్రార్థము. పృథగ్భూతంబులు = వేర్వేరుగా నున్నవి. కలయిక లేక యేదానికది వేరుగా నున్న యర్థములు గలిసి యేకార్థమగుట సామర్థ్యము నాబడును. వివిధపదార్థములను బోధించుచు స్వతంత్రములై వెలయుశబ్దములు గలిసి యేకపదార్థబోధకము లగుట సామర్థ్యము. ప్రథమలక్షణము కేవల మార్కికదృష్టితోడను రెండవలక్షణము శబ్దార్థ దృష్టితోడను బేర్కొనఁబడినవి. ఇట్టిసామర్థ్యము గలపదము లనేకములు గలిసి యేక పదమగుట సమాసము. 'వ్యపేక్షా సామర్థ్యము-ఏకార్థిభావసామర్థ్యము' అని సామర్థ్యము ద్వివిధము. తమతమ యర్థముల బోధించుచు స్వతంత్రములై వెలయుపదముల కాకాంక్షచేసిన యన్యోన్యసంబంధమును వ్యపేక్షాసామర్థ్యమనియుఁ బ్రక్రియాదశయందు వేర్వేరుగ వెలయు పదములను విశేషణవిశేష్యభావముచేఁ గలిపి యేకపదార్థ బోధకముగఁ జేయుదాని నేకార్థి భావసామర్థ్యమనియు సంస్కృతవైయాకరణు లభివర్ణించిరి. 'యజ్ఞదత్తునిశిష్యుఁడు' ఇచట వేర్వేరుగఁ దమతమయర్థములం బెలుపుచున్న యజ్ఞదత్త శిష్యపదము లేకార్థిభావసామర్థ్యమున నేకార్థబోధకములగుటను గమనించునది. ఇట్లే 'చెట్టువలన నాకు జాతె' అను మున్నగుచోటుల స్వతంత్రములై తత్తదర్థముల బోధించు పదములకు వ్యపేక్షాసామర్థ్యమున నన్యోన్యసంబంధము

ధము గలుగుటను గమనింపవలెను. ఇట్లేకార్థి భావసామర్థ్యమున నేకపదార్థబోధకమైన పదసమూహమునుండి యొకదానిని విడచియ నవకాశ మిసుమంతయు లేమింజేసియు విశిష్టమునకే విశేషణము నిడుట శాస్త్రసమ్మతమును సయోక్తికమును నయ్యెఁగాని యేక దేశమునకు విశేషణమిడుట యట్లు గాదయ్యెనని గ్రహించునది. కావుననే షష్ఠీసమా సాంతర్గత విశేష్యముల విశేషణములకుఁ బ్రథమ నిడుట యసంగతి గాదని తెలుఁగు లక్షణములకు కాసింతుట ప్రసక్తమయ్యె. సమ+అర్థ=సమర్థ=వికపదము - అఖండపద మని యర్థము. పాణినియశకంధాద్విసూత్రముచే సమర్థరూపము సాధ్యము.

సాంస్కృతికాచ్చికమిశ్రభేదంబుచే సమాసంబు త్రివిధంబు. ౧.

సాంస్కృతికంబని యాచ్చికంబని మిశ్రంబని సమాసంబు త్రివి ధంబు అందు సాంస్కృతికంబు సిద్ధంబని సాధ్యంబని ద్వివిధంబు. కేవల సంస్కృతతత్త్వంబులసమాసంబు సిద్ధంబు నాఁబడు రాజాజ్ఞ - తటాకో దకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు సంస్కృతసమంబుల సమాసంబు సాధ్యంబు నాఁబడు. రాజునాజ్ఞ - తటాకంబునుదకము - లక్ష్మీవల్లభుఁడు. తక్కిన తెలుఁగుల సమాసం బాచ్చికం బనంబడు. తేనియానతి-చెలువునీరు - నీరిచెలువుఁడు. ఊభయంబులు గూడినది మిశ్రంబనంబడు. రాజుముదల-చెలువునుదకము-నీరివల్ల భుఁడు.

టీ. 'సాంస్కృతికము-ఆచ్చికము-మిశ్రము' అని సమాసము మూడు తెలుఁగు లగును. సాంస్కృతికము = సంస్కృతపదములకు సంబంధించినది. ఆచ్చికము = అచ్చ తెలుఁగుపదములకు సంబంధించినది. మిశ్రము=సంస్కృతపదములకును, నచ్చ తెలుఁగు పదములకును సంబంధించినది. ఇందు మొదటిదైన సాంస్కృతికము సిద్ధమనియు సాధ్య మనియు రెండువిధములగు. సిద్ధమనఁగా సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించినది. అనఁగాఁ దెలుఁగువిభక్తి చేరిన సంస్కృతపదములకు సంస్కృతవ్యాకృతిచేతనే సిద్ధించిన సమాసము సిద్ధమని భావము. మూలమునందలి రాజాజ్ఞేశ్వర్యాద్యుదాహరణత్రయము సంస్కృతవ్యాకరణసిద్ధముగాన నవి సిద్ధమున కుదాహృతులయ్యె. రాజునాజ్ఞ మొద లగు మూడుదాహరణములు తెలుఁగువిభక్తిచేరిన సంస్కృతపదములకుఁ దెలుఁగు వ్యాకరణముచే సమాసమును నాయాయివిభక్తిలోపాదికార్యములును సిద్ధించెఁగాన నవి సాధ్యము లయ్యెను. తేనియానతి మొదలగు మూడుదాహరణములు సంస్కృత శమేతరఘటితములగుటను నవ్వానికి సమాసము తెలుఁగులక్షణముచే సిద్ధమగుటను నవి యాచ్చికమున కుదాహృతులయ్యె. రాజుముదల మొదలగు మూడును సంస్కృత

సమములయు నాచ్ఛికములయుఁ గలయిక చే నేర్పడినవిగాన మిశ్రము లయ్యెను. మిశ్రమున సంస్కృతాచ్ఛికములలో నిదే ముందుండవలెనను నియమములేదు. మీఁది లక్షణముల ననుసరించి తెలుఁగువ్యాకృతిచే సిద్ధించెడు సాధ్యముగాని మిశ్రముగాని తత్పురుషకర్తృధారయములే యయ్యెడి గాని యితరములు గాఁజాలవు. (చూ. సమాస ప. 5-6-7 మొదలైనవిధులు) 'రాజుముదల':—ఇందుఁ దత్సమము 78 చే సంస్కృత సమంబైన రాజు శబ్దమునకు యొక్కపవ్యంతమునకు ముదల యను తెలుఁగు శబ్దముతోఁ గర్తృధారయము సిద్ధించె గాన నిందు మొదట నున్నది తత్సమంబు. తక్కిన రెండుదాహరణములందుఁ దరువాతనున్న యుదకపల్లభపదములు సంస్కృతసమములు. ప్రతినమాసమునకు మూఁడుదాహరణముల నొసంగుట తద్విషయమును దృఢపఱచుటకని గ్రహించునది. సాధ్యాచ్ఛికమిశ్రముల విభక్తిలోపాదులును సంధ్యాదికార్యములును నాయావిధుల చే నగుటను గమనించికొనునది.

తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ

సంస్కృతోక్తంబ యగు. 3.

తత్పురుష బహువ్రీహి ద్వంద్వంబులని సమాసంబు తెల్లం ద్రివిధంబులయియుండు. అవి ప్రాయికంబుగా నుత్తరానోభయపదార్థ ప్రధానంబు లయియుండు. అందుఁ దత్పురుషంబు వ్యధికరణంబని సమానాధికరణంబని ద్వివిధంబు. ద్వితీయాదులకు మీఁదిపదంబుతోడ సమాసంబు వ్యధికరణంబునాఁబడు. నెలతాల్పు - నెలతక్కువవాఁడు - దేవరమేలు-దొంగభయము - రామునిబాణము - మాటనేర్పరి. విశేషణంబునకు విశేష్యంబుతోడ సమాసంబు సమానాధికరణంబు నాఁబడు. ఇదియె కర్తృధారయంబు నాఁబడు. సరసపువచనము - తెల్లగుఱ్ఱము - మంచిరాజు ; ఇది సంఖ్యాపూర్వంబు ద్విగువునాఁబడు. ముజ్జగములు - ముల్లోకములు. బహువ్రీహి-ముక్కంటి-చలివెలుఁగు. ద్వంద్వము - తల్లిదండ్రులు-అన్నదమ్ములు. ప్రాయికంబుగా ననుటచే సంస్కృత లక్షణంబుఁ దొడరని సమాసంబుం గలదని సూచింపబడియె. దానరజేసి చిగురుఁగేలు-జుంటిమోవి యిత్యాదులయిన యుపమానపూర్వ పదకర్తృధారయంబులు గ్రాహ్యంబులు. ముఖపద్మము - చరణకమల

ములు - ఇట్టి యువమానోత్తరపదంబులు గలవుగాని విపరీతంబులు సిద్ధంబులు లేవని యెఱుంగునది. సిద్ధంబు సర్వంబు గ్రాహ్యంబు - రాజ పురుషుఁడు-నీలోత్పలము - పీతాంబరుఁడు - రామలక్ష్మణులు. కేవల సంస్కృతశబ్దము వికృతిశబ్దముతోడ సమసింపదు. దానంజేసి యనేక మాలు లల్పదండిత్యాదులు దుష్టములని తెలియునది.

టీ. తత్పురుష మొదలగు సమాసములకుఁ దఱచుగ లక్షణము సంస్కృత వ్యాకరణమునఁ జెప్పఁబడినయట్లే యగునని సూత్రార్థము. 'తత్పురుషము-బహుప్రీహి-ద్వంద్వము' అని సమాసములు మూఁడువిధము లయ్యుండును. అందుఁ దత్పురుష ముత్తరపదార్థప్రధానమును బహుప్రీహి యన్యపదార్థప్రధానమును ద్వంద్వ ముభయ పదార్థప్రధానమును దఱచుగ నయి యుండును. దొంగభయము-జేవరయానతి-మొదలగు తత్పురుష సమాసములందుఁ బ్రధానముగ భాసిలునది యుత్తరపదార్థమే గానఁ దత్పురుష ముత్తరపదార్థప్రధాన మయ్యెడి. తమ్మికంటి-మొదలగు బహుప్రీహి సమాసములందు సమాసమునందలి పదములు తమకు నియతమైన యర్థములను గాక సమాసమునఁ గూర్చుబడిని పదము సర్థమును జెప్పెడిగాన బహుప్రీహి యన్యపదార్థప్రధాన మగుచున్నది. ద్వంద్వమునందలి పదార్థముల కెల్లను నన్వయమునఁ బ్రాధాన్యముచూపటైఁగి గాన ద్వంద్వ ముభయపదార్థప్రధానం బగుచున్నది. ప్రాధాన్య మన్వయసంబంధమును బట్టిచూచిన విశదమయ్యెడి. మఱియు సమాసములకు నిడువిశేషణములరీతిని వాని యన్వయాదిసంబంధమును బరిశీలించినను, బైప్రాధాన్యము లేట కెల్లచును. 'దొంగభయము' మున్నగు తత్పురుషముల భయము మొదలగు సుత్తరపదములచే బోధ్యములగు పదార్థములకే ప్రధానముగ నన్వయసంబంధమును బూర్వపదబోధ్య పదార్థముల కుత్తర పదార్థముతోడి సంబంధమేగాని ప్రధానముగ నన్వయసంబంధము లేకుండుటను నరసిన సుత్తరపదార్థప్రధానము తత్పురుషమునుమాట సార్థకమయ్యెడి. ఇట్లే సుందరుఁడు దొంగ భయమని విశేషణము నిడక దారుణమైన దొంగభయమని విశేషణమును వేయరీతిని గమనించిన సుత్తరపదార్థప్రధానము తత్పురుషమునుట స్పష్టపడియెడి. అట్లే తమ్మికంటి-మొదలగు బహుప్రీహి సమాసముల తమ్మి-కన్ను పదములు సమాసఘటకముగాని పదము సర్థమును బోధించుటను-మేఘశ్యాముఁడు తమ్మికంటి యనియేగాని యరుణములు తమ్మికంటి యను రీతినిగాని విశాలములు తమ్మికంటి యనుగతిని గాని విశేషణములను వేయ వీలులేకుండుటను బరికించిన బహుప్రీహి యన్యపదార్థప్రధానమగుట విశదమయ్యెడి. ఈరీతిచే ద్వంద్వము టకపదార్థములకు రెండింటి కన్వయసంబంధము తుల్యముగ నొప్పు

టను బరీక్షించిన నుభయపదప్రాధాన్యము నుబోధమగు. సుందరులు రామకృష్ణులను
 రీతిని ద్వంద్వఘటకపదార్థములకెల్లను సంబంధించెడురీతినే విశేషణమును వేయుట
 యును శ్వేతుఁడు రామకృష్ణులనిగాని నీలుఁడు రామకృష్ణులని గాని విశేషణము వేయ
 వీలులేకుండుటయును గమనించిన నుభయపదప్రాధాన్యము నుగమమయ్యెడి- పైని
 పేర్కొన్న త్రి విధములగు సమాసములలోఁ దత్పురుషము వ్యధికరణసమానాధికరణముల
 ద్వివిధమగును. ద్వితీయాది విభక్త్యంతములకుఁ దరువాతి పదములతోడి సమాసము వ్యధి
 కరణమనియు విశేషణమునకుఁ దరువాతి విశేష్యముతోడి సమాసమునకు సమానాధి
 కరణ మనియు శాస్త్రకర్తలసంప్రదాయము. వ్యధికరణము=వి+అధికరణము. శూన్య
 మైన స్థానముగలది యని యర్థము. రాజుగొడుగు మొదలగు ద్వితీయాదులకు, మీఁది
 పదములతో నైన సమాసములందు రాజత్వపుత్రత్వము లొకేవస్తువున నిల్చునవి గాక
 రాజత్వము రాజునందే పుత్రత్వము పుత్రునందే నిల్చునవిగాన నిట్టిచోటులందు వ్యధి
 కరణత్వమే తోఁచెడి. నల్లకలువ మున్నగుచోటులందు నీలత్వమునకును గుముదత్వమున
 కును గలువయే తావుగాన నిట్టిచోటులందు సమానాధికరణత్వమే తోఁచెడి. సమానాధి
 కరణము=సమాసమనఁగా నేకము. ఏకము=ఒకటి. అధికరణము=తావు'రెండు ధర్మముల
 కొకటియే తావు'అనియర్థము. నెలతొల్పు మొదలగు నాణుదాహరణములు గ్రమముగ
 ద్వితీయాదిసప్తమ్యంతములగు నాణువిభక్తులపదముకు మీఁదిపదముతో నైన వ్యధికరణ
 సమాసముల కుదాహరణములు. విశేషణము=విశేష్యనిష్ఠమగు విశేషమును విశదీకరించు
 నది. తావుననే విశేష్యనిష్ఠమగు విశేషమును విశదీకరించు విశేషణము ముందును నద్దానికి
 వెనుక విశేషణమును నుండుటయే సమాసమున సహజమయ్యెడి. ధర్మధర్మ లవిసాభావ
 సంబంధము గలవి యనుట తెల్లము. ధర్మధర్మలకగు సమాసములు గావుననే యట్టి
 వానియందు దేకాధికరణత్వ మనివార్యముగఁ గన్పట్టెడి. ధర్మము ధర్మినిష్ఠముగాన ధర్మ
 వాచకము విశేషణమగుటయు ధర్మివాచకము విశేష్యమగుటయు సహజమయ్యెడి.
 తావుననే 'విశేషణమునకు మీఁదిపదముతోడి సమాసము సమానాధికరణము' అని
 వివరించుటయు సార్థకమయ్యెడి. సమానాధికరణములగు విశేషణవిశేష్యముల కగుసమాస
 ములనే కర్తృధారయము లందు. తత్పురుషమే సమానాధికరణమునందేసి లేక విశే
 షణ విశేష్యభావమునందేసి కర్తృధారయసంజ్ఞ నందునని తాత్పర్యము. తత్పురుషమున
 సామానాధికరణ్యము లేక విశేషణ విశేష్యభావము తోఁచదు. కర్తృధారయమున
 సామానాధికరణ్యము స్పష్టముగ నగపడెడి. ఇనియే తత్పురుష కర్తృధారయములకుఁ
 గలభేదము. సరసపువచనము మొదలగు మూఁడుదాహరణములు సమానాధికరణ
 మునకు లేక కర్తృధారయమున కుదాహరణములు. విశేషణ విశేష్యభావము తోఁచెడి

కర్త ధారయంబులందును విశేషణము సంఖ్యావాచకమైనచో ననఁగా ధర్మము సంఖ్యా
వాచక బోధ్యమగుచో నట్టిసమాసములు ద్విగువులని పిలువబడును. అనఁగా కర్త
ధారయ మే సంఖ్యాపూర్వమగు నెడల ద్విగువనిపించిణిమనని ఫలితము. 'ముష్ణగములు-
ముల్లోకములు' అను రెండుదాహరణములును విశేషణ విశేష్యములకైన సమాసము
లగుటను, నందును సంఖ్యాపూర్వము లగుటను ద్విగుసంజ్ఞనంచెడి. త్రిత్యము లోకత్వ
మును లోకమునందే తోఁచెడిఁగాన నిందేశాధికరణత తోఁచుట స్పష్టంబు. 'ముక్కుటి-
చలివెలుగు' అను రెండును బహువ్రీహి కుదాహరణములు. 'మూడు+కన్నులు-
చలి+వెలుగు' ఇందుఁ గల యాయావదార్థములను బోధించుపదము లన్నియుఁ జేరి
యన్యవదార్థమునే చెప్పుచున్నవి గాన నివి బహువ్రీహి సమాసము లయ్యెను. 'త్రిత్య
విశిష్టమైనకన్నులు-శీతత్వ విశిష్టమైన వెలుంగులు' అని విశేషణ విశేష్యభావము గోచ
రించుచున్నను జేరి యవి త్రిత్యవిశిష్టమైన నేత్రములుగల శివుని శీతత్వవిశిష్టమైన
వెలుంగులు గల చంద్రుని నన్యవదార్థములఁ దెల్పుచున్నవి గాన బహువ్రీహిసమాస
ములు నాఁబడెను. 6 సూత్రమునుబట్టి తెలుఁగున నాచ్ఛిక స్త్రీసమములకే బహు
వ్రీహి యగునను నియమమునందేసి యివి సిద్ధించెడి. ఇట్లే పైకర్త ధారయోదాహరణ
ములలో 5 సూత్రము ననుసరించి మొదటిది ముగంతవిశేషణ పూర్వకమగుటకును,
దక్కినరెండును స్త్రీసమవిశేషణ పూర్వకమగుటకును నుదాహరణము లగునని యెంచ
వలెను. 7 సూత్రమునుబట్టి స్త్రీసమములకే తెలుఁగున ద్వంద్వము గలిగెడిఁగానఁ
దల్లిదండ్రు లన్నదమ్మలను రెండును ద్వంద్వమున కుదాహరణములు. సూత్రమునందలి
ప్రాయశ్చబ్దమునందేసి సంస్కృతవ్యాకృతియందు నిరూపితములైన సమాసలక్షణములకు
వ్యతిరేకములైన సమాసములును తెలుఁగున నగపడుట యవిరుద్ధమయ్యెడి. సంస్కృత
లక్షణమునకు లక్ష్యములుగాని సమాసములు తెలుఁగునఁ బోసఁగుటను సూచింప సూత్ర
మునఁ బ్రాయశ్చబ్దము నిల్పఁబడెనని భావము. (సంస్కృతలక్షణమును=సంస్కృతవ్యాకర
ణోక్తసమాసలక్షణమును, తొడరని = అనుసరింపని.) అక్కారణమునఁ జిగురుఁ
గేలు - జుంటిమోవి మొదలగు సంస్కృతలక్షణానుసారులుగాని యుపమానపూర్వ
పదకర్త ధారయములు సాధువు లగుచున్నవి. కేలునకు సాటియైనది చిగురుగానఁ
జిగురుపమానము. మోవికి సాటియైనది జున్నుగాన జున్నుపమానము. ఉపమాన
వాచకము లిందు ముందును, వెనుక నుపమేయములును నిల్పియున్నవిగాన నివి
యుపమానపూర్వపదకర్త ధారయము లగుచున్నవి. 'ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సా
మాన్యా ప్రయోగే' అను విధినిబట్టి సామాన్యధర్మవాచకము ప్రయోగింపఁబడనపు
డుపమానవాచకము పరమందును నుపమేయము పూర్వమందును సుండవలెనుగాన

నట్టినియమము జూటిమోవీత్యాదులం దనాదృతముగట నవి సంస్కృతలక్షణము ననుసరింపని సమాసములయ్యెను. దేనిని సాటిచేయుదుమో యది యుపమానము. ఒకదానితోఁ బోల్పఁబడునది యుపమేయము. పోల్పఁదగిన చంద్రాదు లుపమానము లనియుఁ, బోలికకు విషయములగు ముఖాదు లుపమేయములనియు భావము. “మేఘ క్యాముఁడు, తటిద్దారి” అను మొదలగువానియందు క్యామత్వగౌరవ్యవిశిష్ట ధర్మి వాచక క్యామతటిత్వములే ప్రయుక్తములయ్యెఁగాన నట్టివి యవిరుద్ధము లగుచున్నవి. తెనుఁగున నట్టిసిరి యగపడకున్నను మోముఁదమ్మి-మైతీప మొదలగు నుపమానపూర్వ పదకర్త ధారయములును సాధువులే యయ్యెడి. సామాన్యధర్మ వాచకాప్రయోగమునను నుపమానపూర్వపదకర్త ధారయము తెనుఁగున నుండుట సంస్కృతమునకంటె విశేష విషయమని ఫలితము. సంస్కృతమున సామాన్యధర్మి వాచక ప్రయోగము లేనపు డుప మానపూర్వపదకర్త ధారయము గలుగదనియు నుపమానోత్తరపదకర్త ధారయమే యగు ననియుఁ గాన సిద్ధమున ముఖపద్మము-చరణకమలములనురీతి నుపమానోత్తరపదములే యమరుఁగాని ‘కమలచరణములు-పద్మముఖము’ అనురీతి నుపమానపూర్వపదము లమర వనియు నిట్టియుపమానోత్తరపదములను మూలస్థమగువివరణమున కభిప్రాయము. సం స్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించెడు సమాసములెల్ల గ్రాహ్యములే యగు. తెలుఁగున నవ్వాని నెల్ల నాదరించి ప్రయోగింప నగునని భావము. సమాసత సిద్ధించినపిదప నేకపదత్వము సిద్ధింప నవ్వానికే దత్తమప్రక్రియంబట్టి తెలుఁగువిభక్తలంజేర్చి ప్రయోగింపనగుట తెల్లంబై, ‘రాజపురుష-నీలోత్పల-వీతాంబర-రామలక్ష్మణ’ అనుసిద్ధములకుఁ దత్తదుచి తములగు తెలుఁగుప్రత్యయములంజేర్చి వ్యవహరించుట నరయునది. క్రమముగఁ బై నాల్గున దత్పురుషగర్త ధారయబహువ్రీహిద్వంద్వముల కుదాహరణంబులు. ఆంధ్ర విభక్తిచిహ్నితముగాని సంస్కృతపదమునకుఁ దెనుఁగుపదముతోడ సమాసము గలుగ నవకాశములేదు. ఈవిషయ మాయాతత్పురుషబహువ్రీహిద్వంద్వ సమాసవిధానక సూత్రములంబట్టియే స్పష్టము. కావున ననేకాల్పశబ్దములు తెలుఁగువిభక్తినందనిది తమకుఁ బరముననున్న మాఱుదండుపదములతో వికృతులతో సమసింపుట దుష్టంబని గణించనయ్యె. దుష్టము లీరెండును గర్త ధారయములు. ౧ సూత్రము ననుసరించి ముగంతములై వీనిపూర్వపదములు ‘అ నేకము అల్పము’ అని మువర్ణకము నందియుండ వలెను. సంధి ౩2 ననుసరించి పుంపులు గలుగ ‘అ నేకపుమాఱులు-అల్పపుదండు’ అని రూపములు గలుగనోవు. ప్రథమోదాహరణమునందలిది మువర్ణకము గాక ముగ్గాగమ మైనను దత్తమము 41 విధిచే. బుంపులు గలుగును. వికృతియనుట ప్రాకృతసమ సంస్కృతభవప్రాకృతభవదేశ్యరూపమగు తెలుఁగుతో సమసింపకుండుటను సూచించుట

కని గ్రహించునది. అకారేకారోకారాంత సంస్కృతపదములమీదఁ దత్పురుషమున విభక్తి లోపించుటంజేసి యాంధ్రవిభక్తి చిహ్నితముగాని సంస్కృతపదములకు వికృతి పదములతోడ సమాసము గలిగినట్లు స్థూలదృష్టికిఁ దోచెడిది గాని యాస్థలములందు జనించిన తెలుఁగువిభక్తి సమాసమున లోపించుటంజేసి యట్లుచుకొనుట భ్రాంతిమూలక మని గ్రహించునది. ('హంసనడలు, హరిదీవెన శంభుకొడుకు' మొ.) ఇట్లు సంస్కృతానుసారి ప్రాచీనలాక్షణికమార్గమువట్టి సూరి సమాసములయొందదవాంతర భేదము లయు స్థితిని దెనుఁగునను దోచుచున్నదనినను దత్పురుషములలో విభక్తిలోపముంగూర్చిన నొక్కవృత్తితత్పురుషమే భాసింపఁదగియుండుటచేతను, జేతతోడవలనాదుల వర్ణక ములకు నిత్యాల్లిగామములంగూర్చి లోపింపకుండఁజేయు ప్రయత్నమును యొక్క వృత్తితత్పురుషమే తెనుఁగునకు సహజమైనదని విశదపఱపఁగలిగి యుండుటచేతను, వృత్తిసమాసముదక్క నన్యములు కృత్రిమములనుట తగును. ఇట్లే విశేషణమునకు మీఁది విశేష్యముతోడి విశేషణసమాసమే తెనుఁగున సహజమనియుఁ దక్కినవి కాల్పనికములనియు ననఁదగు. ద్వంద్వబహువ్రీహులు కేవలము తెలుఁగు లక్షణమునే యందినవై యవాంతరభేదములంగానక యేకరూపముగ నుండుట గాననగు. ఏకశేషాదులు తెలుఁగునఁ దోచవు. కాన నీసమాసావాంతరభేదవిస్తృతివర్ణనము తెలుఁగున కసహజ మైనదని తోచెడి.

ఆ ఈ ఏ యను సర్వనామంబులు త్రికంబు నాఁబడు. ౪.

టీ. 'ఆ-ఈ-ఏ' అనునవి సర్వనామములు. వీనికి మూడింటికిఁ ద్రికమని సంజ్ఞ. 'ఆ' అనునది తచ్ఛబ్దమునకైన తెలుఁగురూపము. 'ఈ' అనునది ఇదమదశ్యబ్దముల తెలుఁగురూపము. 'ఏ' అనునది. ఏతద్యచ్ఛబ్దముల తెలుఁగురూపము. 'ద్వికము-త్రికము-చతుష్కము-పంచకము-షట్కము' అను మొదలగువానియందలి కవర్ణము సమూహార్థ మునఁ గలిగినది. కానఁ ద్రికమన మూడింటి మొత్తమని యర్థము తేలిడి. నాన్ = అనన్; నాఁబడును=అనఁబడును. 'ఇదమద సేతద్యత్తచ్ఛబ్దాః' అను చింతామణినిబట్టి యచ్చులక్రమము ననుసరించి 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానిని బేర్కొని వ్యాకృతిమర్యాద జ్ఞుడై త్రికమను సంగ్రహనామము నిడియుండఁగుప్రార్థప్రకాశిక యిప్పట్టున సూరివై హరికారికాచార్యము నారోపించుట విచార్యము. పాణినీయపారీణహరికారికాకర్తయే బాలవ్యాకరణసంస్కృతీకరణమున 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానికి మొదట గుణమును బిదక నయాదేశముం గూర్చి 'ఆయే' అని తమపాణినీయపాండిత్యప్రకర్షను బ్రకటించుచు మూల మిదియని భ్రమింపఁజేయ నిట్లునవదించి యుందురనుట సాహసము గాఁజాలదు. 'ఆ-ఇ-ఉ' అను వీనిని 'అయవః' అనుచింతామణియే శాస్త్రిగారి నీసందర్భమున 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానిని 'ఆయే' అని పేర్కొనినట్లు చేసియుండును.

కర్తృధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబయి యుండు. ౫.

ఆచందము-ఈచిందము - ఏబృందము-వాడిమాట-పోడిపాట-
బెడిదపుటడిదము - మడిసెడుదడములు, ఈనియమముచే బల్లిదుండు
మల్లుండు - కావలుండు రావణుండు - ఇత్యాదుల సమాసంబు లేదు.

టీ. 'ఆ-ఈ-ఏ' అనుమూఁటికిఁ ద్రికమని పేరని ముందె యుక్తము. ప్రథమైక
వచనలోపమునందిన యాచ్ఛికశబ్దము స్త్రీసమమని యాచ్ఛికపరిచ్ఛేదాదిని నిరూ
పితము. తత్సమము 40 చే ముగాగమము నందునవి ముగంతములు. క్రియ 44-45
46 చే సిద్ధించెడునవి ధాతుజవిశేషములు. ఎడిప్రభృతివర్ణ కాంతములేడును ధాతుజవిశే
షణములని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురనువివరణమును గాంచునది. కర్తృధారయమన
విశేషణమునకు విశేష్యముతో నైన సమాసమని ముందె నిరూపితము. కాఁగాఁ గర్తృ
ధారయసమాసమున విశేషణభూతమైన పూర్వపదము త్రికరూపమునఁగాని స్త్రీసమరూప
మునఁగాని ముగంతరూపమునఁగాని ధాతుజవిశేషణరూపమునఁగాని నిల్పియుండి తరు
వాతివిశేష్యముతో సమసింపెడినని సూత్రార్థము లభించెడిది. 'ఆచందము మొదలుకొని
యున్న మూఁడుదాహరణములు త్రికపూర్వపదమున కుదాహరణము. 'వాడిమాట-
పోడిపాట' అనురెండును స్త్రీసమపూర్వపదమున కుదాహృతులు. 'బెడిదము+ఆడిదము=
బెడిదపుటడిదము.' ఇది ముగంతపూర్వపదమున కుదాహృతము. సంధి 32-28 చేఁ
బుంపులు టుగాగమమునునగుటను స్మరించునది. 'మడిసెడు దడములు':—ఇది ధాతుజవిశే
షణ పూర్వపదమున కుదాహరణము. మడియు=ఎడు+మడిసెడు. క్రియ 44 చే నెడు
వర్ణకమును 51 చే యకారమునకు సకారమును నగుటను గమనించునది. కర్తృధార
యంబు త్రిక స్త్రీసమముగంత ధాతుజవిశేషణపూర్వపదంబయియుండునేగాని తద్విన్న
పూర్వపదంబయి యుండదని సూత్రమునుబట్టి స్పష్టమగుచుండుటంజేసి బల్లిదుండు
మున్నగువానివంటి డుమంతములతోఁ గర్తృధారయము గలుగదనుట స్పష్టమని యీ
నియమముచే నను సూరియాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. డుమంతము విశేషణ
మయ్యుఁ బూర్వపదంబు గాదనియు వ్యస్తముగనే ప్రయుక్తమగుననియు భావము.
సూత్రమున నుత్తరపదస్వరూపనియమము చేయమిని, ముగంతత తత్సమాచ్ఛికసాధారణ
మగుటను, ధాతుజవిశేషణమని సామాన్యముగ ననుటను, మిశ్రసమాసఘటన కర్తృధారయ
మున నె గల్గెడినని విశదమగుచున్నది. తత్పురుషకర్తృధారయద్విగుపులు విశేషధర్మగతిని,
భేదించునవిగాని సామాన్యముగ నేకరూపములే యగుట నీమూఁడింటను మిశ్రసమాసము
గలుగనగునని గ్రహించునది. సంధి 32 చేఁ గర్తృధారయము మువర్ణకపూర్వపదంతై

యుండనగుట స్పష్టపడుటంజేసియు, 41 తత్సమము సూత్రవివరణములంబట్టి కార్య ప్రాప్తి నందు విషయమున మువర్ణకముగాగమముల కంతగ భేదము లేమింజేసియు, ముగంతపుర్వపదంబయియుండునని స్పష్టపఱచె నేగాని మువర్ణకపుర్వపదంబయియుండదని మాత్రము గ్రహింపరాదు. అనఁగా ముగంతమనుమాట మువర్ణకమునకును నుపలక్షణమని గ్రహింపవలెనని భావము. కాని కారకము 20 చే మువర్ణకాంతవిశేషణములబహుత్వమున కేకత్వము గల్గనగుట మువర్ణకాంతమనుటర్హము. ధాతుజవిశేషణములు స్త్రీసమతుల్యములే కాని విశేషణత భాసింపఁజేయునాయాప్రత్యయములు సంస్కృతసమాచ్ఛికధాతు సాధారణములగుటను నాప్రత్యయముల చేర్చునంజేసియు స్త్రీసమతుల్య మాయావానికి సిద్ధించుటను, స్త్రీసమమునకంటె భిన్నముగ ధాతుజవిశేషణములు లెక్కింపఁబడెనని గ్రహింపవలెను. విశేషణవిశేష్యములకే కర్త ధారయ మనురెడి ననియుఁ ద్రికస్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశేషణరూపవిశేషణములే తరువాతివిశేష్యముతో సమసింపఁజేసిగాని యితరములు గావనియు ఫలితము. వైలక్షణము ననుసరించి డుమంత (ఉత్తరపదము) స్త్రీసమరూప (పూర్వోత్తరపదములు) సర్వనామములకుఁ గర్త ధారయమునఁ బ్రవేశముగలుగుట ప్రసక్తమగుటంజేసి త్రిలింగలక్షణశేషము తఱచుగ సర్వనామముతోడఁ గర్త ధారయము చూపట్టదని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యెననఁదగు. విశేషణముల విభజించి విశేషించి వానిరూపు నీరీతిని సూరి చూపి. సుబోధము చేసెనే గాని మూలము విశేషణరూపమును గ్రహించుభార మర్థవిచారణచే బాఠకులే గ్రహింతురని వదలి 'సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్రపదం కర్త ధారయో భవతి' అని సూత్రించి కర్త ధారయసామాన్యముల నేకరువువేయక చిత్రమగుకర్త ధారయభేదమును మాత్రము విశేషించి సుబోధము చేసినది.

వ్యాఖ్యాతలు 'అంధ్రషడ్వర్ణపర్యంతం పదం స్యాత్కర్త ధారయే' లేదా 'అంధ్రః షడ్వర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే' అను పరంపరాయాశమగు నొక కారిక నాధర్వణమున దూర్ఘటబడినదానిని నధర్వణకారికాథమై మూలస్థపరిమితశబ్దమును వివరించుదానినిగ భ్రమించి 'వాడిమయూఖములు; వేడిపయోధారలు' మొదలగు కర్త ధారయముల సాధించునదిగ మూలమున కర్థముచేసిరి. కాని 'కటికి-పీఁకటి-తిండికరములు; వలపులయెక్కినూసినలి; హిరణ్యజాలనివాడిమయూఖములు' అను మొదలగు ప్రయోగములు షడ్వర్ణపరిమితములు గామిని బై వ్యాఖ్యాతలయాశయ మసంగతమయ్యెడి. కొందఱాఱువర్ణము లనుదానికి ఖండాంధ్రపదమాఱువర్ణములకు మించనిదై యుండవలెనని యర్థముగాని సమాసమునందలి పదములనెల్లఁ గలిపి వర్ణాధిక్యమును శంకించి యసాధుత్వమును గల్పింపరాదనియుఁ 'గటికి-పీఁకటి-తిండి.' యనునవి మూఁడుపదములనియు

వానిమొత్త మాటింటికి మించెనుగాన నిందు దోషము లేదనియు నొకేపదమాటువర్ణములకు మించినది యట్లు సమసింపరాదనియు సంధ్రు కాని యొకే తెలుఁగుపదమాటువర్ణములకు మించియున్నవి సాధారణముగ మృగ్యమగుటఁ బైవిషయము నిరాధారమని యనక తీరదు. కాఁగా నెట్టికర్త ధారయమును బోధింప మూలము పైరితిని యల్పించెనో కనుఁగొనవలసియున్నది. 'ద్వ్యక్షరాది చతుర్వర్ణపర్యంతజననామసు, లోపస్యాత్ డావది వర్ణానాం శబ్దే రాజాదికే వరే, క్వచిదత్వం క్వచిచ్చత్వం క్వచిదిత్వం క్వచిత్స్వతా, క్వచిన్తత్వం యథాయోగమన్యచ్చ వ్యవహారతః.' అని యాధర్వణము మూలస్థమగు పరిమితశబ్దమును వివరించుటంబట్టి రామరాజు-కృష్ణరాయఁడు మొదలగు కర్త ధారయముల సాధింప మూలసూత్ర మార్థమయ్యెనని గ్రహింపవలసియున్నది. మఱియు నిది సామాన్యకర్త ధారయసమాసపరముగ బ్రమించుచు 'అంధ్రః' అనుకారికనాధర్వణస్థముగ నెన్నుచు సరస్వత్యాదులు మూలమున కర్థము వ్రాయుట యసంగతమనక తప్పదు. చింతామణి యాంధ్రవిభక్తిచిహ్నితములగు నాయావాని కాయాసమాసములు గల్గుటను సూచనామాత్ర సారముగ నిరూపించియు 'సంస్కృతపదేన పరిమితమ్' అనుకారిక రచించుటకు విభక్తిలోపాదికార్థవిశేషములు చూపట్లు నిట్టి కర్త ధారయవిశేషమును బోధించుటే ఫలమనుట యొప్పెడి. (చూ. మదాంధ్రగురువరుల చింతామణివిషయపరిశోధనము. పేరా 50) కాని నిపుణముగఁ బరిశీలించ నన్నయ తాఁబ్రయోగించిన 'కపిలకన్నులు-కపిలజడలు-కపిలగడ్డను.' అను మొదలగు నాంధ్రవిభక్తిచిహ్నితములుగాని శుద్ధసంస్కృతపదములకుఁ జెలుఁగుపదములతోనైన కర్త ధారయసమాసములను సంగ్రహించి సాధుత్వ మొసంగ నీసూత్రము ప్రత్యేకించి యారంభించెనేమో యని యనుమానము గలిగెడి. 'స్వస్వవిభక్తివికారైః' అని తెలుఁగువిభక్త్యాదుల నందినవానికే సమాసయోగ్యత సామాన్యముగ శాసించుచు 'సంస్కృతవైకృతశబ్దైః' అనుదానిచే మిశ్రసమాసస్వరూపమును 'కేపలవికృతిపదైః' అనుదానిచే నాచ్ఛికసమాసస్వరూపమును విశదీకరించి తెలుఁగునఁ బోలిచెడు సమాసములఁ జెలిపి కృతార్థుఁడై యితరముల సమాసములఁ జోలికిఁ బోనివాడయ్యు నొక్కకర్త ధారయరూపము నెఱింగింప నేల పాటుపడెనో యని యరయుపక్షమున నాంధ్రవిభక్తిచిహ్నితము గాకయు సంస్కృతశబ్దము తెలుఁగుపదముతో విశేషణసమాసము నందఁదగుననువిశేషమును బోధింపనే యనియుఁ గపిలకన్నులిత్యాదిరూపత్రయమునకుఁ దనచేఁ బ్రయోగింపఁబడినవానికిఁ దత్కాలశిష్టవ్యవహృతములై సార్థకములై యొప్పు మఱిగాన్నియట్టివానికి సాధుత్వమును సంపాదించనే యనియు విశ్వసింపకతీరదు. (చూ. నారచించిన కఱకంఠాదిశబ్దగ్రామ్యతావిచారము త్రిలింగ. పుట 15 సం. శ్రీముఖాపాదము. 3. సో—11. మం.) రామరాజువంటి

కర్తృధారయములనన్నయ యెచటనువాడకుండుటయు నిందులకుఁ బ్రమాణము కావున నేగతిని జూచినను నీజిన్నయసూరిసూత్రమునకును మూలసూత్రమునకును గర్తృధారయ నామస్థితి తొల్యమేగాని విషయైక్యములేదనుట యయుక్తికము గాఁజాలదు. ఇట్లుండ బాలసరస్వత్యాదులవలె గాక గుప్తార్థప్రకాశిక, మూలవివరణములఁ గర్తృధారయ వరముగ గ్రహించుటయు; కటికిచీకటితిండికరములనుదాని షష్ఠీతత్పురుషముగ నెన్నుటయు మూలవ్యాఖ్యాత్యవిరుద్ధవిషయములనుట సాహసోక్తి గాఁజాలదు.

స్త్రీసమఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపఁబడు. ౬.

ముక్కుంటి - వేగంటి - చలివెలుగు - వేవెలుగు - మోటబరి - ఇత్యాదులు వ్యవహారసిద్ధంబులు గ్రాహ్యంబులు.

టీ. స్త్రీసమములతోఁ గూర్పబడియే యొకానొక బహువ్రీహి యగవడెడి. ప్రథమైకవచనము లోపించ మిగిలిన యాచ్ఛికపదములకే బహువ్రీహి ననుప్రవేశము గలిగెడుఁగాని ప్రథమైకవచనముతో నున్న యితరముల కిందుఁ బ్రవేశము లేదని తాత్పర్యము. బహువ్రీహి స్త్రీసమములకే యను సామాన్యోక్తింజేసి పూర్వపరపదములు రెండును స్త్రీసమములే గావలెననుట స్పష్టము. ముక్కుంటి = త్రిలోచనుఁడు-శివుఁడు. మూఁడు+కన్ను:—ఇందుఁ గల రెండుపదములును స్త్రీసమము లగుట తెల్లము, 17 విధిచే మూఁడుశబ్దమునందలి డువర్ణమునకు లోపమును కన్ననుదానియందలి కకార మునకు ద్విత్వమును 22 చే సమాసాంతకార్యము కన్నశబ్దమునందలి 'న్న' అనుదాని కిని గలుగ ముక్కుంటిరూపము సిద్ధించెడి. వేయి+కన్ను=వేగంటి-సహస్రాక్షుఁడు-ఇం ద్రుఁడు. సమాసమున వేయిశబ్దము తుదివర్ణము లోపించుటయు 22 చే 'న్న' అనుదానికి సమాసాంతకార్యము 'ంటి' వర్ణము గలుగుటయు గమనించికొనునది. వేయిశబ్దము వేరూపము నందునని సూరి చెప్పకున్నను నాచ్ఛికసమాసములలో వర్ణలోపవర్ణాగమవర్ణ వ్యత్యయాదివికృతులు ప్రయోగదృష్టమగుటను గ్రాహ్యము. త్రిలింగక్షణశేషకర్త నిరూపించెను. (చూ. సమా. 30 సూ.) ఇందు 'వేయి-కన్ను' అను రెండును స్త్రీసమము లగుటయు నీరెండును నన్యపదార్థమును సహస్రాక్షుని బోధించుటచే బహువ్రీహియగు టయు స్పష్టములు. 'చలివెలుగు=శీతకిరణుఁడు-చంద్రుఁడు, చలి+వెలుగు. ఇవి రెండును స్త్రీసమములె. చల్లనికిరణములు గలవాఁడని యర్థము. వేవెలుగు=సహస్ర కిరణుఁడు-సూర్యుఁడు. వేయి+వెలుగు. ఇందు రెండును స్త్రీసమములె. వేయికిరణములు గలవాఁడని యర్థము. వేయిశబ్దముతుది యివర్ణము సమాసమున లోపించె. మోటబరి=బరువు మోనెడియెద్దు-మోటగుబరువుగలది యనుట. 'మోటు=బరువు' బరువుశబ్దమునందలి

పువర్ణకము లుత్తమై స్త్రీసమంబై బహుప్రీహిని బ్రవేశమునందె. కాన నీరెండును స్త్రీసమములె. సమాసాంతకార్య మివర్ణముతుదిని గలిగి మోటబరి యయ్యె. మోటశబ్దము నందలి టువర్ణము సమాసమున టివర్ణమయ్యెను. లేదా మోట యను వ్యవహారసిద్ధశబ్దమనియేని యనఁదగును. ఈమొదలగు కవివ్యవహారప్రసిద్ధములైన యాచ్ఛికబహుప్రీహులను, వానికి సమాసమునఁ గలుగు సమాసాంతకార్యవర్ణలోపవర్ణవ్యత్యయవర్ణాధిక్యాదులను గవిప్రయోగానుసారముగ నెఱుంగుచు గ్రంథముల సంగ్రహింపవలయునని యిత్యాదులను నీక్రింది నూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్త్రీసమఘటితంబయనుటంజేసి సాంస్కృతిక సాధ్యమిశ్రసమాసఘటన యందుఁ గలుగదనియు స్త్రీసమాచ్ఛికములకే బహుప్రీహి తెలుఁగునఁ గలుగుననియు నీనియమముచేతనే కఠకంతుఁడనునది గ్రామ్యమయ్యెననియు నెఱుంగునది.

ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగా ద్వంద్వంబగు. 2

అన్నదమ్ములు - తల్లిదండ్రులు - ఊరుపల్లెలు - ఆలుమగలు. మగడును బిడ్డలును - పల్లమును గల్లెమును-ఇత్యాదులు సమసింపవని యీనియమంబున నెఱుంగునది.

టీ. తఱచుగ స్త్రీసమంబుతోఁ గూడి యాచ్ఛికశబ్దము ద్వంద్వసమాసం బగున స్త్రీసమము తొలుతను బిదప నాచ్ఛికశబ్దమును నిల్చియుండునని భావము. ఇంద మొత్తముమీఁద నన్నియు నాచ్ఛికశబ్దములే యైయుండునుగాని బహుప్రీహివలె నింద బూర్వపరపదములు రెండును స్త్రీసమములు గానక్కఱలేదనియుఁ బూర్వపదమాత్రమే స్త్రీసమమై విధిగనుండి పరపదనాచ్ఛికశబ్దము మాత్రమైయున్నఁ జూచుననియు గ్రహింపవలెను. దీని నిందును సాంస్కృతికసాధ్యమిశ్రఘటన పాసఁగదను స్పష్టము. కేవల్యాచ్ఛికములకే ద్వంద్వమని ఫలితము. ఆచ్ఛికోత్తరపదము డుమ్మాద్యంబైయుండిన నుండనగుట బహుప్రీహికంటె నిందు విశేషమని గ్రహించునది. 'ఆనదమ్ములు'—ఇందన్నయను స్త్రీసమముతోడఁ దమ్ముఁడను నాచ్ఛికశబ్దము ద్వంద్వమయై తల్లిదండ్రులు:—ఇందుఁ దల్లియను స్త్రీసమముతోడఁ దండ్రీయను నాచ్ఛికశబ్దంబు ద్వంద్వంబయ్యె. రెండును స్త్రీసమములు గారాదనునియమము ద్వంద్వమున లేమింక సాధ్యమయ్యె. ఇట్లే 'ఊరు+పల్లె; ఆలు+మగఁడు' అనునవి ద్వంద్వములగుటను గ్రహించునది. రెండుపదార్థములను బోధించు రెండుపదము లేకపదమైనవిగానఁ దు! బహువచనప్రత్యయము గల్గెనని గ్రహించునది. ఆచ్ఛికశబ్దంబుతోడనని ద్వంద్వనందలి తొలిపదము స్త్రీసమంబై యుండవలెనని శాసించుటంజేసి స్త్రీసమములుగ

మగఁడు-బిడ్డఁడు-బిడ్డలు-పల్లము-గల్గెము-మొదలగుశబ్దములు ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదంబులై సమసింపవని మగఁడిత్యాది నూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్టివి యుత్తరపదంబులుగఁజేసి ద్వంద్వము గూర్చిన గూర్చనగుంగాని వీనిని మొదట నిడి ద్వంద్వ సమాసఘటనచేయరాదని భావము. ఇట్టివానిని ద్వంద్వసమాసార్థము వచ్చునట్లు గూర్చవలసివచ్చిన సముచ్చయ నుశబ్దముంజేర్చి వ్యవహరింపవలసినదేయని గ్రహించునది. ఇట్లే స్త్రీసమములయ్యును రెంటికి మించునపుడు సముచ్చయ నుశబ్దముంజేర్చి వ్యస్తముగ వ్యవహరింపవలసినదే గాని బహుపదద్వంద్వము గూర్చ వలనుపడదని ప్రయోగసరణినిబట్టియుఁ దెలుఁగుబాసస్వభావమునుబట్టియుఁ దోచెడిది. స్త్రీసమవ్యవహార మీద్వంద్వసందర్భమున నామవాచకములకేగాక కృదంతభావార్థకత్వాద్ధృత్వాద్యాచ్ఛికములకును జెల్లునని గ్రహింపవలసియున్నది. లేనిచో ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పినభావద్వంద్వదులవట్టుల నీలక్షణము పట్టకపోవలసివచ్చును. (కూడుగుడ్డ. జేగాములు మొ, చూ. ప్రాథవ్యా. సమాస 30-31 నూ. లు.) మఱియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'ఒకానొకచో ద్వంద్వమునందుఁ బూర్వపదంబు క్లిబసమంబగును. ఆగుచో నామువర్ణకమునకు లోపంబగు. అందచందములు. వెచ్చునచ్చుములు. ఒకానొకచో ద్వంద్వము మిశ్రంబును నందలి పూర్వపదంబు క్లిబసమంబును గానంబజియెడిది. అపసరమక్కుఱలు.' అని యీ బాలవ్యాకరణద్వంద్వలక్షణమును సోదాహరణముగ నవరించుచు ద్వంద్వమున మువర్ణకాంతమును పూర్వపదమగుటను మిశ్రమగుటను శాసించుట నరయునది. ఒక్క 'అపసరమక్కుఱలు' అనుప్రయోగము దప్ప, మిశ్రమగుట కొండుప్రయోగము గన్పట్టదు. అందచందము లిత్యాదులందుఁ బూర్వపదము మువర్ణకాంతమెగాని సమాసమున నది లుప్తమగుటంజేసి ప్రథమైకవచనలోపముననినపదము పూర్వపదమగునను ద్వంద్వలక్షణమున కందవ్యాప్తి లేదనవచ్చును. ఏవిధినేని పూర్వపదప్రథమైకవచనలోపము నిత్యముగ నగునెడల నది ద్వంద్వమునఁ దొలిపదము గావచ్చునని ప్రాథవ్యాకర్త చెప్పినదానింబట్టి గ్రహింపనగును.

సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుం దచ్చబ్దంబుతోడ సమసించు. ౮.

నావాఁడు - నాయది - ఇంటివాఁడు - ఇంటిది - రామునివాఁడు - రామునిది.

టీ. 'ది స్యాత్సంబంధార్థే సర్వస్థాత్' అనునది మూలము. 'సంస్కృతప్రాకృత సమములు భవములు దేశ్యములు' అనువివక్ష లేక యెల్ల తెలుఁగుశబ్దములకును సంబంధార్థమును వివక్షించునపుడు తచ్చబ్దముతోడ సమాసము గలుగును. సంబంధించెడు

తచ్చబ్జవాచ్యము మహత్తగునెడల 'వాడు-వారు' అనియు, సమహత్తగునెడల 'అది-అవి' అనియుఁ బ్రయోగింపఁబడి వానితోఁ బూర్వపదము సమసించుచుని గ్రహింపవలెను. ఈసూత్రముచే సమసించిన యదియపులయత్తులకే సంధి 45 సూత్రము బహుళముగ లోపమును విధించెడిది. సంబంధార్థవివక్ష నామవాచకములకే పోసఁగెడిఁగాన వాని మీఁదనే తచ్చబ్జము తోఁచెడిది. దీనితరువాత సూత్రము ననుసరించి 'వచ్చునది - వచ్చెడిది' మొదలగువిశేషణములమీఁద నైన తచ్చబ్జముతోఁడిరూపములు గాని సంబంధార్థమునఁ గల్గినతచ్చబ్జముతోఁడిరూపములు గావు. కావుననే వానికి సూరి సంధి 45 విధిచేఁగాక యందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి లోపతదభావములఁ గూర్చుట జరిగెనని గ్రహించునది. నావాడు:—నాయొక్క+వాడు: సంబంధార్థకముయొక్క యని కారకము 15 సూత్రవివరణములంబట్టి స్పష్టము. ఇచట నాయొక్క యను సంబంధార్థమున నా యనునది వాడను తచ్చబ్జమహదేకవచనముతోడ సమసించెను. 25 చే సమాస మగుట యొక్కకు లోపంబు. నాయది:—నాయొక్క+అది. ఇచట సంబంధమున నాయనునదదియను సమహత్తచ్చబ్జైకవచనముతోడ నీవిధిచే సమసించెననియు, 25 చే యొక్కకు లోపము గల్గెననియు, సంధిలేమి యడాగమము గల్గెననియు గ్రహించునది. సంధి 45 చే సంధి గలిగినచో నాది యనియు రూపాంతర మేర్పడును. అదియను తచ్చబ్జము సమసించెనని స్పష్టపఱుప సంధిరానిరూపమే యిం దుదాహృతము. ఇట్లే 'ఇంటి యొక్క+వాడు-ఇంటియొక్క+అది' అనునవి 'ఇంటివాడు-ఇంటిది' యని యగుటను గమనించునది. ఇకారముమీఁది యదియపులయత్తులు వృత్తిని లోపించుటయే శ్రావ్య మనునంశము సూచింప నింటిదని యుదాహృతము. 'రామునియొక్క వాడు-రాముని యొక్కయది' అనుపట్టుల నిట్లే 'రామునివాడు-రామునిది' యగుటను గమనించునది. నామవాచకములెల్ల సంబంధమునఁ దచ్చబ్జముతో సమసించునని సూచింపను, సమాసమున యొక్కకే గాని నిగాగమమునకు లోపము గలుగదని తెలుపను బైరూపములుదాహృతము లయ్యెనని యెన్నునది. రామునిదనునపు డకారలోపము సంధి 45 చేఁగల్గుటను స్మరించునది. నిత్యముగ సంబంధార్థమున నిట్లెల్ల వానికే దచ్చబ్జముతోడి సమాసమును సూత్రించకున్న వ్యస్తమున 'వాడు నాయొక్క-అది నాయొక్క-అది యింటి యొక్క-వాడు రామునియొక్క' అను మొదలగు ప్రయోగములు దుర్వారములు గావలసివచ్చును. మఱియు 'నాయొక్క వాడు-నాయొక్కయది-ఇంటియొక్కయది' మొదలగు యొక్కతోడి ప్రయోగములును సంభవించెడి. కాన వ్యస్తమున యొక్కకుఁ బ్రయోగమును సర్వథా నిర్హాలింప నీసూత్రము ముఖ్యముగ నార్థమయ్యెనని గ్రహింపఁదగును.

మూలము 'ది స్యాత్సంబంధార్థే' అని 'రాజుది-బంటుది' అనునట్టిరూపములను మాత్రము సాధించి కృతార్థమయ్యె. మఱియు 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అను సంధిసూత్రముచే నొకశబ్దమునకంటె దచ్చబ్దము పరమగుననియు నాతచ్ఛబ్ద మకారాదియైనచో (అది-అవి) నాయకారమునకు లోపము గలుగుననియు శాసించుటను గమనింప 'సంబంధార్థమునందప్ప దచ్చబ్దము పరమగుట నేశబ్దమునకును గుదురమింజేసి సంబంధమునందచ్చబ్దముతోడి సమాసము శబ్దముల కంగీకృతమనియే తలంపవచ్చును. కాఁగా 'ది స్యాత్సంబంధార్థే' అనుసూత్రమేల యని శంక కలుగనగును. కాని దిస్యాత్తనుసూత్రము 'అది రాజుయొక్క-లేక, బంటుయొక్కయది' యని వ్యస్తముగఁ బ్రయోగించుటను వారింపను, 'శబ్దాత్తచ్ఛబ్దాతః' అనునది సమాసవిషయమని సూచించను; నారభమయ్యెనని యంగీకరించుచు వ్యస్తమునను సమాసమునను యొక్క ప్రశ్నయప్రయోగమును నిర్వూలించెనని గ్రహింపదగును. కాని 'అవి నావి-లేక, అవి నాయొక్క' మొదలగురూపములందు వివర్ణమును మూలము శాసించకపోవుటంబట్టి యాస్థలములను మూలముననుసరించి లుప్తాకారతచ్ఛబ్ద మనుప్రయుక్తమైనవాని క్రింద సే సాధింపవలసి యుండుటంబట్టి యొకచో నొకరితిగను వేటొకచో వేటొకరితిగను రూపముల సాధించుటకంటె నెల్లస్థలములందును సంబంధమునందచ్చబ్దముతోడి సమాస మంగీకరించినచోఁ బ్రక్రియ యేకరితిగ నుండునని తలంచి కావలయు సూరి 'దిస్యా'త్తను సూత్రము ననుసరించి ది-విధానము చేయక యంతటను సంబంధమునందచ్చబ్దముతోడి సమాసమునే శాసించెనని తోచెడిని. లేదా 'కథ్యంతేదిస్యాత్సంబంధార్థే' అని పూర్వసూత్రాంత్యమున నకారము సంధిచే మఱుఁగుపడినట్లు భావించి సంబంధార్థమున నది యగునని యంగీకరించి యది యనునది తచ్ఛబ్దరూపము గాన నయ్యది తచ్ఛబ్దమున కుపలక్షణముగ నెంచి సంబంధమునందచ్చబ్దముతోడిసమాసమును సూత్రించెనో యనియు నూహింపనగు. దీని 'ఏకత్వే చ బహుత్వే చ సంబంధే దివివర్ణకౌ తయారమాదౌ సేమాత్ర ఉదతోః ప్రాయశోఽత్ర ఇత్' అని యధర్వణఁడు వివర్ణకమును బహుత్వమున విధించి మూలమును బూరించుప్రక్రియను సూరి గమనింపలేదని నిశ్చంకముగఁ జెప్పనొప్పును.

ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దంబును ప్రయుక్తంబగు. ౯.

వచ్చినవాఁడు - వచ్చినది - రానివాఁడు - రానియది.

టీ. క్రియ 44-45-46-47 సూత్రములచే ధాతుజవిశేషణరూపములు గలుగునని ముందె నిరూపితము. వానినిఁదఁ బ్రథమాద్యంతదచ్చబ్దరూపములు విశేష్యాను

రూపముగఁజేరుట ప్రయోగదృష్టము. సాధారణముగఁ జెలుంగున విశేషణము లవిభక్తి కములయ్యె సంస్కృతభాషాపద్ధతి ననుసరించి విశేష్యలింగవిభక్తివచనంబులు విశేషణ మున కగుట యేర్పడెను. ఇట్లుగుట నుబంతవిశేషణములకే గాని ధాతుజవిశేషణములకుఁ గానరాదు. అయినను వానికిఁగూడ నుబంతవిశేషణములకు విలె సుబ్బిభక్తులను జేర్పఁ దలంచినయెడల నుబంతవిశేషణములకువలె సాక్షాత్తుగాఁ గాక ధాతుజవిశేషణముల మీఁదఁ దచ్చబ్బరూపముం జేర్చి విశేష్యానురూపముగ దానికి విభక్తులం గూర్చి వ్యవహరింపవలెనని సూత్రాభిప్రాయము. (వచ్చినవాఁడు-రానివాఁడు. వచ్చినవానిని-రానివానిని మొ.) వచ్చినవాఁడు:—క్రియ 46 చే నవర్ణకము గలిగి సిద్ధించిన ధాతుజ విశేషణము. దీనికి విభక్తి వివక్షింపఁ దచ్చబ్బ మహాదేశవచన మనుప్రయుక్తమయ్యె. 'వచ్చినవాఁడు ఫల్గును'డని కవిప్రయోగము. విశేష్యానుసారముగ విశేషణమునకుఁ దచ్చబ్బరూపము లనుప్రయుక్తమగుటకు గమనించునది. విశేష్యము మహాదమహాదేశవచన బహువచనాంతమైనఁ దచ్చబ్బమును నట్లేయై విశేషణమున కనుప్రయుక్తమగుననిభావము. వచ్చినది:—ఇట వచ్చినయను క్రియాజన్యవిశేషణమున కదియను నమహత్తచ్చబ్బైక వచనరూప మనుప్రయుక్తమయ్యె. రానివాఁడు:—క్రియ 48 చే నిజివర్ణకము గలిగి నట్టియుఁ గ్రియ 91 చే రాదేశము నందినట్టియు రూపము. దానికి వాఁడనున దీ సూత్రముచే ననుప్రయుక్తమయ్యె. రానిదియనున దమహత్తచ్చబ్బైకవచన మనుప్రయుక్త మైనరూపము. విభక్తి వివక్షింపనిపక్షమున 'వచ్చినఫల్గుణుఁడు - రానిరాముఁడు-అగు కార్యము-కానికార్యము' అనురీతి నుండునని గ్రహించునది. 4 సూత్రము ననుసరించి కర్తధారయము ధాతుజవిశేషణపూర్వంబయి యుండనగునని స్పష్టపడుటంజేసి సూరి యీ సూత్రోదాహరణములను దచ్చబ్బముతోడి కర్తధారయములుగ నెన్నక యనుప్రయుక్త తచ్చబ్బముతోడి రూపములుగ శాసించుటకు, యుక్తి యగవడకున్నది. వచ్చినయనిన సేమర్థ మో వచ్చినవాఁడనిన నదేయర్థ మగుటంజేసియు, వచ్చినవానిచేత రథు వర్తనిచేత నను మున్నగువాని ననుసరించి ధాతుజవిశేషణముల మీఁదనైన తచ్చబ్బ రూపములు విశేష్యానురూపముగ సుబ్బిభక్తుల నందుటంజేసియుఁ గావలయు నిట్లు శాసించెనని తోచెడిది. ధాతుజవిశేషణము=క్రియవలనఁ గలిగిన విశేషణరూపము.

ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబుల కట్టి యనుపదంబు

విభాష ననుప్రయుక్తంబగు. ౧౦.

వచ్చినట్టిరాముఁడు - వచ్చినరాముఁడు - వచ్చునట్టివాఁడు
వచ్చువాఁడు.

టీ. ఎల్లచోటుల క్రియాజన్యవిశేషణములమీఁద వికల్పముగ అట్టి యనుపద మనుప్రయుక్తమగు. అనుప్రయుక్తమన ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడుట. వెంబడిని దవిలించుట. అట్టి యన నటువంటి యని యర్థము. 'అట్టి-ఇట్టి-ఎట్టి' అనువానికిఁ బ్రయోగము ప్రసిద్ధమగుటఁ బదవ్యవహారమొనర్చె. ఇవియు విశేషణార్థకములే యగుట విశేష్యములకు ముంఁచె ప్రయుక్తములగును. వీనిలో నట్టి యనునది మాత్రమే విశేషణములమీఁద ననుప్రయుక్తమగు. ఇది విశేషణముమీఁద ననుప్రయుక్తమై విశేషణత్వమును వెల్లడించును. వచ్చినట్టిరాముఁడు:—వచ్చిన యనునది క్రియాజన్యవిశేషణము. దాని కట్టిపద మనుప్రయుక్తమగుటచేఁ బైప్రయోగ మేర్పడెను. అత్తునకు సంధి బహుళము. సంధి రానిపక్షమున 'వచ్చినయట్టి' యనియు నుండనోవును. మహత్తు నను విశేషణమైనను నట్టి యనుప్రయుక్తమగునపుడు క్రియాజన్యవిశేషణమునకు మార్పుగలుగదని సూచింప వచ్చినట్టి రాముఁడని యుదాహృతము. అట్టి యనుప్రయుక్తము గానియెడల వచ్చినరాముఁడనియే యుండును. పక్షమున 91వే దచ్చబ్బము పల సినఁ గలుగనగును. విశేషణత్వమును బాగుగ వెల్లడించుటే వీనిప్రయోజనమగుటను నివి యనుప్రయుక్తములు గాకున్నను విశేషణతకు భంగము లేకుండుటను నివి వికల్పానుప్రయుక్తము లయ్యెనని గ్రహించునది. వచ్చునట్టివాఁడు:—క్రియ 4వే సే సిద్ధమైన 'వచ్చు' అను తద్ధర్మార్థవిశేషణమున కట్టిపద మీవిధిచే ననుప్రయుక్తమై మైరూప మేర్పడెను. పూర్వవిధిచే నట్టిమీఁద వాఁడు గలిగె. వచ్చు+అట్టి=వచ్చునట్టి. సంధి 3వే సే నుమాగమ మగుటను స్మరించునది. అట్టి యనుప్రయుక్తము గాకున్నను 91వే దచ్చబ్బ మనుప్రయుక్తము గానగునుగాన వచ్చువాఁడగును. అదియుఁగాకున్న వచ్చు రాముఁడనురీతి నుండఁదగును. వచ్చునది - వచ్చునట్టిది వచ్చునట్టివి మొదలగు రూపములు గ్రాహ్యములు. అట్టిమీఁదనుగూడఁ దచ్చబ్బ మనుప్రయుక్తమగుట వచ్చునట్టి వాఁడను నుదాహరణముచే సూచితమయ్యెనని గ్రహించునది. అనఁగా నట్టిచేరినను ధాతుజవిశేషణత చెడక బలపడుటంజేసి యట్టిమీఁదఁ గూడఁ ఖూర్వవిధిచే దచ్చబ్బము గలుగవచ్చునని తాత్పర్యము. ఇది మిగిలిన ఇట్టి-ఎట్టి-యనువానిమీఁదఁ దచ్చబ్బము గలుగనగుట కుపలక్షణము. 'అట్టి-ఇట్టి-యెట్టి' యనువానికంటెఁ బరమునఁ దచ్చబ్బ వాకారము దోచుచో దానికి లోపముగల్గి 'అట్టివాఁడు=అట్టిఁడు-ఎట్టివాఁడు=ఎట్టిఁడు-ఇట్టివాఁడు = ఇట్టిఁడు' అనురూపములు గలుగునని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యీనందర్శమును బూరించుటను గమనించునది. ఈవిశేషణత్రయముమీఁద సమాసవశమున వాఁడు శబ్దముతోఁచెనని యేని యామూఁడును విశేషణములగుట వానికిఁ బరమున వాఁడు శబ్దము విశేష్యరూపమున నిల్చెనని యేని భావింపనగు. సామాన్యవిశేషణములమీఁదఁ

దచ్చబ్బముగాని యట్టిగాని యనుప్రయుక్తమగుట బాలవ్యాకర్త చెప్పకున్నను నాంధ్ర భాషలో సామాన్యముగ విశేషణములమీఁదఁగూడ ధాతుజవిశేషణరూపములు చేరి విశేషణత్వమును బలపఱచుటయే సహజమగుటంజేసియు విశేషణముమీఁదఁ దచ్చబ్బ విశేష్యరూపములు చేరుట సాధారణమగుటంజేసియు విశేషణమాత్రము మీఁదఁ దచ్చబ్బ సంగతి యవిరుద్ధమని గ్రహింపవలసి యుండుటచే ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త తచ్చబ్బాను ప్రయోగమును సిద్ధముగ నే విశ్వసించి మైరీతిని బూరించెనని గ్రహించునది. త్రిలింగ లక్షణశేషకర్త స్వతంత్రములగు నట్టిత్రయముమీఁదనే వాకారలోపమును సూత్రించి యుదాహరించుటంజేసి యనుప్రయుక్తమగు నట్టిమీఁద వాకారలోప మశాస్త్రీయ మయ్యెడి గాన వచ్చునట్టిఁడు-వచ్చునట్టిఁడు-రానట్టిఁడు మొదలగునవి గలుగవని తోచెడి. మఱియు ధాతుజవిశేషణములు తథార్థకావ్యయముతోడఁ గర్మధారయ మగునను విశేషముంగూడఁ ద్రిలింగలక్షణశేషము ననుసరించి గ్రహించునది. (చదువు నట్లు) ఆట్లయనదాగతియని విశేష్యార్థకత గలిగి యుండుటచే నట్లు చెప్పట యవిరుద్ధంబ. ఈపక్షమున వ్యస్తమన్నను ఊతి యగవడదు. 9-10 సూత్రములు వ్యస్తవిషయకము లగుట స్పష్టము. కాని ప్రాథవ్యాకర్తచే సంస్కృతవ్యాకర్తృమతము ననుసరించి యట్లు మొదలగు నివార్థకముల కాయానామములతో సమాసమంగీకృతమగుటయే సమాసవ్యవహారమునకుఁ గతమనఁదగు. చూ. ప్రా. సమా. సూ. 38-43.

యుష్మదస్తదాత్మార్థకంబుల నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు
దుగాగమంబు విభాషనగు. ౧౧.

నీదుకరుణ - నీకరుణ. నాదు నేరిమి - నా నేరిమి. తనదురూపు - తనరూపు.

టీ. యుష్మదర్థకము=నీ. అస్తదర్థకము=నా. ఆత్మార్థకము=తన. ఈమూఁటికిఁ బరమున నేదేనొకపదమున్న 'దుక్' అనునాగమము గలుగును. 'నీ - నా - తన' అను నాకారములతో నుండుట షష్ఠీసమాసమున నె సంభవించెడిగాన నుత్తరపదము విశేష్యమగుట స్పష్టము. కావున షష్ఠీసమాసమున యుష్మదస్తదాత్మార్థకములకు దుగా గమము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము తేలెడి. ఉత్తర పూర్వపద వివక్షంజేసి యీ విధి సమాసవిషయమని స్పష్టమయ్యెడి. నీదుకరుణ:—ఇట యుష్మదర్థకమగు నీయను దానికిఁ గరుణయను నుత్తరపదము పరముగాఁగ దుగాగమము గల్గి తై ప్రయోగ మేర్పడెను. దుగాగమము రానిపక్షమున నీకరుణయని యుండును. సమాసమున విభక్తి లోపము. ఇట్లే తక్కిన రెండుదాహరణములను దుగాగమము గలుగుటను గలుగమిని

నేర్పడుట నూహించునునది. ఇది షష్ఠీసమాసముననే సంభవించున దగుటంజేసి 'సినా' అనువానితోఁబాటుగఁ దాననురూపము నిల్వదనియు దుగాగమప్రాప్తియోగ్యమగునది తన యనునదే యనియు గ్రహించునది. 'యుష్మదస్తదాత్మభ్యః ద్వితీవర్ణకః' అను చింతామణి సూత్రము మూలము. 'నావి-సీవి-తనవి' అను రూపములు ౮ విధిచే నైనఁ దచ్చబ్రముతోడి సమాసములుగను సంధి 45 చే ఆకారలోపమును బొందినవిగను సూరి శాసించుట నరయునది. కాన నీవిగుట్టములు-నావి యేనుఁగులు-తనవి రథము లను మున్నగు రూపములును సూరిమతమున సాధువులేయని గ్రహించునది. ౮ విధిని సంధి 45 విధిని ననుసరించి తచ్చబ్రజ్జేతరమగు శబ్దము పరమగునపుడే యీ దుగాగమం బని గ్రహింపవలెను. అందు నజాదిశబ్దము పరమైన సాధారణముగ సమాసవిభక్తికి లోపము గలిగి నీయాజ్ఞయనురీతిని, గావచిత్కముగ షష్ఠీసమాసమున దుగాగమోకారముమీఁద నుగామము గల్గి నీదుసాజ్ఞయను రీతిని, గోలఁదిగ ౮ విధి ననుసరించియు సంధి 45 ననుసరించియు నీయనియాజ్ఞ నీవియాజ్ఞ యనురీతిని, బ్రయోగములగుటను గమనించినునది. చింతామణి సమాసగతవ్యవస్థంతమునకు ద్వితీయాతౌల్యమును 'షష్ఠీ భవద్ద్వితీయాతుల్యా' అనువిధిచే శాసించెడి. యుష్మదస్తదాత్మార్థములకు ద్వితీయా తౌల్యముగలిగినేని నీదుకరుణేత్యాదిరూపములు గలుగ నవకాశము లేమింజేసియుఁ దక్కినవానికి ద్వితీయాతౌల్యము గలిగినేని .సామాసిక ద్రుతలోపవిధిచే ద్వితీయాంత ద్రుతము లోపించి రామునికరుణేత్యాదులు సిద్ధింప నవకాశముండుటం జేసియు ద్వితీయాతౌల్యము యుష్మదస్తదాత్మార్థములకు షష్ఠీసమాసమున వారింప యుష్మదస్తదాత్మార్థములకు దుగాగమమును బ్రత్యేకించి విధించెనని గ్రహించుట యుచితమని తోచెడి. మూలమును మూలము ననుసరించి బాలవ్యాకర్తయు యుష్మదస్తదాత్మార్థకములకని సామాన్యముగ ననుటంజేసి వానికేకత్వ బహుత్వముల రెంటును దుగాగమ మీ విధిచే గలుగనగుననియు దాన నేకత్వమున-'నీదుకరుణ-నాదుకరుణ-తనదుకరుణ'అను ప్రయోగములు గలిగినట్లే 'మీదుకరుణ-మాదుకరుణ-తమదుకరుణ'అను రీతి రూపములును గలుగననియుఁ బ్రయోగదృష్టిని గ్రహించుట యుచితము. 'దుక్' అనునది కిత్తుగానఁ బ్రకృతి కంతాగమముగ నగునని గ్రహించునది. యుష్మదస్తదాత్మార్థములు= యుష్మదస్తదాత్మన్ శబ్దముల యర్థముగలవి.

గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్తృధారయంబునందు

నిగాగమంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౨.

నల్లనిగుట్టము-నల్లగుట్టము. నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-చామ-తియ్య-కమ్మ-పుల్ల-విన్న-తిన్న-అల్ల-ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

టీ. గుణవాచకములగు నల్ల మొదలగుశబ్దములకుఁ గర్తృధారయసమాసమున బహుళముగ నిగాగమమగును. సూరి నిర్వచింపకున్న నుదాహరణసమాహమునుబట్టి యదంతగుణవాచకములకుని గ్రహింపవలసియున్నది. నల్లనిగుట్టము:—నలపు గుణము గాన నల్లనునది గుణవాచకము. నల్లనైన యని యర్థముగాన విశేషణమును స్త్రీసమమును నగుటఁ గర్తృధారయంబయ్యెడి. ఇది గుట్టమును నుత్తరపదముతో ననుసించుచున్నదిగాన నిగాగమ మివిధిచేఁ గలుగ నల్లనిగుట్టమని యగును. 'నిక్' అనునది కిత్తుగాన గుణవాచకమున కది యంతాగమముగ నగును. నిగాగమము గలుగకున్న నల్ల గుట్టమని యగును. ఇట్లే నిగాగమ తదభావముల రూపద్వయ మూహించుకొనుచుఁ దక్కినయుదాహరణముల గమనించునది. పూర్వప్రపూర్వసూత్రములందువలె నిభాషననక యిందు బహుళమనుటంజేసి యీనిగాగమము చిక్క-చక్కమున్నగు గుణవాచకములకంటె నిత్యముగ నగుటయుఁ, జిన్న-పెద్ద-దొడ్డ మొదలగువానికంటెఁ బ్రాప్తింపకుండుటయుఁ, గొన్ని యుదంతగుణవాచకములమీఁద నిగాగమముతోఁబాటుగఁ బ్రకృతితుదియుత్పమున కత్వము సిద్ధించుటయు ఫలములని ప్రయోగదృష్టిని గ్రహింపఁ దగును. 'నివర్ణకస్యాదృశబహుళమదంతాధుణవాచకాత్' అని యధర్వణుఁ డీనిగాగమమదంతగుణవాచకములకే యగుటను శాసించినాఁడు. సూరి యయ్యధర్వణోక్తినే గ్రహించి యిట్లు సూత్రించి యుదాహరించి యుండనోపును. దీన వెలిదమ్మి వెలిదామరేత్యానులందు నిగాగమాభావము సాధువయ్యెడి. నిగాగమమునందెడు గుణవాచకముల కగుసమాసములు కర్తృధారయములుగాక కర్తృధారసూభాసములని 'స్యాత్కర్తృధారయాభాసః కర్తృత్వే కారకాశ్రితః' అని యధర్వణుఁడు పేర్కొనుటను గమనించునది. విశేషణవిశేష్యభావము తోఁచుటంజేసి సూరి కేవలము కర్తృధారయములనియే వీనిని వ్యవహరించెను. 'గుణవాచకంబుల కొన్నింటి నిగాగమమునకుం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు బిందువగు' అని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త బిందువును నివర్ణకమునకు విధించి 'చక్కంబెట్టు' కమ్మందేసె మొదలగురూపముల సాధించి యీసూత్రమును బూరించుట నరయునది. ఉత్పవీశిష్టముగామి ద్రుతలక్షణ మిందుఁ బట్టమి నిట్లు చెప్పవలసినచెప్పెనని ముందె ద్రుతలక్షణ టీకాసందర్భమున నుక్తము. ఇట్లు నివర్ణమునకు బిందువగుటఁ గ్వాచిత్రము నవ్యము ననక తీరదు. మఱియు చింతామణి ననుసరించి నకారసూత్రము ద్రుతమగుంగాన బిందువు నివర్ణమున కగుటయు నవిరుద్ధంబ. మఱియు ధ్వన్యనుకరణశబ్దములు కొన్నింటికే గర్తృధారయమున నిగాగమ మగునని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త శాసించి 'తళతళనితరణి మెఱుంగులు-గనగనని నిప్పులు-నిగనిగనికుందనపుందగడు' అను మొదలగు ప్రయోగములఁజూపి యీసందర్భమును బూరించుట నరయు

నది ఇంతియగాక 'గుణవాచకంబు క్రియావిశేషణం బగుచో నొక్కెడ నవర్ణకంబునకు బిందువు గానంబడియెడి' అని చక్కంగనని యుదాహరించి విశేషముం జూపుటను గమనించునది. గుణవచనంబులగు నల్లాదులకు నవర్ణకము తద్ధితరీ చే నగు.

ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగు. ౧౩.

టీ. ద్విరుక్తమన రెండుమాటులు పలుకఁబడునది. ఒకహల్లును రెండుమాటులు పలుకుట యట్టిదానినె మఱియొక హల్లును గ్రిందఁ గూర్చుటచే జరుగునదిగాన ద్విరుక్త శబ్ద మేహల్లున కాహల్లుతోడి కలయికనే బోధించునదై సార్థకమయ్యెడి. ప్రాస్వదీర్ఘ ప్లుతభేద మచ్చునకె యగుటచే స్వతంత్రాచ్చునకును గాదులయందలి యచ్చునకును సీవిధి యగునని యెంచునది. ఇది సమాసపరిచేష్టదమునందలిదిగాన సమాసవిషయముగ నెంచి యితరమగుచోటుల వర్తింపదని శంకింపనగుంగాని ప్రక్షిప్తము రీ మూత్రమునందలి యుదాహృతులవిషయమునను దీనిని వర్తింపఁజేయవలసియొన్నదిగాన సమాసమన నఖండ పదమగుట సీవిధిని సమాసాసమాసాఖండపదవిషయముగ నెంచుటయే యర్హమని తోచెడి. క్రియ 61 చే నగు ప్రాస్వవిధానము మధ్యమబహువచనప్రత్యయమగు డుజ్జ్వర్ణకము పరముగా సార్థకమగుటను, నచ్చో ద్విరుక్తము పరముగామి సీవిధి వర్తింప మిని చూముడి ముపర్ణకమున కగుచును డుజ్జ్వర్ణకముతోఁ బాటుగ నొక్కసంజ్ఞకు సంబంధించిన విషయమగుట ప్రాస్వము విధింపఁబడియెనన నవకాశముండుటను, నందు ప్రాస్వము తొలుతను బిదప మాముడి యగుటను, నది కేవలక్రియారూపమగు నఖండ పదములకు సంబంధించినదే యనవలసి యుండుటను దీనిచే నది గతార్థము గాఁజాలదని యెఱుంగునది. కాఁగా సీవిధి సమాసములందును గ్రియేతరాఖండపదములందును ద్విరుక్త మున కవ్యవహితపూర్వమున నున్నదానికి ప్రాస్వమును విధించునదని ఫలితము గ్రహింప నగును. ద్విరుక్తమున కనుటజేసి యేహల్లున కాహల్లుతోడి కలయిక చూపట్టుచోటు లందలి యాచ్చికదీర్ఘములకే యీప్రాస్వము గలుగుననుటయొక బదాది నిట్లు సహజ ముగ ద్విరుక్తమగుహల్లు గలుగుటఁ బోనఁగమి సీవిధానమునకు వ్యాకృతిచేసగు ద్విరుక్త ములకుఁ బూర్వముననున్న దీర్ఘములే విషయములుగాని సహజసంయోగపూర్వములు గావనటుయు న్నష్టము.

త్రికంబుమీఁదియసంయుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు. ౧౪.

అక్కన్య - అకన్య. ఇక్కాలము - ఈ కాలము. ఎల్లోకము.

ఏలోకము. అయ్యశ్వము-ఆయశ్వము. బాహుళికముచే నూష్టరేఫంబులకు ద్విత్వంబు గలుగదు. ఆరూపము-ఈశబ్దము - ఏషండము-ఆసుకృతి-ఆహయము.

టీ. 'ఆ-ఈ-ఏ' అను మూడును త్రికము నాఁబడునని ముందె యుక్తము. సంయుక్తమున నొకహల్లు దానికంటె నితరమగుహల్లుతోఁ గూడుట. పూర్వసూత్రమున ద్విరుక్తము నెంచి ప్రాస్వవిధాన మొనర్చుటంజేసి యిట నసంయుక్తదశమునకు హలం తరయోగము లేని హల్లే యర్థమగుటయు దీని సంయుక్తద్విరుక్తపదము లనర్థములను టముఁ జెల్లంబె. సజాతీయవిజాతీయములతోఁ గలియని స్వతంత్రహల్లునకని భావము. ద్విత్వమును సామాన్యోక్తింజేసి యేహల్లున కాహల్లుతోడి ద్విత్వమే యగును. ఆహల్లునకు ద్విత్వమగునన నది రెండగునని భావము. కాఁగా 'ఆ-ఈ-ఏ' అనువానికంటెఁ బరముననున్న ద్విత్వరహితమైన హల్లునకే ద్విత్వము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము తేలెడి. అక్కన్యః—ఆ + కన్యః త్రికపూర్వపదంబగుటఁ గర్తృధారయము. ఈనూత్రముచే నాకారమునకంటెఁ బరమైన యసంయుక్తహల్లునకుఁ గకారమునకు ద్విత్వము. ఆ + క్కన్య, పూర్వసూత్రముచే ద్విరుక్తమగు హల్లు 'క్క' అనునది పరమగుచుండ నాచ్చికదీర్ఘమున కాకారమునకు ప్రాస్వము. అక్కన్య. ఈవిధిచే ద్విత్వము గలుగకున్నఁ బూర్వసూత్రముచే ప్రాస్వమును గలుగ నవకాశము లేమి ద్విత్వము రానిపక్షమున 'ఆకన్య' అనియే యుండును. ద్విత్వ మీవిధిచేఁ గల్గినపక్షమున సూత్రము ప్రాస్వమాచ్చికదీర్ఘమునకు నిత్యమనుట మఱువరాదు. ఇట్లే 'ఈ + కాలము-ఈ + క్కాలము-ఇక్కాలము-ఈకాలము; ఏ + లోకము-ఏ + ల్లోకము-ఎల్లోకము-ఏలోకము.' అనువాని ప్రక్రియను గమనించునది. ఆ + ఆశ్వము. సంధి పి చే యడాగమము. ఆ + యశ్వము. ఇపుడు త్రికమునకంటెఁ బరమున నసంయుక్తహల్లుగపడెనుగాన నీవిధిచే ద్విత్వమును బూర్వసూత్రముచే ప్రాస్వమును గలుగ నయ్యశ్వమని యగును. ద్విత్వము గలుగకున్న నాయశ్వమనియే యుండును. త్రికముమీఁది యజాదిపదమునచ్చునకైన యడాగమమునకును నీద్విత్వవిధిగలుగనగుట గమనించునది. సంధివశముననైన యడాగమయకారమునకే యిట్లు ద్విత్వమగునని యహోబలుఁడనుట విచార్యము. 'ఇదమదసేతద్యత్తచ్ఛబ్ధాశ్చబ్ధాంతరాన్వయే బహుళం, ప్రాస్వం ప్రపద్య దీర్ఘద్విత్వముపర్యక్షరస్య జనయంతి' అను నాంధ్రశబ్దచింతామణి సందర్భము ననుసరించి పూర్వసూత్రమును నీ సూత్రమును విరచితములయ్యె. మూలమునందువలెఁ గాక యిందు బహుళపదమును నిల్పుటకు సూత్రము సామాన్యముగఁ ద్రికముమీఁది యెల్లహల్లులకు ద్విత్వము విధించు

చున్నను 'శషసహ' అను నేనువర్ణములకు మాత్రము ద్విత్వము గలుగకుండుటయే ప్రయోజనమనియు దాన నేపేందమిత్యాద్యదాహరణత్రయమునఁ ద్రికముమీఁది 'ష-స-హ' అనువర్ణములకు ద్విత్వము గలుగలేదనియు ద్విత్వమే గలుగనపుడు హ్రస్వము తలంపనేయవశములేదనియు 'బాహుళికముచే' నను సూరియ్యాక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'శషసహ' అను నేనువర్ణము లూష్మ లనంబడును. తాపము గల్గునపుడుస్ఫురని యనురీతి నియ్యవి యుచ్ఛరింపఁబడుటంజేసి యూష్మము లయ్యెనని గ్రహించునది. 'ఊష్మరేఫానినా ద్విత్వమయ్యుక్తస్య హణి' మతం, ఋకారంచ విముచ్చ్య స్యాత్సాన్) ణానాం ద్విత్వసంగతిః.' అని మూలమును బూరించు నాధర్వణమును గమనించియే సూరి బాహుళికముచే ననునీవివరణమును సూత్రమున నసంయుక్తదళమును నెలకొల్పెననుట స్పష్టము. ఆ + ప్రమద = అప్రమద; ఆ + త్త్రులసితప్రకాశున్ = అత్త్రులసితప్రకాశున్; ఈ + ప్రభావము = ఇష్టప్రభావము మొదలగు ద్వ్యర్థికావ్యప్రయోగములందు సంయుక్తము తొలిదానిని ద్విత్వము త్రికముమీఁద నగవడెడి. సామాన్యముగ నూష్మ రేఫములకు ద్విత్వము గలుగదని బహుళగ్రహణఫలము నభివర్ణించెనుగాని వర్గద్వితీయములకును జతుర్థములకును సాధారణముగ ద్విత్వరాహిత్యమే శ్రావ్యమై గనుపట్టుటంజేసి వలసినయెడల నదియు బహుళఫలముక్రిందనే యాదరించుట తగును. 'ఆ + కడ; ఈ + కడ; ఏ + కడ' అనువానికి ద్విత్వహ్రస్వములచే 'అక్కడ-ఇక్కడ-ఎక్కడ' అను రూపములు గలిగెడి. కాని 'అడ-ఈడ-ఏడ' అను ప్రయోగదృష్టము లగునవిగూడ నిక్కడేత్యాదులనుండియే సమాసమున నైన కవర్ణలోపమున నేర్పడినవిగ నెంచుట యస్వరసముగాదు. పర్ణలోపమునకు (చూడు ప్రాథసమాస పేరి.)

కృతహ్రస్వంబగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబునోత్పంబున

కత్వహ్రస్వంబులు విభాషనగు. ౧౫.

అచ్చోటు-అచ్చటు-అచ్చొటు. ఇచ్చోటు-ఇచ్చటు-ఇచ్చొటు. ఎచ్చోటు-ఎచ్చటు-ఎచ్చొటు. వీని ద్విత్వంబునకు వక్ష్యమాణవిధిచేఁ బాక్షికంబుగ లోపంబగు. అచటు-అచొటు-ఇచటు-ఇచొటు-ఎచటు-ఎచొటు. ముచ్చోటులు - ముచ్చటులు-ముచ్చొటులు-అనురూపంబులు ప్రయోగంబులం గానంబడియెడి.

టీ. మీఁది హల్లునకు ద్విత్వమునుగూర్చి కృతహ్రస్వములైన 'అ-ఈ-ఏ' అను వానికిఁ బరముననున్న చోటుశబ్దము సంబంధమైన యోకారమున కత్వమును హ్రస్వ

మును బర్యాయమున వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. ప్రాస్వము ప్రభృత్విధిచే నగును. ద్విత్వము పూర్వవిధిప్రాప్తము. అచోచ్చటు:—అ+చోటు:—14 చే బోటు శబ్దాది చకారమునకు ద్విత్వము. 13 చే నాకారమునకు ప్రాస్వము. అచోచ్చటు. పిదపఁ గృతప్రాస్వమైన త్రికసంజ్ఞకాకారముమీఁద నున్నట్టి చోటుశబ్దము సంబంధమైన యోకారమున కత్వ మివిధిచే గలుగ 'అచ్చటు' అనియుఁ బక్షమున ప్రాస్వముగలుగ 'అచోచ్చటు' అనియు రూపము లేర్పడును. అత్వ ప్రాస్వములు రెండును గలుగకున్న 'అచోచ్చటు' అని ద్విత్వప్రాస్వములచే రూపమేర్పడును. ద్విత్వప్రాస్వములను గలుగకున్న 'అచోచ్చటు' అనియే యుండును. ఇట్లే కృతప్రాస్వములగు ఈ-పి అనువానిమీఁది చోటుశబ్దమునకును గార్యముల గమనించి రూపముల సూహించిగొనునది. పక్ష్యమాణ విధియనఁ బ్రకీర్ణపరిచ్ఛేదమునందలి రి దప సూత్రము. పాక్షికమున వికల్పము. 'అక్రూటాదులజడ్డకు లోపము విభాష'ననువిధిచే నద్విత్వములైన చకారములలో నొక దానికనఁ గ్రిందుదానికి లోపము గలుగునుగానఁ ద్రికంబుమీఁది నద్విత్వములును గృతాత్వప్రాస్వములును నగు చోటుశబ్దరూపములే యేకచకారములగునని గ్రహించు నది. అత్వప్రాస్వములందైన చోటుశబ్దముక్రింది చకారమునకే యీపాక్షికలోపము గలుగుంగాని 'యచోచ్చటు-ఇచోచ్చటు-ఎచోచ్చటు' మొదలగువానికి అచోటిత్యాదులు గలుగవని భావము. కాన వీనిద్విత్వంబునకన నీవిధిచే నత్వప్రాస్వములందైనవాని ద్విత్వంబునకే యని యర్థమని గ్రహించునది. చోటుశబ్దము నోకారము వికృతినంది నపుడే జడ్డకు లోపంబగుననియు నద్దానికి వికృతి లేకున్నను బోటుశబ్దము టకారము 16 చే లుప్తమైనను జడ్డకు లోపము లేదనియు నెఱుంగునది. త్రికముమీఁదఁ బోటు శబ్దము వికృతినందక జడ్డను గోల్పోయిన, ద్విత్వము పరముగా ప్రాస్వమును విధించు సూత్రమునకు సార్థక్యము చెడును. త్రికముమీఁది చోటుశబ్దమునకే గాక మూఁడు శబ్దముతోడఁ గర్తృధారయనమాసము నందినట్టియు 17 విధిచే డువర్ణ లోపద్విత్వములు గల్గినట్టియు ముచోచ్చటులనురూపమునందలి చోటుశబ్దమునకును నీవిధిచే నత్వప్రాస్వ ములుగలుగుట ప్రయోగములందగపడునని ముచోచ్చటులను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఓత్వమున కత్వమాదేశమైన ముచ్చటు అనియు ప్రాస్వమైన ముచోచ్చటు అనియు రూపము లేర్పడునని తాత్పర్యము. 'ముచ్చటులు-ముచోచ్చటులు' ప్రయోగం బులఁ గానంబడు ననుటందేసి త్రికముమీఁదను మూఁడుశబ్దము పిదపనే యత్వప్రాస్వ ములు సంభవించుననియు నందును ముచోచ్చటులనురూపమున నత్వప్రాస్వములేగాని జడ్డలోపము ప్రయోగదృష్టము గాదనియు సూరియభిప్రాయమైనట్లు గ్రహించునది. ముఱియు మూఁడుశబ్దముమీఁది చోటుశబ్దమునకు ద్విత్వము గల్గుటకు మూఁడునందలి

దువర్ణకలోపము గలుగుటకును 17 విధియుండుటంజేసి యత్వప్రాస్వములు గలుగుటకు మాత్రము ప్రయోగములే శరణ్యములని భావమని యెఱుంగునది.

ఉత్తరపదంబగు చోటశబ్దముటాక్షరమునకు లోపంబు విభాషనగు. ౧౬

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబు గావున దానియంతిమాక్షరంబు సప్తమ్యాదేశమయిన యకారంబుతోడంబాక్షికంబుగ లోపించునని యర్థము అచోచ్చనున్నాడు-అచోచ్చటనున్నాడు. ఒక చోనుండె-ఒక చోటనుండె.

టీ. చోటుశబ్ద ముత్తరపదముగాఁగల సమాసములందు సప్తమినైన యకాపవిభక్తి కాత్వాదేశమన నదంతమైన తుదిట కారములు వికల్పముగ లోపించునని సూత్రార్థము. చోటుశబ్దమునందు 'టు' పర్ణముగలదుగాని టపర్ణముగలదాయని పాఠకులు సందేహింతురేమోయని యెంచి గ్రంథకర్త చోటుశబ్ద మాపవిభక్తికమగుట సప్తమిని ఆచ్ఛికము, 333 చే నాదేశమైన యత్వముచే నదంతమగుననియు దాన టాక్షరమని చెప్పవలసివచ్చెననియు నట్లు చెప్పక ట కారమునకని సామాన్యముగవన్న నౌపవిభక్తికాత్వమును విడిచి కేవల హల్వాత్రమునకేని లేక యకాపవిభక్తికాత్వమును జేయక ముందె టపర్ణమునకేని లోపమును జేయుట కవకాశము తోఁచెడిఁ గాన నట్టియవకాశమును గలంఁజేయకుండుట కిట్లు చెప్పవలసివచ్చెననియు నిట్లు చెప్పుటంజేసి యకాపవిభక్తికాత్వము గల్గినపిదపనే యయ్యత్వముతోడి టపర్ణమునకె లోపము గల్గుననియు సుబోధము నేయఁ జోటు శబ్దమును సీక్రిందివివరణము వ్రాసెనని గ్రహింపఁదగును. బౌపవిభక్తికములకత్వము 333 ఆచ్ఛికముచే నొక్కసప్తమియందేగాక తృతీయయందును గలుగుచుండ సప్తమ్యాదేశమైన యకారంబుతోడ నని యొక్కసప్తమినే యెత్తి వ్రాయుటకును, దృతీయయందత్వముతోడి ట కారలోపముమాట తలంపకుండుటకును గతమేయె యుండునో యని యరసినచో స్థూలదృష్టికి దృతీయయందత్వముతోడి టపర్ణ లోపమనభిమతమగుట నట్లనక సప్తమినే యెత్తి వ్రాసెనని సమాధానము తోఁపవచ్చును. కాని సూక్ష్మదృష్టివరసిన నిట్టి యుదంతములకుఁ గొన్నింటికి సప్తమిని మాత్రమే యత్వముగల్గుట ప్రయోగసిద్ధమగుటను దృతీయయందప్రసిద్ధమగుటను నిట్లు సప్తమిననియె గ్రంథకర్త వ్రాయవలసివచ్చెననియు, 'అచోచ్చటన్-లేక అచోచ్చన్' 'ఒకచోన్' అను తృతీయార్థక ప్రయోగము లదృష్టములగుట నట్లు తృతీయాసప్తమ్యాదేశమని వ్రాయలేకపోయెననియు, నుదంతానుదంత సామాన్యముగ నౌపవిభక్తికములకెల్ల వైకల్పికముగ నత్వము నాదేశించినవాఁడగుటంజేసి తృతీయాత్వయుత టపర్ణముమాట యిటఁ దలంపకుండుట

విచార్యమనియుఁ దోచకపోదు. (చూ ఆచ్ఛికము. 331 టీక మూలముతము) ఆచ్ఛోటన్:—ఆ+చ్ఛోటు+అందు 14-15 లచే ద్విత్వప్రాస్వములు. ఆచ్ఛోటునందు. ఆచ్ఛిక 331 చే నత్వము. 'ఆచ్ఛోటు+అన్=ఆచ్ఛోటన్.' దీనిచే టవర్ణలోపము, ఆచ్ఛోన్. ఇట్లే చోటుశబ్ద ముత్తరపదముగాఁగల సమాసములందును దక్కినయుదాహరణములందును టవర్ణలోపము నూహించికొనునది. ఈ ఉత్తరపదంబగు చోటుశబ్దము టాక్షరమునుటంజేసి సమాసమున నేగాని వ్యస్తమున నీవిధి గలుగదని గ్రహింపవలసియున్నది.

సమానాధికరణం బగునుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూఁడు శబ్దము డువర్ణంబునకు లోపంబును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునకు. ౧౭.

మూఁడుజగములు-ముజ్జగములు-మూఁడులోకములు-ముల్లోకములు.

టీ. ఏ కాధికరణంబగు నుత్తరపదము పరమగునపుడు మూఁడుశబ్దసంబంధమైన డువర్ణమునకు లోపంబును మిగిలిన మూకారముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వమును నగును. సమానాధికరణంబన నేకాశ్రయంబు విశేషణవిశేష్యభావమని 31 సూత్రవ్యాఖ్యలో నుక్తము. 'మూఁడుజగములు' అను నుదాహరణమున మూఁడుశబ్దవాయమగు త్రిత్వమునకును జగద్ధర్మమగు జగత్వమువకును జగములే యాశ్రయములుగాన నిట సమానాధికరణంబు గలదని యెఱుంగునది. సమానాధికరణం బనుటంజేసి విశేషణమైన మూఁడుశబ్దముతోడి కర్తృధారయములందే యీవిధి యనియు నితరనామములతోడ నైనసమాసముల నీవిధి గలుగదనియు గ్రహించునది. సమానాధికరణంబనక యుత్తరపదంబనిన కర్తృధారయేతరములందును నీవిధి గలుగునని సూరి యనుమానించి యుండునని భావము. మూఁడు+జగములు:—ఇట సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదము జగములనునది. ఇది పరముగా మూఁడుశబ్దము సంబంధమైన డువర్ణము లోపించె. మూ+జగములు. పిదప లుప్తశేషమగు 'మూ' అనుదానికీ బరముననున్న జకారమునకు ద్విత్వము. మూ+జగములు. తరువాత 13 చే ద్విరుక్తంబగు హల్లు 'జ' అనునది పరముగా నాచ్ఛికశబ్దదీర్ఘమునకు మూవర్ణముమీఁది యూకారమునకు ప్రాస్వము. ముజ్జగములు. డువర్ణము ముందున్న యనునాసికోచ్చారమునకు గురైన యర్థమిందు వాశ్రయములేమినిగాని, తనకు నిలువ నవకాశ మొసంగు పరుషసరళములయభావమునఁగాని, లోపించెనని గ్రహింపవలయును. సద్విత్వమగు 'జ' అనునది సరళమైనను నది సంస్కృతసమశబ్దసంబంధి యగుటంజేసియు సద్విత్వపరుషసరళములకుముందు బిందువు తెనుఁగునఁ దోచుమిని నిలువఁజాల

దని యెంచునది. ఇట్లే 'మూడు+లోకములు; మూ+లోకములు; మూ+ల్లోకములు; మల్లోకములు;' అనుదాని ప్రక్రియను గమనించునది.

కొన్నియెడల నవర్ణంబు వరంబగునపుడు పూర్వపదాంత్య డకారమునకు నకారంబగునను త్రిలింగలక్షణశేషముచే గొన్నిస్థలముల మూడుశబ్ద డకారము నకారమై మూన్నాళ్లు మొదలగురూపము లేర్పడుటయును ముయ్యేడిత్యాదులందు ప్రాప్తద్విత్వములు నిత్యముగ నగుటయును నరయునది. కొన్ని బాలవ్యాకరణప్రతులలో డుజ్జర్ణమునకని పాఠముగపడెడిది. కాని త్రిలింగలక్షణశేషము ముందుచెప్పినరీతిని డకారమున కని యనుటను, మూఁటినును మున్నగు డువర్ణమున కౌపవిభక్తికాదేశమైన, టివర్ణము తోడిరూపము లగపడుటను, దీనిని డుజ్జర్ణమని ప్రథమైకవచనప్రత్యయమువలె జిత్తుగా వ్యవహరింప నాధారములు లేమిని, నిని స్త్రీసమశబ్దముగాన నది శబ్దసహజ డువర్ణమని స్పష్టమగుచుండుటను, సూరి దీనిని నివతించియే సాధించుటను, నాశ్రయములేమి నరసున్న లుప్తమయ్యెననుట కవకాశముండుటను, డువర్ణమనుటయే యుచితమనియు నరసున్న లోపింపదని భ్రమించిగాని డువర్ణము ముందున్న యర్థబిందువును గాంచిగాని డుజ్జర్ణమని సానునాసికముగ నేరో దిద్దియుందురనియుఁ జెప్పనొప్పును. హరికారికాకర్త యిట్టి బాలవ్యాకరణస్థమను డుజ్జర్ణమగు నపపాఠముంబట్టియే భ్రమించి 'ఉత్తరస్త్రిసమానాధికరణేతు పరేడుజ్ఞః, మూడుశబ్దస్యలోపస్యాన్ధలోద్విత్వం తథోపరి' అని సూత్రించుట జరిగె ననుట పునరుక్తము. డవర్ణమనక డువర్ణమనుటచే నకారముతోడి డువర్ణలోప మభిప్రేతమనియు లేకున్న నకారము శేషించి యపరూపము గలుగనగుననియు గ్రహించునది.

ద్విగుపున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు మిశ్రంబునకుఁ
గాదు. ౧౮.

ముచ్చిచ్చు - ముక్కారు - ముప్పాతిక - ముత్త్రోవ - మువ్విధములు.

టీ. సంఖ్యాపూర్వమగు కర్త ధారయమే ద్విగుపు నాఁబడునని ముందె నిరూపితము. రెండుమొదలగుసంఖ్యలు బహుత్వబోధకములగుటంజేసి వానితోడ సమసించిననామవాచకములు బహుత్వబోధకములును దాన బహువచనము నందినవియుఁగావలెను. కానఁ దఱచుగ ద్విగుసమాసమున నుత్తరపద మేకవచనాంతమే యగునని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె. 'త్రిలోకీ' అను మొదలగు సంస్కృతద్విగువుల ననుసరించి యీరూపు తెలుఁగు ద్విగువులకును గలిగె ననవచ్చును. కర్త ధారయలక్షణమునఁ బూర్వపద మిట్టిదై యుండవలెనను నియమము గానవచ్చునుగాని యుత్తరపదనియమము గానరామి నుత్తరపదము సంస్కృతసమమై మిశ్రసమాసము గలుగనగునని స్పష్టపడుటచే నట్టి మిశ్రద్విగువులందు

మాత్ర ముత్తరపదమున కేకత్వము గలుగదని శాసించుట యావశ్యకమయ్యె. దీనినే మహాదర్థమును నుత్తరపదముగా నుండఁదగుటచేతనే త్రిలింగలక్షణశేషము ద్విగువు మహాదర్థఘటిత మదృష్టమని శాసించుట ప్రసక్తమయ్యె. మూఁడు+చిచ్చులు:—17 చే డువర్ణలోపము, మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వమును నగు. 13 చే 'మూ' అనుదానికి హ్రస్వము. 'మూ+చిచ్చు:—మూ+చిచ్చులు; ముచ్చిచ్చులు.' ఈవిధిచే నేకవచనాదేశము. ముచ్చిచ్చు. చిచ్చును నాచ్చికశబ్ద మదంతస్త్రీసమముగానఁ బ్రథమైకవచనలోపము. ఇట్లే 'మూఁడు+కారులు; మూ+కారులు: మూ+క్కారులు; ము+క్కారులు; ముక్కారు. మూఁడు+పాలికలు; మూ+పాలికలు; మూ+ప్పాలికలు; ము+ప్పాలికలు; ముప్పాలిక. మూఁడు+త్రోవలు; మూ+త్రోవలు; మూ+త్త్రోవలు; ము+త్త్రోవలు; ముత్త్రోవ' అనువానిప్రక్రియ నెఱుంగునది. మూఁడు+విధములు:—ఇందు విధమనునది సంస్కృతసమముగాన నిది మిశ్రద్విగువు. కావున దీని కేకవచనము గాదు అట్లుగుట డువర్ణలోపమును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వమును హ్రస్వమును మాత్రము గల్గి ముద్విధములని బహువచనమునే గల్గియుండు. త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యొక్కొకచో ద్విగువు మిశ్రంబేకవచనాంతంబును నగునని శాసించి 'నల్లిక్కు: ముల్లోకము; ముష్కహూర్తము' అని లక్ష్యములఁ జూపి యీబాలవ్యాకరణసూత్రమును నవరించుట నరయునది. 'ద్విగోరమిశ్రతాయాం తు స్రాయ ఏకత్వమిష్వతే, మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యాదన్యత్రాపి క్వచిద్భవేత్.' అను నాధర్వణము వైబాలవ్యాకృతినందర్భమునక మూలమనుట నృప్తము.

కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్వాది కనుమ్వాదుల

మువర్ణంబులు పఞ్చవర్ణంబులగు. ౧౯.

నాఁపచేను-పాఁపతేఁడు. కనుపపులు జనుపనార. నాము పాము ప్రేము-వేము-అమ్ము-ఎమ్ము - ఇవి నామ్వాదులు. కనుము - ఇనుము ఉడుము-ఎనుము-జనుము-మినుము-ఇత్యాదులు కనుమ్వాదులు.

టీ. ఒకానొకచో సమాసములందు మువర్ణాంతములగు నాము మొదలగు శబ్దవలయుఁ గనుము మొదలగుశబ్దములయు మువర్ణములకుఁ గ్రమముగఁ బఞ్చవర్ణమును పుష్కమును నాదేశమగునని సూత్రార్థము. నాము మొదలగువాని మువర్ణము పఞ్చవర్ణముగఁ గనుము మున్నగువాని మువర్ణము పవర్ణముగను మాఱునని భావము. కొండొకచో ననుటంజేసి మువర్ణాంతములకెల్లఁగాని; సీక్రిందివానికెఁగాని; సమాసములం దీవిధి నిరతముగాదనియు సమాసములం దనుటంజేసి తత్పురుషకర్తృధారయములు సాధారణము గ్రాహ్యము లనియు గ్రహింపఁ దగును. ప్రయోగదృష్టి నీవిధికిఁ బ్రసక్తి నూహింపవలెన.

సంశయము చెలుప 'కొండొక-సమాసములందు' అనుపదములు ప్రయుక్తములనుట యుచి తము. 'నాఁపచేను:—నాము+చేను.' ఇందుఁ దొలిపదముతుదిమావర్ణమునకుఁ బజ్జుర్ణమివిధిచేనగు. తత్సమము 19 చే నది బిందుపూర్వమగు. దీర్ఘముమీఁదగాన నావవర్ణమర్థబిందుపూర్వమగు. 'నాఁప+చేను=నాఁపచేను. పాపతేఁడు:—పాము+తేఁడు.' ఈ సూత్రముచేఁ దొలిపదము తుదిమువర్ణము పజ్జీవర్ణమగును. నాము+చేను=నాఁప+చేను=నాఁపచేను; పాము+తేఁడు=పాఁప+తేఁడు=పాఁపతేఁడు.' ఇట్లే 'కనుము+పులు; జనుము+నార' అను నుదాహరణములందుఁ దొలిపదము మువర్ణములు పవర్ణములగుటచే 'కనుపపులు; జనుపనార' అనురూపము లగుట నూహించికొనునది. నామ్వాదుల మువర్ణమునకు పజ్జీవర్ణమును, గనుమ్వాదుల మువర్ణమునకు పవర్ణమును నగుననియు, పజ్జీవర్ణమునందలి జిత్యము బింద్యర్థమనియు ఫలితమును గ్రహించునది. మువర్ణము లనుటచే నుత్పలిశిష్టమవర్ణముల కత్పలిశిష్టపజ్జువర్ణము లాదేశములగునని గ్రహించునది. ఈరీతి నే నామ్వాదులలోని 'స్రేఁపకట్ట-వేఁపచెట్టు-అంపశయ్య; ఎంపకైదుపు;' అనుశబ్దములకు సమాసములనగు రూపముల నూహించునది. ఈగతి నే కనుమ్వాదులందలి 'ఇనుపగుండు; ఉడుపతోలు; ఎనుపగొడ్డు; మినుపచేను;' అనుశబ్దములకు సమాసముల నేర్పడురూపముల గమనించికొనునది. అంపశయ్యేత్యాదులందలి మువర్ణము ప్రథమప్రాస్యముమీఁది దగుటను నద్దాని కగుపజ్జుర్ణమునకు ముందు పూర్ణబిందువేయగునని గ్రహించునది. (చూ సంధి 22 సూ.) 'అమ్ము-ఎమ్ము' అనునట్టి పజ్జీవర్ణార్థములకు వానితుదినున్న 'మ్ము' అనుదానియందలి మాముడి ప్రక్షిప్త రి చే లోపించుననియుఁ బిదప మిగిలిన ముకారమునకు పజ్జీవర్ణమగుననియు గ్రహింపఁదగు. లేదా మువర్ణము 'మ్ము' అనుదానికిని నుపలక్షణమనియేని గ్రహింపవలెను. ప్రాతిపదికములను మువర్ణాంతములు గానివానినిగఁ జూపుట పౌసఁగమిని నివి సహజ మువర్ణము లగుటను మువర్ణకమున కనక మువర్ణమున కని వ్యవహరించెనని తోఁచెడి.

నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౨౦.

నిక్కల - కవ్వడి - పున్నిలుకాఁడు. ఖత్యాదులు.

టీ. నిక్కల మొదలగు సమాసములందగు వర్ణలోపవర్ణద్విత్వాదులు ప్రయోగముల ననుసరించియే గ్రహింపవలెనుగాని యొక నియమముచేఁ చెలుప నలవిగాదని సూత్రార్థము. 'నిక్కము+కల=నిక్కల; కప+పడి=కవ్వడి; పువ్వు+విట్టు+కాఁడు=పున్నిలుకాఁడు.' ప్రథమోదాహరణము కర్తృధారయము. ఇందుఁ దొలిపద మాద్యక్షరశేషమై తరువాతిపదము నాదిమహల్లనకు ద్విత్వము గల్గుట చూపట్టు. లేదా తొలిపదమునందలి మువర్ణము సమాసమున లోపింపఁ బూర్వపరములఁ దుల్య

హాస్థితి యగుటంజేసియు, మొదటిపదము తుదిననఁగా నుత్తరపదాద్యక్షరమునకుఁ బూర్వమున నద్విత్వవర్ణము లొలిపదము చాద్యక్షరమునకు గురుత్వముం గూర్చుచు నుండియుండుటంజేసియు నుత్తరపదాద్యక్షరము వ్యవహితోచ్చారణమున లుప్తమయ్యె ననియేని సంభావించనగును. కవ్వడి. బహుప్రీహి. జంట (చేతుల) వడిగలవాఁడు. ఇచటఁగూడఁ దుదిని దధిత 11 సూ. చే గాప్రత్యయమై సమాసమున లుప్తమయ్యె నందు. కాని యాచ్ఛికబహుప్రీహిగ నెంచి పూర్వోదాహరణమందువలెనే సమాస హల్లుల పూర్వసంస్థితి యగుటంజేసి యవ్యవహితోచ్చారణమునఁ బూర్వపదాంత్య పకారముమీది యచ్చు లొపించి ద్విత్వపకారరూప మేర్పడెననుట సయ్యుక్తికమని తోచెడి. 'పుష్విలుకాఁడు; పుష్వ+విల్లు=కర్త ధారయము.' పిదపఁ దధిత 11 సూ. చే గాప్రత్య యము. ప్రకీర్ణము 7 చే విల్లు 'విలు' అని యగు. ఇటఁగూడఁ దొలిపద మాద్యక్షర శేషమై పరహల్లునకు ద్విత్వము గలుగుటఁ బైరూపమేర్పడెనని తలంతురుగాని తుల్య హాస్థితిపూర్వపరములఁ గలుగుటంజేసియుఁ, దొలిపదము తుదిహల్లు సద్విత్వమై తనకుఁ బూర్వమున నున్న దానికి గురుత్వముం గూర్చుచుండుటంజేసియుఁ, దరువాతిపదము విపర్ణ మై యవ్యవహితోచ్చారణమునఁ బూర్వవర్ణముతోఁ గలిసెననియు, మూఁడుపకారము లేర్పడ నందొకటి యుచ్చారణసాధ్యశ్యమునఁ దొలఁగెననియు గ్రహింపఁదగును. సంధి ప్రాంతాదికాస్త్రము కేవలకర్త ధారయపరమగుటను నందును దుల్యహల్లుల పూర్వసంస్థితి దోఁపమిని బరుషములు పరములగునపుడు నిక్కలేత్యాదులందు సమాగమ మనివార్య మనఁదగుటను, సీయుదాహృతులు ప్రాంతాదికాస్త్రముచే సాధ్యములు గాఁ జాలవని సూరి యెంచెనని తోచెడి. పరిచ్ఛేదమున కొక్కొక్కమాత్ర మిట్టిది పరిచ్ఛేదవిష యమునెల్లను శుద్ధముగఁ జేయుటకై నిల్పుట దృష్టంబు. ఇంతపఱకు సూరి సంస్కృత లక్షణము ననుసరించి సమాసముల నెఱింగించెనేగాని తెలుఁగునఁ దోచు నాయాసమా సములందలి విశేషముల నెఱింగించి తన్మూలమునఁ దెనుఁగుభాష కీవిషయమున సంస్కృత మునకంటెఁ గలభిన్నత నెఱింగింపఁ దలంపలేదు. కావుననే త్రిలింగలక్షణశేషకర్త కు, 'వష్టితత్పురుషములందు నగాగమంబగు;' 'ఎలజవ్వనంబునవిలననంబు; యోగక్షేమంబున తెఱుగు; 'కొన్నియెడల. సప్తమీతత్పురుషంబునందు నవర్ణ కంబునగు; కుపలయంబునవారు' అను సూత్రోదాహరణములచేతను నివార్థకముల కగు సమాసముల నెఱింగించు విధ్యుదా హరణములచేతను, (చూ. ప్రాథ. సమాసము 38-39-40-41-42-43) సూరి తత్పు రుషసందర్భమును బూరించుట యావశ్యకమయ్యెననియు నిట్లే దిరుదాడు్యుత్తరపదకర్త ధారయములయు (సమాస 2-3-4-5-6) మిశ్రకర్త ధారయములయు (సమాస 7) దదార్థ కావ్యయముతోడి కర్త ధారయములయు (సమాస 8) నవయవవిశేష్యపూర్వకమై

యవయవితో సమసిం చు గుణవాచక ధాతుజవిశేషణములతోడి కర్త ధారయములయంఁ దమ్ముఁగుఱ్ఱలు చిలుక మొకరిత్యాది విశేష్యపూర్వపదకర్త ధారయములయం నాయీ త్యాది ఘటితవిశేషణోభయ పదకర్త ధారయములయం సందర్భయోగ్యపదవ్యవహిత త్రి క క్రియాజన్యవిశేషణఘటితవిశేషణోభయపదకర్త ధారయంబులయంఁ గలరూపు నెఱిం గించుచు సూరి కర్త ధారయసందర్భమును బూరించుట ప్రసక్తమయ్యెననియు నీరీతి నే మహన్త హతీవాచకఘటితద్వంద్వమునఁ బూర్వపదాంత్యస్వరమునకు దీర్ఘము గలుగు ననియు, ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదము క్షీబసమంబగుచో నామవర్ణకము లోపించు ననియు నప్రాణివాచకకృదంతశబ్దఘటితద్వంద్వ మేకపచనాంతమగుననియు; భావ ద్వంద్వమునఁ దొలి టవర్ణకము లోపించుననియు ద్వంద్వమునఁ బూర్వపదాంత్యావయ వంబునకు లోపంబగుననియు ద్వంద్వంబొకానొకచో మిశ్రమును నందలి పూర్వపదము క్షీబసమంబును గానంబడియెడిననియు శాసించి యుదాహరించి సూరి ద్వంద్వసందర్భ మును సవరించుట యావశ్యకమయ్యెననియు నెఱుంగునది. మిగిలిన కొన్నింటికిఁ గల యావశ్యకత నాయాబాలవ్యాకరణసూత్రములతోడఁ గూర్చి వ్యాఖ్యలొఁ దెలుపుటం జేసి యిచ్చోఁ బరిత్యక్తము.

ఆకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దదర్థకంబున కయి యాయి
యనుశబ్దంబులు విభాషనగు. ౨౧.

వక్ష్యమాణవిధిచేత నయి యనుదాని కైకారాదేశంబునగు.
ఆయయి కాలము - ఆయాయి కాలము - అయ్యయి కాలము - అయ్యాయి
యి కాలము - ఆయై కాలము - అయ్యై కాలము - ఆయా కాలము - ఆ
యక్కాలము - అయ్యాయ కాలము - అయ్యక్కాలము

టీ. తచ్చబృథార్థక మగునట్టియు నామ్రేడితసంజ్ఞక మగునట్టియు నాకారమునకు
'ఆయి-ఆయి' అనుశబ్దములు వికల్పముగ నగును. తచ్చబ్దమునర్థముగలది తెలుఁగన
ఆకారమని సమాస 4 లో విరూపితము. ద్విరుక్తమున రెండవరూప మామ్రేడితము నాఁ
బడునని సంధి 10 లో నుక్తము. కాన నామ్రేడితమునుటంజేసి ముందొక యాకార మీ
సందర్భమున నుండుననియు దాన నిది కర్త ధారయసమాసవిషయమనియు స్పష్టము.
రెండొకారములును బిదప నామవాచకమును నిందుండుననియు నందు రెండవయాకార
మునకయియాయశబ్దములు వికల్పముగ నగుననియు ఫలితము. ఆ+ఆ+కాలము:—
ఇందు రెండవయాకార మామ్రేడితసంజ్ఞకము. తదర్థకము. దాని కీవిధిచే 'ఆయి' శబ్ద
మైనచో 'ఆ-ఆయి + కాలము. సంధి 9 చే నయశబ్దము తొలియకారమునకు యదా

గమము కాఁగా 'అయ్యికాలము' అనురూప మేర్పడెను. ఆకారమునకు 'అయి' శబ్ద మైనచో యడగాగమము గలిగి 'అయ్యికాలము' అనురూపమగు. రెండవయాకార మున కయ్యాయశబ్దము లైనపిదప యడాగమము గలిగిన తరువాత 14 చే ద్విత్వము సంభవించ 'అయ్యికాలము-అయ్యికాలము' అనురూపము లేర్పడును. క్రియ 103 చే 'అయి' అనుదాని కై కారము గల్గినపక్షమున యడాగమముచే 'అయైకాలము' అనురూపము గలుగును. 'అయి' అనునదైనపక్షమునను 14 చే ద్విత్వము గలుగనగుం గాన నయ్యైకాలమునురూపము సంభవించును. 'అయి-అయి' అను రెండును రానిపక్షమున యడాగమముచే 'అయ్యికాలము' అనియే రూపమగును. ఈపక్షము రెండవయాకారముమీఁది హల్లునకు ద్విత్వప్రాస్వములు 14-15 లచే నైనయెడల 'అయక్కాలము' అనురూప మేర్పడును. రెండవయాకారమునకైన యడాగమమునకు 14 చే ద్విత్వము గల్గిన 'అయ్యికాలము' అని రూపము గలుగును. రెండవయాకారముమీఁది క కార మునకు మొదటను, బిదప ప్రాస్వమైన రెండవయాకారమునకును, ద్విత్వప్రాస్వములు 13-14 చే నైనయెడల 'అయ్యక్కాలము' అనురూపమేర్పడును. యోగ్యతలేమినియి యాయశబ్దములమీఁదిక కారమునకును నై కారరూపమునందినయయి మీఁది దానికిని ద్విత్వము గలుగదు. ఇట్లే ప్రాస్వద్విత్వ ప్రాప్తిచేతను నయ్యాయశబ్దము లగునపు డీసంద ర్భమున స్వల్లరూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. 'తత్తత్కాలము' అనుదానికి సరియగు నదగుట నాకారము తదర్థకమనుట స్పష్టము. తదర్థకమనుటంజేసి యితరశబ్దాదిమాకార మైనయెడల సీశబ్దములు గలుగవని గ్రహించునది. మొదట నొక తదర్థకముతోఁ గర్తృ ధారయముచేసి పిదప మరల మఱియొక తదర్థకముతోఁ గర్తృ ధారయమును జేసికొనుచు సీప్రక్రియను బ్రవర్తింపఁజేసికొనవలెను.

బహువ్రీహిని సమాసాంతకార్యంబులుం గానంబడియెడి. ౨౨.

ముక్కుంటి - కడలిరామాలి - నలున - గట్టువిలుతుండు.

టీ. 'కార్యాబౌపవిభక్తిపదంతవిధయశ్చ' అనునదిమూలము. బహువ్రీహిసమాస ములతుదిని వర్ణాదేశాదిరూపములగు, కొన్ని కార్యములు గలుగుట ప్రయోగదృష్టమని సూత్రార్థము. 'ముక్కుంటి:—మూఁడు+కన్నులు: మూఁడుకన్నులుగలవాడని యర్థము. 'టి' అనువర్ణము కన్ను శబ్దమునందలి 'న్న' అను తుదిభాగమున కాదేశమగుట సమా సాంతకార్యము. ఆచ్చిక పిరి చే నాటివర్ణమునకుమందు నిత్యముగ నిండునున్నయగును. (ముక్కుంటి) మఱియు సమాసమున మూఁడుశబ్దముకంటెఁ బరమైనకన్నుశబ్దమునాది మకారమునకు ద్విత్వము గలిగె. కడలిరామాలి:—కడలి+రాజు+మాలి: కడలిరాజు డవములకుఁ దొలుతఁ గర్తృ ధారయము. పిదప చూలుశబ్దముతో దానికి బహువ్రీహి. కడ

లియన సముద్రుడు. సముద్రుడనురాజుయొక్క గర్భము గలది యని యర్థము (లక్ష్మీ) ఇట బహుప్రీహి సమాసాంతమున నున్న చూలుశబ్దమునందలి లువర్ణము మీఁదనున్న యుకారమున కి కారము సమాసాంతకార్యము గలిగెఁగానఁ గడలిరాచూలియని యయ్యె. సమాసమున రాజుశబ్దము తుదిజువర్ణము లోపించెను. 'నలువ:—నాలుగు+వాయిలు:' నాలుగునోళ్లుగలవాఁడని బహుప్రీహి. సమాసమున నాలుగునకు నలును వాయిశబ్దముతుది యివర్ణమునకు లోపమును గలిగె. పిదప సమాసాంతకార్యముగ వాశబ్దముమీఁది యాకార మునకు హ్రస్వాకారముగా 'నలువ' యనియయ్యె. గట్టువిలుతుఁడు:—గట్టనఁగాఁ గొండ. కొండవిల్లుగాఁ గలవాఁడని బహుప్రీహి. 'గట్టు+విలు' ఇచట సమాసాంతముననున్న విలు శబ్దమునందలి లువర్ణమునకు మీఁద తవర్ణ మాగమముగ నగుట సమాసాంతకార్యము. పిదప నదంతమహద్వాచకమగుట నుత్పడుజ్ఞులు గలిగి 'గట్టువిలుతుఁడు' అని రూపము గల్గెను. ఇందికారము సమాసాంతకార్యముగా నయ్యె ననుట కుదాహరించిన 'కడలిరాచూలి' అనునదాహరణమునందలి 'చూలి' అనుదానికి బిడ్డయని యర్థము చెప్పటకు శబ్దరత్నాకరాదు లవకాశమిచ్చుచుండుటంజేసి యిది కర్తృధారయ మేగాని బహుప్రీహి గాదనియు సమాసాంతకార్య మి కారము చూలుశబ్దమునకుఁ గలుగ లేదనియు సమర్థింప నగును. తద్ధిత 18 సూత్రముచే మతుబర్థమున ఇవర్ణకమైన రూపముగ నాపక్షమునఁ జూలి యనుదాని నూహింపనగును. ఔపవిభక్తికములట్లుగాక యిక్కార్యములు సమాసాంతములందే యగునవగుటచేతను, నౌపవిభక్తికములన్న నలువేత్వాదులందలి వాహ్రస్వము గట్టువిలుతుఁ డిత్యాదులందలి తవర్ణము గుదురకుండుటచేతను సమసించిన పదము లందుఁ దోఁపని క్రొత్తవర్ణములగుట సమాసాంతములందే తోఁచుటచేతను, వీనిని సమాసాంతకార్యములని చింతామణి వ్యాఖ్యాతలెల్లరు వ్యవహరించియుండుదు. కాని యహోబలపతి 'క్వచిదంతిమవర్ణస్య సమాసాంతత్వమిష్యతే' అనునధర్వణోక్తి నాధార ముగఁగొని 'కఱకంఠుడు' అనుచో తవర్ణమును సమాసాంతకార్య ప్రాప్తముగ బాల సరస్వతి ననుసరించి గణించి సాధువుగాఁ జేయుట యుక్తిదూరప్రసంగము. శబ్దమునఁ దోఁపనివర్ణమును నందును నచ్చుతెలుఁగువర్ణమును సమాసాంతకార్యప్రాప్తవర్ణముగ గణించుట లక్ష్యదృష్టికి సరిపడుంగాని శబ్దగతమగుదాని నసాంధ్రవర్ణమును సమాసాంత కార్యప్రాప్తవర్ణముగ నెన్నుట సరిపడదనియు నది యగతికప్రసంగమనియు ముందె సిద్ధాంతితము (చూ. సంజ్ఞ 23 టిక.)

బహుప్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకుఁ బోఁడియగు. ౨౩.

టీ. స్త్రీ సమములకె బహువ్రీహియని నిరూపితము. స్త్రీ వాచ్యమగుచో ననగా నాసమాసముచే స్త్రీ బోధ్యమగునపుడని భావము. సమాసపదమున కాఁడుదే యర్థము గావలెనని ఫలితము. ఉపమానమనగా నొకదానికి సాటియగునది. ముఖాదులతోఁ జంద్రాదులు సాటియగుంగానఁ జంద్రాదు లుపమానములు. విశిష్టముచే స్త్రీని జెప్పనట్టి బహువ్రీహి నుత్తరపదంబై నిల్చినదియు నుపమానవాచకమునకంటెఁ బరమైనదియునగు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడి యనున దాదేశముగ నగునని సూత్రార్థము. విశిష్టముచే పనితను బోధించు మేనుశబ్దపుటితబహువ్రీహిలం దుపమానవాచకమునకంటెఁ బరమగు మేను శబ్దమునకుఁ బోఁడి యాదేశమగునని భావము. బహువ్రీహిని స్త్రీ వాచ్యంబగుచో నుప మానంబుమీఁది మేనునకుఁటంటేసి మేనుఁదీపలు మొదలగు కర్తృధారయములం దీసూత్ర మెల్లభంగుల సంక్రమింప నవకాశములేమి నట్టివి దీనికి లక్ష్యములు గాఁజాలవని గ్రహించునది. 'అలరుఁబోఁడి:—అలరు+మేను;' పూవుపంటిశరీరముగలదియని బహు వ్రీహి. ఇందుఁ బూర్వోత్తరపదములు రెండును స్త్రీ సమములెగాన నిది యాచ్ఛికబహు వ్రీహి. పూవుపంటిశరీరముగల పనిత దీనికర్థముగాన స్త్రీయే దీనిచే జెప్పఁబడుచున్నది. మేనునకు సాటియైనదలరుగాన నలరుశబ్ద ముపమానవాచకము కాన మేనుశబ్దముప మానంబుమీఁదిచే యగుచున్నది. అట్లగుట నీవిధిచే నట్టి మేనుశబ్దమునకు 'పోఁడి' అను నది యాదేశమయ్యెడి. 'అలరు+పోఁడి' సంధి 25 చే నుదంత స్త్రీ సమమగు నలరు శబ్దముమీఁద నుమాగమమగు. పిదప పోఁడిశబ్దగత పకారమునకు సరళాదేశము. ద్రుత కార్యములు. 'అలరుఁబోఁడి; అలరుఁబోఁడి.' ఇట్లే 'నన + మేను=నన+పోఁడి=ననఁబోఁడి; పూ+మేను=పూ+పోఁడి=పూఁబోఁడి; విరి+మేను=విరి+పోఁడి=విరిఁబోఁడి' అనురూప ముల ప్రక్రియను గమనించునది. ఉదంతేతరపదములమీఁద నుమాగమవిధాన మీవ్యాకరణమున గానరాకున్నను గారకము 14 సూత్రమునందుఁ దానే యుదాహరించిన జ్ఞానముఁబట్టి; నీవుపచ్చుటంబట్టి, అనునుదాహరణములందుఁ బట్టిపర్ణకము పరముగా నుమాగమమును విధించుట మఱచినట్లే పోఁడిపరమగునపుడును నుమాగమముం జెప్పట సూరి మఱచెనని యెంచి నుమాగమమును జేసికొనునది. సమాసములందు వివిధములగు సమాసాంత కార్యములుగాని వర్ణాగమవర్ణ లోపాదులుగాని చూపట్టెడిఁగాని సమాసచర మావయవంబగుశబ్దమునకు మఱియొకశబ్ద మాదేశమగుట యీమేనుశబ్దోత్తరపదాచ్ఛిక బహువ్రీహియందే చిన్నయసూరిమతమున నేగాని మఱియొచటను గానము. పైసందర్భ మును బరిశీలించియే కావలయుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'అలరుఁబోఁడి'త్యాదు లుప మానపూర్వపదకర్తృధారయము'లని శాసించి, 'అలరు+పోఁడి' పూవుపంటి మనోజ్ఞమైన దని వివరణము'వ్రాసి బాలవ్యాకరణమునందలి యీసందర్భమును సవరించెను. పోఁడి

శబ్దమునకు మనోజ్ఞమైనదని భర్తి పరముగా నర్థము చెప్పనగుంగానఁ బోడి శబ్దోత్తర పదములగు నిట్టివానిని గర్వ ధారయములగ నే యంగీకరింపఁ దగుననియు బహుప్రీహులుగ నెంచఁ బని లేదనియుఁ గాన మేనుశబ్దమునకుఁ బోడి నాదేశించు నసంగతమగు మార్గము పరిత్యాజ్యమనియుఁ ద్రిలింగక్షణశేషకర్త తలంపైయుండును. ఈవిషయమున బాలనర్హతి 'మెఱుంగుఁబోడి; పాణిపల్లవము' ఇవి యుపమానసమాసముల (చూ. బాలస. వావిళ్ల వారి ప్రతి. పుట 246) నియు నహోబలపతి 'మెఱుంగుఁబోడి; తమ్మికంటి ఇత్యాద్యా ఉపమానగర్భబహుప్రీహయః' అనియు (చూ. అహో. ప. పుట 436) వ్రాసియున్నారు. ఇం దహోబలపతిమతమును సూరియు సరస్వతిమతమును సీతారామాచార్యులును ననుసరించిరనుట తెల్లము. కాఁగా సూరి యేల యిందు పోడి శబ్దము నాదేశించుమార్గమునే రమణీయముగ నెంచెనని యిండుక పరిశీలింతుము. మేను శబ్దమును సమాసగతముగాఁ జేసి దానికే బోడి నాదేశము నేయకున్న లతపంటిశరీరముగలది యనునర్థము స్ఫురింపఁజాలదనియు ననఁగా లతాదు లేవాని కుపమానములో యనునంశము స్పష్టపడదనియు మేనుశబ్దమునకుఁ బోడి నాదేశించిన మేనుశబ్దస్థానీయంబగు పోడిశబ్దము మేనుశబ్దార్థమును చెల్పుచు నుపమానోపమేయత్వమును సరిగఁ బ్రకాశితము నేయఁజాలననియు నింతియగాక సంస్కృతవాక్య ప్రసిద్ధములగు 'లతాంగి-నుమగాత్రి' అను మొదలగురూపములకు శబ్దార్థముల రెంటును సరియగు రూపము లివియనునంశ మిష్కర్త మే నుబోధము నేయఁగలుగుననియు సూరి పోడి నాదేశించుమార్గమునే సరసముగఁ దలంచెననుట యుచితము. త్రిలింగక్షణశేషము ననుసరించి చూచిన నలరుఁబోడిత్యాది సమాసములందుఁ దొలినన్న 'అలరు-లీమన-వి' మొదలగు పదములచే బోధ్యములగు పదార్థములు వేసి కుపమానములో శబ్దార్థావగతివలన స్పష్టము గాఁజాలదు. వైరూపములు స్త్రీవాచకములుగ నే ప్రయుక్తము లయ్యెడిఁగాన స్త్రీనిష్ఠములగు నేయేయవయవములకు లతాదు లుపమానములు గాఁదగునో యనుమానించి సరిపెట్టుకొనవలసి యుండును. 'కొముదీ విశదా-లతా కన్య' మొదలగు సిద్ధములందు త్తరపదములు శ్వేతత్వతనుతావిశిష్టధర్మివాచకము లగుటంజేసి 'కొముదీ-లతా.' మొదలగునవి శ్వేతత్వతనుత్వవిషయముననే యుపమానములగుచుండుట స్పష్టపడియెడి. పోడిశబ్దఘటితములం దట్లనుమానించుట కించుకేని యవకాశము చాలదు గదా! ఇట్టిచిక్కులను గమనించిన సూరి యివ్వనిని బహుప్రీహులుగ నెంచుటయు మేనునకుఁ బోడి నాదేశించుటయు నొనర్చెనని తోచెడి.

ఇది యిట్లుండ నొకకాలపు బాలవ్యాకరణముద్రణము ననుసరించి మేను శబ్దమున కాదేశమగునది 'బోడి' అనునదిగాని 'పోడి' అనునది గాదని నొకవిషాద

విషయమును తెడలియున్నది. అద్దాని యుక్తాయుక్తతలఁ బరిశీలించుట యిట నప్రసక్తము గాఁజాలదు.

నిక్కముగఁ బరిశీలించ బాలవ్యాకరణమున నుదంతేతరముపై నుమాగమవిధానము చూపట్టమి నెల్లరూపములను నిరాఘాటముగఁ జక్కఁబెట్టుకొన నిష్కర్తము నేరో కల్పించి యుందురనుటకు సందియములేదు. ఏరో యననేల? ఇట్టియాశయముగల్గిన ముద్రణాలయములందలి సంస్కర్తలే 'మేనునకుఁ బోఁడి' అనునపుడు 'కు' వర్ణమునకుఁ దరువాతి యర్థబిందువును దొలఁగించి తమయందేతము ననాయాసముగఁ జక్కఁజేసి కొని యుందురనుట కడ్డంకిలేదు.

వాఙ్మయమున నెల్లయెడల నిట్టినమాసముల బకారమున కిరువంకల నర్థబిందువుఁ తోఁచుటయుఁ, 'జిగురుఁబోఁడిమితోదరాత్త' అను మొదలగు ద్వ్యర్థికావ్యప్రయోగములు పోఁడి యనునదే యీసమాసములం దుత్తరపదమని స్పష్టపఱచుచుండుటయుఁ, ద్రిలింగ లక్షణశేషముగూడ నిట్టినమాసములం దుత్తరపదము పోఁడి యనియే సాక్ష్యమిచ్చు చుండుటయుఁ బ్రక్షిర్రపరిచ్ఛేదము 13 లో 'పోఁడి' అనుదాని గ్రంథకర్త స్పష్టముగాఁ జేర్చుటయు, 'పోఁడి' అనునదే యాదేశమగునన్న విరిఁబోణీత్యాదిణకారఘటితరూపము లును బాలవ్యాకరణసమ్మతములగుటయు, 'పోఁడి' అనునదాదేశము గాదన్న నడండ్గావుదు లలోఁ బోఁడిశబ్దము లేమి ణకారఘటితరూపములు సిద్ధింపకుండుటే గాక ముండితమను నశ్రావ్యానర్థకమగుపదము నాదేశించెననువాదము తటస్థించుటయు బకారమున కిరువ క్కలవాఙ్మయమున నెల్లయెడల నగపడునట్టి యర్థబిందువు లనంగతము లగుటయు, నడండ్గావిదిద్దమైన పోణీయనుదానికి వ్యస్తమునఁ బ్రయోగము చూపుట దుర్ఘటమగు టయుఁ, ఇట్టివర్ణకము కంటెవర్ణకము పరమగునపుడు క్రమముగ నుమాగమనగాగమ ముల విధించుట మఱచినట్లే పోఁడి పరమగునపుడును గ్రంథకర్త నుమ్మిధాన మొన ర్చుట మఱచెనని చెప్పట సయంక్తికమగుటయు ననుమొదలగు విషయములఁ బరిశీలించ మహాకవి ప్రయోగారూఢ మైనట్టియు నడండ్గావిదేశాస్త్రమున 'పోఁడి' అనుదానింజేర్చు గ్రంథకర్తమార్గమును సార్థకముగాఁ జేయునట్టియు ద్వ్యర్థికావ్యాదివాఙ్మయసమ్మత మగునట్టియు, మేనుశబ్దమునకు 'పోఁడి' అనుదాని నాదేశించుమార్గమే గ్రంథకర్త మహాకవిభిప్రేతమును రమణీయమును సార్థకమును నని చెప్పక తప్పదని తోఁచెడి. మఱియుఁ బోఁడి యనుదానికిఁ బోఁడిమిగలది యని యర్థము చెప్పికొని యుపమాన పూర్వపదకర్త ధారయముగ నెంచుటకంటె బహుప్రీహర్థకమును జ్ఞప్తికిఁజెచ్చి, నొక్క నిరూపింపఁ జాలు మేనుశబ్దమునకుఁ బోఁడినాదేశించు సూరిమార్గమునే యనుసరించి బహుప్రీహిగనే యెంచుట యత్యంతరమణీయమని తోఁచెడి.

ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబు విభాషనగు. ౨౪.

మాత్రపితలు - మాతాపితలు - ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఉర్ద్వంద్వో రః' అనునది మూలము. ఋకార మనాంధ్ర వర్ణ మగుటచేతను ఋకారాంతసంస్కృతసమములు తెలుగున వ్యస్తమున నత్వస్త్రీవద్భావములనందున వగుటచేతను దెలుగున ద్వంద్వ మాచ్చికశబ్దముతోడ స్త్రీసమమునకే యగునదగుట చేతను ఋవర్ణమునకు రేఫమును విధించునీవిధి సిద్ధద్వంద్వములందుఁ దోచు ఋకార మునకు సంబంధించినదే యనుట స్పష్టము. ద్వంద్వమునందు ఋకారమునకును సామా న్యోక్తింజేసి సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించు నానఙాదేశము నడ్దియు నిది గలుగనగు ననుట సూచితము. అట్లు గాకున్న ఋకారమున కానఙాదేశము సిద్ధించినమీఁద ఋకారమగవడుటే యసంభవముగాన ఋకారమునకు రేఫంబగునువిభాషమునకే వైయర్థ్యము సంభవించెడి. కాన సిద్ధద్వంద్వమునం దానఙాదేశమున కవకాశము తోచెడిస్థలములందలి ఋకారమునకు రేఫము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము లేలెడి. మాత్రపితలు:—'మాతృ+పితృ' ఇందుఁ దొలినన్న మాతృశబ్దము తుదిఋకార మున కీవిధిచే రేఫము గల్గెను. 'మాత్ర+పితృ' విదప ఋకారాంతమగు నిది సమాస మగుట నేకపదముగా గ్రహించి తత్సమము 52 చే నత్వస్త్రీవద్భావములును ద్వంద్వ మగుట బహువచనమును గూర్చి 'మాత్రపిత'లని రూపమేర్పడును. రేఫము వైకల్పిక మగుటఁ గలుగకున్న సంస్కృతవ్యాకృతిచే నానఙాదేశము గలిగి మాతాపిత లనురూపము గలుగును. ఉత్తరపదంబు పరముగా ఋకారాంతపూర్వపదమునకే యావిధానమని యుదాహరణముంబట్టి స్పష్టము. ఇట్లే బహుపదద్వంద్వమునను మూర్వపూర్వములగు ఋకారములకే రేఫం బగునుగాని సమాసచరమావయవంబగు పదమునకు సంబంధించిన ఋకారమునకు మాత్రము గలుగదని గ్రహింపవలెను. 'ఇందు లకుఁ గ్రమముగ "ఋకారాంతద్వంద్వో పూర్వపదసంబంధియఋకారస్తస్య స్థానే రస్సాన్యో" 'మాత్రపితృబుద్ధివై దేవాపుత్రి దలఁతు' ఇత్యాది; క్వచిద్ద్ర)వాణ్య ఉభయ త్రాప్యన్వయే 'మాతాపితృబుద్ధి సీత మదిలో నెంతున్' ఇత్యాదిరూపాంతరం సిద్ధ్యతి. 'అనన్ స్యాద్భృతో' ద్వంద్వో రేఫశ్చౌరికపేర్తలే' ఇతి పదద్విరధర్వణాచారై ర్విరమ్యైక మత్యం చ సిద్ధ్యతి త్థేయమ్ 'అనన్ ఋతోద్వంద్వో' ఇతి సూత్రే ఉత్తరపదేన పూర్వ పదం నాక్షిప్యత ఇతి మధ్యమపదస్యాప్యానన్, లేన హోతాపోతానేష్టాద్దాతార ఇతి భాష్యకయ్యటాదౌ సిద్ధమ్, తత్రాపి రేఫప్రయోగే. 'హోత్రపోత్రనోష్టాద్దాతలితి రూపం త్థేయమ్.....పితృత్రావిత్తృత్రాపి రేఫే 'పిత్రపిత్రులు' ఇత్యపి రూపం సమం జనమేవ' అను నహోబలపతివ్యాఖ్య ప్రమాణము. (మా. అహోబల ఫం, పుట 324)

ఇది యిట్లుండ గుప్తార్థప్రకాశిక ప్రాస్వముతరువాత వచ్చు ఋకారమున కీసూత్రముచే రేఫాదేశము గలుగదు. అందు 'పితృపుత్రులు' అన్నయూనజాదేశయుక్త రూపందే సాధువగుచుగాని 'పితృపుత్రులు' అని రేఫాదేశయుక్తరూపంబు శాస్త్రీయంబు గాదు' అనుమొదలగు వ్రాతలను వ్రాయుట కాకరము గానరాకున్నది. మఱియుఁ బైసందర్భముంబట్టి గడపటిపదమునకు ముందున్న ఋకారాంతసంబంధమైన ఋకారమునకే యీరేఫాదేశమనియు, దీర్ఘకారాంతములుగా నుదాహరించిన ప్రయోగములెల్ల రేఫాదేశాభావపక్షమున సంస్కృతవ్యాకృతి సిద్ధమగు నానజాదేశముచే నైనవనియు, నిరూపించ శక్యమగుచుండ నట్లు వ్రాయుటయు నిరాధారవిషయమే యయ్యెడిది. ఆహోబలు ననుసరించి తామన్నట్లే యీరేఫాదేశము 'అనన్ బుతో' ద్వంద్వే' అనుసూత్రముచే గలుగు నానజాదేశము వచ్చుచోటులందె సంభవించునదగునపుడు, విద్యాయోనిసంబంధము బోధ్యమగు ఋకారాంతద్వంద్వములందే గలుగునదగునపు డట్టిచోటులందొకచోఁగల్గుటయు నొకచోఁ గలుగ కుండుటయు నుండునా? మఱియు నీరేఫాదేశమునకుఁ బ్రయోగానుసారముగఁ బ్రసక్తిని గల్పింపవలెననుటకు మూలమునందలి క్వచిత్పదమును నాంధ్రీకరణమునందలి విభాషాపదమును బ్రమాణములు గాఁదగియుండ నంత ప్రయాసపడ నెందులకో యూహింపఁజాలము. యుక్తిదూర మాలేఖన మనుట యొప్పు.

పైసందర్భము ననుసరించి విద్యాయోనిసంబంధముగల ద్వంద్వమునందైన ఋకారాంతపూర్వపదమునందలి ఋకారమునకే యీసూత్రముచే రేఫాదేశము విభాష నగునని విశదమగుటంబట్టి యప్పకవి సంయుతాసంయుతప్రాసమున కుదాహరించిన 'క్షుత్రియ పంశ్యులై.....మాం, ధాతృరఘుక్షీతీశులు ముదంబునఁ గాఁచిరె యేయుగంబునన్' అనుపద్యమునందలి మాంధాతృరఘుక్షీతీశులను ద్వంద్వమున మాంధాతకును రఘుక్షీతీశునకును విద్యాసంబంధముగాని యోనిసంబంధముగాని 'మాత్రపితృలు,' హోత్రపోత్ర నేష్టోద్ధాతలు,' అనువానియందువలె గోచరింపమిని మాంధాతృపదమునందలి ఋకారమునకు రేఫాదేశము గలుగ నవకాశము లేమి నడిదము సూరకవి మాంధాతృశబ్దమునందలి ఋకారమునకు రేఫాదేశము చేసి చూపుట ప్రామాదికమనియు నప్పకవి చెప్పినచోప్పన సంయుతాసంయుతప్రాసమే గానోపుననియుఁ దీర్మానించుటయే సయ్యక్తికము. 'క్రింద జడ్డలును బిరుంద బిందువులును నూఁది ప్రాసములకు నుండేనేని హ్రస్వమొకటి నిడుదయక్రరంబొక్కటి నిలువదగును' అను నప్పకవి చెప్పిన ప్రాసపూర్వాక్షరసామాన్యస్వరూపవిధిని విశేషవిధిగ ననఁ గ్రిందజడ్డలును బిరుంద బిందువులును నూఁది ప్రాసములకు నుండునపుడే ప్రాసపూర్వాక్షర మొకచో హ్రస్వముగను నొకచో

దీర్ఘముగను నుండఁదగుంగాని యట్లు గానపుడుండరాదని గ్రహించి గుప్తార్థప్రకాశికా కారులు హలంతరసంయోగమున ద్విత్వావృత్త్యానావశ్యకతారూపముగు తమ సిద్ధాంతమును సార్థకముచేసికొనఁ బ్రకృతపద్యమునందును మాంధాతృపదమునందలి ఋకారము నకును రేఫము గలిగింప యత్నించుటయుఁ బ్రామాదికంబై. 'క్షత్రియవంశంబున మాంధాతృఁడురాజ్యంబు నీతిఁ దగఁ బాలించెన్' అను నందిసింగయ బలరామవిజయములోని పద్యమునఁ గ్రింద జడ్డయుఁ బిరుంద బిందువును లేని వ్యస్తమాంధాతృశబ్దమునందలి తృవర్ణమే క్షత్రియశబ్దమునందలి త్రివర్ణముతోఁ బ్రాసమైత్రి నందుటంజేసియు ద్వంద్వముగామి నచోఁ రేఫాదేశమునకుఁ బ్రసక్తియే లేమింజేసియుఁ బైవిషయము ఛందో లక్షణవిరుద్ధ మనక తప్పదు. ఋకారము రేఫధ్వని గలదగుటను నందును హల్లుమైనున్న దీనికి రేఫాచ్చారణమే శ్రుతివిషయమగుటను శ్రుతినినుసరించి ప్రాసముల రేఫతోఁ గూర్చుటయుఁ దదనుగుణముగ లక్షణము లుదయించుటయుఁ గలిగెననుట పరమార్థమగు విషయము.

సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు. ౨౫.

రామునిబాణములు - సరసపువచనములు - వేవెలుఁగు - గుణముల ప్రోక.

టీ. 'లోపశ్చ విభక్త్యాదేశ్యజ్ఞేషు స్యాత్సమాసకాంగేషు' అనునది మూలము. సమాసములందలి పూర్వోత్తరపదములసంబంధమైన విభక్తులకు లోపము నిత్యముగ నగు ననియు విభక్త్యవయవముగఁ దత్సమము 31 చే విధింపఁబడిన లట్టునకు మాత్ర మీ లోపము గలుగదనియు సూత్రార్థము. ప్రక్రియ నడపుదశలోఁ బూర్వోత్తరపదముల విభక్తులు లోపించి పిదప సమాసత సిద్ధించుడు విశిష్టము మీఁదఁ బ్రథమాని ప్రత్యయములుగలుగునని గ్రహించునది. 'రామునిబాణములు' రామునియొక్క బాణములను షష్ఠీ తత్పురుషమునఁ బూర్వపదసంబంధియగు యొక్క ప్రత్యయమునకును సుత్తరపదసంబంధమైన ప్రథమా ప్రత్యయమునకును లోప మీవిధిచేఁ గలిగెననియుఁ బిదప విశిష్టము మీఁదఁ బ్రత్యయ ముప్పలిల్లుటంజేసి వైరూప మేర్పడెననియు గ్రహించునది. 'సరసపువచనములు:—ఇచట'సరసములు + పచనములు' అనుకర్తృధారయమునఁ బూర్వోత్తరపదముల సంబంధమైన లువర్ణక మీవిధిచే లోపించెననియుఁ బిదప విశిష్టముపైఁ బ్రథమా బహువచనమును దత్సమము 41 చే మువర్ణక కార్యము ముగాగమమునకును గలుగఁ దగునదగుటచే నంధి 32 చే ముగాగమమువర్ణమునకుఁ బుంపులును గలుగ సరసంపువచనములను రూపమయ్యెననియు నెంచునది. కారకము 20 చేఁ దొలినున్నదాని కేకత్వ

మును గలుగనగునని యూహించినపక్షమున తుదిపదములువర్ణమే యీలోపమునకు విషయమయ్యెననియుఁ బుంబులవిధానమునంజేసి తొలిపదము మువర్ణము లోపించని దయ్యెననియు గ్రహింపఁదగును. 'వే+వెలుఁగులు' అను బహువ్రీహిని; 'గుణముల యొక్క ప్రోక' అను తత్పురుషమునఁ గ్రమముగఁ ప్రథమాప్రత్యయములును యొక్కయఁ లోపించుటచేఁ బైరూపములు నిష్పన్నము లయ్యెననునంశమును గమనించునది. వేయిశబ్దము క్లప్తరూపము వేయని గ్రహించునది. లట్టును టిత్తుగాఁజేసి విభక్తి కాద్యవయవముగాఁ జేయుటంజేసి.యవయవికి లోపము సంప్రాప్తముగా నాలోప మవయ విద్వారమున నవయవమునకును గలుగవలసివచ్చుటచే లట్టునకుఁ గాదని చెప్పవలసివచ్చె ననిగ్రహించునది. ముగాగమము ప్రత్యయమునకుఁగాక ప్రకృతికి విధింపఁబడిన దగుటంజేసి ప్రత్యయలోపప్రాప్తిమూలమునఁ గలుగు లోప మద్ధానికిఁ గలుగనేరదని యెఱుంగునది. ఇట్లే నిగాగమము డుమంతమున కంతావయవముగ విధింపఁబడినదగుట నద్ధానికిఁ బ్రత్యయలోపమూలకమగు లోపము గలుగఁజాలదనుట తెల్లము. (చూ. క్రమముగఁ దత్సమము. 31. 41. 21) లట్టు విభక్త్యవయవ మగుటచే నిషేధము చేయఁబడె ననియు ముగాగమ నిగాగమములు ప్రకృత్యవయవములగుట విభక్త్యవయవములు గామిని వానిని నిషేధవిషయములుగఁ జేయలేదనియు భావము. 'సరసము+వచనము' అను కర్తృధారయమున మువర్ణమునకుఁ బుంపులగుననువిధానమునంజేసి పూర్వపదసంబంధి మువర్ణకమునకు లోప మీవిధిచేఁ గలుగదనియుఁ బుంపులే నిత్యముగ నగుననియు నెంచునది. సమాసమును సామాన్యోక్తింజేసి తద్ధితవృత్తియందును నీవిధిచే విభక్తిలోపముగలుగుననియు దాన రామునితనము ఒజ్జతనము చదువరి మొదలగురూపములు నిష్పన్నము లగుననియుఁ చెలిసికొనునది.

కర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు
కర్తతోడం బోలె వానితోడ సమసించు. ౨౬.

రాముఁడు రక్షించినభృత్యుఁడు-రాముఁడు వాలినేసిన బాణము-
రాముఁడు గోవునిచ్చినవిప్రుఁడు-రాముఁడు చెడలినవనంబు-రాముఁడు
వసించిన పర్ణగృహము - రాముఁడు వసించినచోటు.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

టీ. 'కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణకశ్చ తద్వత్సార్థ' అనునది మూలము. తెలుఁగున ధాతుజవిశేషణములకుఁ గర్తతోడ సంబంధమే ప్రధానముగఁ జూపబడిగాని కర్తాదివాచకములతోడ సంబంధము చూపబ్బదు. కాని కర్తాదివాచక

ములకును గర్తకుఁ బలెఁ బ్రాధాన్యము వివక్షించినపుడు కర్తృవాచకమెట్లట్లే కర్తాది
వాచకములును ధాతుజవిశేషణముతోడ సంబంధమునంది సమసించుట తోచెడి.
ధాతుజవిశేషణమునకు సంబంధించిన కర్తృవాచకమెట్లు ధాతుజవిశేషణముతోడి నిరం
తరాన్వయసంబంధముచే సమసించునో యట్లే ధాతుజవిశేషణముతోఁ గర్తాదిరూప
మున సంబంధించునవియుఁ దమకుఁ గర్తవంటి ప్రాధాన్య మీయఁబడినపుడు ధాతుజ
విశేషణముతోడ నత్యంతసంబంధమునంది సమసించునని సూత్రార్థము. 'రాముఁడు రక్షిం
చిన భృత్యుఁడు':— ఇచట భృత్యుని రక్షించినరాముఁ డనునది సహజవాక్యము.
రక్షించినవాఁడు రాముఁడును రక్షణము నందినవాఁడు భృత్యుఁడును నగుటచే రక్షిం
చిన యను ధాతుజవిశేషణమునకుఁ గర్త రాముఁడును రక్షణఫలమునందిన భృత్యుఁడు
కర్తమును నగుట సహజస్థితి. ప్రకృతము భృత్యుని నను కర్తమునకుఁ గర్తకుంబలెఁ
బ్రాధాన్యమనఁగాఁ గర్తృత్వము వివక్షితమయ్యెఁగానఁ గర్తయగు రాముఁడను
దానితో నెట్లట్లే భృత్యుఁడను కర్తముతోడను రక్షించినయను ధాతుజవిశేషణ మీ
విధిచే సమసించుచున్నదిగానఁ బైరూపము గలిగెనని గ్రహించునది. ప్రాధాన్యవివక్షం
జేసి కర్తవంటి ప్రాధాన్యము సిద్ధించెడిఁగానఁ గర్తాదులు ప్రథమాంతములగుట
చూపట్టెడి. ప్రథమమూలముననే ప్రాధాన్యవివక్షయును గర్తవంటి దగుటయును స్పష్ట
పడియెడిఁ గానఁ బ్రథమయగుట నిర్బాధము. కర్తృవ్యాపారము కర్తాదులం దారో
పించుటయే కర్తాదులకైన ప్రాధాన్యవివక్షయని గ్రహింపవలెను. పైయుదాహరణము
కర్తమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షచేయుట కొనంగిన దనుట స్పష్టము. ఆదిపదముచేఁ గర
ణాదులు గ్రహ్యములు. 'రాముఁడు వాలినేసిన బాణము':—రాముఁడు బాణముచే నే
సిన వాలి యనునది సహజవాక్యము. ఇట బాణముచే నను గరణమునకుఁ బ్రాధాన్యము
వివక్షితమయ్యెఁ గాన బాణము ప్రథమాంతమై యేసిన యను ధాతుజవిశేషణముతో
సమసించుటంజేసి పైప్రయోగము గలిగెనని గ్రహించునది. 'రాముఁడు గోవునిచ్చిన
విప్రుఁడు':—విప్రునికొఱకు గోవునిచ్చిన రాముఁ డనునది సహజ వాక్యము. ఇందు
విప్రునికొఱకును సంప్రదానమునకుఁ గర్తృవ్యాపారము నారోపించురూపమైన
ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటంజేసి కర్తతోవలె సంప్రదానముతోడ ధాతుజవిశేషణము
సమసించుటచేఁ బైప్రయోగ మేర్పడెనని యెంచునది. 'రాముఁడు వెడలినవనంబు':—
వనమునుండి వెడలిన రాముఁడనునది సహజవాక్యము. ఇట వనమునుండి యను నపా
దానమునకుఁ గర్తృత్వరూప ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటంజేసి ధాతుజవిశేషణము దాని
తో సమసించుటచేఁ బైప్రయోగము గలిగె. 'రాముఁడు వసించిన వర్ణగృహము':—
వర్ణగృహమందు వసించిన రాముఁడనునది సహజవాక్యము. ఇందుఁ బర్ణగృహ

మందను నధికరణమునకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షణజేసి ప్రైప్రయోగము సంభవించెను. ఇట్లే 'రాముఁడు వసించినచో' టనునది చోటునందు వసించిన రాముఁడను సహజవాక్యము నందలి చోటునం దను నధికరణమునందుఁ గర్తృవ్యాపార మారోపించి ప్రాధాన్యమును వివక్షించుటంజేసి ధాతుజవిశేషణము కర్తతోడవలె దానితోను సమసించుట జరిగి ప్రైప్రయోగము గలిగెనని యెంచుచున్నది. కర్తృత్వాదులను గారకప్రకరణమునందలి యాయావిధులకు బట్టి గమనించిననునది. ఇట్లే 'రాముఁ డన్నముతిన్న విస్తరి' మొదలగు ప్రైప్రయోగములందు విస్తరియందను నధికరణాదులకుఁ బ్రాధాన్యమారోపిత మగుటంజేసి ధాతుజవిశేషణము వానితో సమసించుట నూహించుకొనునది. విస్తరియం దన్నముతిన్న రాముఁడనునది సహజవాక్యము చమత్కారాపేక్షను వక్రక్రియావాచ్య వ్యాపారమునఁ గర్తృకెట్టిప్రాధాన్యమిడునో యట్టిప్రాముఖ్యము కర్తాదులకును దద్విషయమున నున్నట్లు వివక్షించుటయే ప్రాధాన్యమనఁదగు. సంస్కృతమునఁ గర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్య మొసంగి 'అసి నఱుకుచున్నది. బాణము చంపుచున్నది' అను మొదలగు వాక్యముల రచించుటగలదుగాని తెలుఁగునందువలెఁ బ్రాధాన్యవివక్షణంబునదానితోడను, గర్తతోడను గూడనేకక్రియ యన్వయించుట గానము. కాన సీసూత్రప్రోక్తమగు మార్గ మెల్లభంగుల సంస్కృతవిలక్షణమనియు నిది కేవలము తెలుఁగుభాషకు సహజమగు వాక్యరచనమే యనియుఁ జెప్ప సంధియములేదు. సంస్కృతవిలక్షణము లైనను, గర్తాదికారకముల యర్థ మిద్దానిమూలమున మఱుఁగుపడుచున్నను నిట్టివాక్యము లాంధ్రభాషాకైలింజేసి యతి మనోహరములను, సహజములను వక్తవ్యమునకు మఱుఁగుచున్నవియును నైయుండుటను గమనించునది. మూలమునందలి 'నవర్ణకశృ' అను దశము నాధారముగఁ గొని సూరి ధాతుజవిశేషణమును దానిం గూర్చెననుట తెల్లము. "భూతార్థే ప్రతిషేధార్థే నశృ నిశృ భవేత్క్రిమాత్, కర్తాది కర్తృతాయాం చ తౌక్రియాజ విశేషణమ్" అను నాధర్వణము ప్రై సూరి ధాతుజవిశేషణపదమునకు బీజమయ్యెడి.

ఇది సమాసపరిచ్ఛేదము.

తద్ధిత పరిచ్ఛేదము.

భావార్థమతుబద్ధాదులందు విభక్త్యంతములగు శబ్దములపైని విధింపఁబడునవి తద్ధిత ప్రత్యయములు నాఁబడును. క్రింది త్వార్థలక్షణము ననుసరించి విశేషించి యొక్క షష్ఠ్యంతమగు పదముమీఁదనే త్వార్థక ప్రత్యయములు గలుగ నవకాశము చూపటెడి. తద్ధిత ప్రత్యయములను విధించు గ్రంథభాగముగాన నిది తద్ధితపరిచ్ఛేద మను సంజ్ఞ నంచెను.

తనవర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు. ౧.

త్వార్థంబనఁగా భావంబు - ప్రకృతిజన్యబోధంబునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు. రామునితనము - రాముతనము - మనుమనితనము - నీతతనము - గొప్పతనము - కొఱతనము - నల్లఁదనము - పుల్లఁదనము

టీ. త్వార్థమనఁగానేమో క్రింద నిరూపితమగును. త్వప్రత్యయార్థమున 'తన' అను ప్రత్యయము శబ్దముల కగునని సూత్రార్థము. 'త్వాదే తనశ్చ వికృతౌ స్యాత్' అనునది మూలము. సాధారణముగ నిందు నిరూపితములగు ప్రత్యయములెల్ల నాధర్వణమునుండియే సంగ్రహింపఁబడినట్లు తోఁచెడి. త్వార్థమనఁగా భావము. ప్రకృతియనఁ బ్రాతిపదికము. ప్రకృతిజన్యబోధమునాఁ బ్రాతిపదిక చే బోధ్యమగు పదార్థమని భావము. దానిధర్మము ప్రకారము నాఁజును. కాఁగాఁ బ్రాతిపదికార్థంబగు పదార్థముయొక్క ధర్మము భావమని ఫలితమును గ్రహింపఁదగును. 'రావత్వం, మనుష్యత్వం, మున్నగు వానియందుఁ ద్వప్రత్యయ మేయర్థమునఁ గలుగునో యాయర్థమునఁ జెలఁగునఁ ద్వప్రత్యయస్థానమునఁ దనవర్ణక మగును. ఇందునిరూపితమగు భావశబ్దమునకుఁ బదార్థ ధర్మ మర్థమును గ్రియ రితి నందలి భావశబ్దమునకు ధాత్వర్థ మర్థమును నగుట నీ రెండింటికి భేదముగలదని గ్రహించునది. ఒకదానికిఁ బదార్థధర్మమును నొకదానికిఁ బదార్థమాత్రమును నర్థమగుట స్పష్టము. పదార్థధర్మము పదార్థమున స్వస్వామి సంబంధమున నిల్చినదగుటంజేసి పదార్థవాచకము యొక్క షష్ఠ్యంతమై ధర్మవాచకతన ప్రత్యయమునందుట సహజము. సంబంధవాచకము యొక్క షష్ఠ్యంతముమీఁద ధర్మవాచక తన ప్రత్యయము గల్గెడినని ఫలితము. ప్రకృతియనఁ బ్రత్యయమునకుఁ ముందు భాగమనియు దానివలనఁ గల్గిన యర్థబోధమున విశేషణరూపముగఁ దోచునది భావ

మనియు శాస్త్రవాదము. రామునితనము:—రామునియొక్క ఇట యొక్క ప్రత్యయమునకు ముందున్న రామశబ్దము ప్రకృతి. దానికి రాముఁ డర్థముగాన రాముఁ డనునది ప్రకృతిజన్యబోధ. వానియందు విశేషణరూపమునఁ దోచునది రామత్వమనఁగా రాముని ధర్మముగాన నదియై ప్రకారము. ఆప్రకారమే భావమునాఁబడును. బోధమనఁగా జ్ఞానము ప్రాదిపదికార్థావగతిచే జ్ఞానవిషయమగు పదార్థముయొక్క ధర్మమని ఫలితము. రాముఁడనఁగా రామత్వముగలపురుషుఁడని యర్థముగాన రామత్వము రాముని యందు విశేషణరూపమున నున్నదనుట తెల్లము. కాఁగా రామత్వ మను నర్థమున యొక్క షష్ఠ్యంతరామశబ్దముమీఁదఁ దనప్రత్యయమివిధిచేఁ గల్గెననియు సమాస 22^{వే} చేఁ దద్ధితవృత్తియందు యొక్కకు లోపముగల్గెననియు దాన రామునితనమను రూప మేర్పడెననియుఁ బ్రక్రియను గమనించునది. తత్సమము 23^{వే} చే నిగాగమము పాక్షికముగ నగుంగాన నిగాగమాభావమున రాముతనమనియు రూపము గానోపును. మనుమని తనము, మగనితనము మొదలగు రూపములందు మాత్రము తత్సమము 24^{వే} చే నను దంతమగు తెనుఁగు డుమంతములగు మగ-మనుమ మొదలగువానికి నిగాగమము నిత్యముగ సంప్రాప్తమగుటంజేసి నిగాగమము లేకుండట చూపట్టదనియుఁ గాన మగతనము మనుమతనము మున్నగు రూపములు గలుగవనియు నిట స్మరించుకొనవలెను. మగనిధర్మమను నర్థమున మగతనమను రూపము గలుగదుగాని మగవాఁడనునర్థముగల మగశబ్దముమీఁదఁ దనప్రత్యయము గల్గుటచే మాత్రము మగతనమను రూపము సిద్ధింపనగునని గ్రహించునది. ఇట్లే యథాసంభవముగఁ దక్కినదానికిఁ దనప్రత్యయము గలుగునపుడగు రూపముల నూహించికొనునది. నల్లఁదనము; పుల్లఁదనము-అను వానియందుఁ దనప్రత్యయము పరమగుచుండ సంధి 31^{వే} చే నుగాగమ మగుటకు స్మరించికొనునది. ఇట్లే విశేష్య విశేషణములమీఁద దన ప్రత్యయము గల్గునపుడు ప్రక్రియను గమనించికొనునది. గొప్పతనమిత్యాద్యుదాహరణములంబట్టి తన పర్ణక మాచ్చికానాచ్చిక సామసాధారణమని నూచితము. యొక్క లోపించినట్టి డుమంతేతరాచ్చిక రూపములు ప్రథమైకతుల్యములై యుండును. గాన నీ ప్రకరణమున నెల్ల రూపములు ప్రథమైకవచనములుగ నే నిర్దిష్టములగును.

ఇట విశేషంబుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకంబగు ౨

స్పష్టము.

టీ. విశేషమనఁగాఁ గ్రిందనిరూపితమగు సూత్రనమితి. అపవాదశాస్త్రములని భావము. ఉత్సర్గమనఁగా ముందు తనపర్ణకము విధించెడిసూత్రము. సామాన్యశాస్త్రమని భావము. ఈ క్రిందఁ జెప్పఁబోవు విశేషసూత్రములు ముందు తనపర్ణకమును విధించెడి

సామాన్యశాస్త్రమును వికల్పముగ బాధించునని సూత్రార్థము. అనఁగా నీక్రిందివిధులచే నాయావిశేషప్రత్యయములు గలుగనిపక్షమునఁ దనవర్ణకముగూడ నగునని భావము. స్పష్టమనఁగా సూత్రార్థము తేటతెల్లమని యర్థము. సూరిలక్షణము శేవలము నామ వాచకములకె త్వాద్యర్థమున నె యని తెల్పునని యనుమానించి 'కావలయుఁ ద్రిలింగలక్షణ శేషకర్త తద్ధితములనఁగా విశేష్యవిశేషణములగుశబ్దములమీఁద భావాద్యర్థములందురాఁ దగిన ప్రత్యయవిశేషములని యర్థమని విశేషించిచెప్పి దీనిని సవరించె. మఱియుఁ 'దన వర్ణకము పరమగునపుడు తచ్చబ్ధార్థంబునకు లోపంబు విభావనగు. ఆకొన్నతనము = ఆ కొన్నవానితనము.' అని శాసించి వివరించి యీసందర్భమును సవరించుట నరయునది.

చిన్నాదులకు టికవర్ణకంబగు. 3.

చిన్న టికము - కన్నె టికము. చిన్న - కన్నె - చుట్టము - దొంగ - పేద - మిండ - లంజె - ఇత్యాదులు చిన్నాదులు.

టీ. చిన్న మొదలగుశబ్దములకుఁ ద్వార్థంబున 'టిక' అను ప్రత్యయ మగును. చిన్నయొక్క ధర్మము చిన్న టికము. తద్ధితవృత్తిని విభక్తిలోపము. కన్నెయొక్క ధర్మము కన్నె టికము. ఇట్లే తక్కిన పూర్వాములు. అదిశబ్దముచే నిది యాకృతిగణ మనియు టిక ప్రత్యయార్థముల నెల్ల నిందుఁ జేర్వఁదగుననియుఁ దెలియునది. ప్రత్యయ ములనునవాకపు డర్థవంతములగుపదములే యనియు నాపదము లుచ్చారణమునందలి స్థితి మొదలగు కారణముల ననుసరించి యిట్టిదశనంబి యవిజ్ఞాత ప్రకృతులై ప్రత్యయము లయ్యెననియు ననుట నిజమేగాని యిది యీపదమనిమాత్ర మనుమానించి నిరూపిం చుట సంస్కృతవ్యాకర్తలమార్గముచే పట్టిన తెనుఁగువ్యాకర్తలకు సమ్మతముగామినో యాపని కష్టసాధ్యమగుటనో సందిగ్ధాంశముల శాస్త్రముల వ్రాయరాదని యెంచియు యిచ్చవచ్చినరీతి ననఁగాఁ దమయనుభవము ననుసరించి ప్రాతిపదిక ప్రత్యయవిభాగముచే ప్రదర్శించుట యాచారమయ్యెను. 2 సూత్రము ననుసరించి టికవర్ణకము గలుగనిపక్ష మునఁ దనవర్ణకము గలుగనగుంగాన చిన్నతన మిత్యాదులును సంభవించెడి. కాని చుట్ట టికమనుదానికె జుట్టముతన మనురూప మప్రసిద్ధముగానఁ బ్రయోగానుసారముగఁ బ్రత్యయముల నాయావానికె గూర్చి రూపముల గ్రహించునది. ప్రయోగములు గల్గునెడలఁ బుంపులకుఁ దనవర్ణకము పరమగునపుడు సుమాగమమును విధించుసంధి రిసో సూత్ర విషయము ననుసరించి తనవర్ణకము పరమగునపు డద్దానికి ముందున్న మువ ర్ణకమునకుఁ బుంపులే యగుఁగాని మువర్ణకలోపము గాదని యనుమానించి చుట్టము శబ్దము తుదివర్ణకమునకుఁ బుంపులను బిదప సుమాగమమును గూర్చి చుట్టపుఁదన మిత్యాదిరూపములను సాధించిఁకొనఁదగును. ప్రకృతవ్యవహారమున - 'చిన్న-దొంగ' అను

వానికి ఊక ప్రత్యయము గాక తన ప్రత్యయమే యర్థవంతమై తోచెడిది. ఇట్లే తక్కిన పూర్వాములు. సూరి 'ఊక' అని శకటరేఖాదిగా నీ ప్రత్యయమును నిర్దేశించెంగాని నానాఁటి కిది రేఖములతోఁ గలియుటంజేసి కావలయుఁ గొన్ని శబ్దములవలె నిదియు సుభయరేఖముగ శబ్దరత్నాకరమునం దుదాహృతమయ్యె. 'అరయఁగఁ దల్లికక్కసెలి యండ్రకుఁ దక్కును గల్గినట్టిచు, ట్టరికమువారికి' (ప్రభా 3 ఆ.) అని రేఖమగుటకుఁ బ్రయోగము. శకటరేఖమగుటకు బహుదాహృతులు చూపట్టుట ననిరూపితము.

ఉత్పంబున కత్పంబు ఊకము పరంబగునపుడగు. ౪.

తొత్తఁజీకము - వెడ్డఁజీకము - వెజ్జఁజీకము.

టీ. పూర్వసూత్రముచేనగు ఊకవర్ణకము పరముగా దానిముందున్న హ్రస్వాకారము హ్రస్వాకారము నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. 'తొత్తు-వెడ్డు-వెజ్జ' ఇవి యుదంతములు. వీనికి ఊకవర్ణకము పరముగా వీనితునియుత్పమున కత్పమాదేశమయ్యెగాన 'తొత్తు+ఊకము=తొత్త+ఊకము=తొత్తఁజీకము' అను మొదలగురూపము లయ్యెను. వెడ్డు=కపటము లేక వంచన. వెజ్జ=వైద్యుఁడు.

పేర్వాదుల కిమివర్ణకంబగు. ౫.

పేరిమి - కడిమి. పేరు - కడు - మ్రుచ్చు - మేలు - చెలి - పోడి - వాడి - వేడి - ఇత్యాదులు పేర్వాదులు.

టీ. పేరు మొదలగుశబ్దములకు 'ఇమి' అనువర్ణకము ద్వార్యమున నగును. 'పేరు + ఇమి = పేరిమి. సంధిచే సంధి నిత్యముగ నగుటను స్మరించుకొనునది. ఇట్లే కడిమి-చెలిమి, మేలిమి త్యాదిరూపములప్రక్రియ నూహించుకొనునది.

నవ్వుకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు. ౬.

నల్లన - తెల్లన. నల్ల - తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - చామ - తియ్యకమ్మ - పుల్ల - చప్ప - విన్న - తిన్న - అల్ల - బియ్య - తిమ్మ - చక్క - వేక - ఇత్యాదులు నల్లాదులు.

టీ. వచనమనఁగా జెప్పట. గుణవాచకములగు నల్ల మొదలగుశబ్దములకు నవర్ణకమగును. నల్ల + న = నల్లన. ఇట్లే తక్కినవానికి నవర్ణకముగా రూపము లూహ్యములు. నవర్ణకము వీనికిఁ గలుగనిపక్షమున సూత్రముచే దనవర్ణకము గలుగుననియు నపుడు సంధి కై చే నదంతగుణవాచకములగు వీనిమీఁద సుమాగమము దనవర్ణకము పరంబుగా నగుననియు దాన నల్లఁదన మిత్యాదిరూపములు గలుగుననియు గ్రహించునది. ఇందన్నియు నదంతములే గాన నట్టివే యిందుఁ బ్రవేశముంగ నెడి.

ఇకవర్ణకంబగ్గలాదులకగు. ౭.

అగ్గలిక - ఒమ్మిక. అగ్గలము - ఒమ్ము.

టీ. 'అగ్గల' మొదలగుశబ్దములకు 'ఇమి' ప్రత్యయము త్వార్థమునందగును. అగ్గలము+ఇక: తద్ధితవృత్తిని 25 చే 'ము' అనుదానికి లోపమగు. లేదా త్రిలింగలక్షణ శేషకర్తృలక్షణము ననుసరించి (ప్రాధవ్యా. సూ) యేనిమువర్ణలోపమును జేసికొనునది. షిదప నపదాదిస్వరసంధిని నిత్యముగఁ గూర్చ 'అగ్గలిక' అనురూప మేర్పడెడి. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు. ఒమ్ము+ఇక=ఒమ్మిక. ఇమిడిక యనియర్థము. ఇందుఁ దుదిమువర్ణము ప్రకృతినహజముగాన నిభక్తిగామి లోపింపదు.

మగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౮.

మగఁటిమి - మగతనము - పేదటిమి - ఒజ్జనము - కోటరము - కోడంట్రము - కోడంట్రకము - కోడటికము - కోమలికము - చెలికారము - తెలుపు - ఎలుపు - పసుపు - నలుపు. టికాదులు రానిపక్షమందుఁ దనప్రత్యయం బన్నింటికగు. చిన్నతనము - మ్రుచ్చుదనము - నల్లదనము - అగ్గలంపుదనము - ఒజ్జతనము.

టీ. మగఁటిమి మొదలగుశబ్దములకుఁ గల్గెడి తద్ధిత ప్రత్యయము లొకనియమముచేఁ జెలుపఁబడఁజాలవు గాన వానిని బ్రయోగముల ననుసరించి గ్రహింపవలసియుండునని సూత్రార్థము. ప్రకృతినెఱింగి ప్రయోగానుసారముగఁ బ్రత్యయవిభాగము జేసికొని యిది ప్రత్యయ మిది ప్రకృతి యని తెలిసికొనవలసినదేగాని యొక్కొకదానికే వివిధములగు తద్ధితప్రత్యయములతోడి ప్రయోగము ప్రయోగదృష్టమగుట నొకనియమముచే ననుశాసింప నవకాశములేదనిభావము. మగఁటిమి:—ఇందు మగశబ్దముమీఁద 'టిమిజ్' అనుప్రత్యయము గల్గినట్లును దత్పమము 19 చే బిందువు గల్గినట్లును నూహింపఁదగును. ఇది గలుగనిపక్షమున 1 చేఁ దనవర్ణకము గలిగి మగతనమును రూపమగును. పేదటిమి:—పేదశబ్దముమీఁద ద్వార్థమున టిమివర్ణకము గల్గుటచే నీరూపమేర్పడెనని వ్యాకృతిమర్యాద ననుసరించి యూహింపవగును. టిమి రానిపక్షమున 3 చే టికవర్ణకమైనఁ బేదటికమగును. అదియుఁ గలుగకున్న 1 చేఁ దనప్రత్యయమైన పేదతనమని యగును. 'పేదర్' అనుదానిపై నిమివర్ణకమై, రేఫము శకటముగ మారుటఁ బేదటిమియను నదిగల్గె ననఁదగును. ఒజ్జశబ్దముమీఁద నవర్ణకమును. బిదప మువర్ణమును నగుటఁ బైరూపమేర్పడెననఁదగును. పక్షమునఁ దనప్రత్యయము దీనికిఁ గలుగనగును. కోడలుశబ్దముమీఁద

టరప్రత్యయమును నది పరముగా వృత్తి నాశబ్దమాద్యక్షరశేషమగుటయు (కో + టరము = కోటరము) ననుమానించునది. ఇట్లే కోడలుశబ్దము మీఁద 'ంట' అనునది త్వార్థమున నగుటంజేసియు నది పరముగా లువర్ణము లోపించుటంజేసియుఁ గోడంట్రమునురూప మేర్పడెనని యూహింపదగు. అట్లే కోడలుశబ్దముమీఁదఁ ద్వార్థమున 'ంట్ర' అను ప్రత్యయమును వృత్తి నంత్యవర్ణ లోపమును గలుగఁ గోడంట్ర క మనురూపమయ్యెనని లక్షణాశయము. ఈరీతి నే టిక ప్రత్యయము గలుగుటచేతను వృత్తి నంత్యవర్ణము లోపించు టచేతను గోడలుశబ్దమునకుఁ గోడటికమను రూప మేర్పడెను. కోడలుశబ్దమునకుఁ గోటరికమనియు రూపంబు ప్రయోగదృష్టమగు. కోమలిశబ్దముపైఁ గ ప్రత్యయము లేదా కోమలశబ్దముపై ఇక ప్రత్యయము గలుగఁ గోమలికమనురూపమయ్యెనని యను మానింపవలసియున్నది. చెలిశబ్దముమీఁదఁ గారప్రత్యయము గలుగుటచేఁ జెలికారమని యూహించునది. పక్షమున ఏ చే ఇమి ప్రత్యయమైనఁ జెలిమియని యగుటను స్మరించు నది. 'తెల్ల-ఎఱ్ఱ-పచ్చ-నల్ల' అను నదంతగుణవాచకములమీఁదఁ బువర్ణము గలుగుట యును బ్రకృతులతుదిద్విత్వములలో నొకవర్ణకమునకు యంత్యమాదేశమగుటయుఁ బచ్చశబ్దమునందలి చ్చకారమునందున్నజడ్డ అక్కటాదుల జడ్డకు లోపమును విధించు శాస్త్రముచే లోపించి శేషించిన చకారము సకారమగుటయు మొదలగు విషయముల సిద్ధరూపముల ననుసరించి యూహించి నొనునది. పైని నిరూపించిన టిక-ఇమి-మొదలగు నవి గలుగకున్న (2 సూత్రమునుబట్టి) 1 చేఁ దనవర్ణక మన్నింటికీఁ గలుగనగుంగాన చిన్నతన మిత్యాదిరూపాంతరములు పూర్వసూత్రోదాహృతులకుఁ గలుగనగునని టికాదులను సూరివిపరణమున కభిప్రాయము. అగ్గలపుండన మిత్యాదులందుఁ దనప్రత్యయము పరముగా నుమాగమమును బుంబులమీఁద విధించు ప్రణాళిక ననుసరించి మువర్ణక లోపము గలుగదనియుం బుంపులే యగుననియు ముందె నిరూపితము. ముచ్చుండనము నల్లందన మిత్యాదులందు రిరే సంధిచే నుమాగమంబగు. గుణవాచకేతరాదంత్యశబ్దముల మీఁద నుమాగమవిధానము లేమిఁ జిన్నతనము, ఒజ్జతనము మొదలగువానియందు నుమాగమంబు గలుగదు. పక్షమునఁ దెలుపు మున్నగువానికి 6 చేఁ దెల్లనమొదలగు రూపాంతరము లగుటను స్మరించుకొనునది. ఇట్లుకోశబ్దము త్వార్థమున వివిధములగు ప్రత్యయముల నంది వివిధములగురూపంబులఁ దాల్చుటకతన లక్షణకర్తకు వీనిని యథా ప్రయోగగ్రాహ్యములని శాసించుటయే కర్తవ్యంబయ్యెనని గ్రహించునది. ఈప్రకరణ మునఁ గొంతగ భాషాతత్వమును గమనించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగాదు లూహించి నిరూపింపనగుంగాని శాస్త్రజ్ఞులకాసరణి మనోహరముగామిని సాకల్యముగా నట్లు చూప నవకాశము చాలమిని గేవలము శాస్త్రమార్గప్రదర్శనముభముననే టీక లిఖితమని యెంచునది.

అరమరాదులకు స్వార్థంబునం దికవర్ణకంబగు .౯.

అరమరిక - ఆమిక. అరమర-ఆము - అల్లిబిల్లి - గండి - నడవడి-
నాడు - నివ్వాలి - పొత్తి - మాన - మెలి - వాలు - ఇత్యాదు లర
మరాదులు.

టీ. అరమర మొదలగు శబ్దములకుఁ బ్రతిపదికా¹మునం దికవర్ణకముగును (ఇక).
స్వార్థమునఁ దమకు నియతమైనయర్థము. ప్రతిపదికార్థమనిభావము. అరమర + ఇక:—
అపదాదిస్వరసంధినిత్యము 'అరమరిక' ఇట్లే తక్కిన పూహ్యములు. అరమరకరమర
మనియు రూపాంతరము ప్రయోగదృష్టము.

ఉకవర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునందగు. ౧౦.

చిటుతుక-నాతుక. చిటుత-నాతి-నెలఁత-మెలఁత-పడఁతి-మడఁతి-
పొలఁతి-వెలఁది-నిప్పు-ఎమ్ము-ఇత్యాదులు చిటుతాదులు.

టీ. చిటుత మొదలగు శబ్దములకుఁ బ్రతిపదికార్థమున 'ఉక' అను ప్రత్యయ
మగును. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ నగు. చిటుత + ఉక = చిటుతుక. ఇట్లే తక్కిన
పూహ్యములు. మూలము 'నామ్నుః' కవర్ణకస్యాస్యాద్యత్వమసి పరే తస్మిన్² అని
స్వార్థమునఁ గవర్ణకమును విధించి యది పరముగాఁ బ్రతిపదికము తునియచ్చున కుత్వ
మాదేశించుటంజేసి మూలమతమునఁ బ్రత్యయము కవర్ణకముగాని యుక గాదు.
స్వార్థమునందుఁ గప్రత్యయము రా ఎవ్వతుక యని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త వ్రాయు
టను గమనించునది. స్త్ర్యర్థకతవర్ణవిధానము మాత్రమే చేసి యుత్వవిధాన మొనర్పక
మూలముంబట్టి స్వార్థముననైన కప్రత్యయమును నది పరముగానగు కుత్వమును గలుగు
టను, ఎవ్వతుకేత్యాదిరూపములు సిద్ధములైనట్లు ప్రక్రియంజూపుచు ఉకప్రత్యయ
మను సూరిపద్ధతిని మూలాశయముగాదని నవరించు నీ త్రిలింగలక్షణశేషనందర్భమును
జక్కఁగ నరసినచో, నరసున్న నచ్చుతప్పుగ భావించి యీ త్రిలింగలక్షణశేషనందర్భ
మునకును, ఉకప్రత్యయమని కొంద ఊర్థముచేసి చెప్పట, కేవల బాలవ్యాకరణభ్రమ
మూలమున నైనదనియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషమార్గమును గుర్తింపనికతన నైనదనియు
స్పష్టంబ. (చూ. శబ్ద ప. 70) కాని కవర్ణకమువలెనే యుకారమును నర్థవంతము
గామినో యరమరాదులం దికవర్ణక మనక కవర్ణకమన్న నిత్యము విధించుటయుఁ
బ్రసక్తమగునని యెంచియొ సూరి యుకప్రత్యయమనుటయొ యుచితముగ నెంచెను.
కప్రత్యయముఁ జేర్చి యుచ్చరించుటలోఁ బ్రతిపదికము తుది యచ్చులకుఁ బరిణా

మము తటస్థించేగానఁ బ్రతిపదికము తుది యచ్చు మార్పును సూచించు మూలమార్గ మే రమణీయమని తోచెడి. “వేఱున కడవర్ణకము స్వార్థమునందగు. వేఱడము. వెల్లకడి వర్ణకము+స్వార్థంబునందగు. వెల్లడి-తెలివి-విరివి-వినికి-లేమి-రావులకు స్వార్థంబునందిడి వర్ణకమగు. తెలివిడి. మొ. ఇతవర్ణకం బింపుబిగువోరులకు స్వార్థంబునందగు ఇంపి తము-బిగితము. పోరితము. మొ. ఇదవర్ణక మొప్పుతప్పు వెల్లెలకు స్వార్థమునందగు. ఒప్పిదము. మొ. స్వార్థమునం దిరివర్ణకము వాపునకగు, వాపిరి. అర వర్ణకము నాయక శబ్దమునకు భావంబునందగు. నాయకరము. కారవర్ణకము చెలినయములకు భావము నందును నుడికొలతలకు స్వార్థమునందును నగు. ఈకకారమునకుఁ గొన్నియెడల గకారంబగు. చెలిగారము నయగారము నుడికారము. కొలగారము. చలికి మిరివర్ణకము స్వార్థమునందగు. చలిమిరి. టివర్ణంబొందునంత్యవర్ణంబునకు భావంబునందగు. టింటి.” అని త్రి లింగలక్షణశేష మీశ్వరి స్వార్థముననగు తద్ధితప్రత్యయసందర్భమును నవ రించుట నరయునది. ఇవియెల్ల సూరి 23 తద్ధితసూత్రమునకు వివరణములు గాఁ దగును.

కాక త్రియవర్ణకంబులు పుంస్త్యస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునం
దాటాదులకగు. ౧౧.

కాప్రత్యయాంతంబునకు మగాదిగణగణనంబునం జేసి డుజ్జగు- ఆటకాడు-ఆటకత్తియ. ఆట-అడపము - ఎమ్మె - ఓయారము-కటారి - కొల్ల - చెలిమి-చేరువ-చొరవ - జట్టి-జాజర - జూదము-తిండి - తేర-దొడ్డ- నీటు - నేస్తము - బేరము -వగ-విలు - వెచ్చము - సొగసు - ఇత్యాదు లాటాదులు.

టీ. ఆట మొదలగు శబ్దములకుఁ బురుషుఁ డర్థమైన ‘కా’ అను ప్రత్యయమును స్త్రీయర్థమైన ‘కత్తియ’ అను ప్రత్యయమును మతుబర్థమున నగును. పుంస్త్యమనగా పురుషత్వము. పుంస్త్యమని భావము. స్త్రీత్వమనగా స్త్రీయొక్క-ధర్మము. స్త్రీత్వమని తాత్పర్యము. మతుబర్థమనగాఁ గలవాఁడు లేక కలది యనునర్థమున నని యర్థము. మతుబంతమగు శబ్దము పురుషవాచకమైనఁ గలవాఁడనియు ‘స్త్రీవాచకమేని కలది యనియు నర్థము గలిగెడిఁ గానఁ గలవాఁడు గలది యనునర్థమున నని యర్థము ప్రాయఁబడెను. అచ్చ తెలుఁగుశబ్దములకు లింగము లేమి నాటాదులచే పురుషుఁడు బోధ్యుఁడైన కావర్ణకమును స్త్రీ బోధ్యురాలైన కత్తియ ప్రత్యయమును గలవాఁడు కలది యనునర్థమున నగునని ఫలితము. కాప్రత్యయము మగాదిగణపతిమగుటంజేసి

యాచ్ఛికము 4 చే నేతదంతమునకు దుజ్జగును. కాన నిది పిదప దుమంతకార్యముల నందెడినని కాప్రత్యయంబను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ఆట:—దీని కాటకలవాఁడనునర్థమున నీవిధిచేఁ గాప్రత్యయమును ఆచ్ఛికము 4 చే దుజ్జును గలిగి యాటకాఁడను రూపమేర్పడెడి. ఆట:—దీని కాటగలది యనునర్థమున 'కత్తియ' అను ప్రత్యయము గలుగ 'ఆటకత్తియ' అనియు నియకుమాటుగా నామాంతమున 'కెత్తమైన 'ఆటకత్తై' అనియు రూపము లేర్పడును. ఇందు మువర్ణకాంతములగు వాని మువర్ణకము తద్ధితవృత్తిని లోపించుటయు జూదమును నుదాహృతికి ప్రక్షీర్ణము 21 చే జూజగాఁడను రూపాంతర మేర్పడుటయు గమనించునది. ఇట్లే తక్కిన వూహ్యములు.

కాకత్తియల కకారంబునకు గకారంబు కొండొకచోఁ

గానంబడియెడి. ౧౨.

అందగాఁడు - అందగత్తియ - కొండెగాఁడు - కొండెగత్తియ.

బేరగాఁడు- బేరగత్తియ-ఇత్యాదులు.

టీ. మతుబర్థమునఁ బ్రస్తవ్యస్తీత్వముల విధింపఁబడిన కాకత్తియవర్ణకముల కకారమునకు గకారాదేశము కొన్నిచోటులం దనఁగాఁ బ్రయోగములం దల్పముగఁ గానఁబడుచున్నదని సూత్రార్థము. కాకత్తియల కకారములకు గకారాదేశము సార్వత్రికము గామిని మీఁడుమిక్కిలి కకారరూపమే బహుళముగఁ బ్రయోగదృష్టమగుటను దీనిని గనఁదలవాదేశముగఁ జెలుప నవకాశములేక సూత్రాంతరముచే కాసించుట ప్రసక్తమయ్యెనని గ్రహించునది. అందము + కాఁడు = అందగాఁడు. క్రిందియుదాహరణముల ననుసరించి మువర్ణకలోపము తద్ధితవృత్తిని దోఁచెడి పదములమీఁది కకారములకే గకారాదేశము చూపట్టునని చెప్పఁదగును. ఇట్లే తక్కుంగల వూహ్యములు. 'కాఁడుర్తాదుర్భవేదీడుఁ' అని యాధర్వణము గాఁడనుదానిని బైవిషయము ననుసరించియే కాఁడనుదానికన్న భిన్నముగాఁ జేర్కొనె.

కాకత్తియలు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు. ౧౩.

చెలికాఁడు-చెలికత్తియ. హెగ్గడికాఁడు-హెగ్గడికత్తియ.

టీ. ప్రపూర్వసూత్రోక్తప్రకారము కాకత్తియవర్ణకములు రెండును మతుబర్థమందే గాక ప్రాతిపదికార్థమందును గొన్ని శబ్దములకుఁ గలుగుట ప్రయోగములం దగవడునని సూత్రార్థము. చెలికాఁడు (చెలి + కాఁడు). చెలి + కత్తియ = చెలికత్తై. ఇట్లఁ

జెలికాడనుదానికి జెలిమిగలవాడని యర్థముగాక మిశ్రుడనియే యర్థమగుటను నిట్టె చెలికత్తె యనుదానికి జెలిమికలది యని యర్థముగాక సఖియే యర్థమగుటను గాక త్రియవర్ణకములు స్వార్థముననే యయ్యెనని తెలియనది. 'పొగ్గడి':—ఈశబ్దమునకు 15 చే నీ ప్రత్యయము గలుగ పొగ్గడిడనియు రూపాంతర మేర్పడును. ఆచ్చికము 4 చే డుజ్జర్ణకమగుటను స్మరించునది.

కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౧౪.

ఇబ్బందిగాడు - ఒంటిగాడు - కొమ్ముకాడు - పరికాడు.
ఇత్యాదులు మృగవిశేషవాచకంబులు.

టీ. ముందుపేర్కొనినప్రకారము కాప్రత్యయము పుంస్త్యమునందేగాక తిర్యగ్వాచకములకును నగుట ప్రయోగదృష్టమని సూత్రార్థము. పురుషవాచకములకే గాక పశువాచకములకును కావర్ణకము గలుగుట కవిప్రయోగములంబట్టి సాధువగునని తాత్పర్యము. ఇబ్బంది గాడు. ఇబ్బంది శబ్దముమీఁద నీవిధిచే గాప్రత్యయమును 12 చే గకారమును నయ్యె. (చిఱుతపులికిని బెద్దపులికిని బుట్టినది) ఒంటిగాడు=పంది. ఒంటిశబ్దము మీఁదఁ గాడు ప్రత్యయము 12 చే గకారమును నయ్యె. ఒంటికాడనియు 12 చే గకారము గలుగని ప్రయోగము గానంబడియెడి. కొమ్ముకాడు=అడవిపంది. పరికాడు=తెగకుఁ బ్రధానమగు నేనుఁగు. (గుంపునకు మొదటనుండి గుంపును నడపునది) ఇట్లే మిగిలినవానిని గ్రహించునది. మతుబర్ణముననే తిర్యక్కుల కీకాప్రత్యయమని పద పుష్పత్తి ననుసరించిన విశదమయ్యెడి. కావర్ణకమేగాని కత్రియవర్ణకము తిర్యక్కులకుఁ గాదచుట పరిశేషవ్యాయమున స్పష్టము. ఆచ్చిక 4 చే డుజ్జర్ణకము.

అటమటాదులకు మతుబర్ణంబునం దీవర్ణకంబు
పుంస్త్యంబునం దగు ౧౫.

ఈప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. అటమటీడు - కమ్మటీడు.
అటమటము - కమ్మతము - కన్నడము - కొండెము - బానసము - బూటకము - మందడి - మన్నెము - సుంకము. ఉక్కివంబునకు వలోపంబు నగు. ఉక్కిడు - ఇత్యాదులు.

టీ. మతుబర్ణమనఁ గలవాడను నర్థమని ముందె నిరూపితము. పుంస్త్యమునంబురుషత్యముననది యొక్కము. అటమట మొదలగుపదములచే బురుషుడు వాఱు

డైన 'ఈ' అను ప్రత్యయము కలవాడను నర్థమున నగు. ఈ ప్రత్యయము మగాది గణ పఠితమగుటచే నాచ్చికము 4 చే నేతదంతమునకు డుజ్జ్వర్ణకమగును. అటమటము. దీని కీవిధిచే నీ ప్రత్యయమును నది పరముగా నమాసము 25 చే ములోపంబును నాచ్చికము 4 చే డుజ్జ్వర్ణకమును నగుంగాన 'అటమటీడు' అని రూపమేర్పడును. అటమటమన మోసముగాన మోసముగలవాడని యటమటీడి డనుదాని కర్థము చెప్పవలెను. ఇట్లే మువర్ణకాంతములగు నీగణమునందలి శబ్దములకెల్ల నీ ప్రత్యయము పరముగా మువర్ణలోపంబును దద్ధితాంతమగుట నీ ప్రత్యయాంతమునకుఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞయుఁ బినప నాచ్చికము 4 చే డుజ్జ్వర్ణకమును నగుట చూపించి నొనరించి. ఉక్కివము + ఈ = ఈశబ్దమునకు పృత్తిని ములోపమే గాక పలోపమును గలిగెడి. అట్లు గానిచో నుక్కివీడని రూపము గావలసివచ్చును. కాన నీక్రింది చిన్నయసూరి వివరణవాక్యముంబట్టి పృత్తిని లోపంబును జేయ 'ఉక్కివము + ఈ = ఉక్కి + ఈ = అపదాది స్వరసంధి చేయ 'ఉక్కి' అచ్చికము 4 చే డుజ్జ్వర్ణకముగా 'ఉక్కిడు.' డుమంతములకు న్యాగ మాదులును ముగంతములకు ముగాగమాదులును స్త్రీ సమములకు విభక్తిలో పాదులును గార్యములు విభక్తిప్రకరణము ననుసరించి యూహ్యములు.

ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు. ౧౬.

మొక్కలీడు - కల్లరీడు.

టీ. ముందు చెప్పినరీతిని 'ఈ' అను ప్రత్యయము పుంస్త్యమున మఠుబర్థమునందే గాక ప్రాతిపదికార్థమునందును గాఁదగునని సూత్రార్థము. మొక్కలి:— దీని కీవిధిచే స్వార్థమున నీ ప్రత్యయము. 'మొక్కలి + ఈ' అపదాదిస్వరసంధి. మొక్కలీ. తద్ధితాంతమగుటఁ బ్రాతిపదికసంజ్ఞయు నాచ్చికము 4 చే డుజ్జ్వర్ణకమును నగు. 'మొక్కలీడు.' మొక్కలి యన శూరుఁడని యర్థము. మొక్కలీడు నన శూరుఁడనియే యర్థముగాన నిట నీ ప్రత్యయము స్వార్థమునందె యయ్యెనని యెంచుచుచి. ఇట్లే 'కల్లరి-ఈ = కల్లరీ-కల్లరీడు' అనుదాని ప్రక్రియ నెఱుంగునది. కాప్రత్యయమైనఁ గల్లరి కాఁడని రూపము గానోపును. ఇట్లు ప్రయోగదృష్టంబులు సాధ్యంబులు.

అరివర్ణకంబు మఠుబర్థంబున జాలాదులకగు. ౧౭.

జాలరి - ఒఱపరి. జాల - ఒఱపు - కల్ల - చదువు - బూదము - టక్కు - తగవు - తీరుపు - తెంపు - తెరుపు - నేరుపు - మతకము - వెరుపు - వేట - సిగ్గు - సుంకము - ఇత్యాదులు.

టీ. జాలమొదలగు శబ్దములకుఁ గలవాఁడు గలది యను నర్థమున 'అరి' అను ప్రత్యయమగును. మువర్ణకాంతముల మువర్ణకము వృత్తిని లోపించుననియు నపదాది స్వరసంధిజేసి ప్రకృతి ప్రత్యయాద్యచ్చులకు సంధి నిత్యముగఁ జేయవలెననియు ముందె యుక్తము. 'జాల + అరి' = జాలరి. ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియను గమనించికొనునది. వలగలవాఁడని యర్థము గాన నరి ప్రత్యయము మతుబర్థమున నయ్యె ననుట స్పష్టము. శబ్దరత్నాకరమున నిది శకటరేఖాంతముగ నుదాహృతము. మఱియు శకటరేఖాంత మగు గద్దఱిశబ్దముమీఁదఁ గాప్రత్యయము చేయఁబడిన గద్దఱికాఁడను రూపమును నుదాహృతము. అఱి ప్రత్యయముమీఁద స్వార్థమున కాప్రత్యయము గల్గిన రూప మని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కుంగలవాని ప్రక్రియను గమనించునది. 'మతుబర్థమునం దరివర్ణకము పరమగునపుడు పూజసొన్నముల కడయచ్చునకు వైకల్పికముగాను నిత్యముగాను దీర్ఘంబగు'నని త్రిలింగలక్షణశేషము, 'పూజారి-పూజరి-సొన్నారి-సొన్నరి' అని దీనిని ఋరించుట నరయునది.

ఇవర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్థంబునందగు. ౧౮.

ఓయారి - అక్కసి. ఓయారము-అక్కసము - కడలు-చాగము- జోగము-తమకము-తుటారము-బండారము - బిత్తరము - బిటారము- బేహారము - మచ్చరము - మిటారము - విన్నాణము - వెక్కసము - ఇత్యాదులు.

టీ. ఓయార మొదలగు శబ్దములకు ఇవర్ణకము మతుబర్థమున నగును. ఓయార + ఇ = ఓయారి. ఓయారముగలవాఁడు ఓయారముగలది యని యర్థము. అపదాదిస్వర సంధి నిత్యము. స్త్రీసమంబగుట బ్రథమైకవచనలోపము. మువర్ణకాంతముల మువర్ణకము లకు సమాసము 25 చే మువర్ణలోపం బగుటను మఱువరాదు. ఇట్లు ప్రక్రియ నెల్ల వానికి నూపించికొనునది. ఇందును బూర్వసూత్రమునను స్త్రీత్వపురుషత్వవివక్ష చేయ మిని, శేవలము మతుబర్థమున ననియే యనుట చేతను, యథాప్రయోగంబుగ నర్థము గ్రాహ్యము.

తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీవాచ్యంబగు నపుడు మతుబర్థంబునందగు. ౧౯.

కొఱవత - చాకిత. కొఱవ . చాకి - బోయ - వానె . వ్రే - సాలె - ఇత్యాదులు కులవాచకంబులు.

టీ. స్త్రీబోధ్యురాలగునపుడు మతుబర్ధమునఁ గులమును బోధించు శబ్దమునకంటె 'త' అను ప్రత్యయము గలుగునని సూత్రార్థము. చాకి:—దీనికిఁ జాకలికులముగల యాడు దనునర్థమున 'త' అను ప్రత్యయము గలుగ 'చాకిత' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే కొఱవ-మాల-వే-సాలె మొదలగువానికి 'త' ప్రత్యయముచే కొఱవత-మాలత-వేత-సాలెత మొదలగురూపము లగుట నూహించికొనునది. కొఱవ యనఁ దక్కువగానఁ దక్కువజాతి యాడుదని కొఱవతశబ్దమున కర్థము. క్రిందివిధిచే 'మాలత' యనుదానికి 'మాలెత' యనియు రూపాంతరచుగుటచు గమనించునది.

తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడు ౨౦.

చెంచెత - మాలెత.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నైన తవర్ణకము పరమగుచోఁ బ్రకృతితుదియచ్చునకు 'ఎ' అనునచ్చాదేశమగుట యగపడును. మాల+త=మాల+ఎ+త. అపవాదిస్వరసంధిచే 'మాలెత' యని యగును. ఇట్లే 'చెంచెత=చెంచు+ఎ+త=చెంచెత' అనుదాని ప్రక్రియం గమనించునది. మతుబర్ధమునందుఁ జెంచునకుఁ దవర్ణకము పరంబగుచో నిత్వంబగునని శాసించి త్రిలింగలక్షణేశ్వము చెంచిత యని యుదాహరించి గ్రామ్యజనుల పాటలందుఁ 'జెంచిత' యని యికారదీర్ఘంబు వినబడియెడినని వివరించి ప్రమాణముంజూపుటం గాంచునది.

యువతి విటీ రజస్వలలు గుబ్బెత మిండత ముట్టుతలు

నాబడుదురు. ౨౧.

స్పష్టము.

టీ. సంస్కృతమునందలి యువతి యనుశబ్దమునకు సమానముగఁ జెలుంగున గుబ్బెతయనియు విటీశబ్దమునకు సమానముగ మిండత యనియు రజస్వలాశబ్దమునకుఁ దుల్యముగ ముట్టుత యనియుఁ జెలుగున రూపంబులు సంభవించునని సూత్రార్థము. తవర్ణకము కులవాచకములకే మతుబర్ధమున విహితమగుటంజేసి గుబ్బ-మిండ-ముట్టుశబ్దములు కులవాచకములు గామి నియమమునకు సాధ్యముగామిని నీశబ్దములు నిపతితము లయ్యె. గుబ్బెత యన యౌవనవతి యనియు, మిండత యన విటురాలనియు, ముట్టుత యన రజస్వలాస్త్రీ యనియు నర్థములని భావము. నిజముగ నాలొచింప గుబ్బలుగలది గుబ్బెతయనియు, మిండడు గలది మిండత యనియు, ముట్టుగలది ముట్టుత యనియు నర్థము విశదమయ్యెడిఁ గాన మతుబర్ధమునఁ గులవాచకములకే గాక యితరములకును తవర్ణకమగుననుట లెస్స.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీవాచ్యం బగునపుడు
మత్వర్థంబునం దాడివర్ణకంబగు. ౨౨.

వగలాడి. వగ - చిన్నె - కులుకు - వన్నె - దొమ్మి - ఎమ్మె -
ఇత్యాదులు వగాదులు.

టీ. ప్రథమాబహువచనాంతములగు వగమొదలగు శబ్దములకంటె గలది యను
నర్థమున స్త్రీ బోధింపఁబడునపుడు 'అడి' అనునర్థబిందువు నడుమను గలప్రత్యయ
మగును. వగులు+అడి=వగలాడి. చిన్నెలు+అడి=చిన్నెలాడి. కులుకులు+అడి=కులుకు
లాడి. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యము. ఇట్లై తక్కినపూర్వములు. బహువచనాంతముల
కనుటంజేసి యేకవచనాంతములకుఁ గాదనియు వృత్తిని బహువచనప్రత్యయమునకు
ఱుపంబును గాదనియు గ్రహించునది. స్త్రీ వాచ్యంబగునపు డనుటంజేసి మత్వర్థము
గల్గినను నాడుచి యర్థము గాకున్న సీయాడిప్రత్యయము గలుగదని సంభావించునది.
వగాదులచే బురుషుడు బోధ్యుడయ్యెనేని మత్వర్థమునఁ దరువాతీసూత్రముచే
నాకారంబగుటను గమనించునది.

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుఁ బుంస్త్యంబున మతుబర్థం
బాకారంబగు. ౨౩.

ఆప్రత్యయాంతంబు మగాదిగణంబు. వగలాడు-చిన్నెలాడు.

టీ. బహువచనాంతములగు వగాదిశబ్దములకు మత్వర్థమునఁ బురుషవాచకము
లకు 'అ' అనునదంతమున కాదేశముగ నగునని సూత్రార్థము. ఆప్రత్యయము మగాదిగణ
పతిత మగుటచే నేతదంతమునకు డుజ్వర్ణక మాచ్ఛికము ా చే నగుంగాన 'వగులు+అ=
వగలా=వగలాడు. చిన్నెలు+అ=చిన్నెలా=చిన్నెలాడు.' అనురూపము లేర్పడును.
ఆప్రత్యయమును బహువచనాంతములకేగాని యేకవచనాంతములకు గాదనుట
స్పష్టము.

ముక్కులో నగువానికిం దదభావద్యోతకంబును మతుబర్థంబునం
దిడివర్ణకంబగు. ౨౪.

ముక్కిండి - ముక్కు లేనివాడినియర్థము ముక్కు - వాలు -
వెరపు - సిగ్గు-ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. ముక్కు మొదలగుశబ్దములకంటె మతుబర్థమున 'ముక్కు' మొదలగువాని
లేమిని దెలుపుచు 'ఇండి' అనుప్రత్యయమగును. ముక్కు+ఇండి=ముక్కిండి. అపదాది

స్వరసంధి. స్త్రీసమంబగుటఁ బ్రథమైకవచనలోపము. ముక్కులేనివాఁడని యర్థము. ముక్కుగలవాఁడను దానికి వ్యతిరేకమగు నర్థమును బోధించుచున్నదిగాన మత్స్యర్థమునఁ దదభావద్యోతకం బీ యిండిప్రత్యయమని యెఱుంగునది. ఇట్లే 'వాలు+ఇండి=వాలిండి. వెరవు+ఇండి=వెరవిండి. సిగ్గు+ఇండి=సిగ్గిండి' అనువాని ప్రక్రియను గమనించునది. 'ఒకానొకచో మతుబర్థమున నవర్ణకము గానంబడియెడి' అని త్రిలింగలక్షణశేషము 'దివ్యతేజంబునవాఁడు = దివ్యతేజముగలవాఁడు' అని యుదాహరించి యామత్స్యర్థక ప్రత్యయసందర్భమును బూరించుట నరయనది. మఱియు 'చెడుగు-దుడుకు-ఁడుపులకుఁ బుంస్త్యమున మతుబర్థం బకారంబగు. చెడుగఁడు, దుడుకుఁడు-నిడువఁడు' అనియు, 'ఇదవర్ణకము క్రొవ్వుబెట్టులకు మతుబర్థమందగు. క్రొవ్విదము - బెట్టిదము' అనియు శాసించి యుదాహరించి సూరి యామతుబర్థసందర్భమును సవరించుట నరయనది. ఇవియెల్ల 23 తద్ధితసూత్రమునకు వివరణములు గాఁదగును.

మానార్థంబున కేకత్వంబునం యెడువర్ణకంబగు. ౨౫.

తూమెఁడు - ముంఁడెఁడు - ఎత్తెఁడు - వీసెఁడు - జేసెఁడు - మూరెఁడు - కుంఁడెఁడు - గంపెఁడు.

టీ. 'మానార్థాన్నిత్యమేకత్వమెడు స్యాత్పరిమాణకే' అనునది మూలము. పరిమాణార్థమునం దేకవచనాంతముపై 'ఎఁడు' అనుప్రత్యయమగునని సూత్రార్థము. పరిమాణ మర్థముగాఁగల శబ్దమునకంటె నేకవచనముమీఁద నెఁడుప్రత్యయము గలుగు నని భావము. పరిమాణమన కొలత తూము: ఇది పరిమాణార్థకము. దీనికేకత్వమున నెఁడు ప్రత్యయ మీవిధిచే గలుగ 'తూమెఁడు' అని రూప మేర్పడును. ఒక్కతూముపరిమాణ మని యేకత్వమనుటంజేసి యర్థము గలిగెడి. ఇట్లే తక్కినపూర్వామలు. మానార్థకశబ్దములు విశేషణములుగాన నిత్యబహువచనాంతములగు ధాన్యాదివాచకములకు విశేషణములగుచపు డెఁడుప్రత్యయము బహువచనాంతములగు మానార్థకశబ్దములకుఁ గలుగునా? లేక యవి యెపుడును నేకత్వముననే యెఁడుప్రత్యయము నందునా? విశేష్య విభక్తి వీని కగునాగాదా? యను సందేహము చిన్నయసూరి సందర్భమునుబట్టి గలుగునని తలంచి కావలయుఁ ద్రిలింగ లక్షణశేషము 'పరిమాణార్థమునం బ్రథమైకవచనమునంద యెడు వర్ణకంబగు; విశేష్యము భిన్నవచనవిభక్తికంబయ్యు మానార్థకశబ్దములమీఁదఁ బరిమాణార్థమునఁ బ్రథమైకవచనమునందే యెడువర్ణకము పచ్చునని యర్థము. మూరెఁడు తోఁక, తూమెఁడు బియ్యము, పుట్టెఁడు తవిదలు, పుట్టెఁడుతవిదలకు రెండుపుట్లగింజలు' అనిశాసించి యుదాహరించి యాసందర్భమును సవరించెను. ఏకత్వమున ననుటంబట్టియు నుదాహరణములంబట్టియు నీయర్థము సూరి యాసందర్భమును బట్టియే యుగ్గడింపనగునని తోచెడిగానఁ బై త్రిలింగలక్షణశేషోక్తి స్పష్టార్థమనఁదగును.

ఎడువర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు. ౨౬.

కమికెడు-కొడిదెడు-దోసెడు-పిడికెడు-పుడిసెడు-సం దెడు.

టీ. పూర్వసూత్రముచే నగు నెడువర్ణకము పరముగాఁ బదములతుది నున్న లివర్ణము లోపించును. కమికెలి + ఎడు = కమికెడు. అపదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ నగును. ఇవివిధికి విషయములు లివర్ణాంతమానార్థకములనుట స్పష్టము. 'ప్రసృత్యాదేర్లివర్ణస్య లోపశ్చ పరిదృశ్యతే' అనునది మూలము.

దఘ్నార్థంబున బంటికొలదులగు. ౨౭.

మోకాలిబంటి - మోకాలికొలది. తొమ్ముబంటి - తొమ్ము కొలది.

టీ. సంస్కృతవ్యాకరణమున 'దఘ్నచ్' అను ప్రత్యయము పరిమాణార్థమున విధింపఁబడినది. 'దఘ్నచ్' అనుదానియందలి తుది చకారవ్యంజనము లోపించుటచే 'దఘ్న' అనునది యేర్పడెను. కాఁగా దఘ్నచ్ ప్రత్యయార్థమునఁ జెలుగుశబ్దములకు 'బంటి - కొలది' అనునవి యగునని సూత్రార్థము. మోకాలు:— దీనికి బరిమాణార్థమున బంటి యీవిధిచే గలుగ తద్ధితవృత్తియం దికార ముపవిభక్తి ప్రాతిపదికమునకుఁ గా 'మోకాలిబంటి' యనియు, కొలదిగా 'మోకాలికొలది' యనియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే తొమ్మునకు బంటికొలదులచే 'తొమ్ముబంటి, తొమ్ము కొలదు'లనురూపము లగుట నూహించికొనునది. 'సంస్కృతపదములమీఁద 'దఘ్నచ్-ద్వయనచ్' మొదలగునవి పరిమాణార్థమునఁ గావలసియుండఁ జెలుగువిభక్తిచిహ్నైకములైన తత్సమములమీఁదఁగూడ నీబంటియే యగుపడుటంజేసియు సూరి యాచ్చికములనే యుదాహరించుటంజేసియు ద్రిలింగలక్షణశేషము, 'దఘ్నార్థంబునం దెనుగుపదములమీఁదను బంటి గానంబడియెడి. కటిబంటి' అని శాసించి యుదాహరించి నవరించె. కాని ద్రిలింగలక్షణశేషము కొలదిమాట తలంపమీకే దత్సమములకు దఘ్నార్థమునఁ బంటియేగాని కొలది గలుగదని యనుమానించెనో లేక కొలది యర్థపచ్చబ్బడుగుటఁ దత్సమానమసాధారణమని యెంచెనో కారణము తెలియకున్నది. మఱియుఁ బ్రాచుర్యమునఁగా విస్తృత్యర్థమున సంస్కృతపదములమీఁద వికారార్థమున నయ్యెడి మయట్పిత్యయము తెనుగుపదములమీఁదను గల్గుటను సూచింప 'ప్రాచుర్యార్థమునఁ దెనుగుపదములమీఁదను మయట్పిత్యయము చూపట్టెడు. తనమయము - తమమయము, ప్రోవులమయము' అని శాసించి యుదాహరించి యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. 'మాత్రోదేన్న తు బట్యాదిస్తతః పూర్వత్ర నః క్వచిత్' అను నాథ

ర్వణము నూతనగఁ గొని యీసూత్రమును ప్రాథవ్యాకర్త రచించెనుట స్పష్టము. సూత్రపదము సాంస్కృతికమని విడిచెననితోచెడి. అయినను నక్షరమును విధించుట మాని ముక్కున బంటి మొదలగువానిని సాధింపకుండుట విచార్యము.

అర్థవిశేషంబుల వర్ణకాంతరంబులును మహత్ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది ౨౮.

మంటమారి - తిండిపోతు - తాచ్చీల్యంబున మారి పోతువర్ణకంబులు. అడప-తాంబూలకరండవాహి-మతుబర్థంబునంద ప్రత్యయంబు. పెండ్లము-ఊడ-పెండ్లిశబ్దంబునకు మతుబర్థంబునం దముప్రత్యయంబు, ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

ఇది తద్ధితపరిచ్ఛేదము.

టీ. అర్థవిశేషంబులందగు శేషించిన యాచూ ప్రత్యయము లనంతములగుట మహాకవిప్రయోగముల ననుసరించి వానిని జెలిసికొనవలెనని సూత్రార్థము. గ్రంథభాహుళ్యము సూత్రభాహుళ్యముచే సంభవించెడి. ఇంతియగాక యొక్కగుమి యొక ప్రత్యయమునందక యొక్కకశబ్ద మొక్కక ప్రత్యయమును బడయుటను నట్టివి యనంతములగుటను జేసుఁగు వ్యవహారస్థమగుటను నట్టివి కాలక్రమమున ననంతములై కావ్యములఁ దోఁచుటను వానిని మహాకవిప్రయోగములంబట్టి యెఱుంగవలెనని సూరి శాసించె. ఎల్లవానిం జక్కఁబెట్టి సాధుత్వమొనంగు సూత్ర మొక్కకటి వ్యవహారస్థమగు భావయందు వెలయు గ్రంథముల భావకు సంబంధించిన వ్యాకరణములలోఁ బ్రతిపరిచ్ఛేదమున నుండుట యసంగతము గాఁజాలదు. మంటమారి:—ఇట మంటశబ్దమునకు మండునట్టి స్వభావముగలది యను నర్థమున మారిప్రత్యయ మయ్యెననియుఁ దిండితినునట్టి స్వభావముగలది యను నర్థమునఁ దిండిశబ్దమునకుఁ బోతు ప్రత్యయ మయ్యెననియు దాన మంటమారి - తిండిపోతురూపములు గలిగెననియు నభిప్రాయము. తచ్చీలధర్మము తాచ్చీల్యము. అదియే దానికి సహజస్వభావమని భావము. అడపమనఁ దాంబూలపుఁదెట్టె. తాంబూలపుఁదెట్టె గలది లేక కలవాఁడు అడప శబ్దవాచ్యులు. అడపము + అ:—మతుబర్థమున 'అ' అనుప్రత్యయము. తద్ధితప్రతిని మువర్ణ కణాపము. అడప+అ. అపదాదిస్వరసంధి. అడప. ఇది తాంబూలపేటికను మోయు నాఁడు దానినే చెప్పేడిఁగాని యట్టిపురుషుని బోధించునట్లు ప్రయోగములం దగవడకున్నది.

సూరి తాంబూలకరండవాహి యని యర్థము వ్రాయుటంబట్టి యిది పుంలింగశబ్దమని యెంచి తాంబూలపేటికను మోయువాడని యర్థము తోచెడిగాని తాంబూల కరండవాహిపదము నణ్విత్ప్రయంతముమీఁద జీప్రత్యయముకల్గిన స్త్రీలింగరూపము గను సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి సాధింపనగుం గాన దీనికిఁ దాంబూలపుఁదెట్టెను మోయుపురుషుఁడును స్త్రీయును నర్థము గానోపుదురు. అట్లగుటఁ దాంబూలకరండ వాహి యనుదాని కడఁకశబ్ద మడపముగల స్త్రీని చెల్పినదేయై ప్రయోగదృష్టమగుట చేతఁ దాంబూలపుఁదెట్టెను మోయుస్త్రీ యనియే యర్థము చెప్పనగును. పుంస్త్యమున నడపకాడని యుండనోపు. పెండ్లి+అము:—అపదాదిన్వరసంధి. 'పెండ్లము.' పెండ్లికలది యనునర్థమునన మత్స్యర్థమునఁ బెండ్లిశబ్దమునకు 'అము'అను ప్రత్యయము గలుగుటచేఁ బైరూపమయ్యెనని సూరియభిప్రాయము. పెండ్లిశబ్దముమీఁద మత్స్యర్థమున 'అ' ప్రత్యయమని యని పిదప మువర్ణకముఁ జేర్చినఁ బైరూపము సాధుపగుంగాని విశిష్టము స్త్రీవాచకమగుటను నాచ్చికశబ్దమగుటను బ్రథమైకవచనము నిలువ నవకాశము శాస్త్రమీయకుండుటంజేసి మువర్ణకమును నిల్పుటకు వీలులేక 'అము' ప్రత్యయమని మువర్ణాంతముగా వివరించెనని తోచెడి. ఆదిశబ్దముచేఁ బ్రాధవ్యాకర్త వివరించినవని ముందు నిరూపించిన యితరప్రత్యయములు గ్రాహ్యములు. ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగ మేర్పఱుచరానిరీతిని సుబంకములమీఁదఁ దవలి యర్థవిశేష ప్రకాశన మొనర్పుచుఁ బ్రకృతినహజములైన ట్టంటియుండునవిగాన వీనికిఁ దద్గితములనియు, వీని నభివర్ణించు నీపరిచ్ఛేదమునకుఁ దద్గితపరిచ్ఛేదమనియుఁ బేర్లు గలిగియుండనోపును.

ఇది తద్గితపరిచ్ఛేదము.

క్రియా పరిచ్ఛేదము.

క్రియ యన వ్యాపారము. పని. వ్యాపారవాచకము క్రియాసంజ్ఞకము. ధాతు పనునది క్రియకు నామాంతరము. క్రియలను గూర్చి యైన గ్రంథభాగముగాన నిది క్రియాపరిచ్ఛేదము నాఁబడె.

ధాతువునకు. ౧.

ఇది యధికారసూత్రంబు - ఇంక నెయ్యది యుపక్రమింపఁబడు నెయ్యది ధాతువున కగునని యెఱుంగునది

టీ. ఏదానికిఁ దానున్నస్థలమున నర్థోపస్థితి గలుగక తరువాతి విధి సూత్ర ములతోఁ గలియుట నర్థోపస్థితి గలుగునో యది యధికారసూత్రమని శాస్త్రజ్ఞుల సంప్రదాయము. ఇది యట్టి యధికారసూత్రమగుట నిచట దీని కర్థోపస్థితి లేదనియుఁ దరువాతివిధిసూత్రములతోఁ గలిసి యన్వయమునందుఁజేసి యర్థోపస్థితి నందు ననియు నట్లుగుట మీఁద విధింపఁబడు కార్యములు ధాతువున కగునవనియు నిది యధికారసూత్రమను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము.

వర్తమానంబున లట్టగు. ౨.

వర్తమానక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకంబగు. వర్తమానంబునాఁ బ్రారభౌపరిసమాప్తంబు - అప్పటికి ముగియకుండునది.

టీ. వర్తమానమన జరుగుచున్నదని యర్థము. ధాతువున కనున దనువర్తించును గాన నద్దానితో వర్తమానంబునం దనుదాని కన్వయము గలుగు. ధాతువనఁ గ్రియ వ్యాపారమని యర్థమని ముందె యుక్తము. 'అందు' అనునది యధికరణార్థమున నైన సప్తమీ ప్రత్యయమని కారక ప్రకరణమునుబట్టి స్పష్టము. కాఁగా వర్తమానమందలి వ్యాపారమునకు లట్టగునని యర్థము లేలేడి. శబ్దమునకే ప్రత్యయాదులు గలిగెడిఁగాని వర్తమానవ్యాపారమునకుఁ గలుగుట పొసఁగదుగాన వర్తమానమునదానికి వర్తమాన కాలవాచకమనియు ధాతువునకునదానికి వ్యాపారవాచకమునకనియు నర్థమును గ్రహించి వర్తమానమునందున్న వ్యాపారమునందుండు ధాతువునకు లట్టగునని యర్థము చెప్పవచ్చు. వర్తమాన క్రియావృత్తి యగు ధాతువునకుని ఫలితము లేలేడి.

జరుగుచున్న వ్యాపారమును బోధించు ధాతువునకంటె లట్టగునని భావము. శబ్దముచే నర్థము బోధ్యమగుంగాన నాయర్థమం దాశబ్దము వర్తించెడి నని గ్రహించి వర్తమాన క్రియావృత్తి యను వివరణము వ్రాయఁబడెనని గ్రహించునది. వృత్తియన వర్తించు నది. కాని వ్యాపారమనునది పదార్థనిష్ఠముగాన వర్తమానమందను దానికి యోగ్యత ననుసరించి వర్తమానకాలమునందలి పదార్థమునందని యర్థము చెప్పవలెను. కాఁగా వర్తమానకాలికమగు పదార్థమునందున్న వ్యాపారమున నుండునట్టి ధాతువునకు లట్టగు నని యర్థము లభించెడిది. కాన జరుగుచున్న కాలమందలి పదార్థమునందున్న వ్యాపార మును బోధించు ధాతువునకు లట్టగుననునది సూత్రమునకు స్పష్టమైన యర్థమును బోధించు భావమని గ్రహించదగును. మొదలుపెట్టఁబడి తునినొందక సాఁగుచుండుట వర్త మానశబ్దమున కర్థము. కావుననే ప్రారబ్ధమై పరిసమాప్తిని బొందనిదనియు నపరిసమాప్త మనుదాని కప్పటికి ముగియకుండునదనియు సూరి వివరించుట సుప్రసక్తమయ్యెడిది. 'రత్నము ప్రకాశించుచున్నది' ఈవాక్యమున వర్తమానకాలిక పదార్థము రత్నము. దానివ్యాపారము ప్రకాశించుట. దానిని బోధించునది ప్రకాశించు ధాతువు. ప్రకాశించుట ప్రారంభించి ముగియకుండుట యనఁగా నిప్పటికిని ప్రకాశించుచునే యుండుట సువ్యక్తమయ్యెడిది గాన నిట ప్రకాశించునని ప్రారబ్ధపరిసమాప్త వ్యాపారబోధక మగుచున్నది. జాతి వ్యక్తిలింగ సంఖ్యాకారకంబులేనును బ్రతిపది కార్థములే గాన ధాతువు వర్తమానకాలిక పదార్థ వ్యాపారబోధకమగుట యవిరుద్ధంబు లఱదులు ధాతువులమీఁదఁ జేరి వైయర్థముల సువ్యక్తముంజేయ సాహాయ్యకారుల యయ్యెడిగాన నిక్కముగఁ బరికింపఁ బ్రతిపదికమే వైయేనర్థములఁ బ్రకాశితము చేయ నమర్థమును శాస్త్రవాదము ననుసరించి ధాతువునకే వర్తమానకాలికపదార్థ వ్యాపారబోధకతాశక్తి గలదనుట పానఁగెడిది.

భూతంబున లిట్టగు. 3.

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకులిడ్వర్ణకంబగు. భూతంబు నా విద్యమానధ్వంసప్రతియోగి - ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది.

టీ. ధాతువునకను నధికారసూత్ర మిట కనువర్తించునుగాన భూతమునందు ధాతువునకు లిట్టగునని సూత్రమగును. ముందుచెప్పినరీతిచే భూతమునందున్న పదార్థ మందలి వ్యాపారమునందు వర్తించు ధాతువునకు లిట్టగునని సూత్రార్థము గలుగును. కానఁ గడచిన కాలమునందున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమును బోధించు ధాతువున కని సూత్రాభిప్రాయము లేలేడి. భూతంబునాఁ గడచినదగుటఁ బ్రస్తుతము లేనిది

ముందుండెడిది యని యర్థము లభించెడిది. విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి యనఁ బ్రస్తుత మొప్పుచున్న నాశమునకు శత్రువని యర్థము. ధ్వంసమనఁగా నాశము. నాశమనఁగా లేకపోవుట రూపము. ప్రతియోగి యన శత్రువు. వ్యతిరేకమని భావము. లేకపోవుటకు వ్యతిరేకము ఉండుట. ప్రస్తుతము గల లేమిక వ్యతిరేకము పూర్వమున నుండుట గాన విద్యమానధ్వంస ప్రతియోగి భూతమనుట యొప్పెడిది. పూర్వమున నుండుటఁ బ్రస్తుతము లేకపోవుట భూతమని ముందుండి యను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. దేవదత్తుడు వండెను. ఇచట భూతకాలికపదార్థము దేవదత్తుడు. తద్వ్యాపారము వండుట. వండెనునని తదోద్భవము. ప్రస్తుతము వంటచేయమియు ముందు వంటచేయుటయుఁ జెలుపుటకై యిట్టివాక్యము ప్రయుక్తమయ్యెగాన ప్రస్తుతపచనాభావ వ్యతిరేకము భూతమనియుఁ దదోద్భవము వండెనుననియు నిర్వచించుట పొసఁగెడిది. దేవదత్తుడు వండుచున్న కాలములో వంటచేయకుండుట లేదు గాన వంటచేయకుండుట వండుటకుఁ బ్రతియోగి యయ్యెడిది. పర్తమానకాలికాభావంబునకు విరోధి భూతమని భావము.

భావిని లృప్తగు. ౪.

భావిక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకంబగు భావినా విద్యమానస్రాగభావప్రతియోగి అప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

టీ. ముందటి సూత్రద్వయమునందువలెనే భావిననుదాని కనువృత్తమగు ధాతువునకునదానితో నన్వయముగాన భావియందున్న పదార్థమందలి వ్యాపారమునందు పర్తిచుధాతువునకు లృప్తగునని సూత్రార్థము లభించెడిది. కాన రాఁబోవుకాలమునందు పదార్థమందలి వ్యాపారమున చెల్లునట్టి ధాతువునకు లృప్తగుననియు సూత్రాభిప్రాయము గలుగును. విద్యమానస్రాగభావప్రతియోగి=ఓప్పుచున్న ముందటిలేమికి శత్రువు. ఓప్పుచున్న ముందటిలేమికి శత్రువన వ్యతిరేకము, మీఁదఁ గలుగును గాన నప్పటికిఁ బుట్టకుండునని సూరి వివరించుట యొప్పు. రాముడు రాఁగలఁడు. ఇట రాముఁ డింతకు ముందు రాకుండుటంజేసియును నిప్పటికిని రాకుండుటంజేసి యు నింతకుఁ దరువాత పచ్చువాఁడగుటంజేసియు రాముడు రాఁగలకాలమందుపదార్థము. తద్వ్యాపారము రాక. దానిని బోధించునది పచ్చుధాతువు. దానికి లృప్తగునని సూత్రము జెల్పెడిది. ప్రకృతవాక్యమున రామునిరాకయొక్క లేమియే స్పష్టమయ్యెడిది గాన నదియే విద్యమానస్రాగభావశబ్దవాచ్యమగు. తత్ప్రతియోగి వానిరాకయే గావునను నది మీఁదఁ గలుగునదగుటచేతను నది భావిశబ్దవాచ్యమగు. ఈగతి నే యీతార్కికవాక్యముల

యధముల నరసింహునది. బాలాపదోధకై వ్రాసిన యిట్టి దేశభాషావ్యాకరణములలో
 లక్షణకర్త తర్కాదిపాండిత్యప్రకాశకములగు నిట్టివివరణములను వ్రాయుట
 విచార్యము.

తద్రాదులందు లాటగు. ౫.

తద్ధర్మాదిక్రియావృత్తియగు థాతువునకు లాడ్వర్ణ కంబగు.
తచ్చీలసంభావనా సంప్రశ్న సాతత్యవర్తమాన భావ్యాశీరాదు లాది
పద గ్రాహ్యంబులు.

టీ. ముందటి సూత్రములందువలెనే తద్ధర్మాదులందుదాని సమవర్తించినభావ
వున కనుదానితోఁ గూర్చి తద్ధర్మాదులందున్నపదార్థమునందలి వ్యాపారమునందు
వర్తించుభావునకు లాట్టగునని సూత్రార్థమును గ్రహింపవలెను. తద్ధర్మాదికాలికపదార్థ
వ్యాపారబోధకమున కని సూత్రాభిప్రాయము. “తత్రాచార్యైః కాలమవివక్షిత్యైవ
ధాత్వర్థమాత్రే వివక్షాక్రియతే, అత ఏవ తద్ధర్మ ఇత్యన్వర్థా సంజ్ఞా” అను సహోబలుని
ప్రాతను బట్టి దీనికిఁ గాలవివక్ష లేదనియుఁ ద్రికాలములలో నేదాని పలసిన
దానినె బోధింపఁగలదనియు గ్రహింపఁదగు. తద్ధర్మమన దానిసహజధర్మమనుట.
రత్నము ప్రకాశించుననుచో రత్నసహజధర్మము ప్రకాశించుటగానఁ బ్రకాశించుట
సహజధర్మము. ఇట్లే నీరుపాలుననుచో నీరునకుఁ బ్రవహించుట సహజధర్మము గాన
నిటఁ బ్రవహించుట సహజధర్మము. ‘తస్య ధర్మస్తద్ధర్మః’ అని వ్యుత్పత్తి. లేదా ‘సః
ధర్మః యస్య సః’ అనియేని వ్యుత్పత్తి చెప్పనగు. ఆధర్మము చేనికిఁ గలదో యది
యనుట. ఒకానొకధర్మముగల యొకానొక పదార్థమని భావము. ధాత్వర్థమాత్రమున
నీలకారమగునని ఫలితము. (చూ. అహోబలపండితీయము. క్రియ. 459 పుట.) తద్ధర్మాది
యను సూత్రమునందలి యాదిపదముచేఁ దబ్బిల్పాది సంప్రకము గ్రాహ్యము. ‘తస్య శీలమ్’
అని లేక ‘తత్ శీలం యస్య’ అని వ్యుత్పత్తి దీనికగు. దాని సహజస్వభావము లేక యా
స్వభావముగలది యని యర్థము. ఒకానొకస్వభావము గల యొకానొకపదార్థమని
తాత్పర్యము. ఇట్లే సంభావనాదుల కర్థము నూహించిగొనునది. అప్రాణిగతమగునది
ధర్మమనియుఁ బ్రాణిగతమగునది శీలమనియు సంభావన నేయనగునని తోఁచెడి. సంభావన
యన నూహ. సంప్రత్నమన నడుగుట. సాతత్వమన నెల్లపుడుండుట. సతతభావము
సాతత్వము. వర్తమానమన వాక్యము ప్రయోగించుకాలమున నుండునది. భావి యన
వాక్యము ప్రయోగించుకాలమునకుఁ దరువాత నుండునది. రాఁబోవునదనుట. ఆశీస్సన
దీపన, యాశీర్వాదము. ఈయెదు నాదిపదముచే స్వీకార్యములు. ఇట్లు పలసినకాలము

నెఱింగించుచు నిన్ని యర్థములను బోధింపఁగల లకారముగాని నీలకారమునెఱచిన తద్దర్శకాలికరూపములకు సరియగు రూపములుగాని సంస్కృతమునఁ దోఁపమియు సంస్కృతమునకంటెఁ దెనుఁగునఁగల యొకవిశేషమని యిటు నెన్నఁదగు. 22 సూత్రము నొద్ద వీని కుదాహరణములు గననగును.

అశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందు లూట్టగు. ౬.

అశీరాదులందు ధాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు.

టీ. అశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులం దున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమున వర్తించు ధాతువునకు లూట్టగును. అశీశ్శాపసంప్రార్థనవిధులందున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమును బోధించు ధాతువున కని భావము. అశీస్సన శాశీర్వానము దీవన యని ముందు నిరూపితము. శాపమునఁ దిట్టు. సంప్రార్థనమున వేడుట - విధి - ప్రేరణ-లేక యాజ్ఞాపించుట - నేపథులు మొదలగువారిని బ్రవర్తించఁజేయుట. 26 సూత్రమున వీని కుదాహరణములు గాననగును.

వ్యతిరేకంబున లజీయగు. ౭.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లజీవర్ణకంబగు.

టీ. వ్యతిరేకార్థమునందున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమున వర్తించు ధాతువునకు లజీయగును. వ్యతిరేకమునం దున్న పదార్థమునందలి వ్యాపారమును జెప్ప ధాతువునకని భావము. వ్యతిరేకమున వేఱు. Negative (నాస్తివక్షము.) 32-37-39-47 మొదలగు సూత్రములందు దీని కుదాహరణములు గననగు. పర్తమానభూతభావులందగు రూపముల నర్థసాంకర్యము లేమిఁ దద్విషయమున 'లట్టు-లిట్టు-లృట్టు' అని సంస్కృత వ్యాకృతిమార్గ మే యనుసృతము. తద్దర్శకచ్ఛీలాదులందనేకార్థములందుఁ గావలసివచ్చుటం జేసియు సంస్కృతమున నీయర్థముల మూఁడు నాలుగు లకారములు గలుగునవగుటం జేసియు నాసంస్కృతలకారముల కంతగ నర్థభేదము ప్రయోగముఖమునఁ బ్రకృతము చూప నవకాశము లేమింజేసియు నమూర్తమును వీడి తద్విలక్షణతం దెలుపఁ గావలయు సూరి లాట్టని వ్యవహరించె. నిజముగ లూడర్థముల లూడర్థములుగ నెన్ని లూట్టును విడువనగుంగాని 26-27-28-29-30 సూత్రములచే నగురూపభేదముల ననుసరించియు శాపసంప్రార్థనార్థముల ప్రకాశనము రూపభేదము ననుసరించి గలుగుటను గమనించియుఁ గావలయు సూరి లూట్టును బ్రత్యేకించి యంగీకరించె. ఇందనేకార్థముల నీలకారము గలుగవలసియుండుటచేతను నీయర్థములందు సంస్కృతమున 'లాట్-లిజ్' అనునవి గావలసి యుండుటచేతను, నమూర్తమును వీడి తద్విలక్షణతం దెలుపఁ గావలయు సూరి

లూట్టని వ్యవహరించె. సంస్కృతమున స్వతంత్రముగ వ్యతిరేకరూపముగలుగుదు. 'నజ్జే' అనుదానిం జేర్చుటంజేసి యది సంభవించును. తెలుఁగున నట్లుగాక యసాహాయ్యముగ వ్యతిరేకరూపము గలుగు. స్వతంత్రముగ వ్యతిరేకరూపము వెలయుంగాన నిది సంస్కృతాంధ్రభాషలకుఁ గల ముఖ్యభేదములలో నొకటి యనఁదగు. కావుననే లక్షణకర్త యాయర్థమునఁ బ్రత్యేకలకారమును విధించుట పొసఁగెడి. కార్యార్థము లజ్జి యని జిత్రనిర్దేశము చేయఁబడెననుట స్పష్టము. మూలము 'తద్ధర్మవర్తమానాతీతా గామ్యర్థకాః క్రియాః జ్ఞేయాః' అని నాలుగర్థములనే వివక్షించి ప్రక్రియను నడపెను. ఐనను సూరి బహుల ప్రయోగదృష్టింజేసి లూట్టు లజ్జులను మఱి రెంటిని గ్రోత్తగ నంగీకరించి తద్ధర్మాదులందు లాట్టగునని యాయాయర్థముల విధించి రూపభేదములంజేసి యర్థాంతరము లావహిల్లుటను విశదీకరించె. సంస్కృతవిలక్షణముగ లూట్టు-లాట్టునుట యీతని సంస్కృతవ్యాకృతిమార్గానభిజ్ఞతకు నిదర్శనమందు. కాని వైసి వ్రాసిన ప్రకారము సంస్కృతలకారములతో సరిపెట్టుట గుదురమిని రెండుమూఁడులకారము లాయాయర్థముల సంస్కృతవ్యాకృతి మర్యాద ననుసరించినఁ గలుగునని చెప్పువలసివచ్చుటను నవ్వార్గమును వీడి 'యెట్లును నవ్వార్గమును వీడితినిగదా! సంస్కృతమున నాయాయర్థమునఁగలుగు నాలకారమునకును దీనికిని నేమాత్రము సంబంధము లేదని తెల్పుటయే ముఖ్యము' అని యెంచి సూరి తద్విలక్షణముగ 'లాట్టు-లాట్టు'నియెంగాని మఱి యొకటిగాదు. 'లట్టు-లిట్టు-ల్పట్టు.' అని త్రికాలముల సరిగా సంస్కృతము ననుసరించి లకారముల విధించిన సూరి కితరములు తెలియవని యనుట యెట్లుపొసఁగును? కాన వర్తమానభూతభావులందు సంస్కృతమార్గము సరిపడుట నాదరించెననియు తద్ధర్మాదులం దవ్వార్గము గుదురమిని గేవలము వైలక్షణ్యమే యగవఱుప లాట్టులాట్టని వ్యవహరించెననియు నంగీకరింపనగుంగాని యంతమాత్రమున నాతనియం దట్టినిందను నివృత్తపాతమతి నీగ్రంథమును బరికించువారలు మోప నవకాశము చాలదనియే యేదలంతును. సూరి యిట్లు సంస్కృతవిలక్షణముగ లాట్టులాట్టునుటం గాంచి హరికారికాకర్తలు సంస్కృతవ్యాకృతిపారీణులగుట నయ్యో లకారనిర్దేశము శాస్త్రవిలక్షణమయ్యెంగదా యేమిదాటి? యని చింతించి 'ధాతోర్లడ్వర్తమానే స్యాద్భూతే లిడ్లెల్పట్టు భావిని, తద్ధర్మాదిషు లేదాశీశ్వాపసంప్రార్థనే విధా; లోట్ స్వాల్లజ్జే వ్యతిరేకే స్వాల్లకారా ఆత్రషణ్ణ తాః.' అని వేదవాక్యయమునందే యగవడు లేట్టును దెలుఁగునను గూర్చి తెనుఁగునకు వేదతుల్యతను సంపాదించి లజ్జునకు వ్యతిరేకార్థకతను దెచ్చిపెట్టి యెట్లో సంస్కృతవ్యాకృతిసమృత లకారములకు ముడిపెట్టి తమపాణినీయపారీణతను పెల్లడించినారి. పాతకసహృదయులారా! పరికింపుడు. ఇదే హరికారికల కాంక్షీకృతియైన సూరి

తదనుసారియై పైనివ్రాసినరీతిని 'లేట్-లజ్' అనియేగదా యని యుండును? కాస్త సంప్రదాయము సురక్షితముగా సూరిమార్గము హరికారికావలి పైరీతిని సంస్కరించు చున్నదనుట కిది యొక ప్రబల ప్రమాణము గాఁజాలదా? జిత్తు బిందుభూర్వంబగు నను సూత్రము మహత్కర్తృక ప్రశమపురుషైకవచనమధ్యమపురుష బహువచనములందెల్లఁ (వండుచున్నాఁడు-వండఁగలఁడు-వండుఁడు-వండఁడు) బ్రవర్తింపవలసియుండుట నది సుబంతతిజుతసాధారణమని యంగీకరింపవలసియుండుట చేతను, 'లజ్-మిజ్-నిజ్-పడుజ్-కలజ్' అనురీతిని జిత్తులుగఁ జేసిన నక్కఱలేనిబిందువు గలుగవలసివచ్చుటే గాక యాపక్షమున జిత్తు పరంబగునపు డుత్వమున కత్వమగునని యత్వవిధానముం జేయవలసివచ్చుటను (వండుఁడు-చేయుఁడు) లూణ్ణధ్యమమహత్కర్తృక బహువచన రూపములందును నత్వము ప్రసక్తము గావలసివచ్చుటచేతను, జిత్తు పరంబగునపు డుత్వమున కత్వమగు ననుసూత్రవిన్యాసము ననుసరించియే 'జి' అనుదానికంతకు నిత్యంజ్ఞ సిద్ధ మనునంశము పాతకనుబోధమగు ననుతలంపుచేతను, జితార్థము బిందువును జీతార్థము మత్వమును ననువై లక్షణ్యముం దెలుపుటకై లూట్టనినట్లే స్వతంత్రించి పైప్రత్యయము లను జీత్తులుగఁ జేసి పేర్కొనెనని తోచెడి. ఇట్లే జీత్తులగు ప్రత్యయములందేర్కొను చోటులందెల్ల 'జి' అనుదాని కిత్సంజ్ఞ సిద్ధించుటను గమనించి ప్రక్రియ యూహ్యము. అవసరమగునపుడే వక్రవ్యమునకు సంపడునపు డీయాద్యవ్యాకృతినియమముల నంగీకరించుటయుఁ దదైవలక్షణ్యము తోచినపుడు వదలి వక్రవ్యాసుకూలముగ వర్తించుటయు దోషములు గాఁజాలవు.

లకారంబునకు డు జు పు రు ను ముఞ్జుగు ర.

లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి డుజాదు లాదేశంబులగు.

ఇందు ఇకారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు.

టీ. 'లట్టు-లిట్టు-ల్పట్టు-లాట్టు-లూట్టు-లజి' అను నాఱులకారములందును లకారము సామాన్యమగుటంజేసి లకారమున కనుదానిచేఁ బై యాఱులకారములును గ్రహింపఁ బడుచుగాన నాయాఱింటిలో నొక్కొక్కదానికి డుజాదు లాఱు నాదేశమగునని సూత్రాభిప్రాయము. అఱులకారములలోఁ బ్రతిలకారమునకును డుజాదు లాఱును నాదేశము లగునని ఫలితము. ప్రత్యాహారమనఁగా నాది నొకవర్ణమును గ్రహించి యంత్యమగు పొల్లుతోఁజేర్చి యాచిమవర్ణముతోఁగూడిన యాఱింటికిని నడుమఁగల వర్ణసమూహంబెల్ల నాసంజ్ఞతో సంగ్రహించి చెప్పట యని ముందె యుక్తము. ప్రకృతము తొలివర్ణమగు డుజును నంత్యమగు పొల్లుతోఁగూర్చి 'డుజ్' అనుటంజేసి 'డు-రు-పు-రు-సు-ము' అను

నాఱునర్థములును డుఱ్ఱోసంజ్ఞకములై సంగ్రహింపఁబడునని గ్రహించునది. వర్ణసమితి శైల్య నేకరువువేయుట విస్తృతికారణమగుంగాన నిట్లు ప్రత్యాహారము మూలమున సంగ్రహించుట సామాన్యముగ వ్యాకర్తలసంప్రదాయము. క్రిందఁ జేర్చొనువిధుల ననుసరించి యిది ప్రథమమధ్యమోత్తమపురుషములఁ గ్రమముగ నేకత్వబహుత్వముల నగుటను గమనించునది. తెలుఁగుబాస సంస్కృతమువలె సింకను బూర్తిగ నస్పష్ట ప్రత్యయభావ గాక స్పష్టాస్పష్టప్రత్యయభావ యగుచున్నదిగాన నీక్రిందివిధమున నీ ప్రత్యయములయొత్పత్తి ననుసూనింపఁ దగును. వాఁడు కర్తగాఁగలది ప్రథమపురుషము గాన 'వాఁడు' అనుపదమునందలి వకారము లోపింపఁగా మిగిలినది డుఱ్ఱర్థకమనియు, వారనుదాని లుప్తశేషము రువర్ణకమనియు, నీవనుదానిలుప్తశేషము పువర్ణకమనియు, మీరనుదానిలుప్తశేషము రువర్ణకమనియు, నేననుదానిలుప్తశేషము నువర్ణకమనియు, మేమనుదానిలుప్తశేషము మువర్ణకమనియుఁ జెప్పవచ్చును. తుదిభాకారమునకు ప్రత్యాహారమే ఫలముగాని వ్యాకృతికార్యప్రయోజనముమాత్రము తోఁపదు. 'డుఱ్ఱ' అను దానియందలి జకారము బిందువుకొఱకని గ్రహించునది. వైప్రత్యయములయొత్పత్తి ననుసరించి సర్వనామములతోడఁ గ్రియలు మున్ను ప్రయోగింపఁబడుచుండెడివనియు బ్రకృతము సర్వనామాద్యక్షరములు లుప్తములగుట వీనికిఁ బ్రత్యయత్వము సిద్ధించె ననియు సూహించవగును.

అందు వరుసను రెండేసి ప్రథమమధ్యమోత్తమంబు లనంబడు. ౯.

డుఱ్ఱ - రు - ప్రథమము. పు - రు - మధ్యమము. ను - ము - ఉత్తమము.

టీ. 'డు-రు; పు-రు; ను-ము;' అనువానిలో 'డు-రు' అనునవి ప్రథమపురుష మనియు, 'పు-రు' అనునవి మధ్యమపురుషమనియు, 'ను-ము' అనునవి యుత్తమపురుష మనియుఁ జెప్పఁబడును. మిగిలినది స్పష్టము.

వానిలో రు ము లు బహువచనంబులు పెఱిలేకవచనంబులు ౧౦.

టీ. వైయాఱుప్రత్యయములలో 'రు-ము' అనునవి బహువచనములును, నితరము లగు 'డు-పు-చు' అనునవి యేకవచనములును నగు. 'రు-ము' అనునవి బహుత్వమందె గాని యేకత్వమున నెఱుఁడును గావనియు, 'డు-పు-చు' అను మూఁడు నేకత్వమున నెగాని బహుత్వమున నెఱుఁడును గలుగవనియును భావము. ప్రథమపురుషైకవచనమున డువర్ణక మును, మధ్యమపురుషైకవచనమున పువర్ణకమును, నుత్తమపురుషైకవచనమున నువర్ణక మును, బ్రథమమధ్యమపురుషబహువచనముల రువర్ణకమును, నుత్తమపురుషబహువచన మున మువర్ణకమును నగునుగానఁ బైవిషయము సుభోధంబ,

నామయ్యదస్త్రదర్థములందుం బ్రథమమధ్యమోత్త
మంబులగు. ౧౧

టీ. యుష్మదస్త్రదర్థములకంటె భిన్నమగునది నామమగుట స్పష్టము. ఎదుట నున్నవాఁడు తాను నర్థముగానిది నామార్థమగుంగాన నెక్కడనో యున్నవాఁడర్థమగు నది నామార్థమగుట తెల్లము. క్రియ యెచట నున్నవానినో తెల్పునదగునపుడు ప్రథమపురుషమగుననియు, నెదుట నున్నవానిని తెల్పునదగునపుడు మధ్యమపురుష మగుననియు, దన్ను బోధించునదగునపుడు త్తమపురుషమగుననియు సూత్రాభిప్రాయము. యుష్మదర్థమున మధ్యమపురుషమును, నస్తదర్థమున నుత్తమపురుషమును, నారెండికంటె భిన్నమగునర్థమునఁ బ్రథమపురుషమును నగునని భావము.

అమహదర్థంబునందు డుజ్జులకు దుపు లగు నున్నాను
బంధంబుమీఁద దివి యగు. ౧౨.

టీ. 9 వే జెప్పఁబడిన ప్రత్యయములు మహదర్థమున ననఁగా మహత్కర్తృక క్రియలకే సరిపడెడిఁగాన నీవిధిచే నమహదర్థమున ననఁగా నమహత్కర్తృక క్రియలకుఁ బ్రత్యేకముగ వానికాదేశములుగఁ బ్రత్యయములు విధింపఁబడుచున్నవి. అమహత్కర్తృక క్రియమీఁది డుజ్జ్వల్లకమునకు దువర్ణమును, నమహత్కర్తృక క్రియమీఁది రువర్ణమునకు పువర్ణమును నగును. అమహదర్థక్రియ 13 వే నున్నానుబంధయుక్తమైనచో దువర్ణమునకు బదులుగ దివర్ణమును, పువర్ణమునకు బదులుగ వివర్ణమును గలుగును.

ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబగు. ౧౩.

ఉదంతంబయిన ధాతువునకు లట్టు పరంబగునపుడు ఉన్న అను శబ్దం బనుప్రయుక్తంబగు.

టీ. 'వసతిరనుబంధకస్యాద్యత్రలడగ్ధో విపక్షితస్తత్ర' అనునది మూలము. హ్రస్వోకార మంతమందుఁగల ధాతువునకు లట్టు పరమగుచుండ 'ఉన్న' అనుశబ్దము ధాతువుతుని జేరునని సూత్రార్థము. 'అనుబంధము=వెంటఁ గట్టుట.' ఉండిన యను దానినుండి యున్న కలిగినట్లు 57 వే విశదమయ్యెడిఁగాన నున్నశబ్దమని వ్యవహృతము. శేషము స్పష్టము. సామాన్యముగఁ జెలుఁగున ధాతువు లుదంతములె. ఇంచుగాగమ సంబంధమునను ధాతుసమితి యుదంతమగుట సంభవించెడి.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు. ౧౪.

టీ. 13 వే నగునున్నశబ్దము పరమగుచుండ 'చు' అనువర్ణము కలుగును. ధాతు వున కనుసథికారసూత్ర మిప్రకరణమునఁ బ్రతిసూత్రమునందును జొచ్చునుగాన నీచు

వర్ణాక్షరము ధాతుచ్చానుబంధములనడుమ నగునని గ్రహించునది. చువర్ణ మేశబ్దము లుప్తశేషమో యూహించ నలవిగామిని నిరర్థకవర్ణమగుటను వర్ణకమని వ్యవహరించెనని తోచెడిది. ఈచువర్ణక మిందలిప్రక్రియ ననుసరించి యఖండపదవిషయమనియు 43 సూత్రముచే నగునది వ్యస్తవిషయమనియు గ్రహింపవగు. 'వండుచున్నాడు' ఇదంతయు నేకపదముగనే పేర్కొనవలెనుగాని 'వండుచుఉన్న' అని యిరీతి ఛేదించ నవకాశము లేదు. 'వండుచున్నవాడు' ఇందు 'వండుచున్ + ఉన్న వాడు' అని ఛేదించి శత్రుకచువర్ణకారసంధిచే బైరూపము గలిగెనని చెప్పవలెను. ఈవండుచువర్ణముల క్షియ భేద మిందగపడెడిదిగాని వేటొక భేద మగపడదు. సూరి సాధించిన లఢ్రూపములను శత్రుకచువర్ణకాంతముమీఁద నుండుధాతు లఢ్రూపములు చేరుటంజేసి కల్గినవిగను, లృఢ్రూపములను నుజ్యంతముమీఁదఁ గలుగుధాతులఢ్రూపములు చేరుటంజేసి యేర్పడినవిగను సిద్ధాంతింప నవకాశ మగపడుచుండ చువర్ణము నున్ననుబంధమును విధించి యేల శ్రమపడి వైవానిని సాధించెనో యరయవలసియున్నది. 'వండుచున్నాడు-వండఁగలఁడు.' అనువానియందు 'వండుచున్ + ఉన్నాడు; వండన్ + కలఁడు' అనియేగదా వైసిద్ధాంతము ప్రకారము పదవిభాగము చేయవలసియుండును? అట్లైన జువర్ణక మిట శత్రుకమునందును నుజి భావలక్షణమునందును గల్గెననక తీరదు గదా! శత్రుకచువర్ణ భావలక్షణముజులకు వర్తమానకాలస్వప్రకరణశక్తి లక్షణము ననుసరించి కలదని చెప్ప నవకాశము లేమింజేసి లక్షణకర్త యష్టార్థము నాశ్రయించెనని తోచెడిది. సరూపతను, 'వండుచున్నాడు, వండఁగలఁడు' మున్నగు వానివలన వర్తమాన శత్రుకచువర్ణక, నుజ్యంతార్థములు తోచవగుంగాని లాక్షణికముగ వర్తమానార్థకత చువర్ణకనుజ్యంతములవలన గోచరింప నవకాశము లేమిని నఖండపదములవలననే యట్టి యర్థము స్ఫుటముగాదగుటను సూరి చువర్ణకన్ననుబంధకలజ్యనుబంధవిధానములంజేసి వైరూపముల సాధించెనుటకంటె నితరమగుయొక్తి యీసందర్భమునఁ దోచకున్నది. మఱియు సంస్కృత ధాతురూపముల యనుకరణమున వీనిని సూరి యఖండపదములుగ సంభావించెనుట తగును. 'చురితి క్రియాపదానాం సర్వేషాం వర్తమానకాలే స్యాత్' అనునది మూలము.

దివీతరంబగుడుజ్ఞు పరంబగునపు డున్నానుబంధంబునకు

దీర్ఘంబగు. ౧౫.

ప్రథమము. వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండుచున్నారు. అది వండుచున్నది - అవి వండుచున్నవి. మధ్యమము. నీవు వండు

చున్నావు-మీరు వండుచున్నారు. ఉత్తమము. నేను వండుచున్నాను-
మేము వండుచున్నాము.

టీ. 12 చే దుబ్రులకు విధింపబడినదివులు పరమగునపుడు గాక తక్కినయెడల,
13 చే నగు నున్నయను ననుబంధమునందు తుదినున్న ప్రాస్వాకారము దీర్ఘమగునని
సూత్రాభిప్రాయము. దుబ్రులస్థానమున నైనవగుట దివులయగుట దుబ్రులనుగా నెంచి
యున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము సేయ యత్నింతురే మో యని శంకించికొని కావలయు
లక్షణకర్త డుట్లు పరమగునపుడను దశముచేతనే దివులు పరమగునపుడు దీర్ఘమువారింపఁ
బడుచున్నను దివీతరంబనుదశముగూడ నెలకొల్పికొనె. 'వండుచున్నాఁడు' వండుధాతువు
దీనికి వర్తమానంబున లట్పుత్యయము. లట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున మహా
త్కర్తృకముగాన 9 చే దుబ్జగును. 'వండు+డుజ్.' డుజ్ ప్రత్యయము జిత్తుగాన
బిందువు ముందిడికొని యగును. 'వండు+ఁడు.' తుదినున్న పౌల్లడకార మిత్సంజ్ఞకము
గానఁ దొలఁగుననుట స్పష్టము. 13 చే నున్నానుబంధమగు 'వండు+ఁడున్న+ఁడు.'
14 చే చువర్జకముగును. 'వండుచు+ఁడున్న+ఁడు.' 15 చే నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘ
మును జువర్జకోకారమునకు నున్నానుబంధాద్యుకారము పరముగా నవదాదిస్వరసంధియుఁ
గలుగ 'వండుచున్నాఁడు' అనురూప మేర్పడును. వాఁడని మొదట నుంచుట ప్రథమ
పురుషైకవచనసూచనార్థమును దివీతరడుట్లు పరముగ నున్నదని తెల్పుటకును నని
గ్రహించునది. ఇట్లే వండుధాతుప్రథమపురుషబహువచనరూపము నూహించిశాసునది.
'అది వండుచున్నది' అనువాదర్థమున దుబ్రులకు దువులును నున్నానుబంధముమీఁద
దివులును నగుంగాన నిట నమహాత్కర్తృకమగు నీవండుధాతువునకు నున్నానుబంధము
మీఁద 12 చే దివర్జకమును 15 చే దివర్జకము పరముగా నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము
కలుగకుండుటయును నగుంగాన 'వండుచున్నది' యనురూపమయ్యె. అది యని ముందిడుట
యనువాదర్థసూచనార్థము. ఇట్లే యనువాదర్థమున రువర్జమునకు వివర్జమును నున్నాను
బంధమునకు దీర్ఘభావమును సిద్ధించుటచే వండుచున్నవి యను ప్రథమపురుషబహు
వచనరూపము గలిగిడినని గ్రహించునది. ఈరీతి నే యుష్తచ్ఛబ్దార్థమున నేకవచన
బహువచనములందును నస్తచ్ఛబ్దార్థమున నేకవచనబహువచనములందును ననఁగా మధ్య
మోత్తమైకవచనబహువచనములందుఁ బ్రక్రియను గమనించిశాసుచు నెల్ల ధాతువులకు
వర్తమానమున సిద్ధరూపముల గ్రహించునది.

'వసతిరునుబంధకస్స్యాత్' 'అస్తిరునుబంధకస్స్యాత్' అను మూలమునందలి
'వసతిః-అస్తిః' అనువానికి 'ఉన్నవాఁడ; చేయుచున్నవాఁడ' అను నన్నయ భారత

ప్రయోగముల ననుసరించి 'ఉండు-కలుగు' అనుధాతువులే వర్తమానభావ్యర్థములం దనుబంధము లగునని గ్రహింపవలసియుండుటచేతను దేశ్యధాతురూపనివృత్తిని వర్ణించుటను జింతామణి విడుచుటంజేసి 'ఉండు' అనునది యున్నగాను గలుగనునది కలగాను మాటుటను జెప్పలేదని యంగీకరించుట సరసమగుటచేతను సున్నాండున్నారు మొదలగు దీర్ఘరూపములు నన్నయభారతభాగమున మృగ్యము లగుటచేతను, సున్నకలానుబంధము లగునని సరస్వత్యహోబలాదులు మూలమును వివరించుటయుం దదనుసారియై సూరి యిట్లు ప్రక్రియంజూపుటయు మూలవిరుద్ధములగువిషయములని యనకతీర్చదు. (చూ. చిం. వి. ప. పేరా 112-113.) దీని సున్నానుబంధముతోడి రూపములను గలానుబంధము తోడి రూపములను సాధించుటంజేసి చింతామణి నన్నయకర్తృకము గాదను కం. పీ. పంతులుగారివాదము పరాప్తమయ్యెడిది. సూరి తననాటికిఁ గావ్యముల హెచ్చుగా నట్టి రూపములు దృష్టములగుటంజేసియు దీని కాధారముగ బాలసరస్వత్యహోబలుల వ్యాఖ్యానము లుండుటంజేసియు మూలాశయ మెట్లున్నను సరస్వత్యాదులనే యనుసరించువాఁ డయ్యెనని తోచెడిది. సరస్వత్యాదులును దమనాటి కట్టిరూపములే హెచ్చుగఁ గవిప్రయుక్తములై యగపడుట నీగతిని మూలమున కర్థమును వివరించి యుందురని యనుమానింప నగును. 'కలుగువాఁడు; ఉండువాఁడు; లేక 'కలుగువాఁడు కలఁడుగను, నుండువాఁ డున్నవాఁడుగను' మార్పునందినరూపములు స్వతంత్రములుగను బ్రయోగింప నర్హములగుటంజేసి యీవ్యాఖ్యలు ముందు వ్రాసినప్రకారము శత్రుత్వచువర్ణకనుజ్యోతములమీఁద నివిచేరుటంజేసి వర్తమానభావ్యర్థకరూపములు గల్గుననియే మూల మభిప్రాయపడిననియు దాన ననుబంధములుగ 'ఉండు-లేక-ఉన్న-కలుగు-లేక-కల' అను విశేషణరూపములే యగుననియు గ్రహించుట యుచితమని తోచెడిది. కాని మూలము చువర్ణమును వర్తమానమున ధాతువులకెల్లను విధించి యుండుటంజేసి మూలమిట్టివాని నఖండపదములుగ నే యెంచెననియు దాన భుజించుచున్నవాఁడు మున్నగువానియందు 'భుజించుచున్ ఉన్నవాఁడు' అని ఛేదింప నవకాశము లేదనియుం జెప్పనగునుగానఁ దైని నిరూపించినవిషయము మూలసప్తతము గాఁజాలదు. చింతామణివిషయపరిశోధకులమతమునను ఉండనునది యున్నగాను గలుగనునవి కలగను మార్పునందునని యంగీకరింపవలసి వచ్చుటంజేసి నన్నయప్రయోగదృష్టినిగాక ప్రక్రియాదృష్టిని బట్టినచో సున్నానుబంధమునకు దీర్ఘమును నేదోయొకసూత్రముచేఁ గట్టవచ్చుననియు వ్యాకర్త సాధించినవెల్లను దనగ్రంథమునఁ దప్పక ప్రయోగించియే యుండునుట పాసఁగని విషయమనియు శిష్టలాకవ్యపహారసిద్ధమగుట సున్నకలానుబంధరూపముల నాద్య వ్యాకరణమగు చింతామణి సాధించెననియు నన నవకాశముండుటంజేసి, నన్నయ యట్టి

వానిని బ్రయోగింప లేదుగాన నున్నకలానుబంధములు చింతామణ్యభిప్రేతములు గాఁజాలవనియు నున్నవాఁడిత్యాదుల ననుసరించి యుండనున దున్నగాను గలుగనునది గలగను మాటుననియు ననుటకంటె దాఁబ్రయోగింపకున్నను నట్టివి యప్పటిశిష్టలోకముచే మెండుగ నాదృతములగుచుండుట నిట్లు ప్రక్రియను జింతామణి చూపెననుటయే సరసమని తోచెడిది. ఇష్టార్థము నాశ్రయించినను జింతామణి ప్రాచీనతకు భంగము రాకుండుటేగాక యాంధ్రవాఙ్మయాదిమవ్యాకరణ మగుటయుఁ గుదురుపడెడినని తోచెడిది.

లిఙ్గాట్టుల డుజ్జున కెను నువర్ణంబు లగు. ౧౬.

లిఙ్గాదేశంబగు డుజ్జునకు - ఎను - అనునదియు - లాఙ్గాదేశంబగు డుజ్జునకు - ను-అనునదియు నాదేశంబు లగు.

టీ. సూత్రార్థము వృత్తిమూలమునఁ దెల్లము. లిట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు డుజ్జున కెనువర్ణమును లాట్టునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు డుజ్జునకు నువర్ణమును నాదేశములగును. ఆదేశమునఁగా నొకదానింద్రోసి నేఱొకటి దానిస్థానమున నగుటయని ముందె యుక్తము. డుజ్జు 9 చేఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున నగు ననుట తెల్లము. “వండు + డుజ్జ్ = వండు + ఎను = వండెను. వండు + డుజ్జ్ = వండు + ను = వండును.” తక్కిన పురుషవచనములందు మీఁదివిధుల ననుసరించి కార్యాంతరములు గలుగుటను గమనించునది. ఆధునిక ప్రయోగములందె నువర్ణము ‘అను’ రూపమునంది ‘అయను, పోయను’ అనురీతి నగపడెడిది. అవి వ్యావహారికము లగుట నగ్రాహ్యములు. ‘ప్రథమైకవృద్ధివేచ్ఛ భూతార్థే’ అనునది మూలము.

భూతంబునం దిగాగమంబగు. ౧౭.

భూతార్థవృత్తియగు ధాతువున కిగాగమంబగు.

టీ. భూతకాలికావ్యాపారమును బోధించు ధాతువునకుఁ దుదిని ప్రాప్త్యేకారమగునని సూత్రార్థము. ‘వండు + రు = వండి + రు = వండిరి.’ ‘రు’ అనునది క్రియావిభక్తియగుటను నికారముమీఁది దగుటను దత్తమము 26 చే నిత్యముగలిగి రివర్ణముగా మాటుటను గమనించునది. ప్రథమపురుషమున నె నువర్ణమును విధించుటండేసి యీయిత్యము ప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొనియె యగును. మఱియు భూతార్థవృత్తియగు ధాతువునకును సామాన్యోక్తిండేసి 41 చే నగు నవర్ణకమును 46 చేఁ గ్రవదర్థమున నగు నవర్ణకమును బరమగుచుండ నిత్యముగలుగుట ప్రయోజనముగ నూహించునది. వండు ధాతువు. 19 చేఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జును దానికి 16 చే నెనువర్ణ

మును నవదానిస్వరసంధియుఁ గలుగ వండెననురూప మేర్పడును. వండు:—దీనిమీఁద 19 చే ప్రథమపురుషబహువచనమున రువర్ణకమును 17 చే ధాతువుతుదినిత్వమును దత్తమము 26 చే రువర్ణకమునుత్వమున కిత్వమును గలుగ 'వండిరి' అనురూపము సిద్ధించును. మధ్యమోత్తమపురుషములం దేకవచనబహువచనముల ప్రక్రియను దరువాతి సూత్రము ననుసరించి గమనించునది. 'ఇక్' అనునది కకార మిత్తుగాఁగల ప్రత్యయము గాన నిది నిర్దిష్టమున కంతాగమముగ నగుననుట స్పష్టము. 'భూతాదుతాం వరేషా మిత్' అనునది మూలము.

లెట్టు వుజ్జు పరంబగునపుడు తివర్ణకంబగు. ౧౮.

ఇకారంబుమీది కు-ను-వు-క్రియావిభక్తుల యనుసూత్రము చే రుజ్జున కిత్వంబు-ప్ర. వండెను-వండిరి. మ. వండితివి-వండితిరి. ఉ. వండితిని - వండితిమి.

టీ. లెచ్చ ధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములు పరముగా ధాతువునకుఁ దుదిని 'తి' అనువర్ణము చేరునని సూత్రాభిప్రాయము. లకారాదేకములగు దుజ్జుపురుషముజ్జునవానిలో మొదటి దుజ్జును విడిచి దానితరువాతనుండు వువర్ణకమును దుదినున్న 'ఇక్' అనుదానితోఁ జేర్చి 'వుఇక్' అని చెప్పఁబడియెఁగాన 'వు-రు-ను-ము' అనునవి వుఇక్ ప్రత్యాహారమునఁ జేరెడిఁగాన లెచ్చ ధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములు పరముగానని ఫలితము తేలెడి. వండు + వు:—17 చే ఇగాగమము 'వండి-వు.' 18 చే తివర్ణకము. 'వండితి+వు' తత్ప్రమము 26 చే వువర్ణమునుత్వమున కిత్వము. వండితివి. ఇట్లే 'వండు+రు=వండి+రు=వండితి+రు=వండితిరి; వండు+ను=వండి+ను=వండితి+ను=వండితిని; వండు+ము=వండి+ము=వండితి+ము=వండితిమి' అనురూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. కొందఱు మధ్యమపురుషబహువచనస్థానమునఁ బ్రథమపురుషబహువచనమును (వండిరి) తివర్ణమగుటను గమనింపక ప్రయోగించుట కలదు. ప్రథమ మధ్యమపురుషములలోఁ బ్రథమపురుషబహువచనమునఁ దివర్ణాభావమును మధ్యమపురుషబహువచనమునఁ దివర్ణము గలిగి యుండుటయును బొసఁగెడిఁగాన నీ భేదమును బాఠకులు శ్రద్ధగ గమనింపవలయును. 'దుతివర్ణకౌ క్రమాత్ స్తః, నాద్యస్యాజేః ద్వయోశ్చభూతార్థే' అనునది మూలము.

కలజ్యనుబంధంబు లెట్టు పరంబగునపుడగు. ౧౯.

లెట్టు పరంబగునపుడు ధాతువునకు - కలజీ - అనునది యను ప్రయుక్తంబగు

టీ. 'కలజి' అనునది లృట్టు పరముగా ధాతువుతుదిని జేర్పబడునని సూత్రాభిప్రాయము. అన్ని పురుషముల నిది యగునని భావము.

జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు. ౨౦.

జీత్తు పరంబగునపుడు ధాతువునుత్వంబున కత్వంబగు.

టీ. 'జి' అనునది పోవు ప్రత్యయము జీత్తు నాఁబడును. 'జి+ఇత్=జీత్' అని వ్యుత్పత్తి. కార్కార్థము ప్రత్యయాదులందు మానంబడు వర్ణ మిత్తు నాఁబడునని ముందె యుక్తము. అట్టి 'జి' అనునది మానంబడు ప్రత్యయము పరముగా ధాతువుతుది. యుత్వమునకు హ్రస్వాకార మాదేశమగునని సూత్రార్థము. జీత్తనుటంజేసి యుత్వముతోఁ గూడిన జకారము గల ప్రత్యయము పరమగునపుడే యాయుత్వమగుంగాని జీత్తనఁగా (జీ-ఇత్తు) జకారమాత్రముగల ప్రత్యయము (డుజ్) పరమగునపుడు గాదని తెలియునది. 'వ్యతిరేకాదౌ భావిని చాత్సాగ్రీ' అనునది మూలము.

కలజిపడుజులు పరంబులగునపుడు సుగాగమంబగు. ౨౧.

ద్రుతకార్యంబు. ప్ర. వండఁగలఁడు-వండఁగలరు-వండఁగలదు-వండఁగలవు. మ వండఁగలవు - వండఁగలరు. ఉ. వండఁగలను-వండఁగలము.

టీ. 19 వేఁ గలజి యగును. 49 వేఁ బడుజి యగును. వైరెండనుబంధములు పరముగా ధాతువున కంతాగమముగ నువర్ణమగునని సూత్రార్థము. ఇది యాగమ నువర్ణముగాన దీనికి ద్రుతసంజ్ఞయు ద్రుతకార్యములును నగును. వండు+డుజ్:— వండు+ఁడు. 19 వేఁ గలజియు 20 వే ధాతువునుత్వమున కత్వమును గలుగ 'వండ+కల+ఁడు' అని యుండు. పిదప సీవిధిచే సుగాగమముగా 'వండను+కల+ఁడు' అని యగు పిదప సరళాదేశబిందొద్ది ద్రుతకార్యములు గలుగ 'వండఁగలఁ'డిత్యాదిరూపము లేర్పడును. అనుహదర్థమున దుజులకు 12 వే దుఫలగుటను గమనించుచు 'వండఁగలదు; వండఁగలవు' మొదలగువానిని సాధించికొనునది. ఈయుగాగమవిధాన మనావశ్యకమనియు నుజ్యోతములమీఁదఁ గలఁడిత్యాది కలుగుధాతురూపములు చేరుటంజేసి వైరూపములుగలిగెననియు ముందె యుక్తము. నుక్కు కిత్తుగాన నంతాగమంబగు. 'అస్తి రనుబంధకస్సాన్యద్యత్ర లృదర్థో వివక్షితో ధాతోః' అనునది మూలము. ఈయనుబంధములఁ గూర్చివిమర్శకులయాశయములు నిరూపితములయ్యె.

లాట్టురుజ్జు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు. ౨౨.

ప్ర. వండును - వండుదురు. మ. వండుదువు-వండుదురు. ఉ. వండుమను - వండుదుము. లాడర్థంబులయం దోలినుదాహరణంబులు వక్కాణించెద. తద్ధర్మంబు - కులాలుండు కుండలు వానును. తచ్చీలంబు - జ్వలనజ్వాలంబు లుప్పురం బెగయును. సంభావన - ఇప్పుడు వాడింట నుండును. సంప్రశ్నము - ఉందునా - పోదునా. సాతత్యము- సర్వంబునం దీశ్వరుండుండును - సర్వంబీశ్వరునియందుండును. వర్తమానంబు - మేననిప్పుడుంబులకలువొడ మెడును. వక్ష్యమాణవిధిచే బ్రయోకంబుగ వర్తమానంబునం దెడుగాద్యాగమంబు లగు. భావి - వాడు తేపు వచ్చును. ఆశీస్సు - శుభంబగును, వచ్యర్థంబుల కొకానొకచో భూతంబున లాట్టు గానంబడియెడును.

టీ. లాట్టుప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొని మిగిలిన మధ్యమోత్తమపురుషైకవచనబహువచనములు పరముగా ధాతువున కంతాగమముగ దువర్ణమగును. దుక్కు కిత్తుగాన నంతమున కగుట తెల్లము. ప్రథమపురుషైకవచనమున మాత్ర మీయాగమము గలుగదు. 'వండు+డుజ్' ఇట లాడర్థమున డుజ్జునకు 16 చే నువర్ణకము గలుగ 'వండు' అని ప్రథమపురుషైకవచనము సిద్ధించును. అనుహదర్థమున లాట్టునఁ బ్రథమపురుషైకవచనరూపములే బహువచనమునను నగునని 25 సూత్రముచే దెల్లమయ్యెడిగాన ననుహదర్థమున నేకత్వ బహుత్వములఁ బ్రథమపురుషైకవచనములే శరణ్యములని గ్రహించునది. 23 చే బక్షమున నెడుగెడిగాగమములు ప్రథమపురుషైకవచనమున నగుటను గమనించునది. తక్కిన పురుషవచనములందు దుగాగమముం గూర్చుచు రూపములప్రక్రియను గమనించికొనవలెను. 5 సూత్రమునందలి యాదిపదముచే దచ్చీలాదులు గ్రాహ్యములని దానిక్రింద వివరింపఁబడియెఁ గానఁ దదనుసారముగ నిట నాక్రమమునే యనుసరించి యాయాయర్థముల నుదాహరణములు తద్ధర్మము మొదలుకొని యీక్రిందివివరణమునఁ జూపఁబడుచున్నవి. ఓలి ననఁగాఁ గ్రమముగా నని యర్థము. క్రమము 5 సూత్రముక్రింది వివరణము ననుసరించి గ్రాహ్యము. కర్తననుసరించి యాయాపురుషముల నేకవచన బహువచనము లగుట నూహించునది. కుండలు వానుట కుమ్మరి సహజధర్మముగాన వానుధాతువునకు లాడర్థములలోఁ దద్ధర్మమునఁ జూచి సాధించిన ప్రకారము 'వానును' అను రూపము గలిగి తద్ధర్మార్థకాళకమయ్యె.

అగ్నిజ్వాలలును మింటినంటుట సహజస్వభావము. అనఁగా మీఁదుగాఁ బోవుట. కాన నెగయుధాతు వెగయునను రూపమునంది యగ్నిజ్వాలల సహజశీలమును వెల్లడించున దయ్యెఁగానఁ దబ్బీలమున నగు లాఢ్యూపమిది యయ్యెనని తెలియఁనది. ఇపుడు వాడింట నుండును. ఇట 'నుండు'ననునది యుండవచ్చునను వక్తయొక్క యూహను దెలిపెడిఁగాన నిది లాడర్థములలో సంభావన కుదాహరణమయ్యె. 'ఉండునా? పోదునా?':—ఇట నీచెండు రూపములు వక్తయొక్క సంప్రశ్నమును దెలుపుచున్నవి గాన నిది లాడర్థములలో సంప్రశ్నమున కుదాహృతులయ్యె. సంప్రశ్నమునఁ బృచ్ఛ సేయుట అడుగుట. సర్వంబునం దీశ్వరుండుండును. ఇట ఉండుననునది యీశ్వరుని సర్వవదార్థ సతతవ్యాపిత్వమును బోధించుచున్నదిగాన నిది లాడర్థములలో సాతత్యమున కుదాహరణంబయ్యె. ఇట్లే తరువాతి యుదాహరణమున నుండుననునది యీశ్వరునియందు సర్వవదార్థములు సతతవ్యాప్తములైయుండుటను బోధించెడిఁగాన నదియు సాతత్యమునకే యుదాహరణమయ్యెనని యెఱుంగునది. 'మేన నిప్పుడుం బులకలు పొడ మెడి':—ఇటఁ బొడ మెడి ననునది వర్తమానమునను బులకలు పుట్టుటను బోధించుచున్నది గాన నిది లాడర్థములలో వర్తమానమున కుదాహరణంబయ్యె. ఈయుదాహృతికి ముం దెల్ల యుదాహరణములను నాయాయర్థములలోఁ గేవలము నువర్ణముతోడనే చూపి వర్తమానమున మాత్రము పొడ మెడినని యెడివర్ణముంగూర్చి యుదాహరించుటకుఁ గతమేమని పాఠకులు శంకింతురేమో యని యనుమానించి నూరి తఱచుగ వర్తమానమున 23 చే నెడుగెడిగాగమములు గలుగుట ప్రయోగదృష్టముగాన నెడిగాగమముంగూర్చిన రూపమే వర్తమానమున కుదాహరణముగఁ జూపబడెనని వక్ష్యమాణవిధిచే నను వివరణరూపమైన సమాధానమును వ్రాసినవాడని యెన్నునది. వివరణమునఁ బ్రాయ్వికముగ ననుటంజేసి యెడుగెడిగాగమములఁ జెందకున్నను నొక్కొకచో వర్తమానార్థమునకు భంగము గలుగదని గ్రహించువది. తఱచుగ మాత్రము నెడుగెడిగాగమములతోఁ గూడియే వర్తమానార్థప్రకాశకములగుట గన్పట్టునని కర్తృహృదయము. 'వాఁడు తేపు వచ్చును':—ఇట వచ్చుననునది రాఁగలఁడను సర్థమును బోధించెడిఁగాన నిది లాడర్థములలో భావి కుదాహరణమయ్యె. 'శుభంబగుచు':—ఇట నగుననునది 'అగుఁగాక అగుత' అను సర్థములం దెలుపుచు నాశీర్వాదమును బోధించెడిఁగాన నిది లాడర్థములలో నాశీస్సున కుదాహరణంబయ్యె. వైని పేర్కొనిన యర్థములందేగాక అను-పలుకు-చెప్ప-ఁజెడు అను మొదలగు వచ్యర్థములకు భూతార్థబోధకములగునపుడు మాత్రము లాట్యుధమపురుషైకవచనము కవిప్రయుక్తమై యగవడుచున్నదని యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. 'అన నతఁ డిట్లునుకొ' ఇట నను ననుదాని కనెనని

యర్థము గాన వచ్యర్థకమగు ననుభాతువు భూతకాలికవ్యాపారబోధకముగ లాట్ను) భమపురుషైకవచనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని యుదాహరణముగ గ్రహించునది. భూతార్థమున మాత్రమే వచ్యర్థములకు లాట్నుయోగము ప్రయోగదృష్టము గాని తక్కుంగల యర్థముల యథాసంభవముగ నే యాయా లకారములును రూపాంతరములును సిద్ధించునని గ్రహించునది. కాన వచ్యర్థభూతమును దధర్తాదులలో నొకటిగఁ జెక్కింపలసియుండునని యీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయముగ గ్రహింపనగును. వైయుదాహరణములం దాయాయర్థవిశేషములు కర్తృపదములయందు, బూరోవ్యత్తరపదములయందు, మేళనమునంజేసి ప్రకాశితములగుటను నట్టి కర్తృపదములయందు బూరోవ్యత్తరపదములయందు బ్రయోగము లేనపు డట్టి యర్థవిశేషములు స్ఫురింపమిని గేవల ధాతురూపముచే నట్టి యర్థములు బోధింపఁబడుచున్నవా యనుశంక గలుగనగుంగాని. యాయాకర్తృదులకు సంబంధించిన విషయమునే బోధించునవిగ యాయావాని నంగీకరింపక తీరదు, గాన నాయారూపము లాయాయర్థవిశేషములఁ జెల్లునవిగ నె లక్షణకర్త తలంచి యుండునని తోచెడి. 'దురివర్ణకౌక్రమాత్ ప్రజా; నాద్యస్యాడేః' అనునది మూలము.

లాట్నురుజ్ఞుః పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమనువర్ణకంబు పరంబగునపు డెడుగెడిగాగమంబులును బహుళంబుగానగు. ౨౩.

ప్ర. వం డెడును-వం డెడిని-వం డెదరు. మ. వం డెదవు-వం డెదరు. ఉ. వం డెదను-వం డెదము

టీ. లాట్నుభమపురుష బహువచనమును మధ్యమోత్తమపురుషైకవచన బహువచనములును బరమగునపుడు 'ఎద' అనునవియుఁ బ్రథమపురుషైకవచనమున మాత్రము 16 చే డుజ్జ్వర్ణకమున కాదేశమైన నువర్ణము పరముగా 'ఎడు-ఎడు' అనునవియు బహుళముగ నాగమములుగ నగునని సూత్రార్థము. ౮ మాత్రము ననుసరించి రువర్ణమును దుది పొల్లు ఇకారముతోఁ గూర్చుటంజేసి రుజ్ఞ సంజ్ఞ గలిగెననుట స్పష్టము. వండు:—లాట్ను ప్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జ్వర్ణకము. దానికి ౮ చే నువర్ణము. వండు + ను. అది పరముగా 'ఎడు' అనునదాగమముగ నైన 'వండు + ఎడు-ను=వం డెడును' అనియు 'ఎడి' అనునదాగమముగ నీవిధిచేనైన 'వండు + ఎడి + ను' అని యైతత్వము 26 చే నువర్ణమునుత్పన్నమున కిత్వము గలుగ 'వం డెడిని' అనియు రూపము లేర్పడును. ఎడుగెడిగాగమములు కిత్తులగుట నవి ధాతువున కంతాగమములుగ నగుట స్పష్టము. ఎడుగెడిగాగమములు చెందును బహుళములగుటఁగానివక్షమున ౮ చే నువర్ణము

నిత్యముగ నగుగాన 'వండును' అను రూపమగుననుట స్పష్టము. ప్రథమపురుషైకవచనము నుండియు 'ఎద' అనునదాగమముగ నగుగాన 'వండు + రు = వండు + ఎద = వండెదరు' అను మొదలగు రూపము లేర్పడుట నూహించికొనునది. 'ఎడగెడిగాగమములును నెదగాగమమును బరమగునపు డపదాదిస్వరసంధికి నిత్యప్రవృత్తి నూహించికొనునది. దుష్ప్రత్యహారస్థమగు నువర్ణమునకును (ఉత్తమపురుషైకవచనము) నీయాగమము గలుగుట గల్గెడిగాన సామాన్యముగ నువర్ణమున కనక ప్రథమనువర్ణక మనవలసివచ్చె నని గ్రహించునది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సాధారణముగఁ దత్సమప్రక్రియామాత్ర మరము. తత్సమధాతువు లేడిగెడుగాగమములతోడను దుగాగమములతోడను నన్నయ భారతభాగమునఁ జూపట్టుటరుదు. దేశ్యధాతువు లీయాగమములతోడఁ జూపట్టు. కాని యీయాగమములతోఁగూడిన ధాతురూపములు కాలనియమము లేక ధాత్వర్థ మాత్రమున మాత్రమే నన్నయభారతభాగమున నగపడెడివి. సందర్భము ననుసరించి మాత్రమే యేతదాగమాంతములకుఁ గాలనియమము దూహింపవలసియున్నది. త్రికాల ముల వానియుపయోగము గాననగును. (చూ. చి. విష. ప. 58-64) కేతన విన్న కోటిపెద్దన మొదలగు ప్రాచీనలాక్షణికులు 'ఏడు..ఎడి-ఎద' అను ప్రత్యయములతోడి రూపములు పర్తమానార్థకములనియు దుగాగమములతోడి రూపములు భవిష్యదర్థకము లనియుఁ దెల్పుట ప్రాచీనపద్ధతికి విరుద్ధవిషయము. దీనఁ గేతనాదులకు విలక్షణముగ నున్న కలానుబంధయుక్తరూపములఁ జింతామణి పర్తమానభావ్యర్థకములుగఁ దెల్పుటం జేసి నవీనమును కం. పీ. పంతులుగారివాద మగ్రాహ్యమయ్యెడిది. పైసందర్భమువలన యేతదాగమాంతములకుఁ గాలనియమములేక ధాత్వర్థమాత్రముననే యుపయోగము ప్రాచీనమున గాననగుటచేఁ గావలయు నధర్వణుఁడెదగాగమముతోడి రూపములకు 'భావి క్రియాను యస్య స్యాదేశ్వమేవ ప్రయోగతః' అని భావ్యర్థకతను నవ్వరించి చెప్పి నాఁడు. మఱియుఁ బరిశీలించ నధర్వణుఁ డిట్లచుట 'పోయెద' - మొదలగువానియందెకా రము వ్యవహారమున 'పోయెద' అనురీతి నత్వముగ వినఁబడుచుండుటంజేసి, యట్లు పరిష్కరించెననియు విశ్వసింపనగును. నాఁడును నేఁడును దుగెదగాగమాంతరూప ములకుఁ గాలనియమము తోఁపదనుట సాహసముగ్గాదు.

లిట్లాట్టులవకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౨౪.

వండితి-వండితివి. వండుదు-వండుదువు. వండెదవు-వండెదు.

టీ. లిట్లాట్టులకు సంబంధించిన మధ్యమపురుషైకవచన ప్రత్యయమగు వకార మునకు లోపము వికల్పముగ నగునని యర్థము. 'వండితివి' ఇందు వకారము లోపింప

‘పండితి-ఇ’ అని యుండ నపదాదిస్వరసంధిచే ‘పండితి’ అని యగు. వకారము లోపింపకున్న ‘పండితిని’ అని యగు. ఇట్లే ‘పండుదువు’ అనునపుడు వకార మీవిధిచే లోపింప ‘పండుదు + ఉ’ అని యుండ నపదాదిస్వరసంధిచే ‘పండుదు’ అని యగును. ఈరీతి నె ‘పండిదవు = పండిద + ఉ = పండిదు.’ అని దానిప్రక్రియను గమనించు నది. ఇందు వకారముమీది అకార ముచ్చారణార్థము గాన పొల్లు వకారము మాత్రమే లోపించునని గ్రహించునది. అచ్చుతోడి వకారమే లోపించునని యర్థముచేసిన నెదగాగమాంతరూపములకు మధ్యమపురుషైకవచనమున నెదయందలి దకార మత్వవిశిష్టమగుటచే ‘పండిదు’ అనిరీతి నుత్పాత మైనరూపములు గలుగ నపకాశములేమి నట్టన వీలులేదనియు వకారవ్యంజనము మాత్రమే లోపించుననియు ననక తీరదని గ్రహించునది. ‘పండితి’ అనునది లిట్టునకును ‘పండుదు-పండిదు’ అను నది లాట్టునకును సుదాహరణములనుట పూర్వోక్తప్రక్రియజ్ఞులకుఁ జెల్లంబ. లిడ్లాట్టుల మధ్యమపురుషసిద్ధరూపములందుఁ దుదిఁదోచువకారము పొల్లుమాత్రము లోపించునని ఫలితము నెన్నునది.

తిర్యగ్జడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిడ్లాట్టుల ప్రథమ బహువచనంబున కేకవచనంబగు. ౨౫.

చిలుకలు వలికెను - చిలుకలు వలుకును - చిలుకలు వలికెడును.

మేఘములు గర్జిలెను-మేఘములు గర్జిల్లును - మేఘములు గర్జిలెడును.

టీ. తిర్యక్కులు జడములును గ్రియచే బోధ్యములగునపుడు లిడ్లాట్టుల ప్రథమ పురుషబహువచనమునకు బదులుగ నేకవచనమే నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. తిర్యగ్జడకర్తృకములగు క్రియలకు లిడ్లాట్టులఁ బ్రథమపురుషమున నేకవచనమే గాని బహువచన మమరదని భావము. తిర్యక్కులనఁ బశుపక్ష్యాదులనియు జడములన నచేత నములనియు ముందె యుక్తము. అమహత్సంజ్ఞను స్త్రీలును జేరుదురుగాన సామాన్యముగ నమహత్తనక తిర్యగ్జడములని విశేషించి తెల్పినని గ్రహించునది. చిలుకలు వలికెను:—ఇటఁ బలికెనునదానికిఁ జిలుకలు కర్తలగుట నద్దానిచేఁ దిర్యక్కులగు చిలుకలు వాచ్యములగుచున్నవనియుఁ గానఁ బలికినవని బహువచనమగుటకు బదులుగఁ బలికెనుని యేకవచనమే యయ్యెనని గ్రహింపవలెను. లాట్పుథమపురుషైకవచనమున నెడుగెడిగా గమములచేతను, వానిరామిచేతను రూపత్రయ మేర్పడునుగాన నాయసస్థాత్రయము నను నేకవచనరూపమే గాని బహువచనరూపము పాసంగదని సూచింప నుపర్రాంతమగు పలుకుననురూపమును నెడుగంతమగు పలికెడుననురూపమును సుదాహృతములయ్యె.

ఇది దేశ్యాదేశ్యక్రియారూపసాధారణమని తెలుపను ముఖ్యముగ నచేతనవాచ్యతను బ్రకటింపను గర్జించె నిత్యాదు లుదాహృతములని తలంపవలెను. 'గర్జించినవి-పలికినవి' అనురీతి రూపములు తిర్యగ్గడకర్తృకములు 'గర్జించిన-పలికిన' అను భూతకాలికవిశేషణములమీఁద నవిశబ్దము చేరుటచే నైనవనుట స్పష్టము. అమహత్తులలో స్త్రీలిందుఁ జేరమనిఁ దత్కర్తృకములు ఆచ్ఛికము 20 విధింజేసి మహత్కర్తృకము లగునపుడు వలెనే 'పలికిరి-పలుకుదురు' అనురీతి నుండునని యూహింపవలెను.

లూట్టుడుజ్ఞున కెడుతవర్ణంబులు ద్రుతాంతంబులగు. ౨౬.

ఆశీస్సు. మీకు మేలుగలిగెడును - మీకు మేలుగలుగుతను. శాపంబు. నీకు రాక్షసత్వంబు గలిగెడును-నీకు రాక్షసత్వంబు గలుగుతను. సంప్రాప్తనంబు. హరిననుఁ గృపఁగాంచెడును-హరిననుఁగృపఁగాంచుతను.

టీ. లూట్టుప్రథమమధ్యమైత్రమపురుషైకవచనబహువచనములకు 'ఎడు-త' అను ప్రత్యయములు ద్రుతము తుదిని గలవి యాదేశము లగును. 'మీకు మేలు గలిగెడును':—ఇట మీకు మేలు గలుగుఁగాకను నాశీర్వాదము స్పష్టపడుచున్నదిగానఁ గలుగుధాతు లూట్టు డుజ్ఞునకు 'ను' అనునదంతమందుఁ గల 'ఎడు' అనునది యాదేశముగా 'కలుగు = ఎడును = కలిగెడును' అనురూపమేర్పడెను. ఇట్లే యీవిధిచే ద్రుతముతుదిని గలతవర్ణ (తను) యాదేశముగా 'కలుగు + తను = కలుగుతను' అనురూపమగును. 'నీకు రాక్షసత్వము గలిగెడును':—ఈవాక్యము శాపమును బోధించుచున్నదిగాన నిటఁ గలుగుధాతు వునకు శాపార్థమున లూట్టునుదాని డుజ్ఞున కెడుతవర్ణంబు ద్రుతమంతమందుఁ గలదియై నాదేశముగా 'కలుగు = ఎడును = కలిగెడును' అనురూపమగును. ఈగతి నే ద్రుతాంత తవర్ణమైన. 'కలుగు + తను = కలుగుతను' అని యగును. 'హరి ననుఁ గృప గాంచెడును; కాంచుతను' తన్ను హరి రక్షించుఁగాకని వేడుకనువాడుఁగాన సంప్రాప్తనమునఁ గలుగుధాతువున కిట నెడుతవర్ణములు ద్రుతాంతములు గలిగె. ఆశీర్వాదసంప్రాప్తనముల లూట్టునందు డుజ్ఞున కెడుతవర్ణము లాదేశించుటంజేసి యితరలిచ్చిత్యయములతోడి రూపము లిందుఁ గన్పట్టవని గ్రహించునది.

విధియందు లూట్టునకు మాఱుగా నదియనుతచ్ఛబ్దంబును

ముందు నుగాగమంబునగు. ౨౭.

మైత్రుండు నానిర్దిష్టకార్యంబు చేయునది - వానికి నీవు బాసట యయి యుండునది.

టీ. విధి యనఁ దన నేపకులు మొదలగు లోఁగినవారి నాయాయాకార్యములందుఁ బ్రవర్తించునట్లు చేయుట. ఆశీశ్యావసంప్రార్థనములందుఁ బూర్వసూత్రముచే దుష్టాన కేడుతవర్ణపములు విధింపఁబడినవి. ఇంక మిగిలిన విధియందు 'అది' అను తచ్ఛబ్దామహా దేశవచనరూపము లూట్టునకు బదులుగ విధింపఁబడుచున్నది. లూట్టునకు సామాన్యోక్తిం జేసి లూట్టుప్రమమధ్య మైత్తమైకవచనబహువచనములకు నదిశబ్ద మాదేశమగునని గ్రహించునది. కాఁగా లూట్టునకు బదులుగ నదిశబ్దమును నది పరముగా ధాత్వంతోకారమునకు నుగాగమమును నగునని సూత్రార్థము తేలినది. ఇంచుగాగమసంబంధమున నేమి సహజోకారాంతత నేమి ధాతువులదంతములె యయ్యెడిఁగాన నుగాగమవిధానము సార్థకము. 'చేయునది':—శస్సుక మైత్త్రుఁ డీనిర్దేశించిన కార్యమును జేయవలెనను స్వామికాసనము వెల్లడియగుచున్నది గానఁ జేయుధాతువుమీఁది లూట్టున కదిశబ్దమును నది పరముగా ధాత్వంతమున 'ను' అనునదాగమముగ నగుటయు నీవిధిచేఁ గుదిరి 'చేయు + అది = చేయున్ + అది = చేయునది' అనురూపమేర్పడెను. 'ఉండును':—నీవు వానికి సహాయుఁడవై యుండవలెనను స్వామివిధి వెల్లడియగుచున్నదిగాన, నిట నుండుధాతు లూట్టున కదిశబ్దమును నది పరముగా నుగాగమమును నై 'ఉండు + నది = ఉండున్ + అది = ఉండునది' అనురూపమేర్పడెను. పరికింప నిట్లు నుగాగమమును లూట్టున కదిశబ్దాదేశమును విధించుటకంటె 'చేయును - ఉండును' మొదలగువానిమీద నదిశబ్దము చేరి విధ్యర్థబోధకతను వానికిఁ గూర్చుననుట సరసమని తోచెడి. ఇందులకు 'తద్ధర్మప్రథమైకార్థవాచకాధిక్రియావదాత్', అదిశబ్దప్రయోగస్వాద్విశేషాద్ధి నీరీక్షతే' అనునాధర్వణము ప్రమాణము. కావునఁ బైయాధర్వణమే దీనికి మూలమనఁదగును. సూరి విధ్యర్థమును లూడర్థముగా నవ్వరించినవాఁడగుట నట్లు మాని యిట్లు నెనని యెన్నునది. నుక్కుక కారము బోవుప్రత్యయముగాన ధాత్వంతమున కగుననుట స్పష్టము. మఱియు 29 సూత్రము ననుసరించి రెండవయుదాహరణము మధ్యమపురుషార్థ వాచక మగుటంజేసి 'బాస టయై యుండును' అనియు రూపాంతర మేర్పడ నగునని గ్రహించునది. ఇట్లే 'మీరు తరముల నొసంగునది.' మొదలగు నుదాహరణములకును నొసంగుండనురూపాంతరము 29 చే సిద్ధించుటను మఱువరాదు. విధియందెడుతలు గావనుట 27-29 లను బట్టి తెల్లము.

ఎడుతలద్రుతంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు. ౨౮.

నీకు మేలుగలిగెడుమనియెను - నీకు మేలుగలుగుతమనియెను.

టీ 26 చే విధింపఁబడిన ద్రుతాంతములైన 'ఎడుత' అనువాని ద్రుతమున

కచ్చు పరమగునపు డాద్రుతమునకు మకార మాదేశమగునని సూత్రార్థము. 'ఎడు-త' అనునవి యాశీశ్వాపసంప్రార్థనములం దగుననుట స్పష్టము. 'కలిగెడున్ + అనియె' ఆశీర్థముననైన యెడువర్ణము తుదిద్రుతమున కీవిధిచే మకారము రా 'కలిగెడు + ష + అనియె = కలిగెడుమనియె.' ఇట్లే తవర్ణముయొక్క ద్రుతమునకును మకారంబగుటను గమనించునది. (కలుగుతన్ + అనియె = కలుగుతమ్ + అనియె = కలుగుతమనియె) ఆశీర్థమున నుదాహృతమైనను శాపసంప్రార్థనములందును నీవిధి గలుగనగునని గ్రహింపఁదగు. తొల్లిటి భాషనివి 'కలుగెడును - కలుగుతము' అనురీతి నకారవిశిష్టమకారముతుది గలిగియుండెడివనియు మకారము కాలక్రమమున నకారముగాఁ బరిణామమునంద నానంతర వ్యాకర్తలు ద్రుతాంతములుగఁ దీర్చానించుచు వానిద్రుతమునకు మకారమును విధించి రనియు భాషాచరిత్రదృష్టిని గొందఱుదురు.

లూణ్యధ్యమ పురులకు ముడుజ్జులగు. ౨౯.

అశీస్సు. దీర్ఘాయువగుము - దీర్ఘాయులరగుఁడు. శాపంబు. రాక్షసుఁడవగుము - రాక్షసులరగుఁడు. సంప్రార్థనంబు. నన్ను రక్షింపుము - నన్ను రక్షింపుఁడు. విధి. నాచెప్పినపనిచేయుము - నాచెప్పిన పని చేయుఁడు.

టీ. లూణ్యధ్యమపురుషైకవచనబహువచనప్రత్యయములగు 'పు-రు' అనువానిలో వువర్ణమునకు మువర్ణమును రువర్ణకమునకు డుజ్జ్వర్ణమును నాదేశములగునని భావము. ముడుజ్జులగునని నిత్యముగ శాసించుటంజేసి 27 చే నగు నదిశబ్దమున కిది బాధకమని తోచవనగుంగాన ముజ్జులును నగునని సముచ్చయార్థము ప్రకాశితమగునటుల సూత్రించుట తగు. 27 చే నదిశబ్దము పూర్వము విధింపఁబడెనుగానఁ దదభావముననే యీవిధియని పాఠకలోకము గ్రహించెడిననునాశయముతోడఁ గావలయు సూరి యిట్లు సూత్రించి యుండునుగాని యదియు నిదియు నిత్యవిధానములవలెనే యగవడు చుండుటంజేసి స్పష్టార్థము ముడుజ్జులును నని యనుట సరసము. ఇందులకు విధియందు 'నాచెప్పినపనిచేయుము-చేయుఁడు' అని యుదాహరించుట ప్రమాణము. మఱియు నట్లనకున్న 'నీవు బాసటయై యుండును'దని యుదాహరించుటయు నసంగతమగు. 'అగుము':—ఇట నాశీర్థమున నగుధాతు లూణ్యధ్యమైకవచనపువర్ణకమునకు మువర్ణమీవిధిచే గా '(అగు + పు = అగు + ము =) అగుము' అనురూపము సిద్ధించె. ఇట్లే లూణ్యధ్యమబహువచనప్రత్యయ రువర్ణకమునకు డుజ్జ్వర్ణముగా (అగు + రు = అగు + డు) = 'అగుఁడు' అనురూపము గలిగె. 96 చే వీనికగురూపాంతరముల గమనించునది. డుజ్జునుట

బిందువును ఘటించుటకొరకుట స్పష్టము. ఇట్లే శాపసంప్రార్థనవిధులం దాయాధాతువులమీఁద వురులకు వడుడుజ్జు లగుటను గమనించుచు రూపముల గ్రహించునది. విభక్తిర్థమునః గాక తక్కినయాశీర్వాదసంప్రార్థనముల నెడు తపర్థములును గలుగనగుననియుఁ గాన 'నీవు దీర్ఘాయువ వయ్యెడున్; నీవు దీర్ఘాయువ వగుతన్' అను మొదలగురూపములును నుండునని గ్రహించునది. 'కేవల తుమున్నంతముచేతను గూడ శాపార్థమును బ్రకటించుట వసుచరిత్రకాలమునుండియుఁ జూపట్టెడి. 'ధూళి పాలుగాన్-ధూళి పాలగుఁగాక. అగుత-అయ్యెడి.' అని దీనియర్థము.

ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు. 30.

మనము వండుదము.

జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగునను సూత్రముచే లజిపరంబగునపు డత్వంబు. ప్ర. వండఁడు - వండరు - వండదు - వండవు. మ. వండవు - వండరు. ఉ. వండను - వండము.

టీ. ఉభయప్రార్థనము తానెదుట నున్నవానిని దాఁజేయుపనియందు సహాయునిఁ గమ్మని వేఁడి గలిపిఁగొనుట. అనఁగా నొకవ్యాపారమున కిరువురు గర్తలగుటయని భావము. 'మనము' అనఁగా నీవును నేనును గర్తలగునపుడు 22 చే లాట్టు రుఱ్ఱు పరమగునపుడగు దుగాగమము నుత్వమున కత్వ మాదేశమగునని సూత్రార్థము. సంప్రార్థనము లాడరములలో నొకటి యని ముందె యుక్తము. అది యుభయప్రార్థనరూపమయ్యెనేని దుగాగమదువర్ణము దకారముగ మాఱునని భావము ఫలించెడి. 'వండుదుము' అనియే యీవిధిచే నత్వము రానిపక్షమున నగుంగాన నత్వ మీవిధిచే విధించి 'వండుదము' అని సాధించె. నీవును నేనుగలిసి వంటఁజేయుదమని భావము. ఇంతవఱకు లజి కుదాహృతులు జూపలేదుగాన నీక్రింద గ్రంథకర్త యుదాహరణముల నొసంగుచున్నాఁడు. 20 చే ధాతువుతుదినున్న యుకార మకారమగుంగాన వండఁడు మున్నగు రూపము లేర్పడునని యీక్రిందిసూరివివరణమున కభిప్రాయము. లజియందుఁ గ్రమముగఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమైకవచనబహువచనము లుదాహృతములు. ధాతువుతుది యుత్వమత్వరూపముం దాల్చు విశేషమేగాని యితరమగుప్రక్రియావిశేష మిందుఁ జూపట్టమిఁ బ్రక్రియాప్రదర్శనము త్యక్తము. 'వండుదు-వండవు' అనునవి యమహాత్కర్తృకములుగాన 12 చే దువులు గలిగెననుట స్పష్టము.

మధ్యమ ముడుజ్జులు ముజ్జు నాబడు. 30.

టీ. మధ్యమపురుషైకవచనబహువచనములందు 29 చే నగు 'ము-డుజ్' అను వానికి ముజ్జుని సంజ్ఞ. మువర్ణమును 'డుజ్' అనుదానియందలి తుదిపొల్లు 'జ్' అను దానితోఁ గూర్చుటంజేసి యీసంజ్ఞ సిద్ధించెననుట స్పష్టము. 'డుజ్-రుజ్' మొదలగు సంజ్ఞలు ముందు చేయబడినవి. వానివలెనే యిదియు నొకసంజ్ఞ యని గ్రహించు నది.

వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబగునపుడు కుజి యగు. 31.

నీవు వండకుము - మీరు వండకుడు.

టీ. వ్యతిరేకమున ననఁగా లజియందు మధ్యమపురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములు 'ము-డు' అనునవి పరముగా 'కుజి' అను ప్రత్యయమగును. 'కుజి' అనునది జీత్తుగాఁ జేయుటకు 20 చే ధాతువుతుది యుత్వమత్వ మగుటయే ప్రయోజన మనుట స్పష్టము. జీత్తనఁగా 'జి' అనునది పోవుప్రత్యయమని ముందే యుక్తము. 'వండకుము' వండుధాతువునకు లజి మధ్యమపురుషైకవచనమున 29 చే మువర్ణకమును నది పరముగా నీవిధిచే కుజియు నది పరముగా 20 చే ధాత్వంతోఁకారమున కత్వమును గలిగి పైరూపము సిద్ధించె. ఇట్లే 'వండకుడు' అనురూపము ప్రక్రియ నరయునది.

సంప్రార్థనంబుల ముజ్జున కదాదులు విభాష.

ననుప్రయుక్తంబులగు. 33.

వండుము - వండుమా - వండుమి - వండుమీ - వండుండ - వండుండా - వండుండి - వండుండి. అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఎ-ఏ-ఓ-ఓ-అమ్మ-అయ్య-ఇత్యాదు లదాదులు.

టీ. సంప్రార్థనమున 'ము-డుజ్' అనువాని కీసూత్రముక్రింద వివరింపబడిన 10 దియు వికల్పముగఁ జేర్చబడునని సూత్రార్థము. మధ్యమపురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములగు 'ముడుజ్జు'లు తుదిని జేరినక్రియలమీఁద 'అ-ఆ' మొదలగునవి చేర్చి సంప్రార్థనార్థమును బోధించుట యొక ప్రసిద్ధమార్గమని భావము. విభాషననుటంజేసి 'వండుము-వండుండు' అనునదాదు లనుప్రయుక్తములు గానిరూపములును సంప్రార్థన మున 29 చే దగునని గ్రహించునది. 'వండుము+అ=వండుము; వండుము+ఇ=వండుమి; వండుండు+అ=వండుండ;' అనురీతిని 'అ-ఆ-ఇ-ఈ' అనున వనుప్రయుక్త మగు నపు డపదావిస్మరసంధినిగూర్చి సిద్ధరూపముల గమనించునది. వీనిని విభజించి చూపవలసి

వచ్చినఁ బ్రకారమే చూపునది. పంటచేయఁ బ్రార్థించుచున్నవాఁడనని యర్థము. తరువాతి సూత్రము ననుసరించి ఎదాదు లనుప్రయుక్తము లగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునని. 'అప్తు' అదిశబ్దముచే 'అన్న-అప్ప' మొదలగునవి గ్రాహ్యములు.

ఎదాదులనుప్రయుక్తంబులగునపుడు ముజ్జునకు
వుజి రుజి యగు. 3౪.

వినవె - వినవే - వినరె - వినరే - వినకువె - వినకువే - వినకురె - వినకురే.

టీ. ఎదాదులనఁగా 33 సూత్రముక్రింది అకారాదిదశకమున మొదటి నాల్గింటిని విడిచి ఎకారము మొదలుకొని యుండు నాఱిని గ్రహింపవలెను. (ఎ-వి-ఓ-ఓ-అయ్య-అప్తు). వైయాఱును 33 చే ననుప్రయుక్తములై వరములగునపుడు మధ్యమ పురుషైకవచనబహువచన ప్రత్యయములగు 'ము-డు' అనువానిలో మువర్ణకమునకు వువర్ణమును డువర్ణకమునకు రువర్ణమును నాదేశములగునని భావము. ముడుజ్జు లుత్వ విశిష్టములుగాన పురులను హల్వాత్రముల వాని కాదేశించినఁ జాలునుగాని హల్వాత్రముల నుచ్చరించుట కష్టమగుంగాన వాని నట్లాదేశించక యుత్పవిశిష్టములనే యాదేశించెనని తోచెడిది. ఎదాదులని యనుటంచేసి 33 సూత్రమునఁ బ్రోక్షన్నయదాదులు పడింటిని నదాదులు నాలుగనియు నెదాదు లాఱియు రెండుభాగములుగఁ బ్రక్రియాభేదము ననుసరించి విభజించెనని గ్రహించునది. పూర్వసూత్రప్రొక్తమగు విషయమునే యనుసరించి యీసూత్రము సూత్రితమయ్యెగాన నిదియు సంప్రార్థనమునకు సంబంధించినదే యని గ్రహింపవలెను. 'వుజి-రుజి'యని జీతులుగా నిర్దేశించుట 20 చే ధాత్వంతోకార మకారమగుట ఫలమనుట పునరుక్తము. 'వినము' దీనికి 33 చే నదాదు లనుప్రయుక్తము లగు. అందు నెదాదు లనుప్రయుక్తములుగా నీవిధిచే మువర్ణమునకు వుజిగా 'వినము + ఎ=వినవు + ఎ' అనియుండ 20 చే వుజి వరముగా ధాతువుతుదియుత్తన కత్వము గలుగ 'వినవు + ఎ=వినవె' అనురూప మేర్పడును. ఇట్లే 'వినము + ఎ=వినవు + ఎ=వినవు + ఎ=వినవే' అనుదానిప్రక్రియ నూహించికొనునది. 'విరుడు + ఎ' అనియుండ నీవిధిచే రుజిరా 'వినరు + ఎ' అనియుండ 20 చే రుజి వరముగా ధాతువుతుదియుత్తన కత్వము గలుగ 'వినరు + ఎ=వినరె' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే ఏకారము ననుప్రయుక్తముగా 'విరుడు + ఎ=వినురు + ఎ=వినరు + ఎ=వినరే' అని రూపమగును. 'వినకుము + ఎ=వినకువు + ఎ=వినకువె' అనియు, 'వినకుము + ఎ=వినకువు + ఎ=వినకువే' అనియు, 'వినకుడు + ఎ=వినకురు + ఎ=వినకురె' అనియు, 'వినకుడు + ఎ=వినకురు + ఎ=వినకురే'

అసీయు వ్యతిరేకముజంతమున కెదాదు లనుప్రయుక్తము లగునపుడు రూపము లగుటను గమనించునది. ముజ్జున కను సామాన్యోక్తిం జేసి సంప్రార్థనమునందలి వ్యతిరేకా వ్యతిరేకముజంతములు రెండును గ్రాహ్యములగుంగాన మొదటిసార్థము నవ్యతిరేకము జంతమునకును, దుదిసార్థమువ్యతిరేకముజంతమునకును, నుదాహృతములని గ్రహించునది. 'అయ్య-అమ్మ' అనునవివరముగు నపుడు 'వినవయ్య-వినవమ్మ-వినరయ్య-వినరమ్మ - వినకువయ్య-వినకువమ్మ-వినకురయ్య-వినకురమ్మ' అనురీతిని రూపము లేర్పడునని గ్రహించునది. వ్యతిరేకముజంతమునందలి కువర్ణము ధాతువునకు సంబంధించినదిగానిదగుటను, 20 సూత్రమధికారప్రాప్తమైన ధాతువునకునుదానింజేసి ధాతువునుత్పన్నకే యత్వ మాదేశించుటను, పుజిరుజులు జీత్తులైనను దమకు ముందుండు కువర్ణమునుత్పన్నమున కత్వముగూర్చు జాలవని గ్రహించునది. ఇట్టిశంక యిట్టిచోటులఁ గలుగునని యెంచియే గ్రంథకర్త 20 సూత్రమునకు, జీత్తు పరంబగునపుడు ధాతువునుత్పన్నమున కత్వంబగునని వివరించి యర్థము వ్రాసెను.

స్వార్థ ముజంతసంప్రార్థనార్థకరూపములు 'వినవు-వినరు' అను లజిరూపముల ననుసరించియెదాది సంయోగమున వానికి సంప్రార్థనార్థకత గలిగెనని సాధింప నగుంగాని 'వినకువే-వినకురె' మొదలగు వ్యతిరేక ముజంతసంప్రార్థనార్థకము లట్లు సాధింప నవకాశములేమి నీసూత్ర మావశ్యకమని చెప్పినోప్పును. అంతటను నెదాదియోగ మవదాదిస్వరసంధివిధింజేసి యగుటను స్మరించునది. ఎకారము మొదటఁగొని యుండునాఱును నెదాదులని గ్రహించుపక్షమున నీవిధి నిత్యమగుటంజేసి 'వినమమ్మ; వినమయ్య; వినుండమ్మ; వినుండయ్య;' అనురీతి రూపములును, వ్యతిరేకమున 'వినకుమమ్మ-వినకుమయ్య-వినకుండమ్మ-వినకుండయ్య' అనురీతి రూపములును నసాధువులు గావలసియున్నది. మఱియు 'వినకువమ్మ-వినకురయ్య అనురీతి రూపములు శ్రుతికసమ్మతము లైనను సాధువులు గావలసియున్నవి. కాన నదాదు లెదాదులను విభాగమచ్చులకు సంబంధించినదేగాని 'యయ్య యమ్మ యప్ప యన్న' మొదలగు పూజ్యార్థకములందుఁ జేరవనియుదాన నదాదులు (అ-ఆ-ఇ-ఈ) నాలుగనియు, నెదాదులు (ఎ-ఏ-ఓ-ఓ) నాలుగనియు గ్రహించి వైసాలుగచ్చులు పరమగునపుడే యీవిధి పర్తించునుగాని యయ్య మున్నగు నవి పరమగునపుడు గాదనియు గ్రహించుట యుచితమని తోచెడిది. ఆపక్షమున 'వినవమ్మ-వినవయ్య-వినరమ్మ-వినరయ్య' అనురీతి రూపములు గురురవని శంకింప నగుంగాని పాని నమ్మాదులయోగముగల వ్యతిరేక క్రియారూపములనుండి గలిగినవిగ సాధింప నగుంగాన నట్టిశంక కవకాశమే లేదని గ్రహించునది. ఇందు 'అమ్మ-అయ్య'లు పరములుగనుంచి ప్రక్రియంజూపి రూపముల నుదాహరింపమియు సీరితిని వ్రాయుటకుఁ

గతమని యూహించుచుగాక. ఈసూత్రముచే సాధింపబడిన రూపములను విభజింప వలసివచ్చిన 'వినుము+సి' వినుడు+సి; వినకుము+సి; వినకుడు+సి' అని చూపఁ దగు. అదిపదముచే 'అన్న-అప్ప' మొదలగునవి గ్రాహ్యములు. అదాదులలో నయ్యి మొదలగునవి కర్తృసందర్భము ననుసరించి క్రియలకుఁ గూర్చునది.

'ప్రార్థనంబునందన్న' త్రయంతక్రియలమీఁదఁ గదకదపు పూర్వకంబు లన్నాదు లను ప్రయుక్తములగు'నని త్రిలింగలక్షణశేషము నుజ్జ్వలములమీఁదఁ గదవచ్చు కదవచ్చు' మొదలగు రూపముల సాధించి సంప్రార్థనార్థకములుగఁ జూపుట సీసందర్భమున నరయు నది. మఱియుఁ 'దధర్భ భూతక్రియ లార్యాద్యర్థపరకంబులయి ప్రశ్నార్థకంబు లగు' ననియు, 'నొక్కొక్కచోఁ దధర్భక్రియ యార్యాద్యర్థపరకంబయి వ్యతిరేకవ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబగు'ననియు, 'నార్యాద్యర్థ మొక్కచో నటుశబ్దపూర్వకంబును నగు' ననియు శాసించి, యార్యాద్యర్థకయోగమున నాయాక్రియలకగు నర్థవిశేషసూచిని బెలుపు త్రిలింగలక్షణశేష సందర్భమును గమనించునది.

టవర్ణకంబు భావంబునందగు. 3౫

భావంబునఁగా ధాత్వర్థంబు-పండుట-పండుట - వినుట - కనుట.

టీ. 'ట' అను ప్రత్యయము భావమున నగును. భావమున ధాతువునర్థమని క్రింద వివరింపబడియెను. 'ఫలవ్యాపారయోగ్ధాతుః' అనుదాని ననుసరించి ధాతువునకు ఫలవ్యాపారములు రెండును నర్థములయ్యెడి. దీని వ్యాపారమును జెప్పనిధాతువే యుండదని తేలిడి. చేయుట-ఁజనర్చుట మొదలగునవి వ్యాపారమునకు నాహంతరము లగును. ఇట్టి వ్యాపారరూపమగు ధాత్వర్థమందే టప్రత్యయమగునని భావము. పండు ధాతువునకు పంటచేయుట యను వ్యాపార మర్థము. కాన నట్టివ్యాపారరూపమగు నర్థమున ధాతువునకుఁ గల్గిన టప్రత్యయముతోడి పండుట యను పదమునకు పంట చేయుట యని యర్థము గలిగెడి. ఇట్లే భుజించుట యనుదానికి భోజనము చేయుట యని యర్థము గలుగును. పండుటయనఁగాఁ బక్ష్యమగునట్లు చేయుట. ఇట్లే తక్కినవి గ్రాహ్యములు. పంటచేయుటచే పండఁబడినది మెత్తనగుట ఫలముగాన పంటచేయుటయు పండఁబడినది మెత్తనగుటయు నను వ్యాపారఫలములు రెండును ధాత్వర్థములేయగునని గ్రహించునది. ఇట్లే సూక్ష్మబుద్ధిని ఫలవ్యాపారములు రెండును ధాత్వర్థము లగుటయు నందు ముఖ్యముగ వ్యాపారరూపధాత్వర్థమున టప్రత్యయ మివిధిచే నగుటయును గమనించికొనునది. భావశబ్దము విజంతమైన భూధాతువునకు మీఁద 'అచ్' అను ప్రత్యయముగాఁ గలిగినది గాన భూధాతువున కగుట యర్థమును దానిమీఁది విచ్చు

నకుఁ జేరణమర్థమునునై యగుధాతుప్రేరణభావార్థకటవర్ణాంతముగు కావించుట యను నది భావశబ్దమున కర్థమయ్యెడి. దానఁ జేయుట కావించుట ఒనర్చుట మున్నగు నవి వ్యాపారమునకు నామాంతరములగుటయు, వంటచేయుట భోజనము చేయుట మొదలగునవి ధాత్వర్థము లగుటయు నవిరుద్ధములని గ్రహింపవలెను. దీని వండుట యన వంట చేయుట యనియుఁ బండుటయనఁ బండఁజేయుట యనియు వినుటయన వినుటన్నవర్చుట యనియు నర్థము లూహించునది. ఫలవ్యాపారములు ధాత్వర్థములు రెండును భిన్నాశ్రయము లగునపుడు ధాతువు సకర్తకమగుననియు, నవి యేకాశ్రయములైన సకర్తకమగుననియు నూహింపదగు. వంటచేయుటకు దేవదత్తుఁడును మేత్తనగుట కన్నమును నాశ్రయములుగాన వండుధాతువు సకర్తకము. వండుట కను రూపమగు నెదుగురూపమైన వ్యాపారమునకును వండుటరూపమైన ఫలమునకును పండే యాశ్రయముగానఁ బండుధాతువకర్తకము. ప్రకృతము ధాత్వర్థమగు వ్యాపారముననే టప్రత్యయ మీవిధిచే నయ్యెడి గాన నీ టప్రత్యయము ధాత్వర్థమగు వ్యాపారమునే బోధించెడి గాని యన్యమును గర్తాదికమును దెలుపఁజాలదని సంభావన చేయఁదగును. సంస్కృతమున ల్యుడంతరూపములగు 'పతన భవన' అను మొదలగువాని కేయర్థమో యీటవర్ణక మంతమందుఁజేరినవాని కదియో యర్థముగాన ల్యుడర్థము ప్రకృతసూత్రస్థ భావపదమున కర్థమని గ్రహింపదగును. 'భావే టవర్ణ కోఽంతే సర్వేషాం చ శ్రీ యాపదానాం స్యాత్' అనునది మూలము. ఈ టవర్ణకము నర్వధాతుసామాన్య మగుటను నిత్యముగ నగునదగుటను నిట విధింప నావశ్యకమయ్యె. 122 సూత్రమునందలి భావశబ్దమునకుఁ గర్తయగు భావ మర్థమగుటను స్థిరించునది. భావార్థక టవర్ణకాంతముమీఁద సముచ్చయార్థకమగు 'యను' అనునది చేర్చిన నది నానంతర్యార్థక మగుట ప్రాచీనప్రయోగదృష్టము. భావార్థకయోగమునఁ గర్తకుఁ బ్రథమ యగుటను స్థిరించునది.

కజీవర్ణకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావంబునందగు. 3౬.

వండకమునుపు - వండుటకుమునుపు - చేయకమునుపు - చేయుటకుమునుపు. మునుపు - ముందు - మున్ను - తొల్లి.

టీ. మునుపు-ముందు-మున్ను-తొల్లి పూర్వము మొదలగునవి పురార్థకములని శ్రీంద వివరింపఁబడియె. శ్రీయల కట్టివానితో నన్వయరూపమగు సంబంధము తోచునపు డట్టిశ్రీయలమీఁద భావార్థమున 'కజీ' అను ప్రత్యయము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. వంటచేయుటకుముందు వంటచేయకుండుటయే యుండెడిగానఁ బురార్థ

కములయోగమున వ్యతిరేకరూపప్రయోగమే లోచుట సహజము. 'పండకమునుపు' ఇట మునుపను పరార్థము యోగమున పండుధాతువున కీవిధిచే 'కజి' ప్రత్యయమును (పండు + క) 20 చే ధాతువు తుదియైతైన కత్వమునునైన పండకమునుపను రూపము గలిగె. కజి జీత్తనుట స్పష్టము. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణము లూహ్యములు. కజివర్ణకము గానిపక్షమున పండుటకు మునుపని యుండును. 'తొల్లి' అను పురార్థము యోగమునఁ గజి గల్గుట యరుదు.

వ్యతిరేకభావంబున మిజి యగు. 32.

వ్యతిరేకవిశిష్టక్రియాభిధాయిధాతువునకు మిజియగు. పండమి - పండమి.

టీ. వ్యతిరేకధాత్వర్థమున 'మిజి' అను ప్రత్యయమగునని సూత్రార్థము. పంట చేయుట యనుదానికి పంటచేయకుండుట వ్యతిరేకముగాన పంటచేయకుండుట యను నర్థమున పండు ధాతువుమీఁద మిజి వర్ణకమును 20 చే ధాతువుతుదియైతైన కత్వమునుగలిగి 'పండమి' అను రూపము గలిగె. ఇట్లే పండుటకు వ్యతిరేకము పండకుండుట గానఁ బండకుండుట యను నర్థమున పండుధాతువుమీఁద మిజియు ధాత్వంతోత్తున కత్వము 20 చేఁ గలిగి పండమి యనురూప మేర్పడెను. ఇట్లే తినమి-కనమి-భుజింపమి-వినిమిమొదలగు రూపము లగుటను గమనించికొనునది.

సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునందివర్ణకంబగు. 3౩.

ఏకాశ్రయంబులగు క్రియలలోఁల నెయ్యది పూర్వకాలికం బగుం దద్వాచియగు ధాతువున కివర్ణకంబగు. ఇదియె క్త్వార్థంబు నాఁబడు. పండి - పండి - విని - కని. సమానకర్తృకంబులనక సమానాశ్రయంబు లనుటంజేసి చైత్రునిచేత మైత్రుండు కొట్టంబడి మడిసె నిత్యాది సిద్ధంబయ్యె.

టీ. సమానశబ్ద మేకార్థకమగుటఁ గ్రిందివివరణమునుబట్టి స్పష్టము. ఒకపదార్థమునకు సంబంధించిన వ్యాపారములను జెల్పు ధాతువుల సమాహములోఁ బూర్వకాలికంబులగు వ్యాపారముల బోధించు ధాతువులకు 'ఇ' అను ప్రత్యయమగు నని సూత్రార్థము. 'ఇ' అను నీప్రత్యయము సంస్కృతమునందలి 'క్తా' అనుదానికిఁ దుల్యముగాన నేతదంతమును క్త్వార్థమనుట యొప్పునని యిదియె యను నీక్రింది సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. (పండు+ఇ=పండి) ఇట్లే తక్కినవాని ప్రక్రియం గమనించు

నది. (రాముఁడు వండి యేతెంచె:—ఇట రాముఁడను నొకనికే సంబంధించిన వండుట యేతెంచుట యను వ్యాపారములలోఁ బూర్వకాలిక వ్యాపారంబగు వండుటను బోధించు వండుధాతువున కిప్రత్యయము రా 'వండి' యను రూపము గలిగెనని గ్రహించునది. ఇట్లే 'రాముఁడు వండి బట్టలను గట్టి తాంబూలచర్మణమొనర్చి పాదు కలధరించి యేతెంచె' అను వాక్యమున రాముని పలువ్యాపారముల బోధించుక్రియ లోఁ దుదిదానికిఁ దక్కఁ దక్కుంగల పూర్వపూర్వకాలికవ్యాపారబోధకముల కెల్ల నుపార్జకమగుటను గమనించునది. తుదివ్యాపారమును ననుసరించి పూర్వకాలిక వ్యాపారములఁ జెలిసికొనుచు దబోధకముల కివర్ణముం గూర్చునది.

'సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే' అను సంస్కృతవ్యాకరణపద్ధతి ననుసరించి సమానకర్తృకములలోఁ బూర్వకాలికముల కివర్ణక మగునని సూత్రించిన 'చైత్రునిచేత మైత్రుండుకొట్టంబడి మడిసె' అను రీతి నొప్పు కర్తృణిప్రయోగవాక్యములందుఁ గొట్టఁ బడు మడియు నను క్రియాద్వయమునకుఁ గర్త యొక్కఁడుగాక కొట్టఁబడి యనుదానికి చైత్రుఁడును మడిసె ననుదానికి మైత్రుఁడును గర్తలగుటంజేసి పూర్వకాలిక వ్యాపార బోధకమగు కొట్టఁబడనుదాని కివర్ణకము గలుగకపోవలసి వచ్చునుగాన నాపద్ధతి యనాదృతమయ్యెననియుఁ గొట్టఁబడనుదానిచేతను మడిసెననుదానిచేతను బోధ్యము లగువ్యాపారముల కాశ్రయఁడు మైత్రుఁడే యగుటంజేసి యనఁగాఁ దాడనము నందినవాడును, మడిసినవాఁడును మైత్రుఁడే యగుటంజేసి సమానాశ్రయము లన వలసివచ్చెననియుఁ బ్రకృతము కొట్టఁబడినవాఁడును మడిసినవాఁడును నొకఁడే యగు టచే సమానాశ్రయములగు క్రియలలోఁ బూర్వకాలిక క్రియయగు కొట్టఁబడను దాని కివర్ణ మివిధిచేఁ గలిగెననియు నీక్రిందనున్న సమానకర్తృకంబులనకయను సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. ఆంధ్రభాషాశైలిని బాగుగఁ బరికించి సమానాశ్రయ దళము నెలకొల్పఁబడెనని భావము. సంస్కృతమున నిట్టి కర్తృణిప్రయోగవాక్యములఁ ద్వాప్రత్యయము గలుగుటయే పాసఁగదు. 'చైత్రేణ తాడితో మైత్రో మమార' అనురీతిచే యుండునుగాని పూర్వకాలికవ్యాపారబోధకమునకుఁ ద్వాప్రత్యయ మిట్టి యదనునఁ గలుగదు. భాషాశైలింజేసి యివిషయమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు భిన్న ములనుట స్పష్టము. 'ఒక్కొకచో భూతకాలికాసమాపకక్రియ హేత్వర్థకంబు నగు' అని త్రిలింగత్వణేశ్వకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. 'త్వా భూత యోః క్రియాంతస్యేత్' అనునది మూలము. ధాతువుపసర్గముతోఁ గూడినఁ త్వాస్థాన మున ల్యప్వగూడఁ బర్యాయమున నిందవచ్చుననియు, నుపసర్గముతోఁ గూడఁకున్నఁ త్వాప్రత్యయమే యందుననియు సంస్కృతవ్యాకరణమార్గము. ఇందట్టి భేదమగపడమి త్వాప్రత్యయల రెంటిస్థానమున నిప్రత్యయమే యగు.

కజీవ్యతిరేకక్వార్థంబునందగు. ౩౯.

పండక - పండక ... కొట్టక - తిట్టక.

టీ. క్వార్థముయొక్క వ్యతిరేకమును బోధింపవలసి వచ్చినపుడు ధాతువునకు 'కజీ' అనుప్రత్యయ మగును. కజీ జీత్తుగాన నది పరముగా 20 చే ధాతువుతుది యుత్తున కత్వమగుటను గమనించునది. 'పండు + క = పండక; పండు + క = పండక + క = పండక' అనురీతిని బ్రక్రియ నూహించునది. క్వార్థమునందె వ్యతిరేకమున నిదియుఁ గలుగుఁగానఁ ద్వానియమముల నెల్లను దీనివిషయమునను గమనించునది.

తుమర్థభావలక్షణంబులందు నుజీ యగు. ౪౦.

భావలక్షణంబునా నన్యక్రియకు లక్షణభూతంబగుక్రియ. తుమర్థంబందును భావలక్షణంబునందును ధాతువునకు నుజీవర్ణకంబగు. తుమర్థంబు - చైత్రుండు పండను బోయెను. పాకక్రియార్థము పోయె నని యర్థము. భావలక్షణము-చైత్రుండు పండ నతిథి వచ్చెను. ఇచట పంట లక్షణము - వచ్చుట లక్ష్యము.

టీ. సంస్కృతమునందలి తుముక్ ప్రత్యయముయొక్క యర్థమందును వ్యాపారములలోఁ దుదివ్యాపారమునకుఁ జిహ్నమగువ్యాపారముయొక్క యర్థమందును క్రియకు నుజీయను ప్రత్యయమగును. 'గంతుః-భోక్తుః' మొదలగు తుమున్నంతములకు వెళ్లుటకొఱకుఁ జేయుటకొఱకు ననియర్థముగానఁ దుమున్నర్థకనుశ్చింతములగు పండను మొదలగువానికెఁగూడ పంట చేయుటకొఱకునియే యర్థమనియుఁ గావుననే పాకక్రియార్థమని వివరించుట సౌకర్యకరమనియు గ్రహించునది. వ్యాపారములలో నొకదాని కొకటి సూచకమగు నేని సూచకవ్యాపారబోధకమగుదాని కీవిధిచే నుజీ యగునని భావలక్షణంబు నాననువివరణమున కభిప్రాయము. వ్యాపారములలో నొకవ్యాపార మెపుడు జరిగెనో తెలిసికొనుటకుఁ దద్వ్యాపారబోధకక్రియారూప మవకాశ మీయనపు డావ్యాపార మిట్టియదనున జరిగెనని గుర్తించుట కవకాశమొసంగుక్రియ భావలక్షణార్థకమని ఫలితము గ్రహించనగును. అనఁగాఁ జెలియనికాలము గలక్రియకు బాగుఁ జెలియనట్టి కాలము గలక్రియ బోధకంబగు నేని యజ్ఞాతకాలక్రియకు బోధకమైన యాప్రసిద్ధ కాలక్రియ భావలక్షణసంజ్ఞక మగునని భావము. క్రియలమీద నగు లఢాదులను వానిచే నేర్పడు రూపాంతరములనుబట్టి సామాన్యముగఁ క్రియలకాలము గుర్తించనగుం గాని భూతభవిష్యద్వర్తమానముల నావ్యాపార మెట్టియదనున జరిగెనో గుర్తింప నవ

కాశము చాలదుగాన నట్లు గుర్తింపననువగు నదనుచు నూచించుక్రియయే ప్రసిద్ధకాలక్రియయగునని గ్రహింపవలయును. ఈభావలక్షణార్థమున సంస్కృతమున బడము సతి సప్తమ్యంతమైయుండు ననుసంశము 'చైత్రే పచతి సత్యతిథిరాజగామ' అను మూలము నందలి యుదాహరణవాక్యమునకు సరియైన సంస్కృతవాక్యము నరసినఁ దెల్పమగు. 'యస్య చ భావే భావలక్షణమ్' అను పాణినీయసూత్రము ననుసరించి భావలక్షణార్థము నిరూపితమయ్యెగానఁ దత్సూత్రవివరణములఁ బరిశీలించువారల కీసందర్భము సుబోధంబ. 'చైత్రుండు వండను బోయెను':—ఇట తుమున్నర్థక నుజ్యంతమగు వండనను దానికి వంటచేయుటకొఱకని యర్థము. వండుభాతువున కీవిధిచే దుమున్నర్థమున నుజ్యము 20 చే ధాత్యంతోత్తున కత్తును (వండు + ను = వండ + ను = వండను) గా నిరూపము గలిగెననుట స్పష్టము. 'చైత్రుండు వండ నతిథి వచ్చెను':—ఇట వచ్చెనను క్రియకు వండ ననునది లక్షణభూతముగాన భావలక్షణార్థక మయ్యెననుట స్పష్టము. ముందు వ్రాసినరీతిచే ప్రక్రియ గ్రాహ్యము భావమునఁగాఁ జేయుట కావించుట యని ముందె యుక్తముగానఁ గ్రియకు సూచకమగునర్థమున ననునది భావలక్షణార్థమునను దాని కర్థమగుననుట స్పష్టము. వచ్చెనను భూతకాలికసమాపకక్రియ యతిథి యిదివఱకే వచ్చెనని తెలుపుచున్నదిగాని యారాక యపు డెట్టియదనున జరిగెనో తెలియరాదు కాన నారాక చైత్రుండు వంటచేయుచుండ నయ్యెనని యదను ను జ్ఞాపకముగనూచించుటను వండుభాతువే భావలక్షణక్రియయై నుజ్యంతమగుట పొసఁగెనని గ్రహించునది. ఇట్లే యంతటను నర్థప్రక్రియల గమనించునది. భావలక్షణక్రియ యన జ్ఞాపకక్రియ యని ఫలితము. కాఁగా, 'వండను' అనునది 30 సూత్రము ప్రకారము వ్యతిరేకసమాపకోత్తమపురుషైకవచనమును, నీవిధిచే దుమున్నావలక్షణార్థ కాసమాపకరూపంబును, 122 ప్రకారము కర్తృభావార్థకంబును, నగుటను గమనించునది. ఇది యానంతర్యార్థక మగుటయుఁ గలదు.

చేదర్థంబునందు వృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు. ౪౧.

వానలుగురిసినం బంటలువండును. వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితిని.

టీ. చేదర్థమునందు ధాతువునకును, గడచిన వ్యాపారమును బోధించు భావలక్షణక్రియకును, ద్రుతముతుదిని గల నవర్ణక మగునని సూత్రార్థము. ధాతువున కను నది యధికారము. భావలక్షణమునా నన్యక్రియకు లక్షణభూతమగుక్రియ యని ముందె యుక్తము. సంస్కృతమునందలి 'చేత్' అనుదానికి 'ఏని-చో-ఆ-ఆయన' అను మొదలగునవి తెలుగున నర్థవివరణమునఁ దోచెడి. (చూ. 119) వృత్తమనఁగా జరిగి

పోయినది. భూతంబనుట. ఇట్టిపట్టులఁ బ్రధానసమాపకక్రియావాచ్యవ్యాపారమున కీద్రుతాంతనవర్ణకమునందు క్రియచే బోధ్యమగు వ్యాపారము జరిగిపోయినదే యెపుడు నగుంగాని వాక్యప్రయోగకాలమున కీద్రుతాంతనవర్ణకమునందు క్రియచే బోధ్యమగు వ్యాపారము జరిగిపోయినదగుటయు జరుగఁబోవునదగుటయు సంభవించెడిఁగాన జరుగఁ బోవునదగునపుడు చేదర్థకముగ గ్రహించియు జరిగిపోయినదగునపుడు భావలక్షణముగ గ్రహించియు ద్రుతాంతనవర్ణకమును జేయవలెననునభిప్రాయము 'చేదర్థమునందు, వృత్తంబగుభావలక్షణమునందు' అనురెండుసప్తమ్యంతదళముల నిడుటంబట్టి గ్రంథకర్తకుఁ గలదని చెప్పనొప్పును. మఱియు ప్రథమోదాహరణమునుబట్టి వాక్యప్రయోగ కాలమునకు వానలు గురియలేదనియు మీఁదఁ గురియుచోఁ బంటలు పండఁగలవనియు నర్థము వివక్షించి యవ్యాక్యము ప్రయోగించినట్లు విశదమయ్యెడిఁగాన నటఁ గురియు ధాతువు భావలక్షణంబయ్యు వృత్తవ్యాపారబోధకముగాక చేదర్థకమై యగుటంజేసి చేదర్థమునందె యది ద్రుతాంతనవర్ణకము నీవిధిచే నందెనని గ్రహించునది. ద్వితీయోదాహరణమునుబట్టి వాఁడు రమ్మనినపిదపనే వాఁడు పోవుట జరిగెనని విశదమయ్యెడిఁ గాన నిటఁ జేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి లేదనియు రమ్మనుట ముందును బోవుట పిదపను జరిగెఁగానఁ బోవుటకు రమ్మనుట యుపలక్షణమును నాపోవుటను బోధించుక్రియ గడచినవ్యాపారమును బోధించునదగుట వృత్తంబగు భావలక్షణమును నగుంగాన నద్దానికి వృత్తభావలక్షణమునందె ద్రుతాంతనవర్ణకమయ్యెననియు గ్రహింపఁదగును. ముందు చెప్పినరీతిని బ్రధానసమాపకవాచ్యవ్యాపారదృష్టి కీద్రుతాంతనవర్ణకమునందిన క్రియచే బోధ్యమగు వ్యాపారము భూతంబై యగుంగాన భూతంబున నగు నిగాగమంబును, నది పరముగా యాకు సాదేశంబును నగుట యవిరుద్ధమై యని తలంపఁదగును. ఇట్లే 'వాఁడు వచ్చినఁ జాలును. నీవుపోయిన సరియ. మొదలగు వాక్యములందు వచ్చుధాతువునకుఁ జేదర్థమందె నవర్ణకమయ్యెనని గమనించునది. చేదర్థమునందనక కేవలము భావలక్షణతనే యెంచి చేదర్థభావలక్షణమునందని సూత్రించినఁ బైవాక్యమున వచ్చుధాతువునకు ద్రుతాంతనవర్ణముగా నవకాశములేదుగాన రెండుసప్తమ్యంతదళములను నిల్పి సూత్రించెనని విధేసము గ్రహింపఁదగును. గుప్తార్థప్రకాశికాకర్త 'చేదర్థేనో ద్రుతాంత; స్తద్వద్వృత్తే భావలక్షణే' అని హరికారిక రెండుసప్తమ్యంతదళములచే 'తద్వల్' అని రెండర్థములందును ద్రుతాంతనవర్ణమును విధించుచున్నను నెందులకో దానిఁ బాటింపక చేదర్థమునందను దళమును మీఁదివృత్తంబగు భావలక్షణమునందనుదానికి విశేషణముగఁ గుంపించి చేదర్థమునందున్నట్టి భావలక్షణమునందు ద్రుతాంతనవర్ణమగునని వ్యాఖ్యానము చేసినవారు. పరికింప సామాన్యముగ నీచేదర్థక్రియ భావలక్షణమై

గాఁదగుటను గేవల చేదర్థకము భావలక్షణముగాక పాసఁగుట క్వాచిత్య మగుటను గావలయు వీరిట్లు వ్యాఖ్యానము చేసియుందురని తోచెడిది. కాని వైని వ్రాసినప్రకారము గేవల చేదర్థము బోధ్యముగావలసి యున్నపుడును, జేదర్థకవాచ్యవ్యాపారము వాక్యప్రయోగకాలమునకు జరుగఁబోవున దగునపుడును, జేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తిలేక గేవలవృత్తభావలక్షణతకే ప్రసక్తి తోచునపుడును ద్రుతాంతనవర్ణకము గావలసి వచ్చుటంజేసి సూరి చేదర్థమునందును, వృత్తంబగు భావలక్షణమునందును, ద్రుతాంతనవర్ణకము వేర్వేరి విధించెననియు నదియే సరసమార్గమనియుఁ జెప్పఁదగును. వాఁడు రమ్మనినఁ బోయితి ననుమూలదాహరణమునఁ జేదర్థమునకుఁ బ్రసక్తి లేదనియుఁ గేవల వృత్తభావలక్షణతయే తోచెడుననియుఁ బాఠకులకుఁ దెల్లముగాన సిట గుప్తార్థప్రకాశికాకారులమతము ననుసరించి చేదర్థకత పాసఁగమిని రమ్మనిననని ద్రుతాంతనవర్ణకంబైనరూపము గలుగ నవకాశము లేమి వారిమార్గ మన్వరసమనుట సాహసము గాఁజాలదు. ఇట్టియ్యై నీపట్టున హరికారికకు విరుద్ధముగఁ జేదర్థకము పాసఁగని భావలక్షణోదాహృతులకును గేవల చేదర్థములకును నవర్ణకము గలుగనిగతిని వ్యాఖ్యి వ్రాయుటకుఁ గతము చింత్యము. మఱియుఁ జేదర్థభావలక్షణంబున నని సంగ్రహించి లక్షణకర్త యసినం జాలియుండఁ జేదర్థమునందు వృత్తంబగుభావలక్షణంబునందని రెండు సప్తమ్యంతములను నిల్పి స్ఫూర్తించుటంజేసియే రెండువిషయములకు సంబంధించిన దీవిధియనుట తెల్లము. నన్నయకాలమున నిట్టిది చేదర్థకమై ప్రయుక్తమైనట్లగపడదు. సమావక్రియారూపముల కేనిపదము గూర్చి చేదర్థమును సూచించుట గాననగు. ఇట్లే వ్యతిరేకక్రియారూపములమీఁద నేని నిడి చేదర్థమును సూచించుట చూడనగు. వ్యతిరేకముమీఁదఁ గాలముతోఁబాటు చేదర్థమును గూడఁ దెలుపవలెనన్న నేనితోడి యగు ధాతువు నాయాకాలవాచకరూపములను వ్యతిరేకక్రియ కనుబంధముగాఁ జేర్చెడివారు. కాన నీనవర్ణకరూపసాధనప్రక్రియ 'చేస్తే చెప్పితే' అను నవీనవ్యావహారికరూపసంస్కారమునుబట్టి యేర్పడిన దనఁదగును. ప్రకృతము 'చో, ఎడ' అనువానింగూర్చిన ధాతురూపముల నీయర్థమున వాడుచున్నారు. చో-ఎడలను నన్నయాదిప్రాచీనులు చోట సమయమున ననునర్థముల వాడినట్లు తత్ప్రయోగములు విశదపఱచుచుండుటను నట్టిమార్గమును గృతకంబై యగు. (చూ. బాలకృ. ము. పుట 218-20)

ఆనంతర్యంబున దువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు. ౪౨.

జాబిలి తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికసిల్లె.

టీ. ఆనంతరభావమానంతర్యము. తరువాత పిదప నని యర్థము. అయినను

నవ్యవహితవర్త్యమే యంగీకార్యము. అప్యవధాన మగపడుచుండుచోఁ గారణక్రియా వాచకమునకు ద్రుతాంతంబగు డువర్ణక మగునని సూత్రార్థము. కారణము ప్రకాశితమైన యనంతరమందే (అనుపపదమందే) కార్యము గలుగుట గల్గెనేని కారణక్రియా వాచకమునకు ద్రుతాంతడువర్ణక మగునని భావము. దీని నంతరమనఁగా నవకాశమనియు నది లేని దనంతరమనియు దానిభావమానంతర్యమనియు వ్యుత్పత్తి చెప్పనగుటయు దాని నానంతర్యమను దాని కనుపపదమందె యని యర్థము వ్రాయుటయుఁ బ్రసక్తము లయ్యెనని యెఱుంగునది. పూర్వసూత్రముచే నవర్ణకము కారణక్రియ కానంతర్యా భావమున నె యగుననియుఁ గారణక్రియ కానంతర్యమునునర్థమగు నేని ద్రుతాంత డువర్ణకమే యగుననియు విషయభేదమును గమనించునది. కేవలభావలక్షణమున నుజ్జీయు నానంతర్యవృత్తభావలక్షణమున నవర్ణకమును నానంతర్యయుక్తభావలక్షణమున ద్రుతాంత డువర్ణకమును నగునని 40-41-42 సూత్రములకు విషయవిభేద మూహించుకొనుచుఁ గార్యకారణభావమున నుజ్జీనవర్ణకడువర్ణకములఁ గారణక్రియా వాచకములకు గూర్చునది. జాబిలి తోతెంచుడుం గువలయంబులు వికసించెః—ఇట్లఁ గువలయములు వికసించుటకుఁ జంద్రుఁ డుదయించుట కారణము. మఱియుఁ జంద్రుఁ డుదయించుటతోడనే కలువలు వికసించుట జరుగుఁగాన నుదయించుట యను కారణముయొక్క ప్రాదుర్భావమున కనుపపదమందె వికసించుట జరిగెనవలయును. కాని నిట నుదయించుట యనునర్థము గల తోతెంచునది యానంతర్యార్థకకారణక్రియ యగుటందేని యద్దానికి ద్రుతాంతడువర్ణక మీవిధిచే నై 'తోతెంచుడును' ననురూప మేర్పడెనని గ్రహించునది. వానలు కురిసిన యనుపపదమందుఁ గాక కొంతకాలము గడచినపిదపఁ బంటలు పండుట జరుగుచుగానఁ బూర్వసూత్రోదాహరణమున, గురియు ననునది కారణక్రియయే గాని యానంతర్యార్థకకారణక్రియ గాదని యెఱుంగునది. కారణక్రియ కనుపపదమందె సంభవము వివక్షితమగు నేని ద్రుతాంతడువర్ణకమే యగు. భావార్థకటవర్ణకమును, యనువర్ణవరకమై యీయర్థమును బోధించెడి.

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాస్వయంబున
శత్రుంబునందగు. ౪౩.

చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు - చూచుచుం బోయెను - చూచు
చుం బోవఁగలఁడు.

టీ. సంస్కృతమున శతృప్రత్యయము వర్తమానమున విధింపఁబడినది. తెలుఁగున
దానియర్థమున ద్రుతమంతమందుఁగల 'చు' అను ప్రత్యయమగును. ఇది యసమాపక

క్రియాగానఁ గ్రియాన్వయముననని యుక్తము. సమాపకక్రియతో నన్వయరూపమగు సంబంధ మగువడునపుడు శతృప్రత్యయార్థమునఁ గ్రియకు ద్రుతాంతచువర్ణక మగునని సూత్రార్థము. చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు:—ఇచటఁ బోవుచున్నాఁడను క్రియతో నన్వయము చూచుక్రియకుఁ దోఁచుచున్నదిగాన దానికి శతృప్రత్యయార్థమున ద్రుతాంతచువర్ణక (చును) మీవిధిచే నై 'చూచుచును' అనురూప మేర్పడెనని గ్రహించునది. ఇట్లే తక్కినరెండుదాహరణములందుఁ జూచుధాతువునకు ద్రుతాంత చువర్ణకము శతృప్రత్యయమున నగుటను గమనించికొనునది. సమాపకక్రియ వర్తమానభూతభవిష్యత్కాలములలో నెద్దానినిబోధించుచున్నను దానితో నన్వయించుక్రియకు శతృప్రత్యయమున ద్రుతాంతచువర్ణకము గలుగవచ్చునని సూచింపఁ గ్రమముగ వర్తమానమునకు మొదటియైదాహరణమును భూతమునకు రెండవదియు, భావికి మూడవదియు నుదాహరింపఁబడెనని గ్రహించునది. క్రియాన్వయమె ప్రధానముగాని సమాపక మేకాలమున నున్నను బాధలేదని తాత్పర్యము. ఈచువర్ణకమునకును నున్నానుబంధవరత్వమున నగుచువర్ణమునకును గ్రమముగ భిన్నాభిన్నతలభేదము గలదని ముందె యుక్తము. ఏకాలమునందున్నక్రియతో నన్వయించినను నిట్టిస్థలముల నసమాపకక్రియావాచ్యవ్యాపార మాకాలమునకు వర్తమానముననున్నవ్యాపారమునే బోధించున దగుంగాన నది వర్తమానకాలికక్రియయే యగుటయు దాన శతృప్రత్యకచువర్ణకమునందుటయుఁ గువిరెడినని గ్రహింపఁ దగును.

తృప్తకార్థంబునం దెడియెడువన్నియలగు. ౪౪.

ప్రహరించెడివాఁడు - ప్రహరించెడువాఁడు-ప్రహర్తయని యర్థము.

టీ. వన్నియలనఁగా వర్ణకములని యర్థము. వర్ణకమనఁ బ్రత్యయమని ముందె యుక్తము. సంస్కృతమునఁ దృప్తప్రత్యయము కర్తృమున విధింపఁబడినది. ఆతృప్తప్రత్యయమునే వ్యాకర్త యిందుఁ దుదిచకారముచు వదలి తృప్తవర్ణకమని పేర్కొనెను. తృప్తకార్థమున ననఁగాఁ గర్తృప్రత్యయమున ధాతువునకు 'ఎడి-ఎడు' అను రెండుప్రత్యయములు పర్యాయమున నగునని సూత్రార్థము. ప్రహరించెడివాఁడు:—ఇటఁ బ్రహరించు వ్యాపారమును గర్తృనిష్ఠమును బోధించుప్రహరించునదానికి 'ఎడి' అనుప్రత్యయముగాఁ 'ప్రహరించెడివాఁడనియు, 'ఎడు' అనుప్రత్యయముగా 'ప్రహరించెడువాఁడనియు రూపములేర్పడును. దీనికి సంస్కృతమునఁ బ్రహర్తయను తృజంతము సరియగుపదముగానఁ బైరూపములు తృప్తకార్థమున నెడియెడులనందినవే యని స్పష్టముసేయఁ బ్రహర్తయని యర్థమని నిర్వచించెనని యెన్నునది. వాడని చేర్చి చూపుటఁ గర్తృప్రత్యక

విశేషణముని తెలుపుటకొరకని తలంచునది. శత్రువుధాతువు నుదాహరించినను సీతప్రత్యయములు సమాసమధాతుసామాన్యములని గ్రహింపదగును.

వానికి లోపంబు బహుళంబుగానగు. ౪౫.

ప్రహరించువాఁడు - ప్రహర్తయని యర్థము.

టీ. పూర్వసూత్రముచే విధింపఁబడిన 'ఎడి-ఎడు' అనువానికి వికల్పముగ లోపము గలుగునని సూత్రార్థము. వాని కీవిధిచే లోపము గల్గిన 'ప్రహరించు' అనియే యుండుననుట స్పష్టము. సమాసము 9 చే నివి గలుగనిపక్షమునఁ గర్తృకతను దెలుపఁగల తచ్ఛబ్దము చేరుననుటను ప్రహరించువాఁడని లక్షణకర్తయిచ్చిన యుదాహరణము స్పష్టపఱచెడిది. ప్రహరించురాముఁ డనియుఁ బక్షమున విశేషణము విశేష్యసంగతితో సెనఁగుట దగుననుట స్పష్టము. అనఁగా నెడియెడులు గాకున్నను దృవర్థకార్థము క్రియచేఁ బ్రకాశితమగునని దీని తాత్పర్యమునుట తెల్లము. ఈవిధిచే లోపము బహుళమగుటఁ గలుగకున్న నెడియెడులు పర్యాయముగ నుండుననుట స్పష్టము.

ఉన్న కలజీనవర్ణకంబులు భవద్భావిశత్రుక్తవదర్థంబులందగు. ౪౬.

ఉన్న వర్ణకంబు వర్తమానార్థక శత్రుర్థంబునందగు-కలజీనవర్ణకంబు భవిష్యదర్థక శత్రుర్థంబునందగు-నవర్ణకంబు క్తవదర్థంబునందగు - ఇవి సత్వాభిధానంబునం దగునని యెఱుంగునది. సుబంతవాచ్యంబు సత్త్వంబునాఁబడు. వండుచున్న వాఁడు-వండఁగలవాఁడు-వండినవాఁడు.

టీ. ధాతువునకని యధికారసూత్ర మిట కనుపర్తింపును. 'శత్రు' అనుదానికి 'భవత్', 'భావి' అనువానితోడ నన్వయము. తుదినున్న 'అర్థ' అనునది 'భవత్'; భావి; క్తవత్' అనుమూఁడిటితోడ నన్వయించును. వర్ణకశబ్దమునకు 'ఉన్న-కలజీ-న' అనుమూఁడితో నన్వయము. క్రమము ననుసరించి 'ఉన్న' అనునది భవచ్ఛత్రుర్థమందనుదానికిని, 'కలజీ' అనునది భావిశత్రుర్థమందనుదానికిని, 'న' అనునది క్తవదర్థమందనుదానికిని సంబంధించెడిది. కాఁగా భవచ్ఛత్రుర్థమందున్న వర్ణకమును భావిశత్రుర్థమందుఁ గలజీవర్ణకమును క్తవదర్థమందు నవర్ణకమును ధాతువున కగునని సూత్రార్థము ఫలించెడిది. భూధాతువునకంటె వర్తమానమున శత్రుప్రత్యయముగా 'భవత్' అనురూపము గలుగును. ఇట్లే భూధాతువుకంటె భావిని శత్రుప్రత్యయము గలుగ 'భవిష్యత్' అని యగును. కాని మూలమున 'భవత్' అనినట్లే 'భవిష్యత్' అనక 'భావిశత్రు' అని యనెను. కాఁగా 'భవదర్థమునందు' అనుదానికి వర్తమానశత్రుర్థమందనియు, 'భావి

శత్రుమందు' అనుదానికి భవిష్యచ్ఛత్రుమందనియు నర్థము లభించెడి గాన నున్న వర్ణకమును నీక్రిందివివరణము తత్ఫలితమే యని గ్రహించునది. క్తవత్ప్రకృత్యము సంస్కృతవ్యాకృతిని భూతమున విధింపబడియె. కానఁ దత్ప్రానికమగు నీనవర్ణకమును భూతకాలికమే యని తెలియునది. ఈమూఁడుప్రత్యయములును బదార్థమును బోధించు నపుడే యగునని యివి సత్వాభిధానంబుననను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. సత్వ మనఁగా ద్రవ్యము. ద్రవ్యమనఁ బదార్థము. క్రియచే వ్యాపారమే చెలువఁబడెడి గాని ద్రవ్యము తెలువఁబడదు. సుబంతముమాత్రమే ద్రవ్యము నెఱింగింప సమర్థ మగుం గాన సుబంతముచే బోధ్యమగునది సత్వమని వివరింపబడియె. 'రామూఁడు-వృక్షము-జ్ఞానము మొదలగు సుబంతములే ద్రవ్యాభిధానంబు లగుట స్పష్టము. ఉన్న కలజీ నవర్ణ కాంతములు నామవాచకములకు విశేషణము లగుట సహజముగాన నవి సత్వమును చెల్పునని యయ్యెడి. 'వచ్చుచున్న-వండఁగల-వచ్చిన' అనునవి క్రమముగ 'వచ్చు చున్న-వండఁగల-వచ్చిన' దేవదత్తాదిపదార్థములనే బోధించునుగాన వానికున్న కలజీన వర్ణకములు సత్వాభిధానంబున నయ్యెననుట స్పష్టము. దీనినే సమాసపరిచ్ఛేదమునందలి తచ్చబ్ధానుప్రయోగమును గ్రియావిశేషణములకు శాసించు 9 విధి తెల్పుచున్న దనియు దాన నేతదంతములు పదార్థబోధకశబ్దములను విడిచియుండవనియు నకారణ మున సమాసము 9 విధిచేఁ దగిలినపదార్థబోధకశబ్దమును వీనినుండి వేఱుచేయ నవ కాశములేదనియు తోచెడి, పక్షమున సిధాతుజవిశేషణము లేడింటికి విశేష్యసంగతి యేని సంభవించక తీరదనుట ముందె యుక్తము. పండుచున్న వాఁడు:—పండుధాతువున కీవిధిచే వర్తమానశత్రుమను నున్నవర్ణకమును 14 చే వర్తమానార్థకమగుట నున్న పర ముగాఁ జువర్ణకంబును గా 'పండుచున్న' అనురూపము గలిగెననియు దానికి సమాసము 9 చేఁ దచ్చబ్ధమనుప్రయుక్తమగుట పండుచున్న వాఁడయ్యెననియుఁ బ్రక్రియం గమ నించునది. ఇట్లే యీవిధిచే పండుధాతువునకు భావి శత్రుమనఁ గలజీ వర్ణకమును, గలజీ పరముగా 20-21 లచే సత్వముగాగమములును గా పండఁగలయనురూప మేర్పడె ననియుఁ బిదప సమాసము 9 చేఁ దచ్చబ్ధమనుప్రయుక్తమగుట పండఁగలవాడను రూపమయ్యెననియుఁ జెలియునది. ఈగతిచే పండుధాతువున కీవిధిచే గ్రవదర్థమున నవర్ణకమును భూతార్థకమగుట 17 చే ధాతువున కిగాగమంబునుగా వండిన యనురూప మగుననియు సమాసము 9 చేఁ దచ్చబ్ధమనుప్రయుక్తమగుట పండినవాడనురూపము సంభవించెననియు నెన్నునది. ఇట్లే యమహదర్థకములైనచో నేతదంతముల కది యపు లనుప్రయుక్తములు సమాసము 9 చే నగుటను గమనించునవి. (పండినది-పండుచున్నది-పండఁగలది) 117 విధి ననుసరించి యున్న కల నవర్ణ కాంతములమీఁది తచ్చబ్ధపకారము

లోపించి నిత్యసంధి యగుటంజేసి వండుచున్నాఁడిత్యాదులు గలిగెడిఁగాని సమాపకము లగు 'వండుచున్నాఁడు-వండఁగలఁడు-వండుచున్నారు' మొదలగునవి యవిభాజ్య రూపములనియు సీసూత్రముచే నేర్పడినట్టియు సమాసము 9 చే దచ్చబ్రాంతములైనట్టియు 117 చే వకారలోపమునందినట్టియు రూపములు 'వండుచున్న + వాడు.' అనురీతిని విభజింప నర్హములనియు భేదమును సీవాకృతిప్రక్రియామార్గమునుబట్టి గ్రహింపవలసియున్నది. భూతమున మాత్ర మీవిధిచే నైననవర్ణకము తుదిగలవానికి 117 చే 'వండి నాఁడు-వండినారు-వండినావు-వండినాఁడను-వండినార'మను రూపములే గలిగెడిఁగాని 'వండిను-వండిరి-వండితివి-వండితిరి-వండితిని-వండితిమి' అనురీతి రూపములు గలుగఁజాలవు. కాఁగా వర్తమానభావ్యర్థకములగు సమాపకక్రియారూపములకును సీసూత్రముచే నున్నకలజ్యంతములైన సమాసము 9 చే దచ్చబ్రాంతములైన 117 చే వకారలోపమునందినరూపములకును నర్థరూపముల నేకరూపత సంభవించెననకతీరము. ఏక రూపములగు రూపములను బ్రత్యేకముగ సూత్రన్యాయమొనర్చి సాధించుట యనావశ్యకమనకతప్పదు. అర్థమునందును వీనికి భేదము వృద్ధింబ. విభజింపఁ దగుట దగఁకుండుట యను భేదము ప్రయోజనకూన్యము. ఈసూత్రముచే నున్నకలజ్యంతములయి సమాసము 9 చే దచ్చబ్రాంతములయి 117 చే వకారలోపము నందినవని చెప్పినమార్గమే భాషాసహజస్థితికిని, బద్ధార్థసహజప్రకాశనమునకును, భాషాతత్వపరిశీలనమునకును, దోడ్పడెడి. కాన వర్తమానభావులందు సమాపకములఁ గలిగించుప్రక్రియ త్యాజ్యమనియు నరమణీయమనియుఁ జెప్పనొప్పును. నన్నయప్రాచీనభారతప్రయోగముల గమనించిన నున్నకలజ్యంతములమీఁద ననుప్రయుక్తమైన తచ్చబ్రూపములతోడి రూపములే భూత భావ్యర్థకములగుట విశదమయ్యెడిఁగాన వర్తమానభావులందు సమాపకముల సాధించు మార్గము కృత్రిమము త్యాజ్యమని స్పష్టమయ్యెడి. (చూ. విషయప. పేరా. 113)

వ్యతిరేక తృవర్ణకార్థంబున నిజి యగు ౪౭.

వండనివాడు-ఎడి ప్రభృతివర్ణ కాంతంబు లేడును ధాతుజవిశేషణంబులని ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు.

టీ. 44 చే నెడియెడులును 45 చే వానికి బహుళముగ లోపమును విధించి తృవర్ణ కార్థకరూపములు సాధింపఁబడినవి. ప్రకృతము తృవర్ణ కార్థకవ్యతిరేకరూపము లీసూత్రముచే సాధింపఁబడుచున్నవి. తృవర్ణ కార్థవ్యతిరేకమున నిజిపర్ణకము ధాతువున కగునని సూత్రార్థము. వండు ధాతువునకు వ్యతిరేకతృవర్ణ కార్థమున నీవిధిచే నిజియు 20 చే ధాత్వంతోత్పన్న కత్వమునుగా వండని యనురూప మయ్యెననియుఁ బిదప సమా

సము 9 చే దచ్చుబ్బ మనుప్రయుక్త మయ్యెననియు గ్రహించునది. 44 చే నగు నెడి యెడు లంతమందుగలవానిని 45 చే వానికి లోపమునందినవానిని 46 చే నున్నకలజి నవర్ణకముల నందినవానిని 47 చే నిజిని జెందినవానిని ధాతుజువీషణములని పూర్వ వ్యాకర్తలనినని యెడిప్రభృతియను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. (1 ఎడి-2 ఎడు-3 పీనిలోపము 4 ఉన్న-5 కల-6 న 7 ని.)

లకారాదులు సకర్తకంబునకుం గర్తృకర్తంబులందును లాఁటికిం గర్తయందునగు. ౪౮.

సకర్తకంబునాఁ గర్తాకాంతోత్థాపకంబు - అకర్తకంబునాఁ గర్తాకాంతోనుత్థాపకంబు.

టీ. ఈ ప్రకరణమున మొట్టమొదట నాయాయర్థములందు విధింపఁబడిన యాఱు లకారములును భావార్థాదులందగు టవర్ణ కాదులును సకర్తకధాతువులకుఁ గర్తృకమందును గర్తారమందును సకర్తకధాతువునకుఁ గర్తృకమందును గలుగునని సూత్రార్థము. కర్తము గలదిగాన సకర్తకమునకు గర్తృకర్తంబులరెంటను గాఁదగుననుటయొక గర్తములేమి సకర్తకమునకుఁ గేవల కర్తృకమందె తగుననుటయు స్పష్టంబు. ఏ ధాతువునర్థము కర్తము యొక్క ప్రశ్నను బోడమించునో యది సకర్తకమనియు నేది కర్తముయొక్క ప్రశ్నను బోడమఁజేయదో యది యకర్తకమనియు 'సకర్తకమునా, అకర్తకమునా' అను నీక్రింది సూరివివరణముల కభిప్రాయము. 'లక కర్తణి చ భావే చాకర్త కేభ్యః' అను పాణినిసూత్రమున కిది తెలుఁగుచేత. రాముఁడు రావణునిఁ గొట్టెను:— ఇచటఁ గొట్టె ననఁగానే యెవనిఁ గొట్టెననుప్రశ్న గలిగెనుగానఁ గొట్టుధాతువు సకర్తకమయ్యెనని యెఱుంగునది. ప్రకృతవాక్యమునఁ బ్రకృతసూత్రముచేఁ గొట్టు ధాతువుచేఁ గర్తయై బోధ్యుఁడుగాన నద్దానికిఁ గర్తృకమందు లిట్టు కలిగెనని గ్రహించు నది. ధాతురూపముచేఁ గర్త బోధ్యుఁడైనఁ గర్తృకమందు లకారము గలిగెననియు ధాతురూపముచేఁ గర్తము బోధ్యమైనఁ గర్తారమున లకారమయ్యెననియు గ్రహింప నగుంగానఁ బూర్వవాక్యస్థమగు కొట్టెననుదానిచేఁ గర్తయై వాచ్యమగుట నటఁ గొట్టు ధాతువునకు లిట్టు కర్తృకమం దయ్యెనని సంభావింపవలయు. మీఁది సూత్రముచేఁ గర్తారమునఁ బడుజ్యునబంధము ధాతువున కగుంగానఁ బడుజ్యునబంధయుతధాతురూప ములు కర్తమును జెల్పునవని యెఱుఁగెను. 'రామునిచే రావణుఁడు కొట్టఁబడెను.' ఇటఁ గొట్టఁబడె ననుదానిచేఁ గొట్టఁబడినరావణుఁడే బోధ్యుఁడగుటజేసి యటఁ గొట్టుధాతువు నకు లిట్టు కర్తారమున నయ్యెనని గ్రహింపవలెను. 'దీపము వెలిఁగెను; మెఱపు మెఱ

నెను; మొదలగువాక్యములందు 'వెలిగెను; మెఱిగెను' అనుక్రియలచే గర్తము బోధ్యము గాఁజాలదుగాన నట్టివకర్తకములని యొంచునది. సకర్తకంబునా=సకర్తకమన; కర్తాకాంక్షోత్థాపకము=కర్తముయొక్కప్రశ్నను లేవఁదీయునది. అనుత్థాపకము=లేవఁ దీయనిది. పుట్టించునది; పుట్టించలేనిది యని భావము. లాఁతికి=ఇతరమునకు. అకర్తక మునకని భావము. సకర్తకేతరమకర్తకమగుట స్పష్టము. ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయంబు కర్తయనియు, ధాత్వర్థఫలశ్రయంబు కర్తమనియుఁ గారకము 2-3 సూత్రములం దుక్తమును స్మరించునది. లకారాదులని యాదిపదముం గూర్చుటంజేసి టవర్ణకాదులును నసమాపకక్రియలకగు ప్రత్యయాదులును సకర్తమునకుఁ గర్తృకర్తాధములందును సకర్తమునకుఁ గేవలకర్తృకమందును నగునని గ్రహించునది. దీని సమాపకాసమాపకక్రియల కేదనినైనను ప్రత్యయాదులు కర్తృకర్తాధములందె యగుననుట ప్రకాశితము. సకర్తమున కిట్లుగననిన సకర్తమునకుఁ గర్తము లేమిని గర్తయందెయగుట సిద్ధించుచున్నను సంస్కృతసూత్రానుసరణము చెడకుండను వ్యాకృతిసూత్రమర్యాదాతిక్రమణము గాకుం డను, నిపుణముగ సూరి లాఁతికన సకర్తకమున కనక లాఁతికనుటంజేసి హరికారికా చార్యము సూరిపై మోపు గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి చింత్యము. 'పరస్మాత్' అని లాఁతి యనుదానిని హరికారికయే యనువదించెనుట తగును. 'ధాతోరథాంతకే వృత్తేర్ధాత్వకే నోపసంగ్రహాత్, ప్రసిద్ధేర్విపక్షాత్క కర్తణోఽకర్తికాక్రియా' అనుసంస్కృతవ్యాకర్తలవలెనే తెలుఁగులాక్షణికులును ధాతువున కకర్తకసకర్తకత లర్థమునుబట్టి యగుటను జెల్పినారు. ఇందులకు 'అకర్తణ్యకర్తృత్వ మకర్తత్వం సకర్తణః, తద్వతాం క్వచి దైక్యం స్యాచ్ఛబ్దశక్తిర్ని తాదృశీ' అనునధర్వణవాక్యము ప్రమాణము.

పడుజ్యనుబంధంబు కర్తంబునందగు. ౪౯.

కొట్టబడుచున్నాఁడు - కొట్టబడుచున్నది - కొట్టబడుట - కొట్టబడనివాఁడు.

టీ. 'కర్తణ్యనుబంధస్యాస్యతిధాతుః కర్తృవచ్చ తద్విధయః' అనునది మూలము. ధాతువునకుఁ గర్తాధమున 'పడుజీ' అనునది తుదిని జేర్పబడునని సూత్రార్థము. ఈనిత్యవిధానమునంజేసి పడుజీ చేరకున్న ధాతువు కర్తాకాంక్షోత్థాపకము గాఁజాలదనుట తెల్లము. 'కొట్టబడుచున్నాఁడు':—ఇటఁ గొట్టుధాతువునకు 48 వే వర్తమానకర్తాధమున లట్టును గర్తాధమునఁ బడుజ్యనుబంధమును బడుజీ పరముగా 20-21 లచే ధాతువుతుదియొత్తున కత్తును నుగాగమంబును గాఁ బైరూపము గలిగెనుటను స్పష్టము. వర్తమానమున నగు నున్నానుబంధాదులు యథార్థముగ యోజ్యములు. (కొట్టు+ఁడు=

కొట్ట+పడు+డు=కొట్ట+పడు+డు=కొట్ట+బడు+డు=కొట్ట+బడు+చు+ఉన్న+డు
=కొట్ట+బడుచున్నాడు) ఇట్లే యమహత్వమున 12 చే దివర్ణముగాఁ గొట్టబడుచున్నది
యనురూపమగుటను స్మరించునది. 48 సూత్రమందు లకారాదు లనుటంజేసి బావార్థక
టవర్ణ కాదులను గ్రాహ్యము లగుంగాన నపుడును గర్తమునఁ బడుజ్యనుబంధ మీవిధిచే
గాఁ గొట్టబడుట యనురూపము గలుగు. ఇట్లే 47 చే నిశ్చయైరఁ గొట్టబడనివాడని
యగును. 48 సూత్రమునం దాదిపదము నెలకొల్పుటకుఁ బ్రయోజనమును సూచింపఁ
గొట్టబడుట కొట్టబడనివాడను నుదాహరణద్వయము నిరూపితమని గ్రహింపఁదగు.
ఇట్లే కర్తార్థమున ధాతువున కగుపడుజ్యనుబంధముమీఁద ధాతువుల కగునాయాప్రత్య
యాదుల సంభవమును గమనించునది. పడుజి యని జిత్తుగాఁ జెప్పట యక్కనుగాగమం
బులకొఱకనుట తెల్లము (20-21) ఈసూత్రముచే సాధ్యములగు శ్రీ యారూపముల నెల్ల
నుజ్యంతములమీఁదఁ గల్గిన యాయాపడుధాతురూపములుగ నిరూపింప నవకాశమగ
పడుచుండుటను, నది భాషాసహజమగుమార్గముగఁ దోచుచుండుటను వీనిని వేఱుగ
సాధింప సూత్రించుట యనావశ్యక మనఁదగును. కాని కేవలనుజ్యంతముచేఁ గర్తార్థము
స్పష్టముగాక పడుజి చేర్చుననే యది స్పష్టమగుట వ్యాకర్త పడుజ్యంతము నఖండముగ
నెంచి ప్రక్రియను నడపెనని తోచెడి. మొత్తముమీఁదఁ బడుధాత్వనుబంధమే యిట్టి
యర్థమును బ్రకాశితము చేయఁగలిగెననుట తెల్లము.

గురువిరహితంబులయు యయాంతంబులయిన యేకస్వరద్విస్వరంబుల
యించుగ్వక్రంబుల కియుడాగమంబు విభాషనగు. ౫౦.

ఏకస్వర ధాతుద్విస్వర ధాతువులమీఁది యించుగ్వక్రంబులకియు
డాగమంబు విభాషనగు. గురుమంతంబగు ధాతువునకును యాంతం
బగు ధాతువునకును మీఁది యించుగ్వక్రంబుల కియుడాగమంబు
రాదు. భుజ్ - ఇయ్ - ఇంచు - భుజియించు - పఠించున - భుజించు.
గుణ - ఇయ్ - ఇంచు - గుణియించు - గుణించు, యించుగ్వ్యవధా
నంబునంజేసి సంస్కృత ధాతువులు వక్రపరకంబులు లేవని యెఱుంగు
నది. యాచ్ - అర్థ - ఇత్యాదులు. గురుమంతంబులు, వ్యయ-ఇ- యాం
తము-యాచించు-అర్థించు-వ్యయించు, జి-ఇంచు-అనుచో నిత్యంబగు
టంజేసి యయుగాగమంబు రాఁగా యాంతంబగుటంజేసి యియుడాగ
మంబు లేదనియెఱుంగునది. కృతాకృత ప్రసంగి నిత్యంబునాఁబడు. నగు.

ఇయ్ - ఇంచు - నగియించు - నగించు. నగు - ఇయ్ - ఎను - నగియెను - నగెను. పడు - ఇయ్ - ఎను - పడియెను - పడెను - ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. 'లఘ్వకాక్షరపూర్వక్రియాంతిమస్యానయో భవేదిద్యా' అనునది మూలము. గురువు గలుగనట్టివియు యకారముతుదను బొందనట్టివియు నొకయచ్చుగాని రెండ చ్చులుగాని గల్గినట్టివియు నగు ధాతువులకంటె బరములగు నించుక్కుయొక్క యికార మునకును, వక్రమునకును, 'ఇయ్యట్' అనునది యాగముముగ నగునని సూత్రార్థము. 'ఇయ్యట్' అనునది టకారము పోవు ప్రత్యయముగాన నించుగికారమునకును వక్రమున కును ముందగుటను స్పష్టించునది. 'దీర్ఘములును, జడ్డక్కురములకు ముందటివియును, బూర్ణబిందువునకు బూర్వమున నున్నవియు గురువులనియుఁ బెయ్యవి లఘువులనియు ఛందశ్శాస్త్రములు చెల్పుచున్నవి. కాన నట్టివర్ణములు లేనిధాతువులు గురువిరహితము లని గ్రహించునది. అయాంతములు=యకారము తుదను లేనివి. స్వరములన నచ్చులని ముందె యుక్తము. ఏకస్వరద్విస్వరంబుల=ఒకటిరెండ చ్చులుగల. అగమమన వర్ణాధిక్య మని యుక్తము. వక్రమన 'ఎ-ఓ' అనునవని యాది నే, తెలుపఁబడినది. విభాషనన వికల్ప ముగ ననుట స్పష్టము. 63-70 లచే నించుక్కు విధింపఁబడినది. ఈయర్థమునే గ్రంథ కర్త యేకస్వరేత్యాదివివరణచే స్పష్టపఱచినాఁడు. వ్యతిరేకము ననుసరించిన గురువు గలిగినట్టివియు యకారముతుద నందినట్టివియు రెండిటికి మించిన యచ్చులు గల్గినట్టి వియునగు ధాతువుల కియ్యడాగమము గలుగదని యర్థము గలుగును గానఁ దదర్థము బాలరకు సుబోధముగా గురుమంతంబగు నిత్యాదివివరణముచు వ్రాసెనని గ్రహించునది. కాఁగా నెట్టిధాతువుల కగునో యెట్టివాని కీయాగమము గలుగదో తెల్లమయ్యె. 63 చే నించుగాగమము సంస్కృతధాతువులకు నిత్యముగ నగుంగాన వక్రమించుక్కు వ్యవధానమునంజేసి యద్దాని కెదురగుట గలుగదు. ఇంచుక్కుధాత్వంతమునఁ జేరకున్నఁ బ్రత్యయాదులు సంస్కృతధాతువులకుఁ గలుగుటకే యవకాశములేదు గాన భూతతద్ధర్మార్థములనగు 'ఏను-ఎడు-ఎడి' అను ప్రత్యయములసంబంధమైన ఎకారమును (వక్రము) ధాతువునకుఁ బరమగుట పొసఁగదని తాత్పర్యము. దీని సంస్కృతధాతువునకును బ్రత్యయములకును నడుమ నెపుడును నించుగాగమమె యుండునుగాన వక్రపరత్వ మద్దానికి సంభవింపదనునర్థముగల యింఁచుగ్వ్యవధానంబునంజేసి యను నీక్రిందివివరణము సార్థక మగుచున్నది. అంగలాదులకుఁ దక్కు సామాన్యముగఁ జెలుంగుధాతువులకుఁ జేరణము నందె యింఁచుగాగమ మగుట 70 చే తోఁచెడిఁగాన వానికిఁ బ్రత్యయసంబంధమైన వక్రము పరమగుట పొసఁగనగునని దీనిఁ జెలియనగును. కాఁగా వక్రపరత్వము తెలుంగు

ధాతువులకే యగుననుట (నగు+ఎను=నగు+ఇయ్య+ఎను) స్పష్టమయ్యె. వక్రములలా
ప్రాస్వమగు నెకారమె ప్రక్రియాసందర్భమునుబట్టి పరమగుట గుదికెడుఁగాన మూలస్థ
మగు వక్రశబ్దమున కెకారము మాత్రమె యర్థమని గ్రహింపవలసియున్నది. భుజ్:—
ఇది గురువీరహితమును నయాంతమును నేకస్వరమును నయ్యెఁగాన దీనికి రికి చే నైన
యిండుగాగమము పరముగా నియుడాగమ మివిధిచేఁ గలుగ 'భుజ్+ఇంచు=భుజ్+
ఇయ్-ఇంచు=భుజియించు' అని రూపంబగు. ఈవిధి వైకల్పికమగుట నియుడాగమము
గాకున్న 'భుజ్+ఇంచు=భుజించు' అనియే రూపముండును. 'గుణ+ఇంచు':—ఇది
గురువు లేనిదియు యకారముతునిని లేనిదియు ద్విస్వరమును నగుధాతువుగాన నీవిధిచే
నియుడాగమంబైన 'గుణ+ఇయ్+ఇంచు=గుణియించు' అని రూప మవదాదిస్వరసంధిచే
నగును. ఇయుడాగమము గానిపక్షమున 'గుణ+ఇంచు=గుణించు' అని రూపమగును.
వ్యంజనపూర్వాక్షరములను గందాదులందు గురువులగు నంగీకరించుట గలదుగాని సూరి
యది కేవలము తెలుఁగునఁ బద్యపాదాంతముల ద్రుతపూర్వాక్షరములకు సంబంధించినదే
గాని యితరములకు సంబంధించినదిగాదని యెంచెనో 'భుజ' అనురీతిని నజంతమేధాతు
వనియుఁ బ్రక్రియ సౌలభ్యమునకై సుఖోచ్ఛార్ణార్థకమగుదానిపై నన్నయచ్చు
విడువఁబడెనుగాన నిట్టిచోటుల వ్యంజనపూర్వాక్షరములకు గురుత్వము గలుగదని
యెంచెనో పద్యపాదాంతముల ద్రుతేతరముల కిట్లు వ్యంజనరూపము గలుగుటఁ గావించిత్క
మునుగల్గినను ద్రుతేతరవ్యంజనములకు ముందటియక్షరములు గురువులగుట యసంభవమును
నగుట గమనించియే 'భుజ్' అను మొదలగుచోటుల వ్యంజనపూర్వమును లఘువుగ నే
నిరూపించెనని యెంచునది. 'యాచ్':—దీనియందలి యాకారము దీర్ఘంబగుట గురువు
గాన గురుమంతంబు. కాన దీని కీవిధిచే నియుడాగమంబు గలుగమిని 'యాచ్+ఇంచు=
యాచించు' అనియే గాని 'యాచియించు' గాదని గ్రహించునది. ఇట్లే యర్థధాతువు
నందలి ఆకారము సంయోగమునకు ముందటిదగుట గురువుగాన గురుమంతంబగుధాతు
వయ్యె. కాన నియుడాగమ మివిధిచేఁ గలుగమిని 'అర్థ+ఇంచు=అర్థించు' అనియే
గాని యర్థియించని గాదని గ్రహింపవలయును. 'వ్యయ్' ఇది యకారాంతమగుధాతు
వగుట నియుడాగమము గలుగమిని వ్యయించనియేగాని వ్యయియించునరీతి నుండదనుట
స్పష్టము. 'జి':—ఈధాతువునకు రికి చే నైన యిండుగాగమము పరముగా రికి చే
జకారముమీఁది యికారమున కయుగాగమము నిత్యశాస్త్రమగుట వికల్ప విధియగు
నియుడాగమవిధిని ద్రోసి గలుగ 'జ్+అయ్=జయ్' అని యిట్లు యకారాంతముగా
నేర్పడును గాన నయాంతము గామి నీవిధిచే నియుడాగమము గలుగదనియు దాన
'జయ్+యించు' జయించనియే గాని జయియించునరీతి నుండదనియు జి-యించు.

అనుచో నను మొదలగు సూరి వివరణమున కభిప్రాయము. ఇయుడాగమము ప్రత్యయా
 ద్యచ్చులకును నయుగాగమము ధాతువు నికారమునకును విధింపఁబడుటంజేసి యీవిధిచే
 జి ధాతువు నించు గికారమున కియుడాగమము గల్గినను ధాతువు నికారము దొఱకు
 చుండుటకు జి ధాతువుమీఁది యికారమునకు రీతి చే నయుగాగమ మనివార్యమే కాన
 నియుడాగమ రూపకార్యము చేసినను జేయకున్నను నయుగాగమమునకుఁ బ్రాప్తి యగ
 పడుచుండుటంజేసి యయుగాగమవిధి నిత్యవిధి యయ్యెననియు దాన వికల్పవిధి యగు
 నియుడాగమ విధానమును నయుగాగమవిధి బాధించుననియు దాన 'జి' అను మొద
 లగు నయుగాగమము నిత్యముగ నందెడు నవి యీవిధిచే నగు నియుడాగమమునకుఁ
 బాత్రములుగాక నిత్యముగ నయుగాగమమునె యందుననియుఁ గృతాకృతప్రసంగి
 నిత్యంబునాఁబడునను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. 'కృతాకృతప్రసంగి = చేసినను
 జేయకున్నను సంబంధించెడిది. కార్యము చేసినపుడును జేయనపుడును బ్రవర్తించెడిదని
 భావము. సంస్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధుగునట్టియుఁ బరనిత్యాంతరంగాపవాదవిధులలోఁ
 బరవిధికంటె నిత్యవిధియు నిత్యవిధికంటె సంతరంగవిధియు సంతరంగవిధికంటె నపవాద
 విధియు బలీయము లనునర్థము గల్గినట్టియుఁ 'పరనిత్యాంతరంగాపవాదానాముత్త
 రోత్తరం బలీయకే' అను పరిభాష ననుసరించి లక్షణకర్త యీసందర్భమున 'జి' అను
 మున్నగు నికారాంత సంస్కృతధాతువుల కియుడాగమము వారించెననుట తెల్లమె
 కాని యయుగాగమవిధి (రీతి) యియుడాగమవిధానమున (50) కంటెఁ బరవిధి
 యగుటంజేసి వైపరిభాష ననుసరించి పరవిధి యగుటచేత నయుగాగమమె యగునని
 సిద్ధాంతముచేయుట కవకాశమగపడుచుండ నట్లుమాని నిత్యవిధియగుటంజేసి యయుగా
 గమమె యగునని వివరించుట కీసందర్భము నత్యంతదృఢముగఁ జేయుటయే ప్రయో
 జనమని యనవలెను. నగియించు:—నగనునది యెడచ్చులుగల (ద్విస్వర) తెలుఁగు
 ధాతువు. గురుమంతముగాదు. యాంతముగాదు. కాన దీని కీవిధిచే నించుక్కున
 కియుడాగమంబుగా 'నగు+ఇంచు=నగు+ఇయ్+ఇంచు=నగియించు' అని రూపంబగు.
 ఇయుడాగమము రానిపక్షమున నించుగాగమంబుతోడ నగించనియే యందును. నగి
 యెను:—ఇట భూతార్థకమగు నగుధాతువునకైన యెనువర్ణకము (16 సూ)
 నెకారమునకు (వక్రమునకు) నీవిధిచే నియుడాగమము గలుగుటంజేసి (నగు+ఎను =
 నగు+ఇయ్+ఎను=నగియెను) వైరూపము గల్గెననుట స్పష్టము. కాన నగియించునది
 యిచ్చుక్కున కియుడాగమ మగుటకును, నగియెనునది వక్రమున కియుడాగమ మగు
 టకును నుదాహృతము లయ్యెననియుఁ బలుఁగుధాతువులకే వక్రము పరమగుట
 పొసఁగు ననువిషయము దీని సూచితమయ్యెననియు గ్రహించునది. పక్షను ద్విస్వర

ధాతువు వక్రమున (ఎరు) కిట్లే యియుడాగమ మివిధిచేగాఁ బడియె ననురూపము గల్గెనని యూహించునది. రీతి విధి యదంతాచ్ఛికధాతువులకే యించుగాగమము స్వార్థమునవిధించెడిఁ గాన నుదంతములగు నగుపడుట కించుక్కు 70 చేఁ బ్రేరణముననే యగుననియు దాన 'నగించు పడించు' అను నియుడాగమముగలుగని రూపములకుఁ గ్రమముగ నవ్విించుట పడఁజేయుట యర్థములనియు నెఱుంగునది. ఇట్లే యథార్థముగ నియుడాగమ మాయాధాతువుల కగునపుడు ప్రక్రియను గమనించునది.

సంస్కృతధాతువుల కుపసర్గములు చేరుటంజేసి యర్థ విశేషములు గలుగుటయు నర్థవిశేషసంపాదనమునకై యుపసర్గములను వానికిఁ జేర్చుటయు సహజములు. ఉపసర్గమునకు ధాతువే యాశ్రయమనుటయు సహజము. ఉపసర్గల సంబంధమునఁ దొలఁత గురుమంతము గాతున్నను ధాతువు గురుమంతమగుట గలిగెడి. 'తర్' అనుదీనికి 'ఉత్' అను ఉపసర్గము చేర్చిన 'ఉత్తర్' అనియై గురుమంతంబగును. 'ఘట్' అను నీ యేకాచ్చమునకు 'సప్' చేర్చిన 'సంఘట్' అనియై గురుమంతం బగును. ఇట్టి యుపసర్గసంబంధమున గురుమంతములయినవాని కీవిధిచే నియుడాగమము గలుగనగునో గావో సూరి సూచించకుండుట విచార్యవిషయము. ధాతువు సహజముగ గురుమంతము గారాదుగాని యుపసర్గయోగమున గురుమంతమైన బాధ లేదన్న నట్టిచోటులం దియుడాగమము గలుగనగును. విమూలముగను ధాతువు గురుమంతము గారాదన్న నిట్టిచోటుల నియుడాగమంబు గామి 'ఉత్తరించు-సంఘటించు' అనియే రూపము లేర్పఁ డెడిఁగాని 'ఉత్తరియించు-సంఘటియించు' అనురీతి రూపములు గలుగఁజాలవు. ఏ మూలముగను ధాతువు గురువు గారాదనియే ప్రాచీనలక్షణికు లెంచి 'ఉత్తరియించు-సంఘటియించు' అను రీతి నియుడాగమంబుతోఁ గూడిన రూపముల నసాధువులని ప్రాసినారు. ఇయుడాగమము నందఁదగు ధాతువునందు సహజములై తోఁచు నొకటి 'రెండక్షరములయచ్చులలో' నేదియు గురుమంతము గారాదని గురుమంతంబను సూత్రస్థ దశమన కర్థముచెప్పట యుచితముగాని యుపసర్గ సంబంధమున ధాతువునందలి యుక్తరమునకుఁ గాక యుపసర్గాక్షరమునకైన గురుత్వము ననుసరించి ధాతువును గురుమంతమని యియుడాగమము గలుగదనుట యుక్తిదూరప్రసంగమని కొందఱుని యుత్తరియించు సంఘటియించు మొదలగునవి యియుడాగమము నందినవియు సాధువులే యనిరి. ఇందులకు 'నప్రాద్యవ్యయసంబంధస్తన్నిషేధప్రయోజకః, ఇత్యాధర్వణపచనాత్, విఘటియించు ఇత్యాదీని రూపాణి నిర్వాహాని.' అను వాక్యములు ప్రమాణములు. (చూ. ఆహోబలపండితీయము. 488 పుట) తాని యుపసర్గమునకు ధాతువు తప్ప నేటొకటి యాశ్రయము లేమిని నద్దా

నికి స్వతంత్ర ప్రయోగార్హత శూన్యమగుటను, దానియోగమున నర్థవిశేషస్ఫూర్తి ధాతువునకుఁ గలుగుచుండుటను గమనించిన నుచసర్గము ధాత్వవయవమే యగు ననియు నవయవమున కైన గురుత్వము యవయవి కైనయట్లే విశ్వసింప నగుననియు దాన నుచసర్గ యోగమున నైన గురుత్వము ననుసరించి ధాతువును గురుమంతముగ నే భావించి యట్టివాని కియు డాగమము గూర్పరాదనియుఁ బ్రాచీనలౌఠిణికులు భావించి యుండురని వారి వ్రాతలనుబట్టి చెప్పనగును. సోచసర్గమై గురుమంతమగు ధాతువున కియు డాగమము గూర్చి యుదాహరింపమిని సూరి ప్రాచీనమార్గమునే యనుసరించె ననవచ్చునుగాని సందిగ్ధాంశమును దెల్లము సేయకుండుట మాత్ర మాతనిది దోషమని చెప్పవలసియున్నది. కాని నన్నయూది ప్రాచీనకావ్యములందు మాత్ర ముచసర్గము యోగమున గురుమంతమైనను నియు డాగమము గలుగకుండుటె తోచెడిని. ఇయు డా గమముచే నించు గికారము ధాతువుతో వేటుపడినపుడే యచ్చునకు యతి వేయవలెను గాని యట్లు వేటుపడక ధాతువుతోఁ గలిసినపుడు హల్లునకే యతి వేయవలెనని ప్రాచీనఛందఃకర్తల యాశయము. ఇయు డాగమముచే వేటుపడినను బడకున్నను నించు గికారమునకు యతి వేయనగుననియు వేటుపడనపు డించుగికారముతోఁ గూడిన హల్లునకును యతి వేయఁదగుననియు నపీనులమార్గము. దీని మంచిచెడ్డలవిచారము ఛందశ్శాస్త్ర విమర్శనావసరమునఁ జేయఁదగిన దగుట నిటఁ బరిత్యక్తము.

పద్మాదుల నలవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు ద్విత్వంబును విభాషనగు. ౫౧.

పడ్డ - పడిన - పడ్డను - పడినను. పడు - ఇడు - చెడు - తగు - అను - కను - కొను - తిను - మను - విను - చను - ఇవి పద్మాదులు.

టీ 'క్వచిన్నపల్లె డేర్లోఁక క్వచిడ్డోళ్ళ తథాథవేల్, క్వచిత్తడల్లే డయుగం క్వచిన్న స్త్రీచ్చ లోపవాల్.' అనునాధర్వణము మూలము. నవర్ణకము 41-46 లచే నగును. పడు మొదలగుధాతువులకుఁ బరముగానున్న నవర్ణకమునకు ప్రాస్వాకార (అ) మాదేశమును నాధాతువుల తునినున్నహల్లునకు ద్విత్వమును గలుగునని సూత్రార్థము. పడు ధాతువునకు 41-46 లచే నైన నవర్ణకము పరముగా నానవర్ణకమున కకార ముచ దుదినున్న డివర్ణమునకు ద్విత్వమును నీవిధిచేనై ('పడ్డి+అ') యపదాదిస్వరసంధి గూర్పఁ బడ్డ యని రూప మేర్పడును. అత్వాదేశ ద్విత్వములు గాకున్న 17 విధిచే ఇగాగమము గలిగి పడిన యని రూపమగును. ఇది 46 చే నైన నవర్ణకము పరముగా నత్వద్విత్వములు గలిగినందుల కుదాహరణము. పడ్డను:—ఇది 41 చే ద్రుతాంతముగ

నైన నవర్ణకము పరముగా నత్వాదేశ ద్విత్వములు గలుగుట కుదాహృతము. కాన
'పడు+నను=పడి+నను=పడినను = పడ్డి+అను = పడ్డను' అను రీతిని బ్రక్రియను గమ
నింపవలెను. అత్వాదేశ ద్విత్వములు గలుగనిపక్షమునఁ బడినను నని రూపమగుననుట
స్పష్టము. ఇట్లే తక్కుంగల రూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. తగుధాతువున
కీవిధిచే 'తగ్గ-తగ్గను-తగినను' అనియు, నుపర్ణాంతములకెల్ల 'అన్న-అన్నను-అనినను'
అనురీతిని రూపము లేర్పడుట నూహించికొనునది. ఈవిధిచే 46 చేనైన నవర్ణకమున
కాదేశమైన అకారమును నవర్ణకస్థానీయమగుట నవర్ణకముగానే యెంచి 117 చే
దానిమీఁది తచ్ఛబ్దవకారమునకు లోపముఁ గూర్పవలసియుండుచుగాన 'పడ్డాఁడు-
అన్నాఁడు' మొదలగురూపములును నేర్పడునని గ్రహించునది. 'తగ్గాఁడు-చన్నాఁడు'
అనురీతిరూపములు కవిప్రయుక్తములు గామి శ్రుతికటువులగుటఁ గలుగవని గ్రహించు
నది.

క్రియాఫలంబు కర్తృగామియగుచోఁ గొనుధాతు

వనుప్రయుక్తంబగు. ౫౨.

ఇదియె యాత్మ నేపదార్థంబని వ్యవహరింతురు - వండుకొను
చున్నాఁడు.

టీ. క్రియాఫలమనఁగాఁ గ్రియావాచ్యంబగువ్యాపారముచే సిద్ధించెడిఫలమని
యర్థముగాదు. క్రియావాచ్యవ్యాపార మెట్టిఫలమును గోరి యార్జునమయ్యెనో యాఫల
మని గ్రహింపవలయును. దీన వంటచేయుటయనువ్యాపారముచే సిద్ధించుఫలము శాస్త్రీ
యముగ నన్నాదులు మెత్తనగుటయేయైనను నిటమాత్రము వంటచేయుట యనువ్యాపా
రముచే సిద్ధించెడుఫలము భుజించుటయె యని గ్రహింపవలయును. భుజించుటయె వంట
చేయుటకుఁ బ్రధానఫలమని యెంచవలెనని భావము. అట్టిఫలము కర్తనే చెందినట్లు
ప్రధానముగఁ జెప్పవలసివచ్చిన ధాతువునకుఁ గొనరునది చేర్పఁబడునని సూత్రార్థము.
సంస్కృతమునందలి యాత్మ నేపదమునర్థమును గొనుతోఁ గూర్పఁబడినధాతువు తెలుపు
నని యిదియె యాత్మ నేపదార్థమనువివరణమున కభిప్రాయము. దీనఁ దనకొఱకుఁ దాను
స్వయముగ వండుకొనునపుడే కొనుధాతువును ధాతువుతుడఁ జేర్పవలెనుగాని యొకరి
కొకఁడు వంటచేయునపుడు కొనుధాతువును జేర్పరాదని స్పష్టమయ్యెడి. క్రియాఫలము
= ధాతువాచ్యమగు వ్యాపారముచేఁ గోరఁబడినఫలము. కర్తృగామి=కర్తనే చెందినది.
అనుప్రయుక్తము=ధాతువు ననుసరించి ప్రయోగింపఁబడుట. వండుకొనుచున్నాఁడు:--
ఇట వండుధాతువాచ్యమగువ్యాపారమగు వంటచేయుటచే నగుఫలము భుజించుట. అది

పంటచేయువానినే చెందినట్లు చెప్పదలంచితిమిగాన పండుధాతువు ననుసరించి యీ విధిచే గొనను దనుప్రయుక్త మయ్యెను. పిదప లడాదులం దాయాకార్యవిశేషము లాయావిధులచే గల్గుట నరయుచు 'పండుకొనుచున్నాడు' మొదలగురూపముల గ్రహించునది. పండుకొనుచున్నాడు డనఁగా దాను భుజించుటకొఱకుఁ దాను స్వయముగ పంటచేసికొనుచున్నాడని భావము. ఇతరునికొఱ కితరుఁడు వండిన 'పండుచున్నాడు; పండిను' అనురీతి నే ప్రయోగింపవలెననుట స్పష్టము. మీఁదిసూత్రముచే ధాత్వంతమున కికారమగుటను గమనించి 'పండికొనుచున్నాడు' మొదలగురూపములను బ్రక్షమున నూహించుకొనునది. భూతమున నెనువర్ణకము నిగాగమును గలిగినపిదప 'పండుకొనియెను-పండికొనియెను' అనురీతి రూపములేర్పడుటను గమనించునది. కొననునది గ్రహించు నర్థమిచ్చు సార్థకక్రియగాన ధాతుపదముచే దానిని వ్యవహరించుట సరసము. చింతామణ్యాధర్వణతద్వ్యాఖ్యానములు కొనియనుదానికి 'క' అనునదాదేశముగా నైన పట్టుకపంటిరూపముల నమ్మింపమిని వాని ననుసరించుసూరియు వాని నంగీకరింపకుండుట యుచితమగుటంజేసియు, నొక్కొకపట్టున నాధర్వణాదిచింతామణివివరణ మతములంగూడఁ జింతామణ్యకదృష్టితో పరిగ్రహింపని సూరి పదునేడవశతాబ్దియండియైనవాఙ్మయమునఁ దోచు నిట్టిరూపములఁ దలంపకుండుటే సహజమగుటంజేసియు, నింతవఱకున్న దానినివిడువక మెఱుంగునెట్లుచు ననువదించిన సూరి యిప్పట్టునమాత్రమే కొనియనుదానికిఁ గాదేశము చెప్పమాటనే హరికారికావళిలో నున్న దానిని విడిచెననుట యుక్తిదూరప్రసంగ మగుటంజేసియు, బ్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయలక్షణములఁ బ్రమాణీకరించుచు బింబప్రతిబింబములుగఁ దోచు బాలవ్యాకృతి హరికారికావళిలలోఁ బట్టుక పంటిరూపముల సాధించుసూత్రము గ్రంథసందర్భమునకు విరుద్ధముగ హరికారికావళి యందే నిబద్ధమై యుండుటను బాలవ్యాకరణసంవిధానతత్వము నెఱుంగక తత్సంస్కృతీకరణమునఁ దన్నిన్నతను దోఁపఁజేయ హరికారికావళియె యట్లు పాటుపడినట్లు విశదమగుటంజేసియు, గొనునకుఁ గాదేశమును హరికారికావళిలో నున్నదానిని విడుచుటను హరికారికాచౌర్యము సూరికి సిద్ధమను గుప్తార్థప్రకాశికోక్తి స్వాశ్రయ మతచ్ఛేదకమై ఫలించెడి.

కొనుధాతువు యరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగానగు. ౫౩.

పండికొనియె-పండుకొనియె. బహుళంబనుటచే యాంతంబునకు నిత్యంబు - చేసికొనియె.

టీ. పూర్వసూత్రముచే ననుప్రయుక్తమైన కొనుధాతువు పరమగుచుండ ధాతువున కిగాగమము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. 'ఇక్' అనునది కకారముపోవు ప్రత్యయముగాన ధాతువునంతమున కగుననుట స్పష్టము. వండు:—దీనికిఁ బూర్వవిధిచేఁ గొనుధాతువును నీవిధిచేఁ గొనుపరముగా నిగాగమమును నై లిట్లుడుజ్ఞున కెను ఋకము 16 చేఁ గా 'వండికొనియె' ననురూపము గలుగును. ఇట్లే యిగాగమము గలుగనిపక్షమున 'వండుకొనియె' నగుననుట స్పష్టము. వికల్పమునక బహుళమునుటంజేసి చేయు-మోయు-మేయు మొదలగు యకారముతుదిని గల ధాతువుల కీవిధిచేఁ గొనుపరమగుచుండ నిగాగమము నిత్యముగ నగునని గ్రహింపవలెనని బహుళమునుటంజేసి యను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మీఁదివిధిచే యకారమునకు సకార మాదేశముగుట 'ఇ-ఎ' అనునవి పరమగునపుడే పాసఁగఁడిఁగాన నికార మట్టియకారాంతములకుఁ బాక్షికమైన నికారము గలుగనిపక్షమున సకారము యకారమున కాదేశముగా నవకాశము లేమిని 'చేయుకొనియె-చేయుకొనుచున్నాడు' మొదలగునవిప్వరూపములు గలుగవలసివచ్చునుగాన నిత్య మీవిధిచే నట్టివానికి నిత్యమని శాసించవలసివచ్చెనునియు నిత్యము నిత్యముగనైనఁ దరువాతివిధిచే యాకు సకారము నిత్యముగ నగుంగానఁ బైని నిరూపించినరీతి నవిప్వరూపములు గలుగఁజాలవనియు నెన్ని యిష్టార్థమును సూరి యాశ్రయించెనని గ్రహించునది. (బహుళమునుట) ఆత్మనేపదార్థకమై యనుప్రయుక్తమగు కొనుధాతువంతమందుఁ గలధాతువుల క్షార్థకరూపములు 'వండికొని-వండుకొని' అను రీతి నుండవలసియుండఁ దరువాతి యాంధ్రగ్రంథములఁ గొన్నిట 'వండుక-పట్టుక' అనురీతి నిగాగమము గాకయు 'కొని' అనునది 'క' అనురూపము దాల్చియు నగవడెడి. కాని యిట్టిరూపములు దేశ్యధాతువులకేగాని సంస్కృతధాతువుల కగుట మాత్రము చూపట్టదని గ్రహించునది. 'చోరాత్తనే పదార్థే గృహ్లాతావాగమస్య వేత్సం స్యాత్' అనుమూలమును; 'ఇంచుగభావేపి నేర్చికొని' అని కేవల సంస్కృతధాతుదృష్టితోనున్న మూలమును సవరించునహోబలుని వ్రాతనుబట్టి 52-53 సూత్రములు కల్పితములనుట స్పష్టము.

ఇకారవక్తంబులు క్తంబులందలివి పరంబులగుచో యాకు సకారంబగు. ౫౪.

చేయు - చేసిరి - చేసి - చేసికొను - చేసెను - చేసెడిని-ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ఉక్తములందలివి = చెప్పబడినసూత్రములందున్నవి. పూర్వసూత్రములచే విధింపబడినవని భావము. ఇకారవక్రములు=ఇకారము, ఎకారము. వక్రములలో సెకారమే సూత్రవిహితమై గన్నట్టునని ముందె యుక్తము. 17 చే భూతమున నిగాగమము విధింపబడినది. 53 చే గొనుధాతువు పరముగా నిగాగమము విధింపబడినది. 33 చే క్షార్థమున నికారమగును. 16 చే నెనువర్ణకమును, 23 చే నెడగాగమమును నెడుగెడిగాగమములును, 26 చే నెడువర్ణకమును 44 చే నెడియెడులును విధింపబడినవి. కానఁ బైవిధులచే నగునికారమును, నెకారమును, నవ్యవహితపరములై యుండ యకారముతుదిని గలధాతువులయంత్యయకారమునకు సకారము నిత్యముగ నాదేశమగునని సూత్రార్థము లభించెడి. చేసిరి:—భూతకాలిక ప్రథమపురుష బహువచనరూపముగాన 17 నైన నివర్ణకము పరముగా యకారమునకు సకారాదేశమగుట కుదాహరణమయ్యెను. రువర్ణక మిట రివర్ణమగుటకుఁ దత్సమము 26 సూత్రమును స్మరించునది. చేసి:—చేయుధాతువున కైన క్షార్థకేకారము పరముగా యాకు సకారమగుట కుదాహరణము. చేసిగొను:—గొనుధాతువనుప్రయుక్తము పరముగా 53 చేనగు నిగాగమము పరమగుచుండ యాకు సకారమగుట కుదాహృతమయ్యెను. ఇట 53 చే నిగాగమము బహుళమనుటంజేసి నిత్యముగా నగుంగాన చేసుకొనియె ననురీతినిగాని చేయుకొనియెననురీతినిగాని రూపము లేర్పడవనుట స్పష్టము. చేసెను:—ఎనువర్ణకము వక్రము పరముగా యాకు సకారమగుట కిది యుదాహృతము. చేసెడిని:—23 చే నెడిగాగమము ప్రథమపురుష నువర్ణకము పరముగాఁ గాఁగ నెడిగాగమము నెకారము వక్రము పరముగా యాకు సకారమగుట కిది యుదాహృతము. ఇట్లే చేసెడి-చేసెడు-మున్నగువిశేషముల ప్రక్రియను వక్రము పరముగా గమనించునది. ఇకారము నెకారము పరమగునపుడె యాకు సకారము నిత్యముగ విధించుటంజేసి-చేసుక-వ్రాసుట-చేసుట-మొదలగునవి యలాక్షణికములని యెఱుంగునది. ఇది కేవలముచ్చారణమున నచ్చుచేర్చిన నైన మార్పునుబట్టి యేర్పడినదనుట తెల్లము.

చువర్ణకంబు పరంబగునపు డన్వాదుల కుత్సలోపంబేని నుస్థానంబున
భిందువేని విభాషనగు. ౫౫.

అన్నున్నాడు - అంచున్నాడు - అనుచున్నాడు. అన్నును -
అంచును - అనుచును. అను - కను - కొను - తిను - మను - విను .
ఇవి యన్వాదులు.

టీ. 'శత్రుఁ డే తూతకౌ నోస్తస్య స్యాచ్చ పూర్ణబిందురపి' అనునది మూలము. 14-43 లచే జువర్ణకములు విధింపఁబడి యుండుటను స్మరించునది. 14-43 లచే నగు చువర్ణకములు పరములగుచుండ 'ను' అనున దంతమందుఁ గలధాతువులలో నువర్ణము మీఁది యుకారమునకు లోపముగాని యానువర్ణమునకు నిండునున్నగాని యగునని సూత్రార్థము. అనుచున్నాడు:—ఇది యనుధాతు లట్టిధమపురుషైకవచనరూపము గాన నిందలి చువర్ణక మున్నానుబంధము పరముగ 14-43 చే నైనదనుట తెల్లము. అది పరముగా నీవిధిచే నువర్ణము మీఁదియుత్పము లోపించిన నన్నున్నాడనియుఁ బూర్ణ బిందువైన నంచున్నాడనియు నగును. ఈరెండును గానివత్తుమున ననుచున్నాడనియే యుండుననుట స్పష్టము. అనుచును:—ఇది 43 చే శత్రుఁ డను ద్రుతాంతముగ నైన చువర్ణకరూపమునుట స్పష్టము. ఈచువర్ణకము పరముగా నుత్పలోప మీవిధిచేనైన నన్నుననియు నెఱుఁగునై ననంచుననియు రెండునుగాకున్న ననుచును ననియు రూపములగును. ఇట్లే న్వంతములగు నీగణమునందలి ధాతువులకెల్లఁ జువర్ణకములు పరముగా రూపముల నూహించికొనునది. ఇవి యన్వాదు లనుటంజేసియు, దీర్ఘ పూర్వకములగు న్వంతధాతువుల నిందుఁ జేర్పమింజేసియు, నన్వాదులకును జువర్ణక ములు పరములగునపుడె యాకార్యములు విధింపఁబడుటంజేసియు పూను మొదలగు వానికిఁ బ్రేరణార్థకమగు చుక్కు పరముగా మహాకవిప్రయోగములం దగవడు పూంచు మొదలగురూపములు సిద్ధింపవనియే తలంపనగు. మఱియు 73-74 లలో పూను మానను దీర్ఘపూర్వ న్వంతధాతువుల కుత్పలోపముంగూర్చిగాని పూర్ణబిందువుంగూర్చిగాని యుదాహరింపకుండుటయుఁ బైవిషయమునకుఁ బోషకమై యగును. మఱియు నెట్లో యీవిధియందలి చువర్ణకం బనుదానిచేఁ జుక్కును గ్రాహ్యమైయని నమ ర్థించి దీర్ఘపూర్వన్వంతములకును నీకార్యములగునని భావితమన్న నుత్పలోపబిందు రూపములు రెండును నుండవలసివచ్చును గానఁ బూన్పనియు నుండునని యంగీకరింప వలసివచ్చును. బిందువులోపలె యతిప్రాసముల నుత్పలోపము గల్గిన పూన్పు మాన్చి త్యాదులును నగవడెనేని యెట్లేని సాధించుటకు యత్నించుట సమంజసము.

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపు డుండుధాతువునకు లోపంబగు. ౫౬.

ప్ర. ఉన్నాడు - ఉన్నారు - ఉన్నది. ఉన్నవి. మ. ఉన్నావు - ఉన్నారు. ఉ. ఉన్నాను - ఉన్నాము. ఉన్నవాడు.

టీ. 13 చే ననుబంధముగ లట్టు పరమగునపుడు ధాతువునకగునది యున్నశబ్ద మనుట స్పష్టము. అది లట్టునందె యగుంగాన నపుడె యీవిధిచే నుండుధాతువునకు

లోపమగు ననుట తెల్లము. ఉన్నానుబంధము పరముగా నుండుధాతువు నిత్యముగ లోపించునని సూత్రార్థము. 'ఉండు+ఉన్న+డు' అని యుండ నాదినున్నయుండుధాతు వివిధిచే లోపించె. ఆశ్రయమైనధాతువు లేమిని 14వే జావర్ణకము గాదు. ఇక శేషించిన 'ఉన్న+డు' అనుదానిలోని యున్నకు 15 వే దీర్ఘము గలుగ నున్నాడని రూపమేర్పడును. ఇట్లే తక్కుంగలపురుషముల యేకవచనబహువచనములం దుండు ధాతు లోపముచేతను నున్నానుబంధమునకు దీర్ఘము సిద్ధించుటచేతను రూపము లేర్పడుట నూహించికొనునది. అనుచాత్వమున నున్నానుబంధమువూడ 12 వే డుక్రొలకు దివులగుటయు దివులు ఋములుగా 15 వే దీర్ఘమున్నానుబంధమునకుఁ గాకుండుటయు స్మరించొనుచు నున్నది యున్నవి యనురూపముల సాధించికొనునది.

ఉండుధాతువునకుఁ గ్రవదర్థకనవర్ణకము (46) పరమగునపు డున్నయనురూపము గలుగుననుటకుఁ బ్రమాణ మగవడదు. (డకారము నవర్ణమగుటకుఁ బ్రమాణము మృగ్యము) కాన నున్నయను క్రవదర్థకవిశేషణరూపమువూడ సమాసము 9 వే దచ్చబ్దముం గూర్చి 117 వే వకారలోపముగూర్చి యున్నాఁడిత్యాదుల సాధించుట పాసఁగమి నీవిధి యావశ్యకమయ్యెనని తెలియనది. కాని యున్నవాఁ డుండువాఁ డిత్యాదులే నన్నయాది ప్రాచీనకవిప్రయుక్తము లైయుండుటచేతను, నుండువాఁడు, ఉండువారు అనునట్టిపుచ్చార్ణమున నున్నవాఁడు నున్నవారని మాటెనని చెప్పట సహజమును సార్థకమును నగుటచేతను నుండువాఁడు-ఉండినవాఁడు మొదలగు తచ్చబ్దము తోడి యుండుధాతువిశేషణరూపములనుండియై క్రమముగ నీరూపములు గలిగి గ్రాంథికము లయ్యెననుట యుచితముగాన నీవిధి యసహజ కృత్రిమవిషయ ప్రతిపాదకమన నందియములేదు. లక్షణకర్తతచ్చబ్దముతోడి యుండినవాఁడను రూపమున నున్నయుండిన యనుదాని నున్నఁగాఁజేసియున్నాఁ డిత్యాదుల సాధింప కిట్టిమార్గము వట్టుట కుండిన యనువిశేషణము భూతకాలికమగుట నద్దానినుండి యేర్పడిన యున్నాడనునదియుఁ దత్కాలికమై యగుంగాన వర్తమానార్థకత దానికిఁ బొసఁగదని యెంచుటయై కతమని తోచెడిని. కాని, 45 వే నెడియెదులకు లోపము గల్గినవక్షమున నుండుధాతువున కుండనువిశేషణరూపము గలుగనగుంగాన దానిపైఁ దచ్చబ్దమునుగూర్చి వకారలోపముం జేసి యుండునున్నగా మార్చి ప్రక్రియం జూపుట తద్ధర్మార్థము త్రికాలవాచికాఁ దగుటంజేసి సరసమని చెప్పనొప్పును. పైని వివరించిన విషయము ననుసరించి యీలక్షణముఛొప్పుననుండిన యనువిశేషణరూపమునుండి యున్నయనునది గలుగదని ఫలితమును బ్రధానముగ గ్రహించదగును. చూడుండు మీఁదిమాత్రము. ఉచ్చార్ణసంభాత హల్పురిణామమూలక మిదియగుట స్పష్టము.

చేదాద్యర్థనాంతంబయిన యుండున కున్నా దేశంబు విభాషనగు. ౫౭.

ఉన్నను - ఉండినను.

టీ. 41 చే నగు ద్రుతాంతనవర్ణకముతోడి యుండుధాతువునందలి ఉండిన యనుభాగమున కున్నయనున దాదేశమగునని సూత్రార్థము. 'ఉండినను':—అనునది చేదర్థనాంతమగునుండుధాతురూపము. ఇందుఁ జేదర్థనాంతమగు నుండిన యనుభాగమున కున్న యనున దాదేశముగా 'ఉన్న + ను=ఉన్నను' అని రూపమగును. ఉన్నా దేశము గానిపక్షమున నుండినను ననియే యుండుననుట స్పష్టము. చేదర్థనాంతమగుటంజేసి నవర్ణకము మీఁది ద్రుతము మాత్రము శేషించుననుటయు నుండినయనుదానికే యున్నా దేశమగు ననుటయుఁ జెల్లము. చేదర్థనాంతమునకె యని విశేషించి యనుటంజేసి క్తవదర్థనాంతవిశేషణమున కీవిధిచే నున్న గలుగదనియుఁ గ్తవదర్థనాంతముండిన యనియే యుండుననియు దీనఁ గ్తవదర్థనాంతములగు నుండుధాతురూపములకుఁ దచ్చబ్బ మను ప్రయుక్తమగునపుడును పర్యవసాది గల్గినపుడును గ్రమముగ నుండినవాఁడు నుండినవాఁడనురూపములే గాని యున్నవాఁ డన్నాడను రూపములు గలుగవనియు గ్రహింప వలెను. దీనఁ బూర్వసూత్రము సార్థకమయ్యెడి. కాని దీన నున్నవాఁ డున్నవారను మొదలగు నన్నయప్రయుక్తరూపము లీలక్షణముచే నసాధ్యము లని యనక తప్పదు.

తిడుటలు పరంబులగునపు డన్నాదులనుస్థానంబున నున్నయు
నుండుడులోపంబును విభాషనగు. ౫౮.

అందురు - అంట - ఉందురు - ఉంట. పక్షంబున - అనుదురు -

అనుట - ఉండుదురు - ఉండుట - ఇత్యాది.

టీ. 'తి' అనునది 18 చే నగునుగాన భూతార్థవృత్తియగుధాతువునకు లిట్టువుళ్ళ పరమగునపుడగు తివర్ణమని యర్థము. 'దు' అనునది 22 చే నగునుగాన లాట్టు రుళ్ళ పరమగునపుడగు దుగాగమమని యర్థము. 'ట' అనునది 35 చే భావమునందగు టవర్ణకముగాన దీనికి భావార్థకటవర్ణకమని యర్థము. కాఁగా భూతంబున లిట్టువుళ్ళ పరమగునపుడగు తివర్ణమును, లాట్టు రుళ్ళ పరమగునపుడగు దుగాగమమును భావార్థమునందగు టవర్ణకమును బరములుగా ననుమొదలగు ధాతువులందలి నవర్ణమున కంతకు నిండునున్నయు నుండుధాతువునకుఁ దిడుటలు పరములుగా నుండుధాతువుతుదినుండు డువర్ణమున కంతకు లోపమును వికల్పముగ నగునని సూత్రా

ర్థము లభించెడి. అనుదురు:—ఇట దుగాగమదువర్ణము పరముగా నీవిధిచే ధాత్వంతమున నున్న సువర్ణమునకు నెఱుసున్న గలుగ నుందురని రూపమేర్పడెడి. అనుట:—ఇచట భావార్థకటవర్ణకము పరముగా నీవిధిచే నిండుసున్నగా నంట యనురూప మేర్పడును. ఉండుదురు:—ఇచ్చో నీవిధిచే దుగాగమదువర్ణము పరముగా ధాత్వంతమున నున్న డువర్ణము లోపింప లుప్తశేషంబైన 'ఉం' అనుదానితో 'దురు' అనునది గలిసి యుండు రని రూపము సిద్ధించెను. ఉండుట:—ఇక్కడ భావార్థకటవర్ణకము పరముగా డువర్ణ మీవిధిచే లోపింప లుప్తశేషంబగు 'ఉం' అనుదానితో, టవర్ణకముగూడి 'ఉంట' అను రూప మేర్పడెను. బిందుదులూపములు వైకల్పికము లగుటఁ గలుగనిపక్షమున ననుదు రిత్యాదిరూపములు గలుగుననుట స్పష్టము. సున్నశబ్ద మఱుసున్నను నిండుసున్నను జెప్పఁ గలదియైనను బిందువునందఁదగు సువర్ణములెల్లఁ నుడితోలిహస్తములకు మీఁదివగుట సంధి 22 విధి ననుసరించి యర్థముగా నవకాశములేమి సున్నశబ్దముచే నిండుచున్నయే వాచ్యమగునని గ్రహించునది. ఉండుభాతువునందలి 'ఉం' అనునది నిల్చియుండవలెను గాన సుత్వయంతడువర్ణమునకే లోపము విధింపఁబడెనని తెలియునది. తివర్ణకము పరముగా బిందువగుట కుదాహృతికై మీఁదిసూత్రము నరయునది. తింట అంట కంట మొదలగు రూపము లలాక్షణికములని 'భూర్వస్య న వికారో నోః' అనునధర్వణోక్తిని మూలముగఁ గొని 'మధుకైటభారాతి మఱుది రమ్మని పిల్చి వనిగొంట' అనురీతి నొప్పు శ్రీనాథాదుల ప్రయోగముల నరనియు నహోబలపతి వ్రాసియున్నాడు. (చూ. ఆహోబలపం. పుట. 499) దీని నిట్టిరూపములు నన్నయీధర్వణులకాలమున లేవనియుఁ గాలక్రమమున వ్యవహారపశమున సువర్ణము బిందువగుట నిట్టిరూపములు శ్రీనాథాదులకాలమునకుఁ గల్గెననియు నూహించనగుంగాన నాధర్వణోక్తి నూతనగాఁగొని యానంతర కాలిక ప్రయోగముల నలాక్షణికము లప్రయోజ్యములనుట యతిసాహసమనియు నన్నయీ ధర్వణులక్షణములచే నివి సిద్ధింపవని వ్రాయుటయే భాషాపరిణామప్రకాశనమునకు సహజమైయుండుననియు ననుటకు సందియములేదు. సువర్ణము బిందురూపమునందుట తెలుఁగువ్యవహారమున సహజము. కాన నీమార్పనుకరణమున సంతటఁ గాలక్రమమునఁ దోచుట యవిరుద్ధంబు.

ఇట బిందువుమీఁది తదలకు నిత్యవైకల్పికంబులయి టడలగు. ౫౯.

అంటివి - అనితివి - అండురు - అందురు, ఉంటివి - ఉండితివి - ఉండురు - ఉందురు.

టి. పూర్వసూత్రముచే నన్వాదుల సుస్థానమున బిందువగునపుడును నుండు డులోపము గలిగినపుడును 'తి-దు' అనునవి నిండునున్నకుఁ బరములగుటయే గలిగెడు గాన నట్టిదశయందు 'తి-దు' అనువాని హలంశమునకుఁ (త్-ద్) గ్రమముగ 'త్' అనుదానికి 'ట్' అనునది నిత్యముగను, 'ద్' అనుదానికి 'డ్' అనునది వికల్పముగను నాదేశము లగునని సూత్రార్థము. తిదులహలంశమునకే 'ట్-డ్' అనున పగుననుటచే వానిమీది యిత్వోత్పములు శేషించుననియు నవి 'ట్-డ్' అనువానితో మేళవించి 'టి-డు' అను రూపము నందుననియు స్పష్టపడియెడి. మఱియు దీని సూత్రమున టడలందలి యకార ముచ్చారణార్థకమనియుఁ దెల్లమయ్యెడి. బిందువు స్తోత్రున నీమార్పు జరుగుట సహజ మనుట సరళాదేశాది ద్రుతకార్యప్రక్రియంబట్టి విశదంబ. అనితివి:—ఇటఁ దివర్ణ కము పరముగాఁ బూర్వసూత్రముచే నన్వాదుల సుస్థానమున బిందువు గా 'అం + తివి' అని యుండుననియు నీవిధిచే బిందువుమీది తివర్ణకము హలంశమునకు 'ట్' అనునది గలుగ 'అంట్ + ఇవి = అంటి' పని రూపమగుననియు గ్రహించునది. బిందువుమీది తివర్ణము హలంశమునకు టవర్ణ మగుట నిత్యముగాన బిందువుగాని పక్షమున ననితి పను, సుస్థానమున బిందువేర్పడని, భూతంబున నిగాగమంబైన, రూపమే యొప్పునని గ్రహించునది. అందురు:—ఇటఁ బూర్వవిధిచే నేర్పడినబిందువుమీది దువర్ణకము హలంశమున కీవిధిచే డవర్ణము వికల్పముగ సిద్ధింప 'అండురు' అనురూపము గలుగును. డకారము గాకున్న బూర్వవిధిచే సుస్థానమున బిందువుగా 'అండురు' అని యుండును. బిందువును సుస్థానమునఁ గాకున్న ననుదురని యుండుననుట స్పష్టము. 62 చే నుత్ప లోపంబైన 'అంద్ర-అండ్రు' అనురూపము లగుటను గమనించునది. ఉండితివి:— ఇట్లుండఁ బూర్వవిధిచే డులోపమును నీవిధిచే బిందువుమీది తివర్ణము హలంశమునకు నిత్యముగ టవర్ణమును గా 'ఉంటివి' అనురూపము గలుగును. పూర్వసూత్రముచే డువర్ణ లోపము పాక్షికమగుటఁ గలుగకున్న భూతకాలికేగాగమముచే నుండితిపని రూపమగుననుట తెల్లము. మధ్యమపకారలోపమున నుండితనియు రూపమగును. ఉండు దురు:—ఇటఁ బూర్వవిధిచే డువర్ణ లోపముగా నీవిధిచే డవర్ణము ధకారమునకుఁ గా నుండురని యగు. డవర్ణ మగుట పాక్షికముగానఁ బక్షమున డువర్ణ లోపమే గలిగియుండు రనియగును. పూర్వవిధిచే డువర్ణ లోపమును గాకున్న నుండుదురనియే యుండును. వీనికి 62 చే నుత్పలోపంబైన 'ఉంద్ర-ఉండ్రు' అనురూపములగుట నూహించికొను నది. వైని వివరించినప్రకారముగాక టడలత్పవిశిష్టములే యగునన్న తిదుల శేషించిన 'ఇ-ఉ' అను నచ్చులు పరముగా నవదాదిస్వరసంధి నికృముగ జరుగునని యంగీకరింప వలయును.

ముజ్జు పరంబగునపుడు కోశబ్ధంబు కొనునకు
బహుళంబుగానగు. ౬౦.

బహుళంబనుట చే దీనికి నొకానొకచో నతిచారంబని యెఱుంగునది.

టీ. 31 చే మధ్యమపురుషైకవచనబహువచనములందగు 'ము - డు' అనునవి 'ముజ్జు' అనంబడుననుట స్పష్టము. మధ్యమపురుషైకవచనప్రత్యయమగు 'ము' అనునదియు దానిబహువచనప్రత్యయమగు 'డు' అనునదియుఁ బరముగాఁ గొనుధాతువునకును, 52 చే నాత్మపదార్థమునైన 'కొను' అనుదానికిని 'కో' అనునది బహుళముగ నాదేశమగునని సూత్రార్థము. తరువాతిసూత్రము ననుసరించి దీర్ఘంబగు దీని 'కో'మీఁది మువర్ణమునకు ద్విత్వమును, కోశబ్ధమునకు హ్రస్వమును గమనించి సిద్ధరూపముల నూహించికొనునది. వికల్పముగ ననక బహుళమనుటంజేసి ముజ్జు పరము గాకున్నను కొక్కచోఁ గోశబ్ధము కొనుకగుట ఫలమని బహుళమనుటంజేసి యనుస్మిక్రిందిసూరి వివరణమున కభిప్రాయము. అతిచారమన మితిమీఱి సంచరించుట. సూత్రోక్తమగు స్థలమందేగాక యితరస్థలములందును నీకార్యము గలుగుట యతిచారమని తాత్పర్యము. 'చదువుకొనమి చదువుకొననేల చదువుకొనక' అనురీతి నుండుస్థలములఁ జదువుకొనేల చదువుకోమి చదువుకోక యనురీతిని రూపములు దృశ్యము లగుచుండుటఁ గ్వాచితక్రముగ మిశి నశి కఙులు పరమగునపుడును గొనునకుఁ గోగలుగుననియు నయ్యతిచారమే బహుళప్రయోజనమనియు గ్రహింపఁదగును. కాని యీయతిచారముమాత్ర మనుప్రయుక్తమగు కొనునకే గాని సహజమగు కొనుధాతువునకుఁ గాదని గ్రహించునది. వ్యతిరేకమున 'చదువుకొను చదువుకోము జదువుకోఁడు చదువుకోరు' అనునట్టిరూపములను వ్యవహారమున కొనునకుఁ గోకలిగినవి చూపబ్రెడి.

ముజ్జు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు
మాముడియునగు. ౬౧.

కొమ్ము - కొనుము - కొండు - కొనుఁడు

టీ. 'ము-డు' అనుమధ్యమపురుషప్రత్యయములు పరములుగా వానికిముందున్న దీర్ఘస్వరములకు హ్రస్వమును, నట్లు హ్రస్వములైనవానిమీఁది మువర్ణకమునకు ద్విత్వమును (మ్ము) నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. 'కొనుము:—ఇటఁ బూర్వసూత్రముచేఁ గొనునకుఁ గో యనునది గా 'కో + ము' అని యుండ నీవిధిచే కోయనుదానికి హ్రస్వము మువర్ణమునకు మాముడి (—) యుంఁగా 'కో + మ్ము = కొమ్ము' అను రూప మేర్పడును. 'కొనుఁడు:—ఇటఁ గొనునకుఁ గోగా నీవిధిచే హ్రస్వము గా సంధి 22 చే నుడివీలి హ్రస్వముమీఁద నర్థబిందువుంధరాదుగానఁ బూర్ణమే గా 'కొండు' అనురూపము గలుగును.

కొనునకుఁగోయగుట బహుళమగుటఁ గోగాని పక్షమున నీవిధిచే హ్రస్వము మాముడియగుటకుఁ బ్రసక్తియే లేమిని గొనుము గొనుఁడనురీతి నే రూపము లుండుననుట స్పష్టము. ఇట్లే యనుప్రయుక్తమగు కొనునకును జదువుకొమ్ముచదువుకొండనురీతి రూపము లేర్పడుట నరయునది. సూక్ష్మముగఁ బరికింప మువర్ణకమునకు మాముడిమాత్రము విధించిన హ్రస్వము సమాసము 131 చేఁ గాఁదగునుగానఁ దద్విషయమున హ్రస్వవిధానము చేయనక్కఱ లేదనియు దాన డుబ్బర్ణకము పరముగా హ్రస్వమును మువర్ణమునకు మాముడియు విధించిన జాలుననియుఁ జెప్పవచ్చును. క్రియాప్రత్యయములలో ముడుజ్ఞు లొకపురుషమునకుఁ జేరినవై యొక్కసంజ్ఞకుఁ బాలైనవగుటను, నవి కేవలము క్రియలకగునగుట నవి పరముగా విధించుకార్యములు కేవలము క్రియావిషయకములే యగుటను, సమాసము 131 సూత్రము సుబంతవిషయమగుట నిందు వర్తింపదనుట కవకాశముండుటను, డుబ్బర్ణకముతోఁబాటుగ ముజ్ఞు పరమగునపుడని సామాన్యముగనని మువర్ణకమునకు మాముడి యగునపుడును హ్రస్వము విధించెననఁదగు. స్పార్థముజ్ఞంతరూపములందే యీ హ్రస్వద్విత్వము లగుననుటకు వ్యతిరేకమున ముజ్ఞు పరముగా 321 చే కుజీవిధానము చేయుటయే ప్రమాణమని గ్రహించునది. యోగ్యత ననుసరించి, ముజ్ఞు పరమగునపుడని సామాన్యముగ సూత్రమున నన్నను డుబ్బర్ణకము పరముగా హ్రస్వమును మువర్ణమున కొక్కమాముడిని మాత్రమే విధించెననియు గ్రహించిన నీసందర్భము సుసంగతమగును. రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమిఁది తడడల యుత్పంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ౬౨.

పోషింతు - పోషింతురు - కొందు - కొందురు - కొందు - కొందురు.

టీ. సున్నశబ్దము నిండునున్న నే బోధించును. ఈనున్న యించుక్కునందలిదేని 581 చే వైనదేని యగును. కాన మధ్యమపురుష బహువచనప్రత్యయమగు రువర్ణము పరముగా నిండునున్నకంటెఁ బరములగు 'తు'దు'దు' అనువానియుత్పమునకు వికల్పముగ లోపమగునని సూత్రార్థము లభించెడి. 221 చే నగు దుగాగమదువర్ణమై చువర్ణమున కవ్యవహితపరమైనచో 'తు' అనునదిగ మాటునని 1081 చేఁ జెలియించున్నదిగాన నిచ్చోటి యుత్పలోపమునందఁదగు తవర్ణము దుగాగమస్థానమున వైసదే యనుట స్పష్టము. దువర్ణము దుగాగమసంబంధియై పునుట తెల్లము. దుగాగమదువర్ణమునకు 591 చే డవర్ణమగుంగాన నదియు దుగాగమదువర్ణమునకు సంబంధించినదె యనుట విశదము. కాన దువర్ణము నుత్పమున కనిన దాని కగుతడలయుత్పములకును లోపము గలుగనగుంగాని సుబోధమునకై యిట్లు తడడలయుత్పమున కనెనని యూహించునది.

దీని దువర్ణమునకగు తడరూపముగు పరిణామము సంవేద్యమయ్యెడిది. పోషించుదురు:— ఇట 108 చే చుదులకు తువర్ణముగా 'పోషింతురు' అని యగును. సిదప సీవిధిచే నుత్పలూపము గలుగ 'పోషింతు' అని యగును. ఉత్పలూపము వైకల్పికమగుట గాకున్న 'పోషింతురు' అనియే యుండును. కొనుదురు:—ఇట నస్వాదుల నుస్థానమున బిందువు 58 చే గా 'కొండురు' అనియు 59 చే దకారమునకు డవర్ణము గా 'కొండురు' అనియు రూపములగునుగాన నాకెండురూపములందున్న దడలమీడియుత్పమున కీవిధిచే లూపము గలుగ 'కొండు-కొండు' అనురూపములు సంభవించును. ఈలూపము వైకల్పికమగుట నుత్పలూపము గాకున్న 'కొండురు-కొండురు' అనియే యుండును. తదడలమీడియుత్పమునకె యనుటంజేసి టవర్ణముమీడియుత్పమునకు గామి సంక్రి-కొంక్రి మొదలగు నవి యలాక్షణికము లయ్యెడిననుట స్పష్టము.

సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కగు. ౬3.

సంస్కృత ధాతువుల కంగలాదుల కించుగాగమంబగు. పచించు. వచించు - త్యజించు - భజించు. అంగలించు. అంగల - అడక - ఆరగ - ఆవుల - ఉంక - ఉగ్గడ - ఓసర - కార - గాల - జాడ - తిలక - తులక - పంక - పరిక - పలవ - అప్పు - ఒప్పు - ఆల - ఇత్యాదు లంగలాదులు.

టీ. సంస్కృత ధాతువులకును నంగల మొదలగు తెలుగు ధాతువులకును నిండుగా గమము నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. 'ఇంచుక్క' కకారము పోవుప్రత్యయముగాన సంతాగమముగ ధాతువున కగుననుట తెల్లము. అంగల మొదలగు తెలుగు ధాతువుల కించుక్క లేక ప్రయోగ మగపడమి నదంతములైన వీనికి నిత్యముగ సంస్కృత ధాతువులతోఁబాటుగ నించుక్క విధింపవలసివచ్చెనని యూహించదగును. ఇత్యాదులనుటంజేసి యీయంగలాదిగణ మాకృతిగణమయ్యెడిగాన సాదృశ్యము ననుసరించి యదంతాంధ్ర ధాతువులే యిందుఁ జేరదగునవని గ్రహించునది. ఇంచుగ్గిరహితములగు నంగలాదులకు బ్రయోగమగపడమి నివి ధాతువులేయని సూరిమతము ననుసరించి వ్యవహరించుట తప్పుగాఁజాలదు. చింతామణి కృదంతాది నామములకే యించుగాగమము విధించి ధాతువులను నిర్మించుచున్నది. రీతి సూత్ర వివరణముల ననుసరించి నామములకు ధాతుత్వ వివక్షయం దించుగాగమము గాఁదగుననుట స్పష్టము. కాన సంస్కృతకృదంతాదులను జెలుగుశబ్దములను గ్రహించి ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమమును జేయుట యర్హమై గాని యించుక్క లేక యంగలాదులకు బ్రయోగార్హత లేమిని గృహంతాదుల ధాతువులుగ నెన్నుట ప్రక్రియ కొక్కొకచో సరిపడమిని నట్లనక సంస్కృత

మున కంగలాదులకని యనువృత్తమగుచున్న ధాతువునకనుదానితో నన్వయము నా వ్యవస్థంతములకుఁ గూర్చెనని సంభావించునది. 'పచ్' దీనికించుగాగమము గూర్చిన పచించని యగును. ఇట్లే హలంతసంస్కృతధాతువుల కించుగాగమముగాఁ బ్రక్రియనూహించునది. అంగల+ఇంచు=అంగలించు. ఇంచుగంతముమీఁద లకారాదులును, టవర్ణకాది ప్రత్యయములును నసమావకక్రియాప్రత్యయములును గూర్చుచు నాయారూపముల సాధించికొనునది. 'ఏము వెలిగాఁగ మాతండ్రి కించునెట్లు' అనుభారతప్రయోగమును గమనించిన నించనునది యిష్టమగు ననునర్థమునఁ దొల్లి వాడఁబడుచుండెడిదని విశదమయ్యెడిఁగాన భోజనమున కిష్టపడు - పండుటకిష్టపడు ననునర్థమున భుజించు - పచించు మొదలగురూపము లేర్పడెనేమో యనియుఁ గాలక్రమమున నిది ప్రత్యయ మయ్యెననియు సంభావింపవగును. 'భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానామించుగాగ మో జేశ్య' అనునది మూలము. తెలుఁగున సామాన్యముగ ధాతువులెల్లను నుదంతములే యనఁదగుంగాని యాయంగలాదుల ననుసరించి యదంతధాతువులును గలవని యంగీకరింపవలయును. 121 సూత్రమునుబట్టి తదంతములకును నించుగాగమము గలుగునని యంగీకరింపవలయును.

ఇఉబ్బుల కించుక్కు పరంబగునపు డయుగవుగరుక్కులగు. ౬౮.

జి - జయించు. నీ - నయించు. ద్రు - ద్రవించు. లూ - లవించు. ధృ - ధరించు. త్సూ - తరించు.

టీ. 'ఇ-ఉ-బు' అనునవి తుదినిగల సంస్కృతధాతువులకు రీతి చే నైన యించుక్కు పరముగా నికారాంతధాతువు నికారమునకు 'అయౌక్' అనునదియు నుకారాంతధాతువులయొకారమునకు 'అవుక్' అనునదియు బుకారాంతధాతువులబుకారమునకు 'అరుక్' అనునదియు నంతాగమములుగ నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. 'జి' అనునది యికారాంతము. దీనికిఁ బూర్వసూత్రముచే నైన యించుగాగమము పరముగా నీవిధిచే నయింక్కు గలుగ నవదాదిస్వరసంధిచే 'జి+అయ్+ఇంచు=జయించు' అని రూపంబగును. సూత్రమున 'ఇ' యని సామాన్యముగ ననుటంజేసి యికారాంతమును గ్రాహ్యమగుంగాన 'నీ' అను నీకారాంతధాతువునకును రీతి చే నైనయించుగాగమము పరముగా నీవిధిచే 'అయౌక్కు' గలిగి యవదాదిస్వరసంధి జరుగ 'నీ+అయ్+ఇంచు=నయించు' అని రూప మేర్పడును. 'ద్రు' ఇది యుకారాంతముగాన నించుక్కు పరముగా 'అవుక్' అనున దీవిధిచే నై యవదాదిస్వరసంధి నిత్యముగ జరిగి 'ద్రు+అవ్+ఇంచు=ద్రవించు' అనురూపము గలుగును. 121 విధినినుసరించి యుపసర్థముతోడి 'అనుభూ'

మొదలగు నూకారాంతములకును నించుక్కువరముగా నీవిధిచే నవుక్కుగా ననుభవించు మొదలగురూపము లేర్పడుట నరయునది. ఇట్లే 'లూ' అనునూదంతమున కనువసర్గమునకును నవుక్కుగా 'లూ + అవ్ + ఇంచు = లవించు' అనురూప మగుననుట స్పష్టము. 'ధృ' ఇది ఋకారాంతము. దీని కించుక్కు వరముగా నీవిధిచే 'అర్' అనునదంతమున కాగమముగఁ గా నవదాదిస్వరసంధిచే 'ధృ + అర్ + ఇంచు = ధరించు' అని రూపమగును. ఇట్లే ఋకారాంతమగు 'త్రూ' అనుదానికి 'అరుక్కు'గా నవదాదిస్వరసంధిచే 'త్రూ + అర్ + ఇంచు = తరించు' అనురూపమగుట నరయునది. ప్రాచీనులు గుణాదులు గలిగినవానినే 'ధాతువులుగ నెంచి వానికించుగాదులఁ గూర్చిరి. తెలుఁగులక్షణముచే గుణవృద్ధులను సంస్కృత ధాతువులయచ్చులకుఁ గూర్చుటకంటె గుణవృద్ధుల సంస్కృతలక్షణముచే నందినవానినే ధాతువులుగ నంగీకరించుట నరసమని తోచెడిది.

నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు. ౬౫.

నిర్జికి నామధాతువుల కయుగాగమంబు గలుగదు. నిర్జించు - నుతించు - స్తుతించు. ఈజ్ఞాపకంబుచేతనే నామంబులకు ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమంబగునని యెఱుంగునది. శయనించు-పయనించు.

టీ. 'నిర్' అనునవసర్గముం గూడియున్న జీధాతువునకును నామములకును బూర్వసూత్రముచే నగు నయుక్కు సునాగమము గాదని సూత్రార్థము. నామము లనఁగా ధాతువులనుండి గలిగిన నామవాచకరూపములని 'శయన-నుతి-స్తుతి' అను నీక్రింది యుదాహరణములనుబట్టి స్పష్టము. 'నిర్' అనుదానితోడి జీధాతువునకే యనుటంజేసి యితరములగు నువసర్గములతోనున్న జీధాతు వీనిషేధమునకు విషయముగాదని యెంచునది. 'నిర్జి-నుతి-స్తుతి' ఇవి యికారాంతము లగుటంజేసి రికి చే నైన యించుగాగమము వరముగా గ్రీ ౪ చే నయుగాగమము నందవలసియున్నవిగాన నీనిషేధముచేయ నావశ్యకమయ్యెననియు దీని నయుగాగమము గామి నించుక్కుతోడఁ గూడి 'నిర్జించు-నుతించు-స్తుతించు'ననియే రూపము. లేర్పడుననియు గ్రహింపవలయును. రికి సూత్రము ధాతువున కనునధికారసూత్రసంబంధమున నించుగాగమము ధాతువులకే విధించెడిఁగాని నామములకు విధింపదుగాన 'నుతి-స్తుతి-శయన' అనునామవాచకముల కింపుక్కు వరమగుటే పొసఁగమిని నించుక్కు వరముగా నామముల కయుగాగమము గ్రీ ౪ చే నగుట నాశంకించికొని యీనిషేధమును జేయుటకుఁ బ్రసక్తియే యగవడమిని నామంబులకును నిషేధము వ్యర్థమై నామవాచకములకును ధాతుత్వవివక్షయం దించుగాగమము గాఁదగునను విషయమును జ్ఞాపకము చేయుననియు దీని ధాతుత్వమును వివక్షించుదు. రికి చే నామ

ముల కించుకాగమ మగుటయు నించుక్కు పరముగా 6½ చే నికారాంశము లగువానికి నయుగాదేశ మగుటయుఁ గుదిరెడిగాన నామంబులకుఁ గాదనునిషేధము సార్థకతం జేందుననియు నీజ్ఞాపకముచేతనే యను నీక్రిందిసూరివిపరణమున కభిప్రాయము. నామ ములకును నించుగాగమమగుట జ్ఞాపకసిద్ధమయ్యెగాన నుతించు మొదలగువానితోఁ బాటుగ శయనించు పయనించు మొదలగురూపములను 'శయన-పయన' మొదలగు నామములకుఁ గలుగునని గ్రహించునది. ఉపసర్గపూర్వములగు నామములకును 121 ననుసరించి యాయయుగాగమము గలుగనగుంగాన నట్టివానికిని నీనిషేధమునందేసి యయుగాగమము గలుగదని యూహింపనగును. దీని 'సంస్తుతించు-సన్నుతించు' మొదలగురూపములే యగునని యెంచునది. ప్రయాణశబ్దభవము పయనమగుట వైకృతమునకు నామమునకు నించుక్కు గాఁదగుననుట స్పష్టముగాన నించుగ్విధి సమాసమసాధారణ మనుట తెల్లము.

సంస్కృతంబునకు లఘూపధంబున కించుక్కు పరంబగునపుడు

గుణంబగు. ౬౬.

అ - ఏ - ఓ - ఈ మూఁడును గుణంబులు నాఁబడు. ఋస్థానికం బగు గుణంబు రపరంబయియుండు. సంస్కృత ధాతుపథలకు. ఇ-ఉ-ఋ - అనువానికి సారిదిని-ఏ-ఓ-అర్-అనునవి యించుక్కు పరంబగునపు డగునని యెఱుంగునది. భిద్ - ఛేదించు - భిద్ - భేదించు - ఘుష్ - ఘోషించు - పుష్ - పోషించు - వృష్ - వర్షించు - హృష్ - హర్షించు.

టీ. ధాతువునకని యధికారము. ఉపధయనఁ దుదివర్ణమునకు ముందుండువర్ణ మని ముందె యుక్తము లఘూపధంబున కనునది సంస్కృతంబున కనుదానికి విశేషణము. బిందువులకు ముందుండెడివియు జడ్డలకు ముందుండెడివియు దీర్ఘములను గురువులనియు నట్టివి గానివి లఘువులనియు ముందె నిరూపితము. ఉపధ యనఁగా తుదివర్ణము. నకు ముందున్నదని ముందె యుక్తము. లఘువగువర్ణ ముపధగాఁగల సంస్కృత ధాతువున కించుక్కు పరముగా గుణమగునని సూత్రార్థము. 'అ - ఏ - ఓ' అను మూఁడును గుణసంజ్ఞకములని క్రింద నిరూపితము. ఈమూఁటిలోఁ గ్రమముగ ఋకార మున కకారమును నికారమున కెకారమును నుకారమున కోకారమును నయ్యెడి. ఈ క్రిందివిపరణము ననుసరించి ఋకారమునకుఁ గలుగు గుణాక్షర మకారము రేఫ మంత మందుఁగలది యగుంగాన ఋకారమునకు 'అర్' అనునది గుణమగునని గ్రహించునది. ఈప్రక్రియ యంతయు సంస్కృతవ్యాకరణమునుబట్టి యైనదేయనుట తత్సారకులకుఁ

జెల్లంబు. 'అ-ఏ-ఓ' అనునవే గుణసంజ్ఞకములగుట 'ఋ-ఇ-ఉ' అనునవే లఘూపథంబున కనుదాని కర్థములగునని గ్రహింపఁదగును. సొరిదిననఁగాఁ గ్రనుముగా నని యర్థము. ఛిద్:—ఇందుఁ బొల్లద కారమునకుఁ ముందున్న ఛవర్ణముమీఁది యికారముపథ. ఇది లఘువు. వ్యంజనపూర్వాక్షరమునకు గురుత్వము గలుగదని ముందె యుక్తము. అఛవర్ణము మీఁది యికారమునకు 'ఏ' అనునది గుణముగా 'ఛేద్ + ఇంచు = ఛేదించు' అని రూప మగును. ఇట్లే యికారోపథ సంస్కృతధాతువులకెల్ల నించుక్కు పరముగా గుణమగు టను గమనించికొనునది. 'ఘష్ + ఇంచు':— ఇట ఘుకారముమీఁది యికారమునకు పథకు 'ఓ' అనునది గుణముగా 'ఘోష్ + ఇంచు = ఘోషించు' అని రూపమగు. ఇట్లే యికారోపథ సంస్కృతధాతువులకు గుణమగుట నూహించికొనునది. 'వృష్ + ఇంచు' ఇందు వకారముమీఁది వట్టువకు లఘూపథకు 'అర్' అనునది గుణమివిధిచేఁ గా 'వ్ + అర్ + ఇంచు = వర్షించు' అని రూపమగును. ఇట్లే తక్కినఋకారోపథములకు గుణమగుట నూహించునది. ఋకారము హల్లవై వట్టువరూపముగ నుండునుట స్పష్టము. ఇట్లు సంస్కృతధాతువులకుఁ దెలుఁగున గుణంబగునని శాసించుటకంటెఁ బ్రాచీనులవలె సం స్కృతవ్యాకృతిచే నగుణంబైనదానినే గ్రహించి యించుక్కును గూర్చు టుచితమని తోఁచెడి. కాని యాక్రిందివిధులచేనగు గుణముగాని రూపములు సిద్ధింప నవకాశము లేమి నట్లు గ్రహింపలేదని తోచెడి. కాని యాపక్షమునను గుణవై కల్పికని షేధకాస్త్రము టుండినఁ జాలునని చెప్పనగు.

స్పృశికి గుణంబు విభాషనగు. ౬౭.

స్పర్శించు - స్పృశించు.

టీ. స్పృశియను సంస్కృతధాతువునందలి యుపధాభూతంబైన ఋకారమునకు గుణము వికల్పముగ నగును. స్పృశ్:—ఇట శవర్ణమునకు ముందున్న పవర్ణోత్తరవర్తి యగు ఋకారము లఘూపథము. కాన దీనికిఁ బూర్వవిధిచే నీత్యముగ 'అర్' అనునది గుణము గావలసియుండ నీవిధిచే వికల్పముగఁ గా, గుణము గల్గినపక్షమున 'స్ + అర్ + శ్ + ఇంచు = స్పర్శించు' అనియు గుణము గానిపక్షమున 'స్పృశ్ + ఇంచు = స్పృశించు' అనియు రూపములగును. నీత్యముగ గుణము ప్రాప్తింప నీహుత్ర మారబ్ధమయ్యెనుట తెల్లము.

లిఖ భుజ రుచ కృశంబులకు గుణంబు లేదు ౬౮.

లిఖించు-భుజించు-రుచించు-కృశించు. కుచధాతువునకు గుణంబు లేదని యొకండు వక్కాణించె నది గ్రాహ్యంబుగాదు.

టీ. 'లిఖ-భుజ-రుచ-కృశ.' అను ధాతువుల లఘూపథలకు, 'ఇ-ఉ-ఋ' అను వానికి రీ॥ చే గుణంబు గలుగదని సూత్రార్థము. కాన నించుక్కుతోఁ గలియుటంజేసి 'లిఖించు, కృశించు' మొదలగురూపములే గాని 'లేఖించు, కర్శించు' మొదలగు రూపములు గలుగవని గ్రహించునది. వీనితోఁబాటుగఁ గుచధాతువునకును గుణంబు గలుగదని యొకఁ డనెనుగాని కుచించనురీతి ప్రయోగము లగపడమి నట్లునుట యసంగతమని కుచధాతువునకును నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. కాని 'సంకుచించె' నను ప్రయోగము సంకుసాల నృసింహకవివరిచిత కవికర్ణధరసాయనమునఁ గాననగుటచేతను సంకుచించని బహుళ ప్రయోగదృష్టమగుటచేతను, గుచధాతువు సోపనర్థ మగునపుడు గుణము వికల్పముగఁ గాఁదగుననుట యుచితమని గ్రహింపఁదగు.

సృజికి నిర్దితిని గుణంబు లేదు. ౬౯.

చతుర్థ్యుండు ప్రజలను సృజించె. అతండు విషయంబుల విసర్జించె.

టీ. సృజ్ ధాతువునకుఁ బుట్టించుట యనునర్థమున గుణము రీ॥ చే నగునది గలుగదని యర్థము. 'చతుర్థ్యుండు ప్రజలను సృజించెను':— ఇట సృజిధాతువునకుఁ బుట్టించుట యర్థముగాన లఘూపథంబగు ఋకారమునకు 'అర్' అని గుణము గాలే దనియుఁ గాన సృజించనురూపమేగాని సర్జించనురూపము గలుగదనియుఁ గ్రహించునది. పుట్టించుట యనునర్థమున నై యనుటంజేసి ధాతువు సోపనర్థమై పుట్టించుట గాక యితరార్థములఁ దెలుపునపుడు గుణము గలుగనగుంగాన విషయంబుల విసర్జించె నిత్యాదులందు విభూర్వక సృజధాతువునకు విడుచుట యర్థమగుటచే గుణము (అర్) గలిగి 'విసర్జించె' ననురూపము గలిగెడునని గ్రహించునది. ఈసూత్రమునందును, 67 నందును, నిదంతములుగ ధాతువుల నిర్దేశించుటకు ధాతునిర్దేశమున ప్రాప్త్యేకారముగాని తిప్పగాని గలుగునను. పాణినియపద్ధతియే యాధారమని యెన్నునది. ఆత్మముతో నిర్దిష్టమైన సుచ్చార్పణార్థము నిల్పఁబడెనని గ్రహించునది. ఈగుణవృద్ధి నిషేధవిధానసందర్భ మహోబలపండితీయమూలకము.

సర్వంబునకుం ప్రేరణంబునం దించుక్కగు. ౭౦.

పచింపించు - పచింపించు - ఆప్రలించించు - వండించు - పండించు.

టీ. "ఇంచుగాగమో జేశచ్చ" అనునది మూలము. సంస్కృతసమ-దేశ్యధాతు సమూహమునకెల్లఁ ప్రేరణమున 'ఇంచుక్' అనునదాగమముగ నగునని సూత్రార్థము.

సర్వంబున కనుటంజేసి యెల్ల ధాతువుల కనుసర్థము గలిగెడి, సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కు లేక ప్రయోగము లేమిని వానికిఁ బ్రేరణమున నగు నించుక్కు స్వార్థమున నైన యించుక్కు నకుఁ దరువాత నున్నదే యగుననియు నంగలాద్యన్యములగు తెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమున మాత్రమే యించుక్కుగుట నొక్కయించుక్కు ప్రేరణరూపములఁ దోచుననియు గ్రహించి యీక్రిందిరూపముల ప్రక్రియను గమనించునది. ప్రేరణమనఁ జేయుట యని యర్థము. పఠించుట:—ఇట పఠ్ ధాతువునకు 631 చే నించుక్కు స్వార్థమునఁ గాఁ బఠించనియు నీ విధిచే పండింపఁజేయుట యను నర్థమున నించుక్కు గా 87 చే స్వార్థేంచుక్చకారమునకుఁ బత్వము గలుగఁ బఠింపించనియు రూపము లగును. ఇట్లే పఠించునరూపమును పఠధాతువునండి గలుగుటను గమనించునది. ఆవుల:—ఇది యంగలాదిగాన దీనిస్వార్థేంచుక్చరూపమగు నావులింపను దానిమీఁద నావులింపఁజేయుట యనుప్రేరణమున నీవిధిచే నించుక్కు గలుగ 87 చే స్వార్థేంచుక్చకారమునకుఁ బత్వమై యావులింపించునరూపము గలిగెను. పండుధాతువున కీవిధిచేఁ బ్రేరణమున నించుక్కు గా 'పండు+ఇంచు=పండించు' అని రూపమయ్యెను. పండించేయుట యని యర్థము. ఇట్లే పండుధాతువున కించుక్కు గాఁ బండించునరూప మేర్పడును. ప్రేరణమనఁగా నొకవ్యక్తి వేటొకవ్యక్తిచే నొకదాని జేయించుట యనుట స్పష్టము.

రంజాదుల యించుక్చకారంబునకు సభిండుకంబున కప్రేరణంబున ద్విరుక్తలకారంబగు. 20.

రంజిల్లు-భాసిల్లు-వర్ధిల్లు-విలసిల్లు-రాజిల్లు. ఈయాదేశ యోగంబున భిదాదు లకర్తకంబులగు. భేదిల్లు-కంపిల్లు-సంధిల్లు.

టీ 'రంజ్' మొదలగుధాతువుల స్వార్థేంచుక్కునందలి బిందువుతోడి చకారమునకు (ంచ్) ద్విత్వయుతమగు లకారము 'ల్' అనునదాదేశ మగునని సూత్రార్థము. ప్రేరణమునఁ గాదనుటంజేసి యీద్విత్వలకారము స్వార్థేంచుక్కునకేగాని ప్రేరణార్థకమగు నించుక్కునకుఁ గాదనుట స్పష్టము. రంజిల్లు:—రంజించు 631 చే నైన యించుక్కుతోడిరూపమునందలి యించుక్కునకు సుబంధించిన 'ంచ్' అనుభాగమునకు 'ల్' అనున దీవిధిచేఁ గలుగ 'రంజ్ + ఇ + ల్ + డ = రంజిల్లు' అనురూపము గలిగె. ఇంచుక్కునందలి బిందువుతోడి చకారమునకే 'ల్' అనునది యాదేశమగు ననుటంజేసి 'యించుక్కునందలి చువర్ణముమీఁది యలకారము శేషించుననియు నాదేశమగు 'ల్' అనున దాయలకారముచు గూడి 'ల్లు' అనురూపము నందుననియు గ్రహింపఁదగును. ఇట్లే

భాసిల్లు మొదలగువాని ప్రక్రియ నూహించుకొనునది. ఇది నిత్యవిధి యగుటంజేసి యీ విధిచే ద్విరుక్తలకారమునందెడుధాతువులకు స్పార్థమున 'రంజించు-భాసించు' అనురీతి నించుక్కుతోడి రూపములు గలుగవనియు నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారరూపములే యమరు ననియు నించుక్కుతోడి రూపములు వీనికి మీఁదిసూత్రము ననుసరించి ప్రేరణమున మాత్రమే పాసఁగుననియు దాన రంజిల్లు ద్విరుక్తలకారముతోడి రూపములు స్పార్థ మున నైనవనియు రంజించు నించుగ్రూపములు ప్రేరణమున నైనవనియు భేదమును గమనించుచు నర్థ భేదమును గూడ నూహించుకొనునది. ఈద్విరుక్తలకారము ధాతువు లకు స్పార్థముననై సకర్తకముల సకర్తకములుగ మార్పునని యాయాదేశయోగమున నను సీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. భేదిల్లు:—'భిసిర్' అను సీధాతువు సంస్కృత మున సకర్త కంబయ్యో ద్విరుక్తలకారాదేశమునందేసి తెలుఁగున సకర్తకం బయ్యెను. తనంతటఁ దాబ్రద్దలయ్యెనని యర్థము. కంపధాతు పకర్తకంబగాన నది యట్లగుట సహజంబ. సంధిల్లు:—రిరీ సూత్రజ్ఞాపకముంబట్టి సంధియనునామవాచకమునకు స్పార్థ మున ధాతుత్వవివక్షయందించుక్కుగా సంధించునురూప మేర్పడి యీవిధిచే నిత్యముగ ద్విరుక్తలకారాదేశమగుట సంధిల్లుననురూపము గలిగెఁగాన నిదియు సకర్తకమయ్యెనని యెఱుంగునది. ఈద్విరుక్తలకారరూపములు గర్తృస్వీకృతమగువాని పారమునే తెలిపెడిఁగాన 'క' ర్యము సంధిల్లె-శిల భేదిల్లె-మది కంపిల్లె' మొదలగుచోటులందుఁ గార్యము తనకుఁ దా (స్వయముగ) గుదిచె, తాయి తనకుఁ దా బ్రద్దలయ్యె, మనసు తనకుఁ దాఁ గదలె నను నర్థమే గలుగుటంజేసి యవి యకర్తకములే యగునని గ్రహించునది. ఈద్విరుక్తలకార మునందేసి సకర్తకములును సకర్తము లగుననుటంజేసి యట్లకర్తకములుగాఁదగువానికే యాయాగమంబగుననియు నట్లయ్యెను వర్షించు-ఉదయించు - అస్తమించు మొదలగు సకర్తములకుఁ గాదనియు దాన లక్ష్యమనసారముగ నీద్విరుక్తలకారమును గూర్చవలె ననియు గ్రహింపఁదగును. 'రంజతి ఘట్టాదీనాం బిదోశ్చ స్యాసి లావుథౌ భవతః' అనునది మూలము. 'తత్రోభయోర్భవేదో లకార ఇతి కేచన' అను నాధర్వణము ననుసరించి ద్విరుక్తలకారమున నొకదానికి లోప మక్కటాదులలోనేని చేర్చి సాధించి 'సంధిలు-భేదిలు' అను మొదలగురూపములను సాధించుకొనఁదగును. ఇందుల కనేకకవి ప్రయోగములు గలవు.

ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు

లోపంబగు. ౭౨.

లాదేశంబున కపవాదంబు. రంజించు - భేదించు - సంధించు.

టీ. 'న తు జౌ భవేచ్ఛ లోహాణ్యథే యో వర్తతే పరే తస్మిన్' అనునది మూలము. 70 చే రంజాదులకుఁ బ్రేరణమున నగు నించుక్కు పరముగా వానిస్వార్థేంచుక్కునకు 63 చే నైనదానికి నిత్యముగ లోపమగును. ద్విరుక్తలకారాదేశము నందఁ దగు ధాతువులమీఁద స్వార్థప్రేరణేంచుక్కులు చెండు నుండుటయు స్వార్థేంచుక్కునకు 'త్' అనునదిగాని దానిచ కారమునకుఁ బత్వముగాని కలుగుటయు సంభవించవని భావము. పూర్వసూత్రముచే స్వార్థేంచుక్కునకు ద్విరుక్తలకారాదేశము ప్రాప్తించుచుండ నద్దాని కపవాదముగ నీలోపమువిధింపఁబడియేఁగాన ద్విరుక్తలకారరూపముపైఁ బ్రేరణేంచుక్కు చూపట్టుటయు నించుక్కుమీఁద నించుక్కు గలుగుటయు సంభవించవని లాదేశంబున కపవాదమును నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. రంజించు:—రంజధాతువునకు 63 చే నించుక్కు స్వార్థమునఁ గా 'రంజి'ంచని యుండును. పిదప 70 చేఁ బ్రేరణమున నించుక్కు గా 'రంజించు + ఇంచు' అని యగును. ఇప్పుడు 71 చే మొదటి యింపుక్కునకు ద్విరుక్తలకారాదేశము గావలసియున్నది. కాఁగా నీవిధిచే ద్విరుక్తలకారాదేశమునకు బాధకముగా ద్విరుక్తలకారాదేశమునందఁదగు నించుక్కున కంతకును లోపమిశాస్త్రము విధించెడిఁగాన నిది పూర్వసూత్రప్రాప్తమగు లకారద్వయాదేశమున కపవాదమునుట పాసఁగెనని గ్రహించునది. దీని మొదటియింపు క్రివిధిచే లోపింప నొక్కప్రేరణమున నైన యింపుక్కుతోడి రూపములే 'రంజించు - భేదించు' అనునవియే ప్రేరణమున నగు నని గ్రహింపవలయును. స్వార్థమున వీనికి ద్విరుక్తలకారరూపములును ప్రేరణమున నించుక్కుతోడిరూపములును నగునని ఫలితము.

చుగాగమం బాచ్చికంబున కసంయుక్తనలడరాంతంబునకుం
ప్రేరణంబున బహుళంబుగానగు. 23.

పూను-పూనుచు-పూనించు. తేలు-తేలుచు-తేలించు. మగుడు - మగుడుచు - మగిడించు. కుదురు - కుదురుచు - కుదిరించు. విను-వినుచు. వక్ష్యమాణంబు పుగాగమంబు - వినిపించు. బాహుళకంబుచేఁ గొన్నింటికే జుగాగమంబు లేదు - అను-అనిపించు. తిను-తినిపించు. కను-కనిపించు. దీని యత్వంబునకు దీర్ఘంబునగు - కానిపించు.

టీ. సంయుక్తములు గాని 'న-ల-డ-ర' అను వర్ణములు తుదిని గల యచ్చ తెలుఁగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమున 'చుక్' అనునది బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. 'చుక్' అనునది క కారముపొవుచు త్రత్యయముగాన నిది ప్రకృతి కంతాగమం బగుననుట

స్పష్టము. ఆచ్ఛికమున కనుటంజేసి సంస్కృతధాతువులకుఁ బ్రేరణమున నించుకేగిగాని చుగాగమము గాదని తెలియునది. బహుళ మనుటంజేసి యాచ్ఛికమునకు సాధారణముగ నించుక్కుగాని చుక్కుగాని ప్రేరణమునఁ గాఁదగుననుట స్పష్టము. పూను:—ఇది యాచ్ఛిక ధాతువును నసంయుక్తమును నగుట నీవిధిచేఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కుగలిగినఁ బూనుచనియు, నించుక్కుగలిగిన (70 వే) పూనించనియు రూపము లగును. ఇట్లే తక్కుంగల యుదాహరణము లూహ్యము. బహుళ మనుటంజేసి యను కను లిను విను మొదలగు నాచ్ఛికధాతువు లసంయుక్తనాంతంబు లయ్యెను బ్రేరణమున 70 వే నించుగాగమమునేగాని చుగాగమము నీవిధిచే నందఁజాలవనియు దాన వీక్రి 78 వే పుగాగమంబును 85 వే నిత్యమునుగా 'వినుపు + ఇంచు=వినిపించు' అనురీతి రూపములే గలుగుననియు బాహుళకంబుచే నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఉత్పమాణమునఁ జెప్పఁబోవుసూత్రముచే నగునదనుట. 73 సూత్రమని తాత్పర్యము. బాహుళకమన బహుళత్వము బహుళముగనగుట యని భావము. ఇట్లే చుగాగమము నందఁదగని యాచ్ఛికముల కిండుక్కు 70 వే గూర్చి ప్రేరణమున 73వే బుగాగమమును జేయుచు నను కను మొదలగువానికి రూపములను సాధించుకొనఁదగును. కనుధాతువునకుఁ బ్రేరణమున కకారముమీఁది యత్తునకు దీర్ఘమును దీనియత్వంబునకను లక్షణకర్త వినిరణము ననుసరించి కూర్చి 'కను + ఇంచు=కను + పు + ఇంచు=కాను + పు + ఇంచు=కాని + పు + ఇంచు=కానిపించు' అనురీతిని బ్రక్రియం గమనించుచు సిద్ధరూపముల గమనించునది. ఆచ్ఛిక ధాతువుల యసాదియుత్వమున కిత్వము 85 వే నగుటను గమనించుకొనునది. దీని మగడించు-కుదిరించు-అనిపించు మొదలగువాని యందలి గ-ర-న మొదలగువాని మీఁది యిత్వము 85 వే నైనదనుట స్పష్టమయ్యెడి. లక్షణము ననుసరించి గలుగవలసి వచ్చినను గొన్నింటి కన్వాదులకుఁ గాకుండుట బహుళగ్రహణఫలమనుట తెల్లము. 77 వే గానిపించనునపుడు దీర్ఘము గాఁదగుఁగాన నది బహుళఫలము గాఁజాలదు.

అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదులకగు. 2౪

మాను-మానుపు-మానుచు, మను-మనుపు-మనుచు. బాహుళకంబున దీని కిండుక్కు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రోక్తమగురీతిని బ్రేరణమున నసంయుక్త నాంతములగు మాను మొదలగుధాతువులకు బహుళముగ 'పుక్' అనునది యాగమముగ నగునని సూత్రార్థము. 'మాను + పు=మానుపు' అని పుగాగమం బగునపుడు రూపమగు. బహుళముగ నగునదగుట బుగాగమము గానిచో నసంయుక్తనాంతమగు దీనికిఁ బూర్వవిధిచేఁ జుక్కు

ప్రేరణమునఁగా 'మాను+చు=మానుచు' అని రూపమగును. ఇదియు బహుళమగుటఁ గాకున్న నించుక్కు 70 చేఁగా 78 చే 'మానిపించు, మానించని' యగును. ఇట్లే మను ధాతువునకుఁ జుక్కుగాగములచే 'మనుచు-మనుపు' అనురూపర్వయ మగుటను గమనించునది. దీనికించుక్కు, చుక్కుగాగములయభావముననైన మనించని గావలసివచ్చును. అట్టిరూపము ప్రయోగాప్రసిద్ధమగుటంజేసి యిందుకై 73 సూత్రమునుండి యనువృత్తమైన బహుళపదమట్టిరూపమును గాకుండ నడ్డునని బాహుళకంబుచే నను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. మాన్వాదులున్వంతములని సాదృశ్యమునుబట్టి గ్రహించునది.

చుక్కువర్ణంబులు పరంబులగునపు డిత్యంబున
కుత్వంబగు. 24.

టీ. ప్రేరణమున నగు చుక్కువర్ణములు పరములుగాఁ దత్పూర్వమున నున్న యికారమున కుకారమగునని సూత్రార్థము. 'కలియు + పు=కలుపు-బిగియు + చు=బిగుపు' మొదలగువానియందుఁ దరువాతి సూత్రముచేఁ జుక్కుగాగములు పరములుగాఁ గడవ్రాయి లోపింపఁ బ్రేరణార్థకములైన యాచుక్కుగాగములకు ముందున్న ధాతువు నిత్యమున కుత్వ మిదిచే నై వైరూపము లేర్పడెనని గ్రహించునది.

అట్లు చుక్కుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్యాదులకగు నగుచో
వానికడవ్రాలు లోపించు. 25.

అడఁగు - అడఁచు-అడఁగించు. మాయు - మాపు - మాయించు. అడఁగు-కరఁగు-కలఁగు-నలఁగు-ఇత్యాదులడంగ్వాదులు. మాయు-ఉడుగు-కడచు-కుడుచు-బిగియు-ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు. ఆఁగు ప్రభృతు లుభయగణంబులు. బాహుళకంబునంజేసి కొన్నింటి కించుక్కుక్కుగాగమంబులు మూఁడును గొన్నింటి కందు యథాసంభవముగా రెండును గొన్నింటి కొక్కటియు నగునని యెఱుంగునది. ఆఁగు-ఆఁచు-ఆఁపు-ఆఁగించు. రేఁగు-రేఁచు-రేఁపు-రేఁగించు. పాయు-పాచు-పాపు. విలుగు - విలుచు. చూచు - చూపు. నేరుచు-నేరుపు. మేయు-మేపు. లేచు - లేపు. కలియు-కలుపు. తడియు-తడుపు. తెలియు - తెలుపు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. పూర్వసూత్రద్వయమునఁ జెప్పఁబడినరీతిని బహుళముగ నడఁగు మొదలగు

వానికిఁ జుక్కును, మాయమొదలగువానికి పుక్కును బ్రేరణమున నగుననియు నపుడడం
గ్వాదులయు మాయ్వాదులయు తుదియత్తరమునకు లోపము నిత్యముగ నగుననియు
సూత్రార్థము. చుక్కుగాగమములు షరములగునపుడె యనుటంజేసి యించుక్కు షరమగు
నపుడు కడవ్రాలునకు లోపము గలుగదని గ్రహింపఁదగును. అడఁగు + చు:—చుక్కు షర
ముగా గువర్ణముతుదిన్రాలు లోపింప నడఁచని రూపమగును. గువర్ణము లోపించుడు
శేషించిన యర్థబిందువు చువర్ణమునకు ముందు సంఖ్య 16 ననుసరించి యుండునని యెంచు
నది. చుక్కుగాకున్న 70 చే నించుక్కు గలిగి యడఁగించని యగును. 'మాయ + పు =
మాపు' అని కడవ్రాలు లోపింపఁగా నీరూపమేర్పడెను. ఇట్లే తుదివ్రాయిలోపము కరఁగు
మొదలగువాని కూహ్యము. ఈక్రింద నిరూపితములైన యాఁగుమొదలగు ధాతువు
లడంగ్వాదులలోను మాయ్వాదులలోను గూడఁ జేరునవగుంగాన నడంగ్వాదులందుఁ
జుక్కును మాయ్వాదులందుఁ బుక్కును బొందునని యెఱుంగునది. 73 నుండి క్రమ
ముగ బహుళపద మనువర్తింపఁబడుచున్నదిగాన నద్దానింజేసి కొన్ని ధాతువుల కించుక్కు
క్కుగాగమములును మూఁడును గొన్నింటి కామూఁటిలో నెవ్వి యర్థములైన నవియు
నగునని యీక్రిందివివరణమునకు బాహుళికంబునంజేసి యనుదానికర్థము. ప్రయోగాను
సారముగఁ బ్రేరణార్థక ప్రత్యయములనించుక్కుక్కుగాగమముల ధాతువులకుఁగూర్చికొన
వలెనుగాని సూత్రముల ననుసరించి యర్హత లోఁచెడిఁగదా యని యెల్లవాని కెల్లవానిని
గూర్చరాదని గ్రహించునది. ప్రేరణార్థకములగు నించుక్కుక్కుగాగమములలో మూఁటి
నందఁదగువానిని గ్రమముగ 70-76 లలోఁ జేర్చి 70 చే నించుక్కును 76 చే నడం
గ్వాదులం జేర్చి చుక్కును మాయ్వాదులంజేర్చి పుక్కును గూర్చుకొనవలెననియు
ఁండితినందఁదగువానిని బైని వ్రాసినప్రకార మాయావిధులందుఁ జేర్చి చేసికొనవలె
ననియు నొక్కదానినే యందఁదగువానిని యథార్థముగ నొక్కవిధియందు మాత్రమే
చేర్చుకొనవలయుననియుఁ దాత్పర్యము. అఁగు:—దీని కించుక్కుగాగమములంజేసి 'అగిం
చు-అఁచు-అఁపు' అను మూఁడును 70-76 లచే నగునని గ్రహించునది. ఇట్లే రూపత్రి
తయము లేఁగుధాతువున కూహ్యము. పాయ:—దీని కించుక్కు గామిఁ జుక్కుగాగమ
ములు 76 చే నడంగ్వాదులం జేర్చుటఁ జుక్కును మాయ్వాదులంజేర్చుటఁ బుక్కును
గాఁ బాయ పాపు రూపము లగునని యెఱుంగునది. పాయించనిమాత్రము గాదు. ఇట్లే
విఱుగుధాతువున కొక్కచుక్కే ప్రేరణమున నగుంగాన విఱుచనియే యగు. ఈరీతిగనే
తక్కినచూచు మొదలగుధాతువు లేడింటికిని బుగాగమమె యగుంగాన సంత్యాత్తర
లోపంబుచేఁ జూపు మొదలగునవి గలుగునని గ్రహించునది. ఈరీతిని యథోచితముగఁ
బ్రేరణరూపముల సాధించుకొనునది.

ఇంచుక్కుక్కుగాగమంబులు పరంబు లగునపు డాగమాదేశ
లోపంబులు పెక్కుదెఱంగులం గానంబడియెడి. ౭౭.

అగు-కావించు. వచ్చు-రావించు-రప్పించు. విన్నపము-విన్నవించు.
మోకాలు-మోకరించు, కేక - కేకరించు. పలవ-పలవరించు-పలవించు
ఆల - ఆలకించు - ఆలించు. వ్రక్క-వ్రక్కలించు. నొచ్చు - నొంచు-
నొప్పించు. ఉండు - ఉనుచు - ఉంచు. డిగు-డించు-డిగించు. పెరుగు-
పెనుచు-పెంచు. తునుగు-త్తుంచు. మునుగు - ముంచు - మునుచు.
మొగుడు-మొగుడుచు-మొగుచు-మోడుచు - మొగిడించు. చొచ్చు-
చొనుపు-చొప్పించు. చినుగు-చించు-చింపు. త్రెగు-త్రెంచు-త్రెంపు. తిరు
గు-త్రిప్పు. చచ్చు-చంపు. నిలుచు-నిలువరించు-నిలుపు. కొను-కొలుపు.
పోవు-పుచ్చు-పనుచు-పంచు-పనుపు-పంపు-అనుచు-అంచు-అనుపు-అంపు.
అనుప్రయుక్తంబగు. పోవునకుం బుచ్చుమాత్రంబగు-మోసపోవు-
మోసపుచ్చు-ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

టీ. ప్రేరణమున నగు నించుక్కుక్కుగాగమములు పరములగుచుండ ధాతువులకుఁ
గొన్నివర్ణము లధికముగఁ గల్గుటయుఁ గొన్నివర్ణములకుఁ గొన్నివర్ణము లాదేశములుగ
నగుటయుఁ గొన్నివర్ణములు లోపించుటయు నగునని సూత్రార్థము. ఆగు:-దీని కించుక్కు
70వే నైనది పరముగా నిత్యముగ, 'కావ్' అనునది యాదేశమయ్యెను. ఇట్లే వచ్చు
ధాతువున కించుక్కు పరముగా 'రావ్-రప్పి' అనునవాదేశము లయ్యెను. విన్నవించు:-
విన్నపముచూచుమునకు రిప్ సూత్రమునందలి జ్ఞాపకముచేత ధాతుత్వవివక్షయం దించు
గాగమము రిపిచే గా నది పరమగుచుండ నందలి పకారమునకు పకారమాదేశమయ్యెను.
మోకాలను నాచుమునకు ధాతుత్వవివక్షయం దించుక్కు గాఁ గాలనుదానికి 'కర్'
అనునది యాదేశమై మోకరించునరూప మయ్యెను. కేకనునాచుమున కించుక్కు పర
ముగా 'ర్' అనునదంతాగమం బగుటఁ గేకరించని యయ్యెను. ఇట్లే పలవనునాచుము
నకుఁ బలవరించు నరూపమేర్పడెను. 'ర్' అనునదంతాగమము గాకున్న కించుక్కు
తోడఁ బలవించనియే రూపమగుననుట స్పష్టము. 'ఆల' అనునాచుమున కించుక్కు పర
ముగా 'క' అనునదంతాగమంబైన 'ఆలకించు' అనియుఁ గాకున్న 'ఆలించు' అనియు
రూపములగును. 'వ్రక్క' అనునాచుమునకు రిపిచే నంగలాది యగుట నైన యించుక్కు
పరముగా 'త్' అనునదంతాగమముగ నీవిధిచే సిద్ధింప 'వ్రక్కలించు' అని యగును.

‘నొచ్చు’ ఈధాతువునకు 70 చేరణమున నైన యించుక్కు పరముగా ద్విత్వచ
కారములొ నొకదానికి లోపంబును లుప్తశేషంబగు దానికిముందు బిందువునుగా నొంచ
నియు, ద్విత్వచకారమునకు ద్విత్వచకార మాదేశముగా నొప్పించనియు రూపములగును.
‘ఉండు’ ఈధాతువునకుఁ బ్రేరణమున 73 చేసైన చుక్కు పరముగా ధాతువునందలి
‘ండు’ అనుభాగమునకు ‘ను’ అనునది యాదేశ మీవిధిచేఁ గా నునుచనియు నొక్క
డులొపమే యైన నుంచనియు రూపములగును. ‘డిగు’ దీని కించుక్కుపరముగా నంతిమా
క్షరలొపంబై యపదాదిస్వరసంధి యగుట డించనియు, నంతిమాక్షరముతోడ నించుక్కు
కలియుటంజేసి డిగించనియు రూపములగును. ‘పెరుగు’ దీని కించుక్కు పరముగా ‘రు’
అనువర్ణమునకు నువర్ణంబైనఁ బెనుచనియు, దానికి బిందువైనఁ బెంచనియు రూపము
లేర్పడును. ‘తునుఁగు’ ఇంచుక్కుపరముగా నంతిమాక్షరలొపమును శేషించిన నువర్ణ
మునకు బిందువును తవర్ణమునకు రేఫాగమంబును నీవిధిచేఁ గా ‘త్రుంచు’ అని రూప
మగును. ఇట్లే మునుఁగుధాతువున కంతిమాక్షరలొపమును నువర్ణమునకు బిందువును గా
‘మునుచు-ముంచు’ అనురూపములు గలుగును. మొగుడుధాతువునకుఁ జుక్కు పరముగా
మొగుడుచనియు నంతిమాక్షరలొపంబైన మొగుచనియును నంతిమాక్షరలొపం
బుతోఁబాటుగ నాదిమవర్ణము దీర్ఘంబైన మోడుచనియు నించుక్కు 70 చేసైన
గువర్ణము నుత్తమున కిత్వ మీవిధిచే నై మొగిడించనియు రూపములగును. చొచ్చు
ధాతువునకుఁ బుక్కు పరముగా ‘చ్చు’ అనుదానికి ‘ను’ అనునదాదేశముగా ‘చొనువు’
అనియు 70 చేసైన యించుక్కు పరముగా ‘ప్ప’ అనున దాదేశమైనఁ ‘చొప్పించు’
అనియు రూపములగును. ‘చినుఁగు’ దీనికిఁ జుక్కు పరముగాను బుక్కు పరముగాను
‘నుఁగు’ అను భాగమునకు బిందు వాదేశముగాఁ జించు చింపను రూపద్వయము గలు
గును. ఇట్లే త్రెగుధాతువు గువర్ణమునకుఁ జుక్కుగాగమములు పరములుగా గువర్ణ
మునకు బిందు వీవిధిచే నాదేశముగాఁ ద్రెంచు త్రెంపనురూపములు గలుగును. ‘తిరుగు’
ఈక్రియకుఁ బుక్కు పరముగా నంతిమంబగు ‘డిగు’ అనుభాగమునకు ‘వ’ అనున దాదేశ
మును ‘డిగ్’ అను భాగమునకుముందటిరేఫము తకారముతోఁ గలియుటయు ననఁగా
దవర్ణముమీఁది యికారము రేఫముమీఁదికి వచ్చుటయుఁ గాఁ ద్రిప్పనురూప మేర్ప
డును. చచ్చుధాతువునందలి ద్విత్వచువర్ణమునకు బిందు వీవిధిచేఁ గాఁ బుక్కుతోడఁ
జంపనురూపము గలుగును. నిలుచుధాతువున కించుక్కు పరముగా నంతిమాక్షరమునకు
‘వర్’ అనున దాదేశముగా నిలుపరించనియుఁ బుక్కు పరముగా నంతిమవర్ణలొప
మీవిధిచేఁ గా నిలుపనియు రూపద్వయమగును. కొనునకుఁ బుక్కు పరముగా నువర్ణము
నకు లువర్ణమాదేశవిధిచేఁ గా ‘కొలుపు’ అను రూపమగు. పోవుధాతువునకుఁ జుక్కు

పరముగా నంతిమవర్ణమునకు 'చ'వర్ణ మాదేశంబును ధాత్వాదివర్ణము నోకారమున కుకారంబును గాఁ బుచ్చనియుఁ బోవున కంతకును 'పను' అనున దాదేశముగాఁ బుచ్చనియు నాదేశంబైన పనునందలి నువర్ణమునకు బిందువైనఁ బంచనియుఁ బోవున కంతకు 'అను' అనునదాదేశమైన ననుచనియు నుస్థానమున బిందువైన నంచనియుఁ బుక్కుపరముగాఁ బోవునకు ముందటివలె 'పను' అనున దాదేశమైనఁ బనుపనియు నుస్థానమున బిందువైనఁ బంచనియు, జుక్కు పరమగునపుడువలెనే 'అను' అనున దాదేశమైన ననుపనియు నువర్ణమునకు బిందువైన నంచనియు రూపములు గలుగును. ఒకశబ్దమునకుఁ దుదింజేరిన పోవుధాతువునకుఁ జుక్కుగాగమములు పరములుగా 'పుచ్చు' అనునదే యాదేశ మగుంగాని వైని నిరూపించిన 'పను—అను' అనునవి యాదేశములగుటయు నుస్థానమున బిందువగుటయుఁ బోసఁగవనియు స్వతంత్రముగ నిలువని మఱియొకశబ్దముతోఁ జేరిన పోవుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ బుచ్చురూపమే గలుగుననియుఁ గావుననే మోసమనునామమునకు వెనుకనుండిన పోవునకు మోసపుచ్చనియే ప్రేరణమున రూప మేర్పడెననియు ననుప్రయుక్తంబను నీక్రింది సూరివివరణమున కభిప్రాయము. స్వతంత్రముగ వెలయని పోవునకు మోసపుచ్చనురీతినే ప్రేరణరూపము గలుగునని తాత్పర్యము. ఇట్లే సూక్ష్మబుద్ధిని నించుక్కుక్కుగాగమంబులు పరములుగా మూలధాతుదృష్టిని గ్రోత్తగనైన వర్ణాగమవర్ణాదేశవర్ణలోపవర్ణవికృతుల నితరములకును గమనించిననునది. ఇట్టినించుక్కుక్కుగాగమములు పరములుగా నైన యోగమాదేశలోపములతోడి పరినిష్ఠితరూపముల మీఁద లకారములును నసమాపకక్రియాప్రత్యయములును భావార్థకాది ప్రత్యయములును నాయావిధులచే నై యాయారూపము లేర్పడుటను యధార్థముగ గమనించికొనునది. ఇందు 'విన్నపము—మోకాలు—కేక—పలవ—అల 'ప్రక్క' అనునవి నామధాతువులగుట రీతి క్రింది జ్ఞాపకమునుబట్టి యంగలాదులం జేర్చి ధాతుత్వవివక్షయంచుగాగమమె చేయవలెననియు విన్నపము—కోపము మొదలగువానింబట్టి యించుక్కు పరముగా మువర్ణకలోపము గొన్ని నామధాతువుల కగుననియుఁ దక్కుంగల వెల్ల ధాతువులే యగుటఁ బ్రేరణమున నించుక్కుక్కుగాగమము లాయావిధులచే (70-73-74-76) గూర్పవలెననియు గ్రహింపవలయును. నామధాతువులకు రీతి చే నించుక్కుగాని యన్యము ప్రేరణమునఁ గాదని గ్రహింపవలెను. ఇట్లాగమాదేశలోపంబు లర్థసాదృశ్యమున విధింపఁబడెనేగాని సూక్ష్మముగఁ బరీక్షింప నాయాధాతువులు స్వతంత్రములనియు వ్యవహారమున వానికిఁ బ్రేరణార్థకత గుదిచెననియు గ్రహించుట యనుచితముఁ గాఁజాలదు.

అన్యాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు పుగాగమంబగు మానునకు విభాషనగు. ౭౮

అనిపించు. అను - కను - తిను - విను. మానిపించు - మానించు.

టీ. అను మొదలగు న్వంతధాతువులకును మాను ధాతువునకును 70 చే నైన యించుగాగమము పరముగా న్వంతములకు నిత్యముగను దీర్ఘపూర్వస్వంతముగు మాను ధాతువునకు వికల్పముగను 'పుకో' అనునది యాగమముగ నగునని సూత్రార్థము. 'పుకో' అనునది కకారము పోవునదిగాన ధాతువుతుదిని గలుగుననుట స్పష్టము. 'అను' దీనికి 70 చే నించుక్కునునది పరముగా నీవిధిచే నిత్యముగఁ బుగాగమంబును గా 'అను+ఁ+ఇంచు=అనిపించు' అనురూపమగును. నిత్యమనుటంజేసి 'యనించు' మొదలగు రూపములు గావనుట తెల్లము. ఇట్లే కను తిను వినులకు 'కనిపించు-తినిపించు-వినిపించు' అను రూపము లగుటను గమనించికొనవలెను. మానున కీవిధిచే బుగాగమ మించుక్కు పరముగానైన మాను+పు+ఇంచు=మానిపించనియు నది గానిపత్మున మానించనియు రూపము లగునని గ్రహించునది. కనిపించు వినిపించురూపములు ప్రేరణార్థకములుగ వ్యవహారమున నేడు విననయ్యెడి. యథార్థముగ నాయాగణములంజేర్చి యాయా వాని కాయారూపముల సంపాదించునది. వీనిసంతర్భావిత ప్రేరణార్థకములుగఁ బ్రయోగములంబట్టి గ్రహింపఁదగును.

అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు నప్పాదులకు విభాషనగు. ౭౯.

అడ్డము-అడ్డగించు. అడ్డము-ఓర-చిత్తము-పంతము-పెల్ల-బోర-మట్టము - మేళము - ఇత్యాదులడ్డాగులు. అప్ప - అప్పగించు - అప్పించు. అప్పు-బిప్ప-పల్లము-కోపము. ఇవి యప్పాదులు.

టీ. అడ్డ మొదలగు నామధాతువులకు రిపి చేనైన యించుక్కు పరమగునపుడు నిత్యముగను, అప్ప మొదలగు నామధాతువులకు రిపి చే నైన యించుక్కు పరముగా వికల్పముగను 'గుకో' అనునది యాగమముగ నగునని సూత్రార్థము. 'గుక్కు' కిత్తుగాన ధాత్వంతమున నాగమముగఁ జేరుననుట తెల్లము. అడ్డము:—దీని కించుక్కు పరముగా గుగాగమ విధిచేనైన 'అడ్డ+గ్+ఇంచు=అడ్డగించు' అని రూపమగును. ఇట్లే యొరగించు చిత్తగించు మొదలగు రూపము లోరచిత్తాదినామధాతువుల కూహ్యములు. 'అడ్డము' అను రీతిని మువర్ణకాంతములగ నుదాహరించినవానింబట్టి నామధాతువులకు రిపి చే

నించుక్కుగునపుడు మువర్ణకలోపము గలుగునని గ్రహింపకతీరదని ముందె యుక్తము. అడ్డాదులకు నిత్యమనుటంజేసి యడ్డించను నీతి రూపములు గలుగవనుట స్పష్టము. అప్పు మొదలగువానికి 'గుక్' వికల్పమగుట నది యైనవత్తమున 'అప్ప+గ్+ఇంచు=అప్పగించు' అనియు నది గానియెడల 'అప్ప+ఇంచు=అప్పించు' అనియు రూపము లగును. ఇట్లే తక్కుంగలవానికిని గుక్కు గలుగుటను గలుగమిని రూపద్వయ మూహ్యము. ప్రసక్తమగునెడల నించుక్కు పరముగా మువర్ణకలోపము కార్యము. యధార్హముగ నాయాగణములంగూర్చి యాయాధాతువుల కాయారూపముల సంపా దించికొనునది. ఇవి యప్పాదులనుటంజేసి యుదాహృతములే యప్పాదులుగాని యిది యాకృతిగణము గాదనియు నిత్యాదు లడ్డాదులనుటంజేసి యడ్డాదు లాకృతిగణ మనియు గ్రహించునది. దీని నప్పాదులలో నిదనిరూపితములగుధాతువులు చేరవనుట స్పష్టము. సూరి యిట్లు సంస్కృతలాక్షణికమార్గము వట్టి ప్రక్రియానుబోధమునకై ధాతుప్రత్యయాగమవర్ణవిభాగప్రదర్శన మొనర్చినను దత్వమరయఁ దత్తదంతములు ధాతువులు కొన్ని సహజము లవిభజ్యములనియుఁ గొన్ని వర్ణాగమాదులంజేసి యేర్పడిన పనియుఁ జెప్పక తప్పదు. (చూ. కో. రా. సంధి.)

ఆడోడుకూడులడకారంబునకుం జుక్కు పరంబగు

నపుడు రేఫంబగు. ౮౦.

ఆడు-ఆరుచు-ఆడించు, ఓడు ఓరుచు-ఓడించు, కూడు-కూరుచు-కూడించు.

టీ. 'ఆడు-ఓడు-కూడు' అను ధాతువులకు 73 చే నైన చుక్కు పరముగా వానితుది డకారమునకు రేఫ మదేశమగునని సూత్రార్థము. చుక్కు గాక 70 చే నించుక్కుగునేని రేఫాదేశము గాదని గ్రహించునది. 'ఆడు+చు=ఆరుచు; ఓడు+చు=ఓరుచు; కూడు+చు=కూరుచు' అని యారీతిని బ్రక్రియం గమనించునది. ఇంచుకైల్లన 'ఆడు+ఇంచు=ఆడించు' అనియే రూపంబగును. ఇట్లే తక్కిన చెంటికి నించుక్కు పర ముగా రూపములగుననుట స్పష్టము. 'డు' వర్ణము హలంశమునకే వ్యంజన రేఫం బాదేశమగునని గ్రహింపవలెను.

చెడునకుం జుక్కుగాగమంబులును డాకలఘురేఫంబు నగు. ౮౧

చెలుచు - చెలుపు.

టీ. చెడుధాతువునకుఁ జుక్కును బుక్కును బర్యాయముగఁ జ్రేరణమున నగు ననియు నాచుక్కుగాగమములు పరములుగాఁ జెడు ధాతువుతుది డవర్ణమునకు శకట

రేఫ మాదేశమగుననియు సూత్రార్థము. 'చెడు+చు=చెలుచు; చెడు+వు=చెలువు' అని ప్రక్రియను గమనింపవలెను. డకారవ్యంజనమునకే శకటరేఫంబగు. దీని కించుక్కు గారాదనుట తెల్లము. 73 చే జాగాగమంబై గావలసియందుట రెండును విధింప వలసివచ్చెనని యెంచునది.

పడునకుం జుక్కును డా కలఘురేఫంబు నగు. ౮౨.

పలుచు.

టీ. పడుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కును జుక్కు పరముగా ధాతువు తుది నున్న డకారమునకు శకటరేఫమును గలుగునని సూత్రార్థము. పూర్వసూత్రమున దీనిని జొనిపినఁ బుగాగమంబును గావలెనుగానఁ బ్రత్యేకవిధాన మావశ్యకమయ్యెను. 'పడు+చు=పలుచు' అని ప్రక్రియ నూహించునది. దీని కించుక్కుగాగమములు గలుగ వనుట స్పష్టము. తదంతమునకును నీవిధియగుననుట మీఁది సూత్రమునుబట్టి స్పష్టము

శబ్దపల్లవంబగు పడున కించుక్కు విభాషనగు నగుచో డాకు లఘురేఫంబగు. ౮౩.

వెలువడు - వెలువరించు - వెలువలుచు. చొప్పడు - చొప్పరించు.

చొప్పలుచు.

టీ. 118 సూత్రము శబ్దపల్లవలక్షణనిరూపకము. ఒకధాతువునకుఁగాని శబ్దమునకుఁగాని వేటొకధాతువుచేరి యేకధాతువుగ నేర్పడి యందలివానియర్థమును గాక వేటొకయర్థమును దెల్పుచో నది శబ్దపల్లవమని భావము. కాన వేటొక ధాతువు తుదిని జేరియుండు పడుధాతువునకుఁ బ్రేరణమున నించుక్కు వికల్పముగ నగుననియు నాయించుక్కు పరమగుచో నిత్యముగ ధాతువుతుది డకారమునకు రేఫ మాదేశమగుననియు సూత్రార్థము గలిగెడి. ఇంచుక్కు గానిపక్షమునఁ బూర్వవిధిచే జుక్కును నలఘురేఫాదేశమును గలిగెడి. పూర్వసూత్రముచే దదంతవిధి ననుసరించి నిత్యముగఁ జుక్కును నలఘురేఫమును గావలసివచ్చుటచే నీసూత్ర మావశ్యకమయ్యె నని గ్రహించునది. వెలువడు:—'వెలుగు+పడు' అను నీరెండు ధాతువులును గలిసి వెల్లడియను విలక్షణార్థమును బోధించుఁ గాన నిందలి పడుధాతువు శబ్దపల్లవంబయ్యె. కాన దీని కించుక్కివిధిచే వికల్పముగఁ గా నిత్యముగ నది పరముగ డాకు లఘురేఫము గలుగ 'వెలువడు+ఇంచు=వెలువరించు' అనురూప మేర్పడెను. పాక వాదేశము నిత్యముగ నయ్యెను. ఇంచుక్కు గానిపక్షమునఁ బూర్వసూత్రముచే జుక్కును నలఘురేఫముగా 'వెలువడు+చు=వెలువలుచు' అనురూప మేర్పడును.

ఇట్లే 'చొప్ప+పడు=చొప్పడు' అనురీతిని జొప్పను దానింగూడి శబ్దపల్లవమైన పడుధాతువునకు విభాషగ నించుక్కును రేఫాదేశము నిత్యముగను నీవిధిచే గాఁ జొప్పరించనియుఁ బూర్వసూత్రముచే జుక్కును నలఘురేఫమును గాఁ జొప్పఱుచనియు రూపములగుటను గమనించికొనునది.

ప్రేరణంబునం డించుక్కుమీఁద నించుక్కు లేదు. ౮౪.

ఇటునుటం జేసి ప్రేరణార్థంబయిన యితరాగమంబుమీఁదం బ్రేరణార్థేంచుగాగమంబగునని యెఱుంగునది. నొచ్చు - నొంచు - నొంపించు, చచ్చు - చంపు - చంపించు.

టీ. ప్రేరణమున నించు గంతములగు ధాతువులమీఁద మఱల నించుక్కు ప్రేరణార్థమును వివక్షించినను గలుగదని సూత్రార్థము. ప్రేరణమున నించుక్కుమీఁద నించుక్కు గలుగదనుటంజేసి స్వాధ్యేంచుక్కు మీఁదఁ బ్రేరణమున నించుక్కు గావచ్చుననియుఁ బ్రేరణార్థకములైన యించుగితరములైన చుక్కుగాగమములమీఁద నించుక్కు ప్రేరణమునఁ గాఁదగుననియు నర్థము లభించెడినని యిటునుటంజేసి యను నీక్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. మఱియు నిట్లే ప్రేరణార్థకమగు నించుక్కుంతమునఁ గలధాతువులమీఁద నించుక్కు గాక యితరప్రేరణప్రత్యయములును గలుగవనియు గ్రహింపఁదగును. ప్రేరణార్థకములగు నితరాగమములమీఁదనే ప్రేరణేంచుక్కుగుట కభ్యున్నత చూపుటంజేసి ప్రేరణేంచుక్కుపై నితరప్రేరణాగమములు గలుగవను నర్థముద్ఘాటితమగును. నొంచు:—నొచ్చుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునైన చుక్కువరముగా 77 చే 'చ్చు' అనుదానికి బిందువాదేశమగుట నీరూపము గలిగె. ఈవిధిచేఁ బ్రేరణార్థక చుగంతమైన దీనిమీఁద మఱల నించుక్కున 87 చే నొంచునందలి చకారమునకు పకారముగలిగి నొంపించును రూపమగును. ఇట్లే 77 చే నైన చంపను పుగాగమప్రేరణరూపముమీఁద నించుక్కువిధిచేఁ గాఁ జంపించును రూపంబగు. చంపించించనిగాని చుపించువు-చంపించుచు అనిగాని ప్రేరణమున నీక్రిందివివరణమునంజేసి రూపము లేర్పడవని యెంచునది. స్వాధ్యేంచుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణేంచుక్కు గాఁదగుంగన నంగలించు-అవులించు మొదలగురూపములు గలుగనగును.

ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యంబయిన

యత్వంబున కిత్వంబగు. ౮౫.

నిగుడు - నిగిడి - నిగిడె; మగుడు - మగిడి - మగిడె; ఉడుగు - ఉడిగి - ఉడిగె; మునుఁగు - మునిఁగి - మునిఁగె.

టీ. ఇవర్ణముగాని యెకారముగాని ధాత్వంతమునఁ జేదనపుడు ధాతువునందలి తొలియుకారమునకుఁ దప్పఁ దక్కినయుకారముల కికారమగునని సూత్రార్థము. ఇంచుక్కు 38 చే నగు. ఇత్వము 17 చే నగు. 16 సూత్రముచేనైన 'ఎను' అనునది 23 చే నైన యెదయెడు గెడులు 26 చే నైన యెడువర్ణకము 44 చే నైన యెడు గెడులు అను వీని యొగమున నిత్వ మీవిధిచే నగునని గ్రహింపవలయును. నిగుడుధాతువుతుదియైత్తో 38 చే నైన ఇగాగమము గూడ; నందలి గువర్ణముమీది యుత్వమున కిత్వ మీవిధిచే నయ్యెననియు దాన నిగుడి యనిగాక నిగిడియయ్యెననియు గ్రహించునది. ఇట్లే 26 చే నైన 'ఎను' వర్ణకము గూడుచో నిత్వము గలిగి నిగిడెనని రూపమయ్యెను. ఇట్లే తక్కినపూర్వములు. అనాద్య మనుటంజేసి యుడుగు మునుఁ గులలో నాదిమోత్వమున కిత్వము గాదయ్యెననుట ఫలముగ గ్రహించునది. ఇట్లే చదువు ధాతువుమీద నిత్యైత్వములు గూడుచో చదివించి; చదివించెనని రూపము లగును. కాని 'ఆవులించి; ఆవులించెను' అనునపు డీవిధిచే నిత్వము చదివించి మొదలగు స్థలములందువలెనే గలుగవలసియున్నదిగాని 'ఆవిలించి' మొదలగు నపరూపములు గలుగవలసి వచ్చుటంజేసి కలుగదని గ్రహింపక తప్పదు. వీది మొదటిదైన దానినే యాదిగ గ్రహింతమన్నఁ జదివించి మొదలగునవియే గాక మూలదాహరణములే యసంగతము లయ్యెడిఁ గాన నావులించి మొదలగు కొన్నిటి కిత్వము గాదనుటయే యుచితమని తోచెడి.

ముజ్జీత్తులు ముత్తు నాబడు. ౮౬.

టీ. 31 చే లూణ్విధ్యమపురుషైకవచన బహువచన ప్రత్యయములగు పురుల కాదేశము లైన ము-డుజ్జులకు ముజ్జుసంజ్ఞ యుక్తము. జీత్తనఁగా 'జి' అనునది పోవు నట్టి ప్రత్యయము. అనఁగా నట్టి జాలివనుట. కాఁగా లూణ్విధ్యమ పురుష ప్రత్యయము లగు 'ము-డు' అనువానిని 'జి' అను నికారముతోఁగూడిన జకారము లొపించు ప్రత్యయములకును 'ముత్తు' అనుసంజ్ఞ యగునని సూత్రార్థము ఫలించెను. సంజ్ఞకు సంగ్రహించి తెల్పుట ప్రయోజనమని ముందె యుక్తము. కలజి-పడుజి-నిజి-మిజి-నుజి-కజి మొదలగునవి జీత్తులనుట తెల్లము.

ప్రేరణించుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు. ౮౭.

పచించు - పచింపించు. వచించు - వచింపించు. పిలుచు - పిలిపించు. వలచు - వలపించు. పత్వంబు హెచ్చునకుం గలుగదు; మెచ్చునకు విభాష నగు. హెచ్చించు-మెప్పించు-మెచ్చించు.

టీ. ప్రేరణార్థకమగు నించుక్కు పరముగా నద్దానికి ముందున్న చకారమునకు పకారము నిత్యముగ నాదేశమగును. ప్రేరణేంచుక్కునుటంజేసి స్వాధేంచుక్కు పరమగునపుడు దానిముందటి చకారము పకారముగాదని గ్రహించునది. చకారమును సామాన్యోక్తింజేసి యది స్వాధేంచుక్కుకారమైనను, ప్రేరణార్థక చుక్కుపరమైనను, ధాతుసంబంధమైనను పకారమగునని యెంచునది. ప్రేరణార్థకచుక్కుమీఁద నించుగాగము గాఁ దగుననుట రిక్తి పట్టి స్పష్టము గాన నది చుక్కుసంబంధమైనను పకారమగుననుట స్పష్టంబ. స్వాధేంచుక్కుమీఁదఁ బ్రేరణేంచుక్కు గాఁదగుంగాన నది యించుక్కుకారమైనను పకార మాదేశమగుననుట తెల్లంబ. అంగలాదీతరములకుఁ జెలుగుధాతువులకుఁ బ్రేరణమునన 70 చే నించుక్కుగుంగాన ధాతు సహజమైనను పకారాదేశవిషయమె యగుననుట విశదంబై. పచింపించు:—ఇటఁ దుదినున్న ప్రేరణేంచుక్కు పరముగాఁ దత్సార్వమున నున్న స్వాధేంచుక్కుకారమునకు పకారమయ్యెంగాన 'పచింపు+ఇంచు=పచింపించు' అని రూపము గలిగెను. ఇట్లే పచింపించు రూపము ప్రక్రియ గ్రాహ్యము. పిలుచుధాతువునకు 70 చే నించుక్కుగా ధాతువు తుదిని సహజమై యించుక్కునకుఁ బూర్వమైయున్న చకారమునకు పకారముగా 'పిలుపు+ఇంచు=పిలిపించు' అనురూపము గలిగె. ఇట లుపర్ణమునుకారమున కికారము రిక్తి చే నించుగిత్యయోగమునఁ గలుగుటను స్మరించునది. ఇట్లే వలచు ధాతువునందలి చకారమున కించుక్కుపరముగా పకారమగుటను గమనించుచు వలపించును రూపమును సాధించికొనునది. హెచ్చుధాతువున కించుక్కు పరముగా ధాతువునందున్న చకారములకుఁ బత్వ మివిధిచేఁ గలుగవలసియున్నది. మఱియు చకారమునకను సామాన్యోక్తింజేసి యెన్నిచకారములున్న నన్ని పకారము లగునని స్పష్టపడెడి గానఁ బ్రకృతమున రెండు చకారములకు రెండుపకారములు గలుగవలసియున్నది. కాని హెచ్చుధాతువునకు 'హెప్పించు' అనురీతిని బత్వము గలిగిన ప్రయోగము లగవడమిని నీవిధి దానివిషయమున వర్తింపదని గ్రహింపవలెనని పత్వంబు హెచ్చునకుఁ గలుగదను వివరణమున కభిప్రాయము. ప్రయోగములంబట్టి మెచ్చుధాతువు చకారముల కించుక్కు పరముగాఁ బత్వము వికల్పముగఁ గావలసియున్నది గాన నద్దానివిషయమున నీపత్వవిధి యొకపక్షమున వర్తించుననియు నొకపక్షమునఁ గాదనియు గ్రహించి వర్తించినపక్షమున మెప్పించనియు, వర్తించనిపక్షమున మెచ్చించనియు రూపములను సాధించికొనవలెనని మెచ్చునకు విభాష నగునను నీక్రింది వివరణవాక్యమున కభిప్రాయము.

ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరం
బగునపుడు పవలగు. ౮౮.

ఆగమంబు - పచింపఁడు - పచింపుము. అడఁపఁడు - అడఁపుము,
అన్యము - పిలువఁడు - పిలుపుము.

టీ. ముఱ్ఱును 'జి' అనునది పోవు ప్రత్యయములును బరముగా ద్విత్వరహితము
లగు నాగమముగఁ గల్గిన చకారములకును నట్లుగాని చకారములకును (శబ్దసహజముల
కును) గ్రమముగ నాగమచకారమునకు పకారమును శబ్దసహజమునకు పకారమును
నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. ఆగమచకారమునకుఁ బకారమగుట కుదాహృతులు.
పచింపఁడు:—'పచింపు+డు' అని యుండ లజిని మధ్యమపురుష డుజ్జ్వల్లకము ముత్తు
గాన నించుగాగమసంబంధమైన చువర్ణమునకుఁ బకార మీవిధిచే సిద్ధింప 20 సూత్ర
ముచే లజి జీత్తుగాన పకారము నుత్పమున కత్వము గలుగ 'పచింపఁడు' అను రూప
మగును. పచింపుము:—ఇట్ల మధ్యమపురుషైకవచన మువర్ణకము ముత్తగుంగాన నీవిధిచే
నది పరముగా నించుగాగమ చకారమాత్రమునకుఁబకారముగాఁ 'పచింపు'మని రూప
మగును. అడఁగు:—దీనికిఁ జ్రేరణమునఁ జుక్కనునది పరముగా 76 చే నంతిమాక్షర
లోపంబును గా నడఁచని యుండుననియు దానిమీఁద లజి మధ్యమపురుష బహువచన
ప్రత్యయము డుజ్జు చేర్పఁగా డుజ్జ్వల్లకము ముత్తగుంగాన నీవిధిచేఁ జుగాగమ చువర్ణ
మున కీవిధిచే పకారమును లజి జీత్తుగాన 20 చే పకారము నుత్పంబున కత్వమును
గల్గి అడఁపఁడను రూపమయ్యెననియుఁ దెలియునది. ఇట్లే యడఁగుధాతు చుగంతము
ననుండి గల్గినట్టియు, మధ్యమ పురుషైకవచనమున మువర్ణకము పరముగాఁ జుగాగమ
చువర్ణమునకు పకారముగల్గినట్టియు, నడఁపుమనురూపపుఁ బ్రక్రియను గమనించునది.
శబ్దసహజమై తుదినున్న చకారము పకారమగుట క్రిందివుదాహరణములు. పిలుచు
ధాతువునకు లజి మధ్యమపురుషబహువచనము ముత్తుపరముగా నిది ధాతుసహజ చకార
మగుటంజేసి పకారమీవిధిచే నయ్యెననియు దానియుత్పమునకు లజి జీత్తగుట 20 చే
నత్వమయ్యెననియు దాన పిలువఁడను రూపముగల్గిగెననియు గ్రహించునది. ఇట్లే పిలుచు
ధాతువునందు సహజమైయున్న చకారమునకు మధ్యమపురుషైకవచనము మువర్ణకము
పరముగా చకారమునకు పకార మీవిధిచే నగుటను పిలుపుమను రూపమయ్యెనని
యెఱుంగునది. ఇట్టివానికి 101 చే బహుళముగనగు కడవ్రాయి లోపమును గమనించుచు,
రూపాంతరముల నూహించింనునది. అద్విరుక్తములనుటంజేసి 'హెచ్చు మెచ్చు పుచ్చు
మొదలగువానికి 'హెవ్వఁడు మెవ్వఁడు పువ్వఁడు' అను మొదలగు ననన్వరూపములు

గలుగకుండుట ఫలమని గ్రహించునది. చకారము వ్యంజనమునకే పకార పకారవ్యంజనము లాదేశములగునని గ్రహించునది. కవిత్రయేతర ప్రయోగములం దన్నిత్యయాదులు పరములగునపుడును బకారం బించుకృతకారంబునకేని గానఁబడదని సోదాహరణముగఁ ద్రిలింగలక్షణశేష మీసందర్భమును సవరించుట నరయునది.

ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారంబునకు ముత్తు పరంబగునపుడు
పకారంబు ప్రాయికంబుగనగు. ౮౯.

తలఁపక - త్రేఁపక - తోఁపక. ఏఁచునకు వైభాషికంబు - ఏఁపక
ఏఁచక. నోఁచునకుం గలుగదు - నోఁచక.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములుగా నర్థబిందువుకంటెఁ బరములైయున్న శబ్దసహజములగు చకారములకు పకారము ప్రాయికంబుగ నగునని సూత్రార్థము. ప్రాయికమనఁగా సాధారణముగ నగుటయుఁ గావ్యచిత్తముగఁ గాకుండుటయు నొక్కొకచో వికల్పముగ నగుటయు నని గ్రహించునది. తలఁచుధాతువునకు కజివర్ణకము ముత్తు పరముగా నందలి యర్థబిందువుమీఁది ధాతుసహజచకారమున కీవిధిచేఁ బకారముగాఁ దలఁపకను రూపము సిద్ధించెను. ఇట్లే త్రేఁచుధాతువునందలి యర్థబిందువుమీఁది చకారమునకుఁ గజి పరముగాఁ బత్వమగుటను గమనించునది. 20 చే నుత్తమమున కత్వమగుటను నిట్టి చోటులందు స్మరించుకొనునది. ఏఁచు ధాతువునందలి సహజచకారమున కర్థబిందువు మీఁదిదైనను ముత్తు పరమగునపుడు వికల్పముగ నే యగునని యీక్రిందివివరణమునుబట్టి తెలిసెడిఁగానఁ బత్వమైన నేఁపకయనియుఁ గాకున్న నేఁచకయనియు రూపములగును. నోఁచుధాతువున కీవిధిచేఁ బకారము గారాదు గాన దానికి ముత్తు పరమగునపుడు 'నోఁచడు - నోఁచక' అను మొదలగు రూపములేగాని నోఁపఁ డిత్యాద్యనిష్ఠరూపములు గలుగవని గ్రహించునది. ప్రాయికగ్రహణమున కివియే ఫలములగు నూహింపఁదగు. పూర్వవిధిచే ధాతుసహజంబగు దీనికి నిత్యముగ పకారము సిద్ధింపవలసివచ్చుచుచే నీసూత్రమును సూత్రింపవలసివచ్చెననుట స్పష్టము. ఖండబిందువుమీఁది యనుటంజేసి పూర్ణబిందువుమీఁదిదానికిఁ బూర్వవిధిచే నిత్యముగ ముత్తు పరంబగునపుడు పకారమగునని గ్రహించునది.

ఆగమచకారంబునకు నెఱుసున్నమీఁదిదానికి దుక్కుపరంబగునపుడు
పకారంబు విభాషనగు. ౯౦.

ఆకర్ణింపుదురు - దంపుదురు - చింపుదురు. పత్వంబు రానిపక్షం
బున వక్ష్యమాణతాదేశంబు ఆకర్ణింతురు - దంతురు - చింతురు.

టీ. నిండునున్నకంటె దరువాత నున్నట్టి యాగమచకారమునకు దుగాగమ
దువర్ణము పరముగాఁగలదానికి వికల్పముగ పకార మాదేశమగునని సూత్రార్థము.
108 చే నగు తాదేశమున కపవాదంబు. అపవాదమన నొకకార్యమును గలుగనీయక
తానే సంభవించుటనుట స్పష్టము. ఆకర్ణించుదురని యుండ నీవిధిచే చకారమాత్రము
నకుఁ బకారాదేశముగా 'ఆకర్ణింపుదు'రని యగును. చకారమునకు పకారముగానిపక్షమున
108 చే తాదేశంబైన 'ఆకర్ణింతు'రని యగును. (చు దు + త్ = తు) పకారము గల్గిన
పక్షమున 'చుదు' అను భాగము లభింపదుగాన తాదేశము గలుగ నవకాశము లేదనుట
స్పష్టము. ఇట్లే దంతురనురూపము దంచుదురు అనుదానినుండియు చింతు రనురూపము
చించుదురనురూపమునుండియు 108 చే నగునని గ్రహించునది. పత్వము రానిపక్ష
మున తాదేశము నిత్యముగానఁ జించుదు రను మొదలగు రూపములు గలుగవనుట
స్పష్టము. ఇవియెల్లను బూర్ణబిందువుమీఁదివగుట తెల్లము. 22 చే లాట్టు రుఞ్చ పర
మగునపుడు దుగాగమంబగుటను స్మరించికొనవలెను. 'అనుబంధప్రార్థనయోక్త్యావ్యతిరే
కాదికేచ చోః పస్సాత్' అనుచింతామణి సూత్రమును మూలముగఁగొని సూరిప్రాచీన
గ్రాంథికప్రయోగదృష్టితో నీపత్వవిధాయక సూత్రములను రచించెనని చెప్పవలెను.

అగు వచ్చు చొచ్చు చూచులకు ముత్తు పరంబగునపుడు

కా రా చొరు చూడు లగు. ౯౧.

అగు - కాఁడు - కమ్ము. వచ్చు - రాఁడు - రమ్ము. చొచ్చు -
చొరఁడు - చొరుము. చూచు - చూడఁడు - చూడుము.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు అగుధాతువునకు 'కా' అనునదియు, వచ్చు
ధాతువునకు 'రా' అనునదియు, చొచ్చుధాతువునకు 'చొరు' అనునదియు, చూచుధాతు
వునకు 'చూడు' అనునదియు నిత్యముగ నాదేశములగునని సూత్రార్థము. అగు వచ్చు
చొచ్చు చూచులను క్రమము ననుసరించి కా రా చొరు చూడు లనునవి నిర్దిష్టములయ్యె
నని గ్రహించునది. అగుధాతువునకు వ్యతిరేక (లజి)మునఁ బ్రథమపురుషైకవచన ప్రత్య
యము డుజ్జు పరముగా 'కా' అనునది ధాతువున కంతకు నీవిధిచే నాదేశమగుటంజేసి
కాఁడను రూపము గల్గెనని తలంచునది. ఇట్లే యగుధాతువునకు మధ్యమపురుషైకవచన
ప్రత్యయము (ము), 29 చే 'వు' అనుదానికైనది, పరముగా నీవిధిచేఁ గాదేశమును;
61 చే మువర్ణమునకు ద్విత్వమును నీవిధిచే నైన 'కా' అనుదానికి హ్రస్వమును; (క)
గలుగ 'కమ్ము' అనురూపమయ్యెనని భావించునది. ముజ్జు పరమగునపు డీవిధిచేనగు
కాదేశమునకు వికల్పత 96 చే నగుట నెంచి రూపాంతరము లూహించునది. అట్లే వచ్చు

ధాతువునకుఁ బ్రథమపురుషైకవచనము పరముగా నీవిధిచే రాదేశముగా రాఁడనురూప మగును. వచ్చు ధాతువునకు మధ్యమపురుషమున మువర్ణకము పరముగా (29) రాదేశ మీవిధిచే నైనపిదప 61 చే మువర్ణమునకు ద్విత్వమును 'రా'అనుదానికి ప్రాస్వమును గలుగ 'రమ్ము'అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే చొచ్చుధాతువునకు వ్యతిరేక ప్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జ్వీర్ణకము పరముగా 'చొరు'అనున దాదేశముగా 'చొరు+ఁడు'అని యుండ 20 చే రువర్ణమునుత్పమున కత్వముగాఁ జొరఁడనురూపమేర్పడును. మధ్యమపురుషైకవచనప్రత్యయము 29 చే నైనది పరముగాఁ జొచ్చునకుఁ జొరనున దాదేశ మైనఁ జొరుమని రూపమగును. ఆరీలినే చూచుధాతువునకు లజిని ప్రథమపురుషైక వచనము డుజ్జు పరముగా 'చూ'అనున దీవిధిచేతను గలిగి 20 చే నుత్పమున కత్వంబై చూడఁడనురూపంబగు. మధ్యమపురుషప్రత్యయము మువర్ణకము పరముగా (29) చూచునకుఁ జూడనున దాదేశ మీవిధిచే నై చూడుఁడని రూపమగును. ఇట్లే ముజ్జీత్తులు పరమగునపు డెల్ల నీయాదేశము లాయాధాతువులకుఁ గలుగుటను గమనించుకొనుచు రూపాంతరము లూహ్యములు. లూన్యాధ్యమబహువచనములందు 61 చే దీర్ఘములగు కారా అనువానికి ప్రాస్వమును సంధి 22 చే నుడితోలిప్రాస్వముమీఁద నర్థబిందువు నిల్వ నవకాశములేమిని, నిండుబిందువును నై కండు-రండు-రూపములగుటను స్మరించుకొను నది. ముజ్జీత్తులు పరములుగా నగుధాతువునకుఁ గాదేశము వికల్పముగ 96 చే నగుటను గమనించికొనుచు రూపాంతరముల నూహించికొనునది.

ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు. ౯౨.

ఇచ్చు - ఈఁడు - ఇమ్ము ఈయయనునాదేశంబు నొకానొకచోఁ గానంబడియొడి; బలిమిసీయనిభూమివలయపతుల.

టీ. మధ్యమముడుజ్జులును జీత్తులును పరములుగా నిచ్చుధాతువున కంతకును 'ఈ'అనునది యాదేశమగునని సూత్రార్థము. సర్వంబున కనఁగా నిచ్చునంతను ద్రోచి ఈయగునని యర్థము. ఇచ్చుధాతువునకు లజిని బ్రథమపురుషైకవచనమున డుజ్జు పరముగా నీసూత్రముచే నీయాదేశంబైన నీఁడనురూపమగు. లూన్యాధ్యమైకవచనమున మువర్ణకము పరముగా నీయాదేశ మీవిధిచేనై 61 చే మువర్ణకమునకు మాముడియు నీకారమునకు ప్రాస్వమును నై యిచ్చునురూపము గలిగెను. ఇట్లే సంధి 22 చే నిండను రూపము లూన్యాధ్యమబహువచనమున నగుటను గమనించునది. ఇచ్చుధాతువునకుఁ గజి నిజ్యదులు పరములుగా నీయకు యాయని మొదలగురూపము లగపడుచుండుటను సారూపము లీయయనునదాదేశింపక సిద్ధింపకుండుటను గమనించి గ్రంథకర్త యొకా నొకచో నీయయనునాదేశమును గానంబడియొడి నను వివరణముచే నీయయనునాదేశ

మును విధించెనని గ్రహించునది. కావుననే 'బలిమిసీయని' అను సీక్రిందివివరణమునందున్న 'ఈయని' అను నన్నయప్రయుక్తమైన నిచ్చుధాతునిజీరూపము సాధువయ్యెనని గ్రహించునది. అట్లని 'ఈని-ఈక' అనురూపము లుండవని గ్రహింపరాదు. ఈయ యను నదియుఁ బక్షమున నిట్టియెడల నగునని యెంచవలెను. ఇట్లే ముత్తు పరంబగునపు డంతట 'ఈ' అనునది సర్వాదేశమగుట యూహ్యము. "ఈయ" అను నాదేశము ముత్తుసంజ్ఞ గలిగిన యెల్లస్థలములఁ బ్రసక్తముగామి నొకానొకచోనని వ్యాకర్త వివరించుట గలిగె నని గ్రహించునది.

తేతేరులు తెచ్చున కగు. ౯౩.

తెచ్చు - తేడు - తేరడు - తెమ్ము - తేరుము.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరమలగునపుడు తెచ్చుధాతువునకు 'తే-తేరు' అనున వాదేశము లగును. ఒకమాటు 'తే' అనునదియు నొకమాటు 'తేరు' అనునదియు నాదేశంబయ్యెడి. తెచ్చుధాతువునకు లజిని ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్ఞ పరముగా నీవిధిచేఁ దేయాదేశంబైన 'తేడు' అనియుఁ దేరాదేశంబైన 'తేరడు'డనియు రూపములగును. 20 చే నత్వ మివక్షమున నుత్వమున కగును. ఇట్లే లూన్యాధ్యమైకవచనమునఁ దేయాదేశంబైన 61 చే ద్విత్వప్రాసవములు గాఁ దెప్పనియుఁ దేరనున దాదేశంబైనఁ దేరుమనియు రూపములగును. వీనిబహుత్వమున 61 చేఁ దెండని యగుటను గమనించునది.

చావునోవులు చచ్చునొచ్చుల కగు. ౯౪.

చచ్చు - చావడు - చావుము. నొచ్చు - నోవడు - నోవుము. వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - నొవ్వడు.

టీ. ముత్తు పరమగునపుడు చచ్చుధాతువునకు 'చావు' అనునదియు నొచ్చుధాతువునకు 'నోవు' అనునదియు నాదేశములగునని సూత్రార్థము. చచ్చుధాతువునకు లజి ప్రథమైకవచనమునఁ జావాదేశముగాఁ జావడనియు నట్లే లూన్యాధ్యమైకవచనమునఁ జావాదేశమైనఁ చావుమనియు, రూపములగును. లజియం దత్వము 20 చే నగు. ఇట్లే నొచ్చునకు లజి ప్రథమైకవచనమున 'నోవు' అనున దాదేశమైన 20 చే నత్వము గలిగి నోవడనియు లూన్యాధ్యమైకవచనమున మువర్ణకము పరముగా నోవాదేశమైన నోవుమనియు రూపములగును. నోవాదేశమైనపిదపఁ బ్రకీర్ణము 6 చే వకారమునకు ద్విత్వముగాఁ బిదప సమాసము 13 చే హ్రస్వమును గలుగ నొవ్వడను మొదలగు రూపములు నొచ్చుధాతువునుండి యేర్పడునని యీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము.

కాని యిట్లు ప్రకీర్ణము రీతం జేరమిం జవ్వడనుకీరియాపములు చచ్చుధాతువునకు మాత్రము గలుగవని యెంచునది.

జీత్తు పరంబగునపుడు వాని పువర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౯౩.

చాక - చావక - చాకుము - చావకుము. నోక - నోవక - నోకుము - నోవకుము.

టీ. 'జీ' అనునది పోవు ప్రత్యయములు పరములగునపుడు మాత్రము భూర్వ సూత్రముచేనైన చావునోవుల తుదివర్ణములకు లోపము గలుగునని సూత్రార్థము. చచ్చు ధాతువునకు 39 వేద గాని 30 వేదగాని కజిగా నది జీత్తుగానఁ బూర్వసూత్రముచే నది పరముగా 'చావు' అనునది యాదేశమయ్యెననియు నీసూత్రముచే పువర్ణము లోపింప 'చాక' అనురూప మేర్పడెననియు గ్రహించునది. పువర్ణమనుటంజేసి 20 చే నుత్వమున కత్వము గలుగకముందె పువర్ణలోప మగునని గ్రహించునది. పువర్ణలోపము గానిపక్షమున 20 చే, బూర్వసూత్రముచే నైన 'చావు' అనుదాని పువర్ణము నుత్వమున కత్వంబై చావకయను రూపమగును. ఇట్లే లజియందు మధ్యమపురుషైకవచనము 'ము' అనునది పరముగా 32 చే కుజి యగుననియు కుజి జీత్తుగాన నది పరముగాఁ బూర్వసూత్రముచే చచ్చుధాతువునకు 'చావు' ఆదేశమగుననియు నీవిధిచే పువర్ణలోపముగా 'చాకుము' అనురూపమయ్యెననియు నీవిధిచే పువర్ణలోపము గాకున్నఁ గుజి పరముగా 20 చే పువర్ణము నుత్వమున కత్వంబై 'చావకుము' అనురూప మగుననియు గ్రహించునది ఇట్లే నొచ్చుధాతువునకు కజివర్ణకము పరముగాఁ బూర్వసూత్రముచే 'నోవు' అనునదాదేశంబై 20 చే నత్వంబైన నోవక యనియు నీవిధిచే వికల్పముగ పులోపంబైన నోక యనియు నాగతి నే వ్యతిరేక మధ్యమైకవచనము పరముగా నైన కుజి, జీత్తు, పరమగుచుండఁ బూర్వవిధిచే నోవాదేశమై 20 చే పువర్ణము నుత్వంబున కత్వముగా నోవకుమనియు పువర్ణ మివిధిచే లోపించినపక్షమున నోకుమనియు రూపములగునని యెఱుంగునది. ఈముత్తు పరంబగునపు డాదేశాదుల విధించు నీసందర్భమున మహదర్థక రూపములనే యుదాహరించుట స్పష్టార్థముగాని యమహదర్థమున నిట్టిరూపములు గావని మాత్రము గ్రహింపరాదని యెఱుంగునది. జీత్తు పరమగునపుడె యనుటంజేసి ముష్టి పరమగునపు డిక్కార్థము గలుగ దనుట స్పష్టము.

అగున కను కనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబులగునపుడు కానా కానలు విభాషనగు. ౯౬.

అపదాద్యసూత్రముచే గాకు వకారంబు. పక్ష్యమాణం

బౌత్వంబు. కమ్ము - అగుము - అవుము - ఔము. కండు - అగుండు - అవుండు - ఔండు. నాండు - అనండు, కానండు - కనండు.

టి. అనుకనులనునది ద్వంద్వము. అగునకనుదానికి ముజ్జీ అనుదానితోను ననుకనులకు జీత్తనుదానితోను నన్వయము. కాఁగా ముడుజ్జులు పరములగునపు డగునకు 'కా' అనునదియు 'జి' అనునది పోవు ప్రత్యయములు పరములగునపుడు 'అను-కను' అనుధాతువులలో ననునకు 'నా' అనునదియుఁ గనునకు 'కాన' అనునదియు నాదేశములు వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. కాదేశ మగునకుఁ గానిపక్షమున నాచ్ఛికము 27 చే 'అగు' అనుదానియందలి గకారమునకు వకారమును 103 చే 'అవు' అని వకారాదేశముచే నేర్పడినభాగమున కౌత్వమును గలుగునని యపదాద్యంబను నీక్రింది వివరణవాక్యద్వయమున కభిప్రాయము. మఱియు ముడుజ్జులకంటె నితరములు జీత్తులు పరములగునపు డగునకుఁ గాదేశమివిధిచే వికల్పముగఁ గలుగక 91 చే నిత్యముగఁగలుగుననియు జీత్తులకంటె భిన్నములు పరములగునపు డనుకనులకు నాకానాదేశములు గలుగవనియుఁఫలితమును గ్రహించి ప్రక్రియను నడుపుకొనవలెను. అగుధాతువునకు లూఱ్ఱధ్యమపురుషమువర్జకము పరముగా నీవిధిచే కాదేశమును 61 చే మువర్ణమునకు మాముడియు నాదేశమైన కాకు హ్రస్వమును గాఁ గమ్మనురూపము గలుగును. ఇట్లే లజినిగాదేశము డుజ్జు పరముగాఁ గాఁ గాఁడనురూప మేర్పడును. కాదేశము గానిపక్షమున 'అగుము' అనియు నాచ్ఛికము 27 చే వాదేశమైన నవునునియు 103 చే నవునకు 'ఔ' అనునది యైన 'ఔము' అనియు రూపములు గలుగును. అగుధాతువునకు లూఱ్ఱధ్యమబహువచనప్రత్యయము డుజ్జు పరముగా నీవిధిచేఁ గాదేశంబును 61 చే హ్రస్వము గాదేశమునకును గలిగి సంధి 22 చేఁ బూర్ణబిందువగుటంజేసి కండునురూపము గలుగును. కాదేశముగాకున్న అగుఁడనియుఁ గకారమునకు వకారంబైన నవుఁడనియు నౌత్వంబైన నౌఁడనియు రూపములగుననుట పూర్వోదాహరణప్రక్రియంబట్టి స్పష్టము. అనుధాతువునకు లజి ప్రథమపురుషైకవచనము పరముగా లజి జీత్తుగాన నీవిధిచే నా యనునది యాదేశముగానాఁడని రూపమగును. నాదేశము గానిపక్షమున ననుధాతౌత్వముచకు 20 చే నత్వముగలిగి 'అనండు' అని రూపమగును. ఇట్లే కనుధాతువునకు లజి ప్రథమైకవచనము పరముగా నీవిధిచేఁ గానాదేశంబైనఁ గానండునియుఁ గానాదేశము గాకున్న 20 చే ధాతువుతుదియుత్వమున కత్వంబై కనండునియు రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే యగునకు ముజ్జు పరమగునపుడును ననుకనులకు జీత్తు పరమగునపుడును నీయాదేశములగుటకు గమనించుచుఁ గానపుడు యథాసంభవముగఁ గలుగుకార్యవిశేషములఁ జూచికొనుచు రూపాంతరము లూహ్యములు. 91 చే ముజ్జీత్తులరెంటును నగుధాతువునకుఁ గాదేశము.

నిత్యముగ వచ్చుచొచ్చుచూచులకు రాచొరుచూడులవలె సంప్రాప్తమగుచుండుటంజేసి ముజ్జు పరమగునపుడద్దానికి వికల్పముగ నీవిధిచే విధించునక్కఱు గలిగెననియెఱుంగునది.

నేరుచునకు లిడ్లాట్టులు ముత్తుంబరంబులగునపుడు రుచులకు లోపంబు బహుళంబుగానగు. ౯౭.

నేచెను - నేచెను. నేచును - నేరుచును. నేరఁడు - నేరువఁడు.

టీ. ముత్తనుదానికి రుచులను ద్వంద్వములోని చువర్ణముతో నన్వయము. లిడ్లాట్టులను ద్వంద్వమునకు రుచులను ద్వంద్వమునందలి రువర్ణముతో నన్వయము. కాగా నేరుచుధాతువునకు లిడ్లాట్టులు పరములుగా నందలిరువర్ణము వికల్పముగ లోపించు ననియు నేరుచుధాతువునకు ముడుజ్జులును జీత్తులును బరముగా నందలి చువర్ణము వికల్పముగ లోపించుననియు సూత్రార్థములభించెడి. నేరుచు ధాతువునకు లిట్టునందు డుజ్జునకు 17 చే నెనువర్ణకమును నీవిధిచే రులోపమును గా 'నేరుచు=నేచు+ఎను=నేచెను' అని రూపమయ్యెను. రులోపము గానిపక్షమున 85 చే రువర్ణము నుత్పమున కెనువర్ణకము సంబంధమైనయె కారము గూడుచో నిత్యము గలుగ 'నేరిచెను' అనురూప మగును. నేరుచు ధాతువునకు లాట్టునందుఁ బ్రథమపురుష డుక్పర్ణకమునకు 16 చే నువర్ణక మాదేశముగా 'నేరుచు+ను' అనియుండ నీవిధిచే లాట్టు పరమగునపుడు రులోపముగా 'నేచు'ననియుఁ గానిపక్షమున 'నేరుచును' అనియు రూపములగును. నేరుచు ధాతువునకు లజిని బ్రథమ పురుషయందు డుక్పర్ణకము పరముగా లజి జీత్తుగాన ముజ్జీత్తులు ముత్తు నాఁబడుట నీవిధిచే చువర్ణలోపము గలుగ 20 చే రువర్ణము నుత్పమున కత్వంబై 'నేరఁ'డనురూప మేర్పడును. చువర్ణలోపము గానిపక్షమున నేరుచుధాతువునందలి ధాతుసహజచకారమునకు 88 చే వకారమును 20 చే దానియుత్పమున కత్వమునుగా 'నేరువఁ'డనురూప మగును. మహత్కర్తృకక్రియలే యుదాహరించుట స్పష్టార్థముగాన నమహత్కర్తృకము లగునపుడును నిట్లే రూపము లగుటకు గమనింపవలెనని ముందె యొక్కము. లిడ్లాట్టులు పరములగునపుడు రులోపమును ముత్తు పరమగునపుడు చులోపమును విధించుటంజేసి శత్రుర్థాదులందు 'నేచున్, నేచి' అనునట్టి యపరూపములు గలుగకుండుట ప్రయోజనమని యెఱుంగునది.

పోవునకు దుజ్జుత్తులు ముజ్జుంబరంబులగునపుడు పులోపంబుం

చొదపదలును విభాషనగు. ౯౮.

పోదురు - పోవుదురు. పోఁడు - పోవఁడు - పోవుము. పొదము - పదము - పొమ్ము.

టీ. దుష్టుత్తులను ద్వంద్వమునకు వులోపమనుదానితోను, ముష్టునుదానికిఁ బొద పదలనుదానితోను నన్వయమగు. కాఁగా పోవు ధాతువునకు దుక్కును ముష్టీత్తులును బరములగునపుడు వుకారలోపమును, ముష్టు పరమగునపుడు 'పొద-పద' అను నాదేశ ములును వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. 22 చే లాట్టునందు దుగాగమము ప్రథమ పురుషబహువచనము మొదలుకొని యుండు నెల్లపురుషముల వచనములందును నగుననుట తెల్లము. 'ము-డుష్టులును' జీత్తులును ముత్తునాఁబడున వనుట 86 చే స్పష్టము. మధ్యమము డుష్టు ముష్టునాఁబడుననుట తెల్లము. పోవు ధాతువునకు లాట్టునందు ప్రథమపురుషబహు వచనము (రు) పరముగా 22 చే దుగాగమమగుననియు నాదువర్ణము పరముగా నీవిధిచే వులోపముగా పోదురనియు వులోపముగాకున్న పోవుదురనియు రూపములగును. పోవు ధాతువునకు లజిని ప్రథమైకవచనము డుష్టు పరముగా లజి జీత్తుగాన 86 చే ముత్తు నాఁబడుట నీవిధిచే నదిపరముగా వులోపముగా పోఁడనియు వులోపము గానిపక్షమున 20 చే వువర్ణము నుత్పమున కత్వంబై పోవఁడనియు రూపములగును. పోవు ధాతువునకు లాట్టునందు మధ్యమైకవచనము (ము) పరముగాఁ బోవునకుఁ బొదయనునదైనఁ బొదమనియు పద యాదేశంబైన పదమనియు నీరెండును గాకున్న ముష్టును 86 ననుసరించి ముత్తు నాఁబడుంగాన వులోప మీవిధిచేఁ గా 'పో+ము' అని యుండ 61 చేఁ బొదయనుదానికి ప్రాప్తమును మువర్ణకమునకు మాముడియుఁ గాఁ బొమ్మనియు రూపము లగును. ఇట్లే లాట్టునందు మధ్యమబహువచనమునఁ 'బోవుఁడు-పొదఁడు-పదఁడు-పొం' డను రూపము లగుటను గమనించునది. ఇట్లే దుష్టుత్తులు పరంబులగుటను గమనించుచు మిగిలినరూపములను సాధించికొనునది.

అగుపోవుల కడవ్రాల కిద్వక్రంబులు పరంబులగునపుడు

యకారంబగు. FF.

వక్ష్యమాణం బైత్వంబు - అయి - ఐ. అయిరి - ఐరి - పోయి - పోయిరి - పోయెను - పోయెడు.

టీ. 'అగు-పోవు' అనునీరెండు ధాతువుల తుదియక్షరములగు 'గు-వు' అనువానికి ఇకారముగాని ఎకారముగాని. పరములైనపుడు యకార మాదేశమగును. 'అగు' ధాతు వునకుఁ గ్తద్విధమున 38 చే పైన ఇకారము పరముగా నీవిధిచే 'గు' అని దానికి యకారాదేశమైన 'అయు+ఇ=అయి' అని రూపమగును. 103 చే 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదైన 'ఐ' అనురూపమగు. చెప్పఁబోవు 103 సూత్రమునుబట్టి ఏకారమగుటను గమనింపవలెనని వక్ష్యమాణంబను వివరణమున కభిప్రాయము. అగుధాతువునకు లిట్టునందు

ప్రథమపురుషబహువచనము పరముగా 17 చే నిగాగమముగా 'అగు+ఇ+రు' అని యుండ నీవిధిచే 'గు' అనుదానికి యకారముగా 'అయు+ఇ+రు' అని యుండఁ దత్సమము 25 చే క్రియావిధిక్రియగుట రువర్ణఙోత్పమున కిత్వముగా నయిరి యనియు 103 చే నైకారమైన నైరనియు రూపములగును. ఇట్లే పోవుధాతువునకుఁ గ్వార్థమున నైకారము పరముగా నీవిధిచే తునివుకారమునకు యకార ముదేశమై 'పోయ+ఇ+పాయ్' యనియు లిట్టున భూతంబునందైన యిగాగమేకారము పరముగాఁ బోయి ధనియు లిట్టు డుజ్జునకైన యెనువర్ణకము నెకారము వక్రము పరముగాఁ బోయెననియు నైదువర్ణకము నెకారము వక్రము పరముగా పోయెడుననియు రూపము లగును. ఈ రీతినిద్వక్రములు పరములగుటను గమనించికొనుచు నగుపోవులకడవ్రాలకు యకారమగుటను గమనించికొనునది. యకారమగుపోవుల కడవ్రాలవాలంశమునకే యని యెఱుంగుచుఁ బ్రక్రియలో నపదాదిస్వరసంధిని బ్రవర్తింపఁజేసికొనునది.

అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘంబగు. ౧౦౦.

వక్ష్యమాణంబు ద్విత్వంబు - ఆయెను - అయ్యెను - ఆయెడు - అయ్యెడు.

టీ. పూర్వసూత్రమున నగుధాతువునకు వక్రము పరముగనుంచి యుదాహృతులంకాపలేదు. వక్రము గలియునపు డగుధాతువు తుదివర్ణమునకు యకారము పూర్వసూత్రముచే నగునపుడగుధాతువునందలి మొదటి అకారము దీర్ఘమగునని సూత్రార్థము. అగుధాతువునకు 16 చే నైన యెనువర్ణకమునెకారము గూడునపుడు పూర్వవిధిచే గువర్ణము వాలంశమునకు యకారముగా 'అయు+పను' అని యుండ నీవిధిచే వక్రము గూడునపు డకారము దీర్ఘముగా 'అయెను' అనురూప మేర్పడును. ప్రక్రియ 6 చే నాకారముమీఁది యకారమునకు ద్విత్వమును సమాసము 13 చే నాకారమునకు ప్రాప్తమునుగా 'అయ్యెను' అని రూపమగును. ఇట్లే యెడుగడిగాగమములవక్రము పరమగు నపుడును 99 చే యకారమును, వక్రము గూడుచో నీవిధిచే నకారమునకు దీర్ఘమును, ప్రక్రియ 6 చే ద్విత్వమును, సమాసము 13 చే నాకారమునకు ప్రాప్తమును, గూర్చుచుఁ గ్రమముగ 'అయెడు-అయ్యెడు' అనురూపములను సాధించికొనవలయును. వక్ష్యమాణమునఁ జెప్పఁబోవునది. ప్రక్రియ 6 సూత్రమని భావము.

పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవ్రాయి

బహుళంబుగ లోపించు ౧౦౧.

పిలఁడు - పిలువఁడు - పిలుము - పిలుపుము. లేచునకు ముజ్జు.

పరంబగునపుడు చులోపంబగు. లెమ్ము - లెండు. పిలుచు - నిలుచు - తలచు - ఇత్యాదులు.

టీ. పిలుచు మొదలగు ధాతువులకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు వాని తుది యక్షరము బహుళముగ లోపించునని సూత్రార్థము. పిలుచుధాతు సాదృశ్యము ననుసరించి సహజచువర్ణాంతధాతువులు గ్రాహ్యములు. పిలుచుధాతువునకు 7 చే లజియుండుజ్ఞునుగా, లజి జీత్తుగాన నీవిధిచే చువర్ణము లోపింప 20 చే లువర్ణము నుత్వమున కత్వము గలిగి పిలడను రూపమయ్యెను. చువర్ణలోపము గలుగనివక్షమున 88 చే ధాతుసిద్ధ చకారమునకు వకారమును 20 చే దాని యుత్వమున కత్వమును గా, పిలువడను రూప మయ్యెనని యెంచునది. ఇట్లే లూన్యధ్యమ మువర్ణకము పరముగా నీవిధిచే చు లోపం జైన పిలువమనియుం గాకున్న 83 చే చకారమునకు వకారంబగుట పిలుపుమనియు రూపములగునని గ్రహించునది. బహుళగ్రహణమునంజేసి పిలుచు మొదలగువానికి వలె గాక లేచుధాతువునకు మాత్రము లూన్యధ్యమైకవచన బహువచన ప్రత్యయములు ముండులు పరములగునపుడు చులోప మీవిధిచే నిత్యముగ నగునని లేచునకను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లేచుధాతువునకు లూన్యధ్యమైకవచ నము మువర్ణకము పరముగా నీవిధిచే నిత్యముగ నంత్యవర్ణలోపము గలిగి 'లే+ము' అని యుండ 61 చే లే యనుదానికి హ్రస్వమును మువర్ణమునకు మామిడియుం గా 'లెమ్ము' అను రూపమగు. ఇట్లే మధ్యమ బహువచనము డుజ్ఞు పరమగునపుడు నిత్య ముగ నీవిధిచే నంతిమవర్ణలోపమును 61 చే హ్రస్వమును గా 'లే+డు' అని యుండ సంధి 21 చే జీత్తు బిందుపూర్వం బగునను విధిచేనైన బిందువు పూర్ణమై నిలువ 'లెండు' అను రూపమగును. లేచునకు ముజ్ఞు పరమగునపు డనుటంజేసి జీత్తు పరమగు నపుడు చువర్ణలోపము గాదనియు దాన లజి మొదలగు జీత్తులు పరములగునపుడు లేవడ మొదలగు 88 చే నైన వకారములోడి రూపములే యమరుననియు నెంచు నది. 'పిలుచు నిలుచు తలచు' అను రీతి నొప్పు చువర్ణాంతములే యీ సూత్ర మునకు విషయములనియు నా చువర్ణములు సిద్ధబిందుపూర్వకములైనను నీవిధి వర్తించుననియు నీక్రిందఁ జూపఁబడిన ధాతుత్రయమునుబట్టి తెల్లము. కొందఱు తలచు ధాతువునుండి తలడను రూపము నుద్ఘాటించవలెనుగాన నీవిధి చువర్ణాంతము లందే గాక మఱి కొన్నిటియందును గవిప్రయోగానుసారముగ వర్తించునని యుండు. (చూ. సంధి 13 వ్యాఖ్య.)

లాఠిచో సహితము కాదేళాదులు కానంబడియెడి. ౧౦౨.

కావుతను - కాతను. అగుట - కావుట. అగుడును - కావుడును.
కానను - కావునను. అనుడును - అనవుడును - నావుడును. ఇత్యాదు
లెఱుంగునది.

టీ. ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడేగాక వానికంటె నితరములు గొన్ని పరములగు
నపుడును 'కా' మొదలగు నాదేశము లగు మొదలగువానికిఁ బ్రయోగములందుఁ గన్పట్టు
చున్నవని సూత్రార్థము. ఆదిశబ్దముచేఁ బూర్వోక్తప్రకార మాయాధాతువుల కాయా
యాదేశములేగాక వానికిఁ గొన్నికొత్తగఁ జేసినవర్ణములతోడి యాదేశములును గలిగిడి
నని గ్రహించునది. అగుధాతువునకు 96 చే ముత్తు పరమగునపుడు కాదేశము కాసింపఁ
బడినది కాని 26 చేనగు తవర్ణకము పరమగునపుడు పువర్ణ పరకంబగు 'కావు' అనునాదేశ
మివిధిచేఁ బ్రయోగదృష్ట మగుట సాధువగుచున్నదని గ్రహించునది. పక్షమునఁ
గాదేశంబైన తవర్ణకముతోడ కాతననురూప మేర్పడుచున్నది. కావుత నను నుదాహర
ణమున నగుధాతువునందలి గకారమునకు పకారముగాఁ బదప ధాత్వాదివర్ణమున
కకారమునకు మాత్రమే కాదేశ మయ్యెననియుఁ గాత నను నుదాహరణమున ధాతు
వున కంతకుఁ గాదేశమయ్యెననియు ఫలితము నెంచునది. అగుధాతువునకు భావార్థక
టవర్ణకము పరమగునపుడును నీవిధిచేఁ గాదేశముగాఁ గావుట యనురూప మేర్పడెడి.
ఇట్లే యానంతర్యార్థకడువర్ణకము పరముగా నగుధాతువునందలి గకారమునకు పకారా
దేశంబైన పదప ధాత్వాదినున్న ఆకారమునకే కాదేశమైన కావుడుననియు లేక
కావాదేశంబైనఁ గావుడుననియు రూపంబు గలుగును. అగుధాతువునకు 41 చే సైన
నువర్ణకము పరముగా నీవిధిచేఁ గావాదేశంబైనఁ గావుననుననియుఁ గానాదేశంబైన
కాననుననియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే యుధాతువున కానంతర్యార్థకడువర్ణకము
పరముగా 'అనవు' అనునదాదేశంబైన 'ననవుడు' ననియు 'నావు' అనునదాదేశంబైన
నావుడుననియు సీరెండును నీవిధిచేఁ గాకున్న ననుడు ననియు రూపములు గలుగును.
ఇట్లు ప్రయోగదృష్టములు సాధ్యములు.

ఆచ్చికంబులం దయియవులకు వక్రతమంబులు

బహుళంబుగానగు. ౧౦౩.

అయిదు - ఐదు. అయిరేని - ఐరేని. అవుడు - ఔడు. గవునెన-
గొనెన.

టీ. 'వాయిరవుర్వక్రతమా' అనునది మూలము. ఆచ్ఛికశబ్దములందలి 'అయి' అవు' అను భాగములకుఁ గ్రమముగ 'అయి' అనుదానికి 'ఐ' అనునదియు 'అవు' అను దానికి 'ఔ' అనునదియు నాదేశములుగ నగునని సూత్రార్థము. సామాన్యముగ నయి యవులకునుటండేసి శబ్దసహజంబగునట్టియు వ్యాకృతిప్రక్రియచే నేర్పడినట్టియు నయి యవులకు 'ఐ-ఔ' అనునవి గావచ్చునని గ్రహించునది. అయిదనుదానియందలి శబ్ద సహజమగు 'అయి' అను భాగమున కీవిధిచే 'ఐ' కాఁగా నైదనురూపము గలుగును. ఇట్లే యగుధాతువు తుదివర్ణమునకు గకారమునకు భూతంబున నైన యిగాగమము పరమగునపుడు 99 చే నైన యకారమునం జేసి యేర్పడిన 'అయి' అను భాగమున కైకార మీవిధిచేఁ గా, నైరనియు దాని కేని గూర్చినరూప మైచేని యనియు నెఱుంగఁదగును. పెదవియను నర్థముగల అవుడను శబ్ద రూపమునందలి 'అవు' అను దాని కౌకారాదేశము గా నౌడనురూప మగును. ఇట్లే గవు నెనశబ్దమున సహజమై తోఁచు నవున కౌకారంబైన గౌ నెనరూపము గలుగును. గౌ నెన యన నింటికప్పుని యర్థము. ఇట్లే యాచ్ఛికశబ్దములందు సహజముగఁ గాని వ్యాకృతిప్రక్రియచేఁగాని తోఁచు నయియవుల కైయౌలను బహుళముగఁ గూర్పవలయును. 'అవు, అయి, అను' నుత్పేత్సములతోడి భాగములు తోఁచునపుడేగాని వేఱొకరితి నగవడునపు డీయాదేశ ములు గావని యెంచునది. అదియుఁ బ్రయోగానుసారము శ్రుతిశ్రావ్యతననుసరించి చేయవలయునేగాని తప్పక గావలెననునియమములేదని యెఱింగింప బహుళగ్రహణముం జేసెనని గ్రహించునది. వ్యాకృతిప్రక్రియను 'అయి-అవు' అనుభాగములే తొలుతటివని యాయాధాతువులందేసి తోఁచెడిఁగాన నయియవులకే ఐఔలు విధింపఁబడినవి. 'విచో యవాయావశ' అనుసంస్కృతవ్యాకృతినూత్రము ననుసరించి ఐఔల కయియవులగుట తోఁచెడి. కాని యుచ్చారణమున నయియవులు గలిసిపోయి యైయౌలుగా మారినవనుట సహజముగాన నిష్కర్తము రమణీయమనఁదగు.

కలుగు నకస్త్వర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కలయగు. ౧౦౮.

ప్ర. కలఁడు-కలరు-కలదు-కలవు మ. కలవు-కలరు. ఉ. కలను-కలము.

టీ. 'ఉన్నవాఁడు-ఉన్నది' అనునర్థమున లట్టు పరమగుచుండఁ గలుగుధాతు వునకు 'కల' అనునది యాదేశముగ నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. డుజ్జు పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలఁడనియు రుపర్ణకము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలరనియు నిట్లే యమహదర్థమున డుజ్జున. కాదేశంబైన దుపర్ణము పరముగాఁ గలదనియు నీరిలి నే

రువర్ణకమున కమహదర్థమున నాదేశంబైనపువర్ణము పరముగాఁ గలవనియు నిట్లే లఙ్క ధ్వమైకవచనమున పువర్ణకము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలవనియు లఙ్క ధ్వమరువర్ణ కము పరముగాఁ గలాదేశంబైనఁ గలరనియు నుత్తమైకవచనబహువచనములు పరము లుగాఁ గలాదేశంబైనఁ గ్రమముగఁ గలను - గలమనియు రూపములగును. ప్రథమైక వచనబహువచనములందే యమహత్వమున దువులమూలంబున భేదము గోచరించెడిగాన నంతవఱకె యుదాహృతము. లట్టు పరంబగునపుడనుటంజేసి తక్కినచోటులం దెచ్చు టను గలాదేశము గాదనియు నిత్యవిధింజేసి, లట్టు పరంబగునపుడు మాత్రము కలుగు చున్నాఁ డిత్యాదులు గలుగవనియు నెఱుంగునది. అస్త్యర్థమున ననుటంజేసి యందుట యనునర్థమునకంటె నితరములగు 'పొందు-పుట్టు' మొదలగునర్థములు గల కలుగుధాతు వున కీవిధిచేఁ గలాదేశము గాదని గ్రహించునది.

త్రర్థంబునం గలాదేశంబు విభాషనగు. ౧౦౫.

ఎడియెడులకు లోపం బిట నిత్యంబు-కలవాఁడు-కలుగువాఁడు.

టీ. 44 చే దృవర్ణకార్థకమున నెడియెడువన్నియులు ధాతువుల కగునని చెప్పఁ బడినది. 45 చే వానికి లోపము బహుళముగ విధింపఁబడినది. త్రర్థమునఁగఁ దృవర్ణ కార్థమున నని యర్థము. ('తృ+అర్థ=త్రర్థ') సంస్కృతమునందగు 'తృచ్' అను ప్రత్యయమునర్థమునఁ దెనుఁగుననగు నెడియెడు వర్ణకములు పరములుగాఁ గలుగు ధాతువునకుఁ గలాదేశము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. కలాదేశ మీవిధిచే నగు పక్షమున నెడియెడు వర్ణకములు నిల్చియున్నచో 'కలెడి - కలెడు' అను నవరూపములు సంభవించునుగాన వానిని వారింపఁ గలాదేశంబైనపక్షమున 44 చే నైన యెడియెడులు నిత్యముగ లోపించునని యెడియెడులను విపరణముచే శాసించెననియు దానఁ గలాదేశ మగుపక్షమున సమాసము 9 చే నైన తచ్చబ్బముతోడనే గలవాఁడు కలదనురీతినే రూపములగుననియుఁ దచ్చబ్బముగూడఁ గాకున్న నిత్యముగఁ గలయనియే విశేషణరూప మమరుననియు నెఱుంగవలెను. అస్త్యర్థకమగుకలుగుధాతువే యీవిధికి విషయము. కలుగు ధాతువునకు 44 చే నైన యెడియెడులు పరములుగా నీవిధిచేఁ గలాదేశమున 45 నందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి కలాదేశంబుమీఁది యెడియెడులకు నిత్యముగ లోపమును సమాసము 9 చే తచ్చబ్బమునుప్రయుక్తమును గాఁ 'గలవాఁడనియుఁ గలా దేశము గానిపక్షమునఁ 'గలుగువాఁడు గలిగెడివాఁడు గలిగెడువాఁడు' అనియును, రూపములు గలుగునని గ్రహించునది. కలాదేశముమీఁది తచ్చబ్బవకారమునకు 117 చే లోపం బయ్యెనేని 'కలఁడు కలా' రనురూపములగుటను గమనించికొనునది.

అస్త్యర్థంబునకు లజి మి క ని వడి వర్ణకంబులు పరంబు లగునపుడు
లే యగు. ౧౦౬.

ప్ర. లేడు - లేరు - లేదు - లేవు. మ. లేవు - లేరు. ఉ. లేను -
లేము. లేమి - లేక - లేని - లేవడి.

టీ. అస్త్యర్థకమగు కలుగుధాతువునకు లజియు, 37 చే వ్యతిరేకభావమున
నగు మిజియు, 39 చే వ్యతిరేకత్వార్థమున నగు కజియు 47 చే వ్యతిరేకత్వవర్ణ
కార్థమునందగు నిజియుఁ గృపంతము 22 చే నగు వడియుఁ బరములుగా 'లే' అను
నది యాదేశమగునని సూత్రార్థము. అస్త్యర్థకమగు కలుగున కనుటంజేసి 'పొందు-పుట్టు'
అనునర్థములు గలదాని కీయాదేశము గలుగదనియు దాన యథార్థముగ వ్యాకృతి
ప్రక్రియ ననుసరించి రూపములు గలుగనగుననియు గ్రహించునది. కలుగుధాతువున
కస్త్యర్థమునకు లజి ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్ఞు పరముగా నీవిధిచే 'లే' అనున
దాదేశముగా లేడనియు దానిబహువచనము రువర్ణకము పరముగా లేయాదేశమైన
లేరనియు నమహదర్థమున లజిని దువులు పరములుగా లేయాదేశమైన లేదు లేవనియు
మధ్యమమున వురులు పరములుగా లేయాదేశమైన లేవు లేరనియు సుత్తమపురుషమున
నైకవచనబహువచనప్రత్యయములు నుములు పరములుగా లేయాదేశమైన లేను
లేమనియు రూపములు సంభవించురు. ఈగతి నే మివర్ణకము పరమగునపుడు లేయైన
లేమి యనియు కజి పరమైనపుడు లేయైన లేక యనియు నిజిపరముగా లేయైన లేని
యనియు వడి పరముగాఁ గలుగునకు లే యాదేశ మివిధిచేఁ గా లేవడి యనియు
రూపము లేర్పడును.

వ్యతిరేకంబునందు వలచున కొల్ల విభాషనగు. ౧౦౭.

ప్ర. ఒల్లడు - ఒల్లరు - ఒల్లదు - ఒల్లవు. మ. ఒల్లవు - ఒల్లరు.
ఉ. ఒల్లను - ఒల్లము. ఒల్లమి - ఒల్లక - ఒల్లని. పక్షంబున వలవఁ
డిత్యాది. ఒల్లమి కొల్లఁబాటని ప్రయోగంబులం గానంబడియొడి.

టీ. వ్యతిరేకమున వలచుధాతువునకు 'ఒల్ల' అనునది వికల్పముగ నాదేశమగు
నని సూత్రార్థము. 'లజి-మి-క-ని' అనునది వ్యతిరేకార్థకములని ముందె యుక్తము.
లజిని ప్రథమపురుషమున డు-రులును నమహదర్థమున దు-పులును బరములుగా నీవిధిచే
నొల్లయైన నొల్లఁ డొల్లరనియు దువులు పరములుగా నొల్లయైన నొల్లదొల్లవనియు

నిట్లే మధ్యమమున పురులు పరములుగా నొల్లయైన నొల్లవొల్లరనియు నుత్తమమున నుములు పరములుగా నొల్లనొల్లమనియు మివరముగా నొల్లయైన నొల్లమి యనియు కజి పరముగా నొల్లయైన నొల్లకయనియు నిజి పరముగా నొల్లయైన నొల్లని యనియు రూపములు సిద్ధించును. ఒల్లాదేశము గానిపక్షమున వ్యతిరేకమున రిరి చే వలచుధాతువునం దలి సిద్ధచకారమునకు పకారమును 20 చే చువర్ణమునుత్వమున కత్వమును సంతటఁ గూర్చుకొనుచు 'వలవఁడు-వలవరు; వలవదు-వలవవు; వలవవు-వలవరు; వలవను-వలవము; వలవమి-వలవక-వలవని' అని రూపములను సిద్ధింపఁజేసికొనవలెనని పక్షమున వలవఁడిత్యాది యనువివరణమున కభిప్రాయము. ఒల్లమి యనునర్థమున నొల్లమియను పదమునకు మాఱుగ నొల్లఁబాటని కవిప్రయోగములం దగవడుచున్నదనియు దాన నొల్లమియందలి మివర్ణకమునకుఁ బాటు పరముగా వృత్తియందు లోపము గలిగెనని యంగీకరింపవలెననియు, నిది సంధి 26 లోఁ దలఁబ్రాల్వాద్వలఁ బరింపఁబడుటంజేసి ద్రుత లోపముగామి నర్థబిందు సరళాదేశములతోడి రూప మమరెననియు నొల్లమికను నీ క్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇటఁ బ్రాతాదికాస్త్రముచే సంత్యవర్ణలోపము మాత్రమే గలిగెననియు 37 చేఁ బాటుశబ్దపరుషము పరముగా నుమాగమమయ్యె ననియుఁ బ్రక్రియార్థ మూహింపవలసియున్నది.

చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. ౧౦౮.

నిలుతురు-పిలుతురు-అడఁతురు-కడతురు-చింతురు-పెంతురు-పచింతురు-వచింతురు. చేతురు - కోతురిత్యాదు లసాధువులని యెఱుంగునది.

టీ. 22-చే దుగాగమము విధింపఁబడినది. ఈదుగాగమము చువర్ణమున కవ్యవహితపరముగ నుండునపుడు 'చుదు' అనురెండిటికి 'తు' అనునది యాదేశమగునని సూత్రార్థము. చువర్ణముతోఁ గూడిన దుగాగమదకారమునకు 'త' అనునది యాదేశమగు ననుటంజేసి దుగాగమదువర్ణముమీది యుత్వము నిల్పిననియు 'చుద్' అనుదానికి 'త్' అనునది యాదేశమగుననియు గ్రహించునది. 30 చే దుగాగమదువర్ణమున కత్వ మగునపుడును నాదకారముమీది యకారమునకు తవర్ణ మాదేశముగామి నకారము విల్చియే యుండునని గ్రహించువది. దీని 'త్' అనునది యాదేశ మగునని తేలినది గాన తకారముమీదియకార ముచ్చారణార్థకమని యెంచఁదగును. లేదా తకార మాదేశమగునని గ్రహించి దుగ్ధకారముమీది మిగిలిన యచ్చుతోడఁ దకారముపైనున్న యకారము నవదాదిస్వరసంధివిధిచే నిత్యముగ సంధించె ననియేని యంగీకరింపవలెను.

దుగ్ధకారమునకు ముందటిచువర్ణము ధాతుసహజమును బ్రత్యయసంబంధియును గావచ్చును. మఱియు నట్టి చువర్ణము పూర్వార్థబిందుపూర్వకమైనను నీవిధిచే తకారము సిద్ధించెడిది. నిలుచుధాతువునకు లాట్టు ప్రథమపురుషబహువచనప్రత్యయము రువర్ణకము వరముగా 22 చే దుగాగమముగలుగ 'నిలుచు+దు+రు' అని యుండ నీవిధిచే చుదులకు తకారము గాఁగ 'నిలుతురు' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే పిలుచుధాతువునందలి చుదులకు తకార మిసూత్రముచేఁ గలుగ 'పిలుచు+దు+రు = పిలుతురు' అని రూప మగును. ఈరీతిచే 'అడఁచు' అనుధాతువునందలి చుదులకు తకారము గలుగ 'అడఁతురు' అనురూపము. ఇట ధాతుసిద్ధమగు నర్థబిందువు తకార మివిధిచే నగు నపుడును సంజ్ఞ 16 ననుసరించి నిల్చియే యుండునని గ్రహించునది. ఇట్లే 'కడచు+దు+రు=కడతురు' అని యగును. చించుధాతువునకు 'చించు+దు+రు = చింతురు' అని రూపమగుననుట స్పష్టము. ఇట్లే పెంచుధాతువునకు 'పెంతు'రని రూపమగుటను గమనించునది. పచధాతువునకు 63 చే నించుక్కు-గా 'పచించు' అని యైనవిదప లాట్టున రువర్ణకము వరముగా 22 చే దుగాగమము గలుగ 'పచించు+దు+రు' అని యుండ నీవిధిచే తకారము చుదులకు గా 'పచింతురు' అనురూపము సిద్ధించెడిది. 22 చే ప్రథమపురుషబహువచనము మొదలుకొనియే దుగాగమ మగుంగాన చుదులు ప్రథమ పురుషబహువచనము మొదలుకొని యుత్తమబహువచనాంతము తోఁచుననియు, నాయైదువచనముల తకారము గల్గిన రూపములు సహజకృత్రిమచువర్ణాంతముల కమరుననియు భావము గ్రహింపనగు. ప్రథమైకవచనమున మాత్రమే తకారము గల్గిన రూపమిచువర్ణాంతములకు లాట్టున తోఁపదని ఫలితము. చుదులకే తకారము విధింపఁ బడుటంజేసి చేయు కోయు మొదలగుధాతువులు యువర్ణాంతములగుట వానికి లాట్టు రుక్మ పరమగునపుడు దుగాగమంబుగా 'యుదు' అనుభాగమే దొఱకును గాని 'చుదు' అనుభాగము దొరకమి నీసూత్రముచే తవర్ణక మట్టివానికిఁ గలుగ నవకాశము లేదు గాన వానికి 'చేయుదురు; కోయుదురు' అనియే రూపములు శాస్త్రీయము లగుంగాని 'చేతురు కోతు'రను రూపములు శాస్త్రీయములు గాఁజాలవనియు నవి వ్యావహారికము లగుట సాధువులు గావనియు చేతురు కోతు రిత్యాదు లసాధువులను నీక్రిందివివరణ మున కభిప్రాయము. కొంతమంది లక్షణకర్త లివి సాధువులనిరి. కొంతమంది కవులు వీనిని వాడిరి. (చూ. శ్రీ గి. రా. పం. బా. క) కాని యలక్షణికములగుట నగ్రాహ్య ములనియే సూరితలంపు. చుదులకుఁ దవర్ణము గల్గినరూపములలోఁ దవర్ణముమీఁదియు త్వము 62 చే లోపించినపక్షమునఁ జింతు పెంతు రూపములు గలుగుటను స్మరించి కొనునది. 'దౌ చోద్దుక్షధర్తే; బిందుపరస్య తకారో దోస్సాస్యత్' అను చింతామణి సూత్రములనుండి ఫలించినయర్థ మిసూత్రరూపమును దాల్చెననుట స్పష్టము.

పడుజి కొను లొకానొకచో స్వార్థంబునం దను
ప్రయుక్తంబులగు. ౧౦౯.

చొచ్చు - చొరఁబడు. నిలుచు - నిలువఁబడు. కూడు - కూడఁ
బడు. పండు - పండుకొను.

టీ. 49 వే బడుజి కర్తమున విధింపఁబడినది. 52 వే గొను క్రియాఫలము
కర్తృగామి యగుచో నగుననియుక్తము. కాఁగాఁ గర్తమున నగుపడుజియు నాత్మనే
పదార్థకంబగుకొనును గర్తాత్మనేపదార్థములందేగాక ధాత్వర్థమాత్రమునను గాఁదగునని
సూత్రాభిప్రాయము స్పష్టపడియెడి. పడుజికొనుల కీచోటుల విశేషార్థప్రకాశనశక్తి
గలుగదని తాత్పర్యము. చొచ్చుధాతువున కీవిధిచేఁ బడుజియు నది పరముగా 91 చే
'చొడు' అనునది చొచ్చున కాదేశంబును 21 చే నుగాగమమును 20 చే రుపర్ణము
నుత్పమున కత్వంబునై 'చొరఁబడు' అనురూపము సిద్ధించెడి. దీనికి 'చొచ్చుట' అనియే
యర్థముగాన నిది ధాత్వర్థమాత్రముననె యనుప్రయుక్త మయ్యెనని గ్రహింపవలెను.
వాఁడు చొరఁబడెనన వాఁడు చొచ్చెనని యర్థముగాన నిటఁ గర్తార్థమునఁ గాక పడుజి
స్వార్థమున నయ్యెననుట తెల్లము. ఇట్లే నిలుచుధాతువున కీవిధిచే స్వార్థమునఁ బడు
జియు నది పరముగా ధాతునహజచకారమునకు 88 చే పకారమును 21 చే నుక్కును
20 చే నత్వమును గా 'నిలువఁబడు' అనురూపమగును. దీనికి నిలుచుటయే యర్థముగాన
నిట స్వార్థమునఁ బడుజి యయ్యెనని గ్రహింపవలెను. వాఁడు నిలువఁబడె ననఁగా
వాఁడు నిలిచెనని యర్థముగాన నిటఁ బడుజి ధాత్వర్థమాత్రమున నయ్యెననుట తెల్లము.
ఇట్లే కూడుధాతువునకు స్వార్థమునఁ బడుజి గాఁ బైరూప మేర్పడెననియుఁ గూడఁబ
డనఁగాఁ గూడుట యర్థముగానఁ బడుజి స్వార్థమునంద గెనని యెఱుంగునది. ఈగతిచే
పండుధాతువునకు 'కొను' అనున దీవిధిచే స్వార్థమునఁగాఁ బండుకొననురూపము గలిగె
ననియు దీనికిఁ బండుట యర్థముగాన నిది ధాత్వర్థమునందె తగెననియు గ్రహించునది.
(పండుట శయించుట) పండుకొననునపుడు గల కొననున దీవిధిచే స్వార్థమున నను
ప్రయుక్తముగాన ధాతువుగాదనియు దాన 53 చే నిగాగమము గాదనియేని లేక 53
నందలి బహుళగ్రహణమునందేసి యాత్మనేపదార్థకము పరమగునపుడేగాని స్వార్థమునఁ
గాదనియేని గ్రహించి పండికొననురూపము గాకుండ వారింబిశానునది.

తెంచుధాతువగ్వాదుల కనుప్రయుక్తంబగు నగుచో నుత్వంబుపయిని
దానితకారంబు దకారంబగు. ౧౧౦.

అగుదెంచు - నెగయుదెంచు - పోవుదెంచు. అగు - నెగయు.

పోవు - చొచ్చు - పుచ్చు - తోచు - నడచు - పఱచు - మొలచు - వీచు - ఇత్యాదులు.

టీ. అగు మొదలగు ధాతువులకు స్వార్థమున 'తెంచు' అను ధాతువును దీని జేరు ననియు నుదంతములగు నాయగు మొదలగువాని యుత్తుకంబై బరమగు తెంచు ధాతువు నాదినున్న తకారము దకారమగుననియు సూత్రార్థము. అగు దీని కీవిధిచే చెంచు ధాతు వనుప్రయుక్తమై తకారము దకారముగా 'నగు చెంచునూపము గలుగును. ఇట్లే నెగయుపోవులకు తెంచు ప్రయుక్త మగునపుడు రూపము లూహ్యములు. చొచ్చు మొదలగు చువర్ణమును దీని గల ధాతువుల చువర్ణము 112 చే లోపించుటను గమనించుచు వానికి రూపము లూహ్యములు. స్వార్థమున నని పూర్వసూత్రమునుండి యనువృత్తం బగును. చొత్తెంచు మొదలగు రూపముల ప్రక్రియ 112 టీకలో నరయునది.

అభ్యాగతి నరుగ్వాదుల కయ్యది యనుప్రయుక్తంబగు నగుచో
గువర్ణంబు విభాషను లోపించు. ౧౧౧.

అరు దెంచు - అరుగు దెంచు. ఏ తెంచు - ఏగు దెంచు - చను దెంచు.

టీ. అభ్యాగతి యన నెదురుగా వచ్చుటయని యర్థము. అభిముఖాగమనమని భాషము. ఎదురుగా వచ్చుట, లేక రాక యనునర్థమున 'తెంచు' అను ధాతువు 'అరుగు' మొదలగువాని తుదిని జేర్చుచుననియు నట్లు చేర్చుచునపుడు ధాతువు తుదివర్ణము వికల్పముగ లోపించుననియు సూత్రార్థము. అరుగు ధాతువున కీవిధిచే తెంచు ప్రయుక్తముగాఁ బూర్వవిధింజేసి తకారము దకారముగా నీవిధిచే గువర్ణము లోపింప 'నరు దెంచు' చని యగును. గువర్ణలోపము గానిపక్షమున 110 చే తకారము దకారమైన 'నరుగు దెంచు' చని యగును. ఇట్లే యెగు ధాతువుమీఁద తెంచు ప్రయుక్తముగా గువర్ణలోపంబైన నుత్పంబుమీఁదిది గామి తకారమునకు దకారము గాదుగాన 'నే తెంచు' చనియు గువర్ణలోపము గానిపక్షమున తకారమునకు దకారంబై 'యెగు దెంచు' చనియు రూపము లగును. ఏగు దెంచున వచ్చుటయని యర్థము. ఈ తెంచు ధాతు వభ్యాగతి నేగాక పంపుట వెళ్లుటనునర్థములను ననుప్రయుక్తమగునటుల భారత ప్రయోగాదులనుండి తెలియనయ్యెడి పుత్తెంచెను=పంపెను. చను దెంచెను=చీగెను. మఱియొక దొల్లి క్తార్థకము ముందిడికొని యిట్టిరూపములు ప్రయుక్తములగుటయుఁ గవి ప్రయోగదృష్టంబు. (అడిగి పుత్తేడు; చెప్పి పుత్తెంచె) (చూ. బాలకవిశరణ్యము. నీతిచంద్రిక కీర్తిక. శ్రీ. గి. రా. పం.) ఇందుఁ జేరునవి గువర్ణాంతక్రియలే యనుట తెల్లము. 'పంపుట=వెళ్లుట' అనునర్థములం దిట్టివి ప్రయుక్తములైనను పంపఁబడిన లేక వెడలినవ్యక్తిదొంగమనము వాని సందర్శింపవలసిన

వ్యక్తికభ్యాగలియే యగుంగానఁ దల్కియ లభ్యాగత్యర్థకములే తుదికగుచున్నవని తోచెడిది.

అయ్యది పరంబగునపుడు చువర్ణంబు లోపించు. ౧౧౨.

చొచ్చు-చొత్తెంచు. పుచ్చు-పుత్తెంచు. తోచు-తోచెంచు.

టీ. అనుప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువనఁగా స్వార్థమున 110 చే విధింపఁబడినదియు 111 చే నాగమనార్థమున విధింపఁబడినదియుఁ బరమగుచుండ ధాతువుతుది నున్న చువర్ణము నిత్యముగ లోపించునని సూత్రార్థము. చువర్ణమును సామాన్యోక్తింజేసి నద్విత్యవగునదియు లోపించునని చొచ్చుమొదలగు నుదాహృతులంబట్టి గ్రహింపఁ దగును. చొచ్చుధాతువునకు 111 చే వైన తెంచుధాతువు పరముగా నీవిధిచే 'చుప్ప' అనునది లోపింప 'చొ + తెంచు' అని యుండ సంధి 39 చేఁ గాని ప్రక్షీర్ణము 6 చేఁ గాని తకారమునకు నిత్యముగ ద్విత్యము గలుగఁ జొత్తెంచునరూపము సిద్ధించును. ఈ రీతిచే పుచ్చుధాతువునందలి 'చుప్ప' అనున దీవిధిచే లోపించి తెంచుధాతువు తకారము ద్విత్యముగా 'పుత్తెంచు' అనురూపము గలుగును. ఇట్లే తోచుధాతువు తుదిచువర్ణ మీ విధిచే లోపింప నుత్పముమీఁదిది గామిఁ దెంచుధాతువు తకారమునకు దకారము గాకున్న 'తో + తెంచు' అనురూప మగును. లేదా ప్రక్షీర్ణము 8 చే నొకచకారమును లోపింపఁ జేయుచుఁ బ్రక్రియను నడుపుకొననగును. పిదప వీనిపై నాయాలకారములం దాయా రూపము లాయావిధుల ననుసరించి సాధ్యములు. చువర్ణమునుటంజేసి యితరములు లోపింపవని గ్రహించునది. నిత్యవిధానమునంజేసి 'పుచ్చుదెంచు; చొచ్చుదెంచు; తోచుదెంచు' అని రూపములు గలుగవని యెఱుంగునది. నడచను మొదలగుధాతువు లకు నత్తెంచను మున్నగురూపములు గలుగకుండ నడ్డుటకై సంధి 39 కంటె భిన్నముగ నీసూత్రము ప్రారబ్ధమనియేని లేక యది సుబంతపదసంధికి సంబంధించినది యగుటఁ గ్రియారూపముల విషయమున నద్దానిం బ్రమాణముగఁ గొన నవకాశము లేమి నిది యారబ్ధమనీయేని ఫలమును గ్రహించునది.

అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు తేతేరులగు. ౧౧3.

అగుదేఁడు - అగుదేగఁడు - అగుదెప్పు - అగుదేరుము.

టీ. స్వార్థమునను నభ్యాగతిని ననుప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువునకు ముజ్జీత్తులు పరములుగా 'తే; తేరు;' అనుచెందును బర్యాయముగ నాదేశములు నిత్యముగ నగునని సూత్రార్థము. 110 చే నగుధాతువునకుఁ జేరిన తెంచుధాతువుతోడి యగు దెంచనుదానికి

లజిని ప్రథమపురుషైకవచనము డుజ్ఞు పరముగా లజి జీత్తుగాన నీవిధిచేఁ దేయాదేశంబైన నగుదేఁడనియుఁ దేరాదేశంబైన నగుదేరఁడనియు రూపములు గలుగును. ఇట్లే యమహదర్థమున దువులైన నగుదేదనగుదేరదనురూపము లగుననవలెను. ఈరీతి నే యను ప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువుతోడి యగుచెంచనుదానికి లూట్టున మధ్యమమువర్ణకము పరముగాఁ దేయాదేశ మీవిధిచేఁగా 'అగుదే+ము' అని యుండుననియుఁ బదప 61 చే నాదేశంబైన 'తే' అనుదానికి ప్రాస్వమును మువర్ణకమునకు మాముడియుఁగా నగుదెప్పును రూపము సిద్ధించుననియు నెంచునది. ఇట 'తేరు' అను నాదేశంబైనపక్షమున నగుదేరు మని రూపంబు గలుగును. ఇట్లే మధ్యమబహువచనమున నగుచెం డగుదేరుఁ డనురూపము లగుటను గమనించికొనునది. ఈరీతి నే జీత్తులు పరములగునపుడును దేదేరులగుటను 20 చే నుత్వమున కత్వమగుటను గమనించుచు 'నగుదేక-యగుదేరక-యగుదేమి-యగుదేరమి' మొదలగురూపముల సాధించినవలయును. 93 సూత్రము స్వతంత్రమగుతెచ్చు ధాతువునకుఁ దేతేరులు విధించునదియు నిది యనుప్రయుక్తమగు తెంచుధాతువునకుఁ దేరులను విధించునదియునని భేదము గమనించునది.

భూతంబున లజికి లిడంతంబగు నగుధాతువనుప్రయుక్తంబగు. ౧౧౪.

వాఁడు రాఁడయ్యెను - వారు రారయిరి. అది రాదయ్యెను - అవి రావయ్యెను నీవు రావయితివి-మీరు రారయితిరి. నేను రానయితిని - మేము రామయితిమి.

టీ. భూతకాలబోధకంబగు లజి కనఁగా వ్యతిరేకార్థక ప్రత్యయము లంతమందుఁ జేరిన భూతకాలబోధకసమావక ధాతురూపములకు, లిడంతంబగుననఁగా లిట్టునందగు ప్రత్యయములతోఁగూడిన, యగుధాతువన నగుధాతురూపములు తుదిని జేరునని సూత్రార్థము. లజిప్రథమమధ్యమోత్తమైకవచన బహువచనములకుఁ గ్రమముగ లిడంతాగు ధాతుప్రథమమధ్యమోత్తమైకవచన బహువచనము లనుప్రయుక్తములగునని గ్రహించునది. అనుప్రయుక్తమనఁగా వెన్నంటియుండుటయని ముందెయుక్తము. అగు ధాతువునకు లిట్టిభ్రమైకవచనమున 'అయ్యెను' అనురూప మగుననుట 100 చేఁ బల్లము. వ్యతిరేకమున (లజిని) వచ్చుధాతువునకుఁ బ్రథమైకవచనమున 91 చే 'రాఁడు' అను రూప మగుననుటస్పష్టము. కాఁగా రాఁడనుదాని కయ్యెనునన దనుప్రయుక్త మీవిధిచేఁగా 'రాఁడయ్యెను' అనురూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 100 చేఁ పైన యగుధాతులిట్టిభ్రమబహువచనము 91 చే నగు 'రారు' అను లజి ప్రథమబహువచనమునకుఁ జేర 'రారయిరి' అను రూపము గలుగును. ఇట్లే యమహత్వమున లజి నేర్పడినరాదను ప్రథమైకవచనమున

కయ్యెనను నగుధాతు ప్రథమైకపచనము చేర 'రాదయ్యెను' అనురూప మేర్పడెడి. ఇట్లే తక్కినపురుషములందు రూపము లూహ్యములు.

'అప్పలు కింకను నవ్వు నేరనయ్యెద; ఓలి మఱి వృష్టిలేదవు;' అను మున్నగు భారత ప్రయోగముల ననుసరించి బజిని లిడంతంబగు నగుధాతువేగాక లాడంతంబగు నగుధాతువును గావచ్చునని యంగీకరింపక తీరదుగాన లిడంతంబనుట చింత్యము. లిడంతము సాధారణముగఁ గానవచ్చుటంజేసి యిట్లు సూత్రించె ననవలయును. 'నేరను+అయ్యెదను = నేరనయ్యెదను. లేదు+అగును = అవును=లేదవును' యతిప్రాసములందలి ప్రయోగము లగుట నివి దిద్దరానివి. (చూ. బాలక. శరణ్యము. శ్రీ. గి. రా. పం.)

నుజ్యంతంబగు నగుధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కనుప్రయుక్తంబగు నుజీకి విభాషనగు. ౧౧౫.

కాను-అనునది నుజ్యంతం బగునగుధాతువురూపంబు.

టీ. క్రియావిశేషణములకుదిని నుజీప్రత్యయముతోడి యగుధాతురూపము 'కాను' అనునది నిత్యముగను; నుజ్యంత భాతురూపములమీఁద వికల్పముగను; జేరునని సూత్రార్థము. అగుధాతువునకు 40 చే నుజియు జీత్తగు నుజి పరముగా 96 చే 'కా' అనునాదేశమును గా 'కాను' అని రూపమగుంగాన 'కాను' అనునది నుజ్యంతమగు నగుధాతురూపమగునని 'కాను' అను నీక్రిందివిపరణమున కభిప్రాయము. మీఁదినూత్రమున దీనియుదాహరణములం గాంచునది. క్రియావిశేషణము లనఁగాఁ గ్రియతో నన్వయించు నట్టి విశేషణములని యర్థముగాని క్రియలనుండి గల్గిన పచ్చిన మొదలగునట్టివి గావని గ్రహించునది.

దానికి హ్రస్వంబు విభాషనగు. ౧౧౬.

లెస్సగాను-లెస్సగను - న్యాయ్యముగాను - న్యాయ్యముగను- ఇట సరళంబు నిత్యంబు. చూడఁగాను - చూడఁగను - చూడను-ఇట స్వత్వంబు లేదు.

టీ. పూర్వసూత్రముచేఁ గ్రియావిశేషణములమీఁదను నుజ్యంతములమీఁదను జేరిన 'కాను' అనుదానికి హ్రస్వము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. 'లెస్స' అను క్రియతో నన్వయించువిశేషణము మీఁదఁ బూర్వసూత్రముచే 'కాను' అనునదను ప్రయుక్తముగా, సంధి 13 నందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి నిత్యముగ 'కాను' అను దానియందలి కకారమునకు గకారము గా 'లెస్సగా'ననియు నీవిధిచే హ్రస్వముగా

‘లెస్సగ’ ననియురూపములగును. సరళాదేశము నిత్యముగనైనపిదపనే ప్రాప్త్యము గలుగు నని కాని ప్రాప్త్యము గల్గినపిదప నిత్యముగ సరళాదేశమగుననిగాని గ్రహింపదగును. సంధి 13 చే సరళము బహుళపదముశక్తింజేసి నిత్యముగ నగుననియిట సరళము నిత్యమను వివరణమున కర్థము. చూచుధాతువునకు 40 చే నుజియు 91 చే ‘చూడు’ అనునదియు 20 చే నుత్పమున కత్పమునుగాఁ జూడనను నుజ్యంతరూప మేర్పడును పూర్వసూత్రముచే ‘కాను’ అనున దనుప్రయుక్తము వికల్పముగఁ గా సరళాదేశము సర్థబిందువునుగాఁ జూడఁగా ననియు నీవిధిచే ప్రాప్త్యముగాఁ జూడఁగననియు రూపములు సిద్ధించును. కా ననునది గానిపక్షమునఁ జూడననియే యుండును. ‘చూడను’ అను నుజ్యంతమునందలి ‘ను’ అనుద్రుతమునకంటెఁ బరమైన; యచుప్రయుక్తమైన ‘కాను’ అనుదాని యాదిమ కవర్ణమునకు, సరళముగా 17 చే బిందుసంక్షేపస్వత్పములు ప్రాప్తించుచుండ నిట స్వత్పముమాత్రమందలి విభాషాపదమునకు వ్యవస్థ గల్పించుటంజేసి గాదని యిట స్వత్పములేదను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. దీనఁజూడనుగాననురూపము గాదని భావము లేలేడి. స్వత్పమువలెనే యచుప్రసిద్ధమగుట సంక్షేపమును నిట రాదనుట లెస్స. ‘క్రియావిధేయవిశేషణములమీఁది యగుధాతువున కన్నంతమునకు లోపంబు విభాష నగు’ అని సూత్రించి త్రిలింగలక్షణశేషకర్త యాసందర్భమును బూరించుట నరయు నది. గ కారమునకు సరళసంజ్ఞయుఁ గలుగుటంజేసి సామాన్యోక్తిని సరళమ నెననితోఁచెడి. సరళాదేశము ద్రుతముమీఁదిదగుట విశేషించి క కారమునకు గ కారమగుననుట యుచిత మని తోఁచెడి.

ఉన్నకలనవర్ణకంబులమీఁది తచ్చబ్జవకారంబునకు లోపంబు

విభాషనగు. ౧౧౭.

బాహుళకంబుచే నిట సంధి నిత్యంబు, వండుచున్న వాడు - వండుచున్నాడు - వండుచున్న వారు - వండుచున్నారు. వండుచున్న వాడవు - వండుచున్నాడవు. వండుచున్న వారరు - వండుచున్నారరు. వండుచున్న వాడను - వండుచున్నాడను. వండుచున్న వారము-వండు చున్నారము-ఇట్లు వండఁగలవాడు - వండఁగలవాడు - వండినవాడు- వండినాఁ డిత్వాదు లెటుంగునది.

టీ. సమాసము 9చే క్రియావిశేషణములమీఁదఁ దచ్చబ మగుటనున్న రించుకొను నది. క్రియ 46 చే నున్న కలనవర్ణకము లగుటను గమనించుకొనునది. కాఁగా నున్న

కలనవర్ణకములను జేరిన క్రియలమీఁది సమాసము 9 చే నైన తచ్చబ్జమునకు సంబంధించిన పకారమునకు లోపము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. 'వాఁడు-వారు' అనునవగునపుడే పకారము లభించెడిఁగాన నీపకారలోపము మహద్వాచకతచ్చబ్జాంతములగునున్న కలనవర్ణకములకు సంబంధించిన దగుట స్పష్టము 'వాఁడు-వారు' అనువానిలో పకారహల్లాత్రములోపింప 'ఆ' అనునచ్చు శేషించుననియు దాని కత్తునకు సంధి బహుళమును సూత్రమునందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి పూర్వముననుండునకారముతో నిత్యముగ నిట సంధి యగుననియు బాహుళకంబుచే నను నీ క్రింది వివరణమున కభిప్రాయము. పండుధాతువునకు 46 చే నున్న వర్ణకమును 14 చే చువర్ణమును గా పండుచున్న యను రూపమును దానికి సమాసము 9 చే వాఁడనుప్రయుక్తముగా పండుచున్న వాఁడను రూపమగును. ఇందు వాఁడుశబ్దము పకారమున కీసూత్రముచే లోపముగా 'పండుచున్న+ఆఁడు' అనియుండ సంధి 4 చే నిత్యముగ నత్వసంధి గలుగ పండుచున్నాఁడనియు పకారమునకు లోపము గలుగనిపక్షమున పండుచున్న వాఁడనియు రూపములు సిద్ధించును. ఇట్లే తచ్చబ్జము పకారము లోపించినపక్షమున శేషించిన ఆకారముతోడ నున్న కలనవర్ణముల తుదియకారములు సంధింప రూపములు దీర్ఘాకారముతోడ నగుటను గమనించునది. యష్టదస్తద్విశేషణములకు కారకము 33 చే నైన 'వు-ను-రు-ము' అనునవి పరముగా 34 చే నైన యత్వముంజేసి 'పండుచున్నాఁడవు' అనుమొదలగు రూపములు గలిగెనని స్మరించుకొనునది. 'పండినవాఁడను, పండినవారము' అనుమొదలగు వానిపకారమే యీవిధింజేసి లోపించుటంజేసియు 'డ-ర' అనువానిలోపమునకు కాస్త్రము లేమింజేసియు 'పండినాను-పండినాము' అనుమొదలగురూపము లలాక్షణికములని యెంచునది. 14-15 విధులంజేసి 'పండుచున్నాను-పండుచున్నాము పండుచున్నారు' అనుమొదలగునవి పర్తమానమునఁగలుగుటను స్మరించికొనునది.

ధాత్వాదులకు ధాతువు లను ప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభిధాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవంబులు నాఁబడు. ౧౧౮.

కూరుచుండు-నిలుచుండు-చరుండు - పన్నుండు - ఆకొను-ఈకొను-ఈయకొను-ఇయ్యకొను - రక్కొను-త్రెక్కొను-మేకొను-మయికొను-మేలుకొను-మేలుకను-మేలుకాంచు-అలవడు - ఏరుపడు-చొప్పుడు-వెలువడు-తలపోయు-వాసపోయు - ఆపోవు-కొంపోవు - కొనిపోవు-విజయంచేయు-కయివ్రాలు-తూపొడుచు-ఇత్యాదులు శబ్దపల్లవంబులు.

టీ. 'క్రియాః ప్రసిద్ధా బహువశ్యబ్దపల్లవసంజ్ఞికాః' అను నధర్వణకారికకు, "ధాత్వాదుల కను ప్రయుక్తంబులై విలక్షణార్థాభిధాయకంబులగు ననేక ధాతువులు శబ్ద

పల్లవములనిపించిఁగొనును' అను కవిజనమండనవివరణమును నూతనగాఁగొని ప్రయోగదృష్టి నీసూత్రమును సూరిరచించెను. ఒకధాతువునకు నేటొక ధాతువు గాని యొకనామవాచకమున కొక ధాతువుగాని చేరుటంజేసి పూర్వపరపదములకుఁజేందని యొకవిలక్షణమగునర్థము సంభవించుచో విలక్షణార్థముం జెప్పటచే నేకపదముగా నేర్పడిన యాపదద్వంద్వము శబ్దపల్లవమనుసంజ్ఞ నందునని సూత్రార్థము. శబ్దపల్లవ మనఁగా శబ్దముల మేళనమునఁ గలిగినదని యర్థము. శాఖలు కాండము మొదలగువానితోడి చెట్టున కపూర్వముగఁ జేరుగు గలుగుగలిగినను ప్రయుక్తములగు ధాతువుల మేళనముంజేసి యేకపదత్వము భాసించుటయు నపూర్వార్థప్రకాశనము జరుగుటయుఁ గలుగుంగాన శబ్దపల్లవసంజ్ఞ సార్థకము. మేలు చేయులేక యిష్టము చేయు ననునర్థముగల కూరుచను ధాతువుతో నుండు ధాతువు గలిసి యాసీనతయను విశేషార్థమును దెల్పుచుండుటంజేసి కూరుచుండనునది శబ్దపల్లవమయ్యెను. స్థిరముగనుండు శాశ్వతమగు ననునర్థముగల నిలుచు ధాతువుతో నుండు ధాతువు చేరి నిలఁబడి యుండు టనునర్థవిశేషమును ధాతుద్వయ మేళనమున ముండటిదానికంటె విలక్షణమగు దానిని దెల్పుటంజేసి నిలుచుం డనునది శబ్దపల్లవ మయ్యెను. 'పడు; ఊండు' అను ధాతువుల మేళనమున శయినించు నర్థము గలిగెఁగానఁ బరుండనునది శబ్దపల్లవమయ్యెను. ఇట డకారమునకు రేఫాదేశమయ్యె. 'పన్ను-ఊండు' అను ధాతువు లేక పదముగా నేర్పడి శయనించునర్థమును దెల్పెడిగానఁ బన్నుండనునది శబ్దపల్లవము. 'అఁకలి+గొను=అఁగొను; ఆకలిని బొందు' ఇటఁగలికి లోపము. ఇచ్చు+గొను=ఈగొను; అంగీకరించు. ఇట నిచ్చున కీయనునది యాదేశము. ఈయయాదేశమైన నీయగొను. ఇయ్య యైన నియ్యగొను. 'రేకు+గొను=రెక్కొను=రక్కొను' విజృంభించు. 'రేకు' అను ధాతు వీసందర్భమున 'రెక్; అని రక్' మాటెను. త్రెంచు+గొను=త్రెక్కొను=చంపు. ఇటఁ ద్రెంచు ధాతువాద్యక్షరశేషంబై పరకకారమునకు ద్విత్వముం గూర్చె. మే+గొను=మేగొను=సప్తుతించు. మయి+గొను=మైగొను=మయిగొను సప్తుతించు. మేలు+గొను=మేలుగొను=ప్రబుద్ధమగు. మేలు+కను=మేలుకను=తెలివినందు. మేలు+కాంచు=మేలుకాంచు=తెలివినందు. అలవు+పడు=అలపడు. ఇట వువర్ణలోపమును నిత్యముగ పకారము పకారమున కయ్యె. సిద్ధించు. నిర్దు+పడు=నిర్దుడు. ఇటఁ జుకారమునకు పకార మత్వవిశిష్టమయ్యె. బయలుపడు. చొప్ప+పడు=చొప్పడు. ఇటఁ జొప్పనునది యుచ్చార్థణమున నాద్యక్షరశేషణంబై. పరపదాదిపకారమునకు ద్విత్వముం గూర్చె. సరిపడు. వెలి+పడు=వెలుపడు. ఇట లిపర్ణమునిత్వమున కుత్వము పాకు వాదేశము నిత్యము. ప్రకాశితమగు. తలపు+పోయు=తలపోయు. ఇటఁ బువర్ణలోపము, చింతించు. వాయి+పోవు=వాపోవు. ఇట యివర్ణ

లోపము. విడ్డు. ఆదట + పోవు = ఆపోవు. ఇట దటలకు లోపము. తృప్తినందు. కొని + పోవు = కొంపోవు. ఇట నివర్ణమునకుఁ బూర్ణబిందువు మాత్రమయ్యె. తీసికొనిపోవు. విజయము + చేయు = విజయంచేయు. ఇట మువర్ణకమునకు బిందువు. వచ్చు - పోవు. కయి + వ్రాలు = కయివ్రాలు. ఓఱగు. అయికై యొనఁ గైవ్రాలనియు నగు. తూ + పొడుచు = తూపొడుచు. ఉమియు. 'తూ' అనునది యుమియుటయందలి ధ్వనికనుకరణము. శబ్దపల్లవసంజ్ఞ కేవలంధ్రలాక్షణికకల్పితము. వ్యాకృతిలక్షణముల ననుసరించి ప్రక్రియ చూపఁజాలమిని విలక్షణార్థప్రకాశకములగుటను నివియు వీనివంటివియు నీ సంజ్ఞకుఁ బాత్రము లగునవని యెంచుచుది. చెందును ధాతువు లగుటగాని మొదటిది నామవాచకము తరువాతిది ధాతువును నగుటగాని యందుఁ జూపబట్టెడిఁగాన మొదట ధాతువును బిదవ నామవాచకమును, నిందుఁ గలియుటఁ గాని తన్మూలమున విలక్షణార్థాభిధాయకత్వము సిద్ధించుటగాని గలుగదని గ్రహింపవలసియున్నది. ఈయమము ననుసరించియే 'అందిమ్ము' అను మొదలగువానికి శబ్దపల్లవసంజ్ఞ గలిగి సాధుత్వము సిద్ధించు నందుగాని 'అంది + ఇమ్ము' అనురీతి నుండువాని కలయికంజేసి యారూప మేర్పడి నట్లును విశేషార్థస్ఫురణము గలుగలేనట్లును విశదమయ్యెడిఁ గాన భారతప్రయోగములఁ గ్రాద్ధిచేతకారసంధిని నిర్మాలించుటకై యామిషను బైమార్గ మాదృశమయ్యెనని యేరికేసి తోచకపోదు.

చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు. ౧౧౯.

అబ్బుషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యముల్. వాఁడు తేపు వచ్చెనేని నీవు కార్యంబు దొరఁకొనుము.

టీ. భావ్యర్థకమగు లృడంతమునకుఁ జేదర్థకములగు 'ఏని-ఆ' అనువానితో సంబంధము గలిగెనేని లృడంతము లిడంతముగ మాటునని యీమాత్రమున కభిప్రాయము. అబ్బుషీశ్వరుండు వచ్చెనా ఫలించుఁ గార్యములను నీయుదాహరణమున నామునివాక్యప్రయోగకాలమునకు రాక, మీఁద వచ్చువాఁడగుటంజేసి వచ్చుధాతువున కిట లృడ్ప్రాప్తమే (రాఁగలఁడు) యగును. కాన నాబ్బుషీశ్వరుండు రాఁగలఁడా ఫలించుఁ గార్యములను వాక్యమే మొదటిదనియు నందు రాఁగలఁడను లృట్టునకు చేదర్థకమగు 'ఆ' అను దానితోడి యోగమున నీవిధిచే లిట్టుగా వచ్చెనా యను రూపము గలిగెననియు గ్రహించుచుది. ఇట్లే వాఁడు తేపు రాఁగలఁడేని యనువాక్యము నందలి రాఁగలఁడనుదానికేని యను చేదర్థకయోగంబున లిట్టుగా తేపు వచ్చెనేని యను రూపము గలుగును. తేవనుట భావిని లిట్టగుటను లెన్నగ నూచింపనని గ్రహించు

నది. ప్రధానసమాపకవాచ్యవ్యాపారము దృష్టి కీచేదర్థయోగముగల ధాతువుచేఁ దెలుపబడు వ్యాపారము ముందటిదె యగుఁగాన లిట్లు గలుగుట పాసఁగెనని తోఁచెడి. ఇది యేని, యా యను చేదర్థముల యోగముగల సమాపకక్రియలకు సంబంధించిన విధి యని యెఱుంగునది. (చూ. 41.) నిత్యవిధానమునంజేసి వాడు రాఁగలఁడేని కార్యము ఫలింపననుట పాసఁగదని సూరి యభిప్రాయపడినట్లు తోఁచెడిగాని ప్రైతినిగూడ నుండఁదగునని తోఁచెడి.

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయి వచనంబు
ధాతువిశేషణంబుల కగు. ౧౨౦.

రాముఁడు రావణుం బరిమార్చి సీతయుం దాను సౌమిత్రి సహితంబుగం బుష్పకారూఢుం డయి సాకేతంబున కేతెంచె.

టీ. వాక్యమున నాత్మార్థమగు తాను శబ్దము ప్రయోగింపఁబడి యున్నపుడు కర్తృబహుత్వ మమరియున్నను నాకర్తలకుఁ జెందిన విశేషణములును గ్రియలును దాను శబ్దమునే ప్రధానముగ నాశ్రయించిన లింగవచనముల నందునని సూత్రాభిప్రాయము. వాక్యప్రయుక్తమైన సమాపకమున కితరసదార్థవాచకములతోఁబాటుగఁ దాను శబ్దమును నొక కర్తయై యమరి క్రియావిధి క్రిచేఁ దెలుపఁబడునపుడు విశేషణములును గ్రియలును దాను శబ్దము లింగవచనములనే పొందునుగాని తక్కిన కర్తల లింగవచనములను బొందవని భావము. కారకము 19 ప్రకారము బహు విశేష్యముల కగు విశేషణములు బహుత్వాదులనే యందవలసి యుండుటంజేసి యీవిధి ప్రత్యేకించి యారంభింప నావశ్యకత గలిగెనని సంభావించునది. తాననునది వాక్యమునఁ బ్రధాన విశేష్యమును బోధించునదిగాన దానినే ప్రధానముగ నెంచి యితరముల ప్రధానములుగఁ దలంచియుం, బ్రధానము ననుసరించియే యప్రధానముండును గానఁ బ్రధానము ననుసరించిన నప్రధానమును ననుసరించినట్లే యై యప్రధానప్రకాశనమునకు భంగము గలుగదని భావించియు నిట్టిసందర్భముల నిట్లు తద్విశేషణక్రియలకుఁ దల్లింగవచనములనే గూర్చుట జరిగెనని చెప్పనొప్పును. నామవాచకము లేనిది తాను శబ్దము ప్రయుక్తము గాదనియుం బ్రధాననామముం దెలుపనే తాను శబ్దము ప్రయుక్తమగు ననియు నాంధ్రవాక్యరచనాభిజ్ఞులకుఁ దెల్లంబ. రాముఁడను మొదలగు నుదాహరణ వాక్యమున 'రాముఁడు-సీత' అనునవి రెండును నేతెంచెనను క్రియకు కర్తలుగాన వాని విశేషణంబగు 'ఆరూఢ' అను దానిని 'ఏతెంచు' అను క్రియకును సీతానిష్ఠమగు స్త్రీలింగసంఖ్యలు గాక రామునిఁ బ్రధానకర్తను దెలుపు తాను శబ్దముయొక్క

పుంలింగవచనములే యీవిధిచే నయ్యెడిగాన 'ఆరూఢుండై-వితెంచెను' అనురీతి నమర నని గ్రహించునది. సీతయు రాముఁడును సమానముగానే క్రియాన్వయము నందు చుండుటను నేతెంచుధాతువాచ్యవ్యాపారమునకుఁ గర్తలగుటను దద్విశేషణక్రియలు బహుత్వము నందఁదగును. మఱియుఁ దద్విశేషణములకు పుంస్త్రీలింగములలో నేదానిని నిల్పవలెనో యను సందియము పొడమునుగాని సీతంగూడి రాముఁడు వచ్చుట సూచిత మగుటంజేసి స్త్రీతోఁ బురుషునిఁ జెప్పనపుడు పురుషవాచకము మిగులునను (పుమాన్ స్త్రీయా) పద్ధతి ననుసరించి పుంలింగమే వాని కగునని తీర్మానింపఁదగును. కాఁగా నీవిధింజేసి తాను శబ్దము ననుసరించి యేకత్వమును బుంలింగమును నిట శాసింపఁబడె నని గ్రహించునది. విశేషణమునకు లింగమగుంగాని క్రియ కెట్లు లింగమగునని శంకింప వలదు. క్రియ మహతీమహదమహత్కర్తల కనుకూలముగ నుండవలయుం గాన నిటఁ 'బుష్పకారూఢుండై రాఁగలఁడు-వచ్చుచున్నాఁడు' అను రీతి నుండునపుడు క్రియకు లింగవిధానము సార్థకమగునని గ్రహించునది. నిత్యవిధానమునంజేసి పుష్పకారూఢులై వితెంచెనురీతిని వాక్యరచన యిట్టిసందర్భమునఁ జేయరాదని సూరియభిప్రాయమైనట్లు గ్రహింపఁదగు. ఇందలి యుదాహరణమునుబట్టి మహద్వాచక ప్రథమైకవచనాంతము తానుశబ్దము ప్రయుక్తమగునపుడే యీవిధి వర్తించునని విశదమగునుగాని సూత్రము నందలి యాత్మార్థంబను సామాన్యోక్తింజేసి యది ప్రథమ నేవచనంబైనను, మహన్తహత్య మహద్వాచకములలో నేదియైనను, నీవిధి వర్తించునగుననియే తోచెడికర్తృపదముగాఁ దానుశబ్దము ప్రథమావిభక్తిలోనే యిట్టిచోటులం దుండుననుట స్పష్టము. "ఒకానొకచో సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు. 'విప్రకులుండ వెల్పడుము వేగమ నీవును నీనిహదియున్'" మొ. అను సూత్రోదాహరణములంజేసి త్రిలింగలక్షణ సూత్రకర్త యీసందర్భమును బూరించుట నరయునది. 'ఆత్మార్థము = ఆత్మన్ శబ్దముయొక్క యర్థముగలది. తాను శబ్దమని యర్థము. అభిహితము = చెప్పఁబడుట. వాక్యమునఁ బ్రయుక్తమగుట యని యర్థము. తల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు = ఆయాత్మన్ శబ్దముయొక్క లింగమును వచనమును జెప్పనట్టి వచనము. విశేషణములు సుబంతములు లేక క్రియావిశేషణములును గావచ్చును.

అగతికంబులగు భ్వాదుల కిందు యోగంబు లేదు. ౧౨౧.

భూ - సృ - కృ - రేకృ - లోకృ - లోచ - పచి - లప-ఇత్యాదు లకు గతివిరహితంబులగు ధాతువుల కీభాషం బ్రయోగంబు లేదు.

ప్ర - పరా - అప - సమ్ - అను - అప - నిన్ - నిర్ - దున్ - దుర్ -
వి - ఆజ్ - ని - అధి - అపి - అతి - సు - ఉద్ - అభి - ప్రతి - పరి - ఉప -
ఊర్ - ప్రభృతులును సాక్షాత్ప్రభృతులును గతिसంజ్ఞాకంబులు, ప్రాదులీరు
వదిరెండు నువసర్గంబులు నాఁబడు. ప్రభవించు - ఆవిర్భవించు - ప్రస
రించు - సంస్కరించు - భస్మీకరించు - సాక్షాత్కరించు - అతిరేకించు -
ఆలోకించు - ఆలోచించు - ప్రపంచించు - ప్రలపించు - ఇత్యాదు
లార్యప్రయోగంబుల నెఱుంగునది.

టీ. గతिसంజ్ఞకము లగువానితోఁ గూడియుండని 'భూ' అను మొదలగు
సంస్కృతధాతువుల కీతెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రయోగము గలుగదని సూత్రార్థము. దీని
గతి విరహితములగు 'భూ' అను మొదలగువానికి రీతి చే నించుక్కు గలుగదనియు
దాని నితరములు కార్యవిశేషములును గలుగవనియు గ్రహించునది. రీతి చే సామాన్య
ముగ సంస్కృతమున కెల్ల నించుక్కు గలిగి ప్రయోగయోగ్యత గలుగుచుండుటంజేసి
యావిధాన మావశ్యక మయ్యెనని తెలియుచున్నది. ఈక్రిందను జూపఁబడిన 'ప్ర'
'మొదలగు నిరువదిరెండువసర్గములకుఁ గ్రియాయోగమున గతिसంజ్ఞయు సిద్ధించునని
సంస్కృతవ్యాకృతి తెల్పెడి. సంస్కృతధాతువుల కెల్లవానికిఁ గాక 'భూ' మొదలగు
కొన్నిటికే యావిధి యావశ్యకమగుటంజేసి సంస్కృతధాతువుల కెల్లవానికి ననక
'ఇత్యాదులకు' ఆని వివరింపవలసి వచ్చెనని గ్రహింపఁదగు. 64-72 వఱకుఁ గల
సూత్రములంజేసి గతివిరహితములకుఁ బ్రయోగము తెల్లముగదా! కానఁ గొన్నింటి
విషయమున మాత్రమే యావిధానముని యెఱుంగవలెను. ప్రాదులలోఁ జేరకున్నను
'ఊర్' అను మొదలగునవియు 'సాక్షాత్' అను మొదలగునవియు సంస్కృతవ్యాకృతి
ననుసరించి గతి సంజ్ఞకము లయ్యెడుఁగాన నవ్వానితోడి భావదులకుఁ బ్రయోగార్హత
గలదని యూర్ ప్రభృతులను నను సీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ప్రాదు లీరు
వదిరెండు నువసర్గములును, నాఁబడు ననుటంజేసి వానికి గత్యుపసర్గసంజ్ఞలు రెండును
గలవని యర్థము గ్రహింపవలెను. నాఁబడు ననుపదమునకు ముందటి సముచ్చయ నువ
ర్ణము స్థిరము పరముగ లోపించెనుగాన నద్దాని నూతఁగఁగొని యొక్క యుపసర్గ
సంజ్ఞయే ప్రాదులకుఁ గూర్చెననియు నూర్ ప్రభృతులకు గతिसంజ్ఞ కూర్చెననియు
గ్రహింపరాదు. అట్లేనఁ బ్రాదుల కుపసర్గసంజ్ఞయేగాని గతिसంజ్ఞ గామి నీసూత్రమును
నిందలి యుదాహరణములును నసంగతము లనవలసివచ్చును. కానఁ బైరీతిని సూత్ర
తదుదాహరణముల సార్థకముగఁ జేయఁ బైరీతిని గత్యుపసర్గ సంజ్ఞాద్యయ సంధా

నముఁ జేయుటే సరసమని చెప్పఁదగును. కేవల భూధాతువునకుఁ దెలంగునఁ బ్రయోగము లేమిని గతిసంజ్ఞకముగ 'ప్ర' అనుదానితోడి దానిని గ్రహించి యిండుక్కురికి చేఁ గూర్ప 64 చే గుణించై ప్రభవించును రూపమేర్పడును. 'ఆవిర్' అనునది యూర్ధ్వభృతులలోఁ జేరినదిగాన దీనికి గతిసంజ్ఞ గలదనియు దాన నద్దానితోడి భూధాతువున కిండుక్కు గలిగి యూవిర్భవించును రూపంజేర్పడి ప్రయోగయోగ్యత సిద్ధించెననియుఁ జెలియునది. ఇట్లే ప్రపూర్వక సృధాతువున కిండుక్కును గుణముం గూర్పఁ బ్రసరించనియు సమ్ పూర్వక కృష్ణ ధాతువునకు 'సంస్కృ' అనుదాని కిండుక్కు గూర్ప గుణించై సంస్కరించనియు రూపములు సిద్ధించును. సంస్కరించు మొదలగు వానియందు 'సమ్' అనుదానికిఁ బరముగ సకారము సంస్కృతవ్యాకృతిచే సిద్ధించునని యెఱుంగునది. 'భస్మి' అనునది చ్విప్రత్యయాంతముగాన సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి దీనికి 'డోర్బాదిచ్విడాచశ్చ' అని గతిసంజ్ఞ సిద్ధించెడి. కాన దీనితోడి సంస్కృతధాతువును దెనుఁగున గ్రహింపఁదగునని గ్రహించునది. ఇట్లే చ్విప్రత్యయాంతములతోడి సంస్కృతధాతువులకు 'ఏకిభూ-స్మికృ'-అను మొదలగువాని కిండుక్కు గూర్చి తెలుఁగునఁ బ్రయోగింపఁదగును. సాక్షాత్ప్రభృతులు గతిసంజ్ఞకములగుటంజేసి 'సాక్షాత్కృ' అను మొదలగువానిని గ్రహించి యిండుక్కు గూర్చి ప్రయోగింప వచ్చును. ఇట్లే సాంతంబగు 'నమన్' అనుదానికి గతిసంజ్ఞ సంస్కృతవ్యాకృతిచే సాక్షాత్ప్రభృతులలోఁ జేరుటంజేసి సిద్ధించెఁగాన నమస్కరించని రూపంబు గావచ్చును. ఇట్లు పూజ్యులగు కవీశుల ప్రయోగములను గతిగాఁ గొని వేసిని గతులతో గ్రహింప వలెనో వేసిని నగతికముల గ్రహింపవలెనో యెఱుంగవలెననియు, బూజ్యుల ప్రయోగముల గతిలేనివానిని గ్రహింపరాదనియు నిత్యాదులను తుదివివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్లు సంస్కృతవ్యాకృతిచే గతిసంజ్ఞ సిద్ధించువానితోడ సంస్కృతధాతువులగుూర్చి యిండుక్కుచేర్చి రూపములను సాధింపనగునుగాన 'తిరస్కరించు-పురస్కరించు-సత్కరించు-అలంకరించు.' మొదలగునవి నగతికము లగుచున్నవని యెఱుంగునది. 'నివోపపద భాజస్యస్య సాన్ధవో భ్యాదయః క్రియాః' అను నాధర్వణము మూలము.

వలయాద్విక్రియలకుం గర్తయగుభావంబునందు నుజీయగు. ౧౨౨.

వలయాద్విక్రియలకుంగర్తభూతక్రియావృత్తియగుధాతువునకు నుజీవర్ణకంబగు. వాఁడుచూడవలయు-వారలుచూడఁగావలయు-నీవుచూడవలయు.- మీదుచూడవలయు - నేనుజూడవలయు - మేము

చూడవలయు-మనము చూడవలయు. వలయును - వలదు - కూడును -
కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు - తగును - తగదు - ఇత్యాదులు వల
య్యాదులు.

సకర్తకంబునకు స్వరూపప్రేరణార్థంబులు రెండును గొనుపడ్వను
బంధంబులం దొక్కొక్కటితోడ రెంటితోడం గూడుచో నగు నవి
యాఱుం గూడ రూపంబు లెనిమిదయ్యె; వాని సొరిది నుదాహరించెద.

కర్తార్థకము.

మైత్రుఁడు-వంటకమును-వండెను.

ఆత్మ నేపదకర్తార్థకము.

మైత్రుఁడు-వంటకమును-వండుకొనియెను.

కర్తార్థకము.

మైత్రునిచేత-వంటకము-వండఁబడియెను.

ఆత్మ నేపదకర్తార్థకము.

మైత్రునిచేత-వంటకము-వండుకొనఁబడియెను.

ప్రేరణకర్తార్థకము.

చైత్రుఁడు-మైత్రునిచేత-వంటకమును-వండించెను.

ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తార్థకము.

చైత్రుఁడు-మైత్రునిచేత-వంటకమును-వండించుకొనియెను.

ప్రేరణకర్తార్థకము.

చైత్రునిచేత - మైత్రునిచేత - వంటకము-వండింపఁబడియెను.

ప్రేరణాత్మ నేపదకర్తార్థకము.

చైత్రునిచేత-మైత్రునిచేత-వంటకము-వండించుకొనఁబడియెను.

టీ. వలయు మొదలగు సమాపకక్రియలకు కర్తృభూతమైన వ్యాపారమునందు
వర్తించు ధాతువులకు నుజ్జీయనునది యగునని సూత్రార్థము. అనఁగా బ్రధానవల
య్యాది సమాపకక్రియలచే బోధ్యమగు వ్యాపారమునకు వేటొకవ్యాపారమే కర్త

యగునపుడు ప్రధానపలయ్యాది సమాపకవాచ్య వ్యాపారమునకుఁ గర్తృభూతమైన వ్యాపారాంతరమును బోధించు ధాతువులకు నుజి ప్రత్యయమగునని భావము. 40 చే దుమర్థభావలక్షణములందె నుజి నిధింపఁబడినది. ఇటఁ గర్తృత్వార్థమున నుజి శాసించఁ బడినని యెఱుంగవలయును. కర్తృత్వార్థమున నీసూత్రముచే నుజి యగుంగాన నీనుజి కర్తృత్వార్థమునే బోధించుననియు నేతదంతము గర్తృగ భాసించుననియుఁ దెలియునది. కావుననే పలయ్యాది సమాపకము లెపుడు నేకవచనాంతములుగనే యుండుట పాసఁ గడిసినని గ్రహించునది. వాడు చూడవలయును:—ఇట పలయునను సమాపకక్రియకుఁ జూడనుననుచే కర్తృగాన 'చూడ' అనుదాని కీవిధిచే నుజియు 20 చే డువర్ణము నుత్పమున కత్వమును గా 'చూడవలయును' అని యయ్యెను. కర్తృత్వార్థమున నిట నుజి యయ్యెగాన 'చూడన్' అనుదానికే జూచుట యని యర్థమని గ్రహించునది. కర్తృకుఁ బ్రథమార్థమగుట ప్రసిద్ధముగదా! ఇట పలయునను నావశ్యకమని యర్థముగానఁ జూచుటయే కర్తృయు వాడనుదానికే జూచుట యను నర్థమును బోధించు 'చూడకొ' అనుదానితోనే సంబంధమనియుఁ దెలియునది. ఇట్లే వారలు-మీరు-మనము-మేము మొదలగువానికి నుజ్యంతముల తోడనే యన్వయముగాని పలయ్యాదులకుఁ గర్తలు గామి నట్టియన్వయసంబంధము లేదనియు దాన పలయ్యాదు లేకవచనంబులే యగుట యవిరుద్ధ మనియు గ్రహించునది. పలయ్యాదిసమాపకక్రియావాచ్యమగు వ్యాపారము నకు వ్యాపారాంతరమే కర్తృయు నావ్యాపారమొక్కటియే యగుటంజేసి క్రియ యేక వచనాంతమే యొప్పుడుగగుటయుఁ బాసఁగెడి. ఇట్లే 'మీరు చేయఁదగదు-మన మాడఁ జేల్లును-మేము క్షేణవచ్చును' మొదలగు నుదాహరణములందుఁ బ్రధానక్రియావాచ్య వ్యాపారములకుఁ జేయట యాడుట క్షేణట మొదలగువ్యాపారములె గర్తలు గానఁ దద్వాచకములకుఁ గర్తృత్వార్థమున నుజి యయ్యెనని తెలియవలయును. ఇత్యాదులనుటంజేసి యిది యాకృతిగణమని తెలియఁదగు. ఎచట సమాపకవాచ్య వ్యాపారమునకు వ్యాపారాంతరమే కర్తృయగు నచట వ్యాపారాంతర బోధకక్రియకు నుజి యగునని ఫలితమును గ్రహించునది.

సకర్తంబున కనుదానికి టీక.

సకర్తకమగు ధాతువునకు 'స్వార్థరూపము-ప్రేరణరూపము' అను రెండురూపములు ప్రధానముగఁ గలుగుననియు నందు స్వార్థరూపమున కొకమాటు కొనును, నొకమాటు పడుజియు, నొకమాటు కొనుపడుజులూ రెండును, గూర్చి మూఁడురూపములును, నిట్లే ప్రేరణరూపమున కొకమాటు కొనును నొకమాటు పడుజియు నొకమాటు కొనుపడుజులు రెండును గూర్చి మూఁడురూపములును గలిగి యాత్మై, ప్రధానములగు తొలుకటి

స్వార్థప్రేరణరూపముల రెండిటితోడఁ గూడ నెనిమిది యగునని భావము. ఇందు స్వార్థరూపమును గర్తర్థకమనియు, దానికిఁ గొను చేర్ప నేర్పడినదాని నాత్మనేపద కర్తర్థకమనియు, బడుజి చేర్ప నేర్పడినదానిని గర్తార్థకమనియు, గొనుపడుజులు చేర్ప నేర్పడినదాని నాత్మనేపద కర్తార్థకమనియు, నిట్లే ప్రేరణరూపమును భేరణకర్తర్థకమనియు, గొను చేరిన ప్రేరణము నాత్మనేపద కర్తర్థకమనియు, బడుజి చేర్చిన ప్రేరణరూపమును భేరణకర్తార్థకమనియు, గొను బడుజులు రెండును జేర్పబడిన ప్రేరణరూపమును భేరణాత్మనేపదకర్తార్థకమనియు, శాస్త్రము ననుసరించి యాయా ప్రత్యయము లాయార్థములం దగుటను నాయాప్రత్యయములతోడిరూపములను నాయారీతిని వ్యవహరించెను. వరుసగ నుదాహరణములఁ జూచుకొనునది. ప్రక్రియ ముందె నిరూపితముగానఁ ద్యక్తము. అకర్తకమును గూర్చి 124 క్రింది వివరణము నరయునది. సారిది=క్రమము. మొదటి నాలుగును స్వార్థరూపములనియుఁ దరువాతి నాలుగును భేరణరూపములనియు వరుస నెఱుంగునది.

గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్తృకర్తృంబుల కప్రేరణంబునం గర్త
యగునది ప్రేరణంబునం గర్తృంబగు. ౧౨౩.

పొందు మొదలయినవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు మొదలయినవి బుద్ధ్యర్థకంబులు. తిను మొదలయినవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు. విను - చెప్పు - చదువు - మొదలయినవి శబ్దకర్తృకంబులు. అకర్తృకంబులు ప్రసిద్ధంబులు. మైత్రుండు గ్రామంబుంబొందెను. చైత్రుండు మైత్రునిగ్రామంబుం బొందించెను. లాఁతిచోసహిత మిక్కార్యంబు గానంబడియొడి మైత్రుండు పుడమి నేలెను - చైత్రుండు మైత్రునిం బుడమి నేలించెను.

టీ. ఇందర్థశబ్దము గతిబుద్ధి ప్రత్యవసానపదములతో నన్వయించుఁగానఁ గత్యర్థములకుఁ బుద్ధ్యర్థములకుఁ బ్రత్యవసానార్థములకు శబ్దకర్తృములకు నకర్తృములకు నప్రేరణమునఁ గర్తయగునది ప్రేరణమునఁ గర్తయగునని సూత్రార్థము గలిగెడి. అనఁగా గత్యర్థాదులకు ధాతువులకు స్వార్థమునఁ గర్తలైనవానికి, గత్యర్థాదులు ప్రేరణార్థము లైనపుడు కర్తృత్వము గలుగునని భావము. గతి యన గమనము. పొందుట - చనుట - చేరుట మొదలగునవి గమనసాధ్యములుగానఁ బొందు మొదలగునవి గత్యర్థములయ్యె. బుద్ధియన జ్ఞానము తెలియుట-ఎఱుంగుట-మొదలగునవి బుద్ధిచే నగునవిగానఁ జెలియు మొదలగునవి బుద్ధ్యర్థములయ్యె. ప్రత్యవసానమన భక్షణము. తినుట-ఆరిగించుట

మొదలగునవి భక్షణ సాధ్యములగుటఁ దిను మొదలగునవి ప్రత్యవసానార్థము లయ్యెడి, శబ్దమన ధ్వని, ధ్వనిసాధ్యములఁ జేర్చునవి ధ్వనివాచక శబ్దములు. అట్టిధ్వనివాచకములు కర్తృగాఁ గల ధాతువులు శబ్దకర్తృములు నాఁబడును. విన-చెప్ప-చదువు-సరించు మొదలగువానికి శబ్దజాతములగు మాటలు-పాఠము మొదలగునవి కర్తృము లయ్యెడిఁ గాన విన మొదలగునవి శబ్దకర్తృములయ్యెడి. కర్తృమును బొందఁజాలని ధాతువులకర్తృకములు. కాఁగా గత్యర్థాదులకు స్వార్థమునఁ గర్తలగు పదములకుఁ గత్యర్థాదులు ప్రేరణరూపములుగ మాఱునపుడు కర్తృత్వము సిద్ధించునని సూత్రభాషము లేలెడి. చైత్రుండు గ్రామంబును బొందెను. ఇటఁ జైత్రుండు గ్రామమును బొందుట గమన సాధ్యముగానఁ బొందుధాతువు గత్యర్థము. బొందెనునది స్వార్థరూపమునట స్పష్టము. స్వార్థావస్థయందు గ్రామమును గమనముచేఁ బొందినవాఁడు చైత్రుండుగాన గర్తయయ్యెడి. స్వార్థమునఁ గత్యర్థమగు పొందుధాతువునకుఁ గర్తయైన చైత్రునకుఁ బొందించెనను గత్యర్థము ప్రేరణరూపముగ మాఱఁగఁ గర్తృత్వ మీవిధిచే సిద్ధించి కారకము. 2 చే ద్వితీయగాఁ బ్రేరణకర్త కర్తయైయుండ, చైత్రుండు మైత్రుని గ్రామంబును బొందించెనని రూపము గలుగును. ఇట్లే ప్రేరణకర్త యొకఁడు ప్రేరణావస్థయందుఁ గర్తగ నొప్పుటంజేసియు, నప్రేరణమునందలి కర్తకుఁ గర్తృత్వము సిద్ధించుటంజేసియు, స్వార్థమునందలి సహజకర్త మట్లే ప్రేరణావస్థయందును గర్తముగ నిల్చియుండుటంజేసియు, నీవిధి వర్తించిన ఫలములందు సకర్త గత్యర్థములు ద్వికర్తకములును సకర్తములు సకర్తములును నయ్యెడి. ఈరీతి నే శత్రువులు స్వర్గమునందెరుదానికి దేవదత్తుండు శత్రువులను స్వర్గమునందించెననియు దేవతలమృతమును ద్రావెనదానికి విష్ణువు దేవతల సమృతమును ద్రావెనదానియు శిష్యుండు వేదమును జదివెనదానికి గురువు శిష్యుని వేదమును జదివెనదానియు నన్నముడికె ననుదానికి దేవదత్తుండన్నము నుడికించెననియు స్వార్థావస్థయందలి కర్తకుఁ గర్తృత్వము సిద్ధించుటంజేసి రూపములు గలిగెడి. అకర్తమునకు నన్నముడికెననునదుదాహరణమగును. అకర్తమునకు స్వార్థమునఁ గర్తము గలుగదుగానఁ బ్రేరణమున సూత్రమే యావిధింజేసి కర్తము గలుగుననుటయుఁ బ్రేరణమున నొక్కకర్తమే యకర్తముల కగుననుటయు స్పష్టములు. గత్యర్థాదులకు స్వార్థమున నగుకర్తలకే గాక గత్యర్థభిన్నములగు నేతత్సూత్రప్రాక్తములు గానివానికర్తలకును గర్తృత్వము సిద్ధించుట చూపట్టునని లాఁతిచోనను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. లాఁతి యన నితరము. మైత్రుండు పుడమిలేని ననువాక్యమున నేలెననుక్రియ యీసూత్రమున నిరూపింపఁబడిన గత్యర్థాదులలో నెందును జేరకున్నను, నేలుధాతువునకుఁ బ్రేరణావస్థ గలుగఁగనే స్వార్థావస్థయందుఁ గర్తయైన మైత్రునకుఁ బ్రేరణావస్థయందుఁ గర్తృత్వము

సిద్ధించుటంజేసి చైత్రుండు మైత్రునిం బుడమి నేలించె ననురూపము గలిగెను. ధాతు రూపము ప్రేరణరూపముగ మాఱుగనే ప్రేరణకర్తయే కర్త యగుటంజేసియు సార్వర్థ కర్త కర్తగా నవకాశము లేమింజేసియు నిట్టిరూపములు గలిగెడిననుట స్పష్టము. శ్రీయచే ననభిహితముగాని కర్తకుఁ దృతీయ గలుగవలసిరా నీవిధి యారబ్ధమయ్యె ననియు దానఁ బ్రేరణమున ననుక్తములగు మైత్రాదులకనఁగా సార్వర్థమున నుక్తములై ప్రథమాంతములగు కర్తలకుఁ దృతీయయైన రూపము లవరూపములనియు గ్రహింపఁ దగును. ఈనియమముంజేసి శిష్యుండు శబ్దమును బలికెనుదానికిఁ బ్రేరణమున గురువు శిష్యునిచే శబ్దమును బలికించెననియు, మైత్రుండు పుడమి నేలె ననుదానికిఁ జైత్రుండు మైత్రునిచేఁ బుడమి నేలించెననియు వాక్యములు గలుగవని తేలుచున్నది. కాని పై రీతిని దృతీయతోడివాక్యము లాంధ్రభాషాకైలింజేసి సాధువులు గాఁదగునని తోఁచెడి. 'గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్తాకర్తాకాణామణి కర్తా న జౌ' అనుపాణినిసూత్ర మీ సూత్రమునకు మూలము. కారకప్రకరణమున నీవిధి యుండఁదగినదైనను ప్రేరణసందర్భముననున్న సుబోధమగునని యెంచి యిట నిల్పెనని యెఱుంగునది. ఇంచుక్కుక్కుగా గమములంజేసియు నుజ్యంతమునకుఁ జేయుధాతువుం గూర్చుటంజేసియుఁ బ్రేరణరూపములు ధాతువుల కగుననువిషయము ముందె యుక్తము.

అనభిహితకర్త కొకానొకచో షష్ఠి బహుళంబుగా నగు. ౧౨౪.

రాముండు మిథిలంగనియె. రామునకు మిథిలగనంబడియె-రామునిచే మిథిల గనంబడియె. మైత్రుండు తత్త్వంబుం దెలిసెను. చైత్రుండు మైత్రునకుం దత్త్వంబు దెలిపెను. కన్వాదియోగంబునం బ్రయోజ్యకర్తకు షష్ఠి నిత్యంబుగానగు - విశ్వామిత్రుండు రామునకు మిథిలం గానిపించెను. కృష్ణుం డర్జునునకు విశ్వరూపంబుం జూపెను.

అకర్తకంబున కప్రేరణంబునం దాత్మ నేపదకర్తానుబంధంబులు లేమింజేసి రూపభేదంబు లయిదని యెఱుంగునది

కర్తృత్వము.

మైత్రుండు-మనియెను

ప్రేరణకర్తృత్వము.

చైత్రుండు-మైత్రుని-మనిచెను.

ప్రేరణాత్త నేపదక ర్తృకము.

చైత్రుండు-మైత్రుని-మనుచుకొనియె.

ప్రేరణకర్తార్థకము.

చైత్రునిచేత-మైత్రుండు-మనుపఁబడియె.

ప్రేరణాత్త నేపదక ర్తృకము.

చైత్రునిచేత-మైత్రుండు-మనుచుకొనఁబడియె.

వెండియుం బ్రేరణంబునం దించుగాగమంబు గలిగినచో నకర్తృకంబునకుం బండ్రెండు నకర్తృకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదంబులని యూహించునది.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

టీ. క్రియచే జెప్పబడనికర్తకు గొన్నియెడల బహుళముగ వృత్తి యగునని సూత్రార్థము. సాధారణముగఁ బడుజియోగముతోడిక్రియయుఁ బ్రేరణప్రత్యయములతోడిక్రియయుఁ గర్తను స్వార్థకర్తను గ్రమముగఁ జెప్పఁజాలవుగాన నట్టిక్రియలుగల వాక్యములందలి యట్టికర్తల కీవిధిచే కువృత్తి యగునని గ్రహించునది. పడుజ్యంతానభిహితకర్తకు కారకము 3 చే దృతీయ సిద్ధింపవలసిరాఁ బ్రేరణ ప్రత్యయాంతముచే ననభిహితమగు స్వార్థకర్తకుఁ బూర్వవిధిచే ద్వితీయ గలుగవలసిరా నీసూత్ర మార్భమయ్యెను. 'రాముండు మిథిలం గనియె' ననువాక్యమునఁ గనియెననుక్రియకుఁ గర్తయైన రాముండనుదానికిఁ బడుజ్యనుబంధమునంజేసి కనుభాతువు కర్తార్థముగ మాఱగఁ గర్తమగుమిథిలయే దానిచే జెప్పబడుటయుఁ గర్తయగురాముండు చెప్పబడకుండుటయుఁ గలిగెఁగాన ననభిహితకర్తయగురాముని బోధించుదానికి వృత్తియావిధిచే గలుగ 'రామునకు మిథిలఁ గనంబడియె ననురూపము గలుగును. ఇట్లే మైత్రుండు తత్వంబుం దెలిసెనను వాక్యమునందలి తెలిసెనను స్వార్థక్రియకుఁ గర్తయైన మైత్రుండనుదానికి తెలిసెననునది పుగాగమయోగమునంజేసి తెలిపెనని ప్రేరణార్థముగ మాఱగ నద్దానిచేఁ బ్రేరణకర్తయగు చైత్రుఁడే చెప్పబడుటను స్వార్థకర్తయగు మైత్రుండు చెప్పబడకుండుటను మైత్రుండనుస్వార్థకర్తకుఁ బూర్వవిధిచే గాఁదగు ద్వితీయనడ్డి యావిధిచే వృత్తిగాగఁ జైత్రుండు మైత్రునకుఁ దత్వంబుం దెలిపె ననువాక్య మేర్పడెడి. బహుళంబగుట వృత్తి గానిపక్షమున

కారకము 3 చే 'రామునిచే మిథిలగనంబడియె' ననునీని గర్భార్థధాతురూపఘటితవాక్యములందలి యనభిహితకర్తకుఁ జేతవర్ణకయోగము గలుగును. ఇట్లే ప్రేరణార్థధాతురూపఘటితవాక్యములందలి యనభిహితకర్తకుఁ బూర్వసూత్రముచే ద్వితీయయుఁ గొండొకచో బహుళగ్రహణమునంజేసి గలుగఁదగు. ఏతద్వివేకము ప్రయోగానుసారముగ నుండును. ఈసూత్రమునందలి బహుళపదముశక్తింజేసి కన్వార్థప్రేరణధాతురూపములతోడి యన్వయమున వాని యప్రేరణమునందలి కర్తకు నీవిధిచే నిత్యముగ వృత్తి పూర్వసూత్రముచే నగు ద్వితీయను బాధించి యగునని కన్వాదియోగంబుననను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ప్రయోజ్యకర్తయన సార్వభౌమ్యమునందుఁ గర్తయై ప్రేరణావస్థయందు వేఱొకకర్తచే వ్యాపారమునందుఁ బ్రసక్తపెట్టఁబడు కర్తయని యర్థము. ప్రేరణమున ననుక్తమగు సార్వభౌమ్య కర్తయని భావము. రాముఁడు మిథిలం గాంచె ననునపుడు గాంచె నను సార్వభౌమ్యకర్తయను గర్తయైనరాముఁడనునది గాంచెననురూపము కానిపించెననుప్రేరణరూపమును భరింపఁగఁ జేరణకర్తంజేసి ప్రయోజ్యకర్త యయ్యెఁగాన దాని కీవిధియందలి బహుళపదమునంజేసి నిత్యముగ వృత్తి గలుగ విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మిథిలం గానిపించెనని వాక్యమేర్పడెను. ఇట్లే అర్జునుఁడు విశ్వరూపముం జూపె నను వాక్యమునఁ గర్తయైన యర్జునుఁడనునది చూచెననునది చూపెనను ప్రేరణరూపమును దాల్చి చేరణకర్తంజేసి ప్రయోజ్యకర్త యయ్యెఁగాన నీవిధిచే నిత్యముగ వృత్తి గలుగఁ గృష్ణుఁ డర్జునునకు విశ్వరూపముం జూపెనను వాక్యము గలుగును. సంస్కృతవ్యాకృతి ననుసరించి (దృశ్యే) దృశ్యర్థధాతుయోగమునను, నప్రేరణకర్తకుఁ చేరణమునఁ గర్తృత్వము గలుగవలసియున్నది. పూర్వసూత్రముచే గత్యర్థాదుల యప్రేరణకర్తలకు మాత్రమే ప్రేరణమునఁ గర్తృత్వము విధింపఁబడుటయుఁ గన్వాదిదృశ్యర్థయోగమున నిందలి బహుళగ్రహణమునంజేసి నిత్యముగ వృత్తి శాసింపఁబడుటయు గమనించిన నప్రేరణకర్తలకెల్ల వానికి 123 చే గర్తృత్వము గలుగదనియుఁ, గన్వాదిదృశ్యర్థధాతుయోగమునందలి యప్రేరణకర్తలకుఁ చేరణమున సంస్కృతమునందువలె గాక యాంధ్రమందు నిత్యముగ వృత్తియే గలుగుననియుఁ గాన దృశ్యర్థయోగమున సంస్కృత వ్యాకృత్యనుసారముగ నప్రేరణకర్తలకుఁ చేరణమున నగు ద్వితీయ గ్రాహ్యము గాదనియు దాననే కన్వాదియోగమునవివరణము ప్రసక్తమై యన్వర్థమగుచున్నదనియు నెఱుంగునది. గత్యర్థాదుల ప్రయోజ్యకర్తకుఁ బూర్వవిధిచే ద్వితీయయు దృశ్యర్థముల ప్రయోజ్యకర్తకు నిత్యముగ వృత్తియు నాంధ్రమందగునని ఫలిత మిందుదర్శమున గ్రహింపవలెను. దృశ్యర్థములలోఁ జేరణరూపమైన కానిపించుదాని కప్రేరణార్థమును బ్రయోగప్రసిద్ధ మగుటంజేసి యట్టిరూపము యోగమున మాత్రము ముందటివివ

రణమునందేసి ప్రేరణార్థాభావమున షష్ఠీ కర్తకుఁ గలుగదని గ్రహింపవలెను. సంజయుఁడు కానిపించి యనునపుడు సంజయుఁడు తానగవడి యని యర్థముగాన సంజయవదమునకు షష్ఠీ గాలేదని యెఱుంగునది. కాని తన్నుదాసు గనపఱచికొనెనని యెంచినఁ బ్రేరణార్థమిట్టికట్టులందు గోచరించెడినని తోచెడి. ప్రేరణకర్తకును బ్రయోజ్యకర్తకును సమావేశము గలిగినపుడే ప్రయోజ్యకర్తకు నిత్యముగ షష్ఠీ యగునని సూత్రోదాహరణములంబట్టి గ్రహింపవలెను. కనుచూచు-దర్శించు-మొదలగు దృశ్యార్థములు కన్పాదులని తెలియునది. రూపప్రక్రియ యాయాసందర్భముల నిరూపితముగానఁ ద్యక్తము.

అకర్తకంబున కను మొదలగువాక్యమునకుఁ డీక.

అకర్తకమున కనఁగాఁ గేవల కర్తృకమునకని యర్థము. కర్త లేని దకర్తకముగానఁ గర్తృకమున నగు పడుజి యట్టిదానికే గలుగ నవకాశములేదనియు, నాంధ్రభాషాశైలి ననుసరించి యాత్మ నేవదార్థమగు కొనుభాతువు స్వార్థమున ననుప్రయుక్తము గాఁజాలదనియు, దాన స్వార్థమునఁ గర్తృకరూప మొకటి మైత్రుండు మనియెననురీతిది గలుగుననియు, బ్రేరణప్రత్యయము లకర్తకములకుఁ గలుగనగుంగావునఁ బ్రేరణకర్తృకము చైత్రుండు మైత్రుని మనిచె ననురీతిది గలుగుననియు, స్వార్థకర్తృకమున నె కొనుపడుజులు గలుగవుగాని ప్రేరణకర్తృకరూపములమీఁదఁ గొనుపడుజులు సంభవింపనగుంగానఁ బ్రేరణాత్మ నేవదకర్తృకమునఁ గొనుగలిగినపుడు చైత్రుండు మైత్రుని మనుచుకొనియె ననురీతి రూపము గలుగుననియు, నిట్లే ప్రేరణరూపముమీఁదఁ బడుజి యైనఁ బ్రేరణకర్తృకమునఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుపఁబడియె ననురీతి రూపముగననియు, సీరితీనే ప్రేరణకర్తృకముమీఁదఁ గొనుపడుజులు చెందును జేరినఁ బ్రేరణాత్మ నేవదకర్తృకమునఁ జైత్రునిచేత మైత్రుండు మనుచుకొనఁబడియె ననురీతి రూపము గలుగుననియు, నిట్లకర్తకమునకు స్వార్థరూప మొకటియుఁ బ్రేరణరూపములు నాల్గును నేర్పడుట వైదురూపములు గలుగుననియు, సీవివరణమున కభిప్రాయము. ప్రేరణమున స్వార్థావస్థయందలి కర్తకుఁ గర్తృత్వము సిద్ధించెడిగానఁ బ్రేరణమున నకర్తకమునకుఁ బడుజి గావచ్చుననుట స్పష్టము. ఆయా యర్థములం దాయాప్రత్యయము లగుట నాయాప్రత్యయాంతముల నాయా సంజ్ఞలతో వ్యవహరించుట గుడిచెనని యెఱుంగునది.

నకర్తకములకు 122 సూత్ర వివరణాటికలలో నిరూపింపఁబడినప్రకార మేర్పడిన స్వార్థప్రేరణరూపము లెనిమిదింటిలోఁ దుదినున్న ప్రేరణరూపములు నాల్గితిమిఁద మరలఁ బ్రేరణప్రత్యయములు గూర్చునెడలఁ బ్రేరణకర్తృకమునుండి పునఃప్రేరణకర్తృకము 'దేవదత్తుండు చైత్రునకు మైత్రునిచేత వంటకమును వండింపించె'ననియు, ప్రేరణాత్మ నేవదకర్తృకమునుండి పునఃప్రేరణాత్మ నేవదకర్తృకము 'దేవదత్తుండు చైత్రునకు మైత్రునిచేత

పంటకమును పండింపించుకొనె'ననియు, ప్రేరణకర్తార్థకమునుండి పునఃప్రేరణకర్తార్థకము 'దేవదత్తుడు చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత పంటకము పండింపిపడబడియె'ననియు, ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకము 'దేవదత్తుడు చైత్రునిచేత మైత్రునిచేత పంటకము పండింపించుకొనఁబడియె'ననియు, నాలుగురూపములు గలిగి తొలుతటి యెనిమిదింటితోఁ గలియ నకర్తమునకుఁ బండ్రెండురూపభేదములు గలుగుననియు, నీరిలిచె యకర్తమున కిందు నిరూపితమైనరీతి నేర్పడిన యైదురూపభేదములలోఁ జేరణార్థకములగుతుది నాలుగిటిమీఁద మఱలఁ జేరణప్రత్యయములఁ గూర్చునెడలఁ జేరణకర్తార్థకమునుండి పునఃప్రేరణకర్తార్థకము 'దేవదత్తుడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిసింపె'ననియు, ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకము 'దేవదత్తుడు చైత్రునిచేత మైత్రుని మనిసింపించుకొనియె'ననియు, ప్రేరణకర్తార్థకమునుండి పునః ప్రేరణకర్తార్థకము 'దేవదత్తునిచేత చైత్రునిచేత మైత్రుడు మనిసింపఁబడియె'ననియు, ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకమునుండి పునః ప్రేరణాత్మనేపదకర్తార్థకము 'దేవదత్తునిచేతఁ జైత్రునిచేత మైత్రుడు మనిసింపించుకొనఁబడియె'ననియు నాలుగురూపభేదములు గలిగి తొలుతటి యేనింటితోఁ గలియ నకర్తకమునకుఁ దొమ్మిదిరూపభేదములు గలుగుననియు వెండియునను సూరివివరణమున కభిప్రాయము. ౮౩ విధి ననుసరించి ప్రేరణప్రత్యయములమీఁదఁ జేరణప్రత్యయములు మరలఁ గాఁదగుటయ గమనించుకొనునది. రూపముల ప్రక్రియ పూర్వోక్తసూత్రముల ననుసరించి గ్రహించునది. ప్రేరణార్థకములమీఁద మరల మరలఁ జేరణప్రత్యయములనుగూర్చు నీప్రక్రియ సంస్కృతవ్యాకృతి సంప్రదాయసిద్ధము. కాని యీప్రక్రియచే సిద్ధమైనరూపములకెల్ల ప్రయోగము లగవడుటరుదని చెప్పనొప్పును.

ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము.

కృదంతపరిచ్ఛేదము.

కృదంతశబ్దములంగూర్చియైన గ్రంథభాగముగాన నిది కృదంతపరిచ్ఛేదమునాఁ జనె. కృత్ప్రిత్యయము లంతమునఁ జేరినశబ్దములు కృదంతము లనంబరగును. కృత్తని కృత్థాతువు నిట ముందిదుటంజేసి యివి శుద్ధధాతువులకగు ప్రత్యయములనుట స్పష్టము.

కృత్తుల కర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు. ౧.

ధాతువునకు విహితంబగు డుష్కిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తునాఁ బడు. కృత్తులకు వత్త్యనూణంబులకు భావకర్తృకర్తాద్యర్థంబులు మహా జనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునది. ఆఁక-బంధనము మొలక-నవో ద్భిదము. ఏలిక - పాలకుఁడు. కోరిక - వాంఛయు, వాంఛితంబును. మూఁక - సంఘము. ఆడిక - నింద. ఓడిక - స్తోత్రము.

టీ. కృత్ప్రిత్యయములయర్థములు వ్యవహారమునుబట్టి గ్రహింపఁదగునని సూత్రార్థము. ఇది గ్రాంథికభాషకు వ్యాకృతియగుట నిందలివ్యవహారశబ్దము కవి వ్యవహార బోధకమనుటర్థము గాన గ్రాంథికపుఁబ్రయోగముల ననుసరించి కృత్ప్రిత్యయము లేయే యర్థముల నైనవియుఁ దెలియఁదగునని భాషము లేలేడిఁగాని వానికెల్లను బ్రయోగములు వాఙ్మయమునందుఁ జూపరాని వగుటను, మహాజనవ్యవహారానుసారముగ వీనిని గవీశులు ప్రయోగించుట యనాది సిద్ధమగుటను, గృత్తుల యర్థములు మహాజనవ్యవహారానుసారిగా నెఱుంగునదని వివరించెనని తోఁచెడి. క్రియాపరిచ్ఛేదప్రథమసూత్ర మిందును ననువృత్త మగుంగానఁ గ్రియాపరిచ్ఛేదమున ధాతువునకు విహితములగు డుఁజ్రువురునుము' అనునవిగాక యితరము లగునని కృత్ప్రిత్యయములని వివరించుట యోసఁగెడి. కృత్తులును డుఁజ్రుదులవలెనే కర్తృభావకర్తాద్యర్థముల నగునవిగాన భావ కర్తృకర్తాద్యర్థములని వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట సార్థకము. 'కృదబిజ్' అని పాణి నీయము తిజ్జిన్నమైనదానిం గృత్తుగఁ జేర్చొనెడిఁగాన దాని ననుసరించి యీసూత్రము క్రింది ధాతువున కనువివరణము వ్రాయఁబడెననుట స్పష్టము. భావకర్తృకర్తార్థములం దెందుఁ బ్రత్యయంబగుఁ దదంతముచే నదియే బోధ్యమగుననుట స్పష్టము. అగు ధాతువునకు 3 చే గవర్ణకమును 2 చే గువర్ణలూపమునుగా 'ఆఁక' అనురూపమయ్యె. ఇది భావార్థమున కదాహృతి. మొలచుధాతువునకుఁ గర్తృకమునఁ గవర్ణకముగా

మొలక యగును. ఇట్లే మూఁగుధాతువునకుఁ గర్తృత్వమున 'మూఁక' అగును. 2 చే గువర్ణలోపము. ఏలుధాతువునకు 128 చే నిక వర్ణకము కర్తృత్వమునఁగా నేలిక యగును. కోరుధాతువునకుఁ గర్తృత్వమున నిక వర్ణకము గలుగఁ గోరిక యగును. కోరఁబడినదని యర్థము. ఆడుధాతువునకు భావార్థమున నిక గలుగ 'ఆడిక' అగును. నింద యని యర్థము. ఓడుధాతువున కిక ప్రత్యయము కర్తృత్వమునఁగా నోడిక యగును. ప్రవాహము-నది యని యర్థము. ఈరీతి నొకే ప్రత్యయము కర్తృత్వభావాద్యర్థముల నగుటను, నొకేయర్థమున ననేక ప్రత్యయము లగుటను, నర్థవిశేషములందు వివిధ ప్రత్యయము లగుటను, మీఁదిలక్షణముల ననుసరించియుఁ గవిప్రయోగముల ననుసరించియు గ్రాహ్యము. (చూ. శ. ర. ము).

ఇటం గృత్వగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు లోపంబగు. ౨.

కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబులగునపుడు ధాతువునంతంబు లగు కగచయవలకు లోపంబగు. మీఁదిలక్ష్యంబులం జూడంబడు.

టీ. కృత్ప్రత్యయసంబంధములగు 'క-గ-త-చ-వ-ఇమి' అనునవి పరములగు నపుడు ధాతువులయంతముననున్న 'క-గ-చ-య-వ' అనువర్ణములకు లోప మిందగునని సూత్రార్థము. క గ త ప వే ములను సామాన్యోక్తింజేసి యవి యేయచ్చులతోఁగూడి నను గృత్సంబంధులైన నీవిధులుగలుగుననియు నిట్లే క గ చ య వ లనుటంజేసి యవియే యచ్చులతోఁగూడినను లోపము గలుగుననియుఁ జెలియునది. కృత్ = కృత్ప్రత్యయము లకు సంబంధించిన - క గ త ప వే ములు. ఈసూత్రమునకు లక్ష్యములఁ దరువాతి సూత్రములం దరయునది.

కవర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు. 3.

అలుగు - అలుక. ఆగు - ఆక. ఎలుగు - ఎలుక. ఇట బిందు లోపంబు ఇట్లు గొన్నింట గ్రహించునది. కడఁగు - కడక. కలఁగు - కలక. కాఁగు - కాక. తునుఁగు - తునుక. నడచు - నడక. నలఁగు - నలక. పోవు - పోక. మడఁగు - మడక. మలఁగు - మలక. మునుఁగు - మునుక. మూఁగు - మూక. మొలచు - మొలక. వచ్చునకు - రా - రాక. వంగు - వంక. వీఁగు - వీక. ఇక కవులు పరంబులగునపుడు కనునకు

దీర్ఘంబగు - కానుక. కినియు ముదియుల కుత్వంబునగు. కినియు - కినుక. ముదియు - ముదుక. ఇత్యాదు లలుగ్వాదులు.

టీ. అలుగు మొదలగుధాతువులకు 'క' అను ప్రత్యయమగును. అలుగుధాతువున కీవిధిచే గవర్ణకమును బూర్వవిధిచే గృత్సంబంధమైన కవర్ణము పరముగా ధాతువుతుది గకారమునకు లోపమును గలుగ నలుక యనురూప మేర్పడును. విలుగుధాతువునకు గవర్ణకముగా గువర్ణలోప మగుదు గువర్ణమునకు ముందటిబిందువును గవర్ణము గల్గినపిదప నుండుటకు సంజ్ఞ 16 చే నర్హత సంభవించినను దొలంగునని యిట బిందులోపంబను వివరణమున కభిప్రాయము. ఇట్లు బిందులోపం బగుటఁ గొన్నిరూపములందే చూపట్టుటం జేసి యిట్లు కొన్నింటి గ్రహించునదని వివరించెను. మలఁగు - మూఁగు మొదలగువాని యందుఁ గవర్ణకము గల్గినపుడు బిందువు నిల్చియుండుటకై మీఁదఁ జూడవలయును. వచ్చుధాతువునకు రాదేశము ముత్తు పరమగునపుడే గావలసియున్నదిగాని యీవిధిచే నగుకవర్ణకము పరమగునపుడును బ్రయోగములంబట్టి గాఁగ రాక యనురూప మేర్ప డును. కనుధాతువున కీవిధిచేసిన కవర్ణకమును 11 చే నగు పువర్ణకమును బరమగు చుండ ధాత్వాదివర్ణముమీఁది యచ్చునకు దీర్ఘముగాఁ గానుక యనియుఁ గానుపనియు రూపములగును ఇట్లొకేధాతు వర్ధవిశేషముల ననుసరించి ప్రత్యయవిశేషముల నందు టయు నొకేయర్థమునఁగూడ భిన్నప్రత్యయముల నందుటయు నాయాసూత్రోదాహ రణములంబట్టి గ్రహింపవలయును. (కానిక) కినియు, ముదియు ననుధాతువులకుఁ గవర్ణకము పరముగా ధాతువుచుభ్య నున్నవర్ణము మీఁది యికారమున కుకార మగు ననియు దాన కినుక ముదుక యనురూపము లగుననియుఁ గినియు ముదుకలకను వివ రణమున కభిప్రాయము.

ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదుల కగు. ౪.

కలుగు - కలిమి. ఓరుచు - ఓరిమి. కూరుచు - కూరిమి. నేరుచు - నేరిమి. వ్రేలుచు - వ్రేలిమి. బడియు - బడిమి. బ్రదుకు - బ్రదిమి. బడ్డు - బడ్డిమి. తాలు - తాలిమి.

టీ. 'ఇమి' అనుప్రత్యయమలుగు మొదలగుధాతువుల కగును. కలుగుధాతువున కిమి గలుగఁ బ్రశూర్వవిధిచే నంతిమాక్షరలోపము గలుగ 'కలు+ఇమి = కలిమి' అని రూపమగును. బడియుధాతువున కిమియు ధాత్వంతయువర్ణలోపమునుగా, నపదాది

స్వరసంధిచే బడిమి యగును. దిగఁడుడుచుట యని యర్థము. ఇట్లే మిగిలినవాని ప్రక్రియయు నూహ్యము.

తజ్వర్ణకంబు చేయ్యాదులకగు. ౫.

చేయు - చేత. అలయు - అలత. కూయు - కూత. కోయు - కోత. గీయు - గీత. నేయు - నేత. పూయు - పూత. పోయు - పోత. మూయు - మూత. మేయు - మేత. మ్రోయు - మ్రోత. రోయు - రోత. లాయు - లాత. వ్రాయు - వ్రాత. వ్రేయు - వ్రేత.

టీ. చేయు మొదలగుధాతువులకు 'తజ్' అనుప్రత్యయ మగును. తజ్ ప్రత్యయము జకారముపోవు ప్రత్యయము గానఁ దత్సమము 19 చే బిందువు ముండిడికొని యగుననియు హ్రస్వముమీఁద నర్ధశ్రుత్వములు చెండు నగుననియు శైలుంగునది. కూయఁ ధాతువున కీవిధిచే దజ్వర్ణకమును 2 చే యువర్ణ లోపమును గాఁ గూత యని యగును. 'కూయి' అనియు నిప్రత్యయంతమగురూపము ప్రయోగప్రసిద్ధమై తోఁచెడి. ఇట్లే మిగిలినరూపముల ప్రక్రియ యూహ్యము.

కువవర్ణకం బడంగ్యాదులకగు. ౬.

అడఁగు - అడఁకువ. ఎఱుఁగు - ఎఱుకువ. కలఁగు - కలఁకువ. నలఁగు - నలఁకువ. వెనఁగు - వెనఁకువ. పొలయు - పొలకువ. మఱచు - మఱకువ. మెలఁగు - మెలఁకువ. లోఁగు - లోఁకువ. వేగు - వేకువ.

టీ. అడఁగు మొదలగుధాతువులకు 'కువ' అనుప్రత్యయమగును. అంతట 2 చే సంత్యవర్ణ లోపంబగును. అడఁగు ధాతువున కీవిధిచే 'కువ' వర్ణకముగా నడఁకువ యగును. ఇట బిందువు లోపింపదు. ఇట్లే శేషించినవాని ప్రక్రియ యూహ్యము.

టవర్ణకం బాడ్వాదుల కగు నగుచో సంతలోపంబగు. ౭.

ఆడు - ఆట. ఊరు - ఊట. ఊఱడు - ఊఱట. ఏకరు - ఏకట. ఓడు - ఓట. తివురు - తివుట. తేరు - తేట. త్రిమ్యురు - త్రిమ్యుట. పండు - పంట. పాడు - పాట. మండు - మంట. వండు - వంట. వేసలు - వేసట. అనుప్రయుక్తం బయినయాటశబ్దంబు ప్రాయికంబుగాఁ గ్లిబసమం బగు. కోలాటము - పోరాటము - మండ్రాటము. ఇత్యాదులు.

టీ. టప్రత్యయ మాడు మొదలగు ధాతువుల కగుననియు నది పరముగా ధాతువులలోపించుననియు సూత్రార్థము. ఆడు ధాతువున కీవిధిచే టవర్ణకమును డువర్ణలూపమునుగా 'అట' అనురూప మగును. మిగిలినవాని ప్రక్రియ యిట్లే యూహ్యము. టవర్ణకము పరముగా 2 చే నంతిమవర్ణలూపము సిద్ధింపమిని. నంతలూపంబగునని సూత్రము. కొన్ని శబ్దముల వెనుకఁ జేర్పఁబడు నాటశబ్దముమాత్రము తఱచుగఁ గ్లిబనమంబగుంగాన మువర్ణకమునంది 'కోలాటము, పోరాటము' మొదలగురూపముల నందుననియుఁ గోలాట, పోరాట-మండ్రాట' అనురీతిని మువర్ణకవిరహితమై యాట శబ్దము వ్యస్తమందువలె నుండదనియు నెఱుంగునది. దీని వ్యస్తమున నిది నిత్యముగ స్త్రీసమంబై యగుననుట తెల్లము.

టువర్ణకంబు పద్మాదుల కగు నగుచో నవి యాద్యక్షరశేషంబు లయి దీర్ఘంబు నొందు. ౮.

పడు-పాటు. చెడు-చేటు. అడుచు-ఆటు. కఱచు-కాటు. పొడుచు-పోటు. వయిచు-వాటు. ఏయు-ఏటు. ఓడు-ఓటు. ప్రేయు-ప్రేటు.

టీ. 'టు' అనుప్రత్యయము పడు మొదలగు ధాతువుల కగుననియు, నది పరముగా ధాతువు నాదిమాక్షరము మాత్రమే మిగిలి తక్కినవర్ణములు లోపించుటేగాక శేషించిన ధాత్వాదివర్ణము మీఁదియచ్చునకు దీర్ఘమును నగుననియు సూత్రార్థము. పడు ధాతువునకు టువర్ణమును డువర్ణలూపమును బకారము నత్తునకు దీర్ఘమునుగా బాటను రూపము గలుగును. అడుచను దీనికి 'టు' అనుప్రత్యయ మీవిధిచే గా ధాతు వాద్యక్షరశేషముగా శేషించిన యాదిమవర్ణముతోడఁగూడి 'అటు' అనురూప మగును. శేషించినది దీర్ఘంబయ్యెనేని యావశ్యకతలేమి దీర్ఘముగాదనియు శేషించినది హ్రస్వమగునపుడే దీర్ఘమగుననియు నెంచునది. ఇట్లే చెండిటికి మించినవర్ణములు గలవానివిషయముననే యాద్యక్షరశేషం బగుననువిధానము సార్థకంబగునని యెఱుంగునది. చెండు వర్ణములు గలవానికి 2 చే నంతిమవర్ణలూపము సిద్ధముగాన నవ్యానివిషయమున దీర్ఘవిధానమే యావశ్యకమగును. కఱచనుదాని కాద్యక్షరశేషమునకు దీర్ఘము సిద్ధింపఁగాఁ గాటనురూప మేర్పడును. శేషము స్పష్టము.

పవర్ణకంబు తిరియ్యాదుల కగు. ౯.

తిరియు-తిరిపము. కలియున కత్వంబునగు - కలపము. పొలయు-పొలపము మురియు-మురిపము. సొలయు-సొలపము. వలియు-వలిపము.

టీ. 'ప' అనుప్రత్యయము తిరియు మొదలగుధాతువుల కగును. తిరియు ధాతువున కీవిధిచే పవర్ణకమును 2 చే ధాత్వంతిమవర్ణలోపమును నాచ్చికము 2 చే క్లిబ సమత్వమును దత్తమము 391 చే మువర్ణకమునుగాఁ దిరిపమనురూపమగును. పవర్ణకాంత ములకెల్ల నిట్లే క్లిబసమత్వమునంజేసి మువర్ణకమంతట నూహ్యము. కలియు ధాతువు నందలి లివర్ణము నిత్వమున కిత్వము పవర్ణకము పరముగా నగుననియు దానఁ గలపమని రూపమగుననియుఁ గలియున కత్వంబునగునను వివరణమువ కర్థము. ఇట్లు తక్కినవాని ప్రక్రియ యూహ్యము.

తవర్ణకం బావులించు లోనగువాని కగు ౧౦.

ఆవులించు-ఆవులింత. ఇగిలించు - ఇగిలింత. ఓకిలించు - ఓకిలింత. కుళ్లగించు-కుళ్లగింత. కుసిలించు-కుసిలింత. కొక్కరించు-కొక్కరింత. కొప్పరించు-కొప్పరింత. గిలిగించు-గిలిగింత. ఇత్యాదు లెఱుగునది

టీ. క్రియ రి3. చే నంగలాదులు నిత్యముగ నించుక్కుం బొందును. వాని కించు గ్విరహితములకుఁ బ్రయోగములేమిని నించుగంతములమీఁదనే తవర్ణక మావు లించు మొదలగువాని కగునని యెంచునది. 2 చే నంతిమంబగు నించుక్కునందలి చువర్ణ మునకు లోపము. కాఁగా నించుక్కునందు 'ఇం' అనుభాగమే శేషించుంగాన నీవిధిచే నగు తవర్ణకముం గూడి 'ఇంత' అని యై 'అవులింత' అను మొదలగురూపము లేర్పడును. శేషము స్పష్టము.

పువర్ణకంబు మాయ్యాదుల కగు ౧౧.

మాయు - మాపు. మేయు - మేపు. అడుచు - అడుపు. ఇంచు - ఇంపు. ఏచు-ఏపు. ఏచు-ఏపు కను-కానుపు. కాచు-కాపు చూచు - చూపు తలచు - తలపు. తోచు - తోపు. త్రేచు - త్రేపు. త్రోచు- త్రోపు. పూచు - పూపు. పెనుచు - పెనుపు. పాలుచు - పాలుపు. ప్రోచు - ప్రోపు. మెచ్చు - మెప్పు. మోచు - మోపు. వలచు - వలపు. వాచు - వాపు. ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు.

టీ. 'పు' అనుప్రత్యయము మాయు మొదలగుధాతువుల కగును. 2 చే నంతి మాక్షరలోపము. 'మాయు + పు=మాపు; కనుధాతువునకు 3 నూత్రమునందలి వివరణ మునంజేసి పువర్ణకము పరముగా దీర్ఘముగాఁగ గానుపనురూప మగును. ఇట నంతిమవర్ణ లోపము గాదు. ఇట్లంతట నూహ్యము. మెచ్చుధాతువునకుఁ బువర్ణకముయోగమున

మెప్పును నద్విత్యపకారరూపమగుట కాధారమగపడకున్నది. వడిప్రభృతులలోఁ జేర్చి సాధింపఁదగు నేమో? లేక యక్కటాదులలోఁజేర్చి ద్విత్యమును జేయవలెనో? నూరి విశదపఱువకుండుట విచార్యము.

ఇకవర్ణకం బంజ్వాదుల కగు. ౧౨.

అంజు - అంజిక. అమరు - అమరిక. అరయు - అరయిక. అలయు - అలయిక. ఆడు - ఆడిక. ఓడు - ఓడిక. ఓపు - ఓపిక. కను - కానిక. కూడు - కూడిక. కోరు - కోరిక. పొందు - పొందిక. పోలు - పోలిక. తూను తూఁగునకగు - తూనిక. ఇత్యాదు లంజ్వాదులు.

టీ. 'ఇక' అను ప్రత్యయము 'అంజు' అను మొదలగుధాతువుల కగును. 2 నూ త్రమునకు విషయము గామి నంతిమవర్ణలోప మిటఁ గలుగదు. 'అంజు+ఇక=అంజిక.' ఇక పరముగాఁ దూఁగుధాతువునకుఁ దూననునదాదేశముగా 'తూను+ఇక = తూనిక' అనురూపమగునని దీనిక్రిందివివరణమునుబట్టి యెఱుంగునది. శేషము స్పష్టము.

అప్పాదులకు నజి యగు. ౧౩.

అప్ప-అప్పన. ఉజ్జ-ఉజ్జన. బప్ప-బప్పన. గట్ట-గట్టన. గడ-గడన. దట్ట-దట్టన. దీవ-దీవన. పాట-పాటన. మన్న-మన్నన. వీచు-వీచన.

టీ. అప్ప మొదలగుధాతువులకు నజి యను ప్రత్యయమగును. జిత్యముం గూర్చు టకు వీవన మొదలగువానియందు చకారమునకు వకారంబు క్రియ 83 చే నగుటయుఁ గ్రియ 20 చే నత్వమగుటయుఁ బ్రయోజనములు. అప్పాదు లదంతము లంగలాదు లందలివి. ఇంచుక్కు చేరిన యదంతములకే యప్పాదులను నిర్దేశమునంజేసి నజియగు. 'వీచు' అనునదుదంతము. ఈవిధిచేసిన నవర్ణకముతోడి రూపములు గొన్ని క్లిబనమ ములుగఁ గాన్పించెడిఁ గాన మువర్ణ కాంతములుగ నుండవలసినఁ క్లిబనమత్వమును మువర్ణ కాంతముగా నుండ నక్కఱలేకున్న స్త్రీసమత్వమును నాచ్ఛికము 2 చే గల్పించిశాసనది. 'అప్ప+న = అప్పన = అప్పనము.' వీచు+న:—ఇట నజి జీతుగాన ధాత్వంతచువర్ణము నుత్వమున కత్వము క్రియ 20 చే గలుగఁ బిదపఁ గ్రియ 83 చే వకారము చకారమునకుఁ గా 'వీవన' యనురూపమగు. శేషము స్పష్టము.

బడి యేల్వాదుల కగు. ౧౪.

ఏలుబడి - కట్టుబడి - కనుబడి - కొనబడి - గిట్టుబడి - చెల్లు

బడి - చేరుబడి - తగులుబడి - తీలుబడి - పెట్టుబడి - పోబడి మ్రొక్కుబడి - వచ్చుబడి - సాగుబడి

టీ. వీలు మొదలగు ధాతువులకు బడి యను ప్రత్యయమగును. వీలు+బడి = వీలుబడి. ఇట్లు తక్కినవూహ్యములు.

గడ చేర్పాదుల కగు. ౧౫.

చేరుగడ - తిరుగడ - తీలుగడ - తేలుగడ - తేగడ - మనుగడ - విడుగడ - వీడుగడ.

టీ. చేరు మొదలగు ధాతువులకు గడవర్ణకమగును. చేరు+గడ = చేరుగడ. శేషము స్పష్టము.

ఇకి కోర్పాదుల కగు. ౧౬.

కోరికి - పూనికి - పోలికి - మనికి - వినికి. చూడు చూచున కగు - చూడికి.

టీ. కోరు మొదలగువానికి 'ఇకి' అను ప్రత్యయమగు. కోరు+ఇకి=కోరికి. శేషము స్పష్టము. ఇకివర్ణక మగునపుడు చూచు ధాతువునకుఁ జూడనున దాదేశమగుంగానఁ జూడికి యనియే గాని చూచికి యని గావని చూడనువివరణమున కభిప్రాయము.

పువర్ణకంబు మన్పాదుల కగు. ౧౭.

మను - మనువు. కాచు - కావు. కొలుచు - కొలువు చచ్చు - చావు. తడయు - తడవు నిలుచు - నిలువు. నొచ్చు - నోవు. పూచు - పూవు. పుచ్చు - పువ్వు.

టీ. పుప్రత్యయము మను మొదలగు ధాతువులకగు. 'మను+పు=మనువు.' చచ్చు నొచ్చు మొదలగు సద్విత్తచువర్ణాంత ధాతువుల ద్విత్వచువర్ణమునకు పుప్రత్యయముగా 2వే లోపంబును శేషించిన యాదిమవర్ణముల స్వరములకు దీర్ఘమును నగునని గ్రహించి చావునోవులనురూపముల సాధించుకొనునది. పిదపఁ బ్రకీర్ణము 6 వే ద్విత్వమును సమాసము 13 వే నాదిమవర్ణమునకు ప్రాప్తమును గూర్చి నొచ్చునకు నొవ్వనియు రూపమును సాధించుకొనునది. ఇట్లే పువ్వు-పుచ్చునకును, బువ్వ-పూచునకును నగుటను గమనించికొనునది. యథార్హముగ రూపనిర్మాణముఁ జేయువలయును. ఇట్లు సర్వమూహ్యము.

అవర్ణకంబు గీత్యాదుల కగు. ౧౮.

గీఱ - ఊడ - ఎండ - కాయ - చదియ - తునియ - పరియ -
పాయ - పిడుచ - మీట - ముడియ - వదర - వ్రయ్య.

టీ. 'అ' అనుప్రత్యయము గీఱమొదలగు ధాతువులకగు. 'గీఱ-అ = గీఱ' అవ
దాదిస్వరసంధి యంతటం గూర్చునది. కేవలము స్పష్టము. ఈ ధాతువులెల్లను దంతములే.

అకవర్ణకంబు మాత్యాదుల కగు. ౧౯.

మాటు - మాఱకము. అమ్మ - అమ్మకము. అంపు - అంపకము.
పంచు - పంపు - పంపకము. వండుడ కారంబు ట కారం బగు - వంట
కము. తోము - తోమకము. అద్దు - అద్దకము

టీ. 'అక' అనుప్రత్యయము మాఱమొదలగువాని కగు. 'మాఱు=అక'
మాఱకము. ఇయ్యవి క్లిబతుల్యములు. వండుధాతువునందలి డ కార మీయక ప్రత్య
యము పరముగా ట కారమగుననియు దాన 'వండు+అక=వంటు+అక = వంటకము'
అని రూపమగుననియు వండుడ కారమునువివరణమున కభిప్రాయము. కేవలము స్పష్టము.
డ కారము హల్లునకై ట కారము హల్లాత్రమగును. ఇట్లే తక్కినవి సాధ్యములు.

డువర్ణకం బాత్యాదుల కగు నగునపుడు పకారంబు చయలకగు ౨౦.

ఆటు-ఆటుడు. అమ్మ-అమ్మడు అల్లు-అల్లుడు. ఎక్కు - ఎక్కుడు.
క్రమ్మ-క్రమ్మడు. చోపు-చోపుడు. త్రొక్కు - త్రొక్కుడు. త్రోచు -
త్రోపుడు. దంచు-దంపుడు. దాచు-దాపుడు. దిగు - దిగుడు. దోచు -
దోపుడు. వెంచు వెంపుడు - ప్రేపుడు. ప్రాచు-ప్రాకుడు. మాయు-
మాపుడు. రాచు - రాపుడు ఇత్యాదులు.

టీ. ఆఱుమొదలగువానికి డుప్రత్యయ మగుననియు నాడుప్రత్యయము పర
ముగా ధాతువులతుదినున్న చకారయకారములకు పకారమాదేశ మగుననియు సూత్రా
ర్థము. త్రోచుధాతువున కీవిధిచే డువర్ణకమును నది పరముగా చకారమాత్రమునకుఁ
బకారమును గాఁ ద్రోపుడనియు, మాయ ధాతువునందలి యకారమాత్రమునకుఁ బకా
రము గా మాపుడనియు రూపములగును. ఇట్లే చయంతయులగు దాచు త్రోయు
మొదలగువానిచయలకుఁ బవర్ణము గా దాపుడు త్రోపుడు మొదలగురూపములు

గలుగుటను గమనించికొనునది. మిగిలినది స్పష్టము. హల్వాత్రములకే పకారము హల్వాత్ర మగునని గ్రహించునది.

ఉవర్ణకం బడుక్వాదుల కగు ౨౧.

అడుకు - అంటు - ఒప్పు - ఒలుగు - ఒసగు.

టీ. అడుకు మొదలగువానికి 'ఉ' అనుప్రత్యయమగు. అపదాదిస్వరసంధిచే రూపము లూహ్యములు. 'అటుకు'లను వ్యావహారికపదమునర్థమున నీధాతురూపము నిత్య బహువచనాంతముగఁ జూపట్టెడి. ఒఱుగకారమధ్యముగఁ బ్రయోగములందగపడు. మీఁద స్పష్టము.

వడిప్రభృతు లిట్లెఱుంగునది. ౨౨.

వడి; కొలువడి - గెలువడి - నడవడి. వ్యతిరేకంబున లేవడి. వి; తనివి - తెలివి - విరివి. అవు; తగవు - నగవు - ఉఱవు. ఇ; చేయి - వ్రాయి. కలి; కనుకలి - వినుకలి. ఇత్యాదులు మహాజనవ్యవహారంబుల నెఱుంగునది.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

టీ. పూర్వోక్తప్రత్యయములే గాక 'వడి-వి-అవు-ఇ-కలి' మొదలగు ప్రత్యయము లాయాధాతువుల కాయాయర్థములం దగుటను మహాజనవ్యవహారము ననుసరించి గ్రహింపఁదగునని సూత్రభావము. 'కొలుచు+వడి-గెలుచు+వడి-నడుచు+వడి' అని యుండ 2 చే నంతిమవర్ణము లోపించి 'కొలువడి' మొదలగురూపప్రత్యయము గలిగె. 'కలుగు+వడి' అని యుండఁ గ్రియ 116 చేఁ గలుగుధాతువునకు 'లే' అనున దాదేశముగా 'లేవడి' యనురూపమయ్యెను. తనియు ధాతువునకు 'వి' అనుప్రత్యయము పరముగా 2 చే యువర్ణలోపముగాఁ 'దనివి' యని యగును. ఇట్లే తెలియు విరియుధాతువులకు విప్రత్యయయోగమునఁ జెలివి విరివి యనురూపములగుటను గమనించునది. 'తగు-నగు-ఉఱు' అను వీనికి 'అవు' ప్రత్యయముండేసి యపదాదిస్వరసంధి చేయఁగా 'తగవు-నగవు-ఉఱవు' అనురూపములగును. చేయి-వ్రాయుధాతువుల కిప్రత్యయముండేసి చేయి వ్రాయి యనురూపముల సాధించికొనునది. విను-కనులకు 'కలి' అనుప్రత్యయమును గూర్చి 'కనుకలి-వినుకలి' యనురూపముల సాధించికొనునది. ఇట్లే యనుక్తముల నెల్ల

మహాజనవ్యవహారము ననుసరించి గ్రహించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగము నూహించి రూపసాధుత్వమును సంపాదించికొనవలెనని క్రిందివివరణమున కాశయము.

త్రిలింగలక్షణకేవలము 'డయ్య దయ్య నొచ్చు పుచ్చు'ల కివర్ణంబగు. అగుచో వాని కడహల్లులు పకారంబులగు 'డప్పి-దప్పి-నొప్పి-పుప్పి'రాచున కిడివర్ణకంబునగు. రాయిడి-రాపు. ఈర్చుబ్బకందు దువ్వువడ్డించుల కెవర్ణకంబగు. అగుచో ఈర్చు ఉబ్బుల చకారబకారంబులు పకారంబులగు. వడ్డించు నించులు వ్తంబగు. ఉప్పెన-కంచెన ఈర్చెన, దువ్వెన-వడ్డెన. పురవర్ణకంబు కాఁచు దాఁచు దాయ్యాదుల కగు. కాఁపురము, దాఁపురము దాపురము. ఎక్కడిగులకుం ద్రేరణార్థమున మలివర్ణకమగు. అగుచో సెగు ఎక్కున కాదేశంబగు. ఎగుమతి-దిగుమతి. ఇట్లు ఎగువ. పువర్ణం బులియ్యాదులకగు. ఉలివు. కాచు వీచులకు వలివర్ణకంబగు. కావలి-'వీవలి' అను సూత్రోదాహరణములచే నీసూరి కృదంతపరిచ్ఛేద సందర్భమును బూరించుటను గమనించికొనునది. సరిపడెడురీతిని శబ్దమును విభజించి ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగము చేయుటయే యాంధ్రలాక్షణికుల మార్గమనుట తెల్లము. ధాతురూపమునుగాని నామమునుగాని ప్రయుక్తమగు సహజావస్థను దలంచికొని వానివై విశేషించి యగువానిని ప్రత్యయములుగ నెంచుట జరిపిరనుట స్పష్టము. దీని నొక్కొకచో భాషాంతరసాదృశ్యపరిశీలన మొనర్చువారి సిద్ధాంతముల కివ్వార్గము విరుద్ధమై యాంధ్రలాక్షణికులు ప్రత్యయములన్నవి పదభాగములును సర్వవత్పదములును నగుట యేర్పడెడిది.

ఇది కృదంతపరిచ్ఛేదము.

ప్రక్తిర్ణక పరిచ్ఛేదము.

పూర్వోక్తపరిచ్ఛేదములకు సంబంధించిన వివిధవిషయములను వివరించు గ్రంథ భాగముగాన దీనికిఁ బ్రక్తిర్ణక పరిచ్ఛేదమును సంజ్ఞ యొనర్చె. ప్రక్తిర్ణ మనఁ బాగుగఁ జల్లఁ బడినదని యర్థము. వికాలమైనదని భావము. నానాపరిచ్ఛేదముల కగు నానావిషయములఁ బ్రకాశితముండేయు గ్రంథభాగమునట తెల్లము.

పదాద్యంబులు ఋగ్ వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు. ౧.

అతఁడు ఋషి - ఇట సంధి లేదు. ఆఋషి - ఇట యడాగమము లేదు. వచ్చె ఋషి - వచ్చెఁ ఁ ఋషి - వచ్చెను ఋషి - ఇట ద్రుతము నకు లోప సంశ్లేష స్వత్వములు.

టీ. పదము తొలుత నుండు 'ఋ-గ్' అను నచ్చులు రేఫలకారములవంటి వగునని సూత్రార్థము. ప్రాకృతాంధ్ర వర్ణసమామ్నాయనిరూపకసూత్రద్వయము ననుసరించి యాయచ్చులు సాంస్కృతికపదనిష్ఠములే యని గ్రహింపకతీరదు. ఆయా యచ్ సంధిసూత్రములంజేసి యాయచ్చులు పరములుగా సంధి గలుగవలసి వచ్చుటంజేసి యట్టిసంధిసూత్రప్రపుత్తిని వారింప నీసూత్ర మారంభింపవలసివచ్చెనని యెఱుంగు నది. సంధిపరిచ్ఛేదమున ఋగ్ వర్ణముల కచ్చుపరముగా సంధివిధానము లేమిని, ఋగ్ కారాంతములుగఁ బదములు తెలుఁగున సుబంతప్రక్రియ ననుసరించి గలుగఁజాల మిని, ఋగ్ కారాంతముల కచ్చు పరమగునవస్థను దలంపక పదాద్యవస్థనే గమనించి యేతత్సూత్రము నారంభించుట జరిగెనని యెంచునది. కాన దీని నాయాసంధిసూత్రములయొద్ద స్మరించుకొనవలెననుట స్పష్టము. అతఁడు+ఋషి:—ఇట నతఁడను పదము తుది యుకారమునకు ఋషియనుపదము మొదటనుండు ఋకార మచ్చు పరముగా నుత్పత్త్యసంధి నిత్యముగఁ గావలసియుండఁ నీవిధిచే నాఋకారము రేఫవంటిదిగా నచుని పరమగుట సంభవించుమిని సంధి గలుగక యతఁడు ఋషియనియే యగునని తెలిసికొను నది. ఆ+ఋషి:—ఇచట నత్తునకేగాని యాకారమునకు సంధిపరిచ్ఛేదమున సంధివిధానము లేమిని సంధి ఏచే యడాగమము గావలసిరా ఋషి శబ్దాదిమఋకారము రేఫము వంటిదగుటచే స్వరముకంటె స్వరము పరమగుట గుదురమి యడాగమము గలుగదప్ప

యిట యడాగమంబు లేదను వివరణమున కభిప్రాయము. 'వచ్చెను+బుషి':—అను నీచోటను ద్రుతప్రకృతికముగు వచ్చెనను దానికంటె బరమగు బుకారమున కీవిధిచే రేఫతుల్యత్వము సిద్ధించుటంజేసి యచో సంధిగాక సంధి 18 చే ద్రుతమునకు లోప సంక్షేపస్వత్వములుగా 'వచ్చెబుషి-వచ్చెన్ బుషి-వచ్చెనుబుషి' అను రూపత్రయము క్రమముగ నేర్పడునని యిట ద్రుతమునకు లోపసంక్షేపస్వత్వములను వివరణమున కాశయము. మఱియు నిట్టివిధానమునంజేసియే బుగ్గవర్ణములకు రేఫలకారతుల్యత గలిగి ప్రాసములందలి రేఫలకారములతోఁ బ్రాసమైత్రినందుట సంభవించుచున్నదని తెలియునది. బుకారము హల్లుపై వట్టువ (౨) రూపమున నిల్చిననుట స్పష్టము. గృకారాదిపదము సాధారణముగ దొరకుట యరిదిగాన నద్దాని కుదాహరణముం జూప లేదు. సంస్కృతవ్యాకరణమునందువలె గృకారము గ్రాకారమనునట్లు పదమును నిర్మించి ప్రక్రియ నడుపవలసియుండును. ప్రాసమున మాత్రము గృకారము లకారమువంటిదనుటకు సార్థకత గుచిరెడి. బుగ్గవర్ణములు రేఫలకారముల ధ్వనిగలవగుటను నివి హల్లుల మీఁదఁ గ్రమముగ వట్టువరూపముగను గృకారముగను నుండునవగుటను వీని కీగతి గలిగెనని యెఱుంగునది. ఈవిధానమునకు సంధిగలిగెడి స్థలములె విషయములని యెంచు నది. కావుననే ఛందఃకర్తలు యతిప్రాసములనియనుముల నేర్పఱచికొనుట జరిగెను.

అచ్చికపదంబులు దుత్తమంబు లగు రులుడుల ముందఁజేయెత్వంబు నకు ప్రాస్వంబు విభాషనగు. ౨.

నల్లేరు - నల్లెరు. పల్లేరు - పల్లెరు. పెన్నేరు - పెన్నెరు. మానేరు - మానెరు. ఆడేలు-ఆడెలు. కుందేలు - కుందెలు. తోడేళ్లు - తోడెలు. నాంగేలు - నాంగెలు. నేరేడు - నేరెడు. మారేడు - మారెడు. పూరేడు - పూరెడు. తంగేడు - తంగెడు.

టీ. అచ్చుతెలుగుపదములందు మూఁడువర్ణములు గలపదములలో మూఁడవ వర్ణములగు 'రులుడు' అను వర్ణములు పరములుగా వానికిఁ బూర్వమున నుండు శేకార మునకు ప్రాస్వము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. 'త్ర్యాదీనామంత్యము త్తమమ్' అను నభియుక్తోక్తినిబట్టి యుత్తమమన మూఁడవది యను నర్థము లభించెడిది. ఇది యఖండపదవిషయముగాని రెండుపదముల కలయికచే నైనపదములకు సంబంధించినది గాదనుట యుదాహృతులంబట్టియు నుత్తమవ్యవహారము ననుసరించియు స్పష్టము. 'నల్లేరు' అను పదమునందలి మూఁడవవర్ణమగు రువర్ణము పరముగా దానిముందటి 'ల్లే' అనుదాని యేకారము వికల్పముగ ప్రాస్వముగా ప్రాస్వము గల్గినపక్షమున నల్లె

.రనియుఁ గానిపక్షమున నశ్లేరనియు నగును. ఇట్లే లుడువర్ణములు పరములగునపు డఖండపదముల వానిముందటి యేకారము హ్రస్వమగుటను గమనించికొనునది. ఇది యఖండపదవిషయముగ నెన్నుటంజేసి 'మిన్ను+విరు=మిన్నేరు' అను మొదలగు సంధిచే నేకపదములుగ నేర్పడినవానియం దీవిధి పర్తింపదనియు దాన మిన్నేరు మొదలగునవి గలుగక మిన్నేరను మొదలగునవే సిద్ధించుననియు ఫలమును గమనించునది.

ఊయేల పయ్యెదతాయెతులంద్రిక్కనామంబులందు యాకుం
దాలవ్యవక్రయోగంబులేదు. 3

సప్తమము.

టీ. త్రిక్కననఁగాఁ దప్పనని యర్థము. తాలవ్య వక్రమన 'ఏదైతోః కంఠ తాలు' అను సంస్కృతవ్యాకృత్యుక్తింజేసి తెనుఁగునఁ గల ఎనిలు తాలవ్యములయ్యెడి. సంజ్ఞ 2 సూత్రముక్రింది విపరణమునుబట్టి వీనికివక్ర సంజ్ఞ సిద్ధించెడి. కాఁగాఁ దాలవ్య వక్రశబ్దముచే ఎనిలు వాచ్యములగునని గ్రహింపఁదగు. సూత్రస్థమగు మూడుదాహరణములందుఁ దప్పఁ దెనుఁగునఁ బ్రతిపదికములందు యకార మెకారముతోఁగూడి గన్నట్టదని సూత్రార్థము. ఇదియు నఖండపదవిషయమే యని యెఱుంగునది. 'డోలాభూ షోత్రీయాణి వినైత్వం నాస్తి మధ్యమః' అను సాధర్వణము మూలము. శబ్దరత్నాకరము 'ఊచు+ఏల' అని ప్యుత్పత్తి చూపుటంబట్టి 'తాయి+ఎత్తు=తాయెతు' అనియు, 'ఎద+పై=పయ్యెద' అనియు ప్యుత్పత్తులను వానికిని సూహించుచుఁ బైరూపములు సంధ్యాదులంబట్టి సాధ్యములుగామి వ్యాకర్తలు వీని నఖండపదములుగ సంభావించిరని గ్రహించునది. పేలా శబ్దభవమేల యనియుఁ దల్లియర్థము నిచ్చుశబ్దము తాయి యనియు నెత్తులన దండలనియు గ్రహించి తల్లి దండలకుఁ గట్ట నవి తాయెతులనియు గుండెపై నుండునది పయ్యెద యనియుఁ దెలియునది. 'ఉయ్యెల-పయ్యెద-తాయెతు' అను మూడుశబ్దములందప్ప నెత్వ మితరములఁ గలుగదని శాసించుటంజేసి యితరము లందుఁ గలుగనే గలుగదనియు నీమూఁటిలో తాయెతునకుఁ దప్పఁ దక్కినరెంటికి నెత్వము మాత్రమేగాక యత్వమును గలుగఁ దగుననియు నుండిన యెత్వ మిమూఁటి యందు మాత్రమే నడుమ గోచరించుననియు గ్రంథకర్త యభిప్రాయపడినట్లు 4-5-6 సూత్రములనుబట్టియు, నందలి యుదాహృతులనుబట్టియు స్పష్టము.

ఊయేల యాయాలలచాపుల నొండాంటికిం గుఱుచ

యొండె నగు. ౪.

ఉయేల - ఊయేల - ఊయేల - ఉయాల - ఊయల - ఊయాల -

వక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు - ఉయ్యేల - ఉయ్యేల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల.

టీ. 'ఒండె' ఇది వికల్పార్థము. ఒండొంటికిననఁ బరస్పరమునకని యర్థము. 'ఉయ్యేల-ఉయ్యాల' అను రెండుపదములందలి దీర్ఘములకుఁ బర్యాయమున ప్రాస్వము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. ఉయ్యేల యనుపదమునందలి యూకారమునకు ప్రాస్వం బీవిధిచేసిన యయేల యనియు యేకారమునకైన నూయేల యనియు సీరెంటి కిని గాకున్న నూయేల యనియు రూపము లేర్పడును. ఇట్లే యూయాల యనుదాని యందలి యూకారమునకు ప్రాస్వంబైన నుయాల యనియు యూకారము కుఱుచయైన నూయల యనియు సీరెండిటికిని గాకున్న నూయాల యనియు రూపములుగలుగు. పై రూపములలో నేదానికేని రి చే ద్విత్వము ప్రాస్వము గలుగనగుంగానఁ బై రూపము లందలి యేకారమున కైనపక్షమున సమాసము 13 చే నూకారము కుఱుచయై యుయ్యేల యని రూపమగును. ఈవిధిచే యేకారమునకు ప్రాస్వము గలిగి యూకారమునకు ప్రాస్వము గలుగని రూపమునందలి యేకారమునకు రిచే ద్విత్వంబై సమాసము 13 చే నూకారమునకు ప్రాస్వంబై యుయ్యేల యనురూప మగును. ఇట్లే యేచాఁపు నకును ప్రాస్వముగాని యూయాలపదమునందలి యూకారమునకు రిచే ద్విత్వము సమాసము 13 చే ప్రాస్వము గలుగ నుయ్యాల యనియు యూకారమునకు ప్రాస్వంబైన నుయాలయనియు, నద్దానికి ద్విత్వప్రాస్వములు గలుగ నుయ్యల యనియు రూపము లుప్పు తిలును. ఒండొంటి కనుటండేసి రెండిటికి నేకకాలమందు ప్రాస్వముగల్గిన నుయల యుయేల యనునట్టి రూపములు గలుగవని గ్రహించునది.

పయ్యెద పయ్యెద. ౫.

టీ. పయ్యెదశబ్దము యకారమధ్యముగను నుండఁదగునని సూత్రార్థము. శబ్ద రత్నాక్షరము సంధియం దెదశబ్దము నెకార మకారరూపమునందెనని తెల్పుచున్నది.

ఉయ్యేలాదులం దొలియచ్చుమిఁదిహల్లునకు ద్విర్వచనం

బొండె నగు. ౬.

ఉయ్యేల - ఉయ్యేల. ఉయ్యేల - ఉయ్యేల - ఉయ్యాల - ఉయ్యల. ఆయె - ఏలిదము - ఓయ-ఓయారము-కోపు (ధనురగ్రము)- జాజర - తీనియ - తీయము - తేప (ప్లవము) తేమ - తోయలి-దీవియ - నూపు - నోవి - నోపు - పూపు - పేయ-మోక (అంకురము)-మోటిక - మోపు - వీయము ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

టీ. 'డిఃమేల' అను మొదలగు శబ్దములందుఁ బదము తొలియచ్చుకంటెఁ బదము లగు హల్లులకు ద్విత్వము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. తొలియచ్చుమీఁది యను టంజేసి పదముతోలుత నచ్చున్నను హల్లున్నను బాధ లేదనియు హల్లున్న నద్దాసి మీఁది డే తొలియచ్చుని భావింపఁదగుననియుఁ డేప మొదలగు నీక్రింది యుదాహరణ ములంబట్టి స్పష్టమయ్యెడి. మఱియుఁ దొలియచ్చుమీఁది యనుటంజేసి యది పదము నడుమదై నను దుదిదై నను గావచ్చుననుటయుఁ స్పష్టంబై. ఈసూత్రముచే ద్విత్వమునంది నపుడు సమాసము 13 చే ప్రాస్వ మాచ్ఛికదీర్ఘమునకు నిత్యముగ నగుటను స్మరించుకొను నది. 4 నందుఁ జూపిన ప్రకారము ద్విత్వమును ప్రాస్వమును గూర్చుచుఁ బ్రక్రియ యెల్లవాని కూహ్యము. సమాసము 13 విధి సమాస క్రియాభిన్నాభిండపదముల కగున దని ముందే నిరూపితము.

ఊకారంబుక్రింది ఊకారంబునకుం దుదినలుల క్రిందినలలకు లోపంబు
బహుళంబుగ నగు. 2.

అఱ్ఱు - అటు. గొఱ్ఱియ - గొఱియ. కన్ను - కను. నన్ను - నను
పల్లు - పలు. విల్లు విలు.

టీ. 'ఱ్ఱు' అను సద్విత్వశకటరేఫమును గలిగినట్టివియు, 'న్ను-ల్లు' అనునవి తుదిని గల్గినట్టివియు నగు శబ్దములలోని శకటరేఫనకారలకారములకు లోపము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. ఊకారమునకు నలల కనుటంజేసి క్రింది హల్వాత్రములే లోపించుననియు నుత్వయుతములగు ప్రధాన వర్ణములు లోపింపవనియు గ్రహించు నది. ఊకారముక్రిందియను సామాన్యోక్తింజేసి 'న్ను-ల్లు' అనువానివలె లోపిం చెడు శకటరేఫము శబ్దము తుది నుండుటగాని యుత్వముతోఁ గూడి యుండుట గాని గానక్కఱలేదనియు దాన గొఱ్ఱియ మొదలగు వానియందుఁ దుదిని లేకున్నను నుత్వయుతము గాకున్నను నీలోపముగలిగి గొఱియ మొదలగు రూపములు గలుగుననియు నెఱుంగునది. 'న్ను-ల్లు' అనువానిలోని నలలు మాత్రము శబ్దాంతముల నున్నపుడే లోపించునని లక్షణకర్తృభిప్రాయమైనట్లు వైసందర్భమునబట్టి గ్రహింపఁదగును. ప్రక్రియ స్పష్టంబగుటఁ బరిత్యక్తము. బహుళగ్రహణమునంజేసి 'మఱ్ఱి-కఱ్ఱి-గుఱ్ఱము' మొదలగు వానికిని, వెన్ను-(నస్యాదులవెన్ను) మొదలగు వానికిని, (దాన) 'జల్లు' మొదలగు వానికిని లోప మీవిధిచేఁ గలుగదని యెంచునది. ఇట్లే యాయాస్థలముల బహుళ ప్రయోజనమును గమనించికొనునది.

అక్కటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషనగు. ౮.

అక్కట - అక్కట. అక్కట-అట్టిక - అట్టుక - అట్టె - అయ్యో -
అయ్యారె - అవ్వారి - ఇట్టిక - ఉప్పవడము - ఉమ్మి-ఎక్కసక్కియము -
ఎక్కసెక్కియము - ఎక్కిరింత - ఎడ్డ - ఎన్నిక - ఎమ్మక - కజ్జాయము -
కట్టా - కట్టిక - కప్పురము - కమ్మటము - కమ్మతము - కువ్వాడము -
కొట్టిక - కొమ్మ - కొయ్యగూర - గయ్యాళము - గిజ్జిగాడు-గుజ్జరాతి -
చిట్టి - చిన్న - చిమ్మట - చెన్నఁటి - చెప్పుము - చెప్పుడు-చెమ్మట-చెల్లి
యలు - జవ్వాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము - తమ్ములము - తల్లి - తుమ్మికి-
తువ్వర - తెల్ల - దప్పు - దివ్వియ - నప్పు - నిద్దుర-నివ్వరి - నివ్వాలి-
నుప్పు - నెట్టిక - నెమ్మలి - పవ్వలింఁచు - పిన్న - పుల్లియ - పుప్పు - పెద్ద -
పొట్టి - ప్రాకెన్న - ప్రెగ్గడ - బెగ్గడు - బొమ్మ - బొమ్మికము-బొమ్మిడికము-
బొమ్మిడికము - మజ్జ - మత్తాబు - మల్లారము - ముక్కు - ముద్దయ -
మెట్టిక - మొక్కరము - మొగ్గరము - మొల్లము - రడ్డి - లొట్టిపిట్ట-వట్టి-
వయ్యాలి - సన్నియ - సవ్వడి - సివ్వంగి - అట్టు - ఇట్టు - ఎట్టు - అప్పడు-
ఇప్పడు - ఎప్పడు - అన్ని - ఇన్ని - ఎన్ని - కొన్ని - మమ్ము-మిమ్ము-తమ్ము-
అమ్మ - అక్క - అవ్వ - అయ్య - అప్ప - అచ్చొట్టు - ఇచ్చొట్టు - ఎచ్చొట్టు-
అచ్చట - ఇచ్చట - ఎచ్చట ఇత్యాదు లక్కటాదులు.

టీ. 'అక్కట' అనుమొదలగుశబ్దములందుఁ గల జడ్డకు లోపము వికల్పముగ
నగునని సూత్రార్థము. ఏహల్లున కాహల్లుతోడి కూడికయే యిచటి జడ్డశబ్దమున కర్థ
మనుటయు నొకహల్లునకు జేటొకహల్లుతోడి కలయిక యిచటి జడ్డశబ్దమున కర్థము
గాదనియుఁ గ్రిందియుదాహరణముమాహమునుబట్టి స్పష్టము. ఇని యాకృతిగణము.
కాన నక్కటాదిగణమునందుఁ గలశబ్దములలోని సద్విత్వములలోఁ గ్రిందిదానికి లోప
మివిధి విధించునదనుట తెల్లము. 'అక్కట' అనుదానిలోని జడ్డకుఁ గకారమునకు లోపం
బైన నకట యగును. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. సులభము.

జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిన్యరంబు గూడుచో జడ్డకు లోపంబు
లేదు. ౯.

అట్టెత్తె - కన్నదరె - నన్నడిగె - పల్లెత్తె - విల్లందె.

టీ. జడ్డక్కర మజాదిపదముతోఁ గలియునపుడు జడ్డకు లోపము పూర్వసూత్రముచేఁ గలుగదని సూత్రార్థము. ఇది నిత్యవిధానము. జడ్డక్కరము తుదిని గలశబ్దము తుదియ చ్చజాదిపదము నాద్యచ్చుతో సంధించునెడలఁ బూర్వవిధిచే నగుజడ్డ లోపము గలుగదని ఫలితము. జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిస్వరము గలియుచో ననుటంజేసి ద్విత్వ లోపముచే సిద్ధించిన 'యఱు-కను' మొదలగువానినిగాని వాని క్లప్తరూపము (16 చే) లగు 'కన్-నన్-కత్-నిత్' మొదలగువానినిగాని పదాదిస్వరముతోఁ గూర్పరాదనియు జడ్డలతోడివానినే పదాదిస్వరముతోఁ గూర్పవలెననియు ధ్వనితమయ్యెడి. 'అఱు+ఎత్తై' ఇట నెత్తై ననుపదమునాద్యచ్చగు నెకారముతోడ 'ఱు' అనుజడ్డ కూడుచున్నదిగానఁ బూర్వవిధిచే నిట జడ్డలోపముగాక 'యఱుత్తై' ననియేగాని 'యఱైత్తై' ననురూపముగాదని గ్రహించునది. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. ద్విత్వరహితంబగు ద్వితీయోకారమునకు సంధి రాదని త్రిలింగలక్షణశేషకర్త చెప్పినసూత్రము దీనిచే నప్రసక్తమగుచున్నదనుటకు నన్నడిగెనను నుదాహరణమే ప్రమాణమంద్రు. ఈసూత్రము మూలముననే 'నిన్ను-తన్ను-మమ్ము-మిమ్ము-శమ్ము' మొదలగువానికిఁ బదాదిస్వరముతోఁ గలియునెడలఁ బూర్వ విధిచే జడ్డలోపము గాదనుటయుఁ దెల్లమెగాని ప్రథమేతరసూత్రమున నద్విత్వములగు మిము తము నను మొదలగువానికిఁ బ్రవేశ మిసూత్ర మడ్డఁజాలమిని త్రిలింగలక్షణ శేష కర్త కట్టు సూత్రించుట ప్రసక్తమయ్యెనని యెంచునది. (చూ. సంధి 2 టీక).

హోదులయు నీలుగులోనగువానితోలిహల్లునకు లోపంబు

బహుళంబుగ నగు. ౧౦.

హడపము - అడపము. హరిదళము - అరిదళము. హలఁది-అలఁది. నీలుగు-ఈలుగు. నీలుగు-నెగయు. పొందు - పొనరు. పూను పొదవుల కాదిలోపం బొకండు వచియించె నది యవిచారమూలకంబు.

టీ. హకార మాదియందుఁ గలపదములందుఁ దొలినున్న హకారహల్వాత్రమున కను నీలుగు మొదలగుపదములందున్న యాదిమహల్వాత్రమునకును లోపము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. హరిదళమనుశబ్దమున హకారహల్వాత్రము లోపింప నరిదళమనియు హడపమను శబ్దమున హకారము లోపించి దానియకారము శేషించుట నడపమనియు నీలుగుశబ్దమున నకారములోపించి యీకారము మిగులుటంజేసి యీలుగనియు రూపములగును. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. ఈలోపము గాకున్న హడపమిత్యాదులు గలుగునని యెఱుంగునది. ఇది సార్వత్రికము గామిని బహుళపదము ననుసరించి ప్రవృత్తి

ప్రవృత్తుల గమనించికొనవలయును. సకర్త కాకర్తక భేదమునఁ బూనునులును బోద వాదవృత్తులను భిన్నములగుటను, బైద్యంబద్యములు సమానార్థకములనుట కొసంగినప్రయోగము లాయర్థమును సమర్థింప సమర్థములు గాకుండుటను, నప్పకవి చెప్పిన పూనుబోద వులయాదిమవర్ణములలోపవిధానమును సూరి యాలోచింపక చెప్పినదిగ వివరించుట జరిగెనని తోచెడి. శబ్దరత్నాకరమునః బోదవృథాతువు నిరూపితము గాలేదు. 'ఒదవు:- వై. అ. క్రి.' అని యకర్తక తదృశక్రియగ నుదాహృతము. దీనినిది యుద్భవశబ్ద భవముగ విశ్వసించెననుటయు సకర్తకమనుటయుఁ జెల్లము. దీనిఁ బోదవనుధాతువు ప్రయోగసిద్ధమై తోచవచ్చుడు 'ఒదవు' అనునది దానియాదిమవర్ణలోపముచేఁ గలిగిన దనుట గగనకుసుమమునుండి ఫలము గల్గెననునట్టిదే యని సూరి తలంచెనని తోచెడి. 'పూను:—చే. అ. క్రి. కడఁగు-ఉద్యమించు' 'స. క్రి. వహించు, ధరించు' అని యర్థములను వ్రాయుచు (ఈయర్థమునందు 2 హరించు 3 ధరించు) దీని కాదిహల్లు వికల్పముగ లోపించును 'చూ-హీను)' అని యప్పకవీయవద్యముల 'పూనె నెగనె' అను మొదలగువాని నుదాహరించి యాదిమవర్ణలోపమును సామాన్యముగా విధించిన విధికిఁ జిన్నయసూరిగారు వ్యవస్థయేర్పఱువక (ఈయర్థమున సకర్తకము. ఈయర్థమున సకర్తకము) ('పూనుబోదవుల కాదిలోపం బొకానొకండు వక్కాణించె నదియ విచారమూలకంబు' అని వ్రాయుటకుఁ గారణమేమో తెలిసినదికాదు.) అనుశబ్దరత్నాకరము ననుసరించి యాదిలోపంబునందిన సకర్తకమగుననియు నందకున్న సుభయంబగుననియు సుభయంబగుదానినుండి గల్గినదిగాన నూనుధాతువు సకర్తకము గాఁదగుననియు నీతని సిద్ధాంతమైనట్లు స్పష్టమయ్యెడి. సకర్త కాకర్తక పూనుధాతువునుండియే యూననునదియుఁ గలిగినచో నిదియు సుభయమే గాఁదగియుండునుగాని యట్లుగాక యొక్క సకర్తకత మాత్రమే గలిగియుండుటంజేసి యిది దానినుండి గలిగినదిగాక ప్రత్యేక స్వతంత్ర ధాతువే యనఁదగునని సూరి సంభావించెనని తోచెడి. తదృశవలైన సర్థభేద మేర్పడుటయుఁ దన్మూలమున సకర్త కాకర్తక వివరిణామ మగుటయుఁ దోచవగుంగాని యాదిమ వర్ణలోపమునంజేసి యేర్పడినరూపమునం దిట్టి భేదము గోచరించుట పొసఁగమిని, నాది వర్ణలోపమునందు నీక్రిందియదాహరణములం దెద్దానియందును నిట్టి భేదము గోచరింపమిని, నీయొందురెండిటియందు మాత్రమే యీ భేదము గల్గెననుట యుక్తిమార్గప్రసంగ మనఁదగుటను, సూరి యూనోదవులను స్వతంత్రములనియే తలంచుట సరస సాధార సయ్యుక్తికప్రసంగంబనుటకు సందియము లేదని తోచెడి.

ఆరాటాదులం బ్రథమేతరదీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబు విభాషనగు. ౧౧.

ఆరాటము-ఆరటము. ఆరాటము - కక్కుఱితి - కేళాకూళి - కొమారుడు - కొమారిత - గంబూరము - పెండారము - బంగారము - బేహారము - వీటతాటము - సంతోసము.

టీ. 'ఆరాటము' మొదలగు శబ్దములందలి తొలిదీర్ఘమునకంటె నితరములగు దీర్ఘములకు ప్రాస్వము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. 'ఆరాటము.' ఇందుఁ దొలి దీర్ఘంబగు నాకారమునకుఁగాక రెండవదీర్ఘంబగు రేఫముమీఁదియొకారమునకు ప్రాస్వంబైన నారటమనియు ప్రాస్వము గానిపక్షమున నారటమనియు రూపములగును. ఇట్లే ప్రథమేతరదీర్ఘముల కంతట ప్రాస్వ మూహ్యము. ప్రథమేతరదీర్ఘములను ప్రాస్వములు గాఁదగువాని నే యిందుఁ జేర్పవలెననుట తెల్లము. ప్రథమదీర్ఘమునకుమాత్రమే ప్రాస్వము గలుగువానిని దరువాతిసూత్రమునను బ్రథమేతరదీర్ఘమునకుమాత్రమే ప్రాస్వము గలుగు వాని నిందును చేర్పవలెననుట స్పష్టము.

ఓయారాదులం దొలిదీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబు విభాషనగు. ౧౨.

ఓయారము-ఓయారము. ఓయారము-కేళాకూళి-కోలె-గూడా రము - గోరువంకపక్షి - జోహారు - నీలుగు - పేడ-బేహారము. దీర్ఘ మధ్యంబు - మాటు - మూలుగు - మోఱుకు - వీటతాటము - వీడియము ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఓయారము' మొదలగు శబ్దములందలి మొదటిదీర్ఘమునకు వికల్పముగ ప్రాస్వమగునని సూత్రార్థము. ఓయార మనుదానియందలి తొలియొకారమున కీవిధిచే ప్రాస్వమగు నెడల నొయారమనియు ప్రాస్వముగాకున్న నోయారమనియు రూపములు గలుగును. ఇట్లే సర్వమూహ్యము. ఈగణమునందలి శబ్దములలోని తొలిదీర్ఘములకంటె నితరములగు దీర్ఘములకుఁ బూర్వవిధిచే ప్రాస్వము గలుగదనియుఁ బూర్వవిధిప్రాప్తమగు ప్రథమేతరదీర్ఘముల కగుప్రాస్వమును వారించుటకే తొలిదీర్ఘమునకు ప్రాస్వమును విధించు నీసూత్రమును సూత్రించుట యావశ్యక మయ్యెననియు నెఱుంగఁదగును. బేహారమని ప్రాస్వము గల్గినచో దీర్ఘమధ్యమై యగునని వివరించుటంజేసి రెండవదీర్ఘమునకు హోయనుదానియొకారమునకుఁ బూర్వవిధిచే ప్రాస్వము గలుగదనుట నిర్వివాదము. పేడ ప్రాస్వమైనచో దీర్ఘముమీఁది బిందువు ప్రథమప్రాస్వము మీఁదిదగుట నిందు నున్నయై పెండ యగుననుట స్పష్టము.

అడంగ్వాదుల డాకు ణకారంబు విభాషనగు. ౧౩.

అడంగు - అణంగు - అడంగు - కడంగు - చిల్లాడము - తడగము - నాడెము - పోడి - మిడుంగు - వడంగు - మిడుంగులు ఇత్యాదులడంగ్వాదులు.

టీ. 'అడంగు' అను మొదలగుశబ్దములందలి డకారమునకు హల్వాత్రమునకు ణకారము హల్వాత్రము వికల్పముగ నాదేశమగునని సూత్రార్థము. డకారమునకు ముందు బిందువుండిన ణకారాదేశము గల్గుడు సంధి 16 విధింజేసి యది యంతరించునని స్పరించికొనునది. 'అడంగు' ఇందు డకారమునకు ణకారంబైన నణంగనియుఁ గాకున్న నడంగనియు రూపములగును. ఇట్లే తక్కినవ్రూహ్యములు ఇందుఁ జేర్పఁబడిన పోడియను దానికిఁ దక్కినవానికివలె స్వతంత్రప్రయోగ మగవడమిని బహుప్రీహిని సూరిమతమున నాదేశమగు పోడిశబ్దమే యిది యనియు దానికి ణత్వముంగూర్చి 'చిగురుఁబోడి' మొదలగురూపముల సంపాదించనే దీని నిందుఁజేర్చుట జరిగెననియు విశ్వసించదగును. (చూ. సమా 23 టీక.) ఇది సార్వత్రికము గామిఁ బ్రయోగములంబట్టి యుపయోగించికొనఁదగును. మఱియు శబ్దసహజడకారమునకే గాని యాదేశప్రాప్తమగుదాని కీవిధి గలుగదని యెఱుంగునది.

దక్కులోనగువాని డాకు డకారంబు విభాషనగు. ౧౪.

దక్కు - డక్కు. దక్కు - దగ్గలు - దాంగు - దాఁకలి - దిగు - దిగ్గియ-దూయు-దెందము-దెప్పరము-దెప్ప-దొంగ-దొప్ప-ఇత్యాదులు.

టీ. 'దక్కు' అను మొదలగుశబ్దములందుఁగల దకారమునకు డకారము వికల్పముగ నాదేశమగునని సూత్రార్థము. దక్కును నిందలిదకారము డకారమైన డక్కునియుఁ గాకున్న దక్కునియు రూపములగు. శేషము స్పష్టము. ఉదాహరణములంబట్టియు దక్కునుసూత్రనిర్దేశము ననుసరించి శబ్దాదిదకారమునకే యీడకారాదేశ మగుననుట తెల్లమగు. ఆదేశప్రాప్తమగుటను నడంగ్వాదులని తొలిదకారమునకుఁ గాదని సూత్రకర్త సూచించుటను బూర్వవిధిచే నీడకారమునకు ణకారము గలుగదు. ఇదియు సార్వత్రికముగాక ప్రయోగానుసారముగ నగునని యెఱుంగునది.

ఏతాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాషనగు. ౧౫.

ఏతము - ఏతము. ఏతము - కళ్లము - గాలము - గుడ్డము - గోణము-గోతము-జాజము-జుంజము-జోతము - తణగము - బొండ్లము-మండము - లాతము - వీణము-ఇత్యాదులు.

టీ. 'ఏతము' అను మొదలగుశబ్దములందు మువర్ణకమునకు ముందటిహల్లు మీఁది యచ్చునకు దీర్ఘము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. ఏతమునశబ్దమునందు మువర్ణకము పరముగాఁ దవర్ణముమీఁది యకారము దీర్ఘమివిధిచేఁగలంగ నేతామనియందు గాకున్న నేతమనియు నగు. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు.

పదాంతంబులయి యసంయుక్తంబులయిన నులురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౬.

ఇందు నురుల కుత్వలోపంబు ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకుఁ జూపట్టెడు. మ్రాన్పడె-మినువడె - మిన్వడె - వత్తురువారు - వత్తుర్వారు-కారుకొనియె-కార్కొనియె-రాములు-రాముల్-వనములు-వనముల్.

టీ. పదములకుదల నుండునట్టియు హలంతరముతోఁ గూడనట్టియు 'ను-లు-రు' అనువాని యుత్వమునకు లోపము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. తఱచుగ 'నురు' అనువానియుత్వమునకు లోపము పదాంతరమునకు సంబంధించిన తొలిహల్లు పరమగు నపుడే ప్రయోగదృష్టమని యిందు నురులకను నీక్రిందివివరణమున కభిప్రాయము. ఇది బహుళప్రయోజనముగఁ దలంపనగును. ప్రాయికముగ నని వివరించుటంజేసి యొకపుడవసానంబునందును గాఁదగునని సూరి యభిప్రాయపడుట తెల్లము. 'మిన్ను + వడె:-' పకారమునకు గనడదవాదేశము. 'మిన్ను + వడె.' 7 చే నవర్ణలోపము. 'మిను + వడె. ఇట నువర్ణము పదాంతమున నున్నదగుట నుత్వలోపము వడెననుదాని హల్లు పరముగాఁ బొంద మిన్వడెననురూపమగును. ఉత్వలోపము గాకున్న మిన్నువడె మినువడె నని యగు ననుట స్పష్టము. 'రాముల్-వనముల్' అను మొదలగునవి యవసానమున లువర్ణము నుత్వము లోపించుట కుదాహరణములు. నురులకేగాని లువర్ణమునకు హల్లు పరమగునపుడను నియమము చేయమింజేసి యవసానంబునను లువర్ణమునుత్వము లోపించుట నిర్వాధమనుట స్పష్టము. సూరి యిట్లు నురుల కుత్వలోపము ప్రాయికంబుగ హల్పరకంబులకే యగునని వివరించుటంజేసియు నురుల కవసానమున స్పష్టముగ నుత్వలోపంబగుట చూపి ప్రాయికప్రయోజనమును విశదపఱుపకుండుటంజేసియు లువర్ణమునుత్వలోపము హలవసానంబులు పరములగునపుడును గావచ్చునని సూచించియు హల్లు పరమగునపుడగుట కుదాహరింపకుండుటంజేసియుఁ ద్రిలింగలక్షణశేషకర్త 'హలవసానంబులు పరంబులగు నపుడు లురువర్ణకముల యుత్వమునకు లోపంబు వైకల్పికంబుగ నగు' అని సూత్రించి హలవసానంబులుఁబెండును పరములగునపుడు ప్రత్యయంబులైన లురులయుత్వము లుట్ట.

మగునని పూరించుట జరిగెనని సంభావించునది. పర్ణకములనుటండేసి ప్రథమాబహువచనంబును రేఫాదేశముననైన దాని రుపర్ణాకృతియు గ్రాహ్యములనుట తెల్లము. వీనికి మాత్రమే హలపసానంబుల నుత్పలీపము ప్రాధవ్యాకర్తచే నంగీకృతమని యెఱుంగఁదగును. ఈగతిని సర్వమూహ్యము.

అచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల నలడరల యుత్పంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు. ౧౭.

కినుక - కిన్క. కానుక - కాన్క. చిలుక - చిల్క. కాలువ - కాల్య అడుగు - అడ్డు. కడుపు - కడ్పు. పెరుగు - పెర్గు. కూరుకు - కూర్కు.

టీ. అచ్చుతెనుగుపదములందు నడుమనున్న 'నలడర' అనుపర్ణముల యుత్పమునకు లోపము బహుళముగ నగునని సూత్రార్థము. పదమునడుమనున్న నలడరల యుత్పమున కనుటండేసి యీవిధి యఖండపదవిషయంబనుట స్పష్టము. 'కినుక' ఇందు నడుమంగలనుపర్ణము నుత్పమునకు లోపంబు గల్గినఁ గిన్కయనియుఁ గాకున్నఁ గినుక యనియు రూపములగు. ఇట్లే తక్కినపూహ్యములు. పదమధ్యముల నలడరల యుత్పమున కనుటండేసి మూడుపర్ణములుగల యఖండపదములందలి నలడరలయుత్ప మివిధికి విషయమగునని యెఱుంగునది. 'నలడాదేరంతరుత్పత్తి' అనునది మూలము.

లాఠియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడినడ్డుమ లోపంబు గానంబడియెడి. ౧౮.

కలికి-కల్కి. ములికి-ముల్కి. బుడిపి-బుడ్పి. పొలఁతి-పొల్తి.

టీ. పూర్వమాత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిన రీతిగాఁగాక యచ్చుతెనుగు పదముల నడుమనున్న 'నలడర' అను పర్ణముల యుకారేతరమగు నచ్చునకుఁగూడ లోపమొకానొకచో నగునని ప్రయోగములంబట్టి యంగీకరింపవలెనని సూత్రాభిప్రాయము. 'కలికి' ఇందు నడుమనున్న లపర్ణము మీఁది యిత్వము లోపింపఁ గల్గి యనియుఁ గాకున్నఁ గలికి యనియు నగును. ఇట్లే పదము మధ్యనున్న యికారము లోపించుట కిడిన తక్కిన యుదాహరణము లూహ్యములు. బుడ్పి:—ఇది డికారముమీఁది యికారము లోపించుట కుదాహరణము. పొల్తి:—ఇది పొలఁతి యనుపదము నడుమంగల లికారము మీఁది యికారము లోపించుట కుదాహరణము. ఇట్లే వీనికి మొదలగువానికి వినిక్కి యను మొదలగురూపములగుటను గోరికి కోర్కి యగుటను గమనించికొనునది. ఇద్ది

సార్వత్రికము గామిఁ బ్రయోగానుసారమగునని యెఱుంగునది. పౌలఁతి పౌల్తి గాఁ దకారము లకారముతోఁ గలియుటంజేసి తన కాశ్రయంబైన యచ్చు తలంగుట బిందు వంతరించెనని గ్రహించునది. 'అన్యేషాం చ ప్రయోగమహితానామ్' అనునది మూలము.

అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభాషనగు ౧౯.

అబ్బురము-అబ్రము. అబ్బురము-కప్పురము-అప్పుడు-ఇప్పుడు-ఎప్పుడు-చప్పుడు-నెత్తురు-ఇత్యాదులు.

టీ. అబ్బురము మొదలగుపదములం దున్న యుత్వమునకు లోపము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. ఇదియు నడుమనున్న యక్షరముమీఁది యుత్వలోపమును విధించు నదేగాని పైరెండువిధులును (17-18) మూఁడువర్ణములపదములకు సంబంధించినవే గాక నలడలయుత్వాదులనె లోపింపఁజేయుట కుద్భవించినవగుటంజేసి నలడరేతరవర్ణములందలి యుత్వమును లోపింపఁ జేయఁజాలమి నీసూత్ర మార్భమయ్యెనని యెఱుంగు నది. మఱియు నద్విత్వములకే పూర్వవిధానములచే నుత్వలోపంబగు. ఈవిధిచే నద్విత్వములకును నగుననుట యబ్బురమప్పడిత్యాద్యుదాహరణములంజేసి తెల్లము. అక్కటాదులలో నప్పడిత్యాదులంజేర్చి యుండుటంజేసి జడ్డలోపంబైనవిదవనే యీయుత్వ లోపవిధానమునకవి విషయము లగునని శంక గలుగనగుంగాని జడ్డలోపము వైకల్పికముగ నగునదగుటంజేసి జడ్డలోపము గల్గినపుడును గలుగనపుడును నుత్వసంభవమునంజేసి యప్పడెప్పడిప్పడనునవి యీసూత్రమునకు విషయములే యగుననుట యుచితమని తోఁచెడి. 'పాశ్చతదాద్యర్థవాచకేషాతః' అని యప్పడిత్యాదులు నద్విత్వము లగుటంజేసియే, వీనినడుమంగల యుత్వము సామాన్యసూత్రములచే లుప్తము గాఁజాలదని యెంచి యీసూత్రమును బ్రత్యేకముగ రచించె ననవలసి యుండును గాన నీసూత్రమునకు నద్విత్వములును నద్విత్వములునునగు నప్పడిత్యాదులు విషయములేయని సంభావింపఁదగును. కాని యుత్వలోప మద్విత్వములకైన అకారాదులకు గురుత్వ మపు డిత్యాదిత్రయమునఁ గుదిరెడిఁ గావునను నద్విత్వముల కుత్వలోపమయినను గాకున్నను నకారాదులు గురువులే యగుంగావునను నీప్రకరణమున నచ్చులలోపవిధానములు పూర్వాక్షరములకు గురుత్వముం గూర్చుటకే యేర్పడినవిగావునను నద్విత్వముల కుత్వ లోపము గలుగదనుటయే యుచితమని తోఁచెడి. ఉచ్చారణమున నగు నచ్చులలోపము లీప్రకరణమున ముఖ్యముగ సూచితములయ్యె. ఎప్పడిత్యాదులకు వలెనే నెత్తురిత్యాదులందును నుత్వలోపము గలుగు ననఁదగుంగాని జడ్డకు లోపంబైన 'నెత్తురు, అబురు' అను

రూపములు ప్రయుక్తములై యగపడమిని సద్విత్వంబులగు నిట్టివానియందలి యుత్వము నకే లోపంబగునని యంగీకరింపక తీరదుగాన నెప్పుడిత్యాది సద్విత్వములకును లోపం బగునని యంగీకరించుటయే యుచితమని శూరి సద్విత్వములుగ నప్పుడిత్యాదుల నుదాహరించెనని తోచెడి. ఉత్పలోపంబైనపక్షమునను జడ్డ దొరకెడిగావునను, జడ్డలోప మపుడు గల్గినను, బూర్వమునకు గురుత్వము పోదు గావునను నుత్పలోపంబైనపక్షమే జడ్డలోప మిందర్థమున నగునని సూరియొంచిన ట్లబ్రమిత్యాదులంబట్టి యూహింప నగును. 'అబ్బరము:—ఇందుత్పలోప మివిధిచే గాఁ బడవ రి చే జడ్డకు లోపంబైన నబ్రమనియు నుత్పలోపము గాకున్న జడ్డకును లోపము గలుగక యబ్బరమనియు రూపము లగును. ఇట్లే నెత్తురు మొదలగువానికి నెత్తు మున్నగురూపము లగునని యెఱుంగునది. 'కప్పరము=కప్రము. అప్పు-ఇప్పు-ఎప్పు' అనురీతి నగుట యూహ్యము.

చుక్కరక రువర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబు నుత్పంబునకు లోపంబు విభాష నగు నగుచోఁ దత్పూర్వంబు గురువుగాదు. ౨౦

అదురుచు-అద్రుచు. ఎదురుచు - ఎద్రుచు. పదురుచు-పద్రుచు.

టీ. ప్రేరణప్రత్యయంబగు చుక్కు పరముగాఁగల రువర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్న 'దు' అనువర్ణము నుత్పమునకు లోపము వికల్పముగ నగుననియు నుత్పలోపము చేత సంయుక్తమైనను నాసంయుక్తాక్షరమునకు (ద్రు): బూర్వమున నున్నవర్ణము గురువు గాఁజాలదనియు సూత్రార్థము. సంయుక్తాక్షరమునకు ముందటిది గురువగునను ఛందోవిభాన మిసూత్రముచే సంయుక్తాక్షరముగ నేర్పడిన వర్ణమునకుఁ బూర్వమున నున్నయక్షరము విషయమున మాత్రము వర్తింపదని భావము. 'దురు' అనువర్ణము లంతమునఁ గ్రమముగఁ గల్గిన ధాతువులు ప్రేరణప్రత్యయమగు చుక్కును గూడియున్నపు డీసూత్రమునకు విషయమలయ్యెడి వనుట స్పష్టము. అదురుధాతువునకుఁ బ్రేరణమునఁ జుక్కుగా నదురుచని యగును. ఇట సీవిధిచే దువర్ణమునుత్పమునకు లోపంబు గా నద్రుచని రూపమగును. ఇట సంయుక్తాక్షరంబైన 'ద్రు' అనుదానిచే నకారము గురుత్వము నందమిని నకారమును నొక్కిపలుకరాదని గ్రహించునది. ఇట్లే యెదురుచను దానినుండి యెద్రుచనియుఁ బదురుచనుదానినుండి పద్రుచనియు రూపములు గలుగుననియు ద్రువర్ణమునకు ముందటి యక్షరములు గురువులు గావనుటంజేసి యూఁడి వానిని బలుకరాదనియు నెఱుంగునది. గురుత్వ మూఁడిపల్కుటకతన నిద్ధించునదగుటయు సంయుక్తము మూలమున సంయుక్తపూర్వవర్ణ మూఁడఁబడిన దగుటయు నక్కత మున గురుసంజ్ఞ ఛందఃకర్తలు చెప్పినది సార్థకమగుటయు సంభవించెడిగాన గురుత్వ

సంపాదకంబగు నూఁదివల్కుట నిటఁ దృఙ్గింపవలెననుట స్పష్టము. చంధఃకర్తలు వీనిని లఘుద్విత్వములని వ్యవహరించిరి. 'రథసంబునఁ బృథివి యర్దువ రాఁదొడఁగిరి' అని ప్రయోగము. ఇట్టిద్రువర్ణము ముందటివర్ణములు గురువులు గాఁజాలమిని బ్రాసమున నిట్టిద్రువర్ణము గల్గినచోఁ దక్కుంగల పాదముల ప్రాసస్థానములందును నిట్టిద్రువర్ణములనే నిల్పవలెనని ప్రాసపూర్వాక్షరము తొలిపాదమున గురువైనఁ దక్కిన పాదములందును గురువే గావలెననియు లఘువే యైన లఘువే గావలెననియుఁ దాము చేసిన నియమమును రక్షించుకొనుటకై కాసించిరి. ఈగురుత్వాభావము 'పదేసి చ తథా త్వం స్యాత్' అను నాధర్వము ననుసరించి ప్రతిపాదితము.

జూదాదుల దాకు జకారంబు విభాష నగు. ౨౧

జూదము - జూజము. అవుదు - జవాది-జాది - జాదు-విరవాది.

టీ. జూదము మొదలగుశబ్దములందున్న దకారమునకు జకారము వికల్పముగ నగునని సూత్రార్థము. అచ్చతెలుఁగుపదములలోఁ బ్రయోగానుసారముగ నీసూత్రమును వర్తింపఁజేయవలయును. ఇందు మొదటిదానికని గాని రెండవదానికనిగాని మూడవదానికనిగాని నియమము లేదనుట యుదాహరణములంబట్టి స్పష్టము. జూదమును ద్యౌతశబ్దభవంబగుదానియందలి రెండవవర్ణంబైన దకారమునకు జకారముగా జూజ మనురూప మగుననియు జకారము గాకున్న జూదమనియు నగును. తెలుఁగుపదమున కైన జకారము గాన దీనిని మొదటిదానినవలెనే దంత్యముగఁ బలుకవలెను. ఇట్లే యవుదను మొదలగువానినుండి యవుజను మొదలగురూపములు సిద్ధించుటను గమనించి కొనునది. అవుజన నెఱుపని యర్థము. ద్యౌతశబ్దాదీశబ్దములనుండి జూదశాదీశబ్దములు గలిగినవగుట దకారమధ్యరూపము మొదటిదనియు జకారముగల్గినరూపము తరువాతఁ గల్గినదనియు నిశ్చయింపఁదగును.

నిందయం దాప్రేడితంబునాద్యక్షరములకు హ్రస్వదీర్ఘంబులకు గిగీ లగు. ౨౨.

కుంభకర్ణుఁడు - గింభకర్ణుఁడు - రావణుఁడు - గీవణుఁడు.

టీ. నింద ప్రకాశితము చేయవలసినపుడు ద్వీరుక్తమగుశబ్దము రెండవరూపము తొలియక్షరమునకు నది హ్రస్వమైన హ్రస్వమగు గివర్ణమును దీర్ఘమైన దీర్ఘమగు 'గీ' అనునదియు నిత్యముగ నాదేశము లగునని సూత్రార్థము. ఆప్రేడితమన ద్వీరుక్తము యొక్క పరరూపమని సంధిపరిచ్ఛేదమున నుక్తము. ద్వీరుక్తము రెండవరూపమునాద్య

క్షర మేయచ్చు గల్గియున్నను గీగీలే యగుంగాని యాయచ్చు ప్రాస్వంతైన 'గీ' అను నదియు దీర్ఘంబైన 'గీ' అనునదియు నగునని యెఱుంగునది. కుంభకర్ణుడు - గింభ కర్ణుడు:—ఇట నాప్రేడితము నాద్యక్షరమగు కుపర్ణము ప్రాస్వాచ్చు గలదిగాన గిపర్ణ మీవిధిచే గా గింభకర్ణుడని రూపమయ్యెను. రావణుడు-గీవణుడు:—ఇట ద్వీరు క్తమున రెండవరూపంబగు రావణుడనువాని యాద్యక్షరము దీర్ఘాచ్చుతోఁ గూడినది గాన గీకార మీవిధానముచే సిద్ధింప గీవణుడను రూపమయ్యెను. ఇట్లే యంతట ప్రాస్వ దీర్ఘాచ్చులసంబంధమును జూచికొనుచు నాప్రేడితాద్యక్షరమునకుఁ గ్రమముగ గీగీల నాదేశించునది. హలాదిపదము లిందుదాహృతము లైనను నశాదిపదములందును నీ సూత్రము వర్తించుననియు నిది సమన మేతరపదసాధారణవిధానమనియు నెఱుంగునది.

పాదంబునం బ్రథమద్వితీయాక్షరములు వళిప్రాసంబులు నాఁబడు. ౨౩.

టీ. పద్య పాదమునందలి తొలియక్షరమునకు వళియనియు ద్వితీయాక్షరమునకుఁ బ్రాసమనియుఁ జేర్చు. 'వళిరాద్యమనంతరాక్షరః ప్రాసః' అనునది మూలము. దీని ననుసరించి గల్గిన యీసూత్రమునకును బ్రథమమును వళియనియు ద్వితీయాక్షరమును ప్రాసమనియు ఛంధఃకర్తలు వ్యవహరింతురని యర్థము చేయుట యుచితము. దీనిఁ బ్రథమమును సామాన్యవ్యవహారముంజేసి పాదము తొలినున్న యష్టుల్పమిలికెల్ల వళినంజ్ఞ సిద్ధించి పడియం దష్టులకు రెంటికీఁ బ్రాధాన్యమును శాసించు ఛందఃకర్తల విధానము లును, ద్వితీయాక్షరమును సామాన్యవ్యవహారముంజేసి ప్రాసమున హల్లులకే ప్రాససంజ్ఞ సిద్ధించి ప్రాసమున నచ్చులకగ్రాహ్యతను శాసించు ఛందఃకర్తలవిధానములును సార్థకము లయ్యెడి. మూలము యతిప్రాసములతోఁ గూడిన గణబద్ధములగు పద్యములతో నొప్పు కావ్యములందలి భాషకే యీనియమమని యెఱింగింపఁ గావ్యలక్షణపద్యగణయతిప్రాస రూపములను సూచనాసూత్ర సారముగ నెఱింగించెను గానఁ దస్తాగ్గానుసారియగు నీ సూరి వ్యాకృతియందుఁగల యీసూత్రములకును నదియే ప్రయోజనము గాని వేటొక ప్రయోజనము లేదని యెఱుంగునది. కాని వ్యాకరణప్రక్రియంజేసి కొన్నిటి కట్టి మైత్రి సంభవించవలసి రాఁగ ముందుగ సప్తష్టార్థము యతిప్రాసములరూపును ద్విజ్ఞాత్ర మెఱింగించెనుట యుచితమని తోచెడి. యతికే బర్యాయముగ లక్షణకర్తలు చెప్పిన విశ్రాంతీత్యాదిపదజాలములూని సంస్కృతసమపదములెల్లను బదచ్ఛేదరూపమగు సంస్కృతయతిచే బోధించునవగుటంజేసి వానిని విడిచి సూరి పడిరూపాంతరమగు వళి పదమును, దేశ్యమును, దెనుగునఁగల యకుంతితగలింబోవు పదమధ్యయతిని గూడ

బోధింప సమర్థమైనదానిని యతికి నిందుఁ బర్యాయముగ వాఁడుట యెంతయు సార్థకము.

యవలలు లఘ్వలఘువులు మైత్రించొరయు రేఫంబులు పొరయపు. ౨౪.

టీ. సంజ్ఞ 18 చే యరలవలు నాల్గున లఘ్వలఘు భేదమున ద్వివిధము లగుననుట తెల్లము. అట్లు లఘ్వలఘు భేదమున ద్వివిధములైన యరలవలలో యవలలు మూఁడు మాత్ర మనోన్యము ననఁగా నలఘుయవలతో లఘుయవలను లఘుయవలలతో నలఘుయవలను యతిప్రాసములందు మైత్రి నందుననియు రేఫశకటరేఫములు మాత్ర మట్లు మైత్రి నందవనియు సూత్రార్థము. మైత్రియన నొకదాని కొకటి నిల్వఁబడుట యనుట తెల్లము. 'నా న్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్' అను చింతా మణి మూలము. దీని విస్తృతి సంజ్ఞ 16 లో నరయనది. 'అనయోస్సంగతిం యస్తు కరోతి కవిత్వాకృతో, అస్యా అత్యంతదృష్టత్వాద్దుష్కవిస్స హి కథ్యతే' అనునధర్మణోక్తి ననుసరించియు నద్దాని నూతగఁ గొని పెలంగిన ఛందశకర్తల సూక్తుల ననుసరించియు రేఫశకటరేఫముల మైత్రి నానాఁటికి లుప్తమయ్యెననియు, నున్నవియు నిట్టి లక్షణముల వాసనగలపండిత ప్రవరులచే నవరింపఁబడి యదృశ్యము లయ్యెననియు, నట్లయ్యెను విజయశిలాసాదుల వీనిమైత్రి స్పష్టముగ గోచరించుచునే యున్నదనియుఁ బాఠకలోక మెఱుంగుదురుగాక. రేఫశకటరేఫముల విభాగము నిస్సంశయముగఁ జెలిసి కొన నవకాశ మేగ్రంథమును నీయకుండుటను, నొకపదమే యుభయరేఫములతో నుండుట కోశాదులంజేసి స్పష్టపడుచుండుటను, దెనుఁగున శకటరేఫము రేఫము ధ్వని గలిగి రేఫముకల్గియుండఁగనే యధికముగఁ దోచుటను, మున్ను వ్రాసినరీతి నిది వివిధ ధ్వనులకు సంకేతమై తుద కిట్టిరూపమందుటను నొకశకటరేఫపదము ననుసరించి యతి ప్రాసములంగల తక్కుంగలఁబెల్ల శకటరేఫయంతపదములే యని యిటీవల నిర్ణయము జరిగియుండుటను, గవిలోకమునకును బాఠకలోకమునకును నిప్పటికిని రేఫశకటరేఫ నిషేధాంగీకారవిషయమున నొకసిర్ణయము గలుగకున్నదనుట సాహసోక్తి గాఁజాలదు. మైత్రి వ్రాసినవిషయము ననుసరించి రేఫశకటరేఫములమైత్రి కొంతకాల మాదిని గవి ప్రవరులచే ననంగీకృతమయ్యెఁ బదప నది యసంగతమనుతలంపు గతానుగతికముగా గలిగి యంగీకృత మయ్యెననియుఁ, బ్రాచీనగ్రంథములందును బేరించిన కవులకావ్యములందును నివ్వనిమైత్రి గానఁబడకుండఁ దరువాతిలక్షణములవాసన ననుసరించి సంస్కర్త లొనర్పిరనియు, నాధునికకావ్యములందు నిరాఘాటముగఁ జూపట్టుట యేతన్నాలకమే

యనియఁ బాతకు లూహింతురుగాక. అధర్వణుఁడు శకటరేఫములపదముల లెక్కను సరిగ నిదమిత్థమని యొకనిర్ణయము ననుసరించి చూపలేకుండుటయు మతభేదప్రదర్శనముండేసి యనిర్ణయమై తెలుపుటయుఁ దరువాతివారలును నిట్టియవస్థపాలే యగుటయుఁ బైవిషయమునకుఁ బ్రమాణములు. (చూ. ఆధ. సంజ్ఞ 17-18-19-20-21) మఱియు నలఘురేఫము లఘురేఫమగుట విషయమునను నొక నిర్ణయము లక్షణకర్తలకు లేమిని, నిన్వానిమైత్రి విషయమునను మతభేదములే తోచుటను, నీసందర్భ మంతశుద్ధము గాదనియే తోచెడి. ప్రాసము హల్వుధానమగుట నవిషయమున లఘులఘుభేద మగ్రాహ్యమందు రేమే? దంత్యతాలవ్యచజలకంటె నీరేఫముల కెక్కుడు భేదము లేదు గాన నట్లనుట యయుక్తము. యతిమైత్రి విషయమున ఛందశకర్త లంగీకరించు సాధర్మ్యమున కంటె దూరమగు పద్ధతి (వైలక్షణ్యము) రేఫములవిషయమున గోచరింపమిని రేఫములకు యతిమైత్రి లేదనుటయు నయుక్తప్రసంగమే. కాన నీవిధానము గతానుగతికముగా, లాక్షణికకవిలోకమునఁ గలిగినదియు నయుక్తిక మగునదియు ననుట దోషము గాఁజాలదు.

రేఫంబులు లఘులఘువులుం దక్కుంగల విశేషంబులు

నార్యవ్యవహారంబులఁ దెలియుట శ్రేయంబు. ౨౧.

టీ. లఘులఘురేఫములను మిగిలిన విశేషములను బూజ్యులగు కవులవ్యవహారమునుబట్టి యెఱుంగుటయే శ్రేయమని సూత్రార్థము. 'అధర్వణము - అప్పకవీయము-ఆహోబలపండితీయము' అను మొదలగులక్షణములు రేఫశకటరేఫములవిభాగమును వానితోడిపదములును వానిమైత్రి విచారమును, వాని యన్యోన్యపరిణామమును విపులముగ నెఱిగించునవిగాన వానివలనఁ దద్వ్యయవిభాగము నెఱుంగనగుంగాన గ్రంథవిస్తరభీతి నిందు విడిచితిసనియు, నింకను జెప్పక విడిచి రూపాదులకు సంబంధించినవిశేషములేమేని మిగిలినవానిం గూడ నితరాధర్వణాప్పకవీయాహోబలపండితీయాదిలక్షణములనుబట్టియే తెలియవలెననియు సూరియాశయ మైనట్లు దీని న్నష్టముగ గ్రహించఁదగును. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ కాస్త్రాణి ప్రధంతే' అనుభాష్యోక్తి ననుసరించి సూరి వ్యాకరణకాస్త్రంబగు నిందు గ్రంథాంతమున మంగళార్థకమగు శ్రేయశ్శబ్దమును గర్తృపాతక మంగళకరంబగుదానిని బ్రయోగించుట సరసము. తక్కుంగల విశేషము లనుటండేసి కొంత లేనియట్లు తాను వ్యాకృతి రచింపలేదనియు నింకను చెలిసికొనవలసిన విశేషము లనేకములు గలవనియు సూరి యూహించుట తెల్లము. ఆర్యవ్యవహారములఁ దెలియుట శ్రేయంబనుటండేసి గ్రామ్యవ్యవహార మాధారము

గాదనుటయు వ్యాకృతిసూత్రమునందలి దూర్యవదంబగుటఁ బూజ్యకవిప్రయోగము
లద్రాని కాధారములనుటయు స్పష్టములు. ఇట్లు సర్వము శుభము.

శ్లో. శ్రీస్తనాశ్చితకస్తూరీః జ్జ్వలంతోరనే,

వజ్రజాతాయ నాథాయ వేంకటేశాయ మజ్జళమ్.

ఇది ప్రకీర్ణకపరిచేదము

టీక. 'శ్రీస్తనాం చితకస్తూరీ' అను మంగళశ్లోకమునందలి 'సంకలితోరనే' అను
ప్రయోగము బహుప్రీహిని 'కవ్' అను ప్రత్యయము వికల్పముగఁ గానగుచున్నదృష్టిని
జేయఁబడినదని యెంచునది.

తే. పద్మపాలిండ్లకస్తురిమకమునను, సంకలితమైనయెడగల్గు వేంకటేశు

నకు సరసిజాతునకు సర్వనాథునకును, మంగళము సర్వమంగళమాప్రదునకు.

ఇది ప్రకీర్ణకపరిచేదము.

టీకాంతిమగద్యము.

ఇది శ్రీకాండిన్యసగోత్ర, దూసిసదస్వయదుగ్ధాభికువలయమిత్ర, కాశ్యన్న
పూర్ణాసూర్యప్రకాశసత్తుత్ర, మద్రవిశ్వకళాపరిషద్దత్తవిద్యద్విరుదాంకిత, నందితిమ్మన
పారిజాతాపహరణసురభివ్యాభ్యోదయ సుందరీరుక్మిణీకల్యాణజీవనప్రభాచికావ్యనాటక
రచనాభిశోభిత, శ్రీవర్ధులన్నయవారాళికళానిధి శ్రీచిన సీతారామస్వామికౌస్తిగురు
వరసంప్రాప్తాంధ్రలక్ష్మలక్షణజ్ఞానధౌరేయ సుజనవిద్యద్విధేయ శ్రీవిజయనగరమహారాజ
సంస్కృతకళాకాలాంధ్రపాథ్యయ రామమూర్తికౌస్తి నామధేయప్రణీతంబగు
బాలవ్యాకరణసారస్యసర్వస్వపేటికయను నామాంతరముగల గ్రాంథికాంధ్రకల్పకమను
టీక సర్వము సంపూర్ణము.

శ్రీశ్రీశ్రీ మంగళం మహత్.

బౌలవ్యాకరణము

సంపూర్ణము

- క. మును మదుపజ్ఞం బగుచుం
 దనరినవ్యాకృతిని సూత్రతతి యొకకొంతం
 దెనిగించి యిది ఘటించితి
 ననయము బొలావబోధ మగుభంగిఁ దగన్.
- క. తెనుగునకు శబ్దలక్షణ
 మనయం బరయంగ వేడ్క నందినవారల్
 తనరంగ నీవ్యాకరణం
 బున మూలంబయినకృతిని బోలఁ గనఁదగున్.
-

బాల వ్యాకరణము సూత్రానుక్రమణిక.

పుట.

సూత్రము.

అ

106	అందమకుప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు	సంధి	౪౨
123	అందు న సప్తమి	తత్స	౭
384	అందువరుసను రెండేసిప్రథమమధ్యమోత్తమంబులనంబడు	క్రియా	౯
59	అంద్వవగాగమంబులందప్ప నవదాదిస్వరంబు పరంబగునపు	సంధి	౧౧
108	అంద్వాదుల కలిగాగమంబు సమాసంబునం దగు	సంధి	౪౪
79	అఁట యిఁక చుఁడు శబ్దంబులందప్ప నుడితోలిహస్వంబు	సంధి	౨౨
13	అఁటఁడిఁబిఁఁఁలం గూడిన చజలు దంత్యంబులు	సంజ్ఞా	౯
504	అకవర్ణకంబు మాత్వాదులకగు	కృదం	౧౯
512	అక్కుటాదులజడ్డకు లోపంబు విభాషనగు	ప్రకీ	౮
481	అగతికంబులగుభ్యాదులకిందు యోగంబులేదు	క్రియా	౧౨౧
462	అగునకనుకనులకుముజ్జీత్తులుపరంబులగునపుడు కానాకానలు	క్రియా	౯౬
466	అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘంబగు	క్రియా	౧౦౦
465	అగుపోవులకడవ్రాలకిద్వక్రంబులు పరంబులగునపుడు	క్రియా	౯౯
459	అగువచ్చుచొచ్చుచూచులకు ముత్తుపరంబగునపుడు	క్రియా	౯౧
58	అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి శఙ్ఖచుగనగు	సంధి	౧౦
368	అటమటాదులకుమతుబర్ధంబునందీవర్ణకంబుపుంస్త్యంబునందగు	తద్ధి	౧౫
416	అట్లు చుక్కుగాగమంబులడంగాదిమాయాద్వదులకగునచో	క్రియా	౭౬
445	అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదులకగు	క్రియా	౭౪
225	అట్లు రేను గోను శబ్దంబుల నువర్ణంబు గుజ్జగు	ఆచ్ఛి	౧౯
516	అడంగాదుల డాకు ణకారంబు విభాషనగు	ప్రతి	౧3
451	అడ్డాదులకించుక్కు పరంబగునపుడు గుగాగమంబగు	క్రియా	౭౯
48	ఆత్తునకు సంధి బహుళముగా నగు	సంధి	౪

పుట.		సూత్రము.
146	ఆదంతంబయి దీర్ఘ పూర్వలోపధంబయిన మహత్తుమీఁది	తత్స 3౮
110	అది యని శబ్దంబులయత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబుగ	సంధి ౪౫
311	అదిశబ్దంబునకువునులుపరంబులగునపుడునుసంబోధనంబునందును	కార 3౫
476	అద్దానికి ముత్తు పరంబగునపుడు లేలేరులగు	క్రియా ౧౧3
286	అధికరణంబునకు సప్తమి యగు	కార ౧2
491	అసభిహితకర్తాకానోకచోఁ పృష్టిబహుళంబుగానగు	క్రియా ౧౨౪
117	అనుకరణంబునం దహమాదులను కారంబునకు ద్విరుక్తి	సంధి ౪3
117	అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు	సంధి ౫౨
116	అనుకృతిని నమశ్శబ్దముతుదియత్తున శోత్వము విభావనగు	సంధి ౫౧
134	అనుదంతమగు తెనుఁగుడుమంతమునకు నిగాఁగము నిత్యముగా	తత్స ౨౪
230	అన్నిప్రభృతులు సర్వసామంబులు	ఆచ్ఛి ౨౪
101	అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్థంబులు కొండోకచోఁ	సంధి 3౯
312	అన్యయుష్టదస్త త్కార్థంబులందు త్తరోత్తరంబుబలీయంబు	కార 3౬
451	అన్వాదులకించుకు పరంబగునపుడుపుగాగమంబగుమానునకు	క్రియా 2౮
248	అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు	ఆచ్ఛి ౨2
274	అపాయభయజుగు ప్నాపరాజయప్రమాదగ్రహణభవనత్రాణ	కార ౯
502	అపాదులకు నజీయగు	కృదం ౧3
519	అబ్బురాదులం దుత్వంబునకు లోపంబు విభావనగు	ప్రకీ ౧౯
475	అభ్యాగతినరుగ్వాదులకయ్యదియనుప్రయుక్తంబగునగుచో	క్రియా ౧౧౧
385	అనుకాదర్థంబునందుడుజ్రులకుదువులగునున్నానుబంధంబు	క్రియా ౧౨
143	అమహన్నపుంసకముల కదంతములకు మువర్ణకంబగు	తత్స 3౯
305	అయిపదానుప్రయోగంబులేనిచోఁ దుదివిశేషణంబునకేని	కార 3౦
476	అయ్యది పరంబగునపుడు దువర్ణంబు లోపించు	క్రియా ౧౧౨
365	అరమరాదులకు స్వాదర్థంబునందికవర్ణకంబగు	తద్ధి ౯
369	అరివర్ణకంబు మతుబర్ణంబున జాలాదులకగు	తద్ధి ౧2
375	అర్థవిశేషంబులవర్ణ కాంతరంబులును మహత్ప్రయోగంబుల	తద్ధి ౨౮
256	అఱ్ఱు మొదలగు శబ్దముల కంతాగమంబు తివర్ణంబును	ఆచ్ఛి 3౪
504	అవర్ణకంబు గీత్వాదులకగు	కృదం ౧౮
77	అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబునకేని	సంధి ౨౦
471	అస్త్యర్థంబునకు లజిమికనిపడివర్ణకంబులు పరంబులగునపుడు	క్రియా ౧౦౬

పుట.

సూత్రము.

ఆ

323	ఆత్మనియనుసర్వనామంబులు త్రికంబు నాఁటడు	సమా	౪
347	ఆకారంబునకామేడితంబునకుందవర్థకంబునకయియాయయను	సమా	౨౧
458	ఆగమచకారంబునకు నెఱుసున్నమీఁదిదానికిదుక్కుపరంబగు	క్రియా	౯౦
140	ఆగమమువువర్ణంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు	తత్స	3౦
457	ఆగమాన్యచకారంబులకద్విరుక్తంబులకు ముత్తుపరంబగునపుడు	క్రియా	౮౮
463	ఆచ్చికంబులందయియవులకువక్రతమంబులుబహుళంబుగానగు	క్రియా	౧౦3
518	ఆచ్చికంబుల బదమధ్యంబుల నలడరల యుత్వంబునకు	ప్రకీ	౧2
508	ఆచ్చికపదంబులం దుత్తమంబు లగు రులుడుల ముందఱి	ప్రకీ	౨
328	ఆచ్చికశబ్దంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయికంబుగాద్వంద్వంబగు	సమా	2
206	ఆచ్చికశబ్దంబులెల్లం దఱుచుగ స్త్రీసమంబులుం గ్లిబసమంబులయి ఆచ్చి	౨	
452	ఆడోడుకూడులడకారంబునకుంజుక్కుపరంబగునపుడు	క్రియా	౮౦
483	ఆత్మార్థంబభిహితంబగుచోఁదల్లింగసంఖ్యాభిధాయివచనంబు	క్రియా	౧౨౦
189	ఆత్మేమనిజంతంబులకు నాంతములగు మనుజసంజ్ఞలకు	తత్స	22
70	ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు చిందుసంక్షేపములు	సంధి	౧2
411	ఆనంతర్యంబున డువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబగు	క్రియా	౪౨
102	ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదులం దొలియచ్చుమీఁది	సంధి	౪౦
114	ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమముడుజ్ఞులకు	సంధి	౪౯
103	ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోఁపంబు బహుళంబుగా	సంధి	౪౧
515	ఆరటాదులం బ్రథమేతరదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభావనగు	ప్రకీ	౧౧
36	ఆర్యవ్యవహారంబులదృష్టంబు గ్రాహ్యంబు	సంజ్ఞ	౨3
213	ఆల్వాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును ముందఱి	ఆచ్చి	౧౧
331	ఆశీశ్శావసంప్రార్థనవిధులందు లూటగు	క్రియా	౬

ఇ

443	ఇంచుక్కు పరంబగునపుడు రంజాదుల యించుక్కునకు	క్రియా	2౨
448	ఇంచుక్కుక్కుగాగమంబులు పరంబులగునపుడాగమాదేశ	క్రియా	22
57	ఇంకాదులకుఁ దప్ప ద్రుతప్రకృతికములకు సంధిలేదు	సంధి	౯
13	ఇత్తానిలం గూడిన చజలు తాలవ్యంబులు	సంజ్ఞ	౮
437	ఇక్షులు కించుక్కు పరంబగునపుడయ్యగవుగరుక్కులగు	క్రియా	౬౪

పుట.

సూత్రము.

502	ఇకవర్ణకంబంజ్వాదులకగు	కృదం	౧౨
363	ఇకవర్ణకంబగ్గలాదులకగు	తద్ధి	2
370	ఇకవర్ణకంబోయాదాదులకు మతుబర్థంబునందగు	తద్ధి	౧౮
136	ఇకారంబుమీఁది కనువుక్రియూవిభక్తులయ్యుత్తంబున కిత్వంబగు తత్స	తద్ధి	౨౬
427	ఇకారవక్రంబులుక్తంబులందలివి పరంబులగుచో యాకు	క్రియా	౫౪
503	ఇకి కోర్వాదులకగు	కృదం	౧౬
153	ఇట్లారాయంగంతంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు	తత్స	౪౪
460	ఇచ్చునకు సర్వంబున కీయగు	క్రియా	౯౨
497	ఇటంగృత్కగతపవేములు పరంబులగునపుడు కగచయవలకు	కృదం	౨
432	ఇట బిందువుమీఁదితదలకు నిత్యవైకల్పికంబులయి టడలగు	క్రియా	౫౯
360	ఇట విశేషంబుత్సర్గంబునకు విభాషను బాధకంబగు	తద్ధి	౨
251	ఇటితివర్ణంబులు వక్ష్యమాణంబు లాపవిభక్తికంబులు	ఆచ్చి	౨౮
12	ఇతరములగు హల్లులు స్థిరములు	సంజ్ఞా	౬
154	ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపు డుత్వంబగు	తత్స	౪౫
454	ఇత్వంబుగాని యెత్వంబుగాని కూడుచోన నాద్యంబయిన	క్రియా	౮౫
498	ఇమివర్ణకంబు కలుగ్వాదులకగు	కృదం	౪
228	ఇయకుమాఱుగా నామాంతంబున కెత్వంబు బహుళంబుగానగు	ఆచ్చి	౨3
251	ఇవి ద్వితీయాద్యైకవచనంబులు పరంబులగునపుడు	ఆచ్చి	౨౯

ఈ

137	ఈ ధాతుయుష్టదర్థంబులమీఁదివానియుత్వంబున కిత్వంబు రాదు	తత్స	౨2
369	ఈ ప్రత్యయంబు కొన్నింటికి స్వార్థంబునందగు	తద్ధి	౧౬
308	ఈయాగమంబులు పరంబులగునపుడుత్వంబునకత్వంబగు	కార	3౪

ఉ

276	ఉండివదం బొకానొకచో వలనవర్ణకంబున కనుప్రయుక్తం	కార	౧౦
277	ఉండిశబ్దము పరంబగునపుడు వలనకు ద్వితీయాసప్తములు	కార	౧౧
365	ఉకవర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునందగు	తద్ధి	౧౦
139	ఉకారముకారంబుల కందువర్ణకము పరంబగునపుడు	తత్స	౨౯
160	ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు వువర్ణకము బహుళముగానగు	తత్స	౫౦
185	ఉకారాంతగోళబ్దంబుల కంతట వువర్ణకంబగు	తత్స	౪౮

పుట.		సూత్రము.	
287	ఉకారాంత జడంబునకు నవర్ణకం బగు	కార	౧౦
178	ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లున కగు	తత్స	౬౦
341	ఉత్తరపదంబగు చోటుశబ్దముటాక్షరమునకు లోపంబు	సమా	౧౬
40	ఉత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు సంధి యగు .	సంధి	౧
362	ఉత్వంబునకత్వంబు ఊకము పరంబగునపుడగు	తద్ధి	౪
385	ఉదంతంబునకు లట్టు పరంబగునపుడున్ననుబంధంబగు	క్రియా	౧3
295	ఉదంతజడంబు తృతీయకు నవర్ణకంబగు	కార	౨3
118	ఉదంతనామంబున కనుకరణంబునందు పుగాగమంబగు	సంధి	౧౪
92	ఉదంతమగు తద్ధర్తార్థవిశేషణమున కచ్చుపరమగునపుడు	సంధి	33
144	ఉదంతసంస్కృతనామంబుమీఁది సంబుద్ధిఁజ్ఞునకు	తత్స	3౧
95	ఉదంతస్త్రీసమంబులకును బుంపులకు నదంతగుణవాచకంబులకును	సంధి	3౧
414	ఉన్నకలజినవర్ణకంబులు భవద్భావిశతృక్తవదర్థంబులందగు	క్రియా	౪౬
479	ఉన్నకలనవర్ణకంబులమీఁదితచ్చబ్ధవకారంబునకు లోపంబు	క్రియా	౧౧2
429	ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడుండుధాతువునకు లోపంబగు	క్రియా	౧౬
385	ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు చువర్ణకంబగు	క్రియా	౧౪
272	ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు	కార	2
400	ఉభయప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వంబగు	క్రియా	3౦
505	ఉవర్ణకం బడుక్వాదుల కగు	కృదం	౨౧

ॐ

509	ఊయేల పయ్యెదతాయెతులం ద్రిక్కనామంబులందు	(బ్రాహ్మ)	3
509	ఊయేల యూయాలలచాఁపుల నొండొంటికిం గుఱుచ	(బ్రాహ్మ)	౪
510	ఊయేలాదులం దొలియచ్చుమీఁదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబొండె	(బ్రాహ్మ)	౯
253	ఊరు మొదలగువాని కిత్యంబగు	తెచ్చి	30

2000

10	ఋఋూృౄౌవిసర్గభుచతథఫఖ్యుధధభజశషషలు సంస్కృత	సంజ్ఞా	౪
161	ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీ వద్యాపంబు నగు	తత్వ	౫౨
184	ఋత్విగాదులు ద్వితీయైకవచనాంతతుల్గుంబులు విభావనగు	తత్వ	౭౩

७

374	ఎడమవర్ణకంబు పరంబగునపుడు లివర్ణంబు లోపించు	తద్ధి	౨౬
398	ఎడుతలద్రుశంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు	క్రియా	౨౭

పుట.

సూత్రము.

402	ఎదాదులను ప్రయుక్తంబులగునపుడు ముజ్జునకువుజిరుజియగు	క్రియా	3౪
332	ఎల్లయెడల ధాతుజవిశేషణంబులకట్టియనుపదంబు విభాష	సమా	౧౦

ఏ

313	వికవాక్యంబునందొకానొక్కండుతక్కుసర్వపదంబులు	కార	3౭
165	వికాక్షరంబులకు హ్రస్వంబు లేదు	తత్స	౫౫
516	వితాదులకు మువర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు విభాషనగు	ప్రక్షి	౧౫
51	విమ్యాదులయిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగా నగు	సంధి	౫

వి

175	వికారం బీతుల్యంబు	తత్స	౬౫
-----	-------------------	------	----

బి

223	బికానొకచో నామంబు సంక్లిష్టబహువచనాంతతుల్యంబయి	ఆచ్ఛి	౧౭
292	బికానొకచోనొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియునగు	కార	౨౧
184	బికానొకచో మహత్త్వంబునందు మత్తుప్తకారంబున కానా	తత్స	౭౪
299	బికానొకచో విశేషణంబులషష్ఠికింబ్రథమ విభాషనగు	కార	౨౭

ఓ

126	ఓయామంత్రణంబునందగు	తత్స	౧౪
515	ఓయారాదులం దొలిదీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు విభాషనగు	ప్రక్షి	౧౨
129	ఓ యోసి మైత్రియందుం గలవు	తత్స	౧౬
127	ఓశబ్దంబునకుం బురుష సీచస్త్రీపురుషామంత్రణంబులందు	తత్స	౧౫

ఔ

221	ఔపవిభక్తికంబుల లివర్ణ సలలువర్ణంబులకు బహువచనంబు	ఆచ్ఛి	౧౬
259	ఔపవిభక్తికముల తృతీయాస్తముల కత్వం బాదేశంబు	ఆచ్ఛి	3౮

క

279	కంటెవర్ణకం బన్యార్థాదియొగజం బగు పంచమి కగు	కార	౧౨
280	కంటెవర్ణకంబు నిర్ధారణపంచమి కగు	కార	౧3
176	కంధరాదులు క్షీబతుల్యంబులు బహుళంబుగా నగు	తత్స	౬౬
405	కజివర్ణకంబు పురార్థయొగంబున విభాషను భావంబునందగు	క్రియా	3౬
408	కజివ్యతిశేకత్వాద్యంబునందగు.	క్రియా	3౯

పుట.		సూత్రము.	
12	కచటతపలు పరుషంబులని గజడదబలు సరళంబులని చెప్పంబడు సంజ్ఞా	సంజ్ఞా	౫
161	కద్రువ నాగమాత	తత్స	౫౧
124	కయిపట్టియొక్కలకు నుగాగమంబు లేదు	తత్స	౯
270	కరణసహార్థ తుల్యార్థ యోగంబులం దృతీయకుం దోడవర్ణకం	కార	౫
266	కర్తంబున ద్వితీయ యగు	కార	౨
324	కర్త ధారయంబుత్రి క స్త్రీ సమముగంత ధాతుజవిశేషణపూర్వ	సమా	౫
90	కర్త ధారయంబునం దత్సమంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపు	సంధి	3౧
88	కర్త ధారయంబునందుఁ బేర్వాదిశబ్దముల కచ్చుపరంబగునపుడు	సంధి	౨౯
87	కర్త ధారయంబులందుత్తునకచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం	సంధి	౨౮
91	కర్త ధారయంబులందు మువర్ణకంబునకుం బుంపులగు	సంధి	3౨
356	కర్తాదులకుఁ బ్రాధాన్యవివక్షయందు ధాతుజవిశేషణంబులు కర్త సమా	సమా	౨౬
391	కలజీవడుజులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగు	క్రియా	౨౧
390	కలజ్యనుబంధంబు లృట్టు పరంబగునపుడగు	క్రియా	౧౯
224	కలన్వాదుల నువర్ణంబు కుజ్జగు; బహువచనము పరంబగు	ఆచ్ఛి	౧౮
469	కలుగునక స్త్యర్థంబునందు లట్టు పరంబగునపుడు కలయగు	క్రియా	౧౦౪
497	కవర్ణకం బలుగ్వాదులకగు	కృదం	3
367	కాక త్రియలక కారంబునకు గ కారంబు కొండొకచోఁ గానం	తద్ధి	౧౨
367	కాక త్రియలు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపట్టెడు	తద్ధి	౧3
366	కాక త్రియవర్ణకంబులు పుం స్త్యస్త్రీత్వంబుల మతుబర్థంబునం	తద్ధి	౧౧
210	కాప్రత్యయంబుమీఁది బహువచనల కారంబునకు లఘులఘు	ఆచ్ఛి	౭
297	కాలాధ్వములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమయగు	కార	౨౫
368	కావర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి	తద్ధి	౧౪
123	కుయొక్కలోపల షష్ఠి	తత్స	౬
61	కుఱుచిఱుకడునడునిడుశబ్దములఱడల కచ్చుపరంబగునపుడు	సంధి	౧౨
499	కువర్ణకం బడంగ్వాదులకగు	కృదం	౬
138	కువర్ణకంబు పరంబగునపుడు కారము కారంబులకు నగాగమం	తత్స	౨౮
212	కుఁతుశబ్దము ప్రథమైకవచనంబునకు రువర్ణంబగు	ఆచ్ఛి	౯
339	కృత ప్రాప్త్యంబగు త్రికంబుమీఁది చోటుశబ్దంబునోత్పంబున	సమా	౧౫
143	కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధిడుజ్ఞునకు	తత్స	3౪
496	కృత్తులకర్థంబులు యథావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు	కృదం	౧

పుట.

సూత్రము.

344	కొండొకచో సమానంబులందు నామ్వాదికనుమ్వాదులమువర్ణం	సమా	౧౯
426	కొనుధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహుళంబుగానగు	క్రియా	౫3
210	కొన్నిడుమంతంబుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబును	ఆచ్ఛి	౬
78	కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద నకారంబు గానంబడియెడి	సంధి	౨౧
122	కొఱకు కయి చతుర్థి	తత్స	౪
56	క్వార్థంబైనయిత్తునకు సంధిలేదు	సంధి	౮
52	క్రియాపదంబులం దిత్తునకు సంధి వైకల్పికముగానగు	సంధి	౬
425	క్రియాఫలంబు కర్తృగామియగుచోఁగొనుధాతువను	క్రియా	౫౨
99	క్రోత్తశబ్దమున కాద్యక్షరశేషంబునకుం గొన్నియెడల నుగా	సంధి	3౮
130	క్లిబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు విభాషం	తత్స	౧౮

ఖ

45౪	ఖండబిందువుమీఁది సిద్ధచకారంబునకు ముత్తు పరంబగునపుడు	క్రియా	౮౯
-----	--	--------	----

గ

503	గడ చేర్వాదులకగు	కృదం	౧౫
489	గతిబుద్ధిప్రత్యవపానార్థశబ్దకర్తాకర్త కంబులకప్రేరణంబునం	క్రియా	౧౨3
335	గుణపచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్తధారయంబునందు	సమా	౧౨
419	గురువిరహితంబులయి యయాంతంబులయిన యేకస్వరద్విస్వరం	క్రియా	౫౦

జ

131	జిత్తు బిందుపూర్వంబగు	తత్స	౧౯
391	జీత్తు పరంబగునపుడుత్వంబునకత్వంబగు	క్రియా	౨౦
462	జీత్తు పరంబగునపుడు వానిపువర్ణంబు విభాషను లోపించు	క్రియా	౯౫

చ

168	చరిత్రాదుల మువర్ణకంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు	తత్స	౫౮
461	చావునోవులు చచ్చునొచ్చులకగు	క్రియా	౯౪
361	చిన్నాదులకు టికవర్ణకంబగు	తద్ధి	3
520	చుక్వరక రువర్ణంబునకు ముందటి దువర్ణంబునుత్వంబునకు	ప్రక్రి	౨౦
446	చుక్కువర్ణంబులు పరంబులగునపు డిత్వంబునకుత్వంబగు	క్రియా	2౫
444	చుగాగమం బాచ్ఛికంబున కసంయుక్తనలడరాంతంబునకుం	క్రియా	23

పుట.		సూత్రము.	
472	చువర్ణంబుతోడ దుగ్ధకారంబు తకారంబగు	క్రియా	౧౦౮
412	చువర్ణకంబుద్రుతాంతంబుక్రియాన్వయంబున శత్రర్థంబునం	క్రియా	౪౩
428	చువర్ణకంబు పరంబగునపుడ చ్వాదుల కుత్వతోపంబేని	క్రియా	౫౫
452	చెడునకుం జుక్కుగాగమంబులును డాకలఘురేఫంబునగు	క్రియా	౮౧
213	చెయువు బహువచనల కారంబున కలఘురేఫంబు విభాషనగు	ఆచ్ఛి	౧౦
122	చేతతోడ తృతీయ	తత్స	౩
125	చేతతోడలోపలవర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు కైకల్పికం	తత్స	౧౦
107	చేతతోడవలనల కిత్వంబు సమాసంబులం దగు	సంధి	౪౩
267	చేతవర్ణకంబు కర్తకగు	కార	౩
268	చేతవర్ణకంబు హేతుకరణంబులకు గ్రహ్యదియోగజంబగు	కార	౪
409	చేదర్థంబునందువృత్తంబగు భావలక్షణంబునందు నవర్ణకంబు	క్రియా	౪౧
482	చేదర్థయోగంబున లృట్టునకు లిట్టగు	క్రియా	౧౧౯
431	చేదాద్యర్థనాంతంబయిన యందునకున్నాదేశంబు విభాష	క్రియా	౫౭

జ

192	జగదింద్రజిత్తులతకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు	తత్స	౭౯
293	జడంబుతృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగానగు	కార	౨౨
296	జడంబుద్వితీయకుం బ్రథమ బహుళంబుగానగు	కార	౨౪
512	జడ్డక్కరంబుతోఁ బదాదిన్వరంబు గూడుచో జడ్డకు	ప్రతి	౯
521	జూదాదులదాకు జకారంబు విభాషనగు	ప్రతి	౨౧

ట

499	టవర్ణకం బాడ్వాదులకగునగుచో నంతలోపంబగు	కృదం	౭
404	టవర్ణకంబు భావంబునందగు	క్రియా	౩౫
258	టివివర్ణంబులు పరంబులగునపు డుత్వంబున కిత్వంబగు	ఆచ్ఛి	3౬
253	టివర్ణంబు గొన్నింటియంతాక్షరంబున కాదేశంబును	ఆచ్ఛి	3౧
253	టివర్ణంబు పరంబగునపుడు క్రిందు మీఁదు ముందు	ఆచ్ఛి	3౭
500	టువర్ణకంబు పడ్వాదులకగునగుచో నవియాద్యక్షరేశంబులయి	కృదం	౮

డ

131	డుజ్వర్ణకంబునకుం బ్రకృతియయినది డుమంతంబనంబడు	తత్స	౨౦
133	డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యైకవచనంబు పరంబగునపుడు	తత్స	౨౩

పుట.		సూత్రము.
136	డుమంతంబుమీఁది నువర్ణకంబునుత్పంబున కిత్వంబగు	తత్స ౨౫
125	డుముపున లేకవచనంబులు	తత్స ౧౧
121	డుముపులు ప్రథమ	తత్స ౧
504	డువర్ణకం బాత్వాదులకగు నగునపుడు పకారంబు చయలకగు కృదం	౨౦

త

126	తక్కినవి యుభయంబులు	తత్స ౧3
499	తజ్జ్వర్ణకంబు చేర్పాదులకగు	కృదం ౫
318	తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రాయికంబుగ సంస్కృతోక్తంబ	సమా 3
330	తద్ధర్మాదులందు లాటగు	క్రియా ౫
359	తనవిర్ణకంబు త్వార్థంబునందగు	తద్ధి ౧
86	తలఁబ్రాలు మొదలగుసమాసంబుల ద్రుతమునకు శాపము లేదు	సంధి ౨2
501	తవర్ణకం బాపులించులోనగువానికగు	కృదం ౧౦
370	తవర్ణకంబు కులవాచకంబునకు స్త్రీ వాచ్యంబగునపుడు మతు	తద్ధి ౧౯
371	తవర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచో నెత్వంబు చూపట్టెడు	తద్ధి ౨౦
80	తాను నేను పదంబులద్రుతంబునకు సంక్షేపంబు లేదు	సంధి ౨3
431	తిదుటలు పరంబులగునపు డన్వాదులనుస్థానంబున సున్నయు	క్రియా ౫౮
396	తిర్వర్ణజంబులు వాచ్యంబులగునపుడు లిడ్లాట్టులప్రథమ	క్రియా ౨౫
408	తుమర్థభావలక్షణంబులందు నఃజీయగు	క్రియా ౪౦
124	తృతీయాదులకు నుగాగమంబగు	తత్స ౮
413	తృవర్ణకార్థంబునంబునంబునెడియెడుపన్నియలగు	క్రియా ౪౪
474	తెంచుభాతుపగ్వాదులకనుప్రయుక్తంబగునగుచో నుత్పంబు	క్రియా ౧౧౦
5	తెనుఁగునకు వర్ణములు ముప్పనియాఱు	సంజ్ఞా 3
65	తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతికపరుషములకు గపడదపలు రావు	సంధి ౧౪
461	తేతేరులు తెచ్చునకగు	క్రియా ౯3
470	త్రర్థంబునం గల దేశంబు విభాషనగు	క్రియా ౧౦౫
337	త్రికంబుమీఁదియనయ్యుక్తహల్లునకు ద్విత్వంబుబహుళంబుగా	సమా ౧౪
35	త్రిలింగదేశవ్యవహరసిద్ధం బగుభాష దేశ్యంబు	సంజ్ఞా ౨౧

ద

12	దంత్యతాలవ్యంబులయిన చజలు సవర్ణంబులు	సంజ్ఞా 2
516	దక్కులోనగువాని దాకు డకారంబు విభాషనగు	ప్రతి ౧౪

పుట.	సూత్రము.	
374	దహ్మార్థంబున బంటికొలఁదులగు	తద్ధి ౨౭
478	దానికి ప్రాప్తంబు విభాషనగు	క్రియా ౧౧౩
181	దానియంతిమమకారంబునకు లాపంబగు	తత్స ౭౧
386	దివీతరంబగుడుట్లు పరంబగునపుడున్నానుబంధంబునకుదీర్ఘం	క్రియా ౧౫
180	దీర్ఘంబుమీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగా నగు	తత్స ౬౯
24	దీర్ఘముమీఁద సాధ్యపూర్ణము లేదు	సంజ్ఞా ౧౫
172	దూతాదులకు స్త్రీత్వంబు బహుళంబుగ నగు	తత్స ౬౧
196	ద్యుహృచ్ఛబ్దంబులకు దివి హృది యగు	తత్స ౮౪
74	ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరంబు లగునపుడు లాపసంక్షేపం	సంధి ౧౮
67	ద్రుతప్రకృతికముమీఁది పరుషములకు సరళములగు	సంధి ౧౬
20	ద్రుతప్రకృతులు గానిశబ్దంబులు కళ లనంబడు	సంజ్ఞా ౧౩
16	ద్రుతాంతములయిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు	సంజ్ఞా ౧౨
353	ద్వంద్వంబునందు ఋకారంబునకు రవర్ణంబు విభాషనగు	సమా ౨౪
66	ద్వంద్వంబునం బదంబుపయపరుషములకు గసడదవలగు	సంధి ౧౫
343	ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగానగు మిశ్రంబునకుఁగాదు	సమా ౧౮
337	ద్విరుక్తంబగుహల్లు పరంబగునపు డాచ్ఛికంబగు దీర్ఘంబునకు	సమా ౧౩

ధ

331	ధాతుజవిశేషణంబులకు విభక్తి వివక్షించునపుడు తచ్ఛబ్దం	సమా ౯
306	ధాతుజవిశేషణవ్యవధానంబున విశేషణంబులన్నింటికయిపదం	కార 3౧
377	ధాతువునకు	క్రియా ౧
480	ధాతాదులకు ధాతువులనుప్రయుక్తంబులయి విలక్షణార్థాభి	క్రియా ౧౧౮

న

16	నకారంబు ద్రుతంబు	సంజ్ఞా ౧౧
362	నవర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదులకగు	తద్ధి ౬
163	నామంబులతుదిదీర్ఘంబునకు ప్రాప్తంబగు	తత్స ౫౪
385	నామయుష్మదస్తదర్థములందుం బ్రథమమధ్య మోత్తమంబు	క్రియా ౧౧
521	నిందయం దాప్రేడితంబునాద్యక్షరములకు ప్రాప్త	ప్రక్తి ౨౨
345	నిక్కలాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు	సమా ౨౦
438	నిర్జినామంబుల కయుగాగమంబు గలుగదు	క్రియా ౬౫

పుట.		సూత్రము.
284	నిర్ధారణవృత్తికి లోపలవర్ణకం బగు	కార ౧౬
478	సుజ్యంతంబగు నగు ధాతువు క్రియావిశేషణంబుల కను	క్రియా ౧౧౫
121	సువర్ణంబు ద్వివీయ	తత్స ౨
464	నేరుచునకు లిడ్లాట్టులు ముత్తుంబరంబులగునపుడు రుచులకు	క్రియా ౯౭
174	నాశబ్దంబునకు నావ యగు	తత్స ౬౩

ప

209	ఋగతాదుల బహువచనలకారంబునకు రేఫంబగు	ఆచ్ఛి ౫
281	పట్టివర్ణకంబు హేతువులగు గుణక్రియల కగు	కార ౧౪
474	పడుజిహ్వానులూ కానొకచోస్వార్థంబునందను ప్రయుక్తంబులగు	క్రియా ౧౦౯
418	పడుజ్యనుబంధంబు కర్తృంబునందగు	క్రియా ౪౯
453	పడునకుం జుక్కును డాకలఘురేఫంబునగు	క్రియా ౮౨
424	పడ్వాదుల నలవర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లునకు	క్రియా ౫౧
111	పడ్వాదులు పరంబులగునపుడు మువర్ణకంబునకు లోపహల్లు	సంధి ౪౬
517	పదాంతంబులయి యనంయుక్తంబులయిన నులురుల యంత్యంబు	ప్రక్తి ౧౬
255	పదాద్యంబగు ప్రాన్వంబుమీఁది టివర్ణంబునకు ముందు	ఆచ్ఛి 33
507	పదాద్యంబులు బుగ్గు వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు	ప్రక్తి ౧
510	పయ్యెద పయ్యెద	ప్రక్తి ౫
500	పవర్ణకంబు తిరియ్యాదులకగు	కృదం ౯
522	పాదంబునం బ్రథమద్వివీయాక్షరములు వలిప్రాసంబులునాఁ	ప్రక్తి ౨3
466	పిలుచుమొదలగు వానికి ముత్తు పరంబగునపుడు కడవాయి	క్రియా ౧౦౧
131	పులింగంబయి మహద్వాచకం బయిన నామంబు తుదియత్వం	తత్స ౨౧
132	పులింగమగు మహద్వాచకమునకు డుజ్జగు	తత్స ౨౨
501	పువర్ణకంబు మాయ్యాదులకగు	కృదం ౧౧
173	పృథ్వీవాచిభూశబ్దంబునకు భువి యగు	తత్స ౬౨
89	పేదాదిశబ్దంబుల కాలుశబ్దము పరంబగునపుడు కర్తృధార	సంధి 3౦
362	పేర్వాదుల కిమివర్ణకలబగు	తద్ధి ౫
464	పోవునకు దుజ్జుత్తులు ముజ్జుంబరంబులగునపుడు పులోపంబుం	క్రియా ౯౮
62	ప్రథమమీఁది పరుషములకు గనడదవలు బహుళముగానగు	సంధి ౧3
308	ప్రథమాంతంబులగు యుష్పదన్తద్విశేషణంబుల కేకత్వంబున	కార 33

పుట.	సూత్రము.	
41	ప్రథమేతరవిభక్తి శత్రుర్థమవర్ణంబులందున్న యుక్తమునకు సంధి	౨
4	ప్రాకృతమునకు వర్ణములు నలువది సంజ్ఞా	౨
264	ప్రాతిపదికసంబోధనోక్తార్థంబులం బ్రథమయగు కార	౧
454	ప్రేరణంబునం దించుక్కుమీఁద నించుక్కులేదు క్రియా	౮౪
455	ప్రేరణించుక్కు పరంబగునపుడు పకారంబు చకారంబునకగు క్రియా	౮౭

బ

502	బడి యేల్వాదులకగు కృదం	౧౪
208	బల్లిదాదులు సంస్కృతతుల్యంబులు ఆచ్ఛి	3
140	బహుత్వంబున ద్వితీయాదివిభక్తులకు లడాగమంబగు తత్స	3౧
227	బహువచనంబు పరంబగునపు డావుప్రభృతుల తుదియక్షరంబు ఆచ్ఛి	౨౨
226	బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను పేను మీనుశబ్దంబుల ఆచ్ఛి	౨౦
226	బహువచనంబు పరంబగునపుడు రేయిప్రభృతులతుది ఆచ్ఛి	౨౧
217	బహువచనము పరంబగునపు డసంయుక్తంబులయి యుదం ఆచ్ఛి	౧3
214	బహువచనము పరంబగునపుడు డలటరలయుత్వంబునకు ఆచ్ఛి	౧౨
218	బహువచనశ్లిష్టంబులయి యద్విరుక్తంబులయిన డకార ఆచ్ఛి	౧౪
348	బహుప్రీహిని సమాసాంత కార్యంబులుంగానంబడియెడి సమా	౨౨
349	బహుప్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబుమీఁది మేను సమా	౨3

భ

202	భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు తత్స	౮౭
304	భవత్యర్థకంబు సన్నిహితవిశేషణంబునకును దానిముందు కార	౨౯
303	భవత్యర్థ వ్యవహితంబులగువిశేషణంబులకుం బ్రథమయగు కార	౨౮
307	భావార్థకాదియోగంబునంగర్తకం బ్రథమయగు కార	3౨
379	భావిని లృట్టగు క్రియా	౪
389	భూతంబునం దిగాగమంబగు క్రియా	౧౭
477	భూతంబున లజికి లిడంతంబగు నగుభాతుపనుప్రయుక్తం క్రియా	౧౧౪
378	భూతంబున లిట్టగు క్రియా	3

మ

363	మగఃసిహ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు తద్ధి	౮
180	మతుభాదికంబు ద్వితీయైకపచనాంతతుల్యంబు నామంబగు తత్స	౭౦

పుట.

సూత్రము.

55	మధ్యమపురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి యగు	సంధి	2
113	మధ్యమపురుష మువర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబు	సంధి	౪౭
145	మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగాగమంబు విభాషనగు	తత్స	3౭
401	మధ్యమముడుజ్జులు ముజ్జు నాఁబడు	క్రియా	3౧
195	మనఃప్రభృతులనకారంబునకు ద్విత్వంబు విభాషనగు	తత్స	౮3
199	మహతీతరంబులగు స్త్రీలింగంబులవిశేషణంబులకుఁ గ్లిబత్వంబు	తత్స	౮౬
208	మహత్తులగుమగాదులకుం గయిరాదులకును డుజ్జగు నుత్వంబు	ఆచ్చి	౪
190	మహత్త్వంబున స్వార్థపరంబగు రాజశబ్దము రాజునాఁబడు	తత్స	2౮
193	మహద్వాచకంబులగుసాంతంబుల కంతలోపంబేని ద్వితీయైక	తత్స	౮౧
189	మహద్వాచకమయి పుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు	తత్స	2౬
373	మానార్థంబున కేకత్వంబునం దెఁడువర్ణకంబగు	తద్ధి	౨7
372	ముక్కులోనినగువానికిం దదభావనోత్యతకంబయి మతుబర్థంబునం	తద్ధి	౨౪
455	ముజ్జీతులు ముత్తు నాఁబడు	క్రియా	౮౬
434	ముజ్జు పరంబగునపుడు కోశబ్దంబుననునకు బహుళంబుగా	క్రియా	౬౦
434	ముజ్జు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణ	క్రియా	౬౧
183	ముదాదులకుఁ బ్రథమైకవచన లోపంబు లేదు	తత్స	2౨
150	మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణబిందుపూర్వకబువర్ణం	తత్స	౪౨
150	మువర్ణకంబునకు విధించు కార్యము ముగాగమంబునకు నగు	తత్స	౪౧

య

25	యకారంబును వృహవోవోలును దెలుఁగుమాటలకు మొదట	సంజ్ఞా	౧2
28	యరలవలు లఘువులని యలఘువులని ద్వివిధంబు లగు	సంజ్ఞా	౧౮
523	యవలలు లఘువులఘువులు మైత్రింబొరయు రేఫంబులు	ప్రకీ	౨౪
371	యువతివిడిరజస్వలలు గుబ్బెతమిండత ముట్టుతలునాఁబడుదురు	తద్ధి	౨౧
334	యుష్మదన్త దాత్తార్థకంబుల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు	సమా	౧౧

ర

442	రంజాదుల యించుకృకారంబునకు సబిందుకంబున కప్రేరణం	క్రియా	2౧
157	రలడోపధనవార్థాదులయుపోత్తమేత్వంబున కుత్వంబు గలుగదు	తత్స	౪౭
435	రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు నున్నమీఁది తదడలయుత్వం	క్రియా	౬౨

పుట.

524 రేఫంబులు లఘువులఘువులుం దక్కుంగల విశేషంబులు నార్య

174 వైష్ణాశబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు

సూత్రము.

ప్రకీర్తి ౨౧

తత్స ౬౪

అ

511 అ కారంబుక్రిందిఅ కారంబునకుం దుశినులులక్రిందినలలకు

211 తేప్రభృతుల బహువచనమునకు ముందు డుజ్జగు

ప్రకీర్తి 2

ఆచ్చి ౮

ల

383 ల కారంబునకు డుజ్జువురును ముజ్జగు

417 ల కారాదులు సకర్తంబునకుం గర్తకర్తంబులందును

36 లక్షణవిరుద్ధంబగుభాష గ్రామ్యంబు

468 లాంతిచోసహితము కాదేశాదులు కానంబడియెడి

518 లాంతియచ్చునకు సహిత మొకానొకచో నుడినడుమ

392 లాట్టురుజ్జు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు

394 లాట్టురుజ్జు పరంబగునపు డెదగాగమంబును బ్రథమయవర్ణ

410 లిఖితుచకృశంబులకు గుణంబు లేదు

390 లిట్టు పుజ్జు పరంబగునపుడు తివర్ణకంబగు

389 లిట్టాట్టులడుజ్జునకెను నువర్ణంబులగు

395 లిట్టాట్టులపకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు

97 లుప్తశేషంబునకుం బరుషములు పరములగునపుడు

151 లులనలు పరంబులగునపు డొకానొకచో ముగాగమంబునకు

126 లువర్ణంబు బహువచనంబు

397 లూట్టుడుజ్జునకెడుతవర్ణంబులు ద్రుతాంతంబులగు

399 లూణ్ణధ్యమవురులకు ముడుజ్జులగు

క్రియా ౮

క్రియా ౪౮

సంజ్ఞా ౨౨

క్రియా ౧౦౨

ప్రకీర్తి ౧౮

క్రియా ౨౨

క్రియా ౨3

క్రియా ౬౮

క్రియా ౧౮

క్రియా ౧౬

క్రియా ౨౪

సంధి 32

తత్స ౪3

తత్స ౧౨

క్రియా ౨౬

క్రియా ౨౯

వ

372 వగాదులకు బహువచనాంతంబులకుం బుంస్తంబున

372 వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీపాచ్యంబగునపుడు

272 వచ్యర్థాముఖ్యకర్తంబునకుం దోడకువర్ణకంబులు

505 వడిప్రభృతు లిట్టెఱుంగునది

75 వర్ణయుక్తరశములు పరములగునపు డొకానొకచో ద్రుత

తద్ధి ౨3

తద్ధి ౨౨

కార ౬

కృదం ౨౨

సంధి ౧౯

పుట.

		సూత్రము.
377 వర్తమానంబున లట్టగు	క్రియా	౨
122 వలన కంటె పట్టి పంచమి.	తత్స	౫
486 వలయాన్ని క్రియలకుంగర్తయగు భావంబునందు నుజీయగు	క్రియా	౧౨౨
119 వాక్యవసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గాదని యార్యు	సంధి	౫౫
149 వానికి మువర్ణ కేతరంబయినవిభక్తి పరంబగునపుడు ముగాగమం	తత్స	౪౦
414 వానికి లోపంబు బహుళంబుగానగు	క్రియా	౪౫
384 వానిలోదుములు బహువచనంబులు పెఱలేకవచనంబులు	క్రియా	౧౦
155 వికృతియం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహు	తత్స	౪౬
162 విధాత్పదాత్పదాత్పదవిత్పదేత్పదంబులకు మహత్తుల	తత్స	౫3
397 విధియందు లూట్టునకుమాటుగా నదియను తచ్చబ్బంబును	క్రియా	౨౭
257 విభక్తి పరంబగునపుడు గోయిప్రభృతులకునియక్షరంబు	ఆచ్ఛి	3౫
287 విశేష్యంబునకుంట్లోలె విశేషణంబునకు లింగవిభక్తి వచనంబు	కార	౧౯
186 విశ్వకర్తాదులకు స్త్రీత్వంబగు	తత్స	౭౫
115 వినర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు	సంధి	౫౦
503 పువర్ణకంబు మన్వాదులకగు	కృదం	౧౭
159 పువర్ణ కేతరవిభక్తి పరమగుచో నుకారాంతంబులకు బహుళం	తత్స	౪౯
166 పృథ్వాదుల డుజ్జునకు లోపము విభాషనగు	తత్స	౫౬
194 వేధపురోధ పురోధనుడు	తత్స	౮౨
471 వ్యతిరేకంబునందు వలచునొల్ల విభాషనగు	క్రియా	౧౦౭
401 వ్యతిరేకంబున ముజ్జు పరంబగునపుడు కుజీయగు	క్రియా	3౨
331 వ్యతిరేకంబున లజీయగు	క్రియా	౭
416 వ్యతిరేకతృప్తకార్థంబున నిజీయగు	క్రియా	౪౭
406 వ్యతిరేకభావంబున మిజీయగు	క్రియా	3౭
114 వ్యతిరేకమధ్యమమువర్ణకంబున క్షెల్లయెడల లోపంబు	సంధి	౪౮

శ్చ

453 శబ్దకల్పవంబగు పడున కించుక్కు విభాషనగుచో డాకు	క్రియా	౮3
282 శేషషష్ఠికి యొక్కయు నగు	కార	౧౫

ష

91 పక్షీసమాసమునం దుకారముకారముల కచ్చు పరమగు	సంధి	3౪
--	------	----

పుట.

సూత్రము.

స

245	సంఖ్యకుం బూరణార్థమునం దవగాగమంబగు	ఆచ్చి	౨౫
47	సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటె బరంబయినస్వరంబునకు	సంధి	3
273	సంప్రదానంబునకుం జతుర్థియగు	కార	౮
401	సంప్రదానంబులముజ్జునకదాదులు విభాషనను ప్రయోగంబు	క్రియా	33
142	సంబోధనంబునందు బదంబుతుదియుకారే కారంబులకు	తత్స	33
145	సంబోధనంబునందు బహువచనంబున కారగాగమంబగు	తత్స	3౬
142	సంబోధనంబునం దేకార్థంబయినపదంబుతుదియుకారంబున	తత్స	3౨
436	సంస్కృతంబున కంగలాదుల కించుక్కుగు	క్రియా	౬3
439	సంస్కృతంబునకు లఘూపథంబున కించుక్కుపరంబగునపుడు	క్రియా	౬౬
31	సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యంబగు భాష తత్సమంబు	సంజ్ఞా	౧౯
33	సంస్కృతప్రాకృతభవంబగుభాష తద్భవంబు	సంజ్ఞా	౨౦
2	సంస్కృతమునకు వర్ణము లేబవి	సంజ్ఞా	౧
14	సంస్కృతసమంబులం దికారాంతములయిన శబ్దముల	సంజ్ఞా	౧౦
204	సంస్కృతసమేతరంబయిన యీభాష యచ్చ యనంబడు	ఆచ్చి	౧
25	సంస్కృతసమేతరములయిన తెలుగుశబ్దములయందు	సంజ్ఞా	౧౬
316	సమర్థంబులగుపదంబు లేకపదంబగుట సమానంబు	సమా	౧
219	సమానపదంబునందు సంయోగము పరంబగునపు డెల్లచో	ఆచ్చి	౧౫
312	సమానాధికరణంబగును పదపదంబు పరంబగునపుడు మూడు	సమా	౧౭
406	సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం దివర కంబగు	క్రియా	3౮
81	సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు	సంధి	౨౪
96	సమాసంబునం బ్రాతాదుల లోలియచ్చుమీదికిర్ణంబులకెల్ల	సంధి	3౬
86	సమాసంబులందు ద్రుతంబునకు సుతంబు లేదు	సంధి	౨౬
83	సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీసమంబులకుం బుపులకుం	సంధి	౨౫
355	సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టనకుం గాదు	సమా	౨౫
441	సర్వంబునకుం ద్రేరణంబునం దించుక్కుగు	క్రియా	౭౦
247	సర్వనామక్రియూపదంబుల బహువచనంబు మహత్తునకుం	ఆచ్చి	౨౬
297	సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులయం దెయ్యది ముందు	కార	౨౬
329	సర్వశబ్దంబులు సంబంధంబునందుం దచ్చబ్దంబుతోడ ననుసించు	సమా	౮

పుట.

సూత్రము.

193	సాంతంబులకుదినకారంబునకు లోపంబు బహుళంబుగానగు	తత్స	౮౦
317	సాంస్కృతికాచ్చికమిశ్ర భేదంబుచే సమానంబు త్రివిధంబు	సమా	౨
170	సురశబ్దంబు నిత్యంబుగా ససురశబ్దము వైకల్పికముగా	తత్స	౬౦
411	స్పటికి నిర్మితిని గుణంబు లేదు	క్రియా	౬౯
130	స్త్రీ తిర్యగ్దభిన్నంబులను వానివిశేషణంబులను హహత్తు	తత్స	౧౭
167	స్త్రీ లింగంబుల ప్రథమైకవచనంబునకు లోపంబగు	తత్స	౫౭
196	స్త్రీ లింగంబు లెల్ల స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీ ప్రత్యయంబులం	తత్స	౮౫
289	స్త్రీ సమంబులగు విశేషణంబులయు మువర్ణ కాంత విశేషణంబు	కార	౨౦
327	స్త్రీ సమఘటితంబు యొకానొకండు బహువ్రీహి చూపబడెడు	సమా	౬
440	స్పృకికి గుణంబు విభావనగు	క్రియా	౬౭
169	స్వర్గి వాచిదేవసురశబ్దంబు లేకత్వబహుత్వంబులంబ్ర యోగిం	తత్స	౫౯

హ

177	హలంతంబు ప్రథమైకవచనాంతతుల్యం బిందు నామంబగు	తత్స	౬౭
513	హదులయు నీలుగులోనగువానితోలిహల్లునకు లోపంబు	ప్రకీ	౧౦
22	హ స్వముమీఁది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు	సంజ్ఞా	౧౪
254	హ స్వముమీఁది టివర్ణంబునకుముందు పూర్ణబిందువు	ఉచ్చి	3౨

P35, Ex1

